BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
36 F
7

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
36 F
7
C. 50. d-

C.20.d-

6-36-F7

IESAIAE PROPHETAE

vetus & noua ex Hebraico verſio,

Cum commentario, in quo vtriuſque ratio redditur; vulgatus interpres à plurimorum calumniis vindicatur; & loci omnes, quibus ſana doctrina aduerſus hæreticos, atque Iudæos confirmari poteſt, ſummo ſtudio, ac diligentia explicantur;

F. FRANCISCO FORERIO VLYSSIPONENSI
S. Theologiæ profeſſore Dominicano, & Concionatore Regio AVCTORE.

ANTVERPIÆ,
Apud Philippum Nutium ſub Ciconiis.
M. D. LXVII.

CVM PRIVILEGIO.

Summa Priuilegij.

R E G I S Priuilegio cautum eſt,ne quis librum cui titulus *Ieſaiæ prophetæ vetus & noua verſio cum commentario F. Franciſci Forerij &c.* citra Philippi Nutij voluntatem imprimat, aut alicubi impreſſum importet, venalémve habeat à die impreſſionis abſolutę intra trienniū. Qui ſecus faxit,confiſcationis librorum,& viginti florenorum pœna,fiſco Regio exſoluenda, multabitur:vt latiùs in Regio diplomate expreſſum eſt, dato Bruxellæ xvij. Octobris. M. D. LXIIII.

Sign.Perre.

HENRICO INFANTI
PORTVGALLIAE,
S. R. E. Reuerendiſſimo Cardinali, Archiepiſcopo Eburenſi, &c.

F. FRANCISCVS FORERIVS S. D.

TOt ſunt, ſereniſſime, atque optime princeps, tibi à Deo Opt. Max. dona impertita, vt omnes, qui pietatem colunt, te diligant, atque admirentur. ſed in regnis Portugalliæ nullus eſt, qui mentis, ac iudicij compos ſit, quin tibi pænè vni acceptum referat, quòd tutus viuat in patria, otio fruatur, ius ſuũ obtineat, ac denique domi, militiæq́ue benè rem gerat. quæ verò à te ineatur ratio in rebus tanta prudentia adminiſtrandis, nec eſt huius mei inſtituti nunc explicare, nec ſi eſſet, tu pro tua ſingulari modeſtia facilè ferres. ſed vnum tantùm volo omnibus compertum eſſe, atque teſtatum, alios quidem Luſitanorum nominis, tibi multa, ac magna, me verò omnia minima, vel maxima debere. ſimulac enim ex Gallia redij, quò me cum æqualibus meis quamplurimis, Rex ille animi planè regij, frater tuus IOANNES III, ſtudiorum cauſſa miſerat, cuius memoria cum maximo deſiderio in animis omnium bonorum ſemper inhærebit, ſtatim me in fidẽ tuam recepiſti, tantoq́ue ſtudio proſecutus es, quod ad hanc vſque diem ſemper apparuit illuſtrius, vt veteribus beneficiis noua continenter addendo, mei vehementer ornãdi te nec animus, nec ratio vnquam defecerit. Cùm

igitur tuus ego ſim totus, nihilque habeam boni, quod tibi iure optimo non adſcribatur, ad te etiã Ieſaias meus deferatur neceſſe eſt. nam etſi ſcio te nullum nõ tempus habere nimis occupatum, propter rerũ molem, quibus præes,& curas, quæ te maximè diſtrahunt; dum regina, quæ ſanctitate, ac prudentia omnium fidem ſuperat, ad maximas omnes res gerendas tuo conſilio vtitur; neque poſſe de tuis occupationibus tantum temporis detrahere, quod ſatis ſit ad hunc librum perlegendũ: tamen cùm ſacrarum litterarũ ſtudio, nihil tibi ſit antiquius, in quibus maximos feciſti progreſſus, ſi quid inciderit in lectione Ieſaiæ, vt vſu ſolet accidere, (in re præſertim tantis tenebris circũfuſa) in quo hæreas, ac noſtrã ſententiã requiras; dare poteris aliquot operas ſubciſiuas huic noſtro commentario. deinde cùm eius partem, quam voles, attigeris; ſi tibi videbitur, trades iuuenibus illis, qui ſunt in academia ſacrarum litterarum: quam tu, cũ ſumma tua laude, atque impenſa incredibili, in tua ciuitate Eburenſi inſtituiſti. cui etſi viros præfeceris, vt par erat, doctrina & ſanctitate excellẽtes: (qui velim pro ſua ſingulari probitate, ac maxima beneuolẽtia, qua eorum ſocietatem propter religionem, & vitæ rationẽ ſemper habui coniunctiſſimam, vt ſi quæ fuerint obtrectatorũ calumniæ, me ab omnibus vindicent) tamen ſtudioſis illis iuuenibus induſtriam noſtram, atque operam, non inutilem, aut parum iucundam ſpero fore. Habes, Princeps optime, ac religionis antiſtes, aſſertor, & vindex, voluntatem meam: tu pro tua ſingulari humanitate, ac ſtudio, quo me ſemper es proſecutus, eo animo hæc, meque ipſum accipies, quo à me tibi traduntur. quod te facturum omnino, cùm cupio, tum etiam confido. Vale. Tridenti, Kal. Martij.

F. FRAN-

F. FRANCISCVS FORERIVS

AD SANCTISS. PATRES in Concilio Tridentino congregatos.

Cvm ſuperioribus annis, Patres ampliſsimi, in regnis Portugalliæ à principibus noſtris, qui ſemper ſumma prudentia circumſpiciunt, ne qua praua doctrina in animos ſuorum irrepat, libris quærendis, atque examinandis præfectus eſſem, qui ab exteris gentibus ad nos afferuntur; omniaque ſcriptorum genera perlegerem; pleroſque huius ætatis viros bonos, ac doctos animaduerti, id genus ſcribendi ſequi, quod noſtrorum patrum memoria fuerat vſurpatum, nimirum ſubortas hæreſes impugnare, hæreticorum hominum errores euertere, ac penitus tollere, pro eccleſia Chriſti propugnare; vt veritatem Chriſtianæ doctrinæ, velut à maioribus acceperunt, ſartam tectam conſeruarent, aduerſariorum ſcripta impugnando, & collatis ſignis cominus cum hoſtibus manus conſerẽdo. dolent enim nimis, atque acerbiſsimè ferunt, viri Chriſtiana pietate præſtantes, fratrum ſuorum calamitatem: & quamuis eos videant à vera catholicæ eccleſiæ ſententia abſtractos, ad hoſtes totius humani generis defeciſſe; non poſſunt de illorum interitu ſoliciti, non niti ſummo conatu, vt è diaboli laqueis exemptos, ad ſanam, caſtamque doctrinam perducant. Hoc ſcribendi genus tam diligenter, tam doctè,

tam copioſè, atque enucleatè ſuperioribus temporibus nõ nulli perſecuti ſunt; vt in hac parte, nihil iam catholici viri deſiderare, neque vllam excuſationem miſeri illi, & planè perditi ſuorum errorum afferre poßint: in quibus obſtinatißimi perſiſtunt, non tam quòd ſe rectè ſentire intelligant, quàm vt opinionem retineant, quam ſine vlla ratione tueri cœperunt. nec deſiſtent, quoad imperitæ plebeculæ probarint, ſe eſſe verborum Dei veros interpretes, ac ſacroſanctæ ſcripturæ ſenſum tenere, ſibique diuinitus omnia transfundi. ſperant enim illi diabolica ſuperbia obcæcati, quamdiu nobis occentent, & priorem ſuam interpretationem apud indoctos inculcent, nihil de ſua exiſtimatione detractum iri. cuius rei cùm ego eorũ ſcripta voluendo, certißima viderem argumenta; non poteram facilè pati, præſertim ſentiens diuinis oraculis, ac ſanctißimis ſcriptis tantam iniuriam fieri, quæ Deus Opt. Max. pro ſummo beneficio, tanquam lignum vitæ aduerſus mortem, tanquam ad afferẽdam lucem aduerſus tenebras, tanquam fontem aquæ iugis in ſolitudine, ac ſingulare perfugium in maximis anguſtiis reliquit, ab hominibus ad ſuam, & ceterorum peſtem, atque æternos cruciatus animorum transferri. Quæ res, ſanctißimi patres, effecit, vt me operæ pretium facturum exiſtimarem, ſi omnes libros prophetarum, ac Iob, Dauidis, & Salomonis explicarem, ac germanã, catholicamque ſententiam ſumma diligentia, ac ſtudio, ſingulis dictionibus examinatis, dicendique formulis Hebræorum obſeruatis, elicerem, ac promulgarem. opus ſanè ſpiſſum eſt, atque opero-

operoſum: quod etiam haud ſcio, an vnquam vnus homo præſtare poſsit. tamen cùm eccleſiæ Chriſtianæ caritas me impulerit, ac deſiderium maximum, quo teneor, vt fratres in deuiis errantes, & ad interitum feſtinantes, ad rectam viam, & ſalutis certiſsimum portum reuemant; nō arbitror mihi temeritatis notam inurendam à piis viris, ac veſtri ſimilibus, præſertim cùm viderint me operam non omnino luſiſſe. nam in ſingulis libris locos complures obſcuriſsimos ita illuſtraui, vt nemo amplius hærere poſsit. ſunt alij pænè innumerabiles, quibus Iudæi, atque hæretici huius temporis vtebantur ad doctrinam Chriſtianam labefactandam: noſque veram verborum ſignificationem interpretantes, aduerſariis arma nec opinantibus, abſtulimus. Hanc belli gerendi rationem non parum commodam puto: qua aditus, atque exitus hoſtibus præcluduntur, commeatus intercipiuntur, aquæ deriuantur, & ſine ſanguine illorum vires penitus exhauriūtur. hoc ipſum facere mihi videntur, qui è ſacris litteris veram, germanamque ſententiam elicientes, locos omnes, quibus impiorum perfidia conuinci poſsit, qui in prauum ſenſum omnia detorquent, illuſtrant; atque ita interpretandos eſſe, ex ſimilium collatione confirmant. ex quo, aut quantumuis refragantes, veritatem fateri compellimus, aut eò detrudimus, vt cùm omnium hominum tanti ſceleris deteſtatione dicant, à ſpiritu ſancto, pugnantia aſſerri. quam rationem eò libentius amplector, quòd non ſolùm præſentes, ac ſuperiorum temporum hæreſes tollit, ſed etiam ceteras omnes, quæ in poſterū ab inferis poſsint

emergere. nihil enim diabolica fraus ſpecie religionis animis ſceleratorum, vel imperitorum affixit, aut affiget, quod non aliquo modo, locis quibuſdam diuinorum oraculorum, aut decurtatis, aut peruerſè interpretatis tinctum ſit, eorumque auctoritate confirmari videatur. quod veriſſimum eſſe teſtatur vel hæreſis ea, quæ nuper exorta eſt, ex quaſi abortu Lutheri, quæ ſpiritui obſequendum eſſe iubet, ac ſcripta diuina omnia habet nauci, & ab ipſa ſcriptura robur petit. ſi quis igitur difficilioribus omnibus locis, maximeque obſcuris lucem attulerit, ac ſincerum ſenſum, & litteralem, vt vocant, promulgarit; quem Deus, quaſi intra viſcera verborum incluſit; quo vno aduerſus hæreticos pugnamus; non parum adiumenti Chriſti eccleſiæ attuliſſe videbitur. præterea apud neminem veſtrum controuerſum eſſe, ſed apud omnes, vt pios decet, certum, atque conceſſum puto, eam operam non eſſe parum laudandam, quæ ſummo ſtudio ſuſcepta eſt, ad priſtinam auctoritatem veteris, docti ac ſanctiſſimi interpretis confirmandam: quam hoc tempore impiorum iniquitas labefacere conata eſt, præſertim cùm ſuperioribus annis hoc idem ſanctiſſimum concilium, vt par erat, nulla ex parte diminutam eſſe voluerit. quæ ego certè ſi non perfeci, ſaltem volui: ob eam enim cauſſam rurſus Hebræa in Latinum ſermonem conuerti, vt verbum pro verbo reddens, quoad eius fieri potuit, oſtenderem in commentario ſententiam, quam vulgatus interpres reddidit, ab Hebraicis verbis non abhorrere. non tamen

men

men eo inficias, eſſe aliquot locos, qui ab eo fortaſſe magis commodè conuerti potuerint: ſed iidem ipſi, qui in eum illudunt, & tragœdias maximas excitant, mea ſententia, ſæpe ita verterunt, vt fœdius verti vix poſſint. ob eamque rem nihil eſt cauſſæ, cur eorum nomine de eius auctoritate vel minimum quidem detrahatur. quod vt quaſi legentibus ob oculos ponerem, interdum in examinandis dictionibus fui longior, in primis præſertim capitibus: facillimum enim eſſe aiunt, verbis tenus veteris interpretis auctoritatem tueri; ſed ſi ſcripta ſcriptis conferantur, id fieri poſſe nullo pacto contendunt. in primis igitur nos capitibus accuratius verba contulimus, vt in reliquis & apud Ieſaiam, & apud ceteros prophetas, licet locos tantùm difficiles explicemus, tamen eandem induſtriam poſuiſſe, omnes exiſtiment: neque verbum quidem eſſe omiſſum, cuius ſignificationem, atque vſum non perpenderimus. Hæc verò à nobis nemo eo ânimo dicta eſſe exiſtimet, quò vel tantulum de ceterorum induſtria detrahatur, aut gloriolam vllam inanem, & quaſi nebulas, ad ſolis calorem breui euaneſcentem, aucupemur. tantum enim abeſt, vt huiuſmodi vanitatibus trahar, vt quàm miſerrimos eos omnes iudicem, qui harum rerum ſtudio tenentur, & fructum alium laborum ſuorum exſpectant, quàm eum, qui omnibus apud dominum IESVM *eſt repoſitus, idemque ſingulis pro factis eſt redditurus. quem, veluti ſpero, & eiuſdem pietate fretus exſpecto, reddat & mihi, & ceteris omnibus, qui ipſum, vt par eſt,*

 piè,

piè, & caſtè coluerint; atque omnia ſua ſtudia, ad laudandam tanti nominis maieſtatem conuerterint. quamobrem ſi noſtram operam, vobis, ſanctiſsimi patres, probari intellexero, reliquos libros, quos habeo iam abſolutos, propediem foras dabo: ſin minus, veſtro iudicio admonitus recondam; mihique ſatis erit, meum ſtudium erga Chriſti eccleſiam, atque hoc ſanctiſsimum Concilium ſemel eſſe teſtatum. Valete. Dat. Tridenti, Kalen. Martij.

EIVSDEM AD AMICOS IN COMMENTARIVM IESAIÆ,

PRÆFATIO.

ANtè quàm ad inſtitutum meum venio, vobis, fratres, atque amici, qui me aliquod opus vigiliarum mearum edere compuliſtis, reddenda eſt ratio meæ voluntatis, atque propoſiti: ceteri enim, qui me non norunt, ex ea intelligent, quid à me in hoc commentario ſit exſpectandum: ac ſi fortè inſtitutum meum probauerint, ad reliqua legenda aggredi poterunt; ſin minus, operam ſuam aliò transferent. at vobiſcum loquar confidentius: non enim mihi vllo pacto perſuaderi poteſt, quin huiuſmodi labores noſtri vobis pergrati futuri ſint, præſertim cùm ob eam potiſſimum cauſſam ſuſcepti fuerint, vt qui non dum certam rationem ſtudiorum tenent, hanc ſequi poſſint, ex qua plurimum mihi felicitatis (quod Deo ſemper acceptum feram) proueniſſe nunquam diffitebor. Sed ſcio ex vobis eſſe non nullos, qui à me multò maiora exſpectarint. nam, vt non ex animo meo nunc loquar, ſed ex veſtris verbis, vt ſæpe in ſermonibus mihi dixiſtis, quidam magnam de me opinionem conceperunt ex concionibus, quas per viginti annos in aula regia, & apud ciues meos Vlyſſiponenſes aut præſentes audiere, aut abſentes fortaſſe, vt ſæpe fit, ab iis, qui adfuerant, vehementer laudati intellexerunt. videbar enim (abſit arrogantia verbis, & omnia diuinæ bonitati adſcribantur) iuxta Pauli doctrinam rectè tractare verbum veritatis, ac locos ex ſcripturis citatos, commodè interpretari, atque ad Chriſtianorum, & fratrum dilectionem ſatis aptè accommodare. Studium, ingenium meum, ac dexteritatem quandam vehementer laudando, me perſæpe rogaſtis, vt ad communem reip. Chriſtianæ vtilitatem, tandem efficerem, vt aliquod opus extaret laborum meorum. mihi verò difficillimum videbatur negare iis, quos vnicè diligerem, quibusque me cariſſimum eſſe ſentirem, præſertim adeò iuſta petentibus, ac præclara cupientibus, vt ſine maxima omniũ inuidia diutius deberi non poſſent. ſed cùm multum cogitaſſem, quid primũ edẽdum eſſet; conſcientia me admonuit, vt ab iis ſcriptis initium facerem, quibus ratio ſtudiorum meorum pateret, per quam quantum ipſi putatis, ego profecerim. quæ etſi intelligebam non ab

omnibus

omnibus excipienda fore illo applauſu,quem eorum exſpectatio, ac de me prius concepta opinio promittere videbatur: tamen malui in periculo verſari meæ exiſtimationis minuendæ,quàm conſcientiæ non planè ſatisfacere. neque debet alicui veſtrum mirum videri,cur ita loquar:nam longo vſu doctus, id ferè euenire intelligo. noui libros,qui probari ſoleant:noui ſtudiorum genera, hominum mores. ſciebam etiam, ſi lucubrationes meas ederem in euangelia, quæ per totum anni curriculum leguntur, velut à me pro ſuggeſtu in concionibus ad populum expoſita ſunt, aut eas, quas in reliquos prophetas habeo,in quibus tãtummodo loci difficiles explicantur, multò plures fore, qui eos libros legerent, meoque nomini melius conſultũ iri. verùm cùm me,meaque domino I E S V dediderim, à quo omnia accepi,eiuſque gloria mihi nihil ſit antiquius; id ipſum nomen ſtatui, quantum ſui muneris largitas mihi permittet,illuſtrare, propagare, atque in omniũ animis infigere,& eorum præſertim,qui non credunt; iiſque non parum vtilitatis afferre, qui in ſtudium ſacrarum litterarum incumbunt, ac ſpiritus Dei verba in aures hominum tranſmittunt: quibus prodeſſe cùm vehementer ſtuderem, pro iis muneribus, quæ mihi largita eſt domini noſtri ſumma benignitas, ad delicta mea, quę ſunt innumerabilia conniuentis; operæ pretium facturus mihi videbar, ſi ſcripto aliquo teſtarer, iis præcipuè, qui mihi plus æquo tribuũt,qua ſtudiorum ratione peruenerim ad earum rerum notitiam,quam illi,vt aiunt, admirantur. Coram Chriſto loquor, à quo eadem accepi, me, quidquid eſt, quod vel ipſi laudant, vel laudari intellexerunt,quidquid in meis concionibus populum tenet,atque afficit, quidquid eſt eloquentiæ, ſuauitatis, grauitatis, omnemque facultatem, quam mihi in dicendo tribuunt, hac ratione eſſe aſſecutum, quam in interpretando Ieſaia ſequor. cùm enim cognouiſſem magnam partem difficultatis in verbis conſiſtere; donec Hebraicè neſciebam, ad aliorum conuerſiones, annotationes, ac ſcholia me conferebam: vbi verò Hebræa ego ipſe conſulere potui,& cum Latinis conferre,adhibitis omnibus, quorum copiã mihi habere licuit,lexicis;atque examinatis locis,quos citant,ad verborum ſignificationes comprobandas,maximis vigiliis lexicum mihi ipſi confeci: quod incredibile dictu eſt,quãtum negotij mihi faceſſerit: nunc autem pręteritos labores continenti vtilitate compenſat:eo enim inſtructus, ad lectionẽ prophetarum accedo; dictiones certo iudicio pondero; obſeruo dicendi formulas,tralationum vſum,ac cetera,quę à me in cõmentario notantur: vulgatam etiam interpretationem,quam iure ſemper feci plurimi,

cum

cum Hebręis verbis confero; deinde ſenſum, diuina prius ope im
plorata, conor elicere: quoad ea, quę vehementer ſtudeo, non aſſe-
quor, inſuaues nimirum ſunt labores mei; animus quodam modo
languet, neque ad diuinum amorē impellitur; mihíque inter ſen-
tes verſari videor: ſed vbi quod volebam, obtinui, quis dicat, quàm
ſuaues fructus percipiam? iam ſpinę illæ roſas & colore, & odore
maximè delectantes feliciſſimè protuliſſe mihi videntur. hac dul-
cedine perfuſus, iterum inter ſpinas coniici peruelim. Huiuſmodi
ſunt meę curæ, fratres, huiuſmodi vigilię, hæc ratio ſtudiorū meo-
rum. hinc illa emanarunt, quæ, vt vos dicitis, admiramini: quę vel
ſi vera eſſent, & maiora etiam, quàm prędicatis, nō tanti vnquā fa-
cerem, vt iis bonis conferrē, quæ ex hac ratione mihi prouenerunt
hactenus, & in dies, ſi Deus iuuarit, magis magiſque prouenient.
quæ ſi planè poſſem, non tamen explicarē: timendum enim eſſet,
ne idem mihi eueniret, quod regi Ezekiæ, cùm ad ſe legati Baby-
lonij venerunt. Hæc à me non eò dicuntur, vt alicui fucum faciā.
volo enim etiam atque etiam eſſe teſtatum, me optimè noſſe, ſi
quid eſt in me boni, nihil eſſe cauſſæ, vt gloriari poſſim: totum
enim ab eo accepi, qui etiam ſubito poteſt auferre. loquor perin-
de atque ſimplicitas Chriſtiana poſtulat, ac ſpiritus ſuadet: dici
enim non poteſt, quantopere cupiā, vt omnes ad hauriendas aquas
ſalutares mecum concurrant. Nunc veriſſimè huiuſmodi ſtudiis
videor mihi id conſecutus, quod in lib. Sap. promittitur, cùm ait;
Qui elucidant me, vitam æternam habebūt: nam etiā hîc vita æter-
na eſt, vt cognoſcam dominū Deum, & quē ille miſit Ieſum Chri-
ſtum. quin & illud, quod in euangelio legitur, mihi accidiſſe poſ-
ſum affirmare. inuēto theſauro in agro, me omnia vēdidiſſe, vt mi-
hi agrū illum cōpararem. hunc ergo agrū maxima cum hilaritate
colo: nec ab opere, quod inſtitui, deſiſtam, niſi cùm ex hac vita mi-
graro. Huius culturæ argumentum, ac rationem, fratres cariſſimi,
apud Ieſaiam habetis. ſi oratio mea parum ſuauis videbitur, con-
donandum eſt homini inter vepres ambulanti: ſi inelegans; quis à
ruſtico elegantiæ ſtudium, atque ornamenta deſideret? præterea
non eſt, cur mihi vitio vertat aliquis, quòd dum prophetæ verba
pondero, interdum ſim lōgior: cùm enim ſtare ferè ab antiquo in-
terprete, ac pro eodem pugnare decreuerim, res plùribus exponere
neceſſe habui, & ea refellere, quæ illi obiiciunt, qui eius auctorita-
tem tentare conantur. ſępe etiam dum leges cōmentarij tranſgredi
vereor, grammatici, hiſtorici, philoſophi, aſtrologi, ac geographi
perſonam ſuſtineo: interdum etiam ingenio meo indulſi, vt qualis
eſſet ſtudiorum meorum ratio, legentibus aperirem. Sed vt ad id
redeam,

redeam, quod paullò antè dicebam, in hoc commentario neque verborum delectum habere conſtitui, neque ornamenta vlla quærere, vt legentes voluptate perfundant. qui hæc in ſacrarum litterarum commentariis deſiderant, non dum ſatis habent cognitum, quanta in verborum quaſi ruditis, ac ruſticitate quodam modo quæſita, ſpiritus domini iucunditates incluſerit. Digreſſionibus, vt lectores permoueam, non vtor, niſi rarenter, & verecundè: id enim munus meum hoc tempore vix vnquam patitur, vt fiat: egoq́ue meis partibus cumulatè arbitror me ſatisfeciſſe, ſi ita ſententiam prophetæ expoſuero, vt clarè pateat. qui verò inflammari maximè cupiunt, cùm verborum ſenſum ex commentario intellexerint, ad lectionem prophetæ eo relicto ſe conuertant: à quo tantus ignis paulatim excitabitur, vt ſibi intra viſcera ardere videantur.

Sunt etiam quædam alia lectoribus ſignificanda, & illud in primis, me non aliam ob cauſſam rurſus Hebræa vertiſſe, quàm vt veteris interpretis auctoritatem confirmarem: ille enim ferè, vt docti homines facere ſolent, non tam verba, quàm ſenſum expreſſit, & eo nomine à nimium curioſis, ac parum doctis, mentiſq́ue fortaſſe non bonæ, ſæpiſſime malè ſolet audire: qui ſatis probaſſe exiſtimant, quæ dicunt, cùm Iudæos teſtes adhibent, qui affirmant verba Hebræa in veteri noſtra interpretatione ſæpe expreſſa non eſſe. ob id non inutile iudicaui, ſi verbum pro verbo reddens, quoad licuit, oſtenderem vulgatum interpretem in locis innumerabilibus ſententias doctiſſimè, atque optimè expreſſiſſe; & eos, qui ipſum accuſant, in illis eiſdem locis longiſſimè à veritate diſcedere. Addixi ſemper me verbis ipſis Hebræis, niſi cùm tam inſolens erat oratio, vt nullo pacto à Latinis intelligi poſſet; hebraiſmos retinui; ordinem verborum vix vnquam mutaui; dictiones non addidi, niſi aliquot in locis ſubſtantiuum verbum, vt appellant, ac relatiuum: quæ Hebræi frequenter omittere ſolent. quod ob eam rem feci libentius, vt oſtenderem, quantam libertatem reliqui interpretes ſibi vendicarint, vel, vt verius loquar, temeritatem. nam ſi quis in quouis orationis membro dictionem aliquam addat, is omnino ſcripturam fideliter haud quaquam interpretabitur, ſed peruertet. Habes Chriſtiane lector, ſententiam meam: in interpretatione mea nihil aliud velim, ſpectes, niſi religionem ac fidem.

In nominibus propriis ferè à vulgato interprete non receſſi, quòd vſu iam recepta ſint; neque video vllam vtilitatem ex huiuſmodi nouatione prouenire: quædam tamen mutaui, quòd ea potiùs librariorum negligentia mendosè legi exiſtimarem, quàm interpre-

terpretem ita ſcripta reliquiſſe: ſed neque hac in re nimis diligens eſſe volui. pauca, vim litteræ צ ſecutus, per t, ac c ſcripſi: tum quia præceptor meus Angelus Caninius Anglarienſis, qui ad linguas docendas natus eſſe videbatur, atque Hiſpali mortuus eſt, ita pronuntianda cenſebat; tum etiam, vt lector, ſi vellet originē nominū inueſtigare, intelligeret, quibus litteris in Hebræo ſcriberentur.

In nominibus Dei hoc obſeruaui, vt nomen illud quattuor litterarum, quod Iudæi infandum volunt eſſe, nempe יהוה vbicunque inueniretur immutatum, retinui. nam cùm nomen id tantùm nulli creato conuenire poſſit, non parui momenti rem eſſe iudicaui, ſi lector intelligeret, vbi id nomen eſſet, vbi non eſſet: præſertim cùm in oratione ſæpius ſi aliud pro illo ponas, vix intelligere poſſit vllus, quid ſibi velit propheta. Vt vnum tantùm è multis afferam, quis aliud intelliget, cùm ita dicit, Ego Dominus, hoc eſt nomen meum, quàm Domini nomen? & tamen de alio nomine fit ſermo, ſcilicet יהוה, quod quidem idem ſignificare, quod nomen Dominus, nemo vnquam dixit, ſed eum, qui eſt. Hîc dicet aliquis: cur ergo antiquus interpres, cuius iudicium tanti eſt apud te, id nomen nunquam retinuit, ſed ſemper nomine Domini cōmutauit? huic ita reſpondendum videtur; ipſum hac in re ſeptuaginta interpretes ſequi voluiſſe, qui tantæ erant auctoritatis, vt ſi quis eiuſmodi nomen aliter enuntiaſſet, quàm illi tradidiſſent, nefas videretur: qui tamen non aliam ob rem ab eius nominis enuntiatione abſtinuerunt, quàm propter Hebræorum ſuperſtitionem. quos tamen ſancti Dei adeò laborabant, vt ad viam veritatis reducerent, vt vel ipſi Apoſtoli in citandis locis ſcripturæ, & hoc ipſo nomine, cauerint, ne Iudæos offenderent: qui ſi nomen, quod pænè poſt hominum memoriam infandum eſſe acceperant, à Chriſtiano proferri vidiſſent, per religionis contemptum id fieri exiſtimaſſent: eaque vna res perficere poterat, vt illi à fide abhorrerent. noſtris verò temporibus cùm paſſim ſanctiſſimum id nomen latè manauerit, promulgatumque ſit, iure optimo, vbi vbi inueniatur, pronuntiandum videtur, ne temere ſcriptum fuiſſe iudicari poſſit. Adonai herum ſignificat, ſiue eum, qui familiam nutrit, ac tuetur: pro eo, dominum reddidi.

Sadai, conſeruaui; quia eius nominis interpretatio in dubium reuocatur. vide Ieſaiæ 13. Iah etiam retinui, quòd à Iehoua differre non putem. El, & Elohim, quæ à fortitudine dicuntur, nomine Dei reddidi. Quantum verò momenti afferat in interpretatione ſcire, quod nomen ſit expreſſum, ex noſtro commentario lectores intelligent.

Verſus

Verſus pænè vbique cum Hebræis diſtinxi : in aliquot tamen locis oſtendi, diuiſiones, ſeu interpunctiones male à Maſſoritis, aut quicunque illi tádem fuerint, adhibitas fuiſſe. dictiones, quaſi aliis motionibus vocalibus ſcriptæ eſſent, quàm nunc leguntur in Bibliis, ſæpe interpretatus ſum. nam is, qui puncta adhibuit, ac diuiſiones, interpretis officio functus eſt : quare vt interdum decipi potuit; ſic apud me, & pleroſque viros doctos, non maiorem vim obtinent, quàm Rabinorum interpretationes, præſertim cùm videam apud illos ipſos Rabinos hac in re vehementer variari; ac non eodem modo omnes, quemadmodum neque antiqui interpretes, & paraphraſtes Chaldæus, eandem vocem protulerunt. ita fit, vt liberior ſit interpretatio: ex quo plurimum boni interdú oritur, vt videre licet in noſtro commentario, ſingulis ferè capitibus.

Quædam non eodem modo in omnibus locis conuerti, quòd non erat opus. non nulla aliter vertiſſem, niſi commentarium edidiſſem: ob eamque rem obſcuritatem non euitaui, modò Hebræa exprimerem.

In declarandis vocum ſignificationibus, quandocunque licuit, ſacrarum litterarum teſtimonio vſus ſum. vbi id defuit, cognatas dictiones, orationis filum, atque antiquos interpretes in cõſilium adhibui. ex quo ſæpius colligebam à Rabinorum, & eorum, qui lexica hactenus condidere, ſententia plerunque diſcedere, non modò non temerarium eſſe, ſed etiam valde Chriſtianum. Hæc erant, quę lectores præmonitos eſſe volebam, vt ſi quid minus vſitatum in interpretatione noſtra legiſſent, ſcirent me non temere, & ſine vlla ratione id poſuiſſe. quare ad prophetam explicandum aggrediamur.

FRANCISCI FORERII VLYSSIPONENSIS SACRÆ THEOLOGIÆ PROFESSORIS

COMMENTARIVS IN IESAIAM PROPHETAM, CVM NOVA EX HEBRAICO VERSIONE EODEM AVCTORE.

CAPVT PRIMVM.

Noua.

VISIO Ieſaiæ filij A- 1
mos, quam vidit ſu-
per Iehuda, & Ieruſa
lem, in diebus Oziæ,
Ioatam, Achaz, &
Ezechiæ regum Iehudæ.
Audite cæli, & aures præbe ter- 2
ra: quoniam locutus eſt Iehoua; Fi-
lios magnos feci, & euexi, & ipſi
transgreſſi ſunt in me.
Cognouit taurus emptorem ſuū, 3
& aſinus præſepe domini ſui: Iſrael
non cognouit, populus meus non in-
tellexit.
Heu gentem aberrantem, popu- 4
lum grauatum iniquitate, ſemen ma-
lignorum, filios perditos. deſeruerunt
Iehoua, execrati ſunt ſanctum Iſrae-
lis, ſeparati ſunt retrorſum.
Quorſum percutimini? adhuc ad- 5
ditis auerſionē. omne caput [eſt] ægri
tudini: & omne cor languidū [eſt.]
A planta pedis, & vſque ad caput 6
non eſt in eo integritas. vulnus, &
liuor, & plaga putrida non ſunt com-
preſſa, neque ſuperalligata, neque
mollificata oleo.
Terra veſtra afflatio [eſt,] ciui- 7

Vetus.

1 VISIO Iſaiæ filij A-
mos, quam vidit ſu-
per Iudam, & Ieru-
ſalem, in diebus O-
ziæ, Ioatham, Acaz,
& Ezechiæ regum Iuda.
2 Audite cæli, & auribus percipe
terra: quia dominus locutus eſt; Fi-
lios enutriui, & exaltaui: ipſi autem
ſpreuerunt me.
3 Cognouit bos poſſeſſorem ſuū, &
aſinus præſepe domini ſui: Iſrael au-
tem me non cognouit: & Iſrael non
intellexit.
4 Væ genti peccatrici, populo graui
iniquitate, ſemini nequam, filijs ſce-
leratis. dereliquerunt dominum, bla-
ſphemauerūt ſanctum Iſrael, abalie-
nati ſunt retrorſum.
5 Super quo percutiam, vos vltrà
addentes præuaricationem? omne ca-
put languidum, & omne cor mœrens.
6 A planta pedis vſque ad verticem
non eſt in eo ſanitas. vulnus, & li-
uor, & plaga tumens non eſt circum-
ligata, neque curata medicamine, ne-
que fota oleo,
7 Terra veſtra deſerta: ciuitates ve-

Noua.

tates veſtræ exuſtæ [ſunt] igne, tellurem veſtram coram vobis alieni abſumunt: & afflatio, ſicut ſubuerſio alienorum.

8 Et reſidua manet filia Tcion, velut tugurium in vinea; ſicut pernoctatorium in cucumerario; ſicut ciuitas, à qua cauetur.

9 Niſi Iehoua tcebaoth reliquum feciſſet nobis reliquias, propemodũ nullas, ſicut Sodoma fuiſſemus, & Gomorrhæ ſimiles fuiſſemus.

10 Audite verbum Iehoua duces Sodomæ: auribus percipite inſtitutionem Dei noſtri, popule Gomorrhæ.

11 Ad quid mihi multitudo victimarum veſtrarum? dicit Iehoua: ſatiatus ſum: holocauſta arietum, & adipem altilium, & ſanguinem iuuencorum, & agnorum, & hircorum non accipio.

12 Quando venitis ad videndum faciem meam, quis requiſiuit hoc de manu veſtra? quatere atria mea?

13 Ne addatis afferre oblationem temeritatis: ſuffitus abominatio ipſa mihi: nouilunium, & ſabbatum, quãdo conuocatur concio, non fero: violentia, & tyrannis [ſunt.]

14 Encænia veſtra, & ſtatas ferias veſtras odit anima mea: factæ ſunt ſuper me in grauamen: defatigatus factus ſum, ferendo.

15 Quando expanditis manus veſtras, abſcondo oculos meos à vobis: quando etiam multiplicatis orationẽ, nihil ego audio. manus veſtræ ſanguinibus plenæ ſunt.

16 Lauamini: mundi efficiamini: auferte malum cogitationum veſtrarum

a conſpe-

Vetus.

ſtræ ſuccenſæ igni: regionem veſtram coram vobis alieni deuorant: & deſolabitur, ſicut in vaſtitate hoſtili.

Et relinquetur filia Sion, vt vmbraculum in vinea; & ſicut tuguriũ in cucumerario; & ſicut ciuitas, quæ vaſtatur.

Niſi dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus, & quaſi Gomorrhæ ſimiles eſſemus.

Audite verbum domini principes Sodomæ: percipite auribus legem Dei noſtri populus Gomorrhæ.

Quo mihi multitudinem victimarum veſtrarum, dicit dominus? plenus ſum: holocauſta arietum, & adipem pinguium, & ſanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui.

Cùm veniretis ante conſpectum meum, quis quæſiuit hæc de manibus veſtris, vt ambularetis in atriis meis?

Ne offeratis vltrà ſacrificium fruſtra. incenſum abominatio eſt mihi. neomeniam, & ſabbatum, & feſtiuitates alias non feram: iniqui ſunt cœtus veſtri.

Kalendas veſtras, & ſollemnitates veſtras odiuit anima mea: facta ſunt mihi moleſta: laboraui ſuſtinens.

Et cùm extenderitis manus veſtras, auertam oculos meos à vobis: & cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt.

Lauamini: mundi eſtote: auferte malum cogitationum veſtrarum

ab ocu-

Noua.		Vetus.
a conſpectu oculorum meorum: deſinite malè agere.		ab oculis meis: quieſcite agere perversè.
Diſcite benefacere: quærite iudicium: iuuate male confectum: ius dicite pupillo: agite cauſſam viduæ.	17	Diſcite benefacere: quærite iudicium: ſubuenite oppreſſo: iudicate pupillo: defendite viduam.
Ite iam, & iudicio contendamus, dicit Iehoua. Si fuerint errata veſtra, veluti bis tincta, quaſi nix dealbabuntur. ſi rubuerint, ſicut vermiculus, veluti lana erunt.	18	Et venite, & arguite me, dicit dominus. Si fuerint peccata veſtra, vt coccinum, quaſi nix dealbabuntur: & ſi fuerint rubra, quaſi vermiculus, velut lana alba erunt.
Si volueritis, & audieritis, bonum terræ comedetis.	19	Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis.
Et ſi renueritis, & rebelles fueritis, ſiccitate abſumemini: quia os Iehouæ locutum eſt.	20	Quod ſi nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos; quia dominus locutus eſt.
Quomodo facta eſt in cauponam ciuitas fidelis, plena iudicij? iuſtitia habitabat in ea, & nunc homicidæ.	21	Quomodo facta eſt meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij? iuſtitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ.
Argentum tuũ factũ eſt in ſcoriã: & potus tuus perfuſus eſt aqua.	22	Argentũ tuum verſum eſt in ſcoriam: vinum tuum miſtum eſt aqua.
Principes tui contumaces ſunt, & ſocij furum. quiſque eorum amat munus, ſectatur retributiones: pupillum non iudicant: & cauſſa viduæ non ingreditur ad eos.	23	Principes tui infideles, ſocij furum, omnes diligunt munera, ſequuntur retributiones, pupillo non iudicant: & cauſa viduæ non ingreditur ad eos.
Iccirco (fidelis ſermo Iehouæ tcebaoth potentiſſimi Iſraelis) ab conſolationem capiam de hoſtibus meis, & vindicabor de inimicis meis.	24	Propter hoc ait dominus Deus exercituum, fortis Iſrael; Heu conſolabor ſuper hoſtibus meis, & vindicabor de inimicis meis.
Et reducam manum meam ſuper te: & vram, ſicut expurgatorium, ſcorias tuas: & auferam omnia ſtanna tua.	25	Et conuertam manum meam ad te: & excoquam ad purum ſcoriam tuam: & auferam omne ſtannum tuum.
Et reducam iudices tuos, quales in principio; & conſiliarios tuos, quales initio. ſic demum vocaberis ciuitas iuſtitiæ, vrbs fidelis.	26	Et reſtituam iudices tuos, vt fuerunt prius; & conſiliarios tuos, ſicut antiquitus. poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti, vrbs fidelis.
Tcion in iudicio redimetur, & captiuitas eius in iuſtitia.	27	Sion in iudicio redimetur, & reducent eam in iuſtitia.
Et franget tranſgreſſores, & errantes	28	Et conteret ſceleſtos, & peccatores ſimul

Noua.		Vetus.
rantes pariter, & deſertores Iehoua conſumentur.		*ſimul: & qui dereliquerunt dominum, conſumentur.*
Pudefietis enim a dijs, quos concupiuiſtis. præ pudore abſcondemini ob hortos, quos elegiſtis.	29	*Confundentur enim ab Idolis, quibus ſacrificauerunt: & erubeſcetis ſuper hortis, quos elegeratis.*
Quia eritis, velut ilex marcidum habens folium, & ſicut hortus, cui aquæ non ſunt.	30	*Cùm fueritis, veluti quercus defluentibus folijs, & velut hortus abſque aqua.*
Et erit præſidium in ſtupam, & fabricator eius in erumpentem flammam; & ardebunt ambo ipſi ſimul: & non erit, qui extinguat.	31	*Et erit fortitudo veſtra vt fauilla ſtupæ; & opus veſtrum, quaſi ſcintilla; & ſuccendetur vtrunque ſimul: & non erit, qui extinguat.*

1 VISIO *Ieſaiæ &c.* Ieſaiam dixi, ſicut Ieremiam, quòd id petere videbatur ipſa analogia & orthographia nominis: cùm tamen in nominibus proprijs vulgatum interpretem ſequi maluerim, quàm innouandis nominibus ſacris aures Chriſtianorum offendere. prophetiam ſuam, viſionem vocauit: quia & prophetæ videntes dicebantur, non ſolùm quòd ea viderent, quæ alijs eſſent occulta; verùm etiam quia erãt, veluti aliorum oculi, quorum munus erat, quæ præuiderant, prædicere alijs, vt timerent & cauerent ab imminente gladio. *filij Amos*. ſollemne eſt prophetis, patrum ſuorum nomina apponere; quibuſdam autem & patriam. quod non ſeruarunt ſcriptores euangelici; fortè quia non tantam carnis & ſanguinis rationem habebant. Eſt autem manifeſtum hunc veluti titulum totius voluminis præfixum eſſe. cõtinet enim liber viſiones, ſeu viſa plurimarũ rerum, quas Ieſaias, ſpiritu domini reuelante, præuidit, multò antè quàm eſſent. neque obſtitit temporis venturi diſtantia, quò minus viſionem vocaret. nam ille, cui adſunt ea, quæ non dum ſunt, ſicut ea, quæ ſunt, oculos quoq;, quibus ea viderentur apertè, ſicut ea, quę manibus tenemus, dare potuit. *Super Iudam*. huius nominis rationem ſcriptura declarat Geneſ. 29. nimirum à confeſſione, laude, ſeu celebratione. Pro hoc, inquit, celebrabo Iehoua: ab hoc deinde tota tribus, & ſors eius nomen ſortitæ ſunt. Porrò tribus Iehuda 2. Sam. 1. domus Iehuda dicitur, ſuper quam initiò Dauid inauctoratus eſt. reliqua autem populi pars, & vndecim tribus, quæ ceſſerunt Iſboſeth filio Saulis, dictæ ſunt Iſrael, ſicut apertè dicitur 2. Sam. 2. & 3. & 19. & 1. Regum. 11. Sed poſtea ſub Roboam acceſſit ad regnum Iehuda, etiam tribus Beniamin, & reliquę decẽ nomen Iſraëlis retinuere 1. Reg. 12. *Ieruſalem*. olim Salem dicebatur, quæ propha-

nis aucto-

nis auctoribus Solyma vrbs, cuius rex, & ſacerdos fuit Melchiſedech, qui Abrahæ benedixit. porrò cùm duplex eſſet Salem, altera in campeſtri ſita, altera autem in montibus, omnium oculis expoſita, dicta eſt hæc compoſito nomine Ieruſalaïm, quaſi dicat, duarum Salaim illa, quæ conſpicua eſt; illa verò ſimpliciter Salem, quæ erat in Samaria: quæ etiam Sichem dicta fuit, Geneſ. 33. At quia Salem Hebræis pacem ſonat, & ראה eſt videre, pacis viſionem interpretaberis, ſeu viſam pacem. Vbi tamen in pſ. 76. legis, factus eſt in pace locus eius, ego mallem dicere, fuit in Salem habitaculum eius. &c. Erat autem in confinibus Iehuda, & Beniamin: quæ duæ tribus regnum Iehuda conſtituebant: cuius metropolis Ieruſalem erat. atque ob hanc cauſſam cùm Iehudam nominaſſet, Ieruſalem quoque meminit: quia quæ ad regnum pertinent, ad vrbem regiam peculiari quadam ratione magis videntur pertinere. *In diebus Ozie, &c.* Opus eſt optimè hiſtorias horum quattuor regum tenere, vt quæ in hoc volumine continentur, poſſit lector intelligere. quòd ſi viſio illa, quæ infrà cap. 6. deſcribitur, quam habuit propheta anno, quo mortuus eſt Ozias, poſt eius obitum fuit, vt ſancti patres annotarũt, licet ex verbis prophetæ id nõ vſque adeò ſit manifeſtum; certè quæ præcedunt cap. 2. 3. 4. & 5. ſub Ozia prophetæ fuerunt reuelata. De his autem, quæ continentur hoc primo capite, quid mihi videatur, iam ſubiungam.

Audite cæli &c. Sunt, qui prophetiam, quæ hoc capite continetur, 2
non primam omnium fuiſſe, neque ſub Ozia contigiſſe putent propter ea, quæ ſequuntur de regionis vaſtatione: quæ certè ſub Ozia non contigerat. ſed non video, quantum momenti habeat hæc ratio. nam quæ poſtea ventura erant, quid obeſt, quò minus multò antea, vt iam tranſacta, à prophetis commemorentur? An quæ poſterius acciderunt, prius reuelata eſſe non potuerunt? nihilominus, vt ſemel mentem meam aperiam, ego hoc primum caput eſſe, veluti argumẽtum totius libri exiſtimo, quod tamen in modum cuiuſdam egregiæ concionis à propheta proponitur, quam poſt vniuerſas reuelationes edidit, qua quidem concione nihil eſt apud vllos vllius linguæ doctos, ſiue poëtas, ſiue rhetores eruditius, nihil grauius, nihil elegantius. non enim hìc figuras, non dictionis coloribus diſcriminatas ſententias, non appoſitiſſimas comparationes ac ſimilitudines, non denique alia omnia, quæ in orationibus laudari ſolent, deſiderare quis quantumuis harum rerum ſtudioſus lector poterit, non ſolùm hoc capite, ſed etiam in pleriſque ſequentibus, quæ tam ego ſciens prudenſque alijs conſideranda relinquo, vt qui mihi elucidandorum obſcurorum locorum huius prophetę tantummodo prouinciam de-

ſumpſerim. Nomine ergo cæli, & terræ non hîc puto prophetam, niſi vniuerſum orbem intellexiſſe, vel vniuerſos orbis incolas, ſicut cùm dicitur; Audite cæli, quæ loquor: audiat terra verba oris mei, &c. quod nihil aliud eſt, quàm quod alibi dicitur; Audite hæc omnes gentes: auribus percipite, qui habitatis orbem &c. quibus attentionem captant prophetæ, quando de rebus magnis loqui incipiunt. Et verba hæc ad omnia, quæ in volumine continentur, exiſtimo pertinere: quorum ſummam iam hoc primo capite proponebat, quaſi dicat, omnia attentiſſimè conſideranda. nam vniuerſa, quæ dicturus erat, domino dictante, exceperat. Cùm igitur, ait, Filios enutriui &c. perinde eſt, ac ſi dicat, videbitis in hoc volumine, quàm ingrati fuerint Iudæi, & Ieroſolymitani erga dominum, qui eos magnis beneficijs affecerat. *Enutriui.* Verbum propriè magnos facere notat, vt Ioſue 4. magnificauit Iehoua, vt celebre fieret nomẽ eius: hoc tamen verbo Hebræi etiam educationem, ſeu nutricationem ſignificant. nam pueri dum nutriuntur, augmentum capiunt, vt 2.Reg.10. מגדלים id eſt, educantes. quare hoc loco vtroque modo vertere poteris, vel cum vulgato, vel vtrunque verbum ad dignitatem referendo, & populi illius amplitudinem, ad quam euexit dominus Iſraelem, de qua videre poteris, Deut.4. & Ezech. 7. vbi etiam ingratitudinem populi ſuis coloribus depingit propheta. Recole hoc loco, quàm ignobile vulgus in Aegypto fuerit, quamque delicatè eos enutrierit dominus, ſeu magnos fecerit, & in ampliſſimam rempub. euexerit, in gentem ſanctam, genus electum, regnum ſacerdotale, domini peculium, & multa huiuſmodi, quæ commemorare longum eſſet: quæ tamen parua ſunt, ſi cum eis, quæ populus Chriſtianus accepit, conferantur, vt multò grauior ſit noſtra, quàm illorum ingratitudo. Quamuis verò ſuper Iudam, & Ieruſalem reuelationes ſibi factas dixiſſet, omnium tamen gentium attentionem exegit, quòd ad nos quoque hæc omnia, & quæcũque per prophetas dicta ſunt, pertinerent, licet alijs, atque alijs rationibus, iuxta illud 1.Pet.1. Reportantes finem fidei veſtræ, ſalutem animarum veſtrarũ: de qua ſalute exquiſierunt, & ſcrutati ſunt prophetæ, qui de vẽtura in nos gratia vaticinati ſunt, ſcrutantes, ad quem, aut cuiuſmodi temporis articulum ſignificaret, qui in illis erat ſpiritus Chriſti, qui, prius quàm acciderent, teſtabatur venturas in Chriſtum afflictiones, & quæ has ſecuturæ eſſent glorias: quibus & illud reuelatum eſt, quod haud ſibi ipſis, immo nobis miniſtrarent hæc &c. *Spreuerunt.* פשע eſt tranſgredi. ſimilis conſtructio cum beth aduerſatiuo habetur ſæpe: ſed eius ſignificatio apparet 2.Reg.1. Tranſgreſſus eſt Moab contra Iſrael.

& 1.Reg.12. Tranſgreſſus eſt Iſrael contra domum Dauid. eſt
itaque verbum ſeditioſorum,& rebellium.
Cognouit bos,&c. quaſi dicat, videbis in hoc volumine,quòd a- 3
mẽtiores brutis ipſis ſint Iudæi. nam bos,&c. ſeu taurus שור enim
non quemcunque bouem, ſed eum, qui armenta præit, velut dux,
& generat,habetq; ſuam feritatem,& Chaldæis תור, vnde Græcis
& Latinis, taurus. Facit ergo magis ad indignitatem rei: tribuit
quoque hic tauris, & aſinis verbum ידע id eſt, cognouit. nam &
inanimatis etiam tribuitur,ſed metaphoricè,vt ſoli,Pſal.104.quod
ita ad occaſum tendat rectà,ac ſi agnoſceret, & benè affectus eſſet
&c.nam hoc verbum in oratione affirmatiua vltra cognitionem
notat affectum,aut curam:in negatiua autem neglectum, ſeu con
temptum,vt de filijs Heli 1. Samu. 2. Genes.4. de Chain: & hoc
loco vtriuſque exemplum habes. *Poſſeſſorem*. Verbum קנה pro-
priè eſt acquirere, comparare, vel induſtria, vel pretio: hinc pro
poſſidere,ſeu in poteſtate habere accipitur:hinc participium,quod
vice nominis quoque ſolet accipi,id eſt, poſſeſſor, ſeu emptor. Et
ſi hoc loco emptorem velis dicere, magis auget rei indignitatem,
quòd cùm cognoſcat taurus, qui ipſum paullò antè emerit, & ſibi
pretio acquiſierit,aut comparauerit,Iſrael tamen &c. *Et aſinus*. In
tauro fetocia, in aſino ſtoliditas non auferunt cognitionem ſiue
ſenſum dominorum: plus ergò,quàm tauri, ſunt intractabiles Iu-
dæi; & magis quàm aſini, ſtolidi: qui non cognouerunt Deum:
qui fecit,redemit,aluit,pauit,protexit,& euexit. *Præſepe*. אבוס lo-
cus eſt, in quo, & iuxta quem calcant, & aluntur animalia: & ex
hoc nomine credo deriuari participium, ſeu participiale nomen
אבוס id eſt,altus,ſaginatus,ſeu pinguefactus. Prou.15.& 1. Reg.
4. *Non intellexit*. Non cognouit Deum, neque intellexit, quonam
in loco alimenta accipere deberet à domino, veræ ſcilicet, doctri-
næ; ſed & Deum, & templum, Deique veri cultum abiecit, quaſi
aliunde ſibi victum melius, aut facilius quæreret: quales erant il-
li, qui dicebant, quòd ex eo tempore, quo omiſiſſent cultum ſo-
lis &c. malè haberent. Eſt autem hic verbum,quod,præter cogni-
tionem, notat conatum, ſeu diligentiam,vel diligentem obſerua-
tionem, vt Iob 37.ſta, & obſerua mirabilia Dei: & 1.Reg.2. Ob-
ſeruaui videndo,&c. Et ecce erat mortuus. Quòd vero verbo co-
gnoſcendi,ſiue obſeruandi, abſolutè vtitur propheta, id eſt, nullo
addito caſu,puto emphaticum eſſe, neque non parum ad amplifi-
candam rei indignitatem facere. omitto,quòd inſinuare tacite vi-
deatur; quidquid ſcirent, quidquid obſeruarent, quamdiu Deum
ignorabant,& eius nulla ratione tangebantur,quòd omnino nihil

 ſcire,

ſcire, nihil intelligere, dicendi eſſent: & eos brutis amentiores, & omni ſenſu carentes, reputare deberemus. Si enim, vt Auguſtinus loquitur, omnis copia, quæ Deus meus non eſt, egeſtas mihi eſt: omnis quoque ſcientia, omniſque cognitio, quæ ſine Dei cognitione eſt, ignorantiæ inſtar nobis exiſtimari debet.

4 *Væ genti peccatrici &c.* הוי Hebræis interdum eſt condolentis, interdum dolentis, interdum tantùm exclamantis, & vocantis, infrà verſ. 24. inſultantis, interdum verò ex dolore abominantis, non ſine animi indignatione, ob rei indignitatem, ſicut heu Latinis, & ò; Heu gentem aberrantem &c. Intelligimus ergo ex hoc loco, quòd in hoc volumine Ieſaiæ tractabuntur orationes inuectiuę in Iudæos, ob innumera eorum ſcelera, quæ hoc loco 4. titulis ſummatim exponit: aberrabant à recto; ſed quia id quoque leuiter fieri poterat, grauatos iniquitate dicit, quòd alia aliqua grauiora ſcelera admiſiſſent. Verùm quia interdum, qui ſic ſceleribus deprimuntur, onus abijcere cupiunt, ſemē malignorum eos vocat, quaſi in naturam abierit prauitas, vt qui genus à peſſimis patribus traherent, illoſque libenter imitarentur: denique vt ad cumulum malorum eos peruenisse ſignificaret, ita vt vix vlla eſſet ſpes recuperandæ ſalutis. *filios perditos.* שחת enim in hiphil, etiam neutraliter accipitur. nam funditus perdere, ſeu etiam perditum eſſe notat, & exciſum, vt cùm arbor radicitus exciditur, vt rurſus pullulare nequeat. eſt itaque in verbis iſtis haud inuenuſta gradatio. *Dereliquerunt dominum &c.* De nomine יהוה, quod legendum, & proferendum duco, vbicunque in Biblijs reperiatur, dixi in præfatione. cùm ergo notet eum, qui eſt, & à quo cetera omnia habent id, quod ſunt, aptiſſimè ad indignitatem addidit hoc nomen verbo derelinquendi, ſeu deſerendi; vt ſi riuulus fontem deſereret, quaſi à ſe, vel aliunde aquas haberet: eodem etiam conſilio, verbo blaſphemandi, ſeu execrandi, & conuicijs impetendi, appoſuit nomē ſancti. Quid enim ſanctum, niſi reuerentiam, cultum, religionem, obſequium, ipſa etiam inſtigante natura, mentibus quantumuis barbaris notat, atque requirit? quid ergo indignius, quàm quem ſanctè colere debuiſſent (erat enim ſanctus Iſraelis, id eſt, quem Iſrael ſanctiſſimè coluerat, & poſteris colendum reliquerat, à quo eſſet, quidquid ſanctum dici poſſet) execrari & conuicijs laceſſere? *Abalienati ſunt.* נזרו hoc loco, quaſi eſſet à verbo זור accepit vulgatus, & plures alij: poteſt tamen eſſe (ſi puncta mutes, quod ſæpe facere neceſſe eſt, vt in præfatione admonui) à verbo נזר, quod in kal non niſi in voce paſſiua reperitur. ſignificat autē religione, ſanctimonia, aut ſingulari voto, vel reuerentia, aut etiam dignita-

dignitate ſeparari ab alijs: à quo nomē Nazaræorum. neque malè conuenit: nam cùm dixiſſet ſanctum Iſraelis, non iam, vt ſanctum, ſed vt pollutum, conuicijs ab eis laceſſitum, ſicut, cùm dicebat, melius ſe habuiſſe, quando aſtra colebant, & deos ſequi ſe malle, qui dabant vinum, triticum &c. aut, quòd non eſſet æqua via domini, & multa huiuſmodi; ſubdidit; Separati ſunt retrorſum, quaſi ſepararent ſe à Deo, veluti ab immunditijs; & faciem verterent ad idola: quod ijs Ieſaias ſub fine prophetiæ obijcit, & multis alijs locis. Eſtque apud Ezech. cap. 14. locus, qui hunc illuſtrat; Quicunque ſeparatus fuerit poſt me, & reduxerit abominationes ſuas (id eſt Idola) in cor ſuum &c. vbi bis ponitur hoc verbum.

Super quo percutiam &c. Senſum reddidit paululū obſcurè על מה 5
מה ad quid, id eſt, quorſum percutiemini? vox עוד (ſi diſtinctiones Rabinorum non curemus) antecedentibus, vel conſequētibus annecti poteſt. Quorſum vlterius percutiemini? vel, quorſum percutimini? adhuc additis præuaricationem? & hunc poſteriorem ſenſum in verſione ſecutus ſum. nam futura pro præſentibus paſſim accipi videas. Quid opus eſt, inquit, caſtigationibus, & flagellis? perdetur oleum, & opera: in dies peiores efficimini. Ex quo percipimus, cauſſam reddi in hoc volumine, ob quam percuſſi ſint à Deo Iudæi, videlicet, ipſorum ſcelera, vt cauſſam agnoſcentes ſuæ afflictionis à peccando deſiſterent: illi verò caſtigationibus peiores efficerentur: neque ad percutientem ſe redirent, vt ſuis locis indicabimus. Vbi interim vides, in quem vſum immittat ſua flagella Deus, vide cap. 26. *Præuaricationem.* סרה id eſt auerſio, omnia quoque hoc nomine ſignificantur, quæ qui ſequitur, à Deo auertitur: lege initium capitis 13. Deut. & huius vocis vim ex parte intelliges, vbi dicitur, non audiendos prophetas, vel diuinos, qui auerſionem contra Deum prædicant: cui opponitur, Deum ſequimini, & ipſum timete, & mandata illius cuſtodite, & audite vocem eius: ipſi ſeruietis, & ipſi adhærebitis: & iubet interfici, qui auerſionem locuti ſunt contra Iehoua. ad quem locum reſpiciens Ierem. 28. prædicit huiuſmodi prophetæ mendacis mortem, quòd contra Iehoua auerſionem locutus fuiſſet. Significat ergo peruerſum dogma, & ipſa ſcelera, in quæ à Deo auerſi ruimus; vel quæ perſequentes à Deo auertimur, vt infrà 31. hîc in genere libet accipere. *Omne caput languidum.* Hebræi dicunt languori eſt, ſeu ægritudini, id eſt omne caput occupat ægritudo, id eſt, nemo eſt, cui caput non doleat. etſi hæc referri poſſunt ad primum illud membrum, Quare percutiemini, quaſi explicare velit

propheta haud vulgariter illos iam cæſos eſſe: ego tamen libentius ad poſterius refero, Additis præuaricationē, quaſi explicet propheta morbos ſpiritales, quibus laborabant omnes, propter quos temporaliter affligebantur, vt ver. 7. cōtinetur. eſt autem חלי ægritudo, quæ cum dolore, & cruciatu eſt ex violatione, infrà 53. Expertus ægritudinem, de Chriſto domino dicitur. *Et omne cor mœrens.* Seu languidum, vel in abſtracto languiditas, vt Pſal. 41. id eſt, nemo eſt, cuius cor non langueat. דוי, dicitur de languiditate illa, quā patiūtur mulieres tempore menſtrui: aut quando corpus, aut membrum viribus deſtituitur; cordi etiam tribuitur. Iere. 8. & Thre. 1. Meminit porrò capitis, & cordis præcipuarum corporis humani partium, vt in toto regno nihil ſanum eſſe intelligeretur: quod mox exponens, ait.

6 *Non eſt in eo ſanitas.* מתם integritas: eſtq; quantitatis, Pſal. 38. Puto autem, quòd ad Moſis verba Deut. 28. hoc loco reſpiciat propheta; Percutiet te dominus vlcere peſſimo, à planta pedis vſque ad verticem &c. Si hæc, & quæ ſequuntur de afflictionibus, quas tam in corpore, quàm etiam in bonis fortunæ paſſi ſunt Iudæi, intelligenda exiſtimes, ſunt veluti ratio, & expoſitio eius, quod dixerat; Quorſum percutimini, cùm iam adeo ſitis cæſi, & percuſſi, vt nulla in toto corpore ſit integritas: oportebat autem in tam percuſſo, & cæſo corpore, mentem ſanam eſſe. Sed cùm iam corporis viribus omnino ſitis deſtituti, & omnibus bonis externis ſitis expoliati, ad peccandum tamen, & malè agendum integri eſtis. & hoc quoque ad argumentum libri pertinet: nam in eo non vno loco flagella Dei in regnum illud immiſſa legimus; regnúmque adeò deuaſtatum, vt nihil in eo ſanum appareat. *Vulnus, & liuor &c.* Liuor Hebræis חבורה dicitur à coniunctione, ſcilicet, ſanguinis: manet autem ex percuſſionibus; à quibus interdum vulnera quoque fiunt; quibus niſi medicina adhibeatur, in putridam plagam abeunt. Et hîc tria commemorantur, quæ omnia indigent ſuper alligamentis, fomentis, & medicaminibus: & quidem olei fomentum liuori, ſuperalligatio ſeu compreſſio vulneri ſummopere eſt neceſſaria, medicamina verò plagis putridis; immo omnia hæc ſingulis neceſſaria ſunt, quæ ſi deſint, actum eſt de percuſſo. adeo ergo percuſſos notat, vt non haberent, qui remedium afferret. *Tumens.* טריה putrida, ſanioſa: hanc ipſam dictionem vulgatus Iud. 15. dictam de mandibula ſic vertit, quæ iacebat, hîc tumentem dixit: ſed vtroque loco putridam ſeu fœtidam dicere poſſis.

7 *Deſerta.* שממה frequenter occurrit vox hæc, & propriè flatum, ſeu affla-

ſeu afflatum, ac deinde rem ipſam ſignificat, ſuper quam flatum horrentes, ſeu abominantes emittimus, iuxta ſui verbi שמם ſignificationem. quamobrem variè reddi ſolet, deſolatio, vaſtatio, deſerta: eſt enim vel ſubſtantiuum, vel adiectiuum nomen, Exo. 23. Non expellam eum à facie tua anno vno, ne fiat terra ipſa afflatio. Ioſue 8. Poſuit eam in aceruum ſæculi, afflandam vſque in diem hanc &c. Et hæc eſt ſignificatio affinium nominum: quæ multa ſunt ab eadem radice, & cognatis eius, & mox. *Et deſolabitur.* ושממה verbaliter accipitur: poteſt & nominaliter accipi, & afflatio, quaſi ſubuerſio alienorum, & כ (vt interdum ſolet) non tam eſt ſimilitudinis, quàm affirmantis, id eſt, qualem ab alienis exſpectare meritò quis poſſet. alienos enim vox זרים notat: qui ſanguine, ſeu religione, ſeu ſocietate politica alieni ſunt. ſenſum expreſſit vulgatus. Hac itaque vna voce extremam ſubuerſionem regni Iehudæ notat: ſcimus enim, quid barbari hoſtes in noſtris regionibus faciant, quando eas victores penetrant. Eſt ergo pars argumenti huius libri Iudææ deſolatio: quam non vno loco, neque paucis verbis apud prophetam hunc deſcriptam videre licet.

Et derelinquetur &c. Id eſt, in hoc quoque volumine inuenies, 8
quod Ieruſalem funditus ſit euertenda. neque enim eorum expoſitio placet, qui volunt hæc ad ea tempora referre, quando Ieruſalē ſola manſit, neque capta fuit ab Aſſyrijs. expende verba ſingula, & meam (ni fallor) ſententiam comprobabis. cumque hæc verba ad argumentum putem pertinere, vt dixi; perinde mihi eſt, ſiue in præſenti, ſiue in præterito, ſiue in futuro vertas: licet enim quoduis, neque repugnat hebraiſmus propter coniunctionem in ונותרה, poſthabita punctatione Rabinorum. Certè præſens ſuperioribus conuenit, & reſidua manet, ſicut vmbraculum in vinea, vel ſicut manere ſolet vmbraculum, ſeu tugurium, quod vuarum tempore cuſtos ſibi erigit, vt in eo pernoctet & ſpeculetur; poſt vindemiam verò deſeritur, & per ſe ipſum labitur. Idem de pernoctatorio in cucumerario. *Ciuitas, quæ vaſtatur.* נצורה eſt participium ſignificationis paſſiuæ, à verbo, quod ſeruare, ſeu obſeruare ſignificat, quaſi dicas, ciuitas obſeruata ſeu potius obſeruanda: nam in malum hoc loco accipitur, id eſt, à qua timent homines, quam ſeu à qua cauent, ſicut infrà 65. dicitur de locis abominandis, & tetris: à quibus cauere oportebat, & præſeruare ſe, ne contaminarentur: vel à quibus ſolent cauere homines, propter metum, qui obſcura, opaca, & ſolitaria loca pertranſeuntes ſolet inuadere. neque hæc acceptio, videtur latuiſſe Kim: quamuis in

aſſignan-

aſſignanda propria verbi ſignificatione minus benè ſentiat. quod quia non animaduerterunt nõ nulli interpretes, in bonam partem accipientes vocem, quæ parum conueniunt, hic adſcripſere. Nota cucumerarium Hebræis à perplexitate nomen habere, ſeu criſpitudine; ipſum verò tugurium à pernoctando: quare pernoctatorium dixi. Ciuitas autem עיר ab excitando dicitur. nam Hebræis perſonam, animal, ædificium, & alia multa excitari dicũtur.

9 *Niſi dominus &c.* De nomine צבא id eſt, exercitus, infrà non nulla dicentur. Dicitur autem Iehoua tcebaoth, quòd vel in exercitibus angelorum, vel in corporibus cæleſtibus, vel in miniſterio templi, vel etiam in prœlijs potentia ipſius maximè appareat. *Semen.* Vulgatus de ſenſu ſolicitus ſemen poſuit, pro שריד id eſt, reſiduum. nam שרד eſt reſiduum manere, vel ſui relinquere ſemen: ego Hebræa, vtcunque expreſſi. nam in כמעט non tam nota eſt ſimilitudinis, quàm affirmantis, vt ſuprà verſ. 7. Perinde eſt ergo, ac ſi dicas, reſiduum propemodum nullum, vel reſiduum profectò modicum. *ſimiles fuiſſemus.* Senſum non melius potuit Vulgatus reddere. nam verbum דמה ſilere, ac proinde quieſcere notat; ſi verò conſtruatur cum datiuo, eſt alteri rei acquieſcere, nòn diſſentire: quod latini ita efferre ſolent; Hæc res ſimilis eſt illi, vel ſecus. Quod quia non nulli interpretes non animaduerterunt, illud pſ. Te decet hymnus Deus, malè redditum putant, & reddunt; Tibi ſilet laus, aut quid ſimile: cùm verbũ iuxta conſtructionem hanc nihil aliud notet, quàm Deo cõuenire, & optimè aptari laudem &c. Notum autem eſt in ſubuerſione Sodomæ, & Gomorrhæ neminem ex habitatoribus terræ ſuperſtitem relictum. Quòd ſi dominus ex Iudæis non reſeruaſſet reliquias quaſdam, in ceteris nihilo minor vaſtatio eſſet Ieroſolymitana, quàm illarũ ciuitatũ. quod certè de euerſione vltima intelligendum eſt: quã preuidit Ieſaias; eſtq; nõ minor pars materię huius voluminis. perinde eſt ergo acſi diceret Ieſaias, multa canam de euerſione Ieroſolymę, quæ hoc tãtùm inferior futura eſt ſubuerſioni Sodomæ, quòd in hac reliquię, id eſt pauci, nõ nulli hoĩes ab illo incẽdio eripiẽtur: in quos non graſſabitur impietas, ſeu infidelitas. quare neq; cum ciuitate interibunt, qui veluti ſemen pietatis futuri ſunt in toto orbe. Suis itaque locis de his reliquijs nos quoq; plura dicemus. nã, vt infrà cap. 8. videbimus, hic eſt ferè totius prophetiæ Ieſaiæ ſcopus. alia tamen interim canet: quorũ capita iã à propheta proponuntur.

10 *Audite verbum &c.* quaſi dicas in hoc quoque volumine exhortationes pleræque ſunt ad principes, & magiſtratus, & ſacerdotes populi Iudaici, vt ab iniquitate deſiſtant: neque ſe ſatisfeciſſe legi, & Deo

gi, & Deo

gi,& Deo putent,ſi ſacrificia offerant, ſabbata, & alias feſtiuitates celebrent : interim autem animo impij & religioſi ſint. huiuſmodi enim cultus Deo eſt abominationi . quòd ſi velint agere pænitentiam,poſſent adhuc iuſtitiam conſequi, & frui bonis à Deo datis : alioqui omnes peribunt. *Verbum.* דבר Hebræis nõ vnam, ſeu ſimplicem aliquam vocem , aut dictionem , ſed integram ſententiam,ſeu narrationem rei cum omnibus ſuis partibus, & circumſtantijs ſignificat. *Principes.* קצינים Hebræis propriè ſunt duces,ſeu (vt populariter loquar) capitanei , ſic dicti, quòd in extremitatibus ſint, vt dirigant, & in ordinem vel res, vel perſonas redigant. magiſtratus hîc, & primarios pontifices puto ſignificare. *Legem.* תורה non legem tantùm, ſed in genere conſtitutionem, inſtitutionem , ſeu doctrinam notat ; qua docemur de voluntate Dei erga nos, & quo pacto formare mores noſtros debeamus : eſt autem à verbo ירה id eſt,iecit,ſeu iaculatus eſt,id eſt lapidẽ,vel ſagittas,vel verba,vel rem aliam. habet autem verborum iaculatio ſimilitudinem cum iaculatione guttarum pluuiæ,quibus homines alioquin ignari imbuuntur, ac fecundantur. ſed cùm ſermo Latinus non patiatur, vt hoc verbis iaciendi, ſeu iaculandi exprimamus, verbo docendi, ſeu inſtituendi reddere neceſſe eſt. *Sodomæ &c.* Ne mireris (inquit) Ieruſalem imminere tibi vaſtationem ſimilem Sodomæ : nam principes tui principibus, & populus tuus populo illarũ ciuitatum moribus ſimiles ſunt.Innuit ergo,quòd non ſolùm prędicturus ſit Ieroſolymorum ruinam, ſed & cauſſas tantæ vaſtationis deſcripturus. Hîc interim conſidera, Chriſtiane lector,quanta libertate præditus ſit,qui viſu & ſpiritu Dei plenus loquitur.Quid durius in magiſtratus,& pontifices dici potuit?

Quo mihi &c. Hæc eſt concio, quam vult eos attentiſſimè audi- 11
re, quòd non ſuſcipiat Deus ſacrificia abſque miſericordia , iuſtitia &c. de qua re infrà latius nobis dicendum erit . neque hîc niſi rerum capita cum propheta attingimus . adeo autem inualuerat impietas in populo illo,vt ſacrificiorum, & oblationum ratio non ſolùm ob lucrum, quod ex ipſis aucupabantur , verùm etiam propter ſanctitatis nomen,quod propter Dei cultum ſibi comparauerant, fuſo nihilominus ad omne genus vitiorum animo, inter Dei præcepta non infimum locum tenere videretur : neque cuiuis alteri Dei præcepto dignitate cedere. vnde ortam illam quęſtionem, qua tentare volebat quidam in lege peritus Chriſtum dominum , exiſtimo,quodnam eſſet maximum mandatum in lege? nam,cùm caritatis præceptum primas habere dominus dixiſſet,ille,comprobata domini ſententia,dixit, quòd diligere, præſtaret omnibus ſacrificijs ,

quando vobis præcepit quatere atria mea, vel vt ambularetis in atrijs meis, hæc quæſiuit de manibus veſtris? ad hoc reſpexit? an huc tendebat præceptio? &c. Poſſumus & ſic accipere; quis quæſiuit de manibus veſtris hoc, id eſt hæc, quæ dixi? Quæſiuit quidem hæc dominus & præcepit, ſed à talibus manibus, quales vos geritis, nunquam dominum velle accipere oblationes legiſtis. ab ijs, qui innocentes habent manus & cor mundum, accepturum ſe munera dominus pollicebatur & credebatur; non autem à vobis, qui manus prorſus impuras habetis, id eſt, varijs ſacrilegijs & ſanguine proximorum contaminatas, ſicut ſtatim explicabit. Illud verò, quòd ſequitur, & abſolutè, & per extenuationem dictum accipi poteſt; Quatere atria mea. hîc enim vſus eſt infinitiuorum in omnibus ferè linguis, quaſi dicas; putatis ne quidquã aliud à vobis agi? an verò exiſtimandum eſt cultum eſſe Deo dignum & gratum, ſi nihil aliud agas, quàm calcibus terere, aut quatere atria mea? itaque tantundem vos facere exiſtimetis. nam quid de ſacrificijs veſtris ſentiam, iam accipite.

Ne offeratis vltra &c. Hebraiſmum doctè reddidit vulg. ego retinui, quòd planus eſſet, ne addatis afferre. verùm nomẽ minchah 13
olim dicebatur de donarijs, & muneribus, tam quæ hominibus, vt Gen.32. & 43. quàm quæ Deo offerebantur, vt Gen.4. de oblationibus Kain & Abel; at in lege non niſi de oblationibus dicitur, quæ ex farre fiebant, quarum quinque ſpecies Leuit. 2. numerantur, & cap. 7. habetur, quibus illæ ceſſerint: & hac ratione differt hoc à Chorban, quod de ſacrificijs pecorum, etiam in lege dicebatur, Leu.1. eſt autem à verbo נחה, quod ſenſim, & cum põpa afferre ſignificat: & icc irco nomine oblationis reddere ſoleo. *Fruſtra.* nomen eſt, quod temeritatem, ſeu præcipitãtiam notat שוא. eſtque in nominibus ipſis quædam pugnantia haud inuenuſta. nam mincha, in ſui ratione indicabat pompam, moram, & circumſpectionem; at illi שוא, id eſt, temerè illam afferebant, non quòd præcipitãtiam greſſuum damnet hoc loco, ſed potius animorum. Quid enim magis temerarium, quàm Deũ, qui ſpiritus eſt, placare velle externis muneribus, animis in impietate perſeuerantibus? videant Chriſtiani, ne ipſorum interdũ munera, & oblationes à temeritate profecta eſſe videantur: ac proinde munera temeritatis iure recteq; dicantur. Eſt autem huius nominis radix verbum שאה, id eſt, repẽte ſeu præcipitanter ingruit. vulg. aduerbialiter accipit, quòd nomina verbis iuncta ſoleant Hebræis ſæpe aduerbia fieri, vt Exod. 20. Non eleues nomen Iehoua temerè, id eſt, ne afferas temerè, ſeu præcipitanter. tanquam nomen autẽ Prou.30. temeritatẽ, & verba mendacij

mendacij remoue procul à me: & 60. præceps eſt ſalus hominis &c. *Incenſum.* קטרת ſuffitus, ſeu thymiama, & quidem de ſuffitu prædixerat Moſes, quòd Leuitæ furentem dominum ſuffitu placarent. Deut. 33. hîc autem vides, quòd ſi ipſi ſint peccatores, ſuffitus ſit ipſa abominatio coram Deo, ea maximè ratione, qua à peccatoribus offertur. *Neomeniã, & ſabbatum &c.* Quid ſibi velit vulg. manifeſtum eſt, neque hebrææ voces repugnant. nam vocare concionem (ſicuti eſt in hebræo) pro alijs feſtiuitatibus accipere, non nimis durum eſt. verùm aliter quoque accipi poterunt: & ſi quidem vltima duo nomina און ועצרה in accuſatiuo accipias, ſenſus erit, Kalendis, & ſabbatis, quibus vocare ſoletis concionem, & eccleſiam congregare, nequeo ferre vim, & tyrannidem. ſiquidem inhiabant ad munera, & quemadmodum de filijs Heli dicitur, vim inferebant offerentibus, & tyrannidem exercebant. quòd ſi in nominandi caſu accipiantur, ſic vertes, nouilunium, & ſabbatum, quando conuocatur concio, non fero. vis, & tyrannis ſunt, vt hæc ſit ratio, quare nequeat illa ferre. quæ enim in laudem Dei cedere decebat, illi ſuæ tyrannidi, & cupiditati deſeruire volebant. De nomine און quod variè admodum reddunt interpretes, non ſemel nobis inferius dicendum erit. eſt autem à verbo אוה quod voce, & ſignificatione conuenit cum Latino, aueo. quare concupiſcẽtiam noxiam videtur ſignificare, & plerunque in malum accipitur; ſed ſæpiſſimè pro viribus ipſis, ſine quibus debilis admodum eſt concupiſcentia, accipitur, ac tandem pro vi ipſa, & violentia, quæ plerunque ex illa concupiſcentia oritur, vt latius in ſequentibus oſtendemus. hîc enim cum propheta tantùm capita dicendorum attingimus. Nomen עצרה verò eſt propriè coarctatio; quare pro ipſa congregatione, in qua eſt mutua coarctatio, accipitur, vt 2. Reg. 10. & pro ipſo cœtu, vt accipit vulg. ſicut Ioel 2. Vocate cœtum. vide infrà cap. 53. vbi vulg. habet de anguſtia, & iudicio ſublatus eſt &c. *Non feram.* יכל id eſt, potuit: aliquando idem Hebræis eſt, quòd ſuſtinere, audere, ſicut Græcis τολμάω Oſee 8. Quouſque non poterunt innocentiam. & Pſ. 101. Hunc non ſuſtinebo, non feram &c.

14 *Kalendas.* Idem nomen eſt Hebræis, quod verſ. ſuperiori vulg. dicit neomenias. eſt autem Græcis neomenia, Latinis nouiluniũ, id eſt, primus dies lunæ, ac proinde menſis, quem antiqui dixere Kalendas, ſumiturque Hebræis pro ipſo feſto, quod primis diebus menſium celebrabatur; & eodem nomine feſtum ipſum, & primum diem menſis, ipſumque mẽſem appellant nempe חדש quod à nouando dicitur. nam & vulgò luna noua dicitur, quaſi ſingulis menſibus

menſibus innouetur. ego tamen hoc loco accipio pro feſtis innouationis ſeu dedicationis,quod feſtum Encænia Euangeliſtę dicitur. puto enim maximè celebrem fuiſſe diem illum,quo Salomon templum dedicauit domino: quod ſeptem annis abſoluit, & celeberrimè dedicauit. vide lib. regum. *Solemnitates veſtras* nomen מועד de quauis re certa,atteſtata, ac definita dicitur, de tempore, feſtis, congregatione, & conuentu, de caſtris &c. in plurali quoque pro ſtatis temporibus & pro feſtiuitatibus paſſim accipitur,vt 1.par.23. & Leui.23.Vides Deo noſtro illa,quę à iuſtis fiunt,eſſe gratiſſima; eademque ſi ab iniquis fiunt, eſſe moleſtiſſima? quodque non ſolùm noſtra,ſed ſua quoque noſtri ratione metiatur. ſi enim piè viuamus,nos,noſtraque omnia libenter ſuſtinet,& amantiſſimè curat: ſin impiè, nos noſtraque omnia odio habet, faſtidit, neque ferre poteſt,immo neque ſua ipſius, cultus, laudes & cetera id genus:iſti verò ſunt peccatorum noſtrorum fructus.

Et cùm extenderitis manus &c. futurum rurſus pro præſenti, cùm 15
expanditis manus &c. Erat autem geſtus, & habitus hic omnibus ſupplicibus & Deum orantibus communis, maximè verò Iudæis, vt cùm orarent,manus ad cælum expāderent, nimirum à patribus edocti,& illi fortè à Deo,aut ſanctis angelis id acciperunt,vt Moſes Exod.17.Dauid frequentiſſimè,adeò, vt tota die diceret extollere ſe manus &c. Salomon in dedicatione templi vtroque etiam genu in terra defixo,&c. Verbum eſt פרש vnde dictos volunt Phariſæos, vel quòd legem exponerent, vel potius quòd eorum vita omnium oculis eſſet conſpicua, vt qui laudes appeterent hominū, & nihil non facerent, vt viderentur ab hominibus &c. Sed quanquam de nominis etymologia diuerſa diuerſi ſentiunt, hoc pro comperto habeo (teſte etiam Rab. Salomone, & alijs] quòd Phariſæi in locum Nazaræorum ſucceſſerunt; & hoc quidem apud priſcos Hebræos valde vſitatum erat, eo quòd ſeparati eſſent à reliquo populo,& domino ritu quodam ſolenni conſecrati: nomen autem Phariſæorum neotericum erat,& Syriacum: addiderunt tamen Phariſæi multa,quæ Nazarę̧i ignorabant. *Auertam oculos meos,* vel abſcondam, operiam oculos, ne manuum extenſionem videā, orationes quoque non audiam. pro præſentibus,abſcondo, nō audio. Nota Chriſtiane lector, virum pium de profundo maris, & ventre belluæ exauditum,impios verò in templo manus expandētes,& preces fundentes non exaudiri. *Sanguine plenæ &c.* plenas dixit, vt multitudinem homicidiorum, & iniuriarum notaret; impudentiam quoque exaggerat,quòd illas manus ad Deum expanderent,quas fratrum ſanguine contaminaſſent. Si de terra clamabat ſan-

bat ſanguis Abelis aduerſus Kain, quomodo contaminatæ manus ſanguine miſericordiam, & non potius vindictam impetrarent? Quid ſi ſit hoc loco alluſio ad ritum illum initiandi ſacerdotes, quorum manus partibus ſacrificiorum implebantur &c. Exod. 18. & 29. quaſi viderentur eſſe potius miniſtri, & ſacerdotes illius, qui homicida fuit ab initio. eos enim talis initiatio deceret, non miniſtros Dei. vide infrà cap. 13. ver. 3.

16 *Lauamini.* רחץ ablutionem notat, quę cum abſterſione fit, & neutraliter interdum accipitur, quare rectè per paſſiuum vertitur. hoc eſt aliud caput argumenti, in quo non parum laborat propheta, ſcilicet exhortationes ad pænitentiam, cuius eſt præterita delicta auferre, conſcientiam emundare, ſtudia commutare, ceſſare denique à malo, & bonum operari: quale eſt quærere iudicium, id eſt, rectè, & iuxta diuinas, humanaſque leges, ius dicere; ne ſcilicet pauper propria cauſſa cadat, tantum eo quòd pauper ſit. vnde additur.

17 *Subuenite oppreſſo.* ſenſum reddidit vulg. non malè, verbum אשר propriè eſt, recto pede incedere, quod nos felicem eſſe dicimus, & actiuè ſumptum, de homine eſt dictis, vel factis facere, vt benè habeat. participium verò חמוץ infectum, ſeu vitiatum notat. & ſi de pane dicitur, eſt panis fermentatus, & acidus, de homine, & veſtibus infrà 63. hic verò tranſlatè de hominibus miſeris, varijſque iniurijs affectis, vel potius afflictis & malis vndique confectis, dictū putari poteſt. Tantum abeſſe vos volo ab iniurijs inferendis, vt per vos benè habere debeat, calumnijs, & infamiæ labe aſperſus. Poteſt quoque ſumi pro eo, cuius cor eſt perturbatum, & veluti tinctum, & exacerbatum, ſicut Pſal. 73. Verbum in hitpael, infectum eſt cor meum, id eſt, perturbatum: & ita verbum אשר accipere poteris, de conſolatione, quæ verbis fit. *Iudicate pupillo* ſeu pupillum. verbum iudicandi Hebræis nunc in bonum, nunc malum accipitur, interdum etiam indifferenter pro ius dicere. hic in bonum accipio pro iuſtificare: nam & iudicium aliquando pro damnatione, & aliquando pro iuſtitia accipitur: vt iudica me Deus, iudica cauſſam &c. Ita etiam quod ſequitur verbum ריב eſt litigare, & cū accuſatiuo in bonum, & in malum capitur, vt rectè vulg. dixerit defendite viduam.

18 *Et venite & arguite me.* heb. לכו נא ite nunc, vel ambulate quæſo. & vt periti inter Hebræos ſentiunt, ſunt quædam verba Hebræis, quæ in imperatiuis vſurpantur pro particulis indeclinabilibus, vt vide, reuertere, venite &c. eſtque adhortantis; quaſi dicat, eia iam iudicio contendamus, agite iam. quo loquendi modo nihil aliud ſignifica-

ſignificare voluiſſe exiſtimo, quàm ſtatim, vbi illa præſtarent, quæ ſuprà dixerat, abſque vlla mora poſſe illos ſecum contendere, ſicut qui non peccaſſent, q.d. & ſi veſtra ſcelera me à veſtris ſacrificijs, precibus, vobiſque metipſis abhorrere faciant, adhuc tamen pænitentiæ locus eſt, qua ſi lauabimini, mutatis in melius veſtris ſtudijs, vt pro iniurijs in proximos, omnia caritatis officia exerceatis, ſancti reputabimini, veluti qui nunquam peccatis ſe contaminarunt. Contendere itaque cum Deo figuratè, & hyperbolicè pro omnimoda puritate, & ſanctitate accipio. nam cùm in ſcripturis dicatur ſanctiſſimos coram Deo immundos reputari, & neminem eſſe, qui ſi eius peccata diligēter obſeruarentur, Dei iudicium poſſet ſuſtinere, &c. nulla loquendi figura adeò magnificè potuit pænitentiæ virtus commendari, quàm ſi diceret, adeò ſancti eritis, vt poſſitis cum Deo iudicio contendere. non poterit in iudicium adducere errata, quæ pænitentia deleta ſunt; & hunc eſſe germanum ſenſum, ſimilitudines niuis, & lanæ, quæ ſequuntur, confirmant. adde, quòd, vt aliorum interpretationes hoc loco conſtent, multa verba ſupplenda ſunt, vt apud ipſos videre poteris, quod violentæ expoſitionis indicio manifeſto mihi eſſe conſueuit. *Arguite me.* נכח in voce paſſiua eſt, coràm diſceptare, vel in iudicio, vel extra. *Si fuerint peccata &c.* ecce, quid dixerit, diſceptare cum Deo, eſſe nempe album, vt lanam, ſeu niuem, etiam ſi innumera, & grauiſſima peccaſſent. *Vt coccinum.* eſt תולע vermiculi quædam ſpecies, qui ex grano cuiuſdam fruticis figura lentis, aut piſi naſcitur, ideoque Græcis ſimiliter, & Latinis coccus, lana autem, & veſtis eo colore tincta coccinum dicitur; vulgò ſcarlata; forrè à voce Græca σκωλήκιον, quæ vermiculum ſonat. Pauſanias fruticem naſci in Phocenſi reſtatur, naſcitur & in Narbonēſi Gallia, & in Luſitania propè oppidum Setubal, ex cuius granis vermiculi oriuntur. In ſcripturis aliquando conſtruitur cum nomine שני, & ſignificat coccinum bis tinctum, vel ſecundò tinctum, vt Exod. 25. & Nu. 4. &c. aliquando etiam per ſe ponitur, vt hoc loco. שני autem eſt à verbo שנה, id eſt, iterauit, & in plurali pro ipſis pannis vermiculatis accipitur, vt Prouerb. 31. & hic, ni fallor. Quæ autem bis tingebantur, erant colore aliquanto ſubnigro, neque ita lucido, vt qui ſemel. fortaſſis huius potius coloris, quàm alterius meminit, quòd ſit maximè conſpicuus & diuturnus. deinde & propter peccata, quæ nomine ſanguinum ſignificauerat.

Si volueritis &c. eſt veluti concluſio ſuperioris exhortationis, 19
quaſi dicat, ſumma eorum, quæ dixi, hæc eſt, ſi volueritis &c, אבה
eſt propenſo eſſe animo in rem, vel perſonam: שמע verò, id eſt, au-

 diuit,

diuit, abſolutè poſitum,interdum eſt obedientiæ; conſtructa autem duo verba hoc modo, vt hîc vides, Hebræis perinde ſonant,vt nobis verbum cum aduerbio,ſi volueritis, & audieritis, id eſt,ſi volendo, vel ſi ex animo obedieritis, vel ſi volueritis audire, auſcultare, obedire &c. præcipua bona terræ comedetis, & quidquid ſuper terram boni nomine dignum fuerit, in veſtros vſus cedet. his opponit ſequenti verſu proteruiam, & inobedientiam. Similiter enim duo illa verba תמאנו & מריתם conſtrui debent,vt ſuperiora,ſi renuendo mutabiles fueritis, id eſt,inobedientes &c. nam מרה propriè mutationem in peius notat,& aliquando eſt neutrum, aliquando actiuum. Thre. 1. Mutando mutabilis fuit. & Pſal. 5. Quia mutabiles fuerunt contra te. infrà cap. 3. actiuè accipitur, vbi videbis,qua ratione hoc verbum pro irritare acceperint interpretes. Hîc habes fructum obediētiæ,ſimul & inobedientiæ. obedientiæ eſt frui bonis. nam in lętitia comedes panem tuum,ſi Deo placuerint opera tua; inobedientiæ verò gladio, ſeu ſiccitate abſumi. nam חרב ſiccitatem notat; deinde & pro gladio accipitur, quo ſanguis funditur,& corpora exiccantur. ſingula autem ſingulis opponuntur. bonum,& ſiccitas,abſumere,ſeu comedere,abſumi,ſeu deuorari. Et eſt alluſio ad verba Moſis Deut.28. Additque, quia os domini locutum eſt. innuens iam dudum ita à domino conſtitutum fuiſſe, neque infringi poſſe hanc ſententiam, penes quam vitam ſuam inſtituere oporteret. Ecce in manu tua eſt bonum,& malum,vita,& mors: ad vtrum volueris, extende manum tuam. Dicant hæretici,qui libertatem arbitrij tollunt, quid hæc ſibi velint verba? diſpereā, ſi impoſturæ notam effugere poſſet propheta,ſi hæc diceret homini libertate carenti. ſed eorum temeritas ab alijs iam ſatis repreſſa eſt.

20 *Quomodo.* iam aliud caput ſuæ prophetiæ præcipuum tractare incipit propheta, nempe de ſpiritali redemptione Ieruſalem. hoc autem caput ſub ſe non nulla continet. primum eſt, ſcelera habitatorum illius terrenæ Ieroſolymæ. perindeeſt ergo, ac ſi propheta diceret; Dicturus quoque ſum de redemptione Ieroſolymorum, ſeu reparatione ſpiritali: ſed prius ciuitatis illius terrenæ ſcelera commemorabo. non poſſum enim non admirari, quo pacto factum ſit, vt ciuitas illa adeò corrupta moribus fuerit &c.

21 *Meretrix.* cùm nomen זונה ſit à verbo,quod latinis eſt mereo,ſeu mereor; nunc de meretrice, nunc de lotrice, nunc de caupona dicitur Hebræis. immo eodem nomine collectiuè omnia eduliorum genera, quæ in caupona venduntur, Ioel.4. ſignificantur. ratio autem

tio autem, quare ciuitas illa à prophetis meretrix iure appellari poſſet, manifeſta eſt. at, ſi cauponam hîc vertas, optimè conuenire videbitur ſequentibus, ſiue de muliere, ſiue de taberna ipſa intelligas; quaſi ciuitatem deditam impoſturis, & dolis, quibus caupones abundare ſolent, ſignificare velit propheta. exciperet etiam homicidas, & ſicarios, quod genus hominum ad caupones quoque ſolet diuertere. Admiratur autem, quia fuiſſet *Ciuitas fidelis plena iudicij*, id eſt, æquitatis. veriſimile namque eſt, quòd in ea ciuitate, in qua erat Dei cultus, & ſacræ ſcripturæ intelligentia, fuerint aliquando iudices incorrupti, ſancti pontifices, & ingens ſanctorum hominum turba. Scio quidem iam Dauidis tempore (cùm Pſal. 54. Dauid edidit) ſimiles mores huic ciuitati tribui, qui hîc adſcribuntur. ſed puto propheticè illic Chriſti tempora deſcribi: ſufficereque nobis debet Ieſaiæ teſtimonium, quòd ſcilicet olim fuiſſet ciuitas illa fidei, & ſanctitatis totius domicilium, cui non repugnat, quòd Dauid ſingulis diebus morti adiudicaret improbos, vt diſperderet de ciuitate domini omnes operantes iniquitatem. Et hoc eſt iuſtitiam habitaſſe in ea, non quòd nulli ibi fuerint iniuſti, ſed quòd vnicuique ſuum daretur, & improbi pœnas ſui ſceleris quoque darent. vel quòd in ea, qui iuſtitiam quæreret; inueniret; & ad illam confugiebat iuſtitia, vt ad domicilium ſuum, vt ex verbo apparet, *Habitauit*; Hebræi pernoctauit, ſeu pernoctabat, id eſt, in te habuit domicilium, & quaſi ab iniurijs ſeſe protegebat. *Et nunc homicidæ*. ſumma enim iniuſtitia eſt homicidium: verùm pro iuſtis magiſtratibus erant improbi, & iniquiſſimi homines, etiam ſi non nulli priuatim ſanctè fortè viuerent. verè dicere potuit eſſe homicidarum domicilium, ad quod ſicarij confugiebant, vt meritò diceretur ſpelunca latronum. vide Ioſephum. Hebraiſmum, facta eſt in cauponam, rectè molliuit vulg. facta eſt meretrix, ſic verſ. ſequenti, fuit in ſcoriam &c.

Argentum tuum &c. ſolent caupones falſo numiſmate hoſpites decipere, & potum aqua diluere, & pro meraco vinum non parum dilutum vendere, omnia denique corrumpere, & quæſtui turpiter ſeruire. puto eſſe expoſitionem verſus ſuperioris, quòd ſcilicet facta fuerit caupona. nam de habitatione homicidarum ſequenti verſu verba facit. Ceterùm quid per argenti, & vini deprauationem intelligat, facile eſt diuinare, præſertim cùm eloquia Dei argentum ſepties purgatum appellentur in ſcripturis: & in euangelio Dominus dicat Phariſæos corrupiſſe legem Dei, & peruerſis interpretationibus deprauaſſe, adeò vt vulgò 22

BIBLIOTECA NAZ. VITT. ROMA EMANUELE

imponerent,& ſuas fictiones pro Dei verbo inculcarent: ob quod etiam eorum doctrinam fermentum,in quo vis ineſt maſſam corrumpendi,vocat. ſcribarum ergo dogmata erant ſcoria, qua adulterabatur argentum verbi Dei. neque mirum,ſi ad hunc Ieſaiæ locum reſpexerit Paulus, quando falſos Apoſtolos dicit adulterare verbum Dei. per participium nanque καπηλέυοντες,nō ſolùm cum Hieronymo intelligo vēdentes,ſed etiam cum vulgato,& Ambroſio adulterantes, ſeu corrumpentes. id enim per cauponantes intelligere poſſumus. ſiquidem veteres quidquid eſſet dolo,vel fraude vitiatum,id κάπηλον appellabāt. quin etiam Ennius vetus poeta,vt eſt apud Ciceronem,cauponantes bellum vocat eos,qui contra rationem & diſciplinam militarem bellum gerunt. vnde apud Aeſchylum cauponiæ artes, prouerbiali forma, eo quòd illud hominum genus, (vt quod quæſtu omnia metiatur) ad fraudes, & dolos promptum ſit. idem de corruptione vini ſentiendum eſt. verba enim Dei incorrupta, & pro dignitate tractata vini habent admirabilem,& ſanctam ebrietatem inducunt, à ſenſu inferiorum abſtrahentia. at corrupta, & diluta languent, & auditores languere faciunt. Vnde Paulus in epiſcopo requirit,vt poſſit exhortari alios in doctrina ſana τῇ ὑγιαινούσῃ, & contradicentes arguere. ſunt enim quidam, inquit, &c. docentes quæ non oportet, turpis lucri cauſſa &c. Quamobrem argue eos acriter,vt ὑγιαίνωσιν in fide, nō attendentes Iudaicis fabulis &c. Tit. 1. vide etiam 1. Tim. 6. Adde, quod quęcunque externa habebant Iſraelitæ,argentum ac vinum, rectè dici poterant; quia magnifica, ſpecioſa, ſplendida & ambitioſa erant,vt genus ducere ex partibus, habere diuinas promiſſiones,fœdera,ritus,lex,ſacramenta,&c. omnia tamen hæc corrupta & adulterata per impios fuerunt. nam generis ſplendor iactantiæ, & ſuperbiæ deſeruiebat, promiſſiones tanquam de rebus temporalibus factas interpretabantur, fœdera ſecuritati in malis dabāt patrocinium; legem denique, & ritus omnes traditionibus ſuperſtitioſis conſpurcabant,id quod manifeſtum eſt in euangelijs,& ſcripturis apoſtolicis. *Scoriam.* à retrocedendo dicitur Hebræis ſcoria, argentum à deſiderando: dixi autem potum pro vino, nam סבא potus eſt vel vini,vel ſiceræ,à verbo, quod potando abſumere notat. Vides,quo pacto hæc verbo illi,quod præceſſit מהל, id eſt, in deterius mutari,conueniant; vt dignum,& iuſtiſſimum fuerit eos gladio,ſeu fame interijſſe? Iuſtitia in homicidia,argētum in ſcoriam, vinum in aquam,omnia denique mutationem in deterius perpeſſa ſunt. Quis quæſo ſimiles viciſſitudines in eccleſia non admiretur, & defleat? nam ſi res digna luctu eſt, (vt eſt apud ſapientem) cùm iu-

cùm iuſtus ad improbitatem deflectit,quid de regnis,atque omnibus prouincijs ſentiendum?

Principes infideles. exponit, quod dixerat vrbem eſſe homicida- 23
rum domicilium. eſt autem venuſta paronomaſia in nominibus, in hebræo,ſaraic, ſorerim. principes tui immorigeri,contumaces, qui nulla diſciplina regi volunt, ſed pro libidine cuncta agunt. Hoc vitium ἀπείθειαν vocat Paulus ad Eph.&Col.3.& in eos iram Dei deſcēdere affirmat. quo loco alludere videtur ad legē Deu.21. in qua iubetur,vt filius contumax lapidibus obruatur,vt auferatur malū de Iſraele. quid ſi magiſtratus ipſi,quorū erat contumaces filios morti adiudicare,contumaces fuiſſent?quis in eos animaduerteret?certè experirentur irā Dei, quæ venit in filios ἀπειθείας. non ſolùm autē hæc cōtumacia reſpectu legis Dei in magiſtratibus intelligēda eſt,verùm etiā propter admonitiones prophetarū, & miniſtrorum dñi,quibus reges debēt obtēperare. quod quia Saul non fecit, abiectus eſt. Quo fit, vt ex ſpiritu Dei nequaquam proficiſci morem illū exiſtimē, qui in pleriſq; principibus Chriſtianis hodie perſeuerat,quo parū epiſcopis deferūt,& corā ſe genua flectere eos ſinunt. profectò cùm dominus prouidiſſet, vt Ioſue eſſet princeps pro Moſe in populo Dei, eum coram Eleazaro ſtare iuſſit,& vt ad verbum eius egrederetur, tam ipſe, quàm vniuerſus Iſrael. *Socij furum.* ſi eos non damnant, qui fures ſunt, & aliena diripiunt; ſi viuere patiuntur, cùm officium eos plectere iubeat; nónne meritò ſocij,& fœderati furum dici debent? perſeuerare videtur in ſimilitudine cauponum, qui conſentiunt furtis, & partem ab illis accipiunt. Similes ſunt magiſtratus, qui muneribus, aut maximis præmijs ab aliquibus donati non modò pupillos ac viduas non tuentur,defenduntque; verùm etiam eos fraudant,atque in fœderatorum furtis maximiſque ſceleribus conniuent. Vide Chriſtiane lector,quòd hęc coniungat propheta,vt cognata vitia,veluti cauſſam,& effectus. Appetunt munera, & dona; non iudicant pupillum &c. retributiones verò vocat hebraiſmus, vel dona ſimpliciter. nam retribuere interdum eſt donare, ſed plerunque viciſſitudinem indicat. quare quæ donantur magiſtratibus, hoc nomine vocantur:quia vt illi munera capiunt,ita quoque dant impunitatē criminum,& impios pro muneribus iuſtificant, id eſt, abſoluunt; & ne cauſſa cadant,omnem lapidem mouent.

Propter hoc &c. propter magiſtratuum,& ſacerdotum peccata, à 24
quibus vniuerſa mala in populum dimanarant,neceſſe fuit emundari Ieruſalem. Quare occiſis,aut in exſilium miſſis impijs, noua Ieruſalem ædificata eſt,& floruit eccleſia. Quæ hic noſter prophe-

ta à fine 45. capitis vſque in finem proſequitur, hoc ipſo ordine; licet ſæpius idem per tranſitum in pluribus locis inſinuarit. cùm verò hoc ſit ex præcipuis capitibus prophetiæ huius, aſſeuerationem inſolitam, & Dei nominibus præcipuè ſignatam præmittit. *Ait dominus.* hebrææ vox נאם (quidquid Rabini dicant,) eſſe participiale nomen non dubito,& idē valere,quod ſermo certus,& indubitatus,quodq́ue Paulus dicit,fidelis ſermo: tantumq́ue in ſcripturis Deo, & à Deo inſpiratis hominibus tribuitur. Quare illud Pſal. 36. dixit iniuſtus &c. ſic vertendum putarem,ſermo certus de tranſgreſſione improbi in corde meo non eſt timor Dei coram oculis eius &c. id eſt, hoc certò apud me ſtatuo de tranſgreſſionibus, vel circa tranſgreſſiones improborum. nempe quòd non ſit timor Dei &c. Eſt autem Hebræis huius vocis vſus, qualis eſt Paulo; illius, fidelis ſermo. interdum enim præcedit ea, quæ affirmat, vt 1. Tim.3. & ſecundo ſecundæ, & 1.Tim.1. vbi vim vocis pluribus explicauit. interdum verò ſubſequitur, vt Tit.3. Verbum autem נאם, id eſt, certò affirmauit, tantùm reperirur, Ier. 13. Et licet hanc vocem vt verbum accipere poſſimus, vbique tamen vt nomen verti; & cùm venit in medio orationis, quaſi parentheſi includenda videtur. hic quoque & vt nomen, & vt verbum capi poteſt; propterea certò affirmauit &c. vel propterea ſermo certus domini Iehoua &c. Sup. hic eſt. *Dominus.* in Hebræis ſunt duo nomina Dei, Adonai, Iehoua, de quibus in præfatione. *Fortis.* אביר dicitur de Deo, de angelis, de hominibus, de tauris &c. ſignificatq́ue potentem, robuſtum, validum &c. & quando de Deo dicitur, ſæpe conſtruitur cum nominibus Iſrael, aut Iacob, quaſi dicat, quòd in Iſraele appareat, quàm ſit validus, & potens; cuius vires,& potentiam expertus ſit Iacob,& eius hoſtes.

Heu eſt particula, quam ſuprà vulg. dixit Væ: neque eſt dolentis hoc loco, ſed potius inſultantis, vt ah, ſiue aha. vide ſuprà ver. 4. & verba, quæ ſequuntur, ſic accipiendam interiectionem oſtendunt; hoſtes & inimicos vocat, & ex vindicta conſolationem accepturum ſe eſſe affirmat. id quod Eze. 5. ver. 13. explicatur; Complebo furorem meum, & requieſcere faciam indignationem meam in eis, & conſolationem accipiam, & ſcient, quia ego dominus locutus ſum. & in Deut. Sicut antè lætatus eſt dominus ſuper vos benè vobis faciens, voſq́ue multiplicans, ſic lætabitur diſpergens vos,atque ſubuertens,vt auferamini,&c. hoſtes autem ſuos vocat eos, qui fratres lædebant, quos dixerat homicidas crudeles,auaros,qui munera accipiebant,& impios miniſtros,quia omnia corrumpebant &c.

Conuertam manum meam ad te, vel reducam ſuper te. eſt Hebraiſmus, quem nos Luſitani ſatis benè exprimimus, cùm dicimus, darte ei outra de mano, ſignificantes nos aliquid prius laboris, & ſtudij inſumpſiſſe in abſtergenda re, ſed non dum adeo rem emundatam, vt iterum non ſit neceſſe idipſum repetere: & ita etiam in punitionibus loquimur, cùm dicimus, adhuc extrema manus accedet huic rei, vel alteram manum huic rei admouebo, ſignificantes iam nos in ea re aliquantulum elaboraſſe, etiam aliquid effeciſſe, ſed non dum ſatisfeciſſe, ac perfeciſſe id, quod volumus & perficere antea cogitaueramus. Quemadmodum etiam Latinè dicimus aliquid refricandum ſeu repurgandum, quod non ſit ex omni parte purgatum, & ſummam adhuc manum poſcat atque deſideret; ſic etiam ſimilitudine ſumpta ab aurificibus vel etiam à fullonibus, qui ſordes à veſtibus etiam atque etiam refricando abſtergunt, in punitionibus loquimur, admouit illi alterá manum. quare hoc loco, vt ego quidem ſentio, multò aliud ſignificari puto, quàm non nulli ſentiunt. nempè quòd exſilio Babylonico, & exuſtione illa ciuitatis, & templi, quaſi prima manu, non ſatis expurgata fuerit Ieroſolyma, neque ſuffecerit exterſio illa ad reuocandá fidei puritatem, religionis, iuſtitiæ, atque doctrinæ. itaque ait, ſe iterum manum applicaturum ad ſcorias exurendas, & quidquid ſtanni argento immiſtum fuiſſet. Exponit ergo quod dixerat de vindicta ſumenda, quòd de illis tantùm intelligat, qui ex Iſraelitis degenerarant, pietatemque, & fidem abiecerát, de homicidis, auaris, adulteris, & ceteris, quos Paulus dicit ad regnum Dei non pertinere: non autem, quòd populum ſuum ſit repulſurus; immo hoc beneficium præſtiturus Ieroſolymæ, vt eam expurget, & omnibus ſordibus abſtergat. excidium itaque Ieroſolymitanum per Romanos (quod præceſſerat aliud ſpiritale, huius argumentum, initium, & cauſſa, quando ſcilicet omnia deuaſtauerat infidelitas expulſo Chriſto, & fide) fuit opus illius ſupremi aurificis, & conflatoris ad exurendas ſcorias, & excutiendas paleas, & permundandam aream ſuam. Perierunt ergo, & abſumpti ſunt hoſtes eius, & reuixit pietas, & fides, &c. vt mox dicetur. Intellige hoc loco, Chriſtiane lector, quòd interdum vaſtationes, & captiuitates, immo, & hæreſum inundatio, quæ ferè totam terram occupat ſint veluti diuinitus miſſæ conflagrationes in vindictam hoſtium Dei, & abſumendas ſcorias, & vt fides electorum probata inueniatur. Sunt itaque flagella, & quaſi initium damnationis impiorum: ſi autem mentem Dei attendes, ſunt beneficia in pios. finge argentum, cui admiſtum eſt ſtannum, ſenſum habere, & mentem,

nónne pro beneficio duceret conflari, & exuri? doleret quidem ſtannum,& gemeret, quia aliquid contra voluntatem eius fieret, & ei vis inferretur: gauderet verò argentum, quòd ab iniuria vindicatur,& reſtituitur. Hac profectò cogitatione in tanta reip. Chriſtianæ conflagratione animus meus paulisper excitatur, atque recreatur. idem quoque cogita in ſingulis electis Deum facere, dum afflictionibus rubiginem exurit, id quod optabat Dauid, cùm ait; Proba me Deus,& tenta me, vre renes meos, & cor meum &c. reuocaturque animus ad amoris puritatem, & fidei. ſedet enim dominus conflans,& emundans argentum, & purgat miniſtros ſuos, & vrit eos, quaſi aurum & argentum, vt offerre poſſint ſacrificia in iuſtitia. Felices, qui ſic viuntur, ne in æternum vrantur: & igne afflictionis vruntur, vt ſuauiter igne amoris exardeſcant. Quis ſtaret ad videndum hunc conflatorem? optantis enim puto eſſe ſimilia verba apud Malachiam.

26 *Et reſtituam iudices &c.* ecce quorſum purgat,& exurit dominus. Vide autem, quòd eodem verbo, quo vſus fuerat, quando ſuperiori verſu de afflictione inferenda verba fecerat, hîc quoque vtitur. illic verò conuertendi, hîc reſtituendi reddidit vulg. ego vtrobique verbo reducendi reddidi אשיבה, quaſi dicat, ad hoc reduxi manum meam ſuper te, vt reducerem etiàm ad te bona, quę amiſeras. quorum ſummam hac vna promiſſione comprehendiſſe videtur, de reſtituendis iudicibus,& magiſtratibus, præſertim ſi ablatæ ſunt ſcoriæ,& ſtanna. ſi enim pura ſit religio, purus cultus, pura & ſana doctrina, magiſtratus quoque & conſiliarij iuſtitiam colant, remp. felicem dicere meritò poteris. Sed quid eſt, quales initio, quales in principio, id eſt, olim antiquitus? putarem, quòd Moſem, Ioſue, Samuelem,& ſimiles intelligat. nam illi propriè שפטים dicebantur, feliciusque habuit reſp. illa ſub iudicibus, quàm ſub regibus, præterquàm ſub Dauid,& initio regni Salomonis. Ex libro autem Samuelis habemus magis gratam fuiſſe Deo formã illam reip. quàm quæ poſtea ſub regibus ſubſecuta eſt. diſplicuit enim domino verbum illud; Da nobis regem &c. illos itaque vocabat antiquitas iudices, qui non habebant ius regium, vt pro iure regio poſſent tributa exigere, aliorum famulitium acceſſere, bona & poſſeſſiones exactione grauare, militem publicis populi impenſis conducere, & ſimilia, quæ illi poſſunt, penes quos eſt totius reip. auctoritas. erant tum, veluti libertatis aſſertores & vindices, vt quando populus premebatur ab hoſtibus, Dominus virum aliquem excitabat, qui rurſus populum liberaret, & in priſtinam libertatem aſſereret. adde, quòd iſtorum poteſtas ſucceſſione, ſicut poſtea regum, non deriuaba-

deriuabatur in poſteros, ſed, vt Deo placebat; ita iam ex iſta, mox ex alia tribu, & familia eligebat iudicem. Proinde cùm populus regem à Samuele poſtularet, neque vellet amplius habere iudices: reſpondit dominus; Non te abiecerunt, ſed me, ne regnem ſuper eos: inſinuans, quòd tempore iudicum ipſe pro ſuo arbitrio regnaſſet, non vt ſolent reges huius ſæculi, qui faſtu & ambitione quaſi domini ſibi ſubditos moderantur, qui equis, curribus, famulorum ſeruorumque copia, & apparatu militari ſua regna, & ſuos limites propagant, & tuētur; ſed ipſe populum regeret per iudices diuino ſpiritu afflatos, qui in domo paterna commorantes, nullas arces, aut ciuitates, aut regias extruebant, neque fortunæ ſplendorem & inanem gloriam nimis concupiſcebant. vnde Abimelechum, qui vt rerum ſumma potiretur, militem conducebat, & vi dignitatem retinere cogitabat, regioque dominatu ſtudebat clareſcere, ac contra morem, & exemplum aliorum iudicum regia quadam magnificentia vtebatur, regem Iud. 9, ſcriptura appellat. ſecus Gedeon, qui dicenti ſibi populo, vt eſſet dominus ipſorum, & filius ipſius poſt eum, reſpōdit; Nō ego dominabor in vos, neque filius meus; ſed dominabitur in vos dominus Deus veſter. Meritò itaque non שרים, id eſt, principes, non dominos dicit ſe reſtituturū dominus, ſed iudices, ac conſiliarios qui remp. pacatius, & humanius adminiſtrarent. Cùm igitur hæc in Chriſto impleta ſint, (non enim ſatis hæc temporibus poſt reditum è Babylone conueniunt. nam licet ex parte verum ſit, quòd tunc habuerit Ieruſalem iudices, ſicut à principio: non tamen ciuitas tunc dici potuit iuſtitiæ, & fidelis &c.) ſupereſt, vt qui Chriſti eccleſię præſunt, non ſe vt reges gerant, ſed vt dominus in euāgelio præſcribit, cùm ait; Reges gentiū dominantur eorū &c. vos autē non ſic. quare qui hoc audierunt à Chriſto, nō dominati ſunt in clero, ſed forma fuerunt gregis, vt eſt apud Apoſtolū, hoc non impedit, quò minus ſæcularis poteſtas eccleſiæ quoque miniſtro cōcredi poſſit, verùm de eccleſiæ miniſtris mihi, & prophetæ eſt ſermo, qui eccleſiæ præſunt, & vices Chriſti gerunt, de abuſibus quoque, qui cōſequenti tēpore inundarūt, quibus hæc gloria obnubilata eſt, nō eſt huius loci ſermonē inſtituere. certè hoc veriſſimum eſt, multò ſanctiores, & iuſtiores habuiſſe nouam Ieruſalē iudices, quàm qui Iſraelitico populo præfuerunt. non enim puto illos cū apoſtolis conferēdos & cōpluribus apoſtolicis viris, qui primitias ſpiritus acceperunt; & in quos Deus diuitias bonitatis ſuæ dicitur effudiſſe. horum profectò tēpore vocari poterat. *Ciuitas iuſtitiæ vrbs fidelis*. ſed & in finē vſque ſæculi iuſtitia habitabit in ea, & fides non deficiet. nam qui fidem amittunt, ad eam non

eam non pertinent:iniuſti verò in ea tolerantur, &, vt reſipiſcant, fouentur: quod ſi non faciant, tandem ab ea expellentur. Vides, quòd cùm de redemptione Ieruſalem ſit ſermo, nihil hic de diuitijs, nihil de armorum ſtrepitu dicatur? Quis dubitet exiſtimaſſe prophetam fidem atque iuſtitiam eccleſiæ ad felicitatem atque ſecuritatem ſufficere? ſed de his latiùs in poſtremis huius prophetæ capitibus. Nota quòd nomen conſilij עצה, & conſiliatorū יועצים à verbo יעץ dicantur, quod ſternere propriè ſignificat, quòd conſilium ſit, veluti ſtratum; ſuper quo actiones noſtræ conſiſtunt: vel potius, quia quod ex conſultatione, & deliberatione faciendum ſtatuitur, ſit veluti fundamentum actionum; & ita nos aliquando verbo fundandi barbarè vtitur, quando in conſultationibus ſententiam noſtram volentes proferre, dicimus, fundor in hoc, id eſt, hæc eſt baſis, hoc fundamentum, hæc ſententia mea, quam operi quaſi ſubſternendam & inſtar fundamenti iaciendam ſtatuo &c. vt vel ex hac etymologia, quanti conſilia, & conſultationes facere debeamus, intelligi voluerit auctor linguæ ſanctæ. Quid enim magnum abſque fundamento diu poſſit conſiſtere? Vide quoque, quòd ad felicitatem reip. non ſatis putauit ſpiritus ſanctus dictum, ſi iudices reſtituerentur integri, & incorrupti, niſi quoque conſiliarios reſtituendos diceret. nam malis conſultoribus vix quidquam boni præcipi à magiſtratibus, & principibus; & ſi præcipiatur, vix executioni mandari poſſit; adeò vt quidam olim ſapienter dixiſſe credatur, quòd mallet iniquum regem optimis cōſultoribus reip. præeſſe, quàm iuſtum, & ſapientem iniquis conſiliarijs conſtipatum. Initium Hebræis dicitur תחלה à חלל, id eſt, prophanari, quòd inceptio rei ſit quaſi eius prophanatio ſeu inciſio. notus quoque eſt Hebraiſmus אחרי כן pòſt ſic, id eſt, ſtatim, vbi hæc geſta ſunt, aut erunt. nequaquam enim abſque incorruptis magiſtratibus, & conſiliarijs poterit vnquam dici quæuis ciuitas, ciuitas iuſtitiæ, aut fidelis: ea enim eſt humana fragilitas, vt vix niſi ab altero in officio contineamur. illi verò, qui alios in officio continere debent, non niſi à Deo dari poſſunt. quare iratus Deus iſtos negat, vt videbis cap. 3.

27 *Tcion in iudicio &c.* hoc intelligitur, vel quòd dominus pretium perſoluerit pro ea, neque ſibi quidquam remitti voluerit ex debito. pretium autem fuit ſanguis ipſius, cui nō poteſt comparari aurum, & argentum. multò enim acceptior fuit in oculis domini Chriſti obedientia, quàm ingrata, & inuiſa omnium ſimul hominum inobedientia. adeoque iuſta fuit hæc compenſatio, vt ſi aliquis, verbi gratia, ijs, qui per fidem viuam Chriſto adhæſerint, peccata im-

cata imputare vellet, eosque damnare, quibus Dei filius iuſtitiam ſuam impertierit, iniuſtitiam,& iniuriam in ſe committi, meritò Chriſtus dominus proclamare poſſet. vel in iudicio,& iuſtitia eſt, optimè expenſis, ac peſpectis cauſſæ circunſtantijs, Tcionem abſoluere, & à captiuitate eripere. Quid ſi iudicium, & iuſtitiam pro Dei bonitate, vt ſæpè aliàs accipiamus? quid rurſus, ſi iudicium, & iuſtitiam pro ſanctificatione ipſi Tcioni collata capiamus? certè nihil ab Hebræorum phraſi & locutione alienum dixerimus; vt ſcilicet intelligamus, quòd non ſit hæc redemptio qualis fuit, aut ex Aegypto, aut ex Babylone, ſed nihil aliud ſit Tcionem redimi, quàm Tcionem iuſtificari, collata ei ex Dei miſericordia iuſtitia, qua electi Dei intus iuſti ſint liberati à ſeruitute peccati, vt iuſtificati gratia ipſius heredes ſimus iuxta ſpem, quam nobis quoque dedit, vitæ æternæ in Chriſto Ieſu domino noſtro. porrò illud membrum, reducent eam in iuſtitia, variè reddi poteſt. nam ſi שבי ſit plurale participij שב in forma affixi, quam vocant, & actiuè accipiatur, id eſt, reducentes eam, vertemus cum vulgato, reducent eã in iuſtitia. quod ſi vt neutrum accipiatur, vt accipiunt ferè omnes Rabini, erit dicendũ, reuertentes eius, id eſt, qui ad eam redeunt, redibunt in iuſtitia, ſeu redimentur in iuſtitia. quòd ſi neglecta punctatione Rabinorũ שבי eſſe nomẽ ſingulare dixerimus à verbo שבה, id eſt, in captiuitatem abduxit, cùm affixo feminino שביה vt Deut. 21. ver. 13. auferet veſtimẽtum captiuitatis ſuæ, planus erit ſenſus. captiuitas eius in iuſtitia redimetur, & hunc ſenſum magis probo; ſicut etiã infrà cap. 59. vbi ferè eadem verba reperies. quã verſionem eò libentius amplector, quò redeũtes tranſgreſſionis, ſeu peccati, iuxta Hebræorũ loquendi conſuetudinẽ, potius illi ſint, qui ad tranſgreſſionem redeunt, quàm qui à trãſgreſſione, ſeu iniquitate conuertũtur. Adde, quòd expreſſus locus eſt, quo Iudæorum redemptionem à peccatis futuram fore teſtatur, quam Iudæi negãt tantùm optantes è poteſtate Romanorum eripi. Adde, quòd etiam dicitur שביה forma feminea, id eſt, captiuitas, vt vertere poſſis, & captiuitas in iuſtitia ſcilicet redimetur. *Redimetur*. פדה, cuius hîc paſſiuum legitur, eſt liberari ex periculo, anguſtia, ſeu captiuitate, aptiſſimeq; dicitur de redemptione per Chriſtũ. nam pericula & ſcandala, vbi ſimilia ijs, quę in regio ne peccati paſſim ſunt obuia? pericula inferni hęc ſunt, & portę mortis; minimo enim interſtitio à morte perpetua illi diuiduntur, qui in peccatis degunt. quid de anguſtijs referam? ſunt verè dolores mortis, & veluti funes quidã, qui mentes, ſenſusq; cõſtringũt, & quaſi captiuos abducũt nos in legẽ peccati. quod quidẽ

dolenter

dolenter conqueritur Paulus in epiſt.ad Rom. cap.7. neque id latet eos, qui aliquem ſenſum peccati aut guſtum Dei habent. quæ enim latitudo animi illi contingere poterit, qui Deum ſibi iratum agnoſcit? adde, quòd mala cõſcientia ſemper eſt pauida. his malis tandem accedit tyrannis impijſſimorum, & crudelium dominorum, à quibus non niſi per filium liberali poteramus. tunc autem verè liberi ſumus, vt ipſe apud Ioannem affirmat, ſi ab eodem fuerimus liberati. Eramus itaque ſerui peccati, at per Chriſtum verè liberati à peccato, ſerui autem facti Deo, habemus fructum, ſanctificationem, finem verò vitam æternam. Summa igitur lætitia eſt nobis percipienda, gratiæque perpetuò agẽdæ, iuxta illud Pſal. Confitemini domino, quoniam bonus, quoniam in ſæculum miſericordia eius. Sed quorumnam eſt hoc canticum? quis has laudes domino decantabit? dicant, inquit, qui redempti ſunt à domino &c. Vbi certè non nullas liberationes numerat ex errore viæ, ex maris periculis, ex captiuitate &c. quæ ſi conferantur cum ea libertate, quæ nobis per Dei filium contigit in iudicio, & iuſtitia, pueriles videbuntur. Ignorant itaque miſeri Iudæi maieſtatem redemptoris ſibi promiſſi, quia latet eos, quanta ſit peccati captiuitas, qua vſque ad hoc tempus detinentur.

28 *Et conteret &c.* etiam ſi prius iam extirpandos improbos dixiſſet, rurſus tamen ad idem redit, ne putarent Iudæi, adueniẽte Meſſia ſuo, omnia ſibi tuta fore. hoc enim ſæpiſſime propheta ſolet repetere, ne vnquam ſibi impunitatem promitterẽt. immo verò cùm redemptio eſſet in iuſtitia, manifeſtum eſſe vult, quòd quicunque iuſtitiam, quæ per Chriſtum eſt, non amplecterentur, interituri eſſent. Ex quibus alteram intelligentiam ſuperioris verſus à ſuperioribus elicere poſſumus, ſcilicet, quòd Tcion redimeretur in iudicio, & iuſtitia, id eſt, vt nihil in ea liberatione contra ius factum videri poſſit. iuſtus enim eſt Deus, & iuſtitiam in ipſa miſericordia nunquam deſerit: neque ei vnquam placere poterit impietas, aut iniquitas; ne putent impij, quod quia liberabitur Tcion, & Ieruſalem, ipſi impunè viuent, & rerum domini futuri ſint Iudæi, quoquo pacto tandem viuant. alienum hoc prorſus eſt à Dei iuſtitia, cui odio eſt impius, & impietas eius. redimetur itaque Ieruſalem, ſed ſummo cum iudicio, quod mox explicat, id eſt, vt conterantur omnes peccatores, & ſcelerati; pij verò, ſeu qui abiecta impietate Chriſto domino adhærere velint, libertate fruantur: ceteri verò deficiant à terra, ita vt non ſint, id eſt, funditus omnino deleantur: ergo iuxta hanc expoſitionem, quæ ſequuntur vſque ad finem capitis, ſunt expoſitio eius, quod dixerat, Tcion in iudicio redimetur, &

tur, &

tur,& captiuitas eius in iuſtitia. ſed verba huius verſus non nulla indigent animaduerſione. *Et conteret*. vocem שבר ſi tollas puncta , vt ſæpe neceſſe eſt,& vt verbũ accipiatur,optimè vertit vulg.Conteret,frangere enim,ſeu conterere ſignificat; vt nomen autem, eſt fractura,ſeu cõtritio. dicit ergo, ſimul cum redemptione Tcionis, & captiuorum eius, erit contritio tranſgreſſorum , & errantium ; & qui deſeruerunt Iehoua,deficient,& de medio tollentur. iuſtum enim eſt,vt quies detur ſeruis domini, & à tyrannide oppreſſis: ſimul etiam & ijs, qui eos affligunt, (vt inquit Paulus) iuxta ipſorũ merita rependatur. ſimul verò ſunt & piorum redemptio , & improborum damnatio,vt iſti magis torqueantur, illis autem iucundior ſit redemptio , quòd in tanta rerum perturbatione ſecuri, ac læti permaneant. hoc illud eſt, quòd areſcentibus hominibus præ timore,&c. dominus iubet,vt ſui caput ſubleuent, quòd in ianuis ſit eorum redemptio. *Peccatorum*. poſſumus quoque vocem חטאים pro erratis accipere, & peccatis; vt ſit ſenſus; Erit, inquit, contritio tranſgreſſorum,& erratorum ſimul,id eſt,conteret tranſgreſſores,& errata ſimul, vt mox de idolis dicit. Quoniam autem & שבר ſi cum ſiniſtro puncto ſcribatur, quaſi contraria ſignificatione notat,infractis oculis, & animo intueri (vnde & pro exſpectare accipitur ab interpretibus) poteſt hic ſubeſſe ſenſus, neque contẽnendus; & intuitus tranſgreſſorum,ſeu ſpes,& fiducia trãſgreſſorum , ſimul cum ipſis ſuis erratis, vel cum ipſis ſimul errantibus ipſi denique Iehoua deſertores deficient , ceſſabunt, & abſumentur . ſic שבר accipitur Pſal. 119. & Pſal. 146. vt videas, quantum iuuet ex fontibus ipſis haurire ſacrorum bibliorum intelligentiam. Quàm verò ijs, quæ ſequuntur, hic ſenſus conueniat, facilè lector animaduertet.

Confundentur. cùm ſe nihil auxilij conſecutos viderint ab ijs, in 29
quos,vt in Deum,oculos coniecerant; vel cùm eorũ delubra conflagrare ſimul cum arboribus,quas ordine conſerebant,vt inter illas ſe oblectarent in honorem deorum ſuorum,non poterunt non pudore ſuffundi. *Quibus ſacrificauerunt*. vulg. verbi ſignificationem non reddidit,ſed ſenſum tantum. quid enim eſt deos appetere,cõcupiſcere,ſeu adamare, niſi illis immolare? nam חמד propriè eſt , appetere,expetere,concupiſcere ſcilicet ea,quæ hominibus iucunda,grata, voluptaria,vtilia, pretioſa ſunt. quare ſemper hoc verbũ emphaticum eſt. *Erubeſcetis*. Hebræis חפר ſignificat fodere,ſeu infodere; hinc interdum explorare,& oculis, ac animo in rem intẽdere ſignificat,quod hoc ſit quędam foſſio,& rei penetratio. Exod. 1. Hinc etiam pro pudefieri, vel quia qui pudefiunt, abdere ſe velint; vel

ſint; vel quia eſt quædam animarum exploratio. ſic Iob. *6*. & Pſal. 34. & 40. &c. ecce quonam pacto defecit ſpes illorum, de qua verſu ſuperiore. Hortus Heb. dicitur גן à verbo גנן quaſi circummunitus ſepto: hoc enim differt ab agro, ſeu prato, quòd circumſeptus eſt.

30 *Cùm fueritis.* כי poteſt eſſe temporis, poteſt quoque eſſe rationalis particula. *Quercus.* אלה ſpeciem eſſe quercus, ferè omnes conſentiunt. ego cõgruente voce ilicem eſſe credo. Etymologia quoque fauet. verbum enim אלה adiurare ſignificat addita imprecatione mali. ilicem autem diris imprecationibus deuotam antiquis, ne cæderetur, nemo eſt qui neſciat. Gentiles etiam huiuſmodi arbores, & ſiluas ſacras, & incæduas dixere. vel ſic dicitur ab expanſione, & præeminentia ramorum. *Folijs.* עלה verò folium dicitur, & ſupremum in ramis arborum excrementum à verbo, quod aſcendere ſignificat. *Defluentibus.* verbum נבל humori naturali deſtitutum eſſe, emarceſcere, ſeu elangueſcere ſignificat propriè, ſenſum expreſſit vulg. certè iſtæ ſimilitudines ſtatum illius reip. ſatis exprimunt, cuius aſpectus fuit horridus, à qua receſſit omnis decor, atque ornatus: quemadmodum ab illis recedat, illoſque deſerat, iuſtum eſt; de quibus ver. 28. dixerat, quòd deſeruiſſent Iehoua. In quo ſtatu, quî fieri poſſet, vt non puderet aliorum deorum cultores, qui ignem in lucis, & arboribus, quę in ipſorum honorem fuerant plantatæ, nõ extinxiſſent? ac multò minus ipſos cultores ſuos non ſeruaſſent? hi ſunt, in quibus habuiſtis fiduciam, ſurgant, & & opitulentur vobis, &c. Hęc omnia in amatores mũdi, qui idola colunt, & brachio carnis innituntur, ſatis aptè conueniunt: quorũ finis interitus, vt vltimo verſu concludit Ieſaias.

31 *Fortitudo.* Heb. חסן illud præſidium notat, in quo fiducia collocatur; & pro vmbra videtur accipi Amoſ. 2. Ego deleui Amorrhęũ à facie ipſorum, cuius altitudo erat, quaſi cedrorum, & protectio, ſeu vmbra, ſicut quercuum: & dicitur à verbo חסה, quod recondere ſignificat. & rarum verbum eſt Hebræis; tantùm enim ſemel legitur in voce paſſ. infrà 23. at Chal. frequentius eſt. hoc autem nomine hic vocat Idola. quem enim Deum credimus, eundẽ protectionem noſtram reputamus. Stupa Hebræis dicitur נערת, à verbo, quod excuſſum eſſe ſignificat, quòd è lino excutiatur. ניצוץ nomen geminatum à verbo נצץ, quod prorumpere ad volandum, ſeu euolare ſignificat. notat ergo eruptionem ignis, vel flammæ, &c. Hinc vides peccatores eſſe ſibimetipſis, & operibus manuum ſuarum conflagrationis, atque perditionis auctores; ob quod in ſcripturis ſeminatores dicuntur malorum, quodque labores, & afflictiones

ctiones metent. ipſi ſunt flamma,& incendiarij,& aduerſus ſemetipſos flammas excitant temporales, & æternas; quas nemo poſſit extinguere. Ecce quod verſu. 28. dixerat, nempe fiduciã impiorum ſimul cum ipſis interituram eſſe. O infelices, qui dum dulcedine ac blanditiis voluptatum illecti, bona huius vitæ iucunda ac voluptaria, ſeu vtilia nimis magno ſtudio quærunt, vt ver. 29. dixit, nihil aliud, quàm ſibi & ſuis incendium præparant. deteſtor igitur deos, atque hortos, qui ſunt ignis fomenta, aut in quos ignis ſuã vim poteſt exercere. Hæc itaq; eſt prophetiæ totius materies, hoc argumentum. nulla enim in toto hoc volumine aliqua inſignis eſt prophetia, cuius in hac prima concione caput non attigerit, adeo vt vltimum verbũ huius capitis cum vltimis libri verbis apertè conueniant; Vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Nulla autem hic in argumento mentio fit vaſtationũ aliorum regnorum, quę in ſequentibus cõmemorantur, quòd tantùm in exempla ea adſcripſerit propheta.

CAPVT SECVNDVM.

Noua.		Vetus.
VERBVM, *quod vidit Ieſaias, filius Amoz, ſuper Iehudam, & Ieruſalem,*	1	VERBVM, *quod vidit Iſaias, filius Amos ſuper Iudam, & Ieruſalem.*
Et erit in poſtremitate dierum firmum. erit mons domus Iehoua in capite montium, & eleuabitur præ collibus: & confluent ad eum omnes gentes.	2	*Et erit in nouiſſimis diebus præparatus mons domus domini in vertice montium, & eleuabitur ſuper colles: & fluent ad eum omnes gentes.*
Et ibunt populi multi, & dicẽt; Agite, aſcendamus in montem Iehoua, ad domũ Dei Iacob; & inſtituet nos de vijs ſuis, & ambulabimus in ſemitis eius: quia de Tcion egredietur doctrina, & verbum Iehoua de Ieruſalem.	3	*Et ibunt populi multi, & dicẽt; Venite aſcendamus ad montem domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis eius: quia de Tcion exibit lex, & verbum domini de Ieruſalem.*
Et iudicabit inter gẽtes, & correctionem adhibebit populis multis; & contundent gladios ſuos in vomeres, & lanceas ſuas in falculas. non leuabit gens in gentem gladium, et non diſcent vltra bellum.	4	*Et iudicabit gẽtes, & arguet populos multos: & conflabunt gladios ſuos in vomeres, & lanceas ſuas in falces. non leuabit gens contra gentem gladium, neque exercebuntur vltra ad prælium.*

Noua.		Vetus.
Domus Iacob adeſte, & incedamus in luce Iehoua.	5	Domus Iacob venite ambulemus in lumine domini.
Quia dimiſiſti populum tuum, domū Iacob: quia repleti ſunt plus, quàm oriens, obſeruatores [ſunt] vt Philiſtim & in natis alienis ſibi ſatisfaciunt.	6	Proiecisti enim populum tuum domum Iacob: quia repleti ſunt, vt olim, & augures habuerunt, vt Philiſtim, & pueris alienis adhæſerunt.
Et repleta eſt terra eius argento, & auro; neque eſt finis theſaurorum eius: & repleta eſt terra eius equis, neque eſt numerus quadrigarum eius.	7	Et repleta eſt terra eius argento, & auro; & non eſt finis theſaurorum eius: & repleta eſt terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius.
Et repleta eſt terra eius idolis: operi manuum ſuarum ſupplices proſternuntur, quæ fecerunt digitis ſuis.	8	Et repleta eſt terra eius idolis: opus manuum ſuarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum.
Et proſtratur homo, & humiliatur vir. ne ergo des veniam illis.	9	Et incuruauit ſe homo, & humiliatus eſt vir. ne ergo dimittas eis.
Ingredere in petram, & abſcondere in puluere, à facie pauoris Iehoua, & decore celſitudinis eius.	10	Ingredere in petram, & abſcondere in foſſa humo, à facie timoris domini, & à gloria maieſtatis eius.
Elatio oculorum hominis humiliata eſt, & curuata eſt ſublimitas virorum: & exaltatus eſt Iehoua ſolus ipſe die illo.	11	Oculi ſublimes hominis humiliati ſunt, & incuruabitur altitudo virorum: exaltabitur autem dominus ſolus in die illa.
Quia dies Iehoua tcebaoth contra omnem ſuperbum, & elatum: & contra omnē eleuatum, & humiliatū.	12	Quia dies domini exercituū ſuper omnē ſuperbū, & excelſum, & ſuper omnē arrogantem, & humiliabitur.
Et contra omnes cedros Libani elatas, & eleuatas, & cōtra omnes quercus Baſan.	13	Et ſuper omnes cedros Libani ſublimes, & erectos, & ſuper omnes quercus Baſan.
Et contra omnes montes elatos, et contra omnes colles eleuatos.	14	Et ſuper omnes montes excelſos, & ſuper omnes colles eleuatos.
Et cōtra omnem turrim excelſam & contra omnem murum munitum.	15	Et ſuper omnem turrim excelſam, & ſuper omnem murum munitum.
Et contra omnes naues Tharſis, et contra omnia toreumata deſiderij.	16	Et ſuper omnes naues Tharſis, & ſuper omne, quod viſu pulchrum eſt.
Et incuruabitur elatio hominum, et humiliabitur ſublimitas virorum: & exaltabitur Iehoua ſolus ipſe die illo.	17	Et incuruabitur ſublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum: & eleuabitur dominus ſolus in die illa.

Et Et

Et idola in vniuerſum immutabuntur.	18	*Et idola penitus conterentur.*
Et ingredientur cauernas petrarum, & hiatus terre à facie pauoris Iehoua, et decore magnificentiæ eius, cùm ſurrexerit ipſe ad opprimendam terram.	19	*Et introibunt in ſpeluncas petrarum, & in voragines terræ, à facie formidinis domini, & à gloria maieſtatis eius, cùm ſurrexerit percutere terram.*
In die illo abiiciet homo idola argenti ſui, & idola auri ſui; que quiſque fecerat ſibi, vt ſupplicaret talpis, & veſpertilionibus.	20	*In die illa proiiciet homo idola argẽti ſui, & ſimulacra auri ſui; quæ fecerat ſibi vt adoraret, talpas, et veſpertiliones.*
Vt ingrediatur foramina petrarum, & prominentias rupium, à facie pauoris Iehoua, & decore magnificentiæ eius, cum ſurrexerit ad opprimendam terram.	21	*Et ingredietur ſciſſuras petrarum, & in cauernas ſaxorũ, à facie formidinis domini, & à gloria maieſtatis eius, cum ſurrexerit percutere.*
Ceſſate vobis ab illo homine, in cuius naribus halitus [eſt] quoniam excelſus reputandus eſt.	22	*Quieſcite ergo ab homine, cuius ſpiritus in naribus eius eſt: quia excelſus reputatus eſt ipſe.*

HANC puto eſſe primam omnium viſionem, ſeu prophetiam, 2
quæ durat vſque ad 6. cap. & meritò primum locum obtinere. eſt enim de Chriſto domino omnium prophetarum fine, & de religionis, quam ipſe inſtituit, & eccleſię ipſius dignitate, de vaſtatione Iſraelis ob ingentia eorum crimina, & de ſanctis reliquiis, quæ ſaluatæ ſunt, vt replerent totum orbẽ fide, ac cognitione veritatis.

Præparatus. in Heb. bis ponitur verbum ſubſtantiuum, ſicut ego in verſione expreſſi. ſed prius ſic accipi poteſt; verbum, quod vidit Ieſaias &c. & erit, vel potius eſt, quaſi dicat, hoc eſt verbum, quod vidit Ieſaias &c. nempe quòd in nouiſsimis diebus pręparatus, ſeu firmus erit mons &c. poſſumus etiam participium נכון poſthabita diſtinctione Rabinorum, cum præcedentibus coniungere; verbum, quod vidit Ieſaias &c. & erit in poſtremis temporibus firmum, ſeu ratum, id eſt, eius firmitudo, atque certitudo poſtremis temporibus comprobabitur, quaſi dicat, non breui, neque diebus noſtris adimplebitur. quare vertere poteris, & erit in nouiſsimum dierum deſtinatum. Quod autem verbum hoc כן in hac ſignificatione dicatur, apparet ex Geneſ. 41. Decretum eſt verbum ab Iehoua, & feſtinabit Deus facere. &c. nulli autem dubium, quin nos ſimus, in quos fines ſæculorum deuenerunt.

In vertice montium. nulla erit religio,nullus cultus, quem religio Iehoua dignitate non ſuperet.Cultus domini,qui in Tcione colitur, perficiet, vt ceteræ religiones contemptæ,atque abiectæ ſint, ac peruerſæ & impię appareant; atque etiam vt nihil ſic emineat in toto orbe, vt eccleſia, & domus Dei.erat autem in mõtibus frequens cultus,& in excelſis libentius colebant homines deos ſuos. fortè,quòd cultus Dei ab imis abſtrahat,neque poſſint diuinis vacare,qui terrena non tranſcendunt. O Iudæos cæcos, ſi vnquam futurum exſpectent, vt mons ille Tcion ad maiorem altitudinem excreſcat. Illud autem non prætereundum eſt, quòd cùm eccleſiam Dei excelſiorem cunctis montibus dicat, cùm de venientibus ad eum eſt ſermo, verbo vtitur נהר ,quod affluentiam, & inſtar fluminis cum celeritate curſum, ſiue motum ſpontaneum, ac minimè violentũ notat, cuiuſmodi eſſe ſolet in rebus natura propenſis.verum cùm flumina non in montes ſed à montibus impetu fluant, ſatis, vel hoc vno verbo ſignificat nobis ſpiritus ſanctus, ꝙ etiam ſi hominibus iuxta carnis naturã ardua videatur Chriſtiana perfectio,ſui tamen ſplendore, ita animos hominum raperet, vt eo impetu ad eam conſequendã anhelarent,quo ſolent flumina in præceps labi.Et,vt ego quidẽ ſentio,nihil eſt, quod religionem noſtram magis commendet, neque eius veritatẽ ſic illuſtrem reddat,quàm quòd tantam eius difficultatem & arduitatẽ tot millia hominum ſuperauerint iam olim, & nunc ſuperare contendunt. Et quidẽ,ſi in illa ſola eſſet difficultas ea credẽdi,quæ humanũ captum ac ſenſum tranſcendunt;quæ autem ad rationẽ vitæ ſpectãt, illa omnia mortalibus permitteret, videlicet quæ caro, & ſanguis appetunt: nihil omnino mirũ mihi foret, ſi infiniti eam amplecterentur,aut mõs ſupra mõtes poſitus à propheta diceretur.nã ſemel libertate carnis conceſſa, nihil adeò præter rationẽ credendũ proponeretur hominibus, quod illi ambabus vlnis amplectendum,& totis viribus,ſi neceſſe foret,propugnandũ non iudicarent.Ecquis enim,obſecro,abſurdiora, & rationi humanæ magis diſſona credenda hominibus propoſuit, quàm Machumetes? at illa omnia, vt diuina oracula,abſq; vlla hæſitatione veriſsima eſſe iudicat infinita hominũ multitudo; & armis atque vi tuetur. quã quæſo ob cauſam? certè,quia carni,quæ volebat cõceſſit;& hanc conceſſionem à Deo profectã prædicauit. Hoc ergo pro miraculo ducitur, & admiratione, ac ſtupore digniſsimũ eſt; ꝙ cùm Chriſtiana religio mõs excelſus appareat, nõ ſolùm dũ inuiſibilia,& ſupra humanum captũ credenda myſteria hominibus proponit,qui ſenſu omnia diiudicare cõſueuiſſent; verùm etiã dum auſteræ vitæ rationẽ imperat,

imper at,& contendere per anguſtam portam, ac crucem humeris per to tam vitam ferre ſuadet hominibus ex carne prognatis,& in libertate carnis plures annos verſatis: tot tamen virorum millia, tot feminæ,tot pueri,tot ſenes,nulla itineris aſperitate, nullius cõſcẽſus difficultate deterriti, ea animi cõtentione,propẽſione& impetu montem ſcandere aggreſsi ſunt, quo à montibus flumina ad ima loca properare,& imas valles complere conſueuere. O montem planum,ò vias domini pulchras,ò iugum ſuaue,& onus leue.

Imperatiuum לכו accipiendum puto,vt dixi verſ.18. ſuperio- 3
ris capitis. vtuntur enim huiuſmodi imperatiuis, ſicut Græci δεῦρο & δεῦτε, ad exhortandũ,& excitandũ, vt etiam Latini ades & adeſte. *Et docebit* ſeu inſtituet. poteſt ſic accipi, vt inſtituat nos &c.quaſi hic ſit euntiũ præcipuus ſcopus, & finis vt erudiãtur,atq; eruditi ambulent in viis ipſius. ad hoc enim erudit dominus,vt ſimus ſectatores operum bonorũ. *Quia de Tion.* puto, futurum exibit in præſens conuertendum, ſi euntium ſit ſermo &c. ſiue hæc accipiantur,vt verba prophetæ, ſiue vt verba eorum, qui ſeſe mutuò adhortantur ad conſcendendũ montem, rationem continent, quare eundum ſit. Nihil mirum, quòd ad hunc montem confluũt populi. nam non aliunde promanat ſalutaris doctrina,neque verbum ſalutis,quàm à Tcione. Non iam ad montem Sinai,aut Horeb properandum. littera enim occidit, at ſpiritus viuificat, qui datus eſt in monte Tcion paucis illis Iſraelitis, vt compleant orbem diuino ſemine. Quonam gentium iuſtius properare debeant homines, quibus eruditione multa eſt opus, quàm vbi intellexerint eſſe verbum domini,& inſtitutionem Iehouæ? tantũ enim illi, quos ipſe erudierit, beati eſſe poſſunt. ad domum ergo Dei meritò confluunt. Verùm ne carnales Iudæi putarent de monte illo, & templo illo loqui prophetam,non dixit, quòd ibi eſſet verbum domini,ſed quòd inde flueret,& egrederetur; vt quiſquis verbum euangelij perceperit, licet ſit apud Garamantas, & Indos, is conſcendiſſe montem domini iudicandus ſit.

Iudicabit gentes. Heb. inter gentes iudicabit, id eſt, ius dicet. 4
Iehoua ipſe verbo ſuo euangelico lites dirimet,controuerſias componet,ob quas belligerabant inter ſe gentes; & quando opus fuerit alterutros increpare,vt ad pacem redeant,& amicitiam colant, liberè id per miniſtros ſui verbi efficiet: non ſolùm enim priuatas perſonas pacem colere compellet verbum euãgelij, ſed etiam magni ponderis controuerſias, & inueterata quarundã nationum odia delebit.nihil enim mãſuefacere barbaras nationes,& humanitatẽ inducere efferatis gentibus,eaſque ex feritate ad iuſtitiam,

ex cædibus, & rapinis ad manſuetudinem, atque mutuam amicitiam, traducere vnquã potuiſſet, niſi verbum & inſtitutio Iehoua. Notanda ergo hoc loco eſt vis verbi, & quòd eius primum munus ſit caritatem, & pacem animis ſuadere. ad quod facit, quod ſequitur, de contundendis bellicis inſtrumentis, vt ex eis fiant, quæ agriculturę, quæ pace gaudet, & odit bellum, neceſſaria ſunt. ſicut enim apud Virg. Aeneid. 7. de præparatione ad bellum dicitur;

Vomeris huc, & falcis honos, huc omnis aratri

Ceſſit amor, recoquunt patrios fornacibus enſes.

ſic cùm pacis ſtudiũ ſignificaret propheta, dicit, quòd gladios in vomeres, & lanceas in falculas conuerterent qui Chriſto domino obſequerentur. his enim tropis, id eſt verborum immutationibus, hoc tantùm ſignificare vult propheta, quòd quantum ex euangelio eſt, qui prædicauerint, & qui euangelio obedierint, pacis erũt cultores, vt qui didicerint citiùs bona omnia externa, ipſamq; vitam, quàm caritatem amittere. *Et arguet.* יכח in tertia, & ſi interdum de ea caſtigatione dicatur, quæ fit virga & flagello adhibito; tamen frequentius dicitur de ea, quæ ſolis verbis fit, non etiã verberibus. eſt & peculiaris acceptio huius verbi Gen. 24. Hanc correxiſti ſeruo tuo Iſaac, id eſt, caſtigaſti, erudiſti tanquam puerum. & mox; Illa ſit mulier, quam correxit Iehoua, &c. quam, vt pędagogus effinxit, inſtituit, & informauit. Quam ſignificationem, ſeu modum ſignificandi libenter hic amplector, licet ſimilis non ſit cõſtructio. ſimilem autem conſtructionem huius verbi cum ל habes infrà cap. 11 arguet in rectitudine, pro oppreſsis terræ; vel correctionem adhibebit manſuetis terræ, atque ſic etiã hîc accipi poteſt, etiamſi non ſit eadem cõſtructio, quæ prædicto Geneſis loco.

Vomeres. Heb. אתים à verbo אתה id eſt, venit, inſtrumentum ferreum ad proſcindendam terram, atque ſulcandam, ab eundo, & redeundo dictum. At vox חנית id eſt, haſta, haſtile, eſt à חנה, quod verbum eſt caſtrenſe, & ſignificat, ſenſim ſe collocare & caſtrametari quieſcendi gratia reſidere, & propriè dicitur de exercitu. מזמרות ſunt falculæ, quales ſunt, quibus vtuntur in putandis vineis, & arboribus, à זמר verbo, quod putare raptim, ſeu incidere ſignificat. למד in prima eſt exercendo diſcere. Verbum quoque נשא propriè ſignificat, quod nos his duobus verbis exprimimus, tollere & ſubleuare. & quod Hebręis eſt leuare gladium, Latinis eſt ſtringere gladium. aliquando eſt capere; vt cùm de ducenda vxore ſermo eſt. in hac ſignificatione hîc poteſt etiam accipi, non capiet enſem, vt Latini arma capere dicunt.

5 Domus

Domus Iacob.&c. ſunt qui has voces prophetæ eſſe dicant; poſ- 5
ſunt autem eſſe eorum, qui ex gentibus in Chriſtum credidere, qui
dolent, quòd Iudæi nolint communē cum ipſis Deum, & cultum
habere, quodque exciderint, neque rurſus inſeri velint: nequeunt
enim ſibi perſuadere, quod derelicto populo circumciſo, Iehoua,
Deus eorum, ad incircumciſos tranſierit. Cunctantes ergo eos, ſeu
potius renuentes, ac renitentes, ex gentibus conuerſi, excitant. Do-
mus, ſeu poſteri Iacob adeſte, ac vna nobiſcum lucem hanc, quæ
ſeſe terris diffundit, ſequamur. Eſt lux Iehoua Dei veſtri, quem ha-
ctenus coluiſtis: ambulate, dum lucem habetis, ne vos tenebræ cō-
prehendāt. Credite nobiſcum in lucem, vt filij lucis ſimus omnes.
Prodiit lux hæc è monte veſtro Tcion, ex domo Iacob ſidus hoc
iuxta Baalam prophetiam ortum eſt. Quem dicunt veſter Moſes,
& prophetæ, inuenimus Meſsiam. Eſt autem אור verbum He-
bræum Græcis ὀράω conſentiente voce, id eſt illuceſcere.

Proiecisti enim populum &c. quaſi dicat, nemo miretur, quòd gen- 6
tes, quæ ignorabant Deum, Iudæos, quibus ſolis notus erat Deus,
ad agnitionem veri luminis adhortationibus pertrahant, quando
quidem tu ò Iehoua populum tuum dimiſiſti. verbum enim נטש
ſignificat rem aut perſonam, quæ aliqua lege vel loco &c. aſtricta
erat, liberè dimittere. & tam in bonum, quàm in malum accipi-
tur. Vocat autem ſcriptura à domino relinqui, omnimodam mi-
ſeriam, cui opponit eſſe Deum cum quoquam. Ad ſalutationem
angeli, dominus tecum, reſpondit Gideon; Si dominus nobiſcum,
quare inuenit nos totum iſtud? & vbi ſunt mirabilia &c. Iud. 6.
At nunc dimiſit nos dominus &c. *Quia repleti &c.* cauſſas aperit
huius derelictionis, & initio collocat, quòd pleni eſſent, & obſer-
uarent aſtra, aut more gentiū aues, aut inteſtina animalium, vt fu-
tura coniectarent. Ferè omnes interpretes hanc plenitudinem re-
ferunt ad idololatriam vel magiam &c. quorū interpretationem
non damno, ſed non video, cur verbum מלא præſertim abſolutè po
ſitum, ad diuitias, & copiam, atque abundantiam rerum non refe-
ratur. Orietales autem diuitiæ in prouerbio ſunt. ſummum porrò
nefas erat, cùm bonis temporalibus abundarent, vt orientalibus
populis non ſolùm conferri, ſed & pręferri poſſent, impietatē ido-
lolatriæ, & auguriorum cum opulentia coniungerent. nam, quòd
inferiores artes illas ſectētur, vt poſſint quoquomodo ventrē imple
re, & mēdaciis, ac inanibus pręmiſsionib⁹ alios deludēdo aliquid
in ſuos vſus deriuare, nō adeò mirandū foret: at ſaginatis, ac dila-
tatis, & beneficio domini opulentis, id certè turpiſsimum. Hunc
autem ſenſum, quæ proximis verſibus ſequuntur, confirmant.

8 *Augures*. originem vocis עוננים video pleroſque ignorare etiam ex Rabinis; ſcito ergo à nomine עין, id eſt,oculus,formari verbum עין quaſi dicat,oculauit,id eſt, oculis obſeruauit. vnde participium primæ עין primo Sam. 18. id eſt, oculis obſeruãs. In ſecunda autem coniugatione עונן oculis obſeruauit,& intendit ſignificationem, Num. 26. & 2. Regum 21. hinc participium מעונן, qui obſeruat horas, dies, menſes,annos, & tempora negotiis agendis idonea. de quibus Paulus ad Gal. 4. Deut. 18. in ſing plur.autem Deut. 15. &Mach. 7. obſeruatores non erunt tibi.ab hac quoque coniugat.manat nomen עונן, quod hîc habemus, & in plur. obſeruatores dicere poſſumus, de quibus etiam Ier. 27. Et vos ne audiatis obſeruatores veſtros. Et femininum habes infrà 57. ex eo autem Deut. loco habes,quàm dediti ac deuincti fuerint illi populi auguriis, & huiuſmodi obſeruationibus. In his vero, quæ ſequuntur, magna eſt varietas; at ſenſus mox patebit,ſi ſingularum vocum ſignificationes proprias attenderimus.& quidem nomen ילד natum ſignificare indicât infiniti loci à verbo ילד, id eſt,genuit. pueros ergo,vel natos hic dicere poſſumus, ſicut Oſee primo, pueros vel natos fornicationũ dixit propheta: at נכר Hæbræis eſt idem, quod Latinis nothus;& ſicut Latinis differunt notus, & nothus; ita Heb. נכר & מכר ab eodem verbo,quod in prima ſignificat agnoſci:& ſecũda quaſi ſignificatione cõtraria occultare, ſeu cælare, ne appareat aut extet &c. Sicut ergo מכר ſignicat notum aliquẽ,qui ſcilicet eſt vnius,& eiuſdem ſeminis,generis, nationis, religionis, earundemque legum; ita è contrario נכר nothum,id eſt,rem,aut perſonam,quæ non eſt eiuſdẽ ſeminis &c. ſed illegitima, aliena, extranea, à proprietate, & veritate. verbum autem ספק ſatisfacere, ſeu ſufficere ſignificat. Poteſt ergo hîc eſſe ſenſus, & in filiis nothis ſatisfaciunt,id eſt,nothos gignũt ſufficienter,id eſt, ſatis multos. quaſi notet propheta modeſtè multitudinem adulterinorum filiorum; immo adulteriorum frequentiam hac periphraſi. Poſſunt & verba intelligi, ꝙ alienigenas ducerent vxores.nam qui ex illis gignebatur,filij נכרים dici poterât. Sed & cùm vſitatiſſimũ ſit in ſcripturis filios dici diſcipulos,neq; enim filij prophetarum erant, niſi diſcipuli prophetarum, quos ipſi in vera ſcripturæ intelligentia, & vera, ac germana religione inſtituebant; non erit abſurdum dicere hîc taxari Iudæos, ꝙ augures,& diuinos alerent,eſſentque ex eis, qui magiæ, necromantiæ, & ceteris damnatis artibus dediti eſſent. inſuper & huiuſmodi diſciplinis ſatis multos diſcipulos inſtruerent. Quòd ſi נכרים pro diis alienis accipias,vt interdum ſolet vſurpare Hebraiſmus, hoc fortaſſe

fortaſſe notat propheta, quòd in genealogiis deorũ ſatis inſtructi eſſent,ſeu ſufficienter inſtituti. & hic ſenſus eſt planus,& inſtituto ſatis accommodatus. Si autem שפיק accipiamus, vt nos cùm dicimus,mihi ſatisfeci,ſeu complaceo, & congratulor mihi; nam cognationem habet cum verbo ספק, quod plaudere manibus, ſeu complodere manus ſignificat, licet plerumque in malum; ita commodè reddi poſſet verbum Hebræum; Et in filiis nothis ſiue ſpuriis ſibi acquieſcunt, ſatisfaciũt & placent,ſeu vehementer amant procreare,ſeu habere filios adulterinos.

Ecce explicat,quod dixerat, impletos eſſe,& opulentiores ori- 7
ente. Nomen ארץ ,quod terram in genere ſignificat, eſt à verbo רוץ, id eſt,cucurrit, accurrit &c. & notat ſimul inclinationem, promptitudinem,propenſionem &c. quod ſit infima omnium elementorum, ad eamq́ue tendant, & inclinentur grauia, vel quòd curſus aliorum elementorum ſit circa illam. Aurum autem dicitur זהב à colore fuluo, ſeu flauo: vnde & ad oleum ſignificandum transfertur. Zach. 4. אוצר tam de ipſo reconditorio, theca, apotheca,penu,&c.quàm de re ipſa repoſita dicitur,à verbo,quod recondere ſignificat, ſeu recludere. Per equos autem, & currus, ſeu quadrigas omnem bellicum apparatum intellige,& robur exercitus. theſauros prius nominauit,qui ſunt nerui belli. Hoc ergo verſu ea cõplexus eſt, quæ ad temporalem reip. felicitatem,ac dignitatẽ faciũt,vt cùm ſubinferret illos cultores eſſe falſorũ deorũ,indignitatẽ rei magis amplificaret. nã non nulli populi ab aliis ſubingati deos victores colere coacti ſunt,vel vi,vel metu,vel religione ducti;cùm illos potẽtiores deos crederẽt,qui cultoribus ſuis in bello fauiſſent. At Iſraelitas nulla neceſſitas nulla vis induxit,vt Idola colerent;ſiquidẽ abũdabant omni genere bonorũ,terra plena erat argento,& auro;exercitum ad propulſandas finitimorum iniurias, aut etiam propagandum imperiũ,dandasq́ue alijs leges, ad manum cõparare,& in dies multos alere poterãt. nihilominus

Repleta eſt terra idolis. habet itaque coniunctio illa magnam 8
vim,& repleta eſt terra &c. ſicut dixerat repletam auro, & argento,equis,& quadrigis,vt quàm bellè reſponderint diuino muneri, & Dei ſui beneficentiæ ſignificaret, dixit etiam terram idolis plenam,quod alia figura Ierem. dixerat, nullã eſſe arborem frondoſam,ſub qua meretrix illa nõ proſterneretur. Animis ergo auditorũ relinquitur,vt hæc duo conferant,videantq́;,quàm intollerabilis impietas ſit terrã diuinis beneficiis plenã, pro innumeris beneficiis,innumerabilibus idolis repleri. Ceterùm idolum אליל quidã à vanitate,alij à ſtultitia dictũ volunt;mihi videtur,quòd à nomine

אל vel אלהים. prophetæ quadam paranomaſia fecerunt אלילים φ nomine, & ſimilitudine cultus, vel potius ſuperſtitione referat quidē verum Deum; non tamen ſit Deus, ſed ſit quaſi dicas לא אלהים non Deus, vmbra Dei, neque vllam potentiam habeat, ſeu conſolationem, ſeu opē ferre poſſit, quaſi dicas inops. Iob. 13. medici idoli vniuerſi vos, id eſt, ſine ope. ſicut enim, vt Paulus ait, idolum nihil eſt, ita cultus idoli nihil eſt. vnde & dicitur ſuperſtitio, id eſt, cultus falſi, quemadmodum definiuit nobis Lactantius Firmianus in lib. diu. Inſt. Pro ſimplici verbo, & irregulari השתחוה poſui nomen & verbum, vt vim verbi exprimerem, vt à doctiſsimo præceptore meo Caninio accepi. vno autem verbo, ſupplicandi, dicere poſſemus; quo verbo vſus eſt Suetonius in Cęſare Auguſto. hoc interpres Matthæi videtur reddidiſſe duabus etiam vocibus cap. 4. ſi proſtratus adoraueris me. & 15. procidens adorabat eum &c.

9 Quando hæc duo nomina אדם homo, & איש vir coniunguntur, plerunque cuiuſcunque condicionis homines ſignificant, quaſi dicat, plebeius, & nobilis. vſitatiſſima eſt emphaſis prophetis verborum parciſsimis, etiam in cōmunibus, & tritis vocibus, quamuis & nomen איש alioqui ſuam emphaſim habeat, ſicut Latinis vir à virtute. Placet autem eorum ſententia, qui hoc nomē à verbo, ſeu nomine יש deducunt, id eſt, exiſtentia, eò quòd vir prior ſit viriſſa, atque ætate, auctoritate, dignitate, gloria, præſtantia, & exiſtimatione non tantùm feminino generi, verùm etiā vel iuuenibus, vel plebeis hominibus præſtat, & anteponitur &c. habet quoque & Adam interdum emphaſim. perinde ergo eſt, ac ſi dicat, homo, quem Deus ad imaginem ſuam fecit, ille, qui ceteris animalibus ratione ſupereminet, qui Deum agnoſcit &c. Homo inquam, quem rectum Deus formauit, & erectos ad ſidera tollere vultus iuſsit. viri quoq;, qui inter ceteros homines excellūt &c. incuruātur, proſternuntur, humiliantur, & ſupplicāt illis ſimulacris, quæ manibus, & digitis ſuis formarunt, & effinxerunt. Sed quid ad huiuſmodi indignitatem propheta? ואל תשא להם non malè vulg. coniunctionem & in ergo conuertit, ne ergo condones illis. Inter modos enim ſignificandi, quibus abundat verbum נשא, hic frequens eſt Hebræis; vt idem valeat, quod tollere Latinis, onus ſcilicet vel pondus peccati, remittere, condonare &c. ita accipiendum eſt illud Geneſ. 4. Nonne ſi benè egeris, ſubleuatio? Et Pſ. 3. Beatus ille, cui leuata eſt trāſgreſsio, id eſt, condonata. vel ſic, exoneratus trāſgreſſione &c. Cōmotus ergo propheta ſancto zelo, & vnus ſpiritus cum Deo factus hæc addidit; ſicut autē extulit indignitatem rei per cōiunctiones, quæ res maximè ſeparatas copulabāt; Et

repleti

repleti ſunt argento, & auro, & repleti ſunt equis, & quadrigis, & repleti ſunt idolis, ita mimeſi quadam, & imitatione elegantiſsima peccata ipſorum cum indignatione diuina ſimili cõiunctione connectere voluit, dicẽs: Et incuruatur homo, & humiliatur vir, & non remittes illis. illi beneficia tua impietate compenſant; tu impietatem ipſorum ſeueritate, quod multò æquius eſt.

Ingredere in petram & abſcondere &c. ſi peccata non condonentur, in ianuis eſt ira Dei. loquitur ergo propheta, ac ſi iam imminere videret peccatoribus perditionem. Ad hunc locum, & alios ſimiles eſt alluſio in euangelio, cùm dicitur, qui in Iudæa ſunt, fugiant ad montes, & dicent montibus; Cadite ſuper nos, & collibus operite nos. Pauor enim latebras optare, ac petere facit. Petram autem ſæpe Heb. montes, & rupes vocant à verbo צור, quod concluſionem, coarctationem, cõſtrictionem, ſeu obſidionem ſignificat. at עפר propriè partem illam terræ leuiorem ſignificat, quam Latini puluerẽ dicunt. ſed vulg. rectè vertit; A facie pauoris domini, id eſt, à facie domini pauorem incutientis ſplendore, ac maieſtate ſua. & huc reſpicit euang. quãdo dicit dominum vẽturũ cũ poteſtate magna, & maieſtate. גאון propriè eſt ſuperbia à verbo גאה, id eſt, ſuperbiuit, & tã de Deo, quàm de hominibus dicitur. 10

Omnia verba hęc per prætericitũ reddenda, ſed pro futuris, quod prophetis eſt familiare, accipienda exiſtimo. Ad verbum ſic habet Hebr. oculi elationis hominis, humiliatus eſt, id eſt, quiſque homo, qui ſublimes habet oculos, humiliatus eſt. Hęc eſt vis hebraiſmi. ſenſum expreſſit vulg. Oculi ſublimes hominis humiliati ſunt. nam ſicut homo modeſtus & humilis frequenter oculos dimittit: ita cõtrà immodeſtus & ſuperbus frequenter oculos eleuare ſolet, atq; defigere. Cõſidera q̃ iuſtus dominus: illi ſuperbia, & faſtu turgebãt, & efferebantur; volẽtes tamen ſeſe curuabãt, & humiliabant coram idolis, quæ fecerant. porrò non benè conuenit ſuperbiæ humanæ cum adoratione, & proſtratione coram inanibus ſimulacris. deſerant igitur ſuperbiam, obliuiſcantur faſtus, omnia occupet humilitas, relinquant Deo ſoli celſitudinem, atq; magnificentiam & gloriam; perdurent illi toti in ſua humilitate: ſublimes oculi hominũ humiliabuntur, & elatio virorum deprimetur non à reuerẽtia idolorum, ſed à pauore illius excelſi, & decori Dei, qui ſolus habet celſitudinẽ, imperiũ, & gloriam, qui ſolus homini metuẽdus. ipſe ſit terror veſter, ipſe ſit pauor veſter, vt habet ſcriptura. 11

Iam explicat, quare fugiendum ſit. adeſt enim dies Iehoua, vel 12
potius, eſt enim hic dies ipſi Iehoua, id eſt, quẽ ille delegit, ac deſtinauit aduerſus impios. Inter ceteras aũt acceptiones nominis יום

dies

dies non infrequens eſt hæc ſcilicet pro reuelatione rerum, inſpectione, & iudicio, vt Prou. 12. Stulti in die cognoſcetur ira eius, id eſt, tempore, quo omnia conſpicua fiunt. ſic Paulus primo Cor. 3. dies enim declarabit &c. & 4. ab humano die. & 5. in die domini Ieſu. & ad Phil. 2. ſuper על pro contrà accipere poſſumus, & pro ſuper. Vocem שפל vt nomen accipiendam putaui: nam qui vt verbum accipiunt, [& humiliabitur] præter hoc, quòd intempeſtiuè pœnam intelligi volunt, de qua paulò pòſt, non animaduerterunt ſuprà, verſ. 9. dictũ fuiſſe, ꝙ homines, & viri idolis inanibus proſternerẽtur, & humiliarẽtur; cũ tamen ſuperbi forẽt, vt ver. 11. ſignificauit. de hac ergo humilitate eſt ſermo, diẽque Dñi imminere dicit contra ſuperbos illos, qui coram idolis humiles ſunt.

13 Nominibus autem, quæ ſequuntur, quorum ferè prouerbialis vſus eſt Hebræis, metaphoricè faſtoſos, ſuperbos, viribus ſuis, ac diuitiis confidentes, mũdo, gloria, atq; dignitate ſpectabiles intelligit: proceræ enim erant cedri Libani, plus quàm abietes, & quercus Baſan in prouerbio erãt; quæ arbores, radices agunt, neque facilè conuellũtur, neq; lignũ hoc ita facilè incidenti cedit. montes quoque ac colles firmitudinẽ, conſtantiã, ac ſuperbiã notãt. Quid de turribus, muris, ac propugnaculis dicã? his addidit naues Tharſis, quæ quoque in prouerbio erant, vt apud nos Luſitanos naues Indicæ; quòd maiores, & maris tempeſtatibus ſufferendis aptiores reliquis eſſent. Deniq; neque toreumata prætermiſit, quæ ſunt ingenioſè facta, quæ appeti ſolent ob pulchritudinẽ. has curioſidades, ſic cõmuni vocabulo nos appellamus. Aduerſus ergo nobiles, diuites in deliciis vitam ducẽtes, & bonorum huius vitæ poſſeſſores, ac dominos diẽ domini imminere affirmat propheta. iſti enim cũ Deo bellum gerere videntur, aut de Deo parũ curant. Ceterùm quòd ad vocum proprietatem attinet, Heb. Cedri ארזים dicuntur à gracilitate, & proceritate. arbitror enim deduci hoc nomen à verbo רזה, id eſt, attenuauit. Libanus autem à Thure ſic dictus videtur, quod Hebæis dicitur, לבונה.

14 Hebręis mons הרר, & dictũ credo à feſtinantia, quaſi feſtinus deorſum feratur, atque etiã flumina, & fontes deorſum præcipitet: habetque cognationem cum verbo נהר. hęc ideo dixi, vt videas elegantem paranomaſiam in ſecundo verſu huius capitis, erit הר in capite montium, & נהרו.

15 *Turrim.* מגדל à verbo, quod magnũ eſſe ſignificat Hebręis eſt turris, quæ antiquitus erat inſtar arcis. Gen. 11. Aedificemus nobis ciuitatẽ, & turrim &c. Murum autem vocant חמה à verbo חמם, quod æſtuare ſignificat, ꝙ ex coctilibus ædificaretur. Quid verbum בצר pro-

propriè ſignificet,ignorant Rabini; qui ſuo more nouã ſignifica-
tionem verbo tribuãt, prout locus illis exigere videtur. & quidam
ex noſtris duas ſignificationes non nihil ſibi cõtrarias aſſignant,vt
pleraque verba Hebræa habent: at collatis ſcripturæ teſtimonijs
tantùm dicitur de collectione fructuum, & vuarum,& de ciuitati-
bus,quæ muris includuntur, vt vuæ in cophino &c. dicitur etiam
Hebræis de ipſis muris,qui ædes ciuitatum cingunt, coarctant, &
veluti collectas habent.

Vbi gentium ſit Tharſis (præter enim Tharſum Ciliciæ in ma- 16
ri Orientali altera ex ſcripturis neceſſariò ponenda videtur) infrà
diffuſius diſputabimus: ſatis nunc ſit, ꝙ ſic dicerentur naues ma-
gnæ,longis nauigationibus aptæ. in prouerbio fuiſſe indicat præ-
ter alios locus pſ.In ſpiritu vehementi conteres naues Tharſis.שכי
Hebræis eſt cogitatio è verbo,quod non eſt in vſu שכה: cognatio-
nem tamen habet cum verbo סכך,id eſt,cælauit; hinc שכיות nomẽ
plurale tantùm,& ingenioſè facta ſignificat,quę Græci τορεύματα
vocant. vnde etiam משכית, quod & cogitationem, & ingenioſum
opus ſignificat.Toreumata aũt deſiderij, id eſt, deſiderabilia dixit
vulg. omne,quod viſu pulchrum eſt, paraphraſticè ſenſum expli-
cans.Igitur tam aduerſus ea, quæ natura magna, & precioſa ſunt,
quàm quæ arte fabricata erãt,id eſt,aduerſus homines iſthæc amã-
tes,& factorem Deum, & omniũ bonorum largitorem ignorãtes,
immo & contẽnentes, & de ipſis beneficijs cõtra dominiũ tumen-
tes, imminere diem,& iudiciũ Iehoua clamat propheta. Hotũ cõ-
ſideratio contemptũ mundi poſſet hominũ mentibus inducere, &
eos in officio cõtinere,ne cũ hoc mũdo dãnarentur. Ne aũt aduer
ſus creaturas,quæ culpa carent,intelligeres iratum Deum,audi.

Bis,terque eadem repetit, quòd videat oſcitantiam auditorum, 17
& in re tanti momenti deſidiam,& torporẽ, & vt nemo ſit,qui du-
bitare audeat de his,quæ dicuntur. Verbum חלף propriè mutatio-
nem ſignificat,generaliter vel loci, vel temporis, vel rei, vel ordi-
nis, id eſt, condicionis, ſeu qualitatis, ſiue in bonum,ſiue in ma-
lum. vnde pſ.90. Mane tanquam fœnum, quod mutabitur, mane
florebit,& mutabitur. ſic Paulus 1.Cor.7.dixit præterire habitum
huius mundi. vide infrà 21.ver.5. & cap.24. quòd ſi puncta aufe-
ras כליל, quod alioquin integra dictio eſſe putatur, & totum ſeu
prorſus ſignificare, poterit eſſe dictio compoſita ex כ nota ſimili-
tudinis, & ליל nox,id eſt,ſicut nox,quòd idola, ſicut nox,quę im-
mutatur,& in diem tranſit,immutabũtur. & hic ſenſus planus eſt,
quem eò libentius amplector, quòd videam vix vnquam nomen
כליל ſic accipi,vt hoc loco interpretes accipiũt.Quod ſi illa etymo-
logia

logia placeat, vt אלילים ſit dictio cōpoſita ex אל nomine diuino, & ליל, id eſt, nox, pulcherrima erit alluſio, videlicet, dij noctiū vel tenebrarum inſtar noctis tenebricoſi erūt, ab igne ſcilicet oīa vaſtante, vel ſpacio vnius noctis euaneſcēt: vel ſic quaſi in nocte, id eſt, in tenebris & ſqualore iacebūt inglorij, & ſine cultu, nimirū pereuntibus cultorib⁹, & in rerū natura minimè exiſtētibus: quemadmodū enim verus Deus dicitur Deus lucis, quippe qui lucē habitat inacceſſibilem; ita ecōtrario idola rectè dicerentur dij tenebrarum.

18 Ad ערה in ſecunda euacuare, ſeu nudare ſignificat. hinc מערה cauerna, ſpelunca, locus denudatus, id eſt, euacuatus.

19 חלל autem, vt ſuprà dixi, à quo מחלות propriè vim pati, ſeu prophanari ſignificat; ideoque & nomen hiatus, ſeu apertiones terræ notat, quod illis pateant eius viſcera & interiora, & ad huiuſmodi ſpecus tempore belli refugium erat.

20 *Abijciet homo idola argenti ſui &c.* non amore, inquit, auri, & argenti, non religione tenebuntur. metus enim illius iudicis etiam quæ cariſſima erunt, faciet negligi, atque contemni. & hic eſt pretioſiſſimarum rerum exitus. Meminit verò talparum, & veſpertilionum, quorum animalium imagines ipſi colebant, vt quàm ſimiles illis fiant, cultores oſtendat. dicebat enim, quòd feſtini adituri eſſent latebras, & cauernas. At quis ignorat animalia illa lucis eſſe inimica? & talpæ quidem ſub terra latent: veſpertiliones autē in antris ſeu ſpelūcis libenter cōmorantur. huc facit quoque etymon nominis talparum, quæ Hebræis dicuntur nomine geminato (ſic enim cōiunctim legendū eſt) חפרפרות, quod terram magna cura, totis viribus, & quamcitiſſimè poſſunt, vt ſeſe oculis hominum ſubducant, fodere ſoleant. At nomen veſpertilionum עטלפים à verbo עטף inſerta littera ל, quod obtegi, operiri, ſeu obrui ſignificat, deducitur, quòd in obſcuro volitent. ecce ſimiles talpis, & veſpertilionibus homines factos, deosque ipſos peioris condicionis ipſis animalibus, & cultoribus ſuis, quòd ad cauernas, & latebras nequeant confugere. Illud autem ל verſus ſequentis

21 *Ad ingrediendum*, ſignificat, quòd ne ſint impedimēto ſeſe in antra proripientibus, illa abijciant, vt ſcilicet expeditius fugiāt. Vide, quæſo, ò lector, quonam pacto ea ſtudia, quę inuexerūt nobis mala, ac calamitates, illa, inquā, ipſa ſint impedimento, ne ab ipſis malis nos expedire poſſimus. Porrò nō rarò cōtingit, vt dū quid facto opus ſit, nobiſcum penſitamus, & intra noſmetipſos conſultamus, relinquere ne ea, an retinere debeamus. (relinquere enim ea nō ſinit amor, & inueterata conſuetudo; retinere autem metus aduenientis iudicis vetat) veniat ſpōſus, & quæ paratæ erant, ingrediātur ad

tur ad nuptias, & claudatur ianua. Multò igitur ſatius fuerit antè quàm veniat dies domini, talpas, & veſpertiliones noſtros abijcere, omniaque opera tenebrarum, cum quibus in lucē prodire nequaquam audebimus. *Cauernas.* סעיף ſignificat cuiuſlibet rei progreſſionem, protenſionem, prominentiam, præeminentiam, excellentiam, excelſum &c. ſic intelligitur illud 1. Reg. 18. Quandiu tranſilietis inter duas prominentias, id eſt, inter duo extrema, id eſt, extremè oppoſita, ſi Iehoua eſt Deus, ſequimini eum; ſin Baal, ite poſt eum. ad quem locum alludens Paulus, & duo extrema exponens ait; Ne ducatis iugum cum incredulis. quod enim conſortium iuſtitiæ cum iniuſtitia? aut quæ cōmunio luci cum tenebris? aut quæ concordia Chriſto cum Beliial? aut quæ pars fideli cum infideli? aut quid conuenit templo Dei cum ſimulacris? vbi ſingulari conſilio, & induſtria pro Iehoua dixit Chriſtum, & pro Baal quadam alluſione, Beliial ſubſtituit. rectè ergo prominentias, ſeu extremitates rupium dicemus hoc loco, ſicut infrà 57. de hoc nomine etiam infrà 27. & 17. cap.

In hoc vltimo verſu magna eſt varietas, & quidem Iudæi ſatis 22
multis, doctiſque viris ex noſtris impoſuerunt hoc loco, vt crederent nihil ad Chriſtum dominū hunc locum pertinere, credantque hic præcipi, ne ſibi ab hominibus timerent, cùm ſint mortales, & ſpirando, ac reſpirando viuant: ob quod nihil eorū, neque odium, neque fauor ſit faciundū magni. hæcque ad ſequētia referūt, quaſi dicat, quòd ſi nolueritis huic monitioni parēre, ſed ad Aſſyrios, &c. reſpexeritis, futurū eſt, vt auferat dominus à vobis ſapientem &c. Quæ mox ſequuntur, hæc, & his ſimilia quidā afferūt; ſed valde mirum eſt, ſi homines Chriſtiani ac bonis litteris nō mediocriter inſtructi malint cū perfidis Iudæis iudaizare, q̃ cum orthodoxis Chriſtianis rectè ſentire & interpretari. Quid quæſo præceſſit de fiducia in hominis auxiliū? nihil certè, niſi idola, opulentiā, ſuperbiam, talpas denique & veſpertiliones eis obiecit. rurſus, quid tot verba ſupplere, vt ſequētibus hic verſus cohęreat? at certè huiuſmodi hiatus non fiunt, niſi ob detortū ſenſum, quē nobis infideles obtrudere conantur. At nō ne de eccleſia, de religione chriſtiana, de vocatione gentiū, & pertinacia Iudæorū ſermonē inſtituit propheta? quis ſanæ mētis hoc negabit? nō ne cauſſas mox aperuit, ob quas Deus dimiſerit populū ſuum? non ne diem dñi imminere illis ob illorū ſcelera multis, ac magnificis verbis explicauit? an non ad cauernas, & cacumina montiū ob metum illis fugiendū prædixit? quid aliud vſque ad hūc verſum precceſſit? at hęc quis nō intelligit, quantum cum ijs, quæ in euangelijs ſunt, conueniant? non ne deridebant

ridebant dominum Phariſæi auari? quid illud eſt; Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem quæritis? quid rurſum illud; Occidamus eum,& noſtra erit hereditas? non ne argentea,& aurea idola hæc ſunt? an non quoque paſſim ſuperbi, montes, & colles dicuntur? quid mirum igitur, ſi cùm hic dicit diem domini contra montes excelſos, contra quercus &c. inſtare, de moribus illius gentis interpretemur, qui erant ſuperbi, elati, & inanis gloriæ cupidi? At quis eſt, qui ignoret, quòd cùm de vaſtatione illius populi dominus in euãgelio loquitur, vt magnitudinem periculi ob inſtans iudicium domini ſignificaret, dixerit; Qui in Iudæa ſunt, fugiant ad montes; & qui in agro, ne ingrediantur tollere quidquam &c? An non hoc eſt abijcere idola argentea, & aurea, vt ſeſe proripiant in latibula,& cauernas terræ? nã quòd talpas,& veſpertiliones nominat, tropus eſt propheticus, ne ſermo omnino eſſet perſpicuus. obſcuritatem enim affectaſſe ſpiritũ ſanctum in prophetis, ne ipſi quidem aduerſarij negabunt: intelligebat autẽ omnia ea, quæ homines brutis amentiores obliti dignitatis ſuæ maximo cum ſui dedecore colere,& adorare ſolent. Quòd ſi quæ præcedunt omnia Chriſto, Chriſtiq; temporibus adeò conſonant, cur verſum hunc, in quo apertè propheta euangelicus cauſſam præcipuam deſolationis illius denunciat, ad eadem tempora non referemus, præſertim cùm neque ipſæ voces, neque earum ſignificatio, & vſus repugnent? quid dico, repugnent? immo, quæ ipſi afferunt, nulla ratione fulciantur? quæ autem dicemus, neque ipſi aduerſarij negare poſſint? Ac primò quidem verbum חדל idem eſt, quod ceſſauit, deſijt, abſtinuit, & ſæpe abſolutè ponitur, interdum autẽ in regimine, vt hic cum præpoſitione מן à, vel ab, vt 1. Sam. 9. Ceſſet ab aſinabus &c. & Exo. 14. Deſiſte à nobis, & ſeruiemus Aegyptijs. & Prou. 23. A prudentia tua deſiſte. & mediante datiuo pronominis (vt hoc loco) 2. Par. 35. Abſtine tibi à Deo, qui mecum eſt. in his,& ſimilibus locis vides, quid ſignificet verbum חדל. neque adducere poterunt locum aliquem, vbi hoc verbum abſolutè poſitum, vel in regimine ſignificet, deſinite timere. nam in illo loco 1. Sam. 9. De aſinabus, perinde valet, ac ſi dicat, ceſſet ſolicitus eſſe pro aſinabus &c. & ni obſtarent præcedentia, quæ iam commemoraui, & hîc inciperet diuiſio, fateor poſſe hunc ſubeſſe ſenſum, quaſi dicat, ne vobis complaceatis in quouis homine: non enim eſt homo, qui plurimi faciendus ſit; neque vos ſatis tutos eſſe putetis, quòd habeatis ſapientes viros &c. ecce enim dominus auferet &c. Porrò conſtructio, quam hoc loco habemus, eadem omnino eſt cum ea, quæ eſt 2. Par. 35. & vbicunq; reperiatur, nihil aliud

aliud ſignificat, q̃ Latinis cauete vobis à, vel timete vobis à. nam rex Aegypti volens auertere Ioſiá, ne ſibi obſiſteret aduerſus Iſraelẽ proficiſcẽri, dicebat, quòd iuſſu Dei iter illud ſuſcepiſſet, proinde caueret ſibi à Deo, qui cũ ipſo eſſet, חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך, caue (inquit) tibi à Deo, qui mecum eſt. Quodq́ue hic ſit ſenſus, confirmat quod ſequitur, ne perdat te funditus. tantum igitur ab-eſt, vt hoc loco ſignificet ceſſationem à timore, vt ex phraſi ſcriptu-ræ oppoſitum præcipiat, ſcilicet caueant, aut timeant ſibi ab homi-ne. neque eſt quiſquam, qui vel primoribus labris Hebræa attige-rit, qui hæc inficiari poſſit: ſed neque, quòd vox במה cum alijs, at-que alijs punctis ſignificationem variet: במה bamah enim valet in quo, vel in eo, vt Gene. 11. & Exod. 22. At במה bameh in infini-tis Locis excelſum ſignificat, id eſt, ſacellum ſcilicet excelſum, ſeu altare ab altitudine, & ſublimitate; eò quòd in altum, & plerũque etiam loco alto, & excelſo extructa fuerint; in plurali autẽ de alijs rebus excelſis etiam dicitur. vide lexi. Cùm igitur olim biblia abſ-que punctis fuerint, & alias motiones Chaldæus, alias 70. alias nos in eiſdem vocibus multis in locis habeamus (vt in præfatione admonui) quis audeat hoc loco vulg. editionem abijcere? quo-niam excelſum, vel excelſus reputatus eſt ipſe: & ſi excelſum le-gas, admonet Iudæos, ne cõtemnant hominem illum; etiam ſi iu-xta formam ſeruilem ſimilis hominibus ceteris appareat, ſed reli-gioſè caueant ab ipſo, perinde quaſi à loco ſacro, cuiuſmodi eſt altare, aut templum. nam de templo corporis ſui dixit ipſe Chri-ſtus in euangelio; Soluite templum hoc &c. deque eodem dicit Paulus; In quo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. ne ſcilicet eum audeant temerare, vel vim ipſi inferre, immo ve-nerentur, & adorent iuxta illud Pſal. 2. Adorate filium. vbi vulg. vertit, apprehendite diſciplinam. vel (ſi datiuum pronominis non curemus, vt aliquando neceſſe eſt, quod tamen hoc loco non pro-bo) ceſſent ab illo, id eſt, illum dimittant liberè, neque illi nego-tium faceſſant: ſicut cùm Iudæi dicebant Moſi; Ceſſa à nobis, vel deſiſte à nobis, & ſeruiemus Aegyptijs. Nam interpretatio, quam ſuperioribus annis quidam in ſuis ſcriptis reliquit (quem nomina-re nolo, quòd eum hoc honore indignum putem, eò quòd à fide Chriſti defecerit) nempe, cauete, id eſt, cauere ſoletis ab homine; in cuius naribus eſt ſpiritus, id eſt, per iram ſtomachãte, nihil enim cum delectu operatur, quanto magis iram Dei declinare debere-tis; hæc, inquam interpretatio (ſi hoc nomine dicenda eſt) adeò eſt violenta, vt nemini viro erudito ſit probabilis. Quod ſi quis contendat legendum eſſe bameh, etiam de Chriſto intelligi non

D incom-

incommodè poteſt locus in hunc modum; cauete vobis ab homine, vel deſiſtite ab homine,in cuius nare eſt halitus:nam in eo halitu, ac ex eius ſpiritu æſtimandus, reputandus,ſeu magni faciendus eſt:nam ſpiritus ille,ſeu halitus ſpiritum ſanctum deſignabat: qui teſtimoniũ de domino noſtro perhibuit,& mundum de peccato arguit &c. huc facit,quòd inſufflante domino acceperũt diſcipuli ſpiritum. S. ad remittenda peccata. denique, teſte Paulo, qui apparuit in carne, iuſtificatus eſt in ſpiritu &c. Quod ſi durũ cuiquam videatur,vt pro in quo dicatur in eo; certè hoc nulli perito durum videri debet,vt non in quo,ſed in quantũ,id eſt, quanti,dicamus,& ſit potius admirantis,q̃ floccipendẽtis (ſic enim ſępe accipitur מה Hebræũ) quaſi dicat,cauete vobis ab homine,qui, ſicut alij homines,ſpirat. ſed quanti æſtimandus eſt? vel,ſed quanti pro veſtro iudicio faciendus eſt?& ſi enim mortalis eſt, mirum quanti illum facere deberetis?ſimul enim Deus eſt: ille,inquã,Deus,qui auferet ab Ieruſalem &c.Pio zelo,ò Chriſtiane lector,commotus contra incredulos Iudæos,& iudaizantes Chriſtianos, qui Chriſti domini gloriam ob ſuã oſcitantiã,& in ſcripturis euoluendis,conferendis,atque exponendis negligentiam obſcurãt,illa tantùm afferentes,atque admirantes,quæ impij,& indocti Rabini probant, hoc loco paullò diffuſior fui,quàm cõſueuerim, nequaquã id alibi facturus,quàm vbi gloria Chriſti domini idipſum poſtulauerit. De voce tamen נשמה aliquid dicendũ videtur. quod nomen à verbo נשם id eſt,anhelauit,anhelitum emiſit,deductũ volunt; eſtque idem,quod Græcis πνοὴ, de quo Geneſ.2. Inſpirauit in nares eius halitum vitæ,quæ duo coniunctim poſita Paul.act.17. diuiſim,& per diæreſim iucundo græcarum vocũ concentu,elocutus eſt, vbi inquit; Cùm ipſe det omnibus ζωὴν καὶ πνοὴν,id eſt,vitã,& halitũ; neque re differt à רוח. poteſt nihilominus deduci à verbo שמם, id eſt,afflatu & abominatione dignũ fuit,de quo ſuprà cap.1. verſ.7. inde nomen שממה Ierem.11.& pſal.69. habitatio eorum afflatus. vbi vulg.ex græco deſerta,& alijs locis. dicitur autem hoc nomẽ, tam de ipſo flatu,quo rem abominamur,q̃ de ipſa re afflabili, aut ſuper quam, vel quam exſufflamus, ſiue exſibilamus per contemptum,vel prę admiratione. abiectis ergo punctis,hic ſenſus neque contemnendus in his verbis latet; cauete vobis ab homine, in cuius ira eſt afflatio, id eſt,deſolandi vis:vel,in cuius naſo eſt afflatio indignationis,ſcilicet & abominationis (ſicut Deut.29. Fumabit tunc naſus Iehoua. אף enim primò naſum,deinde irã, quæ in naſo apparet,ſignificat.) nam in eo magnũ momentũ, atque põdus habet ipſe flatus, & plurimi faciẽdus eſt,neq; contẽnendus. væ enim

illi,in

illi, in quem ſufflauerit, vel quem abominatus fuerit. & ſic quæ ſequuntur, optimè conueniunt; qui enim nihili fecerunt afflatum eius, eis euenerunt, quæ proximo capite ſequuntur. vide verſ. 8.

CAPVT TERTIVM.

Noua.		Vetus.
QVIA ecce dominus Iehoua tcebaoth recedere facit ab Ieruſalem, & à Iuda ſuſtentatorem, & ſuſtentatricē omnē ſuſtentationē panis, & omnē ſuſtentationem aquæ.	1	*ECCE enim dominator dominus exercituum auferet à Ieruſalem, & à Iuda validum, & fortem, omne robur panis; & omne robur aquæ.*
Heroem, & militem, iudicem, & prophetam, diuinum, & ſenem.	2	*Fortem, & virum bellatorē, iudicem & prophetā, & ariolum, & ſenē.*
Principem quinquagenarium, & ſuſcipiendum facie, & conſiliarium, & peritum inter fabros, & intelligētem oratoriæ.	3	*Principem ſuper quinquaginta, & honorabilem vultu, & conſiliarium, & ſapientem de architectis, & prudentem eloquij myſtici.*
Et dedi iuuenes principes eorum, & pueri dominabuntur in eos.	4	*Et dabo pueros principes eorum, & effeminati dominabuntur eis.*
Et adactus eſt populus, vir in virum, & quiſque in familiarē ſuum. inualeſcet iuuenis in ſenem, & vilis in honorabilem.	5	*Et irruet populus, vir ad virum, & vnuſquiſque ad proximum ſuum. tumultuabitur puer contra ſenem, & ignobilis contra nobilem.*
Quia apprehendet quiſque fratrē ſuum domeſticum patris ſui; Veſtimentum habes, ſis dux nobis, labefactatio hæc ſub manu tua?	6	*Apprehendet enim vir fratrem ſuum domeſticum patris ſui; Veſtimentum tibi eſt, princeps eſto noſter, ruina autem hæc ſub manu tua?*
Iurabit in illo die dicens; Nō ſum medicus, & in domo mea nullus [eſt] panis, neque veſtis: ne conſtituatis me principem populi.	7	*Reſpondebit in die illa, dicēs; Nō ſum medicus, & in domo mea non eſt panis, neque veſtimentum: nolite cōſtituere me principem populi.*
Quia corruit Ieruſaleim, & Iuda cecidit: quia lingua eorum, & ſtudia eorum contra Iehoua ad lædēdos oculos claritatis ipſius.	8	*Ruit enim Ieruſalē, & Iudas concidit: quia lingua eorum, & adinuentiones eorum cōtra dominum, vt prouocarent oculos maieſtatis eius.*
Apertio vultus eorum reſpondit contra eos: & peccatum ſuum, ſicut Sodoma, annunciauerunt, non abſcōderunt. væ animæ ipſorum, quia retribuerunt ſibi malum.	9	*Agnitio vultus eorum reſpondit eis: & peccatum ſuum, quaſi Sodoma, prædicauerunt, nec abſcōderunt. væ animæ eorum, quia reddita ſunt eis mala.*

Noua.

10 *Dicite iuſto, quòd bonũ, quia fructum ſtudiorum ſuorum comedet.*

11 *Væ improbo, malum: quia retributionem manuum ſuarum faciet ſibi.*

12 *Popule mi exactores tui pueri, & mulieres dominatæ ſunt in illũ. popule mi, qui te beatum prædicant, ſeducunt, & viam ſemitarum tuarũ perdunt.*

13 *Stat ad litigãdum Iehoua, & ſtat ad iudicandos populos.*

14 *Iehoua in iudicium venit cum ſenioribus populi ſui, & principibus eius. & vos depaſti eſtis vineam, rapina oppreſſi in domibus veſtris.*

15 *Quid vobis contunditis populum meum, & facies oppreſſorum comminuitis? certus ſermo domini Iehoua tcebaoth.*

16 *Et dixit Iehoua; Propterea quia elatæ ſunt filiæ Tcion, & incedebant extẽtæ gutture, & fallaces oculis ambulando, & plaudendo ambulabant, & pedes ſuos laqueolis vinciebant.*

17 *Et humiliabit dominus verticem filiarum Tcion, & Iehoua angulũ capitis earum nudabit.*

18 *In die illo auferet dominus ornatum compedum, & circulos, & lunulas.*

19 *Vaſcula vnguentaria, & catenulas, & tremulas.*

20 *Ornatus, & fimbrias, & tenias, & capſulas odoris, & inaures.*

21 *Anulos, & monilia faciei.*

22 *Veſtes mutatorias, & pallia, & pepla, & acus.*

23 *Specula, & ſindones, & cidares, & velamina.*

Et erit.

Vetus.

10 *Dicite iuſto, quoniã bene, quoniã fructũ adinuentionũ ſuarũ comedet.*

11 *Væ impio, in malum: retributio enim manuum eius fiet ei.*

12 *Populum meum exactores ſui ſpoliauerunt: & mulieres dominatæ ſunt eis. Popule meus, qui te beatũ dicunt, ipſi te decipiunt, & viam greſſuum tuorum diſſipant.*

13 *Stat ad iudicandum dominus, & ſtat ad iudicandos populos.*

14 *Dominus ad iudicium veniet cum ſenibus populi ſui, & principibus eius. vos enim depaſti eſtis vineam, & rapina pauperis in domo veſtra.*

15 *Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis, dicit dominus Deus exercituum.*

16 *Et dixit dominus; Pro eo, quòd eleuatæ ſunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum, ibant, & plaudebant; & ambulabant, & pedibus ſuis compoſito gradu incedebant.*

17 *Decaluabit dominus verticem filiarum Sion, & dominus crinem earum nudabit.*

18 *In die illa auferet dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques.*

19 *Monilia, & armillas, & mitras.*

20 *Diſcriminalia, & periſcelides, & murenulas, & olfactoriola, & ĩaures.*

21 *Anulos, & gẽmas in frõte pẽdẽtes.*

22 *Mutatoria, & palliola, & linteamina, & acus.*

23 *Specula, & ſindones, & vittas, & theriſtra.*

Et erit

Noua.		Vetus.
Et erit. pro odoramentis fœtida putredo erit, & pro cinctura ſciſſura, & pro criſpitudine caluitium, & pro ſtrophio cinctorium ſacci, aduſtio pro formoſitate.	24	*Et erit pro ſuaui odore fœtor, & pro zona funiculus, & pro criſpanti crine caluitium, & pro faſcia pectorali cilicium.*
Viri tui gladio cadent, & virtus tua in bello.	25	*Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & fortes tui in prælio.*
Et dolebunt, & lugebunt portæ eius, & vacua in terra ſedebit.	26	*Et mœrebunt, atque lugebunt portæ eius, & deſolata in terra ſedebit.*

ROBVR panis &c. שען in prima tantùm legitur in paſſiua, 1
& ſignificat neutraliter, inniti, incumbere, recumbere, reclinare: in ſecunda autem tantùm hæc duo part. leguntur, alterũ maſculinum, alterum femininum. quibus ſimul poſitis, ſignificat hebraiſmus ſummatim omnis generis fulcimenta, ſicut mox enumeratione explicat, ſuſtentaculum, inquiens, panis, & ſuſtentaculum aquæ &c. Et iuxta hanc phraſin etiam illud non vana opinione intelligendum eſſe duco, Eccl. 2. Feci mihi שרים ושרות cantores, & cantatrices, id eſt, omnis generis inſtrumenta muſica, & nos per maſculinum, & femininum vniuerſitatem in illo genere notamus. Sumpta eſt autem phraſis, quòd ſpecies omnis animaliũ maribus, aut feminis contineatur. Per panem quoque, & aquam omnia eſculenta, & poculenta intellige, quod non rarò reperies, vt infrà; Panis ei datus eſt, aquæ eius ſtabiles ſunt &c.

Fortem גבור heroem, gigantem, prævalidum ſignificat, nempe 2
eum, qui alijs virtute præſtat &c. vnde hic pro duce in bello accipio. virum autem belli militem vocat: ablato ergo duce, & milite, ſi ingruat bellum, quid futurum ſit, nemo ignorat. Per iudicẽ, magiſtratus, per prophetas, eos, per quos Deus ſuam voluntatem ſignificare conſueuerat, & in anguſtijs conſolabantur populum, & nõ nunquam in rebus afflictis & deſperatis, quid facto opus eſſet, ne perirent, prædicabant. lege Ieremiam. per diuinos autem & ſenes, eos, qui longa rerum experientia, atque prudentia, circunſtantijs omnibus inter ſeſe collatis, quando non eſt propheta, aut princeps, ſolent alijs conſulere, & mutuò exhortari ad munus ſuũ exequendum tam in pace, quàm in bello, tamque in trãquillis & proſperis, quàm aduerſis rebus. Eſt autem נביא propheta à verbo נבא, id eſt, venit: quo nomine dicebatur, qui immediatè adeò excitabatur, vt quod ei diuinitus reuelatum eſſet, alijs venturum, ſeu faciẽdum nunciaret. magna autem fuit ſemper prophetarum non mo-

dò in eccleſia Dei, verùm etiam apud gentes gloria, & reuerentia: quia Deus huiuſmodi perſonam ſubinde nouis ſignis, & mirabilibus prodigiis clarere volebat, & ornabat, quibus vocatio ipſius, & verbum cõfirmaretur. olim dicebatur videns. vide 1. Sam. 9. & 1. Par. 29. ponuntur tria nomina quaſi ſynonyma, & Samuel dicitur ראה videns, Nathan נביא propheta, & Gad חזה præuidens. deinde abuſiuè prophetæ nomen ad quoſuis diuinæ voluntatis interpretes accommodatum eſt, Exo. 7. &c. Populus autem ille prophetis ſemper abundauit. vnde inter ſigna abiectionis, non infimum locum habebat prophetarum ablatio. iam non eſt propheta, & nos non cognoſcet amplius: quòd ſi deſint prudentes, ac ſenes; malè in pace, peius in bello habebit reſp.

3 Non ſolùm autem auferet principes, & magiſtratus, ſed etiam eum, qui quinquaginta viris præeſſe poſſit (erant nanque ad manũ regis multi ex iſtis quinquagenariis præfectis, vt tempore Heliæ) neque id ſolùm, ſed quicunque ſunt aliqua auctoritate ſuſcipiẽdi, vel vultu ipſo præſeferũt quidquam auctoritatis, grauitatis, ac dignitatis, hos etiã remouebit à ciuitate: & ad cumulum miſeriç, nemo erit, qui inter fabros, & artifices artium mechanicarum (quç in rep. non parũ neceſſariæ ſunt) excellat, vt præfectus eſſe poſſit alicui publico operi conficiendo. Ad hæc mala, neque erit qui eloquentia & oratione, id eſt, facultate dicendi excellat, aut etiam valeat ad alios perſuadendos: quæ tamen ars ſummopere ſemper domi militiæque neceſſaria fuit. neque enim ſuum honorem vnquã amittet illa, quæ dicitur flexanima oratio, vt quæ ſit omnium regina rerum, vt eſt apud Ciceronem. Quis, quæſo, ſtatus, quæ forma foret reip. quæ omnibus his deſtituta eſſet? ſed quando, rogo, hæc cõpleta ſunt? num in vaſtatione Babylonica? nemo adeò imperitus eſt, qui id affirmet. certè velint, nolint Iudæi hæc experti ſunt, poſtquam nõ abſtinuerunt, neque cauerunt ſibi ab homine illo, in cuius naſo erat flatus &c. vt mox explicabit. *Honorabilem vultu.* heb. נשוא פנים, id eſt, eleuatus facie. notanda eſt phraſis. Hebræis eleuare faciem, ſi de Deo dicitur, eſt beneuolentiæ, & gratiç ſignificatio; ſi autem de homine, auſus, audacia, impudentia, & præſumptio ſignificatur. leuare autem faciem alterius, eſt ſuſcipere, præferre, anteferre, habere alicuius hominis rationem, reſpectũ, quod vulgò dicitur accipere perſonam, ſeu acceptio perſonæ: ſed potius dicendum ſuſceptio perſonæ, vel vultus. hinc in participio eleuatus facie, id eſt, qui aliis honore, & dignitate præfertur. honorabilis facie, vt dixit vulg. qui etiam ob egregiam quandam vultus dignitatem aliis antefertur iuxta illud; Priami forma digna eſt imperio.

perio. *Prudentem eloquij myſtici.* oratoria Hebr. לחש dicitur à verbo defectiuo לחש, quod in prima cōiugatione nō habet niſi participiũ לוחש, id eſt, qui ex arte & conceptis verbis cauſſam agit, vt quod animo cōceperat, euincat, & obtineat, vt ſolēt facere oratores, incātatores, exorciſtæ, & quicunque alij, qui rem aliquam ex arte exequi, aut perficere ſtudent, vt perſuadeant. Hinc nomen ad incantationem, oratoriam orationem &c. de quo etiam *infrà cap. 26.* Quos verò gens illa bonarum artium peritos, quos magiſtratus vnquam poſt vaſtationem illam, quos milites, quos duces, quos prophetas, ſapientes, aut conſiliarios habuit? quæ quæſo gens bonarum artium magis inimica vnquam fuit in toto orbe? cùm tamen olim ſapientiores, ditiores, magis induſtrij ceteris nationibus fuiſſent; adde, quòd & rei militaris gloria ceteris præſtiterint. Sed quid mirum, ſi cum Deo omnia amiſerint?

Pueros. Verbum נער propriè excuſſum eſt ſignificat: & in hoc 4
verbo miſerè alucinati ſunt etiam Rabini, ſicut in multis aliis. ab hoc verbo eſt nomen נַעַר excuſſus, quo nomine Hebræi vocant puerum, ſeu iuuenem eius ætatis, qua iam è molliore parentum cura exceſſit, & quaſi à iugo graui excuſſus eſt, aut proximè excutiendus, quemadmodum olim apud Romanos ſumpta virili toga. quare miniſtri hoc nomine appellantur, quòd in ea ætate ad quotidianas functiones, & miniſteria adhiberi ſoleant. Dicitur autem puer hoc nomine quouſque ad eam condicionem perueniat, vt incipiat eſſe ſui iuris; quanquam per catachreſin interdum etiā largius vſurpent, id eſt, pro iuniore, vel rudiore, & ineptiore. Hoc nomine dicitur Dauid ſedecim annos natus, primo Sam. 17. & Abſolon 1. Sam. 18. &c. Vnde quia græcus interpres vidit hanc eſſe propriam ſignificationem verbi Pſ. 127. vocauit filios excuſſorum, ſiue excuſſionum. vocant enim hebræi נעורים dies, ſeu tēpus excuſſionis ex curatione molliore, nos adoleſcentiam dicimus. ſumpta eſt autē metaphora à ſagittariis, cùm ſagittas emittunt, at hoc in loco videtur accipiendum pro ſenſu pueris. Nomen quoque תעלולים, quod effeminatos vertit vulg. quaſi eſſet à verbo עלה, & ſignificatione paſſiua. neque malè. verùm poteſt quoque eſſe à nomine עולל, id eſt, puer, & à verbo התעולל, id eſt, illuſit: & putare meritò poſſemus ſignificare ludicra, ſeu puerilia. neque eſt ad ætatem referendum, ſed ad mores, quaſi dicat, qui tanquam pueri neque iudicio, neque ratione, neque conſiliis, ac prudentia pollent, ſed pueriliter in omnibus negotiis, & rerum adminiſtratione agunt. vide infrà 66. qualis Paulus aliquando, qui ait 1. Corinth. 13. Cùm eſſem puer, vt puer

 loquebar,

loquebar, ſentiebam, cogitabam ; at vbi factus ſum vir, aboleuĩ puerilia. væ autem terrę, cuius rex puer eſt, Eccl. 10. vbi eſt hęc vox נער, cui in verſu ſequenti oppònit בן חורים, id eſt, filium candidorum, id eſt, liberum, ingenuum, claro genere natum: huiuſmodi enim albis induebantur, quod erat ἀξίωμα ingenuorum ; ac felicẽ dicit remp. vbi iſti regnant. verùm quæ conſecuta fuerint mala, ſequens verſus habet. ſed prius de verbo משל aliquid dicendũ videtur. plerunque conſtruitur, vt hoc loco cum caſu mediante ב in Gen. 4. Ad virum tuum acclinatio tua, & ipſe habebit poteſtatem in te. ad quod reſpiciens Paul. 1. Tim. 2. ait ; Mulieri docere non permitto, neque auctoritatem vſurpare in viros, ſed eſſe in ſilentio. reddidit ergo verbo αὐθεντεῖν. Et de peccato ; Tu dominaberis in illum. ad quem locum reſpiciẽs Paulus ad Rom. 6. reddidit verbo κυριεύσει. Peccatum in vobis non dominabitur, quod Græcis non tantùm dominari ſignificat, ſed etiam ius habere, & auctoritatem. Ex his interprete Paulo intelliges vim verbi.

5 *Corruet*. Heb. ונגש & adactus eſt. nam verbũ נגש ſicut cum dextro puncto accedere, ita cum ſiniſtro adigere ſignificat, vel ad retribuendum debitum, & ad ſolutionem æris alieni, vel ad aliquid aliud operis faciendũ, ſimul quoque vim quandam notat, hîc autẽ in voce paſſiua. vide infrà cap. 53. Vir in virum, id eſt, alter aduerſus alterum. quod mox repetit, tanquam ſe exponẽs. Ecce quę geruntur in rep. à qua auferuntur ſapientes, & magiſtratus, & dominantur iuuenes, & inſenſati: furor, libido dominandi, auaritia, ceteræque peſtes adigent populum in ſeipſos: non lex, non ratio locum habebit: vis, & iniuria omnia occupabunt: omnia erunt confuſione plena: detrudent iuuenes ſapientes, & ſenes, ignobiles aduerſus nobiles inſurgent, atque præualebunt, vt appareat malum illud, de quo Eccl. 10. Vt ſerui inequitent, & domini ſint in conditionem ſeruorum redacti. hæc in Ieroſolymitana ſubuerſione cõpleta ſunt. In his itaque verſibus felicia illa tempora in memoriã reuocat, quibus ſub ſanctiſſimis, ac ſapientiſſimis magiſtratibus in obſeruatione diuinæ legis ſummo ordine, ac decore reſp. Iudæorum floruerat, quando Deus adeò familiaris ipſis erat, vt etiam ad artes mechanicas ſpiritum ſuum daret hominibus (quæ nimirum abſque ſpiritu Dei addiſci poterant) quò peritiores eſſent. hæc inquam reuocat in mentem, vt, quæ cauſſa eſſet tãtæ perturbationis, animo voluerẽt. De verbo כבד, à quo נכבד, id eſt, honoratus, quod grauem eſſe ſignificat, vide in initio cap. noni: at נקלה vilipenſus, eſt à verbo קלה, id eſt, ſiccare, quod magnam cognationem habet cum קלל, id eſt, leuem eſſe, de quo eodem loco.

Explicat

Explicat quanta futura eſſet tum virorum, tum aliarum rerum 6
reip. neceſſariarum inopia, vt ſcilicet quicunque pallio amictus
inueniretur, (nam שמלה pro ſumma veſte accipiendum puto, vt
Geneſ.9.) is aptus imperio iudicandus foret; neque obeſſet inui-
dia, quæ inter cognatos vigere ſolet. nemo enim propheta acce-
ptus eſt in patria ſua, aut cognatione ſua. Fratrem, inquit, quem-
cunque viderit, non dicit nobilem, non cuius progeniem ignoret,
& regio genere natum ſuſpicetur; ſed vel fratrem ſuum, cognatũ
ex eadem familia, & ſanguine ortum, (nam hunc vocat heb. fra-
trem domus, ſeu familiæ patris ſui) pallio amictum, illum nõ pre-
cibus modò, ſed quadam vi ad capeſcendum imperium adiget, at-
que compellet. Iam ſuprà dixi, quid ſit קצין propriè ſuprà cap. 1.
verſ.10. interpretatus ſum nempe, dux, ſeu capitaneus, hinc pro
principe. *Labefactatio hæc.* verbum כשל propriè eſt deiici, delabi, im-
pingere, illidere, offendere, vt decidas; hinc nomen מכשלה offen-
ſio, obſtaculum, offendiculum, labefactatio, caſus. aiunt ergo, in
hac reip. labefactatione, ſeu offenſione, ſeu illiſione, noſtri curam
geras, ſubuenias nobis. Exiſtimo autem propriè ſignificare eam
illiſionem, ſeu colliſionem in corpore, quæ medici, ſeu chirurgi
opera indigeat. hinc ad reip. eiuſmodi labefactationem ſignifican
dam transfertur, quæ periti ducis operam deſiderat; vt quando
ſunt ſeditiones, tumultus in rep. & vis, non autem ius regnat, la-
boraturque ſumma rerum inopia. Pauciſſimis itaque verbis & ele-
ganti tranſlatione ſummam reip. miſeriam ſignificauit. Quòd aũt
pauca illa verba hunc ſenſum habeant, ſequens verſus explicat.

Reſpondebit. oblatum imperium non erit, qui accipiat, quòd ne- 7
mo ſit, qui ſibi ſuæ inopiæ, & imbecillitatis, aut etiam indignitatis
non ſit conſcius, in tanta rerum perturbatione, & tanta reip. tem-
peſtate. Inter ceteras acceptiones verbi נשא, de quo iam non ſe-
mel dixi, hæc vna, neque infrequens eſt, vt cùm propriè tollere, aut
eleuare ſignificet, leuare nomen Dei, vel manum, ſit iurare: abſo-
lutè autem poſitum, vt hoc loco, & infrà 42. verſ.2. etiam ſic acci-
piendum videtur: vel certè tantùm de eleuatione vocis accipe, ꝙ
alta voce vt percipiatur, dicet quæ ſequuntur. neque malè verbo
ſuſcipiendi redderetur, quod quia eſt reſpõdere, vulg. ſenſum red-
dens, reſpondebit, dixit. *Medicus.* חבש verbum, cuius hoc eſt parti-
cipium, propriè ſuperalligare ſignificat. vide ſuprà cap. 1. verſ. 6.
vbi dixit vulnera non fuiſſe compreſſa, neque ſuperalligata, cùm
de hoc ipſo reip. ſtatu ageret. iurat ergo ſe non eſſe chirurgũ: nam
futurum illud אהיה ero, ſicut alia Hebræis frequẽtiſſimè pro præ-
ſenti accipitur, vt cùm in Exo. dicit dominus, Ero, qui ero, optimè

vulg. reddidit,ſum qui ſum. neque vnquam viris doctis hoc fuit dubium. inquit ergo; Non conſueui ſuperalligare,nunquam chirurgus fui.Reſpondet itaque eodem tropo,Et quidem nomini labefactatio,reſpōdet nomine chirurgi. illaque figura ſermonis ait, ſe reparare non poſſe labefactationem illam reip. ac tanto muneri aptum ſe eſſe negat. Quod verò de pallio dixerāt, quod pro argumento abundantiæ rei familiaris vſurpabant,dicit ſe domi nō aliā veſtem,neque cibos habere. Vt interim videāt,qui aliis præeſſe ambiunt, oportere eos imitari medicos & chirurgos, vt ſcilicet morbis,& vulneribus animorum,& reip. mederi ſciant,domiq; habere non ſibi ſolis neceſſaria, ſed quibus aliis in tempore ſubuenire poſſint. à pręſidentibus enim,& pręlatis,velut à penu refertiſſima, petere debent ſubditi omnia humanæ vitæ ſubſidia,quo induti,atque paſti, integraque valetudine domino viuant. Quæ autem induenda,& quis ſit cibus,atque integritas,ſeu ſanitas,pete à Paulo.

8 Quę ſit illa labefactatio,ſeu offenſio,& alliſio, cui deſit chirurgus,iam manifeſtè aperit Ieſaias,eodemque verbo vtitur,cuius nomine vſus fuerat verſ.6. כשל ,quaſi dicat,quid opus eſt figuris, atq; tropis? Ieruſalem offendit,corruit,ruit alto à culmine. Eſt autem verbum ferè eiuſdem ſignificationis cum נפל , quod mox ſequitur.Si cauſſam requiris,paucis aperiam. putarunt,quòd hominem mortalem aliis ſimilem læderent,neque ſibi ab eo cauerunt ; at in petram longè duriſſimā offenderunt, ſuperque eam ceciderunt,& colliſi ſunt,vt eſt in euangelio,nēpe ipſum Iehoua : cuius ſplendidiſſimos oculos, & omni labe vacuos, quorū aſpectus beatos reddit,illos,inquam,oculos,quibus placere ſumma eſt beatitudo,ſermonibus, ſtudiiſque ſuis peſſimis læſerunt, & iniuria affecerunt. Quoniam autem læſio oculorum ad iram inflammat, effectū pro cauſſa poſuit vulg. interpres. at verbum מרה , vt ſuprà cap.1.verſ. 20. iam indicaui, propriè in peius commutationem ſignificat, & tam de malo pœnæ, quàm culpæ dicitur. notus eſt etiam hebraiſmus. oculos glorię,ſeu ſplendoris,id eſt,ſplendidos,glorioſos:appoſuitque epitheton,vt indignitatē exaggeraret:oculi enim ſplendidiſſimi domini,indignum eſt, vt à quoquam lædantur. De verbo כבד , à quo כבוד,gloria,ſplendor &c. vide infrà cap. 9. Porrò cum poſſet dicere, filium Dei impiè interemerunt &c. tantùm dixit, oculos Iehoua læſerunt, quaſi ſignificet,quòd quocūque modo id feciſſent, ſufficeret huiuſmodi temeritas ad quaſuis pœnas meritò luendas. Planus itaque erit ſenſus,ſi ſic interpreteris; concidit Ieruſalem,quia ſermones eorum,& ſtudia eorum erga dominum,vel in dominum, [eiuſmodi ſunt] vt afficiant oculos ſplendoris

doris &c. nam & afficere pro lædere dixit alicubi Cicero.

Agnitio heb. הכרת apertio, ſeu denudatio, ſeu manifeſtatio, id 9
eſt, impudentia. nam quos facti pudet, faciem operiunt. at impudentes canes faciem denudatam oſtentant, quos perfricta fronte dicunt Latini, & frontē perfricare. poſſumus quoque dicere, quòd ſicut apud Latinos explicatio frontis, ſeu exporrectio hilaritatem, ſecuritatemque notat, cuius oppoſitum eſt, obducta frons, ſeu corrugata; ita etiam apud Heb. apertio vultus. nam verbum נכר primæ coniugationis vocis paſſiuæ ſignificat agnoſci: eſtque eiuſdē ſignificationis cum verbo הכר, quod apparere, oſtendere, exhibere ſe cognoſcendum ſignificat, vt Iob. 19. Eſt ergo apertio vultus ſignum ſecuritatis, hilaritatis, quod in peccatore inſignis impudentia eſt. hæcque expoſitio ſequentibus conuenit. Agnitio autem vultus, ſic quoque poteſt accipi. neque ab hac expoſitione declines, ſed phraſim obſerua, quam video pleroſque parum attendiſſe. *Reſpondit.* ענה verbo varias tribuunt acceptiones Hebræi, quas in Lexi. poteris videre. quanquam ego quidem neſcio, an aliquis eorum, quos ego viderim, aſſecutus fuerit propriam vim huius verbi. ego ſanè puto eſſe de numero eorum, quæ cōtrarias habent acceptiones, nunc enim reſpondere, nunc non reſpondere, id eſt, non ſubuenire, deſtituere: ſeu etiam neutraliter deſtitutum eſſe, miſerum, inopem, &c. pſ. 116. credidi, ideo locutus ſum, ego ope deſtitutus fui valde. Zach. 10. miſeri effecti ſunt, quia non erat paſtor. infrà Ieſa. 25. &c. actiuè, Ruth. 1. & multis aliis locis. hinc nomen de quo infrà num. 14. hic autem verbo reſpōdendi non malè vertitur. *Erratum ſuum, vt Sodomitæ annuntiauerunt.* publicè efflagitabant illi, vt ſibi traderentur iuuenes, quos domum Loth ingreſſos viderant, vt eis abuterentur. Quid autem ſit agnitio, ſeu manifeſtatio vultus, reſpondit eis, explicat. Væ animæ ipſorum &c. non dubium, quin נפש interdum pro ipſa anima, altera. ſ. parte hominis, interdum pro toto compoſito vſurpetur. Ceteras acceptiones aliis locis reſeruemus; vtroque autem modo hic ſumi poteſt, væ ipſis, ò miſeros, quòd ſibi ipſis auctores tot, tātorumque malorum fuerint: neq, ab re erit, ſi animarum perditionem defleat propheta.

Dicite iuſto &c. ſenſum reddidit vulg. & conciſio illa non mini- 10
mam emphaſim habet. cùm ergo de ſubuerſione illius gentis ageret propheta, & illos ſuæ calamitatis ſibi fuiſſe auctores ſignificaſſet, noluit, vt quiſquam exiſtimaret illa tantùm ad Iudæos pertinere: generale ergo documentum edicit, quod alta mente reponendum eſſe ſua illa breuitate ſignificat, quaſi dicat, diſcite, ò mortales, hoc exemplo, atque alieno periculo ſapere: hoc ſentire, hoc prædica-

prædicate,quòd iuſtum eſſe ſit bonum, id eſt, amabile,volupe, iucundum,vtile,& gratum. (nam hoc propriè טוב ſignificat.) Quid enim iucundius, quàm frui ſuis laboribus? nam viri iuſti, ſtudia, atque labores ſancti ſunt, & pietate pleni. iuſtus enim ille eſt, qui iuſta iuſtè agit. bonorum autem laborum glorioſus eſt fructus. Nō ne vides gloriam æternam,& animorum illam felicem iucunditatem hîc,ſicut aliis infinitis locis, fructū dici bonorum operum,ac ſtudiorum noſtrorum; quę proficiſcuntur quidem ex nobis,ſed non ita quaſi ex nobis,ſed potius ex Deo ſeu gratia Dei? Quis autem neget in radice arboris virtutem eſſe ad producendos fructus? aut ſecundum virtutem,ita quoque & fructus produci?cùm Chriſtus dicat in euāgelio Ioan. Omnem palmitem in me non ferentem fructum tollet eum. & Qui fert fructum,purgabit eum, vt fructum plus afferat. & Qui manet in me, hic fert fructum multum:quia ſine me nihil poteſtis facere.Non ergo audiendi,qui opera noſtra nihil aliud eſſe volunt, quàm ſigna fidei: neque mihi hoc loco confugiant,vt ſtudia,& manus fidem eſſe dicant,hoc enim deſipere,& ineptire eſt.

11 *Væ impio.* particula quòd hic ex ſuperiori verſu repetenda eſt ad hunc modum; Væ improbo, quòd malum ſit, videlicet improbū eſſe. opponitur autem צדיק רשע, ſicut טוב רע:eſtque à verbo,quod propriè improbè,& ſeditioſe agere cōtra Deum ſignificat.Vir quidam doctus רע hic adiectiuè accipit; רשע autem ſubſtantiuè, in hunc modum; Væ improbo malo. ſed aptius mihi viſum eſt, vt hæc ſuperioris verſus verbis reſpondeant. vulg. quem ferè omnes ſequuntur, impium, reddere ſolet: ego vbique improbum, dixi. Quæ autē ſuperiore verſu ſtudia, מעלליהם dixit, hîc ידיהם manus. improbi enim manibus ſuis ſibi mortē,& perditionē acquirūt. malui quoque dicere, faciet ſibi, reddet, quàm fiet ipſi, vt hoc ipſum ſignificarem,quòd ſcilicet ſicut pij ſibi fructus parant, quos comedant; ſic improbi ſibi ipſi vicem rependunt, immo illis Deus fructum dat pro laboribus. at Deus mortem non fecit.

12 *Exactores.* de verbo נגש, à quo hoc nomen, vide ſuprà verſ.5. exactores autem vocat principes, magiſtratus, pontifices, atque doctores,quòd non vt legitimi magiſtratus,non vt ſancti pontifices, & prophetæ ad ſalutem populi munus ſuum obibant; ſed veluti tyranni, crudeleſque exactores, qui in ſuam vtilitatem, & priuata commoda omnia corradunt. hos dicit eſſe מעולל: de qua voce nō ſibi conſtant interpretes. non Latini modò, verùm etiam Hebræi, & ſunt qui putant eſſe à verbo עלל, quod in ſecunda coniugatione ſignificat, iniuſtè, ſeu iniuriâ agere, defraudare, dehoneſtare, incommo-

commodare &c. Quod autem nos dicimus facere racemationem, id eſt, collectionem racemorum, qui à vindemiatoribus ſunt præteriti, id eſt, vltimos racemos in vinea ſuccidere, id Hebræi hoc verbo ſecundæ coniugationis efferunt, quaſi dicat, defraudare cõtra legem à Deo datam pauperes, & egenos ſuo iure priuare. Iſti ergo ſentiunt eſſe participium ab hoc verbo, & hunc habere ſenſum; Populi mei exactores ſunt racematores, qui ſcilicet cõtra ius pauperi ſua auferunt, ſpoliant populum vſque ad vltimũ quadrantem, per fas & nefas populi bona diripiunt. quemadmodum enim paullò antè non עוללים, ſed תעלולים dixit propheta; ita etiam hîc eodem verbo tranſlato vſus eſt, vt vehementer & grauiter impoſturas, & auaritiam magiſtratuum ſui temporis perſtringeret, qui etiã vltimos racemos pauperibus eriperent. atque hunc prope ſenſum vulg. ſecutus eſt. poſſumus quoque dicere eſſe à verbo geminante ſecundam, עולל eſſe autem participium ſecundæ coniugationis, quod forma interdum conuenit cum quieſcentibus in media vau, vt à verbo חנן מחונן benignè agens. Prou. 14. & alia huius generis; aut eſſe nomen participiale, & eiuſdem eſſe ſignificationis cum עולל, de quo ſuprà verſ. 4. Eſt ergo מעולל puer, vel puerilis, vel puerilitas, augetque ſtatus illius miſeriã, quod puerilibus ſtudiis dediti, & ad nullas res ſerias tractandas apti eſſent, ac proinde nõ iam rectores, & magiſtratus, ſed potius tyrãni exactores, populiq; expilatores dici mererentur. quos altero mox mẽbro mulieres appellat, vt mores eorũ muliebres modeſtè notaret, atq; oſtẽderet. putoque idẽ hîc dici, ꝙ ſuprà verſ. 4. repeti autẽ, vt in ipſos magiſtratus iã inueheatur. ſuprà quidẽ id nõ fecerat digreſſus paullulum ad populi calamitatẽ deſcribendam: at nunc ad magiſtratus redit, quos feminis ſimiliores, ꝗ̃ viris dicit, nimiumque quęſtui deditos. erant ergo auati, & voluptuarij, parumq; humani & miſericordes, vt mox oſtendit. interim tamen ad populum ſermonem cõuertit, ne, cùm tales habeant magiſtratus, audiant illos, qui vel in gratiã principum, vel populi, vel potius quia ad rem ſuam tantum attenti erant, non ceſſabant turpis lucri cauſſa ipſos laudare, quod eſſet ille populus Dei peculiaris, & quaſi primogenitus, quòd ſoli Deũ verè agnoſcerent, & colerent, ac proinde nihil ſibi timendum eſſe. nec enim poſſe fieri, vt Deus pro ſua infinita iuſtitia & bonitate vnquam abiiceret populum ſuum dilectum, atque electum ex omnibus, atque fidelẽ &c. Mi popule huiuſmodi homines, quicũque illi ſint, & quocunque nomine vel Phariſæorum, vel prophetarum inſignes, te, dum ſic laudant, ſeducunt; vel potius dum te ſic laudabant, ſeducebant; viamque, qua eundum tibi erat, præcipitabãt, abſorbe-

abſorbebant, ne appareret ſemita, auferebant clauem ſcientiæ, pro præceptis Dei ingerebant ſomnia ſua ad quæſtum compoſita. Hic locus nos monet, ne populus ſibi vnquam placeat, nec ſibi multa & magna de diuina bonitate, quæ eſt infinita, polliceatur; etiam ſi id affirment viri graues, & docti, ſi principes habeat, quales hîc depingit propheta, immo id pro euidenti iræ Dei ſigno habeat: ob peccata enim populi, permittit Deus tales eos habere dominos. Scio quidem non nullos hîc & cap 9. מאשרים non pro laudatoribus, aut beatos prædicantibus, ſed pro rectoribus, ſeu directoribus accipere, neque abſque ratione. nam verbum propriè ſignificat recto pede incedere, rectà ingredi, dirigere greſſum: ſed interpretatio ſuperior magis placet. de hoc tamen infrà cap. 9. nō nihil dicendum erit. eſt enim ſimilis huic locus, ſed iam in ipſos magiſtratus inuehitur.

13 *Stat ad iudicandum &c.* Hæc ſubita ſermonis conuerſio indignitatem rei oſtendit, quaſi dicat, hæc, quæ commemoro, nequit fieri, vt ea diutius Deus opt. max. tolleret. video illum iam iam accelerare iudicium &c. quare vt ſenſus eſſet planior, ad verbū dixi, Stat ad litigandum, Venit in iudicium cum ſenioribus &c.

14 *Cum ſenibus.* וזקנים plerunque in ſcriptura ſunt conſiliarij in aulis regum, at in ciuitatibus, ſiue regionibus, ſiue populo ipſi magiſtratus, qui prudentia, & conſiliis reſp. gubernant. & in ſtatu regiminis, & affixorum ſemper hoc nomen de illis dicitur, qui alios antecedunt dignitate, & ſunt in magiſtratu. Cùm dixiſſet dominū populos iudicare velle, mox ad eos, qui in populo principes ſunt, ſermonem conuertit, quòd ab ipſis pendeat res ferè tota. emphaſim habet tam coniunctio, quàm pronomen, & vos. hoccine eſt, quod à vobis præſtari debebat? vt ſcilicet depaſceremini vineam? Non ne hoc brutorum eſt? qui plantat vineam, de fructu eius comedat, idem faciat, qui cuſtodit, idem colonus; at non ne vobis tradidit Deus vineam cuſtodiendā, fodiendam? quid aliud eſt principem eſſe populi, aut ſeniores? hoc profectò eſt, quod in euāgelio dicebant, noſtra erit hereditas, noſtra in omnes vſus, vt euellamus, eradicemus, depaſcamur; & quod libuerit, in ea faciamus. Quid autē ſit depaſci vineā, mox aperit; Rapina oppreſſi &c. Malui verò cum vulgata dicere depaſti eſtis, q̄ ſuccendiſtis. nam etſi בער in ſecunda propriè ſuccendere ſignificat, ſeu accendere; transfertur tamen etiā ad alia, & ſignificat depaſcere, vt Exod. 22. Emiſerit pecus, vt depaſcat agrum alterius &c. עני verò, quod vulgatus nunc pauperem, nunc humilem vertit, propriè eſt oppreſſus, humiliatus, afflictus. inde dictus, vt ego quidem ſentio, quia nemo ei reſpōdet

re ipſa & facto, id eſt, opem non fert, vel nõ ſubuenit quantumuis clamanti, aut conquerenti, à verbo ענה, quod contrarias habere ſignificationes diximus ſuprà verſ. 9. & infrà 25.

Quare. Hebraicè מלכם pro מה לכם quid vobis, ſicut מזה pro מה זה 15
Exo. 4. quid eſt &c. Quid vobis, inquit, eſt quòd contunditis &c. depaſcitis vineam dixi, quia & fructus aufertis, & vites arroditis, Vinea populus meus eſt, pauperum bona in domibus veſtris ſunt, ecce ablatos fructus, contunditis ipſos, & facies eorum pugnis, & alapis commolitis, ſeu attenuatis, id eſt, omne genus iniuriis afficitis. An non hoc eſt vineam brutorum more depaſcere? quid vobis? quæ eſt hæc inhumanitas? nam rapere bona fuerit auaritiæ, atque cupiditatis, ad quam natura ipſa poſt lapſum, propenſi ſumus; at pugnis facies oppreſſorum, & pauperum contundere, humanitatem prorſus exuiſſe eſt. Quod autem ſequitur, certus ſermo &c. licet ad præcedentia referri poſſit: ego tamen præfatiunculam dicendorum eſſe exiſtimo, de qua loquendi forma vide ſuprà cap. 1. verſ. 24.

Filiæ Sion. non dubito, quin intelligat hîc eas feminas, quas 16
paullò antè dominari in populum dixerat, principes ſcilicet & magiſtratus, more feminarum, deliciis deditos. ſunt autẽ hæc omnia figuratè accipiẽda, neque opus fuerit ſingula interpretari; ſed omnibus illis nominibus, quæ ad mundum muliebrem pertinent, effeminatos animos, atque mores deſignat. Quòd ſi quis dixerit ſuprà quoque de ipſis feminis debere intelligi, quòd auctoritatẽ habuerint in viros, quaſi taxaret, quòd vxorij eſſent, & ipſis parêrent, dicat hæc quoq; ad ipſas feminas pertinere. Ceterùm, cùm hîc ſint multæ voces, quarũ rarus eſt in ſcripturis vſus, earũ proprias ſignificationes ètymologiis indagare volui, ne quid ſtudioſo lectori deeſſet, prǽſertim cùm nihil nõ ſit in ſacris ſcripturis magnifaciendũ.

Colló. heb. guttur dicitur גרון ab attrahẽdo. ſ. ſpiritum: nam verbum גרר trahere, ſeu attrahere ſignificat. verbum autem טפף, quod hîc in infinitiuo legitur, neq; alibi bibliis inuenitur, Chaldæus (ad quem in ſimilibus difficultatibus recurrendũ eſt) ſic vertit, cũ applauſu ſuo ambulabant. atque in hoc cõuenit inter interpretes, ꝙ geſtum ſignificet corporis mulierum feſtiuè incedentium: videturque affinitatem habere cum verbo תפף, quod pulſare, id eſt, plaudere ſignificat: & videtur ſatis cõmodè redditum verbo plaudendi, quod fit pedum, ſeu, quod magis probo, longioris veſtitus in terram feſtiua, eleganti, & blanda ſupploſione. vel eſt ſermo de ſonitu, quem excitãt veſtes pretioſę ex ſerico. vnde nos taphetach, à ſono: & congruit vox heb. cum ſono taphtoph.

Compoſito

Compoſito gradu incedebant. de voce תעכסנה magna eſt ſententiarum varietas, vt ſolet eſſe de vocibus, quæ tantùm ſemel, aut raro in ſcripturis reperiuntur. & mihi probabile eſt, quod vir doctus quidam annotatum reliquit. Quod nomen עכס compedem, ſeu vinculum ſignificet, vt Prouerb.7. manifeſtum eſt à verbo כעס, (facta litterarum tranſpoſitione, quæ non infrequens eſt Hebræis) quod moleſtiam afferat. & in plurali עכסים compedes. vnde à ſimilitudine, vel ab eo, quod animos videntium irretiebant, id eſt, valde alliciebant, ornatus quidam mulierum ſic dictus eſt. erant enim illecebræ & irritamenta libidinis, vnde infrà. In die illo auferet dominus ornatum compedum in calceamentis ſcilicet &c. hinc verbum ſecũdæ cõiugationis, quo Ieſa. hoc loco vtitur, quod eſt ornare pedes eiuſmodi corrigiis, ſeu laqueolis. neque Chald. multùm ab hac ſentẽtia diſtat, nec etiam vulg. interpres. Hîc quoque notes velim, quòd affixum hoc loco ſit maſculinum. In pedibus eorum. vt videas interpretationem illam eſſe ſolidam, qua dicebam hæc ad viros effeminatos pertinere.

17 *Decaluabit &c.* dicere poſſumus humiliabit, id eſt, deprimet cum Chaldæo. ab hoc enim verbo שפח deducitur nomen Hebręis frequens שפחה, quod ancillam, ſeu famulam ſignificat, & rectè opponitur pœna culpæ. erecta enim ceruice, & extento gutture incedebant. קדקד, omnes verticem capitis dicunt à verbo קדד, quod inclinare ſignificat: eſt autem poſterior pars capitis. interdum tamen pro toto capitur. *Crinem.* non etiam ſibi conſtãt interpretes in voce פת: eſt autem Chald. angulus, vel pro corymbis capillorũ accipitur. denudandam itaque puto notari eam partem capitis, quæ in frontem deſinit, & detondendos eos capillos, qui ſupra frontem ſunt, quorum magna eſt cura feminis: eſtque ſumma ignominia ipſis nudari.

18 *Calceamentorum.* vide ſuprà verſu 16. שביסים Hebræis genus eſt ornamenti, habens appellationem à circulatione, vel circumitione: rotulas dicere poſſumus, ſeu circulos: vulgatus lunas dixit. שהרנים quoque ſunt bullæ in modum lunæ rotundæ, quæ adhibebantur ornatus cauſſa. & quidem סיהרא Chaldęis luna dicitur à rotunditate. & סהר rotunditas eſt Hebræis, Canti.7. Poſſumus autem hæc nomina in accuſatiuo, aut in genitiuo vertere. vulg. torques vertit.

19 *Monilia.* à verbo נטף, quod propriè eſt guttauit, ſeu ſtillauit, eſt nomen נטף, id eſt, gutta ſcilicet balſami. inde נטיפות ornamenta, & vaſcula aurea, quibus continebatur gutta, quaſi dicat, guttatoria, ſtillatoria: legiturque tãtùm Iud. 8. & hîc. *Armillas.* שרר

nodus

nodus ille eſt concatenatus,qui in medio ventris cõſpicitur,quem
vmbilicum dicunt: שרות verò ſunt catenulæ.
Mitras. רעל eſt tremor, vt Zach. 12. pluraliter autem ſignificat
ornamentum mulierum à tremore dictum: vulg. mitras dixit.
Diſcriminalia. vulg. nomen Hebræum,quod ornatum in gene- 20
re notat, pro peculiari aliquo ornamento accepit. quas verò peri-
ſcelides dixit,Hebræi צעדים appellant à verbo צעד ,quod incede-
re cum pompa ſignificat. ab eo enim fit nomen צעדה , quod mo-
tum,commotionem, agitationem ſignificat; in plurali autem ſu-
mitur pro ornamento crurium,ſeu circumferẽtia in parte inferio-
re veſtis circa crura: ſeptuaginta interp. περιπόρφυρα,id eſt,clauatas
veſtes ex purpureis fimbriis factas reddiderunt, rectius Hierony-
mus Græca etiam voce περισκελίδας appellauit. At à verbo קשר eſt
nomen plurale קשרים,id eſt, tæniæ ſtrictiores,quibus virgines ſe-
ſe ornant. Domos animæ, ſeu fragrantiæ vocat hebraiſmus capſu-
las ſuauiter ſpirantes, in quibus benè ſpirantia, incluſa erant. So-
lent autem nobiles, & delicatæ mulieres inter ornamenta habere
quædam minutula vaſcula aurea,quæ ſecum deferunt, inter vbera
pendentia,quæ odoriferis rebus implẽtur. rectè vulg. *Olfactoriola.*
Fortè non tam eſt genus ornamenti, quàm quibus inter ornãdum
ſe vtuntur. *Inaures.* hoc cap. verſ. 3. dixi de ſingulari huius nominis
ſcilicet לחש ,quod incantationem, ſeu oratoriam ſignificaret; at
hic in plurali aurium ornamenta notat, quo ſignificare voluerunt
oratoriam ad aures permulcendas accommodatam eſſe; vel quòd
mulieres illis contra imprecationum,ac incantationum præſtigia
aures præmunierint,deinde etiam ornarint.
Anuli dicuntur heb. טבעות quòd in illos immergatur res aliqua. 21
Gemmas in fronte pendentes. nomen נזם , quod monile interpreta-
mur,puto cum præceptore meo à נזר deductum, facta duarũ prio-
rum litterarum tranſpoſitione,& addita littera mem: & generali-
ter ſignificat ornamentum,quod publicè,vel in fronte,vel in nari-
bus,vel in auribus proſtituitur cauſſa quærendæ ſibi bonæ gratiæ.
Mutatoriæ. à verbo חלץ ,quod detrahere,ſeu extrahere ſignificat, 22
fit nomen מחלצות,id eſt, veſtes extractæ,& pretioſæ,ſeu feſtiuæ, &
delectæ à communi, & vulgari vſu, vt ſunt Latinis paludamenta.
Zach. 3. *Palliola.* ab operiendo dicuntur Hebręis,quaſi dicar,oper-
cula. *Linteamina.* nomine טפח,id eſt,palma,fit verbum טפח palma
planauit,explanauit, diſtendit &c. hinc nomen מטפחות linteamẽ,
ſeu velamen,velum explanatum,& extenſum,quo mulieres caput
velant,& ornant: peplum dicitur Latinis. *Acus.* חרט ſtylus eſt He-
bræis, cuius hîc plurale, quod quale ornamentum fuerit, ignora-

 mus;

mus; fortè pro inſtrumentis illis accipitur, quibus mulieres vtuntur ad diſcriminandos, concinnandos, vel etiam criſpâdos crines quæ calamiſtros vocant Latini.

23 *Specula.* heb. גליונים à verbo, quod (ni fallor) apparere, & contraria ſignificatione diſparere ſignificat גלה iuxta variam conſtructionem. ab vtrauis ſignificatione congruit deriuatio nominis ſpeculi. nomen autem ſindon à voce Hebræa petitum apparet ſedinim. at Cidaris, ſeu Tiara pileolum erat rotundum, non acuminatum, quo reges, ſacerdotes, & iudices ſunt vſi, & inſigniti in capite. cuiuſmodi & mulieres interdum vtuntur. Vittas dixit vulgatus. *Velamina*, vel theriſtra רדידים Hebræis eſt à verbo רדד, quod actionem ſuperioris in inferiorem rem, aut perſonam ſignificat. velamen ergo Hebræis, quo mulieres vtebantur in ſignum, quòd ſubiectæ eſſent viris, ſic dicebatur. vnde intelligere poteris, quare Paulus 1. Cor. 11. velamen ἐξουσίας, appellarit. quam vocem omnes per velamen reddiderunt: at rationem plurimi ignorant: per antiphraſim ergo ſignum ſubiectionis poteſtatem vocabant. Cùm autem, vt dixi, ſermo hic ſit de viris effeminatis potius, quàm de ipſis feminis, aptè & feſtiuè inter muliebria ornamenta Cidarim, & poteſtatem in fine nominauit.

24 *Pro ſuaui odore*, ſeu pro odoramentis. בשם odor pretioſus eſt Hebræis, Græcis ἄρωμα; Chal. בוסמא; item ſpecies odorifera, & pretioſa ſatione, & cura hominum in hortis creſcens: cuius vſus, vel per ſe ſimpliciter, vel in cibis condiendis, vel medicaminibus gratus, & ſalutaris eſt. *Fœtor.* מקק verbum, quod tantùm in paſſiua legitur, propriè ſignificat tabeſcere, ſeu contabeſcere, atque per metalepſim fœtere, fœtidum fieri, quòd illa, quæ corrumpuntur, fiant tandem fœtida: hinc nomen מק fœtor, ſeu putredo fœtida. *Pro zona.* Heb. חגורה propriè eſt balteus vel cingulum, quo donabantur vel qui idonei eſſent ad bella gerenda; vel præclara in bello geſſerant facinora, 2. Sam. 18. ego tamen malim hîc accipere ſimpliciter pro cinctura, vt opponitur ſciſſuræ illi, quæ in luctu erat familiaris Iudæis. *Pro criſpante crine*, vel pro criſpitudine, ſeu factura criſpicici; paullò ſuperius dixi eſſe quædam inſtrumenta ſtylo ſimilia, quibus in criſpandis crinibus vtuntur feminæ. de hac ergo criſpitudine facta cura, & diligentia ad venuſtatem eſt ſermo, & eam caluitio penſandam dicit. Differt autem קרחה caluitium à קרח caluitie, quòd hoc de caluitie naturali, vel fortuita dicitur, vt ex morbo &c. at illud de caluitio facto manu vel forcipe &c. quod erat indicium, & ſignum luctus. *Faſcia pectorali.* vox Heb. פתגיל quid propriè ſignificet, incertum eſt, neque

alibi

alibi, quàm hoc loco legitur. Kimhi in libro radicum ſentit eſſe genus veſtis, quá vſæ ſunt matronæ ſupernè ad decorem: & tamen hoc loco cingulum eſſe ſcribit ſubtile ex ſerico. alij aliud. Hieronymus faſciam pectoralem dicit. ego, ſi diuinare liceret, dicerem ex פתיל eſſe factum, quod faſciam ſignificat, ex multiplicibus filis contextam: quæ Latinis vocatur latus clauus, vt contrarium ſit cincturæ ſacci, id eſt, vili alicui cingulo, ſeu cinctorio. iactatur enim prouerbiali forma cinctorium ſacci, vel eſt dictio compoſita ex nomine prædicto, & ex verbo duplicato גלגל, quod voluere ſignificat, quaſi circumuoluens faſcia, vt optimè redditum ſit ab Hieronymo, faſcia pectorali, quá Latini ſtrophiũ dicũt. hãc enim virgines non ſemel ad vbera circumuoluunt, ac circumcingunt, quæ eſt ex delicata materia lino vel ſerico, opponiturq́; cilicio. *Pulcherrimi viri*. duas voces כי תחת non videtur exemplar Hieronymi habuiſſe, neque diſtinctiones, quibus nunc in bibliis vtimur. nam nomen יפי, quæ eſt vltima vox verſus 24. Hieronymus cum ver. ſequenti coniunxit; Pulcherrimi viri tui &c. eas tamen ſi legamus, vt omnia exemplaria habent, rectè vertas, vſtio pro formoſitate. nam כי, poteſt eſſe à verbo כוה, quod adurere ſignificat.

Viri tui. ſicut Latini à condicione ſua homines vocant morta- 25
les, ita Hebræi eadem ratione vocant מתים; niſi quòd Hebræis (quantum ex ſacris litteris deprehenditur) paullò arctius hoc vocabulo vtuntur pro viris, ſeu hominibus, ſeu mortalibus eiuſdem familiæ, tribus, ſortis, ſocietatis, ſeu ciuitatis, & reip. *Et fortes tui*. heb. eſt nomen in abſtracto, quod potentiam, ſeu præpotentiam dicere poſſumus. ſed rectè vulg. vertit, id eſt, qui in te aliis prævalent, ſeu viri fortes, & bello, rebusque aliis gerendis apti. Verbum enim גבר eſt præualuit, ſuperior fuit &c. Quòd ſi tollas diſtinctionem, hunc ſenſum habere poſſunt hæc verba; Induemini ſacco, & ſcindetis indumenta veſtra præ luctu &c. quia pro venuſtate (vel propter venuſtatẽ, cui ſcilicet tantopere ſtudebatis, vt viris placeretis, & gratiam eorum aucuparemini) ipſi viri tui cadent gladio, & prævalidi tui in bello. ò Tcion, ita occiſis viris, quid erit ab hoſte feminis expectandum? quis erit ciuitatis ſtatus? quæ forma? portæ ciuitatis, propugnacula, loca publica, in quibus ſolebant eſſe hominum concurſus, videbũtur lugere; & ipſa Tcion, totaque ciuitas, veluti matrona orbata liberis, mærore confecta humi ſedebit. Et quidem ſi de mulieribus ipſis intelliguntur, quæ præceſſerunt, quæ in viros auctoritatẽ vſurpabant &c. vt ſuprà iam dixi, nõ erit interpretatio hęc contemnenda. quòd ſi de viris (q; magis probo)

fiat ſermo, illud כי non tam rationis, quàm continuationis, & quaſi expoſitiua particula fuerit, vt ſolet ſæpe, in hunc modum; Hęc, quæ commemoraui aduerſus viros, aduerſus nobiles, & magiſtratus tuos, ò Tcion, luxui, & deliciis deditos ſub feminarum nomine, non aliter accipias, quàm quòd pro venuſtate illa formæ, vel propter ipſam formæ elegantiam, cui tantopere dediti ac deuincti ſunt, vt ſimiliores ſint feminis, quàm viris: propter hoc, inquam, illi ipſi viri tui gladio cadent. nihil enim magis horrent effeminati animi, quàm mortem gladij; & nobiles illi tui principes, ac duces, qui, cùm deberent alios virtute antecellere, formæ venuſtate aliis tantùm præſtant, in prœlio corruent. in luctu itaque ciuibus viduata deges. Et hunc ſenſum lectio vulg. admittit. nam quamuis non ſit inſolita formatio Hebræis; vt כי à כוה deriuetur, & aduſtionem ſignificet: nullibi tamen in tota ſcriptura in hac ſignificatione, niſi hoc loco inuenitur. ego certè, ſi pro aduſtione non acciperem, poſtremam, quam attuli, expoſitionem, libenter amplecterer.

CAPVT QVARTVM.

HIS vltimis verbis tertij capitis connectunt Hebræi primum verſum capitis ſequentis, neque incongruenter; ſignificant enim illa verba maximam virorũ inopiam: ſed Hieronymus myſterium ſubolfecit. nam ſi paullò ſuperius dicebant homines cuiuis amicto pallio, vt ipſis imperaret, ſuſpicati nimirũ, quòd cibos domi haberet &c. Vnde nunc iſtis feminis panis, & indumentum? aut vnde ſperarent opera, & induſtria ſua poſſe ſe victum, & veſtitum quærere? liceat ergo viris Chriſtianis non adeò addictis eſſe Rabinorum traditionibus, & diſtinctionibus, (quas ſępe in odium Chriſti excogitarũt) vt nõ interdum hac in re libertatẽ amplectãtur propter gloriã Chriſti præſertim duce tanto viro, & in Hebraicis haud inerudito. Non tamen hîc de vocatione gentium agi exiſtimo, ſed (ſi myſterium latet) de Iudæorũ conuerſione; qui dum patriam vaſtatam viderent, ſuo iam malo edocti, intellexerũt tum ob incredulitatem ſuam, tum etiam quòd heredem vineæ occidiſſent, illa ſe mala perpeſſos; illi (inquam) dolẽtes ob opprobrium, quo ſeſe obrutos, gentemque ſuam videbant, quòd dominũ ſuum occidiſſent, ad dominum reuerſi, & religionem Chriſtianam amplexati, pænitentiamque agentes, Chriſtiani dici volunt, vt non de numero deicidarum ſint, neq; eos opprobrium infidelitatis attingat. Non video, cur hæc vir Chriſtianus deſpiciat, præſertim cùm

quæ ſequuntur (niſi infidelitatis ipſe nota inuri velis) de illis temporibus intelligenda ſint, quibus,Iudæa manibus gentium tradita,eccleſia Chriſti ex reliquiis Iudæorum collecta maximè floruit. ſed iam verba penſitemus.

	Noua.	Vetus.
1	*ET apprehendent ſeptem mulieres virum vnum in die illo dicendo; Cibum noſtrum comedemus, & veſtitu noſtro induemur:tantummodo vocetur nomen tuum ſuper nos, collige opprobrium noſtrum.*	*ET apprehendent ſeptem mulieres virum vnũ in die illa dicentes; Panem noſtrum comedemus, & veſtimentis noſtris operiemur: tantũmodo inuocetur nomen tuũ ſuper nos: aufer opprobrium noſtrum.*
2	*In die illo erit germen Iehoua in iucunditatem & honorẽ, & fructus terræ in magnificentiã & ornamentum iis,qui euaſerint Iſraelitis.*	*In die illa erit germen domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ ſublimis, & exultatio his, qui ſaluati fuerint de Iſrael.*
3	*Et erit:reliquus in Tcion & relictus in Ieruſalem ſanctus dicetur illi, omnis,qui ſcriptus eſt in vitam in Ieruſalem.*	*Et erit : omnis,qui relictus fuerit in Sion,& reſiduus in Ieruſalẽ, ſanctus vocabitur,omnis,qui ſcriptus eſt in vita in Ieruſalem.*
4	*Quando abluerit dominus ſordes filiarum Tcion,& ſanguinem Ieruſalem repulerit è medio eius ſpiritu iudicij,& ſpiritu accendendi.*	*Si abluerit dominus ſordem filiarum Sion, & ſanguinem Ieruſalem lauerit de medio eius in ſpiritu iudicij,& ſpiritu ardoris.*
5	*Et creabit Iehoua ſuper totam ſedem montis Tcion , & ſuper omnes conuentus ipſius nubem interdiu, & fumum,& ſplendorem ignis flãmantis per noctem. Quoniam ſuper omnẽ gloriam protectio.*	*Et creabit dominus ſuper omnem locum montis Sion , & vbi inuocatus eſt, nubem per diem, & fumum & ſplendorem ignis flammantis in nocte . ſuper omnem enim gloriam protectio.*
6	*Et tegumentum erit in vmbram per diem ab æſtu , & in protectionem , & in latibulum ab imbre, & à pluuia.*	*Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æſtu , & in ſecuritatem, & abſconſionem à turbine , & à pluuia.*

APPREHENDENT. apprehẽdẽdi verbũ חזק emphaticum eſt,& quando actiuum eſt, & caſum regit cum ב vel abſque eo,propriè ſignificat Hebræis firmiter & fortiter apprehendere cũ quadam comprehenſione,quemadmodum apprehendere, vel potius retinere fugientem ſolemus: quo fortaſſe verbo vſus eſt Paul. ad Heb. quando ait ; quod dominus ſemen Abrahæ apprehendit.

quando verò eſt abſolutè poſitum, eſt ſeipſum firmare, vt qui corpus, aut corporis neruos, & membra conſtringit, ac etiam ſpiritus retentione confirmat, vt firmior, & compactior eſſe poſſit &c. *Septem.* Numerus certus pro incerto, & Hebręis שבע multitudinem, ſeu copiam deſignat. *Vocetur &c.* Hebraiſmus ſatis notus eſt, vocari nomen alicuius ſuper aliqua perſona, aut re, pro ſortiri nomen, ſeu appellationem ab aliquo. Deut. 28. Videbunt, quòd nomen Iehoua vocatum eſt ſuper te, quòd ſcilicet populus Iehoua dicaris, & ſis. Ier. 7. Statis in domo, ſuper quam vocatum eſt nomẽ meum, id eſt, quæ dicitur domus Dei. Geneſ. 48. Inuocetur ſuper eos nomen meum, id eſt, Manaſſe & Ephraim dicantur mei filij &c. vocetur ſuper nos nomẽ tuum, id eſt, dicamur de nomine tuo, vxores tuæ &c. & Chriſtiani à Chriſto. *Aufer.* heb. collige vt Latinis verbum colligo interdum in vnum redigere, interdum etiam carptim auferre ſignificat; ita heb. verbum אסף : hîc autem pro auferre, vt non rectè hoc loco mihi quidam philoſophari videatur, & metalepſim eſſe dicat. quia enim inquit, qui aliò ſe confert, ſarcinas colligit, fit vt priore vtãtur pro poſteriore: putatque in nomine Ioſeph eſſe alluſionem ad vtranque ſignificationem verbi; cùm tamen hoc nomen à verbo יסף deriuetur, id eſt, addidit. dixit enim mater; Addat mihi dominus adhuc alium. non enim illo vno erat contenta. *Opprobrium.* Hebræa vox חרפה ſicut & verbum חרף non ſolùm dicitur de probro, ſeu conuicio, ſed etiam de deformatione, ſeu defloratione, ſiue de vaſtatione, & corruptione, quæ fit vel gladio, vel fame, aut aliis calamitatibus, vt Ier. 5. & Ezech. 36. &c. Vide interim quanti faciẽdum ſit vocari de nomine domini. qui enim verè ipſius ſunt, omni opprobrio, & fœditate carent, nihilque non æquo animo ferunt, & omnia detrimenta pro lucro ducunt, modò Chriſtum lucrifaciant, illum quærunt, illum ſequũtur, nõ propter cibum, qui perit, ſed propter eum, qui permanet in vitam æternam. Tu ergo Chriſtiane, ſi Iudæum videris, qui Chriſto nomen dediderit, ne eum opprobrio dignum cenſeas, quòd Iudæus ſit, ſed honore digniſſimum, quòd Chriſtianus. abſtulit enim illi Chriſtus, cuius nomen inuocatum eſt ſuper ipſum, opprobriũ, quo premebatur.

2 *In die illa erit germen domini &c.* diluit, ni fallor, hoc loco propheta opinionem, quæ ex ſuperiori narratione oriri potuiſſet, cùm inquit; Iudæa & Tcion conciderit, & omnia ſuſque deque ferri viſa fuerint; ingensque illa calamitas, veluti tempeſtas, in Iudæos ingruerit, nec opinantes oppreſſerit, atque conculcauerit, in illa nõ modò rerum, ſed & hominum pænuria, quando iam, nõ regnum, non reſp.

non reſp. dici poſſit, in vaſtatione, inquam, illa, non corporali tantùm, ſed & ſpiritali oppreſſis Iſraelitis, & peccato, & peccati pœna, nempe poſt occiſum dominũ Ieſum, nemo credat repuliſſe dominum populũ ſuum, & actum eſſe de Iſraelitis: quinimmo tunc germinatio, ſeu creſcentia domini ſuccreſcere incipiet ſumma cum iucunditate, & gloria. Memineris, Chriſtiane lector, grani illius euangelici, quod cadens in terram, ſi mortuum fuiſſet, fructũ multum erat allaturum. Hæc illa ergo germinatio domini eſt, quę poſt mortem, inauditamq́ue ignominiam glorioſè propagata eſt. quod more ſuo mox aliis verbis repetit; Fructus terræ erit in magnificentiam, & ornamentũ. Quæ verò eſſet illa germinatio, & qui fructus, apertius dicit, iis qui euaſerint Iſraelitis, quaſi dicat, in eos hęc dicuntur, illis hæc cõpetunt, qui ex Iſraelitis euaſerint. pauci, inquit, illi Iſraelitæ, qui ex incendio illo, magnaq́; infidelitatis tẽpeſtate, quæ totam ferè gentẽ occupauit, euaſerint, qui nõ conſenſerunt actis impiorũ, aut mox reſipuere. illi ſunt ſatio domini, germinatio, & fructus, quos granũ illud produxit. Quàm glorioſi aũt fuerint ſancti illi filij, & germen domini, quàm digni, ad quos cõtuendos totus orbis accurreret, quàm omnia terrę faſtigia tranſcẽderint, vt in quorũ corde Chriſtus habitabat, ex quorũ ore loquebatur Chriſtus: quantũ hinc etiam gloriæ accreuerit ipſi domino, qui in illis admirabilis apparebat, nemo eſt, qui ſi acta Apoſtolorum, & Pauli epiſtolas legerit, ignoret. ac fortè hæc eſt illa maieſtas, & gloria, de qua dominus morti propinquus dicebat ſacerdotibus, & Phariſæis, à modo videbitis filium hominis ſedẽtem à dextris Dei, & venientem in nubibus cæli. *In iucunditatem* צבי de qualibet re dicitur, quæ eleganter, aptè & appoſitè conſtituta eſt, animoſq́ue videntium & oculos in ſe conuertit; allicit ac rapit in cõtemplationem & amorem ſui, atque etiam mirabili iucunditate & lætitia perfundit. vnde & Chald. reddidit חדוא. *Qui euaſerint*. in heb. eſt nomen פליטה, quaſi dicat, euaſio à verbo, quod ex periculo ſeu malo ſalnum euadere ſignificat, & ſumitur pro ipſa re, ſeu perſona, quæ euaſit, ſicut captiuitas pro captiuis.

Verſus tertius declarat, in quo conſiſtat illa gloria, illa iucundi- 3
tas, illa magnificentia, atque ornamentum germinis domini, nempe in ſanctitate vitæ. hæc enim ſola ſplẽdorem, gloriam, & amplitudinem ſecum affert; quę autem illa carent, in gloria ſunt, & nullius æſtimationis. & ponitur numerus ſingularis pro plurali, vt ſæpe ſolet. Quotquot manſerint reliquiæ, inquit, illius ſanctæ ciuitatis, quæ ex illa, quam dixi, calamitate ſeruatæ fuerint, ſanctæ [illegible] illæ ſcilicet, quæ ad vitam æternam prædeſtinatæ ſunt,

vel quos Deus viuere voluit. Retinui autem, vt ſæpe facio Hebraiſmum, præſertim vbi non eſt obſcuritas. potuiſſem enim ſic apertè reddere; Futurum eſt enim, vt eos qui reſidui fuerint in Tcion, & reliqui fuerint in Ieruſalem, ſanctos appellent. eos inquam, qui viui remanſerint, vel qui ad vitam ſeruati fuerint. Mos autem eſt Hebræorum, vt quæ certò futura ſint, ea ſcripta eſſe dicantur. adde, quòd & reſpexiſſe videtur propheta ad locum illum Moſis, Exod. 32. Dele me de libro tuo. Cui dominus, Qui peccauerit in me, delebo eum de libro meo &c.

4 *Si abluerit dominus &c.* quamuis אם affirmantis eſſe poſſit, aut etiã optantis, temporis tamen eſſe hoc loco exiſtimo, quòd tunc glorioſi erunt illi reſidui, & ſancti meritò dici poſſent; quando dominus ſordes abſterſiſſet, & ſanguinem eluiſſet &c. Per ſordes autem peccata, quibus quiſque in corpus ſuum, & cõtra ſemetipſum peccat; per ſanguinem, quæ in proximum intelligo. Quomodo autẽ id factum ſit, iam ſic accipe. primo capite dixerat dominus, quòd purgaturus, & quaſi conflator excocturus eſſet Ieruſalẽ, poſt quam excoctionem habitura eſſet iudices & magiſtratus, quales olim habuiſſet. poſſumus ergo hæc ſic accipere, vt vaſtatio illa Ieroſolymitana, quæ per Romanos facta eſt, fuerit quædã excoctio, in qua ſcoria, tanquam ſcoria, abiecta fuerit, & reprobi igni, & morti traditi iuſto Dei iudicio, zeloque dñi ingenti: manſerunt autem reliquiæ quædam totius ſanctitatis ſeminarium. Vt de hoc quoque iudicio, & zelo dixerit Ioannes Baptiſta, quòd dominus IESVS haberet ventilabrum in manu ſua ad permundãdam aream ſuam, & triticum quidem in horrea congregaret, paleas autem combureret igni inextinguibili. & infrà non ſemel, cùm de puniendis improbis, & ſanctificandis ſuis loquitur, dicit; Zelus domini exercituum faciet iſtud. & ſi ad hunc modum accipias, illud אם, id eſt, ſi, valet poſtquam: ſordes autem, & ſanguines ſunt immundi, & homicidæ; ſpiritus verò iudicij, & accendendi, ſeu accenſionis, id eſt, qui ignem accendit, & ardere quidpiam facit, eſt executio iuſtitiæ Dei, quæ cùm aduentare dicitur, vento validiſſimo, ac igni comparatur, quòd hæc duo ſeparandi, purgandi ac probandi vim habeant. vnde dicitur ignis ante ipſum præcedet, & tempeſtas &c. Quapropter & ſpiritus iudicij, id eſt, diiudicationis, & diſcretionis dicitur & ſpiritus, qui ignem excitat, quo adurãtur ſcoriæ, & paleæ. eſtque ſimilitudo, & typus quidam poſtremi iudicij in huiuſmodi caſtigationibus. ſicut enim tunc regnũ Chriſti perfectè vigebit; ſic fuit poſt vaſtatam Iudæam: & ſicut tunc ſancti ad beatitudinem profecturi ſunt; ſic poſt conflagrationẽ illam Ieroſo-

Ieroſolymitanam, regno Chriſti per totum orbem propagato, ad Deum electi, congregati ſunt, & multa huiuſmodi. Quæ ſi prudẽs lector conſideret, omnia illa, quæ in euangelio multi exiſtimant, non niſi de fine mundi intelligi poſſe; manifeſtè percipiet prius de iudicio illo domini, de quo præcedenti capite, & hoc loco propheta loquitur, intelligenda eſſe, ac deinde tanquam in typo de vltima orbis vaſtatione, vt etiam in ſequentibus oſtendemus. Eſt & aliud iudicium, quod dominus Ieſus exercuit per prædicationẽ euangelij, de quo ipſe dicebat; In iudicium ego veni in mundum, vt qui non vident, videant; & qui vident, cæci fiant. de quo & Simeon ille ſenex, quòd poſitus eſſet in ruinam, & reſurrectionem multorum in Iſrael, & ad reuelandas multorum cordium cogitationes. Cùm enim dominus cœpit oſtendere regnum Meſſiæ, quale eſſet, mox quid quiſque in animo gereret, dum Meſſiam ſuum Iudæi omnes iactatent, nihilque aliud ſe exſpectare dicerent, apparere cœpit, quid item quiſque ſperaret, quæ ſtudia cuique cordi eſſent &c. Vbi ergo impuriſſimi illi Phariſæi iudicio domini à populo Dei ſunt ſeparati, vbi flare cœpit ſpiritus ille euangelij, qui ſeparat patrem à filio, & matrem à filia, & ignem in cordibus electorum excitat, vt amare diſcant cæleſtia, & Deum tantorum bonorum auctorem, & cœpit ædificari Tcion nõ in ſanguinibus, ſed lapidibus viuis, manentibus infidelibus tanquam impuris extra muros nouæ Ieruſalem; tunc reliquiæ illæ ſanctæ fuerunt appellatæ, vt quæ in ſanctitate, & eccleſia Chriſti primatum haberent. Quid ſi de illis electis ſit ſermo, qui prius ſordidi, & immundi erant, & in proximos iniurij, quos dominus ſpiritu ſancto, & igni baptizauit, vt dicebat Ioannes Baptiſta? non ne ſpiritus ſanctus, ſpiritus iudicij, ſeu iuſtitiæ, & ſanctificationis eſt? non ne & ipſe inflammat corda in amorem Dei? Quid, quæſo, eſt illud Pauli, vbi ſordes & ſanguines annumeraſſet, hæc fuiſtis; ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis? &c. non ne ſancti iſti dicebantur, & erant? Quid ſi euangelicus hic propheta ſpiritu præuidit dominum inſufflantem in Apoſtolos, ac dicentem; Accipite ſpiritum ſanctum, quorũ remiſeritis peccata, remittuntur eis? an non ſpiritus iudicij eſt, qui abſoluit, aut detinet peccata? vt ſpiritum iudicij referamus ad iuriſdictionem ſpiritalem ſimul, & virtutem ſacramentorum: ſpiritum autem ardoris, ſeu accenſionis, ſeu aduſtionis ad ſpiritũ, qui igneis linguis apparuit, vt ſignificaret propheta, ſanctitatem Apoſtolorum, qui erant germen domini, tunc maximè reſplenduiſſe, cùm huiuſmodi ſpiritu, & ipſi ſanctificati ſunt, & alios eiuſdem ſanctitatis participes faciebant. Quis huiuſmodi diuitias ſa-

crarum litterarum non admiretur, & amet? *Sordes* צואה eſt à verbo יצא ,id eſt, exiuit: & hoc nomine vocant Hebræi excrementa, & pro egeſtione vomitus accipitur, infrà 28. Omnes menſæ plenæ vomitu &c. accipiturque & pro quacunque ſorde, vt Prouerb. 30. & hoc loco. *Sanguinem*. דם eſt à verbo אדם ,id eſt, rubuit, & tam in ſingulari, quàm in plurali pro peccatis in proximum in ſcriptura accipi ſolet, vt ſuprà cap. 1. &c. *Repulerit*. hoc verbum דוח propriè vi impellere, ſeu repellere ſignificat, neque legitur in hac forma niſi in tertia. vulg. lauerit dixit, ſenſum, non ſignificationem verbi exprimens. *De medio eius*. hebraiſmus קרב. eſt frequentiſſimus, ab intimis ipſius pro ab eo. eſt enim קרב ,quod intimum, ſeu propinquiſſimum eſt in homine, ſiue in pecude, vt eſt cor, & cetera viſcera. deinde etiam dicitur de mente, & cogitationibus, tandem generaliſſimè de intimo cuiuſcúque rei. exempla ſunt paſſim obuia. Noti ſunt autem hebraiſmi. ſpiritus iudicij, id eſt, diiudicans; & ardoris, id eſt, adurens, ſeu incendens.

5 *Et creabit dominus*. Poſſunt hæc cum præcedenti verſu in hunc modum connecti; Quando dominus Ieruſalem ad modum excoctoris conflauerit, & eam expurgauerit ſpiritu iudicij, & adustionis: tunc creabit dominus ſuper vniuerſam regionem, ſeu baſim montis Tcion nubem &c. id eſt, tunc immunis erit mons Tcion, & congregationes, ſeu conuenticula eius, vel eccleſiæ omnes ex Iudæis collectæ ab omni illa calamitate, & incendio. Admoniti enim fuerunt, vt narrat Euſebius, & impiam ciuitatem deſeruerunt, neque eis diuinus fauor vnquam defuit; immo ex ſpiritali Aegypto illos egredientes comitatus eſt dominus, in columna ignis per noctem, & in columna nubis per diem, id eſt, non minus illorũ curam egit, quàm olim totius populi Iſraelitici. quinimmo ſicut olim, cùm per deſertum iter facerent, arca cum propitiatorio (quæ gloria domini dici ſolet in ſcripturis) erat ab omni cæli iniuria protecta: ita diſcipuli domini fuerunt protecti in illa calamitate &c. Poſſunt quoque cum verſ. 2. & 3. cõiungi. Erit germinatio domini in honorem &c. qui euaſerint, ſancti dicentur: & ſuper ipſos, qui ſunt mons Tcion, & eccleſias ex ipſis congregatas, quæ exceperunt verbum, quod à monte Tcionis profluxit, expandet dominus protectionem ſuam, vt non minus habeant Deum propitium, quàm olim habuerunt ex Aegypto egredientes Iſraelitæ: nec minus ſint ab omni iniuria liberi, quàm arca, & propitiatorium fuerint. Neque dubitandum eſt, quin in verſ. 5. & 6. duplex ſit alluſio. prior eſt ad columnam ignis, & nubis, poſterior ad tegumenta illa varia, quæ dominus conſtrui iuſſit, vt tutum eſſet

tum eſſet

tum eſſet ab iniuria aeris ſanctum illud ſanctorum. nam quòd arca dicatur in ſcripturis gloria domini, habes in pſ. Vt viderem virtutem tuam, & gloriam tuam; & 1. Sam. Cùm capta fuit arca à Philiſtæis, tranſlata eſt gloria; & aliis locis plurimis. Locus hic valde declarat curam, quam dominus ſuorum gerit, vt nihil illis noceat. ſunt Dei populus, quos elegit de mundo, quos odit mundus, ſicut Aegyptij fugientes Iſraelitas, ſunt mons Tcion, ſunt templum Dei, & ſanctum ſanctorum, gloria domini eos protegit, liberat, & ſeruat ex pelago omnium malorum. ſuperbi autem, quia derelinquuntur à Deo, non ſolùm inducuntur in tentationem, ſed etiam omnium ſunt iniuriis expoſiti, vt vaſa in ignominiam, & contumeliam deputata. *Locum.* מכון à verbo כון, quod in voce paſſiua eſt, confirmari, conſtitui, decerni, certificari, perfici, &c. hinc nomen ipſum ſedes certa, & firma, cui opponitur incerta ſedes & incertis ſedibus vagari. ego perinde eſſe credo, ac ſi diceret; ſuper totum ipſum montem ab imis eius radicibus vſque ad verticem. *Et vbi inuocatus eſt.* ſenſum reddidit vulg. ego conuentus dixi. nam heb. à verbo קרא, id eſt, vocare; dicitur nomen מקרא, id eſt, conuocatio, ſynodus, conuentus: & relatiuum eſt feminini generis, & Tcionem refert. poſſet & nomen pro vocationibus accipi, vt ſit ſenſus, & ſuper nominationes, vel vocationes, ſeu inuocationes ipſius Tcionis, id eſt, ſuper eos, qui nominant Tcion, ſeu nomine vocant, vel ex ipſius nomine dicuntur, vel ſuper omnes vocatos ipſius, quos ipſa vocauit, ac inuitauit ad cognitionem veritatis &c. & hic ſenſus non mihi diſplicet. *Ignis flammantis.* Hebraiſ. ignis flammæ. *Gloriam.* verſ. 2. germinationem dicit futuram in gloriam &c. ſuper germinationem ergo glorioſam illam, ſuper illos ſanctos domini, ſicut ſuper gloriam, & arcam erit חפה, id eſt, protectorium, ſeu protectio.

Ponuntur hinc quinque voces ferè eiuſdem ſignificationis. 6
סכך eſt abſcondere ſuperponendo aliquid; hinc סכה tegumentum. צלל obtectus eſt defenſionis cauſſa; hinc צל vmbra, protectio &c. חסה latibulum, ſeu protectionem quærere. hinc מחסה latibulum, receptaculum, protectorium. סתר, quod in paſſiuo eſt in vſu, abſconditus fuit; inde מסתר abſconſio, latibulum, &c.

CAPVT QVINTVM.

Noua.	Vetus.
1 Cantabo, eia, dilecto meo, canticum patrui mei de vinea ipſius;	Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ ſuæ; Vinea fa-

Noua.

ipſius; Vinea fuit dilecto meo in cornu [terræ] pinguiſsimæ.

Et muniuit eam, & lapidauit eã, & plantauit eam ſurculo: & ædificauit turrim in medio eius, inſuper & torcular excidit in ea, intentusque fuit, vt proferret vuas, & protulit labruſcas.

Nunc ergo habitator Ieruſalẽ, & vir Iuda iudicite, quæſo, inter me, & inter vineam meam.

Quid vltrà faciendum [erat] vineæ meæ, & non feci ei? cur intentus exſpectaui, vt produceret vuas, & produxit labruſcas?

Et nunc, age ſcire vos faciã, quid ego facio vineæ meæ. Aufer ſpinetum eius, & ſit depaſtio: rumpe maceriam eius, & ſit in conculcationem.

Et ponam eam vacuam: non putabitur, neque ſarculabitur; & aſcẽdent vepres, & ſpinæ. & contra nubes præceptum ponam, ne pluant ſuper eam pluuiam.

Porrò vinea Iehoua tcebaoth domus Iſrael [eſt] & viri Iuda plantatio delectationum eius; & intentus exſpectabat iudicium, & ecce humiliatio; iuſtitiam, & ecce clamor.

Væ, qui pertingere faciũt domum ad domum, agrum ad agrum appropinquare faciunt, donec nihil loci, vt habitetus ſoli vos in medio terræ.

In auribus Iehoua tcebaoth. niſi multæ domus in afflatum fuerint, magnæ, & pulchræ, quòd non [ſit] qui inhabitet.

Quia decem iugera vineæ faciunt bathum vnum, & ſemen homer faciet epha.

Væ

Vetus.

nea facta eſt dilecto meo in cornu filio olei.

2 *Et ſepiuit eam, & lapides elegit ex ea, & plantauit vineam electam: & ædificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea; & exſpectauit, vt faceret vuas, & fecit labruſcas.*

3 *Nunc ergo habitatores Ieruſalem, & viri Iuda, iudicate inter me, & vineam meam.*

4 *Quid eſt hoc, quod debui vltrà facere vineæ meæ, & non feci ei? an quòd exſpectaui, vt faceret vuas, & fecit labruſcas?*

5 *Et nunc oſtendam vobis, quid ego faciã vineæ meæ. Auferã ſepem eius, & erit in direptionẽ: diruã maceriam eius, & erit in conculcationem.*

6 *Et ponam eam deſertam: non putabitur, & non fodietur; & aſcendent ſuper eam vepres, & ſpinæ: & nubibus mandabo, ne pluant ſuper eam imbrem.*

7 *Vinea enim domini exercituum, domus Iſrael eſt; & viri Iuda, germen eius delectabile: & exſpectaui, vt faceret iudicium, & ecce iniquitas; & iuſtitiam, & ecce clamor.*

8 *Væ, qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis vſque ad terminum loci. nunquid habitabitis vos ſoli in medio terræ?*

9 *In auribus meis ſunt hæc, dicit dominus exercituum; Niſi domus multæ deſertæ fuerint grandes, & pulchræ abſque habitatore.*

10 *Decem enim iugera vinearũ facient lagunculam vnam, & triginta modij ſementis facient modios tres.*

Væ,

	Noua.	Vetus.
11	Væ manicantibus, diluculo temetum ſectantur, poſtea in crepuſculo veſpertino vinum inflammat eos.	Væ, qui conſurgitis mane ad ebrietatem ſectandam, & potandum vſque ad veſperam, vt vino æſtuetis.
12	Et eſt cithara, & nablum, tympanum, & tibia, & vinum, conuiuia eorum: & opera Iehoua non aſpiciũt, & facta manuum eius non vident.	Cithara, & lyra, & tympanũ, & tibia, & vinum in cõuiuiis veſtris: & opus domini non reſpicitis, nec opera manuum eius non conſideratis.
13	Propterea migrauit populus meus abſque ſcientia, & gloria ipſius viri famis, & turba eius ſiti aruit.	Propterea captiuus ductus eſt populus meus: quia non habuit ſcientiã: & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius ſiti exaruit.
14	Propterea dilatauit infernus animam ſuam, & aperuit os ſuum abſque modo, & deſcendet ſplẽdor eius, & turba eius, & ſtrepitus eius, & exultabit in eo.	Propterea dilatauit infernus animam ſuam, & aperuit os ſuũ abſque vllo termino: & deſcendent fortes eius, & populus eius, & ſublimes, glorioſique eius ad eum.
15	Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir, & oculi ſublimes humiliabuntur.	Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir, & oculi ſublimium deprimentur.
16	Et exaltabitur Iehoua tzebaoth in iudicio, & Deus ſanctus ſanctificabitur in iuſtitia.	Et exaltabitur dominus exercituum in iudicio, & Deus ſanctus ſanctificabitur in iuſtitia.
17	Et paſcentur agni iuxta ordinem ſuum, & ſiccitates medullantia ruminantia comedent.	Et paſcentur agni iuxta ordinem ſuum, & deſerta in vbertatem verſa aduenæ comedent.
18	Væ, qui trahunt iniquitatem funibus temeritatis, & veluti catena plauſtrum, peccatum.	Væ, qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quaſi vinculum plauſtri peccatum.
19	Dicẽtes feſtinet, acceleret factum eius, vt videamus: & appropinquet, & veniat conſilium ſancti Iſraelis, & cognoſcemus illud.	Qui dicitis; Feſtinet, & cito veniat opus eius, vt videamus: & appropriet, & veniat conſilium ſancti Iſrael, & ſciemus illud.
20	Væ dicentibus de malo bonũ [eſt] & de bono malum, ponentibus obſcuritatem in lucem, & lucem in obſcuritatem, ponentibus amarum in dulce, & dulce in amarum.	Væ, qui dicitis malum bonum, & bonum malum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras; ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum.
21	Væ ſapiẽtibus in oculis ſuis, & ante facies ſuas intelligentibus.	Væ, qui ſapiẽtes eſtis in oculis veſtris, & corã vobiſmetipſis prudentes.
22	Væ potentibus ad bibendum vinum,	Væ, qui potentes eſtis ad bibẽdum vinum

Noua.		Vetus.
num, & viris ſtrenuis ad infundendam ſiceram.		vinum & viri fortes ad miſcendam ebrietatem.
Qui iuſtificant ſontes propter munus, & iuſtitiam iuſtorum auferunt ab ipſis.	23	Qui iuſtificatis impium pro muneribus, & iuſtitiam iuſti aufertis ab eo.
Propterea ſicut abſumit quiſquilias lingua ignis, & ſtramen flamma diſſoluit; radix eorum, quaſi putredo, erit; & germen eorum, quaſi puluis, aſcendet. quia reiecerunt inſtitutionem Iehoua tcebaoth, & ſermonẽ ſancti Iſraelis execrati ſunt.	24	Propter hoc, ſicut deuorat ſtipulam lingua ignis, & calor flamma exurit: ſic radix eorũ, quaſi fauilla erit; & germen eorum, vt puluis, aſcendet. abiecerunt enim legem domini exercituum, & eloquium ſancti Iſrael blaſphemauerunt.
Propter hoc excanduit ira Iehoua in populum ſuum, & extẽdit manum ſuam ſuper eum, & percuſſit eum: & commoti ſunt montes, & fuit cadauer eorum, ſicut purgamentum, in medio platearum, in omnibus his non regreſſa eſt ira eius, & adhuc manus eius extenta.	25	Ideo iratus eſt furor domini in populum ſuum, & extendit manum ſuam ſuper eum, & percuſſit eum: & conturbati ſunt montes, & facta ſunt morticinia eorum, quaſi ſtercus, in medio platearum. in his omnibus nõ eſt auerſus furor eius; ſed adhuc manus eius extenta.
Et eleuabit ſignũ ad gentes è longinquo, & ſibilabit ei ab extremitate terræ: & ecce feſtinãter leuis veniet.	26	Et eleuabit ſignum in nationibus procul, & ſibilabit ad eũ de finibus terræ: & ecce feſtinus velociter veniet.
Non [eſt] vllus defatigatus, neque impingens in eo: nullus dormituriet, neque dormiet; neque aperietur cingulum lumborũ eius, neque auelletur corrigia calceamentorũ eius.	27	Non eſt deficiens, neque laborans in eo; nõ dormitabit, neque dormiet; neque ſoluetur cingulum renum eius; nec rumpetur corrigia calceamenti eius.
Eius ſagittæ acutæ, & omnes arcus eius extenti, vngulæ equorum eius quaſi petra reputatæ ſunt; & rotæ eius, quaſi turbo.	28	Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extenti. vngulæ equorũ eius, vt ſilex; & rotæ eius, quaſi impetus tempeſtatis.
Rugitus ei, vt leonis, & rugiet, vt leunculi: & fremet, & capiet prædam, & euadet; & non erit, qui eripiet.	29	Rugitus eius, vt leonis, rugiet, vt catuli leonum: & frendet, & tenebit prædam, & amplexabitur; & non erit, qui eruat.
Et fremet ſuper eũ in die illo, quaſi fremitus maris: & reſpiciet in terram, & ecce obſcuritas anguſtiæ; & lux obſcurabitur in influentiis ſuis.	30	Et ſonabit ſuper eum in die illa, ſicut ſonitus maris: & aſpiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis; & lux obtenebrata eſt in caligine eius.

CANTA-

CANTABO. de verbo שור quid Hebræi, & quid noſtri ſentiant, in Lexicis videre poteris: ego, qui in hac ſemper fui ſententia, vt non niſi vnam habere ſignificationem verba Hebræa exiſtimarem (omitto ea, quæ contrarias habent) quando omnium hebraicarum vocum vim examinabam ex collatione omnium locorum, in quibus reperirentur, reperi hoc verbum generali ſignificatione non aliud eſſe, quàm præire, aut actiuè præuenire, vel tanquam dux, vel tanquam inſidiator, vel tanquã præcentor, vel tanquam ſpeculator, &c. quare non mirũ, ſi variè reddere oportet. hîc verbo canendi, aptè redditur. aliarũ acceptionũ exempla in ſequẽtibus occurrent. קֶרֶן Hebræis cornu eſt, quo nomine dicuntur etiã, quæ cornu ſimilitudinem habent. quidquid oblongum eſt, & prominet. hic pro angulo. *Filio olei.* notus Hebraiſ. filius pinguedinis dicitur, locus pinguis, & vber. ad litteram dicẽdum eſſet, in cornu filio pinguedinis: ſed cùm hebraiſ. hic non valde planus eſſet, ſenſum reddidi; in angulo terræ pinguiſſimæ. habet enim Palæſtina, ſi ſitum ſpectes, cornu, ſeu cuſpidis ſimilitudinẽ: multò enim longior, quàm lata, eſt. *Patruelis &c.* quantum ego coniectura augurari poſſum, habuit Ieſaias propheta patruum nobilem, ac notum in populo illo, quo cum prophetæ familiaritas interceſſerat haud vulgaris. is dicterium hoc ſæpe in ore habere ſolebat, vt cùm vellet ſignificare quempiam oleum, & operã perdidiſſe, & malè labores ſuos, & ſtudia collocaſſe, diceret: Amicus meus habuit vineam in loco vberi &c. vſque expectauit, vt faceret vuas, fecit labruſcas. Inquit ergo Ieſaias; Volo canere dilecto meo, domino meo, quẽ diligit anima mea, canticum de vinea ipſius, quod patruus meus ſolebat canere. Neque hæc coniectura cõſiderantibus voces & conſtructionem earũ in textu Hebraico inanis (ni fallor) iudicabitur à viris doctis; qui & vulg. interpretẽ rectius, quàm ceteri hebraica reddidiſſe animaduertent. nam nomen שִׁירַת in regimine eſt: extra quod eſt שִׁירָה forma feminina, Exo. 14. & Num. 21. dicendũ ergo fuit canticum patrui, vel patruelis mei. Si cui tamen cõiectura illa de patruo Ieſaiæ diſpliceat, דוד pro dilecto accipiat, vt ponatur antecedens pro relatiuo, ſicut non raro conſueuerunt Hebræi. Cantabo, inquit, dilecto meo canticum ipſius de vinea ſua, id eſt, cãticum, quod Deus iuſſit me canere: vel ſic; Cantabo dilecto meo populo Iſraelitico canticũ Dei mihi dilectiſſimi, quod iuſſit me canere de vinea ſua, ipſo nempe populo. דוד enim patruum, & carum ſignificat 1. Sam. 14. Patruus Saulis. Leuit. 25. Amo. 6. &c. Et femininum דודה amitam, ſororem patris Exo. 6. Leuit. 18. Quid verò hæc ſignificent, in ſequentibus aperiam.

Et ſepiuit.

2 *Et ſepiuit.* Verbum עזק hoc loco tantùm legitur, & habet cognationem cum verbo חזק. ſignificat autem munire vel ſepe, vel materia. *Et lapidauit.* Verbum heb: סקל dicitur de lapidibus, vt ירה de ſagittis. eſt ergo lapides in deſtinatum locum librando mittere; & in ſecunda cõiugatione cum accuſatiuo nominis, ſeu pronominis illam ſignificationem, quam dixi, videtur habere, vt 2. Sam. 16. & lapidauit Dauidem. proinde hîc lapidare dixi, & more Hebræo hæc duo verba poſſunt conſtrui ſimul ſic; muniuit, & lapidauit, id eſt, lapidibus muniuit, vt non ſepem feciſſe intelligas, quam facilè tranſcendere quis poſſet; ſed muro eam munierit; vel ſepiuit, & lapidauit, quaſi ſepem ex vepribus ſuperponeret maceriæ ex lapidibus. vide verſ. 5. Nec me latet, verbum hoc quaſi contraria ſignificatione elapidare, vel delapidare ſignificare, id eſt, lapides auferre, ſicut accepit vulg. verùm, quia in hac ſignificatione conſtruitur cum caſu auferendi mediante præpoſitione מן, vt infrà cap. 62. iccirco aliam acceptionem in verſione ſecutus ſum. *Sorek.* pro quo ego verti ſurculo. nam congruit vox hæc cum hebræa שרק, Latini malleolos dicunt: qui (vt inquit Plinius) ſunt ſurculi capitulati terræ infixi &c. & Ier. 2. Ego plantaui שרק ſemen veritatis &c. vt non opus ſit dicere genus eſſe vitis laudatiſſimæ, vt multi exiſtimarunt. Eſt quidem & nomen proprium vallis in Palæſtina; vbi Simſon adamauit Dalila, Iud. 16. quem credo ſic dictam à vinetis, quæ habuit. Quòd autem ſurculum ſignificat, oſtendit locus Gen. 49. & infra cap. 16. Domini gentium percuſſerunt ſurculos eius. vbi vulg. non malè reddidit, flagella eius &c. *Torcular* Hebræis vas, ſeu locus eſt à cauitate appellationem habens, in quo vuæ calcantur, & exprimuntur. lacum dixiſſem, niſi eſſet vox polyſima. *Exſpectaui,* vel intentus fui, vel vehementer exſpectaui. nam verbum קוה non ſatis exprimitur verbo exſpectandi, ſed neque alio verbo Latino, & quidem primaria ſignificatione puto eſſe artis perſpectiuæ, & lineas ducentium, de quo non nihil infrà cap. 27. deinde ad motum ſeu inclinationem animi, & voluntatis transfertur; variatque modum ſignificandi ex conſtructione, & poteris nunc transferre verbo affectandi, nunc apprehẽdendi, nunc amplectendi, nunc intendendi. neque ſanè abluſit Paulus, cùm vtitur voce ἀποκαραδοκία, quæ quidem Græcis propriè ſignificat vehementem, ſolicitam & anxiam exſpectationem, quę ſanè non eſt ſine aliquo geſtu capitis. ferè idem ſignificat verbum ἀτενίζειν, id eſt, defixis oculis, ſeu immotis & irreuerberatis oculis intueri, & quaſi oculis pendere. quo verbo vſus eſt Lucas act. 1. *Faceret vuas.* hebraiſmus planus eſt, produceret, vel proferret vuas.

vuas. *Labruſcas*. Hebr. באשים. quaſi diceres fœtidas, id eſt, odibiles
(באש enim fœtor eſt.) has enim qui guſtat, abominatur vt rem fœ-
tidam . Græci huiuſmodi vuas ὀμφάκας appellant. & ὀμφάκιον,
ſuccus eſt acerbæ vuæ non dum matureſcentis. Dioſc. lib. 5. cap. 7.
ſignificat ergo fructus inſuaues protuliſſe, & guſtui acerbos.

Hactenus erat Canticum patrui Ieſaiæ, quòd cùm in dominũ 3
conuenire diceret propheta, infert iam verſ. 3. & nunc, vel potius,
nunc ergo habitatores Ieruſalem, & viri Iudęi, (eſt enim numerus
ſingularis pro plur.) ius dicite &c. ſub perſona ipſius domini . In
ſequentibus exponit propheta hoc canticum, quod quædam para-
bola, ſeu allegoria erat, & remp. Iudæorum vineam domini eſſe
aperit. hãc habuiſſe dominum in cornu, dicitur verſ. 1. tota enim
Palæſtina, & terra illa, ad quam dominus Iſraelitas adduxit, cornu
dici meritò potuit. oblonga enim erat, neque in latitudinẽ admo-
dum extendebatur. vide lib. Ioſue. quàm pinguis autem fuerit,
narrant hiſtoriæ & ſacræ, & prophanæ . Quæ verò ſequuntur, &
verſ. 2. continentur, per ſingula exponere nequaquam neceſſa-
rium fuerit. ſignificant autem omnia, quæ ad proſperitatem, &
felicitatem reipub. pertinere poſſent, à domino in eam collata
fuiſſe. nam & tutos eos ab hoſtibus reddidit; de nouo enim regnũ
illud formauerat, ac propagauerat; leges ad conformandos mo-
res optimas condiderat; templo, & cultu Dei ornauerat; regnum
ſacerdotale, vel regale ſacerdotium illud fecerat. erat itaque & ho
ſtibus formidini, & inter ſe pacem colere, & in Deum pij, atque re-
ligioſi eſſe poterant: denique nihil deſiderabatur ad illius reipub.
felicitatem . Quomodo autem labruſcas pro vuis fecerit, poſtea
videbimus. verſu autem tertio ciues Ieroſolymitanos, & ipſos Iu-
dæos iudices eſſe vult in hac cauſſa. ad quem profectò locum re-
ſpexit dominus, quando, vbi parabolam de Vinea in euangelio
propoſuiſſet, ſubintulit; Quid vobis videtur? quid faciet domi-
nus colonis illis? &c.

Quid eſt quod debui &c. Hebraiſmus; Quid ad faciendum vltrà, 4
& non feci? id eſt, quid ſupererat faciendum, quod non fecerim?
hæc eſt domini cauſſa, hæc querimonia. qui autem ſic interro-
gat, certus eſt, quòd nihil ei obiici poſſit. homo autem verè di-
cere poterit; Quid debui facere domino meo, quod fecerim?
quis ego, qualis ego, quid non mali ego? dicebat Auguſtinus. *An
quòd exſpectaui &c*. eſt hîc dictio quædam in Hebræo מדוע, de qua
illis aſſentior, qui dictionem eſſe compoſitam dicunt, ex מה &
verbo ידע ſeruitque interrogationibus, quæ fiunt ad cognoſcen-
dam cauſſam alicuius rei, id eſt, cur, quare. eſt autem Hebraiſ-

mus, cur exſpectaui, vt faceret vuas, & fecit labruſcas, id eſt, cur fecit labruſcas, cùm iuſtè ego vuas exſpectarem? quaſi ponatur prius verbum pro ablatiuo abſoluto, cur exſpectante me, vt &c. fecit labruſcas. & ita quidam doctè tranſtulit. Cùm etiam cur fecerit labruſcas, interrogat, ſcit nihil poſſe reſponderi. & quidē annotatione dignum eſt, quòd nullam excuſationem obtendere atque afferre poſſimus, quò minus per omnia Dei exſpectationi reſpondeamus, & ſat pro ratione nobis eſſe debet exſpectatio domini. non enim eſt (vt dicebat ille malus ſeruus) dominus auſterus, qui repoſcat, quod non repoſuit; aut metat, vbi non ſeminauit.

5 *Et nunc*, vel nunc ergo. Age נא adhortantis eſt. *Auferam & diruam* dixit vulg. de ſenſu ſolicitus, quaſi infinitiui eſſent, quibus pro aliis temporibus vtuntur. ego malui in forma imperatiuorum accipere, quòd indignationem quandam forma hæc loquendi notet, ſimilemq́ue loquendi modum, in ſequentibus non ſemel videbimus. *Sepem eius*. à verbo שׂוך, quod vepribus ſepire ſignificat, eſt nomen משוכה, quod ſpinam collectiuè ſignificet, vt Michee. 7. & Prou. 15. ſolent autem ſuper maceriam ſpinæ collocari, ideo ſpinetum dixi. Suprà iam dixi de verbo בער, quod adurere, deinde & depaſci ſignificaret. *Maceriam*. גדר eſt ſepire maceria, inde nomen pro ipſa maceria ex lapidibus, quamuis ex alia quoq; materia fieret. eadem figura loquitur ſcriptura Prouer. 24. nam de vinea loquens ait; Spinæ operuerunt ſuperficiem eius, & ſepes lapidum eius diruta eſt. huius quoque vocis ſignificationem videtur Paulus expreſſiſſe Ephe. 4. Ipſe, inquit, eſt pax noſtra, qui fecit ex vtriſque vnum, & interſtitium maceriæ diruit.

6 *Deſertam*. בתה vacuitas eſt Hebræis, ſeu concauitas, ſeu potius effoſſiones, cuiuſmodi ſunt, quæ poſt euulſas arbores, ſeu plantas manent; aut quæ in torrentibus poſt delapſas aquas apparent. vide infrà cap. 7. conguit autem cum voce בתה *Non fodietur*, vel ſarculabitur. nam verbum עדר Hebræis propriè eſt cogi, congeri, contrahi, congregari, colligi in vnum; vnde in voce paſſiua eſt inſtrumento aliquo terram contrahi in cumulum, vt fit circa vites, ad quas terra ſarculo contrahitur, ſicut etiam fit arando. vide infrà cap. 7. poſſemus ergo reddere, non coaceruabitur. Verbum עלה, id eſt, aſcendit, Hebræis multis rebus accommodatur, & vt vides hîc, è terra naſcentibus & alibi ſæpe tribuitur; valetq́ue quod Latinis, creſcere, ſuccreſcere. *Vepres*, ſeu vepricetum, à verbo שמר, quod cuſtodire ſignificat, venit hoc nomen שמיר nomen collectiuum, quod vepricetum, ſeu ſenticetum ſignificat; vel quòd aculeis ſeruet, retineatq́ue homines, aut pecudes; vel

quòd

quòd ſata detineat, ac ſuffocet; aut ſanè quòd ab ipſis ſe cuſtodiat homo, & ſibi caueat. infrà cap. 7. & 18. *Et mandabo nubibus*, ego hebraiſmum expreſſi, contra nubes præceptum ponam: & planus eſt ſenſus: poſſumus & aliter hanc loquendi formam explicare, cum quodam viro docto in hebraicis. inquit enim, quòd ſi poſt verbum צוה ſequatur dictio priuatiua, eandem virtutem habeat, quam Latinis verbum veto, & prohibeo, quaſi dicat, nubesque vetabo pluere, vt Geneſ. 3. Thren. primo &c. Nomen autem עב propriè denſum, ſeu denſitatem deſignat. at hóc nomine plerunque vocant Hebræi nubem denſiorem. עבה enim eſt condenſatum eſſe. Deut. 32. Impinguatus eſt, ſaginatus eſt, condenſatus eſt. illas ergo nubes ſignificat, quæ denſiores, vel grauiores ſunt, & in pluuias facile reſoluuntur. Hæc mala, quæ hic minatur dominus verſ. 5. Pſalmiſta etiam ſub nomine vineæ iam rempub. Iudæorum expertam ſuo tempore deflet. Pſal. 80. Deſtruxiſti maceriam eius, vindemiant eam, qui prætergrediuntur viam, & multa huiuſmodi, quòd incenſa igni, & ſuffoſſa &c. Qui locus Pſalmi admonuit me, vt alium hîc ſenſum ſubodorarer, videlicet vt illa verba הסר משוכתו והיה לבער ita reddantur; remoue propagines eius, vel ramos eius, & ſit in exuſtionem. nam ab eodem verbo שוך venit nomen שוך, quod ramum frondoſum ſignificat. Iud. 9. Succiderunt quiſque ramum ſuum. & in forma femin. שוכה ibidem. ex quo ſuſpicari iure & merito poſſimus propriam ſignificationem verbi שוך non tam eſſe ſepire, quàm condenſare, obſtruere, & ramis, ſeu vepribus viam, aut rem aliquam impedire, vt munitior ſit & magis inacceſſa. vnde & שוכות pali, ſuper quos pelles, & alia ad ſiccandum extenduntur. quapropter משוכה videtur etiam ſignificare, quod nos ſtacas vocamus: quæ ſunt, veluti claui lignei, quorum vſus eſt in tentoriis. quod verſ. 2. vocauit שרק ſurculum, ipſas denique plantas, & vites.

Facile iam fuerint intelligere, quando reſp. Iudæorum hęc per- 5
peſſa ſit, non quòd ſimilia ante aduentum domini non experti fue- &
rint, ſed vix hæc de altera vaſtatione intelligi poſſunt, quàm de vl- 6
tima. quapropter & cùm de ea propheta præcedentibus capitibus locutus fuiſſet, & de paucis reliquiis ſeruatis, tempeſtiuè iam ei videbatur in canticum prorumpere, quod rem totam comprehenderet, atque explanaret, initia, media, & finē. hîc enim mos fuit prophetis, & ſacris ſcriptoribus. vide lib. Iudicum, & Deut. & infrà iterum obſeruatum videbimus. Atque hanc prophetæ promptitudinem & ſpiritus impetum non nihil ſignificabat adhortantis illa

particula נא. Quando, quæſo, ſic patuit Iſrael hoſtium incurſionibus, vt ardere tota reſp. & conflagrare viſa fuerit? quando ſic concidit fortitudo bellica, & contritæ ſunt vniuerſæ vires Iudæorum? quando ſic ruptus & dirutus fuit murus ciuitatis ſanctæ, & templum & totum ipſum regnũ, vt omnino ſpes etiam reſtitutionis & reſtaurationis interierit? quando, inquam, niſi poſt occiſum dominum? in ſuperioribus enim captiuitatibus non eradicabatur penitus vinea; adhuc remanebant vites; & forma reip. aliqua ex parte apparebat. at à mille, & quingẽtis annis ne ſpeciem quidem reip. habent. olim calamitas, quæ accidebat, putatio quædam eſſe videbatur, vt vberiores poſtea fructus ederet: at Titus & poſt ipſum Hadrianus omnia funditus euerterunt, & infideles ſedes illas occupant: in animis verò Iudæorum nihil niſi fraudes regnant, & impoſturæ, omneque genus ſpinarum. quòd ſi hæc negauerint, quid dicent, aut reſpondebunt ad illud de nubibus, quod eruditè ſatis Hieronymus de prophetis, & ſacri verbi interpretibus exponit, quibus nunquam caruere Iudæi, niſi in hac vltima captiuitate? Vt nos interim erudiamur, quæ ſit ſors inimicorum Dei, nihil apud ipſos decorum, nihil viride, beſtiarum dentibus, & pedibus expoſiti ſemper ſunt; ſenticoſos, & moroſos videas, ſibi, & aliis graues, ac moleſtos; omnia occupat ſterilitas, vt eorum curam dominus abieciſſe videri poſſit, adeò vt bonus ille pater cæleſtis, qui pluit ſuper iuſtos, & iniuſtos, id eſt, ſuper vtrorumque agros; animos impiorum ſæpe verbi ſui imbre, & cæleſtib⁹ pluuiis deſtituat, aut certè adeò ſteriles eſſe ſinat, ac ſi nunquam ſuper eos nubes pluuiam depluerent. De felicitate autem iuſtorum quid ſentiendum ſit, ſuis quoque locis indicabo.

7 *Et viri.* Hebr. איש, id eſt, vir. in ſingulari aliquando collectiuè capitur. *Germen delectabile*, vel plantatio delectationum. Heb. verbum duplicatum שעשע ſecundæ coniugationis, ſemper in bonam partem accipitur, ſignificatque blandam applicationem ad rem aliquam, ex qua voluptatem, & oblectationem accipimus; & includit geſtum applaudentium, & blandè ſe applicantium, de quo infrà 11. & 66. hinc nomen plurale tantum שעשעים blandi, & amabiles amplexus, & baſia. vulg. Prou. 8. dixit delicias. ſunt autem blandimenta amantium. Intentus exſpectabat, id eſt, exſpectauerat. vide ſuprà verſ. 2. *Humiliatio.* Quid ſentiendum ſit de verbo ספח, à quo nomen משפח, vide ſuprà cap. 3. verſ. 17. ſomnia enim exiſtimo eſſe, quæ hic alij afferunt de plaga, de ſcabie, de lepra: alij conciliabulum, alij plagam lepræ vertunt. ego, quia verbum deprimere, ſeu humiliare, quemadmodum ancillæ, & ſerui

& ſerui humiliantur, ſignificat, humiliationem dixi; neque eſt quod rectius iudicio opponatur: nihil enim aliud eſt in rep. iudicium, quàm ſubleuatio quædam miſerorum, qui à potentioribus, ſi abſit iudicium, opprimi ſolent. quòd ſi ipſi iudices ſint, qui pauperes opprimant, quid erit niſi pauperum, pupillorum, & viduarum conculcatio? hoc profectò eſt, quod dicit alius propheta; Iudicium in abſinthium conuerſum, vt vnde ſolamē pauperes exſpectant, inde amaritudo dimanet. hoc & ſequens membrum explicat, dum pro iuſtitia clamorem, ſeu vociferationem reddidiſſe eos affirmat. eſt autem צעק non clamare tantùm, ſed ex dolore animi aliquid valde indignum ferentis vociferari. & omnino idem eſt cum verbo זעק. eadem ratione צעקה non ſimpliciter clamor eſt, ſed querimonia, queſtus, ſeu querela cum clamore. Cùm autē iuſtitiæ ſit, cuique ſuum reddere; ea ſi abeſt, omnia ſunt eiulatu, queſtu, & gemitu plena. Ecce habes labruſcas pro vuis, & quàm amari fructus ſint palato dñi, iniuriæ, & oppreſſiones. omphacion profectò propinant domino, qui pauperes opprimunt, non minus acerbum, quàm quod in cruce pendenti vinitores huius vineæ obtulerunt. Veritatem profectò huius prophetię tunc comprobarunt Iudæi neſcientes quid facerent. Elegantem paranomaſiam in verbis hîc merito ac iure annotant Rabini. quam qui hebraicè neſciunt, hîc videre poſſunt.

vuæ { iudicium, miſpat. — iuſtitia, tcadaka. }

labruſcæ { humiliatio, miſpach. — vociferatio, tcaa'kah. }

In verbis quoque illis, plantatio blanditiarum eius, ne omittas conferre felicitatem hanc, cum ſorte illa impiorum, quam hoc capite, ſuperiori verſu deſcripſit propheta. ſi hoc non eſt de cælo in terram, immo in Abyſſum præcipitari, quid aliud ſit, ignorat Bernardus. Væ illis, qui tantam ruinam non ſentiunt. Blanditias has domini ad Iudæos, præſertim ad regnum Iuda deſcribūt ſacræ hiſtoriæ. quorum (teſte Paulo Rom. 8.) erat adoptio, gloria, teſtamenta, legiſlatio, obſequium, ſeu cultus, & promiſſiones; quorum ſunt patres, & ex quibus Chriſtus ſecundum carnem, quæ blandimenta amoris maiora oſtendere potuiſſet? quæ oſcula, qui amplexus huic, quod vltimo loco dixit, comparari poſſunt? hunc profectò totum amoris theſaurum longè ſuperat, quòd nouiſſimis diebus non angelos, ſed humanū genus, & ſemen Abrahę apprehēdit;

& quidem ita apprehendit, & ſibi, cùm in forma Dei eſſet, mirabiliter coniunxit, vt neque illud verbum שַׁעְשַׁע, quod ad indicandam eiuſmodi arctiſſimam atque ſuauiſſimam coniunctionem effictum eſſe videtur, explicare pro dignitate ſufficiat.

8 Iam particulatim deſcribere incipit acerbitatem fructuum, & à cupiditate incipit, quæ omnium malorum radix eſt. quāuis autem aliorum poſſeſſiones hîc direptas non dicat, neque vi extortas, ſed tantùm prædia prædiis adiuncta, atque ædes ædibus, quod per commutationem, atque emptionem fieri poſſe videtur: nihilominus fieri haud quaquā poteſt, vt qui eiuſmodi ſtudio laborant, non faciant iniuriam, non vim inferant, non metu, & minis ad vendēdum cogant, non interdum minoris, quàm res ſit, emant, & in huiuſmodi laqueos non incidant, qui fructus Deo, & proximis acerbi nimis ſunt. *Vſque ad terminum loci.* vel donec nihil loci, vel non locus ſcilicet ſuperſit. vox enim אפס defectum, ceſſationem, finem, terminum, vltra quem nihil amplius ſupereſt, notat; quanquam commodè lingua Latina, niſi particula excluſiua, ſeu terminatiua reddi poſſe videatur, infrà 41. bis. *Nunquid ſoli vos &c.* In Hebræo nō eſt illa nota interrogationis, ſed cùm interdum omittatur, poſſumus accipere hæc verba cum vulgato. ad verbum autē ſic habetur, & habitatores conſtituamini ſoli vos in medio terræ. & quidem ſi coniunctionem pro particula conſecutionis accipiamus, planus erit ſenſus. copulatis agrum agro &c. vt ſoli vos habitetis in medio terræ, id eſt, ſoli vos optimis quibuſque fruamini, nihilque vobis deſit tanquam rerum dominis. ſic enim interdum vſurpant Hebræi phraſim hāc, vt in lib. Reg. In medio populi mei habito, id eſt, nullius indigeo.

9 *In auribus Iehoua.* Si hæc ad ea, quæ præcedunt, referas, ſicut vulgatus accepit, apoſiopeſis eſt, ſeu reticentia indignationis, & minarum plena, quaſi dicat, hoc veſtrum ſtudium, quo pertingere facitis domum ad domum, vel potius quo coniungere & continuare ſtudetis plures domos. item illud, quod agrum ad agrum appropinquare, vel potius peruenire facitis, iam appropinquat vel peruenit ad aures domini. clamor oppreſſorum à veſtra cupiditate, auribus Iehoua percipitur: ita in Deut. Vbi oppreſſiones has numerauit, non ne hæc condita ſunt apud me, & ſignata in theſauris meis? mea vltio &c. poſſunt tamen ad ſequētia referri, in auribus Iehoua, id eſt, teſte, ſeu audiente Iehoua dico. *Niſi domus multæ deſertæ &c.* forma eſt iurantis cum imprecationibus, quę tamen religionis cauſſa non exprimuntur ab Hebræis, niſi raró: Latini diſperéam, niſi &c. pro quibus etiam dicere ſolēt, faciat mihi dominus,

& hæc,

& hæc addat niſi &c. quæ tamen non explicant, quæ ſint. Pœnam
autem accommodat culpæ. Anhelabatis ad multitudinem domo-
rum, vt amplas ædes, & magnificè cōſtructas haberetis? erunt er-
go multæ illæ, & amplæ & artificioſè ornatæ domus in afflatum.
de verbo autem שמם, à quo שממה vide ſuprà cap. 1. verſ. 7. non ma-
lè vulg. per deſertum eſſe ſolet reddere: ſuper enim vaſtitatē, & in-
exſpectatam ſubuerſionem afflare ſolent homines, quaſi indignati
ob culpam, vel admirantes ob pœnam. *Abſque habitatore.* heb. præ
non exiſtente habitatore. nam particula negādi אין apud Hebręos
verbum ſubſtātiuum in ſua ſignificatione includit, & מ interdum
valet præ, ſeu propter.

Quia agrum agro copulabant, (vox autem Hebręa שדה quam- 10
libet partem terræ cultam atuis, paſcuis, pratis, arboribus, herbis,
& hortis ſignificat) pœnam accommodat cupiditati. eſt autem
בת nomen menſuræ liquidorum, habens appellationem à vacuita-
te, & capacitate, vt pleraque alia, & tantum liquidorum capit,
quantum aridorum epha; nempe decimam partem homer. eſt au-
tem homer, quam corum dicere poſſumus; continetque decem
ephos. multi putant eſſe idem, quod עמר. *Iugera.* nomen hebr.
צמד eſt coniugium, ſeu iugum, & vnius ad alterum coniugatio,
ſeu copulatio. poſſumus ergo iugera vertere cum vulg. vel decem
paria caniſtrorum, ſeu ciſtarum vuis plena, quæ mulis, aut aliis
iugalibus ſuperimponuntur.

Væ, qui conſurgitis mane, vel manicantibus. verbum שכם, quod 11
non eſt in vſu niſi in tèrtia, eſt mane ſurgere, quod Gellius mani-
care dicit: & ſicut nos, ita Hebræi aliquando apponunt nomen
בקר, id eſt, multo mane, diluculo, prima luce; aliquando non.
quomodo alij hanc orationem reddāt, apud ipſos videas. ego cer-
tè & verba, & phraſim, & ſenſum ſimul expreſſi. Si interpretes
Hiſpanicè noſſent, intellexiſſent, quid ſignificaret vox מאחרי ab-
ſolutè poſita; nos enim ex De, & poſt, facimus deſpois, id eſt, de-
inde, poſtea, quando non regit caſum: ita Hebræi, componentes מ
cum אחרי, aduerbium temporis faciunt; item forma eſt regimi-
nis; vnde non videtur participium eſſe, id eſt, manicantes, vel ſur-
gentes, ſed pro mane, ſeu manicationibus accipiendum. nam & in
ſingulari משכים ſæpe ſubit rationē aduerbij. Ier. 5. Velut equi ſagi-
nati mane fuerunt &c. & in plurali in hac ipſa forma pſ. 127. in va-
num, vel vanæ ſunt vobis manicationes, ſurgendo, deinde ſedēdo,
&c. vbi etiam habes vocem מאחרי, de qua paullò antè. quare non
puto eſſe participium verbi ſecundę coniugationis אחר, vt quidam
putarunt. inuehitur ergo in manicantes, & ipſas manicationes

deteſtatur, quòd non ad orandum, non ad laudandum Deum propter opera ipſius, ſed ad ebrietatem, & luxum, quibus grauata corpora non poſſunt niſi terrena ſapere: & has voluptates acerbas vuas vocat, ſicut in euangelio delicias, & diuitias ſpinas dixit dominus. Eſt autem שכר generaliter heb. omnis potus fictitius, qui inebriare poteſt, redditur ferè ſicera parum deflexa voce Hebræa. inebriatiuum, vel temetum dicere poſſumus. *Ad Veſperum.* Hebræis tempus illud obſcurius, vel poſt veſperum ante noctem, vel poſt noctem ante diem, quod vtruuque Latini crepuſculũ vocant, dicitur נשף à verbo, quod flare ſignificat, quòd eo tempore aura flare ſoleat. Obiicit ergo, quòd cùm tẽpus matutinum compotationibus inſumpſerint, veſperi ſiue nocte toti vino maderent & inflammarentur. ebrietatibus enim noctem aptam eſſe vel Paulus ipſe ſignificauit, quando ait; Qui ebrij ſunt nocte, ebrij ſunt &c.

12 In 12. autem verſũ, quod in eorum conuiuiis omnia ſint prophana, nihil ſacrum, nulli hymni, nulla diuinorũ memoria beneficiorum, ſed omnia muſicis inſtrumentis, & ebriorum vocibus perſtreperent. Conuiuia, inquit, eorum nihil aliud ſunt, nihil aliud in eis conſpicitur, niſi cithara &c. Vox Hebręa כנור congruit cum altera צנור, id eſt, canalis, per quem aqua dilabitur: ita & in cithara eſt aliquid inſtar canalis, vnde chordæ quoddammodo defluunt, quæ ſonitum reddunt. hinc fortè lacus ille Tyberiadis כנרת dictus eſt, quòd figuram citharæ haberet, poſtea dictus eſt ſyriacè גינסר. vnde tẽpore Chriſti Geneſareth, cuius etymologiam dicebat Caninius ille præceptor meus eſſe à שר, id eſt, princeps, & גן, id eſt, hortus: tota enim illa regio, quæ circumiacebat lacui, regiis hortis conſita erat. *Nabla.* conſentit vox cum Hebræa נבל. Ioſephus lib. antiquitatum 7. cap. 12. ſcribit כנור decem habuiſſe chordas, & plectro percuti ſolitum; נבל verò duodecim, & tangi conſueuiſſe digitis. vnde veriſimile eſt fuiſſe vas, ſeu inſtrumentum noſtræ cheli, ſeu teſtudini non diſſimile: à vacuitate autem, vt pleraque alia, nomen habet. *Tympanum.* תף credo, quòd à ſono nomen habet, ſicut & verbum תפף. *Tibia.* heb. nomen habet à prophanatione חליל. *Conuiuia.* Hebræis nomen habent à potu. à שתה dicitur משתה quaſi compotatio: ſic quoque putarem Latinis conuiuium, quaſi combibium dictum, niſi Ciceronis auctoritas obſiſteret, qui à conuiuendo dici vult. certè græcis συμπόσιον à compotando etiam dicitur. Verba autem ſectantur, inflammat, eſt, aſpiciunt, in heb. ſunt in forma futuri, ſed ſine dubio pro præſentibus ponuntur, & conſuetudinem notant. verbum autem vident, eſt in forma præteriti. notantque interdum hęc duo verba

verba נבט & ראה non tantùm viſionem, aut aſpectum, ſed etiam
preſſam conſiderationem; cuiuſmodi erat illius, qui vbi de operi-
bus domini verba feciſſet, prorupit; Quàm magnificata ſunt ope-
ra tua &c. & meditabar in omnibus operibus tuis, & in factis ma-
nuum tuarum &c. nihilq́ue dignius videtur, quàm vt qui creaturis
domini fruuntur, illarum auctorem recognoſcant, & pro benefi-
ciis gratias referant. vide pſ. 28. verſ. 5. quoniam non intelligunt
ad opera domini, & ad factũ manuũ eius, eruis eos, & non ędificas
&c. Certè ſatius fuiſſet ante lucem ſurgere, & mane, & veſperi,
& meridie annũtiare laudes domini. Verùm, ſi hoc loco opus do-
mini, & facta domini pro eis, quæ facturus eſſet dominus, ſeq́ue
facturum cõminabatur per prophetas, intelligamus, vt infrà verſu
19. fortaſſe nihil alienum à mente prophetæ diceremus.

Captiuus ductus eſt, vel diſparuit. nam verbum גלה eſt de nume- 13
ro eorum verborum, quæ contrarias habent ſignificationes: ap-
pareo & diſpareo &c. hinc factum eſt, vt pro migrare, ſeu exſulare
accipiatur. At quod ſequitur, variè ab aliis intelligitur, quæ apud
ipſos videre poteris; mihi ſimpliciſſima interpretatio videtur, vt
illud abſque ſcientia idem ſit, quòd inſperatò, inopinatò, ſubito,
cùm nihil minus timerent. nam ſicut quidquam agere abſque ſci-
entia, eſt Hebræis interdum ignoranter agere, vt Deut. 19. Qui
percuſſerit ſodalem abſque ſcientia: ita quidquam pati abſq; ſcien
tia, hoc loco accipi poteſt pro inopinato, ſeu inſperato. congruit
autem pœna culpæ: nam totos dies in gaudio ducebant repellen-
tes à ſe quidquid mærorẽ afferre poſſet; ingruat in eos inopinata
tempeſtas, veluti in nautas ebrios. *Nobiles interierunt fame.* heb. glo-
ria eius viri famis: nomen כבוד collectiuè pro glorioſis accipitur:
hos dicit mortuos fame, ſi vulg. ſequaris, vel viros famis. nam vox
aliis atq; aliis punctis & viros, & mortuos ſignificat, vt immeritò
hic quidam Hieronymum taxet, quòd in punctis deceptus ſit,
quaſi verò tempore Hieronymi punctata fuerint biblia. Vides
conuiuantium, & totos dies comedentium, atque bibentium pœ-
nam. *Multitudo*, vel turba eius. המון à verbo, quod multiplicari
ſignificat, cuiuslibet rei multitudinem, copiam, turbam à tumul-
tu ſeu ſtrepitu, quem multitudo facit, notat, immo etiam pro
ipſo tumultu ſeu ſtrepitu vſuuenit, vt Græcis ὄχλος & turbam,
& tumultum notat; hîc pro turba viſum eſt accipere, vt à nobili-
bus, diuitibus, & præpotentibus diuiditur. nam populum diſpa-
ruiſſe, ſeu migraſſe dixit, deinde nobiles & ignobiles commemo-
rare videtur.

Infernus. heb. שאול nemo rectius, quàm vulg. vertit: plerunque 14

autem pro ſtatu mortuorum accipitur, & ſic dicitur, quòd grauia quæq; deorſum petant, ac tendant; vel quòd ſatiari non poſſit, & ſemper plura petere videatur; vt indicat locus ille Prou. 30. Tria ſunt, quæ nunquam ſaturantur, infernus &c. ſicut & Lactantius in quodam carmine etymologiam reddidiſſe videtur, cùm ſcribit: Inferus inſatiabiliter caua guttura pandit. id ipſum Deut. 32. vocat Moſes infernum inferiorem & Dauid, quem locum alio nomine Ezechiel תחתיות ארץ terram inferiorem vocat: ad quem locum fortè alluſit Paulus, cùm ait; Dominum deſcendiſſe in inferiores partes terræ. *Animam*. ſumitur interdum נפש pro affectu, appetitu, deſiderio, concupiſcentia, quod etiam inferno abuſiuè tribuitur. *Modo*. hebr. חק propriè eſt præſcripta forma, ſeu norma, ſtatutum, conſtitutum, hinc ad ritus, & cæremonias, cultus &c. vulg. ſenſum expreſſit abſque vllo termino. *Fortes eius, & populus eius*, vel ſplendor eius, & turba eius &c. Relatiuum hebr. eſt fem. generis, in his tribus nominibus. ſupplendum eſt ergo antecedens ſcilicet terra, cuius quaſi medullam & meditullium illi ſoli volebant poſſidere. dicit itaque ad infernum deſcenſuros nobiles, & ignobiles, totumque ſtrepitum illum in conuiuiis exultantium. & tripudiaturos illic, feſtiua ironia: & hic ſenſus ſimpliciſsimus eſt, niſi malis, tripudiare verbum ad infernum referre; ꝙ in, vel cum ſplendore, & cum turba illuc deſcendente tripudiabit. ſed prior ſenſus magis placet. nam verbum eſt maſculinum, & nomen inferni femininum. eleganter autem tripudiare ad infernum iubet eos, quorum vita erat cõuiuia, ipſa verò conuiuia nihil aliud, quàm cithara, tibia &c. *Strepitus*. Hebræa dictio שאון propriè ruinam, ſeu irruptionem, interitum: ſeu præcipitium iuxta ſignificationem verbi שאה ſignificat: at per metalepſin eſt ſonitus, fragor, tumultus, ſtrepitus, fremitus, ſonus; qui, vbi profunditas eſt, ruinam ſubſequitur. dicit ergo ſplendorem, & turbam, & ſtrepitum eius, id eſt, cum fragore, & ſtrepitu ſuo, illuc deſcendere: vel ſtrepitus hic eſt, quem exultantes reddunt: nam hac voce vtitur propheta infrà 24. cùm ait; Ceſſauit ſtrepitus exultantium.

15 Quàm glorioſus appareat Deus, vbi damnat impios, & pios
& conſeruat, quod in ſcripturis eſt facere iudicium, & iuſtitiam, indi
16 cat hic verſus & ſequentes duo; qui ex parte in præcedẽtibus expo
ſiti ſunt. humiliãtur ſuperbi, exaltatur Deus, iuſtus & ſanctus prędicatur, qui nõ reliquerit virgam improborũ ſuper ſortẽ iuſtorum.
17 In hoc verſu tãta eſt varietas, quot ſunt interpretes: quorũ interpretationes non dãno: debuiſſent profectò diligentius verba examinaſſe,

minaſſe, & rerum conſecutionem conſideraſſe. & quidem, vt ſolent viri docti, in locis difficilibus (neque enim abſtrahentium eſt mendacium) primo puncta cogitatione detrahenda, & quaſi abradenda ſunt: quod vbi fecerimus, licet ſignificationes vocum latius pateant; id tamen non parum iuuabit ad verum ſenſum inueſtigandũ. Quòd vox חרבות gladios & ſiccitates ſignificet, nemini dubium eſt: de quo iam ſuprà cap. 1. verſ. 20. certum eſt etiam vocem גרים poſſe eſſe participium à verbo גרה, quod attrahere ſignificat; & cùm de animalibus dicitur, ruminare interpretatur Hieronymus: quia quæ ruminant animalia cibum in os attrahãt. poteſt quoque eſſe à verbo גור, & ſignificabit peregrinos, quemadmodum accepit vulg. & alij. Rurſus vox כדבר poteſt accipi vel iuxta ordinem, vel iuxta verbum: nam pro eo, quod ſcribitur, id eſt, Par. 21. aſcendit Dauid בדבר Gad. id eſt, in verbo, vel iuſſu Gad, ſcribitur 2. Sam. 24. כדבר iuxta verbum, vt quaſi idem ſit, & Pſal. 17. ab ſtudiis hominum בדבר in verbo, vel iuxta verbum labiorum tuorum ego abſtinui, id eſt, vt tu diffinieras; iuxta præſcriptum tuum, & vt tu verbis ſignificaueras. Poteſt ergo hoc loco eſſe, quod alibi dicitur voluntas labiorum, vt ſic vertere liceat; & paſcentur agni iuxta verbum ipſorum, & gladij medullata ruminãtia deuorabunt, quaſi explicet, quo modo dominus exaltabitur, vel ſanctificabitur in iudicio, & iuſtitia. Cùm ſcilicet agni innocentes, ſecundũ quod optauerint, in paſcuis vberrimis à domino paſcãtur (de quibus dominus in euangelio; ingredientur, & egredientur, & paſcua inuenient, id eſt, quocunque ſe vertant) vt non fraudentur à deſiderio ſuo, neque voluntate labiorum ſuorum: ventres autem illi pingues, & qui ab alio propheta vocantur vaccæ pingues, homines vino, & crapulæ dediti, quorũ ſtomachus crudũ eructat; qui potu, ciboq; ventrem diſtendunt, ſeſeque ingurgitant, vt ob nimiam repletionem ad os redeãt cibi: iſti, inquam, gladio deuorentur, vt idem ſit quod verſ. 19. & 20. 1. cap. dixerat eiſdem fermè verbis; ſi dicto audientes fueritis, bona terræ comedetis, ſi nolueritis &c. gladio abſumemini, vel ſiccitate. Hic ſenſus planus eſt, neque aliqua ex parte violentus. Poſſumus quoque חרבות pro ſiccitatibus accipere, id eſt, aridis paſcuis, & in caſu accuſandi, quaſi dicat, medullata ruminantia comedent ſiccitates, vt opponatur paſtui agnorum iuxta illud; Ecce ſerui mei comedent, & vos eſurietis. Quod ſi quis totum verſum in bonam partem velit accipere, poterit in hunc modum; paſcentur agni iuxta verbum ipſorũ, & ſiccitates medullatorũ, ideſt, iugulata medullata, vel medullatorum ſicca & exãguia cadauera aduenæ comedẽt: vt idem

vt idem ſit, quod in euangelio dominus dicit; Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus &c. Quòd ſi quis ירעו verbum ex duplicato רעע dixerit eſſe, quod cùm regit accuſatiuum, vt Iob 34. (de quo infrà cap. 24.) eſt, quaſi oppoſitæ ſignificationis verbo רעה, id eſt, depaſcere ad ſimilitudinem pecorum, quæ agros depaſcunt, hic erit ſenſus; depaſcent agnos iuxta ordinem ipſorum, & ſine ſanguine ſicca corpora medullatorum ruminantium comedent, id eſt, veſcentur carnibus pinguibus, & mundis, non iuxta ritus gentium ſed iuxta formam à Deo ipſis præſcriptam abſque ſanguine. Quid ſi de ſacrificiis hæc intelligenda ſint? quòd depaſcent agnos iuxta ritum à Deo præſcriptum, & gladiis occident animalia pinguia, & munda, vt ſit ſimilis locus illi Malach. poſtquam dixit, quòd dominus excoqueret ſuos, quaſi aurum, & argentum, ſubinfert; Et erunt domino offerentes ſatrificia in iuſtitia, & placebunt domino ſacrificia Iuda, & Ieruſalem, ſicut diebus ſæculi &c. & illud Pſ. ædificentur muri Ieruſalem. Tunc acceptabis ſacrificium iuſtitiæ; tunc imponent ſuper altare tuum vitulos. alij alia afferunt, ſed nimis violenta: ego libenter amplector primam expoſitionem, vt prior pars verſus ad felicitatem piorum, poſterior ad pœnam improborum referatur. congruit enim cum verbis, quæ præcedũt, quod in iudicio, & iuſtitia exaltabitur dominus: & diuitum epulonum illa eſt ſatis digna pœna. quemadmodum qui in euangelio intinctũ digitum in aqua petebat, neq; obtinebat ad refrigerationẽ linguæ. Et in his omnibus expoſitionibus מחים ſumimus pro medullatis, quaſi ſit à verbo מחה, cuius non legitur, niſi hoc participium. quòd ſi deducamus à verbo מחה, id eſt, abſterſit, diluit, vnde & מחי inſtrumentum bellicum, quod aries eſſe putatur à viris doctis, vt infrà videbimus cap. 26. arietes ſic vocari, dicemus, quòd gramina deleant, & abſumant. neque erit tunc contemnenda verſio illius, qui ita tranſtulit, & ſolitudines arietes palantes arrodent, quod cum agnis iuxta ſuum ordinen paſcentibus cõuenit; vt ſolitudines, non horrida loca, intelligamus, ſed alendis pecoribus apta. Huiuſmodi autem pecorum paſtus, argumentũ eſt quietis, & pacis, ſed prӕter hoc quod ſiccitates, vel חרבות in hac acceptione nõ memini me legiſſe, מחים pro arietibus nuſquam in ſcripturis inuenies: licet מחי in ſingulari pro inſtrumento bellico, vt dixi, inueniatur.

18 *Qui trahitis.* Hebr. משכי participium ſic tanquam nomen vſurpatum, plerunque notat conſuetudinem, quaſi dicat; Væ, qui ſolent trahere, veluti ex officio, iniquitatem. Nomen עון interdum

dum eſt pœnæ, ſicut cùm dixit Saul Phytoniſſæ; Viuit Iehoua, ſi accidet tibi עון propter rem iſtam &c. & ni fallor, ita hoc loco accipiendum eſt: eodem modo accipio & nomen חטאת, quod errarum propriè dici poteſt: ſenſus ergo eſt; Væ vobis, qui damnationem veſtram aduerſum voſmetipſos trahitis, & magna vi nitimini, vt ad vos accedat, veluti qui plauſtrum onuſtum fune trahunt: trahitis autem perditionem veſtram funibus temeritatis, id eſt, veſtra temeritate, audacia, ac proteruia. Quæ ſit autem hæc temeritas, ſequenti verſu explicat. Nomen עבות ſingulare eſt, cuius plurale עבתות legitur Exo.28. & Oſee 11. &c. & à verbo deducitur, quod condenſationem, ſeu complicationem ſignificat, qualis eſt in frondibus, aut funibus, & catenis: & plerique in regimine accipiunt, quod à me non probatur. nomen enim עגלה, id eſt, plauſtrũ, quod ſuper rotis voluatur, à verbo, quod rotunditatẽ, & deuolutionem notat, à participio trahentes regitur.

Qui dicitis; Feſtinet. Quæ maior temeritas excogitari poteſt, 19
quàm vt dicat peccator, feſtinet dominus ad puniendos nos; exequatur conſilium ſuum, quod tu Ieſaias aduerſùm nos denuntias. iam illud experiri percupimus? in profundum enim malorum venientes impij minas contemnunt, neque minantibus ſeruis Dei fidem adhibent; & nihil aliud, quàm minas eſſe arbitrantur. hic genius eſt eorum, qui vitam luxurioſè degunt. Solent autem miniſtri domini, dum admonent malos, ſæpius inculcare, quòd neſciant, quid facturus ſit dominus, quòd caueant ſibi &c. ideo & ipſi opus domini vocant, quidquid illud ſit, quod facturus prædicitur. opus, quod toties dicitis dominum facturum; conſiliũ, quod tanta præmeditatione indiget, in quo per tot annos dominus deliberare videtur, dignum eſt, quòd videatur, quòd agnoſcatur. Feſtinet &c. congeminatio verborum ferè idem ſignificantium ſatis temeritatem, & irriſionem notat. Et quia prophetæ ſæpius ſanctum Iſraelis inculcabant, vt ad venerationem, & reuerẽtiam animos permouerent (vt infrà videbimus, vbi ipſi aiunt; ceſſet à nobis ſanctus Iſraelis) eaſdem voces ipſi irridentes repetunt. Poſſunt & hæc accipi de ipſis peccatis, & iniquitatibus, quas peccatores nonnulli magna animi contentione per ſummam temeritatem ad ſe trahunt; neque quieſcunt, donec perpetrauerint, quæ animo prius conceperunt: nec ſatis eſt illis ſcelera perpetraſſe, niſi etiam minas domini contemnant, credentes ſe impunè ſemper victuros.

Væ, qui dicitis malum bonum &c. Hebraiſmos ego retinui, quòd 20
triti, & faciles eſſent. omnibus hoc vitium eſt filiis huius ſæculi, vt iuxta leges, & decreta mundi, de rebus iudicent. eos igitur intelligo de

go de malo dicere,quòd bonum ſit,& contrà, qui patientiam, & humilitatem,vt res viles damnant;vindictam verò, ac faſtum hominem decere dicunt,idem de paupertate, modeſtia, reliquaque ſanctorum viuendi ratione ſentiẽtes. Ceterùm lucem in tenebras, & contrà ponunt,qui legem domini,quę lux eſt,ſuperſtitionibus, aut non ſana doctrina obſcurant, aut corrumpunt,veluti qui contra præceptum de honore parentum docebant filios in ærariũ mittere,quod parentum vitæ neceſſarium erat. idem in præcepto de dilectione, de non iurando, de non mœchando &c. ſtatuebant. Quas tenebras dominus apud Matth. diſcutit, & veram lucem terris rurſus reſtituit.dulce autem in amarum conuertunt,qui iudicium in abſinthium commutabant. de quo ſuprà verſ.7.

21 *Vę, qui ſapientes eſtis*. Hæc eſt mens, & ſenſus mundi, quòd ſi peruerſis hiſce moribus accedat etiam ſcientia,mirum quæ monſtra inde oriantur. iſti inflati omnia peruertunt, & nimia auctoritate iuxta carnis ſapientiam immutant leges, atque iura; & quod ipſis ſapit,id ſapientiam eſſe definiunt.Et quia plerunque à ſic inflatis opinione ſcientiæ mentibus,peruerſa illa iudicia aut oriuntur,aut vim habent,atq; ſtabiliuntur; iccirco propheta verſ. 21. in eos,qui ſibiipſis ſapientes videntur,inuehitur. Quòd ſi vt oportet, ad tempora Chriſti hæc referas, omnia plana erunt. in euangelio enim horũ omniũ interpretationes leges,Chriſto affirmante auferre eos clauem ſcientiæ, vt qui eſſent cæci, & duces cæcorum &c. *Malum*. רעע verbum ſignificat malum,durum,aſperũ, aduerſum, triſte eſſe. eſtque interdum culpæ, interdum pœnæ, ſic & nomen. *Tenebras*. de verbo,quod obſcuratum eſſe ſignificat, infrà cap. 13. non nihil dicetur: hoc autem loco quodãmodo alluſio eſſe videtur ad locum illum Gen. vbi dicitur diſtinxiſſe Deum lucem à tenebris,quaſi iſti voluerint opus Dei inuertere. qua quidem nulla poteſt eſſe maior peruerſitas. quę enim cõuentio luci ad tenebras? vt inquit Paulus 2. Cor. 11. Verùm quia vinea domini has labruſcas attulit tempore Chriſti, hæc paullò ſecus accipi poſſunt.quid enim dictis,& factis domini ſaluatoris melius, illuſtrius, ac dulcius? verba erant vitæ æternæ,ipſe totus erat lux, totusque deſiderabilis: & tamẽ Phariſæis,& ſacerdotibus nihil viſum eſt peius,nihil obſcurius,aut amarius.hunc habere dæmoniũ,hunc ſeductorẽ populi,hunc dignum cruce iudicarunt, Barrabæ latroni, & ſicario ipſum poſtponentes,data ipſis optione, vtrum illorum vellent viuere. Cetera conferat prudens lector.

22 *Vę*,inquit,iis,qui ad hoc potẽtes videntur eſſe, & ad hoc potentia ſupra alios pollent, vt largius bibant. De magiſtratibus eſt ſermo,

mo,quorum poteſtas in publicos vſus eſt,quam illi ad ſuum commodum exercebant.vulg.potentes dixit, poſſumus dicere heroes. גברים enim propriè ſunt heroes gigantes, ſeu præpotentes &c. de quo infrà 49. Nunquid auferetur ab heroe præda &c. *Viri fortes.* Heb. ſtrenuitatis hoc enim eſt חיל à verbo חול, quod eſt dolore affici, & cruciatu, ſeu dolore angi. vnde hil dolor vehemens, & hail ſtrenuitas,quę ſcilicet in labore,& exercitio conſiſtit,& quodammodo enititur facinora, & præclarè facta. ſæpiſſime autem collectiuè accipitur, & pro exercitu vſurpatur, in quo ſunt viri ſtrenui: vnde hic pro bellatoribus accipi poteſt,ſumitur interdum pro facultatibus ſtrenuitate partis. exempla inferius occurrent. vnde & pro diuitibus poteſt hic accipi. Suprà verſ. 11. dixi de nomine שכר. nomen autem יין vinum Latinis, & Græcis οἶνος conſentientibus vocibus, videtur habere cognationem cum nomine יון id eſt, lutum liquidum ſeu fæx à turbiditate, quod in terra Chanaan vina fuerint turbida, & fœculenta, rubrique coloris. Noach autem à vino, quo inebriatus eſt quique ipſum primus reperit; Græcis οἰνότριος, Latinis Ianus dicitur à voce nimirum Iain. *Ad infundendum.* propriè מסך ſignificat infundere è ſupernis,vt è vaſe in vas inferius.hinc nomina, quæ Hebræis infuſionem liquidorum notant.vide infrà cap.65.

*Qui iuſtificatis.*in heb.eſt tertia perſona in verbo ſequēti, Auferūt. 23
ideo participiū etiā per tertiā reddidi,qui iuſtificāt vel ſunt iuſtificatores,id eſt, abſoluūt,& iuſtū pronuntiant eū,qui obimprobitatem ſons,id eſt,reus eſt.propriè enim רשע improbus eſt. hinc pro ſonte, & reo, ꝙ iſti ſint digni morte. Reſpicit hic locus ad locum Nu.35. vbi dicitur; Non accipias pretiū redēptionis pro vita homicidæ,quādo ipſe רשע ad moriendū, ſed morte moriatur, id eſt, reus mortis.ſicut in Matthęo eſt Græcè redditum ἔνοχος θανάτου.credo autem hac voce vſos Iudęos:quā Ioan.Gręcè dixit κακόποιος, malefactor.niſi eſſet hic improbus,nocens,ſeditioſus &c. Quòd ſi redimi vitā improbi pretio etiā in publicam vtilitatem conferendo nolebat dominus, quomodo iuſtitiā largitionibus corrūpi pateretur? *Propter vel pro.*heb. עקב. vox hæc à verbo eſt,quod peſſundare,ſeu ſupplantare ſignificat,vt apparet ex nomine Iacob. cuius etymologiā habes Gen. 27. cum hoc ipſo verbo. ſignificat autem calcem,calcaneum,plantam,veſtigium.verùm quia cal caneus,ſeu planta vltimum eſt in animali, tranſumitur aliquando pro fine, deinde pro fine laboris,id eſt,mercede, fructu,cōpenſatione, non aliter,atque apud Græcos τέλος finis pro fructu, & emolumento, quod ex re quapiam capitur,vſurpatur. ſæpius autem ſubit præpo-

ſitionis

ſitionis officium pro propter &c.quia eiuſmodi particulæ notant cauſſam finalem:vt vel hinc videas proprietatem lingue Hebræe, & quàm ſit naturæ conueniens.' Illud quoque, pro munere, repetendum eſt in ſecundo membro, & pro munere auferũt iuſtitiam &c.at poteſtas eſt à Deo in laudem bonorum, vindictam autẽ improborum, teſte Paulo. Conſidera hîc conſecutiones verborum, in quibus & rerum conſecutionem intelliges; vnde non parũ eruditionis in ſcripturis eruere poteris. Luxui nobilium, & magiſtratuum connectit acceptiones munerum; his mox iuſtitiæ peruerſionem &c.pro alendo enim luxu pullulat cupiditas, ex qua omne ſcelus, quod ſuo malo experta eſt Romana reſp. aliæq; plurimæ. quare neſcio, an aliud peſtilentius malum poſſit in quauis rep. reperiri, quàm luxus. hinc enim cupiditas, ab hac iniuſtitia, & omne malorum genus, quæ diutius inulta manere nõ patitur iuſtus dominus, qui iuſtitias dilexit &c. vnde poeta Romanus; patimur longæ pacis mala; ſæuior armis Luxuria incubuit, victumq; vlciſcitur orbem. Sed audi, quod ſequitur.

24 *Propter hoc, ſicut deuorat &c.* Trahebant ad ſe pœnam, & perditionem; & vt cito appareret, nimirum irridentes minas, exoptare ſe dicebant. quare inquit propheta, ſic omnino futurum eſt, non diu tardabit, non diutius, quàm quantum temporis opus eſt ad hoc, quòd ignis quiſquilias, & leuiſſima quæque abſumat. iam iam quidquid roboris in ipſis eſt, quidquid virile, & ſolidum, inſuper quidquid pulchrum, & floridum, tota denique ipſa arbor, quæ radicibus trunco, ramis, foliis, & fructu conſtat, veluti quid putridum, quod dum percuritur, diſſoluitur, & in puluerem reſoluitur; ita reſp. populi mei iam iã euaneſcet, nec immeritò. nam doctrinam, ſtatuta, leges, diuinaſque admonitiones (quæ ſi corde complectimur, & intimis ſenſibus tenemus, ſumus, viuimus, & veluti fructiferæ arbores iuxta fluẽta aquarum plantatæ, & floreſcimus, & fructus vberrimos producimus) illi non ſolùm cõtempſerunt, ſed & abiecerunt, & vt rem viliſſimam à ſe expulerunt, & conuiciis, & probris inceſſerunt. *Stramen.* Heb. חשש eſt quidquid celeriter ignem concipit, vt ſtramen, ſtupa, fomes &c. & cognationem habet cum verbo חוש, id eſt, feſtinauit, quo verbo illi vtebantur verſ. 19. Sic & nomen קש eſt quiſquiliæ, quæ feſtinanter, aut vento corripiuntur aut igne inflammantur Exo. 15. (quò fortè reſpexit Ieſa.) Miſiſti furorem tuum, & conſumpſit eos tanquam quiſquilias קש, & eſt à verbo, quod colligere ſignificat קשש, vel קוש, quod complicare, vel fortè à ſono, quem excitant, dum colliguntur, & complicantur, vel dum comburuntur.

Putredo.

Putredo.vide ſuprà cap. 3.verſ.24.*Reiecerũt*.Varias cõſtructiones ha
bet verbum מאס, de quibus aliàs.& quidem quando regir accuſa-
tiuum,vt hoc loco,idem propemodum valet, quod verbum נטש,
& opponitur verbo בחר, id eſt elegit,vt infrà cap. 7. videbimus.
ſignificat autem faſtidio quodam rem aliquam,aur perſonam,tan
quam vilem,& contemnendam reiicere.

Notanda eſt quoque in hoc verſu comparatio occulta reip. ad 24
arborem,quæ radices habet, & germen, quod cõprehendit quid-
quid in arbore præter radicem eſt, quodque huius arboris vita ſit
lex,ſeu verbum domini.nã ſine Dei cultu & religione nulla reſp.
vel conſtare,vel durare poteſt. *Eloquium ſancti Iſraelis &c.* poſſunt
hæc verba de filio Dei intelligi, qui in ſcripturis dicitur אמר, vel
אמרה à verbo אמר, dico: & fortè, quòd Græcè Iohan. dixit λό-
γος hanc vocem potius voluit exprimere, quàm דבר; quæ rem
aut ordinem potius notat, quàm ſermonem. at vox אמר, de qua
loquimur,eſt dictum, ſermo, pronuntiatum,ſeu etiam promiſsio.
vnde à Ioanne λόγος dicitur,quòd ex æterna mente patris cogitan
do naſcitur,& per eum pater dicit decretum creationis omnium,
& teparationis hominum. ipſe verò proferatur ex ſinu patris, in
quo eſt,qui videt & nouit, nempe arcana cæleſtia & verba ſalutis
æternæ. Quare & Moſes in deſcriptione creationis non verbo
דבר, ſed אמר eſt vſus; Dixit Deus, fiat lux &c. Conſtat autem ex
Ioãne,quòd illud verbũ,quo creata ſunt omnia,ſit Deus: & Deus,
inquit,erat illud verbum, & quòd verbum illud factum ſit caro.
quare iſta tria inde colliges, אמר dici verbũ,ſeu ſermonem;ſermo-
nẽ autem,quo condita ſunr omnia, eſſe Deũ;Deum autem illum,
id eſt, ſecundam in diuinis perſonam factam carnem, id eſt,
aſſumpſiſſe naturam humanam. non erit igitur abſurdum, ſi de
Dei filio incarnato intelligas locum hunc.nam in ea tempora hęc
referenda ſunt,quando ipſum Dei filium conuiciis laceſſerunt, &
iniuriis affectum extra vineam eiecerunt, & occiderunt.

Ideo iratus eſt furor domini &c. Hoc verſu apertius dicit,quod ſu- 25
periori aliquanto obſcurius. vis ſcire, quonam pacto arbor illa
interierit, aut quæ ſit illa arbor &c. dominus iratus eſt in popu-
lum ſuum, & cecîdit eum percuſſione adeò præualida, vt mon-
tes viſi ſint loco moueri; omniaque ſint cadaueribus plena. Dici-
tur autem hebr. cadauer à verbo נבל, quod eſt deſtirutum eſſe hu
mido naturali,ſeu emarceſcere,flacceſcere,elangueſcere,deſipere
&c. Vocant ergo נבלה corpus exanime,deſtitutum anima, ſeu vi-
tæ munijs. vide infrà cap. 26.in illa verba viuent mortui tui &c.
Sicut purgamentum. Illud כ cum vulgato, notam ſimilitudinis eſſe

 exiſtimo;

exiſtimo; מחוס autem eſſe nomen à verbo סחה, id eſt purgauit, ſci licet ſcopis, vel alio inſtrumento, & congr. cum verbo סחה . vnde hoc nomine dicitur purgamentum, vel cœnū, quod purgari ſolet: nihil autem illo contemtibilius, aut vilius. vnde & Ier. alterius formæ nomine ab hoc verbo tamē deducto, סחי vſus Thre. 3. ait. Purgamentum, & reiectamenta poſuiſti nos, quo reſpiciens Paulus 1. Cor. 4. & phraſim imitatus reddidit, nomine περίψημα, quod purgamentum dicere licet. Vltima verba ſignificant dominum nondum tanta occiſione contentum; eadem verò ipſa verba ſæpius in ſequentibus repetit, quibus (ni fallor) perpetua vindicta, quæ vſq; ad finem mundi duratura eſt in Iudæos, ſignificatur.

26 *Et eleuabit ſignum in nationibus &c.* Id ipſum, quod verſ. 24. & 25. dixerat, nunc iam manifeſtius narrat; ipſum ſcilicet exercitum hoſtium, per quos percutere decreuiſſet populum ſuum, arboremque illam magnam excindere, deſcribens. ſi hæc autem de Aſſyriorum exercitu accipere velis, ſit tibi veluti typus aduentus Romanorum. Et quidem primo aduerſus eos, qui dicebant, vt feſtinaret diuina vindicta, deſcribit ſcelerem aduentū velociſſimūq; exercitum: & ne aliam cauſſam aduentus eorū eſſe exiſtimes, deſcribitur Deus, quaſi dux belli, qui ſignum iubet erigi, & ſono tubæ milites cōuocat. Interim nota, quod non ſit Deo difficilius innumeram hoſtium multitudinem numerare, & aduerſus quodlibet regnū armare, quàm ſit homini ſibilare: & ſicut in naui ad ſibilum naucleri miniſtri omnes præſto adſunt, vt iuſſa faciant, ſic dominus à longinquo, & ab vltimis orbis partibus, quos vult, conuocat, vt qui ea quæ non ſunt, tanquam ea quę ſunt vocare poſsit.

27 *Non dormitabit*, ſeu dormituriet. heb. נום eſt indormire, ſeu dormiturire; ישן verò dormire, at רדם graui ſomno opprimi: differunt igitur gradibus ſuis. *Neque ſoluetur.* Verbum hebr. פתח eſt aperire, vel rem clauſam, vel ligatam. *Renum*, vel lumborum, ab Hebræo verbo חלץ, id eſt, extraxit, detraxit &c. venit nomen forma duali חלצים, id eſt, lumbi, quod ex illis natura humana, & ſemē genitale libidinoſo impetu extrahitur. vnde freques eſt Hebræis figura hæc loquendi, egredi ex lumbis 1. Reg. 8. Reges ex lumbis tuis egredientur Gen. 35. &c. vel fortè, quia verbum in voce paſſiua ſignificat extractum eſſe, id eſt, expeditum eſſe (quæ enim detēta ſunt, expedita non ſunt) qui autem ſeſe expediunt, ad quid operis agendū accingunt lumbos; hinc lumbi ſic dicti ſunt, quaſi præcincti. *Nec rumpetur.* נתק rumpere, ſeu auellere eſt. ſignificat ergo, vel quòd non extraherent vnquam calceos, vel quòd valde præparati, & inſtrumētis ad iter neceſſariis inſtructi aduenirēt: quod

quod non accidit imperitis militibus tumultuariè collectis. *Corri-
gium*. heb. שרוך à circumgyrare deductum eſt, vel circumflectere.
ligabant enim antiqui calceos corrigijs quibuſdam in ſuperiore
parte pedis: vnde & נעל calceamentum, vel ſolea dicitur à ver-
bo, quod ſupernè aſtringere, ſeu obligare ſignificat: induebatur
enim pes, & corrigia ſupernè obfirmabatur.

Nomen חץ ſagitta, à verbo, quod dimidiare ſignificat, deduci- 28
tur, penetrando enim diuidit. *Arcus*. קשת à rigiditate, duritie, ſeu
difficultate dicitur Hebræis. *Extenti*. heb. calcati. verbum enim דרך
calcare pedibus eſt, vel terram vel viam, vel quid aliud: pede
autem præparatur arcus, & neruus ſuo loco reponitur, à quo ex-
trahitur, ne arcus rigiditatem ſuam perdat. at hoſtium arcus hu-
iuſmodi erant, quibus nequaquam neceſſaria eſſet remiſſio, id eſt,
qui perpetuò parati eſſent, neque vlla mora indigerent, ſi ſa-
gittas mittere opus fuiſſet. & tam in his, quàm in ſequentibus
hyperbolicus ſermo eſt, nihil aliud ſignificans, quàm ardorem,
audaciam, vires, diligentiam, & omnium armorum neceſſario-
rum ad prœlium, copiam, atque excellentiam. *Quaſi impetus
tempeſtatis*. hebr. à verbo סוף, quod ceſſationem, ſeu defectum
notat, dicitur סופה turbo, ſeu tempeſtas, quod obruendo auferat.
de turbine vide Plinium. ego turbinem dixi: nam turbo rotatio-
nes quaſdam efficit, adeò vt ipſum nomen גלגל, quod rotam, ſeu
ſpheram ſignificat, turbinem etiam, id eſt, rotationes illas, quas
efficit turbo, interdum deſignet, vt infrà 17. ſicut turbo corā ven-
to &c. Velocitatem ergo curruum intelligi vult.

Rugitus ei. gens illa, exercitus ille, vel quiuis miles rugitum 29
edet, qualem leo. propriè enim שאגה leonum eſt, licet ad alia
quoque transferatur. *Vt Leonis*. Hebræis leo dicitur לביא conſen-
tiente voce, vt ab Hebræa, noſtra ſine dubio deriuata ſit; dici-
turque à לבב, id eſt, corde; quaſi dicas, cordatus, vel animatus,
vel potius animoſus, id eſt, imperterritus, ab animoſitate & gene-
roſitate, & præſentia animi. vnde 2. Sam. 17. cuius cor eſt, ſicut
Leonis, de viro animoſo dicitur. *Leunculi*. hebræis כפיר eſt à ver-
bo כפר, quod eſt tegere, vel abſcondere, vnde ſic dicitur à lati-
bulis. eſt autem leo iuuenis, qui deſiit eſſe catulus, neque tamen
annos perfectæ ætatis attigit. etymologiam videtur explicare lo
cus ille Iob 38. Num ingluuiem כפירים leunculorum ſatiabis,
qui cubant in caueis, & manent in latibulis, vt inſidientur? &
quia leones iuuenes maximè ſunt famelici, cupidi prædæ & ſæui,
transfertur non rarò hoc nomen in ſcripturis ad homines rapaces,
& ſæuos & inſatiabiles. *Et prædam*. טרף propriè præda eſt, ſeu eſca,

quæ carpitur, ſeu diſcerpitur. vnde nunc eſcam, nunc prædam, ſeu rapinam, & prædationem vertere oportet. verbum enim carpere, diſcerpere, dilacerare tantùm ſignificat; neque habet ſermo latinus nomen, quod ſignificationem huius nominis ſatis exprimat. dicere poſſes diſcerptum, ſeu diſcerpendum ſubſtãtiuè. *Et amplexabitur*, vel euadet: verbum enim פלט euadere ſignificat in prima, in hiphil quoque ſicut alia plurima verba maximè ſi neu traliter capiantur, non mutat modum ſignificandi primæ: poſſumus ergo ſic exponere, apprehendet prędam, & euadet incolumis, ſicut leo, & nemo erit &c. vel tranſitiuè in hunc modum, apprehendet prædam, & ſaluam deferet, ſeu euadere faciet, id eſt, retinebit, conſeruabit: neque erit, qui eripiat.

30 *Et ſonabit*, vel & fremet ſuper eum, quaſi fremitus maris, id eſt, quaſi mare, dum fremit, vel fremet ſuper eum, & fremitus eius erit, veluti fremitus maris, qui metum ſolet incutere, non nauigantibus modò, ſed etiam iis, qui propè ſunt in terra. *Et aſpiciemus terram*. vulg. pro prima perſona futuri plur. accepit נבט, poteſt quoque eſſe tertia ſingularis; & reſpiciet ad terram &c. ſolent autem Hebræi tertiis perſonis ſæpe vti, veluti imperſonaliter, id eſt, reſpicietur in terram. eſt quoque tropus hic Hebræis frequens, vt cùm animi anguſtiam in magnis calamitatibus deſcribere volunt, in cælo tenebras, & in terra anguſtiam, ſeu preſſuram, ſeu etiam tenebras adfore dicant, id eſt, quocunque ſe vertant, reſpirare non poterunt. adducuntque obſcurationem ſolis, & ſtellarum, fremitum maris, terræ tremefactionem, (ſicut in ſequentibus videbimus non ſemel) vt non perperam interpretari cenſendus ſit, qui in euangelio ſigna illa vaſtationem Hieroſolymitanam aut etiam totius mundi præcedentia, ad hunc modum interpretetur. *Et lux obtenebrata eſt*. poteſt oratio per futurum reddi propter coniunctionem, quæ præceſsit, etiam ſi cum verbo non coniungatur: & forte præcedentibus magis conueniet. *In caligine eius.* nomen Hebræum עריפים variè ab ipſis Rabinis exponitur, & qui melius ſentiunt, pro cælis accipiunt: ſed rationem videntur ignorare: neque enim vox cælos ſignificat. ſciendum igitur, quòd à nomine ערף, quo hebr. ceruicem appellant, formatur, verbum ערף, quòd eſt diſſecare animalis ceruicem, vt nonnulla alia, quæ à nominibus quaſi contraria ſignificatione formantur. Quando autem hoc verbum non de victimis dicitur, ſed de pluuia, ſeu rore, tum figuratè & poeticè ſignificat influere, ſeu diſtillare, metaphora ſumpta à ceruice, quæ quaſi ſtillatorium quoddam eſt, per quod medulla è cerebro defluit in ſpinã dorſi, & ex inde in cetera

oſſa,

oſſa,vt ea alat,& irriget: hinc nomen hoc, numero multitudinis, influentiæ,id eſt,loci,è quibus fit fluxus: fluit autem lux è cælis. Hæc eſt ſententia cuiuſdam viri eruditi. ego tamen verbum ערף non à nomine formari dixerim, ſed congruere cum verbo רעף (à quo non differt, niſi literarum ſitu) quod ſenſim fluere ſignificat. vnde ſi actiuè accipiatur, ſignificat fluere facere, vt Oſee 10. Ipſe fluere faciet altaria ipſorum, vt ſcilicet ad ſimilitudinem rei alicuius liquida diſſoluantur & corruant. Qui autem iugulat, aut caput præſcindit, ſanguinem fluere facit; hinc pro iugulare, ſeu caput præſcindere accipitur. quòd ſi accipiatur neutraliter, eſt ſimpliciter fluere. quare rectè Deut.32. vertas, ſtiller, ſicut pluuia, doctrina mea, & cum nomine roris, aut pluuiæ etiam in accuſatiuo Deut.33. Cæli diſtillabant rorem. hinc nomen ערף forma participij pro ipſa poſteriori colli parte, quòd per eam fluat medulla &c. vt dictum eſt; quaſi dicat, ſtillatorium. hinc prædictum nomen, quaſi dicat, ſtillatores, vel ſtillatoria. lucem ergo obtenebrari in ſtillatoribus ſuis, eſt è cælis lucem non profluere, ſimilis locus eſt infrà 13. Sol obſcuratus eſt in ortu ſuo. Hæc paulo diffuſius annotaui pro elucidatione huius obſcuræ vocis, עריפים, cuius vis à pleriſque etiam Hebræis ignoratur.

CAPVT SEXTVM.

Noua.		Vetus.
QVO anno mortuus eſt rex Ozias, vidi dominum ſedentē ſuper thronum excelſum, et eleuatum: & fimbriæ eius replebant regiam.	1	*IN anno, quo mortuus eſt rex Ozias, vidi dominū ſedentem ſuper ſolium excelſum, et eleuatū: & ea, quæ ſub ipſo erant, replebant templum.*
Seraphin ſtabant ſupra ipſum; ſex alæ, ſex alę vni duabus operiebāt facies ſuas, & duabus operiebant pedes ſuos, & duabus volitabant.	2	*Seraphim ſtabant ſuper illud; ſex alæ vni, & ſex alæ alteri duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius, et duabus volabāt.*
Et clamabat alius ad alium, & dicebat; Sanctus ſanctus ſanctus Iehoua tzebaoth, plena tota terra gloria eius.	3	*Et clamabant alter ad alterum, & dicebant; Sāctus ſanctus ſanctus dominus Deus exercituum, plena eſt omnis terra gloria eius.*
Et mouebātur poſtes ſuperliminarium à voce clamantis, & domus implebatur fumo.	4	*Et cōmota ſunt ſuperliminaria cardinum à voce clamantis, & domus repleta eſt fumo.*
Et dixi, heu me, quia in ſiletium redactus ſum, quia cōtaminatus labijs	5	*Et dixi, Ve mihi, quia tacui; quia vir pollutus labijs ego ſum,*

Noua.		Vetus.
ero,& in medio populi pollutus labijs ego habitabo, quia regem Iehoua tzebaoth viderunt oculi mei.		*& in medio populi polluta labia habentis ego habito, & regem dominum exercituum vidi oculis meis.*
Et volauit ad me vnus de Seraphim, & in manu eius carbo accenſus [quem] forcipe tulerat ab altari.	6	*Et volauit ad me vnus de Seraphim, & in manu eius calculus, quē forcipe tulerat de altari.*
Et tetigit ſuper os meum, & dixit; ecce tetigit hoc ſuper labia tua, & ablata eſt iniquitas tua, et peccatum tuum expiatum eſt.	7	*Et tetigit os meum, & dixit; ecce tetigit hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua, & peccatum tuum mundabitur.*
Et audiui vocem Domini *dicentis; Quem mittam, & quis ibit nobis? & dixi; en ego, mitte me.*	8	*Et audiui vocem domini dicentis; Quem mittam? & quis ibit nobis? et dixi; ecce ego; mitte me.*
Et dixit; Vade, *& dic populo huic; Audite audiendo, & ne intelligatis: & videte videndo, & ne cognoſcatis.*	9	*Et dixit: vade, et dices populo huic; Audite audiētes, et nolite intelligere: et videte viſionē, et nolite cognoſcere.*
Impingua cor populi huius, et aures eius aggraua, et oculos eius præſtringe, ne videat oculis ſuis, neq; auribus ſuis audiat, neq; corde ſuo intelligat, & cōuertatur, et reſtituatur illi ſanitas.	10	*Exceca cor populi huius, & aures eius aggraua, et oculos eius claude: ne fortè videat oculis ſuis, et auribus ſuis audiat, & corde ſuo intelligat & conuertatur, & ſanem eum.*
Et dixi; Vſquequo domine? *& dixit;* Donec *ruant ciuitates abſque habitatore, & domus abſque homine et tellus corruat deſolatione.*	11	*Et dixi; Vſquequo domine? & dixit;* Donec *deſoletur ciuitates abſque habitatore, & domus ſine homine, & terra relinquetur deſerta.*
Et procul remouebit Iehoua hominem, et multa derelictio in medio terræ.	12	*Et longè faciet dominus homines, & multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ.*
Et adhuc in ea decimatio, & reuertetur, & erit in combuſtionem, ſicut ilex, & ſicut quercus, quibus in defluxu (foliorum) ſtipes [eſt]: ſemen ſanctum, ſtipes eius.	13	*Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in oſtenſionem, ſicut terebinthus, et ſicut quercus, quæ expandit ramos ſuos: ſemen ſanctū erit id quod ſteterit in ea.*

HAEC eſt ſecūda prophetia, in qua Deus prophetæ reuelauit
1 periturum regnum propter infidelitatem, & cæcitatē, atque duritiem Iudæorum. meminit tamen etiam ſanctarum reliquiarum, propter conſolationem piorum.

In anno quo mortuus eſt. heb. in anno mortuus eſt, &c. ſed vulg. doctè vitauit hebraiſmum. vtuntur enim Hebræi præteritis tanquam nomini

nominibus,præſertim cũ nominibus tẽporis poſitis in regimine. In anno mortuus eſt.in principiũ creauit Deus cęlum, & terram, id eſt,initio quando Deus cælum,& terram creauit. ſequitur autem in huiuſcemodi locutionibus coniunctio cum altero verbo. ſic Geneſ.1. & terra erat inanis, & vacua,id eſt, tunc, vel omnino omittendum eſt. vide infrà cap.14.verſ.3.& 4.ita hoc loco. Et vidi dominũ,id eſt,tunc vidi.&c.& Oſeæ.1. Principio locutus eſt dominus cũ Oſea,& dixit &c.id eſt, quãdo initio dominus locutus cum Oſea,tunc dixit &c.

Anno. Hebræis annus שנה dicitur à mutatione,ſeu reuolutione, quòd videlicet annus annũ perpetua ſerie ſequatur; atq; in anno perpetuæ rerũ,ac temporum ſint mutationes,ac viciſſitudines. *Super thronum*. à verbo כסה, quod operire,ſeu tegere ſignificat, dicitur nomen כסא thronus, vel ſedes, quam tapetibus operire ſolebant qualis eſt regum, & iudicum: & hoc differt à מושב, quod quamlibet in genere ſedem notat &c. *Fimbriæ*. ego nomen שולים non fimbrias modò, quas limbos dicimus, ſed inferiores veſtium partes ſignificare exiſtimo; quæ eò prolixiores fieri ſolent, quò maiorem quiſque faſtum præſefert, vnde cognationẽ habet cum verbis,quæ detractionem,ſeu deiectionem ſignificant,quòd deijciantur,& quaſi detrahi,& præſcindi poſſint, veſte adhuc integra remanente. Vide locos,in quibus inuenitur hoc nomen, & ſententiam meã comprobabis,neque huic loco aliud cõgruere poſſe videtur. quapropter periphraſis,qua vſus eſt vulg. quę ſub ipſo erãt, contemnenda non eſt. *Templum*, vel regiam. nomen hebr. היכל neſciunt plerique Rabini, ad quam radicem referri debeat. eſt autem à verbo יכל quod potentiam notat, quaſi dicat: dominica, vel baſilica,regia; vbi rex,ſeu dominus aliquis potenter regnat,& dominatur,& ה eſt litera formatiua. Hoc nomine tabernaculum domini, poſtea templum Hieroſolymitanum dictum eſt, quod vtrunque fuit Deo, velut aula,in qua peculiarem maieſtatis ſuæ præſentiam, ſeu potentiam exhibuit, ac declarauit.

Seraphim. à verbo שרף, quod eſt cremare, concremare, com- 2
burere,deducitur hoc nomen,quo dicuntur ſerpẽtes,ſeu dracones alati,& volantes,qui ne dum igniti coloris ſunt,verum etiam homines,quos mordẽt,letali ardore inflammant,frugesq́; & viridia alia afflatu ſuo adurunt:& Græcis huiuſmodi ſerpens πρηστήρ dicitur ab vrendo,ſeu inflammando, de quo Lucanus; Oraq́; diſtendens auidus ſpumantia preſter, vide in lib. Num. cap. 21. Eodem nomine dicuntur etiam ſpiritus quidam Angelici,alati, & volantes,eò quòd ignei ſint,& ardẽtes,quos Ezech.28.vocat אבני אש lapides

pides ignitos,quòd & toti dilectione arderent, & ſplendorẽ haud vulgarem emitterent. *Sex alæ vni, & ſex alæ alteri.* hebraiſmus ſex alæ,ſex alæ vni, id eſt, ſinguli ſenas alas habebant, ſeu tria paria alarum,quarum quis eſſet vſus, mox aperit. Mihi verò fit veriſimile,non tantùm duos ſeraphim domino aſtitiſſe,immo plurimos & innumerabiles; neque quòd duabus alis illinc auolarẽt, ſed quòd volitarent ſupra dominum,id eſt,alas agitarent,vt aues, quæ eodem loco conſiſtentes, tamen alas mouent atque expandunt.per pedes autem inferiorem totam corporis partem accipe, vt ſæpe in ſcripturis accipiendum eſt. In velata facie,reuerentiam tantæ maieſtatis cogita coniunctam tamen ſummo videndi, atq; cognoſcendi deſiderio,quam volitatio illa ſupra dominũ deſignabat.reuerentia verò verecundiam quoq; cognatã habet,quã in velatis pedibus intellige: neque prætereas, quòd cùm igniti ſint, & toti amore ardeant,adhuc tamen verecundè, & reuerenter ſe erga dominum gerant.claudit quidem oculos maieſtati dilectio (vt loquitur Bernardus) vt eã ſcilicet deponat qui diligit,non vt eam nõ agnoſcat dilectus.quod ſi adhuc contendas, etiam maieſtati oculos claudere dilectionem,vt audeat multa,quæ niſi diligeret, non auderet; & hoc quoque verũ eſſe fatebor libenter. Sed quæ maior audacia,quàm quòd tantum dominum amare quis audeat? quid ſi occultatio illa faciei non tam timorem, ac reuerentiam, quàm intolerabilem,& qui oculis creatis ſuſtineri nequeat, ſplendorem diuinæ maieſtatis deſignabat?nequit enim cõprehendi diuina maieſtas.volitant ergo beati ſpiritus, & videre deſiderant,neq; aliud agunt,& in hoc toti ſunt.quia tamen ſibi opus eſſe vident, vt facies ſuas operiant,ne opprimantur à gloria; corpus quoque ſuum operiunt,ne videantur & ipſi. quonã enim pacto nudi apparerent coram eo, cuius ſplendores ipſi ſuſtinere non poſſent? aut quid in ſe ipſis dignũ admiratione,atq; inſpectione intelligent,qui maieſtatem illam intuentur? Hanc viſionem vidiſſe Ieſaiam anno, quo mortuus eſt rex Ozias,certum eſt: vtrum verò ante eius mortem,an poſt,incertum. & hoc, an illud fuerit, parum refert,neque alicuius momenti apud me ſunt,quæ hìc ſomnia Rabini afferũt. Quò autem tenderit hæc viſio,infrà videbitur.

3 *Alter ad alterum* heb. hic ad hunc,id eſt, ad ſe inuicem. *Plena eſt.* heb. plenitudo terræ gloria eius: & poteſt ſuppleri verbum eſt, vel ſit.

4 *Poſtes.* Hebræis à verbo אמן, quod fidem, firmitudinem, certitudinem,ſeu ſtabilitatem notat,venit nomen אמנות, id eſt,poſtes à firmitudine,ſicut alia multa, quæ firmitatẽ, veritatem & ſimilia ſigni-

ſignificant. eadem quoque ratione ab eadem radice אמה in ſingulari ſignificat cubitum à certitudine, & firmitate. nam mēſura debet eſſe res firma & certa: אמות vero hoc loco idē eſt, quod אמנות. nam licet ſint forma diuerſa; idem tamen ſignificant. *Liminarium.* Hebræa vox ספים à סוף, quod ceſſare, finire, ſeu deficere ſignificat, deriuatur. ſicut ergo limen Latinis à limitando, id eſt, terminando appellationem habet; ita Hebræis סף à סוף; licet interdum capiatur pro ipſo poſte, vt Ezech. 40. *Et domus.* quod verſu primo templum vocarat, hîc domum appellat: fumus autem, ſeu nebula ſymbolum erat gloriæ domini. & ad domini præſentiam ſolebat excitari olim fumus, ſeu nebula. vide Exod. 24. & Num. 16. & 1. Reg. 8. adeò vt ipſum fumum gloriam domini appellare ſcriptura interdum videatur. Sed quid eſt, quòd præſentiam ſuam Deus olim nebula ſignificabat? nunquid habitare ſe lucem inacceſſibilem; & eos, qui gloriam ipſius intueri, ac ſpeculari auderent, tenebris inuoluendos? an omnia illis eſſe nebuloſa, & fumo plena? & ſi quid interdum ſplendoris illis illuceſceret, id eſſe peregrinum & modicum, præſertim ſi compararetur cum luce euangelica? nam neque in vultum Moſis, qui reſplendebat, poterant intendere oculorum aciem filij Iſrael: at Paulus ſe, & ceteros Apoſtolos gloriam domini reuelata facie, vt munda ſpecula, recipere gloriabatur. Hāc autem viſionem imaginariam fuiſſe ferè omnes exiſtimant: ſed ſi quis dicat oculis carnis prophetæ oblatam, & dominum humana ſpecie, veluti regem, in ſolio ſedentem Ieſaiæ apparuiſſe, meritò reprehendi nequaquam poterit, præſertim cùm huius verſus verba id confirmare videantur, maximè autem verſ. 5. in quo propheta affirmat ſe valde timere, quòd Deum vidiſſet præſentē oculis ſuis. Fuiſſe autem hanc primam omnium viſionum, neque ordinem ſeruari in deſcribendis reuelationibus etiam non nulli probabiliter affirmant. nam hîc munus ei commiſſum, atque iniunctum videtur, vt ſtatim ipſe narrat. quorum tamen ſententiā non video, cur probare debeam. nam quod de munere prophetandi iniuncto afferunt, non ſimpliciter de munere prophetandi intelligo: ſed ad peculiarem prophetiam, quæ ſtatim explicabitur, puto referendum. Sed hæc parum ad rem. Illud potius conſiderandum, voluiſſe dominum, vt propheta, qui nūciaturus eſſet populi excæcationem, ſpecimen quoddam diuinæ gloriæ prius videret, beatos quoque ſpiritus Iehoua ſanctitatem, ac quàm dignus eſſet, quem tota terra coleret, & ſanctificaret prædicantes magnis vocibus, & auribus audiret, & oculis intueretur; ab ipſiſque ſpiritibus diſceret, quo pacto diuina tractāda eſſent, ac quo pacto erga dominum

affectus eſſe deberet : gloriam enim, maieſtatemque intuitus eſt, non tantùm dum in excelſo throno ſedentem vidit, aut domum fumo plenam, ſed & cùm fimbrias, imaſque veſtes regiam implere,id eſt,magna ex parte occupare conſpiceret. Quid hoc, quæſo, erat,niſi quòd vel ſola diſtillatio quædam diuini luminis,quo dominus ille excelſus amicitur,tanquam veſtimento, ad illuſtrãdam vniuerſam eccleſiam ſuam ſufficeret? per ſpeculũ enim videmus, & per fidem ambulamus,& ex parte cognoſcimus. manſionẽ quidem illam beatorũ ſe ipſo illuſtrat dominus : & agnus ipſe eſt ſol. at noſtram hãc eccleſiam,quæ & templum, & regia quoque ipſius eſt,fimbriis ſuis implet, ac diuitem, & illuſtrem reddit. Nec enim caro Chriſti,& quæ in carne dominus geſſit,humanitatis,denique myſteria omnia, ac quæ ad noſtram ſalutem nobis reliquit ſacramenta,aliud ſunt,quàm fimbriæ quædam diuinæ maieſtatis,ſi cõferantur cum illa immenſa gloria,quæ reuelabitur in nobis,quando eum videbimus, ſicuti eſt. Hanc igitur viſionẽ intuitus Ieſaias, iam quid ſenſerit,videamus:hinc enim quid portenderit dominus viſione iſta, aliqua ſaltem ex parte colligemus.

5 *Væ mihi,quia tacui.* ad culpam hoc plerique referunt,me miſerũ, quòd & ſilentio, & loquela ſæpius peccaui, cumque ſim pollutus labiis, & in ſermone ſæpius offendam, & inter mei ſimiles habitẽ: viderim nihilominus meis ipſe oculis regem illum &c.Vbi annotatione dignum eſt,quòd cùm propheta indignitatem ſuam libẽter agnoſcat,& planè cõfiteatur; nullius tamen criminis à cõſcientia,quàm lapſus verborum damnatus fuerit. hic ſenſus planus eſt, & ſequentibus conuenire videtur, vbi eſt ſermo de ablata iniquitate,& peccato &c.Sed alius poterit ſubeſſe ſenſus ab hoc maximè diuerſus. ſi hæc ad malum pœnæ referas,& כי duobus primis locis poſitum aut affirmatiuè,aut diſiũctiuè accipias,vt ſolent Hebræi, quando in eadem clauſula bis aut ſæpius ponitur,vt 1.Reg.18. aut colloquium, aut occupatio eſt illi, aut iter &c. verſ.27. vbi etiam vulg. diſiunctiuè vertit. illud autem contaminatus labiis pœnæ ſit, non culpæ, ſicut & Moſes (ſi vulgatum ſequaris interpretem : ſcio enim & illa verba aliter accipi poſſe) ex quo cœpiſſet loqui cum domino,præpeditum ſe ſenſit,& in lingua,& labiis duriciem quandam, ſeu grauedinem paſſus eſt,id eſt,hæſitãtiam linguæ traxit, ac balbutire cœpit. vide Exo.4. vnde Exo.6. dicebatur Moſes incircumciſus labiis, ſeu præputium in labiis habere. incircumciſum autem eſſe, & pollutum, ſeu cõtaminatum idem ſæpe ſunt, & vt cognata in ſcripturis cõiunguntur. Illud quoque ꝙ ſecundo loco eſt, נדמ coniungatur cum pronomine primæ perſonæ, vt in

priori

priori parte verſus; contaminatus labiis ego habitabo in medio populi. Inquit ergo propheta; heu me, nam in ſilentium redactus ſum, id eſt, perij, vel certè ero mutus, ſeu blæſus ac balbus inter meos deinceps vulgi irriſione expoſitus aut admirationi. nam vidi oculis meis Iehoua. vulgata enim erat opinio, quòd qui viſiones vidiſſent, periculum mortis vix euaderent. vide Iud.13.& Gen.31, admiratur enim Iacob, quòd vidiſſet dominum, & nō moreretur. Quòd verò נדמיתי non tacui, ſed perij, aut actum eſt, interpretor, ſcito, quòd quamuis דמה in voce actiua ſilere, ac ſubinde quieſcere ſignificet; (de quo iam ſuprà cap.1. verſ.9.) in voce tamē paſſiua eſt, in ſilentium, ſeu quietem redigi, & ſemper eſt pœnæ: & idem valet, quod actum eſt, diſperiit &c. de quo vide infrà cap.15. verſ. 1. ſentiebat enim Ieſaias præpeditam linguam, quod ſollemne eſt iis, qui viſione quapiam terrentur, ac ſtupent. Hanc autem interpretationem in verſione ſecutus ſum, tantùm, vt ſic poſſe Hebræa reddi ſignificarem, eamque amplecterer, niſi nouitas obſtaret, quæ tamen interdum non modò venia, verùm etiam laude digna eſt, præſertim cùm communis interpretatio ſuos habeat nodos.

Metu correptum prophetam & propè attonitum, ſuo more ſub- 6
leuat, ac conſolatur Deus, & veluti cauterio quodam labiorum de- &
licta, (ſi priorem interpretationem ſequaris) aut grauitatem, præ- 7
putium, id eſt, hæſitantiam, ſeu debilitatem linguæ, omne denique impedimentum, (ſi poſteriorem) aufert, atque delet. Hebręis enim quæ nomina culpam, eadem propè omnia, & malum pœnæ quoque ſignificant. cumque carbo ignitus ori appoſitus ſoleat impedimentum afferre etiam expeditè loquenti, prophetæ tamen facultatem loquendi facilè præbet, atque reſtituit, per diuinam virtutem. *Quem forcipe tulerat.* hebr. non habet hîc relatiuum, ſed eis familiare eſt illud omittere, ita vt præteritum pro participio acceptum videatur, quaſi dicat, & in manu eius carbo accenſus forcipe ab altari acceptus. *Altari.* hebr. à verbo זבח, quod mactare propriè ſignificat, deinde etiam & mactatas pecudes in ſacrificio offerre, venit nomen מזבח, id eſt, ara, ſeu altare, ſuper quo mactatæ pecudes ſacrificabantur. hic autem locus oſtendit, rectè vulgatum ſuprà verſ. 1. tranſtuliſſe templum; ego verò dixi regiam, tantùm vt propria ſignificatio nominis conſtaret. erat autem templum, regia Iehoua, vt ibi annotaui. *Mundabitur*, vel expiatum eſt. verbum autem כפר propriè tegere, operire, abſcōdere, oblinire &c. ſignificat: & in ſecunda coniugatione eſt etiam abſtergere immundiciem, vel ſordes, vel erratum, vel iram, vel offenſam amouere è conſpectu, ne amplius appareat, imputetur, vel offendat.

dat. noſtri verbo expiandi reddiderunt: poteſt etiam reddi verbo emundandi, ſeu depurgandi.

8 Maieſtatem ſuam exhibuerat dominus prophetæ, quam ſpiritus angelici laudabant, ac ſumma cum reuerentia prædicabant, vt quàm dignus eſſet, qui à mortalibus etiam coleretur, intelligeret, atque pro ſua virili eos imitaretur, qui magnis vocibus ſanctum ſæpius vocabant, & dignum eſſe cuius gloria, & confeſſione vniuerſa terra impleretur, prædicabant: optaretque vt hominum corda religione ac timore tanti numinis tangerentur, ac contremiſcerent, & prædicatione verbi commouerētur, præſertim cùm firmiſſima quæque illius aulæ, ſeu templi Seraphim vocibus tremefacta videret. Sed cùm hęc ipſa prophetam quoque ſtupefeciſſent, ne fortè agnoſcens imbecillitatem ſuam munus detrectaret, vbi carbone ignito, impedimento illo ac indignitate liberatus eſt, vireſque loquendi recuperauit; audit vocem interrogantis, quem nam mitteret? vndè intelligere poſſumus quorſum tenderit iſtæc viſio: dignum quippe viſum eſt domino, vt huiuſcemodi viſum præcederet creationem, ac delegationem prophetæ ad populum illum durum, & intractabilem. poterat ſanè Seraphim mittere, ſed mauult hominem, qui vt culpa non vacaſſet, ſi antequam diuino adureretur carbone, id muneris ſuſcepiſſet, ita laude dignus eſſet, ſi à Deo purgatus, & iam diuina viſione inſtructus id libenter obire ſe velle profiteretur. is enim diuini verbi aptus miniſter cenſendus eſt, qui & diuina percepit, & dono ſermonis donat⁹ eſt. Illud quoque nequaquam prætereundum videtur, quòd non dicit; ego eo, aut ibo, ſed mitte me, quaſi dicat, ſi miſeris, ibo. quomodo enim prædicabunt, niſi mittantur? *Quis ibit nobis.* datiuus additur more heb. per pleonaſmum; hîc tamen numerum multitudinis myſterio non vacare, ſancti patres annotarunt.

9 Illa etiam verba; *Nolite intelligere, nolite cognoſcere,* per futurum verti poſſunt, non intelligetis, non cognoſcetis. ſed quæ ſequūtur, vt imperatiuè dicta accipiantur, videntur exigere, ne intelligatis, ne cognoſcatis. & accipienda ſunt, ſicut quæ ſequuntur.

10 *Impingua.* à nomine שמן, quod in genere omnem pinguedinem notat, fit verbum, quod pingueſcere ſignificat, & in tertia fit actiuum, craſſum redde, & obtuſum. vĕtres enim pingues non gignūt mentem tenuem; & ſicut corpora pinguia minus ſunt agilia, neque facilè mouentur; ſic metaphoricè cor pingue, ſeu mens craſſa illa dicitur, quæ non penetrat, non ratiocinatur. *Claude*, vel præſtringe. heb. enim שעע eſt reprimi, ſeu retineri, vt ſit contrarium verbo exerendi, ſeu proferendi, & emicandi, de quo infrà 29. hîc eſt

hîc eſt in tertia reſtringe,ſiue præſtringe,reprime oculos,ne videãt &c. Quæ his duobus verſibus continentur, accipienda exiſtimo, vt verba irati animi,quę nihil aliud ſignificant,quàm illos ob malitiam ſuam audientes non intellecturos,neque percepturos quod ipſis expediret, & quæ domini iuſſu ipſis proponebantur. certumque eſſe, quòd obruti vitiis,ac longa peccandi cõſuetudine nõ attenderent monitionibus prophetarum, vt eſſent in auribus eorum verba prophetę,ſicut verba libri ſignati &c. vt infrà 29,dicitur,qui locus hunc explicat. quòd autem tota hebetudo ab ipſis proueniat, neque Deus ſit, qui (ſi propriè loquaris) illos excæcet: probat hîc quoque locus, dum prophetæ præcipitur, vt ipſorum cor impinguet, & aures eorum obturet &c. quî enim fieri poſſet, vt id propheta præſtaret? ſignificat ergo illos nihil minus intellecturos, quàm ſi quis eorũ aures obturaſſet, aut oculos repreſſiſſet &c. nã, quod Ioan.12.dicit; Propterea non poterant credere,quia iterum dixit Ieſaias; Excæcauit oculos eorum &c. non ita accipiendum eſt,vt ſonant verba:ſed, Propterea non poterant credere,quia tales erant, quales præuidit Ieſaias ipſos futuros, quando illa verba dixit. Notandum quoque,quòd magnus ille Baſilius atque Athanaſius annotatum reliquerunt, quòd in propheta videntur hæc verba eſſe Dei patris: Ioan. autem loco citato videtur dicere fuiſſe verba Dei filij:at apud Lucam in actis Apoſtolorum dicantur eſſe verba s.s.vt probabile videri poſſit,reuelatum in hac viſione fuiſſe prophetæ trinitatis myſteriũ, non ſolùm quia ter ſanctũ clamabãt Seraphim dominum illum regem Iehoua; aut quia; quis ibit nobis, dixit Deus:verùm etiam quando vocem hanc audiuit, tanquã à ſingulis perſonis prolatam. *Conuertatur.* Verbum שוב Hebræis abſolutè poſitum,interdum idem valet,quod reſipiſcere,ſeu pęnitere, vt Deut 30.Tu autem cõuerteris &c. & Ier.5. poteſt quoque conſtrui cum verbo ſequenti,conuertantur & ſanem,id eſt,iterum ſanem. vide infrà verſ.17. *Et ſanẽ.* heb.reſtituatur ei ſanitas. heb. verbum רפא eſt morbum lenire,medicari,ſanare, interdũ cum accuſatiuo,interdum cum datiuo, vt hoc loco. Ad verbum, & ſanitatem illi conferat, id eſt, ſanitas conferatur. vtuntur enim tertiis perſonis heb. non rarò imperſonaliter.

Vſque quo domine &c. admiratur propheta ſeueritatẽ diuinæ ſen- 11
tentiæ in populum ſuum, neque dubitans quin ita futurum ſit, de duratione illius cæcitatis ſolicitus,interrogat,quàm diu Adonai? cui reſpondet dominus duraturam cæcitatem quouſque omnino perirent,ac eorum reſp. penitus deleretur, & ciuitates deſolarentur, & vaſtatio vbique obtineret. illud autem, donec, non eſt ita accipien-

accipiendum, vt poſt illud exſilium & deuaſtationem exſules depoſituri eſſent cæcitatem, ſed nihil aliud notat iuxta Hebræorum idiotiſmum, quàm quòd cæcitas, ſeu obcæcatio contingeret deſolationem illam. itaque non dubito, quin quæ verſ. 11. & 12. dicuntur, ad tempora Titi, & Veſpaſiani referenda ſint: quòd autem vltimo loco, ad tempora Hadriani; adhuc, inquit, poſt illam inſignem cladem Ieroſolymitanam, iterum decimabuntur, iterumque erit in depaſtionem, ſeu exuſtionem, vt ſimilis ſit ilici, aut quercui tempore, quo eis folia defluunt, ſtipite tantùm apparente. quam ſimilitudinem ſuprà habes cap. 1. verſ. 30. Sed voces examinemus.

12 *Longè faciet*, vel procul remouebit. vide Ioſephum, quot millia Iudæorum abducta fuerint in captiuitatem, ac diſperſa per totum orbem, quos hodie etiam vbique terrarum videmus diſperſos. *Quæ derelicta fuerat.* à verbo עזב, quod eſt, dereliquit, deſeruit &c. præſertim ſi cum accuſatiuo tantùm conſtruatur (mutat enim modum ſignificandi ex varia conſtructione, vt Pſal. 14. ſuper te reliquit ſe. Et Geneſ. 39. reliquit omnia ſua in manu Ioſeph, id eſt, commiſit: & Nehe 3. reliquerunt vſque ad, id eſt, extenderunt) venit part. עזוב, quod in genere feminino in abſtracto interdum accipitur, id eſt, derelictio. vide infrà cap. 17.

13 *Decimatio.* à nomine numerali עשר, id eſt, decem venit nomen עשירית, id eſt, decima, ſeu decimatio, quod aliqui accipiunt in bonam partem pro electis, quos vltimis verbis ſemen ſanctum vocat, quibus nequaquam aſſentior, quòd quæ ſequuntur, non conueniant, & erit iterum in depaſtionem, ſeu combuſtionem. quare (vt iam expoſui) ſic accipiendum eſt: vt idem ſit, adhuc in ea erit decimatio, & quod mox additur, & reuertetur, & erit in depaſtionem, vel ſic; poſt illam multam deſolationem adhuc tamen decima, id eſt, non nulli, & pauci remanebunt. ſed reuertetur, & erit, id eſt, iterum erit in depaſtionem: ſemel enim, atque iterum vaſtati ſunt, vt iam dixi. Notandus eſt autem hebraiſmus, & vſus illius verbi שוב, quod eſt redire, & iuxta variam conſtructionem variè reddi debet; ſi conſtruatur cum altero verbo, optimè redditur per aduerbium, vt Iob 7. non reuertetur oculus meus videre bonum, id eſt, non iterum videbit. Pſal. 85. Non ne reuerteris, viuificabis nos, id eſt, iterum viuificabis. & Ioſue 5. &c. Iam ſuprà dixi de verbo בער quod adurere, deinde depaſci ſignificat: quòd ſi comparationem, quæ ſequitur, cum his coniungas, verte depaſtionem: erit in depaſtionem, ſicut ilex &c. ſed melius videtur, vt ad ſuperiora omnia re-

nia referantur, repetito verbo, erit, vt ſuprà cap. 1. Quando fuerit, ſicut ilex &c. *Quæ expandit &c.* vulg. à verbo שלך, participium שלכת accepit verbaliter pro emittente ſeu expandente, מצבת pro ramis. ego in abſtracto accepi, quaſi ſit idem, quod in primo cap. In hac eadem ſimilitudine dicitur עלה נבלת, id eſt, quando marceſcit folium, vel, vt vulg. defluentibus foliis. eſt autem à verbo שלך, quod tantùm in tertia eſt in vſu, & ſignificat deiicere deorſum, de quo infrà 34. Interfecti eorum deiicientur. hinc שלכת deiectio. & porta quædam apud Ezechielem porta deiectionis dicitur: quia per eam ſordes deiiciebantur, quod Rabinos ignoraſſe nihil mirum, qui hîc ſomnia afferunt, quos plerique ex noſtris ſequuntur. *Ramos.* ego ſtipitem dixi. nam hebr. מצבת eſt à verbo, quod ſignificat ſtare, nempe יצב, quod in voce paſſiua ſignificationem habet neutram, vt alia, quæ videre potes in lexi. & non à נצב, in qua forma verbaliter non legitur, vnde pro ſtatuis frequentiſſimè accipitur: hîc autem pro ſtatua arboris, id eſt, trunco, ſeu ſtipite; quod qui non animaduerterunt, pro ſubſiſtentia acceperunt, alij pro fulcro, alij aliud ſomniarunt: cùm tamen de quercubus ſit ſermo, quales amiſſis foliis maneāt, immobilibus truncis, & horridæ viſu. Sed annotatione digniſſimum eſt, quòd prophetico more ſimilitudinem deflectit paullulum propheta ad conſolationē, in trunco illo conſiderans vim producendorū iterū foliorum, & fructuum. Semen, inquit, ſanctitatis, vel ſanctum truncus eius. vbi opus eſt meminiſſe, quod iam ſuprà annotaui, quę de vaſtatione populi Iſraelitici hîc propheta, & alij cōmemorant, nō intelligenda tantùm eſſe de corporali, ſeu viſibili vaſtatione, ſed etiam de amiſſione omnium bonorum per peccata, & infidelitatē, quæ corporalis vaſtationis in cauſſa fuerunt. ſemper aūt reliquias ſuperfuturas ſignificat, quas ſemen ſanctum appellat: qui enim incolumes ſuperfuerunt, & in ſua infidelitate perſiſtūt, illi iam inter Iſraelitas non computantur. Vel ſic, truncus ille iccirco remanebit, vt ſit quoddam ſanctitatis ſeminarium. in hoc enim non nulli ſuperſtites remanſerunt, quia ex illis orituri erant ſanctiſſimi illi viri, quos in primitiua eccleſia ſcimus floruiſſe. Quid ſi truncum appellet pauculos quoſdam pios, apud quos manſit fides illa patriarcharum, qui quidem patriarchæ fuerant, veluti radix ſancta, ex qua orta fuerat, non ſolū ſecundum carnem, ſed ſecundum fidem innumerabilis illa Iſraelitarum multitudo, qui vbi exciderunt à fide, ab arbore quoque ipſa deciderunt, ſeu tanquam rami præciſi ſunt, & proiecti ſunt in conculcationem omniū gentiū, vt pauciſſimi tātùm māſerint filij fideles, quibus inſeri poſſent gētes, vt fie-

vt fierent filij Abrahæ? certè ad hunc locum videtur alludere Paulus ad Rom. 11. vbi poſtquam dixiſſet reliquias, ſeu electos quoſdam ſalutem conſecutos, ceteros autem excæcatos, & oculos habuiſſe, neque vidiſſe; & aures, neque audiuiſſe, dicit maſſam & radicem ſanctam eſſe, & quoſdam ex ramis fractos eſſe, vt gentes inſererentur. quæ omnia in hoc capite ita habes, vt non indigeat Ieſaias meliori interprete. eſt ergo ſenſus, & erit ſimilis ilici, & quercui: quarum in deiectione foliorum tantùm truncus quidam remanet. truncus autem ille in populo ſemen quoddam ſanctum eſt, ſeu radix quædam ſancta, quæ nunquam interibit.

CAPVT SEPTIMVM.

Noua.

1 *ET fuit in diebus Ahaz filij Ioathan filij Vziæ regis Iehuda, aſcendit Reſin rex Aram, & Phacee filius Romeliæ rex Iſrael Ieruſalem, ad præliandum aduerſus eam, & nō potuit expugnare eam.*

2 *Et nuntiatum eſt domui David, dicendo; Conſedit Aram ſuper Ephraim: & commotum eſt cor eius, & cor populi eius, ſicut mouentur arbores ſyluæ à vento.*

3 *Et dixit Iehoua ad Ieſaiam; Age egredere in occurſum Ahaz, tu & Sear Iaſub filius tuus, ad extremū aquæ ductus piſcinæ ſuperioris, ad viā agri fullonis.*

4 *Et dices ad eum; Sis circūſpectus, & quieſce: ne timeas, & cor tuū ne molleſcat à duabus extremitatibus titionum fumantiū iſtorū, in ardore iræ Reſin, & Aram, & filij Romeliæ.*

5 *Eò quòd conſultauit aduerſum te Aram malum, Ephraim, & filius Romeliæ dicendo;*

6 *Aſcendamus in Iudam, & expergefaciamus eum, & diſſecando pertrahamus eum ad nos, & regnare faciemus*

Vetus.

1 *ET factum eſt in diebus Achaz filij Ioathan, filij Oziæ regis Iuda, aſcēdit Raſin rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex in Iſrael in Ieruſalem, ad præliandum contra eam, & non potuerunt debellare eam.*

2 *Et nuntiauerunt domui David, dicentes; Requieuit Syria ſuper Ephraim: & commotum eſt cor eius, & cor populi eius ſicut mouentur ligna ſyluarum à facie venti.*

3 *Et dixit dominus ad Iſaiam; Egredere in occurſum Achaz tu, & qui derelictus eſt Iaſub filius tuus, ad extremum aquæ ductus piſcinæ ſuperioris in via agri fullonis.*

4 *Et dices ad eum; Vide, vt ſileas: noli timere, & cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium iſtorum in ira furoris Raſin regis Syriæ, & filij Romeliæ.*

5 *Eò quòd conſilium inierit cōtra te Syria in malum, Ephraim, & filius Romeliæ, dicentes;*

6 *Aſcendamus ad Iudam, & ſuſcitemus eum, & auellamus eum ad nos, & ponamus regem in medio*

Noua.

eiemus in medio eius filium Tabel.

7 Sic dicit dominus Iehoua; Non cōſiſtet,neque erit.

8 Quia caput Aram Damaſcus, & caput Damaſci Reſin:& infra ſexaginta quinque annos deiicietur Ephraim,ne ſit populus.

9 Et caput Ephraim Samaria,& caput Samariæ filius Romeliæ. ſi non credideritis,etiam non ſtabiliemini.

10 Et locutus eſt iterum Iehoua ad Ahaz dicendo;

11 Pete tibi ſignum ab Iehoua Deo tuo,penetra ad infernum vel extollere ſurſum.

12 Et dixit Ahaz; Non petam, neque tentabo Iehoua.

13 Et dixit; Audite, quæſo, domus Dauid. num parum eſt vobis defatigare homines,quia defatigatis etiam Deum meum?

14 Propterea dabit dominus ipſe vobis ſignum; Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Immanuel.

15 Butyrum,& mel comedet, ſciendo abhorrere à malo, & eligere bonum.

16 Quia antè quàm ſciat puer abhorrere à malo, & eligere bonum, deſeretur terra, quā tu deteſtaris propter duos reges eius.

17 Adducet Iehoua ſuper te,& ſuper populum tuum, & ſuper domum patris tui dies, quales non venerunt à die diſceſſus Ephraim ab Iehuda, regem Aſſur.

18 Et erit. in illo die adſibilabit Iehoua muſcæ,quæ eſt in fine riuorum Aegypti, & api quæ eſt in terra Aſſur.

19 Et venient,& deſidebūt vniuerſi

Vetus.

medio eius filium Tabel.

Hæc dicit dominus Deus; Nō ſtabit, & non erit iſtud.

Sed caput Syriæ Damaſcus,& caput Damaſci Raſin, & adhuc ſexaginta & quinque anni, & deſinet Ephraim eſſe populus.

Et caput Ephraim Samaria,& caput Samariæ filius Romeliæ. ſi non credideritis,non permanebitis.

Et adiecit dominus loqui ad Achaz, dicens;

Pete tibi ſignū à domino Deo tuo in profundum inferni, ſiue in excelſum ſuprà.

Et dixit Achaz; Non petam, & non tentabo dominum.

Et dixit; Audite ergo domus Dauid. nunquid parum vobis eſt, moleſtos eſſe hominibus,quia moleſti eſtis & Deo meo?

Propter hoc dabit dominus ipſe vobis ſignum; Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel.

Butyrum,& mel comedet, vt ſciat reprobare malum,& eligere bonum.

Quia antè quàm ſciat puer reprobare malum,& eligere bonum, derelinquetur terra,quam tu deteſtaris à facie duorum regum ſuorum.

Adducet dominus ſuper te, & ſuper populum tuum, & ſuper domum patris tui dies,qui nō venerunt à diebus ſeparationis Ephraim à Iuda cum rege Aſſyriorum.

Et erit in die illa: ſibilabit dominus muſcæ,quæ eſt in extremo fluminū Aegypti,& api,quæ eſt in terra Aſſur.

Et venient,& requieſcent omnes

Noua.		Vetus.
illi in torrentibus excauationum, & in cauernis ruptum, & in omnibus cõtignationibus & domibus laudatis.		*in torrentibus vallium, & in cauernis petrarum, & in omnibus frutetis, & in vniuerſis foraminibus.*
In die illo radet dominus nouacula mercenaria (quæ eſt) trãs fluuium rege Aſſur caput, & pilũ pedum, adde inſuper & barbam.	20	*In die illa radet dominus in nouacula conducta in his, qui trans flumen ſunt, in rege Aſſyriorum, caput, & pilos pedum, & barbam vniuerſam.*
Et erit in die illo, alet quiſpiã vitulam armenti, & duas oues.	21	*Et erit in die illa: nutriet homo vaccam boum & duas oues.*
Et erit: præ copia producti lactis comedet butyrum. butyrum enim & mel comedet omnis, qui remanſerit in medio terræ.	22	*Et præ vbertate lactis comedet butyrum. butyrum enim, & mel mãducabit omnis, qui relictus fuerit in medio terræ.*
Et erit in die illo. erit omnis locus, in quo ſunt mille vites pro mille argẽteis, in ſenticetum; & vepricetũ erit.	23	*Et erit in die illa: omnis locus vbi fuerint mille vites mille argenteis, in ſpinas, & in vepres erunt.*
Cum ſagittis, & arcu eũdum erit illuc. quia ſenticetum, & vepricetum erit vniuerſa terra.	24	*Cum ſagittis, & arcu ingredientur illuc. vepres enim, & ſpinæ erunt in vniuerſa terra.*
Et omnes montes, qui ſarculo coaceruabuntur, non perueniet illuc timor ſentum, & veprium. & erit in emiſſionem boum, & in conculcationem pecudum.	25	*Et omnes montes, qui in ſarculo ſarrientur, non veniet illuc terror ſpinarum, & veprium, & erit in paſcua bouis, & in conculcationem pecoris.*

1 HISTORIA nota eſt, lege in vltimo lib. Reg. cap. 17. *Aſcẽdit.* עלה, id eſt, aſcendit non ſemper ab inferiori loco ad ſuperiorem conſcendere ſignificat Hebræis, verùm etiam ferri aliorſum, ſeu transferri. exempla paſſim obuia. *Syriæ.* hebr. Aram. eſt autem Aram Armenia, quæ nomen ſortita eſt ab ארם filio, ſeu nepote Noach. ſi etymologiam ſpectes, à ſitus altitudine nomen habere certum eſt. equidem omnium in toto terrarum orbe Armeniam celſiſſimam eſſe indicio eſt, vt ſcriptura teſtatur, in montanis אררט, quæ pars eius exiſtit, exacto diluuio arcam Noach reſediſſe, Gen. 8. deinde verò, quia Amos 9. dicitur Syros tranſlatos fuiſſe ex Kir in Armeniam, ex illo euentu poſtea dictam Syriam veriſimile eſt: quæ prius appellata eſt Armenia, quanquam adhuc aliqua pars Armeniæ primæuum nomen retinuerit. porrò vt longa, & lata eſt; ita quoque in multas regiones, ſecundũ vr-

bes

bes earum diſtinctis appellationibus cognominatam legimus. illa, in qua eſt Damaſcus, Syria Damaſci dicitur, 2. Sam. 8. & in qua eſt Tcoba, dicitur Syria Tcoba, quæ ſcilicet inter Libanum, & Antilibanum iacet; & corrupto vocabulo caua Syria dicitur, Græcis Cœle ob dimiſſam à decliuitate montium planiciem, id quod צובא heb. ſonat. 2. Sam. 8. & Pſ. 60. ſic quoque dicitur Heb. Syria duorum fiuminum, quam Græci vocant Meſopotamiam, Latini Interamnem, quòd inter Euphratem, & Tygrim ſita ſit. eſt & Syria Maacha, fortè à מעכה filio Hachor ex Reuma vxore, qui ciuitatem de ſuo nomine appellauit. Hæc commemoraui ex quodam viro docto, vt facilius intelligat lector, quæ 2. Sam. 8. & 10. ſcribuntur. *Ad prœliandum.* hebr. nomen eſt, quod propriè cædem, ſeu incisionem ſignificat, quæ fit ore gladij, vt Hebr. loquūtur, in bello, quare bellum vertunt interpretes. *Et non potuit*, id eſt, neuter illorum potuit. *Expugnare.* Verbum hebr. לחם in voce paſſiua ſignificationem habet actiuam, & credo ſignificare, pugnare cum ſuis compoſitis. in lib. Reg. eſt abſolutè poſitū ולא יכלו להלחם, & nō potuerunt debellare. hîc exprimitur pronomen & præpoſitio עלי, id eſt, ſuper.

Requieuit, vel conſedit. heb. verbum נחה conſedere, conquieſcere &c. ſignificat. hîc autem terminatio eſt feminina propter nomē ארם; transferturque ad pacē, vt interpretari poſſimus, quieuit Syria ſuper Ephraim, id eſt, pacē iniit Sytia cum Iſrael. regnū enim decē tribuū ſępe Ephraim dicitur. Ieroboā enim primus rex Ephrateus fuerat. erat quoque potētiſſima illa tribus inter ceteras. Vel, exercitus Syrorū in terra Iſrael cōſederat, cùm aduerſus regnū Iuda properaret. vnde cōiectari poterant, illos iunctis viribus velle aggredi Iudæam. Non tamen prætereundū eſt, quòd נחה poteſt eſſe integrum verbum, ſeu radix; & ſignificat ſenſim, & placidè ducere, deducere, vt paſtor gregem: vt neutrū autem acceptū, huiuſmodi ſenſum efficit; ſenſim acceſſit exercitus Syrorū ad Iſrael. Nec obſtat, quòd hæc ſit terminatio maſculina, ארם autem videatur eſſe femininum, vt cetera nomina regionum: nam mox paullò inferius dicitur; יעץ ארם conſilium iniit Aram &c. terminatione etiā maſculina, quia pro ipſis Syris accipitur. Alij ſupplent nomen, duxit exercitum; quaſi ſit verbū caſtrenſe. ſed quia nō memini me legiſſe verbum נחה abſolutè poſitum, propterea per verbū, conſedere, verti: idque ſignificare exiſtimo, quod mox dicitur, Syriā, & Ephraim iniiſſe conſiliū aduerſum Iudam. *Commotum eſt cor.* idem verbum mox repetitur, mouentur arbores &c. & ponitur verbum ſingulare cum nomine plur. quaſi ſignificaret ſingulorū corda trepidaſſe.

(eſt autem in trepidatione cordis frequens palpitatio, ac commotio) ſicut nulla eſt arbor in ſylua, quæ non commoueatur, flante vento.

3 *Qui relictus eſt filius tuus.* hebr. eſt Sear Iaſub, nomen proprium filij Ieſaiæ, quod ſi interpretari velis, valet, reliquiæ reuertentur, quod nomen non dubium, quin filio indiderit, ob myſterium, de quo ſuprà 1. & 4. & frequentiſſimè apud hunc prophetam, vt vel ex hoc nomine & eius ſignificatione & præcepto domini, qui voluit, vt propheta ſecum duceret hunc filium ad regem Ahaz, poſſimus aliqua ex parte coiicere, quò tendant verba prophetæ, quæ infrà explicabuntur. *Aquæ ductus.* nomen hebr. ab aſcendendo appellationem habet: à ſuperioribus enim locis per aquæductus, aquæ decurrunt. *Piſcinæ.* Nomen hebr. ברכה eſt à verbo, quod placidè, & benignè alloqui, aut genu flectere ſignificat. vnde ברך genu & ברכה benedictio tam quæ verbis, quàm quæ re præſtatur. quare ſic dicta eſt piſcina Hebræis, vel quòd in ea ſint aquę placidæ ſtagnantes, vel potius à copia, & multitudine aquarum: copiam enim interdum benedictionem vocat hebraiſmus. *Fullonis.* à verbo כבס, id eſt, lauit, lauando candidauit, venit nomen כובס, quod nomine *γναφέυς* reddidit Mar. 9. vbi & ſignificationem explicauit, quando dicit; Veſtimenta illius facta ſunt ſplendida, & candida valde, ſicut nix, qualia *γναφέυς*, fullo, ſuper terra non valet candida facere.

4 *Vide*, vel caue. nam שמר in voce paſſiua vtuntur Heb. non rarò in dehortationibus, & vetationibus, & verbo cauendi reddi poteſt, & in imperatiuo valet, caue: ego exiſtimo conſtructum cum altero verbo, vt hoc loco, hunc habere ſenſum; caue & quieſce, id eſt, attende, nihil aliud, quàm quieſcas; vel vide, vt quieſcas. quem ſenſum expreſſit vulg. &c. *Formidet.* nos, molleſcat. id enim propriè ſignificat hebr. verbum רכך. vulg. ſenſum expreſſit: opponitur enim rei condenſatæ, & induratæ: cor autem pauidorum videtur liqueſcere, & tenerum fieri; audacium autem, ac fortium virorum obdureſcere, ac firmari. *Titionum.* אוד eſt torris, titio, lignum aduſtum, quod ex igne extrahitur. Zach. 3. Titio ereptus ex igne. quò reſpexit Iudas, Illos, inquiens, per timorem ſaluos facite ex incendio rapientes. & fortè eſt à verbo ידה, quod proijcere, ſeu iaculari ſignificat, quamuis Rabini radicem non aſſignent: per extenuationem autem duos illos reges duas extremitates, ſeu caudas titionum vocat, quòd duo tantùm ligna fumantia haud ingentem flammam poſſint emittere. vnde & fumantium dixit, quòd non tam ignem, quàm fumum excitarent, & modica aqua

aqua poſſent extingui. *In ardore.* no. חרי ſemper eſt hebr. in regi. à verbo חרה ; eſt autem ardor,ſeu excandeſcentia, & iungitur nomini אף , quod propriè naſum, deinde & iram ſignificat. iram ergo illorum regum cõparat fumo tirionum: irati enim fumum naribus efflare dicuntur. Commotum itaque Iudæorum cor præ timore, cùm commemoraſſet propheta (quia ſolẽt meticuloſi plerunque,dum remedium quærunt, multa indigna committere cõtra Dei voluntatem,ſicut fecit Ahaz,qui ad Aſſyrios miſit &c. vide lib. regum.) introducitur iam nunc iuſſus à domino, vt timorem auferat, regemque, ac populum confirmet, præmuniatque iter ad aperiendum myſterium Chriſti. Solet autem Deus in aduerſitatibus quietem,ſeu ſilentium ſuis indicere,contra quàm mundus ſolet. mundani enim aut deſperatione obruuntur, aut facilè tumultuantur & conturbantur: quibus autem Deus ſeſe offert,non opus eſt eis mũdano præſidio ; ſed quò magis quieuerint,magis in tuto ſunt. quietis enim pectoribus ſeſe diffundit copioſius ſpiritus ille diuinus. Hîcquoque cogita,quantũ poſſit fiducia in Deũ,quàm ſi trepidantia corda admittant in maxima rerũ perturbatione,quales tunc erãt,poſſint ex ſumma trepidatione ad ſummam quietem, ac tranquillitatem trãsferri. niſi enim in rebus afflictis beatam illam quietem & pacem animi retinere poſſemus, nequaquam per prophetam ſuis Deus iuberet,vt quieti eſſent, vt nihil timerẽt,&c.

Inierit conſiliũ. ne,inquit,ob hoc timeas,quòd Syria,& Ephraim 5
conſilium inierint &c. Vnica vox eſt heb. יעץ conſultauerint aduerſum te, vel ſuper te. על enim ſæpe notat materiam ſubiectam, ſuper qua,vel de qua agitur.

Suſcitemus, vel expergefaciamus. verbum קוץ Hebræis idem eſt, 6
quod compunctus fuit, vt idem propè ſit cum verbo קוט ; ſed variè conſtruitur, & latinè variè reddere oportet: & quando cum מפני , id eſt, à facie, ſeu conſpectu conſtruitur, benè redditur verbo abhorrendi à re quapiam metu ; quando verò cum ב , horrorem, ſeu faſtidium, & nauſeam habere in re aliqua: locum illum Prouerb. 3. Ne compungaris in correptione eius, id eſt, ne tibi moleſtum ſit, aut ne detrectes faſtidiendo ab eo corripi. Paul. ad Hebr. 12. reddidit verbo ἐκλύομαι, deficio, defatigor, neque deficias, cùm ab eo argueris, effectum ponens pro cauſſa. non enim perſiſtimus in illis,quæ faſtidimus. Luc. act. 2. videtur expreſſiſſe verbo κατανύττω, His auditis,inquiens, compuncti ſunt corde,faſtidium, & dolorem actæ vitæ ſignificans. Hoc verbum in tertia coniugatione modum ſignificandi paullulũ mutat:quia enim qui extimulantur,vel compunguntur,excitãtur,& euigilant ; pro euigilare

gilare accipitur, & hîc actiuè pro excitare, de quo vide infrà 29. Euigilabit,& vacua erit anima eius. Ex his apparet,poſſe hunc locum reddi ſic, extimulemus eum:ſed metaphora illa ſomni magis feſtiua eſt,& arrogantiam hoſtium magis ſignificat. *Auellamus eum ad nos*, vel diſſecando pertrahamus eum ad nos. quod nos non niſi duobus verbis,altero actionem ipſam,altero motum ſignificante rectè reddere poſſumus. hebr. vno verbo,quod actionem ipſam ſignificat, cum præpoſitione motus eleganter exprimunt, euellere in terram,id eſt,euulſum deiicere in terram : conculcet in terram, id eſt,deiiciat in terram, & conculcet &c. abſcindamus ad nos, id eſt,abſcindamus,& pertrahamus &c. Verbum autem בקע propriè eſt impetu, ac vi diſcindere, diſſecare, ſeu findere ad imum vſque, de quo infrà cap.34.in 5. eandem ſignificationem retinet ; ſed cõſtructio,quam dixi,facit,vt duobus verbis reddamus, vt 2.Reg.3. Accepit ſecum ſeptingentos viros nudantes gladium , vt diſſecarent ad regem,id eſt,vt diſſecando prorũperent ad regem ; ita hoc loco. decreuerant enim plurimos ex Iudęis ſecum abducere in captiuitatem,ſuper reliquos autem regem cõſtituere, quem vellent, qui cum moribus eorum congrueret. quod facere illis nequaquã difficile fuiſſet, penſatis Iudæ viribus, quas tantùm Syri & infideles ipſi Iudæi reſpiciebant. vnde & iſtis magna diffidentia & metus, illis autem magna arrogantia oriebatur &c. Sed quid dominus?ne timeatis &c.

7 *Non ſtabit*, vel non conſiſtet. Verbum קום non dubium eſt,quin ſurgere ſignificet: ſed latius patet Hebræis, quàm Latinis, ſurgo ; dicitur enim de conſiliis,de conſultationibus,de verbo,de doctrina, de promiſſionibus, aut votis &c. & tunc verbis ſtandi, conſiſtendi, firmandi , ſtabiliendi rectius vertitur. ſupra autem dicitur hoſtes Iudæ iniiſſe conſilium aduerſus Iudam , deinde conſilium expreſſit,& ne timerent,hortatus eſt : in hoc autem verſu explicatur, cur ab illo conſilio non metuendum eſſet: non conſiſtet, inquit,id eſt,non ſuccedet,neque erit, quod cogitant.

8 *Caput*. hebr. ראש caput eſt : & quia caput in corpore humano eſt ſummum, & præcipuum, etiam aliæ res ſummæ, & præcipuæ hoc nomine dicuntur. metropolis vrbs dicitur caput prouincię,& principes dicuntur capita &c. *Damaſcus*. nomen eſt vrbis, & regionis circa illam in Syria ſitæ , Hebraicè דמשק voce , vt videtur, compoſita ex דם & שק , quaſi ſaccus ſanguinis, ſeu rubri vini ; hinc & Græci ab αἷμα , & ἄσκος dictam eſſe volunt, vocibus idem ſignificantibus , quod hebrææ. & quia magna fuit ibidem vini fertilitas, & copia, Bacchum ibi in ſacco habitaſſe finxerunt.

Deſinet

deſinet eſſe pop. ego hebraiſmum retinui, deiicietur. Verbum heb. יחת congruit cum cognatis ſuis ſignificatione נחת, & חתת proinde deiici, ſeu proſterni puto ſignificare. Dicit autem hebraiſmus, deiicietur à populo; pro, ne ſit amplius populus. vulg. ſenſum reddidit. Iſti autem 65. anni computandi ſunt, vt annotat Vatablus, quorum iam bona pars elapſa erat. propterea בעוד, non adhuc; ſed, adhuc iufra, reddidi, quaſi dicat, adhuc futurum eſt, quod Amos prædixit, in captiuitatem ducendos Iſraelitas, nec præterlabentur illi, qui in ore multorum ſunt, 65. anni, quin Iſrael deſinat eſſe populus.

Si non credideritis, non permanebitis: vel, ſi non credideritis, etiam 9
non ſuffulciemini. nam אם & כי mediatè poſita ita ſolent Hebræis accipi Si, etiam. & verbum אמן in voce paſsiua fidum, fidele, firmum, verum, certum, ratum, ſtabile eſſe ſignificat, & dicitur de homine, de ſermone, & de re quapiam, in qua quidem voce ponitur in ſecundo membro. in primo autem eſt in tertia coniugatione; vbi idem valet, quod Græcis πιστεύω, & Latinis credo, fiſus ſum, fidem habui &c. Inquit ergo propheta, niſi adhibueritis dictis meis fidem, & fiſi fueritis promiſſionibus domini; nec vos etiam ipſe ſtabiliet, aut confirmabit: ſed vos ſinet dilabi, & deiici, vt ſicut Iſraelitæ à ſtatu veſtro cadatis, & regnum amittatis. Hanc interpretationem confirmat locus 2. Par. 20. vbi inquit Ioſaphat האמינו ביהוה אלהיכם ותאמנו האמינו בנביאיו והצליחו, id eſt, Credite in Iehoua Deum, veſtrum, & ſtabiliemini; credite prophetis eius, & proficietis, id eſt, fortunati eritis, vbi quod priori membro dixit (in quo ſunt eadem verba, quæ in hoc loco noſtro Ieſaiæ) poſteriori declarando repetit. de verbo illo autem יצלח, per quod videtur expoſuiſſe verbum אמן paſſiuum, infrà aliquid dicetur cap. 54. vbi dicitur; Omne inſtrumentum paratum contra te, non proficiet. Significat ergo propheta fidem in Deum eſſe veluti anchoram, qua & Deum apprehendimus, & nos ipſos firmamus: ſi autem fiduciam amittamus, eſſe nos, veluti naues, quæ vi ventorum, ac fluctuum huc, atque illuc impelluntur. quid enim aliud firmare animum poterit in tentationibus, ac rebus aduerſis? Eccl. 2. Væ diſſolutis corde, qui non credunt Deo, & ideo non protegentur ab eo. & hic ſenſus planus eſt: poſſent tamē hæc ſequētibus connecti, neglectis Rabinorū diſtinctionibus in hunc modum; Si non credideritis (nam infideles eſtis) tunc addidit Iehoua loqui ad Ahaz dicendo, pete tibi ſignum &c. Qui hebraiſmus ſic mollietur, ſi tranſpoſitis verbis dicas; & addidit Iehoua, loqui ad Ahaz dicendo, ſi nō credideritis (nā infideles eſtis) pete tibi

ſignum &c. Vel ſic, ſi non credideritis (nam infideles eſtis) iterum tibi dicit Iehoua, pete tibi ſignum &c. ſicut in euangelio, vt autem ſciatis, quòd filius hominis habet poteſtatem in terra remittendi peccata, tunc ait paralytico &c. Hæc interpretatio aliquāto durior eſt, ſed non valde abſurda.
10 *Locutus eſt iterum.* heb. & addidit loqui. *Signum.* אות eſt hebr. à
11 verbo אתה, id eſt, venit, quòd ſignificet rem futuram, ſeu venturam, vel quòd facit homines venire in cognitionem alicuius rei, quaſi cum illo veniat alterius rei memoria, ſeu recordatio. *Profunda.* Non dubium, quin verbum עמק modò neutrum, modò actiuum ſit Hebræis etiam in hiphil. actiuè ſumptum habes infrà 31. Profundauerunt defectionem &c. & Oſee 5. hîc autem neutraliter, & Oſee 9. Vox quoque שאלה non dubium, quin & petitionem, & infernum poſſit ſignificare. (puncta non moror, vt ſæpe iam admonui) vide ſuprà cap. 5. verſ. 14. quòd infernus à petendo dictus ſit: vnde factum eſt, vt quidam vertendum putent, Profunda petitionem, vel eleua ſurſum, ſcilicet petitionem. vulg. nominaliter accepit has voces, & dixit in profundum inferni, ſiue in excelſum ſuprà; neque malè: nam & עמק profundum, & גבה excelſum tanquam nomina aliis atque aliis pūctis accipi poſſunt. in vtroque autem nomine littera ה motum poteſt deſignare. ego in imperatiuo tanquā verba vtrūque verti, & nomen שאלה pro inferno, quaſi opponatur vltimæ dictioni למעלה ſurſum. ſed parui refert hoc vel illo modo vertas. nam ſenſus idem eſt: optionem enim dabat propheta, vt quodlibet ſignum poſtularet, vel ſurſum, vel deorſum, vel è cęlo, vel ab inferno: Aſcende, inquit, ſurſum, vel deſcende deorſum, mēte cælum, vel infernum adi: & ſignum quod libuerit, poſtula. Vide, quæſo, Dei etiam erga incredulos benignitatem, & quàm cuperet gentem illam in fide confirmare, atque retinere. Quis ergo dubitet, quin voluntatem timentium ſe faciet, & deprecationem eorum exaudiet?
12 Vide quoque hominis ingratitudinē, *non petam*, inquit, religionemque prætexens, nō tentabo, inquit, dominū. Verbum autē נסה, quāuis in prima leuare, ſeu eleuare ſignificet: in tertia tamē eſt eleuare ad altiora, altiora petere, ſeu affectare; notatq; niſum, auſum, conatum: neque alio verbo meliꝰ reddere poſſumus, q̄ verbo tentandi; interdumque valet idē, quod periculū facere, ſeu experiri. hanc autē tentationem non ad petitionē ſigni tantùm referendam puto, ſed etiam ad ſuperiora, & ad rē ipſam, de qua agebatur, quaſi diceret Ahaz; Dicis, quòd nihil mihi nocebunt hoſtes, iubes me quieſcere, neque aliud agere, id planè eſt tentare Deū: ipſe enim in huiuſmo-

huiuſmodi periculis vult nos ipſos facere, quęcunque poſſumus. ego pecunias habeo. conducere poſſum milites Aſſyrios &c. nolo igitur ſignum petere, neque inerti otio torpẽre, ne Deum tentem. Hunc germanum eſſe ſenſum huius loci, res ipſa oſtendit. vide vlt. Reg. cap. 16.

Parum vobis. omnes, quos vidi, ita diſtinguunt, vt vides: ſcias ta- 13
men Hebræa ſic etiam poſſe reddi; An parui ſit à vobis defatigare
homines? quandoquidem defatigatis etiam Deum meum. quæ
verſio aut habebit ſenſum, quem altera habet; aut illud eſt, quod
alibi dicitur; Non te abiecerũt, ſed me: & qui vos audit, me audit:
qui vos ſpernit, me ſpernit. quaſi dicat, ne parui faciatis me, &
verba mea, quaſi cuiuſuis alterius hominis: ſcitote quòd dum me
fatigatis, Deo quoque meo negotium faceſſitis. Eo autem liben-
tius, à vobis, quàm vobis, vt alij, verterem, quòd non לכם, ſed מכם
legitur heb. Infidelitatem autem, & hypocriſim, & religionis præ-
textu Dei monitis non parẽre, rogãtemque Deum & ex animo be-
nefacere volentem contemnere, humanã verò prudentiam ſequi,
ac viribus humanis inniti potius, quàm Deo, vocat propheta Dei
defatigationem. vt enim Deo grata eſt pietas; ita impij Deũ ipſum
videtur defatigare: quod multis in locis Iudæis improperat. Inte-
rim quoque conſidera Ieſaiæ mentem, pietatem in Deũ, & in pro-
ximos caritatẽ. illud enim נא, id eſt, quæſo illud etiam, Deũ meũ,
caritatem atque eximiam in Deum pietatem profectò indicant.

Propter hoc ecce dominus &c. nemo putet hoc, quod iam à prophe- 14
ta proponitur, ſignum datum fuiſſe à domino, aut à propheta com
memoratum, tanquam ſignum, illius de qua locutus fuerat, li-
berationis. neque enim quod poſt quingentos annos futurũ erat, illius temporis ſignũ eſſe poterat. quamuis dici poſſet, quòd ſi prophetæ iſtæc proponenti & domino promittenti fidem adhiberẽt, per hanc quoque fidem, ab illo, quod imminebat tunc temporis, periculo, eriperentur. Verùm ego exiſtimarem hanc difficultatem totam emergere propter nomẽ ſigni, quod ſemper vulgò accipi ſolet pro alterius rei indicio; cùm tamen Hebræi ſuo nomine אות in ſignificatione abſoluta, non ſemper autẽ relatiua vtantur. miracula enim & quæcunq; præter communem vſum, ordinemq; naturę eueniunt, ſigna vocant. quare hoc loco ſic accipiendum eſt. & quidẽ primo loco, quãdo à propheta dictũ eſt regi, pete tibi ſignũ &c. fateor hoc voluiſſe prophetam, vt peteret ſcilicet Ahaz aliquod miraculum; ex quo intelligeret, ac colligere poſſet, promiſſionem illam de fugandis hoſtibus, atq; nihil aduerſus Iudã effecturis veram eſſe. Verùm cùm Ahaz infidelitatem ſuã prodidiſſet, & gratiã

oblatam contempſiſſet, ſumpta occaſione ex hac re & alijs quamplurimis quæ illo tempore aut gerebantur, aut certè propè erant, vt acciderent, ad contemplandum Chriſti myſterium, atq; ea quæ ſub ipſius aduentum euentura erāt, mentem prophetæ ſuſtulit, &, vt ea prænuntiaret, impulit. quippe quòd omnia; quæ nouiſsimis tēporibus futura erant, in illis, quæ tunc gerebātur, planè delineata, & tanquā typo adumbrata eſſe videtentur. quare vt Chriſtianus lector eorū, quę his capitibus à propheta dicūtur, ordinem ac veram intelligentiam aſſequatur, ea ſummatim hîc iam propono.

Tem-peri-bus Eſaie.	Tempo-ribus Chri-ſti domini.
Periclitabantur Iudęi, ne regnū amitterent, obtulit dominus liberationem.	Paulò antè quàm naſceretur dñs reſp. Iudęorum in maximum diſcrimen venerat: & parum aberat quin funditus interiret.
Huius oblationis exhibere voluit ad fidem faciendam miraculum.	Obtulit nihil minus cogitāti Iſraeli dominus ſalutē, & veram liberationem. quòd verā libertatem exhiberet, miraculis confirmabat.
Rex neque liberari ſe poſſe credit, neq; oblationem ſuſcipit.	Iudæi neque ſe per Chriſtum liberari, neque eius miraculis fidem adhibere.
Populus diffidens diuinis promiſsionibus deditione, & defectione ad hoſtes cogitat.	Maluntq; ſub Rom. imperio agere & Cæſari ſubiecti eſſe, quàm ſic redimi.
Rex de auxiliaribus copiis ſolicitus ad Aſſyrios mittit.	Humanam ſapientiam, & carnis prudentiam ſequuntur, ne regnum amittant.
Aſſyrij ipſi populum Iſraeliticum ſubigunt, captiuum ducunt, regnum perdunt, totam terram depopulantur,	Tandē ab ipſiſmet Romanis omne genus calamitatis experti, regnum amittunt, & locum; & in exilium per eoſdem ducuntur, & captiui peccati vſque in hodiernum diem perſeuerant.
Iudæam quoq; deuaſtant; non tamen Ieroſolymam capiunt.	Seruantur tamen non nulli, qui ſunt veri Iſraelitæ & vera Ieruſalem. in quos neque peccatum, neque Tyranni ius habent.

Vides temporum & rerum ſimilitudinē? facile itaque fuit prophetæ, à typo & figura ad rem atque veritatem tranſire; præſertim cùm moleſtia, quam illi exhibebant, figura quoque eſſet alterius multo maioris, quàm experturi erant ſerui Dei, immo ipſe Dei filius, ab eodem populo. nomina quoq; filiorum ſuorū, quos domi habebat, quorum alterum celerem deprædationem, alterum reliquias

liquias conuertendas ſignificabat, non poterant non commonefacere myſterij. Omnia igitur hæc deinceps incipit propheta aperire, ita veritatem vmbris intermiſcens, vt niſi oculatus, magnique, & acerrimi ingenij lector fuerit, vix poſſit veram intelligentiam verborum prophetę conſequi. *Propter hoc*, inquit, dabit dominus vobis ſignum. vobis: iam enim cum toto populo illi res erat. Quia ſeruis Dei, prophetis moleſti eſtis, quia diuina beneficia contemnitis, & oblatam ſalutem reſpuitis, & per homines remedium habere non poteſtis, adeò deploratæ ſunt res veſtræ; propterea dominus ipſe, propter ſemetipſum faciet miraculum inauditum retro ſæculis, vt ex virgine naſcatur, & dici verè poſſit de nobis, Immanuel. non enim ſignum ad conceptum & partum virginis tantùm referendum eſt, ſed etiam ad omnia, quæ ſequuntur. *Virgo.* heb. ſicut עלם eſt adoleſcens, ſeu iuuenis, quamdiu eſt priuatus, & priuatam vitam agit, neque in publico, aut politico officio, & adminiſtratione exiſtit, congrua deriuatione à verbo, quod abſconditum eſſe ſignificat (vide 1. Sam. 20.) neque enim hoc nomine veniunt niſi iuuenes cælibes &c. quòd ſint quaſi abſconditi, & ignoti: ſic femininum עלמה eſt adoleſcentula, iuuencula, ſcilicet innupta, quæ nondum eſt in matrimonium alicui collocata, neque nuptias celebrauit, aut publicum coniugij ſtatum ingreſſa eſt, ſic autem appellãtur, quaſi abſconditæ, id eſt, non cognitæ à viro, & quarum turpitudo (vt loquitur ſcriptura) nondum reuelata eſt. vnde fit, vt hoc nomine non niſi virgines in ſcripturis vocentur; quamuis nomen non propriè virginem ſignificet. Hoc teſtantur omnes loci veteris teſtamenti, in quibus legitur hoc nomen. De Rebecca Geneſ. 24. de ſorore Moſi Exo. 2. &c. quare non dubium, quin virginem hic deſignet. ego illibatam dixi, vt aliquo modo vim vocis exprimerem. alioqui nullum fuiſſet miraculum, ſi iuuencula facta grauida peperiſſet. Scio quidem Iudæos locum illum Pouerb. 30. Via viri in adoleſcentula, vt ſunt impudentes, interpretari de ſcorto, quod eo faciunt conſilio, vt hunc locum Ieſ. labefactent, & nobis præripiant. ego verò exiſtimo etiam de adoleſcentula innupta, & virgine eſſe ſermonem in illo Salomonis loco, nec per me vnquam efficient, vt aut de viro adoleſcẽtulam depereũte loquatur ſapiens, aut de iuuene in adoleſcentia, aut de viro rem cum ſcorto habẽte. nã præter hoc, quòd contextus ſeries & ſacræ ſcripturæ auctoritas has interpretationes vix bene admittunt; vſus ipſe vocum illas dãnare videtur. oſtendãt enim oportet, vbi nam vox illa עלמה adoleſcentiã in abſtracto, aut ſcortũ notet:

aut

aut quomodo amor ille iuuenum poſſit his vocibus explicari, via viri per adoleſcentulam. Quare ſi cõtextus,& ſimilitudines expendantur, myſteriũ partus virginei, ni fallor, explicatur: multo enim difficilius eſt cognoſcere, quà vir ille tranſierit, quàm quà nauis, aut ſerpens, aut aquila: ſingula enim iſta aliquid efficiunt, aliquid ſcindunt, ac diuidunt; in partu verò virgineo adeò nullum veſtigiũ tranſitus remãſit, vt ſi negare vellet mater, ſe peperiſſe, nõ eſſet, vnde mendacij conuinci poſſet, non ſecus, quàm adulteræ ſi dicãt ſe nihil mali perpetraſſe. & hæc eſt redditio comparationis, quæ in Salomone ſequitur. Non nullorum verò ex noſtris oſcitantiam nunquam ſatis admirabor: quibus tam impuri, & indocti homines toties imponunt, adeò vt credant nomen עלמה etiam corruptis conuenire, à Iudæorum interpretatione, in illo Prouer. loco, decepti. qui ſi cõſiderarent preſſius vſitatiſſimam illam heb. phraſim, qua vitiatam mulierem, honeſtè, à viro cognitã, appellat; profectò intelligerent, quare nomen, quod abſconſionẽ notat; à verbo, quod cognitioni, atq; reuelationi opponitur, deriuatum non niſi virginibus, & nõ dum viro cognitis vſus Hebræorum accommodaret. nam & congreſſum viri cũ femina, verbo reuelandi honeſtè declarant. vnde quarũ pudor adhuc intactus & illibatus manet, neq; turpitudo per virilem congreſſum reuelata eſt, nec dum ſanguis index virginitatis palàm oſtenſus in ſindone, certã fidem iudicibus fecerat virginitatis (qui mos olim fuit in veteri lege, vt patet Deu. 22.) & quæ viri congreſſum non dũ expertæ ſunt, aptiſſimè ab Hebræis עלמות dicuntur, non quòd domi manerent incluſæ, aut à viris nõ conſpicerentur; id enim falſum eſſe ex ſcripturis manifeſtum eſt; ſed certè propter cauſſas ſuperius aſſignatas. vnde poſtquã Geneſ. 24. Rebeccam virginẽ Moſes vocaſſet, quaſi exponens addit, & vir non cognouerat eam. Nota quoq; illa emphatica hoc loco non otioſa omnino eſt הָעַלְמָה, quaſi dicat, virgo illa, intacta illa, & illibata illa, quæ non cognouerat virum, neq; à viro cognita vnquam erit, grauida fiet, vterum geſtabit, edetq; fœtũ &c. *Concipiet.* הרה forma eſt præterit, vt certitudinem deſignet, ſi tanquam verbum accipias; ſed nomen in eadem forma eam ſignificat, quæ fluxum ſeminis in vtero recepit: vnde vterus inſtar mõtis tumeſcit: habet enim cognationem cum voce הרר & נהר; vnde Græcè verſum eſt Matth. 1. ἐν γαστρὶ ἔχω, in vtero habens, Latini prægnantem, ſeu grauidã dicunt. Reddere ergo tã apud Matth. quàm hic non malè poſſumus; ecce virgo grauida [erit] & pariet &c. *Pariet*, vel & pariens. propriè autem ילד gignere eſt, & tam feminæ, quàm viro competit, vt Græcis γεννάω, nec de externa tantùm

tùm partus editione, verumetiam de fœtus, qui in vtero materno eſt poſt conceptionem,generatione dicitur. hîc autem de partu eſt ſermo. *Immanuel*, compoſitum nomen ex præpoſitione עם cum, & pronomine נו nobis, & nomine Dei אל. *Et vocabitur.* aliis, atque aliis punctis וקראת poteſt eſſe ſecunda perſona, & vocabis; vel tertia feminina, & vocabit virgo ipſa ſcilicet,vel certè ſumitur imperſonaliter,vt interpres Matth. reddidit, vt ſolent tertiæ perſonæ Hebręis, de quo latius infrà 9.cap.

Butyrum, & mel comedet. aluntur pueri pinguibus, & dulcibus, 15
quæ ſunt amica naturæ. veritatem ergo humanæ naturæ,eamque infantiam (quæ lactea & dulcia appetit, acria autem & acetoſa abominatur, & vt poteſt, ſe ea repudiare,& faſtidio habere ſignificat) locus hic comprobat. eſt ergo pueritiæ periphraſis in his verbis, quaſi dicat, erit ſimilis ceteris pueris; cibo puerorum nutrietur;quæ illi appetunt, appetet; quæ vitant, vitabit. Atque hic locus non minus mihi fidem facit,quòd de incarnationis myſterio propheta loquatur, quàm qui præceſſit,de virgine grauida, & paritura. ſi enim hic Immanuel filius Dei non erat, ſed tantùm homo;quare,obſecro,diceret propheta, butyrum,& mel comedet &c? Quid mirum? quid noui? certè quia rē nouam dixerat virginem ſcilicet grauidam futuram,& Deum pariturā; neceſſe fuit veritatem quoque humanæ naturæ in puero illo ſignificare. *Vt ſciat.* לדעתו ad verbum reddendum eſſet,ad ſcire ipſius, vel ſuum. id eſt, vt ſciat ipſe; non quòd cauſſam finalem notet, ſed conſecutionem. ſic Latini quoque vtuntur particula vt. dicere poteris, vt experiundo ſciat,vel diſcat reprobare malum &c. Quidam hîc vertit, quouſque ſciat reprobare malum &c. ſed non vidi exempla huiuſmodi acceptionis: ego cùm viderem דעת tanquam nomen ab Hæbræis ſæpe vſurpari, nominibus autem cum ל tanquam aduerbiis vti, conſiderans que formam locutionis cum affixo pronomine, idem eſſe exiſtimaui לדעתו, quod vtpote qui ſciat; vel, vt qui nouit reprobare malum & eligere bonum. hoc enim notat ille hebraiſmus ad ſcire ſuum, vel ipſius, vel ad ſcientiam ipſius. quemadmodum dicunt, ad ſolitudinem ſuam, id eſt,ſolus ipſe,& multa huiuſmodi. *Reprobare malum*, vel faſtidium habere. variam conſtructionem habet apud heb. verbum מאס. & ſi propriè velis interpretem agere iuxta variam conſtructionem,variè reddere quoque oportebit.cum accuſatiuo ſequenti capite videbis.quando autem cum ablatiuo, & ב, vt hoc loco, plerunque refertur ad animum, quem ſatietas alicuius perſonę, vel rei cepit,vt præ faſtidio eam reiiciat:ac tunc benè redditur,per abhor-

abhorrere ab. Verbum quoq; huius oppoſitū ſæpe cum ablatiuo, & ב cōſtruitur,quaſi dicat,in re electa & approbata ſibi cōplacere.

16 *Deteſtaru*. de verbo קוץ dixi hoc capite verſ. 6. verterem hîc libenter, in qua tu compungeris propter duos reges eius, id eſt, cuius reges te affligunt, & quaſi aculeis compungunt; dicebant enim ſuprà verſ. 6. compungendo excitemus eum &c. *Propter*. heb. à facie, deſeretur Samaria, & Syria, quarum regum præſentia tu compungeris. hæc autem fient antè quàm dominus in carne appareat. id enim occultè ſignificauit propheta periphraſi illa prius quàm ſciat puer faſtidire malum & eligere bonum, prius quàm ſit puer, prius quàm naſcatur. ita enim myſterium tangit, vt ſtatim ad ſua tempora redeat. nec mirum. ſunt enim in ſcripturis propheticis multi loci obſcuri, in quibus infideles Iudæi per occaſionem excæcantur, & fideles per diligentiam commodè exercentur, atque proficiunt, vt ſæpe annotat Auguſtinus.

17 *Abducet dominus &c.* prædixerat ſuprà verſ. 8. & 9. inane eſſe conſilium illorum regum aduerſus Iudā, & quòd nō regnaturi eſſent, niſi in ſuis prouincijs, tandemque deuaſtandos fore; quæ niſi crederent, ipſi quoque dilaberentur; & adeò non ſtabilirentur. eadem ergo hîc coniungit. ſuperiori quidem verſu deuaſtandam Samariam, atque Syriam breuiter ſignificauit, ſequenti cap. id latius explicaturus: quod quia non credebant, connectit iam nunc Iudæorum vaſtationem non per Iſraelitas aut Damaſcenos futuram, ſed per Aſſyrios ipſos, quos Ahaz conducebat in auxiliū, taliaque affirmat eos paſſuros, qualia à multis annis non paſſi fuiſſent, quæ iam narrare incipit. *Cum rege Aſſyriorum*. heb. abſolutè regem Aſſur, ſeu Aſſyriorum, quaſi ſit appoſitio, & ſummam omnium malorum hac vna voce explicet. adducet regem Aſſur, cuius vel ſolum nomen omnes pauere faciebat.

18 *Et erit in die illa: ſibilabit*, vel adſibilabit. vide cap. 5. verſ. 26. *Muſcæ*. hebr. nomen זבוב, credit quidā vir doctus ſignificare muſcæ venenatę ſpeciem mittētis fluxum, ſeu humorem teterrimi fœtoris, quo læſum hominem roſtro inficit, quaſi congruat cū vocibus זאב, & זוב: ego verò exiſtimo genus muſcarum ſignificare, quæ ſonum volitando emittunt. vnde & nomē ipſum Zebut, atq; illud de fœtore inuentum eſſe Rabinorum propter locum Eccl. 10. Muſca mortis fœtere facit vnguentum &c. qui tamen de quibuſuis muſcis incidentibus in pretioſum vnguentum intelligitur, idolum quoq; illud Deus Akaron propter huiuſcemodi muſcas, quæ carnes mortuas amant, quibuſq; inſident, Baal Zebub, id eſt, princeps muſcarū, ſeu habens muſcas, ſeu plenus muſcarū, quod loco huic

huic conuenit,vt vides verſu ſequenti. *Riuorum*, יאר vel יאור dicitur riuus,ſeu meatus foſſus ad irrigãdos agros, quales multos Aegyptus ex Nylo,& Meſopotamia,ex Tigri, & Euphrate deductos habet. & veriſimile eſt appellationem habere ab אור limpiditate, & claritate aquarum,quòd clariores ſint, & minus turbidæ quàm in ipſis fluminibus rapidioribus;vel ab ארר ,id eſt,corrodere,quòd riui arrodant ripas. In fine ergo riuorum Aegypti dicit,pro ab extremis Aegypti partibus: Aegyptiosq́; muſcis comparat, cùm ob multitudinem, tum ob moleſtiam,& importunitatem. *Api.* nomen hebr. דבורה ab ordine operarum quas mira induſtria facit, deductum eſt; & credo, veſpas quoque complecti, quæ acerrimè aculeis pungunt. vtræque autem libenter aduolant, vbi mel inuenitur: neque facilè eſt eas abigere.Aegyptij autem, & Aſſyrij à diuerſis partibus ſæpe moleſti fuerunt Iudæis.

In torrentibus. nomen נחל eſt à verbo, quod hereditatem adire 19
omnes dicunt ſignificare; neque dubium, quin ſic vertendum ſit: propriè tamen ſucceſſionem rei in familiam notat, & quaſi continuationem. vnde & nomen נחלה hereditatem ſignificat,quę iure ſucceſsionis in aliquem legittimè deriuatur, ac manat, ceu in alueum torrens defertur, neque aliò extra lineam transfertur, vt videas, quare ab eadem radice veniat nomen נחל, ìd eſt torrens, & nomen hereditatis. ſignificat quoque & ipſam vallem ſcilicet anguſtam alueum habentem,in quam tempore pluuiæ torrens raptim defertur poſſumus ergo hic, & pro vallibus accipere, ſenſus tamen idem eſt. *Vallium*, vel excauationum, id eſt, excauatis. vide ſuprà cap. 5. verſ. 6. in huiuſmodi autem locis ſolent apes, & veſpæ deſidere. *Et in cauernis.* נקיק eſt locus cauus, concauus, & vacuus, ſeu cauerna. hîc tantùm, & Ier. 16 legitur. *Frutetis.* heb. נעצוץ, vt apparet, cum עץ ,quod lignum, ſeu arborem notat, & cum nomine עצה, quod ſpinam dorſi, eò quòd ſicut arbor ramos, ita illa coſtas extendat referatq́ue figuram arboris, affinitatem habet. non nulli igitur pro rubo accipiunt: vulgatus fruteta vertit: ego contignationes, quia & ratio ac compoſitio nominis conuenit, & contextus ab hac acceptione non abhorret. Vocem quoque, quæ ſequitur נהללים, quam vulg. foramina interpretatus eſt,ad naturam apum attendens, & de ſenſu potius ſolicitus, quàm de verbis, ego iuxta nominis etymologiã, & Chald. imitatus, domos laudatas dixi. הלל enim laudare eſt. poteris & pro teſtudinibus accipere, in quibus Echo ſonat. domus enim aut contignationibus, aut teſtudinibus ſupernè conſtant. Neque,vt quidem ſentio,is male verteret,qui priorẽ vocem

ad hu-

ad humiles domos,quę quædã rantùm contignationes eſſe videntur, poſteriorem verò ad palatia regum & diuitum domos, quæ ſunt magnificæ & laudatæ,referret:vtcunque tamen accipias, nihil aliud iſtis nominibus voluiſſe prophetam ſignificare exiſtimo quàm quòd Aſſyrij & Aegyptij omnia,tam foris quàm intus, tam in agro quàm in vrbibus, tam in domibus pauperum quàm in palatiis regum,tam in munitis natura quàm arte,latè eſſent occupaturi,in libris regũ reperies eiſdem fermè temporibus Iudęos tam ab Aſſyriis, quàm ab Aegyptiis dira paſſos, 4. Reg. cap.23. & 24. & 2. Par.35. & 36. In quibus locis admonitum te lector volo, vt memineris circa illa tempora, imperium Chaldæorum & Aſſyriorum fuiſſe cõfuſa,atque permiſta,quod ex prophanis quoque auctoribus ſatis conſtat. de qua re in ſequentibus non nihil nobis dicendum erit.

20 Propter verſus 21. & 22. tam Iudæi, quàm pleriqne ex noſtris, quòd non intelligerent quo nam pacto de euerſione Iudææ intelligi poſſent,hæc omnia violẽter admodum exponere conati ſunt. ego autem à verſu 17. vſque ad finem capitis de euerſione, & afflictione Iudææ per Aſſyrios,& de euerſione, & afflictione altera,cuius illa typus quidam erat,intelligenda omnia exiſtimo. cuius interpretationis firmitas conſtare poteſt ex ipſo toto expoſitionis noſtræ quaſi filo, atq; contextu.*Radet dominus &c.* quàm nudatum pilis,& quàm terſum maneat hominis corpus,poſtquam nouacula totum percurrerit,manifeſtum eſt. Iudæam ergo corpori humano comparat,in quo ſunt pili quidam ad decorem & honeſtatem pertinentes,vt capitis, & barbæ; alij nõ tam ad ornamentũ,quàm ad neceſſitatem à natura inuenti, quos honeſto vocabulo pilos pedum vocat ſcriptura; hos omnes nouacula facilè aufert.ſignificabat ergo Iudæorum tam nobilium, q̃ ignobilium captiuitatem, & regẽ Aſſur, eiuſque milites nouaculam conductam mercede appellat,quòd ſpe ſpoliorũ,& à Deo ipſo incitati aduenirẽt: quod igitur dicit,nouacula mercede conducta, quæ eſt trans flumen,appoſitione exponit, rege Aſſur. *Et barbam vniuerſam.* ספה verbum de numero eſſe eorum, quæ Hebræis contrarias ſignificationes habent,nempe addere,& adimere, ſeu detrahere, certum eſt. poteſt ergo hic locus ſic verti: Adde inſuper & barbam; vel, & barba quoque abſumetur. nam verbum poteſt eſſe vel ſecunda perſona maſc. vel tertia feminina. & Hebræis barbæ nomen generis eſt vtriuſque.

21 *Et erit in die illo &c.* cùm non eſt,qui agros colat,vberrima ſunt paſcua: vbi autẽ pinguia paſcua,ibi lactis,& butyri ingens copia. ſuperiori

Superiori verſu captinitatem expreſſit,hanc confirmat exponens,
quàm rari ſint futuri habitatores,qui non frumẽto,aut vino abun-
dabunt,ſed butyro,& melle,cuius etiã eſt abundantia in ſaltibus.
Vaccam. עגלה plauſtrum eſt,quod ſuper rotis voluitur, & עגל vi-
tulus quaſi plauſtralis dictus, & עגלה vitula. *Armenti*. nomen
בקר communis generis, collectiuè de maioribus animalibus do-
meſticis dicitur,qualia ſunt boues, vaccæ, vituli. Hier. boues di-
cit, ſicut & צאן oues, cùm etiam ſit collectiuum, & minuta ani-
malia, oues, capras, agnos,hœdos &c. ſignificet, neque vnquam
de vna oue,aut capra dicitur,pecudes dicere poſſumus: & habent
appellationem Hebræis,quòd gramina,& herbas erodant, & de-
paſcant, vt ex cognatis vocibus apparet. Duas igitur oues,aut ca-
pras hic intellige,id eſt,ex pauciſſimis ouibus aut capris,& ex vna
tantùm vacca copiam lactis exprimet, quicunque eas habebit.

Præ vbertate lactis. hebr. propter multam facturam lactis; eſt 22
enim infinitiuus, id eſt eò quòd multum lactis educet, ipſe ho-
mo,vel vitula, & oues. *Omnis qui relictus*. butyrum comedet &
lac: nihil hoc ſignificat, niſi incultos agros, & omnia in ſaltum
redigenda. non tamen dubito quin ad myſterium Ieſaias hic ocu
lum cõuerterit:nam hęc dicebat regi ſecum adducens filiũ ſuum,
cui nomen erat Sear Iaſub,id eſt, reliquiæ reuertentur,vel conuer
tentur, &c. de quo ſuprà verſ.3. per mel ergo & butyrum,optima
quæque,& ſuauia intelligimus, quæ pij à puero illo Immanuele,
qui butyrum,& mel comedet,accipiunt. Nec tamen eſt abiicien
da veritas hiſtoriæ:quod enim ſuperiori verſu dixit, hîc aliis ver-
bis repetit.eſtque ipſe propheta ſui ipſius interpres. & ad hunc
quoque locum pertinent quæ ſequuntur.

Mille vites &c. numerus certus pro incerto,id eſt,locus,qui fue 23
rit conſitus ſelectiſſimis vitibus,& magno pretio æſtimandis,ver-
tetur in vepricetum. Iam vides, quo modo omnia conueniant,
& de vaſtatione Iudææ intelligenda ſint.

Cum ſagittis,& arcu &c. ſicut qui ſyluam, aut ſaltum ingreditur 24
ſagittis inſtructus & arcu vel venationis cauſſa, vel metu fera-
rum. *Ingredientur*. vel eundum erit. hebr. יבא tertia hæc perſo-
na futuri imperſonaliter accipienda eſt, vt ſæpe ſolet, id eſt, cui-
uis illuc ire licebit.

Omnes montes, qui in ſarculo ſarrientur.ego exiſtimo eſſe periphra- 25
ſim vinearum,& hortorum,in quibus ſunt plantæ fructiferæ,quæ
ſolent ſemel atq; iterum fodi, & in monticulos redigi iuxta agri-
culturæ præcepta. Iam enim ſuprà dixi cap.5. verbũ עדר propriè
coaceruare ſignificare. *Non venit illuc timor &c*.id eſt,quò timor ve-

prium,& ſpinarum non ſolet venire,id eſt, & loca illa, quæ ſolent in monticulos coaceruati, quæ tuta ſolent eſſe à vepribus & ſentibus,etunt in ſenticetum,& vepricetum: & armenta, & pecudes illuc liberè ingredientur. Hic ſenſus planus eſt. poteſt & ſic accipi;loca illa,quæ in monticulos ſarculari ſolebant, non erit, cur quiſpiam timeat illuc ingredi propter vepres, & ſentes; quibus circumuallari ſolent: patebunt enim bobus, & pecudibus. Sed prior ſenſus minus nodoſus eſt. itaque omnia in malam partem commodè interpretari licet. neque hoc loco audiendi ſunt Rabini,neq; qui eos ſequũtur ex noſtris. ſi quis tamẽ contẽdat hîc ſubeſſe myſteriũ, dicat hoc vltimo verſu loqui prophetã de vbertate illorum locorum quos reliquiæ colent:ſolent enim ad mõtes confugere tempore belli, & illic non nihil agriculturæ operam dare. Illa igitur,inquit,loca immunia erunt à ſpinis,& veptibus: quinimo adeò luxuriabũt,vt neceſſe ſit immittere boues,& pecudes,ne omni fructu præ nimia illa luxuria priuentur.Quæ de proſperitate ſpiritali in illorũ pectoribus intelliguntur,qui non conſenſerũt actibus Iudæorũ, qui ad montes confugerunt iuxta euangelium &c. *Erit in paſcua bouis*. heb.in immiſſionem bouis,vel emiſſionem, vel immittere licebit boues. ita etiam pecudem dixit collectiuè.

CAPVT OCTAVVM.

Noua.		Vetus.
ET dixit Iehoua ad me; Accipe tibi volumen magnum, & ſcribe ſuper ipſum ſtylo hominis de accelerãda ſpoliatione, feſtinat direptio.	1	*ET dixit dominus ad me; Sume tibi librum grandem,& ſcribe in eo ſtylo hominis, velociter ſpolia detrahere,citò prædare.*
Et obteſtatus ſum teſtes fideles Vriam ſacerdotem,& Zachariam filium Barachiæ.	2	*Et adhibui mihi teſtes fideles Vriã ſacerdotem,& Zachariam filium Barachiæ.*
Et acceſſi ad prophetiſſam,& concepit,& peperit filium. & dixit mihi Iehoua; voca nomen eius, Maher Salal has baz.	3	*Et acceſſi ad prophetiſſam,& concepit,& peperit filium: & dixit dominus ad me; Voca nomen eius,accelera ſpolia detrahere,feſtina prædari.*
Quandoquidem antèquàm ſciat puer vocare mi pater,aut mater mea, auferet,ſtrenuitatẽ Damaſci,& ſpolium Samariæ,ante faciẽ regis Aſſur.	4	*Quia antè quàm ſciat puer vocare patrem ſuum,& matrem ſuam,auferetur fortitudo Damaſci, & ſpolia Samariæ coram rege Aſſyriorum.*
Addidítq; Iehoua loqui ad me vlterius dicendo:	5	*Et adiecit dominus loqui ad me adhuc dicens;*

Noua.

Eò quòd reiecit populus hic aquas 6
Siloach placidè fluentes, & gaudium
eum Reſin, & filio Romeliæ.
Et ideo ecce dominus aſcendere fa- 7
cit ſuper eos aquas fluminis vehemen
tes, & multas, regem ipſum Aſſur, et
vniuerſam gloriam eius, & aſcendet
ſuper omnes alueos eius, & aſcendet
ſuper omnes ſinus eius.
Et mutabit ſe in Iehudã, inũdabit, 8
et trãſibit, vſq; ad collũ pertinget. &
erit extenſiones alarum eius impletio
latitudinis terræ tuæ Immanuel.
Cõſociamini populi, et cõſternamini, 9
et aures accõmodate vniuerſi lõginqui
terræ: accingite vos, & conſternami-
ni; accingite vos, & conſternamini.
Inite conſilium, et labefactabitur; 10
loquimini ſermonem; & non erit ra-
tum. quia nobiſcum Deus.
Quia ſic dicit Iehoua *ad me in firmi* 11
tudine manus, & corripuit me, ne
abirem in viam populi huius ducẽdo;
Ne dicatis coniuratio, de quacunq; 12
re dicit populus hic, coniuratio: & ti-
morem eius ne metuatis, neque terri-
ti ſuccumbatis.
Ipſum Iehoua *tcebaoth ſanctifica-* 13
te, & is timor veſter, & is [ſit] pauor
veſter.
Et erit in ſanctificationẽ, et in lapi 14
dem cõſternationis, et in petrã offenſio
nis duabus domibus Iſrael *in laqueũ,*
& illaqueationẽ habitatori Ieruſalẽ.
Et impingent in ea plurimi, & ca 15
dent, & frangentur, & illaqueabun
tur, & capientur.
Conclude teſtimonium, obſigna inſti- 15
tutionem in doctos meos.
Et inhiabo ad Iehoua, *qui abſcon-* 17
dit,

Vetus.

Pro eo, quòd abiecit populus iſte a-
quas Siloe, *quæ vadũt cũ ſilẽtio, et aſ-*
ſumſit magis Raſin, *et filiũ* Romeliæ.
Propter hoc ecce dominus adducet
ſuper eos aquas fluminis fortes, &
multas, regem Aſſyriorũ, *& omnem*
gloriam eius, & aſcendet ſuper om-
nes riuos eius, & fluet ſuper vniuer-
ſas ripas eius.
Et ibit per Iudã, *inundans, et tran*
ſiens vſq; ad collum veniet, et erit ex-
tenſio alarum eius, implens latitudi-
nem terræ tuæ ò Emanuel.
Congregamini populi & vinci-
mini, & audite vniuerſæ procul ter-
ræ: confortamini, & vincimini; accin
gite vos & vincimini.
Inite conſilium, & diſſipabitur. lo-
quimini verbum, & non fiet. quia no
biſcum Deus.
Hæc enim ait dominus ad me, ſicut
in manu forti, et erudiuit me, ne irem
in via populi huius, dicens;
Ne dicatis, coniuratio. omnia enim,
quæ loquitur populus iſte, coniuratio
eſt: & timorem eius ne timeatis, ne-
que paueatis.
Dominum exercituum ipſum ſan-
ctificate; ipſe pauor veſter, & ipſe ter
ror veſter.
Et erit vobis in ſanctificationẽ. in la
pidẽ autẽ offenſionis, & in petrã ſcan
dali duabꝰ domibus Iſrael, *in laqueũ,*
& in ruinam habitãtibus Ieruſalẽ.
Et offendent ex eis plurimi, & ca-
dent, & conterentur, & irretientur,
& capieutur.
Liga teſtimonium, ſigna legem in
diſcipulis meis.
Et exſpectabo dominum, qui ab-
ſcondit

Noua.		Vetus.
dit faciem ſuam à domo Iacob, & intentus exſpectabo eum.		*ſcondit faciem ſuam à domo Iacob, et præſtolabor eum.*
En ego, & pueri, quos dedit mihi Iehoua in ſigna, et portenta in Iſrael ab Iehoua tcebaoth, qui habitat in monte Tcion.	18	*Ecce, ego, & pueri mei, quos dedit mihi dominus in ſignum, & in portentum Iſrael à domino exercituum, qui habitat in monte Sion.*
Et cùm dicent vobis; Conſulite pythones, & gnoſtas, qui ſtrident, ac demurmurant; An non populus ibit ad conſulendum Deum ſuum? pro viuis ad mortuos?	19	*Et cùm dixerint ad vos; Quærite à pythonibus, & à diuinis, qui ſtrident in incantationibus ſuis; Nũquid non populus à Deo ſuo requiret viſionem? pro viuis à mortuis?*
Ad inſtitutionem, & ad teſtimonium. ſi non dixerint iuxta verbum hoc, illi nequaquam aurora.	20	*Ad legem magis, & ad teſtimonium. quòd ſi non dixerint iuxta verbũ hoc, non erit eis matutina lux.*
Et tranſibit per eam induratus, & famelicus: & erit, quando eſurierit, efferueſcet, et vituperabit regẽ ſuum, & Deum ſuum, & reſpiciet ſurſum.	21	*Et tranſibit per eam, corruet, & eſuriet: & cùm eſurierit, iraſcetur, et maledicet regi ſuo, et Deo ſuo, & ſuſpiciet ſurſum.*
Et ad terram aſpiciet: & ecce anguſtia, & obſcuritas aduolans, preſſura, & caligo irruens.	22	*Et ad terram intuebitur: & ecce tribulatio, & tenebræ, diſſolutio, & anguſtia & caligo perſequens.*
Quoniam non fiet, vt auolet, quæ ei effuſa eſt.	23	*Et non poterit auolare de anguſtia ſua.*

1 RVRSVS Ieſaias ad vaſtationem Syriæ, & Samariæ redit, quam prius attigerat: & breui futuram exponit. Verùm quia ad Iehudam & Ieruſalem pręcipuè miſſus fuerat, omiſſo ſermone de vaſtatione Syriæ & Samarię, ad Iudęos ſtatim redit, & eos, quia non credebant de exterminandis hoſtibus diſſerenti, interituros quoque prædicit, non tamen omnino delendos. In volumine autem magno duas voces monoſyllabas חש בז, has baz, ſcribere videtur; quo magnas res celerrimè euenturas ſignificaret. *Volumen.* heb. nomen גליון eſt à verbo, quod apertionem, ſeu apparitionem, aut, vt alii volunt, conuolutionem notat. in libro autem expreſſa apparent, quæ alioqui latebant. vnde idem nomen in plurali ſpecula ſignificat. *Stylo hominis*, id eſt, vulgari, & noto. fortè præcipiebat dominꝰ magnis characteribus ſcribi duas illas voces, & ad hoc erat volumen magnum, vt à quouis legi poſſent: vnde & vulgaribus litteris ſcribi præcipiebat. *Velociter ſpolia detrahere:* quàm variè reddi poſſint hæc verba, notum eſt iis, qui hebraicè no

runt

runt. vnde hoc loco magna varietas interpretationum orta eſt, ſed idem ferè omnibus ſignificatur: ego eam, quæ mihi ſimpliciſſima videbatur, appoſui. nam litteræ Lamed ille interdum eſt vſus, vt materiam, de quà fit ſermo, ſignificet. De verbis מהר & חוש dixi ſuprà cap. 5. verbum autem בזז, verbo diripiendi rectè vertitur. vnde & nomen בז direptio, & notat deſpectum, contemptum, & proconculcationem. ſcribe, inquit, de ea præda, ſeu ſpoliatione, quæ cito euentura eſt, his verbis feſtinat direptio.

Et adhibui mihi, id eſt, effeci, vt teſtes digni fide, mihi teſtes eſſent. 2
eſt enim verbũ ואעידה in tertia, à verbo עוד, quod in prima nõ inuenitur, in ſecunda autem עודד aliquoties, & eſt, cõprobare, ſuſtentare ac tueri verbo, vel facto, quod vulg. verbo ſuſcipiendi reddidit pſ. 146. 147. Cum aliis autem punctis poteſt eſſe à verbo עדה, quod adhibere, ſeu applicare ſignificat: & ita accepit vulg. quamuis de applicatione ornatus ferè ſemper dicatur, ſed debuiſſet ſcribi אעדה abſque iod. iccirco ego, tanquam eſſet à verbo, עוד accepi, vt ה ſit paragogicum, quod frequentiſſimum eſt in prima perſona futuri, id eſt obteſtatus ſum: verùm non vſq; adeò eſt manifeſtum, cuius rei voluerit illos eſſe teſtes, aut ſuper qua re eos obteſtabatur: crediderim ſanè, quòd quia non credebat populus domino promittenti deuaſtationem Syriæ, & Samariæ, obteſtatus ſit viros duos prædictos, vt eſſent ſibi teſtes, quòd eis denuntiarit tam illorum regnorum, quàm ipſorum Iudæorum, qui verbis ipſius nolebant fidem adhibere, deuaſtationem, quin etiam illius tẽporis, quo ſcriptura exarata eſt, teſtes idonei & memores eſſent.

Et acceſſi ad prophetiſſam &c. antiqui patres & non nulli ex mo- 3
dernis ſcriptoribus hæc de Chriſto interpretantur: ꝙ is eſſet celer ſpoliator, qui mox, vt natus eſt, ab oriente vocarit magos &c. & multa huiuſcemodi, quæ, tantum abeſt, vt reiiciã vt ea ambabus manibus amplectar: neq; poſſum non vehementer laudare in patribus ingens illud & prorſus Chriſtianum ſtudium inueſtigandi in ſcripturis Chriſtum: verùm cùm non vnica, immo varia ſit ratio Chriſtum in ſcripturis inueniendi, nihil me à religione Chriſtiana alienum duxerim tẽtare, ſi in hac prophetia alia ratione Chriſtum nitar inuenire. Infrà hoc ipſo capite loquitur propheta de ſuis pueris, qui dati erant à Deo in ſignum & portentum in Iſrael: & de altero, cui nomen erat Sear Iaſub, ſuperius dictũ eſt. quo nomine ſalutem reliquiarũ ſignificari volebat dominus. de altero verò iam hîc loquitur, cuius nomen Iſraelis deuaſtationem indicabat, non ſolùm illam, quæ proximè imminebat, decẽ tribubus & regno Iehuda, (quam quidẽ paulò pòſt paſſi ſunt Iudæi propter infidelitatem

tem ſuam) verùm etiam illam quam vniuerſi ſunt experti propter contemptum ſui Meſſiæ filij Dei veram ſalutem afferentis. Non itaque durum videatur cuiquã,ſi dixero hîc iuxta hiſtoriam, Ieſaię vxorem vocari propheti ſſam;& filium,feſtinam direptionē.

4 *Auferet*.ſi paſſiuè interpreteris auferetur,planus eſt ſenſus. nam את interdum nominatiuo ſeruit:ſin autem actiuè, hebraiſmus eſt, id eſt, auferent (ſcilicet milites , vel homines) ſpolium coram rege Aſſur.ego tamen in ea ſum ſententia , vt iod in voce לפני ſit affixum pronomē (reclament licet Rabini)ſintq; verba Dei, vt ſit ſenſus;auferet ſtrenuitatem Damaſci, & ſpolium Samariæ ante faciem meam rex Aſſur. Videntur itaque interceſſiſſe ante hanc & ſuperiorem prophetiam aliquot anni. nam hæc reuelata videntur prophetæ vno anno antè quàm Aſſyrij Syriam deuaſtaſſent, & Damaſcum caperent. non dum enim infans ille primas voces infantum loqui incipientium poterat efferre. *Strenuitatem*. ſuprà dixi accipi interdum nomen hoc pro ipſis viris ſtrenuis , & bellicoſis:milites ergo ſignificat in captiuitatem ducēdos,& regna illa ſpolianda ac diripienda.fateor quoque opes , quæ ſtrenuitate parantur,poſſe ſignificare.

5 *Pro eo, quod abiecit &c*. etſi hæc poſſunt de Syris & Iſraelitis in-
6 telligi,qui ſibi in ſuis regibus complacebant , & regnum Iehuda deſpiciebant:ea tamen,quæ ſequuntur,faciunt,vt de ipſis Iudæis, & ciuibus Ieruſalem interpreter ; qui fortè ſui regis mores faſtidientes , ac non probantes potentiamque aduentantium regum conſiderantes,ác Deo diffidentes,nouis rebus ſtudebant, & de deditione ac defectione cogitabant. De verbo מאס ,id eſt ,faſtidiendo reiecit,ſuperiori cap. dictum eſt.*Quæ vadunt cum ſilentio*, id eſt, placidè fluentes. hebr.לאט ,idem eſt,quod occultum, arcanũ &c. cumque ad verbum adiungitur ,fit aduerbium,quaſi dicat, inſenſibiliter , id eſt , ſine ſtrepitu atque murmure.per canales enim defluebant ,neque magna copia , per quas quietos animos,& pacis amicos,& à bellicis tumultibus alienos intelligit Ieſaias. *Et aſſumpſit magis Reſin*.in heb.non eſt verbum,ſed legitur in forma nominis משוש , id eſt,gaudium,ſed tanquam verbum eſt accipiendum, id eſt , & gaudet cum Reſin.à verbo שוש ,id eſt, affectum eſt gaudio , voluptatē & oblectationē habuit in animo,& non eſt geſtus, ſed affectus cordis,& animi.Quid ſi ſit infinitiuus verbi משש perfectè coniugati ? id eſt contrectare , palpare ; quaſi tentarent inire fœdera & amicitiam cum illis regibus , ſeu de deditione tractare.

7 *Ecce dominus adducet ſuper eos*. reſpondet pœna ſceleri,vt experiantur impetum aquarum validiſsimarum, qui lenes aquas contemnebant,

nebant,& exercitum multorum militum in ſuam perniciem conglobatorum, regemq́ue virum belli cupidum, ac truculentum, qui paucorum militum exercitum, & regem pacis amicum præ faſtidio abiiciebant. his ſimiles ſunt, qui regnum IESV CHRISTI contemnunt, qui paupertatem, manſuetudinem, & patientiam piorum, tanquam ignauorum hominum commenta abominãtur, nihil niſi diuitias, elationem animi, atque vindictæ ſtudium ſuſpicientes. hi iuſtum eſt, inundatione aliorum ſuperborum, & gloria opprimantur &c. Certè aquæ Siloach (quod interpretatur miſſus) myſterio ſeruiunt, ſi euangelium Ioannis conſulimus: neque enim præferendæ ſunt aquæ Damaſci aquis Iordanis, quæ leproſos mundant, neque aquæ fluminũ mundi aquis illius, qui miſſus eſt in ſalutem gentium. nam qui in manſuetudine ſuſcipiunt verbum, per verbum animorum ſalutem conſequũtur (teſte apoſtolo.) Mihi quoq; non eſt dubium, quin Ieſaias hoc loco præuiderit, qua nam ratione moti Iehudæi in poſterum tempus regnũ Chriſti eſſent contempturi, volentes potius Cæſari ſeruire, quàm pauperis Chriſti diſcipuli fieri. *Fortes*. עצומים; part. à verbo eſt עצם, quod propriè ſignificat corroboratum, condenſatum, cõfirmatum, conſolidatum, compactum eſſe acceſſione, & iuxta proprietatem ſubſtantiui vertendũ eſt. *Vniuerſam gloriam*: ita vocat potentiam, & robur exercitus, ob multitudinẽ, vires, apparatumq́ue bellicum, quæ regem maxima apud omnes auctoritate, gloria, gratiaque conſtituunt. *Alueos*: perſiſtit in metaphora. inundantis enim fluuij eſt alueos omnes replere abſque mora, & abſque vllo impedimento. nomen autem hebr. אפיק eſt à verbo אפק, quod in quarta tantùm coniugatione reperitur, coegit, ſeu compulit ſe, cõpreſsit, coercuit ſe. hinc nomẽ, quod vim, ſeu violentiã notat, & in plural. quãdo dicitur de re, interdũ de fluminibus ipſis dicitur. vt Pſ. 127. &c. interdum de alueis. *Sinus*, à verbo גדד, quod excurſionem, incurſionem, ſeu irruptionem facere ſignificat deducitur nomen גדות plurale tantùm, id eſt, excurſiones, irruptiones in terrã, quæ flumina, aut maria faciũt, Latini ſinus appellãt.

Ibit per Iudam, vel mutabit ſe. חלף nihil aliud, quàm mutare ſignificat, aliquando actiuè, quando ſcilicet caſum regit, aliquando neutraliter, vt ſuprà cap. 1. verſ. 18. & 1. Sam. 10. & Iob 4. &c. Lege libr. Regum, & Paral. cap. 28. videbisq; plures aduentus Aſſyriorum in terram Iſrael. & ſub Ahaz legitur, quòd adduxerit dominus Talgath Phalnaſar, qui afflixit eũ, & nullo reſiſtẽte vaſtauit, neque ei profuerunt munera, quæ ad ipſum miſit. Mihi itaq; veriſimile eſt quòd cùm ſecundò Aſſyrius aduerſus decẽ tri- 8

bus veniſſet, in Iudæam quoque deflexerit, eamq́ue depopulatus fuerit: & hoc eſt, quod hîc dicitur, mutabit ſe in Iudam, vt intelligatur verſus hic, in vniuerſum de bello, quod mouere cœperunt Aſſyrij aduerſus regnum Iehuda vaſtato iam regno decem tribuum, non ſolùm ſub Ezechia, verùm etiam ſub Ahaz. mutarunt ergo, ſeu verterũt Aſſyrij pondus belli aduerſum regnum Iuda, & omnia occuparunt; tandemq́ue ſub Ezechia, caput ipſum, nempe ciuitatem Ieroſolymitanam, expugnare conati ſunt. ſed quia præuidit propheta aduentum Aſſyriorum aduerſus regnum Iuda, & quæ in eo bello acciderunt, quendam typum eſſe, & vmbram, qua myſterium regni Dei adumbrare poſſet, quò commodius de Chriſti victoria, & propagatione, & gloria regni eius verba faceret, & mentes auditorum ad ea, quæ ſignificare volebat, excitaret, apoſtrophen facit ad ipſum ſaluatorem. implebunt, inquit, alæ, vel exercitus hoſtium regni Iudæ, totam terram tuã, ô Immanuel. Quæ verba cum exclamatione etiam neſcio quid doloris præſeferunt: non enim poterat propheta non dolere, cùm ei in mentem veniebat, quæ populus ille paſſurus eſſet ab hoſtibus. Tuæ, inquit, terræ ô Immanuel latitudinem implebũt, te ſciente atque vidẽte, etiam ſi nobiſcũ ſis. Verùm præuidens propheta, quòd neque tunc tẽporis Ieroſolyma vaſtanda eſſet, neq; vltimis tẽporibus prorſus eſſent ab hoſtibus delendi Iudæi, quinimmo tunc temporis prope Ieroſolymam occidendi eſſent hoſtes, & in nouiſſimis diebus reliquiis ſanctis ſubditurus eſſet Deus orbem, non poteſt ſe cõtinere, quin exclamet; Cõgregamini populi &c. Huiuſmodi autẽ tranſitiones obſeruare diligenter oportet in prophetis, ne animaduertentes, ꝙ hiſtoriam proſequantur, putemus cũ Iudæis nihil aliud prophetas, quàm hiſtorias texere ſui temporis, aut ea, quæ paullò poſt euentura eſſent. *Collum*. nomen heb. צואר (in quo א, eſt addititicia, & formatiua littera) à verbo צור dicitur, quod contractionẽ, ſeu coarctationẽ notat: in anguſtũ enim illic contrahitur totũ corpus, vt vides, neque à firmitudine dictum puto, vt alij volunt.

9 *Congregamini*, vel conſociamini. poteſt vox Hebræa רעו eſſe à verbo רעה, quod paſcere ſignificat tam homines, quàm pecora: vnde in ſecunda coniugatione pro aſſociare. qui enim paſcit, gregatim deducit, neque diſſipari gregem patitur, & iuxta variã punctationem poteſt eſſe vel imperatiuus conſociamini, vel præteritum conſociati ſunt: quod hîc non malè quadrat, quaſi rem nouam toti mundo velit notã eſſe; Audite qui in vltimis orbis partibus eſtis, cõſociati ſunt populi aduerſus populũ Dei & cõſternati ſunt. & quæ ſequuntur etiam verba, eodem modo accipi poſſunt

nempe,

nempe in præterito, inierunt conſilium &c. Poteſt eſſe etiam à verbo רעע, id eſt, malum eſſe, & malum machinari: vnde non malè vertas, machinamini malum, & conſternamini. quod verò ſequitur, & audite vniuerſi longinqui terræ, quaſi per parentheſim includi debet. Quid ſi ſit à verbo רוע, licet in prima vix inueniatur? ſignificat autem voce plena, & læta perſonare, ſiue id fiat ore, ſiue tubæ, aut buccinæ, de quo verbo infrà 15. quæ interpretatio haud erit incongrua; Ouate populi &c. *Vincimini.* cùm verbum חתת propriè deiici, ſeu conſternari vel animo, vel virtute, & robore corporis ſignificet, aptè verbo conſternandi, vel proſternẽdi redditur. *Confortamini,* vel accingite vos, id propriè ſignificat verbum, & ſæpe eſt caſtrenſe, bis idem dicit, id eſt, etiam ſi iterum atque iterũ accingamini, & ad prœliandum, vt viri fortes præparemini, corruetis tamen, & proſternemini. Quòd ſi in præterito vertas, tanquam tranſacta commemorat, quæ futura præuidebat, accincti ſunt & conſternati ſunt.

Inite conſilium. verbum יעץ per ſe, inire conſilium ſignificat, he- 10
braiſmus ergo eſt, conſulite conſilium, id eſt, magnis deliberationibus ſtatuite, conſultate, quid facto vobis opus ſit, ſed nihil agetis. *Diſſipabitur,* vel labefactabitur: hæc eſt propria ſignificatio verbi פור in tertia: eſt autem hic paſſiuum: opponitur enim verbo הקים erexit, ratificauit. vide Num. cap. 30. Omne votum, & omne iuramentum, quod conſtringit vt affligatur anima, maritus eius poteſt hoc ratificare, vel labefactare. quæ verba quoque Paulus oppoſuit Rom. 3. Legem ergo irritam facimus per fidem? abſit, immo legem ſtabilimus &c. Inquit itaque propheta, neque cõſilium ſtabit, neque ſermo veſter habebit exitum, quem optatis, nihil veſtra ſtudia, nihil cogitationes aduerſus populum Dei efficient. eſt enim nobiſcum Deus, nos tuebitur; res noſtræ illi ſunt curæ. fruſtra igitur coniuratis, & fruſtra laboratis. Iam incipit aperire propheta nihil damnationis eſſe iis, qui ſunt in Chriſto Ieſu, & quòd nemo rapiet oues de manu ipſius, neque eos, quos per diuinã prædeſtinationem ei pater tradiderit.

Quia ſic dicit dominus &c. quàm obſcurè hunc locum & vertant, 11
& interpretentur alij, conſiderabit prudens lector: certè nos ſim- 12
pliciſſimam interpretationem afferemus, & ſeruata proprietate ſer 13
monis hebraici Chriſtiauè omnia interpretabimur. Irritos futuros conatus hoſtium aduerſus populum Dei verſibus ſuperioribus dixerat: iam gradatim ad Chriſtum deſcendit, & ſe à Deo miſſum dicit propheta, vt impedimenta auferret, quæ præuidebat futura in populo, ne illis tẽporibus à Deo protegerentur, & in futuris Chri-

ſtum dominum non reciperent. vnde futurum quoque erat,vt perirent:ſic autem ſermonem temperat,vt cùm quæ ſunt ſui temporis, intermittere non videatur: qui tamen ſcripturas legunt manifeſtè intelligant, altiora ſimul, & maioris ponderis negotia cum mente voluere, & ſuis iſtis conciſis verbis velando aperire. Dixi, inquit,quòd fruſtra populum Dei oppugnarent hoſtes. id eſt, fruſtra obſiderent Ieruſalem. non ſolùm enim eam non caperent, verùm illi ipſi interirent. quo ſignificabam in illa altera horrenda tempeſtate, quæ nouiſſimis temporibus futura eſt, non vniuerſos Iſraelitas interituros. hæc,inquit,dicebam,quandoquidem dominus manu ſua illa forti auertit me,ne ſimiles populo huic eſſem, ego & pueri mei, dicens nobis; *Ne dicatis*, tu & filij tui, vos electi mei,ne dicatis,coniuratio,ſicut populus hic dicit: de quacunque enim re dicit, coniuratio; & hoc verbum in ore eorum perpetuò eſt, perterriti ſiquidem aduentu hoſtium conuenticula faciunt, & inter ſeſe colloquuntur, neque aliud deliberant niſi de deditione facienda:coniurant aduerſus regem, & ciuitatem: vos ergo electi mei timorem eius,id eſt, quod ille populus timet,ne timeatis, ſed tantummodo Deum veſtrum timete,& ad eius mãdata expaueſcite &c. ſed verba examinemus.

11 *Et corripuit me*: iuxta punctationẽ,quam habent Biblia; ita omnino dicendum eſt. יסר enim corripere eſt,& dicitur ſæpius de diſciplina,quæ facto & opere conſtat, quàm quæ verbo tantummodo. quòd ſi puncta auferas,poteſt eſſe à verbo סור, id eſt,diſcedere,& in tertia auferre,auertere &c.ſenſus tamen idem eſt.

12 *Coniuratio.* verbum קשר propriè ligare ſignificat; transfertur autem ad animorum colligationem: vnde tunc Hebræis idem valet,quod Latinis coniurare,conſpirare. inde nomen קשר, conſpiratio. coniuratio,& hæc,vel, vt ſuprà expoſui,accipienda ſunt,vel mores, & ingenium eorum, qui obſeſſi valde timent, exprimunt. nam qui timore hoſtium premuntur, ſuſpicaciſſimi ſunt. & vndequaque ſibi metuũt,ſciẽtes nihil pernicioſius eſſe ciuitati obſeſſæ, quàm ſi qui intus ſunt, cum hoſtibus conſpirent. vnde ſæpius accuſationes iniuſtas, & acceleratam damnationem multorum, qui ſæpe nihil hoſtile cogitabant, audiuimus, & in hiſtoriis legimus. quare illud לכל אשר יאמר planè, & propriè arbitror me reddidiſſe, de quacunque re dicere ſolet populus &c. nam is eſt futurorum vſus Hebræis frequentiſſimus. *Ne paueatis*. ערץ eſt exercere potẽtiam, ac præualeſcere. notanda tamen eſt quædam peculiaris Hebræorum phraſis,quando ſcilicet conſtruitur præcedente negatione & ſequente caſu auferendi cum præpoſitione mem,id eſt,à, vel ab,

ab, perinde enim eſt ac timore ſuccumbere, & vi illatæ cedere, Deut.1. & 7.vbi quoque vulgatus ita reddidit. vide infrà cap.29. verſ.23. eandem hîc ſignificationem habet etiam abſque ב. *Timorem eius:* relatiuum maſculinum eſt, & nomen cōiurationis etiam maſculinum. vnde ad coniurationem poteſt referri, ſi quę de conſpiratione duorum regum Syriæ videlicet & Iſraelis aduerſus Iehudam præceſſerunt, de hac quoque dicta quiſquam velit accipere, quaſi de nulla re alia loquerentur, quàm de illorum regum inter ſe fœdere: de quo cùm audiiſſent, ſuperius dixit propheta, trepidaſſe omnes, ſicut mouetur ſylua à vento. vel potius timorem eius, ſcilicet populi, id eſt, quod ille timet.

Sanctificate, id eſt, vt ſanctum colite, laudate, prædicate, & omnes ad cultum eius inducite, non polluentes nomen eius, neque 13
alios impuritate vitę veſtrę ab eius religione abſterrētes. hoc enim eſt ſanctificare Deum. *Terror,* vel pauor, id eſt, illi prę timore ſuccumbatis. innuit itaque propheta humanum timorem etiam impedimento eſſe, ne per Deū ſeruarentur: timorem autē ſolius Dei illos potuiſſe tutos reddere. Quòd ſi ſuperiora non de cōſpirationibus, quas ſuperius dicebā, accipias, ſed de conſpiratione, & coniuratione impiorum, qua ſimul conſpirabant, vt à Deo deficerent, eiusque prophetas contēnerent, ac Deos alienos colerent: quorum fauore putabant hoſtes ſuperiores eſſe, vt habes 2.Par.28.de Ahaz, quòd tempore anguſtiæ ſuæ auxit contemptū in dominū, immolauitque diis Damaſci victimas percuſſoribus ſuis, & dixit; dij Syriæ auxiliantur eis, quos ego placabo hoſtiis, & aderunt mihi &c. de qua etiam coniuratione eodem nomine קשר habes Ier.11. multa, ſi hæc, inquam, ita accipias, planus erit ſenſus, & trāſitus ad myſterium Chriſti ſuauior, quaſi dicat, de quacunque re, vel ad quamcunque rem dicere ſolet hic populus, coniuratio: vel, quidquid dicit populus hic, coniuratio eſt, id eſt, facilè coniurant, & ſeſe mutuò adhortantur etiam ex leuioribus cauſſis, vt à Deo deficiāt &c.

Et erit in ſanctificationem &c. profectò hoc canebat Simeon ille; 14
Ecce poſitus eſt hic in reſurrectionem, & in ruinam multorum in Iſrael, quibuſdam quidem, in ſanctificationem, qui ſanctificationem animarum ſuarum ab ipſo percipiēt, quæ eſt diuina quædam animi ſtabilitas, & firmitudo, quæ hebraiſmo dicitur erectio, ſeu ſuſcitatio, quā reſurrectionē dixit Lucas, vt caſui, ſeu ruinæ opponeret. quod aūt Lucas de puero Ieſu dixit, hîc propheta de Iehoua dicit: vnde & quę hîc Ieſaias ſcribit, ad tēpora redemptionis noſtrę nemo niſi impius referēda eſſe dubitabit. Occaſione ergo illius oppreſſionis, quā ab Aſſyriis paſſi ſunt Iſraelitæ, & illius defectionis à

Deo

Deo vero ad idola gentium, (quę defectio omnia mala in populũ illum innexit) propter cognationem cauſſarum, & effectuum trāſit paullulum latenter prophetico more Ieſaias ad defectionem, coniurationem,& obſtinationem Iudęorum, tempore Meſſiæ, quę caput, atque finis totius calamitatis Iſraeliticæ futura erat. vnde non contentus dixiſſe, futurum Iehouam in lapidem offenſionis plurimis ex vtraque domo Iſrael,id eſt,ex vtroque regno,addidit, in laqueum habitatoribus Ieruſalem, quòd iſti, & duriores fuerunt, & magis rebelles, grauius ceteris aduerſus dominum coniurantes, neque aliud diu, noctuque cogitantes, quàm quo modo eum perderent. quapropter & grauiora eos paſſos fuiſſe narrant & ſacræ, & prophanæ hiſtoriæ. *Offenſionis*, vel conſternationis. נגף enim propriè ſignificat quamlibet conſternationem, quæ fit cum impetu, & impulſione, de quo infrà 19. ita vt lapidem plagæ hîc dicere poſſemus.

15 *Impingent in ea*, videlicet in lapidem,& laqueos, & plurimi cadent,tam qui in lapidem impegerint, quàm qui in laqueum inciderint. frangentur autem qui in lapidem,& illaqueabuntur,& capientur qui in laqueum. per hæc autem ſignificantur grauiſſima flagitia, in quæ prolapſi ſunt infideles Iudæi, cùm noluiſſent per Chriſtum ſanctificari, nec non ingentes calamitates, quas experti ſunt propter ipſa ſcelera,quæ dominus etiam ſignificauit in euangelio, quando dicebat, quòd qui ex eis impegiſſent in illum lapidem ab ipſis reprobatum, à Deo autem electum confringerentur: ſuper quos autem lapis caderet,comminuerētur. & hæc eſt eorum ſors,& hereditas, qui oblatam per filium Dei ſalutem reſpuunt, & Deo non credunt, & ab eo, veluti coniurantes, deficiunt: à quorum via Deus abſtraxit Ieſaiam, ne illac incederet, à qua longè ſit anima mea.

16 *Liga teſtimonium*: prophetiam hanc de ruina Iudæorum, & reliquiis ſeruandis, cum teſtimonio illorum teſtium,quos ſuprà dicit ſe adhibuiſſe, iubet dominus,vt concludat,conſtringat, atque obſignet, ſicut Daniel 12. Claude verba, id eſt,tege, abſconde, ænigmaticè efferas &c. nimirum ſignificās intelligi non poſſe, niſi ab his qui ſunt diuinitus edocti. Myſterium hoc abſconditum fuit à ſæculo, & per Apoſtolos patefactum eſt, atque huius reuelationis dicit ſe Paulus miniſtrum eſſe. nam vocatio gentium hîc includitur. ſi enim Iudæi repellendi erant, & pauci tantùm ſeruandi, neceſſe erat aliunde aduenirent, qui in ſemine Abrahæ cenſerentur, vt adimpleretur promiſſio domini; Sic erit ſemen tuum,ſicut arena maris &c. vide Paul.ad eph.3. ibique huius verſus interpretationem

tionẽ inuenies. Poſſunt teſtimoniũ, & cõſtitutio, ſeu doctrina, vel lex hîc pro eodem accipi, vel teſtimonium ad teſtes illos referendũ eſt, de quibus ſuprà verſ. 2. *In diſcipulis meis*, vel in doctos meos. למד enim doctus, ſeu aſſuetus eſt, infrà 54. Omnes filios tuos doctos Iehoua. id eſt, à Iehoua. poſſunt quoq; hæc abſolutè, & genericè accipi pro tota prophetia, & toto veteri inſtrumẽto, vt ſit idem, quod ſuprà, Excæca cor populi huius, id eſt, excæcandos prædic, concludc prophetias, & obſigna legem, ſeu teſtamentum, id eſt, ſcito populo huic obſignatum eſſe librum, neq; intellecturos, quid dicas, aut quid Deus velit: velamen enim ſuper cor eorum poſitum eſt.

Et exſpectabo, vel inhiabo. hoc propriè ſignificat verbum חכה: 17
plus enim, quàm verbum exſpectandi notat. hoc verbo vtitur Habachuch. 2. Inhiabo ad illum, quoniam veniens veniet, & non tardabit. quem locum adducens Paulus ad Hebr. 10. verbum reddidit nomine ὑπομονῆς, quod non ſimplicem ſonat patientiam, qua toleramus mala, ſed patientem exſpectationem; vt cùm ſpe præmij duramus in malis, & nos rebus melioribus ſeruamus, ſuſtinẽtiam dicere poſſumus, vel, vt Cicero, ſuſtentationem. cuius cõtrarium eſt nomen, ὑποστολῆς, id eſt, ſubtractionis, ſeu detrectationis. Ad eandem obedientiam quoque facit verbum קוה, quod ſpem cum deſiderio, & intentione, & geſtu auidè exſpectantium notat, vt ſuprà cap. 5. verſ. 2. dictum eſt. huc quoque facit illud הנה אנכי, quod Hebræis obedientiæ eſt, adſum, præſto ſum ad quoduis paratus. Propheta ergo Ieſaias, vt erat erga Deum valde pius, & in gentem ſuam haud vulgari ſtudio propenſus, audiens à Deo, quòd adueniens Dei filius non vniuerſam Iſraelem ſeruaret, quinimmo eſſet in ruinam plurimorum, intelligensq́ue vaſtandam illam remp. ob infidelitatem Iudæorum, ac paucos tantùm ſalutem conſecuturos, vaſtationisq́ue ſymbolum eſſe nomen illud, quod filio dominus præcepiſſet imponi, has baz (id eſt, acceleratum ſpolium) ſicut, & ſeruandorum, alterum illud Sear Iaſub (id eſt, reliquiæ conuertentur) vidensq́ue velle dominum hãc prophetiam manere obſcuram, neque intelligendam niſi Apoſtolorum tempore, in has voces obedientiæ, & fidei, & ingentis pietatis prorumpit; Quidquid dominus faciat, ego ad ipſum inhiabo, ab ipſo pendebo, totumq́ue me ipſi committam. qui ſicut abſcondit faciem ſuam à domo Iacob, quaſi ipſam deteſtatus, & abominatus; ita me quoque eorum ſcelere, & pœna inuolui ſinere potuiſſet: ſeruauit autem ſua illa bonitate: iuſtitiæ igitur in eos, qui cadent, & bonitatis in me, quem forti manũ tenuit, contemplatione ſuſpenſus, intentis oculis in ipſum ſpectabo, ſi fortè alio-

rum

rum quoque miſereatur aliquando, aut mihi aliquid iniungat, quod dicam, aut faciam, aut patiar.
18 *Ecce ego.* iam dixi obedientiæ eſſe vocem, quam paſſim in ſcri-
pturis inuenies. Paul. ad hebr. hæc tanquam verba Chriſti accipit.
fuit enim Ieſaias figura Chriſti tam ſua hac obedientia, & omnimoda ſubiectione, quàm filiis iſtis. nam reliquiæ illæ, quæ reuerſæ ſunt, aut conuerſæ ad Deum, Apoſtoli domini fuerunt, & diſcipuli eius, qui ex incēdio illo ſeruati ſunt, in quo ceteri breui tēpore ſunt abſumpti. Cùm ergo ſub Chriſto domino & Iudæi perierint, & pauci fuerint ſeruati, (quæ duo nomina illa filiorum Ieſa. portendebant) meritò Paulus verba hæc Chriſto domino accommodauit, quinimmo ea Ieſaias in perſona obediētiſſimi Ieſu Chriſti dixiſſe videtur, qui fecit, ſicut ei iniunctum fuerat à patre. *Inſigna, & portenta.* nomen hebr. מופת eſt à verbo יפה, id eſt, formoſum, venuſtum, elegans fuit & allexit ad aſpiciendum &c. inde nomen, quod nomine prodigij, ſeu portenti non malè vertitur, contraria ſignificatione dicitur, quaſi מ ſit priuatiuum, יפי enim venuſtas, ſeu formoſitas eſt. Summam omnium, quæ hactenus dixit Ieſaias, & omnium ferè, quæ dicturus eſt, illis duobus nominibus filiorum ſuorum comprehendit. in hoc enim totus Ieſaias verſatur, vt abiectionē Iudæorum, & ſalutem reliquiarum, quæ, quaſi fidei ſeminarium, futuræ erant in vniuerſo mundo, exponat. *Ab Iehoua.* quoties hæc phraſis in ſcripturis occurrit, dedit mihi dominus à domino, fecit Iehoua ab Iehoua, pluit Iehoua ab Iehoua &c. intellige ſingularem Dei prouidētiam ſuper ea re, & opus aliquod magni ponderis, quod dominus ſingulari conſilio, occultoque iudicio perpetrat. *Qui habitat &c.* epitheton eſt Dei in ſcripturis. ibi enim & colebatur, & ſuæ præſentiæ ſigna euidentiora dabat: inde reſponſa prodibant. eratque templum illud, veluti quædam Dei regia in terra, vt ſuprà cap. 6. dictum eſt.
19 *Quærite:* verſus ſuperior, & 17. quaſi per parentheſim legendi
ſunt: coniungenda ergo ſunt hęc cū verſ. 16. vel ite ad ſciſcitandū, vel euntes ſciſcitamini. ſic enim per duo verba reddendū eſt vnum hebræum דרש, quando conſtruitur cum præpoſitione אל vel ל, vt hoc loco. de qua eleganti hebræorum phraſi ſuprà dictum eſt cap. 7. verſ. 6. *Pythonibus.* אוב vox eſt haud dubiè peregrina, & quantum ex locis ſcripturæ, in quibus reperitur, & eorum circunſtantiis conicitur, eſt ſpiritus in ſepulchris mortuorum, & locis ſubterraneis, qui rogatus voce ſtridula reſpondet: deinde etiam eiuſmodi ſciſcitator, qui talem artem exercet, atque etiam vmbras & manes euocat, iſto nomine dicitur ſiue vir, ſiue femina. vide infrà

de infrà 29. Porrò hæc vox אבות Iob 32. vtres ſignificat; Ecce
venter meus eſt, ſicut vinum non apertum, ſicut vtres noui, ita
rumpetur. ex quo loco quidam non leui coniectura arbitrantur
pythones ab vtribus dici, quòd qui tali ſpiritu afflati erãt, ore clau-
ſo ex ventre, perinde ac ſi ex vtre, ſeu lagüncula reſponſa depro-
merent: & hinc Græcis *ἐγγαστριμύθους*, id eſt, ventriloquos eſſe ap-
pellatos exiſtimant. *Diuinos*, vel gnoſtas. vox ידענים videtur eſſe
peregrina, & à gentibus aſſumpta, cuius ſi etymologiam heb. con-
ſideraueris, à ſcientia, ſeu notitia dicta apparebit: gnoſtem ergo,
ſeu prognoſtem appellare licebit, & ſicut vox præcedens nũc pro
ipſo ſpiritu, qui ex mortuorũ locis reſponſa dabat, nunc pro ipſis,
qui eam etiam exercebant, accipitur. *Qui ſtrident*. hebr. verbum
מצפצף, cuius hîc participium habes, videtur formatum à verbo
צפה: ſignificatque ore aperto, ſeu roſtro liberè clangere, ſeu ſtride-
re, ſicut grues, anſeres, hirũdines, ſtriges, & id genus aues, quæ aper
to ore liberè ſonant, non gementes, vt columbæ, aut turtures.
An non populus: conciſæ ſunt orationes more prophetico: ſupplen-
dum eſt, reſpondete, vel quid ſimile. Vos, inquit, docti à domino,
vos diſcipuli domini, ſi populares veſtri in rebus dubiis, & tempo-
re calamitatis volentes ſcire quid ſibi ſit agendum, ad diuinos, &
pythones ſibi eundum eſſe conſtituerint (ſicut olim Saul fecit) eos
grauiſſimè increpate, dicentes; Non ne gentes deos ſuos conſu-
lunt? nunquid par eſt, vt pro rebus viuorum mortui conſulantur?
Ad legem &c. proficiſcimini ad conſulendam legem, & ſtatuta, 20
& teſtimonia Dei. tenete, dicite illis, præcepta Dei veſtri; ei ſi obe-
dieritis, non eſt, quod vltrà agere debeatis: ipſe enim curam geret
veſtri, neque vos deſeret. Hic locus quid in rerum humanarum
difficultatibus agendum ſit, & quò confugiendum, apertè docet:
pax enim multa diligentibus legem domini, & non eſt illis ſcan-
dalum. Quid ſi præuiderit Ieſaias perplexos Iudæorum animos,
quando à Romanis obſeſſi extrema malorum experiebantur? aut
cùm videntes terram deſolatam, & populum fame pereuntem, aut
gladio cæſum, neque id tamen ob infidelitatem ſibi eueniſſe cre-
dentes, conſulendos ſibi eſſe diuinos, & magos exiſtimabant? qua-
ſi præcipiat diſcipulis ſuis dominus, vt incredulos illos, ad hanc
eodoctrinam, & prophetiã Ieſaiæ, & teſtimoniũ, de quo ſuprà hoc
dem capite dictum eſt, remitterent, quòd ex hac prophetia erudiri
poſſent, de cauſſis vaſtationis terræ ſanctæ, & calamitate Iudæo-
rum, & quid ipſis agendũ eſſet, nempe vt cõtenderent ad reliquias
illas pertinere, quæ ſeruãdæ prædicũtur. *Si non dixerint iuxta verbum
hoc*, id eſt, quicunque non ita reſponderit, huic profectò non dum
refulſit

refulſit aurora, adhuc in tenebris agit,neque ad diem pertinet. de quo Paulus; Nox præceſſit,dies appropinquauit.numerus pluralis cum relatiuo ſingulari diſtributionem importat hebr.Poteſt & illud, ſi non, eſſe iurantis,& ſenſus erit, diſpeream,ſi non iuxta verbum hoc dicturi ſint illi infideles,nempe ite ſciſcitatum pythones &c. cui dicto nulla lux ineſt, quinimmo denſiſſimæ tenebræ. vel potius, diſpeream, ſi non dicturi ſint iuxta verbum hoc, nempe quòd non ſit illi lux, ſeu aurora, id eſt,quòd nihil lucis à Deo accipiant, ac propterea velint quærere à pythonibus, quemadmodum de Saule legimus, quòd cùm illi non reſpondiſſet dominus per ſacerdotes, neque prophetas, ad pythoniſſam ſeſe contulerit. Hoc autem, & quæ ſequuntur, explicant ſtatum illum rerum in Iudæa, quando ſcilicet impegerant Iudæi in lapidem Chriſtum. tunc enim ablata eſt illis lux, & quò ſe verterent, neſciebant. tunc ſcripturas habentes,ac ſi non haberent,cœperunt veritatem aliunde quærere. Itaque quærere à pythonibus, figuratè dictum arbitror, vt. ſ. ſignificaret propheta, quàm deſtituendi vera ſcientia eſſent, & ſcripturarũ intelligentia, poſt offenſionem illam, ſimulque inſinuaret anguſtiam animorum in vltima illa vaſtatione Iudææ,quam ſequentibus verbis ſatis apertè deſcribere propheta videbitur; modò non conſulat lector hoc in loco,aut ſimilibus eos, qui luce deſtituti ſunt,& ſomnia ſectantur,nempe Rabinos.

21 *Et tranſibit per eam*: relatiuum eſt abſque antecedente. ſed quod facile lector ex cõtextu & verſu ſequenti poteſt ſupplere. eſt enim ſermo de Iudæa, cuius habitatores offenderunt ad lapidem. poſt quam offenſionem & luce interna deſtituti, & regno externo priuati ſunt. quàm horrida autem manſerit prouincia illa, atque deſerta, his figuris explicat propheta. verùm ſi cui durum videatur (vt mihi quoque videtur) hoc antecedens ſupplere, dicat, pronomen, eã, referre legem, vel neutraliter ſumptum illud totum, quod eis ab electis & Apoſtolis dicebatur, vt ſcilicet conſulerent legem & prophetarum teſtimonia. per hoc, inquit, tranſibunt, id eſt, nihil hæc curabunt, ſed indurati ſeu obſtinati execrabuntur regem ſuum, nempe Meſſiam, & Deum ſuum, quòd ſcilicet populum ſuum ita dereliquerit &c. *Et corruet*. verbum קשה, cuius paſſiuum non legitur, niſi hoc loco participium, ſignificat perplexum, implicatum, rigidum eſſe, vt non facilè reſolui, aut explicari, aut tractari, & flecti poſſit: inde נקשה induratus, id eſt, qui dura patitur. inquit ergo, qui per eam prouinciam tranſierit (poteſt enim verti, & tranſiens per eam erit induratus) ob deſolationem, & vaſtitatem dura patietur, non hoſpitia, non vbi pernoctet inueniens:

vnde

vnde etiam fame laborabit. inedia autem laborantes, facilè ad irã excitãtur. quare viatores illi inhoſpitalitate, & fame exacerbati,& ira ſuccenſi probra iacient in regem, & in deos ſuos. hæc figuratè ingentem vaſtationem ſignificant: quod mox apertius dicit, ſiue in cælum oculos conuerterit, ſiue in terram aſpexerit, id eſt,quocunque ſe vertat, qui per Iudæam tranſierit, triſtia omnia, & afflictione plena reperiet.

Diſſolutio: ego aduolans. vox hebræa מעוף variè redditur, & 22
quidem verbum עוף non dubium,quin volare ſignificet. quidam aiunt ſignificatione contraria etiam defatigationem ſignificare, quod non probo: ſed ab auibus transfertur ad commotionem laterum frequentem, quæ frequenti reſpiratione fit, quod quia fatigatis accidit, videtur accipi poſſe pro fatigatione. quare malui hoc loco propriam ſignificationem retinere, quæ ſequentibus cõgruit. nam ſcriptura more ſuo idem mox aliis verbis repetit. idem enim eſt anguſtia, & obſcuritas aduolans, & quod mox ſequitur, preſſura,& caligo irruens. *Preſſura.* צוקה à verbo צוק, id eſt, coegit, impulit, compulit, coarctauit, preſſit. *Perſequens,* vel irruens. מנרח participum eſt ſecundæ coniugationis à verbo נרח, quod impellere ſignificat: caligo ergo impulſa dicitur, quæ ſe ipſam videtur propellere, cùm diffunditur.

Non poterit auolare, vel non fiet auolare,vel vt auolet:ſic redden- 23
dam vocem מועף exiſtimo,quæ eſt participium ſignificationis paſſiuæ,tertiæ cõiugationis à verbo עוף, de quo paullò antè,vt Dan. 9. factus volare. *Effuſa eſt.* credo מוצק eſſe participium in tertia à verbo יצק, id eſt, fudit,effudit &c. caligo ergo, quæ ſuperfuſa eſt ei terræ, non fiet, vt auolet,id eſt, non effugabitur,non euaneſcet, ſed perdurabit, & perpetua erit: adhuc enim durat, & in tenebris degunt tam corporalibus, quàm ſpiritalibus. velamen nanque ſuper cor eorum poſitum eſt,& viuunt abſque regno, rege, & ſacerdote &c. Quid alij de his vocibus ſentiãt, apud ipſos videbis. certè interpretationem, quam attuli, neque ipſi Rabini poterunt infringere,neque etiam vulgatam,quæ ferè eandem ſententiam continet. hic locus inſignis & valde conſpicuus eſt aduerſus Iudæos, quem eorum magiſtri, vt cæci & veritatis hoſtes, ita detorquent, & adeò obſcurant, vt quid ſentiant, neque qui eos ſequuntur ex noſtris,vix diligens lector poſſit percipere,diſtinctionem quoque vulg. interpretis veram & germanam eſſe ſentio,cuius nolo aliam confirmationem, quàm aliorum interpretum anguſtias, & nimis implicatas interpretationes.

CAPVT NONVM.

Noua.

1 *Primo tempore vilis fuit terra Zabulon, & terra Nephthalin, & nouiſſimo honorata fuit, via maris trans Iordanem Galilea gentium.*

2 *Populus, qui ambulabat in obſcuro, vidit lucem magnam, ſuper commorantes in terra vmbræ mortis lux ſplenduit.*

3 *Multiplicaſti gentem, non magnificaſti lætitiam. lætati ſunt coram te ſecundum lætitiam in meſſe, ſicut exultant in diuiſione ſpoliorum.*

4 *Iugum enim eius oneroſum, & baculum humeri eius, ſceptrũ exactoris cũ ipſo, proſtrauiſti iuxta diẽ Madian.*

5 *Quia omnis conculcatio cõculcantis cum commotione, & veſtimentum volutatum in ſanguinibus, & erit in combuſtionem, & cibus ignis.*

6 *Quia puer natus eſt nobis, filius datus eſt nobis; & erit principatus ſuper humerum ipſius: & vocabitur nomen eius admirabilis conſiliarius, Deus præualidus, pater æternitatis, princeps pacis.*

7 *Ad multiplicandum imperium, & pacem, non [erit] finis ſuper thronum Dauid & ſuper regnum eius, vt confirmet illud, & fulciat illud in iudicio, & iuſtitia, à modo, & vſque in æternum. Zelus Iehoua tcebaoth faciet hoc.*

8 *Verbum miſit dominus in Iacob, & cecidit in Iſrael.*

9 *Et ſcient populus eius, vniuerſus Ephraĩ, & habitator Samariæ, in ſuperbia, & magnitudine cordis dicere;*

10 *Lateres ceciderũt, & dolato lapide ædi-*

Vetus.

Primo tempore alleuiata eſt terra Zabulon, & terra Nephthali; & nouiſſimo aggrauata eſt via maris trans Iordanem Galilææ gentium.

Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta eſt eis.

Multiplicaſti gentem, non magnificaſti lætitiam. Lætabũtur coram te, ſicut qui lætantur in meſſe; ſicut exultant victores capta præda, quando diuidunt ſpolia.

Iugum enim oneris eius, & virgã humeri eius, & ſceptrum exactoris eius ſuperaſti, ſicut in die Madian.

Quia omnis violẽta prædatio cum tumultu, & veſtimentum miſtum ſanguine erit in combuſtionem, & cibus ignis.

Paruulus enim natus eſt nobis, & filius datus eſt nobis; & factus eſt principatus ſuper humerum eius: & vocabitur nomen eius admirabilis cõſiliarius, Deus fortis, pater futuri ſeculi, princeps pacis.

Multiplicabitur eius imperiũ, & pacis non erit finis: ſuper ſolium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit, vt confirmet, & illud corroboret in iudicio, & iuſtitia amodo, & vſque in ſempiternum. Zelus domini exercituũ faciet hoc.

Verbum miſit dominus in Iacob, & cecidit in Iſrael.

Et ſciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam in ſuperbia, & magnitudine cordis, dicentes;

Lateres ceciderũt, ſed quadris lapidibus

Noua.

de ædificabimus: ſycomori ſucci ſunt,
& cedros commutabimus.
Et exaltabit Iehoua hoſtes Reſin 11
ſuper ipſum, & inimicos eius impli-
cabit.
Syrus à fronte, & Philiſthim à 12
tergo, & abſument Iſraelem toto ore:
nec ſic conuerſa eſt ira eius, & adhuc
manus eius extenta.
Et populus non vertit ſe ad per- 13
cutientem ſe, & Iehoua tcebaoth non
exquiſierunt.
Et præcidet Iehoua ab Iſraele ca- 14
put, & caudam, ramum, & iuncum
die vno.
Senex, & ſuſcipiendus facie, eſt 15
ipſum caput: & propheta docens fal-
ſum, eſt ipſa cauda.
Et erunt, qui beatum prædicāt po- 16
pulum hunc, ſeductores, & quos bea-
tos prædicant præcipitati.
Quapropter ſuper iuuenibus eius 17
non lætabitur dominus, & pupillos
eius, & viduas eius nō commiſerabi-
tur. omnes enim ipſi hypocritæ ſunt,
& maligni; & omne os loquitur fa-
tuitatem: nec ſic conuerſa eſt ira eius,
& adhuc manus eius extenta.
Quoniam accenſa eſt, ſicut ignis, 18
improbitas, ſpinas, & ſentes abſumet;
& ardebit in cōdenſis ſyluæ, atq; diſ-
ſipabuntur [veluti] eleuatio fumi.
In ardore Iehoua tcebaoth inflam- 19
mata eſt terra, & erit populus, velu-
ti cibus ignis: nemo alteri parcet.
Et decidet ad dexterā, & eſuriet; 20
& comedet ad ſiniſtram, & non ſa-
tiabitur. quiſque carnem brachij ſui
comedet.
Manaſſe Ephraī, & Ephraī Manaſ- 21
ſem

Vetus.

pidibus ædificabimus: ſycomoros ſucci-
derunt, ſed cedros immutabimus.
Et eleuabit dominus hoſtes Raſin
ſuper eum, & inimicos eius in tumul-
tum vertet:
Syriam ab oriente, & Philiſthijm
ab occidēte: & deuorabūt Iſrael toto
ore. in omnibus his nō eſt auerſus fu-
ror eius, ſed adhuc manus eius extēta.
Et populus nō eſt reuerſus ad per-
cutientem ſe, & dominum exercituū
non exquiſierunt.
Et diſperdet dominus ab Iſrael ca
put, & caudam incuruantem, & de-
prauantem die vna.
Longæuus, & honorabilis, ipſe eſt
caput; & propheta docens menda-
cium, ipſe eſt cauda.
Et erunt, & qui beatificant popu-
lum iſtum ſeducentes, & qui beatifi-
cantur, præcipitati.
Propter hoc ſuper adoleſcētulis eius
nō lætabitur dominus: & pupillorū e-
ius, & viduarū non miſerebitur: quia
omnis hypocrita eſt & nequam; &
vniuerſum os locutum eſt ſtultitiā. in
omnibus his nō eſt auerſus furor eius,
ſed adhuc manus eius extenta.
Succenſa eſt enim, quaſi ignis, im-
pietas; veprem, & ſpinam vorabit;
& ſuccendetur in denſitate ſaltus, &
conuoluetur in ſuperbia fumi.
In ira domini exercituum contur-
bata eſt terra, & erit populus, quaſi
eſca ignis: vir fratri ſuo non parcet.
Et declinabit ad dexteram, & eſu
riet: & comedet ad ſiniſtram, & non
ſaturabitur. vnuſquiſque carnē bra-
chij ſui vorabit.
Manaſſes Ephraim, & Ephraī Ma
naſſen,

Noua.	Vetus.
ſem vnà ipſi contra Iehudam : nec ſic conuerſa eſt ira eius,& adhuc manus eius extenta.	*naſſen, ſimul ipſi contra Iudam. in omnibus his non eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta.*

1 HEBRAEI legunt כעת, id eſt, ſicut tempore, vel ſecundum tempus; vulg. בעת, id eſt, in tempore. eſt autem facilis mutatio ב in כ, & contrà, ſed ſenſus valde diuerſus eſſe videtur. Iudæi ergo ſua illa diſtinctione, & mutato beth in caph, locum hunc ita obſcurarunt, vt qui commentarios eorum legerit, nequaquam ex eis quid ſibi hoc loco propheta velit, poſſit vnquã intelligere. in eodẽque luto hærent noſtri, qui hanc illorũ impietatẽ non perceperunt. cùm enim nullus ſit locus in prophetis, qui apertiùs vocationem diſcipulorum dñi denunciet, quàm hic, vt apud Matthæum videre potes; impij illi, vt tenebras nobis offunderent, & vt locum, quẽ Matthæus adducit, penitus eneruarẽt, inuentũ hoc diſtinctionis excogitarunt; vt cùm hæc pertinere ad captiuitatẽ Babylonicam dicerent, & tria tẽpora, & tres captiuitates hîc commemorarent, easque inter ſe cõferrent; quod ſequitur de populo, qui ambulabat in tenebris, quò referendũ eſſet, incertũ remaneret: nos tamen Matthæi auctoritate, & antiqua Hieronymi verſione ſuffulti, poſthabitis Iudæorũ commẽtis, ſeruata tamẽ Hebræi ſermonis proprietate, locũ multò aliter tibi, Chriſtiane lector, & interpretabimur, & omnino ita interpretandũ eſſe oſtẽdemus. *Primo tẽpore.* in primo tẽpore dicendũ foret, ni Latinus ſermo præpoſitionem hanc ſuperfluam duceret, vt apud vulg. vides, apud quẽ quoque diſtinctionem habes, multò à Iudæorũ diſtinctione diuerſam. *Alleuiata eſt*, id eſt, vilis fuit nullius exiſtimationis & pretij. quam acceptionem verbi קלל non poſſunt Iudæi negare, cùm infinita habeat exempla: ſignificat autẽ verbum ipſum alleuiari vel pondere, vel diuitiis, vel honore, & exiſtimatione; & opponitur verbo כבד, de quo paullò pòſt, & vt iam nõ ſemel admonui, Hebræis verba in tertia coniugatione, ſi non ſequatur caſus, neutraliter, vt in prima, accipi ſolent. Et, vt videas, lector Chriſtiane, quàm hoc loco Iudæi cæcutiant, dic proferant tibi vel vnum locum, in quo verbum קלל ſignificet leuius puniri, vel leuiter opprimi, ſeu affligi. quòd ſi dicant alleuiatam, id eſt, habitatoribus, & bonis ſpoliatã, cùm huic opponatur, quod mox ſequitur, aggrauata eſt, nõ grauius oppreſſam, ſed hominibus, & bonis refertam ſignificabit, quod tamẽ ſecundum fictiones illorũ non ſuccedit. ſi verò cum Rabinis legamus כ, & non beth, hæc non coniungemus præcedentibus, ſed cum

cum vulgato exordiemur hoc pacto; iuxta priora tẽpora vilis fuit terra Zabulon &c. at nouiſſimo &c. vt idem omnino ſit ſenſus, ac ſi eſſet beth. *Aggrauata eſt*. de כבד idẽ ſentiendũ eſt: ſuperiori enim opponitur, & grauem eſſe vel põdere, vel dignitate, & honore, ſeu diuitiis ſignificat, à quo nomen illud frequentiſſimum in ſcripturis כבוד, id eſt, gloria, ſplendor, claritas &c. rectè igitur, quamuis ſit in tertia, redditur verbo honorandi, ſeu illuſtrandi. Porrò, cùm ſuperiori capite propheta explicaſſet plurimos ex Iſraelitis, ex vtraque domo Iſraelis perituros, & tantùm quibuſdam futurum Chriſtum dominum in ſanctificationem, nempe diſcipulis domini; quorum eſſet intelligere legem domini, & omnem impiam doctrinam explodere, vt potè quibus in primis orta eſſet lux cæleſtis, & quos ſpiritu ſancto dominus eruditurus eſſet; iam propheta dignũ iudicauit, vt oſtenderet, qui nam iſti eſſent, & quonã pacto aliis in cæcitate, & tenebris permanentibus, iſtis orta fuerit lux. quibus de myſterio Chriſti plurima annectit. Olim, inquit, Zabulonitæ, & Nephthalinitæ, totuſque ille Galilęæ tractus, vſque ad Tyrum, viles fuerunt, non gloria rei militaris, non nobilitate ſanguinis, non ſcientia, aut artibus vllis clari, omneſque Galilæi contemptibiles erant. vnde illud; Num tu Galilæus es? ſcrutare ſcripturas, & vide, quòd à Galilæa propheta non ſurgit: & illud; A Galilæa poteſt aliquid boni eſſe? At nouiſſimis temporibus, regio illa illuſtrata fuit præſentia, habitatione, conſuetudine, doctrina, & miraculis domini, præſertim via maris, id eſt, quà verſus mare Galilææ itur. qui tractus vulgò dicebatur trans Iordanem ſeu Galilęa gentium: in qua multi gentiles miſti Iudæis, degebant; vel quæ gẽtes attingebat. Galil enim nomen proprium regionis eſſe poteſt, & nomẽ appellatiuum: bona autem diſcipulorum pars ex illis locis erat, de quibus Pſal. Principes Zabulon, & principes Nephthalim &c. vt alibi latius explicabimus. Iam quod ſequitur, ita hanc interpretationem confirmat, vt nihil obſtare poſſe videatur, quò minus eam amplectatur Chriſtianus lector, niſi nimia (ſi nimia dici poteſt) prophetæ cum euangelio cõcinnitas, atque concordia. Interim tamen admonendum lectorem iudicaui, ne miretur, quòd cùm nomen terræ ſit femininum; hìc verba ſint maſculina. nam non pro elemento ponitur, ſed pro habitatoribus, ac ſi diceret; Zabulon Nephthalim &c. quod ſi quis contendat propter ה in nomine ארץ verba ad Deum eſſe referenda, non prohibeo, modò in prædicta ſignificatione ea accipiat, quaſi dicat; vilem reputauit terrã. ſe erga illam, tanquam erga vilem, geſſit, &c.

Populus qui ambulabat, &c. eſt expoſitio eius, quod dixerat. nam 2

 explicat,

explicat, quo pacto honorauerit gentē vilem. *Vmbræ mortis*. vnica dictio eſt hebr. compoſita ex צל , id eſt, vmbra, & מות , id eſt, mors: diciturque de illa vmbra, qua oculi morientium occupantur, quæ equidem triſtiſſima eſt, & porta ad mortem & inferos. ambulare autem, ſeu habitare in vmbra mortis eſt, in maximis vitæ periculis verſari, in quibus de vita ſolent homines deſperare. Huc certè reſpexit pater Ioan. Baptiſtæ; Viſitauit nos oriens ex alto illuminare iis, qui in tenebris, & vmbra mortis ſedent. Hinc quoque ad animum transfertur, ſicut & tenebræ, pro peccatis, & peccatorum effectibus ignorantia, triſtitia &c. hæc enim cum morte ipſa magnam habent cognationem. ſuper Galilæos igitur piſcatores, ſuper ignotos, & nullius nominis homines, & obſcuro loco natos, ſuper peccatores, & publicanos, & omnium nouiſſimos &c. reſplenduit lux cæli: & illis datum eſt noſſe myſterium regni Dei, &c.

3 *Multiplicaſti gentem*. non toti populo illuxiſſe oſtendit. multiplicaſti, inquit, gentem Iudæorum iuxta generationem carnis, ſed in pluribus eorum non fuit beneplacitum Deo, neque omniū, ſed pauciſſimorum fuit gaudium. quibus quidem orta eſt lux, gauiſi ſunt, & exultauerūt gaudio inenarrabili, vt inquit Petrus: propheta verò lætitiam comparat gaudio meſſorum, & militum, quādo poſt victoriam ſpolia diuidunt. in diſcipulis enim, teſte domino, verum fuit verbum, quod dicebatur; Alius eſt, qui ſeminat; & alius eſt, qui metit. alij laborauerunt, & ipſi in labores aliorum intrauerunt, vt qui ſeminat, ſimul gaudeat, & qui metit: & qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum &c. Ioan. 4. & illis iterum dictum eſt; Meſſis quidem multa, operarij autem pauci: & Paulus, gaudium, & coronā ſuam vocabat diſcipulos ſuos. Quòd ſi victorum exultationem velis videre, lege Pſal. Omnes gentes plaudite manibus &c. ſubiecit populos nobis, & gentes &c. *Quando diuidunt*, vel in diuiſione. hebr. infinitiuus eſt cum affixo pronomine, quaſi dicat, in ſuo diuidere ſpolium.

4 *Iugum enim oneris &c*. hæc eſt præcipua lætitiæ ratio, quòd confregerint inimici potentiam, & regnum eius, & tyrannidem euerterint. iugum, quod ſuis imponit diabolus, grauiſſimum eſt, & totum eius imperium (quod per baculum, & ſceptrum ſignificatur) acerbum, & importabile. dominus autem IESVS tum per ſe, tum per ſuos totum eius imperium deiecit: principem eiecit de mundo, & de eo planè triumphauit, vt non habeat poteſtatem, niſi in eos, qui volunt ſeſe illi ſubdere. Conſueuit ſcriptura, cùm de regno agit, hæc duo nomina, baculum, & ſceptrum connectere, vt

pro

pro eodem accipi videantur. conſuetudo autem fuit regibus ſceptrum geſtare,ſeu baculum. Hic vero dicitur baculus humeri,vel quia dum geſtatur in manu, humero applicatur, vel humerus ad ſubditos eſt referendus. pondera enim humeris ſuſtinentur, quaſi dicat, imperium graue, quod humeris ſuſtinebant, abſtuliſti. *Iugum*. hebræa vox עול vel à verbo עלה, vt quidam volunt; id eſt, aſcendit, quòd ceruicibus iumentorum ſuperinducatur, vel potius ab עול, quod iniuria afficere, vel defraudare, dehoneſtare &c. quaſi ſignificet ſeruitutem, diſciplinam,ſeu caſtigationem ſeueriorem, qua vel iumenta, vel homines cohibentur, & coercentur, continenturque in officio. *Virgam*. à verbo נטה, quod extendere, ſeu protendere ſignificat, venit nomen מטה baculus, cui innitimur, vel quem extendimus aliquid indicando: virgam ſolent vertere: & accipitur per ſynechdochen pro familia illius baculi, in quo nomen ipſius ſcriptum erat. & vt duodecim fuerunt baculi, ita ſecundum illos erant & duodecim familiæ filiorum Iſrael. tranſtulit autem Hieronymus, & poſt ipſum ceteri tribum, Romano nimirum, & gentili vocabulo. vide Num. 17. vnde hæc acceptio originem habuit: figuratè autem pro regno, vt iam dixi, accipi ſolet, à conſuetudine geſtandi ſcepıri, vel à paſtoribus. *Humeri*. vox hebræa appellationem habet à ſurgẽdo, quòd ſit pars corporis erectior, & ſublimior. *Exactoris eius*. heb. בו ſceptrum exactoris cum ipſo, ſcilicet exactore proſtrauiſti: vulg. ſenſum reddidit: nam poteſt & ſic verti; ſceptrum, ſeu virgam, qua adigebat, vt נגש ſit participium, & illud ב ſit inſtrumentale. *Sceptrum*. שבט, id eſt, baculus, ſeu virga, quæ naſcitur ex arbore, ſeu radice arboris: eſt ergo idem, quod מטה; ſed ratione appellationis differunt, & figuratè etiam accipitur pro tribu, ſeu familia, quòd ex arbore, ceu ſtirpe, orta ſit, id eſt, patre. vnde duodecim tribus, baculi ſunt dicti, quòd ex vno patre Iacobo nati ſunt, vt Geneſ. 49. vtrunque quoque pro ſceptro, id eſt, regimine, ſeu regno figuratè accipitur. *Proſtrauiſti*: verbum Hebræum חתת hoc propriè ſignificat, (vt ſuprà dictum eſt cap. 8. verſ. 9.) hic in tertia actiuè accipitur, vt Ier. 49. Proſternam Ellam coram inimicis ſuis. Sunt qui hæc de libertate à lege intelligant, alij ab oppreſſione, qua premebantur primi illi Chriſtiani à Iudæis: ſed ego malim intelligere de libertate, ex poteſtate tenebrarum, & peccati, quæ fuit lætitiæ ratio, tam primis illis à Deo illuminatis, quàm eis, qui per eos vocati ſunt, vt ambularent in lumine domini, & illa relatiua populum referre exiſtimo; Iugum graue, ſeu oneroſum eius populi, & baculum, quo premebatur, & virgã, qua adige-

batur proſtraſti,ſeu deieciſti. *Sicut in die*, vel ſecundum diem Madian:non minus inaudita, inquit, erit & inſperata victoria, quàm fuit illa,qua Madianitæ à Gedeone victi ſunt, quando pauciſſimi, & inermes tubis & lampadibus infinitam hoſtium multitudinem fûderunt: ſic pauciſſimi diſcipuli domini prædicatione, & ſanctitate,ac miraculorum ſplendore,imperium diaboli proſtrauerunt, de quo exercitu, & noua vincendi ratione, non ſine alluſione ad Gedeonis victoriam, canit verſus ille Dauidicus, iuxta lectionem hebraicam; Tecum principes in die exercitus tui,in ſplendoribus ſanctitatum,ex vtero auroræ tibi ros iuuentutis tuæ &c. lege Pauli epiſtolas, & genus armorum, crucem, euangelium, & virtutem eſſe intelliges:Chriſtum autem in Apoſtolis victorem orbis.

5 *Violenta prædatio*: ego, conculcatio conculcantis, quòd verbo סאן, cuius non legitur, niſi hîc participium,hanc ſignificationem tribuam. facit nomen רעש, cum quo iungitur,quod commotionem ſignificat, quæ fragorem edit: deinde,quòd in Chaldæo calceos,tanquam nomen ſignificat à calcando dictos: habet quoque cognationem cum verbo אנס,id eſt,conculcauit,proculcauit,ſtragem fecit:& cum nomine אסן, quod ab eodē verbo,litteris tranſpoſitis, ſtragem, ſeu violentiam ſignificat. conculcationem ergo militum in prœlio, accipe, pro ipſis conculcatoribus, ſicut in poſteriori membro veſtes,ſanguine conſperſas,pro militibus ferocibus,& ſanguinis ſitientibus, vt ſenſus ſit; Omnes conculcatores, qui proculcant,& ſtragem edunt cum commotione, & ſtrepitu; omnes ſanguinarij milites,qui occiſorū ſanguine conſperſa arma, & veſtes gerunt, cedent igni diuino. quis autē ſit iſte ignis, facile ex euangelio eſt intelligere. deſcendit enim in diſcipulos domini ignis de cælo. Nulla,inquit,erit vis,nulla ferocia,nulla barbaries, ac crudelitas,quæ ſtare poſſit ante ignē illum,quē miſſurus veniet dominus in terram. Crediderim ego, typum huius Chriſti victoriæ,nempe occiſionem illā exercitus Senacherib, de qua non rarò in ſequentibus fit mentio,impoſuiſſe multis ſcriptoribus,vt nō intelligerent locum hunc. neque mihi placet interpretatio eorum, qui hîc multa ſupplent:id certè faciunt,quia quò tenderet prophetia, non preſſius conſiderauerunt. vulgatus itaque rectè vertit, ſi ſenſum ſpectes. iam quæ ſequuntur,noſtræ expoſitioni fauent.

6 *Puer enim natus eſt nobis &c.* aperit bonorum omnium,quæ dixerat, fontem,atque originem, nempe incarnationem domini:hinc lux, hinc meſſis,& victoria,hinc deiectio tyrannidis, & ignis ille, cui omnis vis ceſſura erat. nam qui filium ſuum dedit, quid non cum illo nobis donaret? *Erit imperium ſuper humerum eius*: poteſt reddi,

reddi,ſuper cuius humerum imperium erit,id eſt, qui quamuis ſit puer,habet tamen humeros aptos ad imperiū ſuſtinendū. nam dignus erit,qui vocetur admirabilis &c. *Et vocabitur*: iuxta puncta quæ nunc habent biblia,dicendū eſſet,& vocabit;quod certè Rabini fecerunt, vt locum hunc eneruarent. legunt enim, & admirabilis,& conſiliatius Deus &c.vocabit eum principem pacis, ne ſcilicet ex his nominibus cogerentur fateri, quòd Meſſias eſſet Deus: ſed quòd tertiæ perſonæ accipiātur ſæpius imperſonaliter, ſeu paſſiuè,neq; ipſi negare poſſunt,vt Gen.16.Vocabitur nomen puteo &c.Leu.13.Immūdus,immūdus vocabitur:Deut.15.Quoniam vocabitur remiſſio Iehoua. Pſ. 49. Vocabuntur nominibus ſuis ſuper terram,&c.Adde,quòd eædem litteræ ſunt vocis actiuę, & paſsiuæ,קרא aliis,atq; aliis punctis:atq; ita planus erit locus ille Exo.34. vbi vulgatus,Stetit Moſes cū eo,inuocās nomen domini, ויקרא בשם יהוה, & vocatum eſt in nomine Iehoua & tranſiuit Iehoua ante faciem eius, & vocatum eſt Iehoua Iehoua Deus miſericors,id eſt,ſonuit hæc vox Iehoua Iehoua &c.neq; enim ſunt voces Moſis,ſicut ex cap.33.eiuſdem lib.manifeſtum eſt.*Admirabilis*: eſt nomen à verbo פלא,quod non ſolùm ſignificat admirabile, vel admiratione dignum eſſe, ſed etiam arduum,difficile, ac impoſſibile,vt Geneſ. 18.& Ier.32.vbi vulg. reddidit, non Deo difficile omne verbum: quod Lucas dixit eiſdem verbis. quare nomen פלא iuxta verbi ſui ſignificationem,non ſolùm videtur ſignificare admirabilem,vel admiratione dignū, ſed etiam mirificum, vel miraculorum patratorem:& videtur hoc loco eſſe adiectiuum nominis conſiliarij, quòd appellandus eſſet conſiliarius admirabilis,cuius videlicet conſilia eſſent ſupra naturam, & humanum captum,atque rationem: atque ita quoq; coniungendæ videntur, & combinandæ voces, quæ ſequuntur. *Deus fortis*, ſeu præualidus,qui ceteris virtute præſtat: familiare enim eſt ſcripturæ Deū cum ceteris ficticiis diis cōferre, magnus ſuper omnes Deos,quis ſimilis tui in diis domine?omnes dij gentium dæmonia,dominus autem cælos fecit &c. aliâs גבור heroem, gigantem, & qui ceteros antecellit, ſignificat. *Pater futuri ſæculi*, vel pater æternitatis. quòd עד interdum tempus determinatum,vt ſæculum, interdum verò æternitatem,ſignificet,non eſt, cur dubitetur. Dei autem filius homo factus, æternitatis nobis aditum deuicta morte reſerauit,& factus eſt nobis reſurrectio, & vita, vt non moreremur in æternum.Pater autem, more Hebræo, auctor cuiuſcunq; rei dicitur. *Princeps pacis.* שלום omnimodam proſperitatem deſignat Hebræis, & non pacem tantùm: principem ergo pacis intellige,

pacificum, felicem, cui omnia ex voto cedunt, beneque fortunatum, vt aiunt; non tamen negandum eſt, quin aliquando opponatur gladio, & bello, vt Num. 23. Eccl. 3. ſic & dominus Matth. 10. Non veni pacem mittere, ſed gladium. quæ verba Lucas 12. exponens, pro gladio reddidit propriè, ſeparationē: & Paul. Epheſ. 2. explicat pacis ſignificationem, Vos, inquiēs, qui quondam eratis longinqui, propinqui facti eſtis, per ſanguinem Chriſti: ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit ex vtriſque vnum, & interſtitium maceriæ diruit, ſimultatem per carnem ſuam, legem mandatorum in decretis ſitam abrogans, vt duos concederet in ſemetipſo in vnum nouum hominem faciens pacem, & vt recōciliaret ambos in vno corpore Deo per crucem, perempta inimicitia per eam; & veniens euangelizauit pacem vobis, qui procul aberatis, & his, qui propè &c. eſt igitur pax etiam, vt definit ipſe Paulus, Hebręis, duorum inter ſe diſſidentium reintegratio, ſeu reconciliatio. & ita hic quoque accipi poteſt.

7 *Multiplicabitur*, vel ad multiplicandum. hic ſcribitur mem finale, ſeu clauſum pro aperto: vbi Iudæi ſua afferūt ſomnia: ego nihil myſterij ſubeſſe credo; & potius deridendos, q̄ audiendos Cabaliſtas exiſtimo. ſcribæ lapſus eſſe videtur. eſt autem מרבה participium, & videtur accipiendum pro infinitiuo, vel pro nomine, ad multiplicationem, ſeu propagationem imperij & pacis: quod præcedentibus connecti poteſt, princeps pacis quaſi dicat, vocabitur auctor pacis, nam ad multiplicandum ſuum imperium, & pacem, nullus erit finis. imperiū enim ſuum ſumma cum pace propagare ſtudebit, vt neque imperij, neque pacis vllus ſit finis. eſt enim regnum Chriſti regnum omniū ſæculorum, & regnū, quod non auferetur: quod non bello, vt regna mundi, ſed pace, & dilectione propagatum fuit: & quandiu ſtabit regnum Chriſti, tandiu ſtabilis erit pax illa, quam Deus ſuis teſtamento reliquit, & quam mundus ignorat. Multiplicabit autē principatum, & pacem *ſuper ſolium Dauid* erit princeps pacis, qui principatum, & pacē multiplicabit ſuper thronū & ſuper regnum Dauid, id eſt, præſidens & regnans in domo Dauid; id quod Angelus ad Mariam dicebat; Regnabit in domo Iacob in æternum: & regni eius non erit finis. à Iacob enim, & Ieruſalem exiuit verbum euangelij, & per poſteros Iacob regnum Chriſti propagatum eſt. *In iudicio, & iuſtitia*: nutare, & quaſi omnino prolabi videbatur regnum Dauid, iam inde à captiuitate Babylonica: in Herode autem prorſus corruere, & interire viſum eſt: Chriſtus autem dominus filius Dauid ſecundum carnem, factus rex regnum Dauid confirmauit, &

in perpetuum ſtabiliuit; non expeditionibus,aut vi vlla, ſed iudicio,& iuſtitia,quod ſupra expoſitum eſt;Teion in iudicio redimetur, & captiuitas eius in iuſtitia 1. cap. verſ. 27. *Zelus* קנאת .Græcis ζῆλος,ſeu ζηλοτυπία, Latinè æmulatio,id eſt ſtudiū,ſeu paſſio animi ex eo proueniēs,quòd quis timeat, ne habeat alter quod cum nemine ſibi velit eſſe commune, & Paulus reddidit duabus vocibus,vt plenius exprimeret vocis ſignificationē Rom. 13. Non in contentione,& ęmulatione,id eſt,cōtentioſa æmulatione:item Phil. 1. Per inuidiam,& contentionem, id eſt,inuidioſam contentionem. Ceterùm quia paſſio hæc ex amore oritur,interdum pro ipſo amore videtur accipi,vt Cant. 5.&c.quia verò hūc affectum conſequitur indignatio, interdum pro ipſa indignatione videtur accipi,vt infrà 42. ſępius autē in propria ſignificatione,vt Prou. 6. & 14.&c.igitur hoc loco pro ipſa dilectione,aut etiam in propria ſignificatione accipi poteſt; nā zelatus eſt dominus populū ſuum, & regnum Dauid,& quòd ad extraneos deuolueretur, doluit:ipſe ergo requirere voluit oues ſuas, & paſtor eſſe voluit, iuſtus & iuſtificans eos, & à ſeruitute peccati aſſerens Iſraelitas ſuos, non ex operibus iuſtitiæ,ſed quia ipſe voluit. *Faciet hoc:* ad ea omnia, quæ præceſſerunt, referendum eſt, vel potius ad incarnationis myſterium.ſic enim Deus dilexit mundum,vt filium ſuum vnigenitum daret,in quibus verbis fortè Euangeliſta,immo ipſe dominus, ad locum hunc Ieſaiæ reſpexit Ioan. 3.

Verbum miſit &c. exordium eſt nouæ prophetiæ aduerſus regnum Iſrael, eius vaſtationem denuntiantis,quam ſuprà non ſemel tetigerat; ſed propter Iehudam omiſerat. Nomen autem hebr. דבר initio dictionis Hebræis, idem interdum eſt, quod Latinis,hoc,hæc res.hoc inquit Ieſaias, hæc prophetia à domino dirigitur in Iacob, & certò eueniet ipſi Iſraeli. neque eſt habenda ratio temporum hoc loco, ſicut ſæpe aliâs. accipe etiam pro eodem Iacob & Iſrael. 8

Et ſciet omnis populus &c. ironia eſt,qua vtimur in eos, quos punimus, præſertim in ſuperbos & contumaces. ſicut ſi filius conſueuit dicere,nihil timeo patrē,cùm eum pater verberat, dicit, ſcies deinceps dicere, nihil patrem timeo, ſignificans audacter nimirum, ac temerè ea verba iactitaſſe filiū; quaſi dicat, ſcies poſthac, quàm imprudens fueris,nunc intelliges, quantùm erraueris &c. Cùm igitur Iſraelitæ ſuperbi admodum eſſent,& præ elatione animi eas voces iactarēt,quas exprimit propheta verſ. 10.inquit Ieſaias,omnino ita futurum eſt,vt dn̄s dixit ad me, vaſtandos ſcilicet Iſraelitas,& ſcient dicere in vel cū elatione cordis &c.intelligēt, 9

quàm

quàm imprudẽter,omnes ruinas,& incommoda,quæ ſibi accidiſſent,poſſe ſe reſtaurare,gloriarentur.

10 *Lateres ceciderunt*, ceciderunt, inquiunt, quaſi nolint fateri diruta ab hoſte ædificia. *Et quadris lapidibus*: nomen eſt Hebręis,cuius vſus eſt in ſingulari, à verbo גז, quod vellere ſignificat ſeu detondere: ſignificat ergo illam lapidum durorum elegantem dedolationem, ſiue lęuigationem: vulg. ſenſum doctè vertit, quadris lapidibus,ſcilicet politis & læuigatis. *Sicomori*, vel Sycamini: legitur hoc nomen pluraliter tantùm, propter multitudinem,& copiam earum arborum:habent autem nomen ab altitudine & proceritate: viles porrò ſunt, & nullius ferè pretij, contrà verò cedri in pretio erant. vnde 1. Reg. 10. Dedit rex argentum in Ieruſalem, quaſi lapides, & cedros,veluti Sycomoros, quæ in campeſtribus ſunt in copia.Luc.17.*συκάμινον* appellauit, & 19.*συκομωραῖαν* ſi eadem ſit: nam hebr.quoque forma feminina efferunt שקמות Pſal. 27. videntur autem prouerbiales loquendi formæ.

11 *Et eleuabit. &c.* שגב ſi locos conſideres, in quibus legitur hoc verbum,ſignificat altiorem eſſe,quàm vt tranſcendi, aut capi poſſit;in ſecunda autem actiuum eſt. exaltare itaque hoſtes eſt,ſuperiores, ſeu potentiores reddere. *Super eum*; non ſuper Reſin, vt multi putarunt, ſed ſuper ipſum populum Iſrael, & habitatorem Samariæ. illi enim ipſi Aſſyrij qui conducti ab Ahaz venerũt contra regem Syriæ ipſumque occiderunt, illi, inquam,ipſi venerunt contra Iſrael,& in captiuitatem abduxerunt.vide librum Regum. *In tumultum vertet*, vel condenſabit, vel conglomerabit. nam סכסך eſt inſtar veprium commiſcere. repetendum eſt autem illud, ſuper eum, vt ſcilicet conglomerati ipſum adoriantur,vel quòd eodem tempore ex diuerſis partibus eum adoriantur quod ſequenti verſu mox exponit.

12 *Syrus.* Aram,nunc Syrum, nunc Syriam benè vertas. A *fronte*, ſeu anteriore parte:adiacet enim Paleſtinæ Syria ob oriente; ideo, vulg.non malè ab oriente vertit, Philiſtini autem à tergo, & ab occidentali parte: *Toto ore.* ſumpta metaphora à deuorantibus animalibus,cùm vehementi cibi deſiderio tenentur. *In omnibus his*: hebr.& in omni hoc, & ne ſic quidem quieuit dominus, neque iræ ſuæ ſatisfecit, ſed adhuc iterum percutere paratus eſt. exiſtimo autem hunc hebraiſmum nõ per in reddendum, ſed per cum, ſicut & nos Hiſpani vtimur, Contudo iſto, ad verbum. cum omni hoc & oratione affirmatiua valet,& ſuper hæc omnia,id eſt, & præterea; in negatiua, & ne ſic quidem. Lucas cap. 16. hebraiſmum retinuit, ἐπὶ πᾶσι τούτοις. & in his omnibus chaos magnum &c.

&c.id eſt, & præterea, etiam ſi hoc non eſſet &c. vide ſuprà cap. 5. verſ. 25. *Non eſt auerſus furor*, vel non eſt conuerſa ira, non redijt, non retrogreſſa eſt: quod fit, dum ſatis vindictæ ſumptum eſt, vel miſericordia commotus dominus à vindicando deſiſtit.

Et populus non eſt &c. hic verſus cauſſam continet, quare domi- 13
nus ab ira non ceſſauerit, quia ſcilicet populus impœnitens eſt, neque flagellis emendatur. vultum non vertere ad percutientem ſignum eſt indurati animi, & qui indignationē, qua cōmoueri debuiſſet aduerſum ſcelus admiſſum, concipit contra flagellantem. *Non exquiſiuerunt*, verbum דרש quærere, inquirere, ſeu exquirere ſignificat. plerunque autem, vt annotauit quidam vir doctus, quando Deus dicitur quæri, aut non quæri, ſignificat peculiari phraſi quærere verbum, & voluntatem Dei ex ſacerdotibus, aut prophetis, vt Ierem. 21, Quære pro nobis Iehoua, id eſt, conſule. Eze. 20. Gen. 25. &c. ſignificat ergo, quòd cùm punirentur, non fuerūt ſolliciti, vt conſulerent prophetas, aut Deū, quare ſic flagellarentur, nimirum vt poſtquam intellexiſſent cauſſam, eamque ſuſtuliſſent, quieſceret quoque ira domini, quaſi hæc ſit expoſitio eius, quod præceſſit, & vertere ſe ad percutientem, ſit humiliter rogare, quam ob cauſſam ſic cæderentur: vel etiam vt ſibi parceretur. ex hoc loco nos quoque, qui tot aduerſis à Deo atterimur, & quaſi concatenatis malis premimur, intelligere poterimus, id nobis accidere, quòd non conuertimur ad Deum percutientem.

Incuruantem & deprauantem: ego dixi cum Hebræis ramum & 14
iuncum. cuius varietatis curioſo lectori reddenda eſt ratio. Ramus Hebræis כפה uidetur eſſe à verbo כפף, id eſt, curuo, incuruo, vnde ramus à curuitate, ſic dictus eſt. de voce autem אגמן, quam Hebręi iuncum vertunt, ſic accipe. אגמן ſtagnum ſignificare videtur, id eſt, ahenum, quod, ceu ſtagnum, multum aquæ capit (ſicut ים tam mare ipſum, quàm vas amplum multa aqua plenum abuſiuè Hebræis ſolet notare) quaſi ſit denominatiuum ab אגם quod manifeſtum eſt ſtagnum ſignificare. vnde quidam vir doctus iuncum quoque ſignificare dicit, qui in ſtagno creſcit: ego verò radicem eſſe exiſtimo גמא, quod in rem quampiam ſignificat impetum facere. ab hoc verbo deducitur nomen גמא, quod ſcirpum, ſeu iuncum ſignificat, ſeu papyrum, quæ ſcilicet immerſa eſt in aquis, & tranſpoſito א, ad initium, ſignificat ſtagnum ab immergendo dictum. hinc etiam אגמן iuncum eadem ratione, qua גמא ſignificat. Quia verò vulg. credidit אגמן circulum poſſe ſignificare ex loco Ieſ. 59. Contorquere quaſi circulum collum

tuum

tuum, & ex Iob 40. Nunquid pones circulum in naribus eius; qui eſt veluti frænum quoddam non nullis animalibus apud orientales: iccirco hoc loco, pro ramo, incuruantem, & pro iunco infrænantem reddidit. in commentariis tamen Hieronymus deprauantem legit, & interpretatur: nã hebræis incuruare eſt deprauare. nos verò eo loco Ieſ. 59. iuncum interpretabimur, & verba Iob de reſte facto ex iunco, intelligemus. Quid autem per caput, & caudam intelligat, verſu ſequenti habes. per ramum autem, & iuncum credo ſignificari nobiles, & ignobiles, ſeu mendaces, & hypocritas, qui virere videantur: ſunt tamen inanes, vt iunci, & nullius ponderis ac momenti. Quemadmodum autem ſuprà ab Iehuda auferendos eſſe ſenes & prophetas &c. dixit; ita nunc ab Iſrael, quod initium eſt iræ Dei. Sed quid pœnæ haberet carere fal ſis prophetis (nam eos per caudam ſignificari ait verſ. 15.) exiſtimo hoc ſequenti

1 verſu 16. explicari, quòd ſcilicet non eſſet iam locus falſis prophetis: erunt, inquit, ſeductores, id eſt, habebuntur pro ſeductoribus. conuictus enim populus rerum euentu, & ſeſe præcipitatũ in extremã miſeriam vel abſorptum, & calamitatibus obrutum con ſpiciẽs, intelliget eos fuiſſe fallaces; & cùm pacẽ, ac felicitatẽ promitterent, mentitos. de his vocibus vide ſuprà cap. 3. verſ. 12. Ait ergo, quòd neq; illo inani gaudio iam fruerẽtur, quod habebãt, quãdo ſpe falſa allecti à falſis prophetis, ſibi impunitatem promittebant. & hac ratione inter aduerſa connumeratur præciſio caudæ.

17 *Super iuuenibus*. nomen Hebræum à verbo, quod eligere ſignificat deriuatur, & in plurali frequentiſſimè pro iuuenibus accipitur, quòd illi ſunt, qui eligi ſolent ad bellum. electa iuuentus dici conſueuit, & delectus iuuenum ſolet eſſe, qui viribus valent &c. *Non miſerebitur*. verbum רחם propriè, ſi liceret ita dicere, eſt, inuiſcerauit, id eſt, intimo commiſerationis affectu aliquem proſecutus, ſeu complexus eſt: in nouo teſtamento redditum eſt verbo σπλαγνίζομαι Matth. interpr. 9. affectu miſericordiæ tactus eſt ſuper eos, Luc. 15. *Fatuitatem*. hebraiſmus nomine נבלה vocat factum contra publicam honeſtatem, vel contra mandatũ Dei, vel cõtra naturã, præſertim cùm illud factum turpitudo, ſeu ignominia comitatur. de ſtupro virgini illato Geneſ. 34. & Deut. 22. de fornicatione, & adulterio Ier. 29. de inconceſſa libidine ratione conſanguinitatis 2. Sam. 13. de furto anathematis Ioſu. 7. eſt autem à verbo, quod ſignificat humido naturali deſtitui, ac proinde flacceſcere, elanguere, deinde metaphoticè deſipere, ſeu quid ſimile. Poſt ablatos ſapiẽtes, & nobiles ſequitur, vt iuuẽtus omnis trucidetur,

cid etur, aut in captiuitatem abigatur. hoc eſt enim non lætari ſuper illis. nam cùm illi fortiter bellum gererent, Deus tanquam pater, ſuper ipſis exultare videbatur. at nefanda totius populi ſcelera fecerunt, vt qui ſe patrem pupillorum, & iudicem viduarum appellabat, atq; præbebat, nihil prorſus ipſorum miſereatur. nec adhuc hic eſt miſeriarū finis; ſed vt in euangelio dicitur, initia dolorum hęc. perſeuerantibus enim Iudæis in ſceleribus ſuis, dominus quoque in indignatione perdurat.

Impietas, vel Improbitas, ſeu ſeditio. nam cùm id interdum no- 18
men Hebræū ſignificet, propoſito quoque ſatis nomen ſeditionis vel improbitatis conuenit. comparatur enim igni, qui in ſentes, & ſpinas graſſatur, quaſi ſignificet improbitatem ipſos perdidiſſe, & periiſſe propter iniquitatem ſuam: vniuerſi nanque erant inutiles, & in proximos iniqui, veluti ſpinæ. ignem autem in ſenticeto ardentem aut in condenſa ſylua non facile eſt extinguere: & tandiu durat, quamdiu adeſt materia. finis itaque incendij, eſt abſumptio ſyluæ. iccirco in ſimilitudine perſeuerans ait; Diſſipabuntur cum eleuatione fumi (ſic enim verti poteſt) id eſt, ſimul cum fumo, id eſt, omnino, & funditus: vel repetenda eſt in toto verſu more Hebræo nota ſimilitudinis, accēdetur, velut ignis, & abſumet eos, veluti ſpinas, & vepres; & accendentur, velut ignis in condēſis ſyluę; & diſſipabuntur, veluti eleuatio fumi, qui minimo negotio diſſoluitur. Qui autem ſuperbi erant, & in altum ſeſe erigebant, meritò eleuationi fumi comparantur, Vidi improbum ſuperexaltatū, & eleuatum ſuprà cedros Libani; Tranſiui, & ecce non erat, inquit Dauid. *Et conuoluetur*: ego dixi, diſſipabuntur, verbum enim אבך, quod in quarta hic legitur, neq; alibi in ſcripturis reperitur, quantum ex cognatis eius coniicere licet, ſignificat diſſipari, diſpelli, vt nebula, aut fumus &c. *In ſuperbia fumi*: ego eleuationem dixi: verbum enim גאה Hebræis eſt elatum eſſe, & ad ſuperbiam transfertur.

In ira domini, ſeu in ardore. verbum עבר, quod generali ſignifi- 1
catione tranſire ſignificat, modum variat ſignificandi, non ſolùm ratione conſtructionis, ſed etiam variæ coniugationis: denique in quarta transfertur ad animi inflammationē. eſt enim ira, veluti radius quidā, qui peruadit, & pertranſit vniuerſum hominem. Ceterùm quòd, inflāmata eſt, dixi, id feci: quia cùm hoc verbum nō niſi hoc loco, in tota ſcriptura reperiatur; cōtextui videbatur magis hæc ſignificatio cōuenire, incenſa eſt, ſeu inflammata eſt, ſeu conflagrauit. Quid enim magis cōuenit ardori, quàm conflagratio? ſequitur etiā, & erit populus cibus ignis. quare aut ita vertendum

eſt,

eſt,vt dixi,aut cum vulg. conturbata eſt. nam ſatis aptè ſequitur ad furorem domini conturbatio terræ.

20 *Et declinabit ad dexteram &c.* ecce quomodo conflagrabat terra: ſe mutuò trucidabant Iſraelitæ: familia in familiam cõſurgebat, abſque vlla aut amicitiæ,aut conſanguinitatis ratione: vnuſquiſque ea ſęuitia in quoſuis ferebatur, qua leo,aut altera fera, & immanis bellua:quæ inter armenta ad dextram & ſiniſtram iugulat, neque ſanguine ſatiatur.Decidet, inquit,ad dexteram, neque ſatiatus vertet ſe,vt comedat,ad ſiniſtram,id eſt,vt decidens ad ſiniſtram,iterum comedat,ac deuoret,ita vt nulla ſit cædis ſatietas. *Vnuſquiſque carnem brachij ſui deuorabit:* quid hoc ſignificet, verſus ſequens exponit.

21 Fratres, & conſanguinei ſunt, veluti brachia noſtra. Manaſſes autem, & Ephraim erant vterini fratres. Quantis ſe cladibus confecerint Iſraelitæ, ex hiſtoria libr. Regum poſſumus coniicere. nam cùm ſerui in dominos inſurgerent, & reges occiderent regnandi cupidine,quas cædes non veriſimile eſt patratas fuiſſe? quas ſeditiones non excitatas? quæ ergo ſuperioribus verſibus continentur,non ad ea tempora referenda eſſe exiſtimo, quando in Aſſyrios tranſlati ſunt: ſed cùm vaſtationem Iſraeliticam vellet propheta narrare,ea commemorat, quæ ſucceſſu tẽporum in Iſrael acciderunt, nempe clades, ſeditiones, ciuilia bella, tam inter Iſraelitas, quàm aduerſus Iudam; quæ omnia erant propter eorum peccata;quæ quia non ceſſabant,neque ipſe dominus ab ira ſua deſiſtebat.hæc igitur omnia de vaſtatione, quæ regno Iſraelitarum accidit tempore regum, intelligenda eſſe puto. nam etſi ex captiuitate Babylonica non nulli redierũt,nõ amplius ſpecimẽ regni habuerunt, neque aduerſum Iudã belligerati ſunt. at in fine dicitur,quòd Manaſſes & Ephraim in Iudam conſurgerent: ſed quia peccata eorum,eadem fuerunt cum peccatis Iudęorum, ſeu regni Iudę,vtroſque eadem pœna inuoluit: propterea dicitur in fine, adhuc manum domini extentam eſſe.

CAPVT DECIMVM.

Noua.		Vetus.
VAE ſtatuentibus ſtatuta violentiæ; & ſcribentibus [qui] laborem ſcribunt:	1	*VAE, qui condunt leges iniquas; & ſcribentes, iniuſtitiam ſcripſerunt:*
Ad inclinandam ſententiam exhauſtorum, & ad rapiendum iudicium	2	*Vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent cauſſæ humilium po-*

Noua.		Vetus.
cium oppreſſis populi mei, vt ſint viduæ ſpoliū eorū, & pupillos diripiāt.		*populi mei: vt eſſent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent.*
Et quid facietis in die viſitationis, et quando tempeſtas è longinquo venerit? ad quē confugietis pro adiutorio? & vbi relinquetis gloriam veſtram.	3	*Quid facietis in die viſitationis, & calamitatis de longe venientis? ad cuius confugietis auxilium? & vbi derelinquetis gloriam veſtram.*
Ne curuetur pro vinctis, & pro interfectis cadāt? nec ſic conuerſa eſt ira eius & adhuc manus eius extenta.	4	*Ne incurueminiſub vinculo, & cū interfectis cadatis? ſuper omnibus his non eſt auerſus furor eius: ſed adhuc manus eius extenta.*
O Aſſur, virga iræ meæ, & baculus ipſe. in manu eorum furor meus.	5	*Væ Aſſur, virga furoris mei, et baculus ipſe eſt, in manu eorum indignatio mea.*
In gentem hypocriticā mittā eum, et cōtra populū ardoris mei amandabo eum, ad ſpoliandum ſpoliū, & diripiendam prædam; & ponat eum conculcationem, quaſi lutum platearum.	6	*Ad gentem fallacē mittam eum, & contra populū furoris mei mandabo illi, vt auferat ſpolia, et diripiat prædam, & ponat illum in conculcationem, quaſi lutum platearum.*
Ipſe verò non ſic cogitabit, neq; cor eius ſic arbitrabitur: quandoquidem ad abolendum, in corde ſuo, et ad excindendas funditus gentes.	7	*Ipſe autē non ſic arbitrabitur, et cor eius non ita exiſtimabit: ſed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum.*
Dicet enim; an non principes mei, reges ſimul [ſunt]?	8	*Dicet enim; Nunquid non principes mei ſimul reges ſunt?*
An non Calano ſicut Charchamis; ſi non Hamath, vt Arphad; ſi non Samaria, vt Damaſcus.	9	*Nunquid nō, vt Charcamis? ſic Calano: & vt Arphad, ſic Emath? nunquid non vt Damaſcus, ſic Samaria?*
Quemadmodum inuenit manus mea regna idoli, & ſculptilia eorum ab Ieruſalem, & à Samaria.	10	*Quomodo inuenit manus mea regna idoli: ſic ſimulacra eorum de Ieruſalem, & de Samaria.*
Non ne quemadmodum feci Samariæ, & idolis eius, ſic faciam Ieruſalem, & idolis eius?	11	*Nunquid non ſicut feci Samariæ, et idolis eius, ſic faciam Ieruſalem, et ſimulacris eius?*
Et erit: quando ſtudioſè compleuerit dominus omne opus ſuum in monte Tcion & in Ieruſalē, requirā ſuper fructu magnifici cordis regis Aſſur, et ſuper decore ſublimitatis oculorū eius.	12	*Et erit: cùm impleuerit dominus cuncta opera ſua in monte Sion & in Ieruſalem, viſitabo ſuper fructū magnifici cordis regis Aſſur, et ſuper gloriam altitudinis oculorum eius.*
Dixit enim potenti manu mea feci, & ſapientia mea, qui ſapientis præ-	13	*Dixit enim; In fortitudine manus meæ feci, & in ſapientia mea intel-*
ditus		L *lexi:*

Noua.

d:tus fui ; & tranſtuli terminos popu
lorum, & repoſita eorum diripui, &
deieci tanquam robuſtus habitato-
res.
14 *Et inuenit, tanquam nidum, ma-*
nus mea ſtrenuitatem populorum:&
ſicut qui colligit oua relicta, vniuer-
ſam terram ego collegi ; neque fuit,
qui motitaret alam & aperiret os, et
ſtrideret.
15 *Non gloriabitur ſecuris contra ſe-*
cantem ſecum? ſi magnificabit ſe ſer-
ra contra agitantem ſe? quaſi agita-
ret virga eleuantes ſe, quaſi [qui]
eleuat baculum, non lignum [eleua-
ret.]
16 *Propterea mittet ille dominus do-*
minus tcebaoth, in pinguedines eius
tenuitatem : & ſub gloria eius adu-
rendo aduret iuxta aduſtionem ignis.
17 *Et erit lux Iſraelis in ignem, &*
ſanctus eius in flammam: et ardebit,
& abſumet ſpinas eius, & ſentes
eius in die vna.
18 *Et gloriam ſyluæ eius, et carmelum*
eius ab anima vſq; ad carnem conſu-
met, & erit, ſicut diſſolutio fugiētis.
19 *Et reliquiæ arborū ſyluæ eius erunt*
numerus; & puer ſcribet eas.
20 *Et erit in die illo: non adiicient vl-*
tra reliquiæ Iſraelis: et qui euaſerunt
de domo Iacob inniti ſuper percutien
tem ſe, ſed innitentur ſuper Iehoua
ſancto Iſraelis in veritate.
21 *Reliquiæ conuertentur, reliquiæ Ia-*
cob ad Deum præpotentem.
22 *Quia ſi fuerit populus tuus Iſrael,*
ſicut arena maris, reliquiæ conuerten
tur in eo, conſumptionem abbreuia-
tam

Vetus.

lexi: & abſtuli terminos populorum,
& principes eorum deprædatus ſum,
& detraxi, quaſi potens in ſublimi
reſidentes.
Et inuenit, quaſi nidum, manus
mea fortitudinem populorum : & ſi-
cut colliguntur oua, quæ derelicta
ſunt, ſic vniuerſam terram ego con-
gregaui; & non fuit qui moueret
pennam, & aperiret os, & ganniret.
Nunquid gloriabitur ſecuris contra
eum qui ſecat in ea? aut exaltabitur
ſerra cōtra eum, à quo trahitur? quo-
modo ſi eleuetur virga contra eleuan
tem ſe, & exaltetur baculus, qui vti-
que lignum eſt.
Propter hoc mittet dominator domi-
nus exercituū in pinguibus eius te-
nuitatem: & ſubtus gloriam eius ſuc
cenſa ardebit quaſi combuſtio ignis.
Et erit lumen Iſrael in igne, & ſan
ctus eius in flammam : & ſuccende-
tur, & deuorabitur ſpina eius, &
vepres in die vna.
Et gloria ſaltus eius, & carmeli
eius ab anima vſque ad carnem con-
ſumetur; & erit terrore profugus.
Et reliquiæ ligni ſaltus eius præ pau
citate numerabuntur, & puer ſcribet
eos.
Et erit in die illa: non adiiciet reſi-
duum Iſrael, et hi qui fugerint de do-
mo Iacob, inniti ſuper eo, qui percutit
eos; ſed innitetur ſuper dominum ſan
ctum Iſrael in veritate.
Reliquiæ conuertentur, reliquiæ in-
quam, Iacob ad Deum fortem.
Si enim fuerit populus tuus Iſrael,
quaſi arena maris, reliquiæ conuer-
tentur ex eo, conſummatio abbreuia-
ta

Noua.		Vetus.
tam inundabit iuſtitia.		*ta inundabit iuſtitiam.*
Conſumptionem enim & abbreuiationem dominus Iehoua *tcebaoth faciet in medio totius terræ.*	23	*Conſummationem enim, & abbreuiationem dominus* Deus exercituum *faciet in medio omnis terræ.*
Ideo ſic dixit dominus Iehoua *tcebaoth;* Ne *timeas mi popule habitator Tcionis ab Aſſur: virga percutiet te, & baculum ſuum leuabit ſuper te, ſicut Aegyptus.*	24	*Propter hoc hæc dicit Dominus Deus exercituum;* Noli *timere populus meus habitator Sion ab Aſſur: in virga percutiet te, & baculum ſuum leuabit ſuper te in via* Aegypti.
Quia adhuc minus paullulum conſummabitur ardor, & ira mea ſuper inueterata [malitia] eorum.	25	*Adhuc enim paullulum, modicumq́;, & conſummabitur indignatio, & furor meus ſuper ſcelus eorum.*
Et excitabit ſuper eum Iehoua *tcebaoth flagellum iuxta plagam* Madian *in* Petra Oreb, *et virgam ſuam ſuper mare, & leuabit eam, ſicut ſuper* Aegyptum.	26	*Et ſuſcitabit ſuper eum dominus Deus exercituum flagellum iuxta plagam* Madian *in* Petra Oreb, *& virgam ſuã ſuper mare, & leuabit eam in via Aegypti.*
Et in die illo auferetur onus eius de humero tuo, & iugũ eius de collo tuo: & diſſoluetur iugũ propter pinguedinem.	27	*Et erit in die illa: auferetur onus eius de humero tuo, & iugum eius de collo tuo: & computreſcet iugum à facie olei.*
Venit contra Aiath, tranſiuit in Magron: *in* Machmas *recenſere faciet vaſa ſua.*	28	*Veniet in Aiath, tranſibit in* Magron: *apud* Machmas *commendabit vaſa ſua.*
Tranſierunt tranſitum, Gaba pernoctatorium nobis: conturbata eſt Rama, *Gabath* Saulis *aufugit.*	29	*Tranſierunt curſim, Gaba ſedes noſtra: obſtupuit* Rama, *Gabaath Saulis fugit.*
Hinni voce tua filia Gallim, animaduerte Laiſa afflictam Anathoth.	30	*Hinni voce tua filia Gallim, attende Laiſa paupercula* Anathoth.
Migrauit Madmena, habitatores Gabim obfirmemini.	31	*Migrauit Medemena, habitatores Gabin confortamini.*
Adhuc dies in Nob *ad ſtandũ, agitabit manum ſuam [contra] montem filiæ* Tcion, *collem* Ieruſalem.	32	*Adhuc dies eſt, vt in* Nobe *fletur: agitabit manum ſuam ſuper montem filiæ* Sion, *collem* Ieruſalem.
Ecce, dominus Iehoua *tcebaoth deramat frondes cum violentia, & excelſi ſtatura ſuccindentur, & ſublimes humiliabuntur.*	33	*Ecce, dominator dominus exercituũ confringet langunculam in terrore, & excelſi ſtatura ſuccidentur, et ſublimes humiliabuntur.*
Et decidet condenſa ſyluæ ferro, & Libanus *per præualidum cadet.*	34	*Et ſubuertentur condenſa ſaltus ferro, &* Libanus *cum excelſis cadet.*

VVLT ni fallor, propheta his primis verſibus explicare præcipuam cauſſam illius vaſtationis populi Iſraelitici, quæ per Aſſyrios contigit, nempe iniuſtitiam, & oppreſſionem pauperum, & ceterorum, qui humano fauore, aut viribus deſtituuntur. neque alia frequentior cauſa eſt euerſionis regnorum. *Statuentibus.* חקק Hebræis propriè eſt conſtituere formam alicuius rei, imprimere imaginem, ſeu effigiem: & haud dubiè Hebræis idem eſt, quod Græcis χαράττω. hinc חקק part. & nomen eiuſdem ſignificationis cum מחקק part. ſecundæ, qui conſtituit formam aliquam & conſtituit normam viuendi: ſed de hac voce, & loco, Gen. 49. vide infrà 33. Iehoua iudex noſter. Iehoua legifer. *Iniquitas.* nomen און eſt à verbo אוה, quod Hebræis eſt affectauit, deſiderauit, concupiuit: & accipitur nomen hoc plerunque in malum, diciturque de affectu illo prauo, & naturæ vi, qua quiſpiam alteri dolorem & vim infert, aut ipſe afficitur, Pſ. 6. Diſcite à me operarij violentiæ. ad quę verba alludens dominus Matth. 7. de illis ea videtur interpretari, qui per nomen domini prophetauerunt; dæmonia eiecerunt &c. id eſt, de pſeudoprophetis, & ipſorum traditionibus. Interpres Matth. dixit ἀνομίαν, Luc. ἀδικίαν; coniungiturque ſæpe nomen hoc cum nomine עמל vt hoc loco vides. Num. 23. dicitur; Non vidi violentiam in Iacob, neque laborē in Iſrael. ex quo loco deinde omnes prophetæ hanc phraſim ſumentes (eſt enim Moſes fons omnium prophetarum) ad impietatē, id eſt, impiā doctrinam, & idololatriā, ſeu ſuperſtitionem tranſtulerūt; vel etiā ad oppreſſionem innocentiū, quos impij ex innata illa vi, dolore afficiūt, & laborare faciunt. Poſſumus ergo hæc ſtatuta interpretari, vel de legibus politicis, quas ferebāt principes & magiſtratus, ad propriam ipſorū vtilitatem, ſumma cum pauperum iniuria, vt mox ſequitur: vel de interpretationibus, & additionibus impijs, quas addebant ad diuinam legem, peruerſè illam interpretantes, cuiuſmodi erat illa tempore Chriſti, circa præceptum de honorandis parentibus.

2 *Vt opprimerent &c.* verbum נטה in tertia actiuum eſt, inclinare, declinare &c. nomen autem מדין tribunal ſignificat, vt apparet ex 5. cap. Iudicum, Qui vehimini aſinabus albis, ſedentes ſuper tribunali. ſic enim vertendus eſt locus: quod non malè reddidit vulg. Sedetis ſuper iudicium, vnde & pro ipſo iudicio videtur hìc accipiendum. inclinare autem iudicium, ſeu ſententiam pauperum, ſeu exhauſtorum eſt torquere iudicium, & facere, vt cauſſa cadant. ſenſum vulgatus reddidiſſe contentus fuit. eſt ergo nomen deductum à verbo דון, vel דין: ſunt tamen quibus videtur ם

7 eſſe

eſſe præpoſitio,quaſi dicat,ad declinãdum à iudicio exhauſtos,ne
illis ius diceretur. nam דין iudicium eſt;ſed priori ſentẽtiæ liben-
tius accedo. quid ſi מדין ſit à verbo מדד, & menſuram ſignificet,
pro מדון? & vertendum ſit, ad inclinandam menſuram exhau-
ſtorum? quo tropo ſignificat iniurias, quas patiebantur pauperes
in emptionibus, & venditionibus, & rerum commutationibus.
nam alibi inęqualia pondera, & menſuras iniquas obiicit. vnde il-
lud, Qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis. Inclinare ergo
menſuram eſt, inæqualiter ius dicere diuitibus, ac pauperibus:
quod mox verſu ſequenti explicare videtur. nec reprobanda eſt
hæc interpretatio. *Pauperes*: ego exhauſtos ſoleo vertere, vt pro-
priam ſignificationem vocis Hebrææ retineremus. eſt enim
דלל exhauſtum eſſe, extractum, ſeu attenuatum eſſe exhaurien-
do. inde nomen דל exhauſtus facultatibus, ſeu viribus; attenua-
tus tenuis fortunæ homo, & opponitur nomini עשיר. *Et vim fa-
cerent &c.* ego hebraiſmum retinui, ad rapiendum iudicium. eſt
phraſis Hebræis familiaris, qua etiam vulgo vtimur. rapuerunt
iudicium, ſeu iuſtitiam, id eſt, vi abſtulerunt ius, ne iuxta ius, &
æquum pauperes iudicarentur. *Humilium*: ſicut Hebræis paupe-
res ab exhauſtis facultatibus דלים; ita ab oppreſſione, ſeu humi-
liatione dicuntur עניים: vel potius, quòd eis nemo ſubueniat, ne-
que iuxta votum quidquam eis reſpondeat, vt iam ſuperius an-
notaui. *Vt eſſent &c.* quaſi huc tẽdant illa ſtatuta, vt liberè, ſimul &
ſpecie aliqua aut religionis, aut iuſtitiæ poſſint ius eripere paupe-
ribus, pupillis, ac viduis. at legiſlatores omni affectu vacuos eſſe
oportebat, quaſi reip. leges conderent, in qua non eſſent victuri.
Viſitationis: quid verbum vſitatiſſimum פקד ſignificet, Hebræi
aut ignorant, aut non ſatis exprimunt; accipitur autem nunc in 3
bonam, nunc in malam partem; nec vno verbo latino commodè
ſemper reddi poteſt. eſt enim nunc gratiæ, & beneficij, nũc iræ, ſeu
pœnæ. itaque puto idem eſſe: quod Latinis rationem habere, ſu-
mere, inire, ducere rationes, & ſimilia. redditur igitur commodè
nunc verbo viſitandi, nunc requirendi, nunc recẽſendi, quæ affi-
nia ſunt: nã qui viſitat, ille requirit; & qui requirit, ille recenſet, &
eius rei curam habet: & contra qui recẽſet, is requirit: & qui requi
rit, is viſitat. eſtq; ſemper ſuperioris erga inferiores. Nomen ergo
פקדה, quod hic habetur, eſt viſitatio, inſpectio, requiſitio, officiũ
inſpectionis, munus epiſcopi, officium demandatum, præfectura,
delegatio, vide infrà, cap. 60. *Et calamitatis &c.* hebr. & tempe-
ſtati è longinquo veniet. deeſt relatiuum, quod ſæpius omittunt,
eſt autem hebræa phraſis, qua etiam nos Luſitani vtimur, quid

 facietis

facietis tempeſtati? id eſt, quomodo vos geretis, adueniente tempeſtate? vel quando ingruerit tempeſtas? tempeſtates autem, quæ è longinquo adueniunt, impetuoſiores ſunt. Hic verſus omnino ſignificat immitibus, & qui affectus humanitatis exuerunt, imminere iudiciū abſq; miſericordia. nā qui aliis in rebus peccauerunt, ſi miſericordes in fratres fuerint, habent quod faciant in die viſitationis & tempeſtatis: habent enim placatum iudicem. nam quæ indigentibus dederunt, Chriſto domino dederūt: & pauperes ipſis ſunt patroni, qui tandem eos in æterna tabernacula recipiunt: interim verò eleemoſyna orat apud Deum, vt loquitur ſcriptura. habere enim quod faciant, eſt non carere remedio. *Pro auxilio.* hîc interdum eſt vſus litteræ ל: לעזרה pro auxilio: non eſt enim qui crudelibus ſubueniat. *vbi relinquetis gloriam veſtram?* nomē כבוד non tam hîc gloriam, quàm glorioſos ipſos principes, & magiſtratus ſignificat: qui plerunque euadere ſolent ex prælio, & ad loca tuta natura, & arte munita confugere: aut etiam auxilia ab amicis regibus petere, quibus amiſſam prouinciam rurſus recipiant. quando autem ipſi quoque principes in poteſtatem hoſtium veniunt, actū eſt de regno. in ſuperioribus non ſemel ita accipi hoc nomen vidiſti, & ſæpius aliâs, quæ ſequuntur, hoc confirmant.

4 *Ne incuruemini.* כרע curuauit ſcilicet crura. & hoc differt à verbo השתחוה, quod proſternere ſe in terram corpore, & facie ſignificat. qui hæc à ſuperioribus diſtinguunt, ſenſum afferunt nimis violentum. ego vulg. ſecutus, בלתי pro ne accepi. quo inquit, ſe proripiēt principes tui, ne ſub vincto, id eſt, ſub vinctis, aut potius pro vinctis curuentur, & pro interfectis, id eſt, tanquam interfecti cadant. is enim vſus eſt interdum vocis תחת. אסיר collectiuè accipi videbis Pſ. 79. & alibi: ſignificat ergo principes aut interficiendos, aut inter captiuos abducendos.

5 *Væ.* הוי hoc loco cōpellantis eſſe videtur. O Aſſur, ipſe eſt virga iræ meæ, & baculus: quod expones ait; in manu eorū ſcilicet Aſſyriorū eſt furor meus, id eſt, O Aſſyrij vos eſtis miniſtri iræ, & furoris mei.

6 *Fallacem:* vocāt Hebræi hypocritā hoc nomine חנף à verbo quod ſignificat aliam ſpeciem præſeferre, quàm antea habuit, aut quam habere debuit. nam & Latini tectum hominem appellant & obſcurum: cui opponitur apertus, candidus, ſynceerus. Latini nunc verbo contaminandi, nunc verbo polluendi verterunt, & nomen ipſum nomine hypocritæ: vt vel hinc videas illos eſſe propriè contaminatos, & affectos, qui ficti ſunt; illamq; ſpeciem ſanctitatis fictitiam, eſſe in oculis domini inſignem contaminationē. quod genus hominum deſcribens Paulus ait; Speciem virtutis habentes,

vir-

virtutem autem eius abnegantes. *Populum furoris mei*, vel ardoris. vocat autem populum furoris ſui, in quem furorem ſuum effunderet, & quem duriter tractare decreuerat, vt videas, quantum illum populum peccata immutarint, vt eum quem primogenitum ſuum, & filium dilectum, & quaſi peculium vocare conſueuiſſet, nunc populum furoris ſui appellet. *Mandabo*. ſimilis conſtructio huius verbi צוה eſt Ierem. 27.

Non ſic arbitrabitur. de verbo דמה vide ſuprà cap. 1. verſ. 9. quibus adde, quòd iuxta ſecundum modum ſignificandi, quo ſignificat aſſimilare, notet quoque formare ſimilitudinem in animo, id eſt, quod quodammodo etiam eſt facere ſilere ſeu acquieſcere, vt ſcilicet res ei conſentiat. *Ad conterendum*, vel ad abolendum. nam id propriè ſignificat verbum שמד: Latini nunc verbo delendi, nunc diſſipandi, nunc diſperdendi, nunc atterendi, nunc diſſoluendi reddiderunt. verùm vbique verbo abolendi reddere aptè poteris. Ego inquit, illum miſi, vt tanquam virga punirem populum, in quem iratus ſum: ille verò neque ſe à me miſſum cogitabit, neque leuiter affligere, ſed funditus perdere in animo habebit. *Gentium non paucarum*: ſic ferè omnes reddiderunt vocem מעט: ego quia non memini in ſingulari מעט ſic accipi, cum negatione adiunctum verbo, aduerbium eſſe credo, id eſt, non parum, omnino, funditus. videtur enim, quòd de populo tantùm Iſraelitico nunc loquatur propheta: nõ tamen aliorũ interpretationes dãno. 7

Principes mei. שר princeps eſt: & ſi propriè accipiatur, eſt, qui menſuratam habet aliquam gubernationem. non malè hoc loco proceres diceres. *Reges ſimul ſunt*. proceres mei in palatio meo, reges quoque ſunt, vt rex regum dici meritò poſſim. 8

Et vt: heb. ſi non: eſtque vel iurantis, vel affirmantis: diſperéam, ſi non Hamath &c. vel videant, ſi non acciderit &c. potentiſſimæ autem fuerunt illæ ciuitates. 9

Inuenit manus mea regna, id eſt, potẽtia mea venit ad regna, vt ea apprenderẽ, & caperẽ, ſicut rem quampiã manu, neq; eã potuerũt effugere; vel potius eſt phraſis Hebræis peculiaris, inuenit manus mea regna, id eſt, regna venerunt in manũ meam, & redacta ſunt in meam poteſtatẽ, quemadmodũ in Pſ. Dextera tua inueniat eos, qui te oderũt. Regna autẽ idoli vocat, quæ idola colebãt. *Sic & ſimulacra eorum.* ſic addidit vulg. de ſuo. mihi videtur מ eſſe cõparationis, & iſti duo verſus coniungendi ad hunc modũ; quemadmodum regna idolorum venerunt in poteſtatem meam: erant autem plura ſimulacra eorum, quàm Ieruſalem & Samariæ, non ne inquam, quemadmodum feci Samariæ, ſic faciam Ieruſalem? 10

11 Notandum autem, quòd ſacræ litteræ ſæpiſſime idola vocent nomine עצבים, eò quòd cultus eorum conſcientiis multum doloris, ac laboris afferat. nam verbũ עצב eſt diſcruciare animum, cõtriſtare, dolore afficete. In his autem verſibus ſatis manifeſtè apparet, quàm facilè homo diuinas meras tranſgrediatur; cùm tamen ceteræ creaturæ ſuis ſint contentæ terminis. commẽdat enim ſcriptura obedientiam, quam ſeruant aquæ, quibus Deus arenam poſuit pro meta, vt in ea frangerentur tumẽtes fluctus. vnde quidam de elemento aquæ ex Dauide cecinit; reſonantia plangit Litora, præſcriptas metuens tranſcendere metas. Voluntas quidem domini erat, quòd punirentur Iſraelitæ, ſed nõ quòd omnino deleretur regnum illud: at homo huius volũtatis miniſter omnia ſibi pro arbitrio putat licere. Conſidera etiam, quòd cũ idolis vim diuinã hic tyrãnus ineſſe crederet, tãtùm ex hoc, quòd ſibi nõ reſtitiſſent, exiſtimabat Deo vires defuiſſe ad reſiſtendũ, quaſi repugnaret diuinæ bonitati permittere, quòd ſui cultores aliquid mali patiãtur. vt videas humani cordis ſuperbiam, ſimul & ignorãtiam. Quòd autem non culpæ duceret coli idola, vel illa argumentatio ſatis oſtendit, quæ à maiori ad minus eſt; Quod feci regnis, quæ plura idola habebant, non faciam regno, quæ pauciora? nam ſi peccatum putabat idola colere, malè colligebat.

12 *Cùm impleuerit*: ego, ſtudioſè compleuerit, vel magno cũ ſtudio ac contentione abſoluerit, vel perfecerit. nã ſicut verbũ נשך mordere ſignificat, & fænus exercere, eò quòd fænus homines mordeat, ſic verbum בצע vulnerare ſignificat, atque exercere auaritiam, quæ tanquam gladius hominem vulnerat, & illius ſanguinem exſugit, & ſubſtantiam abſumit: ſed quia ſermo Latinus non patitur, vt vulnerare pro auaritiam exercere dicamus, nunc illo modo, nunc hoc reddere oportet. in ſecunda verò cõiugatione, in qua hîc legitur, accipit modum ſignificandi ab altera condicione auari, qua natura cupidus eſt, & auidus aliquid complendi, & tam in bonam, quàm in malam partem ſolet capi. Hîc vides, quãta ira, & vindictæ ſtudio exarſerit dominus aduerſus populum ſuum, & quàm verè illum vocauerit popúlũ furoris ſui. *In monte Tcion*, vel aduerſus montem Tcion. *Cuncta opera ſua*, omne opus, vel totum opus: quia verò non intermittebat populus peccata, etiam inter afflictiones, nõ intermittebat quoque dñs opus ſuum. Ex hoc quoque loco habes, quàm propriũ ſit ſupremæ illi bonitati improbos punire. *Viſitabo*, vel requiram. quamdiu virga neceſſaria eſt, integra ſeruatur: quãdo aũt nullus vſus eius iã amplius eſt, & ipſa quoque confringitur, & in ignẽ mittitur. nõ eſt ergo, quòd glorientur

victores

victores populi ſi victoria potiuntur. poſtquam enim victi pœnas dederint meritas, dominus quoque requiret ſuper victorum inſolentia, atque crudelitate. *Magnifici.* nomen גדל in abſtracto magnitudinem, ſeu magnificentiam declarat, ad verbum, ſuper fructu magnitudinis cordis regis &c. Vocat autem fructum magnitudinis cordis ea, quæ ex arrogantia cordis, & elatione animi, atque ſuperbia proueniunt:& quod ſequitur, idem quoque declarat, ſuper decore, ſeu gloria elationis oculorum, id eſt, ſuper elatis oculis, cum faſtu, & maieſtate omnia deſpicientis: quæ omnia à verſ.7. vſque ad 11. continentur, & mox ſequentibus explicantur. eſt enim cor, veluti radix cogitationum, atque actionum noſtrarum, & pro vt affectum eſt, tales quoque fructus producit, vt in euangelio dominus Matth.15. docet. *Decore.* hebr. תפארת à verbo, quod ornare, ſeu decorare ſignificat; Græcis *μεγαλοπρέπεια.* Pſ. 78. vulg. pulchritudinem dixit. dedit in captiuitatem potentiam eius, id eſt, arcam, & decorem eius, id eſt cultum, in manum hoſtis: nam loquitur de cultu in Sylo decenter inſtituto. ſic & Paulus hortatur, vt in eccleſia omnia decenter, & ſecundum ordinem fiant. hanc eandem vocem videtur ipſe Paulus nunc gaudium, nunc coronam reddidiſſe, & ad Phil.4. vtranque ſimul complexus dixit, Gaudium meum, & coronam meam: & 1. Theſ.2. Gaudium, & corona gloriæ. quæ verba videtur accepiſſe ex Ezec.24. In die, quo tulero ab eis gaudium decoris ſui. hîc ergo accipere poſſumus pro venuſtate, & gratia, quam qui ſibi placent, & cui omnia ex ſententia ſuccedunt, in oculis præferunt, qui ſunt indices animi certiores, quàm verba.

In fortitudine manus meæ, vel potenti manu mea. eſt autem כח 13
non *ἀρετή,* ſed *δύναμις,* id eſt, fortitudo, robur, facultas &c. *Abſtuli,* vel tranſtuli. eſt autem tranſlatio, ſeu ablatio populorum eius, qui ad libitum dominatur, qui miſcet regna, & diuidit præfecturas, ad ſuam vtilitatem & libidinem: & habitatores, ſedes mutare compellit, quò reddat regiones pacatas, & rebellionum ac defectionũ occaſiones amputet. סור autem in tertia, eſt diſcedere facere, id eſt, auferre, transferre &c. Gen.48. Transferet de capite Ephraim &c. *Principes eorum*: variant interpretes in hac voce, & radix quidem manifeſta eſt. עתד, id eſt, inſtitit, incubuit operi, inſtanter exercuit. Neque probo, quod Hebræi, & Sanctes eos ſecutus, dicunt nempe, quod ſit præparare, & עתידות, eſſe idem, quod præparata, id eſt, theſauros. & in re quidem facilè conſenſerim cum eis, ſed etymologiam non probo: vocem enim credo ſignificare repoſita, ſeu theſauros, vniuerſámque ſupellectilem, quibus poſſeſſo-

res incumbunt. Quia verò ab hac ipſa radice venit nomen עתודים, quod hircos & arietes, quibus grex nititur & quaſi incumbit, & per trāſlationem duces & gubernatores populi ſignificat, vt Zach. 10. (de quo dicemus infrà 14.) idcirco vulg. hic principes vertit, cùm tamē in hac forma, alibi ſic acceptū non inueniamus: in hac enim forma feminina hîc tantùm, & Deut. 32. reperitur: & in Deut. quidem ea, quæ imminēt, ſignificat; hîc autem ea, quibus incumbunt & ſtudent homines, prōptuaria, repoſita, theſauros, & ſimilia. *Quaſi potētes.* de voce כאביר eſt hîc cōtrouerſia: quidā enim ſentiūt idem eſſe, quod כביר, id eſt, multus, copioſus &c. & א, interpoſitam per epentheſim, quod in aliis nominibus interdum fit. alij rectius dicunt, כ eſſe ſimilitudinis notam, & אביר pro robuſto, & viribus pollente accipiendum. Quid ſi עתודות, cubilia interpretemur, & כאביר ſtragulum? id enim ſignificare כביר perſpicuum eſt, quaſi ex multiplicibus pilis contextum, ſicut מכבר. ſenſus itaque iſte erit; Cubilia eorum diripui, & depoſui ſtragulum habitatorum, ſeu quietè habitantium, quibus ſubitum aduētum ſignificat, & omnimodam direptionem: quæ non eſt difficilis illis, qui ſuper in cubilibus iacentes irruunt. & hic ſenſus ſequentibus quoque congruit.

14 *Nidum.* hebraiſmus nidum vocat, non tam nidum ipſum, quàm pullos auium, qui adhuc nido continentur, Deut. 32. Sicut aquila ſuſcitabit nidum ſuum. *Fortitudinem.* iam ſuprà dixi propriam ſignificationem huius vocis חיל, quæ primaria ſignificatione ſtrenuitatem declarat, quæ labore, & exercitio conſtat, & facinora & præclarè facta quodammodo enititur, hinc pro exercitu: interdum & pro ſubſtantia, ſeu facultatibus ſtrenuitate partis, vt hoc loco, & Deut. 8. & Iob 20. Strenuitatem, quam deuorauit, euomet &c. Quod ſi ita eſt, non mirum, quòd ſuperiorem verſum non tam de theſauris, & bonis repoſitis quis velit interpretari, ne idem hîc repetere videatur Aſſur, quàm de ſubito aduētu hoſtium, & potentia omnia diſponendi ad libitum. *Sicut colliguntur &c.* participium eſſe exiſtimo, quaſi ſcriptum ſit oſeph. Quemadmodum autem Latinis colligo, eſt, in vnum redigo, interdum etiam carptim aufero; ita hoc verbum Hebræis: neque alias ſignificationes habet. Eleganti certè metaphora, ac ſimilitudine potentiam ſuam exprimit, qua in ſubiectos vſus, omnia & diripere, & ad libitū diſponere potuit: neque ſat illi fuit, ſi ſe nidum inuenienti, populos auiculis, ſubſtantiam ac liberos eorum pullis, & ouis auium comparaset, niſi etiam id, quod auibus nunquam denegatum fuit, vt garriendo, ac ſtridendo, & querulis vocibus obſtrependo, ac voli-

tando

tando direptionem nidorum ſuorum quoad eius fieri poteſt, impediant, populos non feciſſe præ timore,& ſtupore affirmaret. Iſti ſunt fructus ſuperbi cordis, quod gloriatur in alienis bonis, quaſi in ſuis, & in iis, quæ accepit, quaſi non acceperit. quam mentem procul abeſſe à ſuis vult dominus,Deut.8. Ne dicas in corde tuo; Virtus mea & fortitudo manus meæ fecit mihi diuitias iſtas &c. & multis aliis locis:adeoque illã Deus deteſtatur, vt affirmet Moſes in ſuo illo cantico,propterea peperciſſe dominum populo ſuo, ne ſuperbirent hoſtes eorum, & dicerent; Manus noſtra excelſa, & non dominus fecit hæc omnia. porrò quæ ſequuntur, ſatis hoc ipſum confirmant.

Nunquid gloriabitur ſecuris, &c. variant quidem docti interpretes 15
hoc loco,neque ſibi conſtant Rabini,& multa ſupplent abſque vlla cauſſa. & quidem in priore verſus parte, nulla eſt difficultas; at in poſteriore non minima, quæ ortum habuit ab ignorantia ſignificationis verbi נוף, cui cùm ſex ſignificationes,easque diuerſas aſſignent,propriam, & veram, dubito, an aſſignauerint. Sed de hoc errore aliàs. Scito interim Chriſtiane Lector, vnicam tantùm eſſe verbi ſignificationem, ſcilicet agitauit: neque in vocibus ab hoc verbo deductis aliam quæras. huc acceſſit, quòd nomen שבט non putarunt in recto eſſe, cùm planus huiuſmodi ſit ſenſus, ſi in recto accipias; poſſet quidem Aſſur ſibi victoriam tribuere:ſi verè diceretur baculum agitare, & huc, atque illuc circumagere eos, qui ſe manu tenent, atque eleuant; aut ſi dum quiſpiam baculum leuat,non lignum eleuaret:at manifeſtum eſt,& virgam agitari ab eleuante,& baculum nihil aliud,quàm quoddam lignum eſſe. inſana igitur eſt Aſſur gloriatio, qui per ſe nullas vires, neque motũ vllum habuiſſet, vt noceret populo Dei, & tot aliena regna occuparet, niſi hæc diuinitus accepiſſet; ipſe verò nihil aliud ſit in cõſpectu Dei,quàm quoddam lignum putredini obnoxium,& mortalis quidam homuncio.Quæ ſententia ſi mentibus hominum inſediſſet, non adeò delirarent reges; neque adeò plecterẽtur Achiui.Suppleui relatiuum *Qui*, & expreſſi verbum,quod repetẽdum erat,ne Latinis auribus inſuauis eſſet oratio,cuius cõciſio Hebręis eſt perelegans. Poſſes quoque vertere; Quaſi eleuare baculum nõ [ſit] lignum [eleuare]

Habes in his verſibus pœnam arrogantiæ regis Aſſyriorum, & 16
primò quidem dum floreret,& victor aliorũ regna inuaderet,eum comparat corpori pingui,cui ſcilicet integrę ſunt vires,quas ſolet amittere,dum in maciem,& tenuitatem ex aliquo morbo,aut inedia deuenit. Quia etiam nihil ſic res glorioſas, caras & pretioſas

corrum-

cottumpit,& in nihilum redigit,ſicut ignis,dicitur,quòd ſub eius gloriam ardere faciet ignem.

17 *Lumen Iſraelis &c.* quæ eſt hæc lux Iſraelis, niſi dominus ipſe, quem mox ſanctum eius appellat?ipſe,ipſe,inquam,dominus,qui Iſraelitis eſt lux, & quem, vt ſanctum Iſraelitæ colunt, Aſſyrios, veluti ignis ſpinas,abſumet. fortè alludit propheta ad cultũ ignis, qui perpetuò ardebat, & conſeruabatur in templo: cùm enim ibi eſſet perpetuus ignis ad perpetua ſacrificia,& ſanctitas in cultu vigeret; eſſent autem Aſſyrij in circuitu Ieruſalem, veluti ſpinetum quoddam, armis hiſpidi, & ad pungendum parati, fingitur,veluti è templo egreſſus ignis,qui milites abſumpſerit,exercitumq́ue deleuerit. quemadmodum etiam ignis columna Iudæis luci, & Aegyptiis terrori erat: ita ignis templi in lucem, & ſanctificationem fuit piis; Aſſyriis autem in vaſtationem,& conſumptionem:quaſi ſignificare velit propheta, quòd propter cultum & religionem dominus deleret hoſtes Iſraelis.De his vide in vltimis verbis cap.31. *In die vno*, id eſt,ſimul,& breui tempore.

18 Syluam metaphoricè vocat conſtipationem armatorum militum,qui criſtis,galeis,& haſtis denſiſſimam ſyluam imitantur: ita & carmelum vocat copioſum commeatum, & omnium rerum abundantiam, quam ſecum deferebant. ob fertilitatem enim loci abiit carmel in prouerbiũ apud Hebræos, *Ab anima vſque ad carnẽ*: hoc quoq; prouerbiali forma iactatur,id eſt,penitus. *Et erit terrore profugus*: variãt hoc loco interpretes:& כמסס, ni fallor,eſt nomen à verbo מסס,id eſt,liquefecit,vt defluat,nomen aũt liquefactionẽ, ſeu diſſolutionẽ notat: atque ita dupliciter interpretari poſſumus; erit quaſi res quædam leuiſſima,vt puluis,aut cinis,quæ non conſiſtunt, ſed vento tolluntur, ac fugantur: vel erit quaſi diſſolutio, ſeu liquefactio, id eſt, diſſoluentur ſicut quæ liqueſcunt, vt in Pſ. 68. Diſſipentur inimici eius, & fugiant, qui oderunt eum à facie eius, ſicut deficit fumus; deficiant, ſicut fluit cera à facie ignis &c. quod videtur ſumptum ex libro Num. cap. 10. vel erunt ſicut diſſolutio fugientis, id eſt, ſicut qui metu diſſoluti aufugiunt. hunc ſenſum, ſiue priorem, qui ferè idem eſt, libenter amplector, quòd verba propriè id ſonant, & eundem expreſſit vulg. vt qui in liquefactione metum intellexerit. nam Hebræi liquefactionem cordis, metum,ſeu terrorem vocant: & ferè idem eſt,quod Chal. erit contritus, & fugatus. Qui autem diſſolutionem vexilliferi hîc afferunt, non placent. nam nullibi inuenio נסס vexilliferum ſignificare in ſcripturis, quamuis נס ſignum ſit. eſt ergo hîc נסס participium in quadrata, quam vocant, coniugatione: neque deſunt

ſunt Rabini, qui ita putent. exiſtimo autem, quòd de ipſo rege Aſſyriorum ſit ſermo, qui, vt infrà dicetur, & in lib. Regum narratur, cæſo exercitu noctè vna per Angelum domini cum paucis aufugit in Aſſyriam: vel de exercitu ipſo & militibus, quorum corpora, quaſi igni abſumpta, in cinerem reſoluta ſunt.

De paucitate autem loquitur verſ. 19. qui ad verbum ita ſonat, 19
& reliquum ligni ſylue eius, numerus erunt, id eſt, quæ relinquentur, arbores, erunt numerabiles, id eſt, pauci numero erunt, qui ſuperfuerint à cæde illa &c. Solent aũt nomina militum cõſcribi. quod munus pueris committi non cõſueuit, vt qui neque nomina numerorum teneant, neque rationes numerorum inire valeant.

Et erit &c. fructum illius miraculi exponit. videntes enim pij 20
aliquot Iſraelitę dominum Ieruſalem liberaſſe, cœperunt confidere domino, ipſiſque inniti; neque vltrà ſpem ſuam in hominibus collocare: qui licet interdum auxilium præberent; paullò tamen pòſt, mutato animo, hoſtiliter ipſos vexabant. Aſſyrij enim, qui Ahaz opem tulerunt aduerſus regẽ Syriæ & Iſrael (vt ſuprà oſtendimus) aduerſus domum Iehuda, poſtea non ſemel profecti Iudæam vaſtarunt. Sed quia Aſſyriorum faſtus, crudelitas, ac tyrãnis imperium diaboli, ac peccati deſignabat, ad myſteriũ, & veritatem ab vmbris trãſit. nam & liberatio illa liberationẽ, quæ per Chriſtũ facta eſt, deſignabat; & qui tunc euaſerunt Iſraelitæ, eos, qui ex Iudæis ad Chriſtum conuerſi ſunt: & has tranſitiones in prophetis qui Iudæi nolunt intelligere, cæci: & interpretes, qui Rabinos, tanquam oraculum, ſequuntur in ſuis interpretationibus, parum Chriſtiani ſunt. *Qui fugerint.* פליטה euaſio, id eſt, qui euaſerint: & dicitur tam de perſonis, quàm de aliis rebus. *In veritate.* heb. באמת ſic vertendum eſt, non, ex fide, vt quidam volunt: inniti autem in veritate, eſt ex animo, & verè, non fictè, & ore tenus domino confidere. Iuuat autem ad confirmandam ſpem, atque fiduciam noſtram conſiderare beneficia domini, quibus ſuos ab exordio mũdi proſecutus eſt. Sed nunquid non inſani ſunt, qui ſuper percuſſores ſuos innituntur? huiuſmodi ſunt mortales, qui ex amicis inimici ſæpe fiunt. Verè in Deo noſtro ſalus Iſrael &c.

Reliquiæ conuertentur. quia reliquos, & qui euaſiſſent, dixerat; 21
ne quis fortè putaret ingentem numerum futurum Iſraelitarum Deo fidentium, reliquias hic vocat: & ex iis, quæ ſequuntur, atque etiam ex diuo Paulo Rom. 9. apparet manifeſtè, reliquias paucitatem declarare. Sunt autem hic illæ duæ voces, quæ nomẽ alterius filij Ieſaiæ componebant Sear Iaſub, id eſt, reliquiæ reuertentur, vel conuertentur. quod nomen ſuprà dixi, myſterium ſignificaſſe, nempe

nempe quòd ex vaſtatione illa Iſraelitarum, & ſtrage, quam peccata ipſorum commeruerant,& hoſtes,qui à Deo propter ipſa peccata immiſſi ſunt,ediderant,pauci euaderent Iſraelitæ.Id manifeſtè hìc exponit propheta,nempe quòd reliquiæ Iacob, quas ſignificabat nomen illud filij ſui,conuerterentur ad Deum גבור præualidum,ſeu præpotentem.

22 *Conſummatio abbreuiata &c.* in dubio non eſt, quin prius nomen כליון ſit à verbo,quòd & conſummare,& conſumere ſignificet:vnde & conſummationem, & conſumptionem reddere poſſumus; quamuis Deut.28.conſumptionem videatur omnino ſignificare; Conſumptionem oculorum &c. neque alibi legi:poſterius autem nempe חרוץ variè accipi poteſt, & adiectiuè quidem optimè reddit vulg. abbreuiata,vel conciſa; & ſunt,qui in malum accipiant, quòd Deus iuſtitia inundante,& copioſa abbreuiauit populum illum,atque conſumpſit. ſed neque conſtructio huic expoſitioni fauet neque præcedentibus, & conſequentibus cohæret. nam ſi nomen iuſtitiæ accipiatur in caſu nominandi, tunc planior erit ſenſus; conſumptionem abbreuiatã inundabit iuſtitia.Intellige autẽ per conſumptionem abbreuiatam pauculos illos, & reliquias,quę ex Iſraele ſeruatæ ſunt,qui ſanctiſſimi fuerunt,vt ſuprà iam dixit; Omnem reliquum in Tcion ſanctum vocandum &c.cap.4.Quid ſi nomen חרוץ ſubſtantiuè accipiatur pro raſtro, ſeu tribula, vt infrà cap.28. & Amos primo? (nam hoc inſtrumento vtuntur agricolæ ad cõminuendas glebas poſt iacta ſemina in agro) ſignificabit,quòd poſt conſumptionem,& vaſtationem illam,quæ ventura erat populo Iſraelitico,ſimilem illi comminutioni glebarum,quę fit raſtro, vel excuſſioni granorum, quæ alio inſtrumento fit; (de quo infrà 28.) inundabit iuſtitia, eò quòd maxima fuerit donorũ cæleſtium abundantia, poſtquam peccatum, & infidelitas ferè totum Iſraelem vaſtaſſet. qui ſenſus ſi placuerit,ſic, conſentientibus vocibus Hebræis,reddere poteris; conſumptionem raſtri inundat iuſtitia. nam imminutio eorũ diuitiæ mundi,vt inquit Apoſtolus.

23 Quod ſuperiori verſu כליון, hìc כלה ab eodem verbo, nempe conſummationem, ſeu conſumptionem ſignificat. *Abbreuiationem.* cum vulg. reddere volui. nam Paulus Rom. 9. hunc locum citans reddidit per *συντέμνων*,id eſt,abbreuians,decurtans:& Math. 24. videtur redditum *ἐκολοβώθησαν* decurtati fuiſſent: & Mar. 13. decurtaſſet, amputata ſcilicet aliqua parte prioris menſuræ. ſignificat igitur hoc participium,tanquam nomen ſumptum,determinationem,deciſionem,ſeu decurtationem, vel rei, de qua dicitur, vel temporis; & verbum ipſum heb. iuxta materiã ſubiectam reddendum

dendum

dendum eſt:nam vnica voce ſemper reddi nõ poteſt:reſpondet aũt
noſtris,acuere, acutum eſſe,penetrare. Poſſunt autem hæc accipi,
vt dixi ſuperiori verſu,pro ipſis,qui ex præciſione manſerunt: vel
in malum pro ipſa conſumptione, ex qua ſuperfuerunt reliquiæ.
Illud autem in medio vniuerſæ terræ more hebr. accipe, id eſt, in
medio huius terræ. in hac terra, vbi eſt nunc ingens numerus ho-
minum:in pluribus enim eorum non beneplacitum fuit domino.
nam Deus longè abeſt à non nullorum inſania qui ſibi multitu-
dine hominum ſibi ſubiectorum,placent. Vides eum ſumma cum
æquitate (ita videtur interpretari Paulus) ab infinita illa hominũ
colluuie,qui erant veluti arena maris,puſillum quendam gregem
ſegregaſſe:hoc vocat verbum conſummatum, & abbreuiatum, id
eſt,rem breuem,& decurtatam; vel verbum, quo illam abbreuia-
tionem effecit, (omnia enim verbo ſuo facit Deus) dicitur verbũ
conſummans,& abbreuians.

In via Aegypti. hebraiſmus eſt,id eſt,quemadmodum Aegyptus, 24
ſicut, inquit, ab Aegyptiis indigna paſſi eſtis, non tamen afflictio
illa perpetua fuit, ſed finem habuit, eundemque glorioſum vobis,
ne deſpondeatis quoque animum,cùm videtis Aſſyriorum aduer-
ſus vos ferociam, & crudelitatem. erit veluti flagellatio filij, quẽ
pater corripit. habitatores enim Hieroſolymitani obſidione preſ-
ſi ſunt; & omnia, quæ extra muros poſſidebant, vaſtata ſunt. ſed
non diu durauit illa vexatio, vt ſequenti verſu promittit.

Paullulum,modicumque. ſic etiã legitur ſuprà 16.in fine מעט מזער, 25
id eſt, valde parum, vel poſt puſillum, & minus puſillo, *Con-
ſummabitur.* ſi de Aſſyriis eſt ſermo,conſummabitur dicendum eſt,
id eſt,ad ſummũ perueniet,explebitur,ſatiabitur,vt nihil amplius
exſpectandum ſit, neque diutius ferre poſſim: ſi autem de Iudæis
(non enim relatiuum eorum obeſt, cùm ſit frequens mutatio per-
ſonarum Hebræis) dicendum, conſumetur, finietur, ceſſabit. vi-
de ſuprà verſ. 22. & 23. conſumetur, & ceſſabit indignatio. *Super
ſcelus.* in voce תבליתם non conſentiunt interpretes:crediderim ego,
quòd ſit à verbo בלה, quod verbo inueteraſcendi reddi poteſt, &
ſignificare inueteratam malitiam. & ſicut nomen בלי ab eodem
verbo transfertur ad ſignificandam corruptionem,quę vetuſtatem
conſequitur,vt infrà 38.cap. ita hoc nomen congruè inueteratam
malitiam,& morum corruptionem videtur ſignificare.

Flagellum. hebr. שוט ſic dictum, quòd circumpungat, & cir- 26
cumagat. *Super mare, & leuabit eam*, id eſt, ſicut leuauit vir-
gam ſuam ſuper mare, & ſuper Aegyptios, vt in mari peri-
rent, ita ſuper Aſſyrios &c. Verſ. 24. dixerat,quòd Aſſyrij percuſ-
ſiſſent

ſiſſent Iudæos, ſicut Aegyptus; hîc autem, quòd dominus percuſſurus ſit Aſſyrios, ſicut Aegyptum. iuſtum enim eſt, vt inquit Paulus, quòd reddat dominus vicem impiis, qui filios Dei dinexant, ſiue Aegyptij, ſiue Aſſyrij ſint; etiam ſi permittente, vel etiam iubente domino illud faciát. nam & quòd iniquo animo id faciant, & propter alia quoque ſcelera ira Dei digni ſunt. Nec tibi durum videatur, quòd cùm ſuperioribus verſibus de Chriſti tempore verba inſeruerit, hîc rurſum ad hiſtoriæ filum redeat. nam is mos eſt prophetis, quoties hiſtoria, vmbra, & deliniatio quędam eſt futuræ veritatis. adde, quòd quæ his verſibus tribus commemorat, facilè, neque nimis violenta interpretatione in eos dicta accipi poſſunt, qui reliquias illas ſanctas perſecuti ſunt, quos dominus deleuit ante faciem ſeruorũ ſuorum. Facit hic locus ad confirmandos animos ſeruorum Dei, aduerſum quos etſi flumina, & maria fluctus ſuos eleuant, dñs iubet, ne animũ deſpondeát. nam tandiu durabit afflictio, quamdiu ira domini aduerſus impios non fuerit conſummata: cõſummatur aũt breuiſſimo tẽpore, ſi illi in ſua crudelitate perſeuerent. nõ enim relinquet dñs virgã peccatorũ ſuper ſortem iuſtorum, ne extendant iuſti ad iniquitatem manum ſuam.

27 *Auferetur onus*: hæc etiam ſi intelligi optimè poſſunt de ea libertate, qua à domino aſſerti ſunt Iudæi ſub Ezechia, deleto per Angelum domini exercitu Aſſyriorum, vt præcedentia, & ordo hiſtoriæ poſtulant; non minus congruenter ad myſteriũ referri poſſunt, cuius hiſtoria typus fuit: Illud autem *à facie olei*, id eſt, propter vnctum Ezechiam, vel ptopter Chriſtum dominum, vel potius (quaſi in metaphora perſeueret ſumpta ab animalibus, quæ ſi pinguia ſunt, præ pinguedine laxatis nexibus diſſoluũtur iuga, vel quòd nodos iugi induratos, adhibito oleo, ſeu pinguedine, ſoluãt agricolæ.) pinguedo illa ad abundantiã, & copiam ſpiritaliũ donorum, & cęleſtis vnctionis referenda eſt, qua qui vncti ſunt, facilè iugum mundi excutiũt, vt tyrannos ipſi deuinciant, vſque adeo ab ipſis non conſtringantur. Iudæi quoque ſub Ezechia ditati Aſſyriorum ſpoliis, & affluentia omniũ rerum ſaginati in libertatem aſſerti ſunt. Nota verbum חבל de claſſe eſſe eorum, quæ contrarias habent ſignificationes: ſignificat enim obligare, & diſſolui, diſrumpi &c. *A facie olei*. nomen, non oleum tantùm, ſed & vniuerſam pinguedinem ſignificat: quòd ſi de vnctione regum eſt ſermo, rectius oleum, quàm pinguedinem vertas.

28 *Veniet &c.* deſcribit per hypotypoſim celerem Aſſyriorum aduentum, potentiam, ac robur exercitus, narrans, quòd quocunque appuliſſet, omnia illi cederent, diffugientibus eunctis præ metu, vt victo-

vt victoriam,& Dei virtutem magis illuſtrem reddat. Loca autem,
quæ commemorat, in via erant, venientibus ab Aſſyria verſus Ie-
ruſalem: quamuis, quantùm coniicere poſſum ex geographis, or-
dine oppida non enumeret. Quod vulg. dixit commēdabit, יפקד
dixi recenſere faciet, clarius aliquantulum : & in tertia verbum ita
reddendum videtur. cùm à longinqua regione profecti fuiſſent,
antè quàm ad oppugnationem vrbis accederent, iuxta peritorum
ducum conſuetudinem arma, inſtrumentaque bellica recenſue-
runt. Nomen כלי in genere omne vas, vel inſtrumentum ſignifi-
cat : & quidem Latinis vetuſtioribus omnis quoque ſuppellex va-
ſa dicebatur, perinde vt Hebræis.

Curſim. vt aduerbium accepit vulg. quod non nulli pro nomi- 29
ne proprio loci accipiunt מעברה, ego propter locum 1. Sam. 13.
in quo de ſtatione Philiſthinorũ dicitur, quòd egreſſa eſt ad מעבר
Machmas, pro tranſitu accipio, quem eodem libro cap. 14. vide-
tur deſcribere, per quem tranſiuit Ionathas ad ſtationem Philiſthi-
norum. ה verò in fine dictionis eſt terminatio feminina : nam in
vtraque forma reperitur. Latini vadum appellant, ſed non niſi in
fluminibus : Hebræi verò מעבר etiam montibus tribuunt, ſicut
Hiſpani, porto, id eſt, locus aſper, anguſtus, ac difficilis ad tranſeũ-
dum. hinc Hebræis בית עברה (quam vocem legimus in euangelio)
id eſt, domus vadi, vel traiectus, quòd ibi eſſent vada Iordanis, vel
quod cymba traiiciebatur in eo loco. Ego propter Machmas, cu-
ius mentionem facit verſu ſuperiore, hic potius tranſitum, quàm
vadum dicerem. *Sedes*. Hebræis מלון à pernoctando pernoctato-
rium, ſeu diuerſorium dicere licebit. *Nobis*. mutat perſonam, qua-
ſi ipſi loquantur, vel לנו pro למו, ipſis. *Obſtupuit*. verbum pro-
priè commotionem ſignificat, ſiue ex cura, ſiue ex metu, apertam
& viſibilem, tam animi, quàm corporis, vel vtriuſque ſimul ; &
opponitur quieti, & tranquillitati.

Attende Laiſa. verbum heb. קשב ſignificat auſcultare, attendere, 30
intendere animum, ſeu cogitationem, eſſe aure, & mente attentum
ad verba, vel ad perſonam, vel ad res alterius : monet igitur habi-
tatores Laiſæ, ne deſpiciant voces eiulatus habitatorũ viculi Ana-
thoth, ſibi tantùm conſulentes.

Migrauit, vel ablata eſt, vel aufugit : verbum enim hebr. נדד 31
motum celerem, commotionem celerem, fugam, ſeu agitationem
ſignificat : neque habet ſermo Latinus vnum verbum, quo omni-
bus locis reddi poſſit hoc Hebræũ. Quod ſequitur, *habitatores Ga-
bim confortamini*, poteſt reddi per præteritũ confortati ſunt, vel ob-
firmati ſunt. mihi non malè cohærere videtur cum priori parte

ſequentis verſus, Obfirmemini. nam vnius diei ſpacium habetis, quo in Nob exercitus hoſtium ſubſiſtet. quòd ſi ironicè dictum accipias, non malè conueniat. *Agitabit.* propriam verbi ſignificationē expreſſit vulg. interpres: de qua ſuprà verſ. 15. ſed constructio hæc noua eſt, vt ſit cum duobus accuſatiuis abſque vlla præpoſitione. nam quam addunt, ad, ſuper, contra &c. nō eſt in textu. vnde fortè ſic reddendus eſſet locus; Agitabit manus ſuas mons filiæ Tcion &c. concuſſi ſunt enim timore habitatores Ieruſalem, cùm aduentum hoſtium intellexerūt, ſicut ſuprà dixit, quòd commoti ſunt, ſicut arbores ſyluæ, & alibi, ſicut arundo in aquis. Verùm dicere poſſumus, omitti præpoſitionem in Hebræo, ſicut ſępe conſueuerunt, quando motum ſignificant, verſus montem &c.

33 *Confringet.* vox סעף rara eſt, ſimiliter & nomen פארה, quod laguinculam vertit vulg. hinc fit, vt non planè nota ſit earum acceptio, & ſignificatio. congruit autem huiuſmodi lectio cum victoria, quam Iſraelitæ de Madianitis reportarunt, cui hāc ſuprà comparauerat. confractis enim lagunculis magno cum terrore hoſtes fudit Gedeon. Si autem coniecturis locus eſt in inueſtigandis non nullarum vocum ſignificationibus, videtur eſſe participium verbi ſecundæ cōiugationis: quod à nomine סעף formatur: quod cuiuſlibet rei protenſionem, ſeu prominentiā ſignificat, de quo ſuprà 2. cap. & infrà 27. & 57. & 17. vbi pro ramorum prominentiis ſumitur. ſimilis autem formatio plerunque contrariam ſignificationem inducit, & huic loco non malè conuenit, deramare, (ſi latinè diceretur) id eſt, ramos præſcindere. Nomen verò פארה manifeſtū eſt eſſe à verbo, quod decorare, ſeu ornare ſignificat, & pro frondibus, quæ ornamenta ſunt arboribus, accipi videtur Ezech. 17. vbi vulg. propagines vertit: & 31. vbi vulg. frondes vertit. & ſuperiorem vocem, à qua diximus formari verbum, ramos interpretatus eſt; In ramis eius fecerunt nidos omnia volatilia cæli, & ſub frondibus eius genuerunt omnes beſtiæ ſaltus. in quo quidem loco Ezechielis, vides regem Aſſur proceræ arbori comparari, cuius cùm perditionem narret, cōfringendos ramos eius, & arbuſta eius dicit, vt videatur locus hic Ieſaię illis verbis Ezech. explicari. Hoc autem loco vulg. ſecutus Aquilam, qui κεράμειον vertit, lagunculam reddidit. at 70. glorioſos interpretati ſunt iuxta noſtram etymologiam. *In terrore,* vel cum terrore: verbum, à quo vox מערצה deriuatur, non tam terrorem, quàm violentiam notat. vide ſuprà 8. verſ. 12. hanc autem terror conſequitur. vnde & pro terrore capi poteſt.

34 *Et ſubuertentur &c.* iam ſuprà de his ſimilitudinibus dictū eſt: ita enim

enim ſucciſi ſunt,quaſi ſi quis magna vi ramos arborum in terram trahat,aut ferro arbores ſyluæ proſternat. Quoniam verò ille non intellexit ſe eſſe ſecurim,qua Deus aliorum regna deiiciebat; iccirco arboribus ſecuri deiectis comparantur milites, ac duces eius,& Libano, in quo cedri ſublimes erant. vide Ezech.31. *Cum excelſis*. vulg. accepit ב pro præpoſitione cum, & ſingulare pro plurali. אדיר eſt peramplum, prægrande, præpotens: ego hîc Angelum domini ſignificare arbitror, per quem dominus Aſſyrios nocte vna deleuit, quòd certè ſymbolum quoddam fuit illius victoriæ,& occiſionis ſpiritalis,quæ per dominũ illum præpotentem patrata eſt:quando vis omnis,atque potentia inimici corruit, aut illius, quam poſtea per Apoſtolos exercuit, quando tyrannos iugo fidei ſubdiderunt, & de mundo eiectus eſt hoſtis humani generis,quæ omnia potentia illius fortis domini Ieſu perfecta ſunt: de qua mox apertiora oracula audies.

Iuuat autem conſiderare ſcripturæ hoc in loco breuitatem, pariter & maieſtatem. vbi deſcripſit hoſtium aduentum,& totius Iudææ conſternationem; mox nulla trãſitione facta opponit Dei in illos ipſos hoſtes potentiam,hoſtium ſubuerſionẽ,eandemq́ue ipſi Deo facilem, vt in medio vmbræ mortis iam ſine metu ambulemus, quod propheta verſ. 20. huius capitis quaſi probandum ſeu perſuadendum propoſuerat. Erit,inquit,in die illo:nõ adiiciet reſiduum Iſrael inniti ſuper eo,qui percutit eos; ſed innitetur ſuper dominum ſanctum Iſrael in veritate.

CAPVT VNDECIMVM.

Noua.		Vetus.
ET egredietur virga de trunco Ieſſe, & ſurculus de radicibus eius fructum faciet.	1	*ET egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet.*
Et quieſcet ſuper eum ſpiritus Iehoua: ſpiritus ſapientiæ & prudẽtiæ; ſpiritus conſilij, & fortitudinis; ſpiritus ſcientiæ & timoris.	2	*Et requieſcet ſuper eum ſpiritus domini; ſpiritus ſapientiæ & intellectus; ſpiritus conſilij, & fortitudinis; ſpiritus ſcientiæ & pietatis.*
Et olfacere ipſius cum timore Iehoua; non iuxta viſionem oculorum ſuorum iudicabit, neque iuxta auditum aurium ſuarum arguet.	3	*Et replebit eum ſpiritus timoris domini: non ſecundum viſionem oculorum iudicabit, neque ſecundum auditum aurium arguet.*
Et iudicabit in iuſtitia exhauſtos, & arguet in rectitudine pro dereli-	4	*Sed iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſue-*

Noua.

ctis terræ, & percutiet terram virga
oris ſui, & ſpiritu labiorum ſuorũ in=
terficiet improbum.
Et erit iuſtitia cingulum lumborũ 5
eius, & veritas cingulum renum eius.
Verſabitur lupus apud agnum, & 6
pardus cum hœdo accubabit: vitulus,
& leo, & pingue pecus vnà; & puer
paruulus paſtor inter eos.
Et vitula, & vrſus paſcentur; ſi= 7
mul accubabunt filij eorum; & leo,
ſicut bos, comedet paleam.
Et incumbet cum oblectatione la- 8
ctens ſuper foramine aſpidis, & ad
cauernam reguli ablactatus manum
ſuam extendet.
Non malè afficient, neque perditè 9
agent in vniuerſo monte ſancto meo:
quia plena [erit] terra ſcientia Ieho=
ua, ſicut aquæ mare operientes.
Et erit in die illo, radicẽ Ieſſe, quæ 10
ſtat in ſignum populorum, in illam
gentes inquirent, & erit manſio e=
ius gloria.
Et erit in die illo, adiiciet dominus 11
ſecundò manum ſuam ad acquirendũ
reſiduum populi ſui, qui relinquetur
ab Aſſur, & ab Aegypto, & à Pa=
thros, & ab Aethiopia, & ab Aelan,
& à Sinear, & ab Hamath, & ab
inſulis maris.
Et eleuabit ſignum ad gentes, & 12
colliget expulſos Iſraelitas, & diſper=
ſiones Iehuda congregabit à quattuor
alis terræ.
Et auferetur æmulatio Ephraim, 13
& aduerſarij Iehuda excidetur: Eph-
raim non æmulabitur Iehuda; & Ie=
huda non anget Ephraim.
Et volabunt in ſcapulã Philiſthi- 14
norum

Vetus.

tis terræ, & percutiet terram virga
oris ſui, & ſpiritu labiorum ſuorum
interficiet impium.
Et erit iuſtitia cingulum lumborũ
eius, & fides cinctorium renum eius.
Habitabit lupus cũ agno; & par=
dus cum hœdo accubabit: vitulus, &
leo, & ouis ſimul morabũtur; & puer
paruulus minabit eos.
Vitulus, & vrſus paſcẽtur; ſimul
requieſcẽt catuli eorum; & leo, qua=
ſi bos, comedet paleas.
Et delectabitur infans ab vbere
ſuper foramine aſpidis, & in cauernã
reguli, qui ablactatus fuerit, manum
ſuam mittet.
Non nocebunt, & non occident in
vniuerſo monte ſancto meo: quia re-
pleta eſt terra ſcientia domini, ſicut
aquæ maris operientes.
In die illa radix Ieſſe, qui ſtat in
ſignum populorum, ipſum gentes de=
precabuntur, & erit ſepulcrum eius
glorioſum.
Et erit in die illa: adiiciet dominus
ſecundò manum ſuam ad poſſidẽdum
reſiduum populi ſui, quod relinquetur
ab Aſſyriis, & ab Aegypto, & à Phe
thros, & ab Aethiopia, & ab Aelam,
& à Sennaar, & ab Aemath, & ab
inſulis maris.
Et leuabit ſignum in nationes, &
congregabit profugos Iſrael, & diſper
ſos Iuda colliget à quattuor plagis
terræ.
Et auferetur zelus Ephraim, &
hoſtes Iuda peribunt: Ephraim non
æmulabitur Iudam; & Iudas nõ pu=
gnabit contra Ephraim.
Et volabunt in humeros Phili=
ſthim

Noua.	Vetus.
uorum ad mare. ſimul diripient filios orientis: Edon, & Moab immiſſio manus eorum, & filij Amon obeditio eorum.	*ſthiim per mare, ſimul prædabuntur filios Orientis: Idumæa, & Moab præceptum manus eorum, & filij Amon obedientes erunt.*
15 *Et anathematizabit Iehoua linguam maris Aegypti, & agitabit manum ſuam ſuper flumen in vehementia ſpiritus ſui, & percutiet eum ad ſeptem riuos, & faciet calcare in calceamentis.*	*Et deſolabit dominus linguam maris Aegypti, & leuabit manum ſuam ſuper flumen in fortitudine ſpiritus ſui, & percutiet eum in ſeptem riuis, ita vt tranſeant per eum calceati.*
16 *Et erit trita via reſiduo populi ſui, qui relinquetur ab Aſſur, quemadmodum fuit Iſraeli in die aſcenſionis eius de terra Aegypti.*	*Et erit via reſiduo populo meo, qui relinquetur ab Aſſyriis, ſicut fuit Iſraeli in die illa, qua aſcendit de terra Aegypti.*

EGREDIETVR &c. iam qualis futura eſſet redemptio illa, 1
de qua ſuperiori cap. non nihil dixerat, manifeſtius exponit, nempe per verbum Chriſti, fidem, ac iuſtitiam, ſeu morum ſanctitatem. *Virga.* bis tantùm in ſcripturis reperitur hoc nomen חטר, hîc & Prou. 14. In ore ſtulti virga ſuperbiæ. Chal. enim ibi virgam vertit. cognatum eius חרט ſtylum ſignificat, quæ virgula quædam eſt. *Et flos.* à verbo, quod ſeruare ſignificat, eſt nomen נצר, ſurculus inde dictus, quòd eius potiſſimùm habeatur ratio, cóſeruetur, ac foueatur, alioquin facilè confringitur. Atque hic vnus locus eſt, in quo Chriſtus dominus dicitur נצר, vt verum ſit, quòd apud prophetas Nazareus vocandus eſſet, ſi per צ ſcribi debet nomen Nazareus, & Nazareth. *Aſcendet.* ſenſum expreſſit vulg. nam verbum פרה propriè fructuoſum eſſe, vel fructificare ſignificat: hîc pullulabit, vel germinabit dicere poſſemus. Quòd autem hæc de Meſſia intelligenda ſint præter Chal. paraph. qui regem, & Meſſiam dixit pro virga, & ſurculo, quæ ſequuntur omnia confirmāt. Quamuis גזע, vt doctè annotauit Kimhi, propriè ſignificet eam radicis partem, quæ ſupra terram eminet diſſectæ arboris, non quæ ſub terra latet, & infixa eſt; שרש autem eam partem arboris, aut herbæ, quæ ſub terra eſt, vt ex Iob 14. apparet: hîc tamen idem bis repeti dicere poſſumus. nam & שרש pro ea parte, quæ terræ ſupereminet, & ex radice oritur: hoc eodem capite, & infrà 53. accipitur, inquit ergo, quòd ex progenie Ieſſe oriturus eſſet dominus IESVS. noluit autem dicere ex Dauid, ſed Ieſſe, ne quis exiſtimaret, quòd ſurculo huic aliquid accreſceret

ex dignitate Dauidis.
2 *Et requieſcet.* de verbo נוח non nihil iam ſuprà dictum eſt cap.7. verſ. 2. Enumerat autem non nulla, eaque præcipua dona, quibus donantur à ſpiritu ſancto, ſuper quos ipſe quieſcit. ille autem, qui ex ſpiritu ſancto conceptus eſt, prę participibus ſuis vnctus fuit. de qua quidem vnctione plura dicit propheta in ſequentibus: vnde & requieſcere ſuper eum, ſeu conſedere dicitur. Atque ad hunc fortè locum reſpexit euang. cùm dicitur; Super quem videris ſpiritum ſanctum deſcendentem, & manentem &c. Notandum quoque in ſcripturis, quòd quies ſpiritus ſancti ſuper aliquem perpetuitatem eius muneris ſignificet. ſic ſuper Heliſeum quieuit ſpiritus Heliæ &c. *Spiritus ſapientiæ, & intellectus.* ſunt, qui hæc duo ita diſtingunt, vt חכמה ſit lux, & cognitio rerum, quæ dicitur ſapientia; בינה verò iudicium, quod ex hac ſapientia oritur, quo inter res diſcernimus, & quod Græci *δεινότης* vocant, & Latini intelligentiam, ſeu prudentiam: ſicut & נבון eſt intellectu, ſeu prudentia præditus, qui in rebus agendis induſtriam habet, & peritiam. Neque eſt, cur de diſtinctione horum donorũ ſubtilius nunc agamus, præſertim cùm eas operationes ſpiritus ſancti hîc tãtùm enumerari exiſtimem, quæ ſupremum iudicem aut magiſtratum decent. *Spiritus conſilij, & fortitudinis:* de his vocibus iam in ſuperioribus dictum eſt. duo hæc iudici ſummopere neceſſaria ſunt, vt optimum, ſcilicet conſilium ſequatur, neque inter deliberandum apparentibus rationibus cedat; & vt fortitudine animi, vel robore ceteris ſuperior factus, quod ſtatuerit faciendum, nulla difficultate territus conſtanter exequatur, vel ſpiritus conſilij id præſtat, vt rectè valeat quiſquam conſulere vel conſulendo mederi rebus afflictis; & גבורה ad hoc ſit, vt animum in aduerſis non deſpõdeat, aut animo cedat. hæc enim duo ei, qui remp. adminiſtrat, omnino neceſſaria ſunt: & alibi in ſcriptura hæc duo coniunguntur. *Spiritus ſcientiæ, & pietatis:* hæc duo, ni fallor, ne cum ſuperioribus, ſapientia, & prudentia confundamus, ad diuinæ legis cognitionem, & ſcripturarum intelligentiam, & quæ ex huiuſmodi ſtudio, ac cognitione oriuntur, reuerentiam, religionem, cultum, quę vna voce יראה, id eſt, timore Hebræi ſignificant, referenda ſunt. דעת autem infinitiuus à verbo ידע ſæpe vice nominis capitur: & licet in genere vniuerſam ſcientiã declaret; Malach. tamen 3. & alibi cognitioni voluntatis Dei ex ſcripturis tribuitur. Vocem autẽ, quam hîc pietatem dixit vulg. mox ſequenti verſu timorẽ interpretatur.
3 *Et replebit eum ſpiritus timoris domini.* הריח propriè eſt, olfacere, reſpirare, inſpirare &c. & fortè eſt hiphil radicis רוח: neque dubium mihi

mihi eſt,quin ſit hîc in infinitiuo,licet quidã vir doctus reddẽdum
putet,& olfaciet ipſe:neque moror puncta. ſenſus itaque eſt,reſpi-
rare ipſius erit in timore,vel cum timore Iehoua, id eſt, nihil, niſi
timorem, religionẽ,ac pietatem ſpirabit. Cùm enim zelus domus
Dei viſcera eius depaſceret, & ex abũdantia cordis os, & oculi, &
manus loquantur,quid aliud ſpiraret?& hunc ſenſum voluit vulg.
ſequi,dum eum replendũ ſpiritu timoris domini dixit: ſed ſignifi-
catiora ſunt verba Hebræa. Eſt & alius ſenſus nõ contẽnendus,ſci-
licet olfacere ipſius erit cum timore domini; vt olfacere metapho
ricè accipiatur, pro præſentiſcere, ſeu etiam iudicium ferre, quod
Latini dicunt ſagire: vnde ſagæ anus,& ſagaces canes:ſic metaphò-
ricè ſumitur Iob 39. Longè olfacit bellũ: & Iud.16. quòd Sanſon
diſruperit funes,ſicut rumpitur filum,quãdo olfacit ignem. oppo-
nitur ergo iudicio oculorum &c. Hîc itaque vides, iudicium ſen-
ſus falli poſſe, iudicium autem timoris domini nõ ita facilè. Illud
autem,Non ſecundũ viſionem,non ſecundũ auditum &c. prouer-
biali forma dicitur, id eſt,non ex apparentia, & ſignis externis iu-
dicium feret: vel non reſpiciet ad perſonam, & ea,quæ extra cauſ-
ſam ſunt. & ita intellexiſſe videtur vulg. qui coniunctionem, quæ
eſt initio verſus ſequentis,pro aduerſatiua accipit;
ſed iudicabit, vau enim interdum hanc vim habet, alioqui ſuam 4
vim hîc poterit retinere,vt à genere in ſpeciem deſcendat. ſi enim
non feret iudicium,niſi dictante timore domini,vt de iudicio ho-
minum non curet, ſed, vt in lege ſcriptum eſt, Dei iudicium iudi-
cet,quid ſupereſt, niſi vt pauperes à vi liberet, & derelictorum ſit
patronus? & ſi enim pauperum cauſſa interdum mala eſſe poteſt:
tamen quod communi vſu euenire conſueuit, ſcriptura comme-
morat,ſignificans non iccirco eſſe damnandos,quia tenues ſint,&
exhauſti,& ab aliis omnibus deſpecti. Exhauſtos,& derelictos pro
pauperibus,& manſuetis dixi,vt propriam vocum ſignificationem
retinerem: & ſi ſcio hæc interdum confundi. *Virga oris ſui:* idem eſt
virga oris,& ſpiritus labiorum: verba nimirum,quæ ſpiritu,& la-
biis formantur:verbo autem dominus terram percuſſit,dum ad ſa-
nam mentem prædicatione euangelij redire habitatores terræ cõ-
pulit: damnauit quoque omnem improbitatem, & omnia pecca-
ta:& ex verbis euangelij, quàm digni morte ſint improbi omnes,
ſatis manifeſtum factum eſt: neque aliud facere poſſet, qui ſpiritu
timoris domini plenus eſt, aut qui dictante timore domini iudi-
cium fert. ideo enim rex ille Iſrael,damnationis ſententiam pro-
meruit, quia dimiſit virum dignum morte.
Vtque timor dñi dãnat improbos,atq; peccatũ omne eliminat; 5

ita iuſtos non deſerit, aut derelinquit:immo ſemper magno fauore proſequitur, tanquam ſibi coniunctiſſimos. eodem affectu prę-diti ſunt Deum timentes:hi enim vitam & inſtitutum iuſtorũ probant & complectuntur,vbicunque illi tandem ſint,quemadmodũ Dauid,qui in matutino interficiebat omnes operãtes iniquitatem, & oculos coniiciebat ad fideles terræ,vt ſecum ſederent,& ambulantes in via immaculata pro miniſtris habebat. ſiue autem in abſtracto,ſiue in cõcreto iuſtitiam,atque veritatem,ſeu fidẽ accipiamus, per cingulum, coniunctionem, familiaritatem, quam nulla obliuio intercipit,intelligere opus eſt ex Hebræorum vſu. *Fides :* אמונה conſtantia, certitudo, veritas, firmitas, virtus, ſcilicet promiſſa, ſeu pacta ſeruans, & Latinis fides dicitur, quaſi fiat, quod dicitur.

6 *Habitabit lupus &c.* quæ ſit efficacia verbi Dei,verbi ſcilicet euãgelij, ſeu percuſſionis illius ſalutaris, de qua ſuperioribus verſibus locutus eſt, in iſtis declaratur; abigit feritatem morum, pacem, & caritatem mutuam colere facit, vt in pace, & tranquillitate vitam ducentes cæleſtibus poſſimus vacare. *Hædo:* גדי eſt à גדד, quod ſignificat excurſionem, ſeu incurſionem facere: & nomen ſignificat paruulos tam caprini, quàm ouilli generis: atque tandiu retinet hoc nomen, quandiu fronte incurrit in vbera matris, & ſaltibus gaudet. *Ouis.* nomen, quod vulg. hîc ouem dixit, cap. primo dixit, pinguia, adipem pinguium &c. Scito ergo, quod ſicut nomen בריא ſignificat corpus,ſiue hominis,ſiue pecoris recreatum,vt eniteat, quod fit,quando eſt pinguefactum; ita מריא ſignificat pecus mutatum è macilentia in pinguedinem ſaginatione: altum ergo, ſeu ſaginatum, ſeu pingue reddere licet. vide Ezech. 39. Iuuencorum altilium veſtrorum &c. Leones autem, & feræ in pinguia libentius irruunt. *Minabit.* participium eſt נהג à verbo נהג, quod abducere,ſeu abigere ſignificat; neque malè verbo minandi redditur. ſed ſimilem conſtructionem huius verbi non memini me legiſſe: ſolet enim accuſatiuum regere: quare fortaſſe tãquam nomen accipi debet pro abductore,ſeu duce, id eſt,paſtore, & ב pro,inter,vt ſępe ſolet,quaſi dicas,paſtor inter eos. miſſi enim ſunt Apoſtoli,ſicut agni inter lupos. & ſimpliciſſimis, atque inermibus viris ſcimus paruiſſe feriſſimas gentes. Verbũ, *morabuntur*, addidit interpres de ſuo.

7 *Vitulus.* non eſt eadem vox, quæ præcedenti verſu, ſed femininum nomen eſt à fructificando dictum. *Requieſcent:* quod ſuperiori verſu accubabunt rectè vertit: eſt autem proprium quadrupedum, ſicut שכב eſt hominum. *Catuli.* cùm nõ ad vrſum tantùm referri

referri debeat nomen ילדים , quòd à gignendo deducitur; malui
filios dicere: quod nomen etiam brutis tribuunt boni auctores.
pro vrſo autem vrſam quoque dicere poſſemus דוב à דבב à ſono
proprio huic animali, ſiue ab infamia: malè enim audit propter
truculentiam, vel à graui odore, quem ſpirat. *Paleas*. תבן à verbo
בנה deduci veriſimile eſt: eius enim non minimus vſus fuit in
extruendis domibus, atque in compingendis lateribus. vide Exod.
5. eſt quoque cibus equorum, & pecorum. Hac autem figura ſi-
gnificat, quòd eos, qui cædibus, & rapinis gaudebant, piratas, atq;
ſicarios, nationesque barbaras Numidarum, atq; Scytharum ad
morum manſuetudinem per verbum euangelij reducerent Apo-
ſtoli. quod non minus admiratione dignum eſt, quàm ſi leonem
quis comedere paleas aſſuefaceret. ad hunc quoq; locũ facit verſ.
8. Hinc etiam diſcimus in rep. ſi iuſtitia vigeat, breui fore, vt benè
conueniat diuitibus cum pauperibus: neque pateant imbecilles
rapacitati, vel crudelitati potentum.

Delectabitur &c. de hoc verbo שעשע vide ſuprà cap. 5. verſ. 7. 8
ego periphraſi expreſſi vtcunque vim verbi, hæc adimpleta exiſti-
mo, quando in delubris, & templis dæmonibus dicatis, diſcipuli
domini verbum ipſius prædicabant, & loca illa in templa Dei cæ-
li, conuertebant, traducentes cultores dæmonum ad lucem, &
agnitionem veritatis, quæ ingentis voluptatis erant ampliſſima
argumenta. Hîc quoque conſidera, quibus nominibus ſpiritus
ſanctus appellet ſuos, agnos, hœdos, vitulos, altilia, boues, pue-
ros, paruulos, lactentes, ablactatos: quibus nominibus ipſos
quoque verbi miniſtros intelligit, quæ omnia ſimplicitatem, man
ſuetudinem, innocentiam declarant. Iuuat etiam videre, quibus
appellentur peccatores: quid ſunt niſi lupi, vrſi, leones, aſpides,
viperæ, & ſimilia? O iucundam ſpiritus domini perſecutionem! ò
cædem ſalutarem, qua omnis improbitas tollitur, & innocentia
terris redditur! *Aſpis*: quæ nam ſit ſpecies animantis incertum eſt.
nomen Hebræis videtur habere à perſuadendo, quòd minimè
perſuadeatur, פתן à פתה quæ etymologia videtur haberi ex Pſal.
58. *Cauernam*, vel foramen heb. מאורה , quaſi abſque luce, dici-
tur. *Reguli*: neque quale ſit hoc animal, conſtat apud Hebræos.
Videtur dici hebræis à vulnerando צפעני tranſpoſitis litteris à
פצע. ego crediderim eſſe nomen compoſitum à צפה, id eſt, ſpecu-
latus eſt, & ענה afflixit, quòd viſu noceat & interimat.

Non nocebunt &c. fateor hæc verba, vt à vulg. verſa ſunt, non 9
malè reddita: quia tamen ex locis ſcripturæ, quando ſine caſu po
nuntur, illam aliam acceptionem vidi eſſe frequentiorem; volui

eam in verſione indicare, vt prius ad iniuſtitiam in alterũ referatur, quod & vulgatus ſenſit *non nocebunt*; poſterius ad perditos cuiuſque mores, non perditè agent, quòd ſcilicet neque alios, neq; ſeipſos perdent. Hæc ſunt, veluti ſuperiorum verſuum expoſitio: ſignificat autem ingentem iuſtitiæ, totiusque ſanctitatis abundantiam, quæ in Chriſti eccleſia vigere debebat, ſicut viguiſſe per plures annos olim nouimus. Quòd ſi ad hunc modum accipias, videbis, ꝙ locus hic prophetæ non excludit ab eccleſia peccatores, neque vſum gladij reip. Chriſtianæ adimit. Hanc autem virtutũ ac cæleſtium donorũ inundationẽ, ſcientiæ Dei, id eſt, prædicarioni euangelicæ tribuit, per quam fides & vera rerum cognitio reddita eſt mundo. etſi enim multi, qui fidẽ habent, perditi ſunt moribus; ſcientia tamẽ dñi principiũ & fundamentũ eſt totius ſanctitatis: ꝙ ſi quis ęmuletur, & actionibus ſuis accõmodet; neq; alteri nocebit neq; ipſe apud ſe quidquam peruerſè aget. *Operientes:* adiectiuum eſt, aquarum; neq; verti poteſt, aquæ maris. nam nomen מים eſt forma integra. poteſt itaque ſic reddi: ſicut aquæ à mari operientes (is enim interdum vſus eſt ל) id eſt, veluti ſi mare redundaret, & operiret terram, vt in diluuio factum fuit. & hunc ſenſum videtur ſequi vulg. vel, vt tranſtuli, ſicut aquæ mare operientes, tropo quodam, quaſi dicantur aquæ operire mare, quòd ſcilicet operiant omnia, quæ ſub mari ſunt, id eſt, ſicut mare aquis ſuis operiens bonam terræ partem: hoc eſt illud; Erunt omnes docti à domino &c. Hîc vides affectus per intellectum mitigari: quàm etiam neceſſarium ſit ſanam euangelij doctrinam perpetuò mentibus hominum inculcari. nam ſi hac careant, veluti ager incultus ſpinas, id eſt, affectus illos ferinos & agreſtes germinabunt: de quibus ſuperius dictum eſt. Neque eſt, quòd quiſquam exiſtimet, poſſe meliori ratione, aut via magis cõpendiaria à mundo vitia penitus extirpari, quàm ea, qua Dei filius ipſa patris ſapientia, & humanarũ mentium artifex, id olim fecit; & alios exemplo ſuo, vt ſic facerent, inſtituit. Sed lege quæ ſequuntur.

10 *In die illa radix Ieſſe &c.* poſtquam lux euangelij gentes illuſtrauerit, quid putas futurum, niſi, quemadmodum in euangelio ipſe dominus dixit; Vt exaltatus à terra omnia trahat ad ſe? vbi enim gentes intellexerunt, quanto ſtudio Deus proſecutus mundum fuiſſet, eumque amore hominum confixum intellexerunt, ad eum ſeſe contulerunt. Crux ergo Chriſti, ſiue Chriſtus crucifixus eſt illa virga de ſtirpe Ieſſe, de qua primo verſu huius capitis dictum eſt: quæ etiam eſt in ſignum populis, vt tanquam ad vexillum inuicti imperatoris confluant gentes, vbi intellexerint per

crucem

crucem de morte, & peccato dominum triumphaſſe, & damnatum mundi principem.cõfluant,inquã,ad crucifixum dominum, vt ſub ipſo degant, illum conſulant,ab eo pendeant. nam verbum דרש conſtructum cũ præpoſitione אל, vt hoc loco,peculiari phraſi ſignificat, ſpe quadam concepta conferre ſe ad aliquem pro conſilio,ſeu auxilio.vide ſuprà 8.verſ.19.& infrà 19.Congruit itaque locus hic cum aliis ſcripturæ locis, quibus multitudinẽ gentium ad Chriſtum congregandam prophetæ,aliis licet verbis,prædixerunt. qui, inquam, omnes in prophetiam Iacobi patriarchæ reſpexerũt,Gen. 49. Et erit ad ipſum aggregatio populorum: ſuprà 2.cap.Confluẽt ad eum &c.Vſi ſunt autẽ verbis, quæ motum, & quidẽ voluntariũ,& pronam animi inclinationẽ notant. vulg. hanc phraſim per deprecari vertit: neq; malè,ſecutus Chald. Hic quoq; vides nomen שרש, quod aliâs radicem notat,abuſiuè accipi pro ſurculo,qui ex radice pullulat.Iam,ꝙ vulg.dixit *ſepulcrum*, nemo miretur.nã vox Hebræa propriè non ſolùm quietẽ, ſed etiam locum quietis,aut in quo ſibi quiſquã acquieſcit, ſignificat: ego manſionẽ dixi.nam video vocẽ non ſemel ſignificare,non vnã aliquam domũ,ſed totas ædes & quidẽ amplas,cuiuſmodi ſunt regũ palatia.vnde pro ipſa regia, & tẽplo Dei ſæpe accipi videbis,& Pſ. 95.pro tota terra promiſſionis: libenter ego hîc pro regia acciperem.eccleſia enim Chriſti plena fuit gloria domini,eritq; in perpetuum: & tota ipſa nihil aliud eſt,quàm quędã domini gloria. Cæterùm ſi mihi liceret omnino aliquid noui afferre, ego מנחתו, quæ vox hic cũ affixo eſt, non à verbo נוח deducerem, neque eſſe idem nomen,quod מנוח manoach,ſeu מנוחה menuhah, vt omnes exiſtimant,atq; vt ego ipſe quoq; interpretatus ſum;ſed eſſe illã, quam heb.à tempore punctationis bibliorum,ſic punctarunt, minhah: cuius origo eſt,vt iam ſuprà dictum eſt,à verbo מנח: ſignificat autem donariũ,ſeu donũ, quod homini, aut Deo honoris cauſſa offertur,eò quòd ſenſim,& cum pompa quadam deferatur:oblationem Deo factam ſignificat Geneſ. 4. de donario autem homini facto Geneſ.32. & 43.& Iud.4.Ex quibus locis, & aliis quamplurimis intelligas conſuetũ fuiſſe iam olim deferre regibus,ac principibus,illiſq; quos placare vellent,munera,atque donaria.Dicerem ergo hoc loco de his muneribus eſſe ſermonem,nempe quòd gentes,quæ ad dominum venirent,donaria glorioſa afferrent; vel darent dño gloriam,& Dei magnificentiam,atque miſericordiam pręedicarent cum Paulo ex pſalmo,gentes autẽ ſuper miſericordia laudare Deum .nec me moratur punctatio:nã, vt ipſe iam monui, parui interdum facienda eſt & in hac ipſa voce Ier. 51. vbi vulg.

habet

habet princeps prophetiæ,& Hebr. vertunt, princeps quietis manuhah, quod ſcilicet cum rege quieſceret, aut regem recrearet, Chal.targhum,quaſi ſcriptum eſſet minhah princeps muneris, id eſt,munerum dixit,princeps חוקרנא. Quod ſatis probat, biblia tunc non fuiſſe punctata, & liberiorem fuiſſe interpretandi rationem.

11 De nominibus iſtis gentium,& regionum vide 10.cap. Gen.& Hieronymum lib.de quæſtionibus hebr.de Aſſyria, & Aegypto, quæ Miſraim,& Aethiopia,quæ Hus dicitur Hebræis,nemo dubitat: Pathros autem ignotum eſt. crediderim huius plurale eſſe Gen.10. verſ. 14. פתרסים, quos genuit Miſraim filius Cham:fortaſſe ſunt, qui Arabiam Petræam incoluerunt, quæ ſic dicta eſt à metropoli Petra, quæ eſt in regione Nabathæorum. vide Strab. lib.16.Aelam,Medi ſunt,& Sogdiani,& Bractiani:per Sinear autem ſunt qui Babylonios,& Chaldæos intelligunt:nam Gen. 10. dicitur Babylon,& Chalane &c.eſſe in terra Sinear. ſunt & populi ad orientē,qui Sinæ dicūtur,quorū iam meminit Ptolem.lib.7. cap.3.Indis vltra Gangē finitimi, nobis Luſitanis notiſſimi,quos Chinas appellamus: & fortè totus ille terræ tractus à Meſopotamia verſus orientem שנער dictus eſt à שער, id eſt,horruit,inſerta litera nun,quòd natura & moribus horridi ſint populi, qui terras illas incolunt.Hamath,Antiochia, Cilicia, Taurus, Armenia &c. Inſulæ maris,Græcia,Italia,Hiſpania,Mauritania, & ceteræ regiones maritimæ,ad quas Phœnices nauigabant: inſulas paſſim ſcripturæ eas vocant. Hæc carnales Iudæi adhuc carnaliter futura exſpectant: nos iam ſpiritaliter adimpleta eſſe credimus, & quotidie impleri,quando dominus filios Dei, qui ſunt diſperſi in vnum congregat,vt Ioann.ait.

12 *Et leuabit ſignum &c.* hoc verſu repetit aliquanto clarius, quod ſuperiori dixerat.pro profugis dixi expulſos, vt vim verbi נדח exprimerem; & diſperſiones pro diſperſis: eſt enim femin. forma: ſed ad ſenſum parum facit.dixi quoque alas, & hebraiſmum retinui, quòd non obſcurus eſſet. dicitur autem Hebræis à curuitate de volucribus,de veſtibus & de cælis.

13 *Hoſtes Iuda peribunt*: tumebant Iudæi propter regiam Dauidis ſtirpem & propter templum,& cultum.decem autem tribus etiam ſi numero vincerent; inuidia tamen laborabant ob felicitatem regni Iehuda.fides autem Chriſtiana abſtulit hæc omnia.in Chriſto enim Ieſu non eſt diſtinctio tribuum, & regnorum, vt neque Iudæi & Græci,ſed omnes in Chriſto fratres ſumus,& filij Dei:dominus autem diſcipulos ſuos, & primores illos eccleſiæ ex Iudæis

dæis delegit: & cùm plures eſſent ex Galilęis, non eſt, quod vltrà inuiderent Iudæis: quinimo omnes vno, atque eodem ſpiritu rem Chriſtianam auxerunt, & regnum Chriſti propagarunt, vt mox narrat.

Et volabunt in humeros &c. hęc de conuerſione gentium per Apo 14
ſtolos intelligenda ſunt, quibus ceſsit Palæſtina omnis, & regio- 15
nes illæ, ad quas per mare mediterraneum adiri poteſt, tota ſcili- 16
cet Europa, & oriens, atque occidens. Quòd autem hæc ſpiritaliter, vt dixi, intelligenda ſint, probant quæ ſequuntur verſ. 15. & 16. nam cùm hoc verſu dicat, quòd Iudæi, veluti aues, in terga Palæſtinorũ inuolarent, ſubiugarentq́; Idumæos, Moabitas, Amonitas, & Oriẽtales populos deprędarentur: quonã pacto verſ. 15. & 16. non victoriam, ſed regreſſum filiorum Iſrael ex captiuitate commemorat? intelligant ergo Iudæi victoriam hanc eſſe per verbum Dei, & prædicationẽ euangelij, qua audita filij Dei, qui erant diſperſi, ad Deum Iſraelis conuenerunt, ſublato omni impedimento. neq; te conturbent nomina Aſſyriorum, & fluminis, ſcilicet Euphratis, quaſi hîc de reditu ex Aſſyriis ſit ſermo. nam neque ab Aſſyria leguntur rediſſe Iſraelitæ, neque aliter redituri ſunt, quàm modò expoſui, ſicut neque ex Aegypto, neque enim rurſus exſiccandum eſt illud mare, neque rurſus ſuffocandi Aegyptij. Quam interpretandi rationem ſi in prophetis non adhi-
beas, apertè Iudaizare te paſſim oportebit. 14

Volabunt in humeros: velocitatem prædicantium ſignificat inſuper & ſubiectionem credentium. cùm enim leo, aut fera alia truculenta in bonis (vt ſolent) aut alterius animalis ſcapulas inſilit, ſine mora ipſum diſcerpit; ſic Apoſtolorum diſcipuli, ſe, ſuaq́; omnia illorum arbitrio tradebãt, & ſi oportuiſſet, oculos eruiſſent libenter, vt loquitur Paulus. *Preceptum*. nomen משלוח immiſsio, vel miſſio eſt, paſſiuè videtur accipi, id eſt, in quos manus ſuas mittent, eiuſdem ſignificationis cum משלח, de quo ſuprà 7. in immiſſionem bonis &c. *Obedientes erunt:* ſenſum expreſſit, nam nomen משמע, eſt auditus, audientia, deinde & obedientia.

Et deſolabit. verbum חרם funditus perdere, vt nihil remaneat, 15
ſignificat, vt fiebat in anathemate. proinde verbo anathematizandi reddere volui, vt vim exprimerem.

Linguam autem maris Aegypti: non dubium, quin mare סוף, quod rubrum vocant, appellet: linguę enim ſimilitudinem habet, atq; Aegyptum ex ea parte terminat. per exſiccationem autẽ maris, & fluminis ablationem impedimentorum omnium intellige: at flumen, ipſum Euphratem cum Chaldæo accipio. *In ſeptem riuo.*

riuis, vel in ſeptem riuos, id eſt, in multiplices meatus: ſic enim ſolet fieri, vt vado pertranſiri poſſint flumina: vel eſt nomen proprium loci, ad ſeptem riuos, in ipſo Euphrate *In fortitudine*: hæc vox nullibi in ſcripturis præterquàm hoc loco repetitur, neq; vnde originē trahat, certum eſt. quantum certè ex cognatis vocibus colligere poſſumus, veriſimile eſt collectionē ſignificare: ſed ſenſus idē eſt. nā collectio ſpiritus ad vim facit. ego vehementiā dixi. nam de ſpiritu domini eſt ſermo, qui impedimenta omnia abſtulit. is autē quando in Apoſtolos deſcendit, auditus eſt ſonus, tanquā ſpiritus vehementis. *Vt tranſeāt per eum calceati*: hebraiſmū molliuit, & optimè reddidit vulgatus: ego retinui, quia facilis erat, & calcare faciet in, vel cū calceis: & eſt prouerbialis forma loquēdi.

CAPVT DVODECIMVM.

Noua.		Vetus.
ET *dices in die illo; Celebrabo te ò* Iehoua *quoniam ira commotus fueras in me: conuerſa eſt ira tua, & conſolatus es me.*	1	ET *dices in die illa; Confitebor tibi domine, quoniam iratus es mihi: conuerſus eſt furor tuus, & conſolatus es me.*
Ecce Deus *ſalus mea ſecurus ero, & non formidabo: quia robur meum, et pſalmus* Iah Iehoua, *& fuit mihi in ſalutem.*	2	Ecce Deus *ſaluator meus, fiducialiter agam, & non timebo: quia fortitudo mea & laus dominus* Deus, *et factus eſt mihi in ſalutem.*
Et haurietis aquas cum gaudio de fontibus ſalutis.	3	Haurietis *aquas in gaudio de fontibus ſaluatoris.*
Et dicetis in die illo; Laudem *dicite ipſi* Iehoua, *vocate in nomine eius: nota facite in populis molimina eius: commonefacite, quòd excelſum ſit nomen eius.*	4	*Et dicetis in die illa;* Confitemini *domino, & innocate nomē eius: notas facite in populis adinnentiones eius: mementote quoniam excelſum eſt nomen eius.*
P*ſallendo prædicate* Iehoua, *quoniam magnificè egerit: notū factum hoc eſt in vniuerſa terra.*	5	*Cantate domino, quoniam magnificè fecit: annuntiate hoc in vniuerſa terra.*
H*inni, et iubila habitatrix* Tcion: *quia magnus in medio tui ſanctus* I*ſraelis.*	6	Exulta, *& lauda habitatio* Sion: *quia magnus in medio tui ſanctus Iſrael.*

1 CANTICVM eſt gratiarum actionis pro redemptione per Chriſtum: qui enim ſe peccatorum mole obrutum antea agnouit; ob quæ iratum Deū ſenſerat; dū percipit ex miſericordia

filium

filium Dei adueniſſe,peccata condonaſſe,patrem cæleſtem homi-
nibus recõciliaſſe,quid aliud faciet?dicet,inquã;celebrabo te &c.

Ecce Deus: vt præſentem redemptionem celebrat *ſaluator*. no- 2
men etiam in abſtracto accipitur; neque ſalutem tantùm, ſed &
opem & auxilium ſignificat. *Fiducialiter agam*. verbum בטח valet
idem,quod confidens fuit, fiduciam habuit: verùm, quia confi-
dentiam ſequitur ſecuritas,per metalepſim audax, & ſecurus fuit,
vt Iud. 15. & Prou 14. in quo modo ſignificandi hîc libenter ac-
cipio: opponitur autem puſillanimitati, dubitationi, & timori,
ſeu trepidationi. *Non timebo*: פחד eſt vel metu mali trepidare,
vel reuerentia, ſeu admiratione moueri, & quaſi obſtupeſcere,
& verbo expaueſcendi optimè redditur, vnde nomen illud פחד,
quod pro religione, vel Deo ipſo videtur accipi Gen. 31.
per pauorem patris ſui &c. *Laus*. à verbo זמר, quod incidere
ſignificat, & ad inciſionem muſicam & metricam modulatio-
nem transfertur, venit nomen זמרה, quod tam inſtrumentum,
quàm ipſam modulationem, ſeu pſalmum ſignificat. quando
ergo dicit Deum eſſe pſalmum, ſignificat vel ſe nihil aliud ca-
nere,neque celebrare,niſi Deum;vel quòd Deus ſit ipſius gaudiũ.
Hîc ſimul duo nomina ponuntur, Iah, Iehoua, quòd rarò fit: &
vtrunque à verbo ſubſtantiuo appellationem habet. alterum exi-
ſtimo eſſe alterius contractionem, quidquid dicant Rabini. Sunt
tamẽ pij viri,& docti ex noſtris,qui Ia,filio Dei cum aſſumpta hu
manitate tribuendum putent: quod hoc loco maximè amplector,
quaſi dicat,ſe canere Ia, Iehoua, id eſt, Deum de Deo, ſeu Dei
filium: qui nos redemit,& datus eſt nobis à Deo in ſalutem,iuſti-
tiam,& ſanctificationem.

Haurietis &c. non tantùm redemit, & ſalutem dedit,ſed & fon 3
tes ſalutis ſcaturire fecit: ad quos frequenter properare licebit ad
hauriendam ſalutem,vel ad recuperandam amiſſam, vel ad con-
ſeruandam acquiſitam, vel etiam augendam. ſacramenta enim
eccleſiæ quaſi fontes ſunt ſaluberrimi,qui omnibus patẽt; ex qui-
bus cuique licet ſumma cum animi oblectatione, & iucunditate
ſalutem haurire.

In die illa: paſſim diem pro tempore vſurpat Hebr. *Dicetis*: non 4
poſſunt ſe continere,qui ſalutem hauriunt, quin maximè cupiant
bonorum, quibus ipſi fruuntur, alios participes eſſe & teſtes:ne-
que ſibi ſatisfaciunt, niſi cùm vident alios omnes Deo pro acce-
ptis beneficiis ſimiliter gratias agere. affirmat ergo futurũ prophe
ta eos,qui hauſerint aquam illã,dicturos aliis;Cõfitemini &c.niſi
malis pro imperatiuo accipere;& dicite,vt ſolẽt Hebræi futuris vti,
vel

vel etiam præteritis in futurũ mutatis. *Inuocate nomen eius:* quamuis vulgatum interpretem non malè hebraiſmum reddidiſſe putem; malui tamen retinere, quòd variè reddi poſſet:& video quidem non paucis locis verbum קרא conſtructum cum voce שם, & præpoſitione ב, vt hoc loco, idem eſſe quod prædicare, profiteri publicè, ſeu colere nomen Iehoua, Gen. 4. 12. & 26. video quoq; phraſim hanc Iohel. 2. Omnis qui vocauerit in nomine Iehoua, euadet: Paulum ad Rom. 10. & Petrum Act. 2. reddidiſſe; Omnis, quicunque inuocauerit nomen domini, ſaluus erit. de ea autem inuocatione ſermo eſt, quæ ex animo pleno fidei proficiſcitur: quod dicitur inuocare Deum in veritate, ſeu fide, vt habet Pſal.

Adinuentiones: nomen עלילות ſignificat ſtudia, molimina, adinuentiones, inde etiam opera &c. ſiue bona, ſiue mala. *Mementote:* verbum eſt in tertia, & verbo commemorandi benè redditur, adducite in mentes hominibus, facite vt vigeat memoria excelſi nominis ipſius: vnde etiam intelligitur phraſis illa euangelij, Hoc facite in recordationem mei, id eſt, vt commemoretis me, ſicut & Paulus interpretatur, Mortem domini annuntiabitis, donec venerit &c.

5 *Cantate*: זמר cum accuſatiuo, eſt pſalmis, & canticis celebrare, prædicare &c. *Annuntiate hoc.* ad verbum; notum factum hoc in vniuerſa terra, libenter ſubaudirem verbum, ſit, & pronomen quidem demonſtrandi Hebr. vicem ſupplet verbi ſubſtantiui: ſed & affirmatiuè legi poteſt, & hebraiſmus id magis exigit; notum factum eſt in vniuerſa terra, quaſi ſit reſponſio ad ſuperiora, quaſi dicant, vt optaſtis, ita factum eſt &c.

6 *Exulta*: צהל propriè hinniuit, mugiuit, vel præ lætitia, vel petulantia, & laſciuia, vt ſolent equi, & tauri: quanquam figuratè ad homines quoque transferatur. in malum Ierem. 5. Hinniebant ad vxorẽ &c. hîc in bonũ, & infrà 24. &c. ideo vulg. benè verbo exultandi reddidit. *Lauda.* verbum רנן ſicut ex רן eſt plerumq; ouationis, & acclamationis gratulãdi cauſſa, & verbo congratulandi nõ malè interdum redditur: plerunq; autem eſt lætitiæ, & exclamationem ex lætitia notat: Iubilare dicũt Latini. infrà 24. 35. 54. &c. Huius autẽ gaudij, & exultationis cauſſam iam reddit. *Quia magnus in medio tui ſanctus Iſraelis:* quod de verbo incarnato omnino intelligendum exiſtimo, non de arca fœderis. nam de die, ſeu tempore redemptionis ex quattuor plagis terræ erat ſermo: & cùm nobiſcum ſit vſque ad conſummationem ſæculi; perpetuæ nobis eſt exultationis cauſſa. Quid cùm intra viſcera noſtra recon-

condimus? quid? dicat homo Deo plenus? exultet, hinniat, conuocet ad congratulationem mutuam omnes; quòd magnus ille etiam vſque in ipſa viſcera hominis deſcenderit. nam & vox קרב intimum animalis propriè declarat, deinde & cuiuſcunq; rei.

CAPVT TERTIVMDECIMVM.

Noua.

ONVS Babylonis, quod præui- 1
dit Ieſaias filius Amos.
Contra montem Niſeph leuate ſi- 2
gnum, extollite vocem, ad ipſos agi-
tate manum, & ingrediantur portas
ampliſſimas.
Ego mandaui ſanctificatis meis, vo- 3
caui quoq; heroas meos ad irã meam,
exultantes ſublimitatis meæ.
Vox ſtrepitus in montibus ſimili- 4
tudo populi magni, vox tumultus re-
gnorum gentium collectarum Iehoua
exercituum recẽſet exercitum prælij.
Venientem de terra longinquita- 5
tis, ab extremitate cæli: Iehoua, et va
ſa furoris eius ad diſſoluendam vni-
uerſam terram.
Vlulate, quia propè eſt dies Ieho- 6
ua: ſicut deuaſtatio à Sadai veniet.
Iccirco omnes manus remittentur, 7
& omne cor hominis liqueſiet.
Et perterrebuntur. anguſtiæ, & do 8
lores comprehendent [eos], quaſi par-
turiens dolebunt: quiſque ad proxi-
mum ſuum ſtupebit, facies flamma-
rum, facies eorum.
Ecce dies Iehoua venit crudelis, & 9
ardor, & excandeſcentia vultus ad
redigendam terram in flatum, & pec
catores eius abolebit ex ea.
Quoniam ſtellæ cælorum, & ſidera 10
eorum non expandent lucem ſuã; ob-
tenebratus eſt ſol in ortu ſuo, & luna

Vetus.

ONVS Babylonis, quod vidit Ieſaias filius Amos.

Super montem caliginoſum leuate ſignum, exaltate vocem, leuate manum, & ingrediantur portas duces.

Ego mandaui ſanctificatis meis, & vocaui fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea.

Vox multitudinis in mõtibus, quaſi populorum frequentium. vox ſonitus regum gentium congregatarum: dominus præcepit militiæ belli.

Venientibus de terra procul, à ſummitate cæli: dominus, & vaſa furoris eius, vt diſperdat omnem terram.

Vlulate quia propè eſt dies domini: quaſi vaſtitas à domino veniet.

Propter hoc omnes manus diſſoluentur, et omne cor hominis contabeſcet.

Et conteretur. torſiones, & dolores tenebunt, quaſi parturiens dolebunt: vnuſquiſque ad proximum ſuum ſtupebit, facies combuſtæ vultus eorum.

Ecce Dies domini venit crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furoriſq; ad ponendam terram in ſolitudinem, & peccatores eius conterendos de ea.

Quoniam ſtellæ cæli, & ſplendor earum non expandent lumen ſuum; obtenebratus eſt ſol in ortu ſuo, et lu-

Noua. / Vetus.

non emicare ſinet lucem ſuam.

na non ſplendebit in lumine ſuo.

Et requiram contra orbem mali-
tiam, & contra improbos iniquita-
tem eorum, & ceſſare faciam elatio-
nem ſuperborum, & ſuperbiam præ-
ualidorum humiliabo.

11 Et viſitabo ſuper orbis mala, et con
tra impios iniquitatem eorum, &
quieſcere faciam ſuperbiam infide-
lium, & arrogantiam fortium hu-
miliabo.

Pretioſiorē faciā virū, quàm aurū pu
rū; & hominē, quàm maſſam ophir.

12 Pretioſior erit vir auro, & homo
mundo obrizo.

Præter hæc cælos commouebo: &
mouebitur terra de loco ſuo in furore
Iehoua tcebaoth, & in die excande-
ſcentiæ vultus eius.

13 Super hoc cælum turbabo: & mo-
uebitur terra de loco ſuo, propter in-
dignationem domini exercituum, &
propter diem iræ furoris eius.

Et erit, quaſi capreolus fugatus, &
quaſi grex, quem nemo congregat.
quiſque ad populum ſuum ſe vertet,
& quiſque ad terram ſuam fugiet.

14 Et erit, quaſi damula fugiens, &
quaſi ouis: & non erit, qui congreget.
vnuſquiſq; ad populum ſuum conuer
tetur, et ſinguli ad terrā ſuam fugiēt.

Quicunque inuentus fuerit, trans-
fodietur: & omnis, qui ſuperſtes fue-
rit, gladio cadet.

15 Omnis, qui inuentus fuerit, occide-
tur: & omnis, qui ſuperuenerit, cadet
in gladio.

Paruuli eorum allidentur in oculis
ipſorum: diripientur domus eorum, et
vxores ipſorum vitiabuntur.

16 Infantes eorum allidentur in oculis
eorum: diripientur domus eorum, &
vxores eorum violabuntur.

Ecce ego excito contra eos Medos,
qui argentum non reputabunt, ne-
que in auro ſibi placebunt.

17 Ecce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos,
qui argentum non quærant, neq; au-
rum velint;

Et arcubus pueros allident, & fru-
ctum ventris non cōmiſerabuntur. ſu
per filios non conniuebit oculus eorū.

18 Sed ſagittis paruulos interficient, et
lactantibus vteris non miſerebūtur,
et ſuper filios non parcet oculus eorū.

Et erit Babel iucūditas regnorum,
ornamentum ſuperbiæ Chaldæorum
iuxta ſubuerſionem Dei Sodomam et
Ghomorram.

19 Et erit Babylon illa glorioſa in re-
gnis inclyta in ſuperbia Chaldæorū,
ſicut ſubuertit dominus Sodomam &
Ghomorram.

Non habitabitur in perpetuū, neq;
incoletur vſque in ſeculum, & ſecu-
lum: neque expandet ibi tentoriū A-
rabs, neq; paſtores ibi accubare faciēt.

20 Non habitabitur vſq; in finē, &
non fundabitur vſq; in generationē:
neque ponet tibi tentoria Arabs, ne-
que paſtores requieſcent ibi.

Et accubabunt ibi feræ, & imple-
bunt domus eorū aues ferales, et com
morabuntur ibi filiæ ſtruthionis, &
piloſi exultabunt ibi.

21 Sed requieſcent ibi beſtiæ, et reple-
buntur domus eorum draconibus, &
habitabunt ibi ſtruthiones, & piloſi
ſaltabunt ibi.

Et Et

Noua.	Vetus.
Et reſponſabunt iim in mænibus eius & dracones in palatiis volupta- tis. & propinquum, vt veniat tẽpus eius, & dies eius non protrahentur.	*Et reſpondebunt ibi vlulæ in ædi- bus eius, & ſyrenes in delubris volu ptatis: propè eſt, vt veniat tempus eius, & dies non elongabuntur.*

ONVS *Babylonis &c.* figuras veritati commiſcent prophetæ; 1
ex qua commiſtione, & cęci magis excęcantur, & pij homi-
nes plus confirmantur. Redemptio ex Babylone typus fuit redem
ptionis, quæ per Chriſtum contigit, vt omnibus planum eſt. iam
igitur Babylonis euerſionem commemorat, quam cõſecuta eſt li-
bertas populi Dei: quemadmodum & in fine mundi eueniet, quò
enim propinquior fuerit eius deſolatio, & redemptio filiorũ Dei
propior erit, vt dominus ſuos adhortatur, cùm ait: His fieri incipi-
entibus leuate capita veſtra, quoniam appropinquat redemptio ve
ſtra. Non ſolùm autem hac ratione his, quæ ſequuntur, capitibus
prophetias texit Ieſaias de Babylone, & aliis nonnullis prouinciis
ac regnis euertendis: ſed etiam propter Iehudam & Ieruſalem, vt
Dei iuſtitiam diſcerent, qui omnium gentium rationem habeat,
& ſcelera earum ſuo tempore puniat, intelligerentque perſtul-
tum eſſe, dum res proſperæ ſunt, ita eis incumbere, vt non etiã me-
minerint, poſſe earũ omnium rerũ breui tẽpore fieri commutatio-
nem, atq; aliã viciſſitudinem multò diuerſam ſe poſſe experiri. eas
autẽ nationes & regna tantùm cõmemorat, quæ populo Iudęorũ
nota erant, & quorũ res ad populũ Hebræorũ aliqua ratione per-
tinebãt. ita tamẽ orationes diſponit propheta, vt ferè nulla ſit pro-
phetia exterorũ regnorũ, in qua redẽptionis per Chriſtum futuræ
quidquã non interſerat: nã huc tendebant omnia. Huiuſmodi au-
tẽ prophetias, in quibus grauia ac triſtia nũtiabant prophetæ, one
ra appellabant: nõ ſolùm quia quæ dicebant; grauia, veluti onera,
eſſent; verùm etiam, quia ea quoque audire graue, imo neq; ea
prænunciare valde eſſet iucundum. ſed parendum erat ſpiritui.
Super, vel contra. nam על etiam pro contra ſæpe accipitur.
Caliginoſum. vulg. נשפה tanquam eſſet נשף forma femin. quod 2
tempus obſcurum ſignificat, accepit: neque eſt, qui meritò hanc
interpretationem improbare poſſit: nam infrà 59. dicuntur mon-
tes נשף crepuſculi, id eſt, caliginoſi &c. de quo ibi dicendum no-
bis erit; quaſi Babylonẽ, quamuis in planitie ſita fuerit, mõtem ob
ædificiorum & munerũ ſuperbiam vocet, obſcurũ autem quaſi ad
nomen Babel alludens propter confuſionẽ, & peccati, & ignoran
tiæ tenebras: vel propter imminentia mala, quæ nomine tene-
brarum cenſentur in ſcripturis: Chal. exponẽs ait, ſuper munitio-

 nem,

nem,quæ habitat pacificè. poſſumus quoq; dicere eſſe participiū, ſeu nomen à voce paſsiua verbi נשפה ,id eſt,excelſum,eminentem, ſeu præruptum,vt ſentiunt docti ex Rabinis. non vocari autem hic Babylonem montem ex iis,quæ ſequuntur, arbitror conſtare. *Leuate manum.* iam ſuprà dixi verbum hoc הנף propriè agitare ſignificare: & illud,quod in textu hebr eſt להם ,ad eos tam ad exaltationem vocis, quod præcedit, quàm ad agitationem manus, quod ſequitur, referri poteſt. *Ingrediantur portas duces.* nomen פתחי apparet eſſe in regimine, proinde ducum dicendum fuiſſet: ſed dici poteſt,quòd interdum forma regiminis ſeruatur in locutione abſoluta. vnde Hieronymus duces Medorum intelligit. eſt autem nomen פתח , id eſt,oſtium,à verbo, quod aperire ſignificat. at Hebræi omnes portas principum interpretantur, ſeu magnificorum. nam hebraiſmus nomine נדיבים vocat principes à magnificentia,& liberalitate. vnde intelligi poteſt illud Lucæ. 22. Qui poteſtatem habent ſuper eos, *εὐεργέται*, id eſt, benefici vocantur, id eſt, principes. ego pro abſtracto accipiendum putaui, portas amplitudinum,ſeu magnificentiarum,id eſt, ampliſſimas: quamuis in forma maſculina nullibi ſic accipi meminerim;in feminina autem נדבות non ſemel, Pluuia magnificentiarum &c. Pſ.68. &c. Videtur autem hoc loco eſſe irriſio,quaſi irrideat portarum Babylonis multitudinem,atq; magnitudinē, vel oſtia domorum ampliſſimarum,atq; magnificētiſſimarū, cuiuſmodi ſunt palatia principum,ſiue magnatum, vt quæ ſufficerent ad capiendum vel ingentem hoſtium exercitum. Veriſimile autem mihi eſt נשפה nomen proprium eſſe montis, qui Medos & Perſas à Chaldæis diſterminet, vt ſenſus ſit;Super illum montem leuate vexillum,& voce, ac manu cōuocate Medos,&Perſas:& principes eorū conueniant ad portas,vt de bello gerendo rationē ineant.& cū vulg. formā regiminis pro abſoluta accipiamus:neq; ſit ſermo de portis Babylonis.eligat prudēs lector alterutrā interpretationem.

3 *Sanctificatis meis*: milites,qui Dei bellum geſturi erant, ſanctificatos ſuos vocat,quaſi ad bellum ſacrum conſcriptos. bella enim cùm apud Iudæos, tum etiam gentes certis cæremonijs,legibus, ritibus, ſollennitatibus, inſuper etiam iuriſiurandi ſacramento interpoſito,ſuſcipiebantur, ac gerebantur:vt teſtatur Deut.cap. 20.vbi iura belli ordine commemorantur,& extant hiſtoriæ in libris ſacris,quæ id teſtantur,vt 2. Sam. 15. & 18.vnde ſanctificare bellum Ier. 6. & Ioel. 4. vt interim taceam,quòd bella piorū cultus fuerint Deo placens.Adde,q; qui iuſſu domini interficiuntur, ſunt, veluti quædam victimæ,morti deſtinatæ,vt patet infrà 34.& Ierem.

Ierem. 46. quia morte illorū quodammodo expiatur terra. Quare & interficiendi, ſanctificari dicuntur Ierem. 12. & ipſi interfectores ſanctificati Zop. 1. Præparauit Iehoua victimam, & ſanctificauit vocatos ſuos, ſcilicet Chaldæos, tanquam illā victimam deuoraturos. quā propemodū figura loquendi vſus eſt Moſes Exo. 32. vbi dicitur; Implete manum veſtram hodie ipſi Iehouæ, vnuſquiſq; in filio ſuo, & in fratre ſuo &c. nimirum alludens ad ritum conſecrandi ſacerdotes, quo pecudis ſanguine manus eorum tingebantur; pij autem à Moſe manus ſuas ſeditioſorū ſanguine cruentare iubebantur. *Et vocaui*, vel, quin & vocaui. *Fortes*, vel heroas, ſeu præualidos. *In ira mea* לְאַפִּי, vel ad iram meam: vel iræ meæ, id eſt, vt iræ meæ exercendæ inſeruiant. *Exultantes in gloria mea.* hebraiſmum retinui: nam variè reddi poteſt, vel qui in gloria mea exultent, vt reddidit vulg. & plerique alij, quòd ſcilicet altitudo, & gloria Dei eos exultare faciat: vel quorum exultatio faciat ad gloriam Dei, quia videlicet libenti & lęto animo id exequebantur quod magnopere pertinebat ad gloriam & honorem Dei: vel, exultantes glorioſi mei, id eſt, milites alacres & glorioſi.

Vox multitudinis. nomen הָמוֹן vt iam dixi, non multitudinem 4
tantùm, ſed etiam ſtrepitum, & tumultum ſignificat, ſicut Græcis ὄχλος: vnde Luc. 22. vt traderet eum ſine turba, vel ſine tumultu; quare hic reddidi; Vox tumultus, ſeu ſtrepitus, vt primo Sam. 4. Et dixit, quæ vox tumultus huius: & 14. Tumultus, qui erat in caſtris &c. *Quaſi populorum frequentium*: hebraiſmum retinui, ſimilitudo populi magni, id eſt, qualem ſolet edere populus magnus. vulg. doctè hebraiſmum molliuit. *Vox ſonitus*. שְׁאוֹן propriè ruinam, irruptionem, ſeu præcipitium declarat, & per metalepſin, ſonitum, fragorem, tumultum &c. qui ruinam ſubſequitur. poſſet nō malè reddi vox præcipitationis regnorum &c. *Regum*: credo interpretē initio ſcripſiſſe regnorum, vt habet hebr. Solebant, vt etiam nunc fit, gentes barbaræ, vt terrorem incuterent, & ſeſe accenderent ad prœlium, ingentes edere clamores. *Præcepit militiæ belli*: ſuprà iam dixi de verbo פָּקַד quòd interdum verbo recenſendi verti debeat: & iuxta hunc ſenſum intellige vulgatum; fingit Deum, veluti imperatorem, ac ducem, qui conſcribere nomina militum iubet, eosque recenſet, & ad ſacramentum adigit, & vnūquemq; ſuæ fortitudinis ſpecimen coram ſe edere facit, vt ſignificet vaſtationem illam, quæ Babyloniis impendebat, nō ſolùm ex præcepto domini fieri, ſed & gratiſſimam illi fore. quare hoc loco, quia vidi eſſe alluſionē in vocibus tzebaoth & צָבָא, nomen interpretatus ſum, vt inuerſione cadē alluſio

apparet. Poteſt aũt hoc nomen collectiuũ צבא, (de quo plura infrà 40.) quod exercitum hîc verti, cõſtrui cum participio pluralis numeri ſequentis verſus, Venientẽ de terra &c. exercitum verò prœlij, ſeu belli vocat, ad bellum & cædem paratum, vel bellicoſum. quod verò ſequitur, ſic accepi; Iehoua & vaſa eius ad diſſoluendam terrãm, ſcilicet adſunt.

5 vel ſeruata diſtinctione, in hunc modum; *Veniunt de terra procul Iehoua, & vaſa &c.* vbi inducitur dominus, vt dux, & milites Medi & Perſæ, vt inſtrumenta indignationis & iuſtitiæ eius: vt intelligamus in regnorum vaſtationibus non ſemper odia nationum, aut auaritiam, aut ſuperbiam, præcipuam eſſe cauſſam, ſed altius philoſophãtes, hoſtes eſſe inſtrumẽta diuinæ indignationis, quam peccatis noſtris prouocauimus, nobiſcum reputemus. *A ſummitate*, id eſt, ab extremitate cæli, cum vulgo loquitur, quaſi regio, quæ nimium diſtat, cælum contingat.

6 *Dies domini:* phraſis eſt Hebræis frequentiſſima, vt dies domini dicatur dies, quo punit immorigeros, & rebelles: fortè hinc ſumpta, quòd cùm diſsimulat, dormire videatur: vnde, vt exſurgat, ne vltrà dormiat, petit pſal. nox autem tempus eſt ſomno deputatum; dies verò actionibus. hinc ad ſignificandum iudicium domini accõmodatur, vt interdũ idem ſit dies domini & iudiciũ domini. hinc etiã dies hominis, ſiue humanus, id eſt, iudiciũ hominis. *A domino:* hîc nomen eſt *ſadai*, quod plerique per omnipotentem reddunt: eſt autem attributum diuinum, quaſi dicas, vberrimus, cuius bonitas permeat per vniuerſas creaturas, dans illis eſſentiam, vitam, & motũ, quaſi ſit à verbo שדד, quod permeare ſignificat: ſed quia hoc verbũ capitur ſemper in malũ, à שד, quod mãma, ſeu vber eſt, quidam illud deduci volunt: at ego illis potius aſſentior, qui nomen שדי compoſitum eſſe dicunt ex relatiuo ש, & nomine די, quaſi dicat, qui ſufficit, ſufficientiſſimus, abundantiſſimus, ꝙ ipſe per ſeſe, non modò bonis omnibus abundat, ſed etiã aliis abundè tribuat, ſicut de filio Dei dicit Ioan. De plenitudine eius accepimus omnes: & Paul. Tim. 6. ad hoc nomẽ videtur alludere; Qui præbet nobis omnia abũdè ad fruendũ &c. dicitur ergo שדי vel quòd ſibi, vel quòd nobis ſufficiat, neque alio indigeamus. ſiquis tamen diceret nomen שדי à deuaſtando dici, ideoque & hoc loco eſſe alluſionem in voce שד, quæ vaſtationem notat, ad nomen שדי, non improbarem: quaſi diceret propheta; Vlulate, quia venit vaſtatio, quaſi vaſtatio à Deo vaſtatore: ſic enim loquitur ſcriptura, vt apud Paulum; Tanquam à domini ſpiritu, id eſt, claritatẽ maximã, qualem par eſt à ſpiritu domini donari &c.

Pro-

Propter hoc omnes manus &c. diſſolutione, ſeu remiſſione ma- 7
nuum, & liquefactione cordium, & ſimilibus, quæ ſequũtur, hyper
bolicis ſimilitudinibus venuſtè admodum inſinuat propheta, quæ
mala paſſuri ſint Babylonij, aduentante hoſtium exercitu; cu-
ius dux eſſet Iehoua; cuius ſolius eſt etiam antè quàm adueniat
calamitas, ita perturbare impiorum animos, in quos iram ſuã ef-
fundere decreuit, vt conſilij, & opis egeni, quò ſeſe vertant, neſci-
ant; neq; manu neque mente ſatis ſuum officium facientibus.
Pro, contabeſcet. liquefiet; pro, *diſſoluentur*, remittentur, dixi ſenſu
eodem & propria verborum ſignificatione ſeruata.

Conterentur: numero multitudinis legendum, *Torſiones*. nomen 8
צר à verbo צור cardinem, id eſt, locum anguſtum illum, in quo
ianua vertitur, ſignificat, hinc ad legatos transfertur, tam in ſin-
gulari, quàm in plurali: interdum tamen ſuam ſimplicem ſignifi-
cationem ſeruat, vt anguſtias ſignificet. *Dolores.* cum vulg. ver-
ti: nomen verò propriè funes ſignificat: transfertur autem ad
eos dolores ſignificandos, qui, veluti funes, circũligant, & com-
plexum detinent eum, qui patitur, vt ſeſe inde expedire nequeat.
vnde circumdederunt me funes mortis &c. & funes inferni cir-
cumdederunt me; vbi vulg. in pſal. dolores dixit ſecundũ quam
ſignificationem Petrus dixit; Quem Deus ſuſcitauit, ſolutis dolo-
ribus inferni. *Facies combuſtæ:* ſenſum expreſſit: ego hebraiſmum
ſeruaui, quod facilis eſſet; facies flammarum. qui anxij ſunt, &
& in metu degunt, quæ inedia, & vigiliæ conſequuntur; maci-
lentiores facti, nigreſcunt, & exſiccantur, veluti carnes, quæ ad
ignem ſuſpenduntur exſiccandæ. vnde apud alium prophetam di-
citur; vniuerſę facies retraxerunt ſplendorem ſuum. Hoc facit ſce
lerum conſcientia, & metus inſtantis iudicij.

Crudelis: כזר præpoſita littera א crudelis, ſæuus, immitis tam 9
adiectiuè, quàm ſubſtantiuè: ſumitque ſæpe iod in fine parago-
gicum, vt hìc. *Plenus*: hoc ſuppleuit vulg. poteſt & repeti verbum,
venit hoc modo, & ardor, & excandeſcentia vultus: venit ad
&c. *Furoriſque*: illudque, delendum eſt in vulgato. nomen חרון
interdum per ſe iram, ſeu excandeſcentiam ſignificat: interdum
autem conſtruitur cum nomine אף, quod propriè naſum, qua-
ſi אנף à flando, ſignificat; deinde & totum vultum; deinde &
iram, quæ vultu, & naribus proditur: in qua conſtructione, ego
libenter חרון pro excandeſcentia, אף verò pro vultu acciperem,
vt vulgatus accepit in eo loco Gen. 3. In ſudore vultus tui. con-
iunctas has voces habes Exod. 31. & Num. 25. vbi ardorem
irę, vel excandeſcentiam vultus dicere poſſumus. *Peccatores:* dixi

cum vulgato. nam alioqui dicere conſueui, errantes, ſeruata proprietate ſignificationis. verbum enim חטא verbo errandi, ſeu delinquēdi aptè redditur, 1. Regum 1. Cum dormierit dominus meus cum patribus ſuis, ero ego, & filius meus errantes, id eſt, extorres, exſules: ex quo loco ſignificatio nominis accipitur. Hic interim habes occultè cauſſam deſolationis terræ, quòd ſcilicet habeat peccatores, & eos alat.

10 *Stellæ cœli.* nomen כוכב non aſſignant hebr. vnde deducatur: mihi placet cuiuſdam docti viri ſententia, qui putat eſſe à verbo כבה prima geminata, quod ſcilicet nunquam extinguatur, quaſi oppoſita ſignificatione. *Et ſplendor earum*: relatiuum Hebræum ad cœlos referendum eſt: vulg. ad ſtellas retulit: accepit enim כסיל pro ſplendore: neque de ſignificatione huius nominis apud interpretes conſtat: nomē eſſe ſideris docti exiſtimant, & Hieronymus Oriona alibi interpretatur. & hæc opinio confirmatur, quòd nonus menſis, qui noſtro Nouembri ex parte reſpondet, quo oritur Orion, כסלו vocatur: numero tamen multitudinis pro conſtellationibus exiſtimo hîc accipi, & ni fallor, comprehēdere ipſos planetas, qui vt Latinis errones, ſic & Græcis ab errando, ſeu fallēdo, ſeu inconſtantia nomen habent. nam nomen quoq; Hebræū ab inconſtantia dicitur. vnde & ſtultū, ſeu inconſtantē ſæpe apud Salomonē notat, & Pſ. 49. & Eccl. 2. ego certè quantū conijcere poſſum, nomen incōſtantiam lucis notare arbitror, quod micare, ſeu ſcintillare dicimus. dicuntur ergo hoc nomine aſtra ſcintillantia. Cum verò in homine ratio inſtar lucis ſit, qui tantùm per interualla iudicio & ratione vtuntur, merito hoc nomine in ſcripturis appellantur. vnde & quodam loco Salomon hac voce vtitur pro diuite Prou. 19. verſ. 1. cùm enim eandem ſententiā repetat cap. 28. pro כסיל dixit עשיר. Quare autem diues ſtultus, ſeu conſtans dicatur, vide in epiſtola Iacobi cap. 1. & apud Luc. 12. de ſtulto diuite: neque inelegans eſt tranſlatio, quòd diuites huius mundi ſint, veluti ſtellæ ſcintillantes, ſeu micantes, qui interdum fulgere, & mox lumen ſuum videntur amittere. *Obtenebratus eſt ſol in ortu*, vel in egreſſu ſuo, id eſt, ne tantillum quidem lucis ſuper terram ſparſit, ſed dies cum nocte coniunctus fuit, & omnia tenebris inuoluta: qui loquendi modus Hebrçis extremam infelicitatem declarat, vt iam ſigna illa euangelii, ſol obſcurabitur, & Luna &c. ex hoc, & ſimilibus intelligi facilè poſſint. vide ſuprà cap. 5. verſ. vltimo. *Non ſplendebit:* ego verbum verbo reddidi. eſt enim hîc נגה in tertia, quod habes ſuprà 9. verſ. 2. Lux ſplenduit ſuper eos. Hic iuuat cōſiderare, quàm paratæ Deo ſint creaturæ omnes

ad

ad vindictam ſumendam de improbis; & quemadmodum quæ propter hominem condita ſunt, aduerſus hominem, ſi Deo ſit inobediens, præſto adſint. iuſtum enim eſt, vt ingratis omnia auferâtur; & ea, quibus abuſi ſunt, beneficia in pœnam conuertantur, vt eum tandem agnoſcant, cui omnia ſubiecta ſunt, atque ex obedientia elementorum ipſi quoque erudiantur, & diſcant voluntati Dei obtemperare.

Et viſitabo ſuper orbis mala: hoc verſu apertius indignationis ſuæ 11
aperit cauſſas, & quorſum tendat illa ſua ſeueritas. iam ſuprà dictum eſt de verbo פקד, quòd auguſtiorem habeat ſignificationem, quàm vt verbo viſitandi ſemper reddi poſſit: & hoc genere conſtructionis, quod hic habet, in malum accipi ſolet. Vulg. primo membro, על vertit, ſuper, & in alrero, contra: ſenſus idem eſt: quòd ſi verbo recenſendi velimus reddere, & nomina רעה & עון non pro malitia, & iniquitate, ſed pro pœna earum, vt ſæpe conſueuere, alium ſenſum haud contemnendum habebis. *Quieſcere faciam*: hîc habes ob ſuperbiam periiſſe Babylonios. cùm enim ſe rerum dominos conſideraſſent, in ſuperbiam elati, in fortitudine ſua gloriabantur, quaſi non eſſet maior quiſpiam alius, qui prouidentia ſua rebus omnibus præſideret: ex cuius nutu, potentia, vires, victoria, atque principatus penderent. cui morbo plerunque ſubiecti ſunt illi, quibus omnia ex voto eueniunt. Pro infidelibus dixi ſuperbos. nam verbum זיד eſt intumuit, efferbuit, ſuperbiuit: quę ſignificatio apparet ex loco Gen. 25. vbi idem eſt; quod Ebullire, ebulliuit Iacob ebullitionem &c.

Pretioſior erit: hebraiſmum expreſſi, pretioſiorem faciam. rari- 12
tatem futuram denuntiat. quæ autem rara ſunt, cara ſunt. *Auro.* hebr. pretioſum faciam מפז, id eſt, præ paz. eſt autem paz, appellatiuum auri, vt multi volunt: quanquam alij margaritam eſſe putant; ſi ab פזז velis deducere, (vt veriſimile eſt) videtur ſignificare aurum optimum à ſoliditate, quam habet. vulg. Pſal. 19. vertit lapidem pretioſum. at 19. dixit topazion. denique Hebræi non ſibi conſtant: ego autem idem, quod ſolidum eſſe exiſtimo. fortaſſe à loco ſic appellatum eſt aurum: ſæpe enim per ſe ponitur, & ſæpe cum nomine, quod aurum ſignificat: & ſi à loco dicitur, idem eſt, quod אופז, de quo Ierem. 10. & Daniel 10. & idem, quod מופז 1. Reg. 10. pro quo 2. Par. 9. poſitum eſt, aurum טהור, id eſt, mundum. *Mundo.* vox כתם quid propriè ſignificet, incertum eſt: ego vocem peregrinam eſſe credo, & aliquando abſolutè ponitur, aliquando cum nomine loci, ophir, vel vphas: aurum ergò ſignificat, tanquam vnum ex nominibus appellatiuis, cuiuſmodi ha-

bentur multa apud Hebræos. quidá vir doctus exiſtimat eſſe maſſam, portionem, grumam, ſeu fruſtum, ſcilicet auri. ex Ophir autẽ loco orientali effodi optimum aurum, teſtis eſt Moſes.

13 *Super hoc*: hebr. ſuper ſic. & ſolet eſſet cauſſalis particula: interdum tamen idem eſt, quod prætercа, præter hæc &c. *Propter indignationem*: ad verbum; in indignatione, vel furore, id eſt, tempore indignationis: nam ſequitur, & in die iræ &c. vel (vt frequẽter loquuntur Hebr.) in ira, id eſt, indignatus: & eſt mutatio perſonæ, etiam Hebræis frequentiſſima, vt ſit ſenſus; inſuper, & accenſus furore cõmouebo cælos, & in die ardoris iræ, vel excandeſcentiæ vultus mei commouebitur terra de loco ſuo, vt binę partes poſterioris membri, binis partibus prioris reſpondeant: quod etiam non raró in vſu eſt Hebręis. per commotionem autem cæli, & terræ ſummã rerum perturbationem ſolẽt ſacri ſcriptores ſignificare.

14 *Quaſi damula fugiens*: à iucunditate dicitur Hebræis. vide verſ. 19. *Quaſi ouis*. ne putes nomen צאן vnquam in ſacris litteris ouem ſingularem, aut capram ſignificare: ſemper enim de collectione iſtorum animalium dicitur: propterea gregem dixi. *Et non erit, qui congreget*: ſignificat ergo Babylonios huc, atque illuc diſpergendos, vt quiſque quocunque illis licebit, diffugiat abſque vllo vel ordine, vel duce. de exteris autem, qui apud Babylonios degebant, dicit futurum, quod ſolemne eſt hominibus apud alias nationes alicuius negotij cauſſa agentibus, vt ingruente bello ſe ad ſuos conferant.

15 *Occidetur*. verbum דקר non propriè occidere, ſed transfodere, aut transfigere, ſeu configere ſignificat, vt apparet ex Zach. 12. Reſpicient ad me, quem transfoderunt: quem Ioan. 19. reddidit; Videbunt in quem ἐξεκέντησαν, id eſt, pupugerunt, & Apoc. 1.

16 *Allidentur*: hoc Babyloni imprecabatur Pſal. Beatus, qui allidet paruulos tuos ad petram. *Vxores violabuntur*: hæc ſunt mala, quæ contemptoribus verbi ſui dominus apud Moſem in Deut. minabatur. Quamuis autem extra legem eſſent Babylonij, eiſdem tamen pœnis afficiuntur, quibus & qui ſub lege. ſicut enim idem eſt Deus omnibus inuocãtibus eum; idem eſt etiã omnibus peccatoribus: niſi quòd iſti iudicantur, ſeu cõdemnantur per legẽ; illi ſine lege. quandoquidem ſuprema illa ratio, potiſſima lex eſt, qua redditur vnicuique ſecundũ opera ſua. vide 2. cap. ad Romanos. moleſtiſſima ſunt autem omnia hæc ſenſum humanum habentibus.

17 *Ecce ego ſuſcitabo &c.* iam omnia, quæ ſuprà aliquanto obſcurius dixerat more prophetico, aperit. Medos hoſtes nominat, quorum, vt crudelitatem declaret, contempturos aurum, & argentum affirmat. &ſi

mat. &ſi enim cupiditas alioqui crudelitatem,& feritatem animis inducit: multò tamen erga victos, crudeliores ſunt hoſtes, qui odio,aut inſtinctu aliquo numinis occulto feruntur,quàm qui cupiditate auri ceterorum regna inuadunt:plurimos enim in vita ſpe pretij conſeruant. *Suſcitabo*: participium eſt, & non ineptè verbo præſentis temporis redditur. eleganti ſanè metaphora, occultam hominum oculis, ſed paſſim obuiam (modò ſenſu communi non careant) Dei prouidentiam vniuerſa permeantem, & ſuo tempore ſumma cum æquitate omnia peragentē propheta hîc expreſſit vno hoc verbo; Excito Medos,qui nihil minus tūc fortè,cùm hoc prædicebat propheta,cogitabant, quàm bellum Babyloniis inferre. cogitemus & nos in aduerſis,quibus iactamur quotidie, à Deo ſæpe excitari hoſtes,Turcas, maria,vētos &c. aduerſus peccatores. Reputare dixi, pro quærere. nam manifeſtū eſt חשב cogitationem propriè ſignificare, quia verò quæ plurimi facimus, de eis ſæpius cogitamus,etiam pro æſtimare,ſeu reputare interdum accipitur.

Sagittis interficiant. ſenſum expreſſit vulgatus, ego verba: קשת 18
enim arcus eſt à rigiditate, & pertinacia appellationem habens.
Et lactantibus vteris: legendum eſt, lactentibus vteri, vt habent
emendati codices. vocat autem lactentes vteri, fœtus, qui in vtero adhuc aluntur lactea quadam ſubſtantia. heb. hîc ad verbum fructum ventris appellat:poſterius autem membrum de iam natis filiis loquitur: dicitur ergo,quod diſcinderent vteros,& extractos infantes diſcerperent:quod eſt extremæ feritatis. *Non parcat oculus*. verbum חוס, ſicut vir quidam doctus obſeruauit, propriè ſignificat conniuere,vel oculos genis obtegere:eſtque miſericordiæ,qua alicui parcitur. quibus enim iraſci nolumus,ad eorum errata conniuemus. & conſtruitur cum על ſuper. vulg. & ceteri verbo parcendi reddere ſolent.

Glorioſa: vocat Babylonem, iucunditatem regnorum,vel quòd 19
inter regna præcipuum eſſet, vel quòd eſſet, veluti curia, & regia, ad quam concurrerent ex aliis regnis, vt in iucunditate, & voluptatibus vitam ducerent. *Inclyta in ſuperbia*, vel in ſuperbiam: ego proprietatem verborum ſeruaui: vocat autem ornamentum ſuperbiæ,de qua potiſſimùm ſuperbirent,& gloriarentur Chaldæi. vide Strabonē de ſitu orbis initio lib.16. *Sicut ſubuertit &c.* ſenſum optimè expreſſit: ego ad verbum reddidi,iuxta ſubuerſionem Dei &c. quaſi Sodomam vocet ſubuerſionem Dei, id eſt, à Deo ſubuerſam &c. Eſt autem ſæpe את appoſitionis nota,id eſt,iuxta ſubuerſionē, ſeu vaſtationem aliquam maximam,qualis fuit Sodomæ &c.

Non habitabitur: quòd hîc ſit vox actiua, malunt aliqui vertere, 20
non

non ſedebit; & verbum, quod ſequitur תשכן eodem modo, non habitabit. ego, quod plurimis verbis accidere ſolet, vt abſolutè poſita, ſignificationem, veluti neutro paſſiuam habeant, cum vulgato, & docto quopiam Hebræo reddere volui, non habitabitur. *In finem.* de nomine נצח vide infrà 25. cap. Abſorpſit mortem in victoriam. *Arabs:* ſic dictus, vel quòd deſerta incolat, id eſt, loca, quæ non ſeruntur, neque arantur, & in quibus terra indiſcriminatim omnia germinat, vel à miſtione colorũ, ערב enim eſt miſcere.

21 *Beſtiæ,* ציים: quid hoc loco ſignificet hæc vox, quæ & aliis quoque legitur, non vſque adeò certum eſt: neque ipſi Rabini ſibi conſtant: videtur autem à ſiccitate appellationem habere. crediderim ego eſſe generale nomen ferarũ, quæ in ſolitudinibus, arenoſiſque locis degunt, cuiuſmodi ſunt in Arabia deſerta, & prope mare rubrum, quamplurimæ. vulg. in pſalmis bis Aethiopes dixit: ſed rectius, ni fallor, hoc loco Hieronymus beſtias vertit: ego feras dixi: nam & cum feralibus auibus coniunguntur. transferuntur autem hæc nomina ad gentes barbaras, & ad cacodæmones, vt ex B. Ioanne apparet, & ex Pſ. 72. nam vtrique feri ſunt. adde, quòd immundi ſpiritus ambulant loca arida, vt eſt in euangelio. vnde vulg. infrà cap. 34. verſ. 14. dæmonia vertit. *Draconibus,* אחים: etiam de hac voce variæ ſunt ſententiæ: ego cum quodam viro docto exiſtimo eſſe generale nomen ad omnes aues ferales, quæ alio nomine איים vocantur infrà verſ. 22. quæ ſic dicuntur à triſti, & gemebunda acclamatione, qua alternis, & ſimul vociferantur. *Struthiones:* hebr. filiæ ſtruthionis. ſemper hoc nomen יענה in ſingulari conſtruitur cum nomine filia, vel filiæ: fortè quia hæc auis non incubat, neque fouet oua, neque excludit, vt reliquæ aues, vt potius videatur eſſe filia, quàm mater, immo filia ſine matre. dicitur Latinis ſtruthio, & ſtruthiocamelus. fortè à voce, & planctu ferali, quo fame, vel ſiti preſſi ſibi inuicem reſponſant: vel ab altero modo ſignificandi verbi ענה nempe deſtitutum eſſe, quaſi hæc auis deſtituatur à matre, neque illi reſpõdeat: dicitur hebr. *Piloſi:* Hebræum nomen שעירים non dubium, quin à pilis ſit dictum, quaſi hirſuti, ſeu piloſi. & nomen Satyri cum hoc Hebræo cõuenit: ego Simias dicerem: Chal. dæmones dixit.

22 *Et reſpondebunt,* vel alternis canent: etiamſi verbum ſit in ſingulari; iuxta hebraiſmum tamen cum nomine plurali diſtributionem notat. איים idem, quod ſuprà אחים. vulg. non malè vlulas dixit: ſtriges dicere poſſes: infrà cap. 34. verſ. 14. onocentaurum dixit. *In ædibus.* nomen אלמנות ego peregrinum nomen eſſe puto, & congruere cum voce Hiſpana, almenas, quæ ſunt pinnæ murorum:

rum: pro mœniis ergo rectè accipitur, & Chaldæis ædes, ſeu palatia dicitur ſignificare. vide Ezech. 19. Solent autē huiuſmodi aues in ſummitatibus murorum voces illas lugubres edere. *Syrenes.* nomen ſingulare eſt תנים , & plurale תנעים , & per ſyncopen hoc loco תנים , id eſt, dracones; ſunt autem tam terreſtres, quàm marini: meminit Plinius lib. 9. cap. 3. Thinnorum, quos nomen vetus retinuiſſe arbitror, & ſcribit eos magnitudine ſuperare balenas &c. Parum refert ſcire, quæ genera animalium hęc nomina propriè indicent; ſat eſt hic intelligere prophetam, quòd omnes aues ferales & animalia, quæ ſolitudinibus gaudent, ad ruinas Babylonis concurrerent. quo ſignificat vaſtitatem, & deſolationem illius inclytę ciuitatis. vide Hieronymum. Sed cùm captiuitas filiorum Iſrael apud Babylonem alteram captiuitatem, & liberatio alteram liberationem figuraret, quæ filiis Dei diſperſis contigit, non durū fuerit, ſi hæc quoque de demolitione regni tenebrarum, & confuſionis interpreteris, quòd ſcilicet apud improbos, & in regno Sathanæ degentis nullæ ſint deliciæ, nullus ſplendor &c. ſed omnia ſint dæmonū immundorū habitationes, & illi omnia occupent. Ioan. in Apoc. 18. hūc locum ſic reddidit; Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta eſt habitatio dæmoniorum, & cuſtodia omnis ſpiritus immundi, & cuſtodia omnis volucris immundæ, & odibilis. toto autem illo capite ad hunc locum Ieſaiæ reſpicit, vt interim videamus, quales maneant, in quos Deus vindictā exercuit. *Propè eſt*: concludit propoſitum propheta dum ait; Appropinquat tempus &c. cuius rationem reddit initio capitis ſequētis: ſed obſecro, Chriſtiane lector, ne cum Iudæis tantùm nudā hiſtoriam attendas.

CAPVT QVARTVMDECIMVM.

Noua.		Vetus.
Commiſerabitur enim Iehoua Iacob, & delectū habebit adhuc in Iſraele, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuam: & adiungetur aduena ad eos, & apponentur ad domum Iacob.	1	*Miſerebitur enim dominus Iacob, & eliget adhuc de Iſrael, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuam: adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob.*
Et aſſument eos populi, & adducent eos ad locū ipſorū: & hereditario appropiabit eos ſibi domus Iſraelis ſuper humū Iehoua in ſeruos, & famulas: & abducent in captiuitatem eos, qui	2	*Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum ſuum: & poſſidebit eos domus Iſrael ſuper terram domini in ſeruos, & ancillas: & erunt capientes eos, qui ſe ceperant; & ſubiciens*

Noua.	Vetus.
qui ſe abduxerant; & dominium exercebunt in exactores ſuos.	*ijcient exactores ſuos.*
Et erit, quando quietem dederit 3 *Iehoua tibi à labore tuo, & à commotione tua, & à ſeruitute dura, qua ſeruiſti;*	*Et erit in die, cùm requiem dederit tibi dominus à labore tuo, & à cõcuſſione tua, & à ſeruitute dura, qua antè ſeruiſti;*
Leuabis parabolam hanc ſuper 4 *ge Babylonis, & dices; Quomodo ceſſauit exactor, ceſſauit auri tributum?*	*Sumes parabolam iſtam contra regem Babylonis, & dices; Quomodo ceſſauit exactor, quieuit tributum?*
Fregit Iehoua baculum improbo- 5 *rum virgam dominantium.*	*Contriuit dominus baculum impiorum virgam dominantium.*
Cædentem populos in furore pla- 6 *ga abſque auerſione, ſubiicientẽ in ira gentes, inſectantem ſine cohibitione.*	*Cædentem populos in indignatione, plaga inſanabili, ſubiicientẽ in furore gentes, perſequentẽ crudeliter.*
Conſedit, quieuit vniuerſa terra, 7 *ediderunt ouationem.*	*Conquieuit, & ſiluit omnis terra, gauiſa eſt, & exultauit.*
Fraxini quoque lætatæ ſunt ſuper 8 *te, cedri Libani. à tempore, quo accubuiſti, non aſcendet ſuper nos exciſor.*	*Abietes quoque lætatæ ſunt ſuper te, & cedri Libani. ex quo dormiſti, non aſcendet, qui ſuccidat nos.*
Infernus de ſubter commotus eſt 9 *tibi, in occurſum introitus tui ſuſcitãs tibi gigantes. omnes duces terræ ſurgere fecit de ſoliis ſuis, omnes reges gentium.*	*Infernus ſubter te cõturbatus eſt, in occurſum aduentus tui, ſuſcitauit tibi gigantes. omnes principes terræ ſurrexerunt de ſoliis ſuis, omnes principes nationum.*
Oẽs ipſi reſpondebũt, & dicent ad 10 *te; Et tu dolore affectus es, ſicut nos: ſuper nos in eminẽtia cõſtitutus eras:*	*Vniuerſi reſpondebunt, & dicent tibi; Et tu vulneratus es, ſicut & nos, noſtri ſimilis effectus es.*
Deiecta eſt ad infernum ſuperbia 11 *tua, ſonitus nablorum tuorum: ſubter te ſternetur vermis, & operimentum tuum vermiculus.*	*Detracta eſt ad inferos ſuperbia tua, concidit cadauer tuum: ſubter te ſternetur tinea; & operimentũ tuum erunt vermes.*
Quomodo cecidiſti de cælo Lucifer 12 *fili auroræ? ſuccìſus es de terra domitor gentium.*	*Quomodo cecidiſti de cælo Lucifer, qui mane oriebaris? corruiſti in terrã, qui vulnerabas gentes?*
Et tu dicebas in corde tuo; In cæ- 13 *lum conſcendam, ſuperius ſtellis Dei exaltabo ſoliũ meũ; & ſedebo in mõte teſtamenti in lateribus Aquilonis.*	*Qui dicebas in corde tuo; In cælũ conſcendam, ſuper aſtra Dei exaltabo ſolium meum; & ſedebo in monte teſtamenti, in lateribus Aquilonis.*
Aſcendam ſuper celſitudinem nu- 14 *bis, ſimilis ero altiſſimo.*	*Aſcendam ſuper altitudinem nubium, ſimilis ero altiſſimo.*

At in *Verun-*

Noua.

15 *At in infernum deiiceris ad late-*
ra foueæ.
16 *Videntes te, ad te proſpicient, te*
diligenter obſeruabũt; Nunquid iſte
eſt vir, qui commouebat terram, qui
trepidare faciebat regna?
17 *Qui poſuit orbem, veluti deſertũ;*
& ciuitates eius diruit, vinctis eius
non aperuit carcerem?
18 *Omnes reges gentium: omnes ipſi*
cubauerunt in gloria, vnuſquiſque in
domo ſua.
19 *Tu autem deiectus es de ſepulcro*
tuo, quaſi ſurculus abominabilis, ve-
ſtis interfectorum, transfoſſorum gla-
dio, deſcendentiũ ad lapides laci, quaſi
cadauer conculcatum.
20 *Non vnieris cum eis in ſepultura,*
quia terram tuam perdidiſti; populũ
tuum interfeciſti. non nominabitur
in æternum ſemen malignorum.
21 *Decernite filiis eius mactationem*
propter iniquitatem patrum ſuorum:
non conſiſtent, neque poſſidebunt ter-
ram, neque implebunt faciem orbis
ciuitatibus.
22 *Et ſurgam aduerſus eos, (fidelis*
ſermo Iehoua tcebaoth) & excindam
Babylonis nomen, & reliquias, &
filium, & nepotem.
23 *Et ponam eam in poſſeſſionem cy-*
pſelo, & in ſtagna aquarum, & ſco-
pabo eam ſcopa abolendo, fidelis ſermo
Iehoua tcebaoth.
24 *Iurauit Iehoua tcebaoth dicendo;*
Si non, ſicut cogitaui, ſic factum eſt;
& ſicut decreui, ita ſtabit;
25 *Vt frangam Aſſur in terra mea,*
& ſuper mõtes meos conculcẽ eum, &
auferatur deſuper ipſis iugũ eius, &
onus

Vetus.

15 *Veruntamen ad infernum detra-*
heris in profundum laci.
16 *Qui te viderint, ad te inclinabũ-*
tur, teque proſpicient, Nunquid iſte
eſt vir, qui conturbauit terram, qui
concuſſit regna?
17 *Qui poſuit orbem deſertum, & vr-*
bes eius deſtruxit, vinctis eius non a-
peruit carcerem?
18 *Omnes reges gentium vniuerſi*
dormierunt in gloria, vir in domo
ſua.
19 *Tu autem proiectus es de ſepulcro*
tuo, quaſi ſtirps inutilis pollutus, ob-
uolutus cum his, qui interfecti ſunt
gladio, & deſcenderunt ad fundamẽ-
ta laci, quaſi cadauer putridum.
20 *Non habebis conſortiũ, neque cũ eis*
in ſepultura. tu enim terrã tuã diſper-
didiſti, tu populũ tuũ occidiſti: non vo-
cabitur in æternum ſemen peſſimorũ.
21 *Præparate filios eius occiſioni in*
iniquitate patrum ſuorum: non con-
ſurgent, neque hereditabunt terram,
neque implebunt faciem orbis ciui-
tatum.
22 *Et conſurgam ſuper eos, dicit do-*
minus exercituum: & perdam Ba-
bylonis nomen, & reliquias, & ger-
men, & progeniem: dicit dominus.
23 *Et ponam eam in poſſeſſionem eri-*
cii, & in paludes aquarum, & ſcopa-
bo eam in ſcopa terens, dicit dominus
exercituum.
24 *Iurauit dominus exercituũ dicens;*
Si non, vt putaui, ita erit; & quo-
modo mente tractaui, ſic eueniet;
25 *Vt conteram Aſſyrium in terra*
mea, & in montibus meis conculcem
eum, & auferetur ab eis iugũ eius, &
onus

Noua.		Vetus.
non emicare ſinet lucem ſuam.		na non ſplendebit in lumine ſuo.
Et requiram contra orbem malitiam, & contra improbos iniquitatem eorum, & ceſſare faciam elationem ſuperborum, & ſuperbiam prævalidorum humiliabo.	11	Et viſitabo ſuper orbis mala, et contra impios iniquitatem eorum, & quieſcere faciam ſuperbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo.
Pretioſiorē faciā virū, quàm aurū purū; & hominē, quàm maſſam ophir.	12	Pretioſior erit vir auro, & homo mundo obrizo.
Præter hæc cælos commouebo: & mouebitur terra de loco ſuo in furore Iehoua tcebaoth, & in die excandeſcentiæ vultus eius.	13	Super hoc cælum turbabo: & mouebitur terra de loco ſuo, propter indignationem domini exercituum, & propter diem iræ furoris eius.
Et erit, quaſi capreolus fugatus, & quaſi grex, quem nemo congregat. quiſque ad populum ſuum ſe vertet, & quiſque ad terram ſuam fugiet.	14	Et erit, quaſi damula fugiens, & quaſi ouis: & non erit, qui congreget. vnuſquiſq; ad populum ſuum conuertetur, et ſinguli ad terrā ſuam fugiēt.
Quicunque inuentus fuerit, transfodietur: & omnis, qui ſuperſtes fuerit, gladio cadet.	15	Omnis, qui inuentus fuerit, occidetur: & omnis, qui ſuperuenerit, cadet in gladio.
Paruuli eorum allidentur in oculis ipſorum: diripientur domus eorum, et vxores ipſorum vitiabuntur.	16	Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, & vxores eorum violabuntur.
Ecce ego excito contra eos Medos, qui argentum non reputabunt, neque in auro ſibi placebunt.	17	Ecce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos, qui argentum non quærant, neq; aurum velint;
Et arcubus pueros allident, & fructum ventris non cōmiſerabuntur. ſuper filios non conniuebit oculus eorū.	18	Sed ſagittis paruulos interficient, et lactantibus vteris non miſerebūtur, et ſuper filios non parcet oculus eorū.
Et erit Babel iucūditas regnorum, ornamentum ſuperbiæ Chaldæorum iuxta ſubuerſionem Dei Sodomam et Ghomorram.	19	Et erit Babylon illa glorioſa in regnis inclyta in ſuperbia Chaldæorū, ſicut ſubuertit dominus Sodomam & Ghomorram.
Non habitabitur in perpetuū, neq; incoletur vſque in ſeculum, & ſeculum: neque expandet ibi tentoriū Arabs, neq; paſtores ibi accubare faciēt.	20	Non habitabitur vſq; in finē, & non fundabitur vſq; in generationē: neque ponet tibi tentoria Arabs, neque paſtores requieſcent ibi.
Et accubabunt ibi feræ, & implebunt domus eorū aues ferales, et commorabuntur ibi filiæ ſtruthionis, & piloſi exultabunt ibi.	21	Sed requieſcent ibi beſtiæ, et replebuntur domus eorum draconibus, & habitabunt ibi ſtruthiones, & piloſi ſaltabunt ibi.

Noua.	Vetus.
Et reſponſabunt iim in mænibus eius & dracones in palatiis voluptatis. & propinquum, vt veniat tẽpus eius,& dies eius non protrahentur.	*Et reſpondebunt ibi vlulæ in edibus eius, & ſyrenes in delubris voluptatis: propè eſt, vt veniat tempus eius,& dies non elongabuntur.*

ONVS *Babylonis &c.* figuras veritati commiſcent prophetæ; 1
ex qua commiſtione,& cęci magis excęcantur,& pij homines plus confirmantur. Redemptio ex Babylone typus fuit redemptionis, quæ per Chriſtum contigit, vt omnibus planum eſt. iam igitur Babylonis euerſionem commemorat, quam cõſecuta eſt libertas populi Dei: quemadmodum & in fine mundi eueniet, quò enim propinquior fuerit eius deſolatio, & redemptio filiorũ Dei propior erit, vt dominus ſuos adhortatur, cùm ait: His fieri incipientibus leuare capita veſtra, quoniam appropinquat redemptio veſtra. Non ſolùm autem hac ratione his, quæ ſequuntur, capitibus prophetias texit Ieſaias de Babylone, & aliis nonnullis prouinciis ac regnis euertendis: ſed etiam propter Iehudam & Ieruſalem, vt Dei iuſtitiam diſcerent, qui omnium gentium rationem habeat, & ſcelera earum ſuo tempore puniat, intelligerentque perſtultum eſſe, dum res proſperæ ſunt, ita eis incumbere, vt non etiã meminerint, poſſe earũ omnium rerũ breui tẽpore fieri commutationem, atq; aliã viciſſitudinem multò diuerſam ſe poſſe experiri. eas autẽ nationes & regna tantùm cõmemorat, quæ populo Iudęorũ nota erant, & quorũ res ad populũ Hebræorũ aliqua ratione pertinebãt. ita tamẽ orationes diſponit propheta, vt ferè nulla ſit prophetia exterorũ regnorũ, in qua redẽptionis per Chriſtum futuræ quidquã non interſerat: nã huc tendebant omnia. Huiuſmodi autẽ prophetias, in quibus grauia ac triſtia nũtiabant prophetæ, onera appellabant: nõ ſolùm quia quæ dicebant; grauia, veluti onera, eſſent; verùm etiam, quia ea quoque audire graue, imo neq; ea prænunciare valde eſſet iucundum. ſed parendum erat ſpiritui.

Super, vel contra. nam על etiam pro contra ſæpe accipitur.
Caliginoſum. vulg. נשפה tanquam eſſet נשף forma femin. quod 2
tempus obſcurum ſignificat, accepit: neque eſt, qui meritò hanc interpretationem improbare poſſit: nam infrà 59. dicuntur montes נשף crepuſculi, id eſt, caliginoſi &c. de quo ibi dicendum nobis erit; quaſi Babylonẽ, quamuis in planitie ſita fuerit, mõtem ob ædificiorum & munerũ ſuperbiam vocet, obſcurũ autem quaſi ad nomen Babel alludens propter confuſionẽ, & peccati, & ignorantiæ tenebras: vel propter imminentia mala, quæ nomine tenebrarum cẽnſentur in ſcripturis: Chal. exponẽs ait, ſuper munitio-

nem,quæ habitat pacificè. poſſumus quoq; dicere eſſe participiũ, ſeu nomen à voce paſsiua verbi שפה, id eſt, excelſum, eminentem, ſeu præruptum, vt ſentiunt docti ex Rabinis. non vocari autem hîc Babylonem montem ex iis, quæ ſequuntur, arbitror conſtare. *Leuate manum.* iam ſuprà dixi verbum hoc הניף propriè agitare ſignificare: & illud, quod in textu hebr eſt להם, ad eos tam ad exaltationem vocis, quod præcedit, quàm ad agitationem manus, quod ſequitur, referri poteſt. *Ingrediantur portas duces.* nomen פתחי apparet eſſe in regimine, proinde ducum dicendum fuiſſet: ſed dici poteſt, quòd interdum forma regiminis ſeruatur in locutione abſoluta. vnde Hieronymus duces Medorum intelligit. eſt autem nomen פתח, id eſt, oſtium, à verbo, quod aperire ſignificat. at Hebræi omnes portas principum interpretantur, ſeu magnificorum. nam hebraiſmus nomine נדיבים vocat principes à magnificentia, & liberalitate. vnde intelligi poteſt illud Lucæ. 22. Qui poteſtatem habent ſuper eos, *εὐεργέται*, id eſt, benefici vocantur, id eſt, principes. ego pro abſtracto accipiendum putaui, portas amplitudinum, ſeu magnificentiarum, id eſt, ampliſſimas: quamuis in forma maſculina nullibi ſic accipi meminerim; in feminina autem נדבות non ſemel, Pluuia magnificentiarum &c. Pſ. 68. &c. Videtur autem hoc loco eſſe irriſio, quaſi irrideat portarum Babylonis multitudinem, atq; magnitudinẽ, vel oſtia domorum ampliſſimarum, atq; magnificẽtiſſimarũ, cuiuſmodi ſunt palatia principum, ſiue magnatum, vt quæ ſufficerent ad capiendum vel ingentem hoſtium exercitum. Veriſimile autem mihi eſt נשפה nomen proprium eſſe montis, qui Medos & Perſas à Chaldæis diſterminet, vt ſenſus ſit; Super illum montem leuate vexillum, & voce, ac manu cõuocate Medos, & Perſas: & principes eorũ conueniant ad portas, vt de bello gerendo rationẽ ineant. & cũ vulg. formã regiminis pro abſoluta accipiamus: neq; ſit ſermo de portis Babylonis. eligat prudẽs lector alterutrã interpretationem.

3 *Sanctificatis meis*: milites, qui Dei bellum geſturi erant, ſanctificatos ſuos vocat, quaſi ad bellum ſacrum conſcriptos. bella enim cùm apud Iudæos, tum etiam gentes certis cæremonijs, legibus, ritibus, ſollennitatibus, inſuper etiam iuriſiurandi ſacramento interpoſito, ſuſcipiebantur, ac gerebantur: vt teſtatur Deut. cap. 20. vbi iura belli ordine commemorantur, & extant hiſtoriæ in libris ſacris, quæ id teſtantur, vt 2. Sam. 15. & 18. vnde ſanctificare bellum Ier. 6. & Ioel. 4. vt interim taceam, quòd bella piorũ cultus fuerint Deo placens. Adde, quòd qui iuſſu domini interficiuntur, ſunt, veluti quædam victimæ, morti deſtinatæ, vt patet infrà 34. & Ierem.

Ierem.46.quia morte illorũ quodammodo expiatur terra. Quare & interficiendi,ſanctificari dicuntur Ierem. 12. & ipſi interfectores ſanctificari Zop. 1. Præparauit Iehoua victimam, & ſanctificauit vocatos ſuos,ſcilicet Chaldæos, tanquam illã victimam deuoraturos. qua propemodũ figura loquendi vſus eſt Moſes Exo. 32. vbi dicitur; Implete manum veſtram hodie ipſi Iehouæ, vnuſquiſq;.in filio ſuo,& in fratre ſuo &c.nimirum alludens ad ritum conſecrandi ſacerdotes, quo pecudis ſanguine manus eorum tingebantur; pij autem à Moſe manus ſuas ſeditioſorũ ſanguine cruentare iubebantur. *Et vocaui*, vel, quin & vocaui. *Fortes*, vel heroas, ſeu præualidos. *In ira mea* לְאַפִּי, vel ad iram meam: vel iræ meæ,id eſt,vt iræ meæ exercendæ inſeruiant. *Exultantes in gloria mea*.hebraiſmum retinui: nam variè reddi poteſt,vel qui in gloria mea exultent,vt reddidit vulg.& plerique alij,quòd ſcilicet altitudo,& gloria Dei eos exultare faciat: vel quorum exultatio faciat ad gloriam Dei,quia videlicet libenti & lęto animo id exequebantur quod magnopere pertinebat ad gloriam & honorem Dei: vel, exultantes glorioſi mei,id eſt, milites alacres & glorioſi.

Vox multitudinis. nomen הָמוֹן vt iam dixi, non multitudinem 4
tantùm, ſed etiam ſtrepitum, & tumultum ſignificat, ſicut Græcis ὄχλος: vnde Luc. 22. vt traderet eum ſine turba, vel ſine tumultu; quare hic reddidi; Vox tumultus, ſeu ſtrepitus, vt primo Sam.4.Et dixit, quæ vox tumultus huius: & 14. Tumultus, qui erat in caſtris &c. *Quaſi populorum frequentium*: hebraiſmum retinui,ſimilitudo populi magni, id eſt, qualem ſolet edere populus magnus. vulg. doctè hebraiſmum molliuit. *Vox ſonitus*. שָׁאוֹן propriè ruinam, irruptionem, ſeu præcipitium declarat, & per metalepſin, ſonitum, fragorem, tumultum &c. qui ruinam ſubſequitur. poſſet nõ malè reddi vox præcipitationis regnorum &c. *Regum*: credo interpretẽ initio ſcripſiſſe regnorum,vt habet hebr. Solebant,vt etiam nunc fit,gentes barbaræ, vt terrorem incuterent, & ſeſe accenderent ad prœlium, ingentes edere clamores. *Præcepit militiæ belli*: ſuprà iam dixi de verbo פָּקַד quòd interdum verbo recenſendi verti debeat: & iuxta hunc ſenſum intellige vulgatum;fingit Deum,veluti imperatorem,ac ducem,qui conſcribere nomina militum iubet;eoſque recenſet, & ad ſacramentum adigit,& vnũquemq; ſuæ fortitudinis ſpecimen coram ſe edere facit,vt ſignificet vaſtationem illam,quæ Babyloniis impendebat,nõ ſolùm ex præcepto domini fieri, ſed & gratiſſimam illi fore. quare hoc loco,quia vidi eſſe alluſionẽ in vocibus tzebaoth & צָבָא,nomen interpretatus ſum, vt inuerſione eadẽ alluſio

N 3 appa-

apparet. Poteſt aũt hoc nomen collectiuũ צבא, (de quo plura infrà 40.) quod exercitum hîc verti, cõſtrui cum participio pluralis numeri ſequentis verſus, Venientẽ de terra &c. exercitum verò prœlij, ſeu belli vocat, ad bellum & cædem paratum, vel bellicoſum. quod verò ſequitur, ſic accepi; Iehoua & vaſa eius ad diſſoluendam terrãm, ſcilicet adſunt.

5 vel ſeruata diſtinctione, in hunc modum; *Veniunt de terra procul Iehoua, & vaſa &c.* vbi inducitur dominus, vt dux, & milites Medi & Perſæ, vt inſtrumenta indignationis & iuſtitiæ eius: vt intelligamus in regnorum vaſtationibus non ſemper odia nationum, aut auaritiam, aut ſuperbiam, præcipuam eſſe cauſſam, ſed altius philoſophãtes, hoſtes eſſe inſtrumẽta diuinæ indignationis, quam peccatis noſtris prouocauimus, nobiſcum reputemus. A *ſummitate*, id eſt, ab extremitate cæli, cum vulgo loquitur, quaſi regio, quæ nimium diſtat, cælum contingat.

6 *Dies domini:* phraſis eſt Hebræis frequentiſſima, vt dies domini dicatur dies, quo punit immorigeros, & rebelles: fortè hinc ſumpta, quòd cùm diſsimulat, dormire videatur: vnde, vt exſurgat, ne vltrà dormiat, petit pſal. nox autem tempus eſt ſomno deputatum; dies verò actionibus. hinc ad ſignificandum iudicium domini accõmodatur, vt interdũ idem ſit dies domini & iudiciũ domini. hinc etiã dies hominis, ſiue humanus, id eſt, iudiciũ hominis. A *domino:* hic nomen eſt *ſadai*, quod plerique per omnipotentem reddunt: eſt autem attributum diuinum, quaſi dicas, vberrimus, cuius bonitas permeat per vniuerſas creaturas, dans illis eſſentiam, vitam, & motũ, quaſi ſit à verbo שדד, quod permeare ſignificat: ſed quia hoc verbũ capitur ſemper in malũ, à שד, quod mãma, ſeu vber eſt, quidam illud deduci volunt: at ego illis potius aſſentior, qui nomen שדי compoſitum eſſe dicunt ex relatiuo ש, & nomine די, quaſi dicat, qui ſufficit, ſufficientiſſimus, abundantiſſimus, ꝙ ipſe per ſeſe, non modò bonis omnibus abundat, ſed etiã aliis abundè tribuat, ſicut de filio Dei dicit Ioan. De plenitudine eius accepimus omnes: & Paul. Tim. 6. ad hoc nomẽ videtur alludere; Qui præbet nobis omnia abũdè ad fruendũ &c. dicitur ergo שדי vel quòd ſibi, vel quòd nobis ſufficiat, neque alio indigeamus. ſiquis tamen diceret nomen שדי à deuaſtando dici, ideoque & hoc loco eſſe alluſionem in voce שד, quæ vaſtationem notat, ad nomen שדי, non improbarem: quaſi diceret propheta; Vlulate, quia venit vaſtatio, quaſi vaſtatio à Deo vaſtatore: ſic enim loquitur ſcriptura, vt apud Paulum; Tanquam à domini ſpiritu, id eſt, claritatẽ maximã, qualem par eſt à ſpiritu domini donari &c.

Pro-

Propter hoc omnes manus &c. diſſolutione, ſeu remiſſione ma- 7
nuum,& liquefactione cordium,& ſimilibus,quæ ſequũtur,hyper bolicis ſimilitudinibus venuſtè admodum inſinuat propheta,quæ mala paſſuri ſint Babylonij, aduentante hoſtium exercitu; cuius dux eſſet Iehoua; cuius ſolius eſt etiam antè quàm adueniat calamitas,ita perturbare impiorum animos ; in quos iram ſuã effundere decreuit,vt conſilij,& opis egeni, quò ſeſe vertant,neſciant;neq; manu neque mente ſatis ſuum officium facientibus. *Pro,contabeſcet.* liquefiet;pro, *diſſoluentur*, remittentur, dixi ſenſu eodem & propria verborum ſignificatione ſeruata.

Conterentur: numero multitudinis legendum, *Torſiones*.nomen 8
ציר à verbo צור cardinem, id eſt, locum anguſtum illum, in quo ianua vertitur, ſignificat,hinc ad legatos transfertur, tam in ſingulari, quàm in plurali:interdum tamen ſuam ſimplicem ſignificationem ſeruat, vt anguſtias ſignificet. *Dolores.* cum vulg. verti: nomen verò propriè funes ſignificat: transfertur autem ad eos dolores ſignificandos, qui, veluti funes,circũligant, & complexum detinent eum, qui patitur, vt ſeſe inde expedire nequeat. vnde circumdederunt me funes mortis &c. & funes inferni circumdederunt me; vbi vulg. in pſal. dolores dixit ſecundũ quam ſignificationem Petrus dixit; Quem Deus ſuſcitauit,ſolutis doloribus inferni. *Facies combuſtæ:* ſenſum expreſſit: ego hebraiſmum ſeruaui,quod facilis eſſet; facies flammarum. qui anxij ſunt, & & in metu degunt, quæ inedia, & vigiliæ conſequuntur; macilentiores facti, nigreſcunt, & exſiccantur, veluti carnes, quæ ad ignem ſuſpenduntur exſiccandæ. vnde apud alium prophetam dicitur; vniuerſę facies retraxerunt ſplendorem ſuum. Hoc facit ſcelerum conſcientia,& metus inſtantis iudicij.

Crudelis: כזר præpoſita littera א crudelis, ſæuus, immitis tam 9
adiectiuè, quàm ſubſtantiuè: ſumitque ſæpe iod in fine paragogicum, vt hîc. *Plenus*:hoc ſuppleuit vulg. poteſt & repeti verbum, venit hoc modo, & ardor, & excandeſcentia vultus: venit ad &c. *Furoriſque*: illudque, delendum eſt in vulgato. nomen חרון interdum per ſe iram, ſeu excandeſcentiam ſignificat: interdum autem conſtruitur cum nomine אף, quod propriè naſum, quaſi אנף à flando, ſignificat; deinde & totum vultum; deinde & iram, quæ vultu, & naribus proditur: in qua conſtructione, ego libenter חרון pro excandeſcentia, אף verò pro vultu acciperem, vt vulgatus accepit in eo loco Gen. 3. In ſudore vultus tui. coniunctas has voces habes Exod. 31. & Num. 25. vbi ardorem irę,vel excandeſcentiam vultus dicere poſſumus. *Peccatores:* dixi

cum vulgato. nam alioqui dicere conſueui, errantes, ſeruata proprietate ſignificationis. verbum enim חטא verbo errandi, ſeu delinquēdi aptè redditur, 1. Regum 1. Cum dormierit dominus meus cum patribus ſuis, ero ego, & filius meus errantes, id eſt, extorres, exſules: ex quo loco ſignificatio nominis accipitur. Hîc interim habes occultè cauſſam deſolationis terræ, quòd ſcilicet habeat peccatores, & eos alat.

10 *Stellæ cæli.* nomen כוכב non aſſignant hebr. vnde deducatur: mihi placet cuiuſdam docti viri ſententia, qui putat eſſe à verbo כבה prima geminata, quod ſcilicet nunquam extinguatur, quaſi oppoſita ſignificatione. *Et ſplendor earum*: relatiuum Hebræum ad cælos referendum eſt: vulg. ad ſtellas retulit: accepit enim כסיל pro ſplendore: neque de ſignificatione huius nominis apud interpretes conſtat: nomē eſſe ſideris docti exiſtimant, & Hieronymus Oriona alibi iuterpretatur. & hæc opinio confirmatur, quòd nonus menſis, qui noſtro Nouembri ex parte reſpondet, quo oritur Orion, כסלו vocatur: numero tamen multitudinis pro conſtellationibus exiſtimo hîc accipi, & ni fallor, comprehēdere ipſos planetas, qui vt Latinis errones, ſic & Græcis ab errando, ſeu fallēdo, ſeu inconſtantia nomen habent. nam nomen quoq; Hebræū ab inconſtantia dicitur. vnde & ſtultū, ſeu inconſtantē ſæpe apud Salomonē notat, & Pſ. 49. & Eccl. 2. ego certè quantū conijcere poſſum, nomen incōſtantiam lucis notare arbitror, quod micare, ſeu ſcintillare dicimus. dicuntur ergo hoc nomine aſtra ſcintillantia. Cum verò in homine ratio inſtar lucis ſit, qui tantùm per interualla iudicio & ratione vtuntur, merito hoc nomine in ſcripturis appellantur. vnde & quodam loco Salomon hac voce vtitur pro diuite Prou. 19. verſ. 1. cùm enim eandem ſententiā repetat cap. 28. pro כסיל dixit עשיר. Quare autem diues ſtultus, ſeu conſtans dicatur, vide in epiſtola Iacobi cap. 1. & apud Luc. 12. de ſtulto diuite: neque inelegans eſt tranſlatio, quòd diuites huius mundi ſint, veluti ſtellæ ſcintillantes, ſeu micantes, qui interdum fulgere, & mox lumen ſuum videntur amittere. *Obtenebratus eſt ſol in ortu*, vel in egreſſu ſuo, id eſt, ne tantillum quidem lucis ſuper terram ſparſit, ſed dies cum nocte coniunctus fuit, & omnia tenebris inuoluta: qui loquendi modus Hebręis extremam infelicitatem declarat, vt iam ſigna illa euangelii, ſol obſcurabitur, & Luna &c. ex hoc, & ſimilibus intelligi facilè poſſint. vide ſuprà cap. 5. verſ. vltimo. *Non ſplendebit:* ego verbum verbo reddidi. eſt enim hîc נגה in tertia, quod habes ſuprà 9. verſ. 2. Lux ſplenduit ſuper eos. Hic iuuat cōſiderare, quàm paratæ Deo ſint creaturæ omnes

ad

ad vindictam ſumendam de improbis; & quemadmodum quæ propter hominem condita ſunt, aduerſus hominem, ſi Deo ſit inobediens, præſto adſint. iuſtum enim eſt, vt ingratis omnia auferatur; & ea, quibus abuſi ſunt, beneficia in pœnam conuertantur, vt eum tandem agnoſcant, cui omnia ſubiecta ſunt, atque ex obedientia elementorum ipſi quoque erudiantur, & diſcant voluntati Dei obtemperare.

Et viſitabo ſuper orbis mala: hoc verſu apertius indignationis ſuæ aperit cauſſas, & quorſum tendat illa ſua ſeueritas. iam ſuprà dictum eſt de verbo פקר, quòd auguſtiorem habeat significationem, quàm vt verbo viſitandi ſemper reddi poſſit: & hoc genere conſtructionis, quod hîc habet, in malum accipi ſolet. Vulg. primo membro, על vertit, ſuper, & in altero, contra: ſenſus idem eſt: quòd ſi verbo recenſendi velimus reddere, & nomina רעה & עון non pro malitia, & iniquitate, ſed pro pœna earum, vt ſæpe conſueuere, alium ſenſum haud contemnendum habebis. *Quieſcere faciam*: hîc habes ob ſuperbiam periiſſe Babylonios. cùm enim ſe rerum dominos conſideraſſent, in ſuperbiam elati, in fortitudine ſua gloriabantur, quaſi non eſſet maior quiſpiam alius, qui prouidentia ſua rebus omnibus præſideret: ex cuius nutu, potentia, vires, victoria, atque principatus penderent. cui morbo plerunque ſubiecti ſunt illi, quibus omnia ex voto eueniunt. Pro infidelibus dixi ſuperbos. nam verbum זיד eſt intumuit, efferbuit, ſuperbiuit: quę ſignificatio apparet ex loco Gen. 25. vbi idem eſt; quod Ebullire, ebulliuit Iacob ebullitionem &c. 11

Pretioſior erit: hebraiſmum expreſſi, pretioſiorem faciam. raritatem futuram denuntiat. quæ autem rara ſunt, cara ſunt. *Auro*. hebr. pretioſum faciam מפז, id eſt, præ paz. eſt autem paz, appellatiuum auri, vt multi volunt: quanquam alij margaritam eſſe putant; ſi ab פזז velis deducere, (vt veriſimile eſt) videtur ſignificare aurum optimum à ſoliditate, quam habet. vulg. Pſal. 19. vertit lapidem pretioſum. at 19. dixit topazion. denique Hebræi non ſibi conſtant: ego autem idem, quod ſolidum eſſe exiſtimo. fortaſſe à loco ſic appellatum eſt aurum: ſæpe enim per ſe ponitur, & ſæpe cum nomine, quod aurum ſignificat: & ſi à loco dicitur, idem eſt, quod אופז, de quo Ierem. 10. & Daniel 10. & idem, quod מופז 1. Reg. 10. pro quo 2. Par. 9. poſitum eſt, aurum טהור, id eſt, mundum. *Mundo*. vox כתם quid propriè ſignificet, incertum eſt: ego vocem peregrinam eſſe credo, & aliquando abſolutè ponitur, aliquando cum nomine loci, ophir, vel vphas: aurum ergo ſignificat, tanquam vnum ex nominibus appellatiuis, cuiuſmodi ha- 12

 bentur

bentur multa apud Hebræos. quidã vir doctus exiſtimat eſſe maſſam, portionem, grumam, ſeu fruſtum, ſcilicet auri. ex Ophir autẽ loco orientali effodi optimum aurum, teſtis eſt Moſes.

13 *Super hoc*: hebr. ſuper ſic. & ſolet eſſet cauſſalis particula: interdum tamen idem eſt, quod præterea, præter hæc &c. *Propter indignationem*: ad verbum; in indignatione, vel furore, id eſt, tempore indignationis: nam ſequitur, & in die iræ &c. vel (vt frequẽter loquuntur Hebr.) in ira, id eſt, indignatus: & eſt mutatio perſonæ, etiam Hebræis frequentiſſima, vt ſit ſenſus; inſuper, & accenſus furore cõmouebo cælos, & in die ardoris iræ, vel excandeſcentiæ vultus mei commouebitur terra de loco ſuo, vt binę partes poſterioris membri, binis partibus prioris reſpondeant: quod etiam non rarò in vſu eſt Hebręis. per commotionem autem cæli, & terræ ſummã rerum perturbationem ſolẽt ſacri ſcriptores ſignificare.

14 *Quaſi damula fugiens*: à iucunditate dicitur Hebræis. vide verſ. 19. *Quaſi ouis*. ne putes nomen צאן vnquam in ſacris litteris ouem ſingularem, aut capram ſignificare: ſemper enim de collectione iſtorum animalium dicitur: propterea gregem dixi. *Et non erit, qui congreget*: ſignificat ergo Babylonios huc, atque illuc diſpergendos, vt quiſque quocunque illis licebit, diffugiat abſque vllo vel ordine, vel duce. de exteris autem, qui apud Babylonios degebant, dicit futurum, quod ſolemne eſt hominibus apud alias nationes alicuius negotij cauſſa agentibus, vt ingruente bello ſe ad ſuos conferant.

15 *Occidetur*. verbum דקר non propriè occidere, ſed transfodere, aut transfigere, ſeu configere ſignificat, vt apparet ex Zach. 12. Reſpicient ad me, quem transfoderunt: quem Ioan. 19. reddidit; Videbunt in quem ἐξεκέντησαν, id eſt, pupugerunt, & Apoc. 1.

16 *Allidentur*: hoc Babyloni imprecabatur Pſal. Beatus, qui allidet paruulos tuos ad petram. *Vxores violabuntur*: hæc ſunt mala, quæ contemptoribus verbi ſui dominus apud Moſem in Deut. minabatur. Quamuis autem extra legem eſſent Babylonij, eiſdem tamen pœnis afficiuntur, quibus & qui ſub lege. ſicut enim idem eſt Deus omnibus inuocãtibus eum; idem eſt etiã omnibus peccatoribus: niſi quòd iſti iudicantur, ſeu cõdemnantur per legẽ; illi ſine lege. quandoquidem ſuprema illa ratio, potiſſima lex eſt, qua redditur vnicuique ſecundũ opera ſua. vide 2. cap. ad Romanos. moleſtiſſima ſunt autem omnia hæc ſenſum humanum habentibus.

17 *Ecce ego ſuſcitabo &c.* iam omnia, quæ ſuprà aliquanto obſcurius dixerat more prophetico, aperit. Medos hoſtes nominat, quorum, vt crudelitatem declaret, contempturos aurum, & argentum affirmat.

&ſi

mat. &ſi enim cupiditas alioqui crudelitatem,& feritatem animis inducit: multò tamen erga victos, crudeliores ſunt hoſtes, qui odio,aut inſtinctu aliquo numinis occulto feruntur,quàm qui cupiditate auri ceterorum regna inuadunt:plurimos enim in vita ſpe pretij conſeruant. *Suſcitabo*: participium eſt, & non ineptè verbo præſentis temporis redditur. eleganti ſanè metaphora, occultam hominum oculis, ſed paſſim obuiam (modò ſenſu communi non careant) Dei prouidentiam vniuerſa permeantem, & ſuo tempore ſumma cum æquitate omnia peragentē propheta hîc expreſſit vno hoc verbo; Excito Medos,qui nihil minus tūc fortè,cùm hoc prædicebat propheta,cogitabant, quàm bellum Babyloniis inferre. cogitemus & nos in aduerſis,quibus iactamur quotidie, à Deo ſæpe excitari hoſtes,Turcas, maria,vētos &c. aduerſus peccatores. Reputare dixi, pro quærere. nam manifeſtū eſt חשב cogitationem propriè ſignificare, quia verò quæ plurimi facimus, de eis ſæpius cogitamus,etiam pro æſtimare,ſeu reputare interdum accipitur.

Sagittis interficiant. ſenſum expreſſit vulgatus, ego verba: קשת 18
enim arcus eſt à rigiditate, & pertinacia appellationem habens. *Et lactantibus vteris*: legendum eſt, lactentibus vteri, vt habent emendati codices. vocat autem lactentes vteri, fœtus, qui in vtero adhuc aluntur lactea quadam ſubſtantia. heb. hic ad verbum fructum ventris appellat:poſterius autem membrum de iam natis filiis loquitur: dicitur ergo,quod diſcinderent vteros,& extractos infantes diſcerperent:quod eſt extremæ feritatis. *Non parcat oculus*. verbum חוס, ſicut vir quidam doctus obſeruauit, propriè ſignificat conniuere,vel oculos genis obtegere:eſtque miſericordiæ,qua alieni parcitur. quibus enim iraſci nolumus,ad eorum errata conniuemus. & conſtruitur cum על ſuper. vulg. & ceteri verbo parcendi reddere ſolent.

Glorioſa: vocat Babylonem, iucunditatem regnorum,vel quòd 19
inter regna præcipuum eſſet, vel quòd eſſet, veluti curia, & regia, ad quam concurrerent ex aliis regnis, vt in iucunditate, & voluptatibus vitam ducerent. *Inclyta in ſuperbia*, vel in ſuperbiam: ego proprietatem verborum ſeruaui: vocat autem ornamentum ſuperbiæ,de qua potiſſimùm ſuperbirent,& gloriarentur Chaldæi. vide Stribonē de ſitu orbis initio lib.16. *Sicut ſubuertit &c.* ſenſum optimè expreſſit: ego ad verbum reddidi,iuxta ſubuerſionem Dei &c. quaſi Sodomam vocet ſubuerſionem Dei, id eſt, à Deo ſubuerſam &c. Eſt autem ſæpe את appoſitionis nota,id eſt,iuxta ſubuerſionē, ſeu vaſtationem aliquam maximam,qualis fuit Sodomæ &c.

Non habitabitur: quòd hîc ſit vox actiua, malunt aliqui vertere, 20
non

non ſedebit; & verbum, quod ſequitur תשכן eodem modo, non habitabit. ego, quod plurimis verbis accidere ſolet, vt abſolutè poſita, ſignificationem, veluti neutro paſſiuam habeant, cum vulgato, & docto quopiam Hebræo reddere volui, non habitabitur. *In finem.* de nomine נצח vide infrà 25. cap. Abſorpſit mortem in victoriam. *Arabs:* ſic dictus, vel quòd deſerta incolat, id eſt, loca, quæ non ſeruntur, neque arantur, & in quibus terra indiſcriminatim omnia germinat, vel à miſtione colorũ, ערב enim eſt miſcere.

21 *Beſtiæ,* צים: quid hoc loco ſignificet hæc vox, quæ & aliis quoque legitur, non vſque adeò certum eſt: neque ipſi Rabini ſibi conſtant: videtur autem à ſiccitate appellationem habere. crediderim ego eſſe generale nomen ferarũ, quæ in ſolitudinibus, arenoſiſque locis degunt, cuiuſmodi ſunt in Arabia deſerta, & prope mare rubrum, quamplurimæ. vulg. in pſalmis bis Aethiopes dixit: ſed rectius, ni fallor, hoc loco Hieronymus beſtias vertit: ego feras dixi: nam & cum feralibus auibus coniunguntur. transferuntur autem hæc nomina ad gentes barbaras, & ad cacodęmones, vt ex B. Ioanne apparet, & ex Pſ. 72. nam vtrique feri ſunt. adde, quòd immundi ſpiritus ambulant loca arida, vt eſt in euangelio. vnde vulg. infrà cap. 34. verſ. 14. dæmonia vertit. *Draconibus,* אחים: etiam de hac voce variæ ſunt ſententiæ: ego cum quodam viro docto exiſtimo eſſe generale nomen ad omnes aues ferales, quæ alio nomine איים vocantur infrà verſ. 22. quæ ſic dicuntur à triſti, & gemebunda acclamatione, qua alternis, & ſimul vociferantur. *Struthiones:* hebr. filiæ ſtruthionis. ſemper hoc nomen יענה in ſingulari conſtruitur cum nomine filia, vel filiæ: fortè quia hæc auis non incubat, neque fouet oua, neque excludit, vt reliquæ aues, vt potius videatur eſſe filia, quám mater, immo filia ſine matre. dicitur Latinis ſtruthio, & ſtruthiocamelus. fortè à voce, & planctu ferali, quo fame, vel ſiti preſſi ſibi inuicem reſponſant: vel ab altero modo ſignificandi verbi ענה nempe deſtitutum eſſe, quaſi hæc auis deſtituatur à matre, neque illi reſpõdeat: dicitur hebr. *Piloſi:* Hebræum nomen שעירים non dubium, quin à pilis ſit dictum, quaſi hirſuti, ſeu piloſi. & nomen Satyri cum hoc Hebræo cõuenit: ego Simias dicerem: Chal. dæmones dixit.

22 *Et reſpondebunt,* vel alternis canent: etiamſi verbum ſit in ſingulari; iuxta hebraiſmum tamen cum nomine plurali diſtributionem notat. איים idem, quod ſuprà אחים. vulg. non malè vlulas dixit: ſtriges dicere poſſes: infrà cap. 34. verſ. 14. onocentaurum dixit. *In ædibus.* nomen אלמנות ego peregrinum nomen eſſe puto, & congruere cum voce Hiſpana, almenas, quæ ſunt pinnæ murorum:

rum:pro mœniis ergo rectè accipitur, & Chaldæis ædes, ſeu palatia dicitur ſignificare. vide Ezech. 19. Solent autē huiuſmodi aues in ſummitatibus murorum voces illas lugubres edere. *Syrenes.* nomen ſingulare eſt תנים , & plurale תנינים , & per ſyncopen hoc loco תנים , id eſt, dracones; ſunt autem tam terreſtres, quàm marini: meminit Plinius lib. 9. cap. 3. Thinnorum, quos nomen vetus retinuiſſe arbitror, & ſcribit eos magnitudine ſuperare balenas &c. Parum refert ſcire, quæ genera animalium hęc nomina propriè indicent; ſat eſt hic intelligere prophetam, quòd omnes aues ferales & animalia, quæ ſolitudinibus gaudent, ad ruinas Babylonis concurrerent. quo ſignificat vaſtitatem, & deſolationem illius inclytę ciuitatis. vide Hieronymum. Sed cùm captiuitas filiorum Iſrael apud Babylonem alteram captiuitatem, & liberatio alteram liberationem figuraret, quæ filiis Dei diſperſis contigit, non durū fuerit, ſi hæc quoque de demolitione regni tenebrarum, & confuſionis interpreteris, quòd ſcilicet apud improbos, & in regno Sathanæ degentis nullæ ſint deliciæ, nullus ſplendor &c. ſed omnia ſint dæmonū immundorū habitationes, & illi omnia occupent. Ioan. in Apoc. 18. hūc locum ſic reddidit; Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta eſt habitatio dæmoniorum, & cuſtodia omnis ſpiritus immundi, & cuſtodia omnis volucris immundæ, & odibilis. toto autem illo capite ad hunc locum Ieſaiæ reſpicit, vt interim videamus, quales maneant, in quos Deus vindictā exercuit. *Propè eſt*: concludit propoſitum propheta dum ait; Appropinquat tempus &c. cuius rationem reddit initio capitis ſequētis: ſed obſecro, Chriſtiane lector, ne cum Iudæis tantùm nudā hiſtoriam attendas.

CAPVT QVARTVMDECIMVM.

Noua.		Vetus.
COmmiſerabitur enim Iehoua Iacob, & delectū habebit adhuc in Iſraele, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuam: & adiungetur aduena ad eos, & apponentur ad domum Iacob.	1	*MIſerebitur enim dominus Iacob, & eliget adhuc de Iſrael, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuam: adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob.*
Et aſſument eos populi, & adducent eos ad locū ipſorū: & hereditario appropiabit eos ſibi domus Iſraelis ſuper humū Iehoua in ſeruos, & famulas: & abducent in captiuitatem eos,	2	*Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum ſuum: & poſſidebit eos domus Iſrael ſuper terram domini in ſeruos, & ancillas: & erunt capientes eos, qui ſe ceperant; & ſub-*

Noua.		Vetus.
At in infernum deiiceris ad latera foueæ.	15	*Veruntamen ad infernum detraheris in profundum laci.*
Videntes te, ad te proſpicient, te diligenter obſeruabũt; Nunquid iſte eſt vir, qui commouebat terram, qui trepidare faciebat regna?	16	*Qui te viderint, ad te inclinabũtur, teque proſpicient, Nunquid iſte eſt vir, qui conturbauit terram, qui concuſſit regna?*
Qui poſuit orbem, veluti deſertũ; & ciuitates eius diruit, vinctis eius non aperuit carcerem?	17	*Qui poſuit orbem deſertum, & vrbes eius deſtruxit, vinctis eius non aperuit carcerem?*
Omnes reges gentium: omnes ipſi cubauerunt in gloria, vnuſquiſque in domo ſua.	18	*Omnes reges gentium vniuerſi dormierunt in gloria, vir in domo ſua.*
Tu autem deiectus es de ſepulcro tuo, quaſi ſurculus abominabilis, veſtis interfectorum, transfoſſorum gladio, deſcendentiũ ad lapides laci, quaſi cadauer conculcatum.	19	*Tu autem proiectus es de ſepulcro tuo, quaſi ſtirps inutilis pollutus, obuolutus cum his, qui interfecti ſunt gladio, & deſcenderunt ad fundamẽta laci, quaſi cadauer putridum.*
Non vnieris cum eis in ſepultura, quia terram tuam perdidiſti; populũ tuum interfeciſti. non nominabitur in æternum ſemen malignorum.	20	*Non habebis conſortiũ, neque cũ eis in ſepultura. tu enim terrã tuã diſperdidiſti, tu populũ tuũ occidiſti: non vocabitur in æternum ſemen peſſimorũ.*
Decernite filiis eius mactationem propter iniquitatem patrum ſuorum: non conſiſtent, neque poſſidebunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatibus.	21	*Præparate filios eius occiſioni in iniquitate patrum ſuorum: non conſurgent, neque hereditabunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatum.*
Et ſurgam aduerſus eos, (fidelis ſermo Iehoua tcebaoth) & excindam Babylonis nomen, & reliquias, & filium, & nepotem.	22	*Et conſurgam ſuper eos, dicit dominus exercituum: & perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem: dicit dominus.*
Et ponam eam in poſſeſſionem cypſelo, & in ſtagna aquarum, & ſcopabo eam ſcopa abolendo, fidelis ſermo Iehoua tcebaoth.	23	*Et ponam eam in poſſeſſionem ericij, & in paludes aquarum, & ſcopabo eam in ſcopa terens, dicit dominus exercituum.*
Iurauit Iehoua tcebaoth dicendo; Si non, ſicut cogitaui, ſic factum eſt; & ſicut decreui, ita ſtabit;	24	*Iurauit dominus exercituũ dicens; Si non, vt putaui, ita erit; & quomodo mente tractaui, ſic eueniet;*
Vt frangam Aſſur in terra mea, & ſuper mõtes meos conculcẽ eum, & auferatur deſuper ipſis iugũ eius, & onus	25	*Vt conteram Aſſyrium in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & auferetur ab eis iugũ eius, & onus*

hebraiſmus eſt, & aſſument, & adducent, id eſt, aſſumptos adducent, vel deducent precibus importunis, & obſequiis, tanquam baiuli onerum, & vt alibi ſcribitur, lecticis, & carrucis &c. *Ad locum ſuum*: ad patriam, ad proprias ſedes, & antiquas habitationes. relatiuum ad Iſraelitas eſt referendum. *Et poſsidebit*: verbum eſt plurale, ſed cum nomine collectiuo, domus. ego vim verbi, quantum potui, expreſſi. In 4. iure hereditario ſibi appropriare, ſeu diſtribuere, non quòd ſemper de hereditaria poſſeſſione dicatur, ſed legitimam hoc verbo poſſeſſionem declarare ſolent Hebræi. *Super terram domini*: quam paullò antè dixerat locum ipſorum, nunc terram Iehoua appellat, vt intelligeremus hanc gloriam, & honorē, hanc poteſtatem, & dominationem ex hoc illis prouenire, quòd terram dñi habitarent: nihil enim ſic ſub pedibus noſtris omnia ſubiicit, ſicut nos ipſos Deo, ſubiicere, & gratos nos domino exhibere: vt qui ex liberalitate ipſius donis eius fruamur. vnde iam iam ingreſſuris filiis Iſrael terram promiſſam dicebat Moſes, ne cùm domos refertas omni bono vineas, & olivueta poſſediſſent, obliuiſcerentur domini, cogitantes hæc ſibi propria ſe virtute comparaſſe, nō gratia, & dono domini. Animaduerte lector, quòd qui extra terram domini aliis ſeruiebant, ingreſſi terrā domini, dominis ſuis imperare cœperunt. ſed quia hæc nunquam conſecutos legimus Iſraelitas, etiam Babylone vaſtata, poſtquā in patriam remeaſſent; ſupereſt, vt electionem, de qua ſuprà diximus verſ. 1. hanc benedictionem accepiſſe dicamus. nam ſi adhuc adimplenda hæc dicant Iudæi; ergo rurſus inſtaurabitur Babylon, quod prophetæ prorſus negant, & rurſus captiui ducerentur Iudæi in Babylonem. hęc autem dixit Ieſaias antè, quàm illi captiui ducerētur, & Babylon vaſtaretur. *Capientes eos, qui ſe ceperant*. Hebręa hunc ſenſum habēt; Abducent in captiuitatē eos, à quibus in captiuitatē abducti fuerant: id enim ſignificat verbū שבה. Quando hoc, quæſo, factū eſt, aut quando fiet? dicant Iudæi, ſi poſſunt. de altera ergo libertate, nempe ſpiritali, qua iam fruimur, hæc rectè intelligi poſſunt: hoſtes, qui in exſilium mittebāt ſeruos domini, aut ſeruis Dei manus victas dederunt, & miniſtri fuerunt, ad omnia, quę ſeruis Dei opus erant, vt vitam tranquillam, & beatam ducere poſſent: aut aucto Chriſti imperio, & imperatoribus factis Chriſtianis paſſi ſunt interdum à Chriſtianis eadem, quibus prius Chriſtianos affecerant.

Et erit in die. non eſt in heb. niſi, in die requiem dederit. de qua 3
loquendi forma ſuprà cap. 6. verſ. 1. Et in die requiem dederit, & ſumes, id eſt, quando dederit, tunc ſumes &c. *A ſeruitute dura*: qui extra humum Iehoua ſunt, in labore, & commotione, & ſeruitute

O vitam

vitam degunt. dominus autem eſt, qui liberat ab his omnibus; neque ſolùm ab his liberat, ſed ſæpe quoque facit, vt videant vindictam, & manus ſuas lauent in ſanguine inimicorum.

4 *Sumes*, vel leuabis: omitti poteſt coniunctio. aſſumere autem, vel leuare parabolam, ſeu dicterium aiunt idem eſſe, quod proponere: ego verò non nihil amplius ſignificare puto, vt ex locis, in quibus reperitur, apparet: & eſſe mutuatam formam à cantoribus, inter quos, qui incipit cantilenam, aut hymnum &c. dicitur leuare canticum. quod dicitur tam de iis, qui cantilenam componunt, quàm de incipientibus cantionem, id eſt, præcentoribus, quos alij ſequuntur. Nomen autem משל, quo inſcripſit Salomon librum, qui Prouerbiorum dicitur, non tantùm comparationem, aut ſimilitudinem ſignificat, ſed quemuis ſententioſum, ſeu figurarum ſermonem, qui dignitatẽ & grauitatem, magnamque aliquam ſignificationem in ſe continet, ac proinde attentionem meretur, atque requirit, neque non admirationem cõciliat; cuiuſmodi ſermones Græcis ἀποφθέγματα dicuntur: vnde & in actis Apoſt. rectè & propriè dicũtur Apoſtoli repleti ſpiritu ſancto ἀποφθέγγεσθαι, id eſt, breuiter, ſententioſe, grauiter, cum dignitate, & denique ſapienter eloqui, vt non immeritò Hebræi à dominio, & auctoritate huiuſmodi ſermones משל appellent. *Tributum*. nomen מדהבה auri tributum declarat. nam quod Hebræis eſt זהב, hoc Chal. mutato ז in ד ſignificat, nempe aurum, idem addito mem, quaſi ex auro tributum deſignat. Hæc autem irriſionem cõtinent, quæ valde vrget eos, qui commutata fortuna ex oppreſſione & tyrãnide in ſeruitutem deciderũt. Solent quoque & redempti per dominũ ſecum admirari, quo pacto factum ſit, vt de poteſtate tenebrarum educti, nunc liberos ſe ſentiant in regno lucis, & dilecti filij Dei. quomodo enim non admirẽtur vires gratiæ, cùm in ſemetipſis experiãtur tantam rerum cõmutationem, quantam in toto orbe diuerſæ conſtellationes, & temporum viciſſitudines efficere nequeant?

5 *Contriuit*: nomine virgæ & baculi regni potentiã, ſimul & vſum ad percutiendum comprehendit, & ad vtrunque reſpexit.

Inſanabili: Hebræa ad verbum, abſque auerſione: eſt enim nomen סרה à verbo סור, vnde pro apoſtaſia, & diſceſſione plerunque accipitur. plaga itaque abſque auerſione eſt, vel quæ non poteſt auerti, vel potius à qua non auertit manum, qui cædit, vt continuationem percuſſionis declaret. quæ autem huiuſmodi eſt, non poteſt auerti. ego libenter ſic verterem, cædentem populos læſione aſſidua, id eſt, qui non ceſſabat percutere populos. *Perſequentem*. ſi ſequaris punctationem, quam nunc habent Biblia: murdaph perſecutio-

ſecutionem paſſum, dicendum eſt. & ita nõnulli Rabini interpre-
tantur; perſecutionem paſſum non prohibuit, quod nequaquam
probo · neque quod R. Dauid affert, à perſecutore non prohibuit,
qui ita poſſe interpretari, vt vulg. vertit, non negat. quod tamē ſer-
uata ſuperiori punctatione fieri non poteſt. ſequor ego punctatio-
nem, quam ſecutus eſt vulg. vt ſit formæ actiuæ, quaſi ſcriptum ſit
meradeph perſequentem, ſeu inſectantem. *Crudeliter*: ſenſum ex-
preſſit. heb. verbum חשך eſt prohibere, ſeu cohibere, detinere: ac-
cipiendum ergo eſt forma infinitiui, tanquam nomen: vel dicendū
eſt eſſe nomen, quod prohibitionem, ſeu detenſionem ſignificat: &
eſt ferè idem, quod ſuperiori membro dictum eſt, quòd ſcilicet, nō
cohiberet manum, vel ſe ipſum nō detineret à perſecutione, id eſt,
qui continenter gentes perſequebatur. His verſibus quattuor ha-
bes, qui ſint tyrannorū mores, laborare faciunt, ſeu moleſtia affi-
ciunt, concutiunt, ſeu commouent, & irrequietos reddunt ſubie-
ctos, eos ſeruituti ſubiiciunt, exigunt tributa, cædunt, indignan-
tur, peſſundant, atque perſequuntur, omni humanitate depoſita,
quaſi hoſtes naturæ, vt feras eos potius, quàm homines eſſe arbitre-
ris. de iſtis dicit Salomon Prouerb. 24. Leo rugiens, & vrſus excur-
rens dominator improbus in populum pauperem. Sed quę ſint eo-
rum lucra, mox intelliges.

Conquieuit, & ſiluit: vulg. coniunctionem suppleuit, ſicut & 7
ſequenti verſu, quam interdum hebraiſmus omittit. *Gauiſa eſt, &*
exultauit: hic quoque coniunctionem addidit de ſuo, & רנה pro
verbo accepit, & ad ſenſum quidem parum facit: ego verbum
verbo reddidi.

Abietes: nomen hebr. ברוש ſpeciem cedri ſignificat: Hierony- 8
mus abietem dixit: ego exiſtimo eſſe arborem, quam mutuato ab
Hebręis nomine, fraxinum dicunt Latini. *Super te*: ad verbum di-
cendum eſſet tibi: ſed non dubium, quin ל hanc interdum vim
habeat Hebræis, quam, ſuper, vel de, Latinis. *Et cedri &c.* addi-
dit coniunctionem: & repetendum eſt verbum, lætati ſunt. *Ex*
quo &c. iſtæ ſunt voces ouationis, & exultationis arborum: per
quas intelligit reges aliorum regnorum; fingit itaque regem Ba-
bylonis, veluti lignatorem, qui totus intentus eſt ad excidēdas ar-
bores. *Aſcendit*: in futuro legendum; tuti poſthac erimus, tuus
interitus initium eſt noſtræ quietis: tu enim ſolus in hoc natus eſ-
ſe videbaris, vt aliorum regna inuaderes, reges deturbares, terram
vaſtares, vt in toto orbe tu ſolus ſtares &c. *Dormiſti*: verbum pro-
priè non dormire, ſed cubare ſignificat. *Qui ſuccidat nos*: vulg. ſen-
ſum expreſſit; ego verba, & ſenſum: nam illud עלינו ſuper nos,

O 2 ad ver-

ad verbum יַעְלֶה aſcendet, referēdum eſt. qui enim ramōs arborum præſcindunt, arbores conſcendunt. Hoc commodum referunt tyranni, vt de eorum caſu ceteri gaudeant.

9 *In occurſum aduentus tui.* בוא vel eſt nomē, & ſignificat introitum, ſeu ingreſſum: vel eſt infinitiuus pro nomine ſumptus. Infernus autem hîc accipitur pro regno, & ſtatione inferorum: cui figuratè animam tribuit, actiones viuorum, atque quas vocamus paſſiones. primò eum inducit commotum ad aduentum Babylonij tyranni, vt ſolent commoueri homines alicuius prępotentis tyranni inopinato aduentu: deinde honoris cauſſa, admiſſa irriſione vehementi, fingit excitantem manes, vt obuiam prodeant aduentanti regi. רפא enim, vel רפה nomen fuit propriū viri gigantis in Nob. 2. Sam. 21. verùm cùm eſſet monſtroſæ magnitudinis, factum deinde fuit, vt numero multitudinis omnes gigantes rephaim dicti ſint, quaſi dicantur, ſani, & validi. porrò quia gigantes malè audiebant, quaſi certò damnati, ideo ſæpe pro inferorū manibus accipitur: vel quia cùm apparent, monſtroſę videntur magnitudinis. *Omnes principes:* nomen propriè hircos ſignificat, ſeu arietes, qui totum gregem, velut duces, præcedunt, quibus veluti incumbit totus grex &c. Hinc ad duces, & principes accommodatur, vt ſuprà cap. 10. verſ. 13. *Surrexerunt.* הקים excitauit, ſtare fecit, vel ſurgere fecit. ego diſtinctionem Iudæorum hoc loco non probo, ſed ad hunc modum diſtinguo; *Infernus de ſubter commotus eſt tibi,* id eſt, propter te, vel te aduentante. de ſubter autem additur Hebr. per pleonaſmum, vt volucres cæli., & cæli ſurſum, terra deorſum &c. *In occurſum tuum ſuſcitans tibi gigantes,* (participium enim tāquam participium accipio, vt commotionis genus explicet) *Omnes duces terræ ſurgere fecit de ſoliis ſuis, omnes reges gentium.*

10 *Reſpondebunt.* verbum ענה abſolutè poſitum ad cantum aliquādo refertur, in quo aliis alij reſpondere ſolent. ſuprà cap. 13. verſ. 22. cumque multi ſimul idem dicunt, iterumque repetunt, hoc in eos verbum competit. *Noſtri ſimilis effectus es:* ita quoque vertunt, qui nunc Hebraicam veritatem ſe interpretari dicunt, quos reprehendere non eſt animus; neque aliam interpretationem affero, niſi, vt non ignoret diligens lector propriam vim verbi; In eminentia ſuper nos eras conſtitutus [at nunc] deiecta eſt in infernum &c. vt cum ſequentibus coniungatur: vel ſic, ab eminentia, in qua ſuper nos cōſtitutus eras, in ordinem redactus es. nam cùm verbum משל in eminentia conſtitutum eſſe in voce actiua ſignificet; in paſſiua hanc habere ſignificationem poteſt: nempe ab eminentia deponi, & in ordinem redigi, æquari, ſicut quæ dominum

aliorum

aliorum ferunt. vide Pſal. 143. verſ.7. Aequatus ſum cum deſcendentibus in foueam. quod poſterius non multùm diſtat à verſione vulg. noſtri, Similis effectus es: ſed ego vim verbi exprimere vtcumque volui.

Concidit cadauer tuum: hîc locus apertè probat aliis, atque aliis 11
punctis olim etiam doctos Hebræos legiſſe: neque eiſdem vbique gentium motionibus vocalibus prolata fuiſſe verba. quis enim non videat המית poſſe eſſe à verbo מות, id eſt, mortuus eſt, & in hiphil, mori fecit, occidit? quis etiam ignorat נבליך ſignificare corpus exanime? de quo plura infrà 26. nam Iod, quod nunc habet, poſitum dici poteſt pro ה, quod in ת erat conuertendum, ſi vbique regulæ ſeruarentur grammaticorum. quare nemo meritò hic flagellare poteſt vulg. interpretem: cuius interpretatio non admodum violenta eſt. nam tertia perſona hiphil, tãquam neutrum accipi poteſt, conciſum eſt cadauer tuum: & quod ſequitur, quoque conuenit: alluſio enim eſt ad regum ſepeliendorum morem, quorum cadaueribus ſubſternuntur panni ſerici, & auro contexti, & aromatum ingens copia: at huic vermes pro ſtrato, & vermiculos pro operimẽto datos fuiſſe dicit. vide infrà verſ.18. & 19. Aliorum autem interpretatio ſuã habet probabilitatem: quamuis nullus alius locus ſit, vbi in hac forma המית nomen, ſonitum, ſeu ſtrepitum ſignificet; ſed המות Ezech.7. De nomine autem נבל pro inſtrumento muſico, ſuprà cap.5.

Lucifer: dicitur הילל ab expãſione lucis ſtella matutina. ego ſi ad 12
myſterium hæc referrẽ, potius ad caſum principis mundi huius de imperio, quod habebat in ſæculo, quàm de priori illa ruina interpretarer. & ad hunc fortè locum reſpexit dominus in euangelio; Videbam Sathanam, tanquam fulgur, de cælo cadentem. loquebatur autem, interpretante magno illo Baſilio, de caſu diaboli per Chriſtum: dabat enim ſuis virtutem calcandi ſuper ſerpentes, & ſcorpiones, & omnem virtutem inimici. *Qui manè oriebaris*: ſenſum expreſſit vulg. & doctè hebraiſmum vitauit: ego retinui: quia ex vulg. manifeſtum eſt, quid vocet filium auroræ. *Corruiſti* גדע. ſuprà 10. excelſi ſtatura ſucciſi ſunt גדעים. dupliciter autem reddi poteſt cum ל, vt hoc loco eſt, quaſi ſuppleatur verbum motus, id eſt, corruens in terram ſucciſus, & confractus es; vel vt ל accipiatur pro de, vt aliquando ſolet, quaſi dicat, de terra ſucciſus es; quaſi ſit antitheſis cum membro ſequenti, qui domabas, vel ſubiiciebas gentes: Tu, inquit, ſubiiciebas, & ſuper eos inſidens domabas, veluti iumenta; (hæc eſt enim vis verbi hoc loco חולש) nunc non modò non ſubiicies, ſed & de terra ſucciſus

ſus diſpares. Hæc ſi ad hiſtoriam referas, caſum Luciferi hyperbolicè accipe. ſicut enim ſuperius ipſam Babylonem vocauerat gloriam, & gaudium, & ſuauitatem regnorum: ita nunc ipſum regem præcipuam inter ſtellas, quòd in ſe oculos omnium ſplendore, & maieſtate ſua conuerteret. ſed non poſſunt omnia propriè regi conuenire, vt in ſequẽtibus apparebit. more itaque prophetico, in hiſtoria myſterium ſubeſſe intelligito.

13 *Qui dicebas:* ſcio ita accipi pronomina iſta Hebræis, vt doctus interpres accepit: ſed hoc loco malui ad verbũ exprimere propter emphaſim pronominis, Tu, & coniunctionis, Et; cui reſpondet in 51. verſu At, Veruntamen &c. *In cælum conſcendam.* ſi erat Lucifer & in cælo, quomodo ſtatuebat in cælum conſcendere? figuratè ergo accipienda ſunt iſta: vt quod Hieroſolymis decreuerat facere, nempe in templum Dei, quod erat ad aquilonalem partem ciuitatis, & in ſancta ſanctorum intrare, & ſuper Cherubinos, & propitiatorium, regale ſolium conſtituere, eoque ſedere; id ſignificet propheta, vt ſequens membrum oſtendit. *In monte teſtamenti.* מועד varias acceptiones huius vocis, quæ eſt à verbo יעד, id eſt, teſtatus eſt, certò conſtituit &c. vide ſuprà cap. 1. ſignificat autem in genere rem quampiam, conſtitutam, atteſtatam, atque definitam, tempus, locum, conuentum, caſtra, teſſeram militarem: conſtructum autem cum nomine tabernaculi, ſeu tentorij, diſcernit hoc tentorium ab aliis, vt apparet Exo. 33. Accepit Moſes tentorium, & tetendit illud extra caſtra, procul à caſtris, & appellauit illud ohel, moëd: & quicunque vellet quærere Iehoua, egrediebatur ad tentorium cõſtitutum &c. quia ergo in hoc tantùm volebat Deus teſtificari populo ſuo voluntatem ſuam Exod. 25; Stephanus act. 7. vocat illud tabernaculum teſtimonij. hinc etiam attribuitur ciuitati toti, & monti Tcion, propter templum, & cultum in eo cõſtitutum. *In lateribus Aquilonis:* vox ירך à verbo רכך, id eſt, molle, tenerum fuit &c. propriè fœmur declarat: hinc pro latere frequenter accipitur. vide verſ. 15. de hac voce erat autem epithetum templi Pſal. 48. porrò Septemtrio Heb. dicitur צפון ab abſcõſione, non quòd exiſtentibus in Iudæa non appareat, vt quidã putarunt, quia ſitum Palæſtinæ ignorarunt; ſed quòd impenetrabilis eſſet illa regio, vulgata opinione hominum.

14 *Similis ero altiſſimo:* עליון attributum Dei, altiſſimus, ſummus, ſupremus, qui eſt ſuper omnia benedictus, ſicut Paulus de Chriſto dicit, quòd exaltauit illum, & dedit illi nomen ſuper omne nomẽ: quamuis interdum attribuatur homini, Gen. 40. & Deut. 26. & aliis rebus, Ioſue 16. &c.

In pro-

In profundum laci: hîc eſt illud nomē, de quo ſuprà verſ. 13. quod 15
fœmora, & latera ſignificat; ſed hoc loco, & ſimilibus capacita-
tem, intimumque rei notat: quæ enim latera habent, capacia ſunt.
vnde de Iona dicitur, Deſcendit ad latera nauis, ita hîc latera la-
ci: & 1. Sam. 24. Latera cauernæ, id eſt, intimum &c. iccirco do-
ctus interpres ſuperius latera vertit, hîc profundum dixit. Hîc
mecum conſidera, lector, quis ſit arrogantiæ, ac ſuperbiæ finis,
quò properent faſtus, diuitiæ, deliciæ, & imperij maieſtas. confer
quoque ſingula ſingulis, infernum cælo, latera lateribus, aſcen-
ſionem deiectioni &c.

Qui te viderint. ראה ſimpliciter videre ſignificat: at ישגיחו notat 16
quoque animi obſeruationem cum geſtu; vnde vulgatus inclina-
ri ad te dixit ſcilicet contemplandum. verbum autem בן, quod
eſt intelligere, in quarta diligentem obſeruationem ad cogno-
ſcendum declarat. iccirco non vno verbo reddidi: gradus ergo
ſunt in his tribus verbis, quibus ſignificat tantam futuram com-
mutationem gloriæ in ignominiam, dignitatis in abiectionem,
ſuperbiæ in ſubiectionem, vt vix credi poſſit, vnum & eundem eſ-
ſe qui vtramque hanc fortunam experiatur. *Concuſſit.* dicitur רעש
de concuſſione, quæ contingit in vehementi metu, ego expreſ-
ſi ſignificationem verbi in tertia, faciebat trepidare. ſunt autem
participia, & reddi poſſunt aut per præteritum, aut per imper-
fectum.

Vinctis eius non aperuit &c. vel vinctis ſuis: fortè eſt periphraſis 17
inhumanitatis, ac tyrannidis: legitimi enim reges (quorum eſt
clementia, ac magnificentia) ſolent in ciuitatibus, quas ingre-
diuntur, aut capiunt, vinctos ſoluere. poſſumus autem ſic quoque
reddere; Vinctos eius non ſoluit interius. nam פתח & ſolutio-
ni, & clauſuræ opponitur, & nomen ביתה interdum eſt aduerbium
interius, Ezech. 44. Exod. 25. &c. eſt autem inhumanum, recluſos
in penetralibus carceris, compedibus & catenis oneratos, detine-
re: vulg. carcerem dixit: quia quamuis nomen non niſi domum ſi-
gnificet; at cùm de vinctis ſermo eſt, quid niſi carcerē intelligas?

Vir in domo ſua: notus eſt Hebraiſmus, domum autem vocat 18
manſiunculam, in qua cuiuſque regis corpus ſepultum iacet. *Dor-
mierunt:* iam ſuprà dixi, verbum propriè cubare cum ſuis compo-
ſitis ſignificare: cubant autem reges in gloria vel cum gloria; quia
honorificè ſepeliuntur aromatibus conditi, & ſericis pannis obuo-
luti &c. vide ſuprà verſ. 11.

Tu autem proiectus es: rectè cōiunctionem in aduerſatiuam mu- 19
tauit interpres, & tu abiectus es, vel deiectus: hoc enim שלך notat

propriè è ſuperiori loco deiicere: neque putes, ſepultum fuiſſe, ac deinde effoſſum cadauer proiectum, vel deiectum fuiſſe; ſed quòd illa gloria, & dignitate caruerit, quæ ipſum pro regia dignitate decedat. *Quaſi ſtirps inutilis*: de nomine נצר vide ſuprà cap. 11. verſ. 1. dixi autem abominabilem pro inutili: id enim ſignificat verbum, quando ſcilicet indignam ducimus perſonam, vel rem aliquam noſtra conſuetudine, vel vſu, Iob 15. & 9. &c. Hinc nomen תועבה, id eſt, abominatio, Gen. 43. vbi vulg. circumloquio vſus, dixit, prophanum putant huiuſmodi conuiuium. *Pollutus*: ni fallor, hanc vocem exiſtimo vulg. interpretem pro abominabili poſuiſſe, & illam ſuperiorem, inutilis, de ſuo addidiſſe, quòd proiectus eſſet quaſi ſurculus ſcilicet inutilis, pollutus ipſe, & obuolutus: accepit enim לבש pro participio, & coniunctionem ſuppleuit, quæ ſæpe deeſt Hebræis. neque dubium, quin Hebræa ſenſum hunc admittere poſſint, quem vulg. expreſſit: quem autem ego profero, ſimplicior eſt: לבוש enim & לבש ſubſtantiuè etiam veſtem, ſeu indumentum declarat, Pſal. 22. Super veſtem miſerunt ſortem: & Geneſ. 49. &c. & repetenda eſt nota ſimilitudinis, quaſi veſtis interfectorum. *Ad fundamenta laci*: vulg. lacum hìc accepit, vt ſuprà verſ. 15. pro loco damnatorum, aut mortuorum manſione, non in qua iacent tantùm cadauera, ſed quò conueniunt ſpiritus corporibus ſoluti: cui latera, & profunditatem tribuit propheta: atque hanc manſionem lapidibus ſtratam putauit vulg. ſignificari à propheta. quapropter nõ malè pro lapidibus fundamẽta poſuit, id eſt, ad imum laci: בור autem propriè foſſam declarat; & ſi contineat aquam, ciſterna dicitur: aliquando autem captiuorum locum notat: & vt prouerbium Hebræis, deſcẽdere in foueam dicitur, vt Latinis, ad malam crucem, Pſal. 28. Abominanda autem ſunt indumenta interfectorum, ſeu transfoſſorum gladio, & Iudæis quorumcunque mortuorum veſtes abominationi erant, & immundæ iudicabantur, & omnia, quæ domi erant, & qui ea tangebat immundus reddebatur, Num. 19. vel vocat hìc veſtes deſcẽdentium ad lapides foueæ, ſepultorũ linteamina illa, quibus cadauera obuoluebantur, quæ ſi quis è ſepulcris auferat, nemo erit, qui vel tangere non maximè abhorreat: atque iſtis comparat corpus regis Babylonij. Iam verò quod ſequitur, ad ſequentẽ verſum credo pertinere. quaſi cadauer putridum non habebis cõſortium &c.

20 *Tu terram &c.* hæc ſic accipi poſſunt, quia reges Babylonij ob tyrannidem ſuam, ob ſuperbiam, & faſtum commeriti ſunt, vt regnum illud vaſtaretur: quod verſu ſequenti videtur propheta innuere. *Non vocabitur*, vel non nominabitur, id eſt, nuſquam erit; & tyran-

& tyrannos illos, malignos ſeu malitiæ deditos vocat.

Præparate filios &c. ſenſum expreſſit: heb. decernite, ſeu præpara- 21
te mactationem filiis. illud autem, in iniquitate patrum, tam præ-
cedenti, quàm ſequenti membro iungi poteſt : vel potius vtrique
ex idiotiſmo . *Non conſurgent* , id eſt , non conſiſtent , id eſt, non
procedent, non proficient: interdum enim hæc eſt vis verbi קום .
Ecce quomodo filij ob patrum ſcelera puniuntur temporali pœ-
na, vel potius patres in filijs pœnas dant . *Neque hereditabunt &c.*
hebraiſmum vitauit vulg. ſolent enim Hebræi poſitam ſemel ne-
gationem non repetere, ſed loco eius coniunctionem apponunt,
non panem, & vinum, & oleum, pro, non panem , neq; vinum, ne-
que oleum : poteſt quoque illud, vau, ſic accipi, non conſiſtent,
vt hereditent terram , & impleant &c. *Germen* : נין non differt à
בן , niſi ratione : vt enim בן à verbo בנה extructionem , & in-
crementum ſignificat , quod fit filiorum procreatione & educa-
tione ; ita נין filiationem , id eſt, propagationem notat . eſt quoq;
collectiuum, & genus , ſeu generationem notat : vnde non malè
vulg. germen dixit.

Ericij : quid ſignificet nomen קִפֹּד non ita conſtat: ego cũ quo- 23
dam viro docto ex circumſtantiis auem eſſe puto, quæ ſupra palu
des rapidiſſimo volatu fertur , ex hirundinum genere , quæ quia
quaſi carent pedibus, apodes, aliâs, (Plinio referente, conſona cum
Hebræa voce) cypſeli vocantur, infrà 34. Zopho. 2. idem quod
קִפּוֹז , de quo infrà 34. aues autem iſtæ in ruinis, & deſertis ædibus
nidificant . Metaphora verò ſcopæ demolitionem ſignificat.

Vt conferam Aſſyrium &c. hic verſus, qui omnino videtur intelli- 25
gendus de cæde exercitus Aſſyriorum , per angelum , torquet eos
qui omnia hæc intelligi debere (vt prima fronte apparet) de Baby
lonis excidio contendunt: at nos , qui ſub typo deliniari putamus
libertatem filiorum Dei per Chriſtum , (quod quoties prophetæ
faciunt, quædam admiſcere ſolent, quæ non tam typo, & hiſtoriæ
quadrare videntur, quàm veritati, in quam oculos defixerant , aut
ordinem narrationis peruertere, dũ aliena conſuũt) nihil hic tran-
ſitus moratur. intelligimus enim Babylonis regnum deletũ, ac te-
nebrarum poteſtatem per euangelium euerſam, & tyrannũ illum,
qui opprimebat gentes, in Iudæa, atque adeò Hieroſolymis cum
toto eius exercitu victum, fugatum, expulſum, atque deletũ. Tri-
umphauit certè de Aſſyrio illo in cruce dominus noſter Ieſus , &
totam eius virtutem proculcauit in monte Caluariæ, atq; ita libe
rauit ſuos: hoc multò ante cogitauerat, id non ſemel ſe facturum
iurauerat. iam nos factum, & adimpletum nouimus, neque exti-

titiſſe,qui hoc domini conſilium labefactaret. Qui hæc non cre-
dunt Iudæi,& qui cæcos iſtos duces ſequuntur Chriſtiani,in tra-
ctandis ſimilibus prophetarum locis,quò ſe vertant, plerunq; ne-
ſciunt. nam de Babylone erat ſermo, cuius nemo negare poteſt,
qui ſcripturas legit,his quattuor verſibus concluſionem contine-
ri. Iuramentum ergo, atque conſilium de vaſtanda Babylone, &
occidendo rege erat: at loco Babylonis, & regis ſubſtituit Aſſy-
rium,in Iudæa delendum, quaſi idem fuerit: erat profectò idem,
quod vtrinſque victoria ſignificabatur; hiſtoriæ autem, vt cõſtar,
longè diuerſæ.ſcio,quid ex hiſtoriis reſponderi poteſt,propter mu
tationes imperij Aſſyriorum, & Chaldæorum:ſed malo Chriſtum
præ oculis habere, & omnia, ſalua tamen veritate,& fide interpre
tis,ad ipſum referre.

26 *Super omnem terram*: fateor, interdum vniuerſam terram He-
27 bræis debere intelligi de tota illa prouincia,de qua eſt ſermo: ſed
non poſſum hoc loco mihi aliud perſuadere,quàm vt per omnem
terram,& omnes gentes,nempe quod fides loquitur,accipiã,quòd
non Iudæorum Deus ſit tantùm,ſed omnium gentium, & de om
nium ſalute cogitauerit dominus; vt victoriam illam,quam in Iu
dæa reportauit de hoſte humani generis, omnium noſtrum fuiſſe
putemus: toti enim mundo, & natus, & mortuus eſt filius Dei,
Hæc eſt manus &c. extenſio manus Dei nunc in bonum, nunc in
malum accipitur: & ſi de redemptione eſt ſermo, vide,quòd & ſa-
pientiæ,& potentię opus ſit;quæ duo per conſilium,& manũ intel
ligimus. *Auertet*:ad verbum,redire faciet,id eſt, retrahet,vt exten-
ſioni opponatur. כִּי primam vocem huius verſus 27. omiſit vulga-
tus,quòd interdum vacet, & hoc loco continuationis particula
eſt: vel pro relatiuo ponitur, vt aliquando Hebræi ſolent. Hinc
colligamus, debere nos,tam noſmet ipſos,quàm noſtra Deo com
mittere,& ab eo petere,vt de nobis cogitet,& noſtri velit curã ge-
rere:dicatque,atque ſtatuat ſalus eſſe noſtra, manumq; extendat,
vt liberet nos de aquis multis: nemo enim infirmare poterit con-
ſilium eius,& de manu eius nemo rapiet, quas apprehẽderit oues.

29 *Omnis tu*: exiſtimo eſſe phraſim,qua nos vtimur, totus gaudio
perfundor,vt non ad quantitatem Palæſtinæ,ſed gaudij potius re-
feratur.ne tota gaudio perfundaris,ne omnibus partibus,vel mo-
dis gaudeas,ne nimium exultes ô Palæſtina,quod obierit rex,qui
te domuerat. nã Ozias multis victoriis debilitauerat vires Palæſti
norum,vt eſt in libro Reg.& 2.Par.26.& vſque ad Aegyptum om
nia ſubiugauerat ſibi:huic ſucceſſit Ioathã, heres felicitatis pater-
næ. filiũ autem huius Ahaz quòd improbus fuiſſet,vexarũt rebel-
lantes

lantes Idumæi,& Palæſtini, & vrbes quaſdam Iehuda occuparũt. mortuo autem Ahaz , veriſimile eſt,quod depoſito iam paulatim metu, quem à diebus Oziæ conceperant, & cõfirmatis animis ob victoriam aduerſus Ahaz,in morte eius exultaſſent: nihil ſibi iam à poſteris Oziæ timentes. Ne , inquit,efferaris,animo: nã etſi nepos Oziç obierit,qui quamuis nõ te oppreſſerit,vt auus ſuus:quia tamen nepos erat,non omnino te tutã putabas;pronepos eius iam iã habenas regni ſuſcipit,qui te grauius affligat. lege 2.Reg.cap. 18.q.d; Ozias fuit veluti quidam ſerpens vulgaris, qui non magnopere formidatur:at pronepos eius erit vobis veluti aſpis,& veluti ſerpens ignitus,alatus.& fortè eſt alluſio ad virgã Moſis, quæ verſa eſt in colubrum. *volucrem*: volucris legendum : eſt autẽ part. ſecundæ מעופף ,id eſt volitans. Quò ſanctior fuit Ezechias auo ſuo, eò quoq; & hoſtibus magis fuit timendus,& inimicis populi Dei maiora damna intulit, vt videas, quanta imprudentia plena ſint impiorum gaudia,quodque ſi ſaperent,gaudij ſui occaſiones , luctus eſſe cauſſas ſuſpicari deberent.

Primogeniti. Hebræi בכור vocant, non ſolùm qui ante alios 30
naſcitur,ſed etiam quod pręcipuum,ſeu primarium eſt in aliis rebus,vt Iob 18. dicitur primogenitus mortis,id eſt, princeps : ſic Paulus vocat Chriſtum primogenitum creaturæ , & primogenitum mortuorũ:ergo primogeniti pauperũ ſunt pauperrimi quiq;. Iuxta hiſtoriam,hæc de regno Iehuda dicta ſunt à propheta,quòd ſub Ahaz infinita propè multitudo Iudeorum interierit ; & extrema paſſum ſit regnum illud,tam à Syris, quàm à fratribus ſuis Iſraelitis, qui vno die interfecerunt centum millia virorum,& in captiuitatem abduxerunt centum millia feminarum, puerorũ, &c. quamuis iuſſu dñi captiuos poſtea liberos reliquerint.vide. lib.2. Par.28.Sub Ezechia aũt floruit, ac planè reuixit regnum Iehuda; vt videas homini homo quid præſtet;& quantũ differat idem regnum à ſe ipſo,quando regnat Ahaz,vel quãdo Ezechias.Sed nũquid non infideles Iudæi incircũciſi dicendi ſunt, & Philiſthiim? non ne dominus Ieſus alatus eſt ſerpens,exaltatus in ligno,vt omnis qui credit in eum,non pereat,ſed habeat vitam æternam?nonne principes illi pauperum pauperrimi,ipſi, inquã, diſcipuli eius, ſub eius imperio ſecuri vitam duxerunt , in omnibus ſpiritalibus diuitiis diuites facti,deletis incredulis Iudæis? *Interficiam* : eſt tertia perſona,interficiet ſcilicet ſerpens ille ignitus.per radicem autem & reliquias,intellige patres,& liberos.

Vlula:verba Latina,eiulare,vlulare,ab hoc verbo Hebręo ſupra 31
ſunt ילל,quod tantũ in tertia reperitur.*Porta*:tropo ſcripturis famiſ liari

liari,portæ nomen,quod collectiuè hic accipe nunc leges, atque adeò ipſos magiſtratus,qui in portis iudicium exercebant, nunc robur, & potentiam declarat, quòd in portis eſſent propugnacula,à verbo שער ,quod ſpectrum, ſeu terriculamentum apparere ſignificat. hic itaque libenter pro magiſtratibus accipio, vrbes autem pro habitatoribus,ac ciuibus: poteſt quoque accipi, vt idem ſit bis poſitum. *Proſtrata.* verbum hebr. מג reſolui, ſeu liquefieri,quod durum,& compactum erat,ſignificat. *Veniet:* exercitum hoſtium fumo comparat, non ſolùm ob moleſtiam, ſed ob denſitatem acierum operientium faciem terræ: vel potius fumum vocat id, quod fumo ſimile eſt, nempe excitatum pedibus equorum,ac militum puluerem, qui & aduentantium hoſtium ſignum eſt caſtrenſe:ex quo etiam multitudinem hoſtium colligere ſolēt: & ei,quod ſequitur,congruit. *Et non eſt,qui effugiat agmen eius*, id eſt, nemo eſt,qui militiam illam detrectet: ego ſenſum,& verba expreſſi, & ne vnus quidem in caſtris, ſcilicet remanebit: vel & ne vnus quidem in tabernaculis ſuis,ſcilicet manet,adſunt accincti omnes. Eſt autem Iehuda ad Septentrionem eius partis Palæſtinæ, quæ totius prouinciæ nomen retinuit, vbi remanſerunt Philiſtæi, quos non deleuerunt Iſraelitæ. in qua erat Azotus, Gaza &c.

32 *Quid reſpondebitur nuntijs*: quia verbum eſt ſingulare, propterea per paſſiuum reddiderunt: at ſolet hebraiſmus nomini pluralis numeri apponere verbum ſingularis, & diſtributionem notat. vnde nomen nuntiorum in nominandi caſu accipio. Quid noui afferet nuntius cuiuſuis gentis à Iudæa? Quando, inquit, reuerſi fuerint nuntij,ſeu legati gentium ad ſuos; quid putatis noui referent? Quòd nimirum dominus fundauerit &c. epilogus eſt,quo breui explicat propheta felicitatē regni Iehuda ſub Ezechia, non ſolùm ob victoriam de Palæſtinis, ſed etiam ob deletos Aſſyrios, & diuitias,atque potentiam, quam comparauit Ezechias,vt legis in libro Reg.& Paral.fundare autem pro ſtabilire, & confirmare vſurpant Hebræi; quæ enim bene fundata ſunt, firma ſunt. *Et in ipſa ſperabunt*: verbum חסה ,quod noſtri ferè verbo confidendi, aut ſperandi vertunt, propriè eſt latibulum,ſeu protectionē quærere in aliquo: ſignificat ergo tutiſſimum præſidiū,& inexpugnabilem eſſe arcem Tcionis beneficio domini, qui, vt inopes,& qui humano auxilio deſtituti ſunt, aliquò ſeſe recipere poſſent, regem Ezechiam populo ſuo dederat,qui inſtauraret munitiones,& quæ ad tranquillitatem,& felicitatem illius afflicti populi neceſſaria forent,prouideret,atq; appararet.Sed quid illa ad ſtabilitatem eccleſiæ

eccleſię Dei ad quam veri pauperes,tanquam ad arcem munitiſſimam, etiam ſi infinitis peccatis premantur,confugientes reſpirāt, & felicem vitam ducunt? quid dicerent nuntij nationum, ſi diuitias, gloriam , atque ſecuritatem eccleſiæ poſſent oculis cernere? ſed hæc carnales homines ignorant.

CAPVT QVINTVMDECIMVM.

Noua.		Vetus.
ONVS Moab. *quoniam in nocte deuaſtata eſt Ar, Moab ad ſilentium redactus eſt: quoniam in nocte deuaſtata eſt Kir, Moab ad ſilentium redactus eſt.*	1	ONVS Moab. *quia nocte vaſtata eſt Ar, Moab conticuit: quia nocte vaſtatus eſt murus, Moab conticuit.*
Aſcendit Habaith, et Dibon ad excelſa ad fletum, ſuper Nebo, & ſuper Medeba Moab vlulabit. in omnibus capitibus eius [eſt] caluitium, omnis barba raſa.	2	*Aſcendit domus, et Dibon ad excelſa in planctum, ſuper Nabo, et ſuper Medaba Moab vlulabit: in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur.*
In plateis eius accinxerunt ſe ſacco, ſuper tecta eius, & in plateis eius quiſque vlulabit, deſcendit in fletu.	3	*In triuiis eius accincti ſunt ſacco, ſuper tecta eius, & in plateis eius omnis vlulabit, deſcendit in fletum.*
Exclamabit Heſebon, & Elaleh, vſque Iahaz audita eſt vox eorum, atque ideo milites Moab vociferabuntur. anima eius male ſe habuit.	4	*Clamabit Heſebon, & Eleale, vſque Iaſa audita eſt vox eorum, ſuper hoc expediti Moab vlulabunt: anima eius vlulabit tibi.*
Cor meum ad Moab acclamabit, profugi eius vſque ad Segor vitulam triennem, quia ſupra Luhith in fletu aſcendet, & per viam Hornaim clamorem contritionis excitabunt.	5	*Cor meum ad Moab clamabit, veſtes eius vſque ad Segor vitulam conternantem: per aſcenſum enim Luith flens aſcendet, & in via Oronaim clamorem contritionis leuabunt.*
Quoniam aquæ Nimrim deſertæ erunt: quoniam aruit fœnum, defecit germen, viror non fuit.	6	*Aquæ enim Nemrim deſertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit.*
Iccirco abundantiam, quam fecit, et diuitias eorum ſuper torrentem ſalicum portabunt eas.	7	*Secundum magnitudinem operis, et viſitatio eorum ad torrentem ſalicum ducent eas.*
Quoniam circumibit clamor terminum Moab, vſque ad Aeglaim vlulatus eius, & [vſque] beer Aelim vlulatus eius.	8	*Quoniam circumibit clamor terminum Moab vſque ad Gallim vlulatus eius; & vſque ad puteum Elim clamor eius;*

Quia Quia

Noua.

9 *Quia aquæ Dimon plenæ ſunt ſanguine: ponam enim ſuper Dimon additamenta: & iis, qui euaſerint ex Moab leo, & reliquiis terræ.*

Vetus.

Quia aquæ Dimon repletæ ſunt ſanguine: ponam enim ſuper Dimon additamenta: his qui fugerint de Moab leonem, & reliquijs terræ.

1 QVAE in hoc cap. continentur, ex hiſtoria pendent, quæ in ſacris literis non habetur. arbitror autem, quod de ea vaſtatione agatur, quæ ab Aſſyriis facta eſt in vniuerſis illis prouinciis ab Aſſyria vſque ad Aethiopiã. ſed hoc intelligere non vſq; adeo nobis neceſſariũ erat: ſatis nobis ſit etiam in hac vita eos, qui non ſunt de populo Dei ob ſcelera ſua puniri, ne ſi perpetuò impunè agerent: aut Deum eſſe ignorarent, aut rationem vitæ ſuę Deo placere putarent: erant autem Moabitæ vicini Iſraeli, & poſteri Loth nepotis Abrahæ: quapropter & cauſſa eorum non omnino aliena erat à rebus Iſraelitarum. *Vaſtata.* hoc verbum, ad Ar, refero, ſequens, cõtinet, ad Moab; neq; de genere nimiùm ſis ſolicitus: nã neq; Hebræis ſcriptoribus multũ curæ eſt: ſicut infrà nomen ער cap. 23. iungitur verbo maſculino שדד, quòd hic quoq; ponitur. Moab, inquit, redactus eſt ad ſilentiũ, periit, actum eſt de Moab, quòd vna nocte Ar, præcipua ciuitas vaſtata ſit. Eodẽ modo diſtingue membrum ſequens: vnde קיר quamuis murum, ſeu parietem ſignificet, pro nomine proprio hic accipe: notandum, aũt quòd עיר ab excitando dicta eſt, ſicut & עיר, ſuprà iam annotauimus, à verbo עור: iccirco data opera vſus eſſe videtur propheta verbo דמה, quod ſilere, & quieſcere ſignificat.

2 *Domus.* videtur eſſe nomen proprium Habaith, & ה eſſe radicalis littera, vt vocant. loquitur autem de aſcenſu ad loca idolorũ: in aduerſis enim ad deos ſuos vnaquæque gens ſolet confugere: at ſicut aſcẽderunt, vt corã diis ſuis flerent; ita etiã deſcenderũt flentes: hoc enim eſt deſcendere in fletu, quod ſequenti verſu dixit.

4 *Expediti.* ſolent Hebr. milites, qui ex populo in militiam extrahuntur, חלוצים, id eſt, electos, ſeu expeditos appellare à verbo חלץ, quod extrahere, ſubtrahere, ſeu expedire ſignificat. *Vlulabunt.* verbum רוע non propriè vlulare ſignificat, ſed voce plena perſonare ſiue id fiat ore, ſiue buccina: plerunque autem de læta vociferatione dicitur, ſed & interdum de triſti & infauſta, Iud. 7. & hoc loco *Vlulabit tibi:* ſibi legendum eſt.

5 *Cor meum ad Moab:* ſunt qui hęc verba, vt voces Moabitarum accipiant, quod ne mihi placeat, facit locus Ierem. 48. Iccirco cor meum ad Moab ſonabit, velut cithara &c. vt etiam ſequenti

cap.

cap.verſ.11. mihi ergo magis placet, vt ſint verba prophetæ, non quaſi doleat de vaſtatione Moabitarum, ſed, quaſi dicat, mihi in animo eſt edere carmen de clamoribus, & afflictionibus Moab, quem ſenſum confirmat verſ.9.capitis ſequentis. *Vectes eius.* à fugiendo dicuntur Hebr. vectes בריחים, quòd ab vna in alteram partem veluti motu ſuo fugiant. deinde transfertur ad ſignificandos optimates, de quo infrà 43 quòd ſint munimēta, & veluti repagula populi, in qua ſignificatione hic accipi poſſet nomē, quòd ſcilicet optimates Moabitarū fugerint vſque ad Segor, ſeu Tcoar, quæ eſt in finibus Moabiticæ prouinciæ. ſed ſimplicius eſt, vt iuxta naturalem ſignificationem, pro profugis accipiamus. *Vitulam conternantem:* poteſt hoc ad Moab pertinere, & repetendum eſt cor meum ad vitulam triennem clamabit, ſic vocat regionem illam ob pinguedinem, & fertilitatem ſoli. *Per aſcenſum Luith:* ה in nomine iſto proprio motum notat. מעלה pro præpoſitione, ſuprà accepi. is enim interdum vſus eſt huius vocis, *Flens aſcendet.* hebraiſmum molliuit. In fletu, vel cum fletu aſcendet.

Deſertæ erunt, vel abominationi erunt, vel in ſtuporem erunt. 6
vulg. apud Ierem. dicit, peſſimæ erunt: vtrobique autem eſt illud nomen, de quo iam non ſemel dixi משמה, id eſt, afflatus, ſibilus, horror, & admiratio. Excitabunt, inquit, vocem, qualem edere ſolent quando nullæ ſunt aquæ Nemrim. quando propter ariditatem ægrorum eiulatus edunt, & planctum.

Magnitudinem. verbum יתר eſt, quod nos dicimus ſupereſſe, ex- 7
cedere, & ſimilia; notatque interdum excellentiam: nomen autem hoc יתרה, pro abundantia, & rerum affluentia accipio, vt Ierem. 48. vbi cum ה legitur. *Operis:* multò aliter vertit interpres hæc verba apud Ierem. ego vt verbum accepi hanc vocem, & relatiuum more Hebr. deeſſe puto. *Et viſitatio eorum:* ego cum docto quodam viro viſitationem hîc pro rebus ipſis, quas qui habet, ſæpe viſitat, atque recenſet, & quarum rationē habet, accipiendum puto, id eſt, pro diuitiis repoſitis, ſicut Leuit. 5. hoc verbum in ſecunda coniugatione, in voce paſsiua pro depoſitū eſſe, & nomen inde deductum פקדון, depoſitum vel repoſitum ſignificat: hoc ipſum quoque nomen, de quo nunc agitur, in plur. vulg. Ierem. 52. carcerem dixit, alibi cuſtodias: ergo hîc repoſita, vel repoſitum vertere poteris. *Ducent.* iam de verbo נשא ſæpe dictum eſt: verbo deferendi ſeu portandi, vt hoc loco, ſæpius neceſſe eſt vertere: torrens autem ſalicum erat in finibus Moab, vbi hoſtes prædam fortè diuidere ſtatuerant. quòd ſi abundantiam ſuam, & diuitias ſuas, non eorum, vertas; intellige ipſos

Moabi-

Moabitas aufugientes, illuc detuliſſe bona ſua &c.

8 *Circumibit clamor &c.* hic verſus eiulationem, & vlulatum deſcribit, qui direptionem bonorum ſecutus eſt: & ſicut עַל כֵּן pro כִּי ſuperiori verſu poſitum videtur; ita hic כִּי pro עַל כֵּן. terminus autem Hebr. non tantùm extremitates prouinciæ ſignificat, ſed & quidquid eſt ſpacij inter terminos: Aeglaim verò, & Beer, id eſt, puteus Elim erant in finibus Moab.

9 Erat quoque Dimon in finibus Moab, vt patet ex libro Numerorum: torrentem ergo illum ſanguine occiſorum repletum dicit: qui fortè idem eſt cum torrente ſalicum: quòd ibi hoſtes multos ex captiuis occiderent: quorum ſanguine augēdas aquas Dimon dicit dominus. ſiquis verò euaderet, in leonem incurreret. eſt autem prouerbialis forma ſcripturis familiaris, leo, laqueus, &c. fugientibus. vide Ierem. 48. vbi hæc eadem hiſtoria deſcribitur, & ferè eiſdem verbis.

CAPVT SEXTVMDECIMVM.

Noua.		Vetus.
Mittite arietem, qui dominetur in terra à petra deſerti ad montem filiæ Tzion.	1	*Emitte agnum dominatorem terræ, de petra deſerti ad montem filiæ Sion.*
Et erit, ſicut auis vaga, nidus dimiſſus, [ſic] filiæ Moab coactæ pertranſire Arnon.	2	*Et erit, ſicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes: ſic erūt filiæ* Moab *in tranſcenſu* Arnon.
Ini conſilium, fac iudicium, pone quaſi noctem vmbram tuam, in medio meridie abſconde expulſos, vagum ne prodas.	3	*Ini conſilium, coge conſilium, pone quaſi noctem vmbram tuam in meridie: abſconde fugientes, & vagos ne prodas.*
Peregrinentur apud te expulſi mei, Moab ſis latibulum ipſis à facie vaſtatoris: defecit enim emunctor, ceſſauit vaſtator: conſumpti ſunt, qui conculcando eijciebant è terra.	4	*Habitabunt apud te profugi mei: Moab eſto latibulum eorum à facie vaſtatoris: finitus eſt enim puluis, conſummatus eſt miſer, defecit, qui conculcabat terram.*
Et confirmatum eſt in miſericordiâ ſolium, & ſedebit ſuper eum in veritate in tabernaculo Dauid iudex, & quærens iudicium, & feſtinus iuſtitiæ.	5	*Et præparabitur in miſericordia ſolium, & ſedebit ſuper eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans, & quærens iudicium, & velociter reddens quod iuſtum eſt.*
Audiuimus ſuperbiam Moab, *ſuperbus eſt valde: ſuperbia eius, & faſtus*	6	*Audiuimus ſuperbiā* Moab, *ſuperbus eſt valde: ſuperbia eius, & arrogantia*

Noua.

ſtus eius, & furor eius non ſic vectes
eius.
Iccirco vlulabit Moab ad Moab: 7
vniuerſus ipſe vlulabit ſuper viros
Chirhereſeth, promitte tantùm per-
cuſſos eorum.
Quoniã arua Heſebon exciſa ſunt, 8
vinea Sebmah domini gentium con-
quaſſauerunt ſurculos eius, vſque ad
Iazer pertigerunt, errauerunt per de-
ſertum, propagines eius dimiſſæ ſunt,
tranſierunt mare.
Propterea deflebo in fletu Iazer vi- 9
nea Sabama, humectabo te lacryma
mea Heſebon, & Eleale: quia ſuper
æſtiuos fructus tuos, & ſuper meſſem
tuam ouatio cecidit.
Et ſublatum eſt gaudium, & ex- 10
ultatio de Carmelo, & in vineis non
iubilatum eſt, neque acclamatum: vi-
num in torcularibus non calcauit cal-
cator, ouationem ceſſare feci.
Iccirco viſcera mea ad Moab, quaſi 11
cithara, ſonabunt & intimum meum
ad Chir Hares.
Et erit: cùm apparuerit, quòd defa- 12
tigatus eſt Moab, ſuper excelſum [aſcẽ-
det] & veniet ad ſanctuarium ſuum
ad deprecandum, & non poterit.
Hoc eſt, quod locutus eſt Iehoua ad 13
Moab ex tunc.
Et nunc locutus eſt Iehoua dicendo; 14
in tribus annis (quales ſunt anni mer-
cenarij) paruifiet gloria Moab cum
omni ſtrepitu multitudinis, & reli-
quum erit modico minus, non copio-
ſum.

Vetus.

gantia eius, & indignatio eius plus,
quàm fortitudo eius.
Iccirco vlulabit Moab ad Moab,
vniuerſus vlulabit: his, qui lætentur
ſuper muros cocti lateris, loquimini
plagas ſuas.
Quoniam ſuburbana Heſebon de-
ſerta ſunt, & vineam Sabama do-
mini gentiũ exciderunt, flagella eius
vſque ad Iazer peruenerunt, errauc-
runt in deſerto, propagines eius reli-
ctæ ſunt, tranſierunt mare.
Super hoc plorabo in fluctu Iazer vi-
neam Sabama, inebriabo te lacryma
mea Heſebon, & Eleale: quia ſuper
vindemiam tuam, & ſuper meſſem
tuam vox calcantium irruit.
Et auferetur lætitia, & exultatio
de Carmelo, et in vineis non exulta-
bit, neque iubilabit. vinum in torcu-
lari non calcabit, qui calcare non con-
ſueuerat: vocem calcantium abſtuli.
Super hoc venter meus ad Moab,
quaſi cithara ſonabit, & viſcera mea
ad murum cocti lateris.
Et erit: cùm apparuerit, quòd labo-
rauit Moab ſuper excelſis ſuis, ingre-
dietur ad ſancta ſua, vt obſecret, &
non valebit.
Hoc verbum, quod locutus eſt ad
Moab ex tunc.
Et nunc locutus eſt dicens; In tribus
annis, quaſi anni mercenarij, aufere-
tur gloria Moab ſuper omni populo
multo, & relinquetur in eo, ſicut ra-
cemus paruus & modicus, & nequa-
quam multus.

QVID alij hoc loco ſentiant, non opus eſt referre: ego quia 1
participiũ מושל non video cui rectè attribuatur, niſi nomini

כר, alium hîc ſubeſſe ſenſum putaui, nẽpe vt ſit ironia, quæ notat, & pulſat ferociam illam, atque arrogãtiam Moabitarum, quando iunctis Ammonitis venerunt aduerſus Ioſaphat regem Iehuda, quaſi dicat, mittite nũc militem, ſeu exercitum ab vrbe, quæ dicitur rupes deſerti, ſeu petra, ad montem Tcion, qui dominetur, & terram ſibi ſubiiciat: ſcilicet in eo ſtatu res veſtræ ſunt: nihil equidem minus poteritis facere, quinimo veſtræ illius arrogantiæ nunc pœnas luetis &c. eſt autem כר aries, cuius plurale interdum etiam inſtrumenta quædam bellica ſignificat, quæ Latini arietes vocant, & כרי, quod poſitum eſt pro כרים, viros fortes, & bellicoſos ſignificat. 2. Reg. 11 ſicut figuratè, qui fortitudine aliis antecellunt, dicuntur in ſcripturis עתודים hirci, & אלים arietes. Hîc autem כר collectiuè accipitur. quòd ſi מושל in dandi caſu velis accipere, (vt quidam volunt) erit etiam ironia in hunc modum; Vos, qui diuites eſtis arietum & ouium, mittite tributum; videte an placare poſsitis muneribus regem, & ducem, qui nunc dominatur, regem noſtrum Ezechiam: ſed ſera eſt pænitentia &c.

2 *Et erit*. futurum eſt, vt Moabitæ ſint ſimiles aui &c. *Fugiens* נודד ſiue à נד ſiue à נדד ſignificat motum celerem, fugam, agitationem, neque poteſt commodè vno ſemper verbo reddi. vagam, vel vagabundam hîc dicere poſſumus. *Et pulli &c.* ſenſum expreſſit vulg. vſurpat enim hebraiſmus nomen nidi interdum pro ipſis pullis: & vocat nidum dimiſſum, pullos deiecto nido, huc atque illuc volitantes, & repetenda eſt nota ſimilitudinis, & ſupplenda nota, quæ illi ſolet reſpondere; ſic vel ita &c. quas non rarò Hebræi omittunt. *in tranſcenſu.* ſenſum non mutauit vulg. ego abraſis pũctis, video מעברות poſſe eſſe participium, quod pręteritũ vocant tertiæ coniugationis, id eſt, factæ tranſire, & ita intellexiſſe videtur vulg. alioqui vox hæc vada ſignificat, in qua ſignificatione ſi velis hic accipere, ſunt aliæ voces ſupplendæ. Hîc erit ò Moab ſtatus rerum tuarum, quem confer cum arrogantia tua, qua ſubiicere tibi volebas montem Tcion.

3 *Ini conſilium &c.* continet hic verſus alteram ironiam non minus acrem aduerſus Moabitas. iſti enim (vt eſt veriſimile) cùm rex Aſſyrius aduerſus Iehudã contenderet, & ciuitates regni Iehuda cœpiſſet ſubiugare, conciliũ cogebant, & quod fit in arduis deliberationibus, vocatis regni Satrapis in dubium vocabant, an excipiendi eſſent profugi Iudæi, qui metu Aſſyriorum ad Moabitas confugiebant: timere enim poterant, ne in ſe prouocarẽt Aſſyriorum indignationem. Inſumebant itaque dies in huiuſmodi deliberationibus:

tionibus:cùm interim Iſraelitæ vagi huc, atque illuc abirent late-
bras quærẽtes hos irridet propheta,quòd regnum Iehuda ſub Eze
chia fuerit à Deo confirmatum, & Aſſyrij deleti.ipſi autem Moa-
bitæ pœnas luerent huiuſmodi crudelitatis, eadem perpeſſi, quæ
Iſraelitæ. *Coge concilium*. ad verbum, *Fac iudicium*. ſed ſenſus eſt,
quem vulg. expreſſit.verba Hebræa habent Vau pro Iod.*In meri-
die*:ſic verba expreſſetis,in medio meridie,id eſt,in feruore meri-
diano,in ipſo nempe perſecutionis feruore. *Pone, abſconde &c*.non
inducta perſona loquentis, ſed poſita hæc verba iuxta illa, ini
conſilium; coge concilium,ſignificant inhumanitatem Moabi-
tarum, qui cùm res proximorum præſens poſtularet auxilium,
ad deliberationes ſeſe conuertebant.
Habitabunt.carent modis,quos Latini habẽt: vtunturq; futuris, 4
pro ipſis,habitent,agant, ſeu peregrinentur. in te, inter vos, apud
te. *Finitus eſt enim puluis*. vox hebr. מץ glumam, id eſt, follicu-
lum triturando decuſſum de granis frumenti:deinde paleas,quiſ-
quilias, &c. ſignificat ſi cum holẽ proferatur:at mez emulſorem,
ſeu emunctorem ſignificat à verbo מץ vel מץ: neque alibi me-
mini me legiſſe in hac forma: ſed Prou. 30. מץ eadem ſignifica-
tione:eundem autem ſubeſſe ſenſum putato. ſiue dicas defeciſſe
emunctorem,ſiue expreſſorem, id eſt, qui grana ex folliculis ex-
cutiat:ſiue defeciſſe puluerẽ, id eſt, glumam, folliculos, paleas
&c. id eſt, defecit trituratiò, vel defecit gluma, id eſt, qui erant
excutiendi,excuſſi ſunt;& qui erant ventilandi,ventilati ſunt;iam
non ſunt paleæ inter nos, iam grana munda ſumus. eſt autem ra-
tio irriſionis, quaſi diceret; non eſt, quòd iam conſilium ineas,
aut concilium cogas: an debeas profugos recipere: iam defecit,
qui triturabat Iſraelitas, &c. *Qui conculcabat terram*. additur ver-
bum plurale participio ſingulari, id eſt, conſumpti ſunt omnes
conculcatores. *Terram*. hebr. è terra, id eſt, qui conculcando
è terra eiiciebat.vel potius hoc coniungẽdum eſt cum verbis præ-
cedentibus, ceſſauit è terra,conſumpti ſunt è terra &c.
Et præparabitur.coniunctio vau;coniungit ſententiã hanc verbis 5
præteriti, quæ præcedunt;ideo per præteritum potius verterem:
non ſolùm,inquit,non eſt, qui nos cruciet,ſed & regnum Iehuda
confirmatum eſt bonitate,& miſericordia Dei noſtri. *Et ſedebit*.
in præterito quoque dicendum, ſic enim magis confirmatur irri-
ſio. Iam habemus, inquit, qui ſedeat in ſolio in veritate. Sunt
hic attributa boni regis, qui ſumma cum veritate, ſeu fidelitate
regium munus exercet,Deo obediens, & populum ſuum non de-
fraudans,neque dolis res eorũ auertens,iuſtitiæ adminiſtrãdæ ſtu
P 2 dioſus,

dioſis,atque adeo feſtinus ad reſpondendum de iure, & tribuendum cuique quod ſuum eſt. *Et velociter reddens*. duabus vocibus expreſſit vim nominis מהיר, quod propriè feſtinum ſignificat: feſtinus ergo iuſtitiæ eſt,qui nulla mora, nullis tergiuerſationibus ius reddit,cauſſas iuſtè dirimit.nã in iure dicẽdo vel ipſa cũctatio ſæpe non parũ iniuſtitiæ continet. Quãuis hæc de Ezechia pro Iſraele aduerſus Moabitas dicta videantur; ne dubitet Chriſtianus lector,hæc in Chriſtũ dominũ rectius conuenire, qui populo ſuo, dũ extrema pateretur,adfuit: regnũ Dauid ſtabiliuit,deletis hoſtibus,peccato,morte,& inferno;vt vniuerſos nobis inimicos irridere merito poſſimus.Facit quoq; hic locus aduerſus diuites,auaros, qui negligẽtes, & difficiles ſunt ad ſubueniendũ pauperibus,& in nulla re magis cunctabũdi,q̃ in eleemoſynis erogandis:cùm interim pauperes fame, & frigore pereant.&c.non hæc diu perferent pauperes Chriſti, ò diuites: non ſemper vobis erũt ludibrio: deficient hoſtes; ceſſabunt gemitus, & lacrymæ: & dominus iudicabit in iuſtitia pauperes,&c.

6 *Audiuimus ſuperbiam &c.* ecce quod primo verſu dicebamus de ſuperbia,& arrogantia Moabitarum. illud autem *plus quàm fortitudo eius* vulg. non malè vertit: ego verba, & hebraiſmum retinui,quòd facilis eſſet: vectes enim interdum vocat Hebr. fortitudinem,ſeu potentiam,vt infrà 41. & Iob 11. &c. eadem voce vtitur Ierem.48.quæ Oſee 11.pro optimatibus videtur accipi, & credo,quòd à ſolitudine ſic dicantur vectes, & aliæ res: quæ rem aliquam ſolæ ſuſtentant, vt magiſtratus, &c. nam בדד eſſe radicem puto.

7 *His qui letantur*. אשישים ferè omnes Hebræi hic pro fundamentis accipiunt:ſed neque locum aliquem proferũt ex ſcripturis, vbi hoc nomen ſic accipiatur,neque certas coniecturas,quibus oſtendant vocem,id ſignificare.nam quòd אשיות fundamenta ſignificet à verbo שות, id eſt, poſuit, facilè concedam:at vnde geminatum אשישים? & quidem vulg.à verbo שוש, vel שיש deductum putauit; id eſt,gauiſus, ſeu lætatus eſt:neq; eſt aſpernandus ſenſus,quẽ nobis affert. nam חרשת fabrefacturam ſignificat,& חרש fictile vas,& קיר murum,quaſi dicat proferte plagas, ſeu fracturas illis, qui ſibi placent in fabrefacturis murorum:nam & הגה verbum canere, ſeu promere interdũ notat, & נכאים poteſt eſſe à verbo נכה,ה in א commutato,& læſos ſeu percuſſos ſignificat; quibus adde quòd aliis punctis nomen נכאים poteſt eſſe in plur.cum affixo pronomine,vt ſignificet læſos eorum,vel percuſſuras eorũ,vel ſuas, &c.quæ dixi vt nemo audeat re minimè cõſiderata dictis tantùm Rabinorum

con-

contentus vulg. interpretem damnare, quod plerique ſolent. ego alium ſenſum indicaui in mea editione, non quòd eum præferam interpretationi vulgatæ: ſed vt ſciat lector aliter hæc iuxta hebr. poſſe accipi. poſthabitis enim Rabinorum commentis: nomen אשישי, ſicut & verbũ quartæ conjugationis התאששו, de quo infrà 64. à nomine אש deduci poteſt, & quidem verbum notat viriliter agere, & nomen hoc geminatum, id quod maximè virile eſt, id eſt, virtutem, fortitudinem, robur nos perſpicuitatis cauſſa vertimus, viros: nam Ierem. 48. vbi hæc eadem ſententia ponitur, pro אשישי eſt אנשי. propterea, inquit, ſuper Moab vlulabo, & ad Moab vniuerſum exclamabo, ad viros Chir hæres &c. accipio itaque Kirhereſeth pro nomine proprio, & verbum תהגו cum vulg. promere, canere, loqui, de quo iam ſuprà quaſi dicat, cantu lugubri promite nomina perturbatorum. nihil aliud, quàm numerum conſternatorum, ſeu potius cæſorum proferatis ad viros, qui in ſua fortitudine confidebant, vel totus vlulabit ſuper viris Kirhereſeth: commemorabitis tantummodo vulneratos, ſeu percuſſos eorum: illud enim, ſuper viris tam præcedentibus, quàm ſequentibus connecti poteſt.

8 *Suburbana*: Moabitas comparat propaginibus, quæ longè, lateque emittuntur; irridet itaque propheta florentem ſtatum Moabitarum, qui aduentantibus hoſtibus, huc, atque illuc diſperſi, quidam ad vltimos fines regni properaturi erant: alij per deſertum, quod Moabitis adiacet, vagi erant abituri: quidã verò mare mortuum tranſituri, vt ſaluti & rebus ſuis conſulere poſſent.

9 *Irruit*: נפל cecidit, ruit; interdum verbo intercedendi optimè redditur. Ioſue 21. non cecidit quidquã de omni verbo &c. & iuxta hanc phraſim habetur Luc. 16. Facilius eſt cælum, & terram tranſire, quàm legis vnum apicem cadere, ſic & hoc loco, quod ſequenti verſu explicatur: ſenſum tamen vulgati interpretis, quòd ſcilicet hoſtes in meſſem, & vindemiam Moabitarum ſummo cum clamore irruerent, confirmat locus Ierem. 48. vbi dicitur prædo irruiſſe ſuper meſſem &c. vide locum, qui omnino idem eſt.

11 Verſum hunc accipiendum exiſtimo, vt præcedenti capite verſ. quinto. *Venter meus.* nomen מעי Hebræis eſt aceruus: infrà 17. à verbo עוה, id eſt curuum fuit.

12 *Et erit, cùm apparuerit &c.* vel futurum eſt autem, cùm apparuerit, (ſcilicet malum hoc, quod prædico) quòd defatigatus Moab ſuper excelſum [ſcilicet velit conſcendere] & veniat ad ſanctuarium ſuum, (id eſt, venire velit) neq; valeat, ſcilicet præ laſſitudine, parum diſtat hic ſenſus ab altero, quem in verſione expreſſi, &

hanc germanam interpretationẽ huius verſus eſſe exiſtimo: neque diſtinguere oportet excelſum à ſanctuario: atque hoc præter alia malum habet ſuperſtitio eorum, qui falſos deos colunt, vt quia certo loco addictum & affixum putant diuinum numen, cũ corpore illuc accedere non poſſint, omnino eis deſperandum ſit in rebus aduerſis: cultores autem veri numinis ita religionem certis locis ac temporibus aſſignant, vt tamen intelligant Deũ vbique adeſſe, & omni tempore, & loco, vt ſi manus cordis leuent, & genua flectant Deo ſuo, exaudiantur. Ne exiſtimes autem prophetã in miſeria aut infelicitate numeraſſe, quòd nõ poſſent adire excelſa ſua Moabitę: nihil enim auxilij à diis ſuis poſſent (etiã ſi maxime adiſſent) impetrare, ſed ſecundum deprauatã opinionem eorum hoc addidit: nemo enim eſt, qui nõ ſuſpicetur & crucietur animo, ſi in aduerſis rebus intelligat præpeditam ſibi eſſe viã, quominus quem pro Deo colit, poſſit adire, precari atq; conſulere. neq; quiſquam eſt tam barbarus, qui cùm humana omnia aduerſa ſibi experitur, à Deo petendum auxilium non arbitretur.

13 *Hoc verbum.* ita habet Hebraiſmus, quẽ ego molliui: eſt autem idem, quod Ier. 48. Hucuſque iudicia Moab. *Extunc*, id eſt, multò

3 antè quàm fierent, olim, ex multo tempore, infrà 45.

15 *Quaſi anni mercenarij*: quibus nihil deeſt, neque ſupereſt. *Auferetur.* verbum קלה propriè eſt torrere: in paſſiua leuem fieri, ſeu extenuari. quare vulg. non malè reddidit: poteſt & pro vilipenſione accipi, quòd enim torretur, leue fit, & habet affinitatem cum verbo קלל. vide ſuprà cap. 3. verſ. 5. vbi participiũ vocis paſſiuæ pro vili, ſeu leui penſo accipitur. *Gloria.* pro diuitijs, aut pro nobilitate, & magnatibus ſolet accipi כבוד. *Super omni populo multo.* nõ dubium, quin המון interdũ populum, multitudinem, vulgus ſignificet, de qua voce iam ſuprà dixi, quòd & ſtrepitum, qui ex multitudine oritur, deſignet. רב autem, & adiectiuè, & ſubſtantiuè accipi poteſt: ſenſus idem eſt: ſtrepitus enim multitudinis pro ipſo populo, ſeu turba, immo & pro exercitu accipi poteſt: ego libenter nomine gloriæ nobiles & primates; nomine autẽ turbæ, ſeu ſtrepitus multitudinis, vulgus & populũ reliquum intelligo. *Sicut racemus.* in hebræis Biblijs non habentur, quæ nunc circumferũtur.

CAPVT DECIMVMSEPTIMVM.

Noua.	Vetus.
1 ONVS Damaſci: *ecce Damaſcus deſinet eſſe ciuitas: & erit aceruus ruinæ.*	ONVS *Damaſci: ecce Damaſcus deſinet eſſe ciuitas, & erit ſicut aceruus lapidum in ruinæ.*
De-	De-

Noua.		Vetus.
Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt, & accubabunt, neque erit qui exterreat.	2	*Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt, et requieſcent ibi, et non erit, qui exterreat.*
Et ceſſabit munimentũ ab Ephraim, & regnum à Damaſco: & reliquiæ Syriæ, ſicut gloria filiorum Iſrael erũt, fidelis ſermo Iehoua tcebaoth.	3	*Et ceſſabit adiutoriũ ab Ephraim, et regnũ à Damaſco: et reliquiæ Syriæ, ſicut gloria filiorum Iſrael erũt, dicit dominus exercituum.*
Et erit in die illo: exhaurietur gloria Iacob: & pinguedo carnis eius macreſcet.	4	*Et erit in die illa: attenuabitur gloria Iacob: & pingues carnes eius emarceſcent.*
Et erit, ac ſi quis colligeret meſſem ſtantem, & brachium eius ſpicas metat, ac ſi quis colligat ſpicas in valle Rephaim.	5	*Et erit ſicut congregans in meſſe, quod reſtiterit, et brachium eius ſpicas leget, & erit ſicut quærens ſpicas in valle Rephaim.*
Et relinquetur in eo racematio, ſicut excuſſio oliuæ: duæ [aut] tres baccæ in cacumine rami: quattuor [aut] quinque in prominentiis eius fructiferæ, fidelis ſermo Iehoua Dei Iſrael.	6	*Et relinquetur in eo, ſicut racemus, et ſicut excuſſio oleæ duarũ, vel triũ oliuarum in ſummitate rami: ſicut quattuor, aut quinq; in cacuminibus eius fructꝰ eius: dicit dominꝰ Deus Iſrael*
In tempore illo innitatur quiſq; ſuper factore ſuo, & oculi eius ad ſanctum Iſraelis reſpiciant.	7	*In die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum, & oculi eius ad factorem ſuum reſpicient.*
Neq; reſpectum habeat ad altaria opus manuum ſuarum: & quod fecerunt digiti ſui, ne videat, neque lucos neque ſolaria.	8	*Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus eius: et quæ operati ſunt digiti eius, non reſpiciet lucos, & delubra.*
In die illo erunt ciuitates munitionis eius, ſicut derelictio frondium, et ramorum qui derelicti ſunt à facie filiorum Iſrael, & erit deſolatio.	9	*In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, ſicut aratra, & ſegetes, quæ derelictæ ſunt à facie filiorum Iſrael, & erit deſerta.*
Quia oblita es Dei ſalutis tuæ, & petræ munitionis tuæ non es recordata, idcirco plantabis plantas iucunditatum, & palmitẽ alienũ inſeres eis.	10	*Quia oblita es Dei ſaluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata: propterea plãtabis plantationẽ fidelem, et germẽ alienũ ſeminabis.*
In die plantationẽ tuam multiplicabis vehemẽter, et poſtridie ſemen tuũ germinare facies, ablata eſt meſſis in die hereditatis, & dolor inſanabilis.	11	*In die plantationis tuæ labruſca, & mane ſemen tuum florebit: ablata eſt meſſis in die hereditatis, & dolebit grauiter.*
Væ multitudini populorum multorum ſicut fremunt maria, frement,	12	*Væ multitudini populorum multorum, vt multitudo maris ſonantis:*

Noua.		Vetus.
& fremitus populorum ſicut fremitus aquarum validarum irruent.		*& tumultus turbarum, ſicut ſonitus aquarum multarum.*
Populi ſicut ſonitus aquarū multarum irruent, & increpabit in eum, & aufugiet procul: et perſecutionem patietur, ſicut gluma montium ante ventum, et ſicut globus ante turbinē.	13	*Sonabunt populi ſicut ſonitus aquarum inundātium: et increpabit eum, & fugient procul: & rapientur ſicut puluis montium à facie venti, & ſicut turbo coram tempeſtate.*
In tempore veſpertino, & ecce terror, & ante lucem non erunt. hæc eſt pars diripientium nos, & ſors deprædantium nos.	14	*In tempore veſpere, & ecce turbatio: in matutino, & non ſubſiſtent. hæc eſt pars eorum qui vaſtauerunt nos, & ſors diripientium nos.*

1 DESINET *eſſe ciuitas*. hebraiſmmm doctè vitauit ſenſum reddens, hebr. ablata à ciuitate. *Aceruus lapidum*. lapidum addidit interpres: de nomine autem מעי vide capite præcedenti.

3 *Adiutorium*. heb. מבצר eſt à verbo בצר cuius ſignificatio propria eſt, circūludere, ſicut qui caniſtro fructus includit hinc eſt quòd de ciuitatibus muris incluſis dicitur, hinc nomen pro munimento. erat autem Syria ſeu Damaſcus munimentum Iſraelis aduerſus regnum Iehuda. iſti ergo, qui ſimul Iudęos deuaſtabant, in ſupplicio ſimiles fuerunt. quia verò pænè incredibile videbatur, vt Damaſcus in aceruum lapidum foret, addit confirmationis notam, fidelis ſermo Iehoua.

4 *Attenuabitur gloria Iacob, &c.* ecce quo pacto in ſupplicio ſimiles futuri ſint; verùm in punitione Iſraelitarū myſterium ſubodorari oportet lectorē, neq; enim ruinā ſolùm corporalē intuetur propheta, ſed & ſpiritalem. *Attenuabitur*. vel exhaurietur, vt verbum דלל ſignificare videtur: Paul. ad Ro. Iſraelitarū fuiſſe gloriā teſtatur, ſoli enim dicebātur, & erant populus Dei: qua tamen gloria magna ex parte ſpoliati ſunt: ſed & corporali vaſtatione principes, & nobiles eorum perierunt, diuitiæ quoque, & opulentia omnis interiit: faſtus quoque ſuperbiæque tumor euanuit, qui proſperitate alitur. abierunt enim Iſraelitæ in captiuitatem ad Aſſyrios, neque ſemel vaſtati ſunt.

5 *Et erit ſicut &c.* hic verſus ſuperiorem explicat, quòd hoſtis, ſcilicet eos demeſſurus eſſet tanquā ſegetem, quam & demetit, & brachio cōſtringit, vt in faſciculos colligat. nō ergo Iſraelitas meſſori cōparat, ſed ſegeti, & manipulis: hebraiſmū itaque, quem retinuit vulg. ego molliui vt perſpicua eſſet oratio. *Quod reſtiterit* קמה

nomen

nomen eſt, & non rarò Hebræis pro ſegete ſumitur, ab ſtando.
Exod.22. aceruus, vel ſeges Iud.15. poteſt & eſſe participium fem.
ab eodem verbo קים . *Spicas* שבלים exiſtimo eſſe plurale à nomine
שבל , non habita ratione punctorum, vt interdum neceſſe eſt. de
hoc nomine vide infrà 47. vbi tibiam interpretabimur. vnde &
pro culmo, ſeu frumenti calamo, qui à radice vſque ad ſpicam ſuc-
creuit, tanquam tibia quædam, accipitur: adeóque & pro ipſis ſpi-
cis, ſicut & שבלת . vnde credo antiquos nomen Cybeles mutuaſſe,
quam deam frugum vocabant, quam poſtea Cererem, & Rheam,
aliiſque, neſcientes vocis originem, nominibus appellarunt. *Re-
phaim*, vel gigantum: de quo Ioſue 15. cuius hìc meminit, quia ob
ſegetum abundantiam illuc meſſores accurrebant.

Relinquetur in eo &c. paucitatem remanentium Iſraelitarum ex 6
illa clade hic verſus continet: in quo loco meminiſſe oportet reli-
quiarum illarum, de quibus hìc propheta ſermonem frequentiſſi-
mè inſerit, quæ haud minima pars eſt argumenti totius libri, vt ſu-
prà iam dixi. *Racemus.* vel racematio: nomen plur. tantùm à ver-
bo ſecundæ coniugationis עולל , id eſt, iniuria agere, defraudare,
dehoneſtare &c. & quod nos racemare, id eſt, vltimos racemos in
vinea decerpere dicimus, Hebr. verbo iſto ſecundæ coniugationis
efferunt. Leuit.19. & Deut.24. Vineam tuam non exacte, ſeu peni-
tus deracemabis &c. hinc nomen pro vltimis racemis, qui ſubter-
fugere ſolent oculos, manuſque vindemiantium, Iud. 8. *Sicut ex-
cuſſio*, id eſt, ſicut poſt excuſſionem oliuæ remanent duæ, aut tres,
&c. quattuor, aut quinque in prominentiis eius, id eſt, ramis, qui
prominent. ſolent Hebræi, ſicut nos Hiſpani, nomina numerorũ
ſine diſiunctione interdum efferre, duo, tres &c. *In cacuminibus eius,
fructus eius*, vel frugiferæ, id eſt, in extremis ramis eius fructiferæ,
quæ erat olim in patribus fructifera, ſed in poſteris degenerauit.
cùm pro felicitate patribus ſæpius promiſſa fuerit à Deo multitu-
do prolis, & quòd multiplicandi forent, ſicut arena maris, non
dubium, quin non æquo animo ferrent in tantam redigi paucita-
tem. vnde non ſemel conqueruntur, quòd imminuti eſſent plus
quàm omnes gentes &c.

In die illa inclinabitur homo &c. poſſunt hi duo verſus cum vulg. 7
legi per verba futuri, quaſi ſignificet paucos illos, qui relinquen-
tur per aduerſa erudiendos, vt in Deo ſpem ſuam collocent &c.
niſi potius non tam quod futurum eſt, quàm quod nimia calami-
tas eos facere coget, aperit propheta: quod magis probo. huic affi-
nis eſt alter ſenſus, quem in verſione indicaui, in hunc tantum-
modo vſum, vt qui Hebraicè ignorant, ita poſſe Hebraicè inter-

pretari intelligentes, eligant ſenſum rei propoſitæ magis conſentaneum. *Inclinabitur.* verbum שעה iuxta variam conſtructionem, variè quoque reddere oportet, & cum על quidem, cum verbo innitor, incumbo, congruit, vt hoc loco: cum אל verò, vt ſequenti verſu, notat benignè, & blandè reſpicere, ſiue rationem habere, & & reſpectũ agere alicuius, cum quodã fauore, & propẽſione animi. Gen.4. Reſpexit ad Abel &c. alias cõſtructiones vide inf.22.& 32.

8 *Altaria:* nomen eſt à verbo, quod mactare, deinde & mactatas pecudes offerre ſignificat: vnde ara ſic dicebatur, quòd ſuper ea fieret ſacrificium &c. *Delubra.* חמנים ſunt, ſolaria: hamah enim ſol eſt. infrà 24. per ſolaria autem vel intelligit delubra ſolis, vel domata, id eſt, cœnacula, vel ſuperiores partes domus, in quibus, propterea quòd remotæ erant à turba, orare ſolebant: quemadmodum legimus Petrum Apoſtolum in Actis aſcendiſſe ſuperiora domus ad orandum.

9 *In die illa erunt &c.* cùm promiſerit de Damaſco dicere, multò plura de Iſrael commemorat, quòd ſimilis futura eſſet vtriuſque pœna, quodq́ue nõ niſi propter Iſraelitas de exteris, viciniſq́ue nationibus prophetæ prophetias ſuas contexerent. *Ciuitates fortitudinis.* מעוז munitio, munimentum, ſeu præſidium eſt: vrbes ergo munitas intelligit, ad quas deſertis villis ſolent tempore belli profugere. *Sicut aratra.* חרש in hac forma pro aratro non memini me legiſſe חריש quidem aratio eſt Exod. 34. & 1. Sam.8. & מחרשת vomer 1. Sam.13. & vtrunque ab eadem radice: חרש autem pro ramo collectiuè, Ezech. 31. Ecce Aſſur velut cedrus in Libano, pulchra fronde, & ramo vmbroſo. & quidem veriſimile mihi eſt ſignificare vmbracula, quæ ex ramis fiunt, & vtranque vocem ferè pro eodem accipiendam: vnde hîc pro villis, & rure meritò ſumetur. *Segetes.* fortè exemplar Hieronymi aliud nomen habuit pro אמיר, quam vocem ſuprà verſ.6. ramum vertit, hîc autem ſegetes. *Et erit deſerta*, ſcilicet terra, vel potius deſertio, ſeu deſolatio: nam hîc eſt nomen illud, de quo iàm non ſemel, שממה afflatio, ſeu afflatus, qui in deſolatione ab intuentibus emittitur, & pro deſolatione accipitur: neque eſt legendum, vt quędam exemplaria habent, eris, ſed in tertia perſona.

10 *Quia oblita es:* omnis generis peccata, & ſcelera, nomine obliuionis Dei intelligit ſæpius ſcriptura, quòd omnia illinc tanquam à fonte oriantur: quemadmodum enim memoria Dei in eius timore conſeruat, ſic & obliuio ipſius ad ruinam præparat: nomina autem ſalutis, ישע, & צור, id eſt, petræ frequenter Deo tribuuntur, quòd & ab ipſo, & in ipſo ſit nobis ſalus, & præſidium maxi-

maximum. ſicut enim in rupe firmiſſima, ita in ipſo contra omnes aduerſitates, & iniurias hoſtiũ tuti conſiſtimus. Deut. 32. &c. *Plantationem fidelem*: ſic legendum eſt in vulg. at cùm נעם verbum, iucundum eſſe ſignificet; hinc nomen plurale tantùm נעמנים iucunditates; vulg. autem tanquam ſcriptum eſſet ע pro א fidelem vertit. eſt enim נאמנה veritas Oſee 5. *Et germen alienum ſeminabis*: ita ferè habent Hebræa, niſi quòd pronomen affixum omiſit: ſeminabis eum. quem locum, quoniam varietatem interpretum vidi, qua potui diligentia elucidare, inſtitui: animaduerti enim totam difficultatem inde oriri, quia à verbis Hebræis voluntabſque vlla cauſſa interpretes recedere. primò ergo ſcito ſenſum in hoc verſu non perfici, ſed ſequenti: deinde cùm vox זמורת, id eſt, germen, ſeu palmes ſit in reg. vox זר neceſſe eſt, ſit in gignendi caſu, id eſt, alienæ alius, alterius, ſcilicet plantæ, vt ſit ſenſus, plantabis plantas optimas, electas, & ſuauiſſimos fructus afferentes: neque hoc contenta, palmitem alienum alterius ſpeciei, alterius plãtæ, vel aliunde allatum inſeres ei, vt iucundiores fructus facias, id eſt, tota in hoc eris, vt nihil tibi ad voluptatem deſit. eſt autem זרע ſeminare, ſerere cum ſuis compoſitis. ergo affixum in verbo תזרענו, vel ſuperfluit: vel certè alterum modum ſignificandi facit, quem in interpretatione expreſſi. Sed reliquas voces inſpiciamus, vt tandem germanum ſenſum eruere poſſimus.

Labruſca. fateor me non intelligere, quare vocem תשגשגי labru- 11
ſcam dixerit vulg. ſed cùm nullibi hæc vox præterquam hoc loco reperiatur, fortè ita eum docuerunt illius temporis Iudæi: à quibus ſe doctum hoc loco Hieronymus ipſe fatetur, vt à 70. deuiet: ſenſus tamen idem eſt, quem nos ſequemur, maximè ſi labruſcas pro vuis immaturis in vulgata editione accipias, ſeu omphacio. inquit ergo propheta, in die plantationis tuæ, id eſt, mox vbi plantaueris botros, germinabunt palmites, & ſequenti die fructus perfectos edent: ſed cùm colligere, & poſſidere volueris eos, dolebis vehementer. hunc ferè ſenſum in noſtra verſione iuxta hebr. expreſſimus. *Multiplicabis multum*, vel augebis, promouebis valde: eſt enim שגא augeri, ampliari &c. Pſ. 92. Sicut cedrus Libani condenſabitur, multiplicabitur: at שגשג eſt verbum duplicatum, & ſignificationem intendit, vt verba, quæ frequentatiua vocamus, propterea addidi, vehementer. Hebræis autem, in die, ſi ſequatur, & mane, idem eſt, quod hodie, & cras, id eſt, primo quoque tempore. inquit ergo, ſtatim initio augebis plantationem tuam, germinabunt arbores, multiplicabuntur palmites, & ingens ſpes erit infiniti fructus: at tempore colligendorum fructuũ aufugit, & euanuit meſſis;

immo

immo pro meſſe habebis dolorem deſperatum. Hanc interpretationem nemo Hebraicè doctus reprehendere poterit: nam nemini dubium, quin נד poſſit eſſe à נדד, id eſt, aufugit, ablatum eſt. ſuprà 10. Ablata eſt Madmena: Eſter. 6. Ablatus eſt ſomnus &c. & קציר meſſem ſignificat: נחלה hereditatem, ſeu poſſeſſionem; כאב, dolorem: אנוש deſperatum, incurabilem, inſanabilem. Poſſunt autem hæc dupliciter accipi. primo, quia oblitus es Dei tui ò Iſrael; propterea poſteriora tua non reſpondebunt principiis tuis: initio enim floruiſti, & breuiſſimo tempore in florentiſſimum regnum euectus es: ſed tandem miſerè periiſti. ſecundò, quia oblitus es Dei tui, propterea factum eſt, vt ex illa magnifica ſpecie iuſtitiæ, quam oculis hominum tam ſtudioſè exhibuiſti, ob quam toti mundo admirationi eras, nulli fructus colligerentur. Quinimmo cùm tempus fructus ferendi appropinquaret, vt eſt in euangelio, ſubito vniuerſa meſſis periit, & occiſis ſeruis domini vineæ inſuper, & ipſo herede, tibi ingentem, & deſperatum dolorem peperiſti, vt meritò ſtatim initio, cùm promptam obedientiam promitteres ſub Moſe, dixerit, nimirum finem tuum prçuidens dominus, Quis det talem eos ſemper habère mentē, vt timeant me omni tempore, & bené ſit illis &c. quis enim ignorat, quàm iucundæ fuerint primæ illæ plantationes, quàm ſuaues ritus, quàm ſuauia iudicia: nihil erat in vlla alienigenarum rep. obſeruatione dignū, quod in ſua multò melius inſitium nō viderent Iudæi: nulla enim gens erat ita ſapiens, & intelligens, ita Deum colens: nullus populus ita ſanctus, teſte Moſe; fructus verò, qui inde exſpectabatur, erat fides in Chriſtum, & eius cùm adueniret ſuſceptio: at Iſrael ſectando iuſtitiam in legem iuſtitiæ non peruenit: quia ex operibus illis, & dignitate meritorum illorū arbitrabatur ſe dignum eſſe, cui omnia Deus præſtaret: cumque in exteriora tātùm intētus eſſet, & cor eius longè eſſet à Deo, quia oblitus eſt ſalutis ſuæ, & totius fortitudinis ſuæ, id eſt, Dei ſui, interiit, & ſpe ſua fruſtratus eſt. *In die hereditatis.* nō dubium, quin נחל forma maſculina, & נחלה etiam forma feminina, torrentē ſignificet, vt Num. 34. Pſal. 124. Torrens tranſiuit ſuper animā noſtram, & Ezech. 47. vnde hîc vertere poſſumus, in die torrentis, id eſt, quando hoſtis, veluti torrens, irruit in Iſraelem: nam iuxta hiſtoriam Iſrael, qui propter victoriam, quam de Iehuda reportauit, florere, & gloriari videbatur, paullò pòſt vſque ad internecionem deletus eſt, vt nemo in rebus proſperis ſibi valde placeat.

12 *Væ multitudini &c.* hæc ferè omnes de Aſſyriis interpretantur, quàm aptè ipſi viderint: ego hiſtoriæ filum ſecutus, hos verſus de

Syris

Syris, & Iſraelitis, qui Iudæos vehementer afflixerunt, intelligendos exiſtimo. iam enim ſuprà ex lib. Reg. & Paral. oſtendi quantum Iſrael, & Syri diuexauerint Iudam: hos comparat frementi mari, & inundantibus fluuiis. *Vt multitudo maris ſonantis*. hebraiſmus, inſtar fremere maria, frement. המות enim infinitiuus eſt verbi המה, quod eſt ſonitum incertum, & confuſum emittere, & variè reddere neceſſe eſt, pro varietate rerũ, quibus tribuitur, murmurare, garrire, fremere, ſonare &c.

Increpabit eum. גער eſt inuehere in aliquem verbis durius, obiurgare &c. & aliquando cum accuſatiuo, aliquando cum ב, ſignificat autem, quòd dominus increpauerit Iſraelem, quòd crudeliter vexaſſet Iudam: vbi enim occidiſſent centum viginti millia de Iehuda, ſecum abducebant captiuorum infinitam multitudinẽ, quibus obuiã factus propheta domini Obbed dixit, ecce iratus Deus patrum veſtrorum contra Iehuda tradidit eos in manibus veſtris, & occidiſtis eos atrociter, ita vt ad cęlum pertingeret veſtra crudelitas &c. reducite captiuos, &c. quia magnus furor domini imminet vobis, &c. Sed & de increpatione, quæ opere conſtat, nõ ſemel dicitur hoc verbum, & ita hic accipiẽdum puto, caſtigabit, puniet, &c. *Et fugiet procul.* abibit celeriter in regionem longinquam. ac ſi fugeret. de celeri captiuitate eſt ſermo. ממרחק rectè vertit vulg. procul. מ enim hoc loco non eſt præpoſitio. *Rapietur.* ſenſum expreſſit vulg. ego vim verbi retinui, vt nota eſſet. רדף *Sicut turbo coram tempeſtate*: ſic verti poſſunt Hebræa, ſiue, vt ego verti, vt globus coram turbine, ſed parum refert. 13

In tempore veſpere, & matutino. frequens eſt Hebræis hic tropus, 14
quo ſignificant, rei, de qua loquuntur, celeritatem, ad veſperum fletus, & ad matutinum lætitia &c. *Turbatio* בלהה eſt à verbo בהל per metalepſim litterarũ. eſt enim בהל ſubito terrore percelli, vnde nomen ſubitum terrorem ſignificat. *Hæc pars &c.* hîc erit finis Syrorum, quorum caput eſt Damaſcus, & Iſraelitarum, qui regnũ Iehuda vaſtauerunt, & diripuerunt.

CAPVT DECIMVMOCTAVVM.

Noua.		Vetus.
HEus terra vmbra vmbra alarum, quæ à trans flumina Aethiopiæ.	1	VAE terræ cymbalo alarum, quæ eſt trans flumina Aethiopiæ.
Mittis in mare legatos, & in vaſis iunci ſuper ſuperficiem aquarum, ite	2	Quæ mittit in mare legatos, & in vaſis papyri ſuper aquas: ite Angeli

Noua.

ite nuntij veloces ad gentem diſtractam, & expilatam, ad populum terribilem, ex quo fuit, & vltra, gentem lineæ lineæ, & conculcationis, cuius diripuerunt flumina terram.

Omnes habitatores orbis, & cohabitatores terræ, cùm eleuatum fuerit ſignum montium, videte, & cum increpuerit tuba, audite.

Quoniã in hunc modum dixit Iehoua ad me; Quieſcam, & aſpiciam in ſedem meam, ſicut calor exſiccans poſt pluuiam, ſicut nubes roris in calore meſſis.

Ante meſſem enim ſicut perfectũ germen, & omphax ablactationis erit gemma eius, & abſcindet culmos falcibus, & propagines remouebit reſecando.

Et relinquentur ſimul volucribus montium, & beſtiis terræ, & æſtiuabunt ſuper eum volucres, & omnes beſtiæ terræ ſuper eum hyemabunt.

In die illo afferetur munus ipſi Iehoua tzebaoth populus diſtractus, & expilatus, & à populo terribili, ex quo fuit, & deinceps, gente lineæ lineæ & conculcationis, cuius diripuerunt flumina terram ad locum nominis Iehoua tzebaoth, montem Tzion.

Vetus.

Angeli veloces ad gentem conuulſam, & dilaceratam: ad populum terribilẽ: poſt quem non eſt alius: ad gentẽ expectantem exſpectantem, & conculcatam, cuius diripuerunt flumina terram eius, ad montem nominis domini exercituum, montem Sion.

3 *Omnes habitatores orbis, qui moramini in terra, cùm eleuatum fuerit ſignum in montibus, videbitis, & clãgorem tubæ audietis.*

4 *Quia hęc dicit dominus ad me; Quieſcam, & cõſiderabo in loco meo, ſicut meridiana lux clara eſt, & ſicut nubes roris in die meſſis.*

5 *Ante meſſem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & precidẽtur ramuſculi eius falcibus, & quæ derelicta fuerint, abſcindentur, & excutientur.*

6 *Et relinquentur ſimul auibus mõtium, & beſtiis terræ: & æſtate perpetua erunt ſuper eum volucres, & ões beſtiæ terræ ſuper illum hyemabunt.*

7 *In tẽpore illo deferetur munus domino exercituum à populo diuulſo, & dilacerato: à populo terribili, poſt quẽ non fuit alius à gente exſpectante expectãte & cõculcata, cuius diripuerũt flumina terram eius, ad locum nominis domini exercituum montem Sion.*

QVAM parum ſibi cõuenientia hîc interpretũ turba afferat, penes prudẽtem lectorem eſto iudiciũ: ineptiũt hîc quoque ſuo more Rabini: ego ſimpliciſſimã interpretationẽ toto huic capiti, difficultatibus alioqui refertiſſimo, conabor afferre. cùm itaque propheta capite ſuperiori, Iſraelis vaſtationẽ expoſuiſſet, & alterius vaſtationis ſcilicet illius poſtremæ ſub typo meminiſſet; ne quis crederet repuliſſe dominum populum ſuum, & penitus deletũ iri,

quanta

quanta adhuc ſit eius dignitas, hoc capite, ni fallor, oſtendit.
Ve terræ. הוי hîc vocantis, & excitantis eſſe poteſt, vt ſæpe aliâs. 1
Cymbalo. צלצל: nomen צל geminatum frequentiam vmbrarum
notat, id eſt, frequentiam, & copiam velorum, quæ ſunt inſtar ala-
rum, quaſi dicat, heus terra, quæ frequentibus nauium velis mare
adumbras, & flumina. Vide Plin. lib. 13. cap. 1. vide & Strabonem
lib. 17. de genere nauium ex iuncis &c. Exiſtimo autem ſignifica-
ri interiorem Aegyptum, & partem illam Aethiopiæ, quam nunc
incolunt Chriſtiani ſub rege, quem vulgo Preſtem Ioannem vo-
cant, qui imperium habet iuxta Nilum, & vſque ad mare rubrum;
ac deinde remotiſſimas quaſque orbis partes, quas non niſi per
mare adire licebat &c. quæ frequenter in prophetis inſulæ vocan-
tur. *Quæ eſt trans.* fateor מעבר nihil aliud interdum eſſe, quàm
trans, vt nemo vulg. hoc loco reprehendat: ſed ego מ pro ex ac-
cipio, & cum participio coniungo, השלח, reclamantibus licet
Rabinis: ſic accipitur Zoph. 3. A trans flumen Aethiopię mihi ſup-
plicabunt: hæc conſtructio facilis eſt, & ſenſum planum facit; ne-
que obeſt, quod participium ſit maſcul. nam cùm nomina prouin-
ciarum, & terræ ponantur pro ipſis habitatoribus, adeoque & pro
rege earum &c. ſæpe relatiua, & verba non reſpondent in genere:
exempla paſſim obuia.
Legatos. ציר legatum ſignificat metaphoricè, quòd, ſcilicet in 2
eo vertatur ſumma negotij, ſicut oſtium in cardine. *Ite angeli*, vel
nuntij, quaſi dicat, tu, quæ ſoles mittere legatos per mare, quo-
cunque tibi libuerit, mitte nunc nuntios tuos, & dic eis, ite nuntij,
&c. *Gentem conuulſam &c.* propriam ſignificationem expreſſi, di-
ſtractum populum Iſraeliticum intelligo: qui & ſi ſæpe vaſtatus,
diſperſus & diſſipatus eſt; adhuc tamē haberet cur ad eum ex toto
orbe legati mitterentur, videlicet vt ab eis veritas doctrinæ diſce-
retur: ſalus enim ex Iudæis eſt. *Poſt quem non eſt alius.* hebr. ad ver-
bum, ex ipſe, & vltra. ſed cum hebr. pronomen pro verbo ſubſtan-
tiuo paſſim vſurpēt, & relatiuum אשר in eo ſæpe includatur; docti
ex Hebr. interpretantur, ex quo fuit, & deinceps. hic eſt aūt popu-
lus Iſrael: de quo enim altero dicere poſſis, quod à ſuo vſque exor-
dio terribilis fuerit? In Abrahamo enim, & ceteris patriarchis terri-
bilis eſſe cœpit: quāto magis ex quo cœpit multiplicari, & propa-
gari? *Exſpectantem exſpectantem.* ſi de vocatione Iudæorū, vt quidā
volunt, hæc intelligi deberent, quadrat hæc in eos interpretatio,
quòd nulla ſit gens etiam hodie, quę ſpe (ſi ſpes dici meretur) ma-
iori teneatur: verùm quia non video, quomodo hæc interpretatio
cum initio cap. cōueniat, iccirco קו קו lineam lineā interpretor, id
eſt,

eſt,valde lineatum,id eſt,frequentibus lineis complanatum,& ſolo æquatum,ſicut ſolent facere,qui diruta complanare volunt. nõ ſolùm enim ſeruit קו ędificatoribus,ſed etiam deſtructoribus:quo pacto accipi debet 2.Reg.12. vt etiam dicemus infrà 34. Extendit ſuper eum funiculum deſolationis &c. De verbo autem קו iam ſuperius diximus:vide etiam infrà 28. cap. facit ad confirmationem huius interpretationis, quòd conculcationem addidit (מבוסה enim nomen eſt à verbo בוס , quod in abſtracto conculcationem notat, de quo etiam infrà 22.) quòd non ſolùm complanata fuerit fune,ſed & conculcata,quæ vaſtationem omnimodam ſignificant,non tantùm eam,quæ per Aſſyrios facta eſt; ſed quam à Romanis paſſi ſunt: de qua in euangelio, quòd non maneret lapis ſuper lapidem,& quòd Ieruſalem calcaretur à gentibus. *Cuius diripuerunt flumina &c.* inundationem hoſtium deſignat, qui locus confirmare videtur vltimam illam expoſitionem , quam attuli in fine ſuper. capitis, nominis מרוט . *Ad montem nominis domini exercituum,montem Sion* : hæc in Hebræo modò non leguntur: facilè autem adducar,vt credam exemplar antiquum hęc habuiſſe. nã cùm tota hæc periodus infrà repetatur,hæc ibi verba reperias : niſi quis dicat, illinc à librario ſciolo deſumpta : neque enim apud Hieronymum hoc loco leguntur,neque à 70.

3 *Omnes habitatores &c.* iam manifeſtius explicat,quid per terram vltra flumina intellexerit. quod illis dixi de mittẽdis legatis ad populum Iſraeliticum,omnibus habitatoribus orbis notum facio, & omnes oculis intentis eſſe iubeo, vt cùm eleuatum fuerit ſignum montium, id eſt,ſuper montes, cùm verbum crucis cœperit ſonare ex Iudæa,tempus eſſe noueritis, vt ad Iſraelitas vos cõferatis ad audiendum verbum ſalutis. Animaduerte clangorem tubæ cum eleuatione ſigni, nihil aliud eſſe,quàm prædicare Chriſtum crucifixum,quaſi dicat propheta,non Iudæorũ tantùm,ſed veſtra etiam res agitur. *Cùm eleuatum fuerit.* Gerundia ſunt Hebræis, quæ non poſſunt melius reddi,quàm à vulg. in eleuando ſignum, in increpando tuba : cùm primùm ſublatum fuerit ſignum,mox vbi inſonuerit tuba,ne auertaris oculos,ne obturetis aures.

4 *Quia hæc &c.* id eſt,non enim ſic afflixit populum ſuum,vt perdat funditus : mihi enim Deus in hunc modum locutus eſt ; iam poſthac quieſcam:nõ indignabor vltrà aduerſus populum meum : ſatisfactum eſt iræ meæ: ceſſare faciam conculcationem : non diripient vltra flumina terram populi mei:aſpiciam ſumma cum voluptate deinceps in ſedem meam,in locum ſanctitatis meæ:neque illi minus gratus ero, quàm ſit calor ſereniſſimi diei poſt pluuias,

aut

aut nubes roris,meſſis tempore, dum feruet æſtus. Hunc eſſe puto germanum ſenſum horum verborum:redditur enim hoc verſu ratio,cur meritò mitti debeant legati ad Iſraelem,& à Iudęis pendere debeant animi,& oculi omnium gentium: non enim in perpetuum iraſcetur dominus &c. *Quieſcam.* verbum שקט in tertia ſi habet caſum, eſt tranſitiuum: ſi autem abſolutè ponatur, vt hîc, eſt quieſcere, & ſe à motu compeſcere: quod optimè quadrat in Deũ, poſtquàm pœnas ſumpſit de peſſimis illis colonis. *Conſiderabo.* verbum נבט variam habet conſtructionem, & non dubium, quin conſideratione interdũ notet: at cum ב , vt annotauit præceptor meus Caninius, & alij viri docti,eſt nõ nunquam cum animi voluptate aſpicere, ſicut etiam verbum ראה . vnde non hic de cælis ſermonem eſſe puto, ſed de eccleſia, quæ ex electis Iudæis erat: qui poſtea per euangelium gentes genuerunt in Chriſto. hic eſt מכון , Dei certa & firma ſedes, in qua Deus præſidet, firmamentum,baſis, & columna veritatis: in hanc aſpicit Deus libenter,neque primitiua illa eccleſia vnquam aliud vidit gratius,atque acceptius: hæc eſt illa illuminatio vultus Dei,quam expetebat Dauid, & viri ſancti,ob ineffabilem voluptatem, quam ipſi viciſſim experiuntur,dum eos Deus intuetur,quam ſubiectę ſimilitudines mirè explicant. *Clara eſt.* vulg. אור pro luce accepit, & verbum suppleuit,quod exiſtimat deeſſe,vt ſolet,Hebræi,ideoque & præpoſitionem עלי ſuper,omiſit,quaſi diceret hebraiſmus,ſicut meridiana lux ſuper lucem,ſcilicet eſt. ſed cùm אור pluuiam interdum ſignificare videatur; ita hic cum multis interpretibus acciperem libenter. eſt autem phraſis Hebræa,ſuper pluuiã,id eſt,poſt pluuiã:qui autẽ אור pro pluuia accipiunt,neſcio an animaduerterunt eſſe tunc à verbo ירה , quod iaculari ſignificat, & de pluuia dicitur: ab ipſo enim eſt יורה , quod nomen pluuiam quoque deſignat. nõ minus gratus eſt dies cælo puro, & ſereno poſt nimios imbres, quàm nubes rorida in æſtu meſſis: neque intelligere poſſunt alij, quàm gratioſus & ſuauis ſit Dei vultus, niſi qui mundo corde eum intuentur. his autem ſimilitudinibus ſolet ſcriptura rem gratiſſimam declarare, vt infrà 32. &c.

Ante meſſem enim &c. qui vel primoribus labris Hebræa attige- 5
rit,modò ſit pio animo,& à temeritate hæreticorum alieno,nõ po-
terit non admirari hoc loco interpretum plurimorum audaciam,
qui fortè quorſum tenderent verba prophetæ non intelligentes,de
ſuo addunt multa,vt ſenſum adulterinum,quem imprudenter cõ-
ceperunt, exprimant:ego vulg. interpretẽ ſenſum germanũ reddi-
diſſe exiſtimo, licet à verbis non nihil deuiauerit, quod interprete

fideli vitium non eſt. Hoc vt manifeſtum appareat, ſingula verba expēdamus. קציר meſſem omnes interpretātur; nec dubium, quin id ſignificet. eſt autem à verbo קצר, quod abbreuiare, decurtare, abſcindere ſignificat, quo fit, vt nomen ipſum abbreuiationem, decurtationem, ac meſſem notet: vnde pro putatione optimè accipi poteſt, immo & pro ipſis palmitibus, qui demetuntur, & amputantur, interdum accipitur, vt Iob 18. Subtus radices eius areſcēt, & ſupernè amputabitur meſſis eius: & Pſal. 80. Extēdit meſſes ſuas vſque ad mare, id eſt, palmites. כתם vulg. totus, dixit: accepit enim תם pro nomine, & כ pro iuxta, ſecundum, &c. quaſi dicat, iuxta integritatem, vel ſecundum integritatem, id eſt, totus. פרח autem tanquam verbum accepit, floruit, germinauit, id eſt, ante quàm tempus putationis adueniat, totus germinabit: vel, vt ego verti, quaſi perfectum ſeu integrum erit germen eius: botros emittet quaſi perfectos, ante quàm tempus putationis adueniat: quod aliis verbis ſcripturæ more repetit. *Et immatura.* eſt בסר vua immatura, acida, quæ Græcis ὄμφαξ: Dioſcor. vuam acerbā vocat, & ſuccum eius omphacium, vt Plinius: hanc vocauit vulg. immaturam. גמל ablactationem ſignificat: metaphoricè autem primis, & imperfectis fructibus dicitur ineſſe lac: vnde cùm iam ad debitam quantitatem accedunt, ablactatos dicit hebraiſmus fructus eiuſmodi. acida vua ergo ablactationis eſt, quæ iam à lacte in magnitudinem quandā euaſit, ſed adhuc in pubertate eſt, vt loquitur Plinius lib. 23. in prologo: dicit enim omphaciū fieri, incipiente vuæ pubertate. At נץ à verbo נצץ, id eſt, erupit, de auibus, & plantis dicitur. nomē ergo ſignificat generaliter aues omnes, quæ magno impetu ad volatum erumpunt, quas rapaces vocamus, & etiam gēmas, & folliculos in plantis, vt Gen. 40. Aſcendebatque flos eius. נצה ה, poteſt accipi pro affixo relatiuo: quanquam & in hac forma נצה accipitur pro flore. Iob 15. נצתו florem ſuum. dicit ergo propheta, quòd ante putationem prima illa vitium eruptio erit omphax ablactationis, id eſt, erit vua acida in pubertate ſua; ſiue, vt vulg. dixit, perfectio. vulg. autem non malè accepit נצה pro participio fem. erit erumpens, id eſt, germinabit, quod eundem ſenſum generat. qua loquendi figura, cui ſimilis eſt illa cap. præcedenti verſ. 11. nihil aliud propheta ſignificat, quàm inauditam, & inſolitam vbertatem, quæ miraculo potius, quàm naturæ adſcribi poſſit: & in bonam partem hæc, & quę ſequūtur, accipiēda ſunt; quibus deliniabat ſpiritus ſanctus primitiuæ illius eccleſiæ, quæ ex diſcipulis domini conſtabat, lacteam vbertatem, fecunditatem, & omnium bonorū ſpiritualium abūdantiam; quibus nihil

deerat in omni gratia ſpiritali: qui cùm pauperes eſſent, plurimos tamen locupletabant. Vide quãta de diſcipulis ſuis Corinthiis narret Paulus, quòd in omnibus diuites facti eſſent &c. Quapropter propheta in eadẽ metaphora perſeuerans, dixit, amputatis palmitibus iam fructuum plenis, ac onuſtis, habituras beſtias, atque aues, quod per æſtatem, & hyemem, id eſt, toto vitæ tempore comedant: gentes enim, quæ veluti bruta animalia huc, atque illuc vagabantur, vt eſcas quærerent, diſtractæ varietate ſectarum philoſophorum, mundi quoque illecebris, atque verſutiis diaboli deceptę, nũquam in quo conſiſterent, inueniebant: doctrina autem Apoſtolorum eruditæ, quaſi ex ſuperfluitate diuitiarum ipſorum, conſecutę ſunt, vbi quieſcerent, neque vltrà vagarẽtur, aut æſtate, aut hyeme. diues enim eſt eccleſia, eritque vſque in finem ſæculi doctrina & veritate, nõ ſolum ex ſcripturis Apoſtolicis, verùm etiã ex traditionibus, quas per manus ab ipſis accepimus. Hæreticorũ ergo hominum eſt, & mente corruptorum, alias regiones, alia prata quærere, vbi iuxta ſenſum palati ſui hyemare, aut æſtatẽ agere poſſint, aliud euangelium ſomniare præter id, quod à patribus accepimus. felices, qui non alia æſtiua, non alia hyberna quærunt, quàm quæ iam olim nobis relicta ſunt. has omnes diuitias, atque hæc omnia bona nobis peperit benignus ille, & beneficus Dei aſpectus, de quo verſ. 4. quę omnia in aſcenſionem Domini & miſſionem ſpiritus ſancti conueniunt. ſed ad prophetæ verba redeamus. *Quæ derelicta ſunt*: à verbo נטש, quod liberè dimittere ſignificat, eſt nomen נטישות, quod palmites ſignificat, qui ex vite emittuntur, Ierem. 5. vulg. propagines vertit. vide etiam Ierem. 48. *Præcidentur*, *abſcindentur*. hebr. verba ſunt ſingularia tertię perſonæ, vt ego verti: ſed ita ſolet hebraiſmus tertiis perſonis vti quaſi imperſonaliter: ſenſum ergo reddidit vulg. *Et excutientur*. hoc tantùm loco legitur hoc verbum תזז in tertia, quod reſecare dicunt Hebræi.

Auibus. nomen עיט collectiuè turbam ferarum auium ſignifi- 6
cat à verbo עיט, id eſt, inuolauit celeriter more auium, quæ inuolant ſuper prædam, &c. 1. Sam. 25. vel verbum eſt à nomine, quod magis probo. *Deferetur munus*. poſtquam Apoſtoli ditati ſunt à domino, (qui populum illum ſuum etſi caſtigauit, non tamen repulit, ſed ex ipſo elegit ſanctum ſemen) gentes prædicationi eorum, fidem præſtare cœperunt. Ipſas ergo, & eorum fidem Apoſtoli, domino offerebãt, cuius oblationis, & ſacrificij plenæ ſunt epiſtolæ Pauli, & actus Apoſtolorum. *A populo dilacerato*. heb. nunc præpoſitionem non habent, ſed eam nunc quoque ſupplent alij interpretes. ego, vt in heb. eſt verti populus diſtractus, quaſi ipſum

populum Iſraeliticum ſignificet, primò futuram oblationem: Apoſtoli enim primùm Iudæis, deinde gentibus prædicarût: ſiquidem ipſis primùm verbum ſalutis miſſum eſt: obtulerunt ergo domino hoſtiam primò ex Iudæis, deinde verò ex gentibus. *A populo.* legendum eſt, & à populo: Iudæi enim & oblati ſunt, & ipſi alios obtulerunt; & in hunc finē initio capitis dicebat propheta habitatoribus extremi orbis, vt legatos mitterent etiam per mare, quando terra nequirent ad populum Iſraeliticum. etſi enim is populus eſſet dilaceratus, & conculcatus, redeunte Dei gratia, adhuc habiturus eſſet, vnde illis valde poſſent commodare: ſalus enim, vt iam dixi, ex Iudæis eſt. Ceterùm expoſitionem vocum huius verſiculi vide ſupra verſ. 2.

Quæ in viceſimo capite cōtinentur de captiuitate Aethiopum, faciunt, vt aliam expoſitionem nō nullis locis huius 18. cap. afferamus ab ea, quæ præceſſit, diuerſam, ſcilicet vt hîc de vaſtatione Aethiopiæ illius, quæ poſt Aegyptum eſt, quæ interdum Aegypti nomine continetur, nempe totius tractus terræ, qui eſt ſupra verticem Deltæ vſque ad Nili fontes ſit ſermo: Aethiopiam ergo illam, quam Nilus interluit, hic deuaſtatam cum Aegypto intelligere poſſumus, & tandem per Deum ſanatam, quæ typus eſt totius mundi, qui oppreſſus fuit à tyranno illo, & tandē ab eius tyrānide aſſertus. Hanc terram vocat naſſam allatam, propter ſimilitudinē ſitus. Aegyptum enim vniuerſam comparabant antiqui manui extenſæ, vt eſt videre apud Strabonem. Interiectionē ergo illam הוי cum vulgato prō, væ, accipiamus, quòd illius vaſtationem ſignificet propheta: cùm interim rex Aethiopum, vel per Nilum ad mare mediterraneum, & per hoc ad Iudęam, vel per mare rubrum, & inde per deſertum, & Palæſtinos ad Iudæos, nuntios mitteret, vt bono eſſent animo, & auxilium aduerſus Aſſyrios promitteret; eius itaque vaſtationem quaſi iam factam denuntiat: ſimul & ad Chriſtum conuerſionē. ſunt ergo verba Dei, quæ hunc habent ſenſum; Heu miſeram terram, quæ naſſæ allatæ figuram habes; vel quę te quaſi vmbram eſſe exiſtimas, & aliis auxilia promittis; quę mittere ſoles legatos per mare, &c tu, quæ Iudæis auxilio eſſe volebas, periiſti, vaſtata es: mittebas legatos ad eos confirmando: ſed quia ego illis, & tibi infenſus eram, vtroſque perdidi; verùm plaga non inſanabili: ite ergo nuntij mei veloces: diſcipuli mei ite ad gentem hanc, quę omnino diſtracta, & expilata eſt, ad populum terribilem natura, & motibus, vultuque ipſo barbaricum, ferum & horridum, ex quo cœpit eſſe, & deinceps; ad gentem, quę frequentibus lineis terram metiri ſolet, quam flumina vaſtant, & nunc Aſſyrij veluti

flumina

flumina exæquarunt,& cōculcarunt:ite,prædicate illis Chriſtum, ô vniuerſi habitatores orbis auſcultate horum prædicationi: ego enim placido vultu intueor habitaculū illud meum: vt de Tcion exeat lex,& verbum domini de Ieruſalem,abūdabit omnnibus diuitiis ſpiritalibus, &c. quæ toti orbi ſufficient. tunc temporis hic dilaceratus populus,erit munus domino, & ab ipſo quoque viciſſim deferentur munera. nam & ſe, & ſua omnia Deo offerent: vide Soph. 3. vltra flumina Aethiopiæ, inde ſupplices mei, filij diſperſorum meorum deferent munus mihi,&c. plenæ ſunt hiſtoriç ſanctitatis Thebaidæ, & totius illius regionis. *Poſt quem non alius.* poteſt verti poſt ipſum,& vltra,vt repetatur verbum,ite. *Exſpectantem exſpectantem* קו קו lineæ lineæ, id eſt, qui frequentibus vtitur lineis dimenſoriis: quem locum, quia verba Strabonis illuſtrant, libuit ea adſcribere ex lib. 17. Is cùm multiplices diuiſiones, quæ erant in terra Aegypti, dinumeraſſet, Opus, inquit, fuit tam diligenti ac ſubtili locorum diuiſione,propter continuas finium confuſiones, quas Nilus auctus efficiebat, nunc addendo, nunc adimendo,nunc immutando figuras,& ſigna quædam reuelādo,quibus propriū diſcernitur ab alieno. vnde iterum,atque iterum mēſurari oportebat: quare ab illis geometriam ortum credunt habuiſſe: quæ quamuis in Aegyptum dicta ſint, cùm bona pars Aethiopiæ eodem modo,& flumine irrigaretur,veriſimile eſt eiſdem dimenſionibus, quæ funibus fieri ſolent, vſos fuiſſe Aethiopes, quamuis non tanta peritia, quanta Aegyptij.

CAPVT DECIMVMNONVM.

Noua.		Vetus.
ONVS *Aegypti; ecce Iehoua vehitur ſuper nube leui, & ingreditur Aegyptum, & mouebuntur idola Aegypti à facie eius, & cor Aegypti liquefiet in viſceribus eius.*	1	ONVS *Aegypti; ecce dominus aſcēdet ſuper nubē leuem, & ingredietur* Aegyptum, *& cōmouebuntur ſimulacra* Aegypti *à facie eius, & cor Aegypti tabeſcet in medio eius.*
Et committam Aegyptios *cum Aegyptiis, & bellū geret vir contra fratrem ſuum, & vir contra familiarem ſuum, & ciuitas aduerſus ciuitatem, & regnum aduerſus regnum.*	2	*Et concurrere faciam* Aegyptios *aduerſus Aegyptios, & pugnabit vir contra fratrem ſuum; & vir contra amicum ſuum; ciuitas aduerſus ciuitatem; regnum aduerſus regnum.*
Et euacuabitur ſpiritus Aegypti *in intimo ipſius, & cōſilium eius præcipitabo,*	3	*Et dirumpetur ſpiritus* Aegypti *in viſceribus eius, & conſilium eius præcipitabo,*

Noua.		Vetus.
pitabo, & conſulent idola, & incantatores, & Pythones, & Gnoſtas.		pitabo, et interrogabũt ſimulacra ſua, & diuinos ſuos, et pythones, et ariolos.
Et concludam Aegyptios in manu dominantium duriter: & rex rigidus dominabitur in eos, fidelis ſermo domini Iehoua tcebaoth.	4	Et tradam Aegyptum in manum dominorum crudelium: & rex fortis dominabitur eorum, ait dominus exercituum.
Et in præceps labentur aquæ de mari, & fluuius ſiccabitur, & areſcet.	5	Et areſcet aqua de mari, & fluuius deſolabitur, atque ſiccabitur.
Et amouebũtur loco flumina, exhauſti ſunt, & exaruerũt riui Aegypti, arundo, & carectum ſucciſa ſunt.	6	Et deficient flumina, & attenuabuntur, & ſiccabũtur riui aggerum, calamus, & iuncus marceſcet.
Ripæ ad riuum, ad os riui, & omnis ſemẽtis riui ſiccabitur, expulſa eſt, & non eſt.	7	Nudabitur alueus riui à fõte ſuo, & omnis ſementis irrigua ſiccabitur, areſcet, & non erit.
Dolebunt piſcatores, & lugebunt omnes, qui proiiciunt in riuum hamum, & qui expandunt rete ſuper facies aquarum, languebunt.	8	Et mærebunt piſcatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete ſuper facies aquarum emarceſcent.
Pudefient opifices linorum ſericorum, & textores retium.	9	Confundentur, qui operantur linum, plectentes, & texentes ſubtilia.
Et erunt aggeres eius contuſi, omnes, qui pro mercede faciunt ſtagna animæ.	10	Et erunt irrigua eius flaccentia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos piſces.
Profectò ſtulti principes Tcoan, ſapientes conſiliarij Pharaonis, cõſilium infatuatum eſt, quomodo dicetis pro Pharaone; filius ſapientum ſum, filius regum antiquorum?	11	Stulti principes Taneos, ſapientes conſiliarij Pharaonis dederunt conſilium inſipiens, quomodo dicetis Pharaoni; filius ſapientium ego, filius regum antiquorum?
Vbi ſunt nunc ſapientes tui, annuntient, quæſo tibi, & ſciant, quid ſtatuerit Iehoua tcebaoth ſuper Aegyptum.	12	Vbi nunc ſunt ſapientes tui? annuntient tibi, & indicent, quid cogitauerit dominus exercituum ſuper Aegyptum.
Stulti facti ſunt principes Tcoan, decepti ſunt principes Noph, errare fecerunt Aegyptum anguli familiarum eius.	13	Stulti facti ſunt principes Taneos, emarcuerunt principes Mempheos, deceperunt Aegyptum angulum populorum eius.
Iehoua infudit in intimũ eius ſpiritum vertiginum, & errare fecerunt Aegyptum in omni opere ſuo, ſicut erat ebrius in vomitu ſuo.	14	Dominus miſcuit in medio eius ſpiritum vertiginis, & errare fecerunt Aegyptum in omni opere ſuo, ſicut erat ebrius, & vomens.
Et		Et

Noua.

Et non habebit Aegyptus opus, 15
quod faciat, caput, neque cauda, ra-
mus, neque iuncus.
In die illo erit Aegyptus, ſicut mu- 16
lieres, & trepidabit, & expaueſcet à
facie agitationis manus Iehoua tce-
baoth, quam ipſe agitat ſuper eum.
Et erit tellus Iehuda Aegypto in 17
circumagitationem; quicunque com-
memorauerit eam, ſuper eum expa-
ueſcet à facie cõſilij Iehoua tcebaoth,
quod ipſe decreuit ſuper eum.
In die illo erunt quinque ciuitates 18
in terra Aegypti loquentes labio Ca-
naam, & iurantes ipſi Iehoua tce-
baoth; Ciuitas ſolis dicetur prima.
In die illo erit altare ipſi Iehoua in 19
medio terræ Aegypti, & ſtatio iuxta
terminum eius ipſi Iehoua.
Et erit in ſignum, & teſtimonium 20
ipſi Iehoua tcebaoth ĩ terra Aegypti,
quòd exclamauerint ad Iehoua à facie
prementium, & miſerit ipſis ſeruato-
rem, & magiſtrum, & eripuerit eos.
Et celebris erit Iehoua Aegyptiis, 21
& cognoſcent Aegyptij ipſum Iehoua
in tempore illo, & colent ſacrificium,
& oblationem: & vouebunt votum
ipſi Iehoua, ac reddent.
Et cõſternabit Iehoua Aegyptum 22
conſternando, & ſanando, & conuer-
tentur ad Iehoua, & exorabilis fiet
eis, & ſanabit eos.
In die illo erit via ſtrata ab Aegy 23
pto ad Aſſur, & ibunt Aſſyrij in Ae-
gyptum, & Aegyptij in Aſſyriam, &
colent Aegyptij Aſſyrios.
In die illo erit Iſrael tertia Aegyptiis 24
& Aſſyriis benedictio in medio terræ.
Cui benedixit Iehoua tcebaoth 25
dicen-

Vetus.

Et non erit Aegypto opus, quod fa-
ciat caput, & caudam, incuruantem,
& infrenantem.
In die illa erit Aegyptus quaſi mu-
lieres, & ſtupebũt, & timebũt à facie
cõmotionis manus domini exercituũ,
quam ipſe commouebit ſuper eam.
Et erit terra Iuda Aegypto in pa-
uorem: omnis, qui illius fuerit recor-
datus, pauebit à facie conſilij domini
exercituum, quod ipſe cogitauit ſuper
eam.
In die illa erunt quinque ciuitates
in terra Aegypti loquẽtes lingua Cha
naan, & iurantes per dominum exer-
cituum; Ciuitas ſolis vocabitur vna.
In die illa erit altare domini in
medio terræ Aegypti, & titulus do-
mini iuxta terminum eius.
Et erit in ſignum, & in teſtimo-
nium domino exercituũ in terra Aegy
pti. clamabũt enim ad dominũ à facie
tribulantis, & mittet eis ſaluatorem,
& propugnatorem, qui liberet eos.
Cognoſcetur dominus ab Aegypto,
& cognoſcent, Aegyptij dominum in
die illa, & colent eum in hoſtiis, &
in muneribus: & vota vouent do-
mino, & ſoluent.
Et percutiet dominus Aegyptum
plaga, & ſanabit eum, & reuerten-
tur ad dominum & placabitur eis, &
ſanabit eos.
In die illa erit via de Aegypto in
Aſſyrios, & intrabit Aſſyrius in Ae-
gyptum, & Aegyptius in Aſſyrios;
& ſeruient Aegyptij Aſſur.
In die illa erit Iſrael tertius Aegyptio
& Aſſyrio: benedictio in medio terræ.
Cui benedixit dominus exercituũ
dicens:

Noua.	Vetus.
dicendo; Benedictus populus meus Aegyptij, & opus manuum mearum Aſſyrij, & hereditas mea Iſraelitæ.	*dicens; Benedictus populut meus Aegypti, & opus manuum mearum Aſſyrius, hereditas autem mea Iſrael.*

1 QVOD non omnia, quæ hoc capite de Aegypto dicuntur, in Aegyptum conueniant, neque iuxta hiſtoriam de prouincia illa intelligenda ſint, vide Hieron. hoc loco. nō dubium autē, quin Aegyptus typum gerat mundi, quem dominus in euangelio dicit ſe viciſſe: hinc eſt, quod non nulla de victoria verbi Dei intelligi debeant: certum quoque eſt, & Aegyptum per Aſſyrios depopulatā fuiſſe. *Super nubem leuem*, id eſt, velocem, vt ſuprà iam dictum eſt. dicitur autem Deus vehi nubibus, non ſemel in ſcripturis, vt velocitatem aduentus eius intelligant homines rudes. ſic hoc loco nihil niſi aduentum celerem deſignat. Liquefieri verò cor, Heb. eſt animo cedere, viribus corporis, ac animi deſtitui: ſicut enim Aſſyriis reſiſtere non potuerūt, ita neque prædicationi verbi, qua perierunt idola, & cultus eorum interiit. Animaduerte autem, ante liquefactionem cordis poni idolorum commotionem, ſeu mutationem: nam cùm dæmones interrogati ſilerent, & aduētu Chriſti fugarentur, quid faceret homo Deo deſtitutus, niſi trepidare, & illum timere, quem videbat diis ſuis formidabilem? Hinc eſt, quòd non nulli etiam hodie ad ſanam mentem redeunt, cùm collapſos deos ſuos Dei ſolius virtute cōſpiciunt. huc enim tendit illa liquefactio cordis, quam dominus in hominum cordibus operatur, quando ad pœnitentiam adducere eos incipit.

2 *Concurrere faciam.* verbum complicationem, & commiſtionem notat, inſtar veprium, vt ſe mutuò pungant, vt cùm acies aduerſus aciem concurrit: cōmittiti dicūt Latini. quemadmodum dicit dominus in euanglio Luc. 21. Inſurget gens aduerſus gentem &c. Quando autem hoc impletū ſit, iuxta hiſtoriam ſcriptura non cōmemorat: at iuxta myſterium hoc illud eſt, quod dominus in euāgelio dicebat futurum, & nō ſemel factum ſcimus; frater in mortem tradet fratrem, & pater filium &c. ignem enim, & gladiū miſit dominus in terram &c.

3 *Dirumpetur.* dirumpi, ſeu euacuari ſpiritum, eſt obſtupeſcere: huic malo affine eſt perire, abſorberi, ſeu deglutiri conſilium (id enim notat verbum בלע) vt neque conſilium capere poſſint, neque ſi ceperint, quidquàm proficiant, aut iuxta conſilium efficiant. hac pœna ſæpe puniuntur, qui Deum ignorant, aut Deo nō fidunt: hanc experti ſunt infideles, qui ob contumaciam ſuam, Dei

conſilium

conſilium ſpreuerunt,& collum iugo fidei ſubmittere recuſarunt.
Diuinos.Hebræum nomen ab arcano,ſeu ſecreto dicitur,quòd ar-
canis,& ſecretis verbis artem ſuam exerceant:magos reddere poſ-
ſes.de pythonibus autem,& ariolis, ſeu gnoſtis vide ſuprà cap. 8.
verſ.19.Nulla gens autem adeò barbara eſt,quæ in aduerſitatibus
ad eos,quos deos putat, non ſibi recurrendum eſſe exiſtimet. 4

Aegyptum, id eſt,Aegyptios: hi,& quotquot Chriſto non parue
runt,tradendi erant in manus dominorum, qui aſperè cum ipſis
agerent:qua traditione, pleni ſunt annales gentium. eſt & altera
traditio,ſeu concluſio,multo illa corporali peior,de qua eſt Paulo
ſermo 1. cap. ad Rom.In paſſiones ignominioſas, vt faciant ea,
quæ non decet &c. *Dominorum crudelium*, vel dominantium duri-
ter: nomen enim קשה abuerbium eſſe videtur,vt 1.Sam. 20. Si re-
ſponderit tibi pater tuus pertinaciter. & idem ferè eſt, quod ſe-
quitur. *Rex fortis*. עז, pertinax, durus, violentus, qui non flecti-
tur ad miſericordiam, aut precibus cedit, ſicut quæ condenſan-
tur,& obdurantur:huiuſmodi eſt princeps huius mundi, qui im-
perium exercet in filios infidelitatis,ſiue inobedientiæ.cui ſimilis
etiam eſt humana voluntas,qua,ſi Deo non ſeruiat,& tota ab ipſo
non pendeat,nullus reperiri poteſt crudelior tyrãnus. iuſtum au-
tem eſt,vt qui nõ conſentiunt veritati,credãt iniquitati,& menda
cio &c. ob hoc claudit ſententiã, illis ſuis maximi ponderis vèr-
bis, fidelis ſermo domini Iehoua tcebaoth, id eſt, ſupremi illius
Dei,qui eſt vniuerſorum dominus,& poteſt commutare regna, &
imperia &c.

Et areſcet &c. hyperbolica ſunt hæc omnia, & figuris referta, 5
in quibus hoc loco multus eſt Ieſaias. Quia ex aquis tam maris,
quàm fluminis Nili pendebant omnes ferè res Aegytiorum: neq;
quidquam erat,quod ſic eorum mentes poſſet mærore conficere,
quàm ſi aquæ fluminis,& maris rubri exſiccarentur: harum defe-
ctu triſtiſſima quæque intelligit,atque denuntiat.Ego in verſione
horum verſuum, propriam ſignificationem vocum,quantum po-
tui, expreſſi: ſenſus autem ferè idem eſt, quem vulg. reddidit.
Hîc conſiderare iuuat quomodo Deus peccatores puniat in illis
rebus quas ipſi magnifaciunt: quòd ſi Deo in promptu eſt flu-
uium Nili arefacere, & mare exſiccare, quid riuulis noſtris fidi-
mus ô miſeri?

Aggerum. מצור à verbo צור ſignificat obſidionem,munitionem, 6
atque propugnaculum. Deut.20.Eze.4. Ponet obſidionem con-
tra eam. Mich.5.Ierem.52. quare non malè pro aggeribus verti-
titur. nam qui obſident, aggeres excitant. infrà 29.verſ.3.Erigam

contra te aggeres.ſunt tamē qui per paronomaſiam hîc מצור, pro מצרים, id eſt, Aegypto accipi putent ab arcibus, munitionibus, ac ciuitatibus, quas vbique ad aquas habuit munitiſsimas, vt 2. Regum 19. Siccaui plantis meis omnes riuos מצור, id eſt, Aegypti: quaſi dicat, munitiſſima &c. quā ſentētiam ſecutus ſum in verſione. Quamuis ergo à filio Ham dicta ſit Aegyptus מצרים, congruit tamen etymon vocis à verbo צור. *Calamus*. à voce Hebræa קנה, tam Græci, quàm Latini nomen cannæ mutuarunt.

7 *Nudabitur alueus &c.* ſenſum reddidit vulg. quaſi ad verbum reddendum foret, nuditates, ſeu euacuationes iuxta riuum, iuxta os riui, id eſt, aluei, & concauitates, quæ ſunt ad ripam fluuij, atque etiam ea, quæ proxima ſunt ori, vel litori fluuij, & omnis ſementis fluuij exſiccabitur: & expulſa, & quaſi eradicata, non erit. *Sementis irrigua*. hebr. ſemen riui, id eſt, ſementes riuorum. quæ prope riuos fieri ſolent, qui in Aegypto à magno illo flumine deriuantur ad irrigandam terram, quæ pluuiarum expers eſt.

8 *Piſcatores*. omne genus hominū enumerat, qui beneficio aquarum vitam degebāt, & commoda omnia, quæ Aegyptiis ex aquis proueniebant, enumerando, denuntiat defutura, & omnino abolenda, vt nemo ſit, qui calamitatis ſit expers, præter eos, qui dominum venientem ſuſceperant.

9 *Qui operantur linum*. cultores linorum, id eſt, qui ſummo ſtudio, & diligentia linum nutriunt, & educant, vt ex eo, quæ neceſſaria ſunt ad humanos vſus operentur. verbum autem cultus, & ſeruitutis his opificibus tribuit, quòd nihil ſit ex terræ naſcentibus, quod tantam induſtriam requirat, quantam linum. Vox verò, quæ ſequitur שריקות, cum voce, quam Latini vſurpant, conuenit: ſerica & Græcis σηρικὸς. eſt autem ſericum lanæ pretioſſimæ genus, quæ ex arborum frondibus vel potius, vt hîc vides, ex herbis depectitur: hinc puto vſu mutuatū nomen ad vermiculi lanificiū, quod nunc ſericum vocamus; quanquàm ignorarent Latini, & Græci vocis huius originē: quidam enim Seres populum Scythicum dixerūt, apud quē ſericū oriretur; alij vermiculū apud Indos dictum σήρ; vnde ſericū finxerunt, quod facere ſolent, qui aliquid ſe ignorare fateri verentur; ego certè vocem Hebræam eſſe non dubito, vel Aegyptiacam; & mihi veriſimile eſt à ſono, quē edit, dum contrectatur, aut diſcinditur, ſic dici: quandoquidem & Hebræis שרק eſt ſibilare. Nunc ad nos defertur ab Indis quoddam lini genus, quod vocamus panū ex herbis, quod propriè ſericū eſſe exiſtimo. poſſumus ergo cum lino conſtruere, vt ego verti. *Subtilia*. חורי ſicut legunt Heb: pro חורים, id eſt, foramina: atq; retia interpre-

pretantur: nam חר foramen eſt. poſſumus & foraminata non re-
tia modò, ſed quæcunque feminæ ad ornatum efficiunt ex ſubti-
liſſimis filis lini, in quibus ſunt aliquot ſuo ordine perforationes,
intelligere &c. vnde non malè vulgatus ſubtilia dixit. Sed cùm
videam nomen חר in plurali nunquam ita accipi, ſed tantùm pro
foraminibus, & cauernis, durior aliquanto mihi vidẹtur interpre-
tatio; Heſter autem primo & octauo video accipi חור pro cãdido,
indumento ſcilicet, quo vtebãtur nobiles; vnde & חורים, candidi
ipſi nobiles, & ingenui dicuntur, de quo infrà 34. libenter hîc
חורי pro candidis accipio, vt ad opificia lini referatur, quod in-
telligentes 70. byſſum verterunt. potes & hoc referre ad texturam,
quę fit ex candidiſsimis virgulis ex fruticibus, quæ aquis gaudent.
vnde dicuntur Gen. 40. corbes, ſeu caniſtra חרי, id eſt, candoris,
vbi vulg. farinam vertit: Hebr. non nulli perforata intelligunt:
ſed non malè, candoris, dicas: ſunt enim candidiſſima præſertim,
quæ panibus regiis inſeruirent.

Irrigua. vocem Hebr. שתתי, vulg. à verbo שתה, id eſt, bibe- 10
re, deduxit: alij à verbo שות, & pro iis, quæ ponuntur in imo,
accipiunt, id eſt, pro ſagenis, ſeu naſſis: ego libenter dicerem eſſe
part. verbi geminati שתת, & pro aggeribus accipi, quòd oppo-
nantur ad ſuſtinendum, & prohibendum impetum aquarum.
Lacunas ad capiendos piſces. vox Hebr. שכר iuxta diuerſam prola-
tionem diuerſa ſignificat: vnde 70. ſiceram dixerant: ſed hoc lo-
co cum ſiniſtro puncto exiſtimo ſcribendam, eſſeque aduer-
bium, id eſt, mercenariè, pro mercede. vocat autem Hebr. ſtagna
animæ, viuaria, piſcinas &c. Hæc quidem omnia in Aegyptum
illam conueniunt, non quòd aruerit vnquam Nilus &c. ſed his
ſignificat propheta poſt captiuitatem, ſummam inopiam, & ter-
ræ deſolationem, quæ omnia facile fuerit ad alteram Aegyptum
accommodare, quam dominus ſpiritaliter debellauit. 11

Quòd iuxta hiſtoriam malè ſibi conſuluerint Aegyptij euẽtus
rerum ſatis oſtendit. quapropter affirmatiuè accipio particulam
אך, quam omiſit vulg. quàm ſtulti etiam ſapientes mundi fue-
rint qui ſtultitiam reputarunt prædicationem euangelij, & ver-
bum crucis, res ipſa prædicat. in hoc enim conueniebant mundi
ſapientes, vt dicerent religionem Chriſtianam euerſionem eſſe re-
gnorũ, & omnes malè habituros, qui eam admitterẽt. *Pharaoni.*
אל Hebræis ſæpe idẽ eſt quod ad, & ita accepit vulg. neq; deſunt,
qui de ſapiẽtibus hoc dictum velint, quòd quiuis ex ipſis diceret
Pharaoni ſe eſſe filiũ ſapientũ, & in maximo pretio habitos ſapien
tes apud reges Aegyptiorum; quamobrem meritò ſibi fidẽ adhi-
bendam

bendum à Pharaone. ego diuerſam interpretationē affero, non quòd eam præferam, ſed vt Hebræa aliter poſſe intelligi, videat Chriſtianus lector· אל enim interdum accipitur pro de, ſeu pro vt, Gen.20. Dixit Abraham de Sara, quòd ſoror &c. adulantes enim Pharaoni ſapientes, eius ſapientiam, & nobilitatem in celum extollebant: quapropter nihil ſibi aduerſi timeret, duraturumq; eius imperium, quòd antiquiſſimum eſſet, & ſapientia ſumma ſtabilitum. In Timeo leges Aegyptios de ſapientia ſummopere gloriari ſolitos.

12 *Vbi nunc ſunt*. inſultat tyrannis, & ſapientibus mūdi, quòd non præuiderint, quæ ſuper ipſis cogitauerit Deus: mundi enim ſapientia non cognouit ſenſum domini: ſpiritus tantùm Dei eſt, qui ſcrutatur arcana Dei. ad hunc locum alludit Paulus, dum ait; Vbi ſapiens, vbi ſcriba, &c.

13 *Emarcuerunt*. נשא eſt obrui verbis perſuaſibilibus, & ſophiſticis, & accipitur ſemper in malum: hoc verbo vſa eſt Heua, Serpens decepit me, obruit me fallaciis, &c. de quo infrà 36. Non ſeducat vos Ezechias &c. *Angulum populorum*. non dubium, quin פנה angulum ſignificet, non receſſum, vt vulgo accipitur, ſed flexum, ſeu aciem exteriorem ędificij. à verbo פנה, eò quòd proſtet, & ſit in conſpectu, vel quòd ad diuerſa loca reſpiciat. Quia verò in angulis ponuntur maiores, atque meliores lapides qui duos parietes coniungant, ſuſtententque ædificium; figuratè transfertur ad ſignificandos principes, qui ſunt veluti anguli populorum, vt Iud. 20 & 1. Sam. 14. & ita hîc accipiendum puto, & in nominandi caſu; ad verbum „deceperunt Aegyptum, angulus baculorū eius, id eſt, quiſque angulus, & caput familiæ decepit familiam ſuam, atque ita tota Aegyptus decepta eſt. vnde 70. Decipiēt Aegyptum per tribus: neque inſolitum eſt Hebræis nomen ſingulare cū verbo plurali coniungere, præſertim ſi diſtributionem velint ſignificare, & nomine baculorum familias, & tribus deſignare: de qua loquendi forma iam ſuprà locuti ſumus. vel illi ſtulti facti, errare fecerunt Aegyptum, angulum familiarum eius, id eſt, angulos cuiuſque familiæ.

14 *Miſcuit*. מסך verbum Hebræum litteris congruit cum Latino miſceo: ſignificat autem infundere è ſupernis, vt ex cognatis verbis apparet. Pſ. 102. Potum meum cum fletu infundebam. de hoc ſuprà cap. quinto. *vertiginis*, nomen eſt plurale עועים à verbo עוה geminata prima thematis, incuruationes, id eſt, vertigines: vertigo autem morbus eſt, quo qui laborant, omnia ſibi videntur circumrotari, ſeu circumferri; tandemq; corruūt in terram, ſpiritum·

incur-

incuruationũ dicere poſſumus,vt nihil rectũ videre,aut intelligere poſſent,vt omnia multò aliter euenirent,quàm illi putarẽt,ſpiritũ omnia peruertentẽ,atq; euertentẽ,vt ſit quod apud Eze.21.nomine עוה ter repetito ſignificatur;Incuruationem,incuruationẽ,incuruationẽ ponam eam; ſed hoc non fiet, donec veniat,cuius eſt iudicium,& cui tradam illud, id eſt, inclinatio maior, atque maior ſubinde erit,tam politię,quàm ſacerdotij,donec venerit Chriſtus. *Sicut errat*. ſenſum expreſſi cum vulg.vel iuxta errorem ebrij: eadem comparatio eſt Iob 12. verſ. 25. *Et vomens*. Hebræi in vomitu ſuo,id eſt,ſicut volutatur ebrius in vomitu ſuo: vel ſicut errat ebrius,dum ore egerit ebrietatem, id eſt, perfectè ebrius, cui neque honeſti,neque decoris cura eſt.

Caput, *& caudam*. poteſt & in nominandi caſu verti: neque 15
magni, neque parui: nobiles, neque ignobiles habebunt, quod faciant: vel cum vulgato in accuſatiuo, non habebunt, quod faciant, neque rem parui momenti, neque magni, &c. id eſt, nihil remedij, nihil auxilij ſperabunt; adeò omnia deſperata erunt. Quid autem intelligatur his nominibus, vide ſuprà cap. 9. verſu 14.

Erit Aegyptus quaſi mulieres. ſuprà quanta mala perpeſſuri eſſent 16
Aegyptij,narrauit, deinde eorum ſtultitiam,ignorantiam, atque cæcitatem multis verbis expoſuit: propter peccata enim affliguntur filij huius ſæculi, ac deinceps, ſi perſeuerant,maioribus tenebris inuoluuntur:Deus enim huius ſęculi excæcat mentes eorum, vt non fulgeat illis lumen euangelij,vt eſt apud Paulum: ex quibus rurſum tenebris aliud malorum examen oritur: cuiuſmodi ſunt metus,& effeminatus animus,& cetera id genus:ſed eiuſmodi mala propheta commemorat,ex quibus ad myſterium facilior eſſet tranſitio. *Super eum*. in maſculino genere legendum eſt relatiuum,quia nomen Aegypti pro habitatoribus,vt ſuprà dixi, ſicut & alia, quæ cum vtroque genere coniunguntur. quapropter ego quoque in maſculino tranſtuli quod neceſſe fuiſſe verſu ſequenti patebit

In feſtiuitatem. fatetur quodam loco Hieron. errorem ſuum, 17
quòd pauorem verterit, cùm feſtiuitatem debuiſſet interpretari, quòd vtrunq; dictio ſignificaret: ſicut enim verbum חגג licet propriè ſignificet girare,circumagi,in orbem agi &c. transfertur tamen ad feſtiuitates, quæ celebrabantur in epulis, potationibus, choreis, & circumrotationibus: ita nomen חגא poteſt ad feſtiuitatem transferri,& ſi propriè circumagitationem deſignat: ſicut & חג. ego circumagitationem dixi ea ratione,quã iam iam expo-

nam

nam. Cum intelligerent Aegyptij aduentum Aſſyriorum, non minus præ timore inepti facti ſunt ad bellum, quòd ſi omnes eſſent feminæ, quòd iratum aduerſus ſe Deum perciperent, quaſi decreuiſſet Aegyptum totâ veluti in oblationem ſibi offerri: eſt enim tacita alluſio in nomine תנופה ad ritum, & cæremonias legis, in qua quoddam genus oblationis Thenupha dicitur, quæ hinc, & inde in ſublime agitabatur, quia aũt Deus in Iudęa colebatur, quod de agitatione manus Iehoua, & pauore, qui agitationem illã conſequebatur, dixerat; nominibus telluris Iehuda, & feſtiuitatis, & conſilij, quod Deus cogitaſſet, repetit, vt myſterio campum aperiret. Timor, inquit, ingens vniuerſam Aegyptum peruadet, timor, inquam, irati Dei: adeò vt Iudæa; (in qua ſcilicet Deus colitur, & habitabit, & vnde ad ceteras orbis partes proficiſci dicitur) ſit Aegypto feſtiuitas, ſeu circũagitatio, id eſt, vt audito nomine Iudææ, Aegyptij circumrotẽtur, & huc, atque illuc diſcurrant, ſicut in feſtiuitatibus Iudæorum fieri ſolet. & ſi quis Iudæam cõmemoret, & populi Dei mentionem ingerat, ſuper ſic cõmemorantem, Aegyptij expaueſcent, intelligentes quid Iudæorum Deus ſuper ipſos ſtatuiſſet. Hæc eò admirabiliora erãt quò reges Aegypti potentiores erant, & parui faciebãt Iudæos. vnde poſtea ſub Ioſia, quẽ prœlio vicerunt, Iudæã oppreſſerunt, & regẽ quẽ voluit, præfecit illis Pharao. quáobrẽ non multo poſt tẽpore, per Aſſyrios ipſi oppreſſi ſunt. adde, quòd mundum totũ perterruit rex Iudæorum, & perinde imbecilles fuerunt ipſi Aegyptij, vt verbo Dei, & exercitui eius reſiſterent, vt feminæ in prælio. agnouerunt enim eſſe agitationem manus domini, & expauerunt, proindeq; terra Iehuda Aegypto fuit terrori, ex qua prodibat tantæ virtutis exercitus, & ſuper narrantes quæ in Iudæa geſta fuerant, expauebant Aegyptij intelligentes conſilium Dei eſſe, vt crucifixo cederent cultus omnes, & religio vniuerſa, corruerentq; atq; perirent dij gẽtium; ſola autem religio à Iudæa profecta, & per apoſtolos annunciata, obtineret: quod manifeſtius propheta mox aperit.

18 *Lingua*. שפה labium, ſed vtrunq; Hebræis pro loquela ſumitur. Gen. 11. Labij vnius &c. dixit autem labio Cannaan potius, quàm Hebræo, vt obſcurior eſſet prophetia, & ne Iudæi ad literã acciperent, ꝙ Hebræa lingua locuturi eſſent Aegyptij, ac ſi de lege Moſaica & litera tantùm decidẽte eſſet ſermo: nihil enim aliud ſignificabat, quàm ꝙ Aegyptij à viris terræ illius, nẽpe diſcipulis domini fidẽ Chriſti edocti, eadem crederent, eadẽ loquerentur, quæ Cananei illi: quinimmo & eiſdem ſcripturis incũberent, & linguã Hebræã addiſcerẽt, vt ſcripturas melius penetrarent: puto autem

ſignifi-

gnificari, quod ex omnibus ciuitatibus Aegypti, quinq; totę fidē Chriſti amplecterētur, vt omnes habitatores earū Chriſtiani eſſent. *Iurātes Domino.* vel quòd illi fidē darent, ne vnquā à ſuſcepta ſemel religione deficerent: vel nomine iuramenti vniuerſa religio intelligitur, vt ſępe aliâs: per quē enim iuramus, eū pro Deo colimus: vnde iurare per Iehoua, eſt Iehoua religionē amplecti, quaſi diceret, nō per alios deos iurabūt, ſed per Iehoua: ſed cōſtructio priori expoſitioni fauet. *Ciuitas ſolis.* optimè vertit vulg. non enim legendū eſt הרס, ſed חרס, vt in margine annotatū inuenies in bibliis Hebræis. Miror aūt Iudæorū Rabinorū quorundā, inter quos eſt Rabi Dauid, tā in li. ra. quàm in cōmentariis, incogitantiā, qui aut הרס, quaſi nomen propriū retinentes, quos ſequitur Pagninus, aut deſolationē interpretantes, quod ciuitas deſtructionis dicenda eſſet, quæ ſcilicet, credere nollet, quos ſequitur Mūſterus, nō vident hoc eſſe figmentum, neq; poſſe intelligi vnā illā, non eſſe ex illis quinq; quæ fidē excepturæ erant: præſertim cùm docti inter Rabinos, qualis fuit Helias ille Germanus, ſentiāt lectionē, quæ in margine habetur, eſſe Germanam, & eam eſſe interpretandam, licet aliter legendum ſit: cui etiam ſi omni ex parte non aſſentior, hoc tamen indubitatum eſſe debet Chriſtiano lectori, frequentius germaniorē eſſe marginalē lectionem, quàm ſit, quæ in textu habetur & hoc quidē loco ח, non ה legendum eſt: in quibus literis magna eſt affinitas, & facilis lapſus. adde quòd Chaldæus paraph. domū ſolis dixit; quamuis deſtructionis, ſeu exſiccationis, quoque meminerit. certe Hieron. in cōmentariis vnam hanc lectionē tantùm affert, neq; alterius meminit. Sed cū ſciamus inter præcipuas ciuitates Aegypti computatā Heliopolim, (id eſt, ciuitatē Solis) quid moramur, quominus hîc ciuitatē ſolis legendum putemus? præſertim cùm ſciamus ex probatis auctoribus, in ciuitate illa (quæ ſupra Deltā Aegypti ſita eſt, ad leuam Nili, per Nilum aſcendētibus, teſte Strabone) ſtudia ſcientiarum floruiſſe, & ibi gymnaſia omniū diſciplinarum extitiſſe: nam Herodotus Heliopolitanos omnium Aegyptiorum ſolertiſſimos fuiſſe teſtatur, ſed audi Strabonem lib. 17. Hęc, inquit, loca ipſius Deltæ proxima ſunt, ibi eſt Bubaſtus ciuitas & Bubaſtica pręfectura, ſupra quam eſt regio Heliopolitana, vbi ſolis ciuitas eſt in aggere ingenti poſita, quæ ſolis templū habet; nunc vrbs deſerta eſt: in ea eſt peruetuſtum templū Aegyptio more ſtructū &c. atq; vbi ſtruendi morē depinxit, addit, Heliopoli domos amplas vidimus, in quibus ſacerdotes habitabāt, immo dicunt hanc olim habitationē ſacerdotum fuiſſe, hominū philoſophię, & aſtronomię deditorū. oſtendebātur itaq; ibi ſacerdotū domicilia,

micilia, & loca vbi Eudoxus, & Plato habitauerunt. non Eudoxus cum Platone eò profectus eſt, ambo cum ſacerdotibus annos 13. ſunt verſati, vt quidam volũt, & plura huiuſmodi. Quia igitur in hac florentiſſima ſcientiarum ciuitate erant ſapientes, & ſacerdotes, qui difficilius à patria religione deficere ſolent; huius tantùm ciuitatis meminit, & hanc primam futuram, vel vnam (vtroque enim modo ſumi poteſt nomen אחת) quæ religionem Chriſti amplecteretur eſſet: quod qui crederet, nõ illi dubium foret, quin & reliquiæ religionem commutaturæ viderentur. Hic locus maximè commendat virtutem crucis, & efficaciam verbi Dei: perinde eſt enim, ac ſi dixiſſet; quinque ciuitates Græciæ verbo fidei obediſſe, de quarum numero fuerit ciuitas Athenienſis &c. *Dicetur illi*, id eſt, ciuitas ſolis appellatur prima, vel vna, quæ lingua Cananea locutura eſt.
19 *Altare domini:* manifeſtius religionem, cultumque veri Dei in Aegypto pullulaturum oſtendit: eſt autem in dandi caſu nomen Iehoua: propterea pronomen addidi ipſi Iehoua, id eſt, Iehoua habebit altare in medio terræ Aegypti, id eſt, intra Aegyptũ, vel dedicabitur altare ipſi Iehoua, vt idem repetatur in poſteriori verſus parte. *Et titulus, ipſi Iehoua, iuxta terminum eius*, id eſt, in extremitate altaris, vel Aegypti (titulum accipias pro monumẽto aliquo cum inſcriptione, vt & Latinis interdum in vſu eſt) ſcriptum erit, ליהוה. hunc enim dicit eſſe titulum, atque hic eſt germanus ſenſus iuxta vulgatum interpretem. ego tamen, vt interdum facio, aliam interpretationem attuli, tantùm vt ſciat qui Hebraicè ignorat, alium ſub Hebræis vocibus poſſe ſubeſſe ſenſum (omitto interpretationem eorum, qui pro מצבה non titulum, ſed ſtatuam vertunt, quòd ſæpe hæc vox pro ſtatua accipiatur, à verbo נצב, quod omnino præter rem eam eſſe exiſtimem) certè nomen quidquid ſtat, ſignificat, vt Ieſ. 6. dicitur de trunco &c. & de lapide erecto Gen. 28. & de tumulo 31. &c. Non dubium etiam quin מצב forma maſculina, & מצבה feminina, pro ſtatione accipiatur, & præſidio militum, quòd ibi poſiti ſint, & ſtent parati ad propugnãdum, vt 1. Sam. 14. & 13. de ſtatione Philiſtinorum. ſenſus itaque eſt, ꝙ in medio terræ Aegypti Iehoua habiturus eſſet altare, & iuxta terminos Aegygti ſtationes diſpoſitas, & præſidia. qua loquẽdi figura ſignificabat Propheta fidem, ac religionẽ non tanquã hoſpitem peregrinaturã in Aegypto, ſed diu manſurã, & radices actura; ſumpta ſimilitudine à ſubiugatione regnorũ, quæ qui pacata habere volunt, præſidia diſponunt in limitibus ad reprimẽdos hoſtiũ incurſus &c. fauent huic interpretationi res ipſa, & nomina.
Erit

Erit in ſignum &c. ſenſus, quem in verſione expreſſi, planus eſt, 20
ſcilicet quòd altare, & monumentum, quòd cultus, & propugna-
tores eſſent ſignum, & euidens argumentum, quòd Aegyptij op-
preſſi clamauerint, & dominus eos exaudierit, qui locus ſatis oſten
dit, quòd non omnia, quæ præcedunt, ſint iuxta hiſtoriam intelli
genda, ſed quòd oppreſſi à diabolo ipſa ſua miſeria exclamauerint
&c. de quo in Pſ. Dominus de cęlo in terram aſpexit vt audiret ge-
mitus compeditorum &c. cultus enim exterior, altaria, & ceteræ
eccleſiæ cæremoniæ, quibus vtitur ab vſq; initio, teſtificâtur quòd
ſumus populus Dei, Chriſtiani aſſerti de poteſtate tenebrarū in re-
gnum filij dilecti Dei: qui non propter opera iuſtitię, quæ fecimus
ſed propter miſericordiam, qua audiuit gemitus compeditorum,
miſit nobis Saluatorem filiū ſuum, &c. Hic locus contra hæreti-
cos cultum Dei externum commendat, vt qui ad gloriā ipſius Dei
teſtetur, quod ab ipſo ſimus redempti &c. cōmendat & caritatem
Dei, qui cùm oppreſſi eſſemus ob peccata, miſit filium, non qui iu
dicaret mundum ſed ſeruaret. oſtendit quoque miſerias hominū
eſſe clamores in auribus Dei noſtri. vnde Dauid, Vide humilitatē
meam, & laborem meum, & dimitte omnia delicta mea &c, vnde
fiducia noſtra fulciri poteſt, qui ſcimus habere nos Deū, qui pro-
pter miſeriam inopum, & gemitum pauperum dicit, Nunc exur-
gam. Nec quominus hanc noſtram verſionem probes, tēpora ver-
borum, quæ Hebræis futura ſunt, te morentur: non enim poſſent
elegantius dicere, quod nos in verſione dicimus, quàm per ſua illa
futura: quod miror alios interpretes non animaduertiſſe. *Et pro-
pugnatorem.* רב propriè & magnum in quauis rę deſignat, &
multū, vnde ni fallor, Hebræi hoc nomine vocant præfectū cuiuſ-
cunque actionis, ſeu artis tam belli, quàm domi: ſic magiſtrū co-
quorum Dan. 1, & magiſtrum eunuchorum 2. Reg. 21. & Dan. 1.
&c. denique, vt Galli magiſtrum vſurpant, non ſolùm eum, qui
docet, ſed etiam herum, & dominum, & ducem, ſic Hebræi; quini
mo & Græci διδάσκαλον interdum auctorem vocant: hic pro du-
ce, & imperatore vel fortè etiam pro doctore accipitur: ideo ma-
giſtrum dixi, modo hanc vocem, vt Galli, & aliæ pleræque natio-
nes accipiamus.

Colent eum in hoſtijs &c. ſenſum rectè expoſuit vulg. ego ver- 21
ba ſeruaui, quòd perſpicua ſatis eſſent: verbum enim עבד cum ac-
cuſatiuo rectè vertitur verbo colendi: ſacrificium autem, & obla-
tionem colere, eſt magnificare; & magno ſtudio ſacrificia, & obla-
tiones offerre. eſt autem מנחה ſacrificium, hic in ſingulari; fortè
quòd vnico illi Chriſtianorum ſacrificio, quo quotidie ſumma

R vene-

veneratione ſacrificium Chriſti iteramus, (inuitis licet Lutheranis)maximus cultus debeatur: vnde non ſacrificiis colendũ dixit, ſed ipſum ſacrificium colendum , quòd Deus ipſe ſit noſtrum ſacrificium , & hoſtia . Suprà autem iam monui זבח propriè eſſe mactare,inde ad ſacrificare transfertur:& nomen propriè de ſacrificio dicitur ; in quo quid mactatum offertur , de nomineautem, minhah , dixi ſuprà cap.11. verſ.10. *Et vouebunt votum* . cùm de Chriſtianiſmo ſit ſermo,impudentes ſunt Lutherani , qui vota ab eccleſia eliminare conantur,vt ſuæ parum Chriſtianæ, immo impuræ libertati prætextum aliquem afferant . hîc vides non ſolùm redditionem votorum laudabilem , ſed ipſum quoq; vouere,inter cultus Chriſtianorũ annumerari , quaſi non infimi ordinis cultus ſit: quæ autem ſint,quæ vouenda ſunt , ex antiquis patrũ traditionibus & vſu eccleſiæ petere oportet,non ab iſtis peruerſis innouatoribus,quibus quia tantùm quæ carnis ſunt,ſapiunt , impoſsibile videtur continentiæ votum adimplere: ſed ſoli tenebras offundere nunquam poterunt.

22 *Percutiet.* נגף vehementiorem ſignificationem habet , quàm נגע : eam enim conſternationem notat, quæ fit magna vi adhibita : vnde verbo conſternandi ferè ſemper reddo . *Plaga :* ad verbum eſt , vt ego verti , conſternando, & ſanando : ſed ſenſus hic eſt, quem vulg. reddidit. *Et reuertentur ad dominum* : non in media afflictione:nam tunc ad diuinos &c.proficiſcebantur,& tandẽ ſtupefacti,extrema paſsi ſunt:ſed de conuerſione ad dominũ,quãdo, ſcilicet fidem ſuſceperunt,eſt ſermo. vnde verbum שוב verbo conuertendi hîc reddidi, vt ſæpe oportet. *Placabitur eis*; vel exorabilis fiet. nã עתר propriè eſt ſuauibus verbis orare pro rei alicuius impetratione, amanter , ac familiariter ſupplicare dño , vt Iſhac Gen. 25. & Manue Iud. 13. in paſſiua ergo oratione flecti, ſeu exorari. *Et ſanabit*, vel medicabitur : id enim propriè ſonat verbum רפא hinc intelligimus , quanta ſit neceſſitas, & vtilitas orationis ad conuerſionem cordis. nam ſine oratione non ſunt conuerſi. cùm enim quis agnoſcit errores ſuos, & tantùm in Deo ſuam ſalutem ſitã eſſe ; mirum quanta teneritudine animi preces fundit . quibus dominum ſe exorabilem præſtare , vel ex hoc loco diſcere poſſumus , ſoliſque conuerſis omnino mederi dominum : aliis enim licet interdum auferat calamitates ; ægritudines tamen , & languores animorum non aufert , neque perfectam ſanitatem cõfert. Quòd ſi iis,qui ex inimicitiis ad amicitiam redeunt,Deus adeò amanter exorabilis ſit; quàm ſuauem eum putas ab amicis, & familiaribus perſentiri?

Via

Via. nomen heb. ab ſternendo dicta eſt: ſtratam dicere poſſe- 23
mus,ſeu viam peruagatam, tritam, & regiam. *Seruient*. ſuprà verſ.
21. hoc loco. verbum עבד cum accuſatiuo verbo colendi redditur
congruè. nã hîc non de ſeruitute dura ſeruorũ viderur eſſe ſermo,
ſed de cultu beneuolentiæ, & concordiæ, quaſi dicat, Aegyptij,
qui antè ſolebanr, arque debebant (vt pote inferiores) timere Aſſy-
rios, propter eximiam porentiam, iam deinceps eos non timebunt,
ſed potius colent, magnoque ſtudio complectentur.

Tertius, id eſt, per quem amicitia inter Aegyptios, & Aſſyrios, 24
coaleſcet: vel potius, tertia, aut tanquá tertia, & media quædam
benedictio: vnde promanabit, ac deriuabitur omnis benedictio, id
eſt, ſanctitas, ſiue gratia ſpiritalis, non ſolùm ad Aegyptios, & Aſ-
ſyrios, verùm etiam ad ceteras omnes nationes, iuxta illud, quod
promiſſum eſt Abrahæ; In ſemine tuo benedicentur omnes cogna
tiones terræ. Vt pro eodem ſumamus tertium, & mediũ: quem-
admodum etiam colorem mediũ, vel tertium indifferenter vocare
ſolemus eum, qui, etſi differat ab extremis, tamẽ aliquid illis com
municat, vel participat. Item mediatorẽ, rertium vulgo dicimus:
mediator enim vnius non eſt, ſed duorum, aut etiam plurium.
Benedictio: cum hoc nomine benectionis conſtruxi in verſione
mea nomen שלישיה: femininum namque eſt, vt ſuprà, vbi vitulam
triennem dixit Iſaias. *In medio terræ*: hoc certè eſt, quod Abrahæ
dictum eſt, Omnes tribus terræ. nec dubitandum eſt, quin ad il-
lam benedictionem alluſerit propheta.

Cui benedixit &c. exponit, qua ratione dixerit Iſrael ẽ fore bene- 25
dictionem mediam, ſeu in medio rerræ. Benedixit, inquit, Iſraeli
Iehoua dicendo; Benedictus populus meus Aegpytius: & dicen-
do; Aſſyrius opus manuum mearum. Exſpectaret fortaſſe quiſpiã,
vt diceret propheta, dicendo, benedictus populus meus Iſrael. ve-
rùm cùm exponere vellet, vt dixi, quo pacto foret media benedi-
ctio, & ceteri eius benedictionis futuri eſſent participes, dixit, be-
nedictus pop. meus Aegyptius &c. inſinuans ex benedictione Iſrae
lis profectũ, vt Aegyptij eſſent benedicti, & Aſſyrij, opus manuũ
Dei dicerentur; id eſt omnes nationes terræ, quæ ab Iſraele pluri-
mum & animis, & religione erant ſeparatæ, ad Deum pertinerẽt,
vtpore factæ populus eius, & in reſpectu habitæ, ſicut opera apud
ſuum artificem. Vt autẽ excellentiam Iſraelis, à quo tota illa felici
tas promanarat, ſignificaret, addit, *Et hereditas mea Iſrael.* Aſſyrios
opus manuum ſuarum vocat, quod habet ſuam dignitatem, & lau
dem: perfecta enim ſui Dei opera, & quæ quiſque facit, diligit,
protegit &c. Aegyptios autẽ Dei populũ appellat: beatus autẽ po

R 2 pulus,

pulus,cuius Iehoua Deus eſt . at Iſraelitas dicit Dei hereditatem, qui quaſi quodam iure hereditario ad Deum pertinerent:dũ enim cetera amittuntur, æquo animo ferimus; modo hereditas intacta maneat.Benè autem vulg.in hoc vltimo membro,vau,pro aduerſatiua accepit:hereditas autem mea Iſrael.nam inter Chriſtianos, in quibus non eſt diſtinctio Iudæi,& Græci,vt ſcilicet hunc repellat, quòd Græcus,illum eligat, quòd Iudæus, diſcipuli domini primum locum obtinent Deo dilectiſſimi, in quos primitias ſpiritus ſui effudit,& principes eſſe voluit in regno ſuo. quamuis propter Chriſtum dominum, qui erat ex ſemine Abrahæ,populus ille & benedictio,& hereditas domini dictus ſit.

CAPVT VIGESIMVM.

Noua.		Vetus.
ANNO, *quo venit Thartan Azotum,(cùm miſiſſet eum Sargon rex Aſſyriorum)oppugnauit Azotum,& cepit eam:*	1	*IN anno , quo ingreſſus eſt Tharthan in Azotũ,cùm miſiſſet eum Sargon rex Aſſyriorum,& pugnaſſet contra Azotum & cepiſſet eam:*
In tempore illo locutus eſt Iehoua in manu Ieſaiæ filij Amoz , dicendo; Vade ,et aperi ſaccum de lumbis tuis, et calceamentum tuum extrahe de pedibus tuis: & fecit ſic ambulando nudus,& diſcalceatus.	2	*In tempore illo locutus eſt dominus in manu Ieſaiæ filij Amos,dicens;Vade,& ſolue ſaccum de lumbis tuis,& calceamenta tua tolle de pedibus tuis, & fecit ſic vadens nudus, & diſcalceatus.*
Et dixit Iehoua ; Quemadmodum ambulauit ſeruus meus Ieſaias nudus , & diſcalceatus trium annorum ſignum , & portentum ſuper Aegyptum,& ſuper Aethiopiam:	3	*Et dixit dominus; Sicut ambulauit ſeruus meus Ieſaias nudus, & diſcalceatus trium annorum ſignum , & portentum erit ſuper Aegyptum, & ſuper Aethiopiam:*
Sic abducet rex Aſſur captiuitatem Aegypti, et tranſmigrationem Aethiopiæ,pueros,& ſenes,nudum,et diſcalceatum,& diſcoopertis natibus,nuditatem Aegypti.	4	*Sic minabit rex Aſſyriorum captiuitatem Aegypti,& tranſmigrationem Aethiopiæ,iuuenẽ,et ſenem,nudum,& diſcalceatum,diſcoopertis natibus ad ignominiam Aegypti.*
Et conſternabuntur , & pudefient propter Aethiopiam fiduciam ſuam, & propter Aegyptũ gloriam ſuam.	5	*Et timebunt , & confundentur ab Aethiopia ſpe ſua, & ab Aegypto gloria ſua.*
Et dicet habitator inſulæ huius in die illo; Ecce ſic fiducia noſtra ad quam confugimus pro adiutorio , vt	9	*Et dicet habitator inſulæ huius in die illa; Ecce hæc erat ſpes noſtra, ad quos confugimus in auxilium , vt libera-*

Noua.	Vetus.
eriperemur à facie regis Aſſur; & quomodo euademus nos?	*liberaret nos à facie regis Aſſyriorũ; & quomodo effugere poterimus nos?*

IVXTA vulg. interpretem ſenſus prioris verſus ſuſpenſus eſt vſ- 1
que ad ſecundum, quaſi nihil aliud faciat, quàm tempus deſcri
bere, quo facta fuerit hæc reuelatio; poteſt tamen iuxta hebr. per-
fecta eſſe ſententia in primo verſ. quaſi ſignificet propheta eodem
ipſo annò, quo dux ille Aſſyrius venit vt oppugnaret Azotum,
eam oppugnaſſe, ac cepiſſe. nam de hac loquendi forma apud He
bræos eleganti, qua præterita, vidẽtur à nomine regi, ſequẽte alio
verbo cum vau, iam ſuprà cap. 6. verſ. 1. dictum eſt Azotum for-
tiſſimum fuiſſe oppidum Palæſtinorum aiunt, eiuſq́; expugnatio-
nem difficilem, neceſſariam tamen volentibus Aegyptum debel-
lare: erat enim in vltimis Paleſtinæ finibus, Aegyptũ verſus, prope
mare. quanquàm verò Gaza, & Aſcalon magis propinquæ erãt; ca
pta tamen Azoto nihil ſupererat impedimenti ad alias capiendas.
hinc ſumpta occaſione, ſuper Aegyptum factus eſt ſermo domini
ad Ieſaiam. Azotum vocabant olim Hebræi Aſdod, poſtea Azotus
dicta eſt à Græcis: ζ enim valet, σ & δ.
In manu Iſaie: interpretantur plerique viri docti, per manum, 2
quòd Ieſaias fuerit velut inſtrumentum Dei. *Vade & ſolue*, id eſt,
abiens ſolue: nam Hebræi aperiri dicunt, quod Latini ſoluere,
aut exuere. *Saccum:* vox communis eſt ferè omnibus linguis: fie-
bat verò ex pilis hircorum, & vſurpabatur in luctu. videtur autem
hæc veſtis fuiſſe prophetis peculiaris, ſuper quam alias veſtes ſu-
perinduebant, ne qui ceteros ad pænitentiam exortabantur, de-
licatè viuere viderentur. Porrò Hebræis non ſemper nudi dicun-
tur, qui nihil omnino veſtium deferunt, ſed etiam qui ſummas
veſtes deponunt, vt quando Dauid ſaltauit coram arca domini. ſi
quis ergo interiores veſtes exueret, & pallio tãtùm amictus ince-
deret, nudus diceretur incedere: atq; ita exiſtimo Ieſaiam nudum
ambulaſſe: cui apparerent denudata crura, & excalceati pedes.
Trium annorum ſignum: tres annos, vt ſit ſenſus; quemadmodum 3
ſeruus meus tres annos ambulauit nudus, & diſcalceatus, ſignum,
& portentum ſuper Aegyptum: ſic &c. Sed non ne admiratione
digniſſimum eſt, quòd propheta vir nobilis Ieſaias ita ignomi-
nioſe inceſſerit, in hoc tantùm vt ſignum eſſet captiuitatis Aegy-
pti? non enim illis aſſentior, qui hoc in viſione tantùm fuiſſe con-
tendunt. quo pacto, quæſo ſignũ fuiſſet, ſi nullatenus videbatur?
& quidẽ de aliis ſignis, ſuis in locis quid ſentiã, explicabo: de hoc

autem,quod præ manibus habeo,aliud mihi perſuadere non poſſum,quàm quod ſuprà dixi.Sed quid miramur,ſi pro ſalute hominum nudus pepēdit in cruce Dei filius? profectò infidelibus nihil non neceſſarium eſt. itaque vt à cordibus Iſraelitarum inanem fiduciam,quam in Aegyptum & Aethiopiam habebant, extirparet dominus,& in Deum fiduciam eorum mentibus infereret; nudus incedit Ieſaias,domini præcepto:qui ſeruis vtitur ad gloriā ſuam, qua ipſi nihil antiquius habent,neq; quidquam vehementius expetunt,quàm vt glorificetur Deus in ſuis ipſorum corporibus,ſiue per mortem,ſiue per vitam.

4 *Iuuenem,& ſenem*:hebr. pluralia ſunt; nudum autē,& diſcalceatum, ſingularia: ſed hoc ad ſenſum parū facit,qui facilis eſt : ideo eoſdem numeros ſeruaui. *Diſcoopertu natibus*: non nihil hyperboles in his verbis ſuſpicor ineſſe, nā & nos cùm quiſpiam ſeminudus incedit,ſic loquimur. *Ignominiam Aegypti*. nomen ערוה propriè nuditatem ſignificat : ſed quia nuditas turpis eſt,& dedecoroſa, maximè in partibus verendis,hinc Hebręis pro ipſis accipitur. Exod. 28. & 20. &c. hinc etiam ad alias res turpes, & fœdas transfertur: quarum nos pudet, & quas tectas eſſe volumus,vt ſunt infimiora terræ &c. Gen. 42. Nuditatem terræ &c. quare non malè vulg. ignominiam dixit, quod appoſitiuè dictum eſt : vbi ſub nomine Aegypti Aethiopiam quoque comprehendit.

5 *Spe ſua:* Spe ſua & gloria ſua: appoſitiones ſunt: Qui מבט reſpectum interpretantur (quod vulg. ſpem vertit) vſum Hebræi ſermonis non benè tenent. quamuis enim verbum נבט (vnde deriuatur hoc nomen) reſpicere ſignificet, vt ſuprà iam diximus, cùm etiam geſtum notet, nomen ipſum ad mentem refertur, & reſpectum ſignificat, quem quis cùm fiducia habet ad perſonam, ſeu rem aliquam, vt ab ea adiuuetur. quare ſpem, aut fiduciam dicere poſſumus : neque putauit Hieronymus eſſe מבטח, vt quidam falsò putauit : ſed vt peritus linguæ ſenſum penetrauit, & reddidit. *Ab Aethiopia*, vel propter: id enim interdum ſignificat מן.

6 *Inſulæ*. cùm exercitus Aſſyriorum terram illam,velut mare, vel flumen inundaret, (vt ſuprà non vno loco propheta hac eadem metaphora fluminum, & inundationis ſignificauit) & Ieruſalem tantùm remaneret,quàm non cepit,neque ingreſſus eſt;meritò inſulam vocauit.non eſt ergo, cur propter hunc locum dicant Hebræi,& nōnulli ex noſtris אי prouinciā quoque ſignificare.nam & Iudæi per Sargon Sēnacherib intelligūt. De aliis vocibus iā ſuprà dictum eſt. Hîc vides quorſum tenderet captiuitas ignominioſa

Aegy-

ptiorum, & portentum illud Iſaiæ, ne videlicet ponerent carnem brachium ſuum:ſed in domino deo fiderent, vt fecit Ezechias prędicatione Ieſaiæ, ſicut infrà videbimus

CAPVT VIGESIMVMPRIMVM.

Noua.		Vetus.
ONVS *deſerti maris, veluti tẽpeſtates per meridiẽ tranſeũtes, à deſerto venit à terra terribili.*	1	ONVS *deſerti maris. ſicut turbines veniunt, de deſerto venit de terra horribili.*
Viſio dura indicata eſt mihi, depopulator depopulatur, & vaſtator vaſtat. Aſcende Aelam, obſide Mede: omnem gemitum eius ceſſare feci.	2	*Viſio dura nuntiata eſt mihi; qui incredulus eſt, infideliter agit; & qui depopulator eſt, vaſtat. Aſcende Aelam, obſide Mede; omnem gemitum eius ceſſare feci.*
Iccirco impleti ſunt lumbi mei dolore; anguſtiæ apprehenderunt me, ſicut anguſtiæ parturientis: incuruatus ſum, cùm audiſſem: conturbatus ſum, cùm vidiſſem.	3	*Propterea impleti ſunt lumbi mei dolore: anguſtia poſſedit me, ſicut anguſtia parturientis: corrui, cùm audirem; conturbatus ſum, cùm viderem.*
Errauit cor meum, tremor exagitauit me: crepuſculum deſiderij mei poſuit mihi in horrorem.	4	*Emarcuit cor meum, tenebræ ſtupefecerunt me: Babylon dilecta mea poſita eſt mihi in miraculum.*
Ordina menſam, ſpeculando in ſpeculam comede, bibe: ſurgite principes, & vngite clypeum.	5	*Pone menſam, contemplare in ſpecula: comedentes, & bibentes ſurgite principes, arripite clypeum.*
In hunc enim modum dixit ad me dominus meus; Ito, ſtatue ſpeculatorem; [qui] quod viderit, annuntiet.	6	*Hæc enim dicit dominus; Vade, & pone ſpeculatorem: & quodcunque viderit annuntiet.*
Et vidit currum bijugorum, currum aſini, currum cameli: & attendit attentione, magna attentione.	7	*Et vidit currum duorum equitum, aſcenſorem aſini, & aſcenſorem cameli, & contemplatus eſt diligenter multo intuitu.*
Et clamauit leo ſuper ſpeculam, Domine mi, ego ſto iugiter per diem: ſuper cuſtodia mea ego ſto totas noctes.	8	*Et clamauit leo, ſuper ſpeculam domini ego ſum, ſtans iugiter per diem: & ſuper cuſtodiam meam ego ſum, ſtans totis noctibus.*
Et ecce iſte venit, currus viri biiugorum reſpondit, & dixit: cecidit; Cecidit Babylon: et omnia ſculptilia deorum eius confregit in terram.	9	*Ecce iſte venit aſcẽſor vir bigæ equitum, & reſpondit, & dixit; Cecidit, cecidit Babylon: & omnia ſculptilia deorum eius contrita ſunt in terra.*

Noua.		Vetus.
Tritura mea, et fili areæ meæ, quod audiui ab Iehoua tcebaoth Deo Iſrael, indicaui tibi.	10	*Tritura mea, & fili areæ meæ, qua audiui à domino exercituum Deo Iſrael, annumiaui vobis.*
Onus Idumææ. ad me clamat ex Seir, Cuſtos quid de nocte? cuſtos quid de nocte?	11	*Onus Duma. ad me clamat ex Seir; Cuſtos quid de nocte? cuſtos quid de nocte?*
Dixit cuſtos; Venit mane, atq; etiã nox: ſi elicietis, elicite: reuertimini, venite.	12	*Dixit cuſtos; Venit mane, & nox: ſi quæritis, quærite: conuertimini, & venite.*
Onus in Arabiã. in ſylua ſub veſperã pernoctabitis [in] ſemitis Dedanĩ.	13	*Onus in Arabia, in ſaltu ad veſperam dormietis in ſemitis Dedanim.*
In occurſum ſitientis abduxerunt aquas habitatores terræ Auſtralis, cum pane ſuo occurrerunt profugo.	14	*Occurrentes ſitienti ferte aquam, qui habitatis terram Auſtri, cum panibus occurrite fugienti.*
Quia à facie gladiorum fugerunt, à facie gladij dimiſſi, & à facie arcus calcati, & à facie grauis prælij.	15	*A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladij imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælij.*
Quia ſic dixit Dominus meus ad me; Infra annum quales anni mercenarij ſunt, & ceſſabit vniuerſa gloria Cedar.	16	*Quoniam hæc dicit dominus ad me; Adhuc in vno anno quaſi in anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar.*
Et relinquentur pauci arcus, præualidi filiorum Cedar pauci erunt, quia Iehoua Deus Iſrael locutus eſt.	17	*Et reliquiæ numeri ſagittariorum fortiũ de filijs Cedar imminuẽtur: dominus enim Deus Iſrael locutus eſt.*

1 DESERTI *maris*: tranſponenda ſunt verba, onus maris deſerti, id eſt Babylonis, quæ non, vt quidam volunt, deſertum maris dicitur: ad quod frigidas rationes afferunt: ſed mare deſerti, id eſt, mare, quod in deſerto eſt, ad differentiã veri maris. Babylon enim ob multitudinẽ hominum & ſtrepitum gentium, amplitudinemque ciuitatis, atque etiam propter aquarum copiam non imperitè mare appellabatur: deſerti verò dicitur, propter deſertum illud horridum, & vaſtum, quod iacet inter ipſam, & mare: neq; dura eſt tranſlatio, neque infrequens Hebræis, vt per maria, & aquas gentium multitudinem intelligant. vide ſuprà 17. verſ. 12. & Pſal. 65. Compeſcite fremitum marium &c.

2 *Sicut turbines.* à verbo סוף, quod ceſſare, vel finire notat, eſt nomen סופה, quod turbinem, ſeu tempeſtatem omnia proterentem ſeu deuaſtantem ſignificat: *Ab Auſtro.* נגב eſt Meridies, ſeu plaga meridionalis, vt ferè omnes affirmant: ego dicerem primò ſigni-

ſignificare Auſtrum,ſeu Africum ventum,qui tempeſtates excitat, præſertim in Palæſtina. videtur enim affinitatem habere cum verbo נגב, quod conſternare ſignificat:deinde & pro plaga ipſa accipitur, ac demum pro locis aridis, & infrugiferis, quòd plaga Auſtralis Palæſtinæ deſerta eſſet &c. hoc certè loco pro vero ipſo Auſtro,ſeu Africo accipio. Sicut turbines, inquit, ſeu tempeſtates in Auſtro, id eſt, flantibus ventis Auſtralibus, quemadmodum Pſal. 117. Reduc captiuitatem noſtram,ſicut torrentes in Auſtro,id eſt, flante Auſtro pluuioſo, & tempeſtates ciente, quando torrentes aquas vehementes deferunt,id eſt, celerrimè;& nemine prohibente reduc captiuitatem &c. A *deſerto venit,* onus ſcilicet : de viſione enim eſt ſermo ; vt mox explicabit. comparat autem reuelationē hanc,quam ſuper Babylone viderat,turbini,ſeu tempeſtati Auſtrali:vnde à deſerto,& terra horribili dicit aduentare.

Viſio dura. idem eſt onus apud prophetas, quod viſio rerum difficilium, & quæ vix tolerari poſſunt. *Qui incredulus eſt*. de ſignificatione verbi בגד multa incerta tradunt Hebræi : ego, quantum coniicere poſſum ex ſcripturis, atque adeò ex modo cōſtructionis cum mem, aut cum beth,arbitror ſignificare depopulari, graſſari, excurrere, ſeu incurrere ad diripienda aliorum bona, & vim inferendam : vulg. ſæpe verbo præuaricandi reddidit, hîc aliter vide infrà 33. cap. vbi etiam verbo vaſtandi coniungitur,ſicut hoc loco. eſt autem hîc participium bis poſitum, prius in figura emphatica הבוגד , quod tanquam nomen cum vulgato accipio, depopulator, graſſator, qui in alios ſolet vi incurrere : poſterius verò pro verbo, quaſi dicat, depopulatores depopulantur,vaſtatores deuaſtant, ſignificans ſe videre velociſſimos Medos, & Perſas, qui excurſionibus & depopulationibus faciendis præſtantiſſimi habebantur in Babylonē properare. Quid ſi ה præpoſitū nominibus illis motum notet?certè tunc ſic reddere potes,ad incurſorem incurſor,& ad vaſtatorē vaſtator aduentat : ſed priorem interpretationē magis probo, vt accepit vulg. licet in reddēda verbi ſignificatione variet. *Aſcende Aelam &c*. ipſe, quod dixerat, interpretatur. videbat autem propheta Deum, tanquam ſummum imperatorem, Medos, & Perſas aduerſus Babylonios incitantem. *Ceſſare feci omnem gemitum eius* : vel quem Babylonij edere faciebant, vel gemitum Medorum & Perſarum, quaſi ſignificet Medos,& Perſas ſtrenuè dimicaturos,&itineris laborem alacri animo deuoraturos, vt ſit idem,quod ſuprà cap.5. verſ.26.& 27.Feſtinus veniet, nō erit deficiens, neque laborans in eo.Poterimus etiam dicere, eſſe periphraſim crudelitatis eorum, vt ſit, quod ſuprà , cùm de euerſione

 Babylo-

Babylonis ageret,dicebat cap.13.verſ.17.& 18. quòd interficerent paruulos, & diſcinderent vteros abſque vlla miſeratione. Quid ſi puncta negligas, & verbum השבתי non primam perſonam שבת, ſed verbi שוב in hyphil eſſe dicas? id eſt,reduxi,reuocaui, vel reddidi:in qua ſignificatione accipitur Gen.50.Reddendo reddet nobis omne malum. eſſet itaque ſenſus, reddam Babyloniis omnem gemitum eorum, vt gemant ipſi, ſicut alios gemere fecerunt.

3 *Impleti ſunt lumbi mei &c.* in ſeipſo exprimit propheta,quàm dura,quàm difficilis,&quàm terribilis fuerit illa viſio,qua,cùm dānā Babylonis intelligeret, quæ nihil ad Iudæos affinitate pertinebat, adeò tamē eum cōturbarit,& perterruerit.Voces faciles ſunt,&frequentiſſimæ prophetis in luctu,& triſtitia:& earum propriā ſignificationē,quoad potui,expreſſi.Sequēs quoq; verſiculus eò tendit.

4 *Emarcuit.* תעה verbo errandi reddidit vulg. non vno loco,vt infrà 53. Omnes nos, quaſi oues,errauimus:errare autem cor,eſt timentium,cuius oppoſitum eſt,inuenire cor, id eſt,audere, alij,neque malè,verbo palpitandi hîc reddunt; ſed ego propriam ſignificationem volui retinere. *Tenebræ.* פלצות vulg. Iob 21. tremorem vertit:atque ea eſt propria nominis ſignificatio,à verbo פלץ, quod ſemel tantùm legitur,idque in quarta, Iob 9. Contremiſcent &c. *Babylon.* vulg. interpres נשף nomen obſcuritatis, ſeu crepuſculi, figuratè pro Babylone hîc poni exiſtimauit: neque deſunt inter Rabinos, qui dicant, verſus hos dixiſſe Ieſaiam, in perſona Balthesaris regis Babylonis; qui grande conuiuium cùm feciſſet,vidit manum ſcribentem &c. vnde eum ingens horror inuaſit &c. at nihil obſtat, quominus hæc omnia de Ieſaia intelligamus,qui deſcribat,quàm grauis,& horrenda viſio iſtæc fuerit; dicatque noctem deſiderij ſui,id eſt,etiam tēpus otio,& quieti accōmodatum; cuiuſmodi eſt nocturnum tempus,vnde & ab omnibus deſideratum, verſum ſibi fuiſſe in horrorē: cumque à diuturnis laboribus ſeſe quieti vellet dare,hac viſione maximè ſe perterritum. quemadmodum Iob 14.Si dixero,Cōſolabitur me lectulus meus, & releuabor loquens mecū in ſtatu meo,terrebis me per ſomnia,& per viſiones horrore concuties,vel exagitabis me:id enim propriè ſignificat verbum בעת, quo hîc etiam vſus eſt Ieſaias. Ceterùm de nomine נשף iam ſuprà dictum eſt, quòd tempus illud deſignet, quo aut tenebræ luci,aut lux tenebris adueniens miſcetur: hîc ergo noctem ſignificat, parte pro toto ſumpta, vt vel hinc videas, quàm fuerint prophetę à deliciis, & voluptatibus huius vitæ alieni; qui ne de nocte quidemquieſcere poterant,aliena mala cogitantes, & vehementer ſentientes.

Contem-

Contemplare in ſpecula: in accuſatiuo legendum puto, in ſpecu- 5
lam: illud enim, ה, præpoſitum nomini, motum ſignificat: qui
enim ſibi timent ab hoſtibus, oculos frequētiſſimè dirigunt in ſpe-
culatores, quos in ſpeculis, & editis locis habent cōſtitutos: & צפה
aliis, atque aliis punctis variè accipi poteſt: vulg. in imperatiuo:
ego libenter in infinitiuo acciperem, & cum ſingulis verbis cōiun-
gerem, pone menſam, ſpeculando comede, bibe ſpeculando, quaſi
ſignificet propheta, Babyloniis iam iam inſtare hoſtes, neque cibū
ſumendum abſque ſolicitudine, neque debere eos vel tantillum à
ſpeculatore oculos detorquere: quod etiam magis exprimit, dum
ſubitò addit, Surgite principes. illa itaque duo verba שתה, & אכל
in imperandi forma legenda puto: ſicut & primum ערך: ſic enim
ſenſus planus erit. *Arripite*: non dubium, quin ſenſum voluerit
reddere: nam verbum vngere ſignificat: vngebantur autem olim
clypei, quando eundum erat ad prœlium.

Dominus. אלי אדני ferè omnes interpretantur אלי, ad me: nec du- 6
bium, quin ita interpretari poſſit. at cùm vulg. hoc omiſerit, pro-
babile mihi viſum fuit eum pro nomine Dei, cum affixo accepiſſe,
Deus meus. Iam nomen, quod ſequitur, etiam eſſe cum affixo pu-
to, אדני, dominus meus. neque mihi obiicias puncta, quæ ſæpe
parui ſunt facienda. reddit autem propheta rationem, quare prin-
cipes ad arma ſic compellauerit, ſimulque aperit manifeſtius, quę-
nam fuerit viſio illa horrenda. per viſum ergo ſibi viſus eſt Ieſaias
ex præcepto domini ſpeculatorem conſtituere, eique imperare, vt
quidquid viderit, annuntiaret. *Et quodcunque*: vulg. coniunctio-
nem ſuppleuit, ego relatiuum ſubintellectum.

Currum: ſtatim eandem vocem, aſcenſorē, interpretatur: vtrun- 7
que enim interdum רכב ſignificat à verbo רכב, id eſt, ſuperue- 8
ctus eſt, vel ſuperferebatur. *Duorum equitum.* צמד eſt, quod La-
tinis par. פרשים verò dicunt ſæpius equites ſignificare. itaque hac
interpretatione vulg. vult, vt intelligamus currum vnum, qui tra-
hebatur ab aſino, atque camelo; porrò tam aſinum, quàm ca-
melum, ſuum habuiſſe vectorem. neque eſt, qui meritò hanc in-
terpretationem vituperet. At alteram adducere nemo prohibet,
quam vt non priori præfero, ita in gratiam eorum, qui Hebraicè
neſciunt, eam proponam; videlicet quòd ſpeculator viderit cur-
rum, qui trahebatur ab aſino, & camelo: vnum autem vectorem
haberet currus, qui dicebat, quæ verſ. 9. continentur &c. Ter er-
go in hoc verſu רכב pro curru accipio, פרשים autem pro anima-
libus iugalibus, ſeu quæ iugo iunguntur: id enim interdum ſigni-
ficat vox, etiam ſi equi non ſint. vide infrà cap. 28. quid de hac

voce

voce ſentiendum ſit verſ.28.quod ergo prius dixit צמד פרשים currum biiugorum, id eſt, duorum animalium iunctorum, idem repetit exponendo,cùm ait,currum aſini,currum cameli, id eſt, currum,qui ab aſino,cameloque trahebatur.Latini dicerent,vidit bigam aſini, & cameli. nam antiqui numero quoque ſingulari bigã dicebant: equi autem bigarum, biiugi appellantur. ideo currum biiugorum dixi,ne equos dicerem,qui equi non eſſent, ſed aſinus, atque camelus. ſignificationem autem, & cauſſam huius coniugationis vide verſu 9. *Diligenter, multo intuitu:* vulg. ſenſum expreſſit, niſi quòd ad ſenſum cernendi retulit. videtur autem propheta ſignificare, quòd non ſolùm vidit currum, ſed ſumma attentione attenderit ſpeculator, ſi quid audiret. *Vt leo:* vulg. ſuppleuit notam ſimilitudinis,quòd Hebręi eam interdum omitrant. vocauit, ſeu clamauit, vt leo, id eſt, ingenti voce,& horribili:ſi quis tamen diceret, אריה pro nomine proprio ſpeculatoris accipiendum ſecutus 70. qui, teſte Hieron. *οὐρίαν* hoc loco dixerunt, quem ſuprà cap.8. teſtem fide dignum vocauerat, quaſi eundem per viſionem conſtituiſſet Ieſaias ſpeculatorem; fortaſſe non valde abſurdam ſententiam affirmarem,etiam ſi eam Hieronymus non probet.

9 Fui,inquit,ſuper ſpeculam,atque cuſtodiam meam, & ecce *iſte* venit currus viri bigæ, & reſpondit, id eſt, ecce qui vehebarur illa biga,quam vidi: reſpondit, &c. verbum autem reſpondendi, Hebræis,pręſertim ſi ſequitur verbum dicendi,aut ſimile,non ſemper eſt ad interrogata reſpondere, ſed nouum ſermonem ſubiicit, vel attexit, quaſi dicas, iterum dixit, vel, ſubiiciens dixit: non enim puto ad ſpeculatorem verba, cecidit, cecidit &c. referenda,ſed ad vectorem. *Contrita ſunt:* ſenſum expreſſit: verbum enim eſt ſingulare, confregit Deus, vel hoſtis. ſed quis erat hic, qui biga vehebatur, quam trahebat aſinus, atque camelus? Deum profectò hic vir deſignabat,qui per conſociatos Perſas,atque Medos in Babylonem ferebatur. aſinus enim, atque camelus ad labores tolerandos apta ſunt animalia, quibus indefeſſi milites Medorum,atque Perſarum deſignantur,de quibus ſuprà verſ.2. dictum eſt.Sed cùm Babylonis euerſio victoriam Chriſti de mundo per crucem & euangelium figurarit; vector quoque huius bigæ Chriſtum dominum deſignabat,qui mundum vicit,vectus per vniuerſum orbẽ per indefeſſos Apoſtolos,qui non ſe,ſed Chriſtum dominum prædicabant. vnde hic nõ falcatos currus,non feroces equos,ſed mãſueta animalia,eaque imbellia audis currũ trahere: infirma enim elegit Deus, vt confundat fortia. vector hic ergo Chriſtus eſt: qui in hodiernum vſque diem Babylonem,& eius idola non ceſſat cõfringere,

fringere, eccleſiæ ſuæ moderator, & rector. nam vox רכב ſimul cũ ſuperuectatione, etiam moderationem, gubernationem, pręſidentiam, & adminiſtrationem rerum publicarum notat Hebræis ſcriptoribus, quòd nimirum illi, qui vel ad regni adminiſtrationẽ accerſendi, & inauctorãdi erant, aut qui iam rerum gubernacula tenerent, curru vehi non rarò ſolerent, vt etiam mulo, vel equo, ſicut cùm Ioſephum gubernatorem Aegypti deſignauit Pharao: Dauid quoque filium ſuum ſuper mulam &c. 1. Reg. 1. aut etiam, quia vt vectores, ſeu rectores currum, ſeu alia iumenta habenis pro arbitrio moderantur; ita illi etiam conſiliis, prudentia, legibus populum ſibi ſubditum gubernent. vnde & Deus vector cælorum dicitur Deut. 33. id eſt, qui vbique, quaque patet cęlum, omnia gubernet, quare & ſcriptura rerum omnium adminiſtrationem, tãquam vehiculum, ſeu quadrigam adumbrat, vt in viſione Ezech. cap. 1. & 10. apparet. in qua, veluti in quadriga, ſunt quattuor animalia, & quattuor rotæ. & quidem ſupernè apparet firmamentum, quod ſuper quadrigam, ceu operimentum expanditur, & ſuper tegumẽto eſt ſella, ſeu ſedes, in qua gloria Dei reſidet, qui quadrigam voce omnipotentiæ ſuæ regit, moderaturque, in quattuor partes orbis, id eſt, quocunque vult, pro nutu, & arbitrio ſuo agit. ad quem vectorem, & quadrigam Paulus ad Hebræos initio ſtatim haud dubiè alludit, cùm ait; Qui moderatur omnia verbo potẽtiæ ſuę. nam ſi ſingula collatione perpenderis, ſimilitudinem reperies: vt enim Ezech. gloriam domini dicit vehi ſuper quadriga, atque voce omnipotentiæ, eam moderari; ita Paulus Chriſtum, quem vocat ſplendorem gloriæ, moderari omnia verbo potentiæ ſuæ ſcribit: deinde vertit vocem Hebræam רוכב participio Græco φέρων, quod hoc præcipuè in loco non tam eſt portans, id eſt, baiulans, quàm agens, ſeu mouens, ac gubernans: ſi quidem φερόμενα Græcis dicuntur, quæ impetu quodam aguntur, ſicut & Petrus in poſteriore epiſt. cap. 1. vſus eſt. Spiritu ſancto agitati, ſeu impulſi: & ἄγειν, καὶ φέρειν dicitur, qui ſuo arbitratu moderatur aliquid, non aliter, atque Hebræis verbum רכב. regnum ergo Chriſti per euãgelij vocem, per totum orbem diuulgandum, quod Ezechielis viſio ſignificabat, hîc paullò aliter Ieſaiæ reuelatum eſt: dum videt ruere Babylonem, & vniuerſa idola eius confringi.

Tritura mea: ſermo eſt Ieſaiæ ad populares ſuos, quos vocat gra 10
num excuſſum, quòd videret ingentia mala, quæ illis imminerẽt, quodque decreuiſſet dominus, eos, veluti frumentum, conterere; vt infrà copioſius dicetur: neque affectu compaſſionis carent verba hæc: in commemoratione enim calamitatum harum gentium, ſemper

ſemper prophetæ animus ad populum Dei intentus erat: propter eos enim iſtæc omnia Deus reuelabat,& prophetas annuntiare cõpellebat; nunc vt ſibi cauerent,núnc vt externis auxiliis non fiderent,ſed Deo,qui eſſet vniuerſorum dominus,& iudex,morem gererent. innuit ergo ſe eſſe ſpeculatorem à Deo conſtitutum in populo,qui ei annuntiet,quæ forent neceſſaria:quæ autem præceſſerunt,figurata eſſe. poteſt hic verſus & ad Babylonios pertinere:ſed prior ſenſus magis mihi placet. notus autem hebraiſmus eſt, filius areæ pro tritico &c.

Ad me clamat: tertia perſona imperſonaliter accipitur, id eſt, ad me clamatur:vel potius videor mihi audire clamorẽ ex Seir vſque, in hanc ſentẽtiam; cuſtos quid &c. ſignificat itaque Ieſaias ſe ſpeculatorem,vt ſuprà dixi,& Idumæos,qui mõtana Seir habitabant, vel inde rogare ſe,quidnam vidiſſet,vel quid noctu de aduentu hoſtium percepiſſet:his reſpondet cuſtos,ſeu ſpeculator ille.

12 *Venit mane,& nox:* quaſi diceret,cur ex Seir interrogatis,ſi quid obſeruatum, aut exploratum habeam? iſtud eſt hominum parum res ſuas curantium, aut minimè credentium me poſſe, quæ futura ſunt,eis annuntiare. venit mane, atque etiam nox: ſuccedit nocti dies,& diei rurſus nox: nihil aliud audire digni eſtis: ſi vultis ex me verum elicere, ſtudioſè & diligenter elicite,nimirum me conuenientes, neque ex tam longinquo loco rem tanti momenti negligenter,& oſcitanter interrogate. hanc credo eſſe huius loci germanam expoſitionem. Poſſumus & per mane, ac noctem, proſpera,atque aduerſa intelligere,quaſi dicat, video proſpera,atque aduerſa. ſi quis autem, quibus,aut quando proſpera, rurſus quando, & quibus aduerſa vẽtura ſint,ediſcere vult, non ex Seir interroget: ſed ſeriò veniat,accedat,roget,redeatque iterum &c. *Quæritis*. בעה eſt eruere, ſeu elicere aliquid ex perſona, ſeu re, quod latebat. eſt autem futurum,elicietis,id eſt,ſi vultis,ſi in animo ſtatuiſtis elicere &c. *Conuertimini*, vel reuertimini, venite, id eſt, iterum venite. coniunctio non eſt in Hebræo. Quamuis nihil durius hîc in Idumæam loquatur; onus nihilominus,& viſionem grauem vocauit: quia imminentibus vndique malis,illi magna ſecuritate,quaſi res ſua non ageretur, perfruerentur,atque ex longinquo percunctarẽtur; num cuſtos de nocte quidquam animaduertiſſet.

13 *In Arabia*. vel in Arabiam. ב enim vtroque modo ſumi poteſt: cùm autem ſit onus,id eſt, viſio grauis, & rerum aduerſarum, non abs re fuerit pro in, ſeu contra, accipere.

Dormietis. crediderim eſſe ſermonem de Iſraelitis,qui ad Arabes ituri erant profugi, cùm vaſtaretur Iudæa, apud quos tamen nihil humani-

humanitatis experirentur. quare & ipſi Arabes vaſtati ſunt. ergo
verſ. 12. 14. & 15. cauſſam calamitatis exponit, non ipſam calami-
tatem. vide alteram expoſitionem num. 15. *Inſemitis*: Heb. non
habet, in, ſed repetendum videtur ב, quod præceſſit in nomine,
Sylua. Pernoctabitis, inquit, in ſylua, quà itur Dedanim, id eſt, po-
pulum, qui ex Dedan filio Cus, qui fuit filius Ham, genitus eſt.
non ergo legendum Dodanim: hic enim filius fuit Iauan, à quo
Rhodios dictos arbitror. vtrunque habes Geneſ. 10. Sunt autem
Dedanim Arabes, qui deſertam Arabiam incolebant, vicinam
Moabitis, atque Amonitis: de quibus legitur Deut. 23. & Neh. 13.
Non præuenerunt Iſraelitas egredientes ex Aegypto cum pane,
& aqua: ad quem locum hîc alludit Ieſaias, quaſi eorum exem-
plum ſecuti ſint vicini Arabes. nam quod ſequitur verſ. 14. ironicè
accipiendum eſt: quod tam ex nomine oneris, quàm ex verſ. 16.
colligi poteſt.

Ferte. verbum eſt אתה, vel אתא, quod anomalum eſt, & veni- 14
re ſignificat, hîc irregulariter in præterito tertiæ accipitur, fece-
runt venire, attulerunt: nam & vulg. in tertia accepit: habetque iod
mobile, pro ה finali, & primum ה abiecit propter ה caracteri-
ſticon coniugationis: vt autem potius accipiam in præterito af-
firmatiuè, ironicè tamen, facit relatiuum, quod ſequitur, occurre-
runt cum pane ſuo: quod vulg. omiſit, ſecutus orationem impe-
ratiuam, quæ non multùm alienum ſenſum generat. *Auſtri*, vel
Meridiei: id enim videtur ſignificare תימא, vt Hier. & Chald. in-
terpretati ſunt: quanquam rarum eſt hoc nomen: cum א hîc, & Iob
6. tantùm legitur; cum nun autem frequentius תימן, quaſi dexte-
ra pars mundi aſpicientibus ad orientem, & Arabia, de qua eſt hîc
ſermo, ad Meridiem eſt Palæſtinæ, fortè eſt nomen proprium lo-
ci, vtcumque ſit, hoſpitalitas commendatur, & vt alienis malis cō-
doleamus: vnde & verſu ſequenti miſeriam auget.

Imminentis. נטש liberè dimittere rem, vel perſonam ſignificat. 15
hinc gladium dimiſſum intellige cædem graſſantem abſque lege,
iure, & modo. *Grauis prœlij.* grauem interdum vſurpant Hebræi
pro magno. מלחמה autem propriè inciſionem, & cædem ſignifi-
cat, quæ gladio fit: vnde reddere poſſes, à facie maximæ cædis.
Quos autem non inanis metus fugat, ſed ingentia pericula extra
ſuos lares exulare compellunt, digni ſunt, quorum alij miſereātur:
in fictas verò calamitates, & ementita pericula, aut leuia, quæ non
niſi ignauos terrent, miſericordia non commoueri, nō vſque adeo
inhumanum eſt. caritas tamen Chriſtiana ſemper miſericordiæ
plena eſt. Poſſunt & hæc ſic accipi; vos Arabes fugientes hoſtes,
ſub

ſub noctem pernoctabitis in ſylua verſus Dedanim in occurſum fugientibus vobis attulerunt aquas,& cum panibus ſuis habitatores terræ Tema occurrerunt vobis [preterita pro futuris:] nam fugiebatis à facie gladiorum:vel certè in imperatiuo legendum cum vulgato, occurrite cùm pane ſuo, id eſt,quo indigent:vel ſuo,qui eis ratione humanitatis, & hoſpitalitatis debetur. quibus ſignificat fugam Arabum præcipitem, & acceleratam.

16 *In vno anno*, vel dum adhuc annus, id eſt, infra vnum annum. *Quaſi in anno mercenarij*: eſt in plurali, id eſt,non vltrà extendetur: quemadmodum mercenarij non patiuntur addi aliquot dies anno, pro quo conducti ſunt. Cedar,vel Kedar,nepos fuit Abrahę filius Iſmaelis, à quo regio eodē nomine cognominata fuit Arabiæ Petręæ,& populus illius regionis Agareni ab ancilla Abrahæ Agar dicti ſunt, qui corpore ob ſolis æſtum fuſco, ſagittandi artis peritiſſimi, & pecoribus tantùm, & raptu viuunt: קדר enim eſt obſcurum eſſe. de his infrà 42. & 69. ſunt enim populi infenſiſſimi populo Dei.

17 *Et reliquiæ numeri*: ad verbum, relinquetur numerus arcus, id eſt,pauci: ita enim accipitur interdum nomen hoc מספר, vt ſuprà iam dictum eſt. poteſt ad verbum ſic reddi, & reſiduus numerus arcus fortium filiorum Kedar, pauci erunt. nam שאר nomen collectiuum cum verbo plurali conſtruitur: huiuſmodi ſenſum expreſſit vulgatus: per Aſſyrios enim debellati ſunt: verùm, quia credere huiuſmodi gentem debellandam,quę deſertis aſſueta,curſu velociſſimorum equorum, hoſtes facilè eludere ſolebat, neque ciuitates habebat, quæ obſideri poſſent, non ita facile erat, addit confirmationem, quòd dominus ſit locutus, ad cuius iram vitandam nullæ vires,aut artes valent.

CAPVT VIGESIMVMSECVNDVM.

Noua.		Vetus.
O N V S *vallis viſionis. quid tibi eſt hic, quandoquidē aſcendiſti vniuerſa tu in tecta?*	1	*O* N V S *vallis viſionis. quid nā quoque tibi eſt, quia aſcendiſti,& tu omnis in tecta?*
Vociferationibus plena eſt vrbs frequens, ciuitas exultans: vulnerati tui,non vulnerati gladio; neque mortui [tui mortui] prælio.	2	*Clamoris plena,vrbs frequens,ciuitas exultans:interfecti tui,non interfecti gladio; neque mortui tui in bello.*
Omnes duces tui aufugerūt ſimul, præ arcu conſtricti ſunt: omnes inuē-	3	*Cūcti principes tui fugerūt ſimul, dureque ligati ſunt: omnes,qui inuē-*

ti ti

Noua.

*ti tui vincti ſunt pariter, procul fu-
gerunt.*
Propterea dixi; Diuertite *à me,* 4
*vt amarus ſim in fletu: ne properetis
ad conſolandum me ſuper deuaſtatio-
ne filiæ populi mei.*
Quia dies turbationis, & concul- 5
cationis, & diſtractionis domino meo
Iehoua *tcebaoth in valle viſionis, di-
ruẽs murum, & acclamatio ad montẽ.*
Et Aelam tulit pharetram, in cur- 6
*ru homo [animalium] iugalium, &
Kir nudauit clypeum.*
Et erit. electas valles tuas imple- 7
*uerunt curratura, & equitatus, po-
nendo poſiti ſunt ad portam.*
Et reuelauit tegumẽtum Iudæ, & 8
*reſpexiſti in tempore illo ad armatu-
ram domus ſyluæ.*
Et diſſectiones ciuitatis Dauid *vi-* 9
*diſtis, quòd multiplicatæ ſunt: & con-
gregaſtis aquas piſcinæ inferioris.*
Et domus Ieruſalem *recenſuiſtis,* 10
*& demoliti eſtis domus ad munien-
dum murum.*
Et lacum feciſtis inter duos muros 11
*pro aquis piſcinæ veteris: & non re-
ſpexiſtis ad factorẽ eius, & formato-
rem eius de longinquo non vidiſtis.*
Et vocauit dominus Iehoua *tce-* 12
*baoth in tempore illo ad fletum, & ad
planctum, & ad caluitium, & ad cin-
cturam ſacci.*
Et ecce gaudium, & letitia, occi- 13
*dere boues, mactare arietes, comedere
carnem, & bibere vinum.* Comedere,
& bibere: quia cras moriemur.
Et reuelatum fuit in auribus meis, 14
Iehoua *tcebaoth nequaquam remittet
iniqui-*

Vetus.

*ti ſunt, vincti ſunt pariter, procul fu-
gerunt.*
Propterea dixi; Recedite *à me, a-
marè flebo: nolite incumbere, vt con-
ſolemini me ſuper vaſtitate filiæ po-
puli mei.*
*Dies enim interfectionis, & con-
culcationis, & fletuum domino* Deo
*exercituum in valle viſionis, ſcrutans
murum, & magnificus ſuper mõtem.*
*Et Aelam ſumpſit pharetram, cur-
rum hominis equitis, & parietem nu-
dauit clypeus.*
*Et erunt electæ valles tuæ plenæ
quadrigarum, & equites ponent ſe-
des ſuas in porta.*
Et reuelabitur operimẽtum Iudæ,
*& videbis in die illa armamẽtarium
domus ſaltus.*
Et ſciſſuras domus Dauid *videbi-
tis, quia multiplicatæ ſunt; & congre-
gaſtis aquas piſcinæ inferioris.*
Et domos Ieruſalem *numeraſtis,
& deſtruxiſtis domos ad muniendum
murum.*
*Et lacum feciſtis inter duos muros,
ad aquam piſcinæ veteris: & nõ ſuſpe-
xiſtis ad eum, qui fecerat eam, & ope-
ratorem eius de longe non vidiſtis.*
Et vocabit dominus Deus *exerci-
tuum in die illa ad fletum, & ad plã-
ctum, & ad caluitium, & ad cingu-
lum ſacci.*
*Et ecce gaudium, & letitia occi-
dere vitulos, & iugulare arietes, co-
medere carnes, & bibere vinum.* Co-
*medamus, & bibamus: cras enim
moriemur.*
*Et reuelata eſt in auribus meis
vox domini exercituum.* Si *dimittetur
iniqui-*

Noua.		Vetus.
iniquitatem hāc vobis, quouſque moriamini; dicit ſuſtentator meus Iehoua tcebaoth.		*iniquitas hec vobis, donec moriamini, dicit dominus Deus exercituum.*
Ad hunc modum dixit ſuſtentator meus Iehoua tcebaoth; Ito, ingredere ad apothecarium illum, ad Sobnam, qui eſt ſuper domum.	15	*Hæc dicit dominus Deus exercituum; Vade, ingredere ad eum, qui habitat in tabernaculo, ad Sobnā præpoſitum templi, & dices ad eum;*
Quid habes hîc, & quē habes hîc? quādoquidem excidiſti tibi hîc ſepulcrum (excidit celſitudinē ſepulcri ſui, conſtituit in rupe habitaculum ſibi.)	16	*Quid tu hic, aut quaſi quis hic? quia excidiſti tibi hîc ſepulcrum: excidiſti in excelſo memoriale diligenter, in petra tabernaculum tibi.*
Ecce Iehoua deferendum inuoluit te inuolucrum viri, & operit te operiendo.	17	*Ecce, dominus aſportari te faciet, ſicut aſportatur Gallus gallinaceus; & quaſi amictum, ſic ſubleuabit te.*
Cidarizando cidarizabit te cidari, quaſi globum ad terram latam manuum: iſtic morieris, & iſtuc currus gloriæ tuæ, ignominia domus heri tui.	18	*Coronans coronabit te tribulatione, quaſi pilam mittet te in terram latam, & ſpacioſam: ibi morieris, & ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus domini tui.*
Et depellam te à ſtatione tua; & de ſtatione tua vertet te.	19	*Et expellam te de ſtatione tua; & de miniſterio tuo deponam te.*
Et tūc temporis vocabo ad ſeruum meum ad Eliacim filium Hjelciæ.	20	*Et erit in die illa, vocabo ſeruum meum Eliacim filium Hjelciæ.*
Et induam eum tunica tua, & balteo tuo corroborabo eum, & poteſtatem tuam tradam in manum eius: & erit pro patre habitatorī Ieruſalem, & domui Iuda.	21	*Et induam eum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & poteſtatem tuam dabo in manu eius: & erit quaſi pater habitantibus Ieruſalem, & domui Iuda.*
Et dabo clauem domus Dauid ſuper humerum eius: & claudet; & nemo erit, qui aperiat: & aperiet: & nemo erit, qui claudat.	22	*Et dabo clauem domus Dauid ſuper humerum eius: & aperiet; & non erit, qui claudat: & claudet: & nemo erit qui aperiat.*
Et infigam eum clauum in locum firmum, & erit in thronum gloriæ domui patris ſui.	23	*Et figam illum paxillum in loco fideli, & erit in ſolium gloriæ domui patris ſui.*
Et ſuſpendent ſuper eum omnem ſubſtātiam domus patris eius; egreſſiones, & genimina & omnia vaſa parua; à vaſis phialarum ad vſque vaſa nablorum.	24	*Et ſuſpendent ſuper eum omnem gloriam domus patris eius, vaſorum diuerſa genera, omne vas paruulum à vaſis craterarum vſque ad omne vas muſicorum.*
In die		In die

Noua.	Vetus.
25 *In die illo, fidelis ſermo Iehouaz ſebaóth; Auferetur clauus, qui fixus fuerat in loco firmo; & ſuccidetur, & cadet, & concidetur onus quod ſuper ipſum erat: quoniam Iehoua locutus eſt.*	*In die illa, dicit dominus exercituum; Auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli; & frangetur, & cadet, & peribit quod pependerat in eo: quia dominus locutus eſt.*

VALLIS *viſionis:* manifeſtum eſt, quòd de Ieruſalem ſit ſer- 1
mo, quæ cùm non in valle ſita fuerit, ideò vallis viſionis dicitur, quòd in eam, veluti in vallem, viſiones prophetarum confluerent, & ſuper Ieruſalem multæ viſiones factæ fuerint prophetis: vel alluſio eſt ad montē, in quo dominus vidit, ſeu prouidit ſibi de victima, qui Moriah dicebatur, in quo poſtea templū fuit conſtructum, quòd ſcilicet iam indigna eſſet Ieruſalem, in qua dominus aliam ſibi victimam prouideret, quæ mactari deberet: ſed ipſa Ieruſalem funditus euerti ob ſua ſcelera merebatur, vt iā non mōs viſionis, ſed vallis dicenda eſſet. fauet huic expoſitioni interpretatio vulgata, quæ in eo loco Geneſ. 22. Moriah, viſionem interpretatur, quaſi eſſet à verbo ראה, mutata א in iod, & per anticipationem ſic dictus ſit mons ille, & nomen ſortitum ſit poſteà à prouiſione illa victimæ pro Iſaac: quam etymologiam nō eſt, cur quis improbet: alias vide ſuo loco. fortè ad ipſum nomen Ieruſalem eſt alluſio, quaſi voluerit propheta nomē inuertere. nam, vt 1. cap. dictum eſt, nomen Ieruſalem dictum erat à celſitudine, quaſi conſpicua Salem. nunc autē iam indigna videretur hoc nomine, & vallis potius dicenda eſſet, ſed viſionis, quia omnium ferè prophetarum eſſet, quaſi ſubiecta materia, & ſcopus. *Quidnam tibi*: hic hebraiſmus, per verbum, habes, optimè redditur. admiratur propheta ſubitam rerum permutationem. eſtque de ea vaſtatione ſermo, quæ ſub Zedechia facta fuit. in perturbationibus autem magnis, & tumultibus conſueuerāt ciues tecta cōſcendere, ex quibus poſſent & melius percipere cauſſas, tumultus, & tutiores eſſe. notū eſt autem plana fuiſſe tecta olim in Palæſtina, & in calidis regionibus aliis.
Clamoris. nomen plurale תשׁאות eſt à verbo שׁאה, id eſt, repen- 2
tè irruit, obruit cum magno impetu, fragore, & ſtrepitu. vnde nomen ſonitum, vociferationes, tumultuationes certum eſt ſignificare. hic autem puto incipere narrationem malorum; vrbs frequens, ciuitas exultans, plena eſt tumultuationibus. *Frequens:* malui cum vulg. ſic vertere, quàm ſonoram, garrulam, aut obſtreperam, vt alij vertunt: nam quamuis hę ſignificationes conueniant

cum radice המה, video deriuatorum ſignificationes latius patêre: ſignificat ergo תשאות frequentiam ſubſtantiuè, & in plurali ipſas turbas, vt Prou. 1. & eſt epitheton laudis, ſicut, & quod ſequitur, ciuitas exultans. *Interfecti tui:* ex tumultuationibus ſequuntur cædes, & rurſus ex cædibus tumultuationes oriuntur. vox autẽ hebr. & vulneratos, & interfectos ſignificat. nam verbum חלל ſignificat in genere vim pati, violẽtari, profanatum eſſe: vnde nomen ad vulneratos, & interfectos extenditur.

3 *Cuncti principes:* ita legitur vltimo capite lib. Reg. & in Ierem. quòd omnes viri fortes cum rege aufugerint. *Dureque.* קשת arcus eſt: vnde non nulli coniungunt cum verbo fugerunt, quòd ab arcu fugerent: alij ab arcu ligati ſunt, id eſt, à ſagittariis. ego mem, pro præ, & comparatiua particula acciperem, quaſi ſignificet eos magis vinctos, quàm aſtringatur arcus: & hunc ſenſum expreſſit vulgatus. in gratiam tamen curioſi lectoris, aliam interpretationem adducam, quam etſi non ſequor, exiſtimo tamẽ meritò reprehendi non poſſe. Eſt Hebræis verbum קשת, quod, quantum conijcere potui, eſt curſu capi, ſeu intercipi: nota autem eſt lex huius ordinis verborum, vt in infinitiuo hãc habeant formam, quam hic vides. vnde ſic verti poſſet, à capiendo vincti ſunt, id eſt, fugerunt. ſed vbi curſu intercepti ſunt à Chaldæis, vincti adducti ſunt. de aliis autem, qui in ciuitate inuenti ſunt, ſequitur, Omnes inuẽti tui &c. *Procul fugerunt,* id eſt, tranſmiſſi ſunt: nam & id patitur vſus verbi ברח: & mem, hoc loco in dictione מרחוק non habet vim præpoſitionis à, vel ab, à longe &c. ſed abſolutè, longè, procul &c. vt infrà cap. 23. verſ. 6. & alibi.

4 *Recedite.* verbum שעה iuxta variam conſtructionem, variè reddere oportet, & quidẽ cum ablatiuo mediante præpoſitione, mem, ſignificat diuertere. Iob 14. &c. *Amarè flebo:* ſenſum optimè reddidit vulg. ego verba expreſſi, quòd manifeſtus eſſet hebraiſmus. *Nolite incumbere:* ſenſum reddidit: ego ſignificationem verbi retinui, ne vrgeatis &c. Quanto ſtudio patriam ſuam ciuitatem Hieroſolymitanam, & populum Dei proſecutus fuerit, his verbis oſtendit propheta: neque enim eum à fletu cohibebar, intelligere à Deo proficiſci vltionem, & vaſtationem illam; & hæc ſunt ſanctorum viſcera etiam in punitionibus peccatorum.

5 *Dies enim vltionis &c.* hæc eſt, inquit, mæſtitiæ meæ cauſſa: conſtituit dominus meus Iehoua exercituum, cæli, & terræ moderator, ſibi diem, in quo Hieroſolymitanos, ad quos omnes prophetarum viſiones diriguntur, conturbet, cõculcet, diſtrahat, ac diſperdat: hunc diem oſtendit mihi dominus. quæ autem ſequũtur, ſunt deſcri-

deſcriptio huiuſce tumultus, ac diſtractionis: per hypotypoſim
enim deſcribit aduentum hoſtium, & quæ Ieruſalem ſit perpeſſa.
ſunt autem ſingularia pro pluralibus, figura Hebræis frequentiſſi-
ma. Adſunt, inquit, deſtructores murorũ; clamores, ſeu acclama-
tiones ad montes extenduntur.

Peritiſſimi etiam adſunt ſagittarij, neque deſunt currus, aut qui 6
ex eis prœlientur vectores; ſcutariorum quoque militum non de-
eſt multitudo. *Interfectionis.* verbum הים turbationem propriè no-
tat; ſed vulg. eam perturbationem, ſeu tumultum intelligit, qui
fit, dum interficiuntur ciues. *Fletuum*: vulg. deduxit nomen à בכה;
ideo fletum vertit: eſt autem ſingulare, & deduci poteſt à בוך. *Scru-
tans murum.* מקרקר participium eſt verbi geminati, quod formari
videtur à nomine קיר, quod parietem, ſeu murum ſignificat. Por-
rò geminatum illud verbum, vt non nulla alia ſecundæ coniuga-
tionis à nominibus formata, ſignificationem quodammodo con-
trariam habet nomini: quaſi diceres, exparietauit; hinc partici-
pium vice nominis pro ijs, qui ex officio habent parietes, ſeu mu-
ros ſuffodere. in hac autẽ vaſtatione, de qua eſt ſermo, muri ciui-
tatis diruti ſunt. vide vltimum caput lib. Reg. *Magnificus.* non du-
bium, quin vulg. nomen שוע à verbo ישע deduxerit, ſicut infrà
32. opitulator, vbi magnificum vertit vulg. poteſt autem eſſe & à
verbo שוע, quod vocem extendere ſignificat, & pro acclamatio-
ne accipi: libenter hoc ego loco intelligerem illos, qui montes di-
ruunt, & complanant ad expugnationes vrbium, vnde terram ad
aggeres circa muros collocandos afferunt: vel pro ipſa acclama-
tione militum, quæ in montibus reboat. *Aelam*: non hîc pro ipſis
Aelamitis, ſeu Perſis accipio, ſed pro peritiſſimis ſagittandi, eo mo-
do, quo Arabs pro latrone accipitur Hebræis, ſic etiam accipio in
hoc eodem verſu קיר pro Kireis; Kireos verò, non qui ex illa ciui-
tate eſſent Moabitarum, de qua ſuprà in vaſtatione Moab dictum
eſt, ſed pro ſcutatis militibus, quòd Kirei, vt aiunt, in eo genere
armorum excellerent, ſicut Perſæ in arte ſagittandi, aut Parthi: ſed
quia קיר etiam parietem deſignat, vulg. parietem dixit denudatũ
clypeo: pendẽt enim ex parietibus clypei. quòd ſi priorem ſenſum
ſequaris, dicas clypeos ſeruari obtectos coriis, vel aliis operimen-
tis: inſtante autem pugna nudari: poſſumus & verbum ערה pro eua-
cuare accipere, quaſi diceret, ciuitas Kir videtur effudiſſe turbam
ſuorum ſcutariorum.

Verſus hic ad ſuperiores etiam pertinet. *Electæ valles &c.* ſenſum 7
expreſſit vulg. neque ineruditè, ad verbum in heb. eſt, electionem
vallium tuarum impleuerunt currus &c. vbi רכב collectiuè acci-

 pitur,

7 pitur, & פרשים pro equis,& aliis animalibus,quæ currus trahunt; & cum verbo,impleuerunt, coniungenda puto: vulg. pro equitibus accepit peraſim, vt interdum videtur accipiendum. *Ponent ſedes:* ſenſum expreſſit nō verba; & videtur hoc retuliſſe ad ingreſſum principum regis Babylonis,de quibus dicit Ierem.39.Ingreſſi ſunt omnes principes reg. Babylonis, & ſederunt in porta &c. poſſumus tamen hæc de caſtrametatione illa intelligere, quæ fuit antè quàm aperiretur ciuitas. quod audaciam, atque potentiam hoſtium ſignificat. quòd autem verti,ponendo poſiti ſunt ad portam,nemini mirum videatur:nam ſi ſine caſu ponatur verbū שית, ſignificationem neutralem habet,vt Pſal.49.Tanquam oues in inferno poſiti ſunt.
8 *Reuelabitur:* optimè vulg. tertiam perſonam actiuam accepit, quaſi imperſonaliter. quid autem per operimentum, ſeu tegumētum accipiamus,non vſque adeò manifeſtum eſt:quidam non indoctè hoc ad theſauros refert; reuelabitur abſconditum,ſeu reuelatum eſt,vt incipiat narrare,quæ ipſi obſeſſi fecerint: alij pro antemurali accipiunt,& ad hoſtes referunt:ſed prior expoſitio magis mihi arridet; & ſequentibus conuenit. nam inter alia,quæ, qui ſe humanis viribus defendunt, præ oculis habent, nō inferiorem locum habent pecuniæ,quæ ſunt bellorum nerui: intimis autem, & abſconditis theſauris non ſolent parcere obſeſſi. *Armamentarium:* ſimul etiam armorum omnis generis rationem habent. nomen נשק generale eſt ad omnem armaturam: neque dubito, quin hoc nomen Paulus Græcè reddiderit πανοπλία, quod Ambroſius vertit,vniuerſitas armorum,Eph.6. Quapropter aſſumite πανοπλίαν, vt poſſitis reſiſtere in die mala,&omnibus profligatis cōſiſtere &c. & poſtea ſpecies aliquot armaturæ huius enumerat, non aliter, q̃ Ezech. 39. vbi ponitur initio hoc nomen, poſtea ad eius ſpecies deſcenditur, ſcutum,peltam,arcum,ſagittas,&c. ex eo autē loco, & Iob 20. & 1.Reg.10. etiam hanc eſſe vocis ſignificationem cōprobatur. ſed hoc non obeſt,quò minus pro ipſo armamētario accipi poſſit. hîc tamen pro armatura potius acciperem,quę repoſita erat in eo loco,qui dicebatur domus ſyluæ:vel quòd reges ibi haberent arma,quibus vtebantur in venatione: vel ob denſitatem,& multitudinem armorū,domus ſyluæ dicebatur.Ceterùm quod ad etymologiam attinet, quidquid alij dicant, ego cum ſiniſtro puncto ſcribendum exiſtimo, reclamantibus licet Maſſoritis, quòd à verbo נשק ,id eſt,ſuccendit ignem,deductū videatur. vnde Ezech. 39. alludens ad ipſam nominis originem, ait, quòd accenderent ignem cum נשק: vbi & eodē verbo vſus eſt ובערו והשיקו בנשק,neque aliis

aliis lignis opus foret:ratio autem in promptu eſt, quòd bella,quę armis geruntur,igni comparentur in ſcripturis:vnde & ipſa armatura, qua bellum geritur,hoc nomine,quaſi incentiua illius ignis, merito appellatur.

Videbitis: hebr. in præterito vidiſtis,id eſt,cumque videretis ru- 9
pturas murorum, & ipſius arcis Tcionis diſſectiones, quas hoſtes 10
machinis bellicis faciebant, aquas congregaſtis, & domos demo- 11
liti eſtis &c. ad reficiendos muros &c. numeratio domorum ad hoc erat,vt iuxta numerum, & proportionem loci, quem occupabant,aut ſoluerent,aut etiam diruerent,quantū neceſſariū iudicarent magiſtratus ciuitatis: denique omnia ab ipſis præſtita fuiſſe, quæ humana prudentia neceſſaria iudicaſſet,inſinuat. *Non ſuſpexiſtis.* cùm omnia facerent, quæ humana prouidentia facienda iudicaret,Dei,qui conatus noſtros,aut irritos reddit,aut finem optatum conſequi facit, quem tāquam omnium actionum noſtrarum finem, atque principium deberemus ſuſpicere, Dei, inquam, in quo viuimus,mouemur,& ſumus,obliuiſcebantur:neque eius auxilium implorabant, aut à peccatis, quibus iram eius prouocauerant, abſtinebāt:ad quem,vel ob illam rationem reſpicere debuiſſent,quòd is ipſe diceretur conſtructor ciuitatis, & arcis illius,vbi etiam erat templum, cuius ædificij ratio tota à Deo fuerat profecta. *De longè*, vel de longinquo, id eſt, veterem, & antiquum, qui olim ciuitatem ipſam formauerat: cuius muros deſcriptos in manibus gerebat,& tecta. Ego,inquit, dominus ſum ciuitatis,& domorum:quid eſt,quòd incōſultò me domos recenſuiſtis,ac demoliti eſtis? Quid putas dicturum Deum in eos, qui eccleſiam Chriſti, quam ſanguine ſuo fundauit,erexit,atque ſtabiliuit, deuaſtāt? aut qui humana tantùm ſapientia fulti, diſſectionibus,& rupturis eius obuiare volunt; neque eum cōſulunt, quid fieri velit; neque eum deprecantur,vt iram ponat,hoſtes profliget, diruta reſtauret; neque à peccatis manus auertunt, quinimmo illis ipſis ſanguine tinctis domum, ac ciuitatem Dei communire præſumunt? ô cæcas hominum mentes,ô inauditam temeritatē,ô ſtolidam ſapientiam! ad factorem, ad formatorem eius, quoaduſque non reſpicietis? Sed quid aliis verbis in iſtos amentes homines, quàm ipſius prophetæ inuehimur?

Vocauit ad, vel Ieroſolymitanos ad fletum; vel (conſtructione 12
Hebræis familiari) vocauit ad fletum, id eſt, compellauit fletum, vt ſcilicet, veniret. Vbi ſunt hæretici,qui fletum, & planctum, victumque planctui cōſentaneum,aſperioremque veſtitus rationem dānant:neque de mente domini eſſe dicunt? quid ſpiritus dicat,nō

intelligunt delicati carnis auditores, & ſenſus mancipia. Non ne apertè ſignificat propheta hoſtes inſtare,& omnia in circuitu ciuitatis hoſtilia eſſe,voces eſſe Dei,quibus homines ad fletum prouocat,& ad pœnitentiam inuitat? huc tendunt minæ: in hunc finem adducit hoſtes, & immittit aduerſa. quiſquis eo tempore aliud facit, Deum non intelligit: ſpiritum non audit: Deo non obtemperat. Sed quid ciues Ieroſolymitani?

13 *Et ecce gaudium &c.* hæc manifeſtum eſt, in aduerſis domino diſplicere,& quę ſequuntur: vtquàm iniqui ſint noui hæretici in delectu m ciborum, vel ex hoc loco percipiat pius, & fidelis lector. nam ſi cùm opus erat dominum in luctu deprecari, vt hoſtes ſubmoueret; indignum dicit dominus, quòd comederent carnes, & vino indulgerent; quis ſanæ mentis non videat inſtitutionē ſpiritu ſancto dignam eſſe, vt illis diebus, quibus aut paſſionē domini, aut ſanctorum tranſitum celebramus,aut etiam quibus anteactam vitam deflere præceptum eſt,à carnibus,& delicatis omnibus abſtineamus? ſed hæc in aliud tempus omittamus. Illud interim de verbo mactandi, ſeu iugulandi admonendũ duxi lectorem, quòd שחט ſignificet Hebræis non ſolùm mactare, ſed expanſam pecudē mactare,vt ſanguis largius effluat. huius indicium præbet participium ſignificationis paſſiuæ שחוט, quod expanſum ſignificat, vt 2.Par.9. Fecit rex Salomō ducenta ſcuta ex auro expanſa. quo etiã verbo vſus eſt Moſes in ſacrificio Iſaac: vbi quaſi in typo, Moſes hoc verbo præmonſtrare voluit, quòd Chriſtus victima expãſione in cruce mactandus erat, & ſanguis eius copioſè effundendus in emundationem peccatorũ noſtrorum. De ceteris vocibus ſatis ſuprà dictum eſt. *Comedamus,& bibamus*: infinitiua ſunt in Heb.ſed vulg. quid vellent,optimè expreſſit:quod & Paulus quoque in eũdem modum interpretatus eſt. Hic mecum interim conſidera cæcitatem hominum, qui iuxta carnem viuunt: ex hoc enim, quod poſtridie ſint morituri,inferunt hodie genio indulgendũ: at ſpiritus domini,ne poſtridie moriantur, hodie abſtinentiam, & carnis macerationem ſuadet:cuius ſenſum, qui cum Paulo habent, ideo duriter viuunt,quòd mors ſit in ianuis:& quia figurã,habitumque mundi tranſire animaduertunt,non rident,non lætantur; ſed omnibus vtuntur,ac ſi non vterentur.

14 *Et reuelata eſt vox &c.* vulg. doctè admodũ expreſſit ſenſum,ſupplens nomen vox: nemo enim putare debet, quòd de auribus dñi ſit ſermo, vt quidam,qui ſe putant hebraicè ſcire, putarunt: nimirum,quòd punctis Rabinorum abſque iudicio addicti erãt. quare neque verbũ יכפר in voce paſſiua legendũ eſt,ſed actiuè iechaper.

fauet

ſauet huic interpretationi Chaldæus,qui ait,dicit propheta,in au-
ribus meis fuit auditum &c. *Si dimttetur*: manifeſtum eſt eſſe
iurantis, *Donec moriamini*, id eſt, non prius moriemini,quàm pu-
niamini: vel idem eſt, quod toto vitæ veſtræ tempore non remit-
tet iniquitatem: quod aliis verbis dominus in euangelio Ioannis
ait; in peccato veſtro moriemini.Quòd ſi iniquitatem,pro pœna
iniquitati debita,accipias,vt interdum capitur nomen עון, perin-
de eſt,ac ſi dicat,perpetuò luetis pœnas, quouſque moriamini.
Vide interim,quid apud dominum mereatur, genio indulgere,&
ad dominum non redire, dum percutimur, & factoris omnium
obliuiſci.

Qui habitat in tabernaculo. quid propriè ſit סכן, neque ipſis Iu- 15
dæis ſatis compertum eſt: non nulli Rabini theſaurarium inter-
pretantur: ego tamen magis generalem vocis ſignificationem
exiſtimo: deducitur enim à verbo סכן, id eſt conueniebat, confe-
rebat,conducebat:hinc puella illa,quæ regi Dauidi inſeruiebat,&
eius iam ſenis curam gerebat, dicitur סכנת 1. Reg. 1. habebat
ergo iſte curam templi, vt prouideret quid facto opus eſſet ad re-
parationem,ſicut mulier illa curam habebat omnium, quibus rex
ſenex indigebat. virum ego apothecarium dixi, licet nomen non
omnino exprimat vim vocis Hebrææ: crediderim autem hanc vo
cem mox explicari. *Qui eſt ſuper domum*, vel præfectum domus,
id eſt, templi.quod verò ſequitur, *& dices ad eum*, quia omnino
ſupplendum eſt, ſuppleuit vulgatus. Biblia, quæ nunc habemus,
non habent hæc verba.

Quid tu hîc? vel, quid tibi hîc habes? quid hîc tibi negotij eſt? 16
profectò ſuperſedere poſſes: rurſus, *Quaſi quis hîc?* vel, quis tibi
hîc? id eſt, quem nam hîc habes? his duabus interrogationibus
ſolent Hebræi præſtringere imprudentes,& eos, qui fruſtra labo-
rant:neque ea,quæ opus eſſet conſiderare,animaduertunt: nos di-
ceremus; Quid cauſſæ habes, aut in cuius gratiam huic operi in-
cumbis?poſſumus & ſic accipere;Quid nam hîc ſubſtantię habes?
aut quis tuus hîc heres erit? quaſi ſignificet,ipſum præfectũ vni-
uerſamq; eius ſubſtantiam,atq; familiã illinc auferendam; ideoq;
ſuperfluam,& inanem eſſe eius curam excidendi ſepulcri. *Excidiſti
in excelſo memoriale*: vulg. mutationem perſonæ noluit ſeruare,ſen
ſum tantummodo expreſſit,vt obſcuritatem vitaret, quod fidi in-
terpretes interdum faciunt: ego verba expreſſi, in quibus videbis
tranſitum à ſecunda in tertiam perſonam, quaſi conuerſus domi-
nus ad prophetam,vel propheta ad alios,affitmet ita factũ,vt eum
deridendum proponat. Hebræis ergo חצבי eſt participium cũ iod

paragogico,& per verbum præteriti imperfecti reddi poteſt,quaſi
eſſent parentheſi incluſa in hunc modum;Quid tibi &c.quòd excidiſti
tibi ſepulcrum(excidebat nempe celſitudinem ſepulcri ſui,
cõſtituebat in rupe habitaculum ſibi) ecce dominus &c.eſt etiam
חקקי participium cum iod paragogico, à verbo quod conſtituere
formam alicuius rei notat: vulg.pro aduerbio accepit.

17 *Aſportari te &c.* ſenſum expreſſit; ego enim טלטל puto eſſe eorum,qui
res,vt facilius deferri poſſint,circumuoluũt , atque conſtringunt .
meminiſſe autem oportet , quòd feminæ ſuper capita maiora onera
portent:at viri, præſertim qui magna itinera conficiunt,parua
admodum inuolucra humero deferãt. vnde ſequitur: & obtegit te
operiendo,id eſt,iterum,atque iterum operiẽdo, deinde,iterum,atque
iterum,quaſi tiara circumcingendo, atq; conſtringendo,quaſi globum
&c.hunc eſſe germanum ſenſum puto. nam de gallo gallinaceo fateor
me nõ intelligere,quid velit vulg. interpres. quæ etiam alij de
aſportationẽ , vel exoneratione viri, id eſt, fortis,dicunt,non
placent hoc loco.

18 *Coronans &c.* non dubito , quin quæ Hebræis צנף , & צנפה, quam
capiti circumuoluebãt in oriente reges,& ſacerdotes, & iudices , ex
filis tenuiſſimis contexta: dicit ergo per ſarcaſmum, conuolutum,&
obtectum aſportari te faciet , tanquam onus viri, & cidarizando
cidarizabit te cidari , id eſt, iterum , atque iterum te circumcinget ,
atque conſtringet , vt quaſi in globum compactus, facilè
tranſporteris.Illud autem , ad terram latam , coniungendum eſt cum
verbo,tranſpottari te faciet: vel ſupplendum eſt verbum motus,vt
fecit vulgatus:ea enim natura eſt lamed, vel אל, quando iungitur
verbo,quod non ſignificant motum . *Et ſpacioſam:* hebraiſmum doctè
vitauit : Hebræi dicunt latum manibus, vel manuũ, quidquid ſinus,&
receſſus habet,ſicut de mari in Pſal. ſpacioſum manibus,quæ vulgo
brachia appellamus.hoc verò dixit ad augmentũ miſeriæ in exſilio:non
enim ita facile eſt redimi eum,qui in ampliſſimum regnum ductus eſt
captiuus,ſicut qui in paruum,vbi omnes noti ſunt,neque qui eos emere
poſſunt,in longinquas regiones transferunt . *Currus gloriæ tuæ* , id
eſt glorioſi currus tui,in quibus, glorioſus equitabas, iſtuc te
deferent , non quòd in eis abductus fuerit,ſed quòd propter illius
faſtum,& inanem gloriam illuc captiuus abductus fuerit:eſtq; perquam
feſtiuè dictum,vt currus gloriæ quempiam adducant ad ignominiam.

19 *Deponam te:* in hebr. eſt mutatio perſonæ.

20 *Vocabo ſeruum meum &c* . quando hoc factum ſit , non commemorat.ſcriptura:ego
nõ puto in viſionibus ſeruatum ordinẽ. ſuprà

de va-

de vaſtatione Hieroſolymitana ſub Zedechia verba fecerat: hanc multo tempore puto præceſſiſſe Sobnæ captiuitatem. certè cum Eliachim filio Helchiæ miſſus eſt Sobna quidam ad duces regis Babylonis ſub Ezechia, vt infrà videbimus.

Tunica nomen כתנת, quod duplici forma legitur, ſed eadē ſignificatione, peregrinum videtur: hinc puto Græcos mutuaſſe χιτών, & Latinos conuerſione litterarum tunicam appellaſſe: *Cingulo tuo*. etiam אבנט peregrina vox mihi eſſe videtur: eſt balteus cingulū militare; eratq; in militia ſua ſtantiū, pręſertim ſacerdotum: qui mandato diuino vtebantur duobus balteis. de pretioſo, qualis fuerit, habetur Exod. 39. de altero qui erat lineus, legitur Leuit. 16. vſus autem baltei, vel ex hoc loco Ieſaiæ habetur: cingebantur enim, ne veſtes defluerent, & redderentur ad opera conficienda expeditiores, ac firmiores, conſtantioreſque. vnde huc alludens Paul. ad Timoth. primo, dicebat, Gratias ago ei, qui me confortauit in Chriſto, quia fidelem me exiſtimauit, ponens in miniſterio &c. robore enim opus eſt miniſtro Dei & fide. illud dat dominus; hanc verò exigit, & vtrunque donum ipſius eſt: proinde figuratè pro fortitudine, & conſtantia ſumitur, vt Epheſ. 6. State lumbis circumcinctis balteo veritatis. non tamen exiſtimo, ſacerdotes tantùm balteo vſos fuiſſe: neq; ſcio, an ſacerdos fuerit Sobna: quāuis mihi ſit probabile, quòd qui curā templi haberet, ſacerdos eſſet: niſi dicas, quòd curam domus regię haberet, non templi. vnde dicitur ſuprà verſ. 18. Ignominia domus heri eius, id eſt, regis Iehuda: fortè erat, qui in regia, poſt regem, maior eſt, qui tunica, & balteo vtebatur, quæ erant, veluti muneris quædam notæ, quod exponens ait, poteſtatem tuam &c. 21

Clauem domus Dauid: hic quoque locus videtur innuere Sobnā miniſtrum regis fuiſſe. *Super humerum:* magnas claues ſolent clauicularij ſuper humeros deferre. non dubium autem eſſe debet viro Chriſtiano, & docto, clauium nomine, immo tota hac periphraſi, poteſtatem deſignari: vbique enim claues poteſtatem declarāt. claues deuicti populi victori deferunt: claues quoq; tradūt magiſtratus eis, quos in poſſeſſionē legitimè introducūt. quapropter nō erat cur noui hæretici tenebras populo Dei offunderēt, dū locum euangelij, Tibi dabo claues regni cælorū, &c. eneruare volentes, conantur perſuadere indoctis, non ibi poteſtatem à domino conceſſam; ſed de ſcientia eſſe ſermonem, iuxta alium locum euangelij, Tuliſtis clauem ſcientiæ. Sed miror iſtorum hominum cæcitatē, qui cū ex ſcripturis volūt ſcripturas interpretari (vt aiunt belli interpretes) ſcripturarū locos, quos ad ſui erroris confirmationem 22

tionem afferunt, non ſatis expendunt. quid, quæſo, in illo ipſo euangelij loco, quem adducunt de claue ſcientiæ, aliud nomine clauis, quàm quod nos dicimus, intellexit Chriſtus? certè illos increpabat, ꝙ neq; ſcientiã ipſi haberent, neq; ſinebãt, vt alij intelligerẽt, quod intelligere ſummopere neceſſariũ eſſet. Faciris, inquit, vt neq; vobis neq; aliis aditus ad ſcientiã pateat, vos, quod intelligitis, nõ ſequimini, eſtisq;, veluti ſi non ſciretis, neque intelligeretis: prohibetisq; totis viribus, ne aliis veritas pateat. an, quæſo, hoc eſt ſcientiam claues appellare, & non magis poteſtatẽ clauẽ dicere? Quid aliud eſt, Quodcunq; ligaueris, ſit ligatũ, quàm quod hoc loco dicit, Claudet, neq; erit, qui aperiat? & illud, Quodcũq; ſolueris, ſit ſolutum, quàm, Aperiet; & non erit qui claudat? nam & ligata appellat interdum hebraiſmus clauſa, & aperta ſoluta. Quibus, quæſo, verbis Ioan. in Apocalyp. omnimodam poteſtatẽ domino tribuit, niſi his; Hæc dicit ſanctus, & verus, qui habet clauem Dauid, qui aperit, & nemo claudit; claudit, & nemo aperit? Quid aliud eſt claues abyſſi habere, quàm poſſe illuc mittere, quẽ volet, & claudere, cui voluerit? quod eius eſt, qui habet imperium vitæ & mortis. Sed omiſſis cæcis iſtis, ad verba prophetæ redeamus, de quibus hoc ſentio, ꝙ quia ad myſteriũ reſpiciebat Ieſaias, domus Dauid mentionem fecit, in qua regnaturus erat Chriſtus dominus, quo faciunt & nomina. nam אליקים, eſt, Deus ſtare facit, & חלקיהו eſt portio Dei: ſed interim hiſtoriã texit, & de Heliachim loquitur, qui in regia domo Ezechiæ plenam habuit poſt regem poteſtatem: & hunc iam, cùm venerunt Chaldæi, vocat ſcriptura præfectum domus, ſeu qui erat ſuper domũ. hic notandum videtur, quòd non ſolùm reges dominus deponat è ſolio, aut inſtituat, ſed & alios, qui poſt regem ſunt, eorumque rationem habeat: non enim tantùm regum mores reip. aut proſunt, aut nocent, verùm etiam illorum, per quos regnant, & imperium in alios exercent. vnde hîc Helchias dicitur ciuibus Ieroſolymitanis pro patre futurus, & tanquam pater eorum curam habiturus; cuius exemplum vtinam noſtri proceres ſectarentur.

23 *Figam illum*. quemadmodum clauus firmo loco infixus ſuſtinet, quæ ipſi ſuſpenduntur, præſertim ſi clauus ipſe, vel paxillus tenax fuerit; ſi autem auellatur, vel frangatur, quæ ab ipſo pendebant, corruunt: ita quoque primates, & proceres plurima in ſe habent, quæ ab ipſis omnino pendêre videntur: quæ mortuis ipſis, aut à dignitate depoſitis corruunt, & ferè pereunt, vt explicatur verſ. vltimo. infigere ergo in loco fideli, eſt facere, vt ſtabilis ſit dignitas ipſius, & vt multo tempore ex eo pendêre poſſint res aliorum, & ſuæ:

ſuæ: cognati quoque eius,& amici,atque affinitate coniuncti, ad eum confugiant,tanquam ad præſidium,& locum tutum, in quo res ſuas collocent. vnde ait; Et erit in ſolium,ſeu thronum gloriæ domui patris ſui,quòd ſcilicet ad eum, vt columen totius familiæ,& cognationis, immo verò tanquam ad regem,reſpiciant.interdum enim throni nomen regiam dignitatem notat; omnibus quidem erit pater, ſuis autem honor, & gloria:neq; ſi à Deo hæc fiant,poterit vnquam,quæ huiuſmodi gloriam ſequitur, inuidia, impedimento eſſe, quominus quiſpiam ſit gloria domus patris ſui,immo & ipſiuſmet patris.An non Ioſeph fuit in thronum gloriæ domui patris ſui, qui fratribus fuit,& pro patre & pro rege?

Omnem gloriam. certum eſt nomen כבוד, quod grauitatem vel 24
honoris,& dignitatis, vel diuitiarum deſignat, interdum nomine ſubſtantiæ rectè verti,vt Gen.31. Fecit Iacob ex illis,quæ ſunt patris noſtri,omnem hanc grauitatem: ſignificat autem his verbis propheta futurum Heliachim heredem omnium bonorum patris ſui, ita vt nihil de tota hereditate periret ſub poteſtate filij, quod inter laudes filiorum reputatur. vnde dominus in euágelio ex eis, quos ſibi pater tradidiſſet,non periiſſe quenquam gloriatur,præter filium perditionis. *Vaſorum diuerſa genera*: de ſenſu ſolicitus vulg. interpres nominum non multùm anxiam rationem habuit: ſunt autem & ipſa ſatis obſcura: ſed ex aliis locis,& etymologiis illuſtrari poſſunt.& quidem צאצאים nomen geminatum plurale à verbo יצא, id eſt, egreſſus eſt, pro cuiuſlibet rei propagine, ſeu progenie ſumi poteſt, vt infrà 28. de progerminationibus terræ: Iob verò 27. de progenie filiorum. at צפעות non alio in loco reperitur: tamen ex cognatis צפע, & צפעני genimina interpretari poſſumus. his ergo nominibus intelligit propheta omnia, quæ viuunt tam ex terra orta, quàm ex ventre animalium: nominibus autem vaſorum cetera omnia inanimata. *Craterarum*. hebr. אגן à rotunditate nomen habet, vel vas ſignificat, quod circumſeptum eſt, phialas dicere poſſumus, eſt à גנן. *Muſicorum*. ſuprà iam cap. 5. dixi de nomine נבל quòd inſtrumentum muſicum deſignet: ſignificat etiam cetera vaſa vtenſilia ex quauis materia,coriacea,vel fictilia &c. & fortè hoc loco ingenere pro vilibus vaſis accipitur,qualia ſunt figulina: habet autem appellationem à vacuitate:neque habent Latini nomen,quod illi reſpondeat.

Hunc verſum eleganter vulg reddidit: ego ſignificationẽ pro- 25
priam vocum expreſſi. iterum de Sobna eſt ſermo, quẽ confirmat duplici aſſeueratione:priorem nempe(fidelis ſermo)referre poſſumus ad euulſionem claui,poſteriorem ad confractionem eorum,

quæ

quæ ex ipſo pendebant: ille pereat propter faſtum, & ſuperbiam: alij autem propter ſtultitiam, quòd ſpes ſuas in homine collocabant, quem non in timore Dei videbant vitam degere, illumque ornabant ob rerum abundantiam, atque potentiam, qui ob vitam, & mores indignus erat honore.

CAPVT VIGESIMVMTERTIVM.

Noua.		Vetus.
ONVS Tyri. vlulate naues Tharſis, quia vaſtata eſt intrinſecus [et] extrinſecus: de terra Cethim reuelatum eſt eis.	1	ONVS Tyri. vlulate naues maris, quia vaſtata eſt domus, vnde venire conſueuerant: de terra Cethim reuelatum eſt eis.
Silete habitatores inſulæ; negotiator Tcidonis, transfretator maris repleuerunt te.	2	Tacete qui habitatis in inſula negotiatio Sidonis, transfretantes mare repleuerunt te.
Et per aquas multas ſemen Nili, meſſis fluuij prouentus eius: & factu eſt negotiatio gentium.	3	In aquis multis ſemen Nili, meſſis fluminis fruges eius: & facta eſt negociatio gentium.
Pudefias Tcidon, dicit enim mare, munitio maris dicendo, Nunquid non parturiui, & nunquid non peperi? non ne adoleſcere feci iuuenes, augmentum capere virgines?	4	Erubeſce Sidon: ait enim mare, fortitudo maris dicens; Non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxi virgines.
Simul atque Aegyptij famam perceperint, dolebũt iuxta famam Tyri.	5	Cùm auditum fuerit in Aegypto, dolebunt cùm audierint de Tyro.
Tranſite Tharſis, vlulate habitatores inſulæ.	6	Tranſite maria, vlulate, qui habitatis in inſula.
Heccine eſt veſtra tripudiatrix, cuius origo à diebus antiquis? deducent eam pedes eius procul ad peregrinandum.	7	Nunquid non veſtra hæc eſt, quæ gloriabatur à diebus priſtinis in antiquitate ſua? ducent eam pedes ſui longè ad peregrinandum.
Quis cogitaſſet hoc ſuper Tyrum coronatam; cuius negotiatores principes mercatores eius honorati terræ.	8	Quis cogitauit hoc ſuper Tyrum quondam coronatam; cuius negotiatores principes, inſtitores eius inclyti terræ.
Iehoua tcebaoth ſtatuit hoc, vt profanaret ſuperbiam totius iucunditatis, & ignominia afficeret omnes honoratos terræ.	9	Dominus exercituum cogitauit hoc, vt detraheret ſuperbiam omnis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuerſos inclytos terræ.
Pertranſi patriam tuã, quaſi riuũ, filia Tharſis, nõ eſt obfirmatio amplius	10	Tranſi terram tuam, quaſi flumen, filia maris non eſt cingulũ vltra tibi.

Noua.		Vetus.
Manum ſuam extendit ſuper mare, commouit regna: Iehoua tcebaoth a- mandauit ad Chananæum, vt perdat munitiones eius.	11	*Manum ſuam extēdit ſuper mare, conturbauit regna: dominus manda- uit aduerſus Chanaan, vt conterat fortes eius.*
Et dixit; Non amplius exultabis defraudatrix virgo filia Tcidonis, in Cetim ſurge tranſi, etiam illic nō ha bebis requiem.	12	*Et dixit; Non adijcies vltra, vt glo rieris, calumniam ſuſtinens virgo fi- lia Sidonis. in Cethī conſurgens tranſ- freta, ibi quoque nō erit requies tibi.*
Ecce terra Chaldæorum, talis popu lus non fuit: Aſſur fundauit eam: na- uibus erexerunt munitiones eius, ex- citarunt palatia eius: poſuit eam in ruinam.	13	*Ecce terra Chaldæorum, talis popu- lus non fuit: Aſſur fundauit eam: in captiuitatē traduxerunt robuſtos eius: ſuffoderunt domos eius: poſuerūt eam in ruinam.*
Vlulate naues Tharſis, quia vaſta- ta eſt munitio veſtra.	14	*Vlulate naues maris, quia deuaſta- ta eſt fortitudo veſtra.*
Et erit in die illo, obliuioni tradetur Tyrus 70. annos, iuxta dies regis vnius: quibus expletis, erit Tyro, qua- ſi canticum meretricis.	15	*Et erit in die illa, in obliuione eris ô Tyre ſeptuaginta annis, ſicut dies re gis vnius: poſt 70. autem annos erit Tyro velut canticum meretricis.*
Sume citharam, circumi ciuitatem meretrix obliuioni tradita: pulchrè ludendo multiplica canticum, vt me- moria tui ſit.	16	*Sume tibi citharam, & circui ciui- tatem meretrix obliuioni tradita: be- nè cane: frequenta canticum, vt me- moria tui ſit.*
Et erit poſt ſeptuaginta annos viſi- tabit Iehoua Tyrū, & reuertetur ad mercedem ſuam, & meretricabitur cum regnis terræ ſuper faciē telluris.	17	*Et erit poſt 70. annos: viſitabit do- minus Tyrū, & reducet eam ad mer ces ſuas: rurſum fornicabitur cū vni- uerſis regnis terræ ſuper faciem terræ.*
Et erit negotiatio eius & merces eius ſancta ipſi Iehoua, non reconde- tur, neq; reponetur: quia habitanti- bus in conſpectu Iehoua erit negotia- tio eius, vt comedant ad ſaturitatem, & ad contributionem durabilem.	18	*Et erunt negotiationes eius, & mer ces eius ſanctificatæ domino, non con dentur, neq; reponētur: quia his, qui habitauerint corā domino, erit nego- tiatio eius, vt mādūcent in ſaturita- tē, et veſtiantur vſq; ad vetuſtatem.*

TYRIOS Iudæis vicinos aggreditur: ipſorum enim 1
Iudæorum res agebatur in huiuſmodi vicinorum vaſtatio-
nibus, non modò ob generales rationes, quas ſuprà attigi, ſed
& quia in his omnibus prouinciis, ac ciuitatibus quam plurimi
Iudæi habitabant: dicebatur autem Tyrus Hæbreis צור,
quod in petra fuerit extructa; atque inſtar promontorij mari &
tem-

tempeſtatibus maris fuerit oppoſita; aut etiam propter robur, munitiones, & firmitudinem. vnde Sam. 24. & Zach. 9. & alibi fit mu nitionum Tyri mentio. *Vaſtata eſt*. video Hebræis non in vniuerſum obſeruari vt nominibus vrbium attribuantur verba femininæ formæ. non dubium, quin hoc loco, Tsor, dicatur deuaſtatus: benè ergo vertitur in femininum, ſicut ſuprà de Ar Moab. *Domus, vnde venire conſueuerant*. duæ tantùm ſunt in Hebr. voces: ad verbũ dicendũ eſſet; à domo à veniendo; quarum vocũ coniunctionem, & acceptionẽ, cuiuſmodi hoc loco eſt, non ita paſſim inuenies in ſcripturis. quare ingens eſt hoc loco interpretationum varietas, dum quiſque pro arbitrio ſuo, quæ vult, addit, aut ſupplet, pro vt in ipſorum libris videre poteris: mihi certè ſimpliciſſima interpretatio, quæ nihil addit, ſolet placere. puto ergo has duas voces cum verbo, vaſtata eſt, eſſe conſtruendas, & nihil aliud ſignificare, quàm prorſus, omnino funditus, ex omni parte, vt idem ſit, quod מבית מחוץ Gen. 6. Bituminauit eam extrinſecus, & intrinſecus: & Exod. 25. Extrinſecus teges eam; & intrinſecus. ſic accipitur etiam מבית 2. Reg. 11. & 2. Par. 23. Ceterùm verbum בוא, id eſt, venit, quando conſtruitur cum verbo יצא, id eſt, egreſſus eſt, frequentiſſimè idem eſt, quod Latini dicunt, domi, & foris, vbique, vbicunque, ſeu omnibus modis conuerſari, officio fungi &c. Pſal. 105. Dominus cuſtodiat ingredi tuum, & egredi tuum· primo Reg. 3. Ego ſum puer paruus; neque ſcio egredi, & ingredi, id eſt, nihil ſcio facere &c. & cap. 24. verſ. 10. manifeſtè מבוא ita accipitur, clauſa eſt omnis domus extrinſecus. non abſurdum igitur erit, ſi hoc loco dicamus, è domo nihil aliud eſſe, quàm ab interiori parte, vnde eſt egreſſus; & à veniendo, nihil aliud quàm ab exteriori parte, vnde eſt ingreſſus, ſeu aduentus; id eſt, tam intra ciuitatem, quàm extra; tam in domibus, quàm in mu ris; ex omni denique parte, & funditus vaſtata eſt Tyrus. *De terra Cethim*. puto Cithæos eſſe Græcos, nempe Macedones voce congruenti: dicebantur autem habere inſulas, tũ propter infinitas inſulas, quas habebant in mari Aegæo ſub ſuo imperio, tum etiã quia Hæbræis inſulæ dicebantur prouinciæ illæ, ad quas non niſi per mare erat tranſitus, nõ dum illuſtratis ex omni parte regionibus, an mari cingerentur, an minus: quinimo & Italos Græcis vicinos nomine Cethim alibi cõprehenſos intelligo. vide benedictiones Baalam. fuit autem Cithim filius Iauan, à quo Iones dicti ſunt frater Dodanim, ex quo Rhodij, & Tarſis, ex qua Tarſenſes orti putantur: ex his dicit ſcriptura habitatas fuiſſe inſulas gentium. non multùm itaque diſtant à ſe inuicem iſtę regiones, vt Geographis

phis compertum eſt. At Alexander Macedo Tyrum cepit,& continenti iūxit:neq; obeſt,quòd per Chaldæos quoque vaſtata prius fuiſſet: ſæpe enim prophetis altera vaſtatio vnius regionis in mentem veniebat, cùm de altera eiuſdem loquerentur. quare Tyrijs de terra Cethim reuelatum hoc fuiſſe,id eſt hoc malū prodiiſſe apparuiſſe,ſeu reuelatum fuiſſe dicit. nam verbum נגלה cum nomine מבא conſtruendum eſt: quòd ſi malis hæc, vt plurima alia in ſequentibus ,de vaſtatione per Chaldæos intelligere, dicas à negotiatoribus Citharis nuntiatum fuiſſe Tyriis, quòd Chaldæi decreuiſſent deuaſtare eas &c. ſed prior ſententia magis arridet. Eodem verſu naues Tarſis iubet vlulare,ſignificans, quòd nō amplius aduenirēt ad Tyrū naues,Tarſis proinde mercatoribus,qui lucri gratia ad Tyrum venire cōſueuerant,& naues mercium plenas abducere,lugendum fore. Ego quidem naues Tarſis hoc loco, vt in Pſ. Spiritus vehemēs conterens naues Tarſis,pro nauibus magnis, quas onerarias vocant, accipio ea ratione,quā ſuperius indicaui.

Tacete, vel quieſcite,habitatores inſulæ: aut de ipſis Tyriis in- 2
telligendum eſt,(tunc autem verbum tacendi ad luctum,& triſtitiam pertinet, vt Thren. 2. Deſiderunt in terra: ſiluerunt ſeniores filię Tcion)aut nomen inſulę collectiuè capitur,id eſt,inſularum: vt quieſcere inſulanos omnes iubeat, vel etiam ſilere, & lugere, quaſi ſit ferè idem, quod vlulare naues Tarſis. prior tamen expoſitio ſequentibus magis congruit. *Negotiatio:* incipit recenſere felicitatem Tyri. negotiatores, ſiue mercatores Sidonij per mare ad te confluebant. dicuntur autem mercatores סחרים Hebræis à circumeundo, ſeu circumferendis mercibus: & ad hanc etymologiam reſpexiſſe videtur dominus in euangelio, cùm dicit ſcribis, quòd circumirent mare, & aridam, vt facerent vnum proſelytum &c.

In aquis multis. mare mediterraneum appellabant Hebræi, 3
mare magnum:idem hìc intelligo per aquas magnas, ſeu multas, & ב, pro, per accipio. ſemen autem Nili vocat frumenta, quæ Nili beneficio Aegyptus profert, & ad verbum,repleuerunt, referendum eſt nomen ſeminis. non eſt ergo omittenda coniunctio, & per aquas magnas, vel multas. *Fruges eius*. cùm תבואה ſit à verbo בוא, id eſt,venit, propriè videtur ſignificare, quæ ſingulis annis à terra proueniunt;prouentum ergo rectè dixeris. Meſſis,inquit,fluuij, id eſt, demeſſi fructus, qui riuulis à Nilo deductis meritò adſcribuntur. erant annui prouentus Tyri, adeò vt eſſet Tyrus negotiatio gentium,id eſt,emporium quo omnes gentes negotiandi gratia conuenirent.

T *Erubeſces*

4 *Erubeſce*: tam frequens mutatio formæ orationis ingentem, ac ſtupendam rerum viciſſitudinem ſolet in prophetis comitari, deſcripſerat ex parte felicitatem Tyri, ſubito ad Sidonios conuertit ſe,& Tyrum ipſam (quam & mare, & maritimam munitionē vocat, quòd locus eſſet arte,& natura munitiſsimus, & vndequaque mari allueretur) loquentem inducit, vt ſimilia quoque ipſi ſperēt, neq; amplius glorietur,immo tales ſe exhibeant,quales ſunt, qui pudefiunt,tacent,abſconduntur,& dolent. *Non parturiui*. mihi omnino perſuaſum habeo לא hoc loco interrogare, & affirmatiuam reſponſionem poſtulare,vt Exod.8.& Iob. 3. vbi vulg. per non ne vertit, non ne ſilui &c. verbum autem חול propriè eſt dolore angi,ſeu crutiatu affici:& vt nos,nomen,dolores vſurpamus, pro doloribus parturientis; ita Hebræi hoc verbum parturientibus tribuunt, vt hîc melius vertiſſe putem vulg. quàm qui verbo dolendi reddunt,quaſi dicat Tyrus,tanquā femina non ne ſum verè mater? habitatores, & ciues mei, ſunt ne omnes exteri? non ne edidi filios electos ad bellum, qui ingenti amore pro patria pugnarent? non ne nutriui virgines, quas defenderēt viri,& occumbere mallent, quàm ſinere,vt exteri hoſtes eas raperēt? ſi ergo ego maris quoddam promontorium tam egregiè munitū, tot pugnatorum mater, hæc paſſa ſunt, ne efferaris Sidon amica,quinimo pudore afficiaris,& mihi cōdoleas.vel generatio hęc ad colonias, quas deduxerat,referenda eſt: Carthago enim Tyriorum erat colonia: Tyrum autem coloniam, & filiam fuiſſe Sidonis exiſtimo: vnde,vt pudefieret,dicit,neq; ſe immunē putaret. nam ipſa quoq; populo abundaret,& ciuibus, colonias etiam duxerit, nihilominus vaſtaretur, vide infrà verſ.11.

5 *Cum auditum fuerit in Aegypto*: doctè admodū vulg. ſenſum expreſſit: nam כאשר interdum pro aduerbio temporis videntur vti Hebræi.inquit ergo ad verbum;quamprimùm fama Aegyptiis,id eſt, quamprimùm rumorem aure perceperint; dolebunt iuxta famam Tyri,id eſt,erit dolor famæ ſimilis,& iuxta magnitudinem calamitatis erit,& triſtitia, & dolor Aegyptiorum.

6 *Tranſite*: ad ipſos Tyrios iterum conuertit ſermonem. *Maria*: hic rurſus eſt nomen Tarſis: de quo, cùm tam varia ceteri ſcriptores afferant,quid certi ſtatuere ego poſſim,non habeo. & quidem interdum nomen eſſe proprium loci à Tarſis filio Iauan,veriſimile admodum eſt,de quo in ſequētibus aliquando erit ſermo: at an mare ſignificet,vt magnæ auctoritatis viri ſenſerunt,non vſque adeò eſt manifeſtum.certè ſi pro mari libet accipere,non contemnēda eſt etymologia nominis,quaſi ſit à verbo רשש, quod eiectum,

ctum,vel deſtitutum eſſe ſignificat : vnde nomen רש deſtitutus, pauper,vt ſit epitheton maris,quaſi dicas,inhoſpitale: vt dicantur naues Tarſis,ſicut volucres cæli,pecora campi, piſces maris : non tamen ſignificet niſi mare magnum, altum ,vel mediterraneum, vel oceanum: per quod naues magnæ nauigant (quæ אניות dicuntur) & in hoc differt à ים quo etiam lacus ,atque multo minores aquarum collectiones dicuntur: ego tamen vocem ipſam retinebo, quæ cum verbo motus coniungitur, habet ה in fine , vt hoc loco. fugam ergo, & luctum indicit Tyriis , vel captiuitatem vltra magnum,ac profundum mare,vide infrà verſ.10.& 12.

Nunquid non : an hæc eſt , hæccine eſt הזאת *veſtra*: hebr . vobis, 7
ſed optimè reddidit : habet autem apud Hebræos , vt etiam apud nos Luſitanos,hæc forma loquendi magnam vim in irriſionibus. *Quæ gloriabatur*. nomen eſt deductum à verbo עלז , id eſt , exultauit,tripudiauit,geſtit pręgaudio:placuit autem hîc ad tripudium, & ſaltationem referre propter verbum , quod mox ſequitur יבלוה: eſt enim in eo occulta ironia valde venuſta : nam ſignificat cum mora , & pompa ducere,deducere &c.at hîc pedibus ipſius tribuitur , quòd eam ad peregrinandum procul deducerent &c. *A diebus priſtinis in antiquitate ſua* , vel antiquitas eius , id eſt, cuius antiquitas , ſeu potius origo eſt à diebus antiquis : aliquando enim קדמה aduerbium , aliquando nomen eſt.non ergo munitio , non diuitiæ,non honor,quem ceteræ nationes ei deferebant , non deliciæ, non tripudia, non nobilitas obſiſtere potuerunt adueniențí calamitati:hoc etſi luce eſt clarius ; animales tamen homines indigent verbis,ac verborum figuris,vt hoc tandem intelligāt. quapropter & figura iam loquendi mutata , dum ipſe ſecum admiratur,alios ad eandem admirationem prouocat.

Quis cogitauit . verbum יעץ verbo conſulendi ſolet reddi, quòd 8
aliud commodius non reperiatur : hîc reddidit verbo cogitandi, quòd conuenire rei videbatur . ſenſus eſt , Quis ſecum ſtatuiſſet vnquam , quòd ita futurum eſſet de Tyro ? quis vnquam ſic ſtatuiſſet de Tyro ? *Coronatam* : alij coronantem,quòd participium ſit ſignificatiōis actiuę:ſed certè pro nomine ponitur, vt pleraque alia,nempe pro corona:Tyrũ autem coronæ,coronatam,rectè dixit vulg. vel certè cum motionibus participij ſignificationis paſſiuæ notandum fuit. Tyrũ ergo tanquam reginá aliarum vrbium commemorat: quod magis declarat,cùm eius mercatores principes dicit. quod dupliciter intelligitur, vel ꝙ qui alibi eſſent principes,apud Tyrũ eſſent negotiatores,neq; dedignarētur mercimonia in Tyro exercere:vel potius, quòd Tyri negotiatores, & mer-

catores adeò eſſent diuites, & potentes, vt principibus aliarũ prouinciarum nihilo inferiores eſſent. *Inſtitores.* כנען filius Cham fuit, à quo terra illa, quam poſſederunt Iſraelitæ, nomen eſt ſortita: quia autem populus huius terræ deditus fuit mercaturæ, & negotiationi, hinc ipſum nomen ſæpe pro mercatore, interdum & pro mercatura accipitur, Oſee 12. Zop. 1. &c.

9 *Vt detraheret &c.* reſpondet ſibi per ſubiectionem. חלל in ſecunda, eſt profanauit, commune fecit, violauit: ſenſum ergo expreſſit vulg. opponitur enim verbo הקדיש ſanctificauit. vide infrà 43. Profanabo Principes ſanctitatis: hic opponitur ſuperbiæ, cuius eſt ſe, quaſi ſanctum, ſegregare ab aliis, ne contamineur, & alios indignos reputare, qui ad ſe accedant. ſuperbiam autem vniuerſæ iucunditatis vocat ipſos ſuperbos Tyrios, qui iucundè, & ſuauiter viuebant: ipſamque Tyrum, quæ erat iucunditas aliarum nationum. De voce autem צבי dictum eſt ſuprà cap. 13. vbi Babel dicitur iucunditas regnorum. *Ad ignominiam deduceret.* manifeſtum eſt קל, & כבד opponi, vt ſuprà cap. 9. dictum eſt: hoc de grauitate honoris ſubſtantiæ, vel ponderis dicitur: illud de alleuiatione. poteſt ergo non de honoratis tantùm ignominia afficiendis intelligi, ſed & de diuitibus ad paupertatem redigendis, vt totum hunc verſum mater domini in ſuo illo cantico, cùm dixit; Depoſuit potentes de ſede, & rurſum, Diuites dimiſit inanes, expreſſiſſe videri poſſit: hoc enim eſt alleuiare graues. quare ſic quoq; hic reddere poſſemus, & diuites inanes, ſeu alleuiatos redderet.

10 *Tranſi terram tuam*: cùm Tyrum hìc filiam maris vocet, vt mox dicam, quòd totam ſe marinis tranſuectionibus dedidiſſet; non dubitò, quin terram eius, ſeu patriam eius, dicat ipſum mare, filia maris cùm ſis, tranſi mare, perambula patriam tuam: nihil tibi durum præcipere videbor. irriſionem ergo, non inuenuſtã in hac voce incluſam intellige. *Filia maris*: hic rurſus habes nomen Tarſis: ex quo mihi veriſimile fit Tarſis eſſe nomen maris, vt ſuprà verſ. 5. annotaui. Cur enim diceretur Tyrus filia Tarſis? nã quod quidam dicunt, Tarſis eſſe Carthaginem, vel ex hoc loco falſum eſſe conuincitur: quomodo enim filia Carthaginis diceretur Tyrus, cùm potius filia Tyri eſſet Carthago? certè etiamſi veriſſimum ſit Tarſum Ciliciæ à Tarſis filio Iauan nomen accepiſſe, nihilominus ſic appellatum mare altũ tandiu exiſtimabo, quandiu probabiliorem ſententiam alius nõ attulerit. ſi quis tamẽ diceret Tarſis eſſe Tarteſſum in Hiſpania, vnde Phœnices infinitam multitudinẽ auri, & argẽti olim (ſi hiſtoriis fides adhibenda eſt) deferebant, cùm vox conſentiat, mihi nõ abſurdã afferre ſententiã videbitur.

tur. Quando autē cum ה motus inuenitur,credo idem eſſe, quod
vltra mare: ſic Ionas vltra mediterraneū mare fugere cōſtituerat,
vt ſunt Græcia,Italia &c.& naues,quæ ad oram maris rubri confi-
ciebantur, per mare rubrum in oceanum Indicum proficiſceban-
tur,quod pertranſeuntes applicabant ad Ophir,& litora alia orien
talia:vnde aurum &c deferebant. *Cingulum.* nomen Hebræū pro-
priè obfirmationem ſignificat,licet transferatur interdū ad ſigni-
ficandum balteum, quo firmantur renes: ego libenter pro muro,
quo eingebatur Tyrus,acciperem:vel per ablationem cinguli nu-
ditatē,ſeu ſpoliationē notat,quaſi in metaphora perſeueret, quaſi
dicat,ad natandum iam apta es,diſcincta es,tranſi mare,tranſnata
mare mediterraneum, quaſi riuulum quempiam.

Super mare: hæc omnia de Tyro intelligo, quam ſuprà quoque 11
vocauit mare,cuius habitatores erant Chananæi,id eſt,mercato-
res;cuius quoque munitiones dominus decreuerat deuaſtare:poſ-
ſunt & de Phœnicia tota intelligi, & de tota Chananitide, cuius
regna cōmouit potentia Chaldæorū &c. ſed priori interpretatio-
ni ſubſcribo,& couturbationē,ſeu commotionē regnorum intelli-
go prouocationem:excitauit enim dominus,& quaſi ad irā prouo
cauit exteros reges,vt aduerſus Tyrū conſurgerent. *Mandauit ad-
uerſus*: ſenſum expreſsit;ego ad verbū reddidi,eſtq; phraſis caſtren
ſis,id eſt,exercitum conſcripſit,& miſit vt Tyrū opprimerēt,qua-
ſi regnis commotis mandatum dederit Iehoua contra Chananęū,
vt ſic vertere poſſis; manum ſuam extendit Iehoua verſus mare,
cōmouit regna,amandauit[ſcilicet ea]ad Chananæū,ſeu merca-
torem, vt perderet munitiones eius: quem ſenſum magis laudo.

Calumniam ſuſtinens: vocem vltrà,additam à quopiam puto; & 12
virgo legendum eius loco,id eſt defraudata, & præter ſpem tuam
à gloria tua detruſa, tranſi &c. ita ferè omnes, quos vidi, in ſi-
gnificatione paſſiua accipiunt. Ceterùm cum aliis punctis, ſigni-
ficationis actiuæ eſſe poſſit, à verbo עשק in ſecunda, & mercato-
ribus familiare ſit alios defraudare, omiſſis Rabinorum punctis,
non video, cur defraudatricem, aut calumniatricem dicere non
poſſimus Tyrum,quæ tota mercaturæ vacabat. ſunt enim qui glo
riantur,& exultant,cùm quempiam defraudarint, vt eſt in Pſ. 73.
vbi vſus eſt voce עשק ab hac radice, quòd nomen rem ipſam in-
terdum fraude partā ſignificat.vnde 70. interpretes, Dominus vo-
luit diſſoluere omnem contumeliam gloriantium, verterunt. *Filia
Sidonis*: de ipſa Sidone intelligi poſſunt hæc, quòd videlicet ipſa
gloriaretur in afflictione Tyri,quaſi aliena eſſet ab illa tempeſtate
quam ſuprà,vt erubeſceret, ſeu pudefieret, ſuadebat Tyrus: nunc

 autem

autem, quòd eandem ſortem ſubitura eſſet cum Tyro, denuntiat propheta. poſſunt nihilominus & de Tyro intelligi, quaſi antiquior fuerit Sidon Tyro, & Sydonij eam ædificarint. Scio quidem dubium controuerſumq; eſſe apud probatos auctores, vtra fuerit metropolis Phœniciæ: neq; certū eſt, vtra antiquior fuiſſet: mihi probabile eſt, Sidonē, quę in cōtinēti erat, antiquiorē fuiſſe Tyro, quę in inſula ſita erat: ſed hoc ad rē parū facit, prior ſenſus planꝰ eſt. *Non erit tibi requies.* tibi quoq;, ſicut & Tyro, accidet, vt in Cethim captiua ducaris. quòd ſi hanc interpretationem ſequaris ſuprà verſ. 10. de rota Cananitide intellige, aduerſus quam dominus prouocauit regna, vt præcipuas ciuitates eius Tyrum ſcilicet, & Sidonem perderent, id eſt munitiſſima loca. Vbi vides non inultas ſemper manere mercatorum fraudes, dominumque eos, qui alienis bonis per varias, ac non bonas artes ſeſe ornarunt, vt ſuprà dixit, alleniare, & inanes reddere. vbi quoque animaduerte, ꝙ in regnorum vaſtationibus, quaſi fato, aut caſu eueniant, non liceat nobis deliciosis, & fraudulētis eſſe. hoc etiā nō prætereundum putaui, quòd videatur Ioan. in Apocalypſi cap. 7. Antichriſtianorum ciuitatem per Tyrum intelligere; etiamſi eam non nominat. Vę vę inquit, ciuitas illa magna, in qua diuites facti ſunt omnes, qui habebant naues in mari de pretiis eius, quoniam vna hora deſolata eſt.

13 *Ecce &c.* quid mirum, inquit, ſi Phœnices deuaſtentur? Chaldæi ferociſſimi, ac ditiſsimi populi, qui ſuas quoque munitiones habebant & turres, perierunt, & dominus Babylonem ſubuertit cum turribus, & palatiis eius: quid ni Phœnices mercimoniis gentem non ita bellicoſam delebit? ſi quæ præceſſerunt de vaſtatione Tyri, ad tēpora Alexandri referas, memineris hoc loco ab eo quoque deletum Perſarum, Aſſyriorum, & Chaldæorum imperium. *Talis populus:* cum vulg. ita malui vertere, tum quòd ſenſum aptum faceret, tum etiam quia multiplex vſus pronominis זה hanc acceptionem non reſpuit. *In captiuitatem.* צִיִּים coniunxit vulg. ſequentibus, quaſi ſic vertiſſet, ad naues ſurgere fecerunt robuſtos &c. id eſt, in captiuitatem abduxerūt. & ſuſcitare, vel excitare, non pro ædificare accepit, ſed iam domos ædificatas ſubuertere: qui enim domorū fundamēta in lucem educit, excitare videtur. Hæc annotaui, vt nemo non benè expenſis omnibus, audeat vulg. interpretem reprehendere; & alium ſenſum appoſui qui non reiiciendus mihi videtur: Aſſur fundauit eam nauibus, id eſt, aptam nauibus ſtationē: cùm enim ingentibus fluminibus alluatur Tigri, & Eufrate, ibi ingentē triremiū numerū habebant Chaldæi: quibus veriſi-

veriſimile eſt, eos mare Perſicū, atque Indicam oram annauigaſſe.nam infrà cap. 43. legis Chaldæos nauibus ouantes: & Babylon ipſa dicitur.cap. 21. mare deſerti &c.ציים autē pro nauibus accipi vide Dan.11.& cū ſimplici iod, Nu.24. &.Ezec.30. huius nominis ſe Hieron.hoc loco etymologiā non legiſſe dicit, neq; Rabini aſſignāt:veriſimile aūt eſt ſic naues à ſiccitate (quę hebr. dicitur ציה) appellatas, quòd ſint in mari ſiccæ, velut inſulæ. De alia acceptione dixi ſuprà cap.13. *Robuſtos*. nomen בחוניו à verbo בחן, id eſt, probauit, munitiones deſignat, quaſi probatæ ſint aduerſus oppugnationes hoſtium: ſcribitur per iod, ſed vt vau proferendū. *Domos*, vel palatia: 70. turres, dixerunt: eſt nomen à verbo רום, id eſt, eleuauit, ſubleuauit &c. Poſuerunt eam: in hebr. eſt verbum ſingulare, & ad Deum referendum: cùm talis eſſet populus, cùm ſit antiquiſſima ciuitas, cùm munitiones, & palatia haberet &c. tamen dominus demolitus eſt eam, & in ruinas redegit. In hoc verſu videre licet, quàm parum ſoliciti ſint Hebræi de numeris, & genere.

Vlulate: concluſionem repetit, quam iam ſuprà propoſuerat pri 14
mo verſu. *Fortitudo*. nomen מעז locum natura vel arte munitum deſignat. duplicem autem habebat portum Tyrus, alterum apertum, alterum clauſum, vt eſt apud Strabonem. vel igitur de fida ſtatione nauium loquitur, vel de arce, quæ naues defendebat &c. ſed ego de ſtatione, & portu intelligo, ad quem naues con fugientes à tempeſtate, & ventis tutæ erant.

Verſu 13. exemplo rei magis incredibilis oſtēdit, poſſe Tyrum 15
deſtrui, ex quo, quanta ſit cæcitas, quam res proſperæ inuehunt, diſcere poſſumus, qui videamus neceſſe fuiſſe exemplo oſtendere ruinam contingere poſſe Tyro. hinc quoque quis ſit vſus caſuum, & fortuitorum euentuū, quos alia regna, & prouinciæ experiuntur, habemus: ex vaſtatione enim Babyloniæ poſſet Tyrus, & Sidō, & aliæ vrbes ſibi conſulere, Alexander autem, qui Tyrum cepit, Babylonię prouinciā quoq; ſubiugauit. Quòd ſi de vaſtatione per Chaldæos eſt ſermo, exemplum quoq; ad rem facit. nam & Babylon à Perſis capta eſt, atque diruta: cùm eā tamen florentiſſimam poſſediſſent per multos annos Aſſyrij ab vxore Nini ædificatā. vide Strabonē, apud quem etiā videbis nauium vſum in Babylone, & quo modo Alexāder nauibus partim ibi cōfectis, partim ex Syriaco mari plicatilibus per terrā ad Eufratem aduectis, & in Babylone cōpactis, Arabes inuaſit. ex quo auctore diſces, Tyrū terręmotibus licet ferè totā collapſam, & ab Alexādro obſidione captā, calamitates omnes euiciſſe, & ſeipſam nauigādo inſtauraſſe: naualis

enim eius potentiæ, & apparatus ſignum eſt multitudo, & magnitudo coloniarum:quas ad Iberiam vſque emiſit. ſed neſcio, an de hac reſtauratione hîc ſit ſermo. Quid ſi cum populo Dei capti, & eodem tempore redempti ſunt? certè propheta à reſtauratione viſibili ad inuiſibilem per Chriſtum ſtatim tranſit, vt mox videbis. *Sicut dies regis vnius*: pauciſſimos enim reperias vltra ſeptuaginta annos regnaſſe:adde, quòd Hebręi ætatē totam regis 70. annis circumſcriptam volunt, quod hâc excedere non ſoleant reges. *Poſt ſeptuaginta autem annos*: ſenſum expreſſit. Hebræa ad verbum; à fine 70. annorum: vbi accipe expreſſum antecedens pro relatiuo, vt ſæpe ſolent: quare reddidi, quibus expletis, ne opus ſit particulam vllam ſupplere. *Velut canticum meretricis*, ſeu canticum velut meretricis, id eſt, dulciter, & ſuauiter canet vt ad ſe alliciat gentes: vbi vides mercaturam rei meretriciæ comparari: habent enim maximam inter ſe ſimilitudinem concupiſcentiæ carnis, ac diuitiarum.

16 *Cane.* נגן de ſimphonia dicitur: eſtque ſonare in inſtrumento muſico, & Pſ. 68. diſtinguuntur cantores à נגנים, qui ſunt muſici inſtrumentales: & de Da iide dicitur 1. Sam. 18. Dauid ſonabat manu ſua &c. ergo hîc c im ſit infinitiuus ſecundæ, reddere poſſumus, pulchrè ludendo: multiplica, vel frequenta canticum, vt ſcilicet vtrunque genus muſicæ exerceat. eſt & quoddam muſicæ genus, quo alienatum à nobis Deum reuocamus, dum pectus, ſceleris conſcij, pulſamus, gemitus, & lacrimas fundimus: ille verò noſtri memor, cor contritum non deſpicit, & auribus percipit lacrimas noſtras; & rurſus in amplexus meretricum, & peccatorum ruit amabilis illa puritas, qui & conuiuium facit, & ſimphoniam adeſſe iubet, redeunte ad ſe filio prodigo.

17 *Viſitabit*: iam dixi multò auguſtioris ſignificationis eſſe Hebr. verbum פקד, quàm Latinis viſitandi verbum: hîc curam habere, ac rationem dicere poſſumus: non enim in perpetuum iraſcitur Deus. *Ad merces ſuas*: credo legendum mercedem. nam vox Hebr. אתנן eſt à verbo תנה, id eſt mercedem dedit, vel donum pro opere turpi, vt ſolent amatores inuicem merendo tribuere: eſtque ſynonymum cum נדנים, & נדה, vt ex Ezech. liquidò conſtat: & quamuis de mercibus, earumque commutatione ſit ſermo, erat tamen metaphora ſeruanda: quod & mox explicat. *Super faciem terræ*: non eſt inuenuſta Hebręis hæc redundantia, & ſupplent participium verbi ſubſtantiui, exiſtētibus, vel quæ ſunt ſuper faciem terræ: ex omnibus enim regionibus orientalibus ad Tyrum merces deferebantur, atq; inde in totam oram maris mediterranei, & contrà.

contrà. Vt igitur nobilitatem emporij, & multitudinem negotiatorum ſignificaret, pleonaſmo vſus eſt.

Mercedes eius: hîc rurſus merces in ſignificatione ſuperiori ac- 18
cipienda eſt: atque eadem voce hîc vti voluit Ieſaias, qua vſus fuerat Moſes Deut. 23. quando prohibuit, ne merces meretricis inferretur in domum Dei, non ſolùm, vt de qua mercede loqueretur, inſinuaret, verùm etiam propter myſterium, vt ſcilicet adeſſe ſignificaret, qui ſanctificaret omnia immunda, & regnum Dei meretricibus, & peccatoribus patefaceret. Quo pacto autẽ lucra ex mercatura domino ſanctificarentur, mox explicat: quòd ſcilicet eſſent in vſus ſeruorum Dei, cui opponit recondi, & reponi: hoc enim eſt auarorum, qui in hoc ſæculo theſaurizãt, neque ſunt in Deum diuites. at quos Deus viſitat, quorum curam ſuſcipit, etiam ſi ſint negotiatores, & à mercatura non abſtineant; eam tamen ſanctiſſimè pertractant, & iuxta conſilium Apoſtoli, facilè communicant diuitias ſuas, & in ſinum pauperum eas malunt recondere, quàm vbi ærugo & tinea vim ſuam exercere poſſunt, & fures effodere, & furari. Hîc, quæſo, conſidera Chriſtiane lector, quàm liberali loquẽdi forma vſus ſit propheta. Erunt, inquit, habitantibus coram domino: illi erunt, veluti illarum facultatum domini: ab aliis quidẽ velut ipſorum miniſtris acquirentur: ſed ipſarum vſus cedet ſeruis Dei, miniſtris domini, qui ei aſſiſtunt, qui domino perpetuò famulantur: neque illis eſt otium ad ea cõparanda, quę humanę vitæ ſunt neceſſaria. vbi animaduerte in regno Chriſti illas facultates domino Deo ſanctificatas dici, quæ in victum, & veſtitũ ſeruorum Dei, & miniſtrorum domus eius expendũtur: & hæc præſtare Tyrios, poſtquam Deus eos viſitat, & illorum habet rationem: vt vel ex hoc loco conuincantur hæretici, qui præter mentem Dei eſſe, aſſerunt, alere homines; qui in eccleſia Dei die, noctuque domino aſſiſtunt, ac miniſtrant: cùm ad ſaturitatem vſque arcas diuitum patere velit ſpiritus Chriſti famulis ſuis: & quidem eos decet victu, & quibus tegantur, contentos eſſe: at qui ea acquiſierunt, paratos ad ſatietatem vſque illis ſuppeditare. *Et veſtiantur vſque ad vetuſtatem*, ad verbum, & ad operimentum durabile, id eſt, vt nunquam eis deſit operimentum. quem ſenſum nequaquam reiicio: ſed licet verbis Hebræis ea ſignificatio, quam omnes hîc afferũt, tribuatur, non alia eſt adhibenda interpretatio: non enim veſtes diu duraturas ſignificat; ſed potius habituros ſeruos Dei ad manum, quo veſtimenta ſemper coemant: nihil enim hîc frugale legis, ſed liberalitatem ſpirant verba. Ceterum aliam interpretationẽ attuli, quam à nemine obſeruatam hactenus vidi, vt ſciat lector Hebræa eam

quoque admittere,&,vt ego quidem ſentio, non contemnendam. eſt ergo Hebræis verbum כסס annumerauit, collegit,additionem fecit; & opponitur verbo מכה, id eſt, de ſumma, ſeu multitudine detraxit,adeò vt hæc duo verba,duas primas arithmetices ſpecies, additionis, & ſubtractionis ſignificent·ab illo autem verbo eſt nomen מכסה eiuſdem ſignificationis cum מכס, id eſt, annumeratio,additio,collecta,collatio,contributio. Exod. 12. & Num.27. quare ſi puncta auferas, hunc ſenſum ſubeſſe poſſe nemo vir doctus dubitabit: erit negotiatio eius ad comedendum ad ſaturitatē, & ad contributionē,ſeu collectam ſeu collationē durabilem, quæ nō exhauriatur:ſed ſemper habeant,vnde eis neceſſaria ſuppeditētur. Similes volebat Paulus collectas, & collationes, quæ fiebant in ſanctos,qui erant Ieroſolymis, amplas,liberales, nō ex triſtitia, aut neceſſitate, neque parcas; ſed quæ abundè ſarcirent inopiam ſanctorum : & veriſimile eſt ad hunc locum alluſiſſe in epiſtolis ſuis,cùm de collectis in ſanctos loquitur.

CAPVT VIGESIMVMQVARTVM.

Noua.		Vetus.
ECCE Iehoua euacuat terram; & diſſipat eam,& fœdat faciē eius,& diſpergit habitatores eius.	1	*ECCE dominus diſſipabit terrā, & nudabit eā,& affliget faciē eius,& diſperget habitatores eius.*
Et erit, ſicut populus,ita ſacerdos; ſicut ſeruus, ita herus eius; ſicut ancilla, ita domina eius; ſicut emptor, ita venditor; ſicut qui dat mutuò,ita qui mutuò accipit; ſicut oppreſſus debitor,ita qui irruit in eum.	2	*Et erit, ſicut populus, ſic ſacerdos; & ſicut ſeruus, ſic dominus eius; & ſicut ancilla,ſic domina eius; ſicut emens, ſic ille, qui vendit; ſicut fenerator, ſic is, qui mutuum accipit; ſicut qui repetit, ſic qui debet.*
Euacuando euacuabitur terra, & diripiendo diripietur: Iehoua locutus eſt verbum iſtud.	3	*Diſſipatione diſſipabitur terra,& direptione prædabitur:dominus enim locutus eſt verbum hoc.*
Luxit,emarcuit terra,exciſus eſt, emarcuit orbis:exciſi ſunt proceres populi terræ.	4	*Luxit,& defluxit terra, & infirmata eſt:defluxit orbis, infirmata eſt altitudo populi terræ.*
Et terra polluta ſub habitatoribus ſuis: quia tranſgreſſi ſunt leges, mutauerunt ſtatutum, labefactauerunt pactum ſeculi.	5	*Et terra infecta eſt ab habitatoribus ſuis: quia tranſgreſſi ſunt leges, mutauerunt ius, diſſipauerunt fœdus ſempiternum.*
Propterea imprecatio abſumpſit terram; & abominabiles fuerunt qui inhabi-	6	*Propter hoc maledictio vorabit terram; & peccabunt habitatores eius : ideoque*

Noua.

inhabitabant eam: propterea aduſti
ſunt habitatores terræ, & relicti ſunt
homines pauci.
Luxit muſtum; exciſa eſt vitis; 7
ingemuerunt omnes læti corde.
Ceſſauit gaudium tympanorum; 8
deſiit ſtrepitus exultantium; ceſſauit
gaudium citharæ.
Cum cantico non bibent vinum; 9
amara erit ſicera bibentibus ipſam.
Perfracta eſt ciuitas inordinationis; 10
clauſa eſt omnis domus extrinſecus.
Clamor [eſt] ſuper vinum in pla- 11
teis; occidit omnis lætitia; diſparuit
gaudium terræ.
Remanſit in vrbe ſolitudo ſtupen- 12
da, & ruina contudit portam.
Quia ſic futurũ eſt in intimo ter- 13
ræ, in medio populorum, quemadmo-
dum excuſſio oliuæ, quemadmodum
racematio, poſtquam cõſummata fue-
rit vindemia.
Iſti leuabunt vocem ſuam, congra- 14
tulabuntur in magnificentia Iehoua,
hinnient à mari.
Iccirco in cauernis honorate Ie- 15
houa, in inſulis maris nomen Iehoua
Dei Iſraelis.
Ab extremo terræ pſalmos audiui- 16
mus, iucunditatem iuſto. & dixi; Se-
cretum meũ mihi, ſecretum meũ mihi.
væ mihi: excurſores excurrerunt, &
excurſione excurſores excurrerunt.
Pauor, & fouea, & laqueus ſuper 17
te habitator terræ.
Erit autem: qui effugerit vocem 18
pauoris, incidet in foueã; & qui aſcẽ-
derit è medio foueæ, capietur laqueo:
quandoquidem feneſtræ de excelſo
apertæ

Vetus.

ideoque inſanient cultores eius, &
derelinquentur homines pauci.
Luxit vindemia; infirmata eſt vi-
tis; ingemuerunt omnes, qui læta-
bantur corde.
Ceſſauit gaudium tympanorum;
quieuit ſonitus lætantium; conticuit
dulcedo citharæ.
Cum cantico non bibent vinum;
amara erit potio bibentibus.
Attrita eſt ciuitas vanitatis; clau-
ſa eſt omnis domus nullo introeunte.
Clamor erit ſuper vino in plateis;
deſerta eſt omnis lætitia; tranſlatum
eſt gaudium terræ.
Relicta eſt in vrbe ſolitudo, & ca-
lamitas opprimet portas.
Quia hæc erunt in medio terræ, in
medio populorum, quomodo ſi pau-
cæ oliuæ, quæ remanſerunt, excutian-
tur ex olea, & racemi, cum fuerit fi-
nita vindemia.
Hi leuabunt vocem ſuam, atque
laudabunt: cùm glorificatus fuerit do-
minus, hinnient de mari.
Propter hoc in doctrinis glorificate
dominum, in inſulis maris nomen Dei
Iſrael.
A finibus terræ laudes audiuimus,
gloriã iuſti. & dixi; Secretũ meũ mi-
hi, ſecretũ meũ mihi, væ mihi: præua-
ricantes præuaricati ſunt, & præuari-
catione trãſgreſſorũ præuaricati ſunt.
Formido, & fouea, & laqueus
ſuper te, qui habitator es terræ.
Et erit: qui fugerit à facie for-
midinis, cadet in foueam; & qui ſe
explicauerit de fouea, tenebitur
laqueo: quia cataractæ de excelſis
apertæ

Noua.

aperte ſunt, & commouebuntur fundamenta terræ.

Depaſtione depaſta eſt terra; ex- 20
ciſione labefactata eſt terra; amotione amotà eſt terra.

Motione mouebitur terra, ſicut e- 21
brius; & amouebitur, ſicut pernoctatorium; & grauis erit ſuper eam tranſgreſſio eius; & cadet, neque iterum ſurget.

Et erit: in die illo requiret Iehoua 22
ſuper militiam excelſi in excelſo, & ſuper reges terræ, ſuper terram.

Et colligentur collectione vincti in 23
carcere, & claudentur in clauſtro, & poſt multos dies viſitabuntur.

Et auertet faciem ſuam Luna, & 24
pudefiet Sol, cùm regnauerit Iehoua tcebaoth in monte Tcion, & in Ieruſalem, & in conſpectu ſeniorum ſuorum honor.

Vetus.

apertæ ſunt, & concutientur fundamenta terræ.

Confractione confringetur terra; contritione conteretur terra; commotione commouebitur terra.

Agitatione agitabitur terra, ſicut ebrius; & auferetur, quaſi tabernaculum vnius noctis; & grauabit eam iniquitas ſua; & corruet, & non adiiciet, vt reſurgat.

Et erit: in die illa viſitabit dominus ſuper militiam cæli in excelſo, & ſuper reges terræ, qui ſunt ſuper terrã.

Et congregabuntur in congregatione vnius faſcis in lacum, & claudentur ibi in carcere, & poſt multos dies viſitabuntur.

Et erubeſcet Luna, & confundetur Sol, cùm regnauerit dominus exercituum in monte Sion, & in Ieruſalem; & in cõſpectu ſenum ſuorum fuerit glorificatus.

1 QVAE in hoc cap. continentur, de vniuerſo orbe intelligunt Rabini, quos ſequuntur non nulli ex noſtris: at res ipſa clamat, & verba ipſa ſatis oſtendũt de Iudæa eſſe ſermonem. mos autem eſt omnibus ferè gentibus, cùm de patria ſua loquuntur, quòd benè, aut malè habeat, terram abſolutè nominare. in ea certè tempora hæc conueniunt, quando Iſrael, & poſtea Iehuda in captiuitatem ducti ſunt: in ſequentibus enim dicitur, quod relinquẽdi eſſent pauciſſimi &c. multò autem magis quadrãt in poſtremam vaſtationem. *Diſſipabit.* participium eſt hebr. בוקק verbi בקק, id eſt, euacuauit: per præſens reddidi: nam præſenti quoque vtimur, cùm de re futura loquimur, quando iam rem inſtare ſignificamus. aliud etiam participium mox ſequitur בולק verbi, cuius tantùm participia reperiuntur. at, vt ex Chaldæis, quibus rei clauſæ apertionem ſignificat, & ex cognatis verbis coniicimus, ſignificat confringere, ſeu diſſipare, vt aliorum iniuriis pateat, vel murum, vel oppidum, vel vineam &c. vulg. tranſpoſuiſſe videtur ſignificata, dum dicit, Diſſipabit, & nudabit, ordinem rerum ſecutus: *Affligit.* ego propriam

priam ſignificationem expreſſi: dicit ergo ciuitates, & muros diſſipandos; populum in captiuitatem abducendum; fœdandam formam terræ propter exciſas arbores, exuſtas ſegetes, vineta, & olineta; reliquos diſpergendos per orbem vniuerſum. quæ an Iudęis conueniant, quis dubitet?

2 *Sicut populus &c.* nulla conditionis ratio habebitur: eadem ſors, eadem calamitas, ſacerdotes, & populum; dominos, & ſeruos; diuites, ac pauperes inuoluet. *Sacerdos.* verbum כהן non melius reddere poſſumus, quàm ſacerdotio fungi, miniſtrare in ſacris: hinc כהן ſacerdos, neque propriè aliud notat. & quidem abuſiuè interdum non eſt eccleſiaſtici officij, ſed dignitatis, & honoris: nequaquam tamen principem abſolutè deſignat, vt mentiuntur nō nulli Rabini, Chriſti hoſtes; ſed eos tantùm, qui erant regi ſecretiſſimi, vt 2.Sam.20. de Hira Lairitha, quòd eſſet כהן Dauid: & 1.Reg.4. de Zabud: & in plurali 2.Sam.8. filij Dauid dicuntur כהנים: pro quo 1.Par.18. habetur, Filij Dauid erant primi ad manum regis, id eſt, ad officia regis. qua ratione autem ad ſæculares miniſtros transferatur, vide infrà cap.61. Hîc interim conſidera, quàm indignum ſit miniſtros domini eandem cum populo ſortem ſubire. vſurpant autem Hebræi notam ſimilitudinis in vtroque extremo, quando mutuā comparationē, & omnimodā collationē explicare volunt, quaſi dicant, erit populus, ſicut ſacerdos; & ſacerdos, ſicut populus. *Sicut qui repetit &c.* ſenſum expreſſit: ego priorem vocem pro debitore, & oppreſſo accipi puto; poſteriorem verò pro repetente, & opprimente. nam poſterior conſtruitur cum ב: verbum autem propriè irruere ſignificat; & ſine regimine, pro oppreſſum eſſe, accipitur. infrà cap.41. Siti oppreſſa; & Ierem.51. Obruta, ſeu oppreſſa eſt fortitudo eorum: cum ב autem ſignificat irruere in aliquem, vt fæneratores facere ſolent exigendo credita, & in debitores eſſe duriores, ſicut dominus eorum ingeniū depingit Math.18. atque in hoc modo ſignificandi accipit interdum א pro ה, vt hoc loco vides. Ex his prophetæ verbis colliget Chriſtianus lector, quàm meritò parui fiant à prudentibus, ac ſapientibus viris ſpecioſi iſti tituli, ac dignitates, quibus alij alios deſideramus antecellere, atque ea omnia, quæ à nobis vel inuitis tolli poſſunt: illa autem bona meritò magni fieri, quæ nemo perturbare, nemo auferre poteſt, quæ ſcilicet animo cōſtant, nō fortuna, aut lingua, aut opinione hominū. alios itaque virtute antecellere, ſtudium ſapientis erit.

Defluxit. de iis rebus dicitur verbum נבל, quæ amittunt ſuccū, virorem, vim, ſenſum &c. vulg. voluit ſeruare paronomaſiam, quę in Hebræis verbis eſt ablah, nablah: ideo dixit, luxit, defluxit. *Infirmata eſt* 3

mata eſt altitudo.verbum eſt plur. cum nomine ſingulari,quod collectiuè capitur; & accipitur pro nobilitate, id eſt, nobilibus, & regni proceribus: hos excelſos, ſeu eleuatos vocare ſolet ſcriptura:hîc eleuatos populi,id eſt,qui in populo ſunt, quaſi proceræ arbores aliis breuioribus comparatæ. nec quominus hæc de Iudæa intelligas,te conturbet nomen orbis:nam & ſuprà 13. de orbe Babylonico dicitur, & 14. ſimiliter de particulari orbe.

4 *Infecta.* vel polluta: nam חנף, vt iam ſuprà dixi,eſt rem aliam ſpeciem præſeferre, quàm antea habuerit: noſtri verbo contaminandi, aut polluendi reddere ſolent: infici autem ſub aliquo Hebræis eſt, ideo pollutam rem reddi, quòd id ſuper ſe habeat: ſicut ſub aliquo contremiſcere terram,eſt inſolitũ,& importabile quid, & indignum perpetrare, quod nequeant homines ferre. Prou. 30. Sub tribus contremiſcit terra, ſub ſeruo dominante &c. ita contaminari ſub habitatoribus eſt,vel eo tantùm nomine pollui terram, quòd tales habeat habitatores:vnde vulg.ab habitatorib⁹,alij propter habitatores:ego hebraiſmum retinui,quòd ſignificatior eſſet. *Leges.* ſuprà dixi de nomine תורה, quòd latius pateat, quàm nomen legis. חק etiam ſtatuta in genere ſignificat; ſæpe tamen pro ritibus,& cęremoniis capitur:ego hîc nomine תורה in plurali pro משפט accipio,id eſt pro politicis conſtitutionibus, & legibus,quibus vita humana conſeruatur, & tranquillitas in rep. quæ præcepta iudicialia vocant ſcholaſtici: at חק pro cæremoniis, vt dixi; ברית verò pro decalogo: hîc enim peculiari fœderis,ſeu pacti nomine cenſetur: terminatio autem illa עולם, id eſt, ſæculi, ſeu antiquum,ad ſingula membra referenda eſt. vniuerſam itaque legem dicit ab illis violari, & iudicia quidem, & leges politicas, quæ ſunt, velnti repagula quædam, & valla, ne in illicita prorumpamus,dicit tranſgreſſos veluti indomita animalia,& petulantes pecudes: ritus autem,& cultus,quæ ſtatuta firma, & certa eſſe oportebat, dicit mutaſſe, conuulſiſſe, abrogaſſe, tanquam irreligioſos, ſuperbos, ac verbi Dei cõtemptores; at fœdus,quod cum Deo fecerant, quod ſanxerant, in quo fides vtrinque data fuerat, & conuentiones declaratæ,dicit illos labefactaſſe. eſt autem labefactare fœdus,irritum facere; ita loquitur Paulus ad Gal. 3. Lex non facit irritum teſtamentum, id eſt, fœdus. ſingulis ergo nominibus propria verba accommodare prophetam videbis: atque eos dãnare, tanquam in Deum proteruos, ſuperbos, atque fœdifragos, & perduelles.Ceterùm quòd עולם non ſempiternum dixi,ſed pro antiquo interpretatus ſum,id præter auctoritatem ſcripturæ non eſt: nam Gen. 17.dicitur,Data terra Chanaan in poſſeſſionem עולם,id eſt, diu

eſt, diu duraturam. & Deut. 32. Recordare dierum ſæculi, id eſt, priorum. Malach. 3. Grata erit oblatio ſicut in diebus ſæculi, id eſt, olim; ne Iudæi putent ex hac voce poſſe ſe probare, aut circumciſionem, aut alia legalia in æternum fore obſeruãda. Nota quoque hoc loco, quod ſuprà dixit terram euacuatam, deformem, luctu, & mærore confectam, & marcidam; hîc vnico vocabulo pollutam dicere. quod enim in hominibus faciunt ſcelera, hoc in terra ipſa, & regno faciunt ſcelerum punitiones, & pœnę, vt ſunt inundationes, ſiccitates, terræmotus, & huiuſmodi mala, quæ, ni fallor, Apoſtolus dicit gemitus, & veluti parturientis dolores, quibus plenus eſt orbis, non quod id natura ſua habeat, ſed propter hominem: is enim culpa ſua fecit, vt terra perpetua ſpe melioris conditionis laborare videatur, quãdo videlicet homo plenè reſtitutus, toti creaturæ ſuam pulchritudinem, & gratiam reſtituet.

Eſt in Hebræis paronomaſia non inuenuſta, alah, aclah, male- 6
dictio deuorauit, abſumpſit &c. *Maledictio.* אלה propriè adiuratio eſt, qua quis cum imprecatione mali aſtringitur: & quia in huiuſmodi imprecationibus ingentia mala ſolemus imprecari, crediderim non nunquam pro ipſis malis ſumi, vt hoc loco, & Ierem. 29. Tradam eos in imprecationem, & vaſtitatem &c. quanquã in hoc Ieremiæ loco eſſe in imprecationem ſumi poſſet, in hunc modum, Faciam, vt cùm quis alteri malum ingens voluerit imprecari, dicat, Veniat tibi, quod venit illis &c. ſicut dare in benedictionẽ hũc ſenſum habet. adde, quòd in pactis fiebant imprecationes, vt dicitur Deut. 29. & Ezech. 16. Improperat dominus, quòd deſpexiſſent imprecationes, & labefactaſſent pactum. harũ igitur imprecationum, quæ erant in lege, in labefactantes pactum meminit hîc propheta, quòd ſcilicet terra in deſolationem iret iuxta imprecationes pacti. *Peccabunt*: ego propriam verbi ſignificationem retinui, quod non tam peccare, quàm propter culpam, vel pœnam eſſe afflandũ, exſibilandum, ac proinde abominandum, vel propter pœnam ſignificat. quare verbum peccandi hoc loco in vulg. ad reatum refer, & pœnam, id eſt, pro peccatoribus, & reis habebuntur, & abominationi erunt, vel potius fuerunt: quia coniungitur verbo præteriti deuorauit. *Inſanient.* verbum חרה aduri propriè ſignificat: hinc ad ardorem iræ trãsfertur, in qua ſignificatione videtur vulg. accepiſſe: ego pro aduſtione ſimpliciter acciperem, ſicut quando Iob 30. hoc verbo vſus ait: Os meum aduſtum eſt ſiccitate. cõparatur autem calamitas in ſcripturis igni. verbis tãtùm ergo differre exiſtimo, quod præceſſit, maledictio deuorauit terram, & aduſti habitatores eius. *Derelinquentur homines pauci*: hebraiſmum meritò vitauit:

vitauit:relinquetur homo paucus.Hoc verſu,& ſequentibus apertè videre licet,qui ſint fructus,& effectus tráſgreſſionis, & fractionis diuini fœderis, vt cùm talia experimur, cauſſam non ignoremus. aufert enim ſua beneficia ingratis Deus, & vt eſt apud alium prophetam,liberat lanam ſuam,panem ſuum,& vinum ſuum,tanquam ab iniuſtis poſſeſſoribus, & tyrannis; & eis relinquit, quæ ipſos decent,triſtitiam,luctum,clamores,eiulatus, & ſimilia.

10 *Attrita eſt:* verbum propriè eſt frangere, & de diſſipatione murorum videtur eſſe ſermo. *Vanitatis*: hîc illud nomen eſt,quod initio Geneſ.inanem dixit vulg.Terra erat inanis; & iuxta etymologiam intellige inanitatem, ſeu vanitatem, quæ dicitur de re, quæ alioqui ordinem debitum rerum habere poſſet,illoque caret. dicitur autem initio terra fuiſſe inordinata, indigeſta, non redacta in ordinem,vt quæ non montibus,non vallibus,non pratis,non hortis,non ſyluis,non agris eſſet diſtincta; ſed rudis quædam,indigeſtaque moles. hîc ego ciuitatem inordinatam, & rudem accipio; quòd gubernatione, magiſtratibus, iudiciis, mercimoniis, cultibus,& ſacrificiis,ceteriſque huiuſmodi rebus,quæ in florenti reip. ſtatu certis locis, temporibuſque peraguntur,careret, ob ſolitudinem: vnde mox addit, Clauſa eſt omnis domus &c. quod accidit propter peſtem,bella, & huiuſmodi calamitates. *Nullo introeunte*: ſenſum expreſſit, vt potuit vulg. interpres: nam quod alij vertunt, Ne quis ingrediatur,eſt non intelligere hebraiſ. de quo cap. ſuperiori verſ.1. ſicut enim vtuntur Hebræi à domo, pro intrinſecus; ita & ab introeundo,pro extrinſecus. quando autem domus ab interiori parte clauduntur, habitatores habent, neque eſt in ciuitate ſolitudo: quando ab exteriori parte clauſæ ſunt, indicium eſt manifeſtum ſolitudinis.

11 *Clamor ſuper vinum:* inopiam eſculentorum,& poculentorũ notat. nomen clamorem, qualis eſt querulorum,ſignificat, ſeu vociferationem, quæ excitatur, quando plures ſimul capere, vel emere volunt eandem rem,vt fit famis tempore:vel intellige querimoniam, quæ fieret propter vini inopiam. *Deſerta eſt lætitia:* à ערב verbo aduesperaſcendi rectè vertas. Iud. 19. & 1. Sam.17. notat itaque gaudium, quaſi curſu ſuo peracto, ad finem vſque deductum: ſicut enim dicitur de die, quòd ad veſperam tendit, & de ſole, quòd occubuit, vel occidit; ſic quia gaudium diei, & luci comparatur, dicitur gaudium occidiſſe,& ad occaſum perueniſſe. ſenſum ergo expreſſit vulg. nam ערבה deſertum quoque deſignat, quod,tanquam nomen, accepiſſe videtur.

12 *Oppreſſit.* manifeſtum eſt vulg. hîc verbum יכת in actiua voce accepiſſe

accepiſſe: neque enim tunc Biblia punctata erant: at nunc legunt Hebræi puncta vocis paſſiuæ,& ſupplent præpoſitionem in,id eſt, contuſa eſt ianua in ruina,vel tumultu : mihi tamen magis placet lectio vulg.quòd ruina contuderit portam,ſeu portas. ſenſus idem eſt.Planum eſt autem in portis fuiſſe propugnacula, & turres : has dicit collapſas, & munitiones omnes ruina comminutas. hæc de ciuitate Hieroſolymitana dicta non dubito . Pro ſolitudine dixi ſtupendam ſolitudinem , vt aliquo pacto exprimerem vim vocis Hebraicæ:de qua cap.primo,& ſæpius iam dictum eſt,quòd notet geſtum horrentium,abominantium,ſeu admirantium.

13 *In medio*: Iudæa in ſcripturis ſæpe dicitur medium terræ : nec dubium, quin iuxta dimẽſiones Geographorum Palæſtina in medio,vel circa medium habitati orbis eſſe videatur:vel dicitur futurum in medio terræ,& in medio populorum phraſi Hebræa,id eſt, in regione,cui nihil deeſſe poſſe videbatur, & plaga orbis hominũ feraciſſima,nẽpe Iudæa: à qua videbatur impoſſibile,homines poſſe exterminari,& tantam fore ſolitudinẽ,vbi erat hominũ maxima frequentia,iuxta promiſſionem Abrahæ factam,vt maiori admirationi eſſet oratio ; ſicut ſi diceret,futurum eſt,vt in mari non reperiantur,niſi tres guttulæ aquæ, aut in litore maris pauciſſimæ arenulæ. *Quomodo ſi paucæ* : vulg. paraphraſtem egit hoc loco : ego verbum verbo reddidi,quòd non obſcura eſſet oratio:excuſſionem enim oliuæ vocat hebraiſmus baccas oliuarum ; quæ poſt excuſſionem,quæ in orbem,& circumquaque fit, remanent in extremitatibus ramorum ; quemadmodum & racemationem vocãt racemos,qui oculos,manuſque vindemiantiũ effugerunt.Fiet,inquit, excuſſio generalis, ac vindemia vniuerſalis in Iudæa ; & immenſa hominum multitudo interibit:pauci autẽ non nulli, qui remanſerint,iſti excutientur, & deracemabuntur: de quibus reliquiis mox ſequenti verſu loquitur. Certè in vaſtatione Iudææ ſic prorſus ſeſe res habuit,præſertim in ea,quę per Romanos facta eſt.Memineris autem hîc lector non tantùm corporalis deuaſtationis , ſed illius etiam ſpiritalis,quã fecit infidelitas,ac peccatũ : ex immenſa enim illa ſtrage pauci,& reliquię quędã ſaluæ factę ſunt. de quibus iam dixi eſſe apud hunc prophetam frequentem ſermonem, immo eſſe totius libri præcipuum argumentum, & veluti ſcopum. Vt autem intelligeremus de vaſtatione vltima prophetam loqui, ait ;

Hi leuabunt &c. hinnient de mari, id eſt,ab occidente ita enim ſæpe occidentalem plagam vocat ſcriptura , quòd mare mediterraneum ad occidentem eſſet Palæſtinæ. At quando, quæſo, reliquiæ Iudæorum ab occidente laudarunt Deum? non de Aſſyria,non de 14

Chaldæa dici poteſt, quòd ad occidentem eſſent. certè vaſtata Iudæa, reliquiæ eorum trans mare mediterraneum in Græciam, Italiam, Germaniam, Galliam, atque Hiſpaniam tranſlatę ſunt. *Cùm glorificatus &c.* ad verbum reddidi, In magnificentia Iehoua. hanc autem magnificētiam, ſeu glorificationem dicere poſſumus fuiſſe, quando imperium Romanum iugo Chriſti collum ſubmiſit; tunc certè reliquiæ Iſraelitici populi Apoſtoli, Apoſtolicique viri, & quos ipſi primos conuerterant, lætabundi glorificabant Deum, & congratulabantur glorię Chriſti; & gentes, quas ad veritatis agnitionem adduxerant, vt plauderent manu, inuitabant, & iubilarent Deo in voce exultationis, quòd ſubieciſſet populos ipſis, & gentes ſub pedibus ipſorũ. quod enim gaudiũ fuiſſe putamus ſeruorum Dei, cùm Romanos rerum dominos, ſeruos Chriſti effici vidiſſent?

15 *Propter hoc*, vel ſuper hoc, ſuper hac re, nempe quòd Iudæos perdidit, & eorum reliquias ſeruauerit, quæ eſſent veluti ſemen fidei, in toto orbe; Honorate Deum Barbaræ nationes, & qui à Iudæa, & vitæ inſtituto, & toto orbe diſſidetis. Certè myſterium intellexit Ieſaias, vt mox videbis: & Iudæorum ruinam, reparationem gentium, & eorum diminutionem, diuitias mundi eſſe præuidit. *In doctrinis:* hũc ſubeſſe ſenſum putauit vulgatus, Poſtquam ita à domino factum eſt, vt vos pauci Iſraelitæ in regiones gẽtium diſpergamini, ibi dominum agnoſcentes, docete gentes, & doctrina veſtra dominum glorificate. vocem enim ארים ſolet doctrinas interpretari, quòd lux ſit doctrina. vox autem hæc Hebræis cognationem habet cum deriuatis à verbo ירה, quæ doctrinam, & inſtitutionem notãt: ita etiam interpretatur אורים in pectorali ſacerdotis, non quòd non intelligeret vocem, luces ſignificare, id eſt, lapides luciđiſſimos, ſed myſteriũ olfaciens, intelligebat per luces, & perfectiones, ſeu integritates, doctrinam cum vitę integritate coniunctam à ſacerdote requiri, vt nemo ſit tam argutus, qui dum nõ vult à dictis imperitorũ Rabinorũ, vel latum vnguẽ diſcedere, virum doctum, & ſanctum Hieronymũ ſtatim audeat reprehendere, quaſi à Iudæo quopiam deceptũ, cùm planum ſit hos ipſos cenſores nullibi, nõ à Iudęis, qui ſcripſerunt, ſeductos: niſi non turpius ſit à ſcribente, quàm tecum colloquente decipi. Sed ad rem redeo. Ego aliam interpretationem attuli, quòd non inepta eſſet, & ארים non pro vallibus accipio, ſed pro cauernis, quæ luce carent, quaſi oppoſita ſignificatione ſuæ radici: quamuis poſſit eſſe ab ארה, vt ferè idem notet, quod nomen מאורה, id eſt, cauerna, de quo ſuprà cap. 11. intelligo ergo cum quodam viro docto, Troglodytas, qui ἀπὸ τῶν τρώγλων, id eſt, ſpecubus, in quibus habitant, nomen ſortiti ſunt:

ſunt:de quibus vide Plin.lib.5.cap.8.huiuſmodi homines olim ſub Aegypto verſus mare rubrum habitabant, ſupra modum barbari: per hos autem intelligit propheta ceteras barbaras nationes, quibus mox iungit inſulas maris,id eſt,extremos quoſque populos,& toto orbe diuiſos,quales erant Europæi reſpectu Iudæorũ,& quales ſunt nunc habitatores noui orbis,qui ad occidentem eſt; qui nunc quoque Deum laudant,ad fidem Chriſti conuerſi. intellige ergo moribus, & ſitu à Iudæa longè remotas gentes.

A finibus terræ &c. inuitauerat gentes ad celebrandum Deum, 16
& Dei miſericordiam; nunc ita factum eſſe ſignificat. Ab ala, inquit, terræ (ſic enim finem, & extremitatem vocant Hebræi) audiuimus decantari pſalmos, qui iuſto illi Chriſto domino iucundiſſimi ſunt. mos enim fuit omnium Chriſtianorum primis illis eccleſiæ temporibus pſalmos, & hymnos Chriſto domino decantare,præſertim in antelucanis cœtibus:qui mos rārùm apud eccleſiaſticos nunc retinetur. vide Tertul.in apologetico. hos pſalmos, has laudes per appoſitionẽ vocat propheta iucunditatem,quòd res eſſet domino acceptiſſima: & quos per cauernas, & inſulas maris intellexerat; hos nunc extremi habitatores orbis vocat. *Secretum meum*; ita malui transferre ſecutus vulg. & paraphraſtem Chald. quàm cum aliis macilentiã,aut maciem:nam licet רזה macreſcere ſignificet, & in vſu ſit hæc formatio, vt à verbis in ה deſinentibus fiant nomina mutata ה in Iod: ad rem tamen, de qua eſt ſermo, magis accommoda mihi viſa eſt vulgata interpretatio: neque obeſt, quòd in ſacris litteris nõ inueniatur vox hæc pro ſecreto. nam neque רזי pro macie alibi reperitur. at Chaldæis in vſu eſt רז, & רזה pro ſecreto: & Hebræis in vſu eſt nomen רזנים, cuius etymon ignorant Rabini, & principes vertunt, quod tamen, vt ex locis, in quibus reperitur, coniicitur, non ſimpliciter principes notat, ſed eos,qui poſt reges ſunt, qui ſecretis conſultationibus principũ adhibentur,& à ſecreto appellationem habent. ſunt ergo hæc nomina à radice,quę non eſt in vſu רזה, id eſt, ſecretum fuit.Rabi quoque Ioſeph,& Rabi Salomõ cum vulgato ſentiunt; & quia bis hîc ponitur,duo ſecreta Ieſaiæ reuelata dicunt,vltionum videlicet,ac ſalutem: quod à Chaldæo in hoc loco mutuati ſunt. Neque dubium mihi eſt,quin de Iudæorum ruina, & ſalute gentium Ieſaias loquatur:quod myſterium Apoſtolus dicit, non ſemel abſconditũ fuiſſe prioribus generationibus; illis autem temporibus reuelatũ fuiſſe Apoſtolis,gẽtes videlicet eſſe heredes, & comparticipes &c. neque dubito,quin ad hunc locum Ieſaiæ reſpexerit:qui ait,ſe hoc in ſecreto continere, & ſibi tantum id indicatum eſſe, quaſi dicat,

non vult dominus hanc rem palam omnibus fieri, ſed inuolutam permanere:nos diceremus, tacere volo,ſilere volo: quod ſolemus dicere, poſtquam aliquid cœpimus aperire, quod tamen ſilentio premere oportebat: vel præcipitur mihi, vt taceam; præcipitur mihi, vt taceam, & ne exponam, quid ſit pſalmos audiri à finibus terræ, & gratiſſimos eſſe pſalmos gentium iuſto. Sed non poteſt ſe continere propheta, quin dolorem ſuum prodat ob perditionem populi ſui: vnde ait; Væ mihi, heu me miſerum. quod exponens R. Dauid, licet inimicus myſteriorum Chriſti, non animaduertens quid diceret, veritatem faſſus eſt. Quando venturam, inquit, vidi vltionem in Iſrael tēpore redemptionis; quando conflabuntur,& non remanebunt niſi iuſti; pinguedo carnis meę macruit: (nam רזי pro macie accepit) propterea væ mihi, quia multi ſunt inter eos præuaricatores, qui conſumendi ſunt vniuerſi. De verbo autē בגד, quod eſt excurrere, vel incurrere vi,& iniuria,ſeu direptione aliorum,ſuprà dixi cap.21. repetitione autem nominū, & verbi multitudinem peccantium,& quòd ex animo peccatis, & iniuriis dediti eſſent,deſignat.

17 *Formido, & fouea &c.* his tranſlationibus ſolent Hebræi ſeriem malorum ſe inuicem excipientium ſignificare: quorum qui quædam vult fugere, in alia, & fortè maiora incidit, vt Latinis, Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim: eſtque paronomaſia in his vocibus, qua ſolent gaudere prophetæ: cuius venuſtatem Latinis non poſſumus exprimere, pahad, vapahath, vapah: pauor, & fouea,& laqueus.

18 *A facie:* in Hebræo eſt, à voce; ſed apud Ieremiam, vbi eadem ſententia legitur, eſt à facie. idem ergo eſt. pauorem verò, vel terrorem, quem hoſtes terram ingreſſi incuſſerunt, intelligere poſſumus. *Cataractæ.* nomen ארבה eſt foramen à verbo, quòd inſidiari, vel ex inſidiis erumpere, vel proſpicere ſignificat: dicitur de camino, Oſee 13. de columbarum feneſtris infrà 60. de ficticiis autem feneſtris in cælo, ſeu aëre, quas vulgo dicimus tempore diluuij, & ingentium imbrium fieri, ſeu aperiri, dicitur Gen. 3. & 2. Reg.7.& hoc loco. hîc ergo, veluti forma prouerbiali, dicitur apertio feneſtrarum cæli, & commotio fundamētorum terræ, pro grauiſſima tempeſtate,& maximis periculis, qualia ſunt in magnis inundationibus, vel in terræmotibus. His itaque magnis calamitatibus, ac periculis comparantur illa, quæ Iudæi perpeſſuri erant à Romanis: de quibus vſque ad finem capitis etiam loquitur.

19 *Confractione &c.* infinitiui ſunt cum verbo præteriti, aut futuri poſiti, Hebraico idiotiſmo, tum ad confirmationem rei, de qua loquuntur,

quuntur,tum etiam ad augmẽtum,& amplificationem. depaſcendo depaſta eſt terra. poteſt etiam reddi,malè habendo, malè ſe habuit terra. nam & hanc ſignificationem habet verbum רעע, quando abſolutè ponitur ; eſtque tam culpæ, quàm pœnæ. ſed hic de pœna eſt ſermo. vulg.rem expreſſit.

Auferetur, amouebitur : de habitatoribus, & de ornatu Iudææ 20
intellige. comparatio autem pernoctatorij cõtinet non ſolùm facilitatem,ſeu celeritatem in re,verùm etiam nullũ doloris ſenſum in auferente,& diripiente,ſeu in captiuitatem ducente, quaſi rem conſuetam,& quæ vt ſic fieret,exſpectare videbatur,peragat. *Grauabit eam.* hìc,quæſo, lector vide venuſtam antitheſim, tanquã res leuis,& parui momenti, aut põderis auferetur:grauatur aũt tranſgreſſione,ſeu defectione:grauitas enim,& pondus peccati eam leuem,& tranſportationi aptã reddiderat. in his quoque verbis grauabitur, & cadet, altera ſimilitudo latet : tacitè enim comparatur iumentis plus æquo onuſtis,quæ ſub onere labũtur. Tanta,inquit, fuit terræ iniquitas,& noxa, vt non valens pondus ſuſtinere,collapſa ſit. *Non adiiciet,vt reſurgat :* non iterum ſurget, ſtabit, conſiſtet. de ciuitate Ieruſalem non iterum ædificanda, & Iudæa ad ſuum ſplendorem,& dignitatem non vltrà reſtauranda ſub Iudæis principibus,intelligere oportet,velint,nolint Rabini.

Militiam celi, vel excelſi. quando nomẽ צבא coniungitur nomi- 21
ni excelſi,vel cælorum,dicitur vel de militia Angelorũ, vt 1.Reg. 22. vel de ſole, luna, ſtellis, vt Geneſ. 2. vel figuratè de miniſterio, ſeu cultu in templo, infrà 34. & Dan.8. quo pacto etiam hoc loco accipio, pro militia ſcilicet,& miniſtris templi:qui,ſicut Angeli in cælo Deo, ita illi ipſi domino in tẽplo & aſſiſtunt, & miniſtrant. nam & ingredi in militiam eſt peculiari phraſi,fungi miniſterio eccleſiaſtico. Num.4.& alibi. quòd autem templum,& propitiatorium in ſcripturis cælum dicatur, manifeſtum eſt.Deut.26. 1.Reg.8.&c. *In excelſo :* ſupple exiſtentibus: ſicut mox ſuper reges in terra, qui ſcilicet ſunt in terra : de quibus pleonaſmis iam ſuprà dictum eſt. Hìc interim vide, quantum præſtet dignitas ſacerdotalis regiæ:illi enim in excelſo habitant,reges ſuper terram : illi ſimiles angelis dicuntur ; iſti homines mortales &c. qua propter ſi illi in homines degenerant,maiori periculo ruant,neceſſe eſt : verùm,quod dicitur de regibus,facit,vt membrũ ſuperius pro ſacerdotibus accipiã. ſuper vtroſque ergo tam principes eccleſiaſticos, quàm ſæculares requiſiturũ ſe dicit dominus, & rationem eorum habiturum,vt pro meritis pœnas luere faciat,quaſi impunitas,qua hactenus abuſi fuiſſent, non niſi ex indulgentia, & quaſi inaduer-

tentia domini conniuentis accidiſſet. hoc indicat verbum פקד.
22 *Congregatione vnius faſcis.* nomen אסר vinctum notat ſimpliciter: hinc vulg. pro faſce accepit, qui vincitur, & conſtringitur; & nomen אספה, ac ſi eſſet in forma regiminis, accepit, (nam interdum etiam in reg. ה non vertitur in ת) ſenſum potius, quàm verba volens exprimere: ego ad verbum reddidi, niſi quòd nomen ſingulare אסר in plurale mutaui, vincti. nam collectiuè illo vtuntur Hebræi, vt ſuprà 10. & infrà 42. *In carcere.* rectè vulg. על pro, in, accepit, vt Geneſ. 27. In gladio tuo viues: & infrà 38. Pſalmos noſtros pſallemus in domo domini. *Poſt multos dies viſitabuntur*: hæc enim eſt vis præpoſitionis מן, vt præpoſita nominibus temporis ſignificet, poſt. Hic locus torſit plurimos, eos præſertim, qui hoc caput de vaſtatione ſæculi in die iudicij acceperunt: hinc Millenarij, hinc Origeniſtæ decepti: ego certè, cùm figuratus ſermo ſit prophetis adeò familiaris, vt rarò abſque figuris loquatur, non video, (præſertim cùm id nō exigat ſeries præcedentium verborum) cur hanc collectionem, ſeu congregationem vinctorum regum, & ſacerdotum, nō accipiamus de concluſione tam corporali, quàm ſpiritali ſub peccato infidelitatis, ſub quo vincti detinentur, quouſque ingrediatur plenitudo gentium.
23 *Et erubeſcet luna*: hanc lunæ erubeſcentiam, & ſolis confuſionem intellige ob excellentiorem gloriam, ſplendorem, & maieſtatem regnantis Chriſti, quaſi ſignificet occultandum luminarium cæleſtium ſplendorem, propter ſplendorem Chriſti; quemadmodum ſplendente ſole lumē ſtellarum deliteſcit. hunc itaque defectum metaphoricè erubeſcentiam, & auerſionem oculorum vocauit. Hîc habes gloriam euangelij, gloriam regni Dei. quam Apoſtolus Paulus ſæpe commemorat, quòd magis ſplēdeat, quàm facies Moſis; quodque tanta ſit domini IESV gloria, vt Apoſtoli eius gloriam, veluti ſpecula, excipientes ob ingentem virtutem, & efficacia gloriæ illius in claritatem, & ipſi quoque transformarentur, eſſentque lucidiſſimi, veluti ſoles, in orbe. diſparet profectò omnis alia claritas, omnis alia maieſtas, ſi cum maieſtate & gloria illius conferatur: quia Deus cùm eſſet, manifeſtatus eſt in carne, iuſtificatus eſt in ſpiritu; apparuit Angelis; prædicatus eſt gentibus; creditus eſt mundo; aſſumptus eſt in gloria. volens ergo propheta nullam alterius rei gloriam huic eſſe comparandam ſignificare, elegantiſſimè id confuſione lunæ, & ſolis ſignificauit, quòd maius luminare eſſet Chriſtus dominus luminaribus illis magnis. *In monte Sion, & Ieruſalem*: nemo hîc cum Iudæis, aut Millenariis decipiatur: his enim nominibus velabant prophe-

tæ quæ

tæ,quæ dicebant de regno Chriſti. *Senum ſuorum* : manifeſtum eſt, hoc nomen tam in ſingulari, quàm plurali interdum non tam ætatis eſſe, quàm dignitatis, & officij publici in adminiſtratione cùm œconomica, tum politica, & eccleſiaſtica. Verba autem Hebræa eum ſenſum generant, quem vulgatus expreſſit : ego verba verbis reddidi, Et in conſpectu ſeniorum ſuorum gloria, vel honor. quando videlicet dominus fuerit gloria, id eſt, glorioſus coram ſenioribus ſuis, primis illis eccleſiæ principibus, Apoſtolis domini : vel ſi ſuppleas verbum ſubſtantiuum, hic erit ſenſus; & in conſpectu ſeniorum erit gloria, quaſi eam ſemper ſpeculaturi ſint*:* neque facies auertent, etiamſi gloriam ſolis excedat : non erunt, ſicut populus Iudaicus : non ponet dominus ſuper faciem ſuam velamen : ſeniores eius, veluti aquilæ, aciem oculorum in gloriam eius figent; vt ad hunc locum alluſerit Apoſtolus, in illis verbis, quæ ſuprà appoſui ex epiſtola 2. ad Corinth.cap. 3. Hic locus facit ad conſolationem piorum, quò non deſpondeant animum, neque admirentur inanem gloriam regnorum mundi, ſed malint ad regnum Chriſti pertinere, quod,ſicut nõ eſt de hoc mũdo,ita eius gloria,ſplẽdor,dignitas, & magnificentia,iſtæc omnia pudefieri facit, & diſparere. hic quoque animaduerte, quòd cùm de gloria Chriſti ſit ſermo,eum vocet nomine Iehoua : quod nunquam, niſi vero Deo, tribuitur, teſtibus etiam ipſis Rabinis.

CAPVT VIGESIMVMQVINTVM.

Noua.		Vetus.
IEHOVA *Deus meus es tu, extollam te:celebrabo nomen tuum; quia feciſti ardua conſilia à lõginquo, fidem, veritatem.*	1	DOMINE *Deus meus es tu : exaltabo te, & confitebor nomini tuo; Quoniam feciſti mirabilia, cogitationes antiquas fideles amen.*
Quia poſuiſti ciuitatem in tumulum, vrbem circummunitam in ruinam, palatium alienorum ne ſit ciuitas, in æternum non ædificabitur.	2	*Quia poſuiſti ciuitatem in tumulum, vrbem fortẽ in ruinam, domum alienorum, ita vt non ſit ciuitas, & in ſempiternum non edificetur.*
Iccirco honorabunt te populus obfirmatus: ciuitas gentium præualidarum colent te.	3	*Super hoc laudabit te populus fortis : ciuitas gentium robuſtarum timebit te.*
Quia fuiſti munitio exhauſto, munitio egeno in anguſtia conſtituto, protectio ab imbre, vmbra ab æſtu :	4	*Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione, ſpes à turbine, vmbraculum ab æſtu :*

Noua. / **Vetus.**

quandoquidem ſpiritus prævalidorũ eſt, veluti repentina inundatio [in] parietem, veluti æſtus in ſiccitate.

ſpiritus enim robuſtorum, quaſi turbo impellens parietem.

5 *Fremitum aliènorum humiliabis, æſtum vmbra nubis: palmes prævalidorum opprimetur.*

Sicut æſtus in ſiti tumulum alienorum humiliabis: & quaſi calore ſub nube torrente propaginem fortium marceſcere facies.

6 *Et faciet Iehoua tcebaoth oĩbus populis in mõte hoc conuiuiũ pinguiũ, cõuiuium vinorũ aſſeruatorũ: pinguium medullatorum, vinorum aſſeruatorũ.*

Et faciet dominus exercituũ omnibus populis in mõte hoc conuiuiũ pinguium, conuiuium vindemiæ, pinguiũ medullatorum, vindemiæ defæcatæ.

7 *Et præcipitabit in monte hoc faciẽ inuolucri inuolucri ſuper omnes populos, & tegumentum, quod expanſum eſt ſuper omnes gentes.*

Et præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati ſuper omnes populos, & telam, quam orditus eſt ſuper omnes nationes.

8 *Præcipitabit mortem victorioſè: & abſterget ſuſtentator* Iehoua *lacrymam ab omni facie; & opprobrium populi ſui auferet deſuper vniuerſa terra: quia* Iehoua *locutus eſt.*

Præcipitabit mortem in ſempiternum: & auferet dominus Deus *lacrymam ab omni facie; & opprobrium populi ſui auferet de vniuerſa terra: quia dominus locutus eſt.*

9 *Et dices in die illo;* Ecce Deus *noſter hîc, intenti ipſum exſpectauimus, & ſaluauit nos: hic* Iehoua, *intenti ipſum exſpectauimus, exultabimus, & lætabimur in ſalute ipſius.*

Et dicet in die; Ecce Deus *noſter iſte, exſpectauimus eum, & ſaluauit nos: iſte dominus, ſuſtinuimus eum, exultabimus, & lætabimur in ſalutari eius.*

10 *Requieſcet enim manus* Iehoua *in monte hoc, & atteretur* Moab *ſub eo, ſicut teritur palea in madmenah.*

Quia requieſcet manus domini in monte iſto, & triturabitur Moab *ſub eo, ſicut teruntur paleæ in plauſtro.*

11 *Et expandet manus ſuas in medio eius, quemadmodum expandere ſolet, qui natat ad natandum: & humiliabit ſuperbiam eius cum perforatione manuum eius.*

Et extendet manus ſuas ſub eo, ſicut extendit natans ad natandum: & humiliabit gloriam eius cum alliſione manuum eius.

12 *Et munitionem exaltationis murorum tuorum proſtrabit, humiliabit, deiiciet in terram vſque ad puluerem.*

Et munimenta ſublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur, & detrahentur in terrã vſque ad puluerem.

1 DEFLEVERAT ruinam patriæ, populique ſui perfidiam & non nihil hac in re carni indulſiſſe videbatur propheta, iam

iam tempus erat, vt perfectum virum ageret, & quomodo ſe habeant in huiuſmodi Dei indicijs ſerui domini, in ſeipſo exprimeret. *Exaltabo te*. verbum propriè in altitudinem euehere eſt, corporis primùm, deinde ad alia, quæ etiam prouehũtur, transfertur, vt cùm ad dignitates quempiam aſcẽdere facimus, aut laudibus euehimus &c. de laudibus hîc ſermo eſt. *Mirabilia.* פלא ſingulare eſt, ſed paſſim collectiuè capitur, & rem arduam notat, quam homines arte, aut ratiocinatione aſſequi nequeunt: de quo non nihil ſuprà cap. 9. vbi vulg. Vocabitur admirabilis. *Cogitationes*: vox non nudas cogitationes & ſimplices notat, ſed eas, quæ in nobis manent poſt deliberationes, quæ ſunt, velnti ſtrata, & fundamenta, ſuper quæ actiones, quaſi ædificamus: ſunt ergo veluti conſultationum concluſiones: conſilia dicere poſſes: nos etiam in vulgari ſermone cogitationes, ipſa conſilia, ac ſententias vocamus: per appoſitionẽ autẽ ardua illa, & mirabilia opera, quæ Deus feciſſet, vocat cõſilia antiqua, vel vt eſt in hebr. à longinquo, id eſt, quę à multo tẽpore decreuerat facere: quod Paulus dicit ante tẽpora ſęcularia, id eſt, antè quàm eſſet & tempus, & ſæculum, aut mundus; ſic etiam accipienda puto nomina, quæ ſequuntur, fidem, veritatem, id eſt, fidei, & veritatis pleniſſima: in hunc enim vſum abſtractis vtũtur Hebræi; quod & vulg. aſſecutus eſt, cogitationes antiquas fideles, amen, id eſt, ſtabiles: ſeruauit enim vocem hebr. quæ interdum eſt approbantis: eius autem propria ſignificatio eſt veritas, firmitas: ſed pro aduerbiis vtũtur nominibus Hebræi frequentiſſimè, vt ſit interdum idem, quod verè, vt in euangelio, Amen dico vobis. epitheta ergo diuinarum cogitationum, ſeu conſiliorum ſunt antiqua, fidelia, veracia; primum leuitati; ſecundum inconſtantiæ; tertiũ mendacio, aut certè iniuſtitiæ crediderim opponi. hæc omnia ineſſe iudiciis illis, quæ admiratur Paulus ad Ro. oportet fideles fateri: iuxta quæ factum eſt vt Iudæi laberentur, & gentes ad dignitatem eorum adſciſcerentur: de quibus eſt in hoc capite prophetæ ſermo.

Iam quæ ſint ardua illa, & ſtupenda, quæ dominus fecerit, ape- 2
rit. *Poſuiſti ciuitatem*: hebr. poſuiſti ex ciuitate, in &c. credo eſſe phraſim, qua nos vtimur, Ex ciuitatẽ aceruos lapidum feciſti. *Tumulum.* גל eſt in genere conuolutio, ſeu volutio, ſeu res ipſa, quæ voluitur: dicitur de aquis frequentius; hîc de lapidibus in aceruos redactis, videtur dici; rectè per aceruos, aut tumulos lapidum vertas. Hæc ciuitas Ieruſalem eſt, quæ fortis, & circummunita erat muris. *Domum alienorum*, vel palatium: eſt enim à verbo רום, quod celſitudinem nota: habitationes autem principum excelſio-

res ſunt ceteris.ipſam verò ciuitatē hoc nomine vocat,ꝙ tota eſſet regia,& ſuperbè ædificata;alienorum verò, ſeu extraneorum, ꝙ à vero Deo alieni eſſent, poſtquam legitimū regem,ac dominū negarunt,& ſe ab eius regno per infidelitatem extorres fecerūt. vnde eos vineam alienam,& filios alienos,& non filios ſcriptura vocat. *Vt non ſit ciuitas:* ad verbum ex, vel à ciuitate, quam phraſim cum vulg. ferè omnes accipiunt. poteſt & alter ſubeſſe ſenſus, haud contemnendus,poſuiſti palatium, ſeu domum alienorum à ciuitate, id eſt, ciuitate priuaſti, vt ad tuam ciuitatem nihil pertinerent:totam infidelium domum,ac familiam damnaſti, ne ciuium tuorum cenſerentur nomine:non ad domum Iſrael,non ad ſemen Abrahæ,non ad veram ciuitatem Ieruſalem pertinerent: ſed cum filiis ſeruæ,quæ in ſeruitutem generat connumerarentur.huic ſen ſui fauent phraſis, & ſequentia. *In æternum non &c.* verba non cōuincunt non reædificandam Ieruſalem,nam עולם tempus quoque finitum deſignant: at alii ſunt loci,ex quibus id colligitur, vt vt ſuperiori cap. verſ. 20.&c.faciunt tamen aduerſus Iudæos, qui ex hac voce volunt probare legem Moſis eſſe perpetuā,quia Deus vocauit legitima ſempiterna,vſus hac voce non ſemel.

3 *Laudabit.* Hebræis יכבדו honorabunt, honorem deferent, indicium tuum comprobantes, quòd dignè malos malè perdideris, & vineam tuam aliis locaueris &c. *Populus fortis, ciuitas gentium robuſtarum:* ego proprias ſignificationes appoſui: ſenſus idem.de ciuitate fidelium eſt ſermo tam ex Iudæis, quàm ex gentibus collecta, qui ad fidem Abrahæ pertinent: quia amplexati ſunt ſemen Abrahæ Chriſtum, inſerti in bonam radicem ex miſericordia,qui cùm eſſent non populus, non gens, gens ſtulta, vt vocat Moſes, cùm eſſent pauperes, debiles, claudi, ad nuptias filij Dei vocati ſunt,& ciuitate donati,vt eſſent iam non hoſpites, & aduenæ, ſed ciues ſanctorum,& domeſtici Dei.iſti ergo cum illis, qui non ceciderunt, neque ſcandalizati ſunt, Iudæis quibus non fuit Chriſtus in ruinam, ſed in reſurrectionem, qui non fuerunt rebelles lumini,laudabunt,honorabunt,& perpetuo colent dominum, qui ſe indignos vocauerit in regnum dilecti filij ſui, & in ſortem ſanctorum.

4 *Fortitudo pauperi:* ecce quos vocauerit fortes, & qua ratione facti ſint præualidi. erant pauperes,vt dixi ex euangelio,& extra ciuitatem, cæci, ac debiles antequàm vocarentur: erant exhauſti (nam id propriè ſonat nomen Hebræum) vt quibus nullæ ſuppetebāt vires,quibus veras diuitias poſſent apprehēdere:erant egeni, omniū rerum indigentes, vt qui perpetuis deſideriis diuexarētur.

(id

(id enim ſonat nomen אבין) prædę patebãtur,& ducebant à dęmoniis,quò volebant: denique tales,quales Paulus ad Epheſ. & aliis multis locis depingit: hos vocatos honeſtauit, ditauit, ab iniuriis liberauit,& de poteſtate tyrannorum eripuit: inſuper, & fortes,ac præualidos reddidit,vt non ſolùm in tuto ipſi eſſent, ſed & bellum inferrent illis,à quibus captiui teneantur;& vi cælum raperent. *In tribulatione*: ad verbum,in anguſtia illi,id eſt, quæ illi, quæ illum premebat:vel in qua ipſe erat:ego ſenſum reddidi,egeno in anguſtia conſtituto. *Spes à turbine*. חסה protectionem, ſeu latibulum propriè deſignat, & interdum ad ſpem, ſeu fiduciam transfertur. זרם quoque id,quod repentè,& præcipitanter irruit, ſignificat; diciturque de vehementibus imbribus, & de iis, quas efficiunt, inundationibus. vulg. de vento intellexit, qui turbinatim, & repentè fertur. pro imbre hîc primo loco videtur accipi,mox pro inundatione. *Turbo impellens parietem*: participium impellens ſuppleuit vulg. ſunt enim tantùm duo nomina זרם קיר repentina inundatio parietis, id eſt, in parietem; explicat enim quid nam vocauerit imbrem repentinum, & æſtum: de hominibus, inquit, loquor: ſpiritus enim hominũ præualidorum, eorumque ſuperbia, & faſtus,quo inflati in alios ferũtur,non minus aliis damno eſt,quàm impetus aquarum ex repentinis imbribus collectarum,parieti,in quem fertur: neque minus fratribus moleſti ſunt iniuſti iſti,& violentiæ amici,quàm ęſtus in locis aridis,in quibus neque aqua ad extinguendam ſitim, neq; arbores vmbroſæ quæ vmbra æſtum temperent, reperiuntur: damnoſi ergo ſunt, & moleſti,ac graues.

At dominus fremitũ ſuperborum, & frementes tyrãnos humi- 5
liat:æſtum quoque, & æſtuantes ipſos,ac moleſtantes,ſuos protegendo velut nubes,aufert,& eorum poſteritatem delet. credentes in Chriſtũ ex Hebræis prædæ patebant incredulis: diuexabantur ab ipſis,proſcribebantur,carceribus & morti tradebãtur:at eorum ciuitatem ſuccẽdit Deus, ſuperbos humiliauit;moleſtias, & iniurias abſtulit: & hanc ob cauſſam ingentes gratias domino retulerunt ſerui Chriſti.Poſſumus & hæc omnia aliter accipere,quòd ceteri populi,& ciuitates vidẽtes,quæ paſſa eſſet Ieroſolymitana ciuitas, timuerunt Deum,& eum glorificauerunt, & ab iniuriis abſtinuerunt,cùm viderẽt,atq; intelligerent Dei ingenium, qui pauperibus ſubuenit,& ſuperbos deprimit, pauperes protegit, & eos, qui eos adurere ſolent,opprimit:vt factus es,idem ſis,quod eſſe ſoles. hic ſenſus planus eſt; at ſuperior myſterio plus quadrat. Illud, *Sicut æſtus in ſiti*, ad verſum quartum puto pertinere, vt alter incipiat,

incipiat, *Tumultū &c.* & eſt ſupplenda dictio aduerſatiua, quam ſæpe omittunt Hebræi, res ipſas tantùm oppoſitas opponentes: quaſi dicat, iſti quidem iſtis rebus ſimiles ſunt, & non minus noxij, atque metuendi: at tu domine tumultum, fremitum &c. *Humiliabis*: hebr. facies curuari, & ad animum refertur. *Quaſi calore ſub nube torrente:* verba Hebræa hunc habere ſenſum poſſunt, quem vul. expreſsit ea ſequentibus coniungendo: poſſunt nihilominus ſic quoque verti; æſtus in vmbra nubis, id eſt, calor inter vmbroſas nubes, quaſi dicat, affliges propaginem præualidorum æſtu, ſeu calore, qui è medio vmbroſarū nubium prodit: ſolaribus enim radiis non latè diffuſis, ſed veluti conſtipatis, & condenſatis. & è mediis nubibus vibratis in vnum locum, ſol vehementius dicitur adurere, hunc ſenſum aſſecutus videtur vulg. non ergo inconſideratè flagellandus. Poteris quoq; tria membra facere, vt vides in interpretatione mea: comparauerat enim tyrannos inundationi, atque æſtui: de primo dixit, eorum tumultum humiliabis: at æſtum in vmbra nubis, id eſt auferes nubis beneficio, palmites quoque, & eorum filij, ne patrum mortem vindicare velint, aut patres imitari, opprimentur.

6 Non ſunt in hoc, & ſimilibus locis audiendi Rabini. quādam ciuitatem dixerat deſtructam, & nunquam reædificādam, nempe materialem illam; alterius verò nempe fidelium meminerat, Ieruſalem ſcilicet nouę ex nouis creaturis in Chriſto adunatis, à qua ablegauit omnes incredulos: hanc nunc vocat ſanctum montem Tcionis, & hanc omnibus patêre ſignificat, atq; in ea dicit dominum conuiuio lautiſſimo excepturum omnes gentes. Certè hæc eſt illa cæna dominica, ad quam admiſſæ ſunt gentes, poſtquā dominus iurauit, quòd nemo virorum illorum, qui vocati erant, guſtaret cænam ſuam. conuiuium autem dicit cōſtare ex pinguibus, & medullatis carnibus, atq; ex optimo vino, quæ duo ſunt in conuiuiis potiſſima, per quæ cetera intelligit propheta: quibus etiam adumbrat ſpiritales cibos, & menſas, quæ paratæ ſunt in eccleſia Chriſti ad fidelium alimoniam, & ſpiritales delicias: inter quæ primum locum habet ſacramentum corporis, & ſanguinis domini. *Vindemiæ*: nomen eſt hebr. quod ſingulari caret שמרים, & à cuſtodiendo deriuatur: ſignificat autē vini reliquias in dolio, quæ & ſuaues, & odoriferæ ſunt. ego aſſeruatum vinum dixi, quòd non aliud nomen haberem: neque enim eſt vinum, quod Latini fæcatum vocant, id eſt, ex fæcibus expreſſum, ſed quod immediatè ſuprà fæces reſidet. eſt autem in hoc verſu venuſtiſſima paronomaſia in vocibus Hebræis, quam hîc litteris Latinis volui apponere,
ne

ne quis horridam, & inſuauem linguam Hebræam putet; faciet dominus in monte hoc miſte ſemanim, miſte ſemarim: ſemanim, memuhaim, ſemarim, mezukakim.

Præcipitabit. verbum בלע præcipitationem quandam notat, ſed 7
eam potiſſimùm, quæ fit in abſorptionibus, & in deuorationibus, ſeu in deglutiendo: hinc ad aliarum rerum præcipitationem transfertur: iccirco hic vertere poſſes verbo abſumendi. *Vinculi.* לוט hic in eadem omnino forma bis ponitur: at vulg. primo loco vinculi ſecundo, dixit, colligati: eſt autem à verbo, quod inuoluere, ſeu velare ſignificat, vt inuolucrum dicere poſſes, vel velamen: neque alibi inuenitur hoc nomen in ſcriptura in hac ſignificatione: & quidem nonnulli Rabini ſecundo loco, vt participium accipiunt, cum vulg. neq; malè: ſenſus autē idem eſt. R. Dauid neſcio, quid de regum mundi felicitate hîc ſomniat: neque mirum: non enim intellexit myſterium Chriſti; Et adhuc velamen ſuper cor eorum poſitum eſt. ego certè idem, quod ſecundo mēbro repetit, exiſtimo hîc ſignificari; & faciē inuolucri, vel inuoluti, nihil aliud vocare, quàm inuolucrum multarum facierū, id eſt, quod expāſum plurimum ſpacii occupat: hoc mox dicit tegumentum, quod expanſum eſt ſuper omnes gentes. Præcipitanter auferet, inquit, dominus, ac ſubitò diſparere faciet inuolucrum, quod inuolutū eſt ſuper omnes populos, id eſt, quo omnes populi obuoluti ſunt, ſeu velamen velarum ſuper omnes populos, id eſt, quo velari ſunt omnes populi. *Et telam* eſt nomen מסכה à verbo נסך, quod fundere ſignificat: & ſicut Latinis fundere à liquidis transfertur ad non liquida; (nam & fuſum exercitum, id eſt, ſparſos hoſtes, & fuſum aërem, vaporem, velamen, & cetera dicunt) ita hebr. & aliquāto audacius hoc verbum ad ſolida, quæ quomodocunque expandūtur, ſeu extenduntur, transferunt: hinc nomen ipſum ad operimenta, & ſtragula transfertur: vt interdum ſit idem, quod operimentum in genere: vulg. itaque non reclamante origine vocis, telam dixit: nam & ab hoc ipſo verbo eſt nomen quod liciatorium, ſeu pectinem textorium, per quod fila fluunt, ſignificat מסכה iccirco etiam quod ſequitur, appoſitè vertit, *Quam orditus eſt*, quam fudit, quam expandit: eſt enim participium ſignificationis paſſiuæ eiuſdē verbi נסוכה, quaſi dicat, telam expanſam, fuſam: nos tegumentum expanſum aptè vertimus: nam obſcurū erat, quis eſſet orditus telam. Sed hactenus de grammaticis ſignificationibus, quas omnino prius tenere oportebat. nā earum ignoratio in obſcuris locis ſacræ ſcripturæ viros alioqui doctos præcipites dedit: & ne ab eadē ſimilitudine longius recedamus, vt mea eſt ſentētia, cùm nihil ſic

faciat

faciat homines ruere, aut precipitari, q̄ implicatio, obſcuritas, operimenta, & ipſa denique cęcitas. cùm de ablatione harum rerū per dominum montis Tcionis propheta loqueretur, aptiſſimè eodem verbo vſus eſt, dicit enim; Dominum præcipitaturum ea, quæ ad præcipitium gẽtes adducebant, nẽpe ignorantiam, ſeu cæcitatem, qua, veluti quodam velo, ſeu ampliſſimo tegumẽto per omnium nationum animos diffuſo, non erat qui, quà eundum eſſet, poſſet intelligere; neq; erant, qui Deum aut agnoſcerent, aut ſicut Deum glorificarent: in monte autem illo, dato per dominum diſcipulis Spiritu ſancto, à quo edocti poſſent docere omnes gentes, diſciſſum eſt velamen: notam enim fecit dominus ſalutem ſuam, & in conſpectu gentium reuelauit iuſtitiam ſuam. Frequens autem in ſcripturis eſt velaminis ad ignorantiam declarandam ſimilitudo: nam & velamen ſuper cor Iudæorum adhuc poſitū dicit Paulus, & auferendū, cùm conuerſi fuerint ad dominū 2. Corinth. 3. Neque diſciſſio illa veli in tẽplo aliud, credo, notabat, quàm per domini mortem, ſanctiſſima & occultiſſima quæque omnibus patêre; neque in cæcitate manſuros, niſi qui velamen ſuis manibus iterū ſuper oculos ponerent, aut ſeſe Deo huius ſæculi, cuius eſt mentes excæcare, ne fulgeat hominibus ſplẽdor euangelij, traderent: de quibus Paulus ad Epheſ. 4. Teſtificor, ne iã ambuletis, ſicut & gentes, tenebris obſcuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam, quæ eſt in illis propter cæcitatẽ cordis ipſorum. non erat autẽ in poſtremo loco hoc beneficiū Chriſti collocandū. Quòd ſi quis de regno peccati velit intelligere, quod regnauit ſuper omnes, nam & Chald. hîc principatus meminit, qui erat ſuper omnes nationes, non repugno.

8 *Præcipitabit.* de verbo בלע ſuperiori verſu dictum eſt, quòd præcipitantiam notaret, præſertim in cibis &c. quare Paul. 1. ad Cor. 15. verbo abſorbendi reddidit hæc ipſa verba Ieſaiæ: vbi pro, in perpetuum, reddidit, in victoriam; quem ſecutus ſum in verſione. nam verbum נצח, quantum conijcere poſſum, ſignificat vrgere, inſtare, perducere operas victorioſè, magna animi contentione ad finem vſque: hinc נצח victor, triumphator, epitheton Dei glorioſi. 1. Sam. 15. Victor Iſraelis non mentietur &c. id eſt, Deus Iſraelis eſt talis, vt euincat ac perficiat, ſi quid ſemel decreuit, & quod dixit, opere exequatur. hinc etiam nomen, quod cū verbis eſt aduerbium, quod ſignificat actionis, vel rei, de qua dicitur, victoriam, ſeu excellentiam, aſſumit autem ſæpe ל à fronte, vt hoc loco, id eſt, ad victoriam, in finem, perpetuo, prorſus. Habak: primo; Non peruenit ad victoriam iudicium, ad executionem, ſeu finem ſicut

Paul.

Paul. ad Hebr.7.dicit nihil ἐτελείωσεν,id eſt,ad finem adduxit lex, id eſt, ad executionem, perfectionē atque conſummationem . & hunc Ieſaiæ locum ſic vertit; abſorpta eſt mors in victoriam, volens ſignificare, quòd abſorpta morte vicerit, & præualuerit, regnetque,& triumphet vita, atque adeò quidem, vt nullū amplius ius, ſiue imperium habeat mors:vel abſorpſit mortem victoriosè, omnino,ſeu in perpetuū.ſic 1. Teſſ. 2. peruēnit autem in illos ira Dei in finem.Quid ſi vocem hanc ad modum, quo mortem vicit, referas,quòd videlicet inſtādo maximè operi,& ſummo nixu, totiſque viribus operi redemptionis inſtiterit, quouſque tandē eam à nobis propulſauerit, ſurgendo ipſe quoq; à mortuis ? abſorbere ergo mortem victoriosè, eſt animo ad vincendum parato operi redēptionis incumbere, quo delenda,& abſorbenda erat mors:ob quod dicebat dominus ſe coarctari,donec perficeretur.vt ſic quoque accipiatur illud Ioann.In finem dilexit eos, id eſt, tanquā qui vincere ceteros amore decreuiſſet,& ad finem vſq; amoris pertingere. *Et auferet* .מחה eſt abſtergere, ſeu abſtergendo delere,& loco mouere.reſtituit itaque mundo vitam , & eam vitam quæ non finiatur: vita enim gratiæ,vita æterna dicitur:& qui dominum audit,& eius verba ſeruat, mortem non videbit in ęternum : tranſit enim per mortem ad vitam . Neque hoc tantùm præſtitit nobis dominus; ſed vt tranquillam,lætamq; vitam ducere poſſemus, vt qui ſuos illis bonis contentos faciat, quæ nulla vis auferre poſſit.hoc ſignificat lacrymarum abſterſio.*Opprobrium:*nullum maius excogitari potuit in toto orbe,quàm Dei creaturas,honorem creatoris lapidibus,& lignis, immo & immundis ſpiritibus tribuere, hoc opprobrium ablatum eſt. Suprà quoque cap. 3. dixi nomen חרפה de opprobrio dici,quod in re, aut opere conſiſtit, id eſt, deformatione, defloratione, deuaſtatione, & corruptione &c. quæ fit per gladium,per famē &c.vt Ierem.5. & Ezech. 36. quæ interpretatio huic quoque loco cōuenit,modo ſpiritaliter intelligatur: quę enim hîc patiuntur ſerui Chriſti,ea non opprobria,non deformitates,& damna reputant, ſed lucra, ſed gloriam. *Quia Dominus locutus eſt:* hæc, inquit, ita, vt dixi, futura ſunt. nam dominus ea futura dixit,neque alia indigent confirmatione.

Et dicet, id eſt,eo tempore dicetur, & paſſim in ore omnium hu 9
iuſmodi verba ſonabunt, Ecce Deus noſter &c. quæ abſque vlla
controuerſia continent cōgratulationem ob filij Dei in carne prę-
ſentiam. *Ecce Deus noſter iſte.* dupliciter poteſt reddi pronomen זה:
primo vt accipiatur relatiuè,ſimul & demōſtratiuè,vt ſolet,quan-
do poſtponitur, Ecce Deus noſter, iſte eſt, quem expectauimus:
ſic

ſic accipitur Pſ.74.Montem Tcion illum,quo habitaſti &c. & Pſ. 104.Locum illum,quem fundaſti &c.& Pro.23.Obtempera patri tuo illi, qui te genuit &c. vel ſimplicius, vt nihil aliud ſit, quàm verbum adeſt, Ecce Deus noſter adeſt:nam pro verbis ſubſtãtiuis vſurpatur frequenter: priorem tamen verſionem probo, Iſte eſt, quem intentis oculis, animisque præſtolabamur: nam verbum קוה geſtum quoque notat; qualis eſt nimis anxiè exſpectantium, tranſlatione facta à perſpectiua, vt ſuprà iam annotaui, & infrà 28 dicetur. *Et ſanauit nos*: in præterito legendum eſt, quomodocunque Hebræi puncta apponant; ita vt expectauimus, iuxta noſtram ſpem, ita factum videmus. *Iſte dominus*, vel hic eſt Iehoua; hic, quem videmus oculis carnis noſtræ, eſt natura, atque eſſentia Deus: priori enim loco vocauerat Heloim, quod nomen creaturis quoque tribuitur; ideo diuinitatis nomen Iehoua ei ſtatim tribuit. *Suſtinuimus eum*: eſt idem verbum, quod hoc ipſo verſu verbo exſpectandi reddiderat. *Exultabimus*. verbum גיל tam in prima, quàm in tertia propriè dicitur, cùm quis reuelat gaudium cordis externis geſtibus: verbum Græcum ἀγαλλιάω non multùm ab Hebræo diſſonat, quo vtitur Luc. cap. 1. Exultauit præ gaudio infans &c. Et exultauit ſpiritus meus &c. neq; aliud habemus, quo aptius reddamus. Iuſtum, inquit, eſt: geſtiamus, exultemus, & triſtitiam omnino à nobis abigamus: quorum expectationi Deus noſter adeo ſatisfecit, vt eum videre, eius præſentia frui, eiusque ſalutem oculis cernere, manibus contrectare, auribus audire, ore guſtare conceſſum eſt. Quod audimus, inquit Ioannes, quod vidimus, & manus noſtræ contrectauerunt, de verbo vitæ &c. neque video, quæ triſtitia obrepere poſſit animis, beneficium redemptionis dignè conſiderantibus. Abeant Iudæi, aut dicant, quomodo, quibus ve verbis manifeſtius potuiſſet propheta ſaluatorē Deum, hominemq; ſignificare ſi voluiſſet. nam ſi quę præcedūt, de conuiuio, de opprobrio auferēdo, de lacrymis abſtergēdis, de morte prçcipitanda, ſeu abſorbenda, nō de Meſſia dicta cōtenderint, indicēt, quæſo, nobis, in quem hæc conueniant. quòd ſi de tempore Meſſiæ intelligenda ſunt, quomodo in illa die dicetur, Iſte eſt, quem exſpectauimus; iſte eſt Iehoua, hic Deus noſter, ſi Deus nō eſt? quid ſignis oſtenſionis opus eſt, ſi non poſſent oſtendere? ſi de cælo per hominem tantùm ſaluauit, ſat fuiſſe dicere, Sicut exſpectauimus, ita ſaluati ſumus; gaudeamus, Deo gratias agamus &c. Sed cæcos omittamus. *In ſalutari*, vel ſalute: infrà 94. In die ſalutis adiuui te.& Gen. 9. pro ſaluatore ſeu ſalute accipere licebit, Salutare, tuum, vel ſaluatorem tuū exſpectabo: loquitur enim de Chriſto.
nam

nam & Simeon ad hæc verba Iacobi reſpiciens ait, Viderunt ocu-
li mei *σωτήριον* tuum.

Requieſcet manus: manus domini eſſe ſuper aliquem dicitur tro- 10
po hebr. pro gratia, & fauore, vt Eſdr. 7. Dedit ei rex, iuxta manum
Iehoua Dei ſui ſuper ipſum, omnem petitionē eius, id eſt, pro ma-
gno illo fauore, quo perſequebatur Eſdram Deus, ſiue per Dei gra-
tiam: ita vſurpatur Eſdr. 8. & Pſal. 80. Sit manus tua ſuper virum
dexteræ tuæ, id eſt, appareat virtus tua, ſiue auxilium tuum ad nos
liberandos &c. maius autem non nihil eſt quieſcere manum do-
mini in aliquo, vel ſuper aliquem: quo etiam verbo vtitur ſcriptu-
ra 2. Reg. 2. Conſedit ſpiritus Heliæ ſuper Heliſeum, quem nun-
quam poſtea deſeruit. accipe ergo hoc loco perpetuitatē fauoris,
auxilij, & virtutis domini in eccleſia filij Dei, vt ſit, quod dominus
in euangelio promiſit; Ecce ego vobiſcum ſum vſque ad conſum-
mationem ſæculi. neque ſolùm vt faueat protegendo, ſed vt ho-
ſtes quoque debellet, vt mox aperit. Hîc tamen interim conſidera
hanc quoque eſſe exultationis cauſſam. nam dicere poſſent, qui
Chriſtum non viderunt in carne; Vos, qui vidiſtis, exultate; ſed
nobis quæ cauſſa lætitiæ? his reſpondent, Manus domini quieuit
in monte hoc; conſedit in eccleſia ſua; hic in æternum manet, ibi
adeſt; vobis quoque eſt eadem lætitiæ ratio: beati enim qui, etſi
non viderunt, tamen crediderunt. *Triturabitur Moab*: intellige om-
nes hoſtes populi Dei. nam tempore huius prophetię res erat cum
Moabitis, quos ſubegit Ezechias: & huiuſmodi nominibus excæ-
cantur in prophetis Iudæi. I*n plauſtro*. quòd מדמנה plauſtrum di-
xit, nemo vitio vertat: nam ſententiam tantùm reddere curauit in-
terpres. eſt autem דמן ſterquilinium ſeu fimetum, quaſi quòd in
ſilentium, ſeu quietem redactum ſit, à verbo דמה: hinc, veluti de-
nominatiuum, quidem deducunt prædictam vocem: neque alibi
legitur hoc nomen in ſcriptura. Conſtructio autem exigit Hebręis
aliud verbum motus, ſicut trituratur in ſterquilinium, id eſt, ſicut
ſtramentum comminutum, quod in ſterquilinium mittitur. non
deſunt tamen, qui מדמנה dicant eſſe nomen vrbis Moab. Ierem.
cap. 48. dicitur מדמן, quod certè nomen eſt vrbis Moab: cuius no
men interpretatur ibi vulg. ſilens, fortè vt exprimeret alluſionem
ad nomen: nam propheta id innuere videtur, cùm dixit, Madmen
conticeſces, vel tacebis, מדמן תדמי. quæ ſanè interpretatio mihi
arridet: veriſimile autē eſt, quòd ad Moabitas verba faciēs prophe-
ta vrbis Moabitarum meminerit: verùm cùm de palearū tritura-
tione agitur, ferè ſemper de ea eſt ſermo, quæ fit, dū frumētum ex-
cutitur: vel de ea, quę in vſu erat in Palæſtina, & in oriente: quam

commemorat Hieron. hoc loco ob fœni pænuriã:quo fit,vt vulg. mentò plauſtri meminerit. Interpretationẽ de ſterquilinio inuexit R.Dauid:cui⁹ tamẽ pater,vt ipſe ait,pro noĩe proprio hic accepit.

11 *In medio eius*, ſeu in intimo:perſeuerat in metaphora natantium, & Iudæam,id eſt, eccleſiam cõparat mari:in qua Moabitæ, id eſt, hoſtes populi Dei,rari imbelles,& in periculo, vndiq; aquis circũdati reperiuntur. quç cõdiciones in ſeruos cõpetunt,& ſeruitutem crediderim his loquendi formis, ac figuris ſignificari. adde, quòd eſt geſtus ſeſe humiliantium,& ſeſe deuictos fatentium, toto corpore, brachiis extenſis proſterni. fortè etiã alluſio eſt ad quoddam gentiliciæ deuotionis genus,quæ etiã nunc apud quaſdã barbaras nationes in vſu eſt,vt currui, quo vehitur idolũ,ſeſe in via proſternant, vt medij præſcindãtur rotis currus. qua re ſe Deo gratiſſimũ obſequium præſtare arbitrantur. *Cum alliſione manuum:* eſt hoc loco magna varietas:neque cõſtat vel ipſis Iudæis de ſignificatione vocis ארבות : & quidem de radice conſtat,quæ inſidiari ſignificat ſeu inſidias ſtruere:atque hinc deduci nomen ארבה ,id eſt,foramen,de quo 24.cap.verſ.18. Quid igitur impedit, quominus hîc pro perforationibus accipiamus? neque aliud eſt cũ perforationibus manuum eius,quàm quod vulg.dixit,cum alluſione manuũ eius:quç enim collidũtur,perforãtur.hçc eſt ſimpliciſſima interpretatio. Vir tamen quidam doctus, quia radix inſidiari ſignificat, hoc nomen prædationes interpretatur. Quid autem alij afferant, videat apud ipſos,& iudicet prudẽs lector:ego vulg.rectè vertiſſe arbitror:nam hæc locutio conuenit cum iis,quæ præceſſerunt, triturabitur ſub eo ; expandet manus ſuas in medio eius &c.quòd ſi pũcta negligas,vt interdum opus eſt,alius ſenſus his verbis ſubeſſe poteſt,à ſuperioribus longè diuerſus,ſed non propterea contemnendus. is ſic habet:Et humiliabit ſuperbiam eius populus inſidiarum manuum eius, id eſt,populus,qui hactenus inſidiis Moabitarum erat expoſitus, nempe Iſraelitæ : עם enim, certum eſt, populum ſignificare cum altera motione. cetera patent.

12 *Concident:* in hebr.eſt oratio actiua,& in ſingulari, vt interpretatus ſum. ſenſus idem eſt, & in verbis videtur eſſe gradatio. curuabit,ſeu curuari faciet,humiliabit,deiiciet: נגע autem eſt tangere,& in tertia attingere facere:nos diceremus,faciam, vt oſculetur terram,ſic Ezech.13. Attingere faciã eum ad terram:vbi vulg. adæquabo eum terrç,& eſt ſermo de pariete:id Latini deijcere dicũt, & illud ; Vſque ad puluerẽ,omnimodã deiectionẽ deſignat,vt non maneat ſupra faciẽ terræ lapis ſuper lapidẽ. Notus quoq; hebraiſmus eſt,munitionẽ exaltationis murorũ, pro munitione ſublimiũ

murorum

murorum,vt dixit vulg.Ceterùm ſicut Moabitas hîc intelligit hoſtes eccleſię; ita per eorum munitiones & muros altitudinẽ extollentem ſe aduerſus ſciẽtiam Dei intelligimus,& munitiones illas, quas Paulus affirmat ſuis ſe armis deſtruere, vt in captiuitatẽ redigat omnẽ intellectum in obſequiũ Chriſti. 2.Cor. 10. qui locus ita hũc explicat,vt ad hũc alluſiſſe mihi videatur Apoſtol⁹.Sed de hac captiuitate,ac victoria plura in ſequẽtibus.His aũt omnibus cõuenit vltima illa interpretatio verſus ſuperioris:popul⁹ enim ille,qui inſidiis infidelium initio videbatur expoſitus,armis illis,quæ cõmemorat Paulus,mũdi ſuperbiã deiecit,& oẽs mundanas ſublimitates ſubuertit: quandoquidẽ imperium Romanũ cum Roma mũdi domina illis ceſſit: quam victoriã animo voluẽs propheta,ſimul & nouam Ieruſalem animo cõtemplatus,vaſtata illa impiorũ hominum & homicidarũ ciuitate,canticum prophetico more annectit.

CAPVT VIGESIMVMSEXTVM.

Noua.		Vetus.
IN die illo cantabitur canticũ iſtud in terra Iehuda, Vrbs obfirmata [eſt] nobis: ſaluator ponet muros, & propugnaculum.	1	*IN illa die cantabitur canticũ iſtud in terra Iuda, Vrbs fortitudinis noſtræ: ſaluator ponetur in ea murus, & antemurale.*
Aperite portas, vt veniat gens iuſta, fidelitates ſeruans.	2	*Aperite portas, & ingrediatur gẽs iuſta, cuſtodiens veritatem.*
Cogitatio firma: ſeruabis pacem, pacem: quando in te ſperatum erit.	3	*Vetus error abiit: ſeruabis pacem, pacem, quia in te ſperauimus.*
Cõfidete in Iehoua aſſiduè, aſſiduè: quia in Iah Iehoua eſt petra ſeculorũ.	4	*Speraſtis in domino in ſæculis æternis, in domino Deo forti in perpetuũ.*
Quia incuruauit habitatores excelſi, ciuitatem altam humiliauit: humiliauit vſque ad terram; deiecit eã vſque ad puluerem.	5	*Quia incuruabit habitãtes in excelſo, ciuitatem ſublimem humiliabit: humiliabit eam vſque ad terram; detrahet eam vſque ad puluerem.*
Conculcabit eam pes, pedes inopis, plantæ exhauſtorum.	6	*Conculcabit eam pes, pedes pauperis, greſſus egenorum.*
Semita iuſto, æquitates: rectã orbitam iuſti regulabis.	7	*Semita iuſti recta eſt, rectus callis iuſti ad ambulandum.*
Quanto magis ſemitam iudiciorũ tuorum? Iehoua intenti te exſpectauimus, ad nomen tuum, ad commemorationem tui, deſiderium animæ.	8	*Et in ſemita iudiciorum tuorum domine ſuſtinuimus te; nomen tuũ, & memoriale tuum in deſiderio animæ.*
Anima mea deſiderauit te de nocte; immo & ſpiritu meo, in intimo	9	*Anima mea deſiderauit te in nocte: ſed & ſpiritu meo in præcordiis*
mei		*meis*

Noua.		Vetus.
mei diluculo quæram te: iuxta iudicia tua erga terram iuſtitiam diſcent habitatores orbis.		meus de mane vigilabo ad te. cùm feceris iudicia tua in terra, iuſtitiam diſcent habitatores orbis.
Conſequatur improbus miſericordiam, nequaquā iuſtitiam didicit: in terra rectitudinū iniuſtè aget, & nequaquā videbit magnificētiā Iehoua.	10	Miſereamur impio, & non diſcet iuſtitiam: in terra ſanctorum iniqua geſſit, & non videbit gloriam Domini.
Iehoua eleuata eſt manus tua, ne videant: videant, & pudefiant zelantes populi, inſuper & ignis hoſtes tuos abſumat.	11	Domine exaltetur manus tua, vt non videant: videant, & confundantur zelantes populi, & ignis hoſtes tuos deuoret.
Iehoua colloca pacem nobis: quandoquidem omnia opera noſtra tu quoque operatus es nobis.	12	Domine dabis pacem nobis: omnia enim opera noſtra operatus es nobis.
Iehoua Deus noſter ſubiugarunt nos domini præter te: tantùm in te commemorabimus nomen tuum.	13	Domine Deus noſter poſſederunt nos domini abſque te: tantùm in te recordemur nominis tui.
Mortui non viuent; gigantes non ſurgent: ad hoc requiſiuiſti, & aboleuiſti eos, & abſtuliſti vniuerſam recordationem eorum.	14	Morientes non viuant; gigantes non reſurgant: propterea viſitaſti, & contriuiſti eos, & perdidiſti omnem memoriam eorum.
Addidiſti genti Iehoua, addidiſti genti: glorioſus factus es: longè amouiſti omnes fines terræ.	15	Indulſiſti genti domine, indulſiſti genti: nunquid glorificatus es? elongaſti omnes terminos terræ.
Iehoua, in anguſtia requirunt te: effundunt oratoriam [quādo] caſtigatio tua eis.	16	Domine, in anguſtia requiſierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis.
Sicut grauida [quæ] appropinquabit ad partum, dolet, exclamat in doloribus ſuis; ſic fuimus à conſpectu tuo Iehoua.	17	Sicut quæ concepit, cùm appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus ſuis; ſic facti ſumus à facie tua Domine.
Concepimus, parturiuimus, veluti peperimus ſpiritum ſalutū: nequaquam confecimus terram; neque ceciderunt habitatores orbis.	18	Concepimus, & quaſi parturiuimus, & peperimus ſpiritum: ſalutes non fecimus in terra; ideo non ceciderunt habitatores terræ.
Viuent mortui tui; corpus meum reſurget: expergiſcimini, & ouate cohabitatores pulueris: quia ros matutinus, ros tuus, & terram gigantum ruere facies.	19	Viuēt mortui tui; interfecti mei reſurgent: expergiſcimini, & laudate, qui habitatis in puluere: quia ros lucis, ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam.

Abi Vade

Noua.

20 *Abi populе mi, ingredere in penetralia tua, & claude valuas tuas per te: abdere circiter modicum momentum, donec tranſeat furor.*

21 Ecce enim Iehoua egredietur de loco ſuo, vt requirat iniquitatem habitatoris terræ contra eum: & reuelabit terra ſanguines ſuos, & nõ operiet vltrà ſuper interfectos ſuos.

Vetus.

Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude oſtia tua ſuper te: abſcondere modicum ad momentum, donec pertranſeat indignatio.

Ecce enim dominus egredietur de loco ſuo, vt viſitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum: & reuelabit terra ſanguinem ſuum, & non operiet vltrà interfectos ſuos.

HOc canticum dicit decantandum in terra Iehuda: eſt enim 1
fidelium cauticum; & quorũ eſt veritatẽ, quam agnouerunt,
& corde crediderunt, ore ad ſalutem confiteri. *Vrbs fortitudinis no-
ſtræ*, id eſt, habemus vrbem fortiſſimam, obſirmatã, munitiſſimam:
Hebr. hãc orationem per dandi caſum cũ verbo, quem ſupp. affe-
runt: vrbs obfirmationis nobis, ſcilicet eſt, noſtra ciuitas eſt obfir-
mata, & munitiſſima. *Sion*: etiamſi de Tcione ſit ſermo, aliquis
nomen appoſuit, neque in emendatis codicibus legitur. *Saluator*.
de nomine ישועה vide ſuprà verſ. 9. vtroque modo hic reddi poteſt,
& ſenſus idem eſt: ſalus ponet muros, vel ſaluator. vulg. verbũ He-
bræũ accepit pro paſſiuo ponetur, quòd ipſemet ſaluator eſſet mu-
rus &c. eſt autem explicatio fortitudinis, ſeu obfirmationis: vis
ſcire, quàm obfirmata ſit noſtra ciuitas? ipſa ſalus muris, & propu-
gnaculis eam cinxit: vel Deus ſcilicet poſuit ipſam ſalutẽ, muros,
& propugnacula. nemo aũt eſt, qui ipſi ſaluti, & incolumitati poſ-
ſit incommodare; rebus quidem, quæ ſalutem nunc habẽt, craſti-
na die ſalus auferri poteſt: at ſalutem ipſam quis labefactabit? nec
aliud eſt, quod infrà cap. 60. legitur, Et vocabis ſalutẽ, muros tuos,
portas tuas, laudationẽ. vbi vulg. Occupabit ſalus muros tuos &c.
vt qui ſaluus, & incolumis eſſe velit, hoc faciat, vt ſcilicet, ad te cõ-
fugiat. Quid aliud, quæſo, eſt, Portæ inferi non præualebũt aduer-
ſus eam? *Antemurale*: lingua Punica barboca dicitur, teſte Galeo-
to Marcio in lib. de doctrina promiſcua; hinc vulgo barbacan:
quantum autem ex voce hebræa coniicere poſſum, propugnacula
puto ſignificari, quę è muris prominent, certis quibuſdam ſpaciis
diſtincta: ex quibus latera eorum, qui muros ſubruere volunt, pe-
tuntur. habet autem appellationem ab ſtrenuitate, quæ in labore,
exercitio conſiſtit. fortè quòd ibi conſtituantur ſtrenui milites.

Aperte: hac apoſtrophe aperit Ieſaias affectum ſuũ ſuper multi- 2
tudine noui populi Dei ad eccleſiam, & ſanctam ciuitatem prope-

rantis: neque dubium, quin alluſio ſit ad pſalmum Dauidis: vbi ait; Aperite portas iuſtitiæ, ingreſſus in eas cõfitebor domino, hęc porta domini, iuſti intrabunt per eam. nam & ibi de eccleſia, & ſanctorum ciuitate eſt ſermo. *Gens iuſta*: ſugillatio, & tacita reprehenſio eſt eorum, qui hactenus ingreſſi fuerunt: quibus auferẽdum erat regnum Dei, & dandum aliis, qui facerent fructus eius. *Cuſtodiens veritatem*: numero multitudinis hic eſt, אמנים: carere autẽ Iudæos אמן dixerat multò antè Moſes dicens; Natio peruerſiſſima eſt, filij, in quibus non eſt אמן fides. quam phraſim imitatus Paulus vocat filios diffidentiæ, incredulitatis, inobedientiæ. his opponit gentem iuſtam, ſeruantem fidelitates, id eſt, fideliſſimam, & fidei, atque obedientiæ tenaciſſimam: quæ ſunt epitheta noui populi, quem Apoſtolus vocat gentem ſanctam &c.

3 *Vetus error abiit*: neminem reperi, qui huius verſionis mihi rationem redderet: cùm tamen omnes multò aliter vertant: ſed nemo mea ſentẽtia ſenſum Hebræorum verborum fidelius reddidit: quod manifeſtum reddere non adeò difficile fuerit. quis enim ex Hebræis dubitet יצר cogitationem, ſeu figmẽtum humani cordis, formationem, ſeu fictionem, quæ animo cogitantis fit, ſignificare? exempla paſſim ſunt, & infinita in lexicis inuenies. Genel.8. vulg. etiam cogitationem reddidit, quæ prona eſſet ad malum &c. At סמוך quis negabit eſſe participium ſignificationis paſſiuæ à verbo סמך, quod ſuſtentare, ſeu confirmare interdum ſignificat? ergo יצר סמוך eſt cogitatio firma, ſuffulta, ſtabilis: qualia ſunt ea, quæ ſuſtentãtur deſuper, ne decidant, aut conuellantur, & fluctuent: ſic de corde dicitur hoc ipſum participium Pſal. 112. Suſtentatum cor eius: vulg. confirmatum eſt cor eius, non commouebitur &c. & Pſal. 111. de mandatis Dei, quòd ſunt confirmata, ſeu ſuſtentata in omnia ſæcula. ergo hoc in loco ſi ſuppleas ſubſtantiuum verbum, quod ſæpiſſime omittunt Hebræi, hic ſenſus eſt; firma, certa, ſtabilis eſt in nobis hæc cogitatio: hoc certò ſtatuimus, firmiter credimus, quòd tu domine cõſerues pacem, quia in te ſperauimus: non vltrà fluctuabimus; neque erit animus noſter in dubio; non errabit, vt hactenus fecit: abiit hic error noſter: firmi in hac cogitatione ſumus &c. iã credo, vides, quid velit doctus interpres. Quis, quæſo, reprehendat interpretem, qui hanc orationem, certus ſum, reddat hac, non dubito, aut contrà? hic certè locus ſufficere deberet naſutis quibuſdam cenſoribus, qui non niſi ſua probant ad eleuandam aliorum auctoritatem, vt deinceps non tam faciles eſſent in damnando vetere interprete, præſertim cùm ipſi ſuis ſæpenumero verſionibus pro ſenſu ſpiritus ſancti, ſua afferant ſomnia, &

Chriſtia-

Chriſtianis lectoribus imponāt, dicentes ſe Hebraicam veritatem
reddere: cùm tamen toto cælo à veritate deuient. Ceterùm ego
mallem hîc formam orationis non nihil mutare. ſit hæc firma co-
gitatio, vel vetus error abeat, nemo poſthac in dubio ſit; ſed hoc
firmiter apud ſe ſtatuat, quòd tu domine pacem conſerues, inco-
lumitatem, felicitatem, & omnium rerum abundātiam dones, (id
enim nomen שלום comprehendit) quando in te ſperatum eſt &c.
Sperauimus: participium eſt ſignificationis paſſiuæ מבטח ſperatum,
confiſum &c. & כי pro, quando, non taro accipitur.

Sperastis: eiſdem litteris, licet diuerſis punctis conſtat tertia 4
pluralis præteriti, & ſecunda plural. imperatiui, ſperarunt, ſperate:
vulg. forma præteriti accepit, & perſonam mutauit. at in impe-
ratiuo facilis eſt ſenſus: nam & præcedentia ita videntur exigere.
In ſeculis eternis: עדי עד vltrà, & vltrà, aſſiduè magis, aſſiduè aſſi-
duè: quod non ſolùm ad tempus referri poteſt, ſed etiam ad ipſam
actionem. *In domino Deo forti*. eſt hîc nomen Iah, & nomen Ieho-
ua, & nomen צור, id eſt, petra, quod interdum eſt nomen Dei;
& Hebræa habere ſenſum poſſunt, quem vulg. expreſſit. ſed cùm
videam Hieronymum in cōmentariis ſecutum ſui temporis hebr.
qui nomen Iehoua יהוה ineffabile dicebant, adeò vt dicat ſignifica-
re Deum, prout eſt ineffabilis, & huius rei nulla ſit probatio, præ-
ter Rabinorum ſuperſtitionem, & nomen eſſe à verbo הוה, ita vt,
explicante ipſo domino in Exodo, ſignificet eum, qui eſt, cuius
eſſe eſt eius eſſentia, per quem cetera habent illud eſſe, quod ha-
bent: Iah etiam eſſe eiuſdem nominis quandam abbreuiatio-
nem, non poſſum non ſubolfacere myſterium, vt putem Iah Ieho-
ua eſſe, ac ſi diceres, Deum de Deo, aut filium Dei: ita habet ſuprà
cap. 12. verſ. 2. Fortitudo mea, & canticum meum eſt Iah Iehoua,
id eſt, filius Dei: & Pſal. 68. dicitur, quòd in Iah ſit nomen Dei.
quare hoc loco ita libenter interpretor, Confidite in Deo aſſiduè
magis: quia in filio Dei eſt petra ſæculorum, firmitas, tranquillitas,
ſecuritas: quia beneplacitum fuit Deo in diſpenſatione plenitudi-
nis temporum, inſtaurare omnia in Chriſto, quæ in cælis, & quę in
terra ſunt, vt inquit Paulus ad Eph. 1. & ad Coloſ. 1. quòd in ipſo
condita ſunt vniuerſa, in cælis, & in terra viſibilia & inuiſibilia, ſi-
ue throni, ſiue dominationes &c. & ipſe eſt ante omnia, & omnia
in ipſo conſtant: & ipſe eſt caput corporis eccleſiæ. in filio ergo
Dei eſt petra, & firmitudo omnium ſæculorum, tum quantum ad
creationem, tum etiam quantum ad reſtaurationem, vt ſolùm illi
poſſint conſiſtere tam ex prioris ſæculi hominibus, quàm noſtri,
quàm futuri, qui iſti petræ innixi fuerint. Cùm ergo Deus habeat

X 4 huiuſ-

huiuſmodi filium,quem daturus eſt mundo,inquit Ieſaias; Sperate in Deo aſſiduè,aſſiduè ; magis ac magis ; vltrà, & vltrà.
5 *Quia incuruauit.* inter cetera,quę cõmemorat Dei opera,ob quę ſit Deo confidendum,eſt vaſtatio ciuitatis impiorum.Intellige hîc victoriam Chriſti non ſolùm per euangelium,quo altitudinem ſuperborum depreſſit &c. ſed etiam vindictam de hoſtibus, & perfidis Iudæis ſumptam. Huius autem verſibus intelligentia ex ſuperiori capite petenda eſt , vbi voces quoque ſingulæ explicantur . primum verbum eſt in pręterito,poſteriora in futuro,vt videas parum ſolicitos eſſe oportere interpretes de temporibus.
6 *Conculcabit eam pes &c.* hic verſus cum ſuperiori coniungendus eſt, & ad deiectionem illius ciuitatis fidelium facit,& de pauperibus euangelicis intelligitur,qui vniuerſam mundi gloriam, & ſuperbiam calcarunt, non ſolùm quia eam nihili fecerunt,ſed etiam quòd à ſuperbis ciuitatibus ſe tantùm, non veluti deos quoſdam , adorari fecerunt , quos initio , ſicut mundi reiectamenta (vt qui pauperes eſſent,& quibus omnia deeſſent) habebãt.Quòd ſi de terrena illa Ieruſalem hęc velis intelligere, ſicut cetera cõmodè poſſunt,quam Deus vaſtauit,& cuius faſtum humiliauit ; hæc ſignificant non fore rurſus habitandam; neque iterum palatia habiturã, aut domos ſuperbas, ſed habitationem fore pauperculorum hominum, & ignobilium,vt certè factum res ipſa comprobat. tunc ſanè illud verbum רמס conculcare non erit contemptus,ſed,vt in ſcripturis ſæpe accipitur,omnium animalium,quæ pedibus ambulãt, & terram pedibus quatiunt,vt ſuprà cap.1. de illis,qui frequentabant,& pedibus pauimenta templi terebant : atque hanc arbitror germanam expoſitionem.
7 *Semita iuſti recta &c.* exemplum adduxerat verſ.5.& 6. quo cõprobabat Deo eſſe confidendum : nam etiamſi differre videatur impiorum vindictam ; ſuo tamen tempore nouit, & ſuos eripere , & iis,qui eos vexant,vicem reddere, atque ita erga Iudæos ſe geſſiſſe. Iam nunc opus hoc Dei,& cetera omnia cõmendat argumẽto à minori ad maius in hunc modum:Semita,quam quiuis iuſtus ambulat,rectiſſima eſt ; nulli iniurius eſt; æquitatem redolẽt mores iuſti ; nihil in eius vitæ ratione tortuoſum reperitur,aut præter ius,& æquum factum ; denique ipſæ æquitates ſunt viro iuſto via: atque hanc ipſam rectitudinem tu domine illi præſtas: ſemitá eius tu regulas : tu lineas ducis,& ſigna in itinere figis,ne deuiare poſſit:quid igitur ſentiendũ fuerit de via tua ; de iudiciis tuis? quanto, putas, rectior erit, & maioris æquitatis plena ? quantum enim diſtat cęlum à terra , tantum diſtant vię ipſius à viis hominum &c.
certò

certò ſcio, quòd viri docti hanc elucidationem probabunt. *Recta eſt.* מישרים æquitates, rectitudines, id eſt, rectiſſima. *Callis.* מעגל ſignificat viam tritam plauſtro, & quæ orbitas habet. Prou. 4. hoc nomen cum hoc ipſo verbo habetur. Regula actum pedis tui; fac, vt iter tuum rectum ſit. transfertur ergo ad vitæ rationem, quam rectiſſimam eſſe oportet, ſi Deo placere nobis in animo eſt, iuxta prædicationem Ioannis Baptiſtę, Rectas facite vias eius &c. vt infrà dicetur. *Ad ambulandum*: in Hebræo eſt ſecunda perſona futuri תפלס regulabis, id eſt, regulare ſoles: ponitur autem Hebræo more hìc antecedens pro relatiuo: rectum actum iuſti tu regulabis, pro, via iuſti recta eſt, quam tu regulare ſoles: cuius vniuerſa à te vno eſt.

Et hebr. אף, huiuſmodi particulas difficile eſt aliena lingua 8
reddere. hæc ſanè impetum animi notat, & iuxta exigentiam loci ſic quoque reddenda eſt. quidam hanc vocant augmentatiuam, etiam, quoque, inſuper &c. vulg. variè quoque reddere ſolet: infrà verſ. 9. reddit, ſed &; hìc per coniunctionem &. certè in ſententiis, in quibus fit rerũ collatio, ſi affirmatiua fuerit, valet, quantò magis, vel multò magis; ſi negatiua, multò minus, vt Iob 4. Quantò magis, qui habitant domos luteas. & ita ibi vertit vulg. & Ezech. 15. quare nemo mihi vitio vertat, quòd ſic verterim, præſertim cùm ſententia ſit aptiſſima, & illud, in, non ſit in Hebr. ſed ab interpretibus addatur, vt ſequentibus coniungant. vnde mox infert, Domine ſuſtinuimus te. digna eſt autem hæc vox Apoſtolis, & primis illis Chriſtianis, quos perſequebantur infideles Iudęi ante vrbis vaſtationem: eſt & omnium piorum, quando aduerſis premuntur, ad quorum ſolatium editum videtur canticum iſtud, *Nomen tuum.* hebr. לשמך ad nomen tuum, ſic quod ſequitur, ad memoriale, memoriam, commemorationem, ſeu recordationem. Audito, inquit, tuo nomine, vel ad leuem tui commemorationem, ſeu recordationem, ardens deſiderium tui mox in animis noſtris excitari ſolet.

Sed & ſpiritu meo: in recto poteſt non malè verti: immo ſpiri- 9
tus meus in præcordiis meis, id eſt, quandiu ſpiritus hos reget artus, quoad viuam, te ante lucem conueniam, te quæram ſummo mane. *Mane vigilabo*: vna dictio, vnumque verbum eſt Hebr. ſecundæ coniugationis שחר, ſummo mane aliquid facere. ſi verbum fingeremus, diceremus actiuè aurorare. Prouerb. 7. Auroraui faciem tuam: ſummo mane te conueni. Iob 8. Aurorare Deum, vt interdum omnino videatur idem eſſe, quod nobis Luſitanis matinar, id eſt, facere, ne quis de nocte dormiat: & interdum idem eſt,

quod manicare,ſummo mane ſurgere. Iob 24. Manicantes ad rapinam. poteſt ergo hic ſubeſſe ſenſus; ſed & ſpiritu meo intra me te excito,te ſolicito:non committo, vt ſinam te dormire:perpetuò ad te clamat ſpiritus meus intra me &c. noctis meminit, quòd id tempus orationi aptiſſimum ſit:ſed & antelucanum tempus ceteris præſtare iudicatur. *Cum feceris &c.* ſenſum reddidit:ego verba verbis,ſecundum quod iudicia tua, id eſt, iuxta normam iudiciorum tuorum,quæ in homines exerces, illi quoque iuſtitiam addiſcunt, vt talia videlicet iudicia exerceant, qualia te exercere vident, vel quòd tunc iuſtitiæ ſtudẽt mortales; & eam colũt,cùm te animaduertunt in iniuſtos ſeuerum.Huiuſmodi affectus videbis paſſim in Dauide; Memor fui nocte nominis tui domine, & cuſtodiui legẽ tuam:memor fui iudiciorum tuorum antiquorum, & conſolationem accepi:defectio tenuit me pro peccatoribus &c. hunc denique facit totus ille octonarius, ſemperque Dauid peccatorum perditionem celebrare reperitur: nam id maximum momentum habet ad iuſtitiam adipiſcendam: neque dominus relinquere virgam impiorum ſuper ſortem iuſtorum diutius ſolet, ne extendant iuſti ad iniquitatem manus ſuas. vnde ſequitur.

10 *Miſereamur.* in heb. eſt tertia perſona futuri:aſſequetur,vel aſſequatur improbus miſericordiam,ſeu gratiam. finge,inquit,improbum non puniti,quinimmo benè habere,& beneficiis affici,actum ẽſt:ſcito nunquam ad ſanam mentem rediturum: hanc certitudinem præterito expreſſit:nequaquam didicit iuſtitiam,nõ eſt,quòd ab eo ſperes vnquam iuſtitiam. Hic mecum conſidera, quàm Dei pietati conueniat improbos punire,cùm ad ſalutem,tum ipſorum, tum aliorum hoc vnum ſit ſalubre remedium. *In terra ſanctorum:* crediderim ſic Iudæã vocari:in heb. eſt rectitudinum; ſed pro cõcreto accipi poteſt: Iudæi enim filij ſanctorum dicebantur: & in Iudæa tantùm erat vera Dei cognitio,iura,& leges diuinæ:erat ergo terra rectitudinum. dicit itaque propheta, etiamſi parceres Iudæis; nihilo tamen meliores redderentur,quinimmo cùm in terra ſancta, quam à ſanctis patribus,veluti ſanctificatam, in hereditatẽ acceperunt,iniuſtè agant; ius eſt, ne videant magnificentiam, ſeu maieſtatem Dei.Et non,id eſt,ne ergo videãt:eſtque ſermo de gloria,quam dominus ſibi per prædicationẽ euangelij peperit.Quanto igitur,ô lector,maiora merebitur ſupplicia,qui filium Dei conculcauerit,& ſanguinem teſtamenti pollutum duxerit?

11 *Exaltetur manus tua*: eſt in præterito,exaltata,vel eleuata eſt manus tua,id eſt, propè eſt,vt eleuetur,aut magnificetur, & glorioſus ſit filius tuus: vel propè eſt, vt intelligant gentes, quantum poſſis,

quanta

quanta ſit tua virtus,atque poteſtas. Domine, ne hoc, quæſo, videant infideles Iudæi: indigni enim ſunt,qui eius gloriam videãt, quem, vt impium,ignominia affecerunt.Poſſumus & רמה ,vt participium accipere,mutato accentu; eritque ſenſus planus,vt totus locus ſic transferatur; in terra rectitudinum iniuſtè agent:ne ergo videant maieſtatem Iehoua:Iehoua eleuatam manum tuam ne videant &c. *Videant*: correctio eſt iracundiæ, & zeli plena. Quid peto,ne videant,immo immo videant. futura ſunt,ſed pro optatiuis: & multò vehementior eſt oratio,quàm ſi futuris redderes. *Zelantes populi*: ad verbum,pudefiant zelus populi:vbi zelus collectiuè pro zelantibus ponitur:vt doctiſſimè vulg.zelantes verterit zelantem autem populum, ſeu zelotypum vocat Iudæorum genus, qui cùm tantùm ſibi Deum vellent,iniquo animo ferebant,gentes fieri Dei,& beneficiorum eius participes: adeò vt ingredi nollent in domum paternam, in qua ſtructum videbant conuiuium fratri prodigo, qui perierat, & à benigniſſimo patre amanter ſuſcipiebatur. Dixit autem in abſtracto zelum populi, quòd nulla gens magis hoc vitio laborauit:vel hebraiſmo non inuſitato,zelum populi dixit pro populo zeli: non dolebant autem tantùm de cõuerſione gentium, quantùm de exaltatione, & gloria domini IESV, quam in dies propagari videbant. pudefiant ergo homines iſti, & præ inuidia dirumpantur eorum viſcera. *Et ignis*: hic rurſus eſt dictio illa augmentatiua, de qua verſ. 8. אף, inſuper &, ſed &, quinimmo,ignis hoſtes tuos abſumat: nam iuxta euangelium,ciuitatem eorum ſuccendit,poſtquam nuptiæ impletæ ſunt diſcumbentium:dominus enim IESVS cõfirmato regno,inimicos ſuos ad occiſionem requiſiuit. *Deuoret*: videtur in hebr. eſſe ſecunda perſona futuri תאכלם. quare ſic quidam religiosè nimis vertere voluerunt; etiam igni hoſtium tuorum deuorabis eos:quorum interpretationem etſi non damno; nam ignis hoſtium dici poteſt crudele incendium,& inextinguibile: puto tamẽ eſſe tertiam perſonam femininam. nam nomen ignis Hebræis, vtriuſque generis eſt,immo frequentius in feminino reperitur.

Dabu, vel da,שפת eſt ponere,ſeu collocare quidpiam inter certos limites:collocare autem ſic pacem,eſt firmare pacem,& firmatam conſeruare·nomine verò pacis reliqua ad felicitatem pertinẽtia intellige. eſt autem vox piorum, qui perditis hoſtibus Dei, atque ſuis,certò ſperant,& poſtulant,quòd reſpirare paullulum poſſint,& tranquillam vitam agere: idque eò confidentius precantur, & firmius ſperant, quò ſe magis diuinis beneficiis cumulatos vident. per manus autem Apoſtolorũ faciebat Deus ſigna inaudita, 12

quibus

quibus gloriam ſibi, qua cruciabantur aduerſarij, parabat. Quid ſupereſt, inquiunt, niſi vt deletis hoſtibus nobis pacem reddas? immo verò qui ingentia illa & admiranda opera patrarat, qui gratis redemerat; qui indignos ad regnum filij ſui vocauerat, dato proprio filio ſuo, quid ni & cetera donabit? adde, quòd neque eſt nouum, neque inauditum, aut eum, qui magna accepit, plura poſtulare, (nam ingenui animi eſt, cui multum debeas, ei plurimum velle debere) aut qui magna dedit, plura in dies maiora præſtare: eos enim magis in dies diligimus, & noſtra eos beneficentia ex alienis noſtros faciunt.

13 *Poſſederunt nos*. verbum בעל eſt generali ſignificatione magno animi ardore ſuper re aliqua ferri, vt ea potiare, adeò vt interdum verbo ambiendi, ſeu adamandi reddere oporteat, vt Malac.2. Adamauit filiam Dei nothi, & infrà cap.62. quem modum ſignificandi hîc libenter amplecterer, niſi de tyrannis videretur eſſe ſermo: quaſi dicāt pij, & fideles ſerui plures alios dominos ambiiſſe ſuum amorem, (nam variæ fuerunt ſectæ, & religiones, quarum ſectatores in ſuam opinionem ceteros adducere conabantur) ſe autem tantùm veri Dei præconia ſemper cecinìſſe. qui ſenſus non eſt cōtemnendus: vulg. tamen ſequor, vt dicant fideles ſerui domino Deo, alios dominos præter ipſum ſe expertos fuiſſe: ſed nullius illorum, niſi tantùm Dei ſui laudes ſe annūtiaturos. Iam enim ſuprà dixi de verbo זכר, quòd in tertia ſit annuntiare, prædicare &c. Te inquiunt tantùm, nomenque tuum prædicabimus. commendant igitur hoc loco ſuam fidem, quòd non ſint ingenio ſeruorum, qui præteritos dominos ſemper laudant, præſentes incuſant: vel quòd ſub aliorum dominorū iugo agentes, nūquam ab ipſorum memoria Deus verus exciderit, vt illud futurum, commemorabimus, poſitum ſit pro commemorare conſueuimus, vt ſæpe ſolent Hebr. futura vſurpare: ſitque ſimile illi, Hæc omnia venerunt ſuper nos: neque obliti ſumus te &c. Interim quoque memineris, quantum Iudæi diſcipulos domini perſecuti ſint.

14 *Morientes*, ſeu mortui: tyranni iſti, qui nos ſubiugarunt, qui ſeruos tuos morti tradebant, nequaquam iterum viuent: nam reſurrectio eorum non erit ad veram vitam, atque felicem: vnde perpetuò mori dicuntur, & mors depaſcet eos. *Gigantes*: nomine à ſanitate deriuato appellabantur olim gigantes propter ſanitatem, & rectam corporis habitudinem, qua pollebant: ſic vocare videtur quoslibet tyrannos. *Propterea*. לכן iccirco enim, vel ad hoc enim eos aboleuiſti, ne rurſus conſurgerent &c. hic quoque verba hæc conſuetudinem notare videntur, nō rem aliquam geſtam. iccirco eos,

eos,inquit,requirere ſoles,& eorum memoriam extinguere.

Indulſiſti genti: verbum יסף tam in prima, quàm in tertia inter- 15
dum in malum accipitur, vt Pſal.120. Quid addet tibi lingua doloſa?& paſſim in imprecationibus: ſic addat Deus &c. eſt ergo inferre malum: accipitur autem in hoc modo ſignificandi constructum cum datiuo, & ל: at cum על, in bonum,vt Pſal.115 Addet Iehoua ſuper vos,& ſuper filios veſtros,id eſt, cumulet vos bonis: hîc autem eſt cum ל: vulgatus tamen in bonum accepit. *Nunquid glorificatus es?* in hebr.nunc nulla legitur nota interrogationis,ſed tantùm verbum glorificatus es:quaſi inſinuet Deum ingentem ſibi gloriam ex perditione impiorum peperiſſe: quemadmodum de ſe dicit, quòd glorificaretur in Pharaone, & in omni exercitu eius: vulg.intelligit,beneficia Iudæis pręſtita,non ceſſiſſe in gloriã Dei, ac propterea eos amouiſſe longiſſimè. *Elongaſti*, vel longè amouiſti. ego nomen גו, id eſt,gentem repetendũ puto; & illud,omnes fines terræ,vt aduerbium, accipiendũ,longiſſimè, vltra omnes fines terræ: vir tamen quidam doctus, terminos terræ longè amotos,id eſt, propagatos intelligit,quòd hęc fuerit Dei gloria,nõ intra Iudæam tantùm coli,vt idẽ eſſent fines,& orbis,& imperij. quã interpretationem, niſi duriuſcula videretur, libenter amplecterer. Quòd ſi hanc additionem in bonam partem velis accipere in hũc modum, non ineptè poteris, vt ſit idem,quod in euãgelio habetur de homine, qui diſtribuit bona ſua ſeruis ſuis,& abiit in regionem longinquam accipere regnum,& reuerti. illud enim,addidiſti addidiſti, diſtributionem videtur notare bonorum:illud etiam, glorificatus es, ad gloriam reſurrectionis referri poteſt: elongaſti verò,vel procul factus es vltrà fines terræ,ad aſcenſionem,& regnum patris accommodamus: ita vt eo euangelij loco videatur ad hunc facta alluſio. parabola enim tota ſtatum eccleſiæ notat inter aſcẽſionem, & aduentum ad iudicium: atque in hunc modum, quæ ſequuntur, aptiſſimè connectuntur.

Domine in anguſtia: hoc eſt omnium piorum proprium,vt in af- 16
flictione ad Deum currant. nec dubito,quin diſcipuli domini ablato ſponſo in afflictionibus, quas ſingulis pęnè momentis patiebantur, frequentiſſimè orationes funderent, vt ex actis Apoſtolorum, & Pauli epiſtolis manifeſtum eſt. *In tribulatione.* vulg. צקן, vt nomen, accepit: repetito autem ב ex nomine צר dixit in tribulatione cum Chald. vt ſit ſenſus,cum premuntur, & queritantur, doctrinæ tuæ auſcultant, & eius rationem habent, & tribulationibus erudiuntur. nam מוסר eſt diſciplina, & quod Græcis *παιδεία*, & tam actiuè, quàm paſſiuè ſumitur:competit enim tam

ci,qui

ei,qui corripitur, arceturque à peccatis per doctrinam, minas, caſtigationem &c. quàm ei, qui corripit, docet, caſtigat &c. non eſt ergo abiicienda vulgati verſio. At לחש incantationes, & obmurmurationes,ſeu compoſitas arte orationes notat, id eſt, effundunt querulationes, ſeu orationes aptè concinnatas: quando videlicet diſciplina tua,& caſtigatio tua ad eos accedit. quamuis autẽ verba ſint in præterito,conſuetudinem notant interdum,vt futura.

17 *Sicut quæ conceperit*: hic verſus, & ſequens continent illas querimonias,atque obmurmurationes, quas ſolent pij homines fundere. *Cùm appropinquauerit*: vulg. doctè vitauit hebraiſmum,qui tria futura coniungit, quæ ego per præſens verti: is enim vſus eſt futurorum. *In doloribus ſuis*: vox propriè funes ſignificat: transfertur autem ad vehementiſſimos dolores,quibus non minus conſtringimur,quàm funibus,& ex quibus noſmetipſos explicare non poſſumus. vide ſuprà cap. 13. nos eadem metaphora vtimur; dolores illam conſtringunt. *A facie tua*. hebraiſmus, eſt, id eſt, propter te; & ſequentibus poteſt cõiungi. Hæc eſt illamet querimonia,quam adducit ex Dauide Paulus Rom. 8.& in ſe, & diſcipulis adimpletam ſignificat; Propter tẽ mortificamur tota die; æſtimati ſumus, ſicut oues occiſionis. exurge,quare obdormis &c.

18 *Concepimus, parturiuimus &c*. grauidis,& parturiẽtibus,atque parientibus meritò comparari poſſumus: partus tamen noſtri ſpiritales ſunt; laboramus non minus, quàm grauidæ; gemimus, & dolemus,non minus,quàm parturientes:ſimili cura angimur,quaſi matres erga infantulos ſuos: at ſalutes non fecimus in terra: nihil enim dignum tua miſericordia egimus:propterea adhuc perſiſtunt in ſua infidelitate habitatores orbis. Hæc eſt lectio vulg. interpretis, & hunc ſenſum elicit Hieronymus ex Hebræo in commentariis: ſupplenda eſt ergo præpoſitio על Super, vel ב In, ſalutes non fecimus ſuper terram: nam in hebr. nihil eſt eiuſmodi. quam interpretationem tantum abeſt, vt abiiciam, vt eam dictis Apoſtolorum facilè confirmari poſſe putem:adduco tamen alterã, quæ nihil ſupplet, ſed verbum verbo reddit; quam nemo eorum, qui veritatem hebraicam ſe vertere affirmant, reprehendere meritò poterit: Hebræo enim reſpondet,& præcedentibus cohæret. Et quidem vocem רוח non pro vento, vt multi à Rabinis edocti,hoc in loco accipio,ſed cum nomine ſequenti coniungo ישעת, ſpiritum ſalutum. Quamuis inquiant, ſimiles ſimus grauidis,parturiẽtibus,& parientibus; propter dolores,curas, & ſolicitudines, quibus angimur,patiẽter ferimus:maledicimur & benedicimus: blaſphemamur,&obſecramus:nulli malũ pro malo reddimus; immo ſpiritum

ſpiritum ſalutum ſaluberrimum,& gratiſſimum ſpiramus : Chriſti enim bonus odor ſumus. poſtea verbum עשה (cuius ampliſſima eſt ſignificatio, ſeu, vt verius dicam, acceptio, & varius vſus) pro conficere,ſeu comprimere,non pro facere,abſolutè accipio. Soph. 3. Ecce ego conficio omnes affligentes te &c. & Ezech. 23. Ibi cõpreſſerunt,vel confecerunt vbera virginitatis earum. vulg. Fractæ ſunt mammæ &c. & Soph. 3. verbo interficiendi reddidit. inquiũt ergo pij, non compreſſimus, non confecimus, non confregimus terram : neminem læſimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus:ne quem veſtrum grauemus,pro his,quibus indigemus,manibus noſtris laboramus:lucrari omnes volumus,& ad ſalutem perducere; homines quærimus,non eorum bona. flemus cũ flentibus, gaudemus cum gaudentibus : denique imperium non exercemus in homines; neque terram nobis ſubigimus. Tandem illam vocem ובל non pro, Ideo, aut, Propterea, ſed, vt manifeſtè ſonat,pro, Et non,ſeu,Neque,accipio. Neque inquiunt,ceciderũt habitatores orbis; nõ de ſua poſſeſſione eiecti ſunt; neque eos deleuimus,aut interfecimus : vel potius ובל accipiendum pro, Non tamen,vt ſit ſenſus, Illi nos premunt,nos perſequuntur immerentes nos contrà,ſpiritum ſalutis ſpiramus; illis non nocemus; neq; bona eorum diripimus:tu tamen domine,hæc cùm ſcias, ſinis eos viuere, & regnare. non cadũt habitatores orbis. quæ querimoniæ, etſi omnibus, qui piè viuunt, conueniunt, maximè diſcipulis domini, poſtquam in cælum conſcendit, ante Ieroſolymorum euerſionem. vnde verſu ſequenti eos conſolatur dominus.

Viuent mortui tui : illi, quos nunc tyranni interficiunt, veluti 19
oues,aut arietes, rurſum viuent, ac reſurgent ad veram vitam,non ſicut ipſi tyranni, de quibus ſuprà verſ. 14. *Interfecti mei* : tui ſunt, ac mei:eſtque veluti correctio,quid tuos dico? mei,mei, inquam, ſunt; meorum ego rationem habebo : nolite ergo triſtari; neque timeatis eos, qui tantùm occidunt corpus : ego quoque Deus mortuorum ſum : apud me viuunt, iterumque viuent. Notandum tamen videtur, eſſe hîc nomen ſingulare נבלה, quod non dubium, quin corpus exangue, & anima vacuum ſignificet, ac vitæ muniis carens, & collectiuè videtur capi, ſicut Pſal. 79. Dederunt cadauer ſeruorum tuorum volatili in eſcam. manifeſtum eſt autem, quòd de corporibus interfectorum erat ſermo. quare hîc non malè vulg. interfectos vertit. vir tamen quidam doctus, myſterium hoc loco olfecit, quòd corpora fideliũ collectiuè corpus ſuũ vocauit, quòd omnes ſint corpus Chriſti, & tanquã membra cum capite Chriſto ſint reſurrecturi: ideoque nomini ſingulari addidiſſe

addidiſſe verbum plur. corpus meum reſurgent.

Qui habitatis in puluere: ita defunctorum corpora vocat, in puluerem,& cineres iam redacta. *Ros lucis.* אור lux eſt,hîc legitur אורות numero multitudinis forma feminina, quod tam Rabini, quàm noſtri olera interpretantur: cuius non habent aliud ſignum,quàm verba 2. Reg. 4. Egreſſus eſt vnus in agrum, vt colligeret אורות, pro quo Chald. dixit ירוקנים, id eſt,viridia. à gratia ergo ſic dictas herbas exiſtimo,& quæ viridia ſunt,metaphoricè hoc nomine appellantur:ſunt enim iucunda, & grata oculis:at אור nomen eſt refocillationis,gratiæ,lætitiæ,vitæ,adeoq́ue omnis boni; neque lucem tantùm hanc, quam videmus, deſignat. quare licet hoc loco vertere poſſemus, ros olerum,vel viridium &c. id eſt,qui olera recreat, & herbis gratiſſimus eſt: malui tamen pro luce cum vulg. accipere,& rorem matutinum dicere,vt ſignificationem,& numerum aliquo pacto exprimerem: quæ verſio eundem ſenſum habere poteſt, quem altera. Ros, inquit, qui ſuper te deciderit, & quo irrorabitur puluis tuus,erit,ſicut ros matutinus: quo videlicet excitantur olera, herbæ, & viridia omnia,atque reuiuiſcunt. Quid ſi ſit alluſio ad locum Pſal. iuxta heb. Ex vtero auroræ tibi ros iuuẽtus tua? quo in loco propheta agit de exercitu, & electa iuuentute per Chriſtum ad deſtruendum imperium Satanę,& propagandum euangelium per totum orbem: quam iuuentutem comparat rori matutino, tum ob gratiam, & virtutem, tum etiam ob copiam & diſcenſum ſine ſtrepitu? certè ſi hic locus non de iam mortuis, & cadaueribus intelligatur; ſed de iis, qui tanquã mortui reputantur,& cum deſcendentibus in lacũ,& in puluere habitãtibus connumerantur ob cõtinuas afflictiones,& mortẽ,quam præ oculis ſemper habere videntur; cuiuſmodi erãt diſcipuli domini; nõ fuerit hæc nimis violenta interpretatio. Tua iuuentus, ô mi popule,erit veluti ros matutinus,quæ terram gigantum detrahat in ruinam, patriam gigantum vaſtet, violentorum tyrannidem deleat. adde,quòd Iudæa (quam ſuperiori verſu dicebant adhuc ſtare,neque eius habitatores corruiſſe) ideo vaſtata eſt, quia Iudæi prædicationem Apoſtolorum recipere noluerunt.

20 *Intra in cubicula.* חדר penetrale,ſeu conclaue internum,& ſecretum eſt. *Super te,* vel per te:tuis ipſe manibus,vbi ingreſſus fueris, conuerſus ad oſtium, claude ianuas: quod eſt eorum, qui ſeſe domum recipiunt, & nolunt à quoquam interpellari, ſed quieſcere, aut quidquam ſecretò facere, aut aliorum actibus ſe non immiſcere: neque aliud hîc commendat Deus ſuis,niſi vt quieti ſint, neque deſperatione, aut diffidentia deſpondeant animum, vtq́; in

ſilentio

ſilentio Deum toto cordis affectu deprecentur (eiſdem enim propè verbis in euangelio dominus orare docens ſuos erudiebat) atq; vt actionibus, ac negotiis aliorum abſtinerent; neq; ſoliciti eſſent de quarumvis rerum viſibilium facie, aut viciſſitudine, aut tranſmutatione, ſed de Deo, cuius prouidentia omnia diſpenſantur.

Modicum ad momentum: ego verba expreſſi, eodem tamen ſenſu, circiter modicum momentum; Latini, tantiſper dum &c. ſignificat interdum dura pati probos propter improborum viciniam: immo verò cùm hæc iis, qui ab aliis vexabantur, dicta ſint, manifeſtè vel ex hoc loco apparet ex domini indignatione interdum proficiſci, vt improbi probos affligant: ex indignatione, inquã, qua ad vindictã improborum cõmouetur. Non eſt autẽ leue vltionis genus, adeò deprauari rationalem creaturã, vt innocuis iniuriam faciant: ſed benè eſt, quòd audiuimus licere probis, vel in mediis afflictionibus, perinde tutis, & quietis eſſe, atque ijs, qui intra penetralia, clauſo oſtio, in vtramque aurem dormiunt. vbi quoq; vides quamcũq; calamitatẽ patiatur vir pius, vel ab aliis, vel quia inter improbos degit, quos Deus fame, peſte, aut bellis diuexat, nõ fore diuturnam, ſed ad modicum momentum tantùm durare. nam ſi filiũ pater à ſeruo verberari pręcepit, quî fieri poteſt vt diu diſſimulet? abibit ne in forũ, aut aliud quidpiã negotii faciet oblitus, tandiu ſe filium verberari iuſſiſſe quoad ipſe aliud ſignificaret? minimè gentium. Ingrediamur igitur penetralia, & conſilium domini ſequamur, & momentum, breuiſſimumque tẽpus omne afflictionis eſſe putabimus. huc fortè reſpexit Apoſtolus, cùm leue & momentaneum tribulationis dixit. in foro autem commorantibus, tepidis, & orare ad Deum neſcientibus, nihil mirum, ſi longum afflictionis, ac tempeſtatis tempus appareat.

Egredietur: mos eſt ſcripturę affingere Deo actus humanos. egredietur, inquit, vt viſitet, requirat, ſeu recenſeat, & rationem ducat 11
iniquitatum infidelium Iudæorum, & aliorum, qui ſeruos ſuos malè tractabant, atque accipiebant. *Sanguinem*, vel ſanguines, id eſt, homicidia. quare mox idem repetens interfectos dixit. idem autem eſt operire ſuper interfectos, & operire interfectos: vtroque enim modo loquuntur Hebræi. Pſal. 85. Operuiſti omne erratum eorum, & Prou. 10. Super omnes tranſgreſſiones operiet caritas, id eſt operimentum extendet: quam ſententiam ſic reddidit Petrus Apoſtolus 1. epiſt. cap. 4. Caritas operit multitudinem peccatorum. eſt autem operire interfectiones, conniuere, diſſimulare, non punire. ſignificat verò his verbis tunc manifeſtum fore, quantam cædem fecerint improbi; quot quantiſque iniuriis

ſeruos Dei affecerint: neque erit vllus prætextus, aut excuſatio: nam & muta elementa aduerſus impios teſtabuntur. intellige autem hæc de vaſtatione Iudææ, quæ fuit typus quidam poſtremæ illius totius orbis.

CAPVT VIGESIMVMSEPTIMVM.

Noua.		Vetus.
IN tempore illo viſitabit Iehoua *gladio ſuo duro, et magno, & forti ſuper Leuiathan ſerpentem teretem, et ſuper Leuiathan ſerpentem tortuoſum; & occidet draconem, qui eſt in mari.*	1	*IN die illa viſitabit dominus in gladio ſuo duro, & grandi, & forti ſuper Leuiathan ſerpentem vectem, & ſuper Leuiathan ſerpentem tortuoſum; & occidet cetum, qui eſt in mari.*
In die illo alternis canite vineæ turbidi.	2	*In die illa vinea meri cantabit ei.*
Ego Iehoua *conſeruo eam, ſingulis momẽtis irrigo eam, ne fiat viſitatio contra eam, nocte, ac die cingo eam.*	3	*Ego dominus, qui ſeruo eam, repentè propinabo ei, ne forte viſitetur contra eam, nocte, & die ſeruo eam.*
Murus nullus mihi eſt: quis dabit me ſenticetum ſpinarum ad bellum? tranſgrediar contra eam, ſuccendam eam pariter.	4	*Indignatio non eſt mihi: quis dabit me ſpinam, & veprem in prælio: grădiar ſuper eam, ſuccendam eam pariter.*
O ſi apprehenderet munitionem meam, faceret pacem mihi, pacem faceret mihi.	5	*An potius tenebit fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacem faciet mihi.*
Venientes *radices agerent* Iacobitæ: *florerent, & germinarent Iſraelitæ, & replerent ſuperficiem orbis prouentu.*	6	*Qui egredientur impetu à* Iacob, *florebit & germinabit Iſrael, & implebunt faciem orbis ſemine.*
Nunquid *iuxta plagam percutientis eũ percuſſit illum? aut iuxta interfectionem interficientium eum, interfecit?*	7	*Nũquid iuxta plagam percutientis ſe percuſſit eum? aut ſicut occidit interfectos eius ſic occiſus eſt?*
In menſurando, in dimittendo eam corripies eam: ingemuit in ſpiritu ſuo duro in die Subſolani.	8	*In menſura contra menſurã, cùm abiecta fuerit, iudicabis eam: meditata eſt in ſpiritu ſuo per diem æſtus.*
Iccirco *hac condicione expiabitur iniquitas* Iacob: *& hic omnis fructus auferre erratum eius, modò ponat ipſe omnes lapides altaris, quaſi la-*	9	*Iccirco ſuper hoc dimittetur iniquitas domui* Iacob: *& iſte omnis fructus; vt auferatur peccatũ eius, cùm poſuerit omnes lapides altaris, ſicut la-*

Noua.		Vetus.
Lapides calcis contritos, nec erigantur luci,& ſolaria.		*lapides cineris alliſos, non ſtabunt luci,& delubra.*
At ciuitas muris cincta erit ſolitaria, paſcuum dimiſſum, atque derelictum, ſicut deſertum: ibi paſcetur vitulus, et ibi accubabit, et conſumet prominentias eius.	10	*Ciuitas enim munita deſolata erit, ſpecioſa relinquetur, & dimittetur, quaſi deſertum: ibi paſcetur vitulus, & ibi accubabit, & conſumet ſummitates eius.*
In ariditate palmites eius confringentur, mulieres venientes ſuccēdant eos. quia non eſt populus intelligens: iccirco non miſerebitur eius, qui fecit ipſum, et formator eius non gratificabit eum.	11	*In ſiccitate meſſes illius conterentur mulieres venientes, & docentes eam: non eſt enim populus ſapiens; propterea non miſerebitur eius, qui fecit eum; & qui formauit eum, non parcet ei.*
Et erit, in die illo excutiet Iehoua à culmo fluuij vſq; ad flumen Aegypti;& vos colligemini vnus poſt aliū filij Iſrael.	12	*Et erit: in die illa percutiet dominus ab alueo fluminis vſque ad torrentem Aegypti; et vos congregabimini vnus, & vnus filij Iſrael.*
In tempore illo increpabitur tuba magna:& venient, qui ablati erant in terram Aſſur, et expulſi in terram Aegypti; & ſupplicabunt Iehoua in monte ſancto in Ieruſalem.	13	*Et erit: in die illa clangetur in tuba magna; et venient qui perditi fuerant de terra Aſſyriorum, & qui de terra Aegypti; & adorabunt dominum in monte ſancto in Ieruſalem.*

IN verbis hæc annotanda ſunt, *Leuiathan* dicitur à verbo לוה, 1 id eſt, additum fuit, quòd & membra, & ſquamę ſibi cohæreant &c. eius deſcriptionem habes apud Iob 40. *Vectem.* בריח ego hic teretem dixi. nam Iob 26. & hoc loco vbi de ſerpente dicitur, ſcribitur ſine iod, & aliis punctis: vnde non leui coniectura ductus, exiſtimo eſſe nomen adiectiuum, vt ſit idem, quod teres, ſeu lubricus: quæ ſunt ſerpentis epitheta, & cum ſignificatione radicis conueniunt. *Tortuoſum*: ſerpenti tribuitur, vel quòd in gyros torqueatur, dum ſerpit, vel quod orbiculatus quieſcat. non ſolùm autem figuram ſignificat, ſed quietem, immo & confidentiam in aſtutia, & viribus ſuis. *Cetum*. תנים draco eſt tam terreſtris, quàm marinus: de terreſtri dicitur Exod. 7. & Pſal. 91. de marino Iob. 7. vide Plinium lib. 9. cap. 3. Manifeſtum eſt autem, quòd tam Leuiathan, quàm Tynnus typum gerant Satanæ, & Antichriſti, & regni, quod in mundo habebat: nā ſicut mūdum ſcriptura mare, ſic & mundi principes magnorū piſcium nomine appellat. Pſal. 74. Tu cōculcaſti capita Leuiathan, id eſt, principes

Pharaonis regis Aegyptiorum.interpretationem tamen eorũ,qui hoc loco regem Aſſyrium,& Aegyptium intelligunt, quorum alter ad Nilum,alter ad Eufratem imperabat,non probo. nam ſicut ſuperiora de vaſtatione Iudææ propter incredulitatem intelligenda ſunt,ita hęc de eiectione principis huius mundi accipiẽda exiſtimo:qui prædicatione verbi Dei, quod eſt penetrabilius omni gladio ancipiti,poſt vaſtatam Iudæam de imperio cecidit:nã idolorum cultus per euangeliũ interiit,& diſcipuli domini ſerpentes tollebant,& calcabant ſuper ſerpentes,& ſcorpiones,& ſuper omnem virtutem inimici.

2 *Vinea meri*: puto in hac voce conſiſtere bonam partem intelligentiæ totius huius capitis, quam aſſequi nõ ita facile eſt verbum חמר turbidum eſſe, ſeu luculentum eſſe ſignificat: vnde hemer nomen,quo vinum rubrũ vocant Hebræi, quod olim in pretio erat, vt apparet ex Deut.32. idem quoque vinum ex tropo Hebræis familiari ſymbolum erat calamitatis, afflictionis, & vindictæ diuinæ,vt apparet ex Pſ.75.vbi dicitur,quòd dominus propinaret peccatoribus calicem,in quo vinum eſſet rubrum , ſeu turbidum &c. cùm ergo de vaſtatione populi Dei ſuperius verba feciſſet;iã nunc quam nam ob cauſſam hæc mala immiſſurus eſſet Deus in populum ſuum,explicare decreuit propheta cantico , prout prophetis mos erat,quod alternis iubet decãtari vineæ populi Dei,quam vocat vineam turbidi:quo nomine quodammodo ludit.nam quæ vini pretioſi ferax fuerat , quod turbidum ſeu rubrum dicebatur,vinum turbidum de calice diuinæ iræ eſſet ebibitura.Pro cantare,dixi alternis canere: quia hæc eſt acceptio verbi interdum cum dandi caſu conſtructi,vt Num.21.Aſcende bëer,reſpondete illi,id eſt, alternis canite. & 1. Sam. 21. Non ne huic reſpondebant in choris &c.

3 *Ego dominus, qui &c.* negare non poſſunt vel ipſi Rabini , vulg. interpretem hoc in loco Hebræa reddidiſſe:nam iuxta eorum diſtinctiones, & ab eis aſſignatas interpretationes ſingula reddidit. dicunt autem eſſe veluti dialogũ quendam Dei ſecũ colloquẽtis, qui nũc propenſum ſe ad miſericordiã,nunc ad iram oſtendit:ſed cùm(vt ingenuè fatear) non intelligerem, qua ratione partes huius colloquij cohærerent,& varietatem interpretationũ (quæ difficultatis mihi eſt ſæpe ſignum)conſpicerem,atq; conferrem;hæſi planè,quouſq; abraſis punctis,ac diſtinctionibus, rem mecum,ac cum Deo tacitus cœpi expendere:tandẽ altera mihi interpretatio affulſit,quam hîc apponere volui.non vt eam vulg.aut aliorũ commentariis præferam, ſed in gratiam pij, ac diligentis lectoris.exiſtimo

ſtimo autem eſſe dialogiſmum, cuius veluti titulus, in quo argumentum continetur, eſt: Alternis canite vineæ turbidi. Hoc autem tertio verſu, qui eſt primus cantici, Deus loquitur, ad hunc modũ; Ego Iehoua ſeruo vineam hanc, vel conſeruator eius ſum: qui rego, qui protego, qui curam eius gero; ad ſingula quoque momenta irrigo eam: hic mihi mos ſemper fuit, ſemper ad populũ meum miſi prophetas, atq; doctores, qui eum, tanquam vineam, cæleſtis doctrinæ imbribus rigarent. רגע momentum eſt, numero multitudinis cũ ל, vt hoc loco, eſt ad momenta, id eſt, ſingulis momentis, ſeu frequentiſſimè. *Ne fortè viſitetur &c.* neque his, inquit Deus, beneficiis contentus, ne animalia, aut fures eã deuaſtent, eam die, noctuque cingo, circumeo, non minus intentus, ne quis irruat, vt noceat, quàm qui obſidet ciuitatem, ne quis elabatur, aut in auxilium veniat. poteſt enim eſſe hoc futurũ à multis verbis, præſertim ſi puncta deleas. mihi placuit iſte ſenſus, cui fauent verba Rab. Immã in illud Pſal. Tu formaſti me: vel potius, inquit, obſediſti me, id eſt, circumdediſti me vndequaque ſcientia tua, inſtar exercitus, qui manet in obſidione contra ciuitatem, & circumdat eam, ne fugiant & euadant homines ex ea. ſignificat ergo dominus, quòd pro muro, & cuſtodibus illi populo fuerit: ne viſitetur, inquit, contra eam: vel ne recenſeatur, id eſt, ne quis ſecum rationem ducat ei nocendi. hæc eſt enim vis huius conſtructionis, vt ſuprà cap. 24. Requiret contra militiam cæli. & ſuprà verſ. primo, Super Leuiathan, vel contrà &c. Malui autem verbo cingendi reddere propter verbũ, ne viſitetur, aut requiratur contra eam: vigiliis enim, & huiuſmodi circumitionibus obuiare ſolemus, & præcauere repentinas irruptiones, has auertebat dominus à populo ſuo.

Hoc ſecundo cantici verſu inducitur ipſa vinea loquens in hũc 4
modum; Murus non eſt mihi, quis daret me ſentes & ſpinas in bello? quæ certè verba ſunt & ingrati, & infidelis animi, qui ſpreto Dei fauore & Dei protectione diffidens, humana auxilia anxius quærit: qui morbus adeò Iudæorũ peculiaris fuit, vt vix ſit in ſcripturis pagina, quæ eorum ingratitudinem, atque diffidentiã non coarguat: loquitur autem populus ſub nomine vineæ, ideoque in eadem ſimilitudine perſeuerãs, vbi ſibi deeſſe murũ dixit, ſenticetum, ſeu vepricetum optat, quo circũmuniri ſolent vineæ. vide ſuprà cap. 5, verſ. 5. & cap. 8. verſ. vltimo. populus ergo Iſrael non ſatis muris, & munitionibus ciuitatum ſuarum fidens, auxiliares copias haſtatorũ, & ſagittariorum ſibi adeſſe optat: quibus poſſit belli tẽpore hoſtibus reſiſtere, & Romanos, aut quoſuis alios propulſare. ſuprà cap. 10. verſ. 17. videbis his ipſis nominibus ſpinarũ, &

veprium ſignificatas militum acies. At quis ignorat, חמה aliis atque aliis punctis, ſolem, ſocerum, iram, atque murum ſignificare? non dicit autem, quis dabit mihi, ſed me, nempe, quòd totus optaret in armatos milites conuerti. Quæ ſequuntur autem in eodem verſu, verba ſunt domini. Tranſgrediar contra eam: ſuccendam eam pariter. hæc eſt diffidentiæ, & ingratitudinis Iudæorum pœna. Tranſgrediar, inquit, contra eam, id eſt, transferam me ad hoſtes, hoſtiũ poſthac iam partes agam, & aduerſus eam pugnabo. Hæc eſt vis verbi פשע cum ב conſtructi: quòd ſi in vepres, & ſpinas tota verſa ſit, ſuccendam eam pariter veluti ignis, qui ſenticetum depaſcit. Hic mecum conſidera Chriſtiane lector, quàm iniquo animo ferat bonus Deus noſter, ſi oblatum ipſius auxilium (quod certè omnibus piis, & in ſe confidentibus certò promittit) reſpuentes, aliunde nobis vires, & alia nobis propugnacula paremus: quod comprobant hiſtoriæ lib. Reg. & caput huius prophetæ 7. &c. Nota quoque eſt illa maledictio Ierem. in eos, qui ponunt carnem brachium ſuum, & à Deo recedit cor eorum.

5 Etiam hoc verſu, & ſequenti verba ſunt domini. או vtinam, ô ſi apprehenderet munitionem meam [ô ſi] pacem mihi, vel mecum faceret: pacem, inquam, mecum faceret. Quantum, inquit, præſtitiſſet populum hunc firmiter, ac tenaciter meam munitionem apprehendere, ô quàm benè ſibi conſuluiſſet: ô ſi non alium murum, non alios milites, quàm me voluiſſet: ô ſi mecũ pacem voluiſſet facere: ô vtinam pacem mecum ſtabilem ſeruare voluiſſet. Sequenti verſu ſequitur, quid inde lucri conſequeretur. ſimilis locus eſt Pſ. 50. Vtinã populus meus audiſſet me: & Iſrael in viis meis ambulaſſet. vbi repetenda eſt particula optantis, & futurum eodem modo accipiendum, vt hoc loco. מעז hic accepi, ſicut ſuprà 23. vbi dicitur de Tyro, quòd eſſet munitio maris: & 25. quòd dominus fuiſſet munitio inopi, & mille aliis locis. Suprà autem verſ. 3. dominus dixerat, ꝙ eam ſeruaſſet, & cinxiſſet &c. de hac munitione hìc ergo ſermo eſt. hãc certè apprehẽdit Ioſaphat, quãdo in oratione dicebat, hoc tantũm reſidui ſibi eſſe, vt oculos ſuos ad Deũ dirigerent &c. alij etiã ſancti viri hoc nomine מעז ſæpe Deũ ſuũ vocabãt. Pſ. 37. 31. & 37. Dominus munitio vitæ meę, à quo trepidabo? hanc mentem igitur illis optat benigniſſimus pater, quã habẽt pij omnes. inſuper vt cum Deo voluiſſent pacẽ, non bellum; hanc quoq; dominus flens ſuper Ieruſalẽ Iudæis optabat, cùm diceret, O ſi cognouiſſes & tu Ieruſalem, quæ ego noui, certè in hac die tua, quæ ad pacem tibi neceſſaria forent, comparares, fidem videlicet in filium Dei, & agnitionẽ viſitationis diuinę. huc

quoque

quoque facit, quod ex euangelio habemus, prudentem regem, qui pauciores habet copias, legationem de pace mittere ad eum, qui cum multò maioribus venit: verùm etiam ſi qui Dei adiutoriũ deſpicit, Deum non ſibi tantùm redderet inimicũ, adhuc tamen imprudentiæ cõuinceretur. Quid ſi ad hoſtes hac ipſa diffidẽtia eum tranſire compellimus? illa quoq; pacis repetitio indicat, quantum hanc pacem optarit piiſſimus Deus. Non dubiũ, quin, cùm de vaſtatione populi Iſraelitici hîc ſit ſermo, filius Dei dominus Ieſus ſit illa munitio, quam apprehendere, & pax, ſeu pacis auctor, per quem reconciliari velle debuiſſent.

Qui egredientur. quia, iuxta interpretationem noſtram, hic ver- 6
ſus à ſuperiori pendet, quo explicatur, quæ bona conſequerentur
Iſraelitæ, ſi cum Deo pacem facerent &c. futura per ſubiuncti-
uum, quo carent, vertenda duxi: quod quia plerique interpretes
non animaduerterunt, ſecuti Rabinos, participium באים, id eſt,
venientes, temporis eſſe dixerunt, & nomen, dies, de ſuo ſupplent,
neſcio qua auctoritate. at vulg. interpres ישרש in ſecunda coniu-
gatione accepit, in qua eradicare ſignificat, & pro egredientes era
dicabitur Iacob, dixit; Qui impetu egredientur à Iacob, id eſt, qui
ab eo reſiliunt, & infidelitatem aliorum ſequi nolunt, facient ſci-
licet, pacem mecum. Ego eam, quam cepi, interpretationem, ſe-
cutus, participium venientes cum nomine Iacob, proinde etiam
cum verbo ſingulari, radices aget, conſtruendum putaui. Abutun-
tur autem verbo veniendi ſæpiſſime, pro continuationis, aut pro
temporis particula, Tandem, paullò pòſt: venientes venient cũ ex-
ultatione, id eſt, paullò pòſt veniẽt, tandẽ venient, ſicut ſuprà cap.
2. pro agite, ſeu adeſte dixit, Venite, & ambulemus. ita accipere
poſſemus hoc loco tandem radices ageret Iacob. nam ישרש in ter-
tia eſt radicare, radices agere, vt Pſal. 80. Radicauit radices ſuas, &
impleuit terram. Radices, inquit, agerent filij Iacob, non irent in
captiuitatem, ſed ſtabiles eſſent in patria: florerent etiam, ſeu pro-
ſperè agerent, vt fuit in diebus Dauidis, & Salomonis: germinarẽt
quoq;, & fructus ſuauiſſimos producerent; vuas, non labruſcas;
iuſtitiam, non clamorem; fidẽ & miſericordiam, non perfidiam,
& immanitatem: inſuper & totum orbem prouentu, ſeu fructu im
plerent, ſupra modum multiplicarentur, & per totũ orbem colo-
nias poſſent deducere. ſimilis vſus eſt futurorũ in eo loco Pſ. quẽ
ſuprà adduxi, Vtinam Iſrael audiſſet me &c. cito citius inimicos
illorum humiliabo, & ſuper oppreſſores eorum reducam manum
meam, id eſt, humiliarem, reducerem &c.

Nũquid iuxta &c. chorus loquitur. dixerat irat⁹, Trãſgrediar cõtra 7

eum,ſuccendam eam pariter:interrogatur ergo propheta, nūquid ita offenderent,vt caderent? nunquid repelleret dominus populum ſuum? num funditus delere decreuiſſet? nunquid percuſſit eum iuxta plagam percutientium Iſraelem? id eſt, num dominus percuſſit Iſraelem,vt eum percutere ſolēt percuſſores eius? vel ſic: nunquid ita interficiendus eſt totus Iſrael, quemadmodum occiſi iam ſunt plurimi ex eis? Hunc ſenſum videtur ſecutus vulgatus; alij aliter aliquantulum·iuxta variationem enim punctorum, variè quoq; reddere potes, ſed eodem ferè ſenſu; an ſcilicet, plaga inimici,vt alibi ait,percuſſit Iſraelem? ego cērtè phraſim quandā Hebræis peculiarē hîc eſſe exiſtimo,qua interdum & nos vtimur, an percuſſit eum,quaſi percuteret eū?id eſt,percuſſit ne eū, quemadmodum percutit is, qui ex animo percutit, & nihil aliud vult, quàm percutere?aut ita interfecit, & eo animo, quo hoſtes eū hactenus interfecerunt?qui nihil aliud volebant,quàm delere,& impotenti animo ſatisfacere?nam הרג diuerſa pūctatione, actiuum, aut paſſiuum eſt:ipſi enim Hebræi in his variant, vt manifeſtum ſit, non eandem omnibus, & inuariabilem fuiſſe prolationem, & vocales non olim appoſitas fuiſſe in bibliis. quod ideo ſæpius repetimus:quia ex hac vna re explicationem difficilium locorum pendêre videmus.

8 *In menſura contra menſuram*, id eſt:vt menſurauit, ſic remetietur ei. hunc ſenſum putauit vulg. latere in duplicato nomine סאה, quod duplicatum fit סאסאה: quaſi dicat, in menſura menſuræ. ſed dicere poſſumus eſſe verbum ſecundæ cōiugationis à nomine סאה deductum, quod menſuram aridorum notat, quam exiſtimo in euangelio voce conſona ſatum dici. hinc verbum duplicatum pro menſurare ſato. Reſpondet ergo propheta, Non repulit populum ſuum,non plaga inimici percuſſit,non quaſi ex animo,ac delere volens,non ſimul effundet omnem iram ſuam: ſed tu domine caſtigabis eum,atque corripies in menſurando,in dimittendo, id eſt, implendo menſuram,atque effundendo eam: ſimilis in caſtigando eris meſuranti ſato triticum. quo ſignificat,neque omnino delendos,neque omnino à caſtigatione ſuperſedendum: ſed adhibito modo,& regula quadam, vt poſt flagella, alia flagella congeminet,quaſi qui non punire ex animo velit, ſed iuſtū iudicium exercendo ad pænitentiam abducere. Quòd autem verbum שלח, id eſt,miſit,etiam de effuſione dicatur,vide Iob. 5. Mittit aquas ſuper ſuperficiem platearum &c.vnde quod hic non nulli afferūt ex Rabinis, vt שלחה ſit fructus hortorum (præterquā quòd nuſquam in ſingulari,ſed ſemel in plurali reperitur שלחים,id eſt,emiſſiones,

ſeu

ſeu plantæ Cant.4.)ridiculum eſt,& nihil ad rem facit, cùm non
nocendum hortis,ſed ciuitates exurendas,& terram vaſtandã hoc
cap.non obſcurè ſignificet . eſt ergo infinitiuus cum affixo femi-
nino,& ita accepit vulgatus, qui veritati propius ſemper accedit.
Pudet hîc Munſteri verſionem,quam rectius corruptionem dixe-
ris, apponere. *Iudicabis illam.* ריב non ſolùm dicitur de ea cõtentio-
ne, quæ fit verbis,de diſceptatione,videlicet,& lite, ſed interdum
de ea,quæ factis,& operibus conſtat, vt Iud.11. & Geneſ. 26. Hic
etiam ſenſus hoc loco eſſe poteſt, in menſurando, in dimittendo
litigabis cum ea, id eſt, æquo iure cũ ea litigabis.Sed prior inter-
pretatio ſimplicior eſt. *Meditata eſt*: de populo Iſraelitico intelli-
genda ſunt hæc: eſtque rurſus vox chori. Ingemuit Iſrael in ſpiri-
tu ſuo illo duro, ac pertinaci, quem ad pænitentiam flectere vix
quiſquam poteſt: iam dolet, iam pænitet: vel iam præ vi doloris ge
mens ſpiritum difficulter trahit,cum ſpiritu difficili gemit . ſicut
accidere ſolet,dum flat ventus Subſolanus, ſeu orientalis, qui in
æſtate eſt calidiſſimus: ſic Iſrael,dum affligitur,dum vritur, inge-
miſcit.& de iis dicitur,qui ad cognitionem erroris,& infidelitatis
ſuæ peruenerunt ex conſideratione diuinæ vindictæ.

Iccirco: reſpondet propheta,igitur propter hoc ipſum , quòd ſic 9
ingemiſcit, & dolet, expiabitur eius iniquitas; immo hic omnis
fructus eſt: nihil aliud Deus illa correptione volebat,quàm aufer-
re erratum eius: non percutiebat, vt percuteret, ſicut hoſtes fa-
ciunt; ſed ad hoc percutiebat,vt auferret peccatum adducẽdo vi-
delicet Iſraelem ad pænitentiã,quam verã eſſe hac vna re compro
babit,ſi redigat lapides altarium,quæ in honorem falſorum deo-
rum erexerat, in puluerẽ, quemadmodũ lapides calcis ; nec poſt-
hac luci,aut ſimulacra erigantur,aut conſiſtant.& hanc puto ger-
manã expoſitionem huius loci . *Super hoc.* בזאת in hoc , id eſt, hac
vna re,& hac vna lege,ſeu cõdicione,nempe ſi doleat: vel in hoc,
id eſt, propter hoc, quòd ſic doluit, *Dimittetur iniquitas*. כפר, vt
iam dixi,propriè eſt oblinire, vel rem quampiam pice,bitumine,
calce &c. tegere: hinc (quia quæ non videntur, & occulta ſunt,
non puniuntur)transfertur ad expiationem, ſeu emundationem,
vt apparet ex Ezech.43.Accipies de ſanguine eius, & pones ſuper
quattuor cornua eius, expiabiſque illud, & expurgabis illud, &
Leuit. 16. nõ ſemel:hanc tranſlationẽ eleganter inſinuauit Iacob,
cùm ait,de muneribus, quæ mittebat fratri ſuo אכפרה faciem eius
munere: Operiam,inquit, faciem eius, id eſt, faciam muneribus
his, vt erga errata mea ſit, veluti obtecta facie, & immemor ſit
omnis iniuriæ. hoc ipſum crediderim Abimelech voluiſſe ſigni-

ficare Gen. 32.quando mille argẽteos,quos dabat Abrahæ, vocauit operimentum, ſeu velamen oculorum Sarræ, & omnium domeſticorum ipſius,vt omnes illi condonarent iniuriam, tanquam qui oculos velatos haberẽt,& nihil criminis vidiſſent. quare non malè hic verbo dimittendi,condonandi,aut expiandi,reddere poterimus.*Et hic omnis fructus*; hunc ſolum fructum caſtigationis ſuę habere vult dominus,auferre erratum eius. Quid manifeſtius ad commendandam nobis diuinam bonitatem, adeoque ipſam Dei iuſtitiam dici potuiſſet? *Cùm poſuerit*: ad verbum,in ponere ipſius, id eſt, ſi ponat ipſe: vel modò ponat ipſe: vel ablatio peccati in hoc conſiſtit, ſi ponat ipſe lapides &c. Hic nota non ſufficere gemitus,ſuſpiria, & dolorem animi, niſi etiam tollantur peccati & ſigna, & incitamenta, & ſuus Deo honos reddatur: dum videlicet nihil eorum,quæ oculis diuinæ maieſtatis diſplicent, ſtare vltrà conſpicitur:quo facit vehemens illa hyperbole, vt lapides altarium in puluerẽ redigantur: quemadmodum & Moſes vitulum aureum in puluerem comminutum, in potũ dedit,vt in ſeceſſum mitteretur,nullaq; impietatis veſtigia remanerent:quod quandiu non fit,neq; dimiſſum erratum, nobis confidamus. *Delubra*: iam ſuprà dixi propriè eſſe ſolis ſimulacra: ſed credo pro aliis idolis etiã accipi. Hæc autem nomina lucorũ,& ſimulacrorũ ſolent cæcis Iudæis imponere,vt hunc, & ſimiles locos ad tẽpora Ieſu non referant:cùm,vt iam ſuprà non ſemel annotaui,iſtis vocibus obtexerint prophetę ſua oracula:per ea autẽ intelliguntur auaritia,inuidia,ſuperbia,ceteræque huiuſmodi peſtes,quas colentes Iudæi, &ad eis recedere nolentes, à Deo percuſſi ſunt: neque eius vindictam vnquam euadent,niſi qui pænitentiam egerint.

10 *Ciuitas enim*: ego hic coniunctionem, vt ſæpe aliâs, vim aduerſatiuam habere exiſtimo,quaſi dicat, at non ita futurum eſt; non aget pænitentiam; non auferetur eius peccatum; non deſtruet aras &c. non igitur florebit,non germinabit &c. ſed ciuitas munita deſolata erit &c. ciuitas autem collectiuè,pro ciuitatibus accipitur,eſtque ſermo de vaſtatione Iudææ tam temporali, quàm ſpiritali: ſimul enim vtraque contigit. Ciuitates, inquit, ad quas ſolent ex pagis confugere propter muros &c. erunt ſolitariæ. *Speciosa*. nomen נוה paſſim in ſcriptura pro loco amœno, graminoſo,& paſcuo accipi videas: deinde & pro rure, adeoque & pro ipſis,qui ruri habitant,accipitur Pſ. 68. cùm ergo ciuitates dixiſſet in ſolitudinem redigendas,loca amœna, & paſcua dicit quoq; derelinquẽda, vt tam ciuitates, quàm villulæ ſint deſertis ſimiles. *Ibi paſcetur vitulus*: hic iam figuratè Titum deſignari puto,Veſpaſiani

ſiani filium, qui ſummitates, ſeu prominentias omnes, & quidquid excelſum, quidquid eminens, quidquid veluti à corroſione, & cõſumptione tutum videbatur in populo illo; immo quidquid fructiferum, cuiuſmodi ſunt vineæ prominentes palmites, corroſit, decerpſit, atque abſumpſit, ſicut ſi vituli vineam depaſcerent. ad metaphoram itaque vineæ redit.

In ſiccitate. ב, id eſt, cum: eſt autem hebraiſmus, quo nos quo- 11
que Luſitani vtimur, id eſt, præ ſiccitate; cum frigore, id eſt, præ frigore. *Meſſis illius.* de nomine, & acceptione קציר vide ſuprà 18. quòd decurtationem, putationemq́ue ſignificet, & aliquando palmites ipſos, qui amputantur. *Docentes eam.* participium מאירות eſt à verbo אור, quod in hiphil ſignificat illuſtrare, illuminare, lucidum facere: quare non mirum, quòd vulg. pro docere acceperit, præſertim cùm mox appellet populum inſipientem: quæ eſt autem maior inſipientia, quàm à feminis doceri? ſed perſeuerando in vineæ metaphora, alius ſenſus eſt, quem in verſione expreſſi. ſolent enim feminæ colligere fractas vites, & ramuſculos, vt ignem ſuccendant. comparat itaque ſynagogam, immo totam Iudæorũ remp. vineæ, cuius palmites præ ariditate franguntur, quos in ignem colligere ſolent. hũc locum illuſtrat ille Ioan. 15. vbi dominus ſe vineæ comparat, nos palmitibus; vbi tandẽ ait; Si quis in me non mãſerit, mittetur foras, ſicut palmes, & areſcet, & colligent eum, & in ignem mittent &c. cùm ergo maxima Iudæorum pars exciderit, & aruerit; igni aptos eos eſſe declarat, vt ad hũc locum alluſiſſe dominum exiſtimem. accipitur autem hîc participium מאירות, ſicut verbum ipſum Pſ. 18. Tu illuminas lucernam meam: accendis &c. *Non eſt populus ſapiens:* non hoc tantùm loco, ſed & aliis plurimis tribuitur Iudæorum perditio ignorantiæ: nam Deus huius ſæculi, obcæcauit mentes eorum, ne fulgeret illis euangelium glorioſum Dei beatiſſimi: Videntes non viderunt, & nouiſsima non conſiderauerunt, neq; agnouerunt tempus viſitationis ſuæ &c. non apprehendentes ergo Chriſtũ, neque munitionẽ Dei; immo reprobantes eũ, & Cęſari volentes ſubiecti eſſe, à Cæſare vaſtati ſunt. nã, quia obliti ſunt Dei, & eũ, qui ipſos fecerat, non cognouerũt, tradidit eos dilaniandos abſq; miſericordia &c. neq; eos gratificare voluit, id eſt, in gratiam recipere, atq; illis reconciliari: ſed proijciens repulit, iratus contra eos vehementer, vt eſt in vltimis lamentationum Ieremiæ verbis.

Percutiet. verbum חבט propriè eſt excutere cum quadã ſucciſio- 12
ne, vt fit in excuſſione frumentorum, vnde & verbo terendi reddi poſſet. *Ab alueo:* nomen in genere ſignificat, ductum, actũ, curſum,

ſeu fluxum, ſecundum eius rei, de qua dicitur condicionem, hoc certè loco שבלת נהר ipſe fluuius Eufrate dicitur, qui, veluti quædam ſemita, ſuo alueo fertur placidus: quia verò de trituratione erat ſermo, venuſtè ludit in verbis: culmi enim cum ſpicis, qui eadem voce Hebręis dicuntur, triturantur: quaſi ſignificet habitatores Eufratis trituraudos, veluti frumentum; vt ex illis, veluti ex paleis, educat Iſraelitas, veluti grana: idem intellige de fluuio Aegypti, id eſt, Aegyptiis: per vtroſque autem intellige omnes hoſtes populi Dei, qui diuexarant ſeruos Dei: è quorum tyrannide, cùm domino videtur, eripiũtur pij; immo intellige vniuerſas gentium nationes, inter quas erant diſperſi filij Dei, quos ante mundi conſtitutionem Deus in regnum filii ſui prædeſtinauerat: qui ſunt veri Iſraelitæ, qui ſectantur fidem patris ſui Abrahæ: quos venit filius Dei, vt congregaret in vnum, vt eſt apud Ioan. quam diſperſionẽ, atq; collectionem ſi Iudæi intelligerent, nequaquã in peccato morerentur. Cùm ergo propheta vaſtationẽ vineæ Dei deſcripſiſſet, & abiectionẽ populi electi, cauſis etiã appoſitis, decãtaſſet; more prophetico, quo nã pacto promiſſiones factæ patribus, adimplendæ forent, non potuit tacere: & de ſanctis reliquiis, quas totius prophetiæ ſuæ bonam partem ſuprà eſſe diximus, inſerit ſermonem: paucitatem autem ſeruandorum explicat illa loquendi forma. *Vnus & vnus*: vel, vt eſt in hebr, ad vnum vnus, vel poſt vnum vnus: quod non dicitur, niſi vbi eſt electio, & paucitas. vnde has reliquias, electionem vocat Paulus ad Rom. neq; aliud in his verbis triturationis, & collectionis hoc lóco intelligas, quàm electionem filiorum Dei ex medio nationum.

13 *In tuba magna*: iam quod obſcurè dixerat, planius effert, quòd ſcilicet per prædicationem euangelij facta fuerit illa trituratio, & electio: habere enim ventilabrum in manu dicebat Ioan. ad permundandam aream ſuam &c. eandem rem aliis verbis ſignificãs: concutiuntur autẽ mentes prædicatione euangelij, & manifeſtantur conſilia cordium; & præordinati ad vitam, fidem adhibent, vt eſt in actis Apoſtólorum: ceteri verò indurãtur; & è duobus, qui in vno lecto ſunt, alter aſſumitur, & alter relinquitur. Verùm enimuero, quia terendi, ſeu excutiendi verbum durum aliquantulum videbatur, poſſentq; dicere homines; Si ego palea ſum, non eſt, quòd triticum effici poſſim: me fecit Deus in cõtumeliam; non poſſum eſſe vas in honorem: quid commerui? omittit propheta illam metaphoram, in qua non niſi efficaciam verbi, & dignitatem filiorum Dei voluit ſignificare; & nomen tubæ inducit, cuius clangor ab omnibus auditur. ſed non omnes obediũt euangelio, vt cuiuſq; voluntatem

voluntatem præcipuam indurationis,& derelictionis cauſſam inſinuaret, nõ Domini ordinationem.Ceterùm שופר tubam in ſacris litteris,non cornu,vt quidam volunt,ſignificat; habet autẽ appellationem ab expanſione , ſeu diffuſione clangoris qui formatur impreſſione cùm ſpiritus , tum manuum: & ipſa radix שפר explicationem notat; & verbum,quocum conſtruitur , impreſſionem. *Adorabunt in monte &c.* nominibus montis ſancti,& Ieruſalem non poſſunt decipi , niſi increduli Iudæi , qui reſtitutionem ſuæ reip. exſpectant : nos autem ſcimus eſſe eccleſiæ nomina , quæ eſt in vertice montium; extra quam non eſt pax,aut felicitas, ſed neque morum ſanctitas.

CAPVT VIGESIMVMOCTAVVM.

Noua.		Vetus.
VAE coronæ ſuperbiæ,ebrioſis Ephraim,& flori marceſcenti, iucunditati decoris eius;qui eſt iuxta caput vallis pinguedinum;qui conquaſſantur à vino.	1	*VAE coronæ ſuperbiæ ebrijs Ephraim,& flori decidenti,gloriæ exultationis eius;qui erant in vertice vallis pinguiſſimæ,errantes à vino.*
Ecce pertinax, & vehemens à domino,veluti imber grandinis : horror euulſionis,ſicut imber aquarum copioſarum inundantium , qui deijcit in terram cum manu.	2	*Ecce validus , & fortis dominus, ſicut impetus grãdinis:turbo confringens,ſicut impetus aquarum multarum inundantium,& emiſſarum ſuper terram ſpacioſam.*
Pedibus conculcabuntur coronæ ſuperbiæ ebrioſorum Ephraim.	3	*Pedibus conculcabitur corona ſuperbiæ ebriorum Ephraim.*
Et erit flos marcidus, iucũditas decoris eius , qui eſt iuxta caput vallis pinguedinum, ſicut primitiuum ante æſtatem,quod videbit videns,dũ adhuc ipſum in vola ſua deglutiet illud.	4	*Et erit flos decidens , gloriæ exultationis eius,qui eſt ſuper verticem vallis pinguium,quaſi temporaneum ante maturitatem autumni : quod cùm aſpexerit videns , ſtatim ,vt manu tenuerit, deuorabit illud.*
In tẽpore illo erit Iehoua tcebaoth in coronam iucunditatis,& in floſculum decoris reſiduo populi ſui;	5	*In die illa erit dominus exercituum corona gloriæ, & ſertum exultationis reſiduo populi ſui.*
Et in ſpiritum iudicij ſedenti ſuper tribunali , & in fortitudinem reducentibus bellum ad portam.	6	*Et ſpiritus iudicij ſedenti ſuper iudicium , & fortitudo reuertentibus de bello ad portam.*
Verùm iſti quoque in vino aberrarunt,& in ſycera errauerunt. ſacer-	7	*Verùm hi quoque præ vino neſcierunt,& præ ebrietate errauerunt . ſa-*
dos,		*cerdos*

Noua. Vetus.

dos, & propheta aberrarunt in ſycera; præcipitati ſunt à vino ; errauerunt à ſycera; errauerunt in viſione; eructauerunt iudicium.

cerdos , & propheta neſcierunt præ ebrietate; abſorpti ſunt à vino; errauerunt in ebrietate; neſcierunt videntem; ignorauerunt iudicium.

Omnes enim menſæ plenæ ſunt vo- 8
mitu, & ſorde abſque loco.

Omnes enim menſæ repletæ ſunt vomitu, ſordiumque, ita vt non poſſet eſſe vltrà locus.

Quem docebit ſcientiam, & quem 9
intelligere faciet auditum? ablactati [ſunt] à lacte, tranſlati ab vberibus.

Quem docebit ſcientiam, & quem intelligere faciet auditum? ablactatos à lacte? auulſos ab vberibus.

Quandoquidem mandatum poſt 10
mandatum, mandatum poſt mandatum; linea poſt lineam , linea poſt lineam; modicum ibi, modicum ibi.

Quia manda remanda , manda remanda; exſpecta reexſpecta , exſpecta reeſpecta; modicum ibi, modicum ibi.

Quia balbutientibus labijs, & lin- 11
gua altera loquetur ad populum hũc:

In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum iſtum.

Ad quem dixit: Hæc quies . date 12
quietem defatigato ; & hæc requies: & noluerunt audire.

Cui dixit; Hæc eſt requies mea; reficite laſſum ; & hoc eſt meum refrigerium: & noluerunt audire.

Et erit eis verbum Iehoua; Mãda- 13
tum poſt mandatum, mandatum poſt mandatum ; linea poſt lineam , linea poſt lineam; modicum ibi , modicum ibi, vt abeant , & labantur retrorſum, & confringantur, & illaqueentur & capiantur.

Et erit eis verbum domini; Manda remanda , manda remanda ; exſpecta reexſpecta, exſpecta reexſpecta; modicum ibi, modicum ibi , vt vadant & cadant retrorſum , & conterantur, & illaqueentur, & capiantur.

Iccirco audite verbum Iehoua viri 14
illuſionis, dominatores populi huius, qui in Ieruſalem.

Propter hoc audite verbum domini viri illuſores, qui dominamini in populum meum, qui eſt in Ieruſalem.

Quandoquidem dixiſtis: Percuſſi- 15
mus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus prouiſionem. flagellum inundans quando tranſierit, non inuadet nos: quia poſuimus mendacium receptaculum noſtrum, et in fallacia abſconditi ſumus.

Dixiſtis enim; Percuſſimus fœdus; cum morte , & cum inferno fecimus pactum . flagellum inundans , cùm tranſierit, non veniet ſuper nos: quia poſuimus mendacium ſpem noſtram, & mendacio protecti ſumus.

Iccirco ſic dixit dominus Iehoua Ec- 16
ce ego fundator in Tzion lapidis, lapidis probati , angularis, pretioſi , fundamenti fundati. qui crediderit , non pu-

Iccirco hæc dicit dominus Deus, Ecce ego mitto in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretioſum, in fundamento funda-

Noua.

pudeſiet.
Et ponam iudicium ad lineam, et iu 17
ſtitiam ad libramentum: & amoue-
bit grando receptaculum, mẽdacium;
& abſconſionem aque inundabunt.
Et piaculum erit fædus veſtrum cũ 18
morte: & prouiſio veſtra cum infer-
no non erit ſtabilis. flagellum inun-
dans quando tranſierit, tunc eritis ei
in conculcationem.
Quando tranſierit, auferet vos: 19
quando ſummo mane trãſibit de die,
ac de nocte; & erit tantummodo com
motio intelligere faciet auditum.
Quia abbreuiatum eſt ſtratum, ita 20
vt non ſit extenſio: & operimentũ an
guſtum, vt fiat collectio.
Quoniam ſicut mons Peraſim ſtabit 21
Iehoua: ſicut vallis in Gabaon iraſce-
tur ad faciendum factum ſuum, alie-
num factum ſuum, ad colendum cul-
tum ſuum, nothum cultum ſuum.
Et nunc ne illudatis voſmetipſos, ne 22
inualeſcant caſtigationes veſtræ: quã-
doquidem conſumptionem, et exciſio-
nem audiui à domino Iehoua tceba-
oth ſuper vniuerſam terram.
Auſcultate, et audite vocem meam: 23
attendite, & audite dictum meum.
Nunquid tota die arabit arator ad 24
ſeminandum? aperiet, & vaſtabit hu
mum ſuam.
An non cùm adequauit ſuperficiem 25
eius, tũ diſperget gith, et cyminum?
& ſparget, & ponet triticum menſu
ratum, & hordeum ſignatũ, et ſpel-
tam in termino ſuo?
Et erudiet illum ad iudicium: Deus 26
ſuus docebit illum.
Quia non raſtro triturabitur gith; 27

Vetus.

datum. qui crediderit, non feſtinet.
Et ponam in pondere iudiciũ, et iu
ſtitiam in menſura: et ſubuertet gran
do ſpem mendacij; & protectionem
aque inundabunt.
Et delebitur fædus veſtrum cum
morte; & pactum veſtrum cum infer
no non ſtabit. flagellum inundans
cùm tranſierit, eritis ei in conculca-
tionem.
Quandocunq; pertranſierit, tollet
vos: quoniam mane diluculo pertran
ſibit in die, et in nocte; et tantũmodo
ſola vexatio intellectũ dabit auditui.
Coanguſtatum eſt enim ſtratum,
ita vt alter decidat: & pallium bre-
ue vtrunque operire non poteſt.
Sicut enim in monte diuiſionum
ſtabit dominus; ſicut in valle, que eſt
in Gabaon iraſcetur, vt faciat opus
ſuum, alienum opus eius, vt operetur
opus ſuum, peregrinũ opus eius ab eo.
Et nunc nolite illudere, ne fortè con
ſtringantur vincula veſtra: conſum
mationem enim, & abbreuiationem
audiui à domino Deo exercituum ſu-
per vniuerſam terram.
Auribus percipite, et audite vocem
meã: attendite, et audite eloquiũ meũ.
Nunquid tota die arabit arans, vt
ſerat? proſcindet, & ſarriet humum
ſuam.
Non ne cùm adæquauerit facẽ eius,
ſeret gith, & cyminum ſparget; &
ponet triticum per ordinem, & hor-
deum, milium, & viciam in finibus
ſuis?
Et erudiet illum in iudicio: Deus
ſuus docebit illum.
Nõ enim in ſerris triturabitur gith;

Noua.		Vetus.
neque rota plauſtri ſuper cyminum circumducetur: quandoquidem virga excutietur gith, & cyminum in baculo.		*nec rota plauſtri ſuper cyminum circumibit: ſed in virga excutietur gith, & cyminum in baculo.*
Triticum comminuetur: verùm non perpetuò terendo teret illud, et ſtrepitus rotæ plauſtri ipſius, & iugati eius non comminuent eum.	28	*Panis autem comminuetur: verùm non in perpetuum triturans triturabit illum; neq; vexabit eũ rota plauſtri, neque vngulis ſuis cõminuet eũ.*
Hoc etiam à Iehoua tcebaoth prodijt, [qui] excellens fecit conſilium, [qui] magnificauit effectionem.	29	*Et hoc à domino Deo exercituum exiuit, vt mirabile faceret conſilium, & magnificaret iuſticiam.*

1 HOC capite, ni fallor, vtriuſque regni Iſraelitici vaſtationem deſcribit ob cęcitatem, ignorantiam, & alia peccata, ex quibus hæc oriuntur: & primò de regno decem tribuum verba facit. *Coronæ ſuperbiæ*: væ regno Ephraim, (nam hoc nomine vocabatur regnum decem tribuum) cuius initio mox ſuperbiam commemorat: plurimùm enim ſuis viribus confidebãt, & regnũ Iehuda, deſpiciebant. ſecundò ebrioſos vocat Iſraelitas, quòd dediti eſſent cõpotationibus, & gulæ, vt ex aliis prophetis apparet. exiſtimo autem hîc ciuitatem metropolim deſignari, quæ erat opulentiſſima, & deliciis dedita, ac deuincta, ſita in capite vallis pinguiſsimæ, quod ad felicitatem ciuitatis plurimùm facit. ſignificat quoq; regnum illud, aut ciuitatem regiã ex ebrioſis conſtare; immo per coronã, coronatos principes, ac nobiles intelligit, qui & ſuperbi, & deliciis dediti erant. vide infrà verſ. 3. & 4. intelligentiam & conſtructionem harum vocum. *Et flori decidenti*. de ſignificatione נבל iam ſupra dictum eſt: verbo marceſcẽdi optimè redditur, cùm de flore eſt ſermo. comparat autem gloriam regni Iſraelitici flori marceſcenti, quòd parum duratura eſſet. *Gloriæ exultationis*, id eſt, cuius iucunditas, & decor eſt ſimilis flori marcido, ſeu marceſcenti; qui flos eſt in capite vallis pinguiſſimæ, id eſt, qui habitant in initio vallis pinguiſſimæ: qui à vino ſolent conquaſſari, dum huc, atque illuc iactantur, & ruunt. *Qui erant*: ſuppleuit præteritum imperfectum vulgatus; poſſumus & præſens ſupplere, qui ſunt, vel habitant: relatiuum autem ad florem, vel decorem refertur: ego proprias ſignificationes, quantum potui, reddidi: ſenſus eſt, quem vulg. expreſſit. *Errantes.* verbum הלם verbo quaſſandi, ſeu conquaſſandi non malè redditur: ſuprà 16. Pſ. 74. eſt autem participium ſignificationis paſſiuæ, & reddi poteſt, conquaſſantur,

vel

vel conculcantur à vino: quaſi ſit ratio, quare flori marceſcenti cõparentur. Quis enim decor, quæ gloria, quæ iucũditas illis eſſe poteſt, quos vinum contundit huc, atque illuc collapſos? paraphraſticè ergo ſic reddere poſſes; O vos miſeros, quantumuis coronati, & ſuperbi ſitis, ô temulenti Ephraitæ, veſtra iucunditas, decorque veſter ſimilis eſt flori marceſcenti: væ, inquam, vobis, qui habitatis in capite vallis pinguiſſimę, & ſemper vino repleti, nunc huc, nunc illuc collapſi conquaſſamini.

Ecce: aperit commiſerationis cauſſam. *Dominus*: eſt nomen A- 2
donai cum articulo lamed, qui interdum valet, à, ab, de. epitheta autem illa אמץ, חזק videntur eſſe adiectiua nominis זרם, hebraiſmo non inuſitato prophetis, pro ecce imber pertinax, & vehemens [venit] tanquam imber grandinis &c. eſt autem ברד repentinus fluxus, ſeu imber rapidus; deinde inundatio impetuoſa, quæ ab huiuſmodi imbribus fit. *Turbo confringens*. שער horrorem propriè ſignificat, & pro ſpectro accipitur Prouerb. 23. cum pũcto dextro; at cum ſiniſtro, pro horrore. Ezech. 32. Iob 18. quia autem ingentes tempeſtates conſequitur horror, hinc vulg. pro turbine. Ceterùm קטב ſignificat euulſionem, id eſt, luem ſubitò euellentem, qualis eſt peſtis, aut apoplexia, mors ſubitanea &c. Deut. 32. Pſal. 91. Ab euulſione, quæ vaſtat in meridie. cum aliis punctis, Oſee 12. Vbi eſt mors euulſio tua. quod Apoſtolus 1. Corinth. 15. vertit νῖκος, ad ſignificandam victorioſam euulſionem. Hieron. morſus: alij aliter. certè ex cognatis verbis, quam appoſui, ſignificatio probabilitatem habet. *Emiſſarum*. הניח vulg. accepit intranſitiuè, & ſuppleuit relatiuum, vt ſæpe ſolent hebr. quaſi ſcriptum eſſet, qui ſe dimitrit ſuper terram &c. vt alij non indoctè vertunt. ſignificat autem propriè quieſcere facere: at quieſcere facere ad terram, eſt deiicere in terrã: manifeſtum verò eſt, inundationes prævalidarum aquarum omnia proſternere. *Spacioſam*: vulg. ביד, id eſt, cum manu, coniungit cum nomine terræ: dicitur autem tam manE, quàm terram habere manus Hebræis. vide ſuprà cap. 22. verſ. 18. Terram autem cum manu accepit pro terra ſpacioſa: alij manum pro vi, & violentia accipiunt, & cum verbo conſtruunt: ac ſi ſuperflua eſſet præpoſitio cum. Poſſumus etiam dicere eſſe phraſim, qua nos Luſitani vtimur: cùm enim quidpiam volumus ſignificare abſque vlla difficultate tranſlatum alibi, vbi placidè quieſcere videatur, dicimus, manu ſitum, aut collocatum. Facere ergo quieſcere ad terram cum manu, eſt ita deiicere, vt immota maneant, & quaſi manu illic ſita, ac collocata, idque facili negotio. qui ſenſus quia non eſt durus, hebraiſmum volui retinere.

Z Hæc

Hæc autem ſignificant hoſtium aduẽtum,qui vniuerſum regnum Iſrael deuaſtaturi erant.

3 *Pedibus conculcabuur :* gloria, dignitas regni illius; ipſi principes,& coronati occiſi,& pedibus conculcati,aut in captiuitatẽ ducti ſunt, lege librum Regum. hic autem verſus indicat in primo verſu coronam eſſe ebrioſorum, atque ita conſtruendum.

4 *Et erit flos decidens &c.* hic quoque verſus indicat, has voces צבי תפארתו in primo verſu per appoſitionem eſſe accipiendas in hunc modum, & væ flori marceſcenti, iucunditati decoris eius, id eſt, væ iucunditati decoris,quæ eſt ſimilis flori marceſcenti : quod quaſi exponens ait; Væ iis,qui iuxta caput vallis pinguiſſimæ cõquaſſantur à vino. iſti erant principes, & nobiles, qui in metropoli regni Samatiæ habitabant,deliciis & gulæ dediti:hos dicit prædam futuros cum tota regni gloria,& dignitate, quam eleganriſſimè comparat præcori fructui,quem auidiſſimè deuoramus neque diutius in manibus tenemus. *Quod cùm aſpexerit videns &c.* qui hic כפו pro ramo accipiunt, decipiũtur: nam affixum eſt maſculinum: at בכורה femin. & in hoc genere reſpondent affixa aliarum vocum. adde,quòd כפו non ramum deſignat, niſi cum ה in fine כפה ſuprà 9. & Iob 15. vulg. doctiſſimè hebraiſmum vitauit, quem ego retinere volui, tum quòd facilis eſſet, tum vt etiam veritas vulgati interpretis magis conſpicua eſſet. de vocibus autem huius verſus iam in ſuperioribus dictum eſt.

5 *Corona gloriæ :* ſenſus idem eſt:hebr. in vel ad coronam. *Sertum.* צפירה hoc nomine appellant Hebræi folliculum, qui primo in arboribus quaſi protruditur. Ezech.7. Prodiit folliculus,floruit virga,germinauit ſuperbia. ego floſculum dixi : nam ſolent floſculi manu deferri propter gratiam & odorem. eſt autem צפר manicare, maturare : dicit ergo propheta, dominum regno Iudæ poſt vaſtationem decem tribuum futurum ornamentum, & gloriam, atque iucunditatem Iudæis : quod & factum eſt ſub Ezechia. Chal. ſuo more de Meſſia interpretatur; quod amplecterer, niſi obſtaret verſ.7. & qui ſequuntur. certum tamen nihilominus eſt,verba hęc ad felicitatem ſeruorum Dei pertinere, quibus in hac etiam vita Deus ipſe eſt pro ornamento,gloria,ſuauitate,iucũditate,pro omnibus denique,quæ ſolent magnifieri ab omnibus : vt ſanum conſilium fuerit,illud vnum bonum ſemper amplecti,in quo ſunt omnia bona. Prou.8. Qui inuenit me, inuenit vitam, & depromit beneuolentiam à Iehoua, id eſt, dominus erit ei promptuarium : ex quo accipiet homo quidquid ſibi placuerit.

6 *Et in ſpiritum iudicij :* non ſolùm,inquit,erit iucunditas,& ornamentum,

mentum,ſed faciet,vt domi,ac militię; in pace,atque in bello benè habeant: nulla autem re magis indigemus in pace,quàm recto iudicio; vt vnuſquiſque ſuo fruatur pacificè:ad hoc aũt indigent, qui iudiciis præſunt,iuſtitiæ virtute,quę non eſt niſi à domini ſpiritu. Erit,inquit, in ſpiritum iudicij: inſtigabit ad ius reddendum iuſtè:faciet,vt intelligant iudices,quid rectum ſit; deinde vt quod iuſtum iudicauerint,exequantur. *Super iudicium.* משפט pro ipſo iudicum tribunali videtur accipi:aut certè pro ipſa ordinatione,ſanctione, ac miniſterio publico, vt ſedentes ſuper iudicium ſint, qui iudiciis præſunt,& iuri dicendo. *Reuertentibus de bello.* vulg. participium intranſitiuè accepit, & præpoſitionem ſuppleuit, & ſenſus planus eſt. at שוב in tertia tranſitiuum ferè ſemper eſt,& ſignificat reducere,reuocare, conuertere &c. inter ceteras ergo expoſitiones,quę hîc adduci poſſunt,alteram è duabus tantùm eligerem:vel quòd Deus ſit virtus, ac robur prœliũ reparantibus, atque reintegrantibus, vſque ad ipſorum inimicorum portas, id eſt, dabit fortitudinem,vt nunquam ſatientur hoſtium cæde, ſed iuxta benedictiones patrum, vſque ad portas ciuitatum hoſtes perſequantur: neque deſiſtant à victoria, quouſque hoſtes intra ſuas ciuitates includant: vel, vt reducentes, ſeu reuocantes ad portam bellum, ſit periphraſis ſtationariorum, ſeu præſidiariorum militum, qui in propugnaculis portarum ſemper aderant ad colligendos ſuos à bello redeuntes, & hoſtes à ciuitatibus arcendos. iſti reuocabant, renouabant, ſeu reparabant prœlium ad portas: his virtus, & fortitudo maximè neceſſaria erat. ſed prior expoſitio phraſibus Hebræis innititur, & mihi magis placet: parum enim erat inſequentes hoſtes ante portas reprimere; at à campis ad portas ipſas hoſtium prœlium reducere arduum magis, & promiſſionibus Dei dignius. igitur dominus ſuos in pace iuſtos,in bello fortes,ac victorioſos reddit.

Cùm de felicitate regni Iehuda ageret propheta, vaſtato iam 7
Iſraele, ſubitò vidit Iudæorum in peccatis ſimilitudinem cum Iſraelitis,& totam Iacobi poſteritatem eadem cæcitate inuoluẽdam non ſolùm regum tempore, ſed multò magis in Meſſiæ aduentu. quare ſubitò vtrorumque cæcitatem deteſtatus, eorum perditionem denuntiat. *Præ vino neſcierunt.* non dubium, quin hæc interdum ſit vis ב apud Hebræos,præ,propter &c. planum quoque eſt שגו ſignificare,errare inſcienter. Leuit. 4. Num. 15. Iob 6.&c. nemo igitur vulg. meritò hoc loco reprehẽderit:ego hebraiſmũ retinui, quòd aliũ quoque ſenſum poſſet gignere. nam quia qui errat, modò huc, modò illuc properat; hinc fit,vt interdũ pro incedere,

 dege-

degere, verſari accipiatur, vt Prou. 5. In amore eius erres iugiter, id eſt, incedas, te vertas, voluteris &c. & Prouer. 20. Deriſorem facit vinum, & turbatorem ſycera: & quicunque errat in eo, non erit ſapiens, id eſt, quicunque inter compotationes verſatur &c. idem quoque vſus eſt verbi תעה, quod errare etiam notat, vt Geneſ. 37. Ecce errans erat in agro. vulg. in prouerbiis reddidit hoc ipſum verbum, verbo delectandi, quòd ſenſus idem eſſet; In amore eius delectare iugiter &c. vide infrà 30. verſ. 28. quare hîc aſſiduitatem, & ſtudium in epotandis calicibus obiici Iudæis intelligere poſſumus: vnde ſequitur ebrietas, & hebetatio ſenſuum, ac mentis; quam mox eiſdem verbis conſtructis cum præpoſitione, à, ſignificat; errauerunt à vino &c. id eſt, vinum eos errare facit, & præcipites fert. ludit itaque in verbis propheta haud inuenuſtè: vt ſicut in vino errabant, ita à vino quoque errent &c. *Abſorpti ſunt à vino:* iam ſuprà dictum eſt de verbo בלע quòd propriè de præcipitatione cibi dicatur in ſtomachum: inde ad alia transfertur. cùm ergo vinum ab ebrioſis abſorbeatur, hîc non illepidè à vino eos abſorberi, deglutiri, ſeu præcipitari dicit: nam mentem, & ſenſum eripit, vt non iam homines videantur. *Neſcierunt videntem.* בראה, id eſt, in viſione errauerant. nam ראה hîc, & Geneſ. 16. viſionem videtur notare: at ſi contendas vocem non niſi videntem ſignificare, poſſumus ב pro, in, accipere, quod prophetæ errarent contra videntem, id eſt, contra Deum, in quo prophetæ ſolent videre ea, quæ vident: at falſi prophetæ dum deum ignorant, multa à Deo profecta aſſerunt, quæ à Deo nō ſunt. ſed prior expoſitio ſimplicior eſt; vt ראה pro ראי propoſitum videatur. prophetæ ergo ſenſu deſtituti præ ebrietate, incerta pro certis afferebant: at ſacerdotes, quorum erat de rebus ſanum iudicium ferre, & ſententiam iuſtam in omnibus proferre, *Eructabant iudicium*, vel euomebant, id eſt, tam turpiter, tam inconſideratè, tam intempeſtiuè iudicium ferebant, quàm ebrius, quæ in ſtomacho habet, egerit. perſeuerat autem in metaphora ebrietatis. Vulgatus *Neſcierunt* dixit, ad ſenſum magis, quàm ad verba attendens. ego quia venuſtate plenam vidi metaphoram, Hebræa vtcunque expreſſi: nam verbum פוק verbo depromendi, auferendi, deſumendi reddi poteſt: immo & verbo eructandi, vt hoc loco, quaſi interructus, iudicium quoque de rebus ferrent. hinc, quale eſſet iudicium, coniicere nobis licet. Locus hic ſatis indicat, quàm indecorum ſit ſacerdotibus, & miniſtris verbi Dei, vino indulgere.

8 Hanc turpitudinem adhuc deſcribit, cùm verſu 8. menſas omnes, quibus aſſiderent, aut accumberēt tam ſacerdotes, quàm prophetæ,

phetæ, plenas vomitu, & ſordibus, aut vomitu ſordido, vel vomitu egeſtionis affirmat. hoc autem ſolet conſequi longas compotationes, ob quas non nullæ nationes malè audiunt; quarum turpitudines in menſis non huius loci eſt commemorare. Hic tamē locus lectorem Chriſtianum commonefaciet, vt attendat, qua ratione factum ſit, vt illę nationes, quarum nomina taceo, in tantam hebetudinem mentis, & cæcitatem deuenerint, vt pro verbo Dei ſomnia ebrioſorum hominum, ebrioſi ipſi ſecuti ſint; & tam turpe iudicium hodie de rebus ferant, vt inconuulſam eccleſiæ tot millium annorum auctoritatem, tot doctiſſimorum, pariter & ſanctiſſimorum patrum vnanimi conſenſu confirmatam vellicantes, furioſi cuiuſdam hominis iudicia illi præferant, & eius ſenſa, qui nūquā ſibi conſtitit, amplectenda eſſe pro veris, & certis contendant. certè ſi in vino, & ſycera non dies, noctesq́ue agerent, ſed ſobriè ſacras litteras pertractarent, non in viſionibus adeò errarent; nō huiuſmodi iudicia eructarent. caueant igitur ceteræ nationes ab huiuſmodi vitiis, ſi ab erroribus cauere volunt. Quàm inepta autem vaſa ſint ebrioſorum mentes, ad ſenſa ſpiritus ſancti percipienda, iam audiamus; ſi prius tamen monuerimus illum laconiſmum, abſque loco, vulg. rectè elucidaſſe, vt non eſſet vltrà locus, qui ſcilicet vacuus eſſet à ſordibus.

Quem docebit ſcientiam &c. ſi etiam Iudæi dediti ſunt crapulæ, & 9
ebrietati, quos nam, inquit propheta, docebit dominus? qui nam futuri ſunt auditores verbi Dei? quibus nam ſignificabit, quid facto opus ſit? quis minas eius timebit? quis conſilia eius auſcultabit, & voluntati ipſius parebit? ſi nemo eſt, actum eſt de populo: tandiu enim ſuperſtes eſt regnum, aut reſpub. quamdiu in ea ſunt, qui timorem, obedientiam, & fidem Deo præſtant. nam apud Ieremiam dicebat dominus, vt circumirent plateas, & vicos Ieruſalem; & quærerent virum vnum iuſti, æquique amantem, vt illi poſſet parcere. at ſi omnium menſæ vomitu plenæ ſunt; quis erit capax doctrinæ Dei? Auditum vocāt Hebræi, verbum, doctrinam &c. quæ auribus percipiuntur. *Ablactatos à lacte?* vulg. ſenſum interrogatione expreſſit, quaſi dicat, iſtos ne docebit, qui non differunt à puerulis recens ablactatis? minimè gentium: indigni enim ſunt, quos inſtruat Deus: immo percipere non poterunt ſcientiam domini. ego Hebræa expreſſi; ablactati à lacte, ſupple, ſunt, tranſlati ab vberibus, id eſt, ſimiles ſunt iſtis, & tam inepti ad percipiendam doctrinam.

Manda remanda: tanquam verba accepit vulgatus. nam & in im- 10
peratiuo cum defectu ה inuenitur צו non ſemel. ad verbum di-

cendum erat, manda mandãdo:id per remãda expreſſit vulg. eodẽ quoque modo accepit voces קו לקו, quaſi diceret, exſpecta exſpe ctando, exſpecta reexſpecta. quid autẽ intellexerit per hæc verba, videre potes apud Hieronymũ in cõmentariis in hunc locũ, quòd videlicet ſint verba Iudæorum irridentiũ prophetas domini. Rabini multò aliter interpretãtur, quos tamẽ nõ omnino aſſecutos mẽtem prophetę exiſtimo. Quantum autem coniicere poſſum tum ex cõtextu, & ſignificatione verborũ, tum maximè ex loco Apoſtoli 1. Corint. 14. qui optimus eſt prophetarũ interpres, Ieſaias hoc loco Iudæos pueros eſſe ſenſibus affirmat, & incapaces doctrinæ cæleſtis; vt qui nec prima ipſa rudimenta, quæ cartis puerilibus continentur, valeant percipere. Crediderim autem temporibus illis hæc verba fuiſſe vulgatiſſima, & quaſi prouerbium paſſim in ore omnium circumferti צו לצו, קו לקו, זער שם זער שם: quibus admonebantur tam præceptores, quàm diſcipuli, ne ſimul omnia vel tradere, vel percipere vellent; ſed mandatũ poſt mandatum, & lineã poſt lineã, pedetentimque & docerent pueros, & ipſi quoque addiſcerent. quæ verba cùm in ore eſſent puerorum, & ſuo more ea proferrent ſæpius ſyllabatim, ac mox coniunctim, ferè in prouerbium abiiſſe videntur, vt pro puerorum lectione, doctrina, atque prolatione accipiantur: vt apud nos Luſitanos, ba, be, &c. cumque aliquem, veluti puerum, nihil ſcire volumus ſignificare, dicimus, neſcire b, a, ba. quare etſi voces iſtæ Hebrææ ſignificatiuæ ſunt, & ea ſignificant, quæ in interpretationibus vides: hîc tamen non vt ſignificãtes accipi puto; ſed vt ſint veluti mimicum exemplum, quo propheta puerorum nuper ablactatorum prolationem balbutientem exprimit, quando prima illa elementa addiſcunt: vnde & voces repetit. nam quamuis vulgo non repeterentur; pueri tamẽ, dum legere incipiunt, bis ſingula proferre à præceptoribus, aut ter etiam coguntur. primò enim ſingula elementa dictionis ſingillatim, deinde ſyllabatim, mox coniunctim efferunt. cùm ergo ſuperiori verſu diceret, ſimiles eſſe ablactatis pueris, iam eorum voces effingit, צו , ו , צ &c. id eſt, pueri ſunt, & pueris ſimiles, quandoquidem puerilia tantùm eos decent: ſunt veluti pueri, qui addiſcunt prima elementa, a, b, c &c. Quid autem hac mimiſi, ſeu imitatione voluerit ſignificare, iam explicat.

11 *In loquela enim labij*, vel in balbutie labij: eſt enim לעג ſubſannare, & geſtum notat: hinc nomen, quod ſannam, ſubſannationem, irriſionem &c. ſignificat: vnde in plurali pro ſubſannatoribus. Pſal. 3.. Cum hypocritis ſubſannatoribus: & paſſiuè hoc loco pro ſubſannationibus labij, id eſt, balbutientibus labiis, quod vitium ſubſannatio-

ſannationi ſubiectũ eſt, accipitur, pro quo Apoſtolus ſenſum cõſiderans,& verba tranſponens, dixit Labiis aliis, vt pro eodem acceperit,balbutiones labij,& linguam alteram: vt non hîc linguam peregrinam,ſed immutatam prolationem,qualis ſolet eſſe eorum, qui cum balbutiẽtibus volunt balbutire, accipiamus: quemadmodum dicebat Paul.ad quoſdam,qui ad infantiam redierant; Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Chriſtus in vobis: vellem autem eſſe apud vos,& mutare vocem meam.

Iam quid balbutientibus labiis,id eſt, quid tanquam prima rudimenta, eis commendauit, oſtendit, nempe quietem date laſſo, vel reficite laſſum: breuiſſimam ſanè lectionem vobis addiſcẽdam propono,hæc quies,hîc quieſcendum,hic ſit pauſa. hæc, inquam, requies; hîc quieſcite: nolo mentem veſtram longa mandatorum ſerie vexare:hoc vnum vobis commẽdo, Reficite laſſum,ſubuenite oppreſſo &c.Hîc dilectionis proximi pręceptũ intelligito,quod qui adimplet, legem impleuit, teſte Apoſtolo. vulg. pronomina addidit de ſuo,Requies mea,meum refrigerium, quòd dilectione proximi tanquã ſuauiſſimo ſacrificio Deus quieſcat, ac reficiatur. qui ſenſus nequaquã eſt contemnẽdus:nam ex euãgelio habemus, quòd miſericordiam velit magis,quàm ſacrificia: & diligere proximum,maius ſit omnibus holocauſtis,& ſacrificiis.Eſt & alia horum verborũm interpretatio haud contemnenda, quòd dominus dixerit populo illi,quòd tunc quietem haberet à laboribus,&afflictionibus,& diuinis caſtigationibus,ſi ipſi quietem quoque cõcederent afflictis:& tunc in refrigerio,& conſolatione agerẽt,ſi tales etiam ſe erga fratres exhiberent:vt huc reſpexerit dominus in euãgelio,cùm ait; In qua menſura menſi fueritis &c. pater meus non remittet vobis, niſi remiſeritis vnuſquiſque &c. hanc interpretationem confirmat, quod infrà dicit capite 58. Cùm effuderis eſurienti animam tuam &c. & requiem tibi dabit dominus Deus tuus ſemper &c. *Refrigerium.* מרגעה requiem propriè deſignat; ſed ea quoque notat, quæ quietem habentibus non deſunt, vt eſt mentis tranquillitas, & animi complacentia, ſeu ſatisfactio &c. *Et noluerunt audire*, id eſt, obedire, obtemperare &c. pro quibus verbis Paulus loco citato; Et ne ſic,exaudient me,dicit dominus. quæ verba Pauli hunc mihi locum prophetæ planum fecerunt: nempe quòd Deum dicere, Reficite laſſum, ſit Deum loqui ad populum illum balbutientibus labiis,& lingua altera: & hoc rurſus idem ſit, quod צו לצו קו לקו &c. vt mirum ſit, quòd cùm dominus ad populum ſuum breuiſſimam,eamque facillimam lectionem,tãquam pueros prælegerit; idque,quod natura ipſa præcipit,

commendarit ne ſcilicet afflictos affligerent, ſed compaterentur afflictis, atque in paupertate degentibus: nec ſic tamen audire voluerint, adeò indociles, hebetes, & immorigeri fuerint. huc facit, quod primo capite eis dicebat, ſi ſubueniret oppreſſo, poſſent cum Deo iudicio cõtendere. Locus autem Pauli in hunc modum ſe habet: cùm ſuaderet, ne mallent loqui linguis, quàm prophetare, quod erat intelligentis, & intelligere facientis; loqui autem linguis abſque prophetiæ dono, id eſt, doctrinæ, eſſe pænè barbarorum, & modicæ admodum vtilitatis; maximè verò curandum, vt intelligerent, ſubinfert; Fratres nolite pueri effici ſenſibus, ſed malitia paruuli eſtote; ſenſibus autẽ perfecti eſtote: in lege enim ſcriptum eſt: Quoniam in aliis linguis, & aliis labiis loquar populo huic; & nec ſic exaudient me, dicit dominus, quaſi dicat, ne ſitis, quæſo, illis ſimiles patribus veſtris, de quibus in legis volumine ſcriptum eſt, quòd adeò eſſent indociles, & idiotæ, vt neque balbutientem dominum, & doctrinam capacitati eorum attemperãtem auſcultare voluerint, & mentem ipſius capere. non igitur admittenda eſt expoſitio eorum, qui 11. verſum, tanquam aſperam comminationem, accipiũt, quòd per alterius linguæ homines illis collocuturus eſſet in pœnam ſuæ cæcitatis &c. nam illud, Et noluerunt audire, & illud Apoſt. Et nec ſic exaudient me, indicant, quod præceſſit, indulgentiæ fuiſſe, non pœnæ.

13 *Et erit*, vel & fuit, vt vau illud (ſicut vocant grammatici) non ſit conuerſiuum. Noluerunt, inquit, audire, ſed illud breue verbũ domini, quod tanquam balbutiens eos docuerat, fuit eis tanquã balbutientium puerorum ſermo: deriſerunt, & ſubſannarunt, & deſpexerunt illud, quemadmodum ſolent derideri, ac deſpici balbutientis ſermones, ſeu cartulæ pueriles cum doctrina, & rudimẽtis, quæ in eis continentur, tanquã viris indigna. quod igitur tanquam beneficium offerebatur, & ſecundum indulgẽtiam tradebatur, (cùm enim magiſtri eſſe debuiſſent, facti erant, quibus lacte opus eſſet, non ſolido cibo) in peius illis ceſſit; & balbuties, quæ iuuare poterat, ob malitiam eorum ſcandalo illis fuit. quare ſequitur, *vt vadant, & cadant*, id eſt, quo factum eſt, vt abeuntes laberentur, confringerentur, illaquearẽtur, & caperẽtur. hic eſt ſenſus planus iſtorum verborũ, vt verba illa צו לצו &c. nõ ſignificatiuè accipiãtur, ſed ſint à parte prædicati (vt loquũtur Logici) tanquam materialiter, ſeu prouerbialiter ſumpta. quod quia Rabini nõ intellexerunt, vbi ex priori nodo ſe explicuiſſent, ꝙ ſcilicet mandatũ poſt mãdatum illis tradi deberet tanquã pueris: hic iam prorſus hærent neſciẽtes, quid ſit, Erit eis verbum dñi, mandatũ poſt mandatũ, vt cadant &c.

quare facilius locus hic intelligeretur,ni fallor, ſi verba ipſa non verterentur, ſed ſic legerẽtur,Erit eis verbum dñi tcau latcau, tcau latcau, kau, lakau &c. Sed ne quid omittere videamur,verba ipſa examinemus. *Et erit:* poteſt referri, vt dixi, ad illud præceptum, quietem date fatigato; vel ad alia etiam Dei verba. *Exſpecta:* poteſt eſſe imperatiuus; ſed nomen vſitatiſſimum eſt,ſicut & verbum קו, cuius ptopriam ſignificationem, cùm plerique tam Hebræi, quàm noſtri ignorent,plures ei tribuunt, vt ſolent: ego propriam vnam tantùm habere exiſtimo, vt cetera ferè omnia verba hebraica, nempe lineas ducere intenta oculorum acie: quod eſt propriè perſpectiuæ & geometriæ. quare vbi in Geneſi vulg. dixit, Congregentur aquæ in locum vnum, ſic intelligi poteſt, ratione quadam,veluti geometrica,circumſcribantur aquæ in loco vno; & illud Ieremiæ 3. Congregabuntur ad eam:nos diceremus,rectà,veluti per lineam,tendent ad eam omnes gentes. hinc quia qui aliquid exſpectant magno animæ deſiderio, ſimiles ſunt menſoribus geometricis,quòd animum intentum habeant in rem,tempora,locaque menſurantes &c. transfertur ad eam animi applicationem ſignificandam, in qua ſignificatione frequentiſſimè vſurpatur. at nomen קו non niſi funiculum ſignificat, eum potiſſimùm, quo menſores, & fabri lignarij, & latomi vtuntur: vnde pro menſura, & pro dimenſo accipitur, vt præceptum fuerit præceptoribus, ne onerarent puerorum memoriam longis lectionibus &c. ſed lineatim, & certa dimenſione &c. *Modicum ibi &c.* id eſt,per interualla temporis, vt non nihil temporis in vno præcepto, & non nihil in altero inſumerent. verùm, vt iam dixi,non ſignificatiuè hæc accipienda ſunt,ſed primo loco pro mimica expreſſione puerilium rudimentorum: hoc autem loco pro deriſione,cui balbutientis prolatio ſubiecta eſt. *Vt vadant &c.* id eſt,quo factum eſt,vel quo fiet: nam ex contemptu verbi Dei orta eſt perditio Iudæorum:perditio autem ſignificatur verbis,quę lapſum,confractionem,illaqueationem,ac captionem ſignificant. vide ſuprà cap.8.verſ.15. dixit autem retrorſum cadere, propterea quòd periculoſior lapſus is ſit, & in eis impleri prophetiam hanc ſignificauit Euangeliſta cùm ad vocem domini, Ego ſum,cecidiſſe retrorſum Iudæos commemorat. huiuſmodi autem ruina deſignat eos nõ aduertere,in quę mala collapſi ſint.deinde cõfractio irreparabilẽ reipub. labefactationem deſignare videtur: illaqueatio verò non ſolùm complicationem ſcelerum,verùm etiam animorum perplexitatem,in qua perpetuò degunt,neſcientes quid ſequantur,aut cui credant,cùm non regem,non ſacerdotem, non prophetã habeant. at captio deſignat

Z 5 omnimo

omnimodam poteſtarem, atque tyrannidem, quam in eos exercet peccatum,& diabolus:ducit enim infideles, quò vult. nã ſunt ſerui peccati, & quæ patiuntur auiculæ in manibus puerorũ, qui eas laqueis ceperunt, multoq́ue grauiora patiuntur ipſi à peccato, & diabolo. Hæc quoque animaduertat cerera peccatorum turba,qui quia contemnunt verbũ Dei, ſimilibus malis ſubiecti ſunt, eruntque perpetuo.

14 Cùm præcepta diuina deſpicerent,tanquam puerilia rudimenta ; & prophetis,qui eis cõminabantur,negotium faceſſerent ; non poterat non indignari dominus. ſed quia quod hanc indignationem conſecutum eſt, maximè diuinam bonitatem illuſtrat ; antè quàm ſententiam Dei promat, voluit propheta eorũ irriſiones exprimere,quibus certè nullæ poterant eſſe grauiores, aut moleſtiores. *Qui dominamini :* ne quis ad vulgus hæc pertinere putaret,dominatores, ſeu principes populi compellat. iſti enim fuerunt, qui deridebant verbum domini,vt in euãgelio legis de Scribis & Phariſæis,& principibus ſacerdotum:nam ad iſtorũ tempora iam propheta reſpicit,ac de iſtis iam nobis quoque futurus eſt ſermo : qui cùm eſſent auari,de eleemoſynis in pauperes erogandis differentẽ dominum deridebant: quorũ ingenium exactiſſimè verſu ſequenti propheta depingit.

15 *Dixiſtis enim*, vel quandoquidem dixiſtis:ſuſpendenda enim eſt ſententia vſque ad verſus ſequentes. *Percuſſimus fœdus :* cùm prophetæ, & dominus ipſe Iudæis flagella, mortem, & diuinas alias vltiones imminere ob ipſorum auaritiam,inhumanitatem,falſamq́ue doctrinam denuntiarent,iſti contrà irridẽtes,quòd veluti inanes minas eſſe putarent,ex infidelitate dicebant,ſi non verbo, ſaltem opere ; Non timemus mortem : pepigimus enim fœdus cum morte ; etiamſi venerit, nõ nobis nocebit:fruſtra ergo nobis mortem minamini. vbi cùm rem omnino impoſſibilem prætexant:nẽpe cum morte,& inferno pactionem ; friuolas,inanes,ac mẽdacij plenas comminationes eſſe ſignificare volunt. *Fecimus pactum.* חזה eſt videre, præuidere, ſeu prouidere. hinc nomen, quòd prouiſionem, deinde etiam ea, quæ in futurum prouidentes nobis tanquã neceſſaria comparamus,notat. eſt autem locutio ſimul conuiuentium, aut ſimul nauigare volentium. quia autem hæc non faciunt niſi fœderati,& amicitia coniuncti,vulgatus facere pactum dixit: vt idem ſit, quod ſuperiori membro. at vehementior mihi viſa eſt ironia,ſi prouiſionem ſe cum inferno, ſeu mortuorum ſtatu feciſſe dicerent,quaſi dicant,nihil magis à tuis minis nobis metuẽdum eſt,quàm ſi cum morte percuſſiſſemus fœdus, & tãquam ſimul nauigaturi,

uigaturi,aut vnà domo victuri cum morte prouiſionē feciſſemus. *Flagellum inundans*: paronomaſia eſt in verbis Hebræis ſcot,ſcotef. dicebant enim prophetæ & dominus ingentes calamitates,tanquā flumina inundātia,imminere toti Iudææ. *Non veniet ſuper nos*. rara eſt conſtructio hebr.verbi בוא (id eſt,venit) cum affixo,aut accuſatiuo,vt hoc loco:fitque tum tranſitiuū,& verbo inuadēdi rectè vertitur,vt Pſ.36. Ne inuadat me pes ſuperbiæ &c. *Mendacium*: credo hìc Iudæos ironicè iuſtitiā legis abſque fide (quam fictā iuſtitiam, atque hypocriticam appellant prophetæ, & dominus) mēdacium appellare:quaſi dicerent,nos iuſti ſumus, & iuſtitias legis cuſtodimus; quas vos,ſuperbè admodū & mendaciter,mendaciū dicitis: his nos tecti,ac tuti ſumus: hoc vnicū nobis receptaculū in inundationibus, quas cōminamini:hæc nobis abſconſio à tēpeſtate:nō enim ſuos dominus deſeret; neque hoſtiū prædā eſſe patietur eos, qui legem eius obſeruāt. id Moſes,id Deus ipſe ſemper nobis pollicitus eſt.Hanc aptiſſimā huius loci expoſitionem exiſtimo,& ſequentibus maximè cōuenire. fateor tamē poſſe de mēdaciis ipſis, fraudibus,& impoſturis intelligi:quibus diuites erant Iudæi, quibus fidebāt poſſe ſe ab hoſtibus tutos eſſe; ſimplices aūt,ac māſuetos,& qui conſilia dñi amplecterētur,iniuriæ,ac prædæ hominum patēte:ſibi fraude & dolo in hoſtes eſſe vtendū: his armis ſe ceteris nationibus præſtare:nō ergo aliā protectionē ſibi neceſſariam &c. *Et mendacio*. aliud hic nomē eſt à ſuperiori nempe שקר, ꝙ propriè falſum,ſeu falſitatē,ſeu fallaciā notat, & additur præpoſitio ב, id eſt, in, vel cum. verbum aūt propriè abſcōdere ſignificat, quaſi ſe fraudibus,vel fallaciis abſcōdendos,tanquam latibulo,dicāt: aut per fraudes, & dolos euaſuros vniuerſa pericula. Vides hoc loco ſuperbiam improborū? vides proteruiā,& peruicaciā? vides contēptum,& inanem fiduciā,& quod maximè dolēdum eſt, quanto fidentiores videantur,& audentiores ad perferēda pericula,atq; aduerſa, (cùm tamē vera ſpe deſtituantur) quàm pij,& boni viri,qui Deum habent pro ſe? ſed benè eſt,quòd iſtorū ſpes eſt inanis,& veluti nebula,aduentante ſole, euaneſcit: ſpes autem iuſtorum incōcuſſa manet,& gaudiis plena eſt,vt ſcriptura nō vno loco affirmat.

Mitto. יסד propriè eſt fundare: vulg.ſenſum vertit,& tanquā par 16
ticipium, ſeu nomen accepit, ſicut alij. fundare in Tcion lapidem eſt fundare Tcion in lapide,vel ſuper lapidem,phraſi Hebr. familiari: neque cuiquam dubiū eſſe debet,quin lapis hic Chriſtus ſit, vt ex euangelio, & Paulo,& epiſt. Petri apparet. nam hic eſt lapis factus in caput anguli, & nemo aliud fundamētum poteſt ponere præter id,quod poſitū eſt &c. Hūc primò dicit lapidē probationis, id eſt,

id eſt, qui probatus, tamen duritiam ſuam, ac firmitatem ſeruat: vnde infrà comparatur ſaxo duriſſimo &c. quàm examinatus autem, & quàm probatus fuerit dominus, atque tentatus per omnia, eſſe hominem, qui ignoret, arbitror neminem. ſecũdò angularem, quòd duos parietes connectat: fecit enim vnum ex duobus, diſſoluens inimicitiarum maceriem. tertiò pretioſum: quid enim conferri poteſt cum homine Deo? quartò vocat fundamentalem: nam fundamenti fundati, vel fundamẽti fundamenti, imũ fundamentũ deſignat, id eſt, ſuper quod totum ædificiũ conſtruitur. *Qui crediderit, non feſtinet*. non dubium, quin verbum חוש feſtinare ſignificet: at Paul. ad Rom. 10. & Petrus cap. 1. epiſtolæ ſecundæ verbo pudefiendi reddiderunt, quemadmodum & Græcus interpres. & quidem ſi mens prophetæ non eſſet commendare fidem in illum lapidem, dum affirmat, qui in eum fideret, nunquam pudefiendũ, vt ex Apoſtolis colligitur, facile eſſet vulgatum interpretem cum Apoſtolis conciliare, quaſi vulg. interpretis hæc ſit ſententia. Qui credit, ne feſtinet, ſcilicet, videre, quod hîc pollicetur dominus: quia non ſtatim id futurum eſt, innuens, quòd ſi feſtinaret, pudefieret, non reperiens, quod ſe inuenturum putabat. ergo ſi in Apoſtolis futurum pudefiet, pro pudefiat, accipiamus, idem erit ſenſus: ſed, vt dixi, hîc commendatur fides. quare non alia conciliatio mihi probabilior apparet, quàm ſi dicamus Hebræos verbo feſtinandi in tertia vti, ſicut nos Hiſpani verbo currendi, pro erubeſcere, ſeu pudefieri: nam qui erubeſcunt, ſeſe abdere feſtinant. redderemus ergo Hiſpanicè, Qui credit, ſcilicet, in eum, (vt ſupplent Apoſtoli) non ſe correra, quaſi diceremus, non ſeſe proripiet à conſpectu hominum. nam & verbo fodiendi, vt iam ſuprà annotauimus, pro pudefiendi, etiam eadem ratione Hebræi vtuntur. Ex quibus iam apparet, quorſum dominus hæc de lapide adduxerit. qui locus Dei miſericordiam ſummopere nobis commendat. nam cùm illi irridentes dixiſſent ſe mendacio, & fallacia ſatis opertos, atque tutos; addidit dominus, Audite ergo verbũ domini &c. At quod, quæſo, verbum ſuſpicari quis poſſet dominũ dicturum, niſi quod infrà ſequitur? Imo flagellum inundans inuadet vos: neque vos tuebitur protectio mendacij &c. at non ſic dominus, ſed illis illuſoribus prius promittit Meſſiam, in quem vnum ſi fidem habere, ſi eum amplecti ac recipere vellent, fore, vt nunquam pudefierent, etiam ſi calamitas inundaret vniuerſam terram: ſin minus, tunc futurum, vt perderentur. Sicut in euang. cum occiſo herede dominus interrogaſſet, Qua pœna digni eſſent homicidæ, & illi reſpondiſſent, Malos malè perdet &c. quid aliud futurum putabamus? at domi-

dominus aliam parabolam proponit, in qua illos prius per Apoſtolos vocandos ſignificat, vt fructum illius ſanguinis, quem ipſi fudiſſent, vellent percipere; quos ſi non audirent, tunc perdendi forent: ita hoc loco finge miſericordiam dominum dicere; Doleo vicem veſtram, ô Iudæi, qui mendacio, & fallacia tutos vos putatis, aduentante Dei vindicta: transferte aliò ſpem veſtram: ego iacio pro fundamētis nouæ Tcion lapidem &c. fidite in ipſum; illi vos tradite: accipite filium meum; amplectimini eum; ad ciuitatem, quam ipſe conſtruit, confugite, & tuti eritis: nihil enim damnationis eſt, qui ſunt in Chriſto IESV &c. Quòd ſi ſcire vis, quare non pudeſient, qui in Chriſtum crediderint, audi.

Ponam iudicium in menſura &c. perſeuerat in metaphora lapidis, 17
& anguli, ac fundamenti. Rationem, inquit, veræ iuſtitiæ terris afferam; faciamque, vt homines verè iuſti ſint, adamuſſimque iuſtitiam colant. Hic intellige eam iuſtitiam, quam Paul. ad Rom. depingit, quę apud Deum iuſtitia eſt, non apud homines tantùm: cui comparata legis, ſeu Phariſæorū iuſtitia, iniuſtitia reputatur: quam dominus in euangelio à ſuis exigebat, cum diceret; Niſi abundauerit iuſtitia veſtra plus quàm Scribarum, & Phariſæorum, nō intrabitis in regnum cælorum. Hęc à fide proficiſcitur, ſpe alitur, caritatem comprehendit: minima illa præcepta, quæ Phariſæi non curabant, quæ animo adimplentur, non concupiſcere, non videre ad concupiſcendum, non iraſci fratri ſuo &c. exactiſſimè exequitur: denique hanc fidei iuſtitiam appellabimus, quòd à fide ortum habeat, & quòd cum fide in Chriſtum terris collata ſit per eius gratiam. hac vna qui præditus eſt, poteſt in omnibus aduerſis tutus eſſe, confidens, quòd non propter ſe orta ſit tempeſtas, ſed patri, qui in cælis eſt, curæ ſit. hunc quamuis fractus illabatur orbis, impauidum ferient ruinæ. at qui hac deſtituti ſunt, experientur, quæ verſibus ſequentibus continentur. *In menſura*: hic eſt nomen, de quo ſuprà verſ. 13. nempe קו, quod lineam ſignificat: quia verò linea, ſeu funiculo latomi, fabri, aliique opifices in menſurando vtuntur, pro menſura ſæpiſſimè capitur. ponere ergo iudicium ad lineam, ſeu funiculū, eſt rectiſſimè, & ſumma æquitate ius reddere. hoc ſemper Deus ipſe fecit: homines verò id faciunt dono ipſius. *In pondere.* verbum שקל propriè eſt librare in libra: inde משקלת libramentum, regula, amuſſis: idemque eſt, quod priori membro dixit, nempe exacta ratio iuſtitiæ &c. non ſolùm in iure reddendo, ſed in tota viuendi ratione: vtrunque nomen 2. Reg. 21. coniungitur; Extendam ſuper Ieruſalem funiculum Samariæ, & adamuſſim domus Achab: vbi pro inſtrumento illo, quod fabri ligna-

rij, &

rij,& cæmentarij regulam vocant,videtur accipiendum. reddi ergo poteſt,& iuſtitiam ad regulam,ſeu adamuſſim. vel certè eſt inſtrumentum aliud,in quo ex filo pendet ponduſculũ,quod lapidẽ quoque vocat ſcriptura:vbi eſt quędam libratio,vt cum radice cõueniat ſignificatio nominis,vt rectè reddere poſſimus, & iuſtitiam ad perpẽdiculum. Vitruuius enim lib.7.ait; Lõgitudines ad regulam & lineam,altitudines ad perpendiculum,anguli ad normam reſpondentes exigãtur.Poſſunt & hæc habere alium ſenſum,nempe,ſe iuſtum futurum erga Iudæos,vt eos iuxta merita puniat &c. ſed auguſtior eſt prior interpretatio, cui ſequentia conueniunt, præſertim verſ. 20.

18 *Et delebitur*: ſuprà de verbo כפר dictum eſt: ſignificat enim abſcondere,ita vt non vltrà res videatur. ſenſum ergo vulg. rectè expreſſit. dicere poſſes,expiabitur,id eſt,tanquam piaculum amouebitur, vt nuſquã amplius appareat. nam mors illos inuaſura erat, tanquam non fœderatos, & fouea, ſeu infernus eos deuoraturus, vt quoſuis alios, non ſibi amicitia conciliatos. quod autem ſuprà dixerat חזה , hic ab eodem verbo dicit חזות . *Et flagellum &c.* ecce quo pacto non conſiſtet,neque firmum erit pactum:nam ſuprà dixi,facere prouiſionem eſſe idem, quod pactum facere.

19 *Quandocunque pertranſierit*: rectè hebraiſmum molliuit, qui ſic habet à tranſire ipſius, vel ſuo. *Quoniam mane diluculo*: heb.in mane in mane: quod poteſt accipi, vt vulg. id eſt, ſummo mane, ante lucem:poteſt quoque diſtributiuè accipi, ſicut Exod.16. Collegerunt illud in mane in mane, id eſt, quolibet mane, vt ſit ſenſus, quando venerit, quocunque mane venerit, ſiue interdiu, ſiue noctu venerit, auferet, ſuppl. vos. *Et tantummodo ſola*: altera ex his particulis addita videtur: in hebr. & erit tantummodo, id eſt, futurumque eſt, vt tantummodo vexatio intellectum det &c. *Vexatio.* à verbo זוע , id eſt, mouit ſe, eſt nomen זועה , commotio. Deut. 28. & pro vexatione accipi poteſt: ponitur enim pro diuinis caſtigationibus, ac flagellis, quibus commota mens, & expergefacta auditum,id eſt,verbum Dei interdum auſcultat,eique obedit, quod antea deridebat. cùm ergo propheta ſignificet Iudæos, Chriſto domino non credituros, & icirco deuaſtandos eſſe, & ab hoſtium exercitu de terra viuentium auferendos: (quod per Romanos factum nouimus) hanc caſtigationem tamen non nullis profuturam prædicit. vel potius nihil aliud ſignificat,quàm quòd ipſa malorum experientia, ipſe hoſtium aduentus, ipſa ciuitatis ſuccenſio, ipſa Iudæorum captiuitas factura eſſent,vt intelligerẽt, quàm veræ eſſent diuinæ comminationes, quas ex ore domini, &c.

per pro-

per prophetas, & Apoſtolos ſæpe audierant: quod incredulitatem eorum,& cæcitatem potius notat, quàm conuerſionem: quaſi diceret; Neque antea credent vera eſſe, quæ dominus comminatus fuerat,quàm diuinam vindictam experiantur.

20 *Coanguſtatum*, vel abbreuiatum eſt: elegantiſſima ſimilitudine ſtultitiam infidelium Iudæorum, atque adeo omnium,qui peccatis gaudent,patefacit.Spem lecto,ac pallio,ſeu operimento cõparat, qua quieſcimus,ſi eam apprehendimus:eaque ſuffulti non deſpondemus animum;neque impetu calamitatis rapimur. nam qui nullam ſpem habent, ſunt, veluti illi,qui tempore tempeſtatis,aut frigoris poſt labores non lectum,non operimentum, non aliquod receptaculum,quò ſeſe recipiant,habent. ſupereſt ergo,vt algeant, & pereant &c. & quidem qui Deo fidũt,& veram iuſtitiam, quam ſuprà depinxi,amplectuntur,ampliſſimum habent ſtratum,in quo quieſcant, in quo ſeſe extendant: quocunque ſe vertant, in tuto ſunt: ſiue egrediantur, ſiue ingrediantur,paſcua inueniunt: ſuntque veluti arbores iuxta fluxum aquarum, quæ non timent,quando venit æſtus &c. vt eſt apud Ierem. ſcriptura etiam tota commendatione huius ſpei plena eſt,quam non niſi iuſti,& pij habent. Qui verò hypocriticam iuſtitiam, qualis erat Phariſæorum, ſectantur, & hac ſibi placent, vt decem illæ virgines fatuæ, aut qui diuitiis ſuis,aut etiam ſapientiæ carnis fraudibus,& impoſturis fidunt; breuiſſimum habent ſtratum, in quo neque ſe vertere, neque ſeſe extendere poſſunt. nam qui coram hominibus tantùm iuſtus eſt, ſi ab hominibus abſtrahatur, & ad Dei tribunal deferatur, quid animi in eo erit? idem cogita de diuitibus, qui deſtituti diuitiis, ſpe ſua decidunt; immo in ipſis quoque diuitiis extendere ſe non poſſunt. denique futilis, & inanis eſt eorum omnium ſpes, ad pauca, & ad breuiſſimum tempus tantùm vtilis. Hac igitur ſimilitudine notat Iudæorum ſtultitiam, qui in lapidem illum firmiſſimum,pretioſum, angularem fidere noluerunt, neque iuſtitiã fidei amplecti;ſpem autem ſuam mendacio,& fallacia definierunt. vnde factum eſt,vt flagello inundante perierint. *Ita vt alter decidat*: ad verbum,ab extendendo ſe,id eſt,vt extenſio nequeat fieri,nempe neque ſtrati,neque eius,qui in eo iaceat, quia verò ſtratum breue,plures non recipit,vulg.dixit, ita vt alter decidat. *Vtrunque operire non poteſt*: ad verbum, ſecundum colligere ſe, id eſt, vt qui ſe colligat,& eo ſe circumuoluat. Vtimur & nos Luſitani verbo colligendi, pro ad ſomnum ſe operiendo præparare, & ita hoc loco videtur accipiendum.

Sicut in monte: heb. ſicut mons, eodem ſenſu,id eſt,ſicut cõtigit 21

in monte. *Diuiſionum*. פרץ ruptura, ſeu diuiſio eſt Hebræis. inditum eſt autem nomen monti à rei euentu, quem habes 2.Sam. 5. vbi fudit hoſtes Philiſthæos Dauid, ſicut diuiduntur aquæ. eſtque ſermo de ſecūda victoria, quam eodē loco obtinuit Dauid, pugnāte ante eum domino grandine: ibique dictus locus eſt Baal פרצים, qui dicebatur vallis gigantum. Totam ergo hiſtoriā nomine montis Peratcim hîc reducere in mentem nos vult propheta, quę valde erat celebris, inſinuans, quòd tam terribilis Iudæis aduenturus ſit, quàm olim Philiſthæis. eodem modo accipe, quod ſequitur; Sicut vallis in Gabaon: quando (vt legis Ioſ. 10.) Deus lapidibus grandinis magnis deleuit hoſtes, & quinque regum exercitum, ſtante ſole, & obediente Deo ad vocem hominis, quòd qualem tunc experti ſunt Amorrhæi, talem experturi eſſent Iudæi. *Vt faciat opus ſuum &c.* id eſt, vt faciat, quod facturus eſt, quodque facere inſtituit, non volens tamen, neque ex animo: eius enim proprium eſt parcere, ac miſereri: impij autem mortem ſibi acquirunt.

22 *Et nunc*, vel nunc igitur. quandoquidem veſtra ſpes, veſtraque protectio inutilis eſt, & futilis; Deus autem iratus imminet vobis, tanquam hoſtibus; quid ſupereſt, niſi vt conuertamini? *Nolite illudere*: verbum eſt quartæ, & in ſe conuertit actionem, illudere, deludere ſeipſum: & quadrat ſignificatio. nam impij, quando verbum domini contemnunt, & eos, qui verbum annuntiant, derident, ſeipſos deludunt. *Conſtringantur vincula*. certum eſt nomen מוסרים vincula, vt infrà 52. & Pſal. 116. ſignificare; & in ſingulari non dubium, quin diſciplinam, correctionem, ſeu caſtigationem notet. Iob 32. Et in caſtigatione eorum terret eos. Ezech. 5. Increpatio, & terror gentibus &c. verbum autem חזק confirmationem, & firmam apprehenſionem notat. quare vertere poſſes, ne obtineant caſtigationes veſtræ, id eſt, inualeſcant, vt Iud. 1. & Geneſ. 41. Obtinuerat fames in vniuerſa terra &c. poſſumus quoque & cum vulgato reddere. Sunt autem afflictiones vincula quædam à Deo, quibus detinemur, ne ad libitum viuamus &c. quòd ſi ad mentem nō redimus, in illis detinemur interdum quouſque ad peiora ſupplicia detrudamur. *Conſummationem enim &c.* iam de his vocibus ſuprà dictum eſt. Timendum, inquit, eſt, ne inualeſcant caſtigationes: nam mihi nuntiatum eſt à domino, imminere conſumptionem, & excidium toti huic regno. ſi autem ad ſanam mentem redieritis, vel dominus mutabit ſententiam, vt interdum ſolet, vel in mediis inundationibus non periclitabimini.

Auribus &c. excitat auditorū animos, vt exhortationi digniſſimę, valde-

valdeq; neceſſariæ attendant, conſiderentq; attentiſſime diuinarū caſtigationum rationem,quam exemplo agricolarum reddit manifeſtam,quod explicabimus verſ. 26.

Tota die, vel toros dies, vel omnibus diebus, vt ſingulare pro plu 24
rali capiatur. *Arans.* חרש eſt ſtudio,atque arte operi mechanico inſtare : Latini autem vnum verbum non habent, quod ſignificationi reſpondeat. hîc arandi verbo reddendum eſt, & participium pro nomine agricolæ videtur capi:quaſi dicat,nunquid aliud non aget agricola,cùm vult ſerere,quàm terram vomere proſcindere? nequaquam , ſed ſulcabit quidem terram, (illud enim vocat aperire hebraiſ.)deinde vaſtabit,id eſt, comminuet glebas. vulg. ſarrire dixit: nam teſte Columella, glebæ ſarculis reſoluendæ ſunt. ergo שדד in ſecunda, aliquando eſt ruſticum verbum, & ſignificat aruum iam aratum, vel occa, vel verriculo contundere . ita etiam accipitur hoc verbum Oſee 10. Arabit Iehuda , vaſtabit Iaacob, & Iob. 39.

Gith : eſt nigella,quam Græci melánthion quoque à colore di 25
cunt,eſtque odoriferum ſemen. vide Dioſcoridem. *Cyminum.* nunc cuminum dicimus. *Triticum per ordinem*: quod vulg. dixit per ordinem, poſſumus dicere menſuratum , vt ſit adiectiuum nomen. Notat autem quòd agricola non ſerat triticum, niſi in certa menſura iuxta proportionem telluris &c. ſimiliter de hordeo dicit, quòd ipſum ponat ſignatum : נסמן enim id ſignificare videtur. quam vocem Græci imitati σημεῖον vocant ſignum , & Iudæi in profanis litteris סימן ſignum vocāt,quod ſcriptura vocat אות. vulg. milium dicit. quod qua ratione fecerit, non intelligo , niſi quòd Græca editio ita quoque habet,neque alibi in ſcripturis reperitur: quo fit, vt vulg.nemo iure reprehendere debeat:nam coniecturæ illę,quòd ſignificet,ſignàtum , ſunt leues : dicere enim poſſumus Rabinos Græcam vocem vſurpaſſe , vt pleraſque alias . *Vicium.* כסמת ſpecies farris eſt,quæ nomen habet à detonſione, quam communiter ſpeltam vocant.

In Iudicio , vel ad iudiciū,id eſt,vt agricola rectè iudicet, quan- 26
tum terræ, quanto tempore arandum , quaque ratione præparare ſemini debeat:quod ſemen rurſus cui telluri mandandū, & quantum à domino Deo edocetur. quamuis itaque longo rerum vſu doceantur agricolæ,à Deo tamen doceri dicuntur , qui ſigna ponit in cælo,& diſtinctionem temporū inducit, quam ſequi debēt agricolæ. Primi etiam,qui artem hanc exercuerūt,à domino Deo edocti ſunt. Hîc autem continetur vis rationis, qua propheta vtitur: Si Deus agricolam docet,& à Deo edoctus non errat in opere

ſuo;ſed quando arare,quando ſarrire,quando adæquare faciē terræ,quando,& quale, & quantum ſeminis cui telluri ſpargere debeat,optimè nouit: quare cōmittitis, vt imperitus agricola videatur Deus,qui totos dies terram proſcindat,& cratibus glebas comminuat,nunquam autem ſemē ſpargat? id eſt,quare cōmittitis, vt vos ſemper puniat,annos integros flagellet;& ad id,propter quod caſtigationes inducuntur,nunquam perueniat?hoc enim admonebat ſuprà,viderent,ne inualeſcerent caſtigationes, & tandē omnino perirent . Quomodo alij hæc accipiant,in eorum libris legere amice Lector poteris; equidem, quia Rabini locum hunc non ſatis benè tractarunt,ideo pleroſque ex noſtris, quid hîc vellet propheta ſignificare,non aſſecutos exiſtimo.

27 *Non enim in ferris &c.*ab altera quoque parte ſcientiæ agriculturæ argumentationem conficit.Nouit,inquit,agricola,quo inſtrumento,vnaquæq; farris,aut ſeminis ſpecies excutiēda ſit, & quòd duriora grana duriori inſtrumēto,tenera autē leuiori: neq; in hoc facilè cū falli videas,vt aſperiora mollioribus ſuperinducat, & leuiora duris granis adhibeat.Vide verſu vltimo, quò hæc tendant.

28 Triticum(qui panis,hebraiſmo,interdum dicitur, vt Gen.41. Prou.28.&c.)etiamſi raſtro, aut animalium vngulis, aut dentatis rotis excutiatur,nouit tamen agricola , quanto tempore triturari debeat,ne omnino comminuatur . *Neque vexabit.* vulg. המם , vt verbum,accepit:quod Exod.23.verbo occidēdi reddidit,& Deut. 2.intereundi: at 1. Sam. 7. Exterruit eos:& 2. Sam.22.verbo conſumendi reddidit , pro quo in Pſal.nunc legimus, Et conturbauit eos:at hîc,tanquam nomen, pro ſtrepitu ſummi poteſt , ſtrepitus rotæ plauſtri ipſius,id eſt , præſtrepens rota in perpetuum ſcilicet comminuet ipſum . *Neque vngulis* , vel dentibus : metaphoricè enim vngulæ dicuntur & dentes in crate , & aliis rebus : ita interpretantur quoque Hebræi. ſed quia locus hîc ad intelligendos alios facit , in quibus hæc vox פרשים reperitur: quamuis ſenſus idem ille ſit, quem vulg.& Hebræi ſequuntur , non nihil de hac voce, ſicut ſuprà polliciti ſumus,dicēdum erit. Hebæi ex hoc loco dicunt verbum פרש pungere ſignificare,ꝙ ſignificet hîc inſtrumentum dentatum: inde nomen & pro equite accipi, propter calcaria videlicet,quibus pūgit equum . certè ego diligēter conſideratis ſingulis locis,in quibus nomen reperitur , & ipſa verbi propria ſignificatione,nuſquam equitē ſignificare reperio; ſed in plurali quidem,in quo eſt frequentiſsimum, iugalia animalia ; & in ſingulari,in quo ter tantùm reperitur,ſumi collectiuè pro iugatura. & cùm iunctis bobus,aut equis in non nullis regionibus triturentur

turentur ſegetes;hîc pro iugalibus accipiendũ duxi.Huc quoq; facit locus,quẽ ſuprà expoſui Ieſ.21.vbi Ieſaias vidit iugatũ currum, qui iunctis aſino, & camelo trahebatur.facit & etymon nominis: nam verbũ propriè diſtributionem, & in partes quodãmodo diuiſionem ſignificat.quod quia qui rẽ explicant,faciunt, pro explanare accipitur:iũcta autẽ currui animalia,diſtincta,ſeparata,& quodammodo diſtributa ſunt. neque defuerunt,qui hoc loco ante D. Hieronymũ ita acciperent; quorũ tamen ille expoſitionẽ reijcit, quòd is vſus in Palæſtina non fuerit. Liberum eſto iudiciũ lectori.Certè vngulas,aut dentes, aut punctiones nuſquam vidi ſignificare:fateor tamen cũ ſamech פרסות vngulas notare à verbo פרס rupit,fidit &c.vt forma maſculini in reg. Zach.11. & hac ratione hîc vngulas poſſe ſignificare cõcedam,vt ש pro ס poſitum ſit, non ea ratione,quam Hebræi non nulli ſequuntur:ſenſus tamen vbiq; idem eſt;nempe quòd non ſine fine,ſed certa quadam ratione trituratur triticum.

Et hoc &c. hãc rationem excutiendarũ frugum,inquit,à domino 29
Deo didicit agricola:auditorum autem animis relinquit,vt ratiocinationem conficiant: Si Deus agricolam docuit, vt ſciret, qua ratione ſingulæ ſegetes triturandæ ſint;non ne Deus ipſe multò melius intelliget,qua menſura caſtigandi ſint homines, & quandiu flagellandi; quare ergo cõmittetis,vt veluti imperitus agricola appareat,qui vſq; ad conſumptionem, & exciſionem vos terat? hanc enim vobis impendere à domino Deo audiui. *Vt mirabile faceret:* ad verbum,arduum fecit:& ſupplẽdum eſt relatiuum, Qui: qui arduum fecit conſilium,id eſt,cuius ſunt ardua conſilia, quæ homines nequaquam aſſequi potuiſſent.*Et magnifaceret:*heb.& magnificauit,id eſt,cuius ſunt magnificæ effectiones: ſicut enim ardua ſunt conſilia, ita quoque iuxta conſilia ſua arduæ ſunt effectiones. תושיה vulg. iuſtitiam dixit,ad ſenſum nimirum reſpiciens quòd de punitione ageret propheta:ad hoc enim ſimilitudines ſuperiores induxerat.at nomen eſt à verbo, & nomine יש, quod exiſtentiam ſignificat:vnde effectionem,ſeu efficaciã deſignat. Prou. 8. ſicut hoc loco hæc duo nomina coniunguntur; Meum eſt conſilium,& effectio:& Iob 16.Ipſi eſt robur,& affectio &c.

CAPVT VIGESIMVMNONVM.

Noua.		Vetus.
VAE Ariel Ariel *ciuitas,[in qua] reſedit Dauid: addite annum*	1	VAE *Ariel Ariel ciuitas, quam expugnauit Dauid: additus eſt*

Noua.	Vetus.
ſuper annum : feſtiualia decidantur.	*annus ad annum ; ſollemnitates euolutæ ſunt.*
Et preſſuram faciam Arieli,*et erit impulſio, & impulſio, & erit mihi, veluti* Ariel.	2 *Et circumuallabo* Ariel,*& erit triſtis, et mærens, & erit mihi, quaſi Ariel.*
Et conſidebo quaſi circulus circa te, & cingam contra te ſtationem et erigam contra te munitiones.	3 *Et circũdabo quaſi ſphærã in circuitu tuo, & iaciã contra te aggerẽ, & munimenta põnã in obſidionẽ tuam.*
Et humiliaberis, è terra loqueris, et è puluere reflectetur dictum tuum, & erit quaſi Pythonis è terra vox tua, et è puluere dictũ tuũ ſtridebit.	4 *Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquiũ tuũ, et erit quaſi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum muſſitabit.*
Et erit, velut puluis tenuis, multitudo comprimentium te; et veluti gluma tranſiens, multitudo præualidorum.	5 *Et erit ſicut puluis tenuis, multitudo ventilantium te ; & ſicut fauilla pertranſiens multitudo eorum, qui contra te præualuerunt.*
Et erit. ſubitò repẽtè à Iehoua tsebaoth *requiretur in concuſſione, & commotione, et voce magna turbinis, & tempeſtatis, & flamma ignis abſumentis.*	6 *Eritque repentè confeſtim. à domino exercituum viſitabitur in tonitruo, & commotione terræ, & voce magna turbinis, & tempeſtatis, & flamma ignis deuorantis.*
Et erit, ſicut ſomnium viſionis nocturnæ, multitudo omnium gentium militantium contra Ariel, *& omnes militantes, & inſidiantes, & preſſuram facientes ipſi.*	7 *Et erit ſicut ſomnium viſionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicauerũt contra* Ariel,*& omnes, qui militauerunt, et obſederunt, & præualuerunt aduerſus eam.*
Et erit, quemadmodũ ſomniat eſuriens, & ecce comedit, & euigilabit, & vacua eſt anima eius: & quemadmodum ſomniat ſitiens, & ecce bibit, & euigilabit, & ecce laſſus, & anima eius excurrens; ſic erit multitudo omnium gentium militantium contra montem Tcion.	8 *Et ſicut ſomniat eſuriens, & comedit: cùm autem fuerit expergefactus, vacua eſt anima eius. et ſicut ſomniat ſitiens, & bibit, & poſtquam fuerit expergefactus, laſſus adhuc ſitit, & anima eius vacua eſt; ſic erit multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra montem* Sion.
Interturbemini, & obſtupeſcite; reprimite vos, & repreſſi ſitis: inebriati ſunt, & non eſt vinum : agitati ſunt, & non eſt ſycera.	9 *Et obſtupeſcite, & admiramini; fluctuate, & vacillate; inebriamini, & non à vino mouemini, & non ab ebrietate.*
Quoniam effudit ſuper vos Iehoua *ſpiritum ſoporis, & compreſſit oculos*	10 *Quoniam miſcuit vobis dominus ſpiritum ſoporis, claudet oculos veſtros:*

Noua.		Vetus.
veſtros: prophetas, & duces veſtros videntes operuit.		ſtros: prophetas, et principes veſtros, qui vident viſiones, operiet.
Et facta eſt vobis viſio omnis, ſicut verba libri obſignati, quem dabunt ſcienti litteraturam dicendo; Lege, quæſo, hunc: & dicet; Non poſſum, quia ſignatus eſt.	11	Et erit vobis viſio omniũ, ſicut verba libri ſignati: quem cùm dederit ſcienti litteras, dicent; Lege iſtum: & reſpondebit; non poſſum, ſignatus eſt enim.
Et dabitur liber ei, qui non nouit litteraturam; dicendo; Lege, quæſo, hunc: & dicet; Non noui litteraturã.	12	Et dabitur liber neſcienti litteras, diceturque ei; Lege: & reſpondebit; Neſcio litteras.
Et dixit dominus meus; Eò quòd acceſſit populus hic ore ſuo, & labijs ſuis glorificat me: et cor ſuum procul remouit à me: & fuit religio eorum erga me, mandatum hominũ edoctum.	13	Et dixit dominus; Eò quòd appropinquat populus iſte ore ſuo, & labijs ſuis glorificat me: cor autem eius longè eſt à me, & timuerunt me mandato hominum, & doctrinis.
Propterea ecce ego addam facere admirari populum hunc ardua, & ardua: & auferetur ſapientia ſapientum eius, et intelligentia prudentium eius abſcondetur.	14	Ideo ecce ego addam, vt admirationem faciã populo huic miraculo grandi, & ſtupendo: peribit enim ſapientia à ſapientibus eius; & intellectus prudentium eius abſcondetur.
Væ profundãtibus à Iehoua ad abſcondendum conſilium, et ſunt in obſcuritate opera eorum: & dicunt; Quis videt nos, & quis nouit nos?	15	Væ, qui profundi eſtis corde, vt à domino abſcondatis conſilium, quorum ſunt in tenebris opera: et dicunt; Quis videt nos, & quis nouit nos?
Verſio veſtra ſi quaſi lutum figuli reputabitur, quando dicet opus factori ſuo, Non feciſti me? & figmentum dixit formatori ſuo, Non nouit?	16	Peruerſa eſt hæc veſtra cogitatio: quaſi ſi lutum cõtra figulum cogitet, & dicat opus factori ſuo; Non feciſti me: et figmentũ dicat fictori ſuo, Non intelligis.
Non ne ante breuiſſimum tempus conuertetur Libanus in Carmel, & Carmel pro ſylua computabitur?	17	Non ne adhuc in modico, & in breui conuertetur Libanus in Charmel, & Charmel in ſaltum reputabitur?
Et audient in tempore illo ſurdi verba libri, & de caligine, & de obſcuritate oculi cæcorum videbunt.	18	Et audient in die illa ſurdi verba libri, & de tenebris, et caligine oculi cæcorum videbunt.
Et addent inopes in Iehoua lætitiam, & egeni hominum in ſancto Iſraelis exultabunt.	19	Et addent mites in domino lætitiã, & pauperes homines in ſancto Iſrael exultabunt.
Quoniam defecit prævalidus, conſumptus eſt illuſor: excisi ſunt om-	20	Quoniam defecit, qui prævalebat, conſumptus eſt illuſor; & ſuccisi ſunt

Noua.		Vetus.
nes vigiles concupiſcentiæ.		*omnes, qui vigilabāt ſuper iniquitate.*
Errare faciebant hominem in ver-	21	*Qui peccare faciebant homines in*
bo, & arguenti in porta laqueos com		*verbo, & arguentē in porta ſupplan-*
plicabant, & declinauerunt in inor-		*tabant, & declinauerunt fruſtra à*
dinationem iuſtum.		*iuſto.*
Iccirco in hunc modum dixit Ieho-	22	*Propter hoc hæc dicit dominus*
ua ad domum Iaacob, qui liberauit		*ad domum Iacob, qui redemit Abra-*
Abraham; Non modò pudefiet Iaa-		*ham; Non modò confundetur Iacob*
cob: neq; modò facies ſuas auertent.		*neque modò vultus eius erubeſcet:*
Quia cùm viderit filios ſuos opus	23	*Sed cùm viderit filios ſuos opera*
manuum mearum, in intimo ſui ſan-		*manuum mearum, in medio ſui ſan-*
ctificabunt nomen meum, & ſancti-		*ctificantes nomen meum; et ſanctifi-*
cabunt ſanctum Iaacob, & Deum		*cabunt ſanctum Iacob, & Deum Iſ-*
Iſraelis, preualeſcere facient.		*rael prædicabunt.*
Et ſcient errantes ſpiritu intelligē-	24	*Et ſcient errantes ſpiritu intelle-*
tiam, et infamatores diſcēt doctrinā.		*ctum, & muſſitatores diſcent legem.*

1 DE ciuitate Ieroſolyma eſt ſermo, quam Arielem vocat, quòd eſſet veluti leo fortis; non ſolùm quòd munitiſſima eſſet, & inexpugnabilis, ſed quod vicinas gentes ſubiugaſſet, & quaſi leo eo tempore, quo in ipſa reſidebat Dauid, populos decerpſiſſet. nam ארה decerpere eſt, & ארי leo; אל verò potens, fortis. vnde 2. Sam. 2. dicitur Banaias occidiſſe duos Ariel Moab id eſt, duos leones fortiſſimos Moabitarum; credo duos viros fortiſſimos intelligi. vide verſu ſequenti. At arx Tcion peculiari nomine ciuitas Dauid vocabatur, quam ille ædificauit munitiſſimam: cum eam Iebuſæis eripuiſſet 1. Par. 11. &c. *Additus eſt*: poteſt eſſe in præterito, & imperatiuo, etſi in præterito legas, accipe pro futuro, & ſenſus idem eſt: Addite annum ſuper annum, id eſt, poſt non multos annos, numerate paucos annos. *Solemnitates.* חגג eſt gyrare, agi in orbem: hinc ad feſtiuitates transfertur, quæ celebrantur epulis, & choreis, & circumrotationibus: vel quòd euoluto anno rurſum redibant: eſtque feſtum agere. vide ſuprà 19. verſ. 17. hinc חג feſtiuitas frequenter in ſcripturis: quod nomen tamen Rabini non nulli, quos ſequuntur & noſtri, pro agnis hoc loco & Pſal. 118. accipiunt: quàm rectè, docti viderint: vbi nos habemus: Conſtituite diem ſollemnem in condenſis, ad verbum: Vincite חג funibus vſque ad cornua altaris: vbi pro frondibus feſtiualibus capi putatem: ſicut etiam hoc loco, decidātur frondes feſtiuales vno, atq; altero anno: repetendum enim hoc eſt, ex priori membro,

membro, id eſt, euoluantur feſtiuitates, vt dixit vulg. ſenſum doctiſſimè reddens. nam quòd ramos præciderent ad feſtiuitates eccleſiaſticas, vt etiam hodie facimus, ex libris Rabinorum intelligere poteris: ſed & verſio illa Græca pſalmi, & hiſtoria euangelica id ſatis oſtendunt. quod etiam præceptor meus Angelus Caninius in libello De vocibus Hebraicis noui teſtamēti, in voce, Oſana, annotatum reliquit. *Ciuitas.* nota nomen קרית eſſe in reg. & regere præteritum חנה, quæ forma redditur aut per nomen, ciuitas reſidentiæ Dauidis: aut ſuppleto relatiuo in qua &c. cuiuſmodi locutio non infrequens eſt Hebręis.

Triſtis, & mœrens: duo nomina ſunt hîc ab eadem radice, ſcilicet אנה, quod eſt aliqua graui de cauſſa ad luctum impelli: in ſecunda fit tranſitiuum, impulit, adegit: quare verti hîc poteſt cum vulg. triſtis, & mærens, vel impetus, & impetus: ſicut Thren. 2. 2
Multiplicauit in filia Iuda impetum, & impetum. quæ geminatio multiplicitatem, & diſtributionem notat, quaſi dicatur; hinc inde neceſſitas, ſeu impulſio erit &c. *Et erit mihi quaſi Ariel.* dupliciter hoc accipi poteſt, primò ꝙ ipſe dominus ſe leoni forti comparet, & ciuitatem prædæ, quaſi dicat, eritq́; mihi quaſi Arieli, id eſt, tu, quæ aliis eras leo fortis, & alios decerpebas, prædæ eris mihi, & ero tibi decerptor: ſecundò vt ludat in nomine Ariel; quod etiam altare figuratè ſignificat, vt Ezech. 43. quaſi dicat; in te, tanquam in altari iugulabo habitatores tuos, & erit ſacrificium domini: vt alibi loquitur ſcriptura, Sacrificium domini in Bozra &c. dicebatur autem altare hoc nomine, propter mactationem, & ingluuiem victimarum.

Et circumdabo: hìc illud idem verbum eſt, quod in primo verſu reddidit verbo expugnandi. nam interdum eſt verbum caſtrenſe, 3
& plerunq́, vulg. verbo caſtramētandi reddidit: vt in primo verſu reddi poſſit, ciuitas quam circūſedit Dauid, vt eam, ſcilicet caperet. Hoc tamen manifeſtum eſt, quòd conſtructum cum על verbo obſidendi recte vertitur: obſidebo te, vel cingam te, veluti circulo: vel circa te veluti circulus conſidebo. ſenſus idem eſt. *Aggerem*, vel ſtationem, ſeu propugnaculum, in quo in obſidione ſtant milites. ad hunc locum, & qui ſequitur, reſpexit dominus, quando flens ſuper ciuitatem dicebat, circumdabunt te inimici tui &c. familiare autem eſt Deo ſibi tribuere eas actiones, quæ ſunt hoſtium, quando hoſtes per Deum immittuntur.

Humiliaberis: in euangelio dicit dominus; Ad terram proſternent te, & filios tuos, qui in te ſunt. *De terra loqueris*: hæc omnia exilitatem vocis ſignificant; quæ ſignum eſt non ſolùm ægri- 4

tudinis corporis, ſed & animi magnis calamitatibus fracti. vide de hac voce ſuprà cap. 8. verſ.9. *Audietur*. שחח incuruatum eſt: at incuruari, ſeu recuruari eloquium, quid eſt, niſi reflecti ſonum &c. vulg. ſenſum vertit.

5 Ferè omnes interpretes hos quattuor verſus de hoſtium populi Dei ſubuerſione, intelligunt,& hunc eſſe morem prophetarum dicunt:ſed q̃ appoſitè,apud ipſos videas, ego certè obſcura eſſe fateor,quæ hic dicuntur,& hoſtibus Iſraelis maximè Aſſyriis,qui ab Angelo domini percuſſi ſunt, poſſe aptari, ſi ſuperficiem verborũ attendas,non dubito.obſcuritatem tamẽ à propheta affectatã exiſtimo, vt poſt hos verſus videbis:& hæc,vt pro hoſtibus,& contra Ieroſolymam,dicta accipio. Dicit ergo multitudinem hoſtiũ futuram,veluti tenuem puluerem:familiare eſt enim ſcripturæ,pulueri multitudinem innumerabilem comparare.Geneſ. 13. Si poterit aliquis numerare puluerem terræ, etiam ſemen tuum numerabitur.licet ibi ſit alia vox. *Ventilantium te.* זור interdum valet,conſtringere, comprimere:& hic modus ſignificandi hîc mihi placet: alij pro extraneis accipiunt:ſed affixum,ne ita acciperem,fecit ſuprà cap.1.hoc verbum habens,Vulnera non compreſſerũt, id eſt, non ſunt compreſſa. *Et ſicut fauilla*: idem hîc ſignificatur, quod primo membro,niſi quòd hîc celeritatem quoque hoſtium, & celerem eorum aduentum puto deſignari: nomen autem glumã propriè deſignat,quam ventus ab area excutit: hinc ad alias quoque quiſquilias transfertur,quæ vento facilè contorquentur,ſignificat ergo quòd hoſtes,velut nebula quędam pulueris,terram operirẽt; neque præſentirentur,& famam ſuam præuenirent. quod de exercitu Romanorum ſub Tito & Veſpaſ.verũ fuiſſe narrant hiſtoriæ.

6 *Eritque repentè confeſtim*: magis mihi hæc vulgati interpretis diſtinctio,quàm Rabinorum placuit. ſunt autem Hebræis duæ dictiones eiuſdem ferè ſignificationis; & tanquam nomina, & tanquam aduerbia capi ſolent. Eritque in repentino caſu, vel citiſſimè,admodum repentè. *Viſitabitur.* תפקד poteſt eſſe aut ſecunda perſona maſculina,aut tertia feminina:ſed ne in ſecũda accipiam, facit verbum,Humiliaberis,& loqueris,quę feminina ſunt,& quę præceſſerunt, Erit mihi quaſi Ariel &c. & quàmuis de ipſa ciuitate Ariel poſſet dici, quòd viſitaretur;ego tamen mallem imperſonaliter accipere, vt magis incertum maneat, de quo propheta loquatur: vt ſit ſenſus; eritque à Deo repentina viſitatio, ſeu requiſitio. *In tonitruo & commotione*: his nominibus, & quæ ſequuntur, turbinis, & tempeſtatis &c. cum quibus dicit futuram viſitationem, ſatis indicat, quod genus hominum eſſet illud,

&

& quale viſitationis genus futurum . ſignificant enim hæc diuiuã
iram in ſcripturis.punit namq; Deus per creaturas,& terrorẽ incu
tiunt commotiones cæli,& terræ , & tempeſtates aeris : cui addit,
& flammam ignis , vt perfectam deſolationem Ieroſolymorum
intelligamus.

Sicut ſomnium viſionis nocturnæ , quomodo hoſtes cõparet ſomnio 7
viſionis nocturnæ,id eſt, viſioni,quæ in ſomnijs fit , explicat ver-
ſu ſequenti , nempe quòd erunt veluti ſomniantes ipſi hoſtes , vt
mox explicabimus;vel aduentum hoſtium ſomnio cõparat, quòd
præter ſpem venerint,remq́ue citiſſimè confecerint, moxq́ue om-
nia diſpatuerint, tanquam ſomnium. *Et qui obſederunt.* מצדה eſt re-
te,ſeu ſagena Eccleſ.9.videtur ergo accipiendum actiuè , pro inſi-
diis : Inſidiæ eius,id eſt,inſidiantes ei , vel inſidiatores eius. vulg.
ſenſum expreſſit.

Sicut ſomniat: explicat comparationem,quòd hoſtes Iudæorum 8
ſint,veluti,qui famelici,& ſitibundi ſomniant ſe comedere, & bi-
bere : reuera autem euigilantes adhuc eſuriunt , & ſitiunt, id eſt,
ita facilè perdent populum iſtum , ita nullo negotio eos deuora-
bunt, ac ſi in ſomniis id feciſſent : quaſi dicat , non explebitis fa-
mem eorum;nihil ſe feciſſe arbitrabũtur, cùm vos deleuerint &c.
Vacua eſt : ſecundo loco , aliud eſt verbum , quod excurrere pro-
priè ſignificat שקק:qui autem ſitit,huc,atq; illuc excurrit,vt quod
bibat, inueniat &c.Vacuam autem eſſe animam,Hebræis eſt fru-
ſtrari deſiderio . nam נפש interdum eſt deſiderium : ſumitur &
pro corpore viuentis : vnde facilius ſic vertas ; eſt ſtomacho va-
cuo , & inani . *Contra montem Sion* : ecce quam vocauerat Ariel,
hìc dicit montem Tcion , vt dicere poſſimus , אריאל idem eſſe,
quod הראל , id eſt, mons Dei, ſicut apud Ezech. loco citato , pro
eodem ponitur הראל , & אריאל : ſignificat autem & ipſam arcem
Dauidis quæ propriori nomine, ciuitas Dauidis dicebatur , ſimul
& altare,quod erat, velut monticulus quidam Deo dicatus . cùm
autem dicit , Erit mihi veluti Ariel , pro ara accipiatur . at ſi hæc
aduerſus hoſtes dicta ſunt, quo pacto adhuc anima eorum vacua
manſit?niſi dicamus,quòd quæ animo conſtituerant , fuerint ve-
luti ſomnia: reuera autem nõ expugnauerint, &c. priorem tamen
expoſitionem amplector,quæ & ſibi perpetuò conſtat,& ſuperio-
ribus & ſequentibus cohæret:quam etiam ex parte alij interpretes
attingunt , ſed nequaquam vſque ad finem perſequuntur.Omnia
igitur de Romanis dicta accipe ; quod & ſequentia probant.

Cùm propheta vaſtationem Ieroſolymorũ deſcriberet, ſubitò 9
vidit ea,quæ dicebat,ſicut neq; alia tam ſua , quàm aliorum pro-

phetarum oracula, Iudæos non intellecturos. vnde iam de hac cæcitate incipit ſermonem. *Obſtupeſcite.* verbum geminatum מהמה, cuius non eſt vſus, niſi in quarta (quod quidem vulg. interpres Gen. 19. vertit verbo diſsimulandi, & Gen. 43. Si non intercesſiſſet dilatio, & alibi, aliter.) ego ex his locis, & aliis colligo, eſſe verbũ deliberantis, diſputantis, ſeu interturbati animi, & diſtracti in re aliqua, quod credo Luc. 10. ductum περιεσπᾶτο diſtrahebatur circa multa &c. & Pſ. 119. Paratus ſum, & non ſum turbatus. verbo ergo interturbãdi reddi poteſt. Poſſunt autem verba huius verſus aliis, atque aliis punctis in præterito, & imperatiuo legi: interturbati ſunt, vel interturbemini: ſenſus tamen idem. nam in imperatiuo id futurum ex iuſto Dei iudicio tantùm ſignificat, & vehementior eſt oratio. *Et admiramini.* תמה obſtupuit totus animi turbatione, & diſtractione: quod maius eſt, quàm admirari. *Fluctuate*: verbum geminatum שעשע, de quo ſuprà cap. 11. dictum eſt, & cap. 5. verſ. 7. eſt quod nos dicimus, demulcere, blandè & ſuauiter tractare, contrectare amanter, atque conſtringere: in quantũ autem abſolutè poſitum eſt, ſe palpare, ſibi blandiri, ſeque ipſum adulando decipere, reddere poſſumus cum quodam Rabino viro docto, obcæcate vos metipſos: vel in præterito obcæcati ſunt. *Vacillate.* שעה eſt ſimplex, à quo ſuperius compoſitum eſt, & iuxta variam conſtructionem variè redditur: hîc abſolutè poſitum puto accipi, ſicut infrà 32. cap. non reprimentur (ſeu reſtringentur) oculi videntium &c. id eſt, obcæcamini, & cæci ſitis, quòd ſi malis in præterito reddere, ſenſus non erit ineptus: interturbarũt ſemetipſos, & ſtupefacti manſerunt: obcæcauerunt ſemetipſos, & cæci manſerunt: quia verò ſemetipſos ſibi blandiendo conſtrinxerunt, conſtricti, & cæci remanſerunt: & quia humana ſolicitudine, & multiplici actione exteriori voluerunt ſibi prouidere, & poſthabita fide iuſtitiam legis ſectari voluerunt, in legem iuſtitiæ non peruenerunt; ſed ſtupefacti manſerunt, cùm nihil ſibi ſuam ſolicitudinem profuiſſe viderunt. adde, quòd multiplex ad negotia temporalia diſtractio, quæ Iudæorum propria eſt, mẽtis ſtupiditatem illis quoque induxit. *Inebriamini*, vel inebriati ſunt, & non à vino: hebr. & nõ vinum erat ſcilicet, id eſt, abſq; vino, & abſq; temeto agitati ſunt, ſeu moti ſunt. de motu ebriorum eſt ſermo: neque ſcio, an ſit alia gens in toto orbe, quæ ad intelligendas res ſpiritales (quarum notitiam ipſi profitentur) ſtupidior, & cæcior ſit.

10 *Miſcuit ſpiritum ſoporis.* de verbo נסך dixi ſuprà cap. 25. quòd de liquidorum effuſione, & aridorum expanſione dicatur. qui autem profundè dormit, à viſione longè abeſt. ſtertunt autem Iudæi

dæi ad diuina,tum ſuo ipſorum peccato, tum iuſto Dei iudicio, qui dona ſua immeritis,præſertim his,qui ſeſe indurarunt, & obcæcauerunt,ſępiſsimè denegat:neq; alia res neceſſaria eſt ad hoc, quòd ſtupor,& ſopor obtuat mortales,quàm quòd tenebras,quas ſibi ipſis offundunt,non diſcutiat Deus. ille enim,qui deus huius ſæculi appellatur,& poteſtas tenebrarum,eius rei curam habet,vt nunquam data huiuſmodi occaſione defuerit. Hoc igitur, quod conniuente Deo fit,(conniuet autē propter ſcelera noſtra) ſufficit ad hoc,vt dicat ſcriptura,Deū indurare,obtenebrare,ſoporem im mitterere &c.vnde & ſe indurare dicitur Pharao,& ſe excæcare dicuntur Iudęi.Deus quoq; huius ſæculi princeps tenebratū dicitur illos obcæcare apud Paulū:& ipſe Deus benedictus dicitur indurare Pharaonē,& ſpiritū hîc ſoporis effundere. vide ſuprà cap.6. *Et claudet.*parū refert,ſiue futuro ſiue prętерito vertas:futura enim omnia hæc erant,& iā facta ſunt,prophetæ quoq; indifferenter tēporibus iſtis vtūtur.Verbū autē עצם confirmationē, condenſationē, ſeu corroborationē notat.corroborare ergo oculos, conſolidare, ſeu comprimere,eſt immobiles reddere,& veluti congelatos ad videndum prorſus inutiles. vulg. ſenſum attendit. *Prophetas veſtros:* hoc per appoſitionem accipio:ſunt enim prophetæ oculi populi, per quos vident;quemadmodū ſol dicitur mūdi oculus,per quem videt omnia tellus.eſt ergo irati Dei ſignū,vt ſæpe in ſcripturis dicitur prophetas auferre,& quòd populus doctore careat;neq; minus id hominibus moleſtum eſſe deberet, quàm corporis oculis priuari.Iam quod ſequitur,aliud eſt membrum; & idem ferè eſt, duces veſtros videntes operiet. *Principes veſtros*: hebr. capita interdum dicuntur principes.ratio manifeſta eſt,nō ſolùm quia in eminentiori loco,& in dignitate conſtituti ſunt; ſed quia toti populo proſpiciunt,ipſumq; moderantur &c.Frequens autem erat in illo populo,vt duces,populi viſiones quoq; & reuelationes à Deo haberēt.Dixit etiā,operiet,perſiſtens in metaphora capitis:qui enim obuolutū totum habent caput,nihil vident. ergo pro peccatis populi,pręlati ac principes obcæcantur,ne intelligant,quæ toti corpori,id eſt,reip.prouidere oportebat.Qui ergo errores principum notant, & illis obtrectant,conſultius agerent,ſi peccata ſua deflerenr, ex quibus obtenebratio principum ortum ſæpe habet.

Et erit,vel fuit,ſeu facta eſt,viſio omnis &c.poterāt dicere,Suf- 11
ficiunt nobis libri legis,& prophetarum: ſufficiunt nobis antiqua 12
oracula &c.huic obiectioni occurrit dicens,quod legem, & prophetias nequaquam intelligerent tā legis doctores,quàm qui litteras nunquā didicerūt;ſicut librum ſignatū neq, docti neq; indocti legere

legere poſſunt. velamẽ enim, quod ſuper vultum ponebat Moſes, ſuper cor eorum poſitum eſt vſque ad hodiernum diem, vt inquit Paulus. Quomodo hoc factũ ſit, infrà aperiet propheta. Hîc mecum lector conſidera ex peccatis, veluti nebulam quandam aſcendere, quæ intelligentiam ſacræ ſcripturæ impediat, vt neceſſe ſit fateri vnum, eundemque hominẽ, qui purus ab humanis affectibus ſcripturam aliquam intelligere poſſet, ſi in impuritatem lapſus ſit, &, vt Baſilius loquitur, habeat mentem curis vitæ & carnis affectionibus obtenebratam, eandem illam ſcripturã non magis intelligere, quàm verba libri ſignati: vt videas, quàm tetras exhalationes generent peccatorum mentes lacunis vliginoſis perſimiles.

13 *Dominus*, vel dominus meus: iam cauſſas obcæcationis Iudæorum aperit, quòd videlicet externam tantùm iuſtitiam perſequerentur. cordis autẽ, quod Deus primum reſpicit ſanctificationem nihil curarent. & hæc ipſa cauſſa eſt, quam Apoſtolus ad Rom. affert, quare Iſrael in legem iuſtitiæ non peruenit. *Appropinquat.* hoc differunt Hebræis נגש, quo hîc vtitur, & קרב, quo Latinis accedere, & appropinquare. Ceterùm his verbis ſolet ſcriptura cultum, & miniſterium ſignificare: eſtq; hoc loco alluſio ad legem, in qua non ſemel nomine appropinquantium Deo, intelliguntur miniſtri domini, vt cùm orta eſt contẽtio inter Core, & alios, quis ſummo ſacerdotio dignus eſſet, dixit Moſes Num. 16. Mane oſtẽdet dominus, qui ſunt ſui, & ſanctum appropinquare faciet ad ſe; & quem elegerit, appropinquare faciet ſibi. Leuit. 8. Appropinquare fecit filios Aaron. Ezec. 42. Sacerdotes, qui appropinquant Iehoua. ſermo ergo hic præcipuè ad ſacerdotes eſt; quòd ſi iſtorũ, ſanctitas reiicitur, qui ſpeciali nomine ſancti dicebantur, quid de reliquo populo ſentiendum eſt? *Timuerunt me:* manifeſtum eſt, verbo timendi ſæpe Hebræis cultum & religionem ſignificari: vulg ſenſum expreſsit. nomen hoc loco in Hebræo infinitiuè accipitur, fuit timere eorũ me; & hoc rurſum nomine reddendum eſt: fuit timor, cultus, religio eorũ erga me. Cultus, inquit, quo me coluerunt, fuit mandatum hominum. *Mandato hominum:* aliquando mandatum, ſeu inſtitutio hominum in malum accipitur, eaq; tunc notat mandata, quæ nihil habent diuinũ: neq; ex lege, & inſtitutis Dei pendent, neq; quidquã ad pietatem conferunt, qualia propè infinita habebãt Iudæi; ſed ſunt merę humanę inuentiones. hæc reiicit hic locus. nam aliàs obedire præpoſitis iubet ſcriptura: qui tamen non nulla præcipiebant olim, quæ in ſcripturis nõ continentur, vt ex epiſtolis Pauli manifeſtũ eſt: ne putent noui hęretici verba hæc prophetæ, aut euangelij, quidquã peruerſo illi dogmati patro-

patrocinari,quo hominũ vniuerſa ſtatuta nituntur conuellere, vt ſine iugo maneant tam ipſi, quàm eorum diſcipuli, & ad omne genus flagitiorum liberi, hoc tamen ingenuè fatebor,quòd etiam illa hominum ſtatuta,quæ exteriorem tantùm cultum reſpiciunt, & ſunt à ſanctis patribus commendata, & obſeruata, ſi obſeruentur, poſthabita fide, miſericordia, & iuſtitia, ceterisque virtutibus, quæ hominem interiorem in oculis Dei decorum reddunt, non magnifaciat Deus.feſtos enim dies, & ſacrificia, quæ dominus præceperat, eò quòd manibus ſanguinolentis offerretur, ſe odiſſe dicebat dominus:quæ tamẽ ſuſcepiſſet, ſi iudicarent pupillo &c. vt in primo capite dictum eſt.Nollem ergo,dum blaſphemam Lutheranorum doctrinam, qua ſanctas patrum conſtitutiones,ac traditiones, vt hominum inuenta reiiciunt, vt dignum eſt, abominamur; plus æquo externa iuſtitia,& ſpecie tantùm pietatis contenti eſſemus,quinimo labiis, & corde Deum glorificaremus, vt pij faciunt: qui pſallunt,ſpiritu pſallunt, & mente. *Et doctrinis* manifeſtum eſt hunc eſſe ſenſum ex ipſis Euãgeliſtis: nec dubium quoque eſt,quin de traditionibus Rabinorũ ſit ſermo, quibus plenus eſt liber Talmud ipſorum, quarum licet non nullæ præſertim antiquæ ſanctitatem redoleant, pleręq; tamen ſuperſtitioſę ſunt. ego verbum verbo reddidi. מלמדה participium eſt ſignificationis paſſiuæ, generis feminini, docta, edocta. Oſee. 10. Ephraim vitula edocta;& cum מצוה hîc conſtruitur.Tota, inquit, iſtorum religio mandatis,& traditionibus,quas docuerunt homines, continetur: relinquebant autem præcepta Dei propter traditiones has, vt eſt in euangelio:ſed quid inde?

Addam, vt admirationem faciam &c. ſenſus eſt, quem vulg. ex- 14
preſſit:ego verbum verbo reddidi propter hanc hypocriticã rationem colendi Deum: faciam ardua, & ardua, id eſt, multa, quæ hominum mentes tranſcendãt;faciam prodigia, quæ populus hic admiretur, & in quorum contemplatione obſtupeſcat. Dixi autem in plurali ardua, & ardua,cùm hebr. ſint ſingularia הפלא ופלא, quòd nomen hoc (vt nomen enim, poſthabita Rabinorum punctatione, accipio vtrumque) ferè ſemper in ſingulari collectiuè accipiatur:non malè tamẽ hîc cũ vulgato in ſingulari redderetur: verbum autem addo, Hebræis cũ altero verbo ſæpe frequentiam actionis notat. *Peribit enim*: eſt certè hoc prodigiorũ non minimũ, immo & pręcipuũ,vt ſcilicet ſapiẽtes in diuinis ſcripturis omnino nihil intelligerẽt:quod eò maius portentũ eſt,quò nec ſe ſapiẽtia, & ſcientia deſtitutos eſſe intelligunt.Hanc autem partẽ miraculi, & alteram non minus ſtupendam exponet verſ. 17.& ſequẽtibus.

Pro-

15 *Profundi eſtis corde*, addit vulg. hebr. væ qui profundatis, vel profundant, id eſt, profundũ facitis: vel væ qui profundamini à Iehoua, id eſt, qui voſmetipſos abditis, veluti qui ſpecus, & terræ cauernas ingrediuntur, vt lateant. Hic modus conſtructionis hunc ſenſum facere ſolet hebr. quaſi duo eſſent verba, quod explicat dicens, *Vt abſcondatis conſilium*: quaſi dicat, væ vobis qui in intima penetralia conuenitis ad deliberandum, &, vt quid agere debeatis contra dominum, & eius decreta, ſtatuatis, tanquam ſi latêre poſſet Deum veſtra conſultatio. Certè cùm ſapientes Iudæorum intelligerent dominum Ieſum eſſe heredem à Deo miſſum, cùm aduentus ille eis diſpliceret, tanquam ſi Deus erraſſet, poſſentq; ipſi ſua inani prudentia, Dei decreta ſubuertere, conſilium inierunt, vt eum occiderent, quò hereditas ab eorũ manibus nunquam auferretur. De conſultationibus ergo aduerſus dominum, & aduerſus Chriſtum eius eſt ſermo. in quam ſtultitiam eos prolapſos intelligo, ob hypocriticam iuſtitiam: ſpecimen enim iam ſuę cæcitatis, atque ignorantiæ, vel hac vna re exhibebant. *Quorum ſunt in tenebris opera*: doctè, & elegãter hebraiſmum vitauit, quem ego retinui, quòd manifeſtus eſſet: quaſi dicat, ſicut hactenus operibus tenebrarum (id eſt, quæ, indignum eſt, vt in conſpectu hominum fiant) incũbebant, putantes ſat ſibi eſſe, ꝙ hominibus ignota forent, adeoq; de Deo nihil Deo dignũ cogitabant, vt quia nullus hominum eos videbat, aut quid agerẽt, nouerat, dicere ſolerent: Quis videt nos, aut quis nouit, quid agamus? ita iuxta eandem impietatem contra dominum Ieſum à Deo miſſum conſultabãt: vel hoc vnum non conſiderantes, quòd ſi veræ erant promiſſiones de Chriſto venturo, vera quoq; forẽt, neceſſe eſſet, quæ de ipſius regno prædicta erant: ſed diuturna peccata, præſertim ſi nõ deſit ſpecies pietatis, ſequi ſolet mẽtis hebetudo, & impię de Deo cogitationes.

16 *Peruerſa eſt hæc veſtra cogitatio*: hic infinitiuus eſt pro nomine: vulg. pro peruertere accepit, & cogitationis nomẽ addidit, vt rem illuſtraret: ad verbum iuxta hunc ſenſum ſic reddi poteſt, peruertere veſtrum (id eſt, peruerſitas veſtra) certè quaſi lutum figuli cogitabit, id eſt, cogitaret &c. atq; hunc ſenſum reddidit vulg. neque inelegauter. Poteſt etiam habere ſenſum, quem expreſſi, vt אם pro ſi, & כי pro quando accipiatur: Si vertere veſtrum, id eſt, verſio, ſi formatio veſtri eſt, veluti verſio luti in manu figuli, ſi non aliter reputari debet; quando, quæſo, conſueuit lutum, ſeu opus luteum dicere factori ſuo, Non feciſti me &c. nam qui putat ſe poſſe Dei decreta inuertere, & ſua prudentia impedire, ne quem Deus miſit in mundum, vt ſaluet mundum, id efficiat &c. is dicit factori,

factori,quòd nō ſe fecerit,aut ignorarit,quid fecerit.Poteſt & ali-
ter reddi:Subuerſio veſtra certè veluti luti figuli reputabitur ſi di-
ceret opus &c. id eſt, non eſt, quod dubitetis de veſtra ſubuerſio-
ne,non minus quàm luteum opus de ſua, ſi diceret figulo, Non
me feciſti &c.& hanc ex parte ſequuntur periti ex Hebræis. nam
הפך eſt vertere cum ſuis compoſitis,peruertere,ſubuertere &c.
In modico, & in breui: de his duabus vocibus iam ſuprà dictum 17
eſt,in modico,in valde modico,in minus modico,q̃ citiſſimè.Pri-
mum miraculū,& vix incredibile fuit, vt ſapiētes Iudæi,qui in to-
to orbe ſoli ſapientes erāt,ſicut dicturas omnes gētes dicebat Mo-
ſes(ſoli enim illi verè Deū colebant , & verū Deum agnoſcebant)
ſcientiā,& ſapientiam ſuā amitterent;& qui ſoli ſcripturas legerēt,
& intelligerent,iam eas neq; legant neque ſi legant,intelligant: &
qui ſoli oculorū acie præſtabant, cæci fierent. Alterum verò erat,
neque minus Iudæis incredibile, quòd incircumciſæ gentes om-
nibus iſtis bonis fruerētur:& hanc rerum viciſſitudinē his verſibus
aperit,quā Apoſtolus non ſemel attingit, præſertim ad Rom. vbi
diminutionem Iudæorum,dicit diuitias fuiſſe mūdi &c.nec aliud
eſt illud euangelij,Auferetur à vobis regnum Dei,& dabitur genti
faciēti fructus:& in Actis, Vobis oportebat primùm prædicari re-
gnum Dei:ſed quia repellitis illud,& indignos vos iudicaſtis &c.
Ecce conuertimur ad gentes.'& quidē ſi myſteriū hoc velatū erat,
& à ſæculis occultū,gentes eſſe coheredes , & comparticipes &c.
multò maioris admirationis erat,excluſis,& præciſis Iudæis,inſeri
gentes &c.hanc viciſſitudinē ſignificauit euangelicus hic prophe
ta cōmutatione Carmelis,quæ erat fertiliſſima regio , in Libanū,
qui erat mons denſiſſimis arboribus conſitus,& contrà.
Surdi,& cæci erant gentiles, in quorum auribus non inſonue- 18
rat verbum Dei,& qui,veluti cæci ducebātur à Principe tenebra-
rum,pro vt ipſe volebat,ad ſimulacra muta &c. vt inquit Apoſto-
lus qui miſerabilem ipſorum ſortem nō ſemel deſcribit. Hæc au-
tem reſpondent iis , quæ ſuperius dicebat, ꝙ oculi Iudæorū clau-
derentur,& ꝙ verba Dei eſſent illis,velut verba libri ſignati.Porrò
iſti audient verba libri illius,& habebūt qui legat, & illis aperiat,
prædicet &c. illi quoque dictis parebunt. *Et de caligine &c.*
è mediis ignorantię tenebris,& peccatorum caligine gentes vide-
runt,& agnouerunt gloriā euangelij;& illis effulſit Chriſtus,ſplen
dor gloriæ Dei,qui de tenebris nos vocauit in admirabile lumen
ſuum.Illud autem è tenebris,è caligine,Emphaſim habet.nam Iu
dæi in lumine agebant,& non viderunt.
Addent lætitiam: hebraiſmus eſt,id eſt,multipliciter lętabuntur, 19
veluti

veluti cum lætitia lætitiæ additur. hoc eſt, quod Paulus ait; Gaudete in domino ſemper, iterum dico gaudete: ſicut addere ſapientiam, eſt augere ſapientiam, ſeu copioſam ſapientiam acquirere. *Mites*: ego inopes, & egenos dixi, iuxta etymologiam. eſt hic nomen plurale in forma regiminis, id eſt egeni hominis, ſeu hominum: ſunt quoque nomina hęc epitheta gentium idololatrarũ, & omnium, qui ignorant Deum, quòd non habeant, quem inuocẽt, qui eorum votis reſpondeat, qui perpetuo in deſiderio ſunt, neq; habent, quo appetitum ſatient, cùm ſolo Deo agnito, ac dilecto quieſcat animus hominis: at per Chriſtum dominus eſurientes impleuit bonis & exaudiuit gemitus inopũ, vt non poſſint non lætari & exultare in domino. Poſſunt hæc non de gentibus tantùm intelligi, ſed in genere de inopibus, & egenis, ſeu pauperibus: quod genus hominũ Chriſtus dominus in hunc mundũ veniens euexit. vide Pſal. 71. Ex vſuris, & iniquitate redemit animas eorum & honorabile nomen eorũ &c. & in euangelio manifeſtũ eſt, quantum dominus pauperibus fauerit. vnde quia hoc miraculũ quoddam erat, inter cetera diſcipulis Ioan. hoc quoque connumerauit, Pauperes euangelizantur. de his itaq;, qui in hoc mũdo pauperes ſunt, maximè ſi ea habeant, quæ paupertatẽ comitari ſolent, animi humilitatem, manſuetudinem, & ſimiles diuitias, hæc poſſunt accipi, ſimiliter & quæ ſequuntur.

20 *Quoniam &c.* Deficiente enim prævalido, ſeu tyranno &c. inopes lætati ſunt, vel quia is defecit, lætati ſunt. de principe autem huius mundi hæc licet accipere, quem dominus eiecit foras &c. vel etiam in vniuerſum qui tyranni, & quòd pauperes opprimebãt &c. ceſſauerint per euangelium. poſſunt & de Iudæis accipi, qui ſuperbi gentes irridebant, & pauperes deſpiciebant, & ius omne peruertebant. Atq; hic ſenſus magis ad rem facere videtur. quapropter hunc perſequamur. *Qui præualebat*: propriam ſignificationem expreſsit: accipitur autẽ collectiuè: & ſunt hæc Phariſæorum & ſacerdotum illius ſæculi epitheta. De nomine autem עריץ vide infrà 49. cap. vbi dicit; Rapina prævalido eripietur. eſt autem fortior, valentior, qui aliis præualet: quales erant principes ſacerdotum: hos mox etiam collectiuè vocat לץ *Illuſorem*. nam eoſdem ſuperiori capite vocauit viros illuſionis &c. *Qui vigilabant &c.* ad verbum, vigilantes iniquitatis, id eſt, qui vigilant, vt iniquitatem poſſint complere, & exequi: vel potius vigiles concupiſcẽtię, id eſt, qui excubias agunt, maximeque in hoc intenti ſunt, vt concupiſcentiam tueantur; metaphora ſumpta à cuſtodibus, & vigilibus ciuitatum. at quos vidiſti vnquã valentiores, & vigilantiores

cupiditatis

cupiditatis propugnatores,quàm Scribas,& Phariſæos? certè vt eã tuerentur,Chriſtum dominũ,qui cupiditati bellum indixerat,crucifixerunt, & diſcipulos domini ad mortem vſque inſectati ſunt. quia ergo præſentiebant ſibi eripiendam concupiſcentiam, id eſt, iniuſtè parta, & iccirco dominum oppugnabant, quòd ſibi contrarius eſſet; vigiles cupiditatis, ſeu concupiſcentiæ merito & eleganter dicuntur: quaſi eos conduxiſſet concupiſcentia, vt vigilarent, ne diriperetur. Quando igitur, vel quia iſti exciſi ſunt, & Ieruſalem vaſtata eſt: pauperes illi euangelici lætati ſunt, & ingenti gaudio perfuſi. Sed adhuc plura de Phariſæorum moribus nobis commemorat Ieſaias, vt tantùm non teſtis oculatus eſſe videatur.

Qui peccare faciebant, vel errare: an non in verbo faciebant erra- 21
re homines,qui,cùm verbum Dei ſtaret, Honora patrem tuum, & matrem &c. dicebant; Munus quodcunque eſt ex me,tibi proderit &c. & tranſgredi faciebant præcepta Dei propter traditiones ſuas? quid ſi errare facere ſit tanquam errantem damnare? an non hominem illum (nam hîc אדם quoque in ſingulari eſt) illum,inquam,filium hominis,tanquam blaſphemum lapidare ſæpius voluerunt, tanquam qui erraſſet in verbis? an nõ huic dato à Deo iudici vniuerſorum, qui eorum mala opera tanquam iudex in porta publicè damnabat,laqueos tendebãt,& complicabãt,ad eum ſæpius venientes, vt in ſermone eum caperent? an non ab hoc iuſto in vanitatem, ſeu inordinationem declinauerunt, & ab ipſius doctrina,de vera iuſtitia, ad iuſtificationem inanem purificationum ſuarum declinabant? quid ſi nomen hominis, & verbi, & corripientis collectiuè accipias? quòd ſcilicet illi vigiles iniquitatis ſententias iniuſtas proferre faciebant iudices,vt in verbis peccarent, & aſtutiis ſuis à iudicibus iniquas ſententias extorquebãt, & ius,vel iudices iuſtitiæ præſides declinabant,ſeu incuruabant in vanitatem, ſeu inordinationem, id eſt, omne ius peruertebant, & peſſundabant, vt non veritas vinceret, ſed mendacium. Cùm iſti, inquit propheta,qui hæc faciebant,deleti ſunt,quis dubitet,diſcipulos domini lætatos fuiſſe, quòd commeritas iniuſtitiæ pœnas luerent,& verbum domini ſtaret,qui eos deuaſtandos prædixerat? Facilè poteris omnia hæc ſuperioribus interpretationibus, quas omiſi,accommodare.Sed vide quæ ſequuntur, & hanc interpretationem comprobabis.

Cùm Iudæorum excæcationem apertè denuntiaſſet, ſimul & 22
vocationem gentium,qui eorum bonorũ gratuita collatione fruerentur,à quibus Iudæi caſuri erant,non præteriiſſet, obiici à quo-

quam non immeritò poterat; Abraham, & Iaacob, quibus factæ ſunt promiſſiones de infinita ſobole,& cum quorum ſemine Deus æternum fœdus pepigit,ſi ſic res ſe habet, confundantur, & pudefiant,neceſſe eſt: huic oportunè iam obiectioni propheta obuiam ire videtur,his tribus verſibus: Dominus, inquit, qui Abraham liberauit, ne cum idololatris periret, in hunc modum ad poſteritatem Iaacob ait; Iam poſthac non pudefiet Iaacob, aut Abraham: neque facies ſuas auertent,vt facere ſolent, qui pudefiunt; etiamſi dicam excæcandos Iudæos,& tandem excindendos.

23 *Cùm viderit:* quando,inquit,videat Iaacob, & Abraham, *Filios ſuos opus manuum mearum,* id eſt, cùm viderint ſibi natos filios virtute mea,licet non ex carne ſua: nam filij promiſſionis,qui ſequũtur fidem Abrahæ, ipſi in ſemine cenſentur: quos Deus de lapidibus ſuſcitauit, & ab oriente, & occidente vocauit, vt cum Abraham quieſcerẽt in regno cælorum,eiectis filiis regni:iſti, inquam, ſunt filij Abrahæ, opus manuum Dei:cùm hos viderint in medio ſui,ſeu in intimo ſui,intra ſinum ſuum,in domo ſua; & in nullo à verè filiis ſuis diſcrepantes,veros Iſraelitas,& veros Iudæos; intelligentes non irritas promiſſiones, ſed fideliſſimè adimpletas: tantùm aberit, vt pudefiant, vt tunc multò magis ſanctificent, & ſanctum prædicent nomen meum:me, inquam, ſanctum, id eſt, ſanctificantem Iacobæos, & Deum Iſraelis: & ipſimet poſteri ſecundum carnem,qui ſimul ſunt filij ſecundum fidem,illi ipſi non confundentur ob paucitatem,aut promiſſiones patribus factas:ſed magnificabunt Deum,cùm viderint tot millia fratrum ex gentibus fidem patris ſui Abrahæ ſectantium. *Prædicabunt.* verbum eſt Hebræis,de quo ſæpe dictum eſt, & quod nõ ſemel prævaleſcere vertunt ערץ, & infrà 47. fieri fortiorem dixit vulgatus; & nomẽ inde deductum ſuprà verſ.20. dixit, Qui præualebat: ergo in tertia eſt facere præualeſcere,id eſt,quem alij timeant,& tanquam terribilem admirentur. vide ſuprà cap.8.verſ.12.& 13.

24 *Errantes ſpiritu:* exponit, qui ſint illi filij, opus manuum Dei: nempe gentes, quas hactenus errantes ſpiritu, ſeu ſtultos vocabamus:de quibus Moſes,Et in gente ſtulta irritabo illos.Crediderim autem errare ſpiritu,ad religionem referendum, quòd gẽtes ignorantes verum Deum,huc,atque illuc ferebãtur:& hæc, aut illa,pro diis colebant: iſti, inquam, notitiam de Deo vero amplectentur. *Muſſitatores:* hæc vox רוגנים non reperitur alibi in ſcripturis. Hebræi docti putant eſſe murmuratores: quantum autem ex cognatis vocibus licet coniectari, ſunt delatores, ſeu infamatores: vel etiam infames, qui malè audiunt, quique immorigeri ſunt, & indiſcipli-

diſciplinabiles:ipſi,inquam, diſcent doctrinam. iſti erant gentes, vt dixi. Eſt autem לקח accipere. inde nomen, quod traditionem, ſeu doctrinam acceptam, vel accipiendam notat: vel qua quis capitur: vulg. Deut.32. verſ.2. doctrinam vertit: & Iob 11. verſ. 4. ſermonem: & Prou.7.&c. Animaduerte autem, quòd per doctrinā pertrahuntur homines ab erroribus,& morum infamia, vt randem poſſint in filios Abrahæ, & Dei regenerari. vbi quoque conſidera efficaciam verbi Dei: quo nō ſolùm inclinati, aut iacentes in pedes eriguntur, ſed & repugnantes,& indiſciplinabiles capiuntur. Poſſunt & hæc omnia multò aliter accipi, nempe vt ſuprà verſ.23. כי cum vulgato pro ſed, aut pro quia accipiamus: & futura pro infinitiuis, & vau, initio verſ.24. pro tunc: quæ hebraicè doctis non ſunt inaudita: eritque hic ſenſus, non pudefiet Iacob; quia cùm viderit filios ſuos laudare,& ſanctificare nomen meum, id eſt, gentes inter filios ſuos computatas, tunc errantes ſpiritu &c. id eſt, Iudæi ipſi ſecundum carnem, qui hactenus ſpiritu errabāt, & doctrinam domini deridebant,& aduerſus eum murmurabanr &c. tunc, inquam, apprehendent eam &c. vt ſit, quod Paulus ait; Cùm ingreſſa fuerit plenitudo gentium, tunc omnis Iſrael ſaluus fiet: quo fiet, vt non confundatur Iacob: cùm ſcilicet multò plures ſibi natos filios videat, quàm vnquam putarit. Quæ expoſitio eò minus reiicienda eſt, quò magis videas epitheta hæc vltimi verſus, maximè infidelibus Iudæis conuenire. illi enim ſunt, qui ſemper errarunt corde: illi ſunt, qui ſemper murmurarunt,& ſpiritui ſancto reſtiterunt &c. vnde Paul. ad Titū cap.1. Oportet epiſcopū amplecti eum, qui ſecundum doctrinam eſt, fidelem ſermonem, vt potēs ſit exhortari in doctrina ſana; & eos, qui contradicunt, arguere. ſunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui,& ſeductores, maximè qui de circumciſione ſunt, quos oportet redargui &c.

CAPVT TRIGESIMVM.

Noua.		Vetus.
O Filios contumaces, fidelis ſermo Iehoua, ad faciendum conſilium,& non ex me; ad fundēdam fuſionem, & non ſpiritus mei ad addendum erratum ſuper erratum.	1	VAE filij deſertores, dicit dominus, vt faceretis conſilium, & non ex me; & ordiremini telam,& non per ſpiritum meum, vt adderetis peccatum ſuper peccatum.
Ambulantes ad deſcendendum in Aegyptum, & os meum non cōſuluerunt,	2	Qui ambulatis, vt deſcendatis in Aegyptum: & os meū non interrogaſtis,

Noua.		Vetus.
runt, vt ſe obfirmarent in munitione Pharaonis, & protectionem quærerent in vmbra Aegypti.		*ſtis, ſperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Aegypti.*
Et erit vobis munitio Pharaonis in pudorem: & fiducia in vmbra Aegypti in ignominiam.	3	*Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confuſionem, & fiducia in vmbra Aegypti in ignominiam.*
Quia profecti ſunt Tcaon principes tui, & nūtij tui Hanes attigerūt.	4	*Ierāt enim in Tani principes tui: et nūtij tui vſque ad Hanes peruenerūt.*
Omnes fœtuerūt apud populum, qui nihil ſubleuaminis afferat ipſis: non in adiutorium, neque in ſubleuamen, ſed in pudorem, inſuper & in opprobrium fuerunt.	5	*Omnes confuſi ſunt ſuper populo, qui eis prodeſſe non potuit: non fuerunt in auxilium, & in aliquam vtilitatem; ſed in confuſionem, & in opprobrium.*
Onus iumentorum meridionaliū per terram anguſtiæ, & preſſuræ: vnde leæna & leo, vipera & vrens volans. portabunt ſuper ſcapula pullorum facultates ſuas, & ſuper gibbo camelorum theſauros ſuos ad populum, qui nihil ſubleuaminis afferet.	6	*Onus iumentorum Auſtri. In terra tribulationis, & anguſtiæ leæna & leo ex eis, vipera & regulus volans, portantes ſuper humeros iumētorum diuitias ſuas, & ſuper gibbum camelorum theſauros ſuos ad populū, qui eis prodeſſe non poterit.*
Et Aegyptij vanitas, & vacuè adiuuabunt. iccirco vocaui hanc ſuperbiam eorum flatum.	7	*Aegyptus enim fruſtra, & vanè auxiliabitur. ideo clamaui ſuper hoc; Superbia tantùm eſt, quieſce.*
Nunc veni, ſcribe illud ſuper tabulam cum eis: & ſuper librum conſtitue illud, vt ſit in poſtremo die in teſtimonium vſque in ſempiternum.	8	*Nunc ergo ingreſſus ſcribe ei ſuper buxū, & in libro diligenter exara illud: & erit in die nouiſſimo in teſtimonium vſque in æternum.*
Quia populus irritans eſt, filij mendaces, filij, qui nolunt audire doctrinam Iehoua.	9	*Populus enim ad iracundiam prouocans eſt, & filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei.*
Qui dicunt videntibus; Ne videatis: & præuidētibus, Ne præuideatis nobis recta: loquimini nobis lubrica: præuidete fallacias.	10	*Qui dicunt vidētibus; Nolite videre: & aſpicientibus, Nolite aſpicere nobis ea, quæ recta ſunt: loquimini nobis placentia: videte nobis errores.*
Auferte à me viam: declinate à me ſemitam: ceſſare facite à facie noſtra ſanctum Iſraelis.	11	*Auferte à me viam: declinate à me ſemitam: ceſſet à facie noſtra ſanctus Iſrael.*
Propterea in hunc modum dixit ſanctus Iſraelis; Eò quòd abhorruiſtis à verbo hoc, & confidiſtis in fraude, &	12	*Propterea hæc dicit ſanctus Iſrael; Pro eo, quòd reprobaſtis verbum hoc, & ſperaſtis in calumnia, &*

Noua.

de, & peruerſitate, & innixi eſtis ſu-
per ea :
Propterea erit vobis iniquitas hæc, 13
velut ruptura labaſcens, prominens
in muro excelſo : cuius repentè, &
fortuitò, venit fractura.
Et fractura eius, velut fractura 14
vaſis figulorum contuſi abſque par-
cendi affectu : & non inuenietur in
confuſione eius teſta ad deſumendum
ignem de foco, & hauriendas aquas
de fouea.
Quia in hunc modum dixit domi- 15
nus meus Iehoua, Sanctus Iſraelis, in
conuerſione, & quiete ſalui eritis: in
quieſcendo & fiducia erit fortitudo
veſtra, & noluiſtis.
Et dixiſtis; Nequaquam, ſed ſu- 16
per equo fugiemus. iccirco fugietis. Et
ſuper veloci vehemur. iccirco veloces
erunt perſecutores veſtri.
Millenarium vnum propter in- 17
crepationē vnius: propter increpatio-
nē quinque fugietis, quouſque reſidui
maneatis, ſicut malus ſuper cacumine
montis, & quaſi ſignum ſuper colle.
Atque hanc ob cauſſam anhelat 18
Iehoua, vt vos in gratiam recipiat: &
iccirco eleuabitur, vt commiſereatur
vos : quoniam Deus iudicij Iehoua :
beati omnes qui inhiant ipſi.
Populus enim in Tcion habitabit 19
in Ieruſalem, plorãdo nequaquã plo-
rabis: gratum efficiendo gratum effi-
ciet te : ad vocẽ clamoris tui cum pri-
mùm audierit te, reſpondebit tibi.
Dabit quidem nobis dominus pa- 20
nem anguſtiæ, & aquas preſſuræ :
& non auolabit doctor tuus: & erũt
oculi tui videntes doctorem tuum.
Et

Vetus.

nia, & in tumultu, & innixi eſtis
ſuper eo:
Propterea erit vobis iniquitas hæc,
ſicut interruptio cadens, & requiſita
in muro excelſo: quoniam ſubito, dum
non ſperatur, veniet contritio eius.
Et comminuetur, ſicut conteritur
lagena figuli cõtritione prævalida: &
non inuenietur de fragmẽtis eius te-
ſta, in qua portetur igniculus de in-
cendio, aut hauriatur parum aquæ
de fouea.
Quia hæc dicit dominus Deus
ſanctus Iſrael; Si reuertamini, &
quieſcatis, ſalui eritis: in ſilentio, &
ſpe erit fortitudo veſtra, & no-
luiſtis.
Et dixiſtis; Nequaquam, ſed ad
equos fugiemus. ideo fugietis. Et ſu-
per veloces aſcendemus. ideo velo-
ciores erunt, qui perſequentur vos.
Mille homines à facie terroris v-
nius: & à facie terroris quinque fu-
gietis, donec relinquamini, quaſi ma-
lus nauis in vertice montis, & quaſi
ſignum ſuper collem.
Propterea exſpectat dominus, vt
miſereatur veſtri: & ideo exaltabi-
tur parcens vobis: quia Deus iudicij
dominus. beati omnes, qui exſpe-
ctant eum.
Populus enim Sion habitabit in
Ieruſalem, plorans nequaquam plo-
rabis: miſerans miſerebitur tui: ad
vocẽ clamoris tui ſtatim vt audierit,
reſpondebit tibi.
Et dabit vobis dominus panem ar
ctum, & aquã breuem: & non faciet
auolare à te vltrà doctorem tuum: &
erũt oculi tui vidẽtes præceptorẽ tuũ.
Et

Noua.	Vetus.

21 *Et aures tuæ audient verbum à tergo tuo dicendo; Hæc [eſt] via: incedite per eam, ne ad dextram, neque ad ſiniſtram declinetis.*

Et aures tuæ audient verbum poſt tergum monentis, Hæc eſt via: ambulate in ea; & non declinetis neque ad dextram, neque ad ſiniſtram.

22 *Et contaminabitis obductionem ſculptilium argēti tui, & operimentum fuſilis auri tui, complicabis ea, tanquam menſtruum. Egredere dices ei.*

• Et contaminabis laminas ſculptilium argenti tui, & veſtimentū conflatilis auri tui, & diſperges ea, ſicut immunditiam menſtruatæ. Egredere, dices ei.

23 *Et dabit pluuiam ſemen tuū, quò ſeminabis tellurem, & panem prouentus telluris: & erit pinguis, & vber. depaſcet pecus tuum in tempore illo paſcuum latum.*

Et dabitur pluuia ſemini tuo, vbicunque ſeminaueris in terra: & panis frugum terræ erit vberrimus, & pinguis. paſcetur in poſſeſſione tua in die illo agnus ſpacioſè.

24 *Et boues, & pulli aſinorum colentes tellurē, migma infectum comedent, ventilatum vētilabro, & vāno.*

Et tauri tui, & pulli aſinorū, qui operantur terram, cōmiſtum migma comedent, ſicut in area ventilatū eſt.

25 *Et erit ſuper omnem montem excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui, ſcaturiginis aquarum in die interfectionis magnæ, cùm ceciderint turres.*

Et erunt ſuper omnem mōtem excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui currentium aquarum in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres.

26 *Et erit lux lunæ, ſicut lux ſolis: & lux ſolis erit ſeptempliciter, ſicut lux ſeptem dierum in die, qua ſuperalligabit Iehoua fracturam populi ſui, & cruentationem plagæ ſanabit.*

Et erit lux lunæ, ſicut lux ſolis: & lux ſolis erit ſeptempliciter, ſicut lux ſeptem dierum in die, qua alligauerit dominus vulnus populi ſui, & percuſſuram plagæ eius ſanauerit.

27 *Ecce nomen Iehoua venit de longinquo, ardēs naſus eius, & grauior, quàm vt ſuſtineatur: labia eius plena ſunt furore, & lingua eius, veluti ignis abſumens.*

Ecce nomen domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portādum: labia eius repleta ſunt indignatione, & lingua eius, quaſi ignis deuorans.

28 *Et ſpiritus eius, velut torrens inundans, vſque ad collum dimidiabit, ad agitandas gentes cribro præcipitantiæ, & frenum errans in maxillis populorum.*

Spiritus eius, velut torrens inundans, vſque ad medium colli ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris, quod erat in maxillis populorum.

29 *Canticū erit vobis, ſicut in nocte, quà ſanctificatur feſtum; & lætitia cordis, ſicut ambulantis cum tibia, vt* *veniat*

Cāticum erit vobis, ſicut nox ſanctificatæ ſollemnitatis; & lætitia cordis, ſicut qui pergit cum tibia, vt *intret*

Noua.		Vetus.
veniat in montem Iehoua ad petram Iſraelis.		*intret in montem domini ad fortem Iſrael.*
Et audire faciet Iehoua maieſtatem vocis ſue, & dimiſſionem brachij ſui oſtendet in conturbatione vultus ſui, & flamma ignis abſumentis, fulgetro, & imbre, & lapide grandinis.	30	*Et auditam faciet dominus gloriā vocis ſue, & terrorē brachij ſui oſtendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis: allidet in turbine, & in lapide grandinis.*
Quandoquidē à voce Iehoua conſternabitur Aſſur, baculo percutietur.	31	*A voce enim domini pauebit Aſſur virga percuſſus.*
Et erit totū fundamentū eius tranſitus virgæ, quā requieſcere faciet Iehoua ſuper eū, tympanis, & citharis, & bellis oblationū pugnabit cum ea.	32	*Et erit tranſitus virgæ fundatus, quam requieſcere faciet dominus ſuper eum in tympanis, & citharis: & in bellis præcipuis expugnabit eos.*
Quia ordinatus eſt ab heri Tophteh, etiā eſt ipſi regi præparatus, profundatus, dilatatus. pyra eius ignis, & ligna multa, flatus Iehoua, veluti torrens ſulphuris, exardet in eam.	33	*Præparata eſt enim ab heri Topheth, à rege præparata, profunda, & dilatata. nutrimēta eius, ignis, & ligna multa: flatus domini, ſicut torrens ſulphuris, ſuccendens eam.*

VAE. iam dictum eſt variè reddi poſſe interiectionem הוי: ego 1
ſtomachantis interiectionem hîc eſſe puto. *Deſertores*; de hac voce dictum fuit cap. 1. verſ. 23. à verbo סרר peruerſus fuit, contumax, rebellis &c. & alludit ad legem Deut. 21. Si fuerit filius tuus contumax &c. vbi eadem voce vtitur; deſertores dicit vulg. quòd desererent Deum, & fidem &c. infrà eodem titulo notantur Iudæi cap. 65. & Pſal. 78. Generatio contumax. Ad eos ergo eſt hic ſermo Iudæos, quos paullò antè verſu vltimo capitis ſuperioris errantes ſpiritu, & Rogenim vocauerat, antè quàm ſcientiam, & doctrinam fidei apprehendant. *Non ex me*, id eſt, quòd conſilium, & decretum à me non prodiit. inferius autem explicabit, quale fuerit hoc conſilium. At oportebat populum Dei, quibus præceptum erat, vt in rebus arduis Deum conſulerent; qui prophetas habebant, & legem, vt nihil ſtatuerent, quod eſſet præter mentem domini. *Vt ordiremini*: verbum נסך propriè, vt ſuprà dixi, non niſi fundere, ſeu effundere ſignificat: diciturque tam de liquidis, quàm de aliis rebus. quare pro ordiri, ſeu texere accipi poteſt; Hebræi pro tegere, ſeu operire accipiunt, quando non dicitur de liquidis: vnde vertunt ad operiendum operimētum, id eſt, ad expandendum. quæ interpretatio nō eſt inepta. nam ſuprà ſpes mendaces operimento comparauerat: & eodem nomine מסכה

 vſus

vſus eſt, quaſi eis obiiciat inanem ſpem, quam per populum ſparſerant:de qua mox dicetur. ego propriam ſignificationem verbi,& nominis retinere volui : quia de fuſione ſpiritus intelligi poterat : nam ſuprà eodem verbo vſus dixit dominum effudiſſe ſpiritum ſoporis,vt ſit ſenſus,O contumaces filios,contumaces,inquam,ad faciendum conſilium (quaſi conſiſteret in hoc eorum contumacia : vel hoc ipſo eam proderent) & ad effundendam effuſionem, & non ſpiritus mei, vel ſpiritum meum, ſed ſpiritus mendacij, & erroris, & peſſimi conſilij &c. vt idem ſit prius, & poſterius membrum. huiuſmodi tamen varietas verſionum nequaquam ſenſum variat. decebat autem primates populi Dei, vt non effunderent in populum niſi ſpiritũ domini,id eſt,ea, quæ ex ſpiritu domini proficiſcerentur:neque mendaciis ſpem populi lactarent. *Vt adderetis*, hoc quoque poteſt referri ad contumaces, ſicut quæ præcedunt. contumaces,inquam,ad peccata peccatis cumulanda:vel etiam ad ea, quæ paullò antè prçceſſerunt,quaſi hoc ipſo,quòd effunderent non ſpiritum domini ; & decernerent non ea, quæ de mente domini erant,adderent peccata peccatis : nam ob peccata puniebantur:&, vt à flagellis fugerent, non ad Deum confugiebant, ſed ad humana auxilia : vel etiam hoc ipſo peccata peccatis addebant, quòd peccare facerent populũ, & eum deciperẽt, quando ſuas deliberationes pro Dei deliberationibus populo obtrudebant &c.

2 *Qui ambulatis* : vulg. mutauit perſonam, ſed ſenſum retinuit, ambulantes, qui ambulant ad deſcendendum, id eſt, qui deſcendunt, pleonaſmo Hebræis frequentiſſima : vel certè eſt phraſis, qua nos Luſitani vtimur; ambulant,vt fugiant,id eſt, ſe ad fugam præparant. Iam aperit,quale conſilium ſecuti ſint. quæ ad tempora Ezechiæ referri poſſunt:nam, vt infrà videbimus, Aſſyrius dux illis obiiciebat fiduciam in Aegyptiaca auxilia:ſed hæc,typus fuerunt ſtatus illius,quem Iudæorum reſp. habuit quando, contempto Dei verbo,filio Dei Chriſto domino ſe non habere regem,niſi Cæſarem dixerunt ; hiſque, ac ſimilibus nugis ſe protexerunt. Hanc autem interpretandi rationem,hoc in loco licet Iudæi derideant,confirmant tamen verba ipſius prophetæ infrà verſ.8.& quç ſequuntur. *In fortitudine* : eſt nomen à præcedenti verbo, & ſignificat munitionem. hinc generalius pro potentia,& viribus &c.idẽ repetit,cùm ait, habentes fiduciam in vmbra Aegypti ; vel ad protectionem quærendam (ea enim eſt propria verbi ſignificatio) in vmbra Aegypti. transfertur autem nomen צל vmbra,ad protectionem,ſeu receptaculum ſignificandum.

3 *Et erit* : poteſt & per præteritum reddi: de ſpe, quæ ſola nomen ſpei me-

ſpei meretur,inquit Paulus,quòd non pudefacit. nam innititur ei, qui deficere non poteſt. at omnis alia ſpes, aut fiducia ſolet pudefacere : & probris exponit. id quotidiana experientia, id vbique ſcriptura clamat. Quo pacto autem in pudorem, & ignominiam verſa ſit eorum ſpes, ſequentia explicant.

Ierant in Tani : ſicut nos Luſitani verbo fui, vtimur mediante 4
præpoſitione, cùm profectionem notamus, quod Latinus ſermo non patitur. ita Hebræi verbo היה cum beth, fuerunt in Tcoan : quam vulg. dicit Tanin,id eſt,profecti ſunt. Quæ fuerint iſtæ ciuitates,parum refert ſcire:coniectura eſt,quòd non fuerint, niſi in media,aut extrema Aegypto. *Vſque ad Hanes* : ſenſus conſtat : ego propriam ſignificationem verbi נגע expreſſi. eſt enim tãgere cum ſuis compoſitis.

Omnes confuſi ſunt. באש eſt fœtere. vtuntur autem Hebræi hoc 5
verbo, pro eo, quod Latini dicunt, malè audire. fœtere nos feciſtis, dicebat Iaacob filiis, coram habitatore terræ Geneſ.34. & 2. Sam.10. Videntes filij Amon,quòd fœtidi facti eſſent coram Dauide, id eſt, malè audirent, odor famæ ipſorum eſſet malus &c. qua etiam trãſlatione vtitur Paulus,cùm ſe aliis odorem vitæ,aliis mortis eſſe dicit. eſt autem non violenta tranſlatio:nam quæ malè olent,abominamur. Innuit ergo propheta,Iudęos legationibus illis ſuis nihil aliud lucratos apud Aegyptios, quàm infamiam, & contemptum ; vt peius audirẽt apud Aegyptios,quàm antea : nam eos ignauos,& imbelles,ac timidos reputarunt. *Qui eis prodeſſe non potuit* : doctè ſanè hebraiſmũ vitauit vulgatus ; & relatiuum,quod ſæpiſſimè omittunt Hebræi,ſuppleuit. de reliquis vocibus iam ſuprà dictum eſt. ſuppleuit quoque verbum ſubſtantiuum, fuerunt, & כי pro particula aduerſatiua,vt qui hebraicè doctus eſſet. quod qui negant,certè ſuam inſcitiam produnt apud peritos,& pios.

Onus iumentorum Auſtri. credo ludere prophetam,in voce משא, 6
id eſt,onus:quod & onera,quę dorſo deferuntur,deſignat,& apud prophetas duras,ac difficiles viſiones, id eſt, rerũ difficilium,quas ferre difficile eſt. Ergo cùm Iudæos videret Ieſaias ferre diuitias ſuas in Aegyptum per viam auſtralem, ſeu meridionalem, nempe per deſertum illud horrendum, quod ad auſtralem plagam Palæſtinæ iacet, pér quod filij Iſrael in terram promiſſam, ex Aegypto profecti ſunt, & eorum onera videret ; atque propter hoc à Deo duriter tractandos ; dicit, onus iumentorum meridionalium, id eſt,viſio grauis in eos,qui,veluti iumenta, verſus Auſtrum onerati bonis ſuis,proficiſcuntur. Animaduertant, & auſcultent hæc omnes illi,qui iuxta carnis prudentiam, ſui,ſuarumque rerum viden-

tur habere rationẽ. præter hoc enim, quòd ſibi valde oneroſi ſunt, onera alia à Deo intelligant ſibi imponenda, tanquam iumentis. *In terra.* beth interdum valet, per; eſt autem deſcriptio deſerti illius. *Leæna.* nomen לביא aliis, atque aliis punctis leonem, & leænam ſignificat. ſequens autem nomen ליש leonem notat, quòd prædam ſubigat: neque legitur, niſi Iob 4. Et Prouerb. 30. & hoc loco. *Ex eis*: ita eſt ad verbum, ſcilicet ex terra preſſuræ, & anguſtiæ: ego per aduerbium dixi, vnde, (ſcilicet egrediuntur) quò planior eſſet ſenſus. *Iumentorum.* nomen עיר pullum aſini tam domeſtici, quàm ſylueſtris notat, & ab excitando dicitur, quòd natus mox in pedes ſtet, & in plur. hoc tantùm loco habet, vau, pro iod: alibi enim ſemper cum iod legitur. Cùm Iudæos iumenta appellaſſet, meritò hîc aſinos, quibus deferebant onera, pullos etiam feſtiuè vocauit. *Portantes*, vel portantium. in hebr. eſt futurum, portabunt, deferent. *Diuitias ſuas*: nomen ſtrenuitatem propriè notat: interdum autem ea quoque, quæ per ſtrenuitatem parantur, vt iam ſuprà admonuimus.

7 *Enim.* vulgatus, vau, pro rationali particula accepit, vt interdũ oportet: poſſumus, neque malè, pro aduerſariua accipere. illi quidem deferũt diuitias ſuas in Aegyptũ; at Aegyptus eſt vanitas, ſeu vanè auxiliabitur: vel quòd nihil profutura eſſent auxilia Aegyptiorum: vel quod verbis tantùm ea promitterent, re autẽ non præſtarent. Eſt autem hîc antitheſis occulta, quæ indignitatẽ rei continet, atque auget: iſti per deſertum horridũ magna cum difficultate, & vitæ diſcrimine, non verba, non res leues: ſed theſauros ſuos, & quæ recondita habent à plurimis diebus, ſed totam ſuã ſubſtantiam magnis laboribus partam, (iſtæ enim ſunt vocũ, quæ ſuperiori verſu continentur, etymologiæ) non pauca quædam, ſed iumẽtorum, & camelorum ſarcinas deferunt in Aegyptum; at Aegyptus inaniter, & vacuè auxilia dabit. Quid ſtultius? quid indignius? *Clamaui.* verbum קרא ſæpe cum datiuo mediante lamed conſtructum, vocare, ſeu nomẽ imponere deſignat; cuius infinita ſunt exempla. at רהב tumor, ſeu ſuperbia eſt, vt Iob 9. & 26. vox aũt שבת poteſt eſſe infinitiuus, vel nomen infinitum verbi נשב, id eſt, flauit, infrà 40. Spiritus domini flauit in illum, & Pſal. 147. &c. vnde hic ſenſus his verbis ſubeſſe poteſt, quem non puto contemnendũ, quòd ſuperioribus maximè conueniat. quia illi ingentia munera deferunt, & auxiliares Aegyptiorum copias iactant; Aegyptij autem vanè auxiliabuntur: iccirco vocaui hanc ſuperbiã eorum flare, ſeu flatum: vel hoc tumeſcere eorum, vocaui flare, ac ſi parturirent montes, & naſceretur ridiculus mus: ita tumor eorum in flatum,

tum,qui citò dilabitur, neque quidquam habet ponderis, aut momenti, conuerteretur. neque vſus pronominis הם repugnat: nam ſimilem habes in Num.cap.16. Oculos virorum iſtorũ, & Ezech. 7.verſ.11. Ex ſonitu eorum. Eſt & alius ſenſus non poſtremo loco habendus:iccirco vocaui,ſeu apertè prædicaui ſuper hac re,Aegyptum eorum [eſſe] manere; vel manere, vocaui ipſam Aegyptum eorum, vt ſit, quod infrà dicitur verſ.15.In ſilentio,& ſpe erit fortitudo veſtra. Neque mirum videatur, quòd רהב dicam Aegyptum: ſic enim accipitur Pſal.87. Memor ero Rahab &c. & 89. & infrà 51. Propter ſuperbiam,quam in Aegypto reprehendunt: ſed interpretatio,quam priore loco poſui, ſimpliciſſima eſt; poſterior autem hæc ad rem quoque facit, & ſuam venuſtatem habet. ceteræ autem,quas apud alios vidi,violentæ mihi viſæ ſunt:vulgati tamen ſatis aperta eſt, neque ab Hebraicis multùm diſtat.

Nunc. particula עתה aduerbium eſt præſentis temporis, & vim 8
habet interdum, vt ita dicam, continuatiuam, & quaſi illatiuam. *Ingreſſus*, ſcilicet domum tuam, vel ad eos: nam בוא interdum eſt ingredi: ſed in imperatiuo interdum optimè redditur particula adhortantis, præſertim cùm mox ſequitur verbum, vt veni, reuertamur 1.Sam.9. id eſt, agè reuertamur, & 1.Sam.14.&c. & ſuprà cap.2.Venite ambulemus, pro agitè ambulemus. *Scribe ei:* eis legendum eſt, vt legit Hieronymus in commentariis. Iudæi fingunt hæc Ieremiæ dicta:de quo vide D. Hieronymum. non enim habent veram rationem interpretandi ſcripturas:neque in illa proteruia, quam in ipſis Ieſaias tunc temporis reprehendebat, nempe quòd prudentiæ ſuæ innixi Deo non crederent, delineatam illam ſuam,quam Chriſti temporibus exhibuerunt,contumaciam intelligere poſſunt quapropter hanc eorum rebellionem præcipit dominus in tabulis,& in libro ſcribi,atque exarari,vt eſſet futuris tẽporibus in teſtimonium &c. *Super buxum.* לוח tabulam notat, vt apparet ex Deut.9.& Exod.32.&c. *Eis:* cum eis,vel coram eis. *In die nouiſſimo.* ליום אחרן credo hîc diem, vt ſæpe aliàs,tempus ſignificare, & אחרן poſterius, & iuxta vim lamed hunc eſſe ſenſum, vt ſit futuris temporibus in teſtimonium, vſque in ſempiternum: vel poſtremis temporibus. Manifeſtum eſt autem, quænam appellet ſcriptura, poſtrema tempora, vel poſtremos dies: Nos ſumus, in quos fines ſæculorum deuenerunt, & filioli nouiſſima hora eſt. Ergo teſtatam hominibus in futurum,atque adeò tempore Meſſiæ voluit dominus Iudæorum contumaciam,rebellionem,ſuperbiam, & infidelitatem, vt cùm eos abiectos, & deletos viderent, non ſolùm Deũ iniuſtitiæ non arguerẽt,verùm etiã longanimitatẽ

eius

eius admirarentur, qua per tot annorũ millia eorum contumaciã tolerauerit. vnde Paulus eos aptata vaſa in interitum appellat, & multam Dei patientiam, qua ea ſuſtinuit, commemorat, cùm de iudiciis Dei in populi Iſraelis reprobatione, & gentium electione diſſereret. *Illud.* bis ponitur hîc relatiuum feminini generis: quod ſæpe neutraliter accipiendum eſt: hîc tamẽ poſſumus dicere, quòd referat רהב ſuperioris verſus, id eſt, tumorem, ſeu ſuperbiam, & dicendum, deſcribe illam: conſtitue illam. *Exara.* verbum חקק eſt conſtituere formam alicuius rei, imprimere imaginem, ſeu effigiẽ. vulg. diligenter exarare dixit. ſenſus conſtat.

9 *populus enim.* כי poteſt cauſſam reddere vel poteſt expoſitiuè accipi, & ſenſus ferè idem eſt: ſcribe, inquam, & effigia eorum contumaciam, quòd videlicet ſit populus &c. *Ad iracundiam prouocans.* iam ſuprà dixi cap. 3. מרה mutationem in deterius notare. hinc nomen מרי mutatio, ſeu mutabilitas, id eſt, defectio, rebellio &c. Ezech. 2. vulg. actiuè accipit, id eſt, qui mutationem efficit in Deo, dum eum ad iracundiam prouocat, vt interdum verbum videtur accipi. Vide Iudæorum epitheta defectores, mendaces, contumaces: qui nolunt auſcultare, quæ Deus per ſuos præcones eis denuntiat. hæ ſunt cauſſæ reprobationis Iudæorum: & in quibuſcunque reperiantur huiuſmodi mores, non illis parcet agricola, qui naturalibus ramis ob eadem vitia non pepercit.

10 *Quæ recta ſunt.* ſunt noſtro hoc ſæculo, qui ſimilia dicunt, & conqueruntur de præconibus verbi Dei, quòd ſummam ab illis ſemper rectitudinem exigant. *Placentia.* manifeſtum eſt radicem vocis מחלקות nempe חלק ſignificare, quod Latini, diſpertire. hinc quia in ſermonum varietate, diſtributione, & ordine eſt magna ſuauitas, ac gratia, & huiuſmodi varietas auribus ſuauiter illabitur; transfertur ad notandam ſuauitatem, atque lenitatem tam in ſermonibus, quàm in rebus tactus: præſertim ſi conſtruatur cum nominibus oris, verborum, gutturis &c. hinc nomen חלק de monte diſpertito dicitur in propria ſignificatione Ioſue 11. Vel cuius aſcenſus erat lubricus, & de Iacob, quòd eſſet vir lenis, ſeu glaber, Eſau aũt piloſus Gen. 27. hinc quoque nomen helek in prima ſignificatione partẽ, ſeu portionẽ vbique deſignat. at in forma feminina Geneſ. 27. de glabricie colli dicitur. & in plurali Pſ. 73. & 12. lubricitates ſignificat, ſicut hoc loco. vnde vbi nos habemus Pſal. 55. Diuiſi ſunt ab ira vultus eius, poſſunt reddi Hebræa, lubricum reddiderunt, plus quàm butyra os ſuum, & bellum gerit cor eius, vt ſit idem, quod ſequitur: Molliti ſunt ſermones eius ſuper oleum, & ipſi ſunt iacula &c. vide in Pſalt. noſt. Hæc diffuſius ediſſe-

ediſſerui, Chriſtiane lector, quia videbam huius verbi ſignificationem tam à Iudæis, quàm à noſtris iniuſtè diſtrahi, & rationem huius tranſlationis adeò venuſtè à pleriſque ignorari. quo fit, vt plurimi loci ſcripturæ, vel hac vna annotatione aperti ſint, vt ille Prouerb. 28. Qui arguit hominē, poſtea inueniet gratiam plus quàm diſpertiens linguam. vbi vulg. paraphraſten agens, quàm qui per linguæ blandimenta decipit: eſt autem diſpertire linguam, loqui lubrica, & quæ non offendant: neque aliud hîc volunt iſti: loquimini nobis lenia: non audiamus ſemper ex ore veſtro reprehenſiones, quæ in auribus ſolent offendere &c. vulgatus, ſenſum exprimens, placentia dixit. *Errores.* verbū התל vulg. ſolet reddere verbis fallendi, & decipiendi. vnde nomē fallacias, ſeu deceptiones dicere poſſumus, eſtque nomen tantùm plurale מהתלות . nunc etiam ſunt, qui dicant, nunquàm ne nos decipietis? ſemper vera, ſemper euangelium &c. quo nihil aliud ſignificant, quàm quòd velint ſibi interdum promitti proſpera, ne ſemper animi metu diuexentur.

Auferte à me viam. poteſt verti, diſcedite à via: declinate à ſemi- 11
ta eodem tamen ſenſu. nam interdum מן accipit iod paragogicū. nomen viæ, aut ſemitæ ad mores, & conſuetudines ſæpe transfertur. quare hîc nihil aliud vocabant auferre viam, & declinare à ſe ſemitam, quàm ne eadem ſemper, & conſueta ſuis auribus ingererent. quia verò prophetæ ſæpe nomen ſancti Iſraelis ingeminabant, quò ad cultum, & ſanctitatem morum prouocarent; & verba, quæ dicebant, ſanctè exciperentur: hinc iſti immorigeri, & rebelles petebant, ne hoc nomen totius occinerent &c. Hic locus ſatis oſtendit, quàm inſuaue ſit verbum Dei, ſi legitimè, & rectè, vt Paulus loquitur, tractetur, illis, qui in peccatis degunt, vt indicium ſit, ſi eiuſmodi homines prædicatorem quempiam verbi Dei laudent, & ſummopere commendent, quòd non rectè tractet verbum veritatis, ſed fallacias ingerat &c.

Sanctus Iſrael. inuitis, & faſtidioſis ingerit nomē, quod faſtidie- 12
bant, eius faſtidij pœnā denuntians. hoc certè eſt illud Pauli opportunè, importunè: quo erudimur, non debere tractatores verbi Dei ſeſe iniquæ ſtomachi corruptioni accommodare, ſed interdum cū irreligioſis de religione diſſerere, ne prauitas obtineat, & ius præſcriptione ſibi acquirere videatur. Impium ſanè nimis erat, aut certè impij animi ſignum, Iſraelitas nomen ſancti Iſraelis nolle audire: ſicut ſi Chriſtianus ad nomen Chriſti nauſearet. Exiſtimo de nomine ſancti Iſraelis prophetam loqui: hoc enim, quod poſtremo loco dixerat, nēpe ceſſare facite à facie noſtra ſanctū Iſraelis; ægrè valde tulerat, quòd fraudem, & peruerſitatem ei preferrent: quibus nomini-

nominibus ſignificauit propheta omnia illa, in quibus parum pij homines fiduciam habent,fiducia in Deũ abiecta. adde,quòd Hebræi fraudes,calumnias,& defectiones vocant ea, quæ fraudibus, & calumniis,& defectionibus à Deo comparantur.

13 *Erit vobis iniquitas &c.* ita vos hæc iniquitas opprimet,& repentè conteret, ſicut ruptura excelſi muri, quæ iam dudum ruinam minabatur,opprimit ſubiectos, & comminuit &c. vel talia mala vobis inferet hæc veſtra iniquitas,vt res veſtræ,& regnum veſtrum ſimile ſit parti cuidam in muro excelſo, quæ dudum ruinam minabatur &c. *Requiſita,* id eſt, quæ eminebat, & quæ ruinam minabatur. nam נבעה ſiue ſit à verbo נבע , id eſt, defluere, manare &c. ſiue ſit à verbo בעה eruit, elicuit, eundem ſenſum habebis, id eſt,quæ eminebat velut tabernaculum, & tumebat, ſeu diffluebat. Vocat autem rupturam,muri partem,quæ ab altera rumpitur.

14 *Et comminuetur*: aliis, atque aliis punctis eſt nomen cum affixo & verbum ; & franget,ſcilicet ſubiecta : vel & fractura eius,quam efficit, eſt ſimilis fracturæ &c. vel & fractura ipſius nempe rupturæ, id eſt, quam ipſa paritur,eſt ſimilis &c. & hunc ſenſum ſequitur vulgatus. Iudæi igitur,& eorum reſpub. vel comparatur rebus ſubiectis, quas comminuit murus excelſus cadens, vel ipſi muro decidenti. & ſiue hoc, ſiue illo modo intelligas, eos ita comminuendos ſignificat, ſicut comminuitur vas teſtaceum,quando abſque affectu parcendi conſtringitur &c. *Contritione præualida*: ſenſum reddidit, ad verbum ſic legitur, ſicut fractura vaſis figulorum contuſi non habebit affectum parcendi : & ſumitur imperſonaliter, & veluti aduerbium, phraſi Hebræa, id eſt, inclementer, crudeliter &c. *Et non inuenietur de fragmentis eius*, id eſt, in cuius contuſione, (id eſt, fragmentis) non inuenitur &c. Quæ ſequuntur, periphraſes ſunt, in minutiſſimas partes contritionis. nota tamen verbum חשף propriè ſignificare denudare : ſed cùm de aquis dicitur, redditur verbo hauriendi. nam denudare aquas à puteo, eſt puteum aquis nudare ; vel aquas,quæ in puteo veluti tectæ erant, oculis obiicere:quod quoddam denudare eſt. Quis,quæſo,peccator tantam ineſſe vim peccatis, in quibus ſibi complaçet, aduerſus ſemetipſum vnquam putaſſet ? hoc certè illud eſt, quod apud Michæam dicitur, In ſcelere Iacob omne iſtud &c . Ergo iniquitas murum ſubruit, regna perturbat, atque euertit. Conſidera autem lector,in quàm minutas particulas comminuerit res Iudçorum, vt non ſuperfuerit, vel congregatio aliqua, aut ciuitas, in qua habeāt propriam politiam &c. vide in quam vilem ſortem deuenerint, & & quàm inutiles ad aliquod miniſterium ſint, vt abiectiores ſint fragmen-

fragmento teſtaceo,quo igniculus deferri,aut quo hauriri non nihil aquarum poſſit. certè verum eſt,quod ait ſapiens; Miſeros populos facit peccatum.

Cauſſam vaſtationis magis explicat, ac mox etiam ipſam vaſtationem depingit.Ruinam quidem & confractionem denuntiauit, 15
quòd faſtidirent nomen ſancti Iſraelis:faſtidiebant autē,quia prophetæ ex parte ſancti Iſraelis, id eſt,Dei, quem vt ſanctū Iſrael venerari, & reuereri debuiſſent, ne Aegyptiorum auxiliis inniterentur,prohibebant &c. At, vt vides, iterum eis inuitis illud ſanctum nomen ingerit. *Si reuertamini &c.* nomina ſunt Hebræis, vt in verſione noſtra vides : ſenſus tamen idem eſt : ſi ab inſtituto redeatis; neque in Aegyptum proficiſci velitis &c. ſed hîc quieſcatis, erit vobis ſalus. *In ſilentio.* verbum שקט (cuius hîc eſt infinitiuus pro nomine, vt Ezech. 16. & infrà 32.) vulg. infrà 62. & 57. verbo quieſcendi reddidit : opponitur enim interdum quies tumultui,& ſtrepitui : atque ita accepit vulg. hoc loco, quia cum fiducia iungebatur:eſt enim diffidentium ſtrepitus, confidentium verò ſilentium. videturque eſſe alluſio ad verba Moſis,Exod.14. State,& videte magnalia, quæ dominus facturus eſt hodie:dominus pugnabit pro vobis,& vos tacebitis. vbi vulg.quoque verbum,quod ceſſationem ſignificat, חרש verbo tacendi reddidit. *Et ſpe*, ſeu fiducia: huc alludit Paulus, Spe ſalui facti ſumus : non quòd hac tantùm ex impio, quis fiat iuſtus ; ſed quia liberatio à periculis congruenter tribuitur fiduciæ in Deum,quæ proprias vires deſpicit,& Deo innititur . quemadmodum etiam miſericordiæ in ſcripturis tribuitur conſecutio miſericordiæ : & immiſericordiæ reſpondet etiam immiſericordia:nam imminet iudiciū ſine miſericordia iis, qui non vſi ſunt miſericordia:paupertati etiam reſpondet poſſeſſio regni cęlorum,& luctui diuina in patria conſolatio,& pacificis filiatio diuina:nemo tamē cùm de iuſtificatione impij loquitur,dicit,aut miſericordia ſola,aut paupertate,aut luctu,aut pace,ex impio fieri hominem iuſtum ; etiamſi non conſequantur miſericordiam,nō poſſideant regnū cęlorū,nō accipiant à Deo cōſolationē, non ſint filij Dei,niſi iuſti.Hæc ſi attenderēt multi,qui hoc noſtro ſæculo ſe ſcripturas intelligere gloriātur,non adeò miſerè errarēt.

Nequaquam: hæc eſt contumacia,rebellio,defectio,& elatio,ſeu 16
ſuperbia,quam deſcribere iubebatur Ieſaias : quam hac reſponſione prodebant: hinc oriebatur illud nolle audire nomen ſancti : illud velle audire lubrica &c. verùm ſi in quiete eſt illorum ſalus; illi verò quieſcere nolunt ; nolunt ergo ſalutē:ergo ipſi ſuæ perditionis auctores ſunt:vt nemo ſit adeò cęcus,qui cū hęreticis noſtri tempo-

etiam de ſigno mox infert ſimilitudinem, fortè ad hunc morem alludit, vt non ſit ſermo de arbore, ſed de malo: ſed ſiue hoc, ſiue illud dicas, vna, eademque ratio eſt ſimilitudinis, ſolitudo nempe abſque vlla protectione, compaſsione, aut commiſeratione. Iam verò & ſimilitudo ſigni in vertice collis addit ad præcedentem ſimilitudinem, quòd Iudæi in omnium oculis futuri eſſent per orbem terrarum, tanquam ſignum diuinæ vindictę: ſicut conſpicuum eſt ſignum quodpiam ſuper montem &c.

Quamuis autem hæc de vaſtatione Iudæorum vltima intelligam: crediderim tamen prophetam hiſtoriam ſui temporis percurrere, quæ typus fuit futurorum. nam ſicut tunc Iudæa tota vaſtata fuit, manſit autem Ieruſalē, veluti malus in vertice montis, & arbor abſque frondibus &c. ita ex tota illa natione pauperculi quidam omnium iniurijs expoſiti remanſerunt: qui ſcilicet in Chriſtum crediderunt: qui veram Ieruſalem efficiebant. quemadmodum etiam tunc deleuit hoſtes Aſſyrios dominus in gratiā populi Ieroſolymitani: ita delet dominus hoſtes populi ſui &c. quare ſi quædam verba videtis, quę omnino de interitu Aſſyriorum videantur, intelligenda; rurſus quędā quæ excellentiorem redemptionem videantur ſignificare, ne conturberis: ſed morē prophetarum eſſe intelligito, qui myſteria hiſtoriarum velamine obtegebant: verùm tantus interdum erat myſterij fulgor, vt non velum, ſed ſplēdor tantummodo apparet, quo rurſus remittente, velum ipſum conſpiciebatur. Hæc autē eſt Chriſtiana interpretandorum prophetarum ratio.

Propterea: particula vau, non eſt hoc loco omittenda, quæ cohærere hæc ſuperioribus facit, & reddi poteſt, particula, autem, verum enimuero &c. quaſi propheta tacitæ obiectioni reſponderet; Quare ſic dominus hoſtes graſſari permittit in populum ſuum? &c. Ne mireris, inquit, quòd tandiu diſſimulet Deus. nam in hoc totus eſt, vt vos poſſit in gratiam recipere: vel potius ſit hæc obiectio; Quid cauſſæ eſt, cur dominus omnino non perdit adeò contumaces filios? quid neceſſe eſt manere aut ipſam Ieruſalem tempore Ezechiæ, aut reliquias tempore Meſſiæ? reſpondet; certè in hoc apparet benignitas Dei, qui nihil aliud exſpectat, quàm quòd habeat, quibus condoleat, & quos in gratiam ſuam recipiat. *Exſpectat*: non ſatis explicat verbum exſpecto, vim verbi חכה, quod anhelandi, ſeu inhiandi verbo reddi poteſt: cuius participium in hoc eodem verſu habes. huc tendit, inquit, in hoc totus eſt, vt miſereatur: ad hoc permittit hoſtes graſſari, vos fugientes intercipi, multos ex vobis in- 18

terfici,& in paucitatem redigi, vt vel malis fractos, & ad ſe conuerſos in gratiam recipiat; vel vt tantummodo illi relinquantur, quibus, iuxta conſilia inacceſſibilis ſapientiæ ſuæ non indignum ſit gratiam & à malis remiſsionem præſtare. *Exaltabitur*, id eſt, ideo in alta conſcendit, & abſceſſiſſe videtur: & vt Dauid loquitur, longè receſſiſſe, vt tandem veſtrum commiſereatur. *Parcens*, vel ad parcendum. eſt enim infinitiuus, ſicut qui præceſſit. *Quia Deus iudicij*, id eſt, iuſtus, & iuſtitiam colens. impænitentibus enim, ac contumacibus veniam præſtari non ſinit diuina illa æquitas. Exercet ergo miſericordiam Deus, ſed iuxta æquitatis leges: in hoc tamen relucet eius miſericordia, quòd quos ſecundum iuſtitiam poſſet perdere, tandiu benignus expectat,& malis exercet, quouſque ad ſanam mentem redeuntes in gratiam recipiens, iura ille æquitatis ſuæ non reſoluat. O quàm meritò exclamabat propheta hic ſuperius; Domine ad nomen tuum, ad commemorationem tui deſiderium animæ. Quis enim te non amet ô bone Deus, qui non obliuiſceris miſereri, ſed in media ira ad miſericordiam anhelas? immo ob hoc tantùm iraſcetis,vt tandem commiſerearis. Gaudeo, dicebat quidam,quòd Deus iudicij ſis, ac iudex hominum, qui pater miſericordiarum es,ac Deus totius cōſolationis. Cùm ergo,Chriſtiane lector,aduerſis diu nos vexari videamus,meminerimus,Deum pauliſper diſcedere, vt parcat: diuturnitatem autem diſsimulationis nobis imputemus. Poſſunt hæc etiam, *Deus iudicij dominus*, ad hoſtes referri; iuxta illud Apoſtoli 2. Theſ. 1. Si quidem iuſtum eſt apud Deum reddere iis, qui affligunt vos, afflictionem: & vobis, qui affligimini, relaxationem nobiſcum &c. Vtitur quoque interdum & ſcriptura nomine iudicij, ſeu iuſtitiæ pro ſanctitate, & bonitate. eſt ergo Deus iudicij, iuſtus, & bonus &c. ſed prior expoſitio auguſtior eſt. *Beati omnes &c*. ô felices omnes, ô quàm benè habent omnes, quàm benè rebus ſuis conſulunt, qui inhiant ad illum: qui cùm tantus ſit, & natura adeò à noſtra diuerſa, ad nos inhiat, & ad noſtram ſalutem anhelat. ſi igitur Deus ad noſtram conuerſionem anhelat,& noſtram tolerat in peccatis conuerſationem, vt tandem aliquando redeamus; durum ne fuerit, aduerſa immittentem dominum ſuſtinere, & ad eius miſericordiam anhelare? Clauſit autem epiphonemate orationem, quòd digniſſimum eſſet ad tam iuſtum, & amantem dominum anhelare.

19 *Populus enim Sion*: deeſt præpoſitio,in:ſed ſenſus integer eſt: populus enim in Tcion, id eſt, qui eſt in Tcion,habitabit in Ieruſalem-

lem: ne timeas,quòd per Senacherib ad Aſſyrios transferaris : ne-
que fideles putent , quòd Eccleſia vnquam expugnanda ſit : finis
erit lacrymarum: lætabũtur pro diebus,quibus humiliati fuerant,
& tandem expulſis hoſtibus te gratũ efficiet. Volui hoc verbo vti,
tũ quòd vim verbi videatur explicare,tum ꝙ Paulus eo vſus videa
tur,cùm ad Ephe. 1. ait;Qui prædeſtinauit nos, vt adoptaret in fi-
lios per Ieſum Chriſtum in ſeſe , iuxta beneplacitum voluntatis
ſuæ,vt laudetur gloria gratiæ ſuæ , qua *ἐχαρίτωσεν* nos, ſeu recepit
nos in gratiam &c. *Statim vt audierit*: doctè hebraiſmum reddidit,
ſecundum audire te , cùm primum te audierit : audit autem vo-
cem clamoris,cùm ex animo inuocatur,ſeu,vt Dauid dicit, in ve-
ritate. Reſpondere quoque Dei,vocat ſubuentionem.nam in ſcri-
pturis interdum reſpondere , nihil aliud eſt , quàm opem afferre,
atque ſubuenire.

Et dabit tibi dominus: vim coniunctionis Hebraicæ vtcunq; red- 20
didi:dabit quidem, vel dedit quidem tibi, vel dederat.carẽt enim
Hebræi plus quàm perfecto:ſed in futuro auguſtior eſt ſenſus .
Cùm,inquit, audis te mox,vt clamaueris,exaudiendum, ne putes
omnia deinde corpori mox futura ſuauia.patietur quidem domi-
nus te tentari,& in gratiam receptus adhuc veſcêris cibo, & potu,
quo vtuntur,qui in anguſtia,& preſſura ſunt &c. vel certè narrat,
quo pacto reſpõſurus eſſet Deus;Obſideberis quidẽ & pane angu-
ſtiæ, & potu preſſuræ veſcêris obſidionis tẽpore : at non tibi dee-
rit doctor &c. quaſi dicat, corpus quidem dura patietur , at mens
conſolationibus diuinis refocillabitur : non deerit enim , qui te
verbo Dei conſoletur,& de voluntate eius certiorem faciat.Vide,
quæſo, lector,qualem conſolationem ſuis polliceatur dominus,
vt per patientiam,& conſolationem ſcripturarum ſpem habeant.
Ex indignatione quidem dicit,ablaturũ ſe prophetam,& doctorẽ,
& mandaturum nubibus,ne pluant ſuper vineam degenerantem,
daturum etiam ſe pænuriam non quidem panis ,.aut aquæ , ſed
pænuriam verbi Dei : at reconciliatus nobis dabit panem angu-
ſtiæ ; ſed non deerit doctor &c. *Non auolabit:* ad verbum, ſi ſic li-
ceret loqui, non alabitur , id eſt , non habebit alas: ſeu ſenſus eſt,
quem vulgatus reddidit. *Vltrà* : ſi de tempore Ezechiæ & hoſtibus
Aſſyriis ſingula hęc, non ea moderatione,quam ſuprà dixi,ſed Iu
daicè accipias; qui,quęſo,verum erit,quòd non vltrà auolaret do-
ctor,neque deeſſet,qui de via Dei Iudæos doceret ? ergo ſplendor,
quem dicebam,iam velum diſparere facit, atque diſcindit. de po-
pulo enim Dei loquitur:cui,quamdiu durabit mundus,nunquam
deerunt veritatis doctores. Qui autem מורה pro pluuia accipiunt,

oſtendant, vbi hæc vox aliud, quàm doctorem, ſeu iuxta etymologiam vocis, doctrinæ iaculatorem deſignet; aut quorſum obſeſſis pluuia promittatur, niſi de hac ipſa pluuia doctrinæ interpretentur. *Oculi tui videntes*: facit ad conſolationem conuenire ipſum doctorem, & oculis coràm cernere; quem interroges, qui medicamenta adhibeat, prout morbus poſtulat. Quid ſi præuidebat propheta conuerſantem in carne eum, quem iuſſit pater cæleſtis à nobis audiri.

21 *Poſt tergum*. præter præpoſitionem אחרי, id eſt, poſt, eſt præpoſitio mem, ab, à, de; & quandam continuationem, ſeu frequentationem notare videtur. *Monentis*: rectè vitauit vulg. hebraiſmũ quem retinui, quod manifeſtus eſſet. verùm ſi coram oculis erit, quomodo poſt tergum loquetur? nihil aliud hęc ſignificant, quàm quòd omnibus modis pij erudiuntur à Deo: ſicut qui præceptorem, & pædagogum ſemper ſecum habent.

22 *Contaminabis*: præcedentia futura pro imperatiuis accipio: hoc autem præteritum in futurum conuerſum in ſignificatione futuri accipito: ſunt enim effectus auſcultationis diuinæ doctrinæ: primò contaminant, id eſt, tanquam contaminationes fugiunt, abiiciunt, damnant, faciuntque, vt malè audiant, & ab aliis vt contaminationes vitentur. hæc eſt enim vis verbi טמא, quod voce, & ſignificatione conuenit cum Latino contamino. *Laminas*: ſenſum optimè reddidit: laminis enim aureis, & argenteis obducebãt ſculptibilia lignea, aut lapidea. verbum autem צפה, quod ex illis eſſe videtur, quæ contrarias ſignificationes habent, in ſecunda ſignificat interdum laminis obducere aliquid, ne appareat &c. *Veſtimentum*. nomen אפדה iuxta ſui verbi ſignificationem operimentum dici poteſt: crediderim autem de laminis aureis eſſe ſermonem: ne tamen exiſtimes de idolis tantùm hæc dici; ſed, cùm ad tempora Chriſti referantur, illa omnia hîc intelligito, quæ à cultu, religione, fide, & amore veri Dei auocabant, vt ſæpe ſolẽt prophetæ. *Diſperges ea*. manifeſtum eſt verba זור & זרה, quæ ſignificatione, conuenit n-, nunc complicare, nunc contraria ſignificatione, ſpargere, ſignificare: vulgatus, & ceteri ferè omnes pro ſpargere, ſeu ſpargendo abiicere hîc accipiunt: ego libenter in altero modo ſignificãdi acciperem: nam pannos illos ſolent conuoluere, & complicare, & ſic tandem abiicere, ne oculis appareant, vt Pſ. 119. & Iud. 6. & ſuprà cap. 1. Non compreſſerunt vulnera &c. *Tanquam immunditiam menſtruatæ*. דוה mulierem ipſam debilem, deinde honeſtè, menſtruo laborantem notat. hic pro ipſa immunditie, non malè accepit vulg. *Egredere*: apage, vel quid ſimile, eſt abo-

abominantis, & faſtidientis particula, etiamſi ſit imperatiuus
verbi יצא, id eſt, egreſſus eſt &c. Hæc omnia ſatis indicant, quan-
to odio perſequantur, qui Deo loquenti, & monēti obediunt, an-
teactam vitam, & quanta alacritate ea abiiciant, quæ prius amit-
tere metuebant: aperit enim doctrina oculos, & lucem affert re-
bus. ſi adſit itaque diuinus fauor, & vires habeat animus ad re-
ſiliendum, reſiliunt tanquam à præcipitio, & priora omnia ne
videre quidem dignantur, niſi fortè vt ea defleant, atque de-
teſtentur.

Et dabitur pluuia ſemini: & ita ferè omnes: ſed in accuſandi caſu 23
quoque reddere poſſumus, dabit ſemē tuum pluuiam, vt ſit, quod
nos dicimus, dabit triticum, ſicut pluuiam: vt tanta ſit copia ſe-
minis, quanta pluuia ſolet in terram decidere. *Et panis frugum
terræ erit &c.* ita planè poteſt reddi, vt illud, vau, quod coniun-
ctum eſt cum verbo erit, ſuperfluat, vt interdum Hebręis ſolet.
ſed & ſenſus, quem in verſione reddidi, ſimplex eſt; & panem pro-
uentus telluris, ſcilicet dabit, tanquam pluuiam, vt & ſeminis, &
fructuum ſit ingens copia: neque ſolùm commendatur à copia,
ſed & à pinguedine, & vbertate. *Paſcetur.* certum eſt רעה interdum
intranſitiuè accipi, ſicut hoc loco accepit vulgatus: & מקני ſimpli
citer pro poſſeſſione, & כר collectiuè pro agnis, vt ſuprà initio
cap. 16. quæ dico, ne quis inconſideratè vulgatum damnet. poſ-
ſunt nihilominus Hebræa reddi, ſicut in verſione noſtra, vt poſ-
ſeſſio hîc ſpecialius accipiatur pro poſſeſſione pecorum, & anima-
lium, & collectiuè pro ipſis pecoribus, à verbo קנה, id eſt acquiſi-
uit vel labore, vel pretio: fortè quòd olim hæ eſſent diuitiæ, & pe-
cuniæ hominum, ſicut latinis pecuniam à pecude dictam volunt:
ita accipitur Gen. 4. & 13. Abraham erat diues valde in pecore, &
argento, & auro &c. כר quoque paſcuum agrum deſignat. Inci-
pit ergo hoc verſu abundantiam bonorum temporalium comme-
morare, quæ vitæ emendationem conſequitur. idem continent
verſus, qui ſequuntur: quæ omnia felicitatem ſeruorum Dei ſigni-
ficant, tam temporalem, quàm ſpiritalem, vt non hæc Iudaicè ac-
cipiamus.

Commiſtum migma. בליל eſt ſtramentum ex diuerſis miſtum, qua- 24
le iumentis præbetur: Græci vocant *μῖγμα*: Latini propria voce
carent: pabulum licebit dicere: in noſtris ergo Bibliis idem bis
ponitur: & ſignificatum vocis Hebreæ חמיץ omitetur, quæ cor-
ruptionem notat, ſeu affectionem. Comedent ergo miſturam
acetoſam, quæ iumentis grata eſſe conſueuit, quam arte confi-
ciunt ex variis rebus qui iumentorum curam habent. *Sicut in area*

רחת inſtrumentum eſt à vento nomen habens, quo in area ſeparantur à paleis grana: licebit dicere ventilabrum, vel palam. eiuſdem ferè ſignificationis eſt מזרה à ventilando, ſeu ſpargendo habens appellationem: & ventilabrum, vel vannum dicere poſſis; vulgatus ſenſum vertit; ſicut in area ventilatum eſt, id eſt, mundas paleas, atque puriſsimas: non quòd nihil aliud, quàm paleæ darentur iumentis: ſed quòd paleæ illæ, quæ præpararentur cum aliis, eſſent mundæ. Facile autem eſt videre, quid in eccleſia, & populo Dei boues, & aſini, quibus terra colitur, ſignificent.

25 *Riui currentium aquarum*: Hebraicè riui ſcaturigines aquarum, quaſi per appoſitionem dicatur: & eſt verbum ſingulare cum nomine plurali, vt ſæpe conſueuerunt Hebræi. riuorum autem eſt per valles decurrere, non per montium cacumina. ſed cùm hæc ſpiritaliter ſint accipienda, non mirum, quòd diuinis chariſmatibus affluant illi, de quibus id nequaquam credi potuiſſet: neque tantùm ſibi ſolis abundent, ſed in ſubiectas valles fluenta aquarum deuoluant. *In die interfectionis magnæ*: typum ſimul, & veritatem hîc tangit: interfectis enim per Angelum Aſſyriis, qui erant in circuitu Ieruſalem, quæ cædes maxima fuit nocte vna perpetrata, omnia illa montana, veluti aquarum riuulis perfuſa, populum Ieroſolymitanum ob rerum omnium abundantiam, quam in caſtris reperere, ſumma iucunditate affecerunt: ſed & eo tempore, quo dominus hoſtes populi ſui ipſos ſcilicet infideles Iudæos per Romanos interfecit, maxima vis bonorum cæleſtium extorres quoſque, & à gratia Dei alienos conſperſit: conuerſi enim ad gentes diſcipuli domini, eas in omnibus diuites reddebant. *Cùm ceciderint turres*: eodem modo hoc, ſicut membrum, quod præceſſit, intellige.

26 *Erit lux lunæ &c.* hæc nihil aliud, quàm ingentem lætitiam ſignificant, qua fruuntur fideles, cùm vident vulnera ſuorum peccatorum per filium Dei ſuperalligata: cuius fuit typus illa inexſpectata lætitia, quam habuit populus Ieroſolymitanus, interfectis per miraculum Aſſyriis. nam ſicut obſcuritas ſolis, & lunæ calamitates, & triſtia omnia figuratè in ſcriptura ſignificant; ita & lux lunæ, ac ſolis multiplicata lætitiam, ac læta omnia notat. nam & lætitia affectis ſol clarius ſplendeſcere videtur: & qui mœrore animi tabeſcunt, illis omnia obſcura apparent: humor etenim ille, quo cor ſiue cerebrum triſtitia affectorum perfunditur, ater quoque eſt. De hac lætitia plura in ſequentibus videbis, ad quæ iam dudum properamus.

27 Iam hoſtium euerſionem manifeſtius narrat. *Nomen domini*, interdum

interdum nomen pro fama, & gloria accipitur apud Hebr. ſicut apud Latinos, vt Deut. 26. & Prou. 22. &c. ergo hîc nomen domini pro domini maieſtate, vel domino ipſo glorioſo accipio: ſic autem loqui maluit propheta, vt aduentum illum, quaſi fama è longinquo ad ſe delatum ſignificaret. huc fortè reſpexit euangeliſta, cùm venturum dominum cum maieſtate ſignificaret ad Ieroſolymam vaſtandam. *Ardens furor*. אף, vt iam admonuimus, naſum propriè notat, & pro ira ſæpe accipitur quæ in naſo relucet; ſæpe etiam pro vultu ipſo: atq; ita hoc loco libens capio. inducitur autem dominus, quaſi ignem ſpirans, totusque in furorem verſus: & vt qui ore ſuo nihil, niſi iram, ac vindictam promat.

28 *Et ſpiritus eius*: introducit propheta ſpirantem dominum, cuius flatus ita obuia quæque proſternat, vt ſolet proſternere inundatio, quæ tantum non cacumina, ſeu capita montium operit. Inundatio, inquam, torrentis, quæ violentior eſſe ſolet, & eò plus nocere, quo minus præuidetur. *Ad perdendas gentes*: ſenſum reddidit vulg. Heb. ad agitandum gentes cribro. cōparatur autem ingēs calamitas agitationi, quæ cribro fit, quod in ea cōcuſſione multa grana decidant, quæ abſque cribratione nihil periculi ſibi imminere putabant. Hac eadem ſimilitudine vſus eſt dominus in euangelio, cum dicit; Satanam expetiſſe Apoſtolos, vt cribraret eos veluti triticum, & in tentationem induceret. *In nihilum*. שוא vanitatem interpretari poſſumus, quòd Aſſyrij exuſti fuerint, & in pulucrem, & nihilū redacti. Propria autē nominis ſignificatio eſt præcipitātia: inde pro temeritate accipi ſolet, & vanitate. cribro ergo, ſeu agitatione præcipitātiæ puto deſignari: qua grana extra cribrū excutiūtur; vel vanitatis cribrū dicitur, quod inane manet, & grana decidere patitur &c. Non minus hæc in Iudæos tempore Titi, quàm in Aſſyrios tēpore Ezechiæ conueniunt. deniq; de hoſtibus populi Dei hæc verè dicta eſſe ne dubites. *Et frenum erroris*, vel frenum errans. eſt autē, ni fallor, epitheton Aſſur, qui potētia ſua plurimas nationes infrenabat, & quaſi freno ſubiugauerat. Dicitur autem errare in maxillis, id eſt, verſari, eo modo ſignificandi, quem ſuprà cap. 28. verſ. 7. explicaui: quod qui non animaduerterunt, ſomnia hoc in loco lectori narrant. venire igitur dominus dicitur ad cribrandos iſtos populorum infrenatores, qui ceteris, veluti brutis, imperitabant: vel venit ad agitandum frenum, quod verſari faciet ſuper maxillas populorū: vel ſupplendum verbū ſubſtantiuum, & erit frenū errans ſuper maxillas populorum, quòd videlicet gentes veniret infrenaturus caſtigationibus, & flagellis, ne aduerſus populum Dei vltrà tumultuarentur. Sed prior expoſitio

ſimplicior eſt, & venuſtatem habet.

29 *Canticum erit vobis*: lætabitur iuſtus cùm viderit vindictam, redemptio quoque ſeruis Dei illuxit deletis impijs Iudæis, ſicut populo Ieroſolymitano, occiſis Aſſyriis. *Sicut nox ſanctificatæ &c.* ſenſum rectè expreſsit. nam Hebræa conciſa ſunt deficiente relatiuo: ſicut nox, vel nocte ſanctificatur feſtiuitas: ſicut qua nocte ſanctificatur aliquod feſtum. Credo autē hîc paſchatis noctē com memorari: quia in memoriā illius noctis ſanctificata erat, qua occiſis primogenitis Aegyptiorum, Iſraelitæ ex Aegypto exierunt, quam ſumma lætitia celebrabant. *Qui pergit &c.* exiſtimo ruſticanorum lætitiam hîc cōmemorari, qua nulla eſt maior, quòd à curis rerum omnium vacui, totos ſe lætitiæ dedant. Hi ſunt, qui cum tybia ad montem domini & in domum orationis veniunt, & his vocibus vtuntur; Eamus ad montem Iehoua, ad petram Iſrael: eumq́ue laudibus celebrantes, ſaltationes, & choreas immiſcent. Omnes ergo gaudio perfundendos ſignificat abſq; vllo diſcrimine, ita vt neq; perſonarum neque dignitatum ſit futura vlla differentia; ſed in ſimplicitate animi, ſumma cum voluptate, quaſi ruſticani dominum celebrabunt: qui ſe redemptos de manu inimici agnoſcent.

30 *Gloriam vocis ſuæ*, id eſt, vocem ſuam glorioſam, & maieſtate plenam, deſcribit propheta, quæ in illa nocte acciderint, qua Aſſyrij percuſſi ſunt à Domino: & vocem gloriæ credo notare tonitrua, &, iuxta myſterium, euangelium gloriæ beati Dei, vt vocat Paulus. *Terrorem*: ad verbum, dimiſsionem brachij, id eſt, apparebit, quòd dominus dimittat manum ſuam ad percutiendum: quod non poteſt non terrorem maximum incutere. *In comminatione furoris*. זעף conturbatum eſſe ſignificat vel ira, vel triſtitia &c. etſi אף, vt ſuprà dixi, pro vultu accipiamus, inducit propheta dominum vultu conturbato præ ira, & voce terribili, atque brachium in morem percutientis exerentem, ac dimittentem. *Allidet*. נפץ vulgatus vt verbum accepit. nam in piel eſt collidendo diſpergere, vt Pſal. 2. Vt vas figuli diſperges eòs, id eſt, fractos diſperges &c. vt ſenſus quoque eſſe poſſit, & flammam ignis ſparget, & imbrem, & lapidem grandinis. at ſi tanquam nomen accipias, in qua forma nunc in Bibliis legitur; ſenſus quoque planus eſt. nam ita vocant hebræi fulgetrum ab ſpargendo. In flamma igitur ignis, & fulgure, & imbre, ac grandine apparuit manifeſtè, quòd dominus percuteret hoſtes dimittendo brachium ſuum ſuper eos.

31 *Enim*. כי non tam rationem hoc loco reddit, quàm ſententiam conti-

continuat, & per aduerſatiuam reddi poteſt: à voce autem domi ni &c. *Percuſſus* .יכה nunc in forma actiua legunt Hebræi: ſed cùm eiſdem litteris, & alia punctatione poſſit eſſe vocis paſſiuæ; malui cum vulgato legere. ſenſus planus eſt.

Et erit tranſitus fundatus &c. quid vulgatus velit, manifeſtum eſt, 32
nempè quòd percuſsio illa non leuis eſſet, ſed firma, & ſtabilis, qualia ſunt fundamenta. neque dubium, quin Hebræa hunc ſenſum habere poſſint: multo tamen aliter hæc quoque poterimus interpretari, nempe vt מוסד pro fundamento accipiamus, & ה finale pro affixo feminino. nam vltima vox huius verſus pronomen quoque eſt femininũ: quod mihi non eſt dubium, quin propheta fecerit, vt myſteriũ ſubeſſe intelligeremus, ſicut & verſu ſequenti. Iam enim dixi hanc Aſſyriorũ vaſtationem, vt typũ deſcribi eius, quę per Romanos Iudæis aduênit inimicis Apoſtolorum, & ſeruorum Dei. ſunt ergo Aſſur, & caſtra eius Ieruſalem ipſa; in qua facta eſt occiſio magna, & cuius ceciderunt turres &c. vt ſuprà dictum eſt. dixerat autē verſu ſuperiori, Aſſur virga percutiendum: hoc verò nihil intactũ virgã illam Dei, ſeu baculũ reliquiſſe ſignificat: & ad verbum ſic reddi poteſt hebraiſmus, Et erit omnis tranſitus virgæ fundamentũ eius, id eſt, totum fundamentum eius permeabit trãſiens virga: vniuerſa enim caſtra permeauit virga illa, & ciuitas Ieroſolymorũ in fundamentis ipſis percuſſa fuit: quod verò ſequitur, magis Iudæis conuenit, quàm Aſſyriis: nam virgam illam vſque in hodiernum diem quieſcere vides ſuper ipſos. *Expugnabit eos*: Maſſoritæ lectionem in margine apponunt בם, id eſt, cum eis, vel aduerſus eos, & ita legit vulgatus: nunc exemplaria habent בה cum ea, vel in eam. vt quemadmodum Iudæi intra mœnia recluſi, & obſeſſi, non armis, non inſtrumentis bellicis, ſed tympanis, & citharis, & occiſione victimarum, ſeu oblationibus, quas ſurſum leuabant, atq; agitabant, victoriam adepti ſunt; ita populus Dei hoſtes ſuos, & Chriſtiani hoſtes Iudæos, à quibus immanes perſecutiones perpeſſi fuerunt, non armis, ſed ingenti gaudio in tribulationibus, & ſacrificiis Euchariſticis deleuerunt. *Bellis præcipuis*. à verbo נוף, id eſt, agitauit, eſt nomen תנופה, quod interdum non agitationem, ſed ipſam oblationem, quę hinc inde agitabatur in ſacrificiis, ſignificat; quam agitandam dicere poſſis. vide Exod. 29. & 35. ex Num. autem 8. cap. conſtat ſignificatio huius cæremoniæ, Agitabit Aaron Leuitas agitandam coram Iehoua à filiis Iſrael, vt ſeruiant ſeruitium Iehoua. bella itaque agitationis, ſeu agitandæ, ſunt bella, quæ ſacrificiis, & oblationibus conſtant, ac conficiuntur, non armis.

Habent & Chriſtiani ſuam agitandam,& hoſtiam,quam in altari huc, atque illuc mouent: quo vno ſacrificio hoſtibus ſæpiſſimè negotium faceſſunt. Poterat autem, ſicut dixerat in tympanis, & citharis,dicere in ſacrificiis; ſed maluit nomē מלחמות addere,vt cædem quoque fieri ſignificaret hoſtiarum , quòd videlicet populus Dei,non hoſtes, ſed victimas cæderet;hoſtes autem Deus ipſe,cui immolabant,perderet. At quod genus belli huic poſſit comparari? non mirum ergo, quòd vulgatus bella præcipua diceret, pro optimo bellandi genere.

33 *Topheth.* ex 2. Reg. 23. & Ierem. 7. conſtat תפת fuiſſe excelſum: in quo idolo Moloch filios Iudæi immolabant: quia verò horribile erat ſpectaculum , & cultus ille portentoſus valde erat, denominationem hanc accepit,nam מופת prodigiū eſt: atq; hanc etymologiam magis probo,quàm Lyrani,& aliorum, qui à tympanis dictum volunt. vnde Iob. 17. pro ipſo מופת poſitum videmus: Poſuit me parabolam populis,& portentum in oculis eram. hîc autem legitur addito ה,quaſi denominatiuum nomen ab illo: & eo vtitur Ieſaias pro inferno , & horribili illo damnatorū loco: ſicut & dominus gehennæ nomen, id eſt,vallis Hinnō,in quo Topheth erat, vſurpauit pro triſti illa & infami dānatorum ſede.ego certè puto vallem illam,& locum illum,qui primùm à pulchritudine,& iucunditate nomen habuit; poſt cultū illum horribilem, infamem eſſe cœpiſſe, ſaltē apud pios:hinc ad damnatorū ſedem ſignificandā nomen tranſlatum eſt. ergo cùm Ieſaias præuideret Aſſyriorū cladem, quam veriſimile eſt in illa valle prope Ieroſolymam accidiſſe,venuſtè in nomine תפתה ludit, dum locum illum iam dudū regi Aſſyriorū cum ſuis præparatum,& ſtratū &c. dicit. Sed non prætereundum eſt,quòd initio verſus,vt ex adiūctis participiis videre potes,nomen תפתה ſit maſculini generis: & verba הרחב, & העמיק, quæ intranſitiuè accipiuntur,illud oſtendunt;in fine tamen ſit feminini, cùm ait; Flatus domini ſuccendens eam. quod certè ego ad myſterium refero: nā in ciuitate Ieroſolymorū tam principes,quàm populus, quemadmodū Aſſyrij in Topheth, conſumpti ſunt:nō minus enim ciuitas illa infamis erat poſt occiſum dominum, q̄ Topheth:pluraq; portenta,& viſa inhorrēda in ea q̄ in Topheth viſa ſunt.Hæc tamen non impediunt,quominus hîc damnatorū locum deſcribi dicamus:parū enim fuit prophetæ illos occidēdos dicere,ni in æternum cruciandos cū principe diabolo prædicaret in igne,quē dominus in euangelio,ad hunc locū alludēdo,dicebat,pręparatū eſſe diabolo,& Angelis eius.Quòd ſi iā Ieſaiæ tēporibus,locus ille infamis erat,qui alioqui à pulchritu

dine,

dine, & amænitate iuxta etymologiā à verbo יפה nomen habebat, certè poſt illam cædem,& corporum aduſtionem,quam in ſequentibus narrat Ieſaias,multò aptius damnatorum locum deſignaſſet. *Nutrimenta:* ſenſum reddidit. vox מדרה à ſerie dicitur, vel ordine lignorum. pyram dicere poſſumus, vt Ezech. 24. Ego magnificabo pyram.vbi vulgatus pyram quoque reddidit.

CAPVT TRIGESIMVMPRIMVM.

Noua.

1 *VAE qui deſcendunt in Aegyptū pro auxilio, & ſuper equis innituntur, & confidunt ſuper curribus,quia multi ſunt:& ſuper iugalibus,quia condenſati ſunt valde, & non innixi ſunt ſuper ſancto Iſraelis, & Iehoua non exquiſierunt.*

2 *Eſt autem ipſe quoque ſapiens,& adduxit malum, & verba ſua non abſtulit,& ſurrexit aduerſus domum malignorū, & aduerſus adiutorium operariorum concupiſcentiæ.*

3 *Et Aegyptus homo eſt, & non Deus;& equi eorum caro,& nō ſpiritus. & Iehoua inclinabit manum ſuam, & impinget adiutor, & cadet adiuuandus, & pariter omnes ipſi conſumentur.*

4 *Quia in hunc modum dixit Iehoua ad me;Quemadmodum rugit leo, & catulus leonis ſuper prædā ſuam, quando vociferatur contra eum plenitudo paſtorum; à voce eorum non conſternatur; & à multitudine eorū non affligitur: ſic deſcendet Iehoua tcebaoth ad militandū ſuper montem Tcion,& ſuper collem eius.*

5 *Sicut aues volantes, ita circūmuniet Iehoua tcebaoth ſuper Ieruſalem circummuniendo,et eripiet tranſiliendo,& euadere faciet.*

Vetus.

VAE qui deſcendunt in Aegyptum ad auxilium,in equis ſperantes, & habentes fiduciam ſuper quadrigis,quia multæ ſunt; & ſuper equitibus, quia praualidi nimis: & non ſunt confiſi ſuper ſanctum Iſrael, & dominum non requiſiuerunt.

Ipſe autē ſapiens adduxit malum, & verba ſua non abſtulit: & conſurget contra domum peſſimorum, & contra auxilium operantium iniquitatem.

Aegyptus homo,& non Deus;& equi eorum caro,& non ſpiritus. & dominus inclinabit manum ſuam;& corruet auxiliator,& cadet, cui præſtatur auxilium,ſimulque omnes conſumentur.

Quia hec dicit dominus ad me; Quomodo ſi rugiat leo, & catulus leonis ſuper prædam ſuam, cùm occurrerit ei multitudo paſtorum, à voce eorum non formidabit,& à multitudine eorum non pauebit;ſic deſcendet dominus exercituum,vt prælietur ſuper montem Sion, & ſuper collem eius.

Sicut aues volantes, ſic proteget dominus exercitum Ieruſalem, protegens & liberans, tranſiens & ſaluans.

Noua.		Vetus.
Reuertimini ad illum, à quo profundauerunt defectionem filij Iſrael.	6	*Conuertimini, ſicut in profundum receſſeratis filij Iſrael.*
Nā in die illo reiiciet vnuſquiſq; idola argēti ſui, et idola auri ſui, quæ fecerunt vobis manus veſtræ erratum.	7	*In die enim illa abijciet vir idola argenti ſui, & idola auri ſui, quæ fecerunt vobis manus veſtræ in peccatū.*
Et cadet Aſſur gladio non viri, & gladius non hominis abſumet illum, & fugiet ſibi à facie gladij & electi eius in contributionem erunt.	8	*Et cadet Aſſur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum, & fugiet non à facie gladij, & iuuenes eius vectigales erunt:*
Et rupes eius præ pauore trāſibit, et conſternabūtur à ſigno principes eius, fidelis ſermo Iehoua, qui habet focum in Tcion, & furnum in Ieruſalem.	9	*Et fortitudo eius à terrore trāſibit, & pauebunt fugiētes principes eius: dixit dominus, cuius ignis eſt in Sion, & caminus eius in Ieruſalem.*

1 SVPERIORI capite contumaciam Iudæorum attigerat, qui Aegypto potius, quàm Deo confidere volebant: ſed ſtatim ad felicitatem illorum, qui ſpem ſuam in Deo collocabāt, digreſſus, ſermonem viſus eſt interrupiſſe: illuc ergo nunc redit, & illorum ſtultitiam traducere conatur: non ceſſat tamen aliquāto apertius ab inſinuando myſterio de perditione Iudæorum, & ſuorum liberatione, vt ſuis locis indicabimus. *Væ:* vide ſuprà cap. initio, & verſ. 16. ô miſeros illos, qui deſcendūt &c. *In equis ſperantes:* hîc videtur explicari verſ. 16. capitis ſuperioris. *Super equitibus.* iam ſuprà cap. 28. verſ. 28. de ſignificatione nominis פרש differui, & iugalia animalia cuiuſcunque generis ſint, dixi ſignificare. qui autem equites vertunt, in multis locis aliter reddere coguntur. *Præualidi.* עצם, cuius hic eſt futurum, corroboratum, vel condenſatum eſſe notas: quæ enim condenſantur, maius robur habent &c. poſſumus ergo & de robore interpretari cum vulgato vel de condenſatione, ſeu conſtipatione multitudinis. *Super ſanctum Iſrael.* quid intererat inter Aegyptiorum robur, & ſanctum Iſraelis, nomen ipſum ſancti Iſraelis ſatis oſtendebat: nam illius ſancti vires, & potentiam aduerſus Aegyptum ipſam, & alios hoſtes ſæpius experti fuerant: ob quod & ſanctus Iſraelis dicebatur.

2 *Ipſe autem ſapiens:* ſenſus conſtat, ſed apertius redditur, ſi nō omittatur coniunctio, quæ eſt in Hebręo, Et adduxit &c. Initio ſuperioris capitis vidimus, quo pacto ſuę prudentiæ, & conſiliis innixi auxilium Aegyptiorum implorare decreuiſſent: ad illud ergo reſpiciens non ſine quadam irriſione addit. eſt autem ipſe quoque ſapiens, quaſi dicat, ipſe quoque dominus iuxta ſapientiam

ſuam

ſuam ſcit,quid facto opus ſit:& quid veſtra iſtæc contumacia mereatur, vt non ignorat, ita quoque vicem ſapientiſſimè rependet. *Et adduxit malum:* parum facit, an per præterita, an per futura hæc reddantur. Hic mecum lector conſidera, quomodo in calamitatibus, quibus premimur,dignum ſemper ſit, Dei ſapientiam mente voluere: iuxta cuius diſpenſationem aduerſa nobis adueniunt: &,ni fallor, noſtrã prudentiam, cui Dei obliti innitimur,& ſecundum quam omnia noſtra diſponimus, plerunque intelligemus flagellari. *Verba ſua non abſtulit*: peculiari phraſi, nõ auferre, vel non recedere facere verba ſua, vel alterius hebr. eſt adimplere,& non irrita facere,vt Ioſ.11. Sic fecit Ioſua:neque diſcedere fecit verbum vllum de cunctis, quæ mandauerat Iehoua Moſi &c. Quęcunq; autem per Moſen comminatus fuerat dominus in Leuit.& Deut.Iſraelitis,ſi Deum ſuũ,aut legẽ eius desererent,omnia adduxit dominus ſuper illos; inſuper & quod ſuperiori capite dixerat,fore iniquitatem illorum,veluti rupturam &c. *Et conſurget*, vel ſurrexit aduerſus domum malignorum:de Iudæis intelligit,vt verſu ſequenti exponitur: vtroſque enim eadem dãnatione inuoluit:quia ſimiles erãt moribus.Iudæos vocat malignos;Aegyptios operatores,ſeu opifices concupiſcentiæ,id eſt,qui concupiſcentiis ſuis morem gerunt,quæ eſt deſcriptio quædã gentiũ, quæ ignorãt Deum,vt apud diuum Paulum,& diuum Petrũ videre licet.Conſurgere autem aduerſus quempiam, eſt in ſcripturis prompto animo ad malum inferendum ſe præparare, vel venire vel conſiſtere. vbi quoq; animaduerſione dignum eſt, non ſufficere Deo, vt qui ipſi non confidũt, & externis auxiliis innituntur,ſe deceptos ſentiant;& à malis,cõtra quæ auxilia ſperabãt,non ſolùm nõ eripiantur,verùm etiã ab ipſis prçoccupentur:niſi etiam ob illud diffidentiæ peccatum,& iniuriam,quã Deo inferunt maligni,illos acerrimè nouis flagellis cędat:vt quãtum nobis ſapientia noſtra noceamus,vel ex hoc coniectari poſsimus.

AEgyptus, id eſt,Aegyptij:hic inſipientiæ eos conuincere conatur. vau, quod nomini Aegypti præponitur, pro, enim, libenter acciperem,quaſi ſit ratio,ob quam væ,eis prędixerit,& in eos inuehatur,iuxta illud Ierem. Maledictus quicunq; cõfidit in homine,& ponit carnẽ brachiũ ſuum,& à Deo recedit cor eius &c.non quòd humana auxilia non ſint interdum quęrenda,ſed quòd Deo diffidere, & ad Deum non recurrere, ſemper pœna dignum ſit. 3
Quid miraris, quòd ſic fiduciam veſtram in Aegyptios damnem? nunquid non homines ſunt?& equi eorũ carnei? Deus autẽ Deus eſt, & ſpiritus: cuius virtus, vel hac vna re elucefcet,ꝙ nihil aliud

faciet,

faciet, quàm manum ſuam inclinare: idq; ſufficiet, vt illi impingant, iſti corruant, omneſque ſimul intereant. Homo & quæcunque carne conſtant, non niſi certo tempore, certis legibus, & certo quodam modo iuuare poſſunt: mortalia ſunt multarum rerum indigentia, mutationibus ſubiecta &c. at Deus ſpiritus eſt, vbique, & ſemper adeſſe, infinitis modis eripere, ac iuuare poteſt &c. Verùm quo nam pacto corruerint, tam qui auxilium petebãt Iudæi quàm qui eos adiuuabant Aegyptij, atq; ob hoc crimen cõſumpti ſint, ni fallor, ex ſcripturis oſtendi nõ poteſt, præſertim tẽporibus Senacherib, de quibus eſt ſermo: prçter id ꝙ Aegyptios velle auxilium præſtare petentibus Iudęis nihil culpę erat. his adde, quòd verſus ſequentes non ruinam Aegyptiorum, ſed Aſſyriorum continent: quòd ſi ruinam hanc ad alia tempora referas, (vt certè, ſi hiſtoriæ inſiſtas, oportet referas) quorſum fiduciam in Aegyptios, & ob hanc interitum, ac conſumptionem eo tẽpore eis obiicit, quo de interitu Aſſyriorum, & liberatione Ieroſolymitanorum verba facit? an non hæc ſatis indicant, in perditione Aſſyriorũ, hoſtium populi Dei perditionem, nempe Iudæorũ, tanquam in typo, & in liberatione Ieroſolymorum, liberationem ſeruorum Dei de tyrannide Iudæorum vidiſſe Ieſaiam? Ridebunt, ſcio, infideles Iudæi hanc interpretandi rationem. ſed quid nõ boni, & veri illi rident? verùm audi quæ ſequuntur.

4 *Quia &c.* ſi vtroſque ſimul conſumendos denuntiabat, quid eſt hoc, quod quaſi rationem reddens, aut certè exponens quod dixerat, his duobus verſibus Ieroſolymitanos ſaluandos, & verſ. 8. & 9. Aſſyrios, qui Ieroſolymam oppugnabant, perdendos commemorat? ergo Ieruſalem, quam Deus tunc circummuniuit, ac protexit, alterius Ieruſalem, id eſt, domus ſeruorum Dei typum gerebat. Aſſyrij autem tam Iudæorum, quàm omnium hoſtium populi Dei erant vmbræ quędam. conſumentur autem non ſolùm ipſi hoſtes, ſed omnia ipſorum auxilia, in quibus habent fiduciam, totaque eorum ſapientia abſorbebitur. *Multitudo*: propriam vocis ſignificationem מלא volui retinere: nam & Paulus eam retinuiſſe videtur Rom. 11. Donec plenitudo gentium aduenerit &c. ſignificat autem abundantiam, copiam, multitudinem, vniuerſitatem &c. *Sic deſcendet &c.* non habet in terra animal magis notæ audaciæ, & truculentiæ, cui ſe comparet dominus, quàm leonem: quod facit, quia rudes erant ad fortitudinem, & vires domini intelligendas, quas ſuprà ſimilitudinibus grandinum, fulgurum, imbriumq́ue atque inundationis ſignificauerat. *Super montem Sion:* quando aduerſus Aſſyrios deſcendit, in mõtanis illis prœlia-

prœliatus eſt; & quando Iudæos hoſtes ſeruorum ſuorum dele-uit, etiam ſuper eos montes, & colles deſcendit, & in eis cædem fecit, tanquam leo.

Volantes. ſicut aues volantes pullos ſuos protegunt, volitando, & 5
ad volatum eos excitando: vel tam immunes eos reddet dominus, quàm ſunt aues, quæ volant: quẽadmodum dicebat olim, quòd ſuper alas aquilarum eos adduxiſſet. *Et liberans*: per participium extulit ſenſu ſeruato hebr. & eripiet tranſiliendo, & euadere faciet: in quibus verbis fortè eſt alluſio ad illum domini tranſitum, ſeu Angeli in Aegypto, quando liberauit Iſraelitas de manu Pharaonis. nam exod. 12. eodem verbo פסח, id eſt, tranſiliuit, vſus eſt Moſes ter eodem capite: vnde & paſcha nomen habemus. Solent quoque aues huc, atque illuc garriendo tranſilire, cùm pullos volunt liberare &c. ſed ſi hoc modo ſimilitudinem accipias, amorem, ac diligentiam exprimit Dei liberantis; at illo altero, vires, & potentiam vt ſuos ab omni periculo liberet: nemo enim oues eius de manu ipſius poterit eripere.

In profundum: vulg. ſenſum ſuo more expreſſit verba prætermit- 6
tens. eſt enim verbum Hebræis, de quo iam aliâs dictum eſt, עמק in hiphil profundare, ſeu profundum facere; סרה verò defectionem, ſeu diſceſſionem notat. Profundare autem defectionem, eſt ſummo ſtudio, totiſque viribus auerſionem perſequi, ſeu multiplicare, quodque Apoſtolus dicit, radicare, & fundare: poteſt autẽ & ſic verti; Reuertimini ab ea, qua demerſi ſunt, auerſione filij Iſrael: eſtq; mutatio perſonę ſolis Hebręis non inuenuſta. vulgatus in ſecunda perſona vtrunque extulit. Si autem conſecutionem verborum conſideres, videbis, protegente domino populum, & circummuniente, ac liberante, omnino decere homines à defectione deſiſtere, & ad Deum redire.

In peccatum. hebr. חטא ſine præpoſitione forma nominis legitur, 7
id eſt, peccatum, erratum &c. & ſic reddi poteſt, quod peccatum fecerunt vobis manus veſtræ: vel poteſt legi in forma infinitiui, id eſt, errando. ſenſus autem eſt, quẽ expreſſit vulgatus. nam ſuprà ſecundo capite dicitur, Abiiciet homo idola, quæ fecit ſibi ad adorandũ, vel vt ſupplicaret &c. Illa autem geminatio pronominis, vobis, veſtræ &c. & conuerſionem commendat, quòd qui ex animo redeunt, non dubitant opera ſua damnare, quantumuis dilecta; & quàm dignum quoque ſit, vt ea abiiciant, ſignificat. Quid enim mirũ, ſi pro Deo deſinat homo colere, quem ipſe ſibi ſuis manibus fecit? vnde pulchra antitheſi Dauid idola vocat, opera manuum hominũ. Deus autẽ, inquit, noſter in cęlo omnia quęcunque

cunque voluit, fecit. Quantum autem inter hæc intersit, qui cogitauerit, nihil magnum ſe feciſſe putabit, ſi pro eo, qui de cælo quæcunque voluit, fecit, abiiciat ea, in quibus quæcunque ipſe homo voluit, fecit.

8 *Cadet Aſſur.* primùm eſt velle dominum nos protegere, vt verſ. 4. & 5. deinde ſequitur noſtra conuerſio verſ. 6. & 7. tandem corruunt hoſtes noſtri. Hîc manifeſtè interitus Aſſyriorum continetur qui ab Angelo ſunt percuſſi: hos nomine Aſſur intellige. rex enim in patriam ſuam aufugit, ibique gladio hominis cecidit. *Fugiet non à facie gladij.* vulg. לו pro לא accepit: contendunt nanque Rabini aliquot ſcripturæ locis in hac voce, commutata reperiri hæc duo elementa ו, & א. ſed id dicunt de לא pro לו pronomine: contrà autem neſcio, an aliquod inuenietur exemplum: iccirco dicere poſſemus לו hîc in ſua ſignificatione accipi, & iuxta hebraiſmum, quo nos Hiſpani ſępe vtimur, ſuperfluere: ibo mihi, pro, ibo: fugiet ſibi, pro, fugiet &c. *Vectigales:* non malè ſenſum reddidit; ego Hebraiſmum retinui, quòd alium quoq; ſenſum admitteret. eſt autem nomen מס à verbo מסס, id eſt, liquefecit, diciturque tam de re, quàm de perſona. vide Deut. 20. Erunt tibi tributum, & ſeruient tibi. & 1. Reg. 5. & aliis locis, in quibus ſicut hoc loco, de perſonis vides dici. inueniturq; ſemel forma femin. Deut. 16. מסת, pro contributione: vnde non nulli ex noſtris voluerunt nomen Miſſæ eſſe deductum, quaſi eſſet vox Hebræa: verùm cùm videam Græcos patres hac voce Miſſa nuſquam vſos, (vſi autẽ fuiſſent, ſi iam inde ab Apoſtolorum tẽporibus in eccleſia hoc nomine vocatum fuiſſet noſtrum ſacrificiũ) exiſtimo non eſſe vocem Hebraicam, ſed Latinam: quaſi diceretur miſsio, nẽpe populi ab vltimis verbis; Ite, miſſa eſt, quibus populus & congregatio dimittitur. Qui tamen diceret, ſic ſemper appellatũ noſtrum ſacrificiũ, & vocem eſſe Hebræã, dicere poterit, Græcos non vſos illa voce, quòd Græcam vocem haberent eiuſdem prorſus ſignificationis: *λειτουργία* enim & tributum notat, ac deinde ſacrum miniſterium, quo veluti quoddam penſum, ſeu tributum Deo perſol uimus, ad quod etiã fiebant contributiones à populo. atq; hac eadem ratione noſtrum ſacrificiũ מסת dici poteſt voce Hebręa. quare autem tributũ liquefactio dicatur, neſcio planè, niſi fortè ſignificauerit auctor linguę ſanctę, tributis reſolui animorum vires, atque corda liqueſcere, ſeu etiam facultates diminui: quo faciunt quæ ſequuntur.

9 *Fortitudo eius:* in hebr. eſt nomen rupis, quo paſſim pro robore, & fortitudine vtuntur, & eleganter verbum tranſeundi appoſuit

nomini

nomini rupis. non enim tranſeunt niſi leuia , & quæ firmitudine carent,vt vmbræ,dies,nubes,& ſimilia : at rupem tranſire quis audiuit?notat ergo ſubitam viciſſitudinem,vt veluti nebula quędam, & flatus tranſiret, quod firmum, vt rupes eſſe videbatur : vt videas & Dei virtutem , & inanem mundanorum fiduciam . videtur autem exercitum Aſſyriorum rupi comparare. *A terrore* : mem, pro, Præ, hic licet accipere, vt ſæpe aliâs . nomen autem מגור , id eſt , pauor à verbo eſt , quod peregrinarionem interdum ſignificat , fortè quòd, definiente Cicerone, timor eſt loco mouens mentem. adde, quòd & verbum ipſum גור conſtructum cum à , vel ab &c. eſt expaueſcere. hinc nomen cum, mem, pauorem notat. *Fugientes principes* . vulg. מנס pro fuga accepit à verbo נוס : nam מנוס fuga eſt. Pſal. 141. & Ierem. 25. & 46. &c. ergo quaſi ſcriptum eſſet ſine vau , מנס , accepit vulg. cum adhuc ſine punctis eſſent ſcripturæ : quamuis in hac forma non alibi legatur, iuxta punctationem autem præſentem eſt nomen, quod ſignum notat, à ſigno conſternati ſunt, id eſt, à ſignis, quæ videbant ſuper caſtra in cælo, in aere &c. de quibus ſuperiori capite dictum eſt. *Dixit dominus* : iam de hac forma loquendi, & voce נאם non ſemel dictum eſt : quaſi dicat, quæ hactenus audiſtis, nemo dubitet, quin futura ſint : certus ſermo eſt, & fideli, Iehoua, qui perpetuis ſacrificiis in templo Ieroſolymitano colitur : id enim habere focum & furnum ſignificat : quaſi inſinuent, quòd non poſſit non adeſſe illis , à quibus iugiter colitur, & quòd ſacrificia ſint, quæ aduerſus hoſtes bellum gerant , vt ſuprà dictum eſt de bellis oblationis verſ. 32. ſuperioris capitis.Certè Numa Pompilius nuntiis de aduentu hoſtium reſpondebat; Ego ſacrificabo. Quòd ſi victimæ irrationales certiores reddebant Iſraelitas de auxilio Dei;quid hoſtiæ rationales viuentes,& Deo placentes?quid fiduciæ ſacrificium illud iuge in eccleſia, quo vnigenitum Deo patri offerimus in animis noſtris,nō efficiet? quomodo ignē caritatis in piorū cordibus perpetuò ardentem deſpiciat bonus pater?perdet perdet , ſcio, hoſtes eccleſiæ, ſi ignis hic,& fides non deficiat.

CAPVT TRIGESIMVMSECVNDVM.

Noua.	Vetus.
ECCE *iuſtè regnabit rex , & principes iuſtè principatus adminiſtrabunt.*	ECCE *in iuſtitia regnabit rex, & principes in iudicio praeerunt.*

Noua.		Vetus.
Et erit vir, quaſi latibulum à vẽto, & quaſi abſcõſio ab imbre; quaſi riui aquarũ in ſiccitate, quaſi vmbra rupis magnæ in terra deſatigationis.	2	*Et erit vir ſicut qui abſconditur à vento, & celat ſe à tempeſtate; ſicut riui aquarum in ſiti, & vmbra petræ prominentis in terra deſerta.*
Et non reſtringẽtur oculi vidẽtiũ, & aures audientiũ attentæ erunt.	3	*Nõ caligabunt oculi videntiũ, & aures audiẽtiũ diligẽter auſcultabũt.*
Et cor ſtultorum intelliget ſcientiam, & lingua balborum feſtinabit ad loquendum clara.	4	*Et cor ſtultorum intelliget ſcientiam, & lingua balborum velociter loquetur, & planè.*
Non vocabitur vltrà fatuus princeps, neque parcus dicetur opitulator.	5	*Non vocabitur vltrà is, qui inſipiens eſt princeps: neque fraudulentus appellabitur maior.*
Quia fatuus fatuitatem loquitur, & cor eius facit cõcupiſcentiam, ad faciendam ſimulationem, & loquendum de Deo *errorem, ad euacuandam animam eſurientem, & potum ſitienti auferat.*	6	*Stultus enim fatua loquetur, & cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat ſimulationem, & loquatur ad dominum fraudulenter, & vacuam faciat animam eſurientis, & potum ſitienti auferat.*
Et parci vaſa mala ſunt: ipſe ſceleratè ſecum conſultat de dirumpendis inopibus ſermonibus fallaciæ, & dum loquitur egenus iudicium.	7	*Fraudulẽti vaſa peſſima ſunt: ipſe enim cogitationes cõcinnauit ad perdendos mites in ſermone mendacij, cùm loqueretur pauper iudicium.*
Princeps verò magnifica cogitat, & ipſe ſuper magnificentiis conſiſtet.	8	*Princeps verò ea, quæ digna ſunt principe, cogitabit: & ipſe ſuper duces ſtabit.*
Mulieres inſolentes ſurgite, audite vocem meam: filiæ confidentes auſcultate ſermonem meum.	9	*Mulieres opulentæ ſurgite, & audite vocem meam: filiæ confidẽtes percipite auribus eloquium meum.*
Dies ſuper annum, cõmouebimini confidentes; quia ceſſauit vindemia: collectio nequaquam veniet.	10	*Poſt dies enim & annũ vos cõturbabamini cõfidẽtes: cõſummata eſt enim vindemia: collectio vltrà non veniet.*
Trepidate tranquillæ, commoueri confidentes, exuere, & nudare, & accingere ſuper lumbos.	11	*Obſtupeſcite opulentæ, cõturbamini confidentes: exuite vos, & confundimini: accingite lumbos veſtros.*
Super vbera plangẽtes, ſuper agros deſiderij, ſuper vitem fructiferam.	12	*Super vbera plãgite, ſuper regione deſiderabili, ſuper vinea fertili.*
Super tellurem populi mei ſpinæ vepres aſcendent; quinimmo ſuper omnes domos gaudij ciuitatis exultantis?	13	*Super humum populi mei ſpina, & vepres aſcendent; quantò magis ſuper omnes domos gaudij ciuitatis exultantis?*

Quia   Domus

Noua.		Vetus.
Quia palatium dimiſſum eſt: ſtre- pitus ciuitatis derelictus eſt: turris, & munitio verſæ ſunt in ſpeluncas vſ- que in ſempiternum, gaudium fera- rum, paſcuum gregum.	14	*Domus enim dimiſſa eſt: multitu- do vrbis relicta eſt: tenebræ, & pal- patio factæ ſunt ſuper ſpeluncas, vſ- que in æternum. gaudium onagrorũ paſcua gregum.*
Donec effundatur ſuper nos ſpiritus ex alto, & erit deſertum in charmel, & charmel pro ſylua reputabitur.	15	*Donec effundatur ſuper nos ſpiri- tus de excelſo: & erit deſertũ in char- mel, & charmel in ſaltũ reputabitur.*
Et cohabitabit in deſerto iudiciũ, & iuſtitia in charmel ſedebit.	16	*Et habitabit in ſolitudine iudiciũ, & iuſtitia in charmel ſedebit.*
Et erit factura iuſtitiæ pax, & cultus iuſtitiæ quieſcere, & fiducia in ſempiternum.	17	*Et erit opus iuſtitiæ pax, & cul- tus iuſtitiæ ſilentium, & ſecuritas vſ- que in ſempiternum.*
Et habitabit populus meus in mapalibus pacis, & in cohabitaculis ſecuris, & reſidentiis tranquillis.	18	*Et ſedebit populus meus in pul- chritudine pacis, & in tabernaculis fi- duciæ, & in requie opulenta.*
Et grando in deſcenſu ſyluæ, & humilitate humiliabitur ciuitas.	19	*Grando aũt in deſcenſione ſaltus, & humilitate humiliabitur ciuitas.*
Felices vos, qui ſeritis iuxta omnes aquas, immiſſores pedũ bouis, & aſini.	20	*Beati, qui ſeminatis ſuper oẽs a- quas, immittẽtes pedẽ bouis, & aſini.*

ECCE. breuiſſimo tempore poſt vaſtatos Aſſyrios regnauit feliciter Ezechias, nempe poſt quindecim annos: poſt eius autẽ mortem regnauit crudeliſſimus Manaſſes, vt veriſimile ſit, ſicut per Aſſyrios, hoſtes populi Dei deliniatos diximus, ita prophetam quoque alia feliciora tempora, & alterum regem ſanctiorem Ezechia, occiſis populi Dei hoſtibus, regnãtem vidiſſe. ſed etſi hæc de toto eius regni tempore dicta accipiamus, nempe 29. annis, non tamen ſufficiens videtur illa felicitas, vt eam ſic propheta decantaret. Ezechiam ergo vt typum, & regnum filij Dei, vt veritatẽ conſideremus. *In iuſtitia:* hebr. ad iuſtitiam: ſenſus idem eſt, quòd in hoc totus incumberet Ezechias, vt iuſtè regnum adminiſtraret. Vtuntur quoque Hebræi nominibus cum lamed pro aduerbiis: ad ſecuritatem, id eſt, ſecurè; ad iuſtitiam, id eſt, iuſtè &c. *Et principes eius:* ad verbum, & principibus eius ad iudicium principatum adminiſtrabunt. Quare ſuppleri poteſt, dabitur vt, niſi dicere velis, lamed eſſe articulum nominatiui. Futurum quoque, inquit, eſt, vt ptincipes ex animo iuſtitiã amplexati ius rectè omnibus dicant. tales enim plerunque habemus ptincipes, ac magiſtratus, qualem regem habuerimus: quòd ſi rex pius ſit, ac iuſtus, & non curet, an

magiſtratus iuſtitiam colant; iam iuſtus ipſe dici non poteſt.
2 *Et erit vir:* non nulli hîc virum illum ipſum regem intelligunt, quaſi dicat, & erit vir ille &c. ego tamen more hebr. איש distributiuè accipio, vt Hebræis infinitis aliis locis, quòd videlicet quiuis ex principibus ſit veluti &c. *Qui abſconditur à vento.* vulg. illud איש, id eſt, quiuis ad populum retulit, & ſenſus in idem redit. ſi enim quiuis è populo erit ſimilis illi, qui latibulum ſubit ingruẽte tempeſtate; ergo principes habet, qui ſint pro latibulis &c. Ad verbum, & erit vir quaſi latibulum. nam חבא, quod in prima non legitur, niſi in paſſiua neutrali ſignificatione, eſt occultari, abdi &c. hinc nomen מחבא abditum, làtibulum, vt 1. Sam. 23. vbi vulgatus in plur. latibula vertit: Conſiderate omnia latibula eius, in quibus abſconditur. *A vento:* hebr. latibulum venti, ſicut quod ſequitur, abſconſio imbris, vel nimbi. ergo improbi compatantur primò vento impetuoſo; deinde imbribus impetuosè cadentibus, ſeu inundationi; tertiò ſiccitati; quartò æſtui: vt enim quattuor hæc moleſta ſunt nobis, ita improbi, præſertim potentes, probis viris, maximè pauperibus moleſtiſſimi ſunt. boni autem magiſtratus latibulis, protectionibus, riuis, atque vmbræ comparantur, quòd ab iniuriis potentium infirmiores tutentur, dum ius cuique reddunt; neque aliud, quàm iuſtitiam attendunt. tales plurimos quaſi partu édidit euangelium: neque tam iuſtos vnquam magiſtratus pepetit, aut philoſophia, aut recta ratio; aut Moſaica inſtitutio, quàm euangelium, quod totum iuſtitiam ſpirat. ſub euangelio enim, & in Chriſti regno eſt animorum ſanctificatio, ac iuſtificatio multò anguſtior, quàm vnquam fuerit. at iuſtitiam politicã quis, quæſo, melius colet, quàm qui iuſtus coram Deo fuerit? çùm ergo regnum huiuſmodi latibulis deſtitutum viderimus, vt non habeãt pauperes ad quos confugiant, ſed ſiti, ac fame iuſtitiæ pereant, non ibi Chriſtum regnare putemus. *Prominentis.* כבד grauem vel pondere, vel diuitiis, vel dignitate, & honore ſignificat: hîc pro ampla, & ingenti accipitur, fortè, quòd ſicut vulgo nos Luſitani nomen honoris pro magnitudine vſurpamus; ita Hebræi rupem honoratam, id eſt, immanem, magnam, prominentem appellent.
3 *Non caligabunt:* ſenſum eleganter reddidit: ego ſignificationem verbi retinui: quod tamen iuxta variam cõſtructionem variè quoque reddendum eſt. ſuprà cap. 29. verſ. 10. & ſequentibus dicebat oculos reſtringendos, & principes, qui viſiones videbant &c. oppoſitum hîc promittit. nam ſub Chriſto reſtaurata eſt viſio, & omnia bona: nec ſolùm iuſtos principes habuerunt Chriſtiani, ſed & vigilantiſſimos paſtores: qui quæ à Deo audiebant, populo nuntiabant;

tiabant; & populi aures, quæ ab eis dicebantur, diligenter au-
ſcultabant.
Stultorum. manifeſtum eſt verbum מהר eſſe idem, quod feſti- 4
nauit. נמהר etiam propriè eſt feſtinus, infrà 35. vulgatus feſtinos
corde reddidit, puſillanimes. ego puto hìc rectè vulgatum vertiſ-
ſe nam ſtultorum eſt præcipitanter res aggredi, ſententiam dicere:
& hos vocaſſe Paulum προπετεῖς. 2. Tim. 3. præcipites. vnde ab
hoc verbo eſt nomen geminatum, quòd præcipitia notat, Pſ.140.
Nulli autem ad percipiendam ſcientiam magis inepti ſunt, quàm
qui, vel natura, vel vitio præcipites ſunt. quod enim ad rectè pro-
nuntiandum impedimentum facit balbuties, blæſitudo, & hæſitā-
tia linguæ, hoc ad intelligendum facit præcipitantia: ſapientia au-
tem ſi cum eloquentia iungatur, dici non poteſt, quanta efficiat in
populis. Igitur ad cumulum felicitatis Chriſtianorum hìc pro-
mittuntur paſtores, & doctores, & verbi Dei interpretes, quos crea
uit dominus ex rudibus gentibus, quibus ſcimus, iam olim dita-
tam fuiſſe eccleſiam, vt vides in epiſtolis Pauli: ſed neque modò
deſunt. *Velociter loquetur, & planè*: ſenſum doctè reddidit; ego verbū
verbo. Dicant mihi Iudæi, quando hæc ſub Ezechia vera fuerunt.
Is, qui ſapiens eſt. in hebr. manifeſta eſt oratio, quæ ſic planè red- 5
di poteſt, id exigente conſtructione verbi קרא cum lamed; non
amplius fatuo imponetur nomen principis, id eſt, nequaquam qui
inſipiens fuerit, ſeu fatuus, in principem eligetur, non quòd id in
populo Chriſtiano nunquam eueniat, ſed quòd tanta futura eſſet
in regno Chriſti ſapientum multitudo, vt nulla vnquam neceſſitas
cogeret ſtultos, & ſenſu vacuos; ratione, & cerebro deſtitutos, in
paſtores, ſeu ſpiritales reges eligere. *Princeps* verbum נדב, id eſt,
ſpontaneus, liberalis, munificus fuit: includit etiam quandam hi-
laritatem, ſeu alacritatem, & quodammodo heroicam magnificē-
tiam & largitatem. vnde eſt nomen נדיב, munificus, beneficus, ſeu
qui animum habet heroicum ad benefaciendum: quod quia prin-
cipum eſt proprium, hinc factum eſt, vt paſſim pro principe vſur-
petur. Prouerb. 17. 19. Pſal. 118. & Prouerb. 8. vbi vulgatus reges,
& principes vertere ſolet. qui vſus comprobatur ex Luc. 22. vt iam
ſuprà annotaui. quare, vt ego quidem ſentio, optimè vulgatus has
voces reddidiſſe videtur: neque de ſordido, aut liberali hìc eſt ſer-
mo; neque contra adulationem hæc faciunt, ſed potius ad felici-
tatem regni Chriſti propter ſapientiam, veritatem, atque iuſtitiam,
quibus præditos fore eccleſiaſticos principes, propheta ſignificat.
Fraudulentus. כילי, & paullò pòſt כלי eſt à verbo כלא, id eſt, coer-
cuit, prohibuit, concluſit &c. hinc nomen, quod parcum, & auarū
 ſignifi-

ſignificat,qui ab aliis facultates ſuas prohibet, easq; cõcludit:vulgatus fraudulentũ dixit,quia auarorũ ſunt fraudes,vt mox dicitur verſ.7.iuxta conſtructionem verò cum lamed,ſic apertè reddi poſſet; neque parco imponetur nomen ſeruatoris, ſeu opitulatoris. *Maior.* à verbo ישע, id eſt,opitulatus eſt, ſeruauit,eſt hoc nomen: ſed,ſicut dixi de nomine נדיב, vſu factum eſt, vt dignitatis, & magiſtratus nomen eſſet. Ezech.23. præfectum, & opitulatorem, & Iob 34. nam quòd liberalem dicunt ſignificare quidam Rabini, vnde id habeant, oſtendant. certè apud Ezech. & Iob, quòd nomen ſit dignitatis, manifeſtum eſt: ego principem, ſeu præfectum libenter dicerem. Duo autem ſunt vitia maximè cum officio principis pugnantia, fatuitas, & auaritia: hæc à Chriſtianis, ſeu eccleſiaſticis principibus aliena fore ſignificat propheta:quandoquidem iuxta euangelium, diuitiarum contemptus in eccleſia Dei vigere deberet.

6 *Stultus enim:* quàm indigni ſint principatu & fatuus, & parcus, his duobus verſibus oſtendit: vel certè vnde dignoſci poſſint, videlicet ex fructibus: fatuus loquetur, id eſt, loqui ſolet fatuitatẽ. Poſſumus in his verſibus נבל accipere pro ignauo, vt videtur accipi 2. Sam.3. Nunquid vt moritur ignauus, moritur Abner? & Prou.17. Non competit ignauo labium excellentiæ,multò minus principi labium fallaciæ. Iſti itaque ignaui homines non ſolẽt loqui verba,quæ aliorum ſenſum excedant,ac ſuperent,non magna, non magnifica,non admiratione digna,immo iuxta Salomonem, minus hæc illis conueniũt,quàm principi verba fallaciæ plena:ſed loquuntur fatuitatem,id eſt,vilia, futilia, nihilq́ue pretij, gratiæ, aut dignitatis habentia. *Faciet iniquitatem.* dixi און concupiſcentiam illam prauam nobis innatã propriè ſignificare:qui verò concupiſcentiam hanc,& naturæ corruptionẽ ſequitur,in ſcelera omnino prolabitur. ſunt autem fatui quidam, & ignaui ſapientes, vt faciant malum, benè autem facere neſcierunt:horum hic ingeniũ depingit. Si verba quidem attendas, inſipientem iudicabis: at in corde machinatur, vt quod concupiſcit, exequatur: atque ad hoc facit,vt mox ſequitur,ſimulationem:(ſic enim loquũtur Hebręi.) Hypocritæ inquit,ſunt,& quid velint, in corde occultaut: neque pudet eos impiè de Deo loqui: illiq́ue oſcitantiam, ignorantiam, ſeu inaduertentiam impiè adſcribunt: vt enim liberè, quæ velint, agant, Deum noſtra non conſiderare dicunt: hinc fit, vt audeant eſurienti cibum, & ſitienti potum auferre. *Et loquatur ad dominum,* vel potius de Iehoua:ea enim eſt interdum vis אל, vel lamed,Hebræis,vt iam ſuprà annotaui.

Fraudu-

Fraudulenti: parci, vel auari, vt iam dixi. *Vaſa*: paronomaſia eſt 7
in Hebræo, chelai, chelau: parcus vaſa eius, id eſt, parci vaſa &c.
Iam ingenium fatuorum expoſuit, nunc ad auaros tranſit: quos
tamen in criminibus ſimiles videbis. Sũt autem qui per vaſa arma
intelligant. nam vox כלי generaliter omne inſtrumẽtum ad quoſ-
cunque vſus ſignificat: & ita hoc nomine vaſis vſi ſunt Apoſtoli
Act. 9. & ad Rom. 9. Quanquam differentiam faciunt inter vas
ad excipiendum paratum, quod *ἀγγεῖον* vocant, & inter vas quod-
cunque ad vſum domeſticum pertinens, quod *σκεῦς* appellant,
vtrunque tamen genus Hebræi כלי vocant. & quidem Latinis ve-
tuſtioribus omnis ſupellex vaſa dicebatur, vt Hebræis: hîc ergo
non pro armis tantùm, ſed pro vniuerſa ſupellectili accipere poſ-
ſumus, quaſi dicat, nihil domi habet auarus, quod bonum ſit: quid-
quid habet, quidquid loquitur, ac cogitat, malum eſt. quia tamen
nomen Hebræis in plurali forma feminina כליות pro renibus ac-
cipitur, qui ſunt vaſa ſeminis, & generationis inſtrumenta, Le-
uit. 3. &c. tranſſumiturque non rarò pro cupiditatibus, & affe-
ctibus carnis, quòd ſedes ſint affectuum. Pſal. 7. Ierem. 11. &c.
non admodum durum fuerit pro affectibus hoc loco accipere:
nam ſequitur, *Ipſe enim cogitationes &c*. eleganter vulgatus He-
bræa expreſſit: יעץ enim eſt propriè ſternere, vt iam ſæpe dixi:
quia verò conſilium eſt ſtratum, ſeu baſis actionum, verbo con-
ſulendi reddi ſolet: hîc autem regit nomen זמות, id eſt, cogita-
tiones, quòd, ſicut verbum זמם plerunque in malum accipitur,
ita nomen ferè ſemper prauam cogitationem notat; & nomine
ſceleris reddi poteſt, ſicut reddidit vulgatus Leuit. 20. & alibi ſæ-
pius. *Ad perdendos*, vel ſuper perdendis, vel de perdendis: de tem-
poribus quoque verborum ne ſis ſolicitus: mores enim cùm de-
ſcribat, ſiue in præterito, ſiue in futuro efferat, per præſens reddi
debent. *Cùm loqueretur*. hebr. in loquendo: & vulgatus omiſit vau,
quod ſuperfluere videbatur, & dum loquitur egenus iudicium, id
eſt, etiam, cùm iuſta eſt egenorum cauſſa, auarus mendaciis eos
ſubuertere conatur.

Principes verò. rectè vulgatus vau, pro aduerſatiua particula ac- 8
cepit: mores ergo eius, qui ad principatum natus videtur, breuiter
depingit. *Ea, quæ ſunt digna principe*: ſicut vulg. doctè nomen ma-
gnifici pro principe accepit; ita & nomen magnificentiarum pro
iis, quæ digna ſunt principe. nos, ſi liceret, diceremus regalitates:
& hoc nomen opponit fatuitatibus, concupiſcentiis, ſimulationi-
bus, blaſphemiis, & crudelitatibus ignauorum, ſeu fatuorum, at-
que etiam ſceleratis vaſis, & conſiliis, iniuſtitiis, atque mendaciis

auarorum: qui enim ad imperium aptus eſt, nihil horum cogitat, ſed ab his omnibus maximè alienus: regalia,& digna rege & conſultat,& loquitur.nam,vt ſuprà ex Prou.17.adduxi,non decẽt principem verba fallaciæ, ſed potius excellentiæ. vide ſuprà verſ.6. *Super duces.* nomen, quod in hoc verſu vulgatus per circũloquium reddidit, Ea, quæ ſunt digna principe, hîc iam duces vertit. eſt autem נדיב nomen adiectiuum maſ. magnificus, & ſubſtantiuè, vt dixi, pro principe accipitur: נדיבה verò eſt eius femininum. quod habes Pſ.51.Spiritus magnificus ſuſtentet me, cuius hîc bis habes plurale, magnifica, ſeu magnificentias: has cogitat, ſeu ſecum conſultans verſat, & ſuper ipſis conſiſtit, ſeu ſtat: eſtque eadem forma loquẽdi, qua D.Paulus vtitur: In his eſto, id eſt, firmus permane,& ab his ne diſcedas: ſed his inſiſte,& ſtudioſè perſequere.ergo princeps ſuper ijs, quæ digna ſunt principe, ſtat: regalia,& magnifica noctes, atque dies animo verſat; quo nam pacto omnibus proſit, nemini noceat; iuſtitiam colat, pacem conſeruet, felicitatemque populis afferat.huiuſmodi plurimos edidit olim Chriſtianiſmus: tales reges & rectores efficiet ſpiritus Chriſti ſupremi illius paſtoris paſtorum: neq; vnquam deerũt in populo Chriſtiano huiuſcemodi virtutibus inſtructi, quos populus Chriſtanus ſibi eligere in reges, atque paſtores poſſit.neq; enim hoc loco propheta tam quę futura eſſent in Chriſti regno, prædicere inſtituit, quàm quę fieri poſſent, ſi homines ſibi rectè vellent cõſulere.qua loquendi forma, eleganter etiam mores principum, qui tunc populum gubernabant, quaſi aliud agens, præſtringit.

9 Quemadmodum prius quàm Iudæi proſperas res ſub Ezechia experirẽtur, per Aſſyrios multa paſſi ſunt; ita prius quàm per Chriſtum nobis aduenirent vniuerſa bona, quibus fruimur, (de quibus non nihil iam in hoc capite dictum eſt, ac mox plura dicentur) plurima à peccato,& inimico diabolo paſſi ſunt homines: immo prius quàm eccleſia Chriſti pacẽ haberet, ingentes calamitates paſſa eſt, & totus Iſrael, atque Ieroſolyma vaſtata fuit, poſt quæ reuixit noua Ieruſalem &c. quæ igitur paſſi ſunt, narrat. quæ nos tanquam typum attendamus. Licet autem hac in re cæcutiant Iudęi;& Rabini in expoſitione huius loci, quòd fide,& luce careãt, non ſibi cõſtent; nos tamen hanc interpretandi rationem germanam eſſe non dubitãtes, neque illos, neque qui ex noſtris iudaizant, morabimur. *Mulieres:* familiare eſt ſcripturæ, & aliis quoq; nationibus nomine feminarum oppida, ac ciuitates appellare. *Opulentæ.* שאנן quietum, ac tranquillum eſſe ſignificat Ierem.3. & 48.& Iob.3.inde nomen earundem litterarum tranquillus, quietus, & per metalepſin ſecurus,

rus,inſolens,eò quòd tranquillitas homines reddat ſecuros, atque inſolentes.ergo hîc pro inſolentibus accepi,cùm poſſem pro tranquillis accipere, vt mox verſ. 11. non ſunt autem tranquilli, niſi qui non indigent:ideo vulgatus opulentas reddidit. *Surgite.* vtuntur Hebræi, vt iam admonui, imperatiuis non nullorum verborum pro particulis adhortantis,quando cum aliis verbis immediatè conſtruuntur.Cùm in prophetis magnifica de Chriſto ſperarent Iudæi(qualia ſunt ea,quæ in hoc capite præceſſerunt,) etiam poſt occiſum dominum; & in ciuitatibus ſuis tranquilli, & inſolentes vitam agerent, & omnia ſecundum carnem adimplenda putarent; excitantur hîc à propheta, vt quæ ſibi imminerent mala,attenderent:non tamen hiſtoriam ſui temporis prætermittit.

*Poſt dies & annum:*ad verbum, dies ſuper annum, id eſt, poſt an- 10
num,& aliquot dies;ita enim indefinitè accipitur hebr.nomen ימים præſertim cum nominibus temporis certi, annus, menſis &c. vt Iud.19.Fuit ibi dies,quattuor menſes:& 1. Sam.27, Dies, & quattuor menſes &c.Crediderim autem ab hac prophetia vſque ad aduentum Aſſyriorum, qui vniuerſam Iudæam depopulati ſunt, interceſſiſſe annum,& aliquot dies. *Conturbabimini:*etſi verbum de aliis commotionibus etiam dici ſolet:de metu tamē ac trepidatione credo eſſe ſermonem: cui opponitur fiducia, confidentes,ſeu בטחות. *Enim* כי poteſt accipi pro quando, vt tempus deſignet conturbationis: quando videlicet defierit vindemia, & collectio frugum: vel eſt rationalis particula: quaſi quod futurum erat poſt annum,& dies,iam adeſſe more prophetico ſignificet.Non eſt autem lenis trepidationis, ſeu conturbationis cauſſa in oppidis, & ciuitatibus, quando hoſtes, ſtantes ſegetes deuaſtant, ac vineas ſuccendunt &c.

*Opulentæ.*hic tranquillas reddidi:quia verbum חרד commotio- 11
nem manifeſtam notat corporis,vel animi,vel vtriuſque ſimul,ſuprà cap.19.& infrà 66.eſtque contrarium quieti, atque tranquillitati.vide ſuprà verſ.9.*Conturbamini:*hoc verbum,& quæ ſequuntur, in hebr in infinitiuo ſunt:quo &nos Luſitani vtimur,quãdo ob indignitatem, vel atrocitatem rei breuitati ſtudemus. eia exui, flere eiulare &c.quaſi dicamus,non alterius rei,aut negotij tempus eſt: ita hoc loco; trepidate tranquillæ: inſtat enim tempus, quo nihil aliud videbitur,quàm conturbatio,expoliatio, denudatio, & ſacci cinctura ſuper lumbos. nam & pro nominibus, ſi velis,potes accipere infinitiuos. de ipſis autem vocibus in ſuperioribus dictum eſt. vulgatus verò dixit pro nudari, confundi: quia ipſa nudatio turpis eſt, adeò vt à verbo nudandi deriuatis nominibus,ad ſigni-

ficandas res turpes, & verendas paſſim vtatur ſcriptura.

12 *Super vbera.* credo vbera hic figuratè pro lactentibus, ac liberis accipi. nam multam prolem vocat ſcriptura benedictiones vberũ & vteri; Geneſ. 49. cui opponitur vulua ſterilis, & vbera arentia Oſee 9. *Regionem.* agros deſiderij vocat hebr. fertiles, & qui deſideriis ſatisfaciunt, atque reſpondent, & quos habitatores magnifaciunt &c.

13 *Spina, & vepres.* cùm non coluntur agri, ipſa tellus germinat ſentes, & ſpinas: & verbum עלה Hebræis etiam tribuitur iis, quæ è terra producuntur: poteris quoque ad hoſtes referre: ſed ego malo de ſpinis intelligere, quæ ſolitudinem, atque vaſtationem ſignificant: quam mox explicabit; quas dicit pulchras domos, & quę ad delicias in Ieruſalem fabricatæ erant, inuaſuras. quod certè tempore Ezechiæ non contigit, vt videas prophetam, cùm hactenus ab hiſtoria nõ receſſiſſet, voluiſſe nobis ſignificare, quòd aliam Iudææ vaſtationem prçuideret, eam videlicet, quam peccatum inuexit, & eam, quæ per Romanos contigit, vt ſpiritalem quoque reſtaurationem intelligeremus, de qua ſtatim verba faciet. *Quanto magis.* כי: multiplex vſus eſt & varius huius dictionis Hebræis: & non nunquam eſſe aduerſatiuam particulam nemo hebraicè doctus dubitabit, quinimmo ſiue cum אף, ſiue ſine eo: & huiuſmodi acceptio hoc in loco mihi plus arriſit, quaſi dicat, nihil mirũ, quòd ſuper agros excreſcant ſentes. nam & ſuper palatia diuitum in ciuitate, quæ cõtinuis gaudiis, & feſtiuitatibus perſtrepit, (quod nemo antea crediđiſſet) aſcendent ſpinæ, & vepres &c. atque hæc eſt cauſſa, cur plangere deberent vniuerſæ ciuitates: vt ad hunc locum reſpexiſſe videri poſſit dominus, quando ad ſe plangentes feminas conuerſus dixit, vt ſuper ſemetipſas flerent, & ſuper filios ſuos: nã venturi eſſent dies, in quibus dicerent, Beatæ ſteriles, & vbera, quę non lactauerunt. An non hoc eſt flere ſuper vbera? an non aridum lignum erant Iudæi, & ciuitas, & omnes domus eorum? quòd ſi in viridi illa fiebant, quid ſperare deberent ligna arida? *Domos gaudij.* poſſumus iuxta hiſtoriam dicere, quòd licet Aſſyrij ciuitatem non expugnarint, domos tamẽ gaudij, quas ciues Ieroſolymitani extra muros habebant, vaſtarunt &c. ſed priorem expoſitionem videntur ſequentia confirmare.

14 *Domus*, vel palatium: nam ab altitudine Hebræis dicitur, & collectiuè accipitur. explicare autem videtur pluribus verbis, quod dixerat, ſpinas orituras in domibus gaudij &c. Deſerentur, inquit, palatia, & vrbis frequentia, & ſtrepitus ceſſabit: deſertas autem domos, & vicos, quis dubitet, quin vrticæ occupent? vides hæc nequaquam

quaquam Ezechiæ temporibus conuenire? quòd ſi de vaſtatione, quæ facta eſt per Babylonios,intelligas,præter hoc quòd ſuperiora non conueniunt,verſus quoque ſequens id nequaquam pati videtur. nam quo nam pacto verum erit,quòd effuſo domini ſpiritu deſertum verſum fuerit in Charmel,& Charmel in ſyluam ? nam verba hæc,vt ex loco cap.29.verſ.18.apparet,& horum pœnam,& illorum felicitatem notant. ergo quam ſuprà poſuimus, interpretatio tenenda eſt . vide ſuprà verſ. 9. *Dimiſſa.* verbum Hebræum tam in bonam, quàm in malam partem accipitur , ſed plerunque in malã,ſicut & verbum עזב , quod mox ſequitur, vt Pſ. 22. Deus meus, Deus meus, quare me dereliquiſti ? pro quo Chald. שבקתני quo vſus eſt Chriſtus dominus in cruce, & euangeliſtæ ita collocarunt, vt ſciat qui hebraicè ignorat, legendum eſſe Sebachthani. *Tenebræ.* de voce עפל magna eſt varietas , & controuerſia : mihi , quod quidam vir doctus annotatum reliquit,magis placuit,nempe quòd eſſet locus inter ſcopulos,ſeu montes,anguſtus tranſitus, ſeu meatus arctus, per quem contendere oportet : & quia huiuſmodi loca apta erant, quibus hoſtium incurſiones arcerentur,turres, ſeu arces ſuperextruebant, vt in illis collocarentur præſidia : Græci eiuſmodi loca *πύλας* vocant, Latini fauces,Hiſpani puerto. Fit autem duarum in ſcriptura ſacra celebrium mentio : quarum vna fuit Ieroſolymis inter arcem,& templum:vbi extructam arcem Nathinæi,tanquam præſidium, tenuerunt,ne vel hoſtibus, vel graſſatoribus pateret ad arcem regiam aditus, ſiue irruptio : & appellationem videtur habere, quòd in abdito, & latentiore loco eſſet,& quodam receſſu:proinde quidã Hebræorum per אפל , alij per עפל expoſuerunt : quorum vtrunque obſcuritatem,ſeu caliginem ſignificat:& hos ſecutus eſt hoc loco vulgatus: neque dubiũ, quin vt litteris,ita quoque ſignificatione affinia ſint:Græci quoque non longè abludunt. & quidem Mich.4.Et tu turris gregis Ophel filiæ Sion vſque ad te veniet. 70. interpr. turris ſqualida, vulg.nebuloſa,dixerunt. at 2,Par.27.In muro Ophel ædificauit multa:& 33.Poſt hæc ædificauit murum exteriorem circa ciuitatem Dauid ad occidentem Gichon in valle, vbi venitur ad portam piſcium , & circumdedit Ophel,& exaltauit illum valde. tam Græcus,quàm vulg. Ophel reliquerunt. ex quibus locis,& Nehem.3.& 11. clarum videtur עפל nomen eſſe loci, ſeu arcis. Porrò altera fuit in finibus Iſraelis, & Syriæ:de qua 2. Reg. 5. Cùm veniſſet in Ophel, accepit de manu eorum : pro quo Chald. Et aſcendit ad locum , abſcõditum,vbi R.D.Kim. dicit ſignificare locũ excelſum,in quo ſit extructum aliquod ædificium. *Palpatio.*vulg.vt aliquid cognatũ

tenebris

tenebris poneret, palpationẽ reddidit. eſt enim בחן probare, examinare &c. vnde bohan, id eſt, probatio, ſuprà 28. & bahan, id eſt, vallum ſeu munitio, quæ probata eſt contra oppugnationem obſidentium. loca itaque munita credo ſignificari his duobus nominibus, in quibus dies, noctesq́ue erant militum ſtationes: in quibus ſolent vſque ad finem obſidionis perdurare aliqui, vt ſaltem æquis nonnullis condicionibus acceptis tutò abire poſſint. hæc igitur in ſpeluncas, ſeu cauernas redacta dicens, quas nemo incolit præter feras, & aues ferales, & quas adire metus eſt, & ingredientes horror inuadit, omnimodam ciuitatis Ieroſolymitanæ vaſtationem ſignificauit: quod mox exponens ait; Gaudium ferarum &c. nã פרא (quem paſſim Onagrũ vertunt: eſt autem Onager aſinus ſilueſtris, quem doctus quidam Hebræus Zebra vocat. quod animal noſtro tempore ab India allatum vidimus) in genere feras ſignificat, & à fecũditate appellationem habet plures enim, quàm domeſtica animalia, fœtus edunt, à verbo פרה. Illud verò עד עולם vſque in ſempiternum, vel ſæculum, longum tẽpus deſignat. quòd ſi ex hac voce volunt Iudæi probare legem nunquam abolendam, quòd in lege ſæpe dicatur legitimum ſempiternũ &c. videãt, quid ſibi hoc loco velit Ieroſolymã deſertam futurã in ſempiternũ. certè quæ ſequuntur, terminum ſignificare videntur quod facit, vt alteram illam inuiſibilem vaſtationem hoc quoq; loco recolamus.

15 *Donec effundatur*: hîc vides vaſtationi tam ingenti, & diuturnæ quaſi pro termino præfigi effuſionem ſpiritus è cęlo: hic eſt enim, qui omnia viuificat, atque reſtaurat. nam exhalatur à viſceribus patris, qui habet vitam in ſemetipſo, & filij, cui dedit pater habere vitam in ſemetipſo. eſt ergo ſpiritus vita, quo totus ornatus mundi conſiſtit: quam ſi aufert à mundo Deus, omnia deficiunt: quem ſi rurſus emittat, recreãtur omnia, & renouatur orbis facies, vt eſt apud Dauidem: hic ſpinas, & vepres à palatiis aufert; feras abigit; frequentiam, & ſtrepitum ciuitatibus reſtituit; munitiones reſtaurat: denique tandiu durat deſolatio, donec effundatur ſpiritus de excelſo, nam quòd Iudæi dicunt effuſionem ſpiritus nihil aliud eſſe, q̃ diuinam voluntatẽ, id eſt, tandiu durabit, quouſq; velit dominus; eſt ſcripturas peruertere, quæ non ſic conſueuerũt loqui: nos autẽ ex Apoſtolicis ſcriptis habemus, quòd quãdo ſpiritalem deſolationẽ, quæ in mũdo obtinuerat, dominus reſtaurare voluit, ſpiritum hunc in os effudit, vt narrat Lucas in actis: vt ad hunc Ieſaiæ locum reſpexiſſe Paulus videatur, cùm diceret de ſpiritu ſancto; Quem effudit in nos abundè. *Et erit deſertum &c.* exſpectaret carnalis Iudæus, vt diceret propheta, & ciuitas reædificabitur, & fre-

frequentia populi reſtituetur &c.pro his deſerta in fertilitatẽ vertenda dicit; quæ ne ad ſe pertinere ſecundum carnem Iudæi putarent, addit Charmel in ſyluam conuertendam. Spiritus ergo de cælo miſſus inopes,& infecundas gentes,& omniũ ſpiritalium bonorum vacuas ditauit,fecũdauit, & iuxta canticũ matris domini, impleuit bonis: quo quidem tempore Iſraelitæ ſecundum carnẽ, qui ſe diuites exiſtimabant,dimiſſi ſunt inanes:& fertilis ille Charmel in ſyluam redactus eſt, & habitationem ferarũ, & quæ videbantur habere,vt alio loco dicit euangelium, ab eis ablata ſunt. Quæ eſt ergo iſtæc reſtauratio Ieroſolymorũ?quis,inquiẽt,terminus iſte deſolationis,ſi in ſyluã reputamur?quo pacto verũ eſt, ꝙ tandiu eſſet gaudiũ ferarum, quouſq; effunderetur ſpiritus?en ſpiritus,vt vos dicitis,effuſus eſt,& nos in deſerto ſumus? Quid hæc nobis obiiciunt?propheta obiiciãt, qui terminũ deſolationis effuſionẽ ſpiritus præfixit: effuſo verò ſpiritu Charmel in ſyluam vertendũ affirmauit.intelligant ergo ſpiritalẽ eſſe reſtaurationem; & iam cùm dominus aduenit,eos vaſtatos, ac deſolatã reperiſſe Iudæam,& ſpiritaliter reſtauraſſe mundũ: quinimo, vt à lapidibus, & lignis,& viſibilibus muris,& plateis animos eorũ auelleret,voluiſſe;vt fũditus euerteretur illa viſibilis Ieroſolyma,vt ſpiritu ſancto reſtaurari volẽtes,de terrena Ieruſalem parũ curarẽt:atq; ſic ex deſerto cũ gentibus in Charmel conuerterentur. Quod ſi adhuc proteruire velint,& hìc hoſtes nomine Charmeli,ſe autẽ nomine deſerti intelligendos;videant hæc ipſa verba ſuprà capite 92.verſ. 18. vbi de Iudæis dicta manifeſtũ eſt,qui Deũ colebant labiis &c.

Et habitabit in ſolitudine,id eſt, in illis, qui olim erant deſertum, 16
ac ſolitudo. *In Carmel*: in nouo videlicet Charmel: qui olim erant deſertum, & iam ſunt agri benedictionis. Hæc eſt noua Ieruſalem, in qua vides pro palatiis,& domibus gaudij redire iuſtitiam, ac iudicium: hæc ſunt palatia: hæ turres nouæ Ieruſalem, in his vicis,& plateis ſolummodo gaudium eſt: his munitionibus ſatis ſe tutos ſerui Dei ſemper crediderunt: & quia has nemo vnquam expugnare, nemo ab eccleſia eiicere poterit, ipſa eſt ciuitas iuſtitię, ac ſancta. Quid autem iuſtitia, & iudicium ſignificent, iam ſuprà non ſemel dictum eſt.

Opus iuſtitiæ. מעשה factum, factura,& qui poſt actionem ma- 17
net, effectus. hic ergo vides pacem ex iuſtitia oriri: nomine autem pacis,vt ſuprà dictum eſt, ſalutem, proſperitatem, incolumitatem, & omnimodam felicitatem intelligunt Hebræi: & hinc accepiſſe videtur Paulus illud ad Rom. Iuſtificati ex fide pacem habemus erga Deum. nam & hic ſequitur, *Cultus iuſtitiæ quies & fiducia*,

fiducia, id eſt, cultus, ſeruitium, ſeu obſequium ad iuſtitiam conſequendam eſt nos, noſtraque omnia Deo committere, tanquam patri amantiſſimo: cui fidem dedimus: quem pro Deo accepimus: cui obtemperare, cuius legem ſeruare ex animo promiſimus: quique nos in fidem ſuam ſuſcepit: quibus etiam, niſi inobediẽtes eſſe vellemus, ſe nunquam defuturum viciſſim pollicitus eſt. hæc omnia includit fides Paulina, cui iuſtitiam tribuit ipſe. Ne quis ex hoc loco nudam, ac ieiunam quorūdam hæreticorum fidem ſtabiliri putet: addidit autem quietē, ſeu quieſcere, (nam infinitiuus eſt pro nomine) quòd ſine hæſitatione, immo ſecuram, ac firmā velit eſſe fidem noſtram. Quòd ſi vrgere velint Lutherani, nihil aliud hîc dici, quàm quòd iuſtitia pacem pariat; quieta autem, & ſecura fiducia, iuſtitiæ ſit cultus; neque quidquam aliud addendum eſſe: reſpondere poterimus, non negare catholicos, fiduciam firmam in Deum habendam ſemper eſſe, & quòd actu huiuſcemodi Deus colatur; aut quòd actus hic fiduciæ cultus ſit iuſtitiæ, & ad iuſtitiam neceſſarius: ſed actu iſto tantùm cōſtare iuſtificationē planè negamus. neque enim prophetæ, aut Apoſtoli omnia vbique dicūt; An non remitti nobis peccata dicit in euangelio dominus, ſi & nos remiſerimus debitoribus noſtris errata ipſorū? ergo iuſtificationem, & remiſſionem peccatorum condonatione debitorū definiemus? Quid de eleemoſynis, & aliis dicemus? adde, quòd verba hęc apud prophetam non magis innuunt, quòd qui ſecurè fidit, iuſtitiā conſequatur, quàm quòd qui iuſtus eſt, is trāquillus, & ſecurus ſit: immo hoc potius ſignificari dicent linguę Hebręæ periti: & hoc confirmant verſus ſequẽtes: videtur enim effectus iuſtitiæ deſcribere, quæ in ſolitudine &c. habitatura erat: vt ꝙ in priori mēbro dictū eſt, & ſecundò repetatur: opus iuſtitię erit pax: & cultus iuſtitię, id eſt, quem iſti exhibebunt: vel ſeruitium, quod ſeruiunt iuſti: & ad quod à iuſtitia, quam intus habent per ſpiritum ſanctum, qui ipſis datus eſt, inclinantur, eſt quieſcere, & fidere: vt ſit quod alibi dicitur, ſperate in Deum ſæculis æternis. nam cum Paulo propter hoc affliguntur, quia ſpem habent in Deum, qui eſt ſaluator omnium, maximè fidelium. בטח autem fiducia, vel ſecuritas, & ita paſſim accipitur; & quando in aduerbiū tranſit, id liquidò apparet. Deut. 33. commorabitur Iſrael בטח tutò, ſecurè &c.

18 Hic verſus ſuperiorem explicat, quòd ſcilicet iuſtitia, quæ per ſpiritum ſanctum nobis conceditur, pacem, & ſecuritatem pariat. *In pulchritudine*. ſuperius de nomine נוה dictum eſt cap. 27. quòd paſcuum locum, & amœnum, interim quoque domos rurales ſignificaret: hic certè hæc ſignificatio maximè cōuenit, vt ea, quibus iungitur,

iungitur, oſtendũt: pulchritudinem ergo, ſeu amœnitatem in vulgato accipe, pro ipſis locis amœnis, & paſcuis; & ſingulare collectiuè: ob quod ego mapalia dixi. de aliis aũt vocibus iam quoque ſupra dictum eſt: idemque ferè ter dicitur; vt felicitatem ſeruorũ ſatis teſtatam declaret, eam præcipuè, quæ per Chriſtum, & ſpiritum eius nobis contigit: quæ tanta eſt, vt verba deſint, quibus explicari poſſit. Eorum profectò pacem, confidentiam, atque ſecuritatem neque aduerſæ poteſtates, neque totus mundus interturbare poteſt. ſunt enim fundati ſuper firmam petram. quis autẽ nocere illis poterit, qui, quò maior eſt, quæ ſuperuenit calamitas, magis gaudent; & quò magis premuntur, eò ſe in maiori amplitudine conſpiciunt? Vide, quæ Paulus de ſe, & coapoſtolis commemoret: nam ad hos præcipuè dirigitur propheticus ſermo: in quibus completæ ſunt promiſſiones de reſtaurando Iſraele, ac deinde ad nouos Iſraelitas, quos ipſi per euangelium genuerunt: qui eadem pace, & ſecuritate fruebantur, vt qui eandem iuſtitiam conſecuti fuerant; qui rapinam bonorum ſuorum cum gaudio ſuſcipiebant &c.

Grando autem, vel & grandinabit, vt non nulli volunt: ſed quia 19
nullibi tanquam verbum lego; libet hîc cum vulgato accipere: non enim puncta tanti facienda duco, quanti R. Dauid, & nõ nulli ex noſtris; cùm ipſi Hebræi paſſim non ſibi in punctorum ratione conſtent: doctè antẽ vulg. vau pro aduerſatiua accepit: quaſi reſpõderet verſ. 16. & 17. & 18. in quibus dixerat, in nouo Charmel, qui olim deſertum fuerat, habitaturam iuſtitiam: cuius effectus mox enumerauit. ſuperetat ergo, vt quæ futura eſſet ſors Charmeli antiqui, qui in ſyluam abierat, explicaret. Hanc in hoc verſu habes, nempe quòd eius pars, ac ſors ſit grando, quæ in ſcripturis ſymbolum eſt diuinæ vindictæ: non ſemel enim lapidibus è cælo obruit dominus hoſtes ſuos. *In deſcenſionẽ ſaltus*: infinitiuus eſt, vt reddi poſſit, in deſcendendo in ſyluã, id eſt, quando deſcenderit in ſyluã ſupple dominus. nam ה præpoſitum nomini, motum ad locũ poteſt notare: vel nomen eſt (vt accepit vulg.) id eſt, grando in ſyluã deſcendet, in antiquum nempe Charmel, qui in ſyluam verſus eſt, quaſi dicat, in Iudaiſmum, in Iudæam, & infideles Iudæos, expertes iuſtitiæ, & bonorum cæleſtium, quæ ſpiritus de cælo aduenĩẽs, in ſuos diffudit: ſuper hos, inquam, grandinabit, & omnia aduerſa experientur. Ne quis autem ambigere poſſet, quæ nam eſſet hæc ſylua, (vt non nulli ex noſtris, qui ſecuti Kim. & alios Rabinos, ſyluam materialiter accipiunt, quòd non caderet grando in ſata, ſeu ciuitates, ſed in ſyluas, & ſaltus) addit propheta, *Et humilitate humiliabitur ciuitas*: Ieruſalem enim præcipua erat ſpiritalis Charme-

periretur. *Qui ſeminatis* זרעי hæc participij forma facit, vt nomine verbali reddenda ſit oratio; ſeminatores dicere poſſemus, vt munus, & officium ſignificemus; eſtque forma regiminis: & quod ſequitur, eſt vice nominis. *Super omnes aquas*: ita nos quoque hyperbolicè loquimur; habet omnes aquas, id eſt, magnam aquarum copiam. intelligit ergo eos, qui in ripis ſeminant: nam על pro iuxta, ſeu prope frequenter accipitur: aptiſſimè verò omnes aquas dixit, pro multis: nam dignam pectore prophetico etſi tacitam faciebat comparationem. videbat Ieſaias in arida ſe terra ſemina ſpargere, Apoſtolos verò prope immenſas aquas: nam πλουσίως effundebatur illis diebus ſpiritus ſancti gratia. *Immittentes pedem bouis, & aſini.* forma etiam participij משלחי exigit nomen, quod munus ſignificet, ſi aptè velis reddere, ac ſi diceremus, immiſſores pedum bouis, & aſini, id eſt, agricolæ, qui animalibus terram colitis: quaſi diceret; O felices vos agricolas, qui tam vberem terram colitis, & in tam vberi ſolo prope tam copioſas aquas ſemina ſpargitis. immittere ergo pedem bouis, & aſini eſt terram colere. hinc diſcipulos dicebat Paulus, Dei agriculturam, & ſe, ſuoſque eſſe cooperatores Dei: & dominus eos operarios vocat, & in meſſem mittẽdos. denique frequens eſt in ſcriptura tropus hic, vt miniſter verbi agricola, & verbum Dei ſemen, & corda hominum ager dicantur.

CAPVT TRIGESIMVMTERTIVM.

Noua.		Vetus.
HEVS *vaſtator, & tu non[es] vaſtatus; & depopulator, & nõ depopulati ſunt te: vbi cõſummaueris vaſtationẽ, vaſtaberis: vbi deſieris incurrere, incurrent in te.*	1	VAE *qui prædaris, non ne & ipſe prædaberis? & qui ſpernis, non ne & ipſe ſpernêris? cùm conſummaueris deprædationem, deprædaberis, cùm defatigatus deſieris contemnere, contemnêris.*
Iehoua gratificare nobis: te intenti exſpectauimus: eſto brachium eorum in manicationibus, quinimmo ſalus noſtra in tempore anguſtiæ.	2	*Domine miſerere noſtri: te enim exſpectauimus: eſto brachiũ noſtrum in mane, & ſalus noſtra in tempore tribulationis.*
A voce ſtrepitus aufugerunt populi: ab eleuatione tua diſperſæ ſunt gentes.	3	*A voce Angeli fugerunt populi: & ab exaltatione ſua diſperſæ ſunt gentes.*
Et colligetur ſpolium veſtrum collectione locuſtæ: ſicut excurſio locuſtarum excurrit in ipſa.	4	*Et congregabuntur ſpolia veſtra ſicut colligitur bruchus, velut cùm foſſæ plenæ fuerint de eo.*

Noua.		Vetus.
Exaltatus eſt Iehoua, qui excelſum habitauit, repleuit Tcion iudicio, & iuſtitia.	5	*Magnificatus eſt dominus, quoniam habitauit in excelſo: impleuit Sion in iudicio, & iuſtitia.*
Et erit fides temporis tui, theſaurus ſalutum, ſapientia, & ſcientia: timor Iehoua eſt theca ipſius.	6	*Et erit fides temporibus tuis: diuitiæ ſalutum, ſapientia, & ſcientia: timor domini ipſe eſt theſaurus eius.*
Ecce fortiſſimi ipſorum clamabunt foris; nuntij pacis amarè flebunt.	7	*Ecce videntes clamabunt foris: Angeli pacis amarè flebunt.*
Deſertæ ſunt viæ: ceſſauit tranſiens per ſemitam; labefactauit pactum: reiecit ciuitates: non reputauit hominem.	8	*Diſſipatæ ſunt viæ: ceſſauit tranſiens per ſemitam: irritum factū eſt pactum: proiecit ciuitates: non reputauit homines.*
Luxit, exciſa eſt terra: pudefactus eſt Libanus; ſucciſus eſt; factus eſt Saron, ſicut deſertū: excuſſus eſt Baſan, & Carmelus.	9	*Luxit, & elanguit terra: confuſus eſt Libanus, & obſurduit: & factus eſt Saron, ſicut deſertum: & concuſſa eſt Baſan, & Carmelus.*
Nunc conſurgam, dicit Iehoua: nunc exaltabor: nunc eleuabor.	10	*Nunc conſurgam, dicit dominus, nunc exaltabor, nunc ſubleuabor.*
Concipietis ſtramen, parietis quiſquiliam ſpiritus veſtri; ignis abſumet vos.	11	*Concipietis ardorem, parietis ſtipulam. ſpiritus veſter, vt ignis, vorabit vos.*
Et erunt populi combuſtiones calcis, ſpinæ exciſæ igni comburentur.	12	*Et erunt populi, quaſi de incendio cinis: ſpinæ congregatæ igni comburentur.*
Audite longinqui, quæ fecerim: & agnoſcite propinqui fortitudinem meam.	13	*Audite, qui lōgè eſtis, quæ fecerim; & cognoſcite vicini fortitudinē meā.*
Expauerunt in Tcion errantes, tremor apprehendit hypocritas. quis conſueſcet ex nobis igni abſumenti? quis conſueſcet ex nobis focis æternitatis.	14	*Conterriti ſunt in Sion peccatores: poſſedit tremor hypocritas. quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? quis habitabit ex nobis cum ardoribus ſempiternis?*
Qui ambulat in iuſtitiis, & loquitur æquitates: qui abhorret à lucro ex fraudibus: qui excutit palmas ſuas, ne ſuſtineant munus: qui obdurat aurem ſuam, ne audiat ſanguinē; & comprimit oculos ſuos, ne videant malum.	15	*Qui ambulat in iudiciis, et loquitur veritates: qui proiicit auaritiam ex calumnia, & excutit manus ſuas ab omni munere: qui obturat aures ſuas, ne audiat ſanguinem; & claudit oculos ſuos, ne videat malum.*
Hic excelſa inhabitabit, receptus rupium, exactio eius: panis eius con-	16	*Iſte in excelſis habitabit, munimenta ſaxorū, ſublimitas eius: panis*

Noua.		Vetus.
conſtitutus eſt: aquæ eius fideles.		*nis ei datus eſt; aquæ eius fideles ſunt.*
Regem in formoſitate ſua videbũt oculi tui: cernent terram longinquã.	17	*Regem in decòre ſuo videbunt oculi eius: cernent terram delonge.*
Cor tuum meditabitur formidinẽ: vbi ſcriba? vbi librator? vbi numerator turrium?	18	*Cor tuum meditabitur timorem: vbi eſt litteratus? vbi legis verba ponderans? vbi doctor paruulorum?*
Populum barbarum non videbis: populum profundi labij, vt percipere nequeas balbutientem lingua ſine intelligentia.	19	*Populum impudentem non videbis, populum alti ſermonis: ita vt nõ poſſis intelligere diſertitudinem linguæ eius: in quo nulla eſt ſapientia.*
Vide Tcion ciuitatem feſtiuitatis noſtræ: oculi tui videbunt Ieruſalem paſcuum tranquillum: tabernaculum nequaquam volutabitur; nequaquã amouebit clauos eius in perpetuum, et omnes funes eius non rumpentur.	20	*Reſpice Sion ciuitatem ſolemnitatis noſtræ; oculi videbũt Ieruſalẽ, habitationẽ opulentã, tabernaculũ, quod nequaquam transferri poterit: neq; auferentur claui eius in ſempiternũ, & omnes funiculi eius non rumpentur.*
Quinimmo ibi prægrandis Iehoua eſt nobis, locus fluuiorum: riui lati manibus; nequaquam ibit per eum nauis remigis; & nauis prægrandis non pertranſibit per eum.	21	*Quia ſolummodo ibi magnificus eſt dominus noſter; locus fluuiorum riui latiſſimi, & patentes; non tranſibit per eum nauis remigum, neque triremis magna tranſgredietur eum.*
Quia Iehoua iudex noſter; Iehoua legiſlator noſter; Iehoua rex noſter, ipſe ſeruabit nos.	22	*Dominus enim iudex noſter, dominus legifer noſter, dominus rex noſter; ipſe ſaluabit nos.*
Dimiſſi ſunt funes tui, ne tantillum quidem confirmarunt malum ſuum; non expanderunt ſignum: tunc diſpertitum eſt aſſiduè ſpolium multiplex: claudi diripuerũt direptionem.	23	*Laxati ſunt funiculi tui, ſed non præualebunt: ſic erit malus tuus, vt dilatare ſignum non queas: tunc diuidẽtur ſpolia prædarum multarum: claudi diripient rapinam.*
Neque dicet ciuis, Aegrotaui. populus, qui habitat in ea, releuatus iniquitate.	24	*Nec dicet vicinus; Elangui. populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.*

SPERNIS. verbum בגד ſolet reddere vulgatus ferè ſemper ver- 1
bo præuaricandi: hîc verbo ſpernendi reddidit. quod autem
hic interrogatiuè legit, poſſumus ſine interrogatione cum Hebræis accipere: & præteritũ בגדו id euincere videtur: & non deprędati ſunt te. at qui vulgati ſenſum amplectatur, pro futuro poſitũ dicet: & non deprædabũtur te? ſenſus tamẽ iuxta hebr. planus eſt: heus tu qui alios deuaſtas, hactenus à nemine deuaſtatus: & heus

tu, qui alios impetis; & nemo te hactenus impetiit. iuxta historiã autem ſermo eſt de Aſſyrio: qui tamen typum gerebat hoſtis humani generis, & hoſtium populi Dei. Videbis autem prophetam ita hiſtoriam perſequentem, vt multò plura eius verba myſterio, quàm hiſtoriæ aptius accommodentur. quã interpretãdi rationem qui non ſequitur, nunquã, vt ego quidem iudico, prophetas intelliget. *Cùm conſummaueris.* illa forma orationis Hebraicæ ſecundũ dicere te, ſecundũ facere te &c. optimè redditur. vbi dixeris, quàm primùm feceris. &c. rectè etiam vulgatus infinitiuum vertit in nomen, deprædationem, deuaſtationẽ &c. id eſt, vbi ad perfectionem perduxeris vaſtationem, vaſtaberis: quod multò veriusde diaboli imperio intelligitur: qui tunc de imperio, cecidit quando ad ſummam impietatis, qua ſpiritalis vaſtatio cõſtat, homines pertraxiſſet; quàm de Aſſyrio, qui nõ expugnata ciuitate ſancta deletus eſt. *Defatigatus deſieris*: vnum verbum hebr. duobus reddidit. neque alibi legitur. ex affinibus autẽ videtur ſignificare adimpletionem, ſeu conſummationem: & ita reddit doctus quidam Hebræus: cùm adimpleueris, vel conſummaueris: Senacherib autem non perduxit vaſtationem ad conſummationem, ſed diabolus, vt iam dixi.

2 *Domine miſerere noſtri.* ſollemne eſt prophetis, quando ſignificare volunt, quàm celeriter oppreſſis affuerit Deus, dum hiſtoriam narrant obiter, quaſi per parentheſim breuem orationem inſerere, qua ad Deum vſi ſunt, ac mox liberationem attexere. in Pſ. Circumdederunt me dolores mortis; pericula inferni inuenerũt me; tribulationem, & dolorem inueni; & nomen domini inuocaui, (ô domine libera animam meam) miſericors dominus, & iuſtus, & Deus noſter miſertus eſt &c. & paſſim in aliis Pſ. primo itaq; verſu vaſtandum Aſſyrium dixerat: hic ſecundus orationẽ continet qua vſi ſunt; at tertiò ad narrationem redit: vel certè cogitans propheta quanta benignitate dominus ciuitatẽ Ieroſolymã defendiſſet, talem optabat, ꝙ ſemper experiretur dominũ populus, idq; precabatur magno animi affectu: quẽ continere non potuiſſe videtur. *Brachium noſtrum*: mutatio eſt perſonæ: licet vulgatus primam retinuerit: heb. eſto brachium eorum: notat autem hanc fuiſſe ipſius prophetæ orationem. Brachium autem pro viribus, & auxilio paſſim accipit hebr. *In mane.* vox eſt in plurali: & ſolet accipi diſtributiuè, id eſt, ſingulo quoque mane. Pſ. 73. Caſtigatio in ſingulis mane: & Pſ. 101. non quòd tempus matutinum tantùm notet; ſed eſt, quod Latinè dicas omnibus diebus, quibus illuxerit: quaſi dicat, nunquã oriatur lux, quin nos in gratiam tuam recipias: nobis adſis, equidẽ de hac re primo loco agimus: etiã in obſidione nihil

nobis

nobis antiquius eſt tua gratia, & fauore: ſed & hoc quoque petimus, vt ab hac anguſtia nos liberes. Vides quo ordine ſint à Deo petenda ea, quibus indigemus. ꝙ ſi hæc oratio eſt Ieſaiæ, vt dixi, ne prætereas, ꝙ cùm gratiã petiit, quæ in ſingulos dies nobis neceſſaria eſt, ſe ipſum quoq; cõprehendit: gratificare nobis: miſerere noſtri &c. at cùm ſecũdo loco liberationẽ ab anguſtia petiit, perſonã mutauit: eſto brachium eorum: iuſtus enim, cùm de corporalibus afflictionibus agitur, plus de aliis ſolicitus eſt, quos videt mala pati, q̃ de ſe ipſo, qui paratus eſt in mediis afflictionibus gaudere.

Angeli. non ignorauit vulgatus ſignificationem propriam no-
minis המון, quàm ſæpe propriè interpretatur: nunc multitudi- 3
nem, nunc tumultum. nam vtrumq; ſignificat, vt iam ſuprà dixi: ſed quia de ſtrepitu, quem excitauit Angelus, quando ad percutiendos Aſſyrios deſcendit, erat ſermo, vt apertius quod accidiſſet ſignificaret, Angelum dixit, alioquin affixum illud pronomen, quod ſequẽti nomini additur. ab eleuatione tua, more Hebraico, ad nomen quoque ſtrepitus, quod præceſſit, pertinet: vt dicendum ſit; à voce ſtrepitus tui aufugerunt ab eleuatione tua &c. interdum enim in priori ponunt, quod in poſteriori repetendum eſt; interdum contrà, exempla ſunt obuia. quare falli eos, qui prius ad Iudæos, poſterius ad Aſſyrios referunt, res ipſa oſtendit. *Fugerunt*: diſperſi ſunt Aſſyrij. nam non nulli cum rege ad Aſſyriam vſque aufugerunt: pluribus in ipſa fuga, vel etiam antè quàm fugere inciperent interceptis. nam, vt ſuprà dictum eſt, audita ſunt tonitrua &c.

Sicut colligitur bruchus. ſenſum optimè reddit: ſolet autem no-
men חסיל nomine bruchi reddere. Bruchus autem ab ſtridore di- 4
citur, quem corrodendo edit, ſi Græcam etymologiam ſpectes. Ceterùm an ſit locuſtæ ſpecies bruchus, ignoro; quamuis paſſim id affirment: verùm cùm dicant alis carere, & vermem eſſe, non video quo pacto huic loco conueniat. vox autem Hebræa locuſtæ ſpeciẽ notat, vt apparet ex primo Reg. 8. & Pſ. 78. & ex hoc loco: nam in aceruos colliguntur, & aut foueis, aut aquis occiduntur tam in oriente, & Africa, quàm in Hiſpania: ſi etymon autẽ vocis attendas, ab abſumendo dicitur. *Cùm foſſæ plenæ fuerint*. ſenſum attendit vulgatus, non verba: nam ad verbũ reddi debet. vt vides in noſtra verſione: excurſionẽ autem vocat locuſtas ipſas excurrentes, depopulantes, vel graſſantes. ſenſus ergo hic eſſe poteſt, videlicet vt comparentur Aſſyrij, ipſorumq; ſpolia ipſis locuſtis tẽpore collectionis: quo hinc, atque illinc excitatæ, atque fugatæ, in vnum locum confluunt: & hoc ſecũdo membro exponat prius. ſicut, in-

inquit, excurrẽtes locuſtæ excurrũt in ipſa collectione,id eſt,ſicut agmen locuſtarũ eo tẽpore,quo colliguntur, excurrunt,& ad vnũ aliquem locum conglomeratim expelluntur &c.poteſt etiã alius eſſe ſenſus,vt comparentur hic collectores ſpoliorum,collectoribus locuſtarũ: ſicut,inquit,excurſio locuſtarũ: quæ fit in locuſtas, id eſt, ſicut excurrentes in locuſtas excurrere faciunt ipſas tẽpore collectionis,vel ad ipſam collectionem : ita Ieroſolymitani ciues ſummo ſtudio,& alactitate ad diripienda ſpolia properabunt nemine reſiſtente,& ſiue hoc,ſiue illo modo accipias, cogita , quòd quamuis locuſtarum agmina plurimùm noceant, cùm ad ipſas fugandas,& interimẽdas conueniunt homines,minimo negotio infinita eorum agmina aut igni abſumunt,aut ſubmergunt: imbelles enim ſunt,neq; iuxta vim,quã ad nocendum habent,ſunt illis vires,quibus reſiſtant,aut prudentia.Hinc mentẽ attolle,vt cogites, quàm innumerabiles hoſtiũ phalanges Chriſtus dominus per imbelles,& inermes diſcipulos fregerit,fuderit, eorumq; ſpoliis ciuitatem ſuam ditauerit &c. *Foſſe*.vulg. גבים pro foſſis accepit, quaſi eſſet à גבא , vt Ierem.14. videtur tamen habere cognationem cum גב forte quòd cùm agminatim volant,ſimilitudinem fornicis præſeferant,cælumque operiant,velut nubes.

5 *Magnificatus eſt*. prorumpit in laudem Dei, videns miraculoſam hoſtium ſtragem . ſed vt intelligas in victoria illa vidiſſe prophetam alteram multò ampliorem, aliam ſpoliationẽ multò digniorem aliasq; diuitias alterius Ieruſalem, lege quæ ſequuntur : nota tamen interim כי hic relatiuè accipi pro אשר, vt Exod.13. verſ. 17. Prou. 11. verſ. 15. & cap. 20. verſ. 16. &c. in quibus locis vulgatus quoque pro relatiuo accepit,& vertit,Magnificatus eſt , vel exaltatus eſt,ſeq, excelſum,ac magnũ hac ipſa re oſtendit.ille,inquam,habitator excelſi, qualeque habitaculum habet , talem ſeſe oſtendit. *Iudicio & iuſtitia*: hæc ſunt Aſſyriorum ſpolia . nam cùm videt Dei populus potentiam domini , atque hoſtium ſuorum ſtragem , iuſtitiam diſcunt &c. vel quia hoſtes occiſi ſunt, vt viuerent,& vt ad nouam eccleſiam iuſtificati pertinerent,dicitur ob multiplicationem iuſtorum impleri iudicio,& iuſtitia. huc facit verſus ſequens.

6 *Erit fides*. אמונה hic cum vulgato accipio pro fide , vt ſæpe accipitur,id eſt,pro fidelitate , ſeu in fide data conſtantia , & veritate in promiſſionibus . *Temporibus tuis*. in hebr. videtur eſſe in genitiuo ; fides temporis tui , vel temporum tuorum : ſed ſenſus ferè idem eſt: fides temporis tui erit diuitiæ &c. vel tempore tuo erit fides,appoſitiuè diuitię &c.eſt autem ſermo ad nouam Ieruſalem,

Tem-

Temporibus tuis.quod qui non intellexit, tuis, vertit in ſuis: ſed emendati codices iuxta hebr.tuis habent. *Diuitiæ.* חסן de verbo dictum eſt ſuprà cap.23. non recondetur &c. hinc nomẽ hoc, id eſt, theſaurus ſcilicet reconditus, & protectus: nõ malè ergo vulgatus diuitias dixit: quæ autem ſequuntur nomina omnia in genitiuo accipi poſſunt.nam Chriſtianorũ fides,ſeu fidelitas(vtroq; enim modo accipi poteſt) eſt theſaurus quidam ſalutis, ſapientiæ,& ſcientiæ,nulla enim religio eſt, quæ ſalutem contineat in ſe,quæque ſapientiam verã ſpiret,niſi religio fidei Chriſtianæ. Olim quidem ſapientes dicebantur Iudæi ſoli; nunc verò Chriſtiani tantùm ſapientes ſunt. quòd ſi quæras, vbi nam aſſeruetur hic theſaurus; *Timor*,inquit,*Iehoua* eſt theca, ſeu penus ipſius. אוצר enim primaria ſignificatione locum, ſeu rem ſignificat, in qua reconduntur alia: ſecundaria autem ea, quæ reconduntur. 2. Par. 32. Fecerat ſibi theſauros pro argento, & auro &c.ergo hîc pro theca,ſeu apotheca,ſeu penu accipio.nam in timore domini tanquam in ditiſsima theca cõtinetur ſalus,ſapientia,& ſciẽtia.vnde illud Prou. 1.Principiũ ſapientiæ timor domini, arbitror accipiendum,quòd ſumma ſapientiæ ſit timor domini: vox enim ראשית non raro id ſignificat. Quòd ſi אמונה pro firmitudine accipiamus, vt interdum ſolet,vt Exod. 17. Et fuit manibus eius firmitudo,ſeu virtus vſque ad occaſum ſolis &c. ſenſus non abiiciendus alter huius loci talis erit; Erit firmitudo temporum tuorum theſaurus ſalutis,ſapientiæ,& ſcientiæ: dixerat enim pro ſpoliis,& diuitiis,quibus implenda eſſet Ieruſalem, ad myſterium nimirum attendens;impleturum dominum Tcion iuſtitia: ne quis autẽ carnalis has diuitias contẽneret,denuntiat Tcioni,quòd non conſiſteret,aut firma ſtaret diuitijs mundi, in quibus ſolẽt homines confidere, quasq; neruos belli vocant: quinimmo firmitudo illius temporis eſſet theſaurus non auri,& argenti;ſed ſalutis,ſapientiæ, & ſcientiæ,id eſt, multiplex ſalus,quæ gratia,& iuſtificatione conſtat & multiplex, ac vera ſapiẽtia,& ſcientia:ſatis enim firmus,ſatis tutus eſt,qui ſalutẽ per Chriſtũ eſt aſſecutus; & ſapientia Chriſti, quæ mundo eſt ſtultitia,præditus eſt.Tantorũ autem bonorũ apothecam ſi quęris, ſcito eſſe timorẽ Iehoua.Potes & ſic diſtinguere,& fortè aptius;firmitas temporum tuorum erit theſaurus ſalutis,(nempe ſapientia, & ſcientia:)timor domini eſt theca ipſius,vt ſcilicet ſapientia dicatur theſaurus ſalutis:isque in timore domini reperiatur.

Videntes. אראלם de hac voce non conſtant ſibi Hebræi, neque 7
noſtri.neque mirum: nam in hac forma alibi non legitur. qui ex Hebræis dicunt eſſe nomen Angeli;neque quod dicunt,,probant,

neque intelligunt. Vulgatus ſecutus eſt eos, qui à verbo ראה, id eſt, vidit, formant nomen. Neque deſunt inter Hebræos, qui dictionem diuidant, id eſt, oſtendam eis, vel apparebo illis, ſed mihi magis placet, quod doctiſſimus Hebræorum Benhezra dicit, eſſe אראל idem, quod אריאל, de quo ſuprà cap. 29. cum defectu iod. ſicut etiam apud Ezech. legitur הראל: quaſi dicat, Ecce Leo fortis eorum, id eſt, ecce Ieroſolymitani, qui arcem habent munitiſſimam, & templum: ob quæ videbantur poſſe non timere, ſicut leo alias beſtias non timet, Ecce, inquam, iſti clamant præ anguſtia foris, in plateis. Præſidiarios ergo, & prætorianos milites nomine leonis fortis, collectiuè hîc accipio. *Angeli pacis:* nuntij, quos ad Aſſyrios mittunt pro pace, reuerſi flebant: & quæ viderant, & audierant, flentes narrabant. Eſt autem hoc verſu, & duobus ſequentibus deſcriptio rei per hypotypoſim. inſerit enim res hoſtium, & res Iudæorũ, & quæ Deus pro Ieroſolymis fecerit. vt venuſtior, & plauſibilior ſit oratio, & ſingula ſingulis collata magis eluceſcant.

8 *Diſſipatæ ſunt.* hæc ſunt, vel quæ nuntij flentes narrabant: vel ipſius rei narratio. inter ceteras autem maledictiones, quæ transgreſſoribus legis proponebantur, Leuit. 26. hæc vna erat; Deſertæ fient viæ veſtræ. *Irritum fecit pactum:* non dubium, quin de Aſſyrio ſit ſermo: reges enim Iehuda fœdus cum Aſſyrio inierant, vt ipſos iuuaret aduerſus Syros, & Iſraelem. Fœdus & amicitiam Ahaz patris Ezechiæ cum rege Aſſyriorum habes. 4. Reg. cap. 16. ipſuper & ipſe Ezechias videns, quòd veniſſet Aſſyrius, vt Ieruſalem caperet, vaſtaretque totam Iudæam, miſit ad ipſum legatos pro pace: & Aſſyrius indixit ei trecenta talẽta argenti, & triginta talenta auri: quæ & Ezechias perſoluit, vt à ſe recederet: ille verò & pecuniam accepit, & ad capiendam ciuitatem exercitum miſit. vtrunque ergo fœdus labefactauit Aſſyrius; ciuitates omnes cepit, & tanquam faſtidiens nihili duxit homines; & legatos ad ſe miſſos deſpexit; & accepta pecunia, quam indixerat, vacuos remiſit: Ezechiam quoque regem contempſit &c.

9 *Luxit &c.* ſignificat, quod in libr. Reg. narratur, vniuerſam Iudæam per Aſſyrios deuaſtatam: quodq; dixit in genere, mox quattuor regiones, plagis quattuor mundi reſpondentes, enumerando in ſpecie explicat. Libanum enim habet Iudęa ad ſeptentrionem: Saron autem ad occidentem verſus mare mediterraneum: eſtque (teſte Hieronymo) regio plana, & extenſa inter Thabiã montem, & lacum Tyberiadis, & à Cæſarea Ioppem vſque ſe vltrà extendens: Baſan verò ad orientem, quà itur in Meſopotamiã: porrò ad meridiem habet Carmelum: quo nomine eſt & alter Carmelus iu

xta

xta Ptolemaidem. ſed hic noſter, fertiliſſima eſt regio. *Obſurduit.* קמל ſuprà cap. 19. vulgatus verbo marceſcendi reddidit. ego vtrobique verbo ſuccidendi. hic autem eſt pudor, ſeu confuſio Libani, nimirum quòd ſuccisſus ſit. ſucciſionem verò, & excuſſionem harum regionū, pro depopulatione accipio: quia ex tota Iudæa diuitias collegerat: homines captiuos abduxerat &c. ſed percuſſo Aſſyrio ab Angelo domini, omnia in Iudæa iterum remanſerunt. Facile eſt autē per hæc intelligere, quæ hoſtis humani generis in homines perpetrauerat, ac quàm impiè, & ſine fide, aut humanitate hoſtes populi Dei eos diuexent; quantaque in primitiua eccleſia diſcipuli domini perpeſſi ſint.

Nunc conſurgam. deſperatis rebus, vniuerſa Iudæa vaſtata, theſau- 10
ris aſtu, & fraude in hoſtium poteſtatem redactis, flentibus iis, qui arcem tueri, vnicam Iudæorum ſpem, debebant, legatis ab hoſte deſpectis, & ludibrio habitis, & domum remiſſis abſque vlla ſpe pacis; tunc, inquam, tempus eſt, quo Deus conſurgat, exeratque potentiam ſuam: qua ſublimis & eleuatus, & ab humanis difficultatibus alienus, earum omnium victor euadat. Ita omnino cùm in profundum malorum deueniſſemus; & hoſtis nos in ſuam poteſtatē redegiſſet; immo vaſtationem omnē conſummaſſet, plus quàm Aſſyrius, expugnatis etiā Iudæis, qui ſoli agnoſcebant Deū, & ad ſummū impietatis genus perductis, vtpote qui filiū Dei occidiſſent &c. tūc ſurrexit dominus, tūc ſublimatus, & eleuatus eſt, & miſſo de cælo ſpiritu ſuo in diſcipulos ſuos, per eos debellauit aduerſas omnes poteſtates: diabolū de imperio deiecit: mūdo expulit: tyrannos ad fidē adegit &c. ergo Deū habemus, in quē, quò magis res noſtræ deſperatæ ſunt, magis ſperare dignum eſt.

Concipietis ardorem. omnia, quæ machinati eſtis, populo meo ni- 11
hil magis nocuerunt, quàm ltipulæ, aut quiſquiliæ. vobis autem pro fomentis perditionis veſtræ inſeruient. quemadmodum enim ignis ſtipulam, & ſtramina deuorat; ita vos ob hæc ipſa veſtra ſtudia citò perdemini &c. *Ardorem*, id eſt, res, quæ mox ignem concipiunt. Concipere autem, aut grauidam eſſe, ſeu in vtero ſuſcipere, aut habere ſtramen, eſt nihil profuturos labores ſuſcipere; quodque Latini aiunt, litus arare &c. *Parietis ſtipulam.* in finem inanem exibunt labores veſtri, & riſui patebunt: parient montes murem. *Spiritus veſter.* poteſt legi in recto, ſuperbia veſtra, faſtus, & arrogātia vos ipſos perdet, veluti ſtipulam, & ſtramina: non enim tantùm inanes labores eos ſuſcepiſſe notat; ſed & auctoribus ipſis noxios. Familiare autem eſt Hebræis notam ſimilitudinis omittere, ideoque vulgatus eam ſuppleuit. Poteſt & ſic reddi; pa-

rietis quiſquilias ſpiritus veſtri, vel ſpiritū veſtrum, id eſt, pro partu efflabitis animas viles, & nullius pretij: nam ignis deuorabit vos Tales ſunt omnium, qui militant aduerſus populum Dei labores, talemq; exitum habent eorum fabulæ, qualis accidit Aſſyriis.

12 *Quaſi de incendio cinis* ſenſum expreſſit: ego verbum verbo reddidi: adufti enim lapides calcis in puluerem rediguntur. משרפות, hoc nomen plurale à verbo, quod cremare ſignificat, cum nomine aquarum ſignificat thermas. Ioſue. 11. & 13. cum nomine calcis ſignificat lapides ipſos aduſtos: denique & de buſtis funerum dicitur Ierem. 34. ergo combuſtiones dicere poſſumus. *Comburentur.* ſi nolis notam ſimilitudinis ſupplere, ſed abſolutè legere, ſpinæ exciſę comburentur, accipe futurum pro præſenti, vt ſæpe ſolent, id eſt, igni comburi ſolent: quaſi dicat, nihil mirum, ſi Aſſyrij ſic pereant. nam ſpinæ exciſæ comburi ſolent: neque alius illas finis manet.

13 *Audite qui longè eſtis &c.* iam deuictis hoſtibus inducit propheta Deum facta ſua magnificantem, & quę bona ex perditione inimicorum conſecuta ſint, oſtendentem, poſſumus quoque neglecta punctatione Maſſoritarum, hunc verſum in præterito legere: nam ידע etiam in præterito non nunquam amittit iod; Audierunt longinqui, quæ fecerim; & nouerunt propinqui fortitudinem meam, id eſt, quo pacto præualuerim aduerſus hoſtes populi mei: vt ſit tantùm narratio eorum, quę victoriam conſecuta ſunt. quem ſenſum libenter amplector: nam quæ ſequuntur, huc faciunt.

14 *Conterriti ſunt.* cùm enim vidiſſent diuinam vindictā Ieroſolymitani ciues pręſertim doctores, ſcribę, ſacerdotes, & ceteri, qui nihil tale de Deo ſperabant, & ad humana auxilia reſpiciebāt, nō ad Deum laudandum, amandū ac toto corde colēdum excitati ſunt; ſed ſicut longinqui, ſicut gētes idola colentes, obſtupueruut: & erga Deum, qui ſic punire poſſet, quaſi malè affecti, dicebant ad ſe inuicem, Quis poterit habitare cum igne deuorāte, &c. Hîc, quæſo, vide animos impiorum, qui perſpecta Dei potentia, etiam in ſui ipſorum gratiam exertam, potius ad fugiendum à Deo, quàm ad eum diligendum inducuntur. Idololatræ quidem Philiſtini, quando Deum Iſraelitarum, cuius arcam apud ſe habebant, viderunt percutienrē plurimos ex ipſis, ſic dicebant; Non maneat arca Dei apud nos quia dura eſt manus eius ſuper nos &c. Ieroſolymitani autem multò fuerunt peiores: nā manus domini ſuper hoſtes conſpecta fuerat: ipſi autē liberati Dei miſericordia, in Deo nihil aliud, quàm potentiam perdendi conſiderant. Deum autem colere, atque cum illo conſuetudinem, vocant per auxeſim, habitare cum

cum igne deuorante,& flamma æterna ; quaſi Deo inuidiam conflare volentes,eius obſequium detrectarent. Mihi dubiũ non eſt, quin propheta viderit mores Iudæorum, qui Chriſti tempore futuri erant,eumque occiſuri,quòd eius virtuti, puritati,ac morũ ſanctitati hypocritę ipſi cõſueſcere nequirẽt, non minus, quàm igni deuoranti,& ardoribus ſempiternis:quæ enim ſequuntur, mentibus Chriſtianorum ſagacibus myſterium redolebunt multaq; hîc legent quæ aptius myſterio, quàm hiſtoriæ competunt: quæ vna regula lectoribus prophetarum perpetuò obſeruanda eſt. *De vobis.* לנו nobis,& ita omnino legendum eſt. *Poterit habitare:* vnicum verbum eſt Hebręis,quod mox vulgatus verbo vno reddidit;aut quis habitabit, גור, quod variè conſtructum variè accipitur.

Qui ambulat &c. docet inanem eſſe illorum metum,& non eſſe, 15
niſi prætextum impietatis.nam Deus non eſt ignis conſumens,niſi impios, & ſceleratos: videbamur enim alludere in illis verbis ſuis ad verba Moſis Deut.4.Deus tuus ignis conſumens eſt. Verſu autem ſequenti videbis, quibus nominibus appellet propheta illud,quod impij hypocritæ,habitare cum igni deuorãte,dicebant. *In iuſtitijs.* verbum ambulandi,ſeu eundi hebr. regit interdum accuſatiuum,vt hoc loco:eſtque perambulare,id eſt, exercere omne genus iuſtitiæ. *Auaritiam.* בבצע in auaritia, ſeu quæſtu, aut lucro.nam & vitium ipſum nomen notat, quod Græcè πλεονεξίαν vocant,& quæſtum,aut lucrũ,cui incumbit auarus,à verbo, quod ſignificat vulnerare,& exercere auaritiam,quæ,tanquam gladius, hominem vulnerat.vide ſuprà cap.32 verſ.7.habet enim mala vaſa, ſeu arma auarus, & fraudibus opprimit innocentes. *Excutit.* quando nihil manibus noſtris pulueris,aut alterius rei hærere volumus,manus complodimus, & palmam palma excutimus. hinc odij ſymbolum eſt, quo nihil nobis commercij cum homine fore, aut faſtidij, quo nihil illius rei apud nos habituros ſignificamus,ſicut lotio manuũ. meritò ergo,non manus,ſed nomẽ,quod volas, id eſt, manuum concauitates, ſeu palmas propriè notat, appoſuit. *Ab omni munere:* ſenſum expreſſit, ſed ſignificantiora ſunt verba Hebræa מתמך בשחד à ſuſtinendo in munere. *Qui claudit oculos.* vehementior eſt ſignificatio verbi עצם. nam corroborationem, ſeu compreſſionem notat;vt in ſingulis verbis perſpici poſſit vis quædam:quibus non vulgarem quandam virtutem, ſed ſummum virtutis ſtudium, & vitiorum odium perfectiſſimum exigi videtur;videlicet nihil iuſtitiæ in opere prætermittere,& in verbis nihil æquitatis:auaritiam omnino odiſſe, & ita iuſtitiam colere, vt occaſiones omnis iniuſtitiæ abominentur, & animo adeò eſſe alieno

alieno ab iniuriis in proximum, vt ne audire quidem verbum de ſanguinibus, (ita loquuntur Hebræi) ſed aures cōprimere velint, ne quid aduerſum proximum audiant. ſed quid eſt, non videre malum? Nota in Hebr. hîc eſſe conſtructionem verbi ראה cum ב, videre in malo: quæ conſtructio non ſimplicem viſionem notat, ſed interdum eſt videre optata cum voluptate. exempla paſſim obuia. vt vel hinc intelligere poſſimus, quare percuſſerit dominus eos, qui viderant arcam domini: (eſt enim eo loco huiuſmodi conſtructio) nempe quòd cum voluptate, & quadam curioſitate nudatam arcam, & quæ intus haberet, vidiſſent. Quo etiam pacto hoc loco videre in malo, ſeu malum, accipiendum eſt: claudendi enim ſunt oculi, immo & comprimendi, ne in aliquo malo, quod ſe offert, complaceamus: poteſt autem accipi רע pro malo culpæ, & pro malo pœnę, vt nullo pacto nobis placeat quidquid alteri incōmodat.

16 *Hic in excelſis &c*. non huic moleſtum erit cum Deo agere. nam poteſtas, quam Deus exerit aduerſus hoſtes, pro iſtis erit, vt eos in tuto collocet. ſicut enim ab iniuriis hoſtium ſecuri ſunt, qui in altiſſimis, & abruptiſſimis rupibus degunt, præſertim ſi eis non deſit cibus, & potus: ita vir pius, & iuſtus, vbi vbi fuerit, in tuto eſt: neq; quidquam ei deerit, Deo omnium bonorum vicem ſupplente. altiſſimum habent refugium, ideo non accedit ad eos malum, neque flagellum &c. Inter locos autem, qui in ſcripturis iuſtorum ſecuritatem, ac felicitatem continent, hic eſt inſignis admodum, & mira ſuauitate plenus. in quo videre Chriſtianus lector poterit cauſſam præcipuam, propter quam Ioannes Baptiſta pænitentiam prędicauerit ante domini ſeruatoris manifeſtationem. *Panis datus eſt*. verbum נתן interdum eſt conſtituere, præficere, certò ſtatuere, ſeu proponere: ita hîc in paſſiua accipiēdum puto: habent panem conſtitutum, quem ſuis temporibus illis dabit Deus, vt nunquam deſit. *Aquæ fideles*, id eſt, permanentes, ſeu perennes: nam in loco paſcuoſo collocantur oues Chriſti, & iuxta aquas refectionis, vt nihil eis deeſſe poſſit, quibus Deus non deeſt.

17 *In decore ſuo*, ſeu forma, & formoſitate. dicet Iudæus, hoc loco iuſtis promitti, non capiendam ab hoſtibus ciuitatem, in qua habitant, immo quòd in ea ſint tutiſſimi, veluti in altiſſimis rupibus: & licet obſeſſi ſint ab hoſtibus, nunquam eis deerunt res neceſſariæ. inſuper quòd fugatis hoſtibus ſuum regem in ſuo decore, in ſua formoſitate, & gloria conſpicient; & quocunque voluerint, eis ire licebit &c. atque hæc omnia dicet contigiſſe Ieroſolymitanis ſub Ezechia. Quæ vt non negarim, ita quoque nō vndequaque verbis prophetæ conuenire auſim aſſerere. nam Ezechiam in decore, ſeu gloria

gloria ipſius viderunt tunc temporis non iuſti modo, qui tunc Ierosolymis erant,quos verſu ſuperiori deſcripſit,ſed etiam illi,quos ſuprà hypocritas, & errantes vocauerat: qui certè non erant pauci numero;neque ſolùm pij, ſed etiam impij tunc ſeruati ſunt per dominum. Quare cùm in ſequentibus negare non poſſimus prophetam ad Chriſti tempora quoque reſpexiſſe; hîc iam in iſtis verbis myſterium latêre non dubito. nulli enim ex Iſraelitis ſecundum carnem, Chriſtum Dei filium in formoſitate ſua, & decore viderunt:niſi qui depoſito peccato veri Iſraelitæ fuerunt,qualis erat ille,de quo dixit dominus,Ecce verè Iſraelita,in quo dolus non eſt: quem viſurum affirmauit Angelos aſcendentes,& deſcendentes ſuper filium hominis:quaſi inſinuaret, tantùm veros Iſraelitas aptos eſſe ad videndam,atque intelligendam in Chriſto filio Iaacob,impletam viſionem illam Angelorũ aſcendentiũ, & deſcendentium per ſcalam. nam aſcenſus, & deſcenſus Angelorũ quid aliud erat, quàm terram cælo reconciliatam,& ex vtriſque vnum regnũ conſtitutu m?at hoc, per quem,niſi per mediatorem Dei,& hominum hominem Chriſtum Ieſum factum eſt? quis verò hoc de domino Ieſu credidit,niſi veri Iſraelitæ,& qui iuxta prædicationem Ioannis pœnitentiam egerunt?nam qui mundo erant corde, qui auaritiæ non ſtudebant, qui iuſtitiæ, & veritatis fuerunt amici &c. iſti apti fuerunt,qui dominum IESVM agnoſcerent pro rege, & eius gloriam viderent,quaſi vnigeniti à patre,non ſolùm in monte,aut reſurrectione, & aſcenſione in cælum; ſed quando intellexerunt per prædicationem euangelij meritò in toto orbe pro Deo adoratum,& pro rege habitum viuorum,ac mortuorum. Nõ ne Paulus dicit,nos tranſlatos in lumen? non ne in regnum filij dilectiſſimi; non ne euangelium vocat glorioſum? nõ ne infidelibus dicit non lucere lumen euangelij beati Dei?ergo iam ſatis apparet, quàm aptè,ac verè mores eorum hominum, qui regem in formoſitate ſua viſuri erant,ſuperiori verſu deſcripſerit propheta.iſtorum tantummodo oculi viderunt terram longinquitatum, (ſic enim loquuntur Hebræi)id eſt,terram longè diſtantem.impij enim non niſi terræ præſenti incumbentes, alteram ab hac diſtantem aut non credunt eſſe,aut pro nihilo ducunt. at iuſti non contemplantur, quæ videntur, ſed quæ non videntur: & oculi eorum in longinquum ſemper feruntur,& quò fide pergunt,conuerſatione peruenire contendunt:quinimmo & in hac vita non ad terrenam aliquam ciuitatem inhiant, aut aliquod regnum; ſed regnum Chriſti toto orbe terrarum diffuſum cogitant,& huius confirmationi,ac propagationi ſtudent.tales fuerunt Iſraelitæ illi, qui Chriſtum dominum

ſuſceperunt

ſuſceperunt &c. *Videbunt oculi tui*: ſic coniungenda ſunt verba; deinde, aſpicient terram longinquitatum מרחקים enim longinquitates ſunt, vt Ierem. 8. & iuxta hunc ſenſum accipe, quod vulg. dixit, à longè, id eſt, longè diſtantem.

18 *Meditabitur:* meditari timorem, ſeu formidinem, eſt præ metu ſecum quærere, & cum admiratione diſceptare. quæ autem ſequūtur, verba ſunt admirātium, & quidem iuxta hiſtoriam (cui tamen non omnia verba conueniunt) admirantium Iudæorum: quo pacto tam ſubitò, & inſperatò ceſſauerint exactiones, quas ſcribæ, & alii tempore obſidionis iuxta magnitudinē, aut multitudinem domorum à populo exigebant. at iuxta ſenſum, quem ſpiritus ſanctus præcipuè attendebat, quem nobis aperuit optimus prophetarum interpres Paulus, ſunt verba eorum, qui agnouerūt Chriſtum domini, & intellexerunt ſapientiam euangelij, & crucis: & admirantur, quo pacto tam ſubitò perierit omnis ſapientia in lege peritorum: & ſtulti facti ſint, ac barbari, qui ſoli ſapientes eſſe videbantur. *Vbi litteratus?* Paulus ordinem inuertit verborum: ait enim; *Ποῦ σοφὸς, ποῦ γραμματεύς?* & quidem Hebræum nomen ספר, id eſt, ſcriba primò accipitur pro eo, quem vulgo notariū dicimus, vt Pſ. 45. & infrà 36. deinde pro iis, qui regū geſta, hiſtorias, annales, & acta publica ſcribebant, itē cenſus, reditus &c. 2. Reg. 15. & 16. &c. tertiò pro illis quoque accipitur, quorum erat libros legis ſcribere, conferre, interpretari, & genealogias maximè ſtirpis regiæ memoriæ conſignare; qualis fuit Eſdras. vide cap. 7. eiuſdem. & huiuſmodi appellatio vſque ad Chriſti tempora perſeuerauit, vt apparet ex conſilio illo Herodis in aduentu magorū, & Matth. 13. & aliis plurimis locis. Pro libratore autem (id enim ſignificat propriè שקל, quem vulgatus non malè dixit verborum legis ponderatorem) Paulus ſapientem reddidit; pro numeratore verò turrium, diſputatorem (ſeu conquiſitorem huius ſæculi dixit Paulus. *συζητητὴς* enim eſt qui de omni re controuerſa diſputat, diſquirit; & quid pro vero habendum ſit, ſtatuit. cuiuſmodi erant plurimi in lege, vt videre licet in epiſtolis Pauli. hos eleganter vocat propheta numeratores turriū: quaſi qui in numerato habebāt omnia mūdi miracula, & quodcunq; dignū narratione, & admiratione eſſet, & remotiſſima quæque à communi hominū ſenſu: niſi malis dicere numeratores turriū eſſe, qui habēt ex officio deſcripta oppida regionis, munitiones &c. quod fortè ſignificatur in Pſal. vbi dicitur; Numerate turres eius. Pro hoc vltimo vulgatus dixit *Doctorem paruulorū*: qua tamē ratione, non intelligo. Græca autem editio hoc loco habet, Vbi ſunt litterati? vbi ſunt cōſiliatores?

vbi eſt

vbi eſt numerãs nutriẽtes paruũ,& magnum populũ?quod poſtremum mẽbrum ab Heb.plurimùm diſtat. & quidẽ ſcio eſſe qui dicant Paulũ non idẽ in illis verbis tractare,quod Ieſaias:ſed fortè, qui in ea ſunt ſentẽtia, inſtitutũ Ieſaiæ hoc loco aſſecuti nõ ſunt.

Populum impudentem: ſic habent non nulli codices: alij verò im- 19
prudentem: nomen נועז non alibi, quam hoc loco reperitur: & quidem ſi cognationẽ,quam habet cum verbis עזז & עז,conſideremus,dicere poſſumus ſignificare obfirmatum,qui non auertit frontem,neque erubeſcit, vt impudentẽ dicere poſſis vel obfirmatum, id eſt, rudem,& indocilem,ego certè, ſiue hanc cognationem reſpicias,ſiue alteram,quã videtur habere cum voce לעז, quæ item ſemel tantùm legitur,nẽpe Pſal.114. quam omnes barbarum, aut quid ſimile interpretantur, magis probo lectionẽ, quæ imprudentem habet:nam ſequentibus hęc acceptio magis apta videtur.ergo נועז, ſiue לעז vocabant Iudæi omnes alias nationes, & peregrinas linguas,tanquã blęſas,& abſurdas.nã hæ voces Hebręorũ auribus quoq; blæsè,obliquè,& abſurdè ſonãt: ſic poſtea Græci Hellenes ipſi dicti,ceteros omnes eadem prorſus ratione Βαρβάρους appellarunt,& Homerus Caras ob peregrinum, & abſurdum ſonũ Βαρβαροφώνους vocat. Eſt autem ſermo ad illum, qui regem in formoſitate ſua videt,& deſtructam Iudęorum ſapientiam admiratur,id eſt,ad omnes pios, qui CHRISTO nomen dederunt & quidem Rabini per populum barbarum,& balbutientem &c. Aſſyrios notari aiunt: quos à Iudæa ſubitò diſparuiſſe hiſtoria ſacra commemorat.Nõ *videbis*.poteſt & in imperatiuo legi,Ne videas.quod certè ego de ipſis ſapientibus, & ſcribis Iudæorum dictum accipio. Ne veſis vltrà videre; neque attendere ſapientibus Iudæorum, quorum ſapientiam Deus ſtultam fecit; à quibus ſapientiam abſtulit, ne illos appelles vltrà ſcribas, interpretes legis, &c. verſi ſunt in populum barbarum,& profundi ſermonis &c.Alteram interpretationem vide paullò inferius. *Alti ſermonis*: profundum hebraiſmus altum interdum vocat, ad verbum, populum profunditatum labij: quæ verò profunda ſunt,ignota ſunt: hinc profundum labium, id eſt, ignotum, & quod luce intellectus non penetramus. *Ita vt non poſſis intelligere*: Hebræi breuiſſimè hoc efferunt,nempe profundum ab audiendo, id eſt, profundiorem, quàm vt audiri poſſit. at שמע interdum non verbo audiendi, ſed percipiendi reddi debet, aut intelligendi. Gen. 11. Confundamus labium eorum, vt non percipiat quiſque labium proximi ſui: & Deut.28.Excitabit Iehoua cõtra te gentẽ è longinquo à finibus terræ,quæ,velut aquila,aduolabit gentẽ, cuius linguam non percipies:

cipies:vt videatur hoc loco promiſſio fieri iuſtis oppoſita huic maledictioni, nēpe quòd non prementur à populo barbaro, & ignoti ſermonis. cui certè interpretationi non opponent ſe Rabini. *Diſertitudinem linguæ*. nomen נלעג conſtruxit vulgatus cum verbo audiendi, & in abſtracto accepit:neque malè,ſi modò hæſitantiam linguæ,balbutiem,ſeu blæſitudinem interpreteris,à verbo,de quo ſuprà 28. vt ſic reddere poſſis, Populum profundioris labij, quàm vt percipere poſſis blæſitudinem linguæ ſine intelligentia, id eſt,imperitè balbutientem.ſtulti enim,& barbari appatēt aliis, qui linguis peregrinis loquuntur. vt eſt apud Paulum.Hæc, vt dixi,aut de ſapientibus Iudæorum accipe, vel vt promiſſionem factam iuſtis, quòd ab exteris hoſtibus non vaſtabuntur, aut opprimentur: quæ non ſecundum carnem,more Iudaico intelligenda ſunt Quid ſi hìc donum linguarum promittatur ſeruis Dei tempore Chriſti,quòd ad nullam tam barbaram nationē, & tam abſtruſi ſermonis accederent, quam non intelligerent? Non videbis, inquit,populum barbarum,populum profundioris ſermonis, quàm vt intelligatur balbuties linguæ.Non videbis,inquam,ſine intelligentia, id eſt, abſque eo,quòd eos intelligas.nam Paulus gratias agebat Deo, quòd omnium illorum linguis loqueretur:& hoc dono præditi erant Apoſtoli,& plures alij.

20 *Reſpice*, tu, qui perambulas iuſtitias, non videns vltrà populum barbarū &c. conuerte oculos tuos:neque aliud videre velis, quàm Tcion, ciuitatem exultantem, & vnicum gaudium, & feſtum noſtrum. Quis neget,quòd deletis Aſſyriis,ingens feſtum fuerit in Ieruſalem &c. ſed quis fidelis dubitabit, hæc aptius nouæ Ieruſalem conuenire? quæ enim fuit tranquillitas illius habitaculi, ſeu paſcui? quo pacto verum fuit, non auferendos clauos, non rumpendos funes illius tabernaculi in perpetuum? Sed quid his immoror? hæc eſt noua Ieruſalem, aduerſus quam portæ inferinon prænalebunt. *Habitationem opulentam*: iam de his vocibus ſuprà dictum eſt, quamuis autem נוה habitaculum, præſertim rurale notet, nomine paſcui, vis nominis aliquo pacto exprimitur: quo ſolet interdum vocari Ieruſalem, tam vetus, quàm noua,propter verbum Dei, quo paſcuntur homines. Exod. 15. Perduxiſti in fortitudine tua ad paſcuum ſanctitatis tuæ. *Quod nequaquam transferri poterit*: optimè vulgatus relatiuum ſuppleuit: ego verbum verbo reddidi; tentorium, vel tabernaculum nequaquam auferetur,vel volutabitur:nam verbum צען nō alibi legitur, ſed ex cognatis verbis videtur ſignificare volutationem, quæ in terra,ſeu loco humiliore fit. *Nequaquam auferentur claui eius*, vel non amo-

amouebit,id eſt, nullus amouebit clauos eius. Eſt autem ſermo de clauis ligneis, qui in terra figuntur,quibus alligantur funes tentorij:quòd ſi claui non amouentur, neque funes rumpuntur; tentorium ipſum firmum manet. Chriſtus autem eccleſiæ ſuæ, eſt pro clauis,& funibus,immo fundamentum firmiſſimum eſt &c. firmatur etiam doctrina Apoſtolorum, & patrum, quam nullus hæreticus vnquam poterit conuellere &c.

לנו nobis,omiſit vulgatus, id eſt, habemus in Tcion præpoten- 21
tem,ſeu præualidum Iehoua.deinde locus fluuiorum eſt etiam nobis &c.vel quòd ipſe præualidus Iehoua ſit locus fluuiorum, & riui,id eſt,pro fluuiis,& foſſis aqua plenis. flumina nanque pro munimentis ſunt ipſis ciuitatibus,quas circumuallant. *Et patentes*:ſenſum expreſſit vulgatus. eſt autem hîc nomen manus, quod, vt ſuprà annotaui,ſcriptura fluuiis,& mari,ipſique etiam terræ tribuit: quare pro ampliſſimis,& patentibus rectè accipitur. *Non tranſibit per eum nauis remigum.* ecce quanta ſit circum Ieruſalem noſtram aquarum copia. Naues, inquit, quæ remis aguntur, illum fluuiorum locum,quem nos habere dixi, pertranſire non poterunt.nauigia enim,quæ remis aguntur:mare, quod altum vocant, & Tarſis in ſcripturis dicitur, & inhoſpitale, præternauigare non audent. *Remigum*.heb.ſingulare,collectiuè שיט à verbo שוט, id eſt,circuminit, quòd nauem circumagitet, vel quòd remum circumagitet manu:ſunt autem huiuſmodi naues humiles, & ad fluctus maris magni tolerandos haudquaquam idoneæ. & nomen quidem אני nauem abſolutè ſignificat,& de onerarijs dicitur.1.Reg.9.&c.ſed cum nomine remigum nauiculas deſignat. vix autem reperietur fluuius,quem nauis remis impulſa non tranſeat. ſignificat ergo apud Ieruſalem ingentes aquarum gurgites; ſed ne parum dicere videretur,addit. *Neque triremis magna.* צי quoque naues abſolutè notat,ſed cum nomine אדיר non dubium, quin ingentes naues,& onerarias deſignet. hoc autem nomen ſuperiori verſu magnificū dixit,hîc verò magnum.ergo aquarum molem illam, quam habet Ieruſalem,neque parua,neque magna nauigia pertrāſire poterunt, vt quam inexpugnabilis ſit, intelligas. illam enim inſulam ſatis tutam ab hoſtibus diceres, quæ circum ſe mare adeò tempeſtuoſum haberet, per quod neque paruæ, neque magnæ naues poſſent nauigare. verſu autē ſequēti,quæ ſit hæc aquarū moles,explicatur.

Dominus enim iudex noſter:figuratè de nauibus, & aquis induxiſſe 22
ſermonem, propheta hoc genere rationis exponit. quid enim nauibus,mari,remigibus &c.cum iudice,ac legis latore? nauium ergo nomine tyrānos, & mundi principes,aduerſas etiam poteſtates

intelligi non dubium eſt: nam impetu feruntur, & inexſpectatæ adueniunt &c. moles autem aquarum eſt fauor diuini numinis, quē aut ſuperare, aut auertere omnes aduerſę poteſtates nequeũt. ideo dicit; Deus eſt noſter iudex, princeps, ac magiſtratus: qui cauſſam noſtram, & aduerſariorũ iudicabit. At quî fieri poteſt, vt ſuos damnet? nam etſi ſint duę partes in iudicio adinuicem litigãtium, quarum alteram iniuſtam, alteram verò iuſtam eſſe neceſſe eſt: qui tamen Dei ſunt, iniuſtè tractari ſolent. adde, quòd quando ſcriptura verbum iudicandi Deo tribuit, tum ſignificat Deum vindicare bonos à malis, malorũque iniuria. Geneſ. 15. 1. Sam. 24. &c. vnde Deum eſſe iudicem noſtrum, eſt noſtrum eſſe patronum, & vindicem: at quos Deus iuſtificat, quis condemnabit? nomen etiam ipſum שופט pro magiſtratu interdum accipitur, qui tamen non habeat ius regium, vt ſuprà indicauimus. *Dominus legifer.* מחקק eſt propriè qui conſtituit formam aliquam, & præſcribit normam viuendi, & Græcis dicitur νόμιχος qui videlicet eſt in gubernatione, & leges præſcribit: eratque maioris auctoritatis, quàm ספר, ſcriba. [illegible] quidem mihi dubium non eſt, quin pro principe interdum accipiatur, vt Geneſ. 49. Non recedet ſceptrum de Iehuda, neque מחקק de inter pedes eius, id eſt, de ſemine eius, donec veniat ille, cui, id eſt, ille, cuius eſt ipſum ſceptrum: non quòd tunc deficeret, ſed quòd vſque ad Chriſtum dominum imperium teneret tribus Iehuda, ſiue per reges, ſiue per legis latores, ſeu dictatores: quandoquidem poſt reges Iehuda, & Babylonis captiuitatem durauerunt vſque ad Herodis tempora huiuſmodi Mehokekim: quorum collegium poſtea Græci συνέδριον vocarunt, Hebræis etiam סנהדרין appellati ſunt, & domus magni conſilij, quorum numerum veteres ſcriptores 70. fuiſſe teſtantur: qui tandem iuſſu Herodis trucidati ſunt. hoc itaque loco omne genus regiminis Deo in ſuos tribuit propheta; quo etiam intelligimus fidem, ſubiectionem, atque obedientiam ſubditorũ: ipſi enim ſunt, qui iſtis Dei titulis gloriãtur. quî ergo fieri poterit, vt eos non ſeruet Deus, qui ipſius legibus parẽt? præſertim cùm nõ ſolùm legiſlator ſit, ſed & rex noſter: qui poteſt, quos velit, ſeruare: vnde addit, ipſe ſaluabit nos: vt nihil à nauibus, nihil à tyrannis inflatis timeamus.

23 *Laxati ſunt* &c. quia tyrannos nauibus, quæ vento inflatis velis, aut remis impetu feruntur, comparauerat, in metaphora perſiſtẽs, ad Aſſyrium conuertitur, per cuius interitum ruinam diaboli, & miniſtrorum ipſius intelligit: ipſumque regem malo in naui comparat; principes verò eius funibus, qui malum confirmant; inſtructas verò acies militum, velo ventis inflato; totum denique Aſſyriorum

riorum exercitum naui ipſi comparat. Notum eſt autem peritis in re nautica, confirmationem mali, quæ funibus fit, ſummi eſſe momenti. quare & dum tempeſtas ingruit, alios funes ſuperaddunt, ne fluctuatione nauis, & crebra iactatione, laxatis, ſeu ruptis funibus, ipſe quoque malus abrumpatur, & impoſſibilis eis reddatur nauigatio, non habentibus, vbi antennæ & velum ſuſpendantur. quod qui ignorarunt, hîc nihil certi afferre potuerunt. *Laxati:* hebr. dimiſſi, id eſt, laxati: vt doctè vertit vulgatus. nam duces, & præcipui in exercitu partim occiſi, partim in fugam verſi ſunt. *Sed non præualuerunt.* particula aduerſatiua non eſt in hebr. & quia vulgatus in bonum accepit, laxationem funium, nempe quòd Aſſyrij in tentoriis ampliſſimis caſtrametati fuiſſent, ideo aduerſatiuam ſuppleuit: & verbum חזק abſolutè accepit: vt interdum ſolet Hebræis accipi, quaſi dicat, Quamuis ingentes habeas copias, non tamen præualebis &c. poſſumus tamen verbum interpretari actiuè pro confirmare, vt Pſ. 147. Confortauit vectes portarum &c. Exod. 4. vbi vulgatus indurare dixit, & ſuprà 22. Balteo firmabo &c. vt vertere hîc poſſimus; non confirmabunt, vel conſtringent malum ſuum. *Sic erit.* certum eſt כן ſimilitudinis eſſe particulam plurimis in locis; & poſſe ſuppleri verbum ſubſtantiuum cum vulgato: ſed alium quoque habere vſum. apud Hebræos obſeruarunt viri periti. certè quando hanc particulam præcedit negatio, ſæpe valet id, quod Latinis, ne tantillum quidem, ſicut nos, ne hoc quidem, demonſtrata re nullius momenti, vel facto tali tro, vt Ierem. 8. Auſcultabam, & audiebam, ſed ne tantillum loquebantur, cap. 23. & 48. & Prou. 15. & infrà Ieſ. 51. etiam ſine negatione; Et habitatores eius velut כן interibunt. quo etiam modo poteris accipere illud cap. 16. Audiuimus ſuperbiam Moab, quòd ſuperbus ſit valde: & ne ſic quidem vectes eius, id eſt, ne tantillum quidem, verſ. 2. Inquit ergo non potuiſſe duces, & principes Aſſyrij regis ipſum vel tantillum confirmare, ne fugeret, vel ne deſponderet animum. *Dilatare ſignum:* ſignum, pro velo hîc accipio: non confirmato enim malo, vel antenna, haudquaquam poteſt expandi velum: ita non confirmato rege, ſed deſpōdente animum, & fugam capiente, non potuerunt acies inſtrui, vel ad prælium; vel vt confectæ receptui canerent, & abſque incommodo in Aſſyriam redirent: ſed huc, atque illuc diffuſi milites, quiſque ſibi fuga conſulebat. Fortè etiam hîc moris nautarū meminit, qui in ſummitate mali ſignum collocare ſolent, præſertim in naui prætoria, ſcilicet quæ claſſis imperatorem vehit: laxatis autem funibus, & malo non confirmato, ſed collapſo, regeque fugā capiente, nullū ſignū

Ff 2 expan-

expanſum eſt,quò ſe colligerent milites, aut quod ſequerentur au fugientes. Hæ autem tranſlationes, vt iam dixi, nihil aliud, quàm adeò diſſipatos fuiſſe Aſſyrios,& fuſos notant,vt nihil conſilij, nihil virium corporis,aut animi in ipſis remaneret, ſed deſperatione obruerentur. atque hic eſt finis hoſtium Dei, & eccleſiæ, etiam ſi, velut mare, inſurgant,& fluctus ſuos exaltent. nam etſi mirabiles ſint elationes maris, mirabilior tamen in altis eſt dominus. hincque factũ eſt,vt detruſo ad tartara diabolo,& tyrannis fractis,atq; eneruatis, teſtimonia Dei facta ſint in toto orbe credibilia; & verbum crucis vbique obtinuerit. *Tunc diuidentur ſpolia &c.* fugatis partim, partim quoque occiſis Aſſyriis, quid aliud, quàm diuiſio ſpoliorum fuit? tanta fuit autem alacritas, & exultatio, vt nemo propter aliquod corporis vitium, quales ſunt claudi, neque propter virium defectum ex aduerſa valetudine, à diripiendis ſpoliis fuerit alienus,aut in prædæ diuiſione exſors. Hîc memineris claudos,& debiles, iuſſu domini compulſos fuiſſe intrare ad nuptias, atque conuiuium: in quo omnium illorum bonorum regni Dei, à quibus deciderunt Iudæi,qui contempſerunt conuiuium domini,participes facti ſunt. illud etiam euangelij recole,deuicto forti, & alligato, vniuerſa arma, atque vaſa ipſius victorem diripuiſſe. quæ quidem direptio per Apoſtolos,& eos,quorum non multi nobiles, non multi potentes &c. ſed qui ferè omnes erant infirmi,ac contemptibiles,vt fortia Deus confunderet,facta eſt. illud quoque in mentem reuoca, nemini ob vitium corporis præcludi aditum ad ingentes in Chriſto diuitias comparandas in eccleſia ipſius, ſed liberam eſſe deprædationem,& direptionem &c. neque eſſe perſonarum acceptionem apud Deum. de quo plura infrà cap. 56. *Spolia multarum prædarum:* ſenſus idem eſt: ego verba expreſſi; tunc diſpertitum eſt aſſiduè ſpolium multiplex. עד enim temporis continuationem notat, quòd illis diebus nihil aliud Ieroſolymitani egerint,quàm diripere,ac diuidere ſpolia.

24 *Vicinus.* nullus ex ciuibus, & habitatoribus Ieruſalem à prædatione abſtinebit, etiamſi decumbat infirmus, aut æger, tanta erit exultatio, & alacritas. verùm ne quis Iudæus hæc carnaliter acciperet, & ad tempora Ezechiæ iſtæc tantùm pertinere putaret, remiſſionem peccatorum inducit, vt ſcilicet intelligeremus victoriam quandam ſpiritalem,hoſtium fugam, & deuaſtationem ſpiritalem,direptionem ſpoliorum ſpiritalem in illa victoria deſignari: neque enim poſt hâc victoriam populus Ieroſolymitanus releuatus fuit iniquitate. Sed hæc ad Chriſtum pertinent, qui ſaluum fecit populum ſuum à peccatis ipſorum.

CAPVT TRIGESIMVMQVARTVM.

Noua.

APpropinquate gentes ad audien 1
dum, & familiæ auſcultate: au
diat terra & plenitudo eius, orbis, &
omnes progerminationes eius.
Quia feruor ipſi Iehoua cõtra om- 2
nes gentes, & ardor contra omnem
exercitum eorum, anathematizauit
eos, dedit eos mactationi.
Et interfecti eorum deiicientur; 3
& cadauerum ipſorum aſcendet fæ-
tor, & liqueſient montes à ſanguine
ipſorum.
Et tabeſcet omnis exercitus cælo- 4
rũ, & voluētur, ſicut liber cæli, & om-
nis exercitus eorũ marceſcet ſicut marce
ſcit foliũ è vite, & ſicut maricidũ è ficu.
Quia humectatus eſt in cælo gla- 5
dius meus: ecce ſuper Edom deſcen-
det, & ſuper populum anathematis
mei in iudicium.
Gladius, quem habet Iehoua, ple- 6
nus eſt ſanguine, impinguatus eſt ab
adipe, à ſanguine arietum, & hirco-
rum, ab adipe renum arietum: quia ſa
crificium eſt ipſi Iehoua in Bozrach,
& mactatio magna in terra Edom.
Et deſcendent rhinocerotes cum 7
eis, & iuuenci cum tauris, & made-
fiet terra eorum à ſanguine, & puluis
eorum ab adipe impinguabitur.
Quia dies vĩdictæ eſt ipſi Iehoua, an 8
nus retributionũ cõtrouerſiæ Tcionis.
Et vertentur torrentes eius in pi- 9
cem, & puluis eius in ſulphur: & e-
rit terra eius in picem ardentem.
Noctu, ac interdiu non extingue- 10
tur, in ſæculum aſcendet fumus eius:
à generatione in generationẽ exſicca-
bitur; in æternitatem æternitatũ non
ert

Vetus.

ACcedite gentes, & audite, &
populi attendite: audiat terra
& plenitudo eius, orbis, & omne ger
men eius.
Quia indignatio domini ſuper om
nes gentes, & furor ſuper vniuerſam
militiam eorum: interfecit eos, & de-
dit eos in occiſionem.
Interfecti eorum proiicientur, &
de cadaueribus eorum aſcendet fæ-
tor: tabeſcent montes à ſanguine eo-
rum.
Et tabeſcet omnis militia cælorũ,
& complicabuntur, ſicut liber cæli:
& omnis militia eorum deſluet, ſicut
deſluit folium de vinea, & de ficu.
Quoniam inebriatus eſt in cælo
gladius meus: ecce ſuper Idumæam de
ſcendet, & ſuper populum interfectio
nis meæ ad iudicium.
Gladius domini repletus eſt ſan-
guine, incraſſatus eſt adipe, de ſangui
ne agnorum, & hircorum, de ſangui-
ne medullatorum arietum: victima
enim domini in Boſra, & interfectio
magna in terra Edom.
Et deſcendent vnicornes cum eis,
& tauri cum potentibus: inebriabi-
tur terra eorum ſanguine, & humus
eorum adipe pinguium.
Quia dies vltionis domini, annus
retributionum iudicij Sion.
Et conuertentur torrentes eius in
picem, & humus eius in ſulphur: &
erit terra in picem ardentem.
Nocte, & die non extinguetur, in
ſempiternum aſcendet fumus eius: à
generatione in generationem deſola-
bitur, in ſæcula ſæculorum non erit

Noua.		Vetus.
erit tranſiens per eam.		*tranſiens per eam.*
Et hereditatio iure poſſidebũt eam onocrotalus,cypſelus: & noctua, & coruus cohabitabunt in ea, et extendetur ſuper eã linea inordinationis, & lapilli euacuationis.	11	*Et poſſidebit illam onocrotalus,& ericius: & ibis, & coruus habitabunt in ea: & extendetur ſuper eam menſura,vt redigatur ad nihilum, et perpendiculum in deſolationem.*
Nobiles eius, & non ibi regnum vocabuntur, & omnes principes eius erunt nihilum.	12	*Nobiles eius non erunt ibi: regem potius inuocabunt;et omnes principes eius erunt in nihilum.*
Et aſcendent in palatijs eius ſpinæ, vrticæ, & paliurus in munitionibus eius: & erit paſcuum draconum,& fænm filiabus ſtruthionis.	13	*Et orietur in domibus eius ſpinæ, & vrticæ,& paliurus in munitionibus eius:& erit cubile draconum,& paſcua ſtruthionum.*
Et obuiam habebunt Tciim ipſos ijm,& ſatyrus ſocium ſuum vocabit: etiam ibi quieſcet lamia, & inueniet ſibi ſedem.	14	*Et occurrent dæmonia, onocentaurus & piloſus clamabit alter ad alterum: ibi cubauit lamia, & inueniet ſibi requiem.*
Ibi nidulabit cypſelus, et euadere faciet,& diſſecabit,et fouebit in vmbra eius:etiã ibi congregabuntur vultures, vnaquæque ad proximam ſuã.	15	*Ibi habuit foueam ericius,& enutriuit catulos,& circumfodit, & fouit in vmbra eius. illuc congregati ſunt milui,alter ad alterum.*
Quærite in libro Iehoua,& legite vnum ex eis, non detractum fuit: alterum alterum non requiſiuit.quia quod ore loquor,ipſe præcepit:& ſpiritus eius ipſe congregauit.	16	*Requirite diligenter in libro domini,& legite: vnum ex eis non defuit:alter alterum non quæſiuit. quia quod ex ore meo ꝓcedit, ille mãdauit, & ſpiritus eius ipſe congregauit ea.*
Et ipſe cadere fecit illis ſortem, & manus eius diſpertiuit eam ipſis funiculo: vſque in æternum hereditario iure poſſidebunt eam; in generatione, & generationem cohabitabunt in ea.	17	*Et ipſe miſit eis ſortem: & manus eius diuiſit eam illis in menſuram: vſque in æternum poſſidebunt eam: in generatione,& generationem habitabunt in ea.*

1 ACCEDITE *gentes,& audite populi &c.* non puto, quòd ad narrandam vaſtationem Idumæorum hoc exordio vſus fuiſſet propheta. ſed neque vaſtationem totius mundi continet caput hoc, vt ſequentia oſtendunt. certè, niſi meus me fallit animus, hæc omnia de vltima deſolatione Iudææ libenter accipio. neque mirum alicui videatur, quòd Iudęos nomine Edom ſignificet: non enim ſemel id facit propheta, vt infrà videbimus. nam pręter hoc

hoc,quòd Iudęi ex Iaacob,facti ſint Eſau,id eſt, ex dilectis reprobi,& ex capite cauda,& primogenituram amiſerunt, quæ ad Eſau rediſſe dici quodãmodo poteſt,cui dixerat Iſaac,quòd aliquando & ipſe excuteret iugum à collo ſuo; in nomine ipſo Edom, quod à rubedine dictum eſt, alluſio eſt ad interfectionem, & ingentem cædem quã patraturus erat dominus in Iudęa,vt mox dicetur:adde,quòd non rarò prophetæ nomine omnium gentium, & totius orbis,eam gentem,& prouinciam,in qua erant,intelligunt, vt ſuprà indicauimus.In hoc tamen primo verſu vniuerſum mundũ,& omnes gẽtes ad ſpectaculũ conuocat earũ rerũ, quas de gente ſua commemorare decreuerat: eſt enim illius reip.ruina, inter aliorũ regnorum,quæ vnquam contigerunt,euerſiones maximè inſignis.

Quia indignatio domini &c. ſi de Edom eſſet ſermo, non ſic locu- 2
tus fuiſſet propheta,qui non conſueuit omnes gentes dicere, niſi
aut cùm de toto orbe loquitur, aut cùm de ea,in qua agebat regione. *Militiam*, ſeu exercitum: ſi de Iudæorum rep. vt ego quidem arbitror,eſt ſermo, intellige hìc non temporalem modò militiam, ſed etiam ſpiritalem,& eccleſiaſticam. vide infrà com. in illa verba,Complera eſt militia &c. *Interfecit*. ſignificantius eſt verbum hebr. חרם anathematizauit,excommunicauit, deuouit, diris proſecutus eſt,ab vſu communi,ſeu è medio ſine vlla commiſeratione ſuſtulit.Quod verò ſequitur,hanc vocem exponit:dedit eos in mactationem,ſicut illas ciuitates, quas dominus in anathemate dabat ipſis Iudæis.

Tabeſcent montes. ſignificat hyperbolicus hic ſermo,quòd quem- 3
admodum montes aſſiduis imbribus decreſcunt, ac veluti liquefiunt aquarum defluxu,vt eſt apud Iob; ita tantum ſanguinis eſſet effundendum,vt diffluerent montes: verùm quia poſt huiuſmodi fluxus,montes ſteriles manẽt,amiſſa pinguedine(nam & humanis corporibus nimiæ ſolutiones tabẽ inducũt,vt norũt medici.)hinc vulg.ad effectũ reſpiciẽs,tabeſcere dixit.His metaphoris adeò venuſtis,neſcio,an quidquã ſimile in profanis ſcriptoribus reperias.

Tabeſcet. militiam, ſeu exercitum cæli, id eſt luminaria,& ſtel- 4
las tabeſcere, eſt lucem amittere: quod mox exponens ait; & voluentur, ſicut liber cæli: ſicut ſi librum voluas, litteræ non apparent.ita cùm luminoſa corpora ſint in cęlo veluti litteræ in libro, (ſunt enim ſigna temporum &c.)ſi cælum voluas,nõ apparebunt. obſcurationem itaque luminarium cæleſtium notant,hęc,quę nihil aliud, q̃ ſupremam triſtitiã, & rerum aduerſarum quandã inundationem,vt ſuprà iam non ſemel diximus:atque hoc eſt,quòd Euangeliſtæ dicũt,ſolem obſcurandum,& lunam retracturam lu-

men & ſtellas de cælo ruituras.hunc locũ Ieſaiæ Ioannes in Apocalypſi cap.6.ſic vertit,Et cęlũ receſſit,ſicut liber,qui circũuoluitur.vbi quoque potentiam Dei indicare voluit propheta:qui non maiori negotio cęlos,ſi libeat,complicet,& voluat,quam tu membranam,ac multò minori,Qui etiam locus Ioannis facit , vt hæc de Iudęa intelligam.nam cùm cap.4. & 5. gloriam Chriſti,quam per mortem aſſecutus eſt, quamque etiam per prædicationẽ euangelij obtinuerat,deſcripſiſſet,tandem cap. 6. vaſtationem Iudææ, quæ cœpit fieri à morte domini,per incrementa narrat,quouſque in ſexto ſigillo , id eſt , ſexta annorum hebdomada, poſt occiſum dominum,extremam deuaſtationem commemorat, obſcurato ſole,& cadentibus ſtellis,& cælis complicatis:vbi etiam adducit illa verba domini,quæ dicturi erant Iudæi montibus,& petris,vt caderent ſuper ipſos: proque his,quæ hîc dicit propheta,Defluet exercitus cælorum,id eſt,ſtellæ,ſicut folium de ficu &c. dicit Ioannes;Et ſtellæ de cælo ceciderunt ſuper terram , ſicut ficus emittit groſſos ſuos,cum à vento magno mouetur.*Defluet.* hæc conſtructio,marceſcere de vite,aut ficu,quæ fecit, vt verbo defluẽdi verteretur, eſt Hebræis frequentiſſima,vt ſuperius annotaui, eſſeque
5 reddendam dixi duobus verbis,marceſcet,ac decidet.

Inebriatus eſt, רוה humectatus eſt,madefactus eſt, inebriatus eſt: notatque redundantiam. eadem autem figura , & verbo vtitur Ierem. 46. Deuorabit gladius , & ſatiabitur , & humectabitur à ſanguine eorum . *In cælo.*id eſt,apud me; vel firmiter iam dudum ſtatui madefacere gladium meum ſanguine &c. eſtq; hebraiſmus valde dignus, qui annotetur , vt verbum tuum permanet in cælo , & in cælis firmaſti veritatem tuam, id eſt, ſic firmum erit verbum tuum,vt cæli ipſi, & veritas tua tam ſtabilis, vt cæli,& cælorum motus,in cælo ergo , vel cælis , vel cæleſtibus vtuntur tanquam aduerbio,pro firmiter,abſque dubio,vel etiam pro excellenter,magnificè,ſicut apud Paulum, Innoteſcat in cæleſtibus,id eſt, magnificè,ſumma cũ maieſtate,ſicut res cęleſtes &c. *Populum interfectionis meæ:* vide ſuprà verſ. 2. Populum anathematis ſui , id eſt, anathematizatum , & à me deuotum : & cum iſto nomine conſtruendum eſt illud, Ad iudicium.deuotum,inquam,in iudicium, ſeu condemnationem:quod ſuprà dixerat traditos mactationi:vel deſcendet in iudicium.Confer hæc verba cum illis,Primogenitus meus Iſrael,& ſimilibus;& videbis, quantum actiones noſtræ, ac mores coram Deo momenti habeant. ex ipſis enim aut dilecti filij,ſeu primogeniti,aut etiam tanquam excommunicati,& internicioni addicti habebimur.

Agnorum

Agnorum. כר agnum ſolet vertere. vide de hac voce ſuprà cap. 6
16.verſ.1. Arietes dicere potes.nã & inſtrumenta bellica ad quatiendos muros, quæ arietes dicimus, כרים vocant Hebræi. *Medullatorum:* vox Hebræa renes notat; ſed propter pinguedinem, qua obducuntur, ad pingue & optimum rei transfertur, & tritico etiam tribuitur &c. ſenſum vertit interpres vulgatus. *Arietum.* אילים arietes greganj. iſtis autem animalibus ſignificantur diuites ex plẽbe. De principibus aget verſu ſequenti. *Victima.* ſuprà eos dixerat mactationi deſtinatos: hîc iam Deum proponit innumerabiles victimas, tanquam in feſto aliquo cædentem, ac mactantem. quo innuit occiſionem impiorum, acceptum ſacrificium Deo eſſe: & diem, quo delentur infideles &c. eſſe diem feſtũ Deo; & quidem ſacrificia, quæ Deo offerunt, ſunt abominatio domino: quod verò ex ipſis offertur, acceptiſſimum. *Botcrach:* ciuitas eſt Idumæorum: à muris, quibus cingitur, nomen habens, vel potius à copia vuarum. nam verbum Hebraicum dicitur tam de deceptione vuarum, quàm de coarctatione murorum &c. vt iam ſuprà indicauimus, ergo hîc intelligi Iudæos, rufos, & ſanguinolentos, qui ſibi ſanguinem Chriſti imputari, & filiis ſuis non ſunt veriti, nemini mirum videatur.

Deſcendent. deſcendere dicunt Hebr. interdum pro corruere, vt 7
Ezech. 30. Deſcendit ſuperbia fortitudinis eius. Deut. 20. Extrues propugnaculum contra ciuitatem, donec deſcendat ipſa &c. ne ergo putaremus minorum animalium tantùm futuram mactationem, & populum tantùm cædendum, ſubiungit de principibus, cum eis etiam corruẽt. hos vocat nominibus maiorũ animalium. *Vnicornes.* à verbo ראם, quod tantùm ſemel legitur Zach. 14. id eſt, eleuatum eſt, dicitur reem animal Rhinoceros, quòd in altum habeat eleuatum cornu: vel quòd cornu eleuet &c. eſt ſæuũ animal, & immenſi roboris bellua: cuius fortitudini cõparatur fortitudo Iſraelitarum Num. 23. poſteritas Ioſeph etiã in fortitudine cõparatur huic animali Deut. 33. Cornua ראם, cornua eius, in ipſis ventilabit gentes &c. propter regnum Ephraim, & potẽtiam eius. vbi vulg. Rinocerotem dixit: & Pſ. 92. exaltabitur, vt reim cornu meũ, vbi videtur alludere ad etymon ipſum nominis, quod tamẽ ibi legitur inſerta littera iod. feritas eius notatur Pſ. 22. & Iob 29. Ceterùm Rhinoceros, & Monoceros non idem animal ſunt: ſed hoc dicitur ab vno cornu; illud autẽ à cornu in naſo, quod ſurſum eleuatũ habet. Nos Luſitani Rhinocerotẽ vidimus ex India aduectũ anno 1515. huius fortitudinẽ metuit elephãtus: hoc animal vidit Martialis Romæ cũ Vrſo pugnantẽ, qui tantum vicerat.

Rhinoceros verò vrſum, vt pilam, in altum proiecit: cui geminum cornu tribuit. habet enim præter cornu, quod in naſo eſt, aliud par uum ſupra frontem. iccirco ait; Nanq; grauem gemino cornu ſic extulit vrſum; Iactat vt impoſitas taurus in aſtra pilas. & rurſus, O quàm terribiles exarſit pronus in iras, Quantus erat cornu, cui pila taurus erat. vbi quidam deceptus eſt, quòd non putaret, niſi vnũ cornu Rhinocerotem habere. at Pauſanias illius alterius parui quoque mẽtionem facit. de hoc ergo animali intelligendi ſunt meo iudicio omnes loci, quos adduxi. Monocerotorũ autem non vnam eſſe ſpeciem exiſtimo: vnde tanta diuerſitas in ſcriptoribus orta eſt. De Aſino Indico vnũ cornu in fronte geſtante, meminit Ariſtoteles, & alij veteres ſcriptores: cuius cornu hodie aduerſus venena vtimur: quæ quidem virtus rara habet apud antiquos teſtimonia. ego quidẽ nullum antiquius legi, quàm Philoſtrati in vita Apollonij, initio lib. 3. cuius hæc verba ſunt; Aſinos præterea ſilueſtres in vicinis paludibus, fluuio videlicet Hyphaſio in India, multos capi dicunt: & eſſe huiuſmodi feris in frõte cornu, quo taurorũ more generoſſimè pugnant: atq; conficere Indos ex illis cornibus pocula: aſſeruntq; nullis morbis illo die affici, qui huiuſmodi poculo potarint. neq; ſi vulnerati fuerint, dolere, & ex igne etiã incolumes egredi: neq; vllis venenis lędi, quæcunque nocendi gratia in potu dantur &c. De his animalibus dubito planè, an ſcriptura ſacra meminerit alicubi. quare vbiq; Rhinocerotẽ vertam libenter: quemadmodũ vulgatus vertit Deut. 33. & Iob. 39. non tamen culpandi ſunt, qui Rhinocerotẽ Monocerotem, id eſt, vnicornem dixerint: nam vnũ illud pręcipuum cornu magnũ eſt: alterũ autem ſupra frontem paruum. *Et Tauri*, ſeu iuuenci. à פרה, id eſt fructificauit, eſt nomen פר iuuencus, quando ſcilicet deſijt eſſe vitulus, & fructificare incipit. quibus etiam in Pſalmo hoſtes ſuos comparat Chriſtus dominus. Pſal. 22. *Cum magnificis*. de nomine אביר iam ſuprà dixi, dicitur autem de Deo Geneſ. 49. & cap. ſuperiori; de hominibus; ſuprà. 10. capite: de Angelis Pſal. 78. Panem robuſtorum comedit vir: de equis Ierem. 50. de tauris Pſ. 50. & Pſ. 22. cum iuuencis coniungitur, vt hoc loco: Circumdederunt me iuuenci multi: robuſti id eſt, tauri Baſan cinxerunt me. quo modo hic quoque accipio. Nomine ergo Rhinocerotorum, & iuuencorũ, atq; taurorũ, principes, & magnates Iudęorũ intelligito, qui cũ alijs quoq; perierũt, & pro victimis dño oblati ſunt.

8 *Iudicij Sion*. voces Hebrææ dupliciter poſſunt accipi in fauorem videlicet Tcion, id eſt, ad contendẽdum pro Tcione, & eius cauſſam vindicandam: vel annus eſt retributionum, id eſt, quo Deus retri-

retribuet rixæ, & contentioni, qua hoſtes cum Tcione contende-
runt. ſed quia verbum ריב, quando pro aliquo contendere ſigni-
ficat, ſemper cum dandi caſu conſtrui videtur; iccirco huic inter-
pretationi non ſubſcribo:quanquam autẽ eam admittamus, nõ de
carnalium Iudæorum ciuitate cum Rabinis,qui falluntur hoc lo-
co nominibus Edom,Idumææ, & Botcra, ſed de ſpiritali Tcione,
quam ipſi infideles Iudæi etiam oppugnant, intelligimus. Poſſu-
mus & in malum interpretari,vt ſequentia videntur exigere.quaſi
tempus adeſſe ſignificet,quo dominus vicẽ reddat ipſi rixæ Tcio-
nis,id eſt,Tcioni rixanti,& contendenti.De induſtria autẽ amphi-
bologicè loqui voluit propheta, (quod aliâs aunotauimus) vt pij
exercentes ſemetipſos in intelligendis ſcripturis,veritate fruantur,
& impij videntes non videant &c.

Torrentes eius. relatiuum hoc,& quæ ſequuntur, feminina ſunt, 9
& ad Tcion ſunt referenda. neque aliud dabunt Rabini,quò refe- 10
rant,niſi vim ſuo more ſcripturę afferre velint. ergo futurum erat,
vt torrẽtes Tcion in ſulphur,& terra Tcion,id eſt, Iudæa in picem
conuerterentur:quo omnino deuaſtandam intelligimus,ac ſi eſſet
terra picis,& ſulphuris, quæ perpetuò ignem alit, vt in non nullis
regionibus ſunt,quos Vulcanos dicunt.Hęc autem nihil aliud no-
tant, quàm peccata Iudeorum, etiam continuis flagellis, & longo
exſilio non conſumenda.quamdiu autem durabit iniquitas,& in-
fidelitas illorum, durabit etiam ignis diuinę iræ, quæ ita peccatis
alitur,vt ignis pice, & ſulphure.

Onocrotalus. à vomitu dicitur hæc auis קאת; 70. interpretes Pe 11
licanum vertunt; Hieronymus Onocrotalum,vel Onocrotatum:
eſt auis immunda, & lege vetita. Leuit. 11. Deut. 14. deſertis gau-
det. Pſal. 102. Similis ſum Onocrotato deſerti. *Ericius.* de קפד
vide ſuprà cap. 14. auis eſt, vt ex hoc loco apparet. *Ibis.* Hebræis
alia ſpecies eſt: nomen, quod hîc habet, à flando dicitur ינשוף
auis immunda, vt apparet ex Leuit. 11. & Deut. 14. eſtque ſpe-
cies noctuæ: fortè à tempore dicitur, quo volat, nempe crepu-
ſculo veſpertino:quod dicitur neſeph ab eodem verbo: de quo in-
frà 59. eſt ergo auis, quam Latini noctuam vocant. *Coruus.* ערב
vel à miſtione coloris, vel quòd colore referat obſcuritatem no-
ctis, vel quòd veſpere volitet, vel etiam à ſono vocis: eſt autem
Hebræis nomen genericum. Leuit. 11. & omnem Coruum in
ſpecie ſua:quo comprehẽduntur Picæ,Graculi,Monedulæ,& aliæ
id genus aues. Per habitationem autem harum auium ſolitudinem
intelligit Tcionis, & totius prouincię. nam iſtæ aues ſolitudinis
ſunt amicæ:& quia immũdę ſunt,fortè gẽtes,nẽpe Mahometanos,
qui eas

qui cas ſedes poſſident, notant. *Menſura.* קו. de hoc nomine ſuprà cap.28. dictum eſt. verbum ſignificat lineas iacere, vt perſpectiuæ deditī, & geometræ faciunt. nomen ergo funem, ſeu lineam illam notat, quam Latomi extendunt. eſtque non ſolùm ædificantium, ſed etiam deſtruentium, & ſolo æquantium, cùm nihil ſupereminere volunt, vt iam ſuprà dictum eſt eodem capite, Ponam iudicium ad funiculum &c. Vide etiam ſuprà cap. 18. Ad gentem funiculi &c. & quidem vulgatus ſenſum hoc loco ſuo more optimè reddidit, vt ad nihilum redigatur, pro linea inordinationis, ſeu inanitatis. vide ſuprà 24. com. in illa verba, Ciuitas vanitatis &c. verſ. 10. *Perpendiculum.* optimè reddidit vulg. nomen אבני, id eſt, lapides: ſignificat enim Heb. non ſolùm lapides grandiores, & ædificiis aptos; ſed & lapillos illos, & ponduſcula, quæ filo pendent, inſtrumenrumque conficiunt, quo fabrilignarij, & cæmentarij vtuntur. eſt autem duplex, alterum, quo iacētia æquabiliter iacere deprehendunt, aut inæquabiliter: (& de hoc eſt hîc ſermo) alterum, quo rectitudinem, vel tortuoſitatem murorum percipiunt: de quo ſuprà cap.28. Iuſtitiam ad perpendiculum. Neque cuiquã inauditum appareat nomen אבן pro ponduſculo accipi. nam etiã in vniuerſum pro ponderibus accipitur: quòd imponerentur olim lancibus lapides: & per catachreſin, etiam ſi ex alia materia fierent, lapides dicebantur. Deut. 25. Non ſit in ſacculo tuo lapis, & lapis &c. ſed lapis integer, & iuſtitiæ ſit tibi. & 2. Reg. 13. In lapide regis, pro pondere regio. habes Leuit. etiam 19. Bilances iuſtitiæ, lapides iuſtitię &c. adde, quòd Zach. 4. pro perpēdiculo capitur: Videbunt lapidem ſtanni in manu Zerubabel. nos etiam Luſitani hodie lapidem lini dicimus pro certo pondere. *Deſolationem.* בהו eſt inane, vacuum, vacuitas: opponiturque verbo בנה, à quo videtur deduci. ter autem tantùm reperitur in ſcriptura, Gen. 1. & Ierem. 4. Vidi terram, & ecce inordinatio, & vacuitas, quaſi redacta eſſet ad illud antiquum Chaos, nihil ordine poſitum, nihil ædificatum, aut plantatum habens &c. & hoc loco. Hęc paſſa eſt Iudæa potius, quàm Idumæa.

12 *Nobiles.* חור, id eſt, candidum, in plur. חרים candidati, id eſt, liberi, ingenui, claro genere nati, nobiles induti candida veſte: quod erat inſigne ingenuorum. 1. Reg. 21. Nehem. 2. & 5. Eccleſ. 10. ergo hîc vulgatus optimè nobiles vertit, ſuppleuitque verbum ſubſtantiuum, quod ſępe deeſt: viderurque legiſſe מלכה, id eſt, ad regem. iuxta lectionem autem, quam nunc in Hebr. habemus מלוכה, duplex poteſt eſſe ſenſus: primò, nobiles eius, & non regnum vocabuntur, id eſt, habebit quidem ille populus nobiles, & qui

& qui ex ſtirpe regia genus ducant, aut ſaltem ex nobilibus, & li-
beris ; non tamen vocabuntur ad regnum,neque amplius habebũt
regem:ſecundò,quòd ipſi nobiles non amplius ibi regnum dican-
tur,etiamſi conueniant alicubi,vt regnum efficiant. ſed id nequa-
quam in Tcione, aut Iudæa erit . ergo negatio illa tranſpoſita, vt
vides in noſtra verſione,hunc habet ſenſum ; Etſi nobiles aliqui re-
manerent,nunquam tamen ibi regnum diceretur,quinimmo om-
nes principes eius in nihilum redigerentur.

Paliurus : ſpecies eſt ſpinæ,frutex ſpinoſus,& aſper : de quo Pli- 13
nius lib.13. cap.19. Virgilius, ſpinis ſurgit Paliurus acutis. vulg.
quia iam ſpinas dixerat , optimè vocem Hebr. חוח paliurum ver-
tit. eſt autem Hebræis ſpina, vel naturalis, vel artificialis, vt infrà
37. de ſpina,quæ naſo infigebatur non nullis animalibus. De vo-
cibus huius verſus iam in ſuperioribus diximus . ſolitudinem ita-
que,vt vides, variis figuris deſignat.

Dæmonia. de nomine Tciim , vide ſuprà 13. vbi vulgatus hanc 14
vocem,beſtias, vertit. *Onocentaurus* : eſt animal monſtroſum,ſupe-
riori parte hominem,inferiori aſinum referente : ſicut Hippocen-
taurus ex homine, & equo. ſed vocem אחים ſuprà vulgatus vlulas
vertit. ſunt autem vlulæ, aues ferales, & à ſono, ni fallor,appella-
tionem habent : hîc pro ſpiritibus,qui varia monſtrorum ſpecie in
deſertis locis apparent,hęc nomina deſignant. & quia manifeſtum
eſt Tciim naues ſignificare, non dubito, quin & ipſos nautas quo-
que ſignificet, transferaturque ad ſignificãdas Simias, quas etiam
ob agilitatem, quã præditæ ſunt in aſcendendo per funes &c. nos
Luſitani interdum irriſoriè nautas vocamus ; hinc ad cacodæmo-
nes notandos transfertur : ſicut & quod ſequitur *Piloſus*, שעיר :
quemadmodum autem dicitur Hebręis Hircus à pilis,& horrore;
ſic quoque vocant Satyros : conuenit enim & vox *Lamia*. lamiæ
antiquis erant,quas hodie bruxas vocamus Hiſpani, veneficæ mu-
lieres, & ſanguini puerorum infeſtæ. Dion Chryſoſtomus ait, in
intima Africa feras quaſdam reperiri muliebri facie , quæ & ipſæ
lamiæ dicuntur. vberibus autem,& toto corpore adeo ſpecioſo, vt
ipſis retectis,homines in fraudem alliciant, captoſque deuorent.
vide Philoſtratum in Apollonio lib.4. &c. ego cacodæmones in
illis figuris apparuiſſe aliquibus crediderim. ceterùm vox Hebręa
לילית à nocte nomen habet, quòd noctu videlicet appareat : neque
alibi memini me legiſſe. nam Thren.4.vbi vulgatus dixit, Lamias
nudaſſe mammas,in hebr. aliud nomen eſt, nempe Tanim : quod
ſuperiori verſu dracones vertit.

Habuit foueam. vulgatus , quia קפד pro ericio accepit , noto 15
anima-

animali terreſtri, foueam habere dixit, pro nidificare: & eadem ratione verbum מלט, quod in ſecunda, propriè eſt facere, vt euadat, dictum autem de auibus, eſt oua edere, dixit enutrire catulos. item ad eorundem animalium naturam reſpiciens verbum בקע, quod propriè eſt diſcindere, ſeu diſſecare, dictúmque de auibus, eſt excludere oua, & fractis ouis pullos educere, vertit, circumfodit. *Et fouit*. ex Ierem. 17. apparet, quòd verbum דגר incubare, ſeu fouere ſignificat: non ergo videtur ſeruaſſe ordinem: nam incubatio præcedit excluſionem. quare, Et, accipiunt pro poſtquàm. ego tamen libenter de educatione illa prima, quam matres exhibent pullis iam ab ouo eductis, quæ etiam communi verbo fouendi ſignificatur, accipio; qua in acceptione intelligi etiam poteſt locus Ieremiæ. Per futura autem verti aliquot præterita: nã ita exigebat oratio: & hebraiſmus indifferenter nunc futuris, nunc præteritis vti conſueuit, vt in his verſibus vides. Sed quia quid propriè ſit קפז neque ipſi Iudæi ſciunt, non poſſunt meritò vulgatũ reprehendere, quòd pro terreſtri animali acceperit. videtur tamẽ de aue eſſe ſermo ex proprietate vocum, & ex eo, quod de miluis, ſeu vulturibus ſubiungitur: vox autem non alibi reperitur: & videtur eſſe idem, quod קפוד, aut ſimile aliquod genus auis: de quo ſuprà verſ. 11. vbi quoque vulgatus ericium reddit. ſunt enim duo illa elementa ד, & ז affinia, & commutabilia. *Milui*. דיה vultur eſt, & eſt genericum nomen. Deut. 14. דיה iuxta genus ſuum. Hic eſt plur. *alter ad alterum*: Latinè reddidit hebraiſmum: quem ego retinui, quòd manifeſtus eſſet. ad verbum tamen dicendum eſſet, ſi liceret, vnaquæque ad ſocias ſuas. variis itaque, vt vides, figuris deſolationem Teionis, & Iudææ deſcribit, ſub nomine Edom, & Botera, & eiſdem ferè, quibus ſuprà cap. 13. Babylonis deſolationem prædixerat, quòd non minus impia eſſet Iudæa &c. Ego autem facilè adducar, vt credam per hæc monſtra, & ferales aues, ac beſtias intellexiſſe prophetam non ſolùm immundos ſpiritus, qui infidelium corda poſſident; ſed, vt dixi, turpes Mahometanos, crudeleſque Turcas, quos præuidebat ſedes illas occupaturos.

16 *Diligenter*: aduerbium hoc addidit vulgatus, quaſi volens vim verbi exprimere. *In libro*, vel ſuper libro, id eſt, in annalibus domini. nam quamuis de ipſamet ſcriptura prophetę poſſit intelligi, quaſi dicat, legite in hoc libro, & videte, an aliquid ex eis, quæ dixi, defuerit &c. puto tamen de altero libro eſſe ſermonem, in quo res geſtæ per dominum, deſcriptæ ſunt; vel viſibili, qui iam interiit; vel inuiſibili, qui in Deo eſt: ex quo omnis veritatis narratio depen-

dependet, etiam eius, quæ in profanis ſcriptoribus reperitur. ergo conferre præcepit ea, quæ Iudææ accidiſſe vel ſcimus, vel legimus apud ſcriptores vera narrantes, cum eis, quæ in hac prophetia cõtinentur; & per omnia conſentientem rei geſtæ prophetiam nos inuenturos prædicit. *Alter alterum:* ad verbum, mulier ſodales ſuas non requiſiuit, id eſt, vnaquæque res ſuam comparem non deſiderauit, ſed ita, vt in prophetia ſingula coniunguntur; ita quoque in euentu coniuncta videbis. de hoc hebraiſmo non nihil ſuprà verſ. 15. vtuntur autem femininis pro neutris, quibus carent. *Quod ex ore meo procedit:* optimè ſenſum reddidit heb. quia os meũ ille mandauit. *Congregauit ea:* non eſt in hebr. pronomen: ſed ad perſpicuitatem vulgatus illud adiecit, quaſi dicat, ſic coniunctim, Vt ea ego extuli, ita ſpiritus domini ea præcepit efferri: vel quemadmodum per os meum dominus enuntiari voluit; ita & ſpiritus ipſius ea opere ſimul adimpleuit. Quæ nam ſunt illa?

Ipſe miſit. hebraiſmum retinui: cadere fecit ſortem eis, id eſt, ve- 17
luti ſorte aues illas poſſidère fecit terram Iehuda: & idem eſt, quod ſequitur; diuiſit illis funiculo, vel in menſura; fune eis diuidebantur agri. eſtque prius relatiuum femininum, alterum maſculinum: referuntque omnes illas aues, & monſtra, de quibus ſuprà factus eſt ſermo. his enim generibus ſimul poſitis Hebræi vniuerſitatem deſignant. eſtque alluſio ad diuiſiones, & ſortes iactas per Ioſue, quando diuiſit Iſraelitis terram promiſſam, quòd pro eis monſtra, feræ, cacodæmones, &c. Mahometani illã ipſam Iudęorum hereditatem in ſuam poſſeſſionem dono Dei poſſederunt, vt notum faceret cũctis ſæculis, quòd digniores ſunt feræ, & ipſi dæmones, & impuri Mahometani illa poſſeſſione, quàm ipſi Iſraelitę ſecundum carnem, quibus olim à Deo data fuerat. tanta fuerunt eorum ſcelera, & adeò ſub ipſis contaminata fuit terra illa, vt ſuprà dictum eſt per hunc ipſum prophetam.

CAPVT TRIGESIMVMQVINTVM.

Noua.		Vetus.
GAVDEBVNT *deſertũ, & ſiccitas; & exultabit ſolitudo; & germinabit, ſicut lilium.*	1	LAETABITVR *deſerta, & inuia; & exultabit ſolitudo; & florebit, quaſi lilium.*
Germinando germinabit, & exultabit, etiã exultatio, & ouatio: gloria Libani data eſt ei, decor Carmeli & Saron: ipſi videbunt gloriam Iehoua, decorem	2	*Germinans germinabit, & exultabit lætabunda, & laudans: gloria Libani data eſt ei, decor Carmeli, & Saron: ipſi videbunt gloriam domini, & deco-*

Noua.		Vetus.
decorem Dei noſtri.		*& decorem Dei noſtri.*
Firmate manus remiſſas, & genua labantia ſurrigite.	3	*Confortate manus diſſolutas, & genua debilia roborate.*
Dicite feſtinis corde; Cōfortamini, ne timeatis. ecce Deus veſter vindictam adducet, retributionem Deus ipſe adducet, & ſaluabit vos.	4	*Dicite puſillanimis; Confortamini, & nolite timere. ecce Deus veſter vltionem adducet retributionis: Deus ipſe veniet, & ſaluabit vos.*
Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum patebunt.	5	*Tunc aperientur oculori cæcorum, & aures ſurdorum patebunt.*
Tunc tranſiliet, ſicut ceruus, claudus; & ouabit lingua muti: quia diſſectæ ſunt in deſerto aquæ, & torrentes in ſolitudine.	6	*Tunc ſaliet, ſicut ceruus, claudus; & aperta erit lingua mutorum: quia ſciſſæ ſunt in deſerto aquæ, & torrentes in ſolitudine.*
Et erit aduſtio in ſtagnum, & ſiccitas in ſcaturiginem aquarum. In paſcuo, in quo accubabant dracones, fœnum pro arundine, & iunco.	7	*Et quæ erat arida, erit in ſtagnū, & ſitiens in fontes aquarum. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabāt, orietur viror calami, & iūci.*
Et erit ibi ſtrata, & via; & viā ſanctitatis vocabūt eam: nō tranſibit per eam contaminatus: & ipſe eis ambulans viam, & ſtulti non errabunt.	8	*Et erit ibi ſemita, & via; & via ſancta vocabitur: non tranſibit per eā pollutus: & hæc erit vobis directa via, ita vt ſtulti non errent per eam.*
Non erit ibi leo: neque irrumpens beſtia aſcendet illac, neque inuenietur ibi: & ambulabunt redempti.	9	*Non erit ibi leo: & mala beſtia nō aſcendet per eā, neque inuenietur ibi: & ambulabunt, qui liberati fuerint.*
Et redemptiones Iehoua iterū ingredientur Tcion cum ouatione, & letitia ſempiterna ſuper caput ipſorū: gaudium, & letitiam apprehendent: & fugient mæror, & gemitus.	10	*Et redempti à domino conuertentur, & venient in Sion cum laude, & lætitia ſempiterna ſuper caput eorū: gaudium, & letitiam obtinebunt: & fugiet dolor, & gemitus.*

1 REPROBATIONEM Iudæorum, deſolationeq́ue Tcionis, & totius Iudææ ſuperiori capite cùm prædixiſſet Ieſaias; electionem gentium, quæ mox conſecuta eſt, iam decantat: & in laudes noui populi totum ſpiritum effundit. Erant olim tanquam deſertum, & loca arida, quæ ab hominibus non incoluntur, & feris relinquuntur; & quia nullus in eis decor, nullus morum ornatus, aut vitæ honeſtas eis inerat; ideo מדבר nomen illis competebat. cùm etiam omnia apud illos forent confuſa, & inculta; & ad libitum in eis germinaret caro, & mundus; à cōmiſtione meritò ערבה dici poterant. quia verò Dei gratia deſtituti ציה, id eſt, ſiccitas diceban-

dicebantur. at iam per gratiam Chriſti ab illis malis alieni aſſimilantur lilio in pulchritudine, & decore, & in ſuauiſſimo odore. neque aliud ſunt piorum mentes, quàm quædam lilia in horto domini. Lilium חבצלת dicitur Hebræis voce, vt videtur, peregrina. neque radicem habere videtur in lingua ſancta, niſi dicas compoſitam eſſe vocem ex duabus radicibus, nempe ex חב, quod eſt ſinus, & צל, quod eſt vmbra, quòd digna ſint ſinu, ſeu gremio.

Germinabit, & exultabit: tam nouam, tamque felicem progermi- 2
nationem, totque filiorum, vnde non ſperabatur exortum, ſequitur ingens gaudium, de quo nō ſemel deinceps fit mentio apud hunc prophetam. nouæ ergo Ieruſalem, & verorum Iſraelitarum congregationi hæc competunt. *Lætabunda, & laudans.* ſenſum expreſſit vulgatus: ego verba verbis reddidi, etiam exultatio, & ouatio, id eſt, in dies creſcet exultatio, & ouatio. exultationem exultatio, & ouatio excipiet. hæc enim eſt vis particulæ illius אף. *Gloria Libani*: non hæc accipio, quaſi cōpararetur gloria, & decor nouæ progerminationis gloriæ Libani, qui proceras cedros gignit, aut fertilitati Carmeli, & decori Saronis; ſed, vt iam ſuprà propheta expoſuit, quaſi totum decorem cum tota gloria Synagogæ, translatum eſſe ad eccleſiam ſignificet. nam Libanus, & Carmel, ac Saron inſigniora erant loca terræ illius promiſſæ: cuius vaſtationem ſuperiori capite depinxit. illi ergo in ſolitudinem verſi ſunt, quorum erat lex, & promiſſiones, & gloria, & patres; & ex quibus Chriſtus &c. at qui erant exleges, & extorres, & longè, ſine Deo in hoc mundo iuxta euangelium, vocati ſunt ad nuptias, eiectis filiis regni. *Ipſi viderunt &c.* de illis itaque eſt ſermo, qui erant deſertum, & ſolitudo, & ſiccitas &c. iſti enim agnouerunt Chriſtum domini, qui in carne apparuit, qui eſt ſplendor gloriæ, & decor Dei noſtri: immo quia ipſe eſt Iehoua, & ipſis reſplenduit euangelium gloriæ beati Dei. quia verò quanta ſit gloria, & virtus crucis Chriſti, agnouerunt; dicuntur vidiſſe gloriam, & decorē Dei. adde, quòd ſicut nebula, ſeu fumus olim dicebatur Dei gloria, quòd cum nebula appareret Deus; ſic caro Chriſti, ob cuius humilitatem Iudæi ſunt obcæcati, in qua Deus habitabat corporaliter, nobis dicitur Dei gloria. quia ergo gloria Iudæorum, fides, & agnitio veritatis ad gentes tranſiit, oculos habuere, quibus poſſent gloriam Dei intueri. & hæc eſt potiſſima lætitiæ illius cauſſa, de qua verſu primo, & initio huius.

Confortate manus &c. vires hominis in brachiis, ac cruribus ma- 3
ximè conſiſtunt. metus autem & brachia remittit, & genua diſſoluere videtur. Ad animum hęc referas, oportet, vt mox explicat &c.

4 *Dicite*: ecce quo pacto alios ſtabilire deberent, bono videlicet, ac læto nuntio. *Puſillanimis*: in datiuo legendum eſt, Ceterùm duæ ſunt voces in hebr. quas expreſſi, נמהרי לב, id eſt, feſtinis corde; feſtinos autem corde vocat hebraiſmus eos, in quibus cor palpitat: quod meticuloſorum eſt. quare non indoctè puſillanimis dixit vulgatus vnica voce. Vide ſuperius cap. 34. de nomine נמהר. Cor feſtinorum obſeruabit ſcientiam. *Adducet*: non malè hoc loco vulgatus actiuè accepit primo loco; ſecundo autē dixit, Ipſe veniet. poteſt autem eodē modo vtrobiq; reddi, Vindictam adducet, Retributionem Deus ipſe adducet &c. vel ecce Deus noſter, vindicta veniet, retributio Dei: ipſe veniet, & ſaluabit nos. ſenſus autem idem eſt, videlicet quòd nihil ſic mentes poſſit ſurrigere, ſicut aduentus domini, & incarnationis myſterium. peccata enim, quibus animus noſter deprimitur, per Chriſtum dominum depelluntur: diabolus autē hoſtis antiquus, qui nos captiuos ducebat, à potētiore Chriſto foras eiicitur: morti (quam formidare poſſemus peccatores) Chriſtus dominus mortē attulit: mundū, quē decepti ſequebamur, ipſe deuicit: carnem deniq;, cuius titillationibus virtus noſtra eneruabatur, in cruce confixit. quid ergo eſt, quòd deſpondeamus animum? vindictā ergo adduxit, & retributionē hoſtibus noſtris: & adueniens ſaluauit nos: vt iā de manu inimicorū noſtrorū liberati ſeruire poſſimus illi in ſanctitate, & iuſtitia &c. Sæpiſſime autem cùm de redemptione in prophetis fit ſermo, vindictæ, & retributionis fit mentio, q; mens humana non perfectè gaudio perfundatur, etiamſi bona accipiat, niſi iis, à quibus indigna patiebatur, videat pro meritis quoque vicem rependi. Ierem. 11. Videam vindictam tuam de eis. vide Deut. 33. Ierem. 15. &c.

5 De cæcis, qui viſum; ſurdis, qui auditum; claudis, qui greſſum; & mutis, qui loquendi facultatē receperunt, Chriſti domini beneficio, atque Apoſtolorum eius, ſatis abundè teſtantur ſacræ litteræ: quanquàm hæc ad animos quoq; referenda ſunt, quorū vitia Chriſtus dominus abſtulit, neq; deeſt vſque in hodiernum diem in eccleſia virtus domini ad ſanandos nos.

6 *Saliet*. דלג ſaltauit, tranſiliuit: notatq́ue quandam alacritatem. quando autem claudis liber greſſus reſtituitur, non ambulant tantùm, ſed & ſaliunt ex animi lætitia. Exēplo eſt ille, quē ſanauit Petrus Act. 3. de quo Lucas, Qui exiliēs ſtetit, & ambulabat & intrauit cum illis in templum ambulans, & exiliens, & laudans Deū. vbi dicitur ἐξαλλόμενος & ἁλλόμενος exiliens, ſaliens: ceruorum autem eſt ſaltare, & tranſilire: eſtq́ue alluſio ad etymologiam nominis claudi, quod Hebræis à ſaltando dicitur. *Quia ſciſſæ ſunt*, vel quan-

quando ſciſſæ fuerint aquæ &c. vt ad tempus referantur gratiæ
Chriſti in gentibus:gentes enim erant,cæci,& ſurdi, & muti ſimi-
les diis, quos colebant: qui iuxta parabolam euangelij compulſi
ſunt intrare ad nuptias. diffuſa ergo gratia in gẽtes, (quod Iudęis,
etiam electis mirum fuit) vocatiſque in regnum Dei; omnia hæc
miracula in corporibus,atque animis patrata ſunt. Quòd ſi כי pro
rationali coniunctione cum vulgato accipiamus, accipe ſpiritus
ſancti gratiam,qua deſtitutæ gentes deſertum,& ſolitudo erant,vt
iam ſuprà diximus, cauſſam eſſe omnium illorum bonorum, to-
tiuſque ſanitatis. videtur autem eſſe alluſio ad virtutem nõ nulla-
rum aquarum, vt thermarum, & calidarum aquarum, quæ à ſcri-
ptoribus celebrantur, in quibus multa corporum vitia ſanantur.
Intelligimus ergo per Chriſtum apertum fuiſſe fontem in domo
Dauid in ablutionem peccatoris,& menſtruatæ &c.

Et quæ erat arida. vox hebr. שרב de aduſtione tam ignis, quàm 7
ſolis dicitur, infrà 49. Non percutiet eos aduſtio, & ſol. Vulgatus
ſenſum reddidit ſuo more. Quanta fuerit gentibus conceſſa gra-
tia,hæc indicant: ſimul & à quantis ſimus eruti malis, per ea no-
mina intelligimus, quæ nobis ſpiritus ſanctus imponit, aduſtio,
ſiccitas, quòd nihil dignũ Dei oculis germinaremus, vtpote cubi-
lia,ſeu paſcua draconum: vt enim Deo nihil acceptum, ac gratum
germinabamus, ita dæmoniis per omnia placebamus: nos mors
depaſcebat,& tot malis premebamur,vt nõ niſi iſtis figuris ſtatum
rerum noſtrarum poſſimus intelligere. *Fontes.* à verbo נבע, quod
ſcaturire ſignificat,cùm de aquis,& eructare,cùm de verbis,ſeu ſpi
ritu dicitur &c. eſt nomen מבוע mabua,quod ſcaturiginem ſigni-
ficat. Qua voce infantes pro aquis vtuntur. *Orietur viror.* verbum
orietur ſuppleuit vulgatus, vt neceſſe videbatur. Ceterùm quòd
vulgatus dixit calami, & iunci, cùm nomen קנה habeat lamed
præpoſitum, quod interdum valet, pro; videtur reddi poſſe prò
canna, & iunco: quaſi dicat, in paſcuis, ſeu cubilibus colubro-
rum, atque ſerpentium, ſeu draconum pro calamis, & iuncis,quæ
in hominum vſum nõ admodum multùm cedunt,& latibula ſunt
ferarum,orietur fœnum: quod iuxta Pſal. 104. vbi hęc eadem vox
legitur, dominus germinare facit pro animalibus, & herbam in
ſeruitutem hominum.

Ibi. per loca illa,quæ erant arida, & tantùm pabula draconum, 8
& ferarum latibula, erit via, via trita, ſeu publica, ac regia. in ec-
cleſia autem eſt Chriſtus dominus, qui eſt via, eſt fides, & ſacra-
menta, & doctrina morum ſanctiſſimorum, quibus itur in cæ-
lum. eſt igitur via ſanctitatis, ſeu ſanctificata, non ſolùm propter

terminum,ſed & propter ea,per quę itur,quę ſanctitate plena ſunt. eſt quidem eccleſia ipſa domus Dei: ſed ſimul eſt via,& porta cæli. *Vocabitur*: optimè vulgatus ſenſum vertit: eſt autem tertia perſona futuri,qua Hebræi imperſonaliter vtuntur, vt dictum eſt capite 9. videtur autem eſſe alluſio ad viſionem, & verba Iaacob, quando ſcalam vidit &c. *Non tranſibit per eam pollutus*, ſeu contaminatus: non quòd in eccleſia Dei non ſint immundi, & contaminati; ſed non trãſeunt per eam: non enim proficiunt,neque ad vitam iter faciunt; ſed in ea tolerantur,vt ſi ad ſanam mentem redierint,& euigilauerint,poſſint iter conficere. *Et hæc erit vobis.* הוא pronomen ad viam poteſt referri. nam Hebræis maſculini generis eſt etiam hoc loco in affixo verbi,tranſibit,& alibi:licet frequẽtius ſit femininum. ergo vulgatus ad viam referens,participium הלך, id eſt, ambulans, accepit pro adiectiuo viæ, id eſt, per quod rectè fit iter: quare viam rectam vertit,neque diſtinctionem,quam nũc habent Hebræa, ſeruauit,quòd non dũ eſſent diſtinctiones, quæ à ſapientibus Tyberiadis adiectæ ſunt poſtea, quas doctus interpres ſæpe (vt ego quidem ſentio) non curabit. ergo cum vulgato hoc loco voces iſtas הוא למו ſequentibus coniungendas exiſtimo, in hunc modum, Et ipſe [nempe Deus] ipſis,vel cum ipſis ambulans viam, id eſt, ſocius erit itineris:atque ita fiet, vt nulli quantumuis ſtulti aberrent à via ſalutis, niſi de induſtria errare velint. Quia verò verba conciſa ſunt, indicabo lectori & alias interpretationes, quas ſermo Hebræus patitur, præter eam, quam iam appoſui. Non tranſibit per eãm pollutus; ſed ipſa ſcilicet via erit ipſis, nempe cæcis, & claudis, & ceteris, de quibus in ſuperioribus verſibus: deinde, ambulans viam, & ſtulti non errabunt: vel & erit ibi ſtrata, & via; & viam ſanctam vocabunt eam, ne tranſeat per eam pollutus. & ipſa [nempe via] vocabit eos ambulantes viam, id eſt, viatores, ſeu itineris peritos, vt neque ſtulti aberrent. nam etiamſi in aliis rebus ſtulti ſint, tam rectè tenebunt viam, vt à via ſalutis non deflectant. qui poſterior ſenſus haud eſt contemnendus:auguſtus enim eſt,& Ieſaia dignus. in quo vides, quòd nos filij eccleſiæ eam appellemus ſanctam eccleſiam, & viam ſanctam, vt erubeſcant immundi in ea commorari, & diſcedat ab iniquitate omnis, qui inuocat nomen domini Ieſu, quod eſt ſignaculum, quo ſignatum eſt Dei fundamentum, vt inquit Paulus 2. Tim.2. ipſa autẽ eccleſia,vel ipſe dominus, vocãt nos viatores, ſeu doctos viarũ Dei,id eſt,erudit nos de via Dei,ita,vt qui in aliis rebus ſtulti à mundo iudicantur,docti ſint viarũ domini; &,niſi velint,à via Dei non poſſint aberrare.Neque dura tibi videatur verbi,vocabit,
repeti-

repetitio, quæ non infrequens eſt Hebræis. ceterùm prima Interpretatio ſimplicior eſt.

Mala beſtia. פרץ eſt à verbo, quod rumpere, ſeu irrumpere no- 9
tat, ruptorem, ſeu irruptorem dicere poſſumus: quo nomine & latrones appellantur interdum interpretante Luca locum Ieremiæ cap. 7. Nunquid ſpelunca irruptorum facta eſt domus iſta? ſpeluncam enim latronum interpretatur. irruptor ergo beſtiarum pro irrumpente beſtia, ſeu fera capi poteſt, cuiuſcunque generis ſit, quæ in tranſeuntes irruit, eoſque opprimit. quod intellexit vulgatus, dicens malam beſtiam: vel certè חיות pro animalibus cicuribus accepit, & פרץ pro fera intercipiente vitam, vt ſunt lupi, leones, vrſi &c. quo nomine deſignari homicidam illum, qui ab initio occidere nouit, non dubito: qui iam longè abeſt, neque nocet iis, qui ſunt in Chriſto Ieſu, & quibus datum eſt à domino calcare ſuper ſerpentes, & ſcorpiones &c. perinde autem eſt ibi non inueniri, & poſſe eius caput conculcare: vnde dicitur, *Et ambulabunt liberati*, id eſt tutò vitã degere poterũt, quos dominus liberauerit. eſt autem גאל rem aliò deuolutam, ad ſe reſoluere, ſeu transferre: & iure hereditatis priſtinæ ſibi rurſus aſſerere, & vindicare: licet pro emere ſimpliciter ponatur Leuit. 23. &c. ergo גאולים Dei ſunt aſſerti, liberati, ſeu redempti à domino, & quos ipſe ſibi vendicauit. ſæpe autem in lege dicitur hoc verbum de redemptione, ſeu vendicatione, quæ per propinquum fit iure conſanguinitatis. Leuit. 25. non ſemel. Quid mirum igitur, ſi cùm tribuitur Deo, intelligatur de Dei filio? an non ideo homo factus eſt, & carnem noſtram aſſumpſit, vt propinquus, & cõſanguineus nos venundatos ſub peccato, & in ſatanæ poteſtatem redactos, iure propinquitatis ſanguine ſuo redimeret, ſuoque nos regno aſſereret, ac vendicaret? infrà 44. Ierem. 31. Oſee 13. Mich. 4. &c.

Conuertentur, & venient: hebraiſmus eſt, id eſt, iterum venient, 10
vel ingredientur. verbi enim שוב cum altero verbo conſtructi hic eſt vſus apud Hebræos non infrequens, vt iam non ſemel annotaui: quæ tamen cum Iudæis incredulis, neque adhuc implenda, neque in reditu ex Babylone impleta exiſtimare debemus. non poſſunt enim tam magnificæ promiſſiones ad animarum redemptionem non pertinere. homines ergo, qui ciues Dei eſſe deſiderant, ſiue Iudæi, ſiue Græci, ad nouã Tcion properant, & Ieruſalẽ, nempe eccleſiam Chriſti, & regnũ Dei ingrediũtur. In genere ergo de humano genere, aut gentibus hæc intellige: iſti cũ laude, & ſempiterna lætitia veniunt. quæ nunquã deſinet, quòd æternũ ſit regnum Chriſti, & omnium ſæculorum, vt eſt apud Dauidem. quãuis enim

 plu-

plurima aduerſa inſurgant aduerſus illud,nunquam tamen præua-lebunt. neque quidquam eſt,quod gaudium eccleſiæ ac ſpōſæ Dei poſſit auferre,ſicut neque diuinę caritatis vinculum ſoluere. *Super caput* : metaphora ſumpta eſſe videtur à feminarum conſuetudine, quæ ſuper caput ingentia interdum volumina veſtium,ac lintea-minum ex lauacro afferunt:quo lætitiæ, & gaudij non temporarij abundantiam deſignauit propheta. vel huiuſmodi locutione va-riam,& diuitem ſupellectilem, ac diuitias notauit: quæ quia gau-dium,& lætitiam afferunt,gaudiū vocantur. quod tamen de diui-tiis ſpiritalibus, quibus donantur vocati, ac redēpti intelligamus, neceſſe eſt. Hoc loco,& aliis nō paucis ſcripturæ,videre licet læti-tiam, & exultationē propriā eſſe ſeruorū Dei. quo modo enim nō gaudebunt,qui & quantis malis preſſi fuerūt, & quātò maiora ad-huc eos exſpęctabant cōſiderantes,ſe vidēt domini gratia,ac bene-ficio libertate filiorū Dei donatos ? deflent quidē interdum veterē errorem:ſed fletus ille conſolationum veluti quidā fluuius eſt,non ſolùm quia,vt eſt apud Dauidem,laqueo contrito,ſe liberatos ſen-tiunt ; verùm etiā quia ſuas illas lacrymas Deo gratas eſſe nō igno rant. ſemper igitur gaudēt, & mæror, ac gemitus, quales ſunt ca-ptiuorum,& deſperatorū,longè abſunt ab eis. Orare debemus do-minum noſtrū,vt animū ſimilem huius prophetę nobis concedat, quo quantum ſit Chriſti domini beneficiū agnoſcentes, eius ſem-per laudes decantemus, ſemper in dūo gaudentes. quam felicitatē mundani homines nobis nō inuidēt,quòd eā prorſus ignorant.

CAPVT TRIGESIMVMSEXTVM.

Noua.		Vetus.
ET fuit, quarto decimo anno regis Ezechiæ,aſcendit Senharib rex Aßyrius aduerſus omnes ciuitates Iehuda muratas,cepitq; eas,	1	*ET factum eſt:in quarto decimo anno regis Ezechie,aſcēdit Sēnacherib rex Aſſyriorū ſuper omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas.*
Et miſit rex Aßyrius Rabſakum è Lachis Ieruſalem ad regem Ezekiam cum exercitu graui: & ſtetit in aquæ ductu piſcinæ ſuperioris in via agri fullonis.	2	*Et miſit rex Aſſyriorum Rabſacen de Lachis in Ieruſalem ad regem Ezechiam in manu graui , & ſtetit in aque ductu piſcine ſuperioris, in via agri fullonis.*
Et egreſſus eſt ad eum Eleakin filius Helkie,qui erat ſuper domum, & Sobna ſcriba,et Ioah filius Aſaph commemorator.	3	*Et egreſſus eſt ad eum Eliachim, filius Helchie, qui erat ſuper domū ; & Sobna ſcriba , & Ioahe filius Aſaph à commentariis.*
Dixitq; ad eos Rabſakus; Dicite	4	*Et dixit ad eos Rapſaces ; Dicite*

nunc *Ezechie ;*

Noua.		Vetus.
nunc Ezekię: In hunc modū dicit ille rex magnus rex Aſſyrius. Quę nam eſt confidentia iſta, qua confidiſti?		Ezechię: Hæc dicit rex magnus rex Aſſyriorum. Quę eſt iſta fiducia, qua confidis?
Dixi, fortaſſis verbum labiorum cōſilium, & fortitudo ad bellū? nunc, ſuper quo confidiſti, quando rebellaſti contra me?	5	Aut quo conſilio, vel fortitudine rebellare diſponis? ſuper quem habes fiduciam, quia receſſiſti à me?
Ecce confidiſti ſuper baculo arundineo conquaſſato hoc, ſuper Aegypto: cui quicūque innixus fuerit, & intrabit in manum eius, & perforabit eam; talis eſt Pharao rex Aegypti omnibus, qui confidunt ſuper eo.	6	Ecce confidis ſuper baculum arundineum confractum iſtum ſuper Aegyptum: cui ſi innixus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eam: ſic Pharao rex Aegypti omnibus, qui confidunt in eo.
Et quia dices; Super forti Iehoua Deo noſtro confidimus: an non ipſe eſt, cuius abſtulit Ezechias excelſa, & altaria; & dixit Iudę, & Ieruſalem; Coram altari hoc ſupplicabitis?	7	Quòd ſi reſponderis mihi, In domino Deo noſtro confidimus: non ne ipſe eſt, cuius abſtulit Ezechias excelſa, & altaria: & dixit Iudæ, & Ieruſalem; coram altari iſto adorabitis.
Et nunc cōuentionem fac, quęſo, cum hero meo rege Aſſyrio: & dabo tibi duo millia equorum, ſi poſſis ponere vectores ſuper eos.	8	Et nunc trade te domino meo regi Aſſyriorum: & dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te præbere aſcenſores eorum.
Et quomodo repelles faciem ducis vnius ſeruorum heri mei minorum? & fiduciam habebis tibi ſuper Aegypto pro curribus & iugalibus?	9	Et quomodo ſuſtinebis faciem ducis vnius loci ex ſeruis domini mei minoribus. Quòd ſi confidis in Aegypto in quadrigis, & in equitibus.
Et nunc, an abſque Deo aſcendi aduerſus terram hāc, ad perdendam eam funditus? Iehoua dixit mihi: Aſcende contra terram iſtam, & funditus perde eam.	10	Et nunc, nunquid ſine domino aſcendi ad terram iſtam, vt diſperderem eam? dominus dixit ad me; Aſcende ſuper terram iſtam, & diſperde eam.
Et dixit Eleakim, & Sobna, & Ioab Rabſaka; Loquere, quęſo, ſeruis tuis Syriacè: quandoquidē percipimus nos, & ne loquaris nobis Iudaicè, in auribus populi, qui eſt ſuper murum.	11	Et dixit Eliacim, & Sobna, & Ioahe ad Rabſacē; Loquere ad ſeruos tuos Syra lingua: intelligimus enim, ne loquaris ad nos Iudaicè, in auribus populi, qui eſt ſuper murum.
Et dixit Rabſakus; Nunquid ad herum tuum, & ad te miſit me herus meus, vt loquerer verba hęc? an non ad homines, qui ſedēt ſuper murum,	12	Et dixit ad eos Rabſaces; Nūquid ad dominū tuū, & ad te miſit me dominꝰ meꝰ, vt loquerer oīa verba iſta; & nō potiꝰ ad viros, qui ſedēt ī muro
vt co-		vt

Noua		Vetus.
vt comedant ſtercora ſua, & bibant vrinas ſuas vobiſcum?		*vt comedant ſtercora ſua, & bibant vrinam pedum ſuorum vobiſcum?*
Et ſtetit Rabſakus, *& vocauit voce magna* Iudaicè, *& dixit;* Audite *verba regis magni, regis* Aſſyrij.	13	*Et ſtetit* Rabſaces, *& clamauit voce magna* Iudaicè, *& dixit;* Audite *verba regis, regis magni* Aſſyriorum.
Sic dicit ille rex; Ne imponat vobis Ezekias: *quandoquidem non poterit eripere vos.*	14	*Hæc dicit rex; Non ſeducat vos* Ezechias: *quia non poterit eruere vos.*
Neque fiduciam collocare vos faciat Ezekias *in* Iehoua *dicendo, Eripiendo eripiet nos* Iehoua, *nō dabitur ciuitas hæc in manum regis* Aſſyrij.	15	*Et non vobis tribuat fiduciam* Ezechias *ſuper domino, dicens; Eruens liberabit nos dominus; non dabitur ciuitas iſta in manu regis* Aſſyriorum.
Ne auſcultetis Ezekiam: *ſic enim dicit rex* Aſſyrius: Facite *mecum bene dictionem, & egredimini ad me: & comedet vnuſquiſque vitem ſuam, & vnuſquiſque ficum ſuam, & bibet vnuſquiſque aquam ciſternæ ſuæ,*	16	*Nolite audire* Ezechiam: *hæc enim dicit rex* Aſſyriorum; Facite *mecum benedictionē, & egredimini ad me: & comedite vnuſquiſque vineam ſuam, & vnuſquiſque ficum ſuam; & bibite vnuſquiſque aquam ciſternæ ſuæ,*
Quouſque veniam, & aſſumam vos in terram veſtræ ſimilem, terram frumenti, & muſti, terram panis, & vinearum.	17	*Donec veniam, & tollam vos ad terram, quæ eſt, vt terra veſtra, terrā frumenti, & vini, terram panum, & vinearum.*
Ne forte ſeducat vos Ezekias *dicendo;* Iehoua *eripiet nos. Nunquid eripuerunt dii gentium ſinguli terrā ſuam de manu regis* Aſſyrij?	18	*Nec conturbet vos* Ezechias *dicens,* Dominus *liberabit nos. Nūquid liberauerūt dij gentiū, vnuſquiſq; terrā ſuam de manu regis* Aſſyriorum?
Vbi *eſt Deus* Hamath, *&* Arphad? *vbi dij* Sepharnaim? *etiam ne eripuerunt* Samariam *de manu mea?*	19	*Vbi eſt* Deus Emath, *&* Arphad? *vbi eſt* Deus Sepharuaim? *nunquid liberauerunt* Samariā *de manu mea?*
Quis nam eſt ex his omnibus dijs terrarum, qui eripuerit terram ſuam de manu mea? quo pacto eripiet Iehoua Ieruſalem *de manu mea?*	20	*Quis eſt ex omnibus diis terrarū iſtarum, qui eruerit terram ſuam de manu mea, vt eruat dominus* Ieruſalem *de manu mea?*
Et obſurduerunt, & non reſponderunt ei verbum: quia præceptum regis erat dicentis; Ne reſpondeatis.	21	*Et ſiluerunt, & non reſpōderunt ei verbum. mandauerat enim rex dicens; Ne reſpondeatis ei.*
Et venit Eliakim *filius* Helkiæ, *qui domui præerat, & Sobna ſcriba, &* Ioah *filius* Aſaph *commemorator, ad*	22	*Et ingreſſus eſt* Eliacim, *filius* Helciæ, *qui erat ſuper domū, &* Sobna *ſcriba, &* Ioahe *filius* Aſaph *à com-*

Noua.	Vetus.
ad Ezekiam diſrupti veſtes,& nuntiauerunt ipſi ſermones Rabaskai.	*commentarius, ad Ezechiã ſciſſis veſtibus,& nũtiauerũt ei verba Rabſacis.*

IAM quo pacto liberauerit Deus Ieroſolymitanos ab exercitu Aſſyriorum,narrat, vt Dei potentia,ac bonitas innoteſceret omnibus,& fiduciam in Deum à nobis extorqueat. 1

In graui manu: graues vocat hebraiſmus plurimas res , quas ſermo Latinus non ita vocat . eſtque varia huius vocis explicatio. quidquid enim vel pondus,vel momẽta habere ſignificare volunt, graue vocãt.hîc de exercitu dicitur.nam חיל non raró pro exercitu accipitur.ita loquitur ſcriptura,cùm de exercitu Pharaonis ſermo eſt,& aliis , Quod interpretes dicunt manum validam , hîc manum grauem dixit vulgatus, id eſt , exercitum haud contemnendum , ſed quem formidare meritò poſſet Ieruſalem . Hîc mecum vide Chriſtiane lector,quàm immeritò non nunquam ſoleat populus ſui regis peccatis, regni calamitates adſcribere,,atque imputare. Quis Ezechia ſanctior?at vniuerſas iam ciuitates ceperat Aſſyrius , & inundatione ſua vſque ad collum iam pertingebat , vt ſuprà dictum eſt , vt regnum iam iam amiſſurus videretur. certè regis iuſti iſtæc probatio erat, & peccatorũ populi illius caſtigatio. 2

Et egreſſus eſt. in libr. Reg.additur,Et vocauerunt regem, illi videlicet duces Aſſyrij.nam ad eum deferebant mandata à rege ſuo. rex autem miſit ad eos nuntios hos . & Eleakim quidem dicitur fuiſſe ſuper domum,id eſt,præfectus domus regiæ, quem nos maiorem domus vocamus:Sobna autẽ , vel Sebna ſcriba:at Ioab erat à commentariis,id eſt,qui res publicas,& quæ per ſingula tempora contingebant,in annales redigebat,& hiſtorias temporum conſcribebat.nam participium מזכיר, quod interdum nomen eſt,illud munus videtur notare , quod legimus fuiſſe olim apud quoſdam reges,vt quiſpiam curam haberet commemorandi corã rege, quæ quiſque in regno eius id præclara facinora edidiſſet : & quidquid regem meminiſſe oporteret, regi in mentem reuocaret. quare hîc commemoratorẽ dixi,hoc nomine vocatur Iehoſapha.2 .Sam. 8. 3

Aut quo conſilio &c. vulgatus ſuo more ſenſum expreſſit: Hebræa verba,vt potui,reddidi,quaſi dicat,dux;ego apud me dicebam,eſſent ne verba,quæ ore exeunt,& in aera euaneſcunt , conſilium & fortitudo ad bellum gerendum. (his enim duobus optimè bellum geritur)quòd ſi verba ſunt fortitudo,& conſilium, benè res veſtræ habent ; nam non vobis deſunt : dicitis enim magnifica verba, quòd Iehoua liberabit vos,quòd Aegyptus aderit vobis &c.atſi ni 4

 hil

hil minus eſt cōſiliū,& fortitudo,quàm verba, voſque nihil aliud, quàm verba habetis: quæ eſt veſtra fiducia? Neque nouum videatur,quòd אך pro fortaſſis accipiatur:nam eſt interdum ominantis, vt Gen.44.forſan diſcerpendo diſcerptus eſt:& Pſ.119. Et dixi, For ſitan tenebræ operient me &c.& ſæpius aliàs. at in lib.Regum,pro prima perſona habetur ſecunda אך אמרת &c.dixiſti: & ita habent hoc loco non nulli codices: & hunc habere poteſt ſenſum; Dixiſti fortaſſis verbum hoc labiis tuis:conſilium,& fortitudo ad bellum, eſt,ſupple nobis:vel potius, quia audierat Aſſyrius Iudæos ,dum eſſent in anguſtiis,ſolere ad orationes confugere,& hunc eſſe Ezechiæ animum,& ſuis prædicare,vt clamarent ad Deum,neque alia re ſibi opus eſſe:hoc quippe eſſe conſilium, & fortitudinem ad bel lum &c . Irriſoriè orationes,in quibus fiduciam habebat pius rex, verbum labiorum vocat.Dixiſti,inquit, profectò, vel tantummodo, verbum labiorum eſt conſiliū, & fortitudo ad bellum,& hanc lectionem magis probo:nam quòd אך aliquando affirmet, præſertim initio ſententiæ, vide Gen. 29.1. Sam. 25.Pſ.73.&c. at poſt alias voces, excluſiua eſt.Gen. 10.Loquar tantùm vicee hac. Deut. 28.&c.ergo Ezekias non defuturum incluſis conſilium, ſeu fortitudinem ad bellum prædicabat, modò orationes & preces fide plenas ad Deum funderent. Quod indicat locus 2.Par.32.vbi huiuſcemodi verbis corda virorum Ezekias confortauit,Viriliter agite, & confortamini:nolite timere; neque paueatis regem Aſſyriorum,& vniuerſam multitudinem,quæ eſt cum eo:multò enim plu res nobiſcum ſunt, quàm cum illo . cum illo enim eſt brachium carneum; nobiſcum dominus Deus noſter, pugnatque pro nobis. impius itaque, & cæcus Rabſakus, & Deum, viresque fidei in ipſum & orationis ignorans deridebat Ieroſolymitanos. *Quia receſſiſti*, id eſt,vt receſſeris à me:vel כי pro quando accipitur Quando, inquit,rebellaſti aduerſum me,quæ fuit confidentia tua? legimus autem in lib.Reg.cap.4. Erat dominus cum Ezekia:& in cunctis, ad quæ procedebat, ſapienter ſe agebat: rebellauitque contra regem Aſſyriorum,& non ſeruiuit ei; quaſi indignum ratus,vt tributum ſolueret Aſſyrio, quem pater Ahaz in auxilium aduerſus Syriam,& Iſraelem vocauerat.cui & ſi tunc, cùm hæc agerentur, argentum & aurum miſerat:non tamen legimus,quòd tributum annuatim ſoluendum ſtatuiſſet.quare verum eſt, quod ſuprà cap.13. verſ.8. dictum eſt: Aſſyrium pactum fregiſſe: & quod hic ex libr. Reg.dicimus Ezekiam rebellaſſe.

6 *Arundineum &c.* vel ſic, Atundinem conquaſſatam iſtam: pronomen autem accipi videtur pro particula expoſitiua,Nempe,Videli-

delicet &c. atque huiuſmodi ſimilitudine notat, quòd Aegyptij non ſolùm non iuuarent Ieroſolymitanos; ſed quòd, dum iuuare videntur, potius nocerēt, ac læderēt. talia autē ſunt omnia humana auxilia, præſertim ea, ad quę deſerto, ac neglecto Deo cōfugimus.

Quòd ſi reſponderis: doctè ſenſum vertit. & quia dices, id eſt, dice 7
re potes, vel ſoles; (hic enim vſus eſt ſæpe numero futuri) Fiduciam in Aegyptum eleuauerat Rabſakus, quam habere plurimos ex Iudæis nouerat, vt ſuprà diximus: iam fiduciam in Deum, quam ſciebat pium regem Ezekiam præſeferre, ac prædicare, labefactare nititur. Quo in loco interim animaduerte, quàm calleat res hoſtium dux iſte, & quàm aſtutè vera aſſumat, vt falſum colligat. nouerat non vſq; adeò potuiſſe toti populo placere regis Ezekiæ zelum, quando excelſa abſtuliſſet, & populum, vt tantùm Ieroſolymis adorarent, compuliſſet: tum quia id tolerauerant, qui ipſum præceſſerant reges, tum etiam quia libertatem, quam ſemper populus ſartā tectā habere vult, & mordicus tenere, tollere videbatur. his adde, quòd vel ignorans legem Dei, vel conſuetudine populi abuſus, opus illud ipſi Deo, aut non placere affirmat, aut ſaltem id perſuadere Iudæis conatur. quod ſi obtineret, iam fiduciā in Deum ſe deieciſſe, ac prorſus euertiſſe putabit. quo enim pacto illi confidas, cui noceas? ergo & religione Deum nobis propitium eſſe poſſe, & ſuperſtione iratum inſinuabat, Deumque, iuxta Senecæ conſilium, obſequio in proſperis rebus nobis conciliandum, non criminibus irritandum, vt in aduerſis, cum fiducia inuocatus, adeſſe velit, quamuis eſſet impius iſte dux, nos docebat.

Et nunc. hebraiſmus, igitur. Nunc ergo. *Trade te domino meo.* ver 8
bum ערב. propriè miſtionem notat, ac de omnium ferè rerum miſtione dicitur, vt iuxta materiā ſubiectam reddere oporteat. ergo & de pactis dicitur, vbi ex vtraque parte fides datur, & in fœdere, atque amicitia animi coeunt, & quodammodo commiſcentur. vnde hic quidam per dare obſides, alij verbo oppignerandi, vulg. verbo tradendi vertunt. ego conuentionem facere dixi. & ſi quidem actiuè accipias, verbum quartæ, reddere poteris, oppignera dominum meum, id eſt, deuince muneribus, vel obſidibus, vel te in manus eius tradendo &c. ego tamen propter id, quod ſequitur, verbo deponendi libenter redderem: depone [quidquam] cùm domino meo: quod ſi det duo millia equorum, non des eorum aſcenſores &c. licet & de aliis conuentionibus poſſit intelligi.

Et quomodo ſuſtinebis, id eſt, ſuſtinere poteris. nos etiam Luſita- 9
ni verba ſuſtinendi, vel etiam exſpectandi, pro fortiter reſiſtere, ſeu ferre vtimur. Aiunt autem quidam verbum שוב in hiphil

hiphil conſtructũ cum nomine faciei in ſententia negatiua ſignificare, auerſari: at in affirmatiua ſuſtinere, ferre &c. & hunc locum adducunt. ſed ego vbiq; ſuam ſignificationem puto retinere poſſe, nempe redire facere, id eſt, reprimere, ſeu repellere, aut quid ſimile. *Quòd ſi*: vulgatus hæc ſequentibus videtur connectere: poſſunt tamen ſuperioribus aptari: Non habes aſcenſores duorum millium equorum: quare neque vni ex minoribus ducibus poteris reſiſtere, & adhuc habebis fiduciam in Aegypto &c. *In quadrigis*. רכב, id eſt, currum collectiuè, vt ſæpe aliàs hic accipio, vulgo carruale. at פרשים vbique pro iugalibus accipio, id eſt, animalibus, quę iunctim currum trahunt. de qua voce iam ſuprà non vno tantùm loco dictum eſt. Ieroſolymitani autem equos, & quadrigas exſpectabant ex Aegypto: atq; ita accipio lamed, pro curribus, & iugalibus, id eſt, vt inde habeatis currus, & iugalia. ſtultum autem eſſe affirmat, currus, & equos exſpectare, quandoquidem aſcenſores non haberent &c.

10 *Et nunc*, id eſt, adde, omitto, prætereo, quòd non ſine domini voluntate &c. Aliunde adhuc fiduciam in Deum vult euertere. ad verbum præter Iehoua, vel ſine; non inconſulto domino, immo præcipiente domino Deo veſtro hanc prouinciam ſuſcepi. inanis ergo eſt veſtra in ipſum fiducia.

11 *Syra lingua*. Aramithicè, ſeu lingua Aramea. *Intelligimus enim*, vel callemus enim hebr. nam audientes nos: non dum enim Iudæis in Babylonem tranſlatis, Chaldaicam linguam, quæ in multis Syriæ prouinciis communis erat, pauci tantùm intelligebant: ſicut poſtquam illinc reuerſi ſunt, non omnes Hebraicè ſciebant, ſed docti tantùm, & ſcripturis aſſueti à pueritia: qua ratione factũ eſt, vt in Chaldaicam linguam ſcripturæ verterentur, erat enim illa iam vulgata, eò quòd pauciſſimi eſſent ex Iudæis, qui in Chaldæa nati non fuiſſent. vnde Chriſti tempore ſermo vernaculus erat Syriacus, aut ſaltem miſtus ex vtraque lingua quamuis alioqui affines ſint ambæ linguæ, & altera alterius dialectus. *In auribus populi*, id eſt, audientibus iis, qui ſuper muro ſunt: exeuntibus enim legatis ad colloquendum cum Aſſyriis, multi, vt fit, in murum aſcenderant, vt viderent, quid inter eos ageretur.

12 *Et non potius ad viros*. Aſtutus Aſſyrius dux: populum in ſententiam ſuam adulationibus, quæ apud vulgus plurimùm valent, pertrahere aggreditur occaſione ſumpta à timiditate, quam in legatis ſubolfecerat: & qui ea, quæ dicebat, vt regi nuntiarent, præcipiebat: iam ad populum ſe miſſum profitetur. quare & eorum vices dolere ſe inſinuat, & in regem, ac principes inuidiam exci-

tati

tat: ſciebat enim impetitæ multitudinis ingenium, ac quàm præceps ſit ad iudicandum, reges ſibi tantùm conſulere, & ſubditorum miſeriis non tangi. *Vrinam pedum ſuorum*: in textu Bibliorum eſt nomen plur. cum affixo pronomine שיניהם; eſtque nomen Chaldæum, quod retinuit Ieſaias, ſicut quod præceſſit, mox dicturus ſum. at in margine ſcriptum eſt מימי רגלים, id eſt, aquas pedum: ſic enim honeſtè vrinam circumloquuntur, ſicut honeſtè dicunt, de inter pedes pro de genitalibus, de qua forma iam dixi non nihil in comm. in illa verba, dominus legifer noſter &c. *Stercora*. in textu eſt nomen חראים, quod etiam Chaldaicum eſt, & ſtercora notat. nam חר illis eſt foramen. peregrinas itaque voces honeſtatis gratia retinuit Ieſaias. in margine autē eſt צואתם, quod egeſtionem deſignat Hebræis. qui locus fecit, ne multum fidei adhiberem ſententiæ non nullorum Rabinorum, neq; ineruditorum, qui dicunt lectionē marginalem, non eſſe variā lectionem, ſed eſſe germanam: & quamuis in textu aliter ſcribatur; proferendas tamen eſſe voces iuxta lectionem, quæ in margine eſt.

Et fletit, & clamauit, id eſt, obfirmato animo, ac pertinaci cla- 13
mauit, ſeu vocauit. compellabat autem viros, qui ſuper muro erant idque Iudaicè: vt videas, non eſſe rogandos hoſtes, neque committendum, vt quidquam, niſi virile, & forte perſentiant in noſtris. *Regis magni*. emphaſim habet ה repetitum in Hebræo. Regis illius magni.

Neque fiduciam tribuat. יבטח, id eſt, fidere faciat. ſciebat enim po- 14
pulum non niſi perſuaſum à rege, in Deum confidere, cuius pietas nota erat ipſis etiam hoſtibus. Cùm autem magna ſit omnium regum inter ſuos auctoritas; quorum tamen nota eſt religio, & fides, ac vitæ totius ſanctitas, facilè populum, etiam reclamantem, in officio continent, & perdurare in aduerſis faciunt. quare, vt ego quidem ſentio, ſi quiſquam eſt, qui boni communis amore tenetur, & regnum, ſeu remp. benè adminiſtratam cupit videre; vitę ſanctitatis, atque erga Deum pietatis opinionem principi, quoad eius fieri poteſt, conciliet. Si autem quęras à me, qua ratione huiuſcemodi opinionem populus de principe concipere poſſit: reſpondebo, vt eſt apud Xenophontem; talis ſit: neque enim aliud eſt ad eam conſequendam efficacius ipſa veritate, id eſt, vt reuera talis ſit.

Facite mecum benedictionem: hebraiſmus eſt; nomen enim bene- 15
dictionis copiam, & largitatem notat: quaſi dicat; Ne ſitis erga me parci, ſed magnificè, ac liberaliter mecum agite, nempe ſumma fiducia, atque omni timore depoſito, ad me egredimini, veſtri curam

ram

ram mihi meæque fidei credentes. quod ſi præſtiteritis, comedet quiſque &c.eritis veſtrarum rerum dñi,meque pro hoſte, patrem habebitis &c.Sed non poteſt latêre hoſtilis animus:abſurda enim plerunque petit:ſi enim fides adhibenda eſt; cui potius adhibenda in iis,quæ non videntur, hoſti ne, an optimo regi noſtri generis, eiuſdemque religionis amantiſſimo? Fidem exigebat à primis parentibus hoſtis ille mendacij omnis pater: & cùm nihil oſtenderet,ob quod ſibi potius,quàm Deo creatori fidem adhiberent; tamen obtinuit,vt nulli minus,quàm ei,qui fidem iure optimo exigit, homo fidem adhibere videatur. quam miſerabilem conditionem nunquam ſatis admirabor. *Et comedet vnuſquiſque:* verba Comedite, & Bibite, poſſunt quoque in forma præteriti legi: quod propter vau, in futurum vertitur: & comedet, id eſt, comedere poterit: vitem verò ſuam comedere, hebraiſmus eſt: quo & nos vtimur,id eſt ea frui,& ex eius fructibus comedere.

16 *Tollam vos &c.* impotens animus occultare omnino conſilium nequit: & cùm captiuitatem meditaretur, aliis nominibus inuidiam declinat. Sed interim animaduerte eum nihil in promptu promere, aut exhibere,ſed omnia in futurum promittere. quod miſericordiæ Dei adſcribi omnino debet. nam ſi qui à veritate auertere alios nititur;mox quæ grata eſſent,in manus traderet,vix quiſquam eſſet à deceptione immunis: at cùm & Deus & hoſtis in futurum promittant,deliberandi, ac decernendi locus datur, vter fide ſit dignior:præter hoc,quòd ſi ad præſentia animum abiiciamus,ſtatim quid reſpondere debeamus, ex ipſius hoſtis verbis habebimus. Non ne ſic reſpondere iſti poterant? Aliam mihi terram huic ſimilem commemoras: illam nos nequaquam videmus: hanc nos poſſidere ſine, ſi nos diligis, quam tu illi alteri ſimilem eſſe affirmas.

18 *Neque conturbet.* non niſi in tertia legitur יסית quod vulg. verbo incitandi reddere ſolet, Deut.13. Ioſ.15. 1.Sam. 26. &c.quod tamen Iob. 36. verbo ſaluandi, ac ſuperandi reddidit. ego certè putarem eſſe idem verbum, quod שית, id eſt, poſuit: & in tertia eſſe idem quod perſuadere,eadem phraſi, qua nos vtimur Luſitani; poſuit me, vt bellum gererem, id eſt, mihi perſuaſit. atque ita reddēdus eſt locus Deut. 13. Si incitauerit te frater, id eſt, ſi te in hoc conſtituerit,ſi tibi perſuaſerit: & Ioſ. 15. Perſuaſit ei, vt peteret à patre agrum & ceteri loci. Locus ergo Iob. 36. in quo bis ponitur hoc verbum variè conſtructum, neſcio, quàm benè à pleriſque redditur, quem ego ſic redderem, Inſuper & deponet te de ore anguſtiæ latiſſimæ, quæ fundamentum ſub ſe non habet: & mox,

mox,Ira quoque ne perſuadeat tibi in ſufficientia,id eſt ad exceſ-
ſum,& magna largitio non inclinet te . quem ſenſum doctè ex-
preſſit vulgatus. hinc nomen deſcendit,quod pallium,ſeu velum,
quod ſuper ponitur,notat. Hæc diffuſius tractaui , quòd viderem
etiam à viris doctis huius verbi ſignificationem , & acceptionem,
atque hanc,quam apetui,cognationem à pleriſque ignorari: licet
ſenſum vulgatus ſemper ſit aſſecutus,vt nequeam ſatis mirari præ-
cipitantiam eorum, qui paſſim immeritò vulgatam editionē reii-
ciunt.Ergo hic verbo perſuadendi,ſeu decipiēdi rectè vertas.*Nun-
quid liberauerunt*: inſcitiam ſuā prodit: qui quantum diſtaret Deus
Iudæorum à diis gentium, neſciebat . at non eſt Deus noſter, vt
dij eorum.nam illi ſunt opera manuum hominum,& in eis homi-
nes quæcunque volunt , faciunt: Deus autem noſter in cælo om-
nia quæcunque voluit,fecit. Quæ profectò cogitatio nos vbique
decet. nam hoſtis noſter,eò quòd ſciat , quanta hinc nobis bona
proueniant;in hoc totus eſt, vt nobis.perſuadeat , Deum noſtrum
ab aliis nihil differre .

Nunquid. כי , & quando liberauerunt &c. vel etiam ne. nam 19
כי interdum interrogat, vt ſuprà 29. Num dicet factura &c. &
Deut. 20. in lib. Reg. adduntur duo alia nomina locorum , ſed
hoc non vrgebat : nam erant dij alieni . maiorem vim certè ha-
buiſſet,ſi dixiſſet ; Num Iehoua liberauit Iſraelitas de manu mea?
ſed neque hoc vim magnam habuiſſet, niſi oſtendiſſet , Samarita-
nos in Iehoua habuiſſe fiduciam.

Vt eruat dominus &c. כי hîc interrogat vt ſuperiori verſu, Num igi 20
tur: quaſi dicat, ego integras prouincias ab aliis diis recepi : nun-
quid ergo,vel quo pacto igitur,vel qui fiet ergo, vt Iehoua vnā ci
uitatem de manu mea liberet ? immo quia illi non liberauerunt,
Iehoua hanc liberabit , vt inimici ipſi ſint iudices,& videant quid
Iehoua ipſe ceteris diis præſtet.

Et ſiluerunt . verbum חרש non ſilere , ſed ceſſare notat . vnde & 21
pro obſurdeſcere capitur. Mich. 7. Et aures eorum ceſſabunt , id
eſt,obſurdeſcent . nos etiam Luſitani cauſſam pro effectu ponen-
tes,obſurdeſcere,non reſpondere dicimus , ac pro tacere vſurpa-
mus: & eum , qui non reſpondet , an ſit ſurdus, rogamus. poteſt
etiam reddi: Et immoti remanſerunt , neque reſponderunt &c.
Quia preceperat &c. ecce quantum obtinuerat regis pij auctoritas
apud plebem.

CAPVT TRIGESIMVMSEPTIMVM.

Noua.

ET *factum eſt, cùm audiſſet rex* 1
Ezekias, tunc diſrupit veſtimen
ta ſua, & operuit ſe ſacco, & venit in
domum Iehoua.

Et miſit Eliakim *præpoſitum do-* 2
mus, & Sobnam *ſcribam, & ſeniores*
ſacerdotum opertos ſaccis ad Ieſaiam
filium Amos *prophetam.*

Et dixerunt ei; Sic dicit Ezekias, 3
Dies *anguſtiæ, caſtigationis, & exe-*
crationis dies iſte: quia venerunt filij
vſque ad fracturam, & non eſt vis
ad pariendum.

Si fortè audiat Iehoua Deus *tuus* 4
verba Rabſaki, *quem miſit rex* Aſſy-
rius dominus ipſius, vt conuiciaretur
Deum viuentem: & obiurgauit ver-
bis, quæ audiuit Iehoua Deus *tuus,*
& leuabis orationem pro reliquiis,
quæ inuentæ ſunt.

Venerunt *itaque ſerui regis* Eze- 5
kiæ ad Ieſaiam.

Dixitque *illis* Ieſaias; *Sic dicetis he* 6
ro veſtro; In hunc modum dixit Ieho-
ua; Ne timeas propter verba, quæ au-
diſti: quibus probris affecerunt me
pueri regis Aſſyrij.

Ecce ego pono in eum ſpiritum, & 7
audiet famam, & reuertetur in ter-
ram ſuam; & proſternam eum gladio
in terra ſua.

Et reuerſus eſt Rabſakus, *et inue-* 8
nit regem Aſſyriorum expugnantem
Lobnah: *nam audierat, quòd receſ-*
ſiſſet ex Lachis.

Et audiuit de Tirhakah *rege* Ae- 9
thiopiæ dicere; Egreſſus eſt, vt tecum
prælietur. & audiuit, & miſit lega-
tos ad Ezekiam *dicendo:*

Sic

Vetus.

ET *factum eſt: cùm audiſſet rex*
Ezechias, ſcidit veſtimēta ſua,
& obuolutus eſt ſacco, & intrauit in
domum domini.

Et miſit Eliachim, *qui erat ſu-*
per domum, & Sobnam *ſcribam, &*
ſeniores de ſacerdotibus opertos ſaccis
ad Iſaiam *filium* Amos *prophetam.*

Et dixerunt ad eum, Hæc *dicit* E-
zechias, Dies tribulationis, & corre-
ptionis, & blaſphemiæ dies hæc: quia
venerunt filij vſque ad partum, &
virtus non eſt pariendi.

Si quomodo audiat dominus Deus
tuus verba Rabſacis, *quem miſit rex*
Aſſyriorum dominus ſuus ad blaſphe-
mandum Deum *viuentem, & expro-*
brandum ſermonibus, quos audiuit
dominus Deus *tuus: leua ergo oratio*
nem pro reliquiis, quæ repertæ ſunt.

Venerunt *ergo ſerui regis* Ezechiæ
ad Iſaiam.

Et *dixit ad eos* Iſaias; Hæc *dicetis*
domino veſtro; Hæc *dicit dominus;*
Ne *timeas à facie ſermonum, quos au*
diſti, quibus blaſphemauerunt pueri
regis Aſſyriorum *me.*

Ecce *ego dabo ei ſpiritum, & au-*
diet nuntium, & reuertetur ad ter-
ram ſuam; & corruere eum faciā gla-
dio in terra ſua.

Reuerſus *eſt autem* Rabſaces, *&*
inuenit regem Aſſyriorum *præliātem*
aduerſus Lobnā: *audierat enim, quia*
profectus eſſet de Lachis.

Et *audiuit de* Tharaca *rege* Ae-
thiopiæ dicentes; Egreſſus eſt, vt pu-
gnet contra te. quod cùm audiſſet, mi
ſit nuntios ad Ezechiam *dicens:*

Hæc

Noua. | *Vetus.*

10 *Sic dicetis Ezekiæ regi Iudæ dicendo ; Ne imponat tibi Deus tuus in quem tu confidis dicendo, Non dabitur Ieruſalem in manu regis Aſſyrij.*

Hæc dicetis Ezechiæ regi Iudæ loquentes; Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis, dicens; Nõ dabitur Ieruſalem in manũ regis Aſſyriorũ.

11 *Ecce tu audiſti, quæ fecerunt reges Aſſyrij omnibus terris, vt anathematizarent eas, & tu eripieris?*

Ecce tu audiſti omnia, quæ fecerũt reges Aſſyriorũ omnibus terris, quas ſubuerterũt, & tu poteris liberari?

12 *An eripuerunt eas dij gentium, quas funditus perdiderũt patres mei Gozam, & Haran, & Receph, & filios Eden, qui erant in Thelaſad?*

Nunquid eruerunt eos dij gentium, quos ſubuerterunt patres mei, Gozam, & Haran, & Reſeph, & filios Eden, qui erant in Thalaſſar.

13 *Vbi rex Hamat? & rex Arphad, & rex ciuitatis Sepharnaim, Hena, & Euah?*

Vbi eſt rex Emath, & rex Arphad, & rex vrbis Sepharnaim, Ana, & Aua?

14 *Et accepit Ezekias litteras de manu legatorum, & legit eas: & aſcendit domum Iehoua, & expandit eas Ezekias coram Iehoua.*

Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, & legit eos : & aſcendit in domum domini, & expandit eos Ezechias coram domino.

15 *Et deprecatus eſt Ezekias Iehoua dicendo:*

Et orauit Ezechias ad dominum dicens;

16 *Iehoua tzebaoth Deus Iſrael, qui inſides Cherubinis : tu es Deus ſolus omnibus regnis terræ: tu feciſti cælos, & terram.*

Domine exercituum Deus Iſrael qui ſedes ſuper Cherubim: tu es Deus ſolus omnium regnorum terræ: tu feciſti cælum, & terram.

17 *Inclina Iehoua aurem tuam ; & audi: aperi Iehoua oculum tuum, & vide, & audi omnia verba Senherib quæ miſit, vt conuiciaretur Deum viuentem.*

Inclina domine aurem tuam, & audi: aperi domine oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Senacherib. quæ miſit ad blaſphemandum Deum viuentem.

18 *Verè Iehoua exſiccarunt reges Aſſyrij omnes terras & terrã eorum:*

Verè enĩ domine deſertas fecerũt reges Aſſyriorũ terras, & regiones earũ.

19 *Et dederũt deos eorum in ignem, non erant quippe dij. quinimmo opus manuum hominis, lignum, & lapis; & abſtulerunt eos.*

Et dederunt deos earum igni: non enim erant dij, ſed opera manuũ hominum, lignum, & lapis; & comminuerunt eos.

20 *Et nunc Iehoua Deus noſter, ſalua nos de manu eius: & ſciant omnia regna terræ, quòd tu Iehoua ſolus es.*

Et nũc domine Deus noſter, ſalua nos de manu eius: & cognoſcãt omnia regna terræ, quia tu es domin⁹ ſolus.

21 *Et miſit Ieſaias filius Amos ad Ezechiam dicendo: Sic dicit Iehoua* Deus

Et miſit Iſaias filius Amos ad Ezechiam dicens ; Hæc dicit Dominus Deus

Noua. | **Vetus.**

Deus Iſrael, ſuper quibus deprecatus
es me de Senherib regē Aßyrio.

Deus Iſrael; Pro quibus rogaſti me de
Senacherib rēge Aſſyriorum.

Hoc eſt verbum, quod locutus eſt 22
Iehoua, Deſpexit te, ſubſannauit te
virgo filia Tcion: poſt te caput agita-
uit filia Ieruſalem.

Hoc eſt verbum, quod locutus eſt
dominus ſuper eum, Deſpexit te, &
ſubſannauit te virgo filia Sion: poſt
te caput mouit filia Ieruſalem.

Quem conuiciatus es, & probrũ 24
affeciſti? et contra quem extuliſti vo
cem; & leuaſti in excelſum oculos
tuos? contra ſanctum Iſraelis.

Cui exprobraſti, et quem blaſphe
maſti, & ſuper quem exaltaſti vo-
cem, & leuaſti altitudinem oculorum
tuorum? ad ſanctum Iſrael.

Per ſeruos tuos conuiciatus es con 24
tra dominum: & dixiſti; In multitu-
dine curruum meorum ego aſcendi cel
ſitudinem montium, & latera Liba-
ni, & præſcidi altitudinem cedrorum
eius, electionem fraxinorũ eius: et ve
ni in excelſum extremitatis eius, ſyl-
uam Carmeli eius.

In manu ſeruorum tuorum expro-
braſti domino: & dixiſti; In multi-
tudine quadrigarum mearum ego aſ-
cendi altitudinem montium, iuga Li-
bani, & ſuccîdam excelſa cedrorum
eius, & electas abietes illius: et introi
bo altitudinem ſummitatis eius, ſal-
tum Carmeli eius.

Ego fodi, et bibi aquã, & exſiccaui 25
plãta pedum meorũ oẽs riuos Aegypti.

Ego fodi et bibi aquã, & exſiccaui
veſtigio pedũ mei oẽs riuos aggerum.

An non audiſti iam olim, quid fe 26
cerim à diebus prioribus, & forma-
ui ipſum: nunc adduxi eum, & erit,
vt corruant in aceruos obrutos ciuita
tes munitæ.

Nũquid nõ audiſti, quæ olim fece-
rim ei ex diebus antiquis? ego plaſma
ui illud. et nũc adduxi, et factũ eſt in
eradicationem collium compugnan-
tium, & ciuitatum munitarum.

Et habitatores ipſarum breues ma- 27
nu conſternabuntur, & pudefient:
erunt herba agri, & viror graminis,
fœnum tectorum, & ariditas ante
culmum.

Habitatores earum breuiata manu
contremuerunt, & confuſi ſunt: fa-
cti ſunt ſicut fœnum agri, & gra-
men paſcuæ, & herba tectorum, quæ
exaruit antè quàm matureſceret.

Et ſedere tuum, et exire tuum, & 28
ingredi tuum noui, et cõmoueri tuum
contra me.

Habitationem tuam, et egreſſum
tuum, & introitum tuum cognoui, et
inſaniam tuam contra me.

Quia commoueri tuũ contra me, et 29
tumultuatio tua aſcẽdit ad aures meas
iam ponam ſpinã meam in naſo tuo, ha
benas meas in labijs tuis, & redire
te faciam per viam, per quam veniſti.

Cùm fureres aduerſum me, ſuper-
bia tua aſcendit in aures meas: po-
nam ergo circulum in naribus tuis, et
frenum in labiis tuis, & reducam te
in viam, per quam veniſti.

Et hoc tibi ſignum; Comede hoc 30
anno deciduum; et anno ſecundo ſpon
te

Tibi autẽ hoc erit ſignũ, Comede hoc
anno, quæ ſponte naſcuntur; et in an-
no

Noua.

*te naſcẽs: & anno tertio ſerite, & me
tite, & plantate vineas, & comedi-
te fructum earum.*
Et addet euaſio domus Iehuda, 31
*quæ derelicta eſt, radicem deorſum,
& fructum edet rurſum.*
Nam de Ieruſalem exibunt reli- 32
*quiæ, & euaſio de monte Tcion. Zelus
Iehoua tcebaoth faciet hoc.*
Iccirco ſic dixit Iehoua de rege 33
*Aſſyrio; Non ingredietur ciuitatem
hanc, neque iaculabitur in eam ſagit
tam; neque præoccupabit eã ſcutum,
neque fundet iuxta eam aggerem.*
Per uiam, per quam venit, reuer- 34
*tetur, & in hanc ciuitatem nõ intra-
bit; fidelis ſermo Iehouæ.*
Et circummuniam ſuper ciuita- 35
*tem hanc propter me, & propter Da-
uid ſeruum meum.*
Et egreſſus eſt Angelus Iehouæ, 36
*& percuſſit in agmine Aſſyriorum
centum octoginta quinque millia, &
ſurrexerunt mane, & ecce omnes ipſi
cadauera mortuorum.*
Et receſſit, & abiit, ac reuerſus 37
*eſt Senherib rex Aſſyrius, & reſedit
in Niniue.*
Et fuit, cùm ipſe ſupplicaſſet in do 38
*mo Neſroc Deo ſuo, & ad Armelech;
& Serercer filij eius percuſſerunt eũ
gladio, & ipſi euaſerunt in terram
Ararat, & regnauit Aſarhadon fi-
lius eius pro eo.*

Vetus

*no ſecũdo pomis veſcere: in anno autẽ
tertio ſeminate, & metite et plãtate
vineas, & comedite fructum earum.
Et mittet id, quod ſaluatũ fuerit de
domo Iuda; et quod reliquũ eſt, radi
cẽ deorſum; & faciet fructũ ſurſum.
Quia de Ieruſalem exibunt reli-
quiæ, & ſaluatio de monte Sion. Ze-
lus domini exercituum faciet iſtud.
Propterea hæc dicit domin⁹ de re-
ge Aſſyriorum; Non intrabit ciuitatẽ
hanc, & non iaciet ibi ſagittam, &
non occupabit eam clypeus, & non-
mittet in circuitu eius aggerem.
In via, qua venit, per eam reuer-
tetur, & ciuitatem hanc non ingre-
dietur, dicit dominus.
Et protegam ciuitatem iſtam, vt
ſaluem eam propter me, & propter
Dauid ſeruum meum.
Egreſſus eſt autem Angelus domi
ni, & percuſſit in caſtris Aſſyriorum
centum octoginta quinque. & ſur-
rexerunt mane, & ecce omnes cada-
uera mortuorum.
Et egreſſus eſt, & abiit: & reuer
ſus eſt Senacherib rex Aſſyriorum,
& habitauit in Niniue.
Et factum eſt, cùm adoraret in tẽ
plo Neſroch Deum ſuum, Adramelech
& Saraſar filij eius percuſſerunt eum
gladio, fugerunt'que in terram Ara-
rat, & regnauit Aſarhadon filius
eius pro eo.*

SCIDIT *veſtimẽta* &c. diſruptio veſtium, & ſaccus, olim mœro- 1
ris ſymbolum erat, & dimiſſionis animi, quæ in Dei caſtigatio
nibus nobis omnino neceſſaria eſt. nam non dolere, non ad fla-
gellantem reſpicere, obdurati animi eſt, quem odit dominus: con-
tritum autem, & humiliatũ adeò nõ deſpicit, vt vel impio Achab

ſaccus,& humiliatio profuerint. *Intrauit in domum domini:* duo hæc ſemper pij homines coniūxerunt,carnis uidelicet afflictionem,ſeu macerationem cum oratione.Humiliabat Dauid ieiunio animam ſuam, & oratio in ſinu ipſius uoluebatur, vt rota: neque enim decens eſt deprecantis habitus, & auxilium implorantis erecta ceruix & hilaris ridens ve facies: compreſſa autem mens, & in anguſtiam veluti redacta, preces magna vi ſurſum emittit, iuxta illud, Oratio humiliantis ſe cælum penetrat. his accedit, quòd nihil afflictum animum ſic recreare ſoleat, vt coram Deo ſe ipſum effundere, quem ſcit, & ad miſericordiam flecti ſolere, & poſſe eripere ſupplices. Neque prætereas, quòd quamuis in domo ſua orantem exaudire poſſet dominus: maluit tamen rex in templum domini venire,quod domus Dei ideo dicitur,quia ibi habitet, & frequentius adſit orantibus, iuxta verba illa Salomonis, quando primam orationem in ea domo ad Deum orauit.

2 *Et miſit* &c. Eleakim, & Sobnam: illum quidem domus regiæ præpoſitum, hunc autem ſcribam cum ſenioribus ſacerdotum ad Ieſaiam: Hic vides primo poſt Deum loco habitum prophetam domini: rex quidem in domum domini properat: præcipuos autem, & quorum erat in ciuitate non parua dignitas, ad prophetam ire iubet: & rex ipſe apparet coram Deo, ſacco obuolutus: illos verò etiam ſacco opertos ad Ieſaiam mittit: Deum propitium optabat; ſed & eum, quem mediatorem, atque interceſſorem inter Deum, & populum nouerat, ad miſericordiam quoque mouere volebat. Non ne ſufficiebat Deus? quorſum ad hominem mittit? nihil nobis cum hæreticis commune eſt.Sanctos viros tam viuentes,quàm defunctos interpellabimus, & veluti mediatores, vt rē noſtrā apud Deum agant,deprecabimur.Interim mecum conſidera, quanta ſit viri ſancti dignitas,etiam in hac vita,quem rex tanti facit.

3 *Dies blaſphemie*, ſeu execrationis: videturque referendum vel ad verba ducis Aſſyrij: vel dies hic eiuſmodi eſt, quem meritò quiſpiam maledictis inſectetur, atq; execretur, quòd ſit tribulatione, & caſtigatione plenus. *Venerunt filij* &c. periphraſis eſt Hebræis forma prouerbiali, qua & ſummos dolores, & ingentia pericula, reſque ferè deſperatas ſignificant. accedente enim ad exitum fœtu,& ad arctiorem locum perueniente, orificium videlicet matricis,quod cedit vi, ac planè diſrumpitur, vnde & fracturæ nomine Hebræis ſignificatur; maximè tunc neceſſarij ſunt nixus, ac vires parturienti:quibus deficientibus,iam iam mors exſpectanda eſt.

Si quomodo audiat. אולי fortè, fortaſſis: neque iam eſt Hebræis dubitantis, quàm benè ominantis, & ſperantis, & committentis aliquid

aliquid meliori euentui. Luc. Act.8. videtur reddidiſſe εἰ ἄρα. pæ-
nitentiam age ab iſta malitia tua,& roga Deum , ſi fortè remitta-
tur tibi cogitatio cordis tui . ego igitur ſic reddidi,ſi fortè audiat:
& videtur connectendum cum poſterioribus verbis verſus, & le-
uabis orationẽ, vt ſit hyſteron proteron, vt quod prius dicendum
erat, poſterius dicatur in hunc modum; Vires non ſunt ad parien-
dum: leuabis ergo orationem , ſi fortè audiat Iehoua &c. *Audiat:*
in hoc verſu priori loco , audire, pro attendere capitur:poſteriori
pro ſimplici auditione . *Leuare orationem*: dicunt Hebræi eadem
phraſi,qua lenare parabolam Num. 23. Leuare rumorem Exod.
23. Lenare conuicium Pſal. 15. Leuare prophetiam 2. Reg. 9.
id eſt , auctorem eſſe,ſeu incipere. *Quæ repertæ ſunt* . id eſt , quæ
remanſerunt. eadem nos phraſi vtimur, inueniri , pro remanere.
mouere autem ad commiſerationem volebat : indignum quip-
pe videbatur,populum,quem Deus ſuper arenam maris multipli-
candum fore promiſerat , adeò in paruum numerum redactum
fuiſſe , vt eſſent , veluti reliquiæ, hinc ,atque illinc conquiſitæ
&c. vbi certè vides in maximis periculis ſingulare refugium eſſe
orationem.

Et venerant ſerui regis : inuerſus eſt ordo, quod familiare eſt He- 5
bræis ſcriptoribus.

Quibus blaſphemauerunt me , ſeu probris affecerunt : hoc potiſſi- 6
mùm angebat pium regem, ꝙ verbis ſuis Aſſyrij, veluti cõuiciis,
Deũ inſectarentur, & probris afficerẽt,vt qui intelligeret, ob ſce-
lera id interdũ Deũ permittere: ſicut cùm Turcę Chriſtũ dominũ
inſectabãtur, & nomen eius ſanctiſſimum probris proſcindebant,
Conſtantinopolim captam primò ingreſſi: quod cùm impunitum
manet,euidens eſſe iræ diuinę iudicij in populum ſuum, nequa-
quam dubitamus;qui ſi piè viueret,& Deũ piè coleret,neutiquam
à Deo ita relinqueretur in prædã beſtiarum, cùm igitur hoſtes fi-
dei impunè Deũ conuiciis laceſſunt: intelligere oportet, nos eſſe,
qui nomen Dei contaminamus,& probris afficimus,quemadmo-
dum pius hic rex à verbis blaſphemis timebat &c.

Dabo ei. hebr. pono in eum , vel in eo ſpiritum, id eſt, immit- 7
tam ventum . eſt phraſis, qua nos vtimur , venier per aera nun-
tius, vel rumor, id eſt, citiſſimè,& non expectatus, & quaſi incer-
to auctore;veluti ſi vento aduceretur.Quid ſi ſpiritus quiſpiam
ex angelicis miſſus in hoc ſit,vt talem nuntium deferret:ſed prior
ſenſus planus eſt.

*Audierat enim &c.*antè quàm ab Ieruſalem abiret,audierat domi- 8
num ſuum, omiſſa oppugnatione Lachis , exercitum in Lobnam

tranſtuliſſe;iccirco non Lachis rediit, ſed rectè Lobnam abiit.
9 *Rege Aethiopiæ*:credo de Aethiopia, quæ cum Aegypto continés eſt,eſſe ſermonem:de qua ſuprà dictum eſt cap.18.
10 *Decipiat Deus tuus*. neſciunt impij, quò differat Deus verus à fictitiis diis: & quia imbelles ceteros deos expertus fuerat, talem quoque Deum Iſraelis exiſtimabat:neq; à Deo alienum eſſe mendacium credebat.
11 *Quas ſubuerterunt*: ad verbum, ad anathematizandas eas, id eſt, quouſq; eas penitus deleret,ſicut quæ,tanquā anathemata, & deuota, funditus euertuntur.& hanc eſſe vim litteræ lamed, exiſtimo,additæ in infinitiuo in hac forma orationis.
12 *Filios Eden*. עדן nomen proprium eſt loci,vt hîc,& Ezech.27.apparet,Haran,& Chenne, & Eden; cum quinq; punctis vide infrà 51. Ponet deſertum,quaſi Eden, pro loco voluptario &c.
13 *Vbi eſt rex &c*.inſolentem res proſperè geſtæ reddiderant.
14 *Libros*. nomine autem libri,vocant libellos,litteras, & omnem ſcripturam &c. *Expandit*. ſolent pij homines coram Deo ſuo res ſuas explicare,& totum cor,ac ſpiritum effundere:interdum mente tantùm,interdum etiam & ore ſicut mendici plagas, & vulnera prætereuntibus oſtendunt, vt ad miſericordiam prouocent: non quòd ſua Deum latêre exiſtiment, ſed vt animo ſuo, ſibique ipſis ſatisfaciant.hinc iſta expāſio litterarum regis Aſſyrij. adde, quòd quæ litteris continebantur, ad Deum pertinere putabat. quare. quaſi eum vellet litterarum participem facere, litteras expandit.
15 *Et orauit*. פלל in ſecunda eſt ex circumſtantiis rem ſeu cauſſam cognoſcere,ſeu iudicare;at in quarta eſt cauſſam, ſeu negotium ſuum ad Deum deferre: licebit vertere verbo precandi,deprecandi,orandi,vel interpellandi.
16 *Qui ſedes ſuper Cherubin*. quid propriè ſit כרוב, & quæ ſit nominis ratio,ignoratur planè;hoc tantùm habemus, tribui ſpiritibus angelicis, qui figura humana, & alati apparebant. Geneſis. 3. Ezech.autem cap.28. Tyrum Cherub vocat,quaſi in ſummum dignitatis faſtigium euectam, quæ, vt Cherub,alas ſuas latè extendens,protegebat populos multos. Ezech. 4. Duæ facies vni Cherub. vbi ſanè pro imagine vſurpatur, habente duas facies,alteram hominis, alteram leonis. & Ezech. 10. quæ primo capite חיות, id eſt,animalia dixerat, vocat Cherubim: & quod primo capite faciem bouis dixerat,cap.10. faciem Cherub appellat.atq; inde clarum eſt,quòd figura,ſeu ſimilitudo quattuor animalium,quia illa alata, vehi, & volare apparebant,Cherubim dicebantur.Non ſemel autē in ſcripturis,vector Cherubim appellatur DEVS;vel quòd
ſubia-

ſubiaceant illi ſpiritus omnes angelici, vel propter propitiato-
rium, vbi erant Cherubim fabrefacti, vnde Deus reſponſa dabat.
Hîc autem vertere etiã poteris, Qui inhabitas Cherubim, vel Che-
rubim inhabitator, quaſi ſedes beatas intelligens, vbi angelicorum
ſpirituũ eſt frequentia, forte à cognato verbo קרב, id eſt, appropin
quauit, dicti ſunt, vel quòd ſubitò adueniebãt, vel quòd Deo, tan-
quã miniſtri, familiares ſint. nam qui Deo in diuinis ſeruiũt, appro
pinquãtes Deo dicũtur. *Tu es rex ſolus omnium regnorum.* hebr. omni-
bus regnis, vertere poſſes eodem ſenſu: Te ſolum vniuerſa regna
regem habent.
Aperi oculos tuos. in hebr. eſt in ſingulari. oculum tuum: & fortè 17
eſt phraſis, qua nos vtimur, aperi oculum, id eſt, diligenter attende,
& præcaue tibi. *Deum viuentem,* ſeu viuũ, ad differentiam deorum,
qui oculos habebãt, & nõ videbant; aures, & non audiebant &c. vo
cabant Iudæi Deum verũ, Deum viuum: & ſic quodam loco vo-
cat Apoſtolus Deum viuum, & verum.
Terras, & regiones earum: ad verbum, terras, & terram eorum; & 18
puto relatiuum poſitum eſſe pro antecedente, nempe diis: de qui-
bus ſequenti mox verſiculo dicitur. Poſſumus quoque ſic vertere,
verè deſertas fecerunt, vel anathematizarunt reges Aſſyrij vniuer-
ſas terras, & terram ſuam, id eſt, prouincias illas, quas nunc, tan-
quam proprias ſedes, obtinent, prius deuaſtarunt, cùm eas de po-
teſtate incolentium eriperent.
Non enim erant dij: ſic eneruat obiectionem Aſſyrij, qui verum 19
Deum ficticiis ſimilem reputans, ex vaſtatione aliarum regionum, 20
vbi colebantur ficticij dij, direptionem Ieroſolymorum ſibi au-
debat promittere. Ezechias autem, quòd fidem haberet, hinc fidu-
ciam liberationis concipit, quòd tantùm Deus Iſrael Deus eſſet.
nihil mirum verò, quòd reges Aſſyrij terras, quibus præerant falſi
dij, deuaſtaſſent.
Miſit Iſaias. Ezechias in templo orabat, & Ieſaias in domo ſua 21
reſponſa dabat, vt quantum deferendum eſſet, ſuo prophetæ oſten
deret Deus, vt quàm rectè feciſſe regem, quando ad eum magna-
tes illos miſit, comprobaret: vbi vbi enim fuerit vir Dei, Deo aſſi-
ſtit, atque inde regibus, quid facto opus ſit, ſignificare poteſt, maxi
mè orantibus, & ad Dei auxiliũ implorandum accurrentibus. vnde
intelligere poſſumus, quantò maior ſit prophetæ, quàm regis di-
gnitas.
Poſt te caput mouit: geſtus eſt ſubſannantium, & illudentium, 22
vt Pſ. 22. quod adimpletum in Chriſto in cruce pendente, oſten-
dit Matth. 27

23 *Cui exprobaſti*: vim habet hæc interrogatio. Neſcis ô miſer contra quem conuiciatus ſis? ignoras, quantum ſcelus commiſeris? ô te miſerum &c. *Super quem*, vel contra; extollere verò vocem, atque oculos, ſuperborum, & inſolentium eſt, vbi grauiora dixit, videlicet conuiciari, & probris afficere; elationem oculorum reprehendit, quod perinde eſt ac ſi diceret; Ignoras miſer Deum eſſe talem, contra quem vel vocem extollere, vel oculos in ſublime eleuare indignum ſit, & inſignis impietatis, ac temeritatis pœnis obnoxium ſcelus.

24 *In manu ſeruorum*: verbum verbo reddidit vulg. ego ſenſum expreſſi, & hebr. vitaui. *Introibo altitudinem ſummitatis eius*, vel celſitudinem, ſeu finem. celſitudinem ergo extremitatis vocat hebr. extremam celſitudinem. quo ſignificat nihil arduum, nihil difficile reperiſſe in Iudæa, cuius difficultatem non peruicerit.

Saltum Carmeli. hîc de monte Carmelo ſermo eſt, non de fertili illa regione. Libanus autem, & Carmelus inſignes montes erant, & penetratu difficiles in Iſraele. at Aſſyrius curribus ſuis illos penetraſſe & peruios feciſſe gloriatur. Quid ſi ſiluam Carmeli Libani vocat ipſam cedrorum, & fraxinorum ſpiſſitudinem, ſeu conſtipationē, quæ erat in Libano, ſicut ſegetes in Carmelo? quaſi Libanus Carmelū haberet, & cedris, vt Carmel ſegetibus, abundaret?

25 *Fodi & bibi*. ingentem militum multitudinem, aliorumque, qui ipſum ſequebantur, notat: quibus & riuos Aegypti exſiccarit: & vbi aquæ deeſſent, puteos effoderit, ex quibus tantæ multitudini aquas haurirent. Quòd autem מצור hic Aegyptum verterim, non aggeres, licet de aggeribus Aegypti intelligendus ſit vulgatus, nihil tamen mirum: nam per paronomaſiam מצור pro מצרים videtur poni, vt ſuprà 19. Exaruerunt riui Aegypti &c.

26 *An non audiſti*. ad Senherib dirigitur ſermo: ſed incertum eſt, de quo intelligenda ſint verba, & relatiua: ego, cùm videam eſſe feminina, quibus pro neutris vtuntur Hebræi, puto hūc ſubeſſe ſenſum, Nundquid non audiſti ô Senherib hoc ipſum, quod tu te feciſſe modò gloriaris, me ab antiquo vſq; feciſſe, & à diebus prioribus me id præcogitaſſe, & nunc adduxiſſe, atq; opere cōpleuiſſe; vt ſcilicet fierent, & redigerentur ciuitates munitæ in ruinas acervorum obrutorum? *Quæ olim fecerim*; heb. à longinquo feci ipſam, vel ipſum, id eſt, quid olim fecerim, id eſt, parauerim, decreuerim. *Ego plaſmaui illud*. optimè vulgatus relatiuum fecit neutrum: & de cogitatione, & formatione, quæ in animo fit, eſt ſermo.

Et nunc adduxi. vulgatus ſuppleuit coniunctionem, quæ certè in Hebræo ſolet deeſſe. *Eradicationem*: in Hebræo eſt infinitiuus irre-

irregularis: non malè autem pro nomine accepit vulgatus, pro eradicatione, licet pro ruinis accipi poſſit. ego planum ſenſum vitato hebraiſmo, expreſſi, vt corruant in acervos obrutos, id eſt, ex ruinis ſubitò congeſtos, ciuitates munitæ. vulgatus hæc diſtinxit addita coniunctione; In eradicationem collium compugnātium, & ciuitatum munitarum: ſenſus autem ferè idem eſt: גל verò tumores, ſeu volutiones notat Hebræis: vnde de fluctibus ſæpe dicitur. quare ad hunc quoque modum ſic poſſes reddere, Et erit, vt ruere faciat: vel illidat fluctus compugnantes in ciuitates munitas. nam participium נצים rixantes, ſeu concertantes, verti poteſt, vt exod. 2. Ecce duo viri rixantes &c. & hic ſenſus haud eſt contemnendus.

Breuiata manu, vel breuiati manu, vel breues manu, id eſt, imbelles, veluti manci. *Contremuerunt:* in præterito ſunt hæc verba, ſed vt præceſſerunt ſuperiori verſu accipienda: nominum autem, quæ ſequuntur, proprias ſignificationes expreſſi. *Quæ exaruit antè quàm matureſceret:* ſenſum optimè reddidit: ego verba verbis; ariditas ante culmum. quæ omnia ſignificant, quàm facilè deuictæ ſint gentes per reges Aſſyriorum, ita diſponente Deo. at ſecuris gloriabatur contra ſecantē ea &c. vt ſuprà dominus ipſi obiecit: & hæc verba illuc tendunt. quare mox in eum inuehitur, & eius ſuperbiam traducit. 27

Habitationem tuam: prouerbiali forma, ſeſſione, & reſurrectione, ingreſſu, & exitu, ſolent Hebræi vniuerſas hominis actiones, mores, & vitam circumſcribere: hîc ſeſſionem, exitum & introitum tantùm ponit. *Inſaniam tuam*. verbum רגז commotionem, vel de loco, vel metu, vel ira notat. ſunt autem infinitiui pro nominibus. Pro commotione autem iræ non malè vulgatus inſaniam vertit. eſt enim verbum in quarta, & ſeipſum commouere ſignificat, id eſt, nulla cauſſa ira exardeſcere, & concitare ſemetipſum, quæ non leuis eſt inſania: quod ſequenti verſu furere dixit vulgatus. 28

Superbia tua. שאנן tumultus, ſeu ſtrepitus. Eſt autem ſermo de tumultuatione, ſeu ſtrepitu armorum: quo Senherib ſuperbiebat. hinc pro ſuperbia accepit vulgatus. verùm cùm ab hoc ipſo nomine fiat verbum earundem litterarum, quod contraria ſignificatione notat quietum, ſeu tranquillum, deinde & inſolentem eſſe, de quo ſuprà 32. quia otium, & quies inſolentiam parit; hoc loco fortè non malè quis inſolentiam verteret. *Circulum in naribus*: quia furere non hominum eſt, præſertim contra Deum, cum iam brutis confert: bubalis enim, & aliis nonnullis animalibus anulus, 29

ſeu hamus in naſum iniicitur, vt hoc pacto frenata circumducantur, & pareant: aſinis autem, & mulis camus, ſeu habena, qua conſtringuntur maxillæ.

30 *Pomis*. שחיס, pro quo in lib. Reg. per metatheſim litterarum ponitur סחיש, & eſt, quòd ſponte ſua, non ſatum naſcitur: præterierat quippe iam tempus ſerendi. quare ſuadet, vt in fine illius anni, & toto ſequenti, contenti eſſent iis, quæ ex arboribus vel ex terra ſua ſponte germinante habere poſſent: fore autem, vt deinceps omni metu depoſito, terræ prouentibus fruerentur.

31 *Id quod ſaluatum fuerit*: ad verbum, euaſio, id eſt, qui euaſerint.

32 *Mittent radicem*: ſenſum reddidit hebr. addet radicem deorſum, id eſt, magna vi radices aget: vel iterum radices aget. quæ autem fructus vberrimos afferre debent, imas radices agant, oportet. Figuratè autem per deorſum radicari, & ſurſum germinare, multiplicationem ex illis reliquiis deſignat: quod tu de multiplicatione verorum Iſraelitarum per euangelium intellige, vt mox propheta aperit, nā vt ſæpe dixit, liberatio illa Ieroſolymitanorū ciuium typus fuit ſaluationis paucorum fidelium ab illa ingenti deuaſtatione, quæ per peccatum in Iſraele facta eſt: illi autem ſemen fuerunt in toto orbe, & gentes participes fecerunt ſalutis, & veros filios Abrahæ. quòd certè nihil, niſi amor domini effeciſſet, quo patres illos, & genus humanum proſequitur. Vocatur autem interdum amor in ſcripturis zelus, vt ſuprà de incarnationis myſterio, Zelus domini exercituum faciet hoc.

33 *Non occupabit eam clypeus*: ſic legendum eſt, & vertendū. nam clypeum, ſeu ſcutum interdum Hebræi figuratè vocant ſcutatos milites, qui primi ſolent murum conſcendere clypeis tecti. ſagittariorum autem munus eſt, vt aliquantulum à muro ſeparati non ſinant obſeſſos in muro ſecuros agere, & aſcenſum prohibere.

35 *Propter me, & propter David &c.* quando dominus aut ſemetipſum tātùm intuetur, aut ſeruos ſuos quibus nihil antiquius fuit ipſius Dei gloria, vix poteſt ſe continere, quin liberet, ac bene faciat: vnde illæ petitiones, Fac propter temetipſum Deus, Auerte faciem tuam à peccatis meis, Reſpice in faciem Chriſti tui &c. natura enim ad benefaciendum propenſus eſt, & ſerui eius in votis ſemper beneficentiā habent: qua nihil diuinius; vt qua ſimiles Deo ſumus, vt dicebat Greg. ille theologus. vbi quoq; videmus Deum, & promiſſiones ſuas, & ſanctorū merita reſpicere, vt poſteris eorum ſeu etiam regionibus, & popularibus eorum benefaciat. quare pium eſt, vt ad ſanctos cuiuſque regni, velut gentes ad ſuos tutelares deos, in calamitatibus confugiamus: & propter

eos

eos nobis remiſſionem à Deo flagitemus.

Egreſſus. cùm Deus, vel inuiſibilis creatura aliquid, quod ſenſu percipitur, operatur, egredi dicitur in ſacris litteris. vnde & in euangelio exiiſſe filius Dei dicitur, quando carnem aſſumpſit. 36

CAPVT TRIGESIMVMOCTAVVM.

Noua.		Vetus.
IN diebus illis ægrotauit Ezekias ad mortem: & venit ad eum Ieſaias filius Amoz propheta, & dixit ei; Diſpone de domo tua, quia morieris tu, & non viues.	1	*IN diebus illis ægrotauit Ezechias vſque ad mortem; & introiuit ad eum Iſaias filius Amos propheta, & dixit ei; Hæc dicit dominus; Diſpone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues.*
Et conuertit Ezekias faciem ſuam ad parietẽ, & deprecatus eſt Iehoua.	2	*Et conuertit Ezechias faciẽ ſuam ad parietem, & orauit ad dominum.*
Et dixit; Obſecro Iehoua, memento, quæſo, quomodo ambulauerim coram te in veritate, & corde integro, & bonum in oculis tuis fecerim. & fleuit Ezekias fletum magnum.	3	*Et dixit; Obſecro domine, memento, quæſo, quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto; & quod bonũ eſt in oculis tuis fecerim. & fleuit Ezechias fletu magno.*
Et factum eſt verbum Iehoua ad Ieſaiam dicendo:	4	*Et factum eſt verbum domini ad Iſaiam dicens;*
Ito, & dic Ezekiæ; Sic dixit Iehoua Deus Dauid patris tui; Audiui orationem tuam: vidi lacrymas tuas. ecce ego addo ſuper dies tuos quindecim annos.	5	*Vade, & dic Ezechiæ; Hæc dicit dominus Deus Dauid patris tui; Audiui orationem tuam; & vidi lacrymas tuas. ecce ego adiiciam ſuper dies tuos quindecim annos.*
Et de manu regis Aſſyrij eripiam te, & ciuitatem hanc: & circummuniam ſuper ciuitatem hanc.	6	*Et de manu regis Aſſyriorum eruam te, & ciuitatem iſtam, & protegam eam.*
Et hoc tibi ſignum à Iehoua, quòd facturus ſit Iehoua hoc, quod dixit;	7	*Hoc autem tibi erit ſignum à domino, quia faciet dominus verbum hoc, quod locutus eſt.*
Ecce ego reduco vmbram graduũ, quos deſcenderat in gradibus Ahaz, in ſole retrorſum decem gradibus: & rediit ſol decem gradibus per gradus, quos deſcenderat.	8	*Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum, per quas deſcẽderat in horologio Achaz in ſole, retrorſum decẽ lineis: & reuerſus eſt ſol decem lineis per gradus, quos deſcenderat.*
Scriptura Ezekiæ regis Iehuda, cùm	9	*Scriptura Ezechiæ regis Iuda,* cùm

Noua.

cùm ægrotaſſet, & conualuiſſet de
morbo ſuo.

Ego dixi; *In ſilentio dierũ meo-* 10
rum ibo ad portas inferni: requiſiui
reſiduum annorum meorum.

Dixi; *Non videbo Iah, Iah in ter* 11
ra viuentium: nõ aſpiciam hominem
vltrà cũ habitatorib⁹ ſæculi deficiẽtis.

Series vitæ meæ receſſit, & eua- 12
nuit à me, veluti tabernaculum pa-
ſtoris: abrupi, velut textor, vitam
meam: à tenuitate auidè abripiet
me: à die vſque ad noctem abſumes
me.

Supputabam vſque ad mane: ve- 13
luti leo, ſic confregit omnia oſſa mea:
à die vſque ad noctem abſumes me.

Veluti grus, anſer, ſic ſtridebo; ge 14
mam, velut columba: exhauſti ſunt
oculi mei ĩ excelſum: Iehoua fraus fa-
cta eſt mihi, recipe me in fidem tuam.

Quid loquar? & [quid] dicet mi- 15
hi; & ipſe fecit. perambulabo om-
nes annos meos ſuper amaritudine
animæ meæ.

Domine vltra iſtos viuunt: & ad 16
omnia inter ipſos vita ſpiritus mei;
ſomniare me facies, & viuificabis me.

Ecce in incolumitatem amaritudo, 17
quam habebam amaram: & tu ſuſce-
piſti animam meam ex fouea putre-
factionis, quoniam proiecisti poſt ter-
gum tuum omnia errata mea.

Quia infernus non celebrabit te; 18
neque mors laudabit te: non intue-
buntur deſcendentes in foueam veri-
tatem tuam.

Viui viui ipſi celebrabunt te, ſicut 19
ego hodie: pater filiis ſcire faciet ad
veritatem tuam.

Ieho-

Vetus.

cùm ægrotaſſet, & conualuiſſet de
infirmitate ſua.

Ego dixi; In dimidio dierũ meo-
rum vadam ad portas inferi: quæſiui
reſiduum annorum meorum.

Dixi; Nõ videbo dominũ Deum
in terra viuentium, non aſpiciam ho-
minem vltrà, & habitatorẽ quietis.

Generatio mea ablata eſt, & con-
uoluta eſt à me, quaſi tabernaculum
paſtorum: præciſa eſt, velut à texen-
te vita mea: dum adhuc ordirer, ſuc-
cidit me: de manu vſque ad veſpe-
ram finies me.

Sperabam vſque ad mane: quaſi
leo, ſic contriuit omnia oſſa mea: de
manu vſque ad veſperam finies me.

Sicut pullus hirundinis, ſic clama-
bo; meditabor, vt columba: attenuati
ſunt oculi mei ſuſpiciẽtes ĩ excelſum:
domine vim patior, ſponde pro me.

Quid dicam, aut quid reſponde-
bit mihi, cùm ipſe fecerim? recogita-
bo omnes annos meos in amaritudine
animæ meæ.

Domine ſi ſic viuitur, & in tali-
bus vita ſpiritus mei corripies me, &
viuificabis me.

Ecce in pace amaritudo mea, ama
riſſima: tu autem eruiſti animam
meam, vt non periret: proiecisti poſt
tergum tuum omnia peccata mea.

Quia non infernus confitebitur
tibi, neque mors laudabit te: non ex-
ſpectabunt, qui deſcendunt in lacum,
veritatem tuam.

Viuens viuens ipſe confitebitur ti-
bi, ſicut & ego hodie: pater filiis no-
tam faciet veritatem tuam.

Domine

Noua		Vetus.
Iehoua ad ſaluandum me, & inſtrumenta noſtra tractabimus omnibus diebus vitæ noſtræ iuxta domum Iehoua.	20	*Domine ſaluum me fac, & pſalmos noſtros cantabimus cunctis diebus vitæ noſtræ in domo domini.*
Et dixit Ieſaias; Sumant maſſam ficuum, & contundant ſuper vlcus & viuet.	21	*Et iuſſit Iſaias, vt tollerent maſſam de ficis, & cataplaſmarent ſuper vulnus; & ſanaretur.*
Et dixit Ezekias; Quod ſignum, quòd aſcendam in domum domini.	22	*Et dixit Ezekias; Quod erit ſignū, quia aſcendam in domum domini?*

IN *diebus illis.* videntur hæc accidiſſe, cùm adhuc Aſſyrius in Iu- 1
dæa ageret; vel certè cùm non dum omnino à metu Aſſyriorū
eſſent liberati, vt apparet ex verſ.6. vide infrà annotationem verſ.
9. veriſimile autem eſt, quòd ex mærore, & animi anguſtia, qua per
totum illud tempus laborauit, & ex metu, quem tam potens hoſtis
incutiebat, quemque ſcelera populi, ob quæ tradebatur Iudæa in
poteſtatem gentium, confirmabant, ægritudinem contraxerit pius
rex: quæ phraſi Hebrea ad mortem dicebatur, quòd letalis eſſet.
Diſpone. צו aliquando Hebræis idem valet, quod Latinis cōmen-
dare, ordinare, decernere, vt 2.Sam.17. Iehoua ordinauit, vt labe-
factaretur conſilium Architophel &c. hîc conſtruitur cum lamed,
quod interdum valet, de, vt dicere poſſis, diſpone de domo tua, de
rebus tuis, & de tua familia &c. idem, quod nobis, teſtamentum
condere. *Et non viues*: ſi morbum ſpectes, letalis erat.
Conuertit faciem ſuam ad parietem. nolunt pij homines teſtes ha- 2
bere ſuarum lacrymarum, vt eas liberius fundant. neque ſenſu di-
ſtrahi, cùm orare Deum ex animo volunt. Hîc notandum eſt,
quàm aſſuetus fuerit hic pius rex precationibus: quem videmus in
omni anguſtia ad eas confugere.
Obſecro quæſo: Hebræis ſunt interiectiones, quibus deſiderium 3
cordis noſtri indicamus erga ſuperiorem, eum vt flectamus: ſunt-
que obſecrantis. hoc comprobatur ex Pſal. 118. licet interdum ſit
adhortantis, quando nō ad ſuperiorē dirigitur ſermo &c. *Ambula-
uerim.* dialecto Hebræo ambulare coram quopiam eſt, inſeruire
ei. Exempla paſſim obuia. *In veritate.* hoc verè dicere paucorum
eſt. plurimi enim, quem ore confitentur, factis negant: neque alij
ſunt, qui hypocritæ magis cenſendi ſint, quàm qui olim ſe filios A-
brahæ gloriabantur, & opera diaboli patrabant: & nunc qui pro
Chriſtianis haberi volunt, & à ſceleribus gentium, & infidelium
non diſcedunt. *Corde perfecto,* vel integro: propria enim acceptio
verbi

verbi שלם eſt integrum,perfectum,abſolutum eſſe:per metalepſin autem, habere pacem,quam Hebræus ſermo conſenſum, concordiam, ſeu integritatem vocat. hic de integritate animi videtur eſſe ſermo, quæ omne ſcelus excludit: quem Latini integrum vitæ, ſcelerisque purum dicunt: cui ſi addas, quod ſequitur,bonum facere &c. iuſtum ex omni parte habebis. Quid optabilius hac conſcientia in homine iam iam morituro? quod eò magis mirandum eſt, quòd rex erat. O felicem virum, quem tunc nulla perpetratorum ſcelerum memoria diuexabat, ſed mori nolebat, fortè quòd non dum haberet prolem, ex qua oriretur Meſſias:nàm cùm Ezekias quindecim annos poſt hunc morbũ vixerit, & Manaſſes duodecim tantùm eſſet annorum, cùm regnare cœpiſſet,mortuo patre, vt ex libr. Regum apparet, tertium poſt annum eum genuiſſe videtur. ex qua etiam ſupputatione apparet,ægritudinem hãc eodem anno,quo Aſſyrius in Iudæam venit,ei accidiſſe. nam regnauit Ezekias viginti nouem annos, quindecim quidem poſt hunc morbum:ergo quarto decimo ægrotauit,quo & Aſſyrius venit, vt habes ſuprà cap.26. Eſt & alia ratio deſiderij vitæ longioris in ſanctis veteris teſtamenti:quia verò non dum patebat aditus in cælũ, ſancti illius ſæculi, vitam deſiderabant prolixiorem, quò Deum poſſent celebrare, vt ex ſequentibus apparebit. quare & ingentem imbrem lacrymarum, acceptiſſimum Deo ſacrificium,cum precibus effudit.

4 *Et factum &c.* breuis fuit oratio Ezechiæ:neque quidquã à Deo legitur petiiſſe:ſed deſiderium cordis eius præſtitit ei dominus: & ſtatim qui nuntius mortis fuerat,lætum nuntium afferre iubetur.

8 *Linearum.* in hebr. eadem eſt vox: vbi vulgatus lineas, horologium, & gradus vertit: & eſt à verbo עלה, id eſt, aſcendit: ſignificatque aſcenſum, & gradum, ac metaphoricè dignitatem. non tamen dubito, quin de gradibus in horologio, & ſolario, in quo lineis horæ diſtinguuntur,ſit ſermo: at vulgatus ſenſum ſuo more doctè reddidit.

9 *Et conualuiſſet*: heb. *& vixit*: ſed vulgatus eruditè hebraiſmum vitauit.

10 *Ego dixi.* hoc cantico exponit Ezechias rex, quàm graui morbo laborauerit, qualemque ſe in eo geſſerit, quid cogitarit, quid Deo dixerit; tandemque quo modo à Deo fuerit ſanitati reſtitutus, ob quod beneficiũ,quoad vixerit, laudes Deo pollicetur. primò ergo quid morbo oppreſſus mente voluerit, narrat. Dixi, inquit, apud me,talia mecum voluebam. *In dimidio dierum.* à verbo דמה, id eſt, ſiluit, ac deinde quieuit, eſt nomen דמי, ſilentium, vel quies: & quemad-

quemadmodum ipſum verbum (quia quæ pereunt, in ſilẽtio ſunt) pro ceſſatione interdũ accipitur, præſertim in voce paſſiua, de quo iam ſuprà 15. dixi; ita hoc loco pro ceſſatione accipiũt plurimi ex Hebræis: ideoque & vulgatus pro ſuccisione, decurtatione, ſeu dimidiatione accepit: ego propriã ſignificationẽ retinui, quòd alius ſubeſſe ſenſus poſſet, nẽpe vt ſine prole ſe mori doleret. Cum ſilentio, inquit, dierum meorum, morior, id eſt, non relicta prole teſte vitæ meæ, abſque filio, qui me vixiſſe teſtetur. *Quæſiui.* iuxta pũcta, quæ nunc verbo פקדתי adhibita viſuntur, eſt vocis paſſiuæ, ſecundæ coniugationis, atque hunc habere ſenſum poteſt; Deeſſe mihi ſenſi reſiduum annorum meorum, priuatus ſum, ſeu ſubtractum eſt mihi reſiduum annorum. Sed talẽ conſtructionem non memini me legiſſe. quare cum vulgato cũ punctis primæ coniugationis legendum putaui, eodem tamẽ ſenſu, id eſt, requiſiui: ſic enim Latini verbo deſiderandi abutũtur, pro deeſſe. Deſiderati ſunt decem viri, id eſt, non ſunt inuenti. & deſiderare in viro modeſtiam, eſt non inuenire in eo modeſtiam: ita planè Hebræi verbo פקד vtuntur, requiſiuit tam in actiua voce, quàm paſſiua 1. Reg. 20. Si requirendo requiſitus fuerit, id eſt, deſideratus. ſic Num. 31. & 1. Sam. 25. &c. Ergo, inquit Ezechias, reperi deeſſe mihi, & ſubtractos eſſe mihi aliquot annos: cùm me florente ætate ad mortem rapi viderem: videtur enim tunc natus fuiſſe triginta nouem annos. inierat enim regnum natus viginti quinque: erant autem iam elapſi quattuordecim.

Dominum Deum. heb. Iah Iah, id eſt, Deum, Deum, inquam. de 11
quo nomine iam ſuprà dixi, quòd idem ſit, quod Iehoua. hoc Ezekiam malè habebat, quòd viſione tabernaculi priuaretur per mortem. ſciebat enim, eo tempore mortuos diuina viſione non frui, ſed exſpectandum eſſe redemptoris aduẽtum in regione mortis, & terra obliuionis, cui præferebant ſancti viri hîc viuere, & laudare Deum. at nunc lõgè diuerſa eſt ratio: cupiunt enim diſſolui, & eſſe cum Chriſto, & hoc multo melius iudicant eſſe. *Et habitatorem quietis.* heb. cum habitatoribus ſæculi. nam à verbo חדל, id eſt, ceſſauit, deſiit, eſt nomen, quod ſicut גבול non ſolùm terminum, ſeu limitem, ſed totum ſpacium, & regionem ſignificat, quouſque protenditur; ita hoc non tantùm terminum vitæ humanæ, verùm totum curriculum vitæ notat, ſeu tempus determinatum humanæ vitæ, quod citò deficit, & ceſſat: abſolutè tamẽ ſæculũ dicere poſſumus.

Generatio mea. infrà cap. 53. de nomine דור plura dicemus: ſe- 12
riem vitæ ſignificare nõ dubito. nam reuolutionem quaſi ſphæricam notat: noſtra autem vita tota in reuolutionibus, ac viciſſitudinibu

dinibus conſiſtit. *Conuoluta eſt.* iam ſuprà dixi, verbum גלה ſignificare apparere, atque etiam euaneſcere, quando ſimilem conſtructionem habet. vnde verbo migrandi redditur: vulgatus per tranſlatum eſſe, interdum vertit: hic conuolutam dixit. quia quæ transferuntur, conuoluuntur. neque dubium, quin verbum conuolutionem deſignet. *Præciſa eſt.* in hebr. eſt prima perſona, præſcidi, abrupi. *Dum adhuc ordirer.* heb. מדלה à tenuitate, vel præ tenuitate. vulg. hanc tenuitatem retulit ad textores: quaſi dicat, in primis filis præſcidit telam meam: alij ad tenuitatem, quæ à morbo erat. Præ tenuitate, inquit, abrupit me, id eſt, ſubitò mihi vires exhauſit, & macie me confecit. Poſſumus & tenuitatem pro capillis accipere metaphoricè, ſicut Cantic. 7. Tenuitas capitis tui &c. quaſi fingat Ezechias Deum in ſe iratum crinibus arripuiſſe: nam verbum בצע plerunque de auaris dicitur, & ab ea auari condicione, quam habet rapiendi, ac cumulandi diuitias, ad quamuis aliam actionem, quæ ſtudioſè, & magna animi contentione fit, transfertur: de quo non nihil ſuprà in cap. 10. dictum eſt. *De mane vſque ad veſperam*: hebr. à die vſque ad noctem: quaſi dicaut, ex quo dies incipit eluceſcere vſque ad noctem, id eſt, infra vnum diem, id eſt, breuiſſimo tempore. *Finies me.* in heb. eſt vel ſecunda perſona maſculina, vt ad Deum referatur, (eſt enim Hebræis familiaris perſonarum mutatio) vel tertia feminina, & ad morbum poteſt referri, ſeu tenuitatem.

13 *Sperabam vſque &c.* שוה in ſecunda eſt adæquare, vt ſuprà 28. Cùm adæquauerit ſuperficiem eius &c. transferturque ad animū, quando mente res conferimus ad inuicem. quod Lucas de beata virgine dixiſſe videtur; Conſeruabat verba, cōferens in corde ſuo: ita hîc accipi poteſt. Noctem ducebam, inquit, inſomnem, & mēte voluebam, quid rei hoc eſſet, quòd veluti leo ſic confringeret vniuerſa oſſa, ac membra mea; & quòd tam breui tempore vitam meam abſumeres: eſt enim mutatio perſonæ: vulgatus verò æquare pro, æquo eſſe animo, accepit, & patienter ferre: ſicut Pſal. 131. vbi nos habemus, Si non humiliter ſentiebam, quidam vertunt, ſi non adæquabam, id eſt, ſi non fui æquabilis, ſeu æquo animo &c. quo tamen in loco ego puto ad animi demiſſionem, atque humilitatem referendum.

14 *Sicut pullus hirundinis.* duo ſunt nomina, quorum prius סוס certum eſt equum ſignificare, quod deinde auem notat, quam gruem eſſe putant. vide Ierem. 8. alterum verò עגור non nulli hirundinem eſſe opinantur. Moſes huius auis non meminit. vir quidam doctus ferum anſerem eſſe arbitratur, qui vocem ſimilem gruibus edit.

edit. ſatis conſtat eſſe de earum numero, quæ ſtatis temporibus
migrant. Ierem. 8. *Columba.* יונה Hebræis nomen habet à præda,
quòd omnium prædæ pateat, & obnoxia ſit. *Vim patior*: defrau-
datus ſum. eſt autem fraus, vis quædam: vt non malè, vim pati
dixerit vulgatus. poteſt & ſic verti; fraus mihi ſcilicet ſit, quaſi
ſe morte præuentum ante tempus ſignificet; & morbum, ac mor-
tem incuſet. *Reſponde pro me*: credo legendum, ſponde pro me: id
enim ſignificat verbum Hebræum ערבני tutum me redde; ſis mi-
hi, ſeu meus fideiuſſor; recipe me in fidem, ac tutelam tuam; re-
ptime morbi vim, & mortis tyrannidem; fac nunc quieſcant iſti
aduerſarij mei, quaſi impletis vitæ meæ diebus, me ablaturi. li-
cet enim verbum in genere commiſceri ſignificet; tamen meta-
phoricè Hebręis hunc habet vſum. Gen. 44. In fidem recepit pue-
rum. Pſal. 119. &c.

Quid dicam, aut quid reſpondebit mihi? ad verbum, quid loquar, 15
& dixit mihi. ſed certè repetenda eſt particula interrogationis: vt
intellexit vulgatus, Quid loquar? & quid dicet mihi, & ipſe fecit,
id eſt, ipſe enim fecit; ac ſi diceret, Quid opus eſt verbis? quid de
morbo conqueror? quid loquar domino meo? & is quid mihi re-
ſpondebit, cùm morbum ipſe immiſerit? legendum enim, cùm
ipſe fecerit. nam eſt tertia perſona עשה. *Recogitabo*: ſenſum ver-
tit. verbum Hebræum incedere ſignificat. vnde in Eccleſiaſte, in-
cedere animo, pro philoſophari accipitur, vbi nos habemus deſi-
derare quod neſcias. at perambulare annos vitæ quid aliud eſt,
quàm recogitare, ac recolere? ſed quod ſequitur, obſcurum eſt. ego
puto hunc ſubeſſe ſenſum; Nihil aliud habeo, quod loquar, neque
quod faciam, quàm ſuper amaritudine animæ meæ, id eſt, oppreſ-
ſus hoc morbo moleſtiſſimo, mente voluam, quot annos vixerim:
eoſque etiã atque etiã numerando cõmemorem, & Deo dicam;

Domine ſic viuitur, vel vt in hebr. eſt, ſuper hos viuunt, mi domi- 16
ne, vltra hos annos plerique homines viuere ſolent. Si, particula
expungenda eſt, & vulgatus, viuunt verbum, imperſonaliter doctè
vertit: viuitur. ego tertiam perſonam retinui, propter orationem,
quæ ſequitur: & in ipſis vita ſpiritus mei, id eſt, & inter eos, nempe,
qui plures annos, quàm triginta nouem viuunt, poſſet quidem ad-
huc ſpiritus meus vitã ducere, & inter quinquagenarios, aut ſexa-
genarios agere. *Corripies me.* verbum חלם eſt ſomniare, & in ter-
tia, facere ſomniare. poſſumus ergo hîc ad hunc modum accipe-
re; facies, vt ægritudo hæc veluti ſomnium, tranſeat, & diſſolua-
tur, & euaneſcat, & tandem ſanitati reſtituar. nam quòd quidam
dicunt etiam hoc verbum ſignificare pingueſcere, iuxta illud Iob,

Incraſſantur filij eorum,ac creſcunt in frumento; ego tamen nihil aliud,quàm ſomniare, puto ſignificare:ſomniare autem,& creſcere in frumento eſt, quod nos Luſitani dicimus, ſomniare cum tritico: vel aliis rebus, quas copiosè poſſidemus,& manibus ſemper verſamus. Hunc ſenſum fortè arripiens vulgatus, correptionem interpretatus eſt:nam correptio citò tranſit: niſi malimus ſomniare pro dormire, accipere: quaſi dicat, dormire me facies, ac ſanabis:non enim noćte ſomnum capiebat.

17 *Ecce in pace*: in pacem legendum puto. hæc, inquit, precatus, mox ſalutem ſenſi:& amaritudo mea, quæ valde mihi amara erat, in pacē, ſeu incolumitatem ſubitò verſa eſt. *Eruiſti animam meam.* חשק Hebræis eſt voluptatem in aliquo habere,& ferè ſemper conſtruitur cum beth:ſemel autem,nempe hoc loco cum accuſatiuo; & ſignificat amanter ſuſcipere, & iuxta dialećtum Hebræorum, ſupplendum eſt verbum motus: quando verbum quietis habet cōſtrućtionem motus; acceptare ex fouea,eſt acceptando,ſeu gratificando,ex fouea eruere. hinc vulg.verbo eruendi vertit. nomē autem non propriè foueā,ſed perditionē notat:ita tamen vocāt ſepulcrum,quod ibi perdantur,& corrūpantur corpora. Pro fouea autē corruptionis,ſeu,vt in Hebræis eſt,vetuſtatis (quæ tamen per metalepſin corruptionem, ſeu putrefaćtionē notat) vulgatus ſenſum reddens dixit, vt non periret. Sunt qui בלי pro nihilo accipiunt,& hîc foueam nihili vertunt,vt ſit בל cum iod: ſed me latet, an alibi ita accipiatur בלי: certè germana eſt,& vſitata Hebræis,à verbis in ה formatio nominum in iod finale:vnde à בלה puto eſſe,id eſt,inueteratum fuit; & vetuſtatem notare, ac deinde corruptionem. *Omnis peccata &c*. quid ergo ſuprà corde ſe perfećto ambulaſſe coram Deo dicebat? certè ille Deo inculpatè dicitur ſeruire, non qui nuſquam offendit, ſed qui peccatis non adhæret: ſed mox ad ſe reuerſus, errorem ſuum deflet: rariſſimi enim fuerunt,qui nunquam peccarunt. vnde Bernardus ait; Beatitudo Dei eſt non poſſe peccare: at ille homo beatus eſt, cui non imputauit dominus peccatum &c. illis autem non imputantur, qui reſurgunt, & pœnitentiam agunt.

18 *Non infernus &c.* in ſecundo membro repetenda eſt negatio, vt fecit vulgatus: neque mors laudabit te. inferni autem, & mortis nomine,mortuos ſignificat,quos mox deſcendētes in foueam, ſeu lacum vocat. *Exſpectabunt.* שבר cum dextro punćto,eſt frangere; at cum ſiniſtro,eſt, veluti contraria ſignificatione, fićtis oculis intueri. quod quia exſpećtantes faciunt, verbo exſpećtandi ſolent interpretes reddere: ſed nihil obeſt,quò minus verbo intuendi red-

di reddamus, vt Nehem. 2. Et eram intuens in muros. Pſal. 14. & 119. & 145. & in hac ſignificatione eſt frequens Chaldæis verbum סבר. ergo verbo ſpectandi reddi poterit. intueri autem, ſeu ſpectare Dei veritatem, id eſt, iuſtitiam, æquitatem, conſtantiam, ponitur, pro eam laudibus celebrare, quòd nemo ſit, qui in Dei veritatem oculos figat, qui ſe continere queat, quin eam admiretur, & in ipſius laudes prorumpat: quod enim hoc verſu dixit, intueri veritatem Dei, ſequenti, notam eam facere vocat.

Viuens viuens, ſeu viuus, viuus, inquam: & eſt ſingulare pro plu- 19
rali. *Sicut ego hodie*. adeò acceptas Deo putabant ſancti piorum hominum laudes, vt cùm à Deo vitam peterent, & ſalutem, vel hoc tantùm ſe Deo reddituros promitterent: idque à patre Dauide didiciſſe videtur Ezekias, qui non vno loco, vt Deum flectat, obiicit, non mortuos laudare dominum, ſed viuos &c. ergo Ezekias ſalutem conſecutus, ad templum veniens hoc canticum videtur decantaſſe. *Pater filiis:* quaſi dicat; hoc pium, & optandum eſt, & hoc ratio videtur exigere, vt homines pij tandiu viuant, quouſque filios generent, quos timere Deum doceant: quàm enim hoc ſit Deo acceptũ, ſatis indicauit ipſe dominus in Geneſi, cùm magnificare vellet Abrahamũ pro ratione ſubnectens, quòd abſq; dubio docturus eſſet poſteros ſuos, vt Deum colerent &c. & Dauid ipſe vitam longiorem optabat: quam ſi obtineret, pollicebatur, ſe Deũ laudaturum, & iniquos docturum vias domini. *Notam faciet veritatem.* heb. ſcire faciet ad veritatem, ſcilicet viam: vel erudiet ad veritatem, id eſt, iuxta veritatem.

Domine ſaluum me fac: hebr. Iehoua ad ſaluandum me: vulga- 20
tus, vt orationem optantis accepit: poteſt tamen eſſe aſſeuerantis; dñs fuit mihi ad ſalutẽ. quare Pſalmos noſtros &c. *Pſalmos noſtros.* verbum נגנ ſonare, ſeu ludere, in inſtrumento muſico pulſare, ſeu tractare inſtrumẽta ſignificat. hoc probat locus de Dauide 1. Sam. 16. vbi ter dicitur de ludo, qui fiebat manu in cithara. De hoc iam quoque diximus ſuprà 26. vide etiam 1. Sam. 18. in hebr. quoque eſt affixum primæ perſonæ ſingularis, inſtrumenta mea: quaſi illa inſtrumenta, quæ ad Dei laudes pulſabantur, eſſent ipſius regis. Quòd autem dicitur, *In domo domini*, ſcio quidem doctos ex Hebræis על pro beth hoc loco accipere, ſicut & vulgatus accepit: poſſumus nihilominus על pro iuxta, interpretari, ſeu prope, vt ſæpe aliàs, quòd videlicet iuxta templum circumeuntes canerent, & pulſarent inſtrumenta muſica, non tantùm intra templum, vt & hodie plurimis in locis fieri ſolet, in feſtiuitatibus, & ad memorias ſanctorum.

21 Hi duo poſtremi verſus inſerendi erant inter verſum ſextum, & ſeptimum, vt apparet ex libr. Regum. ceterùm quale vlcus fuerit, ignoratur: vlcus enim legendum puto: nam id ſignificare שחין apparet ex Leuit. 13. vbi vulgatus vlcus vertit, & Iob 1. vlcere peſſimo, & Deut. 28. videtur autem, ſi etymologiam ſpectes, fieri ex humore, qui quaſi carni ſupernatat: cuiuſmodi ſunt variæ vlcerum ſpecies, quorum non nulla ſunt letalia. *Maſſam*. nominis דבלה non aſſignant Hebræi radicem: ſi coniecturis locus eſt, dicerem huius nominis vſum Hebræis eſſe, qualem apud nos Luſitanos nominis, paſſa, cui non nunquam addimus vuas, non nunquam ficus, ſed abſolutè pro vuis paſſis accipitur: ita Hebræis pro ficubus paſſis abſolutè accipiebatur: interdum tamen exprimitur nomen ficuum, vt hoc loco, & 1. Sam. 30. dicitur datum fuiſſe iuueni fragmen דבלה caricarum, quaſi fieret ex ficubus quædam maſſa in ſimilitudinem caſei, vt nūc fit in regno Algarbiorum. *Cataplaſmarent:* hebr. contundant ſuper vlcus, id eſt, contuſum imponant ſuper vlcus.

22 *Quòd aſcendam in domum domini.* aliquando ex infidelitate, aliquando ex animi gaudio petitur ſignum: atque ita petiiſſe videtur Ezekias. Notandum porrò eſt, quòd cùm propheta à domino ſalutem; & quindecim ille annos vitæ promiſiſſet: inſuper & liberationem à potentia Aſſyrij: non ſignum ſalutis, non liberationis, ſed quòd aſcenſurus eſſet in domum domini petit, videlicet quòd ad hoc vitam optaret, & hoc maximè in votis haberet pius rex, quemadmodum Dauid, qui quando tabernaculi illius deſiderio teneretur, vix exprimere verbis ipſe potuerit: vt vel hinc videamus, quanti fecerint Dei laudes, Dei cultum, & figuras tantum verorum, & noſtram deſidiam, & ingratitudinem arguamus: qui in ipſa nauſeamus veritate.

CAPVT TRIGESIMVMNONVM.

Noua.		Vetus.
IN tempore illo miſit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis litteras, & donarium ad Ezekiā, poſtquam audiuit, quòd ægrotaſſet, & confirmatus fuiſſet.	1	*IN tempore illo miſit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros, & munera ad Ezechiam: audierat enim, quòd ægrotaſſet, & conualuiſſet.*
Et lætatus eſt ſuper ipſis Ezekias, & oſtendit eis domum pretioſorum ſuorum, argentum, & aurū, & aromata,	2	*Lætatus eſt autem ſuper ipſis Ezechias, & oſtendit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoramentorum,*

Noua.

mata, & oleum optimum, & omnes domos ſupellectilis ſuæ, & quidquid inuentum eſt in reconditoriis ipſius. nihil fuit, quod non oſtenderet eis Ezekias in domo ſua, & in vniuerſa poteſtate ſua.

Et venit Ieſaias propheta ad regem Ezekiam: Quid dixerunt homines iſti, & vnde venerunt ad te? & dixit Ezekias; E terra longinqua venerunt ad me, è Babylone.

Et dixit; Quid viderunt in domo tua? & dixit Ezekias; Quidquid eſt in domo mea, viderunt: nihil fuit, quod eis non oſtenderim, in reconditoriis meis.

Et dixit Ieſaias Ezekiæ; Audi verbum Iehoua tsebaoth.

Ecce dies veniunt, & auferetur quidquid in domo tua eſt, & quidquid repoſuerunt patres tui vſque ad diem hanc, in Babylonem: non relinquetur quidquam, dixit Iehoua.

Et ex filiis tuis, qui ex te prodibũt, quos generabis, accipient, & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis.

Et dixit Ezekias Ieſaiæ; Bonus ſermo Iehoua, quem locutus es. & dixit; Quòd erit pax, & veritas in diebus meis.

Vetus.

mentorum, & vnguenti optimi, & omnes apothecas ſupellectilis ſuæ, & vniuerſa, quæ inuẽta ſunt in theſauris. non fuit verbum, quod non oſtenderet eis Ezechias in domo ſua, & in omni poteſtate ſua.

3 *Introiuit autem Iſaias propheta ad Ezechiã regem, & dixit ei; Quid dixerũt viri iſti, & vnde venerũt ad te? & dixit Ezechias; De terra longinqua venerũt ad me de Babylone.*

4 *Et dixit; Quid viderunt in domo tua? & dixit Ezechias; omnia, quæ in domo mea ſunt, viderunt: non fuit res, quam non oſtenderim eis, in theſauris meis.*

5 *Et dixit Iſaias ad Ezechiã; Audi verbum domini exercituum.*

6 *Ecce dies veniunt, & auferentur omnia, quæ in domo tua ſunt, & quæ theſaurizauerunt patres tui vſq; ad diem hanc, in Babylonem: non relinquetur quidquam, dicit dominus.*

7 *Et de filiis tuis, qui exibunt de te, quos genueris, tollent, & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis.*

8 *Et dixit Ezechias ad Iſaiam; Bonum verbum domini, quod locutus eſt. & dixit; Fiat tantùm pax, & veritas in diebus meis.*

REx *Babylonis*: quantum ex ſacra hiſtoria poſſum coniicere, 1
atque etiam ex prophanis ſcriptoribus, poſtquam in Babylone regnarunt Chaldæi ab vſque magno illo venatore, ab Aſſyriis videntur fuiſſe ſubiugati; deinde rurſus per ſe regnaſſe, & bella inter ſe geſſiſſe; & nunc Aſſyrios, nunc Babylonios ſuperiores fuiſſe. certè tranſlato Iſraele in Aſſyriam, vt apparet ex 4. Reg. 17. Babylon ſubiecta fuiſſe Aſſyriis videtur. Quæ tranſlatio fuit anno 9. Oſeæ, & 6. Ezekiæ regis Iehuda, nunc autẽ anno decimo quarto Ezekiæ videtur regem habuiſſe Babylon, & deinceps apud eum

ſumma rerum fuiſſe: ita, vt Aſſyriis quoque imperaret. nam quã-do de captiuitate Manaſſes agitur 2.Par. 33. dicitur adduxiſſe dominus ſuper Iudæos, regis Aſſyriorum principes: qui ceperunt Manaſſen,& duxerunt eum in Babylonem: quaſi Senherib occiſo à filiis,rebellarint Babylonij: ob quod amicitiam inire voluiſſe regem Babylonis cum rege Iehuda veriſimile eſt,quem Aſſyrius di-uexauerat. *Audierat enim:* rectè vulgatus vau pro rationali particula accepit. nam in libro Regum כי legitur hoc loco.

2 *Cellam aromatum.* quid ſit נכת vel נכאת non planè notum eſt ipſis Hebræis. ſcribitur נכאות Geneſ. 37. & 43. hic autem,& in libro Reg. cum affixo,ſine א: vulgatus aromata vertit: alij tamen eſſe genericum nomen, & res pretioſas ſignificare putant. ego certè à verbo נכה, id eſt, percuſſit exiſtimo deſcendere נכאת, & in Geneſ. 37. & 43. non dubito, quin ſit, quod Græci, & Latini maſtichen vocant, quæ eſt reſina lentiſci, ſic dicta quod dentibus teratur, & feriatur. at hîc aliud nomen mihi eſſe videtur: & facilè aſſentior iis, qui tanquam genericum interpretantur res pretioſas. ergo fecit eos videre domum pretioſarum rerum: quas res mox enumerat, argentum, aurum, aromata &c. *Odoramentorum.* בשמים aromata eſſe indicat locus Exod. 39. vbi quattuor ſpecies eorum numerantur, Myrrha, Cinnamomum, Calamus, & Caſia. vide item Cant. 4. & בשם quidem odor pretioſus eſt:& ab odore ſic di-cuntur aromata. hinc credo deductum nomen noſtrum beyioim. *Vnguenti optimi*: opobalſamum intelligo,quod in ſola Hierichunte proueniebat. *Apothecas ſupellectilis ſuæ:* poſſumus & armamentarium vertere. nam nomen כלי inſtrumenta omnis generis notat, & de armis ſæpe dicitur: ſed & nomine ſupellectilis interdum non malè redditur. Fuit autem Ezekias diues, & inclytus valde, & theſauros ſibi plurimos congregauit, argenti, & auri, & lapidis pretioſi, aromatum, & armorum omnis generis, vt habet vulgata editio 2. Par. 32. *In omni poteſtate ſua,* id eſt,vbicunque,& quocunque poteſtas eius extendebatur. quidquid ergo in toto regno dignum fuit, quod exteris oſtendi poſſet, omnia iuſſit eis oſtendi: quod merito tribui poteſt iactantiæ, & inani gloriæ: nam id ſcriptura in libr. Paral. his verbis inſinuare videtur, Non iuxta beneficia,quæ acceperat, retribuit,quia eleuatũ eſt cor eius, & paullò pòſt, In legatione principum Babylonis, qui miſſi fuerant ad eum, vt interrogarent de portento, quod acciderat ſuper terram; dereliquit eum Deus, vt tentaretur, & nota fierent omnia, quæ erant in corde eius. quibus verbis intelligimus, rebus proſperis elatum fuiſſe cor eius:quæ quidẽ elatio latebat:ſed aduenienti-

bus le-

bus legatis, vt ei congratularentur de ſalute, & fauore Dei, quem tam admirando portento regreſſionis ſolaris teſtatus fuerat, manifeſtata eſt: vt videas, quanto propiores ruinæ ſimus, dum nobis ex voto ſuccedunt omnia, quàm cùm in aduerſis agimus. quod in Dauide, & aliis quoque manifeſtum fuit.

Quid dixerunt &c. vnde venerunt &c. confeſſionem extorquet, 3
vt ſententiam ferat. *E terra longinqua.* adhuc ſibi placere videtur; 4
quaſi enim iactabundus exponit, quòd ex lònginquo, nempe ex Babylone ad ſe veniſſent. Item interrogatus, quid vidiſſent; reſpondit, non ſolùm quòd omnia vidiſſent, ſed & quòd eis omnia oſtendiſſet, elatus nimirum adhuc, & non dum aliquid mali ſuſpicatus.

Audi verbum &c. vide, quæſo, lector, quòd cùm proſpera nun- 5
tiat propheta, è domo ſua per nuntios regi nuntiat, videlicet vt nihil timeret, quòd de manu Aſſur liberaret eum dominus, & ciuitatem &c. nuntium verò mortis per ſe ipſe regi affert: nuntiauit quidem etiam recuperandam ſanitatem: ſed veriſimile mihi eſt, quòd non dũ à domo regis diſceſſiſſet: ſtatim enim ſiẽte Ezekia factus eſt ſermo ad Ieſaiam &c. nunc etiam aduerſa nuntiaturus aduenit: fortè quia non æquo animo triſtia audimus, neceſſaria eſt ipſa viri Dei præſentia, quæ metũ, & reuerentiã incutiat. vnde nomẽ illud Iehoua tcebaoth inculcat, & attentũ reddit. Audi, inquit &c.

Non relinquetur quidquam: Hebræis non relinquetur verbum. 6
ſuprà bis ponitur hoc nomen דבר eodẽ modo: quem hebraiſmum ſeruauit Lucas non ſemel. Tranſeamus vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum &c. Non fuit verbum, inquit, quod non &c. id eſt, nihil non viderunt &c. huic reſpondet pœna, vt non ſit verbum, quod relinquatur: Babyloniis oſtendiſti, vt eorũ gratulationibus tu quoq; gratiã referres: quibus ergo gratiam eorum promereri ſtuduiſti, in eorũ poteſtatem deueniant: luasque & iactãtiæ, & imprudentiæ tuæ pœnas: nam nihil aliud hac tua iactantia es aſſecutus, quàm vt auidius Babylonij ad ea diripienda accurrãt, & animo hoſtili veniant, qui nunc amicitiæ prætextu aduenisse videntur. Narrat enim ſcriptura in lib. paral. 2. cap. 32. quòd, vt interrogarent de portento illo regreſſionis ſolaris, veniſſent: par igitur erat, vt eis Dei potẽtiã magnificaret Ezekias, vt Dei beneficiarius, & doceret iniquos vias domini, vt impij ad Deũ verũ conuerterentur. ille verò, vt iam erat elatus animo, omnia in ſui laudes conuertit, & quod ad ſe videndũ veniſſent ex terra lõginqua, ſibi laudi duxit, vnde in eũ iuſtè exarſit diuina vĩdicta, vt ea amitteret, quæ ipſum extulerãt: & quæ poſſeſſa fuerũt ruinę occaſio, ruſ⁹ amiſſa reſipiſcere

 facerent,

facerent,vt mox ſcriptura commemorat.

7 *Eunuchi.* סריס nomen peregrinum, ſeu Aegyptiacum eſſe videtur,quo is eſt appellatus, qui regi erat à negotijs aulicis, maximè autem curandis cubiculis. hinc D. Heronymus vertit Eunuchus, id eſt,cubilis cuſtos. & licet illi quoque interdum caſtrarentur, vt de fide continentiæ minus ſuſpecti eſſent: tamen nō omnes ſpadones fuiſſe conſtat ex non nullis locis ſacræ ſcripturæ.

8 *Bonus ſermo domini:* patientiæ ſunt verba,& errorem ſuum agnoſcentis:idque ex libro Patal.apparet, Elatum eſt cor eius, & facta eſt contra eum ira, & contra Iudam, & Ieruſalem: humiliatusque eſt poſtea, eò quòd exaltatum fuiſſet cor eius, tam ipſe, quàm habitatores Ieruſalem: & iccirco non venit ſuper eos ira domini in diebus Ezekiæ. ſimile quid legitur de impio illo Achab,, qui,audita ſententia domini indignationis diuinæ plena per Eliam prophetam,humiliatus eſt,& dormiuit in ſacco,ieiunauitque;& ambulabat dimiſſo capite. vnde dixit dominus Eliæ,Vides humiliatū Achab? quia igitur humiliatus eſt mei cauſſa, non inducā malum in diebus eius: ſed in diebus filij ſui inferam malum domui eius. Igitur ad verba Ieſaiæ tam rex Ezekias, quàm populus humiliati ſunt,& pænitentiā egerūt, dicentes,iuſtū eſſe dominum, & dignos ſe,qui omnia bona amitterent, quòd Deo gloriam non dediſſent. *Et dixit; Fiat pax.&c.* hunc ſenſum,quē vulgatus expreſſit,Hebræa non reddūt,niſi interrogatiuè accipiātur.nā כי interdū interrogat, vt ſuprà oſtēdi:eſtq; optātis,Putas ne,erit pax, & veritas in diebus meis?Fieri ne poteſt,vt ſaltē dieb⁹ meis ſit pax,& veritas?& hūc ſē ſū habet vulgata editio,ſi tāquā verba deprecātis accipias;Fiat pax ſaltē in diebus meis &c.idq;cōfirmāt verba;quę pro his habētur in lib.Regum ויאמר הלוא אם. & dixit; O ſi fieret pax &c. vel nunquid fieri non poterit,vt ſit pax &c. Nomine autem pacis, & veritatis intellige quidquid ad corporum,& animorum ſalutem neceſſarium eſt.ſenſus verò,quem in verſione ſum ſecutus, ſatis planus eſt.rectū eſt verbū domini, quod locut⁹ eſt, & dixit,nēpe quod fieret pax in diebus meis.nā cùm hoc ſe quoque indignū putaret,ex animo gratias agere videtur,& ſentētiā dñi ęquo animo ſuſcipere.

CAPVT QVADRAGESIMVM.

Noua.

CONSOLAMINI, *conſolamini populum meum, dicit Deus veſter.*

Loqui-

Vetus.

CONSOLAMINI, *conſolamini popule me⁹, dicit Deus veſter.*

Loqui-

Noua.

Loquimini ad cor Ieruſalem, & an 2
nuntiate ei, quòd completa eſt mili-
tia eius, quòd ſumpta eſt pœna iniqui
tatis ipſius, & quòd recepit de manu
Iehoua duplicia in omnib⁹ erratis ſuis.
Vox prædicantis in deſerto, Para- 3
te viam Iehoua, rectam facite in ſo-
litudine ſtratam viam Deo noſtro.
Omnis vallis eleuetur: omnis mōs, 4
& collis humilietur: ſitque aſperitas
in planitiem, & elata in vallem.
Et conſpicua erit gloria Iehoua, 5
& videbit omnis caro pariter, quod
os Iehoua locutum eſt.
Vox dicentis; Prædica. & dixit; 6
Quid prædicabo? Omnis caro fœnum
& omnis pietas eius, veluti flos agri.
Aruit fœnum, corruptus eſt flos: 7
quia ſpiritus Iehoua flauit in illum.
profectò fœnum eſt populus.
Aruit fœnum: corruptus eſt flos, 8
& verbum Dei noſtri ſtabit in æter
num.
Super montem excelſum aſcende 9
tibi euangelizatrix Tcion: eleua ſtre-
nuè vocem tuam: euangelizatrix Ie-
ruſalem, eleua, ne timeas. dic ciuitati-
bus Iehuda: Ecce Deus veſter.
Ecce dominus Iehoua cum firmi- 10
tudine veniet, & brachium eius po-
teſtatem ſibi vendicans: ecce merces
eius cum eo, & opus eius coram ipſo.
Sicut paſtor gregem ſuum paſcet, 11
in brachio ſuo congregabit agnos, &
in ſinu ſuo leuabit, fœtas adducet.
Quis mēſus eſt pugillo ſuo aquas, 12
& cælos palmo menſus eſt? & ſuſti-
nuit ternario puluerē terræ; & libra
uit in libra mōtes, & colles in bilāce?
Quis

Vetus.

Loquimini ad cor Ieruſalem, & ad
uocate eam: quoniam completa eſt
malitia eius: dimiſſa eſt iniquitas il-
lius: ſuſcepit de manu domini duplicia
pro omnibus peccatis ſuis.
Vox clamātis in deſerto, Parate viā
domini, rectas facite in ſolitudine ſe-
mitas Dei noſtri.
Omnis vallis exaltabitur, & omnis
mons, & collis humiliabitur, & erūt
praua in directa, & aſpera in vias
planas.
Et reuelabitur gloria Domini, &
videbit omnis caro pariter, quod os do
mini locutum eſt.
Vox dicentis; Clama. & dixit;
Quid clamabo? Omnis caro fœnum,
& omnis gloria eius, quaſi flos agri.
Exſiccatum eſt fœnum, & ceci-
dit flos: quia ſpiritus domini ſuffla-
uit in eo. verè fœnum eſt populus.
Exſiccatum eſt fœnum, & cecidit
flos: verbum autem Dei noſtri manet
in æternum.
Super montem excelſum aſcende
tu, quæ euangelizas Sion: exalta in
fortitudine vocem tuam, quæ euan-
gelizas Ieruſalē, exalta, noli timere:
dic ciuitatibus Iudæ, Ecce De⁹ veſter.
Ecce dominus Deus in fortitudi-
ne veniet, & brachium eius domina
bitur: ecce merces eius cū eo; & opus
illius coram illo.
Sicut paſtor gregem ſuum paſcet;
in brachio ſuo cōgregabit agnos: & in
ſinu ſuo leuabit, fœtas ipſe portabit.
Quis menſus eſt pugillo aquas, &
cælos palmo pōderauit? quis appendit
tribus digitis molē terræ: & librauit
in pondere mōtes, & colles in ſtatera?

 Quis

Noua. | *Vetus.*

13 *Quis metitus eſt ſpiritũ Iehoua; & quis conſilium ſuum ſcire eum fecit?*

Quis adiuuit ſpiritum domini? aut quis conſiliarius eius fuit, & oſtẽdit illi?

14 *Quem in conſilium adhibuit, & intelligere eũ fecit, & exercuit eum in ſemita iudicij, & docuit eum ſcientiam, & viam intelligentiarum ſcire eum fecit?*

Cum quo iniit conſilium, & inſtruxit eum, & docuit eum ſemitam iuſtitiæ, & erudiuit eum ſcientia, & viam prudentiæ oſtendit illi?

15 *Ecce gentes quaſi gutta hauſtri, & quaſi leuitas bilancium reputatæ ſunt: ecce inſulas quaſi tenue operiet.*

Ecce gentes, quaſi ſtilla ſitulæ, & quaſi momentum ſtateræ reputatæ ſunt: ecce inſulæ, quaſi puluis exiguus.

16 *Et Libanus non ſufficit combuſtioni, & animalia eius non ſufficient holocauſto.*

Et Libanus non ſufficiet ad ſuccendendum, & animalia eius non ſufficient ad holocauſtum.

17 *Omnes gentes quaſi non [ſint] coram ipſo: plus quam nihilum, & inane reputabuntur ei.*

Omnes gentes quaſi non ſint, ſic ſunt coram eo, & quaſi nihilum, & inane reputatæ ſunt ei.

18 *Et ad quem aſſimilabitis Deum, & quam ſimilitudinem æquabitis ei?*

Cui ergo ſimilem feciſtis Deum? aut quam imaginem ponetis ei?

19 *Nunquid ſculptile fudit faber, & vſtor in auro diſtendit illud, & ligamenta argentea vrit?*

Nunquid ſculptile cõflauit faber? aut aurifex auro figurauit illud, & laminis argenteis argentarius?

20 *Nunquid penurioſus pro oblatione lignum, quod non putreſcat, eliget: fabrum ſapientem quæret ſibi ad conſtituendum ſculptile, quod nõ moueatur?*

Forte lignum, & imputribile elegit: artifex ſapiens quærit, quomodo ſtatuat ſimulacrum, quod non moueatur.

21 *Nunquid non ſcietis? nũquid non percipietis? nunquid non annuntiatũ eſt à principio vobis? nunquid non intellexiſtis fundamenta terræ?*

Nunquid non ſcietis? nũquid non audietis? nunquid non annuntiatum eſt vobis ab initio? nunquid non intellexiſtis fundamenta terræ?

22 *Qui ſedet ſuper circulo terræ, & habitatores eius, quaſi cicadæ: qui extendit, velut nebulam, cælos, & expãdit eos, velut tentorium ad habitandum.*

Qui ſedet ſuper gyrum terræ, & habitatores eius ſunt, quaſi locuſtæ: qui extendit velut nihilum cælos, & expandit eos, ſicut tabernaculum ad inhabitandum.

23 *Qui ponit principes in nihilum: iudices terræ, velut inane facit.*

Qui dat ſecretorũ ſcrutatores, quaſi nõ ſint, iudices terræ velut inane fecit

24 *Nec dum plantati, neque dum ſati, neque dũ radicatus in terra trũcus*

Equidem neque plantatus, neque ſatus, neque radicatus in terra trũcus

	Noua.	Vetus.
	eorum [erat,] cum ſubitò flauit in eos,& aruerunt:& tempeſtas, quaſi quiſquilias eleuabit eos.	eorum: repentè flauit in eos,& aruerunt:et turbo, quaſi ſtipulam, auferet eos.
25	Et ad quem aſſimilabitis me, & [cui] adæquabor, dicit ſanctus?	Et cui aſſimilaſtis me, & adæquaſtis, dicit ſanctus?
26	Leuate in excelſum oculos veſtros, & videte, quis fecerit hos: qui educit in numero exercitum eorum, & vnumquodque eorum nomine vocat: præ multitudine virium, & ſtrenua virtute, ne vnum quidem ſubtractum fuit.	Leuate in excelſum oculos veſtros, & videte, quis creauit hæc: qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat: præ multitudine fortitudinis, & roboris, virtutiſq́; eius, neque vnum reliquum fuit.
27	Quamobrem dicis ô Iaacob: & loqueris Iſrael, Abſcondita eſt via mea a Iehoua, & à Deo meo iudicium meum preteribit?	Quare dicis Iacob, & loqueris Iſrael, Abſcondita eſt via mea à domino, & à Deo meo iudicium meum tranſiuit?
28	Nunquid non nouiſti? an non percepiſti? Deus æternitatis Iehoua creãs extremitates terræ. non defatigabitur, neque laborabit; cuius intelligentiæ non eſt perſcrutatio.	Nunquid neſcis, aut non audiſtis? Deus ſempiternus dominus, qui creauit terminos terræ, non deficiet, neq; laborabit, nec eſt inueſtigatio ſapientiæ eius.
29	Qui dat defatigato virtutem: & cui non ſunt vires, robur multiplicat.	Qui dat laſſo virtutem: & iis, qui non ſunt, fortitudinem, & robur multiplicat.
30	Et defatigabũtur pueri, et laborabunt: et iuuenes impingẽdo impingẽt.	Deficient pueri, & laborabunt, et iuuenes in infirmitate cadent.
31	Et qui intenti exſpectant Iehoua, cõmutabunt virtutem: enaſcentur alæ velut aquilarum: current, & non laborabũt: ibũt, & nõ defatigabuntur.	Qui autẽ ſperant in domino, mutabũt fortitudinẽ, aſſumẽt pennas ſicut aquilæ; current, & nõ laborabũt; ambulabunt, & non deficient.

CONSOLAMINI: actiuè accepi, propter verba, quæ ſe- 1
quuntur, loquimini, vocate &c. hinc incipiunt apertiora oracula de redemptione per Chriſtum, vt deinceps non tam propheta videatur Ieſaias, quàm euangeliſta. Verbum autem נחם generaliter notat mutationem affectus, ſeu animi; nunc eam, quæ fit, cùm quempiam dicti, vel facti pœnitet; nunc eam quæ fit commiſeratione; interdum eam, quæ fit conſolatione: & de hac eſt ſermo, quem videtur dirigere ad prophetas, & miniſtros verbi.

Loquimini ad cor: vel ſuper cor: hebraiſmus eſt, id eſt, verbis blan- 2
dis

dis lenite mæſtitiam eius, Geneſ. 50. Locutus eſt Ioſeph ad cor fratrum ſuorum. 2. Sam. 19. verſ. 7. & 2. Paral. 30. & 32 & Oſee 2. &c. Eandem propè phraſim nos Luſitani imitati, dicimus loqui ad voluntatem, pro adulari &c. *Aduocate eam*. hebr. vocate ad eam, id eſt, vocando eam dicite ei, annuntiate ei, quòd militia eius &c. tria autem, quæ hîc ei nuntiare iubet, ſunt, quibus illa conſolationem accipere, & mæſtitiã deponere poſſet. *Completa eſt militia:* nomen צבא, quod magis congrua voce reddere non poſſumus, quàm militiæ, largius patet Hebræis, vt quidam doctè annotauit: eſt enim illis exercitus, ſeu ſtatio, quæ certo tempore, & ordine conſtituitur, ſiue in eccleſia, ſiue foris in bello: vnde tam de ipſo tempore, vt Iob 7. quàm de ipſo miniſterio dicitur, vt Num. 4. Omnis, qui ingreditur militiam, vt faciat miniſterium in templo &c. & Dan. 8. Et ſanctuarium, & militia, erunt conculcatio. vide ſuprà 24. Quod autem hîc dicitur, impleta eſt militia, videtur redditum Mar. 1. Impletum eſt tempus, inſtatque regnum Dei, pænitentiam agite, & credite euangelio: quaſi inſinuet iam non eſſe militandum in tabernaculo, & conſummatum eſſe miniſterium Leuiticum: & iam nouam militiam exercendã; quam Paulus inſinuans, & ad veterẽ alludens dicebat. 1. Timot. 1. Hoc præceptum commendo tibi iuxta prophetias, quę de te præceſſerunt, vt milites in eis bonam militiam. *Dimiſſa eſt iniquitas illius*. verbum רצה propriè ſignificat fauere, & beneuolentia proſequi, & iuxta variam conſtructionẽ variè reddere neceſſe eſt: cum accuſatiuo quidem nominis, vel pronominis, licet vertere verbo ſuſcipiendi, benè accipiendi, approbandi, & beneuolentia proſequendi. quare Leuit. 26. optimè reddidit vulgatus; Placebunt terræ ſabbata ſua. eodẽ etiam loco, vbi reddidit, Orabũt pro impietatibus ſuis, & rurſus, Rogabunt pro peccatis ſuis. habet hebr. idem verbum, & eandem conſtructionem, quam hîc habemus ירצו את עונם, id eſt, tunc benè accipient iniquitatem ſuam, id eſt, pœnam iniquitatis ſuæ; agnoſcentque ſe iuſtè à domino derelictos, & pro meritis dignas pœnas tuliſſe &c. Vide locum, & ita planè vertendum eſſe iudicabis, vt pro comperto habeam ex hoc Leuitici loco, Ieſaiam hæc verba mutuatum fuiſſe, vt ad verbum verti hoc loco poſſit, Accepta eſt iniquitas illius: vel quòd ipſa Ieruſalem errorem ſuum agnoſcẽs, approbet pœnam ſuam, vel quòd Deus ſignificet iam ſibi ſatisfactũ eſſe, & acceptas habere ſe afflictiones Ieruſalem, quæ Hebræis etiam nomine iniquitatis ſignificãtur, vt non amplius punire decreuerit: vt huc etiã referri poſſit quod pręceſſit de completa militia populi, quaſi hactenus in ſufferendis aduerſitatibus

tatibus,& diuinis caſtigationibus ſeruierit,ſeſe exercuerit,& quodammodo militauerit:at iam tempus illud, militiamq́; cõpletam atque hunc bonum nũtium iubet ei nuntiari, videlicet, nolle iam Deum vltrà illum vexare: cui conuenit tertium membrum, quod ſequitur,*Suſcepit duplicia &c.* id eſt, ſatis, ſuperq́; caſtigata eſt.eſtq́; hyperbolicus ſermo,qualis ſolet eſſe blandientis,& quaſi ſeipſum reprehendentis , quòd ſic duriter cum amico egerit : plus quàm opus erat,indignatus ſum:duplo,quàm iuſtũ erat, pœnas dediſti: ignoſce,redeamus in gratiam &c. hoc iubet dominus nuntiare Ieruſalem:quo nomine intellige populum Dei,& filios ipſius : pro quibus filius Dei ſatis facturus erat,quo etiã ab onere legis,& graui illo miniſterio erat liberaturus.Cùm ergo Deus, Chriſti filij ſui afflictiones,ex gratia ſua,noſtras eſſet effecturus,vt ſibi recõciliari poſſemus,quaſi iã id factũ eſſet; prophetas populo hæc duo prędicare iubet,nempe ꝙ liberati ſint à maledicto legis, & ad legis Moſaicę obſeruantias non vltrà aſtricti eſſent:deinde ꝙ afflictionibus Chriſti filij ſui fratris noſtri non adæquale modò, verũ plus quàm debitũ eſſet,ſibi ſatisfeciſſemus.quod ſi ita acceperis,vt viros Chriſtianos accipere dignũ eſt,iam non hyperbolicus eſt prophetæ ſermo,ſed veriſſimam veritatem continet. ſi enim multò maiora peccaſſet homo:tamẽ Chriſti ſatisfactione,adeò diuinæ iuſtitiæ ſatisfeciſſet,vt poſſit non contentus eſſe ſola peccati remiſſione ; ſed & præmiũ debeat petere,quod obediẽtiæ filij Dei debetur.Cùm hęc audis,Chriſti paſſionis meritum & gratiam,qua hominẽ dignatus eſt,cogita.neque quidquam impij Lutheraniſmi in mentẽ veniat, qui meritum Chriſti magnificat,vt etiã ſi perditè homo viuat,ſibi nihil amplius faciendum putet,quàm fide Chriſtum apprehendere,& quod agit,agere: quaſi verò filius Dei portam aperuiſſet ſceleribus,& timorẽ omnẽ ſuſtuliſſet à peccatorũ mentibus : etiamſi à peccatis abſtinere nollent.Quale hoc,quæſo,beneficium fuiſſet? quid miſeri ſuis ſceleribus tam malè medicãtur?certè nihil aliud, quàm peccare,& genio indulgere abſq; vllo timore volunt: atque hoc nobis Chriſtum contuliſſe,cæcis mentibus perſuadere conantur.at nos,qui ab antiqua fide,dono Dei,non diſceſſimus,Chriſtã pleniſſimè ꝓ peccatis noſtris ita ſatisfeciſſe credimus,vt nihil amplius ad reconciliandũ humanũ genus Deo ſit neceſſariũ, eiuſmodi aũt ſatisfactionis participes nos fieri haudquaquã poſſe affirmamus,niſi vnum cũ Chriſto fide,ſpe,& caritate fiamus: ita vt nobis opera omnino ad ſalutem neceſſaria ſint , quibus & Dei gratiam promeremur,& virtute gratię,& filij Dei ſatisfactionis pro erratis noſtris ex parte ſatisfacimus.vt non otiari, non in vtrãque aurem

dormire,

dormire, non bibere, & inebriari nos velit Dei filius, qui venit, vt faceret ſibi populum acceptabilem, ſectatorem bonorum operum. Credimus itaque cum Apoſtolis, nihil coram ipſo valere niſi fidem, quæ per dilectionem operatur. quòd certè non eſt Chriſti gratiæ, & merito detrahere, ſed plus quàm hæretici, deferre, vt qui illi tribuamus, poſſe hominem adeò iuſtū facere, vt valeat ipſius dono, & mereri vitam æternam, & pro erratis ſatisfacere. *Pro omnibus peccatis*; hebr. in omnib⁹ erratis, id eſt, Propter, vel potius In, id eſt, quandocunque errauit.

3 *Vox clamantis.* quaſi interrogaretur propheta, vnde nam ſciret tempus adeſſe, quo ſtatio dimittenda eſſet, & non vltrà figuris agē dum, aut diutius pernoctandum: (tale enim erat totum illud legis miniſterium) vnde etiam ſciret Deo iam ſatisfactum, iramque eius mitigatam: (hæc enim iubebat nuntiare populo) reſpondet ſe audire vocem cuiuſdam viri in deſerto vocantis ad ſe, ac dicentis; Parate viam domini &c. Quis autem fuerit iſte clamás, ſatis aperiūt Euangeliſtæ: ipſe nanq; Ioannes Baptiſta interrogatus, quis nam eſſet, reſpondit; Ego vox clamantis in deſerto &c. vbi nollem exiſtimes, ꝙ ſe vocem eſſe dixerit; ſed ſe eſſe illum, de quo loquebatur Ieſaias, quãdo dicebat; Vox clamãtis &c. Sum, inquit, ille vocãs vel clamans in deſerto, cuius vocē Ieſaias videbatur ſibi audire, Parate viam domini &c. iſtæ enim erãt voces quas ſtatim explicat, quæ certè ſignificabant Deum iam iam adeſſe; Rectam facite Deo noſtro viã, dicebat. ergo ceſſare debent excubiæ: ergo recōciliatus eſt mundus Deo, & placatus Deus. nam ſi parandæ viæ ſunt, homo factus aduenit. ergo non venit, vt perdat hominem, ſed vt ſaluetur mundus per eum. Vides, quàm merito dicat dominus, lex & prophetæ vſq; ad Ioannē? nam illum adeſſe dixit, quem præſtolabãtur illi cuſtodes, & vigiles, & ſtationarij milites, ſeu exercitus templi, ſeu etiam longanimitas & patiētia afflictorū. diem ergo cùm adeſſe ſignificaret, noctem finiendam, & abolendas figuras, ſatis oſtendebat. adde, quòd agnū oſtendit, qui peccata mundi portaret ſuper ſe. An non hæc nuntiare iubet dominus, aduenienie Ioãne Baptiſta, primis duobus verſibus? *Clamantis*: malui cum Euangeliſtis, & vulgato in genitiuo dicere: quamuis verti poſſet vox clamans, vel vocans, *In deſerto.* diſtinctio Hebræorum, & quod ſequitur, in ſolitudine, fecit vt Hebræi, & alij hanc vocem cum verbo, parate, coniūgerent: ſed ego neque diſtinctiones Rabinorum, neque eorum, qui illos ſequuntur, auctoritatem, moror: cùm videam Euãgeliſtas aliter accepiſſe: neq; enim Ioan. Baptiſta præcipiebat, vt in deſerto pararent viam domino: ſed ipſe in

in deſerto exiſtens,hanc præparationem prædicabat. exibāt enim populi in deſertum,vt eum de præparatione viarum domini prædicantē audirēt.ergo hæc ita accipe,iuxta Hebraici ſermonis conſuetudinem,ac ſi ad hunc modū propheta dixiſſet; Vox clamantis in deſerto,Parate viam domini:vox clamantis in ſolitudine; Rectas facite ſemitas Dei noſtri &c. Fateor tamē poſſe accipi de conuerſione gentiū,quæ erāt veluti deſertū,& in Charmel verſæ ſunt &c.Sed prophetiam de Ioan.Baptiſta hic ſenſus aliqua ex parte videtur labefactare. *Parate.* פנה in ſecunda coniugatione idem eſt, ac faciem reddere,ſeu facere,quòd res habeat faciem:neq; aliquid habeat aut ſordium,aut inęqualitatis,ſeu indecentiæ, de domo dicitur Geneſ.24.Abſtuli impedimenta,& præparaui domum. item Malach.3.de via,ſicut hoc loco . quare vulgatus non malè verbo parandi,ſeu præparandi reddidit hic,& in Malach.&c. alij verbo repurgandi vide infrà 57. verſ. 14. *Dei noſtri:* ego dixi, Deo noſtro, quia ita exigit lamed , alioqui non adeò manifeſtum erat ,quòd Deus ipſe in carne adueniret : cuius aduētus,& vmbras miniſterij legalis pelleret , & reconciliationem faceret .

Exaltabitur, *humiliabitur:*futura pro imperatiuis accepi,quod Hebræis familiare eſt; vt ſint hæc, veluti explicatio ſuperiorum , ſcilicet quo pacto ſint viæ parandæ,repurgandæ,ſeu rectè faciendæ, videlicet,vt nimis depreſſa repleta eleuētur, & montes deprimantur &c. quæ ſingula non eſt opus explicare , ſed in ſumma intelligere oportet , velle dominum nihil inuenire , quod oculis ipſius diſpliceat.neque aliud eſt,quod Ioannes prædicabat,nempe vt pænitentiam agerent,& prauitatem morum emendarent.vide prædicationem Ioannis , quæ pro commentario huius loci deſeruiet. 4
Praua in directa: ſenſum reddere curauit.nomen עקב à verbo,quod eſt ſupplantare,ſeu ſubuertere, notat : quòd calcatum ruere facit, & quòd non ſatis veſtigia ſinant firmare , & aſperitas dici poteſt. De corde quidem hominis Ierem. 17. dicitur. vbi etiam vulgatus prauitatem reddidit.ex oppoſito autem eius ſignificatio deprehenditur,nempe מישור,quod planitiem notat.Deut.3.1. Reg.20. &c. ideoque ad æquitatē in moribus transfertur,vt in Pſ. Virga æquitatis , virga regni tui.ergo עקב reſpōdet noſtro nomini, aſperum, inæquale;& tranſlatum ad cor ſignificat, difficile ad penetrādum intelligentia,infidum, non ſibi conſtans &c. *Aſpera in vias planas:* ſenſum reddidit : ego verborum ſignificationes retinui : & idem ferè eſt,quod præcedenti membro dicitur.elationes enim, quæ in viis ſunt,difficilem faciunt ingreſſum.

Reuelabitur &c. puto in his verbis cōtineri rationē,quare debeāt 5
viæ

viæ præparari, & quare pænitentiam agere dignum eſſet, nempe quòd inſtet reuelatio, ſeu manifeſtatio gloriæ domini. nam Ioannes in prædicatione ſua hoc ipſum pro cauſſa adducebat; Appropinquauit enim regnum cælorum. Quid autem eſt regnum cælorum niſi manifeſtatio gloriæ domini? nunquam ſic conſpicua facta eſt gloria domini, q̃ cùm mũdo apparuit Deus homo factus. olim nebula, ſeu fumus: è cuius medio emicabat ignis, & audiebatur vox domini, gloria domini dicebatur: quid ni ergo Deus in Chriſto mundũ reconcilians ſibi, & opera faciens, quæ nullus vnquã fecit, & diuinã exercens potentiam, gloria domini dicatur? an non quando aquã in vinum conuertit, eò ꝙ diuinam potentiam manifeſtauit, dicitur in euãgelio manifeſtaſſe gloriam ſuam? vau ergo initio verſus, pro rationali particula accipio: quaſi dicat, reuelabitur enim, ſeu cõſpicua erit: aderit: omniũ oculis patebit &c. niſi quis velit dicere, in illa coniunctione, &, non ſolùm cauſſam tanti apparatus explicari, ſed etiam rerũ conſecutionem, atque cognationẽ. quaſi habeat morum correctio oculos ad diuinam gloriam videndã, & intelligendum myſterium Chriſti, quibus carent mundani. *Et videbit omnis caro pariter*: quia quantum ex ſe erat, omnium oculis erat expoſita illa humanitas, oculis inquam, carneis. gloria quoq; euangelij, & lux illa veritatis per totũ orbem diffuſa eſt, & omnibus innotuit, qui non dilexerũt magis tenebras, quàm lucem; & qui non commiſerunt, vt Deus huius ſæculi excæcaret mentes eorum, ne fulgeret illis euangelium gloriæ beati Dei. *Quòd os domini locutum eſt*. ſi כי relatiuè accipias, vt interdũ conſueuit pro אשר, vt Geneſ. 4. & Exod. 13. Ioſue 17. Pſal. 71. &c. ſenſus erit, Videbit omnis caro verbum Dei: ſi autem pro quòd, vt frequẽter accipitur, ſenſus erit, Videbit omnis caro, quàm ſit Deus verax: quomodo adimpleat, quæ promiſit: quaſi dicat, omnibus fiet manifeſtum, quæ ego, & ceteri prophetæ vobis promittebãt, fuiſſe promiſſiones Dei. videbunt itaque, & intelligent Deum eſſe, qui illa promittebat: cùm veritatem promiſſorum, nẽpe Deum ipſum in carne oculis ſuis conſpiciant. vel poſſumus ſic diſtinguere, Et videbit omnis caro, videlicet gloriam domini: quia os domini locutum eſt. Pro hoc verſu quinto Luc. 3. tantummodo habet, Et videbit omnis caro ſalutare Dei. ſalus enim, ſeu ſaluator erat illa gloria Dei.

6 *Vox dicentis*, vel vox dicens. audiebat Ieſaias quempiam dicentem id, quod ſequitur: & hoc facit ad id, quod ſuprà dixerat; præcipere dominum, vt miniſtri verbi populum conſolarentur, populum ſcilicet Dei, & electos eius; alioqui populo illi quid conſolatio-

tionis erat ceſſare carnale miniſterium templi;areſcere,& emarceſcere florem? verùm quia ad electos erat ſermo, ad conſolationem hæc faciunt.&,ni fallor, tria illa, quæ ſecũdo verſ. propheta promittebat,ad duo reducebãtur,nempe ceſſationem miniſterij legalis,& reconciliationem cum Deo:& quidem aduentus Ioannis, & prædicatio eius,præcipuè vtrunque continebat,atque cõfirmabat: iſtæc autem vox, quam nũc audit propheta,abolitionẽ gloriæ carnalis populi Iſraelitici videtur continere. *Et dixi:* in heb.& dixit in tertia perſona:ego certè cum punctis participij legendum puto:ſicut primo loco, quaſi dictum ſit, vox dicentis, prædica: &[vox] dicentis, id eſt, reſpondentis, quid prædicabo? *Omnis caro fœnum,* vel gramen: totus cultus Iſraelitici populi, totumque illud legale miniſterium,ſi quæ oculis cernuntur,tantùm cõſideres;ſi circumciſionem carnis,ſi purificationes, ſi iuſtificationes à carnis immunditiis ſignificatione ſpolies, vniuerſaque huiuſmodi ſecundum ſe conſideres,cùm caro ſint,& ſpiritu careant,fœno meritò ea conferes: idque in auribus Iudæorum carnalium prædices, neceſſe eſt qui ſalutem ſibi per huiuſmodi legis opera citra fidem, & abſque Chriſti merito conſtare putant. neque nouum eſt, iuſtificationes, ſeu ritus legis carnem,ſeu carnales dici.lege Paulũ ad Heb.cap.9. verſ.10.videbisq; ita ab Apoſtolo appellari, & ad tẽpus fuiſſe inſtituta,tanquam pædagogiam.ergo hac eadem ratione fœno,ſeu herbæ cõparantur, quòd ad tẽpus tantùm erant;vel potius, quòd ita cõſiderata, vt Iudęi,qui in carne gloriabantur,volebant,nullius eſſent efficaciæ,aut virtutis. Non ſolum autẽ miniſteriũ ipſum caro dicitur, ſed ipſi Iudæi, qui his carnalibus ritibus confidebant, hoc loco carnis nomine cenſendi ſunt.quòd autem gloriarentur in carne,vide Phil.3. *Et omnis gloria eius.* nomen חסד Græci ferè ſemper nomine ἔλεος verterunt:Paulus nomine caritatis,& dilectionis reddidiſſe videtur;denique non rarò pro ſanctitate,ſeu bonitate vſurpatur.certè locus Oſeæ 6.hunc videtur explicare, Quid faciam tibi Ephraim,quid faciam tibi Iehuda? miſericordia veſtra,vt nubes matutina, & ſicut ros manè pertranſiens. vbi eſt hoc ipſum nomẽ: & mox iterum eis obiicit,quod חסד velit ab eis magis,quàm holocauſtum. quem locum adduxit dominus Matth. 9. vbi interpres Matth.nomine ἔλεος reddidit.non dubium autem,quin de affectu illo eo loco dominus loquatur, quo erga miſeros peccatores tangimur,quo eos non dedignemur,ſed potius ſuſcipiamus, vt eis remedia impendamus,tanquam infirmis, & ægrotis medici. Iudæi autem iuſtificationibus, & ritibus carnalibus contenti, fidem, miſericordiam &c. quæ potiſſima erant, non curabant. quare quid

eis dominus ſit facturus, rogat per prophetam. quid enim faceret impiis,& crudelibus ? miſericordem etenim ſe ſolet Deus exhibere iis, qui miſericordes ſunt: at miſericordia, & pietas apud Iudæos rariſſima, ac tenuiſſima erat, veluti nebula matutina, quam ſol adueniens diſſoluit. quid igitur ſupererat, niſi vt duriter cũ eis ageret? idem omnino hoc loco eis prædicare iubet, quòd vniuerſa eorum pietas, illorum videlicet, qui in carne gloriabantur, eſſet veluti flos agri, & exigui admodum temporis. non igitur mirũ, quòd vniuerſa auferrentur,& ceſſarent. Ceterùm, quòd hîc gloriæ nomine vertit vulgatus, quodq́ue maius momentum habet, ipſe Petrus Apoſt. hunc locum adducens nomine δόξα reddiderit, non te conturbet: nam licet nomen חסד gloriam nõ deſignet, deſignat tamen ſanctitatem, qua illi tum gloriabantur, cum tamen ſolũ eius ſpeciem, non autẽ veritatẽ, aut virtutem, poſſiderent. accipiunt ergo ſanctitatem pro opinione ſanctitatis, ſicut dominus in euangelio eos valentes, & iuſtos appellat, qui videlicet medico non indigerent, id eſt, qui ſe iuſtos,& valentes reputabant.

7 *Quia ſpiritus domini ſufflauit in eo*, vel potius in eum: ventus vehemens fœnum & exſiccat, & flores agri marceſcere facit: ita populum illum carnalem, vniuerſamq́ue eius ſanctitatem, ſeu potius ſanctitatis opinionem tempeſtas, quæ à domino orta eſt, deleuit, immo & ipſe domini ſpiritus veram,& ſolidam ſanctitatem docens, adeoque efficiens: inanem illam, & fucatam Iudęorum ſanctitatem traduxit, & vileſcere fecit. Hæc ita acipiẽda eſſe probat, quod ſequitur, *Verè fænum eſt populus*: non dicit homines eſſe fœnum,(quamuis veriſſimè id dici poſſit) ſed populum, vt de carnali illo populo, qui abſolutè nomine populi à prophetis dicitur, intelligi oporteat.

8 *Verbum Dei noſtri manet in æternum*: euangelium intelligo cum Petro Apoſtolo, qui hunc locum adducens, dicit; Hoc eſt verbum, quod euangelizatum eſt vobis. quo intelligimus promiſſiones verbo Dei expreſſas,& iuſtitiam euangelicam, adeoq́ue populum ipſum Chriſtianum, qui verbo Dei adhæret,& eam tantùm iuſtitiam veram eſſe credit, quam vera verbi Dei intelligentia, & interpretatio probat. Hanc autem intelligentiam, & interpretationem habet vno omnium patrum conſenſu,& traditione ipſorum, vniuerſaliq́ue totius eccleſiæ approbatione: qui enim illos audiuit, Deũ audiuit: non à ſenſu vniuſcuiuſuis hominis, vt volunt noui hæretici, qui à verbo Dei excludunt traditiones patrum,& eccleſiæ interpretationes: ſuas autem nobis obtrudere volunt pro verbo Dei. quare illi ſunt, qui Deum ſpernunt, quia ſanctos patres ſpernunt.

Vbi ſtabilem, & ſolidam, ſemperque manſuram ſanctitatem, quæ euangelio, ac verbo Dei, atque eius eccleſiaſtica explicatione continetur, explicauit; iam propagandum euangelium, & verbum domini de Ieruſalem, id eſt, eccleſia, excitaturum prædicit: ipſamque eccleſiam inducit euangelizatricem, vt inſinuet illam tantùm eſſe euangelij prædicationem, quam eccleſia Chriſti approbat: & quæ conſentiente matre eccleſia, immo iubente, fit. penes ipſam enim manſit poteſtas, & iuriſdictio, & iudiciũ de doctrina, velint, nolint hæretici. Cùm verba autem, & participium מבשרת ſint femi nina, non dubium, quin de Tcion, & ipſa Ieruſalem ſit ſermo: & quæ, non, qui, ſit legendum. malui autem per nomen, euangelizatrix, reddere, vt munus, & officium ipſius eccleſiæ ſignificarem.

Super montem excelſum. cùm Tcion in monte eſſet, ſatis oſtendit 9
non de illa Tcione eſſe ſermonem. hæc autem, nempe aſcenſus in excelſum montem, vocis exaltatio, & depoſitio metus nihil aliud notant, quàm euangelium magna cum auiditate, & animi contentione, totiſque viribus, & intrepidè eſſe denuntiandum. Hoc illud erat, quod in euãgelio dominus dicebat; Ite in mũdũ vniuerſum, prædicate euangelium omni creaturæ: & illud, Nolite timere eos, qui occidunt corpus &c. & rurſus, Ecce dedi vobis poteſtatem calcandi ſuper ſerpentes &c. &, Ecce do vobis os, & ſapientiã, cui non poterunt reſiſtere omnes aduerſarij veſtri: & rurſus, Quæ in aure audiſtis, prędicate in tectis: atque ita eos feciſſe ſacræ hiſtorię, ſeu eccleſiaſticæ narrant. *Dic ciuitatibus Iudæ.* ceteras eccleſias, & congregationes ab vna pendêre, & illius prædicationi auſcultare debere, vel hic locus ſatis oſtendit; rumpantur licet hæretici. *Ecce Deus noſter:* veſter legendum eſt. materia prædicationis eſt Chriſtus dominus. neque enim Paulus ſe aliud prædicare dicebat, quàm IESVM Chriſtum, & hunc crucifixum. tanti autem ponderis erat, tamque dignum, vt mundo innoteſceret, filium Dei in carne veniſſe, vt meritò montem conſcendere, & vocem exaltare iuſſerit, ac metum omnem depellere. quare, vt ego quidem ſentio, qui perfunctoriè, aut molliter, aut trepidè euangelium prędicant, adhuc quæ ſit dignitas euangelij, ignorant. qui etiam aliud, quàm fructum euangelij in prędicatione quærunt, adhuc quantum ſit lucrum, & quanię dignitatis Chriſtum annuntiare, non intelligunt. Deum legitimi pręcones euangelij deferunt, Deũ offerunt, Deum dant. quid huic dignitati poteſt conferri?

In fortitudine veniet: cum fortitudine, vel firmitudine, & obfir- 10
mato animo, quaſi omnem difficultatem euicturus, & omnem poteſtatem extollentem ſe deiecturus, vt reducat inobedientes ad

obedientiam fidei, & debellet vniuerſam tyrannorum potentiam. hæc includit nomen חזק. *Brachium eius.* præcedenti membro nomina poſuit, quæ non niſi Deo per eſſentiam competere poterant, ita coniuncta, Adonai, Iehoua, ſuſcitator ille, qui eſt. Adonai enim interdum creaturis tribuitur, Iehoua autem nunquam, niſi vero Deo: neque coniuncta ſimul alteri competere poſſunt, vt Chriſtum per eſſentiam Deum intelligamus: ſed & humanitatē ipſius in brachio Dei accipio, per quam veluti quibuſdam brachiis omnem inimici poteſtatem debellauit, adeò vt loco ipſius, homo IESVS adoretur à mundo. *Dominabitur:* in hebr. additur pronomen, ſibi, quod meritò vulgatus omiſit. addunt enim huiuſmodi pronomina cum omnibus verbis: ſicut paullò antè, Aſcende tibi in montem &c. niſi velis hoc loco dicere, virtutem brachij inſinuari, quòd ſibi poteſtatem, & imperium peperit, & præeminentiam ſibi vendicauerit. quem ſenſum in verſione mea expreſſi. *Ecce merces eius.* quin שכר merces ſit, quæ pro operis redditur, non dubium: at פעלה interdum ipſum opus, ſeu operationem deſignat. Prou. 10. Opus iuſti ad vitam &c. interdum autem ipſam mercedem, quæ pro opere redditur. vnde pro verbis Leuit. 19. Non pernoctet פעלה mercenarij tecum vſque mane. habetur Deut. 24. Non pernoctet שכר: vt pro eodem accipi manifeſtum ſit. quare hoc loco idem bis dici exiſtimo: quod familiare eſt prophetis. Dupliciter autem hoc accipio, vel vt his verbis circumloquatur ingens ſtudium, quo operi redemptionis intendit dominus noſter IESVS Chriſtus: qui enim præmium, & mercedem laboris coràm habent, gnauiter laborant: quemadmodum Iaacob, qui propter amorem, quo deperibat Rachelem, leue ducebat multorum annorum famulatum. vnde de domino dicebat Apoſtolus, quòd propoſito ſibi gaudio mortē ſuſtinuit, confuſione contēpta: vel certè, hæc ad ſequentia referātur, vt mercedem, & opus appellet propheta ipſos fideles, & oues, quas ei pater tradidit, vt ſit alluſio ad Iaacob paſtorem, vt mox ſequenti verſu videbitur: qui corā ſeducebat vxores, liberos, & greges ouiū, quę omnia meritò mercedē, & opus ſuum dicere potuiſſet: quia in præmium laboris ſui omnia illa acceperat. Profectò merces laboris, & mortis filij Dei fuerunt fideles, quos ſecum ad patrem reduxit Dei filius. hæc eſt eius hereditas, vt in Pſ. legimus; Poſtula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ: ac de eo dicitur, quòd ad hoc venit, vt multos fra-
11 tres ſecum adduceret.

Sicut paſtor. ne quis putaret armis, & bello Chriſtum imperium in terra obtenturum, & more aliorū regum propagaturū, vbi penes

penes ipſum imperium orbis futurū dixit; mox eum, vt paſtorem inducit, vt paſtorale imperium eius potius, quàm regale intelligeres; curaque, & dilectione erga homines effecturum: quod nemo alius armis efficere potuiſſet. *In brachio ſuo congregabit agnos:* id eſt, brachiis complectetur agniculos, quos oues in montibus, & procul à caulis edunt, ſicut ſolent paſtores: idemque mox notat, cùm ait; In ſinu ſuo leuabit, id eſt, deferet: eandem quoque curam, & affectum continet, quod ſequitur. *Fœtas ipſe portabit,* ſeu deducet, id eſt, ſenſim ambulare faciet, quæ ventrem gerunt, & grauidæ ſunt: hoc enim puto ſignificare עלות participium plurale, vel etiam partu recens exoneratas, & lactantes. quaſi ſit ſignificatio à verbo עלה, id eſt, aſcendit, vide Geneſ. 33. & 1. Sam. 6. ergo lactantes hic, vel fœtas dicere poſſumus. quòd eas ita deducet, vt non magna itinera conficiant, aut nimis properent, id quod cauit optimus paſtor Iaacob Gen. 33. ad quē hoc loco alluſiſſe mihi videtur Ieſaias, figura enim fuit redemptoris noſtri: qui ſe in euangelio optimum paſtorem eſſe oſtendit, quòd animam ponat pro ouibus ſuis. Iaacob autem ille gelu, & æſtu vrebatur, & vt lupos arceret à gregibus, noctes ducebat inſomnes. Vide apud Ezec. quo pacto munia boni paſtoris ſe impleturum promittebat Deus. recole etiam parabolam in euangelio de oue perdita, & humeris impoſita. curam itaque, & prudentiam, & dilectionem in Chriſto domino hæc nobis commendant, & vt eadem miniſtri Chriſti exhibeant, ſemper optabo.

Quis menſus eſt &c. quorſum hæc nunc de potentia, & ſapientia Dei à propheta dicantur, infrà verſ. 27. apparebit. nimirum quia infidelium mentibus, & iis, qui ignorant Deum, quales erant Iudæorum plurimi, vix vnquam perſuaderi poteſt, Deum rebus hominum adeſſe, illasque curare, nihil eum latêre, omnia proſpicere, & omnibus prouidere (quandoquidem quantum diſtet Deus verus ab aliis, quos paſſim gentes ſibi fingunt, non percipiunt) neceſſe fuit, vt in tam arduo myſterio, aduentus videlicet Dei, & apparitionis in carne, in locum communem de Dei potentia, ſapientia, ac prouidentia excurreret propheta, vt tandem omnem infidelitatem, ſeu diffidentiam à mentibus hominum auelleret, & vt Deo fiderent, perſuaderet. *Pugillo:* Deum aquas maris ita continere potentia ſua ſignificat, ſicut quæ homo pugno, ſeu pugillo continet, immo tantā aquarum molem, potentiæ Dei collatam, eſſe rē adeò paruam, vt ſunt aquæ, quas nos vola, ſeu fouea manus cōtinere, vel menſurare poſſumus. idem quoque intellige de immenſitate cælorum. *Tribus digitis:* hebr. ternario: ſenſum vulgatus expreſſit. no- 12

 tat autem,

tat autem, Dei virtute totũ terrę globum ita in aëre ſuſtineri, tamque facili negotio, ſicut ea, quę nos tribus digitis è terra librata ſuſtinemus. *Appendit.* propria verbi כול ſignificatio eſt ſuſtinere, vt apparet ex affini eius כִּל, & ex Malach. 3. Ierem 20. & Ierem. 6, Ioel. 2. Gręci habent verbum τολμάω: quo aliquoties pro ſuſtinere, & poſſe vtuntur. 2. Cor. 10. non enim ſuſtinemus conferre nos cum quibuſdam &c. & voce propemodum cum Hebr. congruit. *Molem terræ:* hebr. puluerem terræ: ita totam terrę molẽ Deus continet, veluti ſi quis extremis digitis paullulum pulueris capiat. *In pondere.* פֶלֶס propriè regula eſt, ex cuius extremitatibus lances pendent, & pro ipſa libra capitur. De verbo diximus ſupra Ieſ. 26. Semitam iuſti regulabis. *In ſtatera*, אזן auris eſt: hinc מאזנים, id eſt, duę aures, id eſt, bilanx metaphoricè.

13 *Quis adiuuit.* תכן. hoc ipſum verbum ſuperiori verſu vulgatus verbo ponderandi reddidit, ſicut & Prou. 16. Spirituum ponderator eſt dominus: & Prou. 21. verbo appendendi, & 24. inſpectorem cordis dixit. ſignificat itaque propriè verbum hoc certò metiri, penſitare, penitus perpendere, & Gręcis tantundem ſignificat ἀνακρίνω, diiudico. vnde Apoſtolus 1. Cor. 2. & ad Rom. 11. reddidit. Quis cognouit ſpiritum domini, id eſt, quis penetrauit mentem domini, vt rationes ſuarum operationum poſſit intelligere? Inacceſſibilis planè eſt Dei ſapiẽtia nam cùm ſit amictus lumine, ſicut veſtimento repercutitur mentis noſtrę acies, neque lucem illam poteſt intueri. *Aut quis conſiliarius.* heb. & vir conſilium ſuum ſcire eum faciet. vbi איש pro מי accipitur, aut certè repetenda eſt interrogatiua particula מי quis vir. ſcire aut facere, vel denuntiare conſilium, eſt Hebręis conſiliarium eſſe: & ita reddidit etiam Apoſtolus.

14 *Et inſtruxit eum:* Gręci, & oſtendit ei: ſenſus planus eſt. Sapientiſſimi quique viri, & reges alios ſolent adhibere in cõſilium. nam, vt eſt apud Sapiẽtem, Vbi multi cõſiliarij, ibi ſanitas. at quinam, inquit, ſunt Deo conſiliarij, qui ei aliquid in mentem reuocent, vel aperiant &c. ergo ſapientia omnes ſuperat.

15 *Ecce gentes &c.* poſſet quiſpiam dicere, etiamſi nullius conſilio indigeat Deus, & omnes ſuperet ſcientia, & ſapientia ſua: homines tamen, quaſi quidam terreni dij, ab eo magni ęſtimabuntur, habereque videntur gentes, vnde ſibi placeant &c. hanc obiectionem etiam elidit. *Momentum.* nomen שחק notat leuitatem, & ſumitur hoc loco pro tenuiſſimo puluere in lances incidente, qui nullius eſt ponderis. non rarò autem pro nube accipitur: Deut. 33. Pſ. 89. pro ęthere videtur accipi. *Inſulæ quaſi puluis.* nomen דק, id eſt,

eſt,tenue,nunc adiectiuè,vt ſuprà 23. Puluis tenuis. Leuit. 16. Suffimento tenui &c. nunc ſubſtantiuè Leuit, 3. Aut tenue, aut macula in oculo, id eſt, nubecula: & infrà, vbi dicitur, qui extendit tanquam דק cælos; vbi pellem vertunt, tenuem nebulam dicere poſſumus: & eodem modo hîc accipiendum putarem. *Exiguus*, qua ratione vulgatus verbum יטול vt nomen acceperit, ignoro: hoc loco ego potius putarem eſſe à verbo טלל geminato, quàm à verbo טול; & operire potius, quàm proiicere, ſignificare: quaſi ſcribatur, Iatol. inſulæ autem ſæpiſſime nebula operiuntur. ad hanc ergo naturæ conſuetudinem alludens propheta, dicit, facile eſſe Deo inſulas omnes ſubmergere, ac ſi illas nebula operiret. Nomine verò inſularum, vt ſæpe dixi, intelligit remotiſſimas regiones, quas per mare adire ſolebant, vt erãt Græcia, Italia Hiſpania &c. non tamẽ reprehendo, qui verbo proiiciendi hîc transferrent. proiectus autẽ puluis eſt, quod vulgat[9] dixit, Puluis exiguus.

Non ſufficit: heb. non ſufficientia accendere: ſenſus manifeſtus 16
eſt. Si quiſpiam Deum colendum putet, & pro dignitate illi vellet ſacrificia offerre, quæ iuxta deuotionem offerentis, & placere Deo volentis ſolent multiplicari; vniuerſę arbores, quas profert Libanus, ad ignem non ſufficient; neque pro victimis vniuerſa, quæ nutrit animalia. Hic locus & Dei maieſtatem, & ſanctitatẽ continet; & quàm ab aliis diis diſtet, oſtendit. infinitus eſt, neque adæquare eius dignitatem, niſi ipſemet poteſt. quare holocauſtum vnicum illud, quo vnigenitus Dei filius ſeipſum in ara crucis obtulit, effecit, quod totus Libanus, immo neq; totus orbis ſi offerretur, effeciſſet. erat enim Deus, Deo æqualis is, qui offerebatur, & qui offerebat. *Holocauſtũ:* Hebræi ita vocabãt, quòd eleuaretur ſuper altare, odorque eius in altũ aſcenderet in conſpectu Dei: erat autẽ typus veri, & perfectiſſimi holocauſti Chriſti, qui exaltandus erat in cruce, & caritatis igne quaſi exurendus pro peccatis hominum.

Quaſi nihilum. מאפס, quod defectum, ſeu ceſſationem notat He 17
bræis, interdum eſt nihil, nihilum: cum præpoſitione autem, mem, quæ interdum comparationibus deſeruit, valet, plus quàm nihilum. Hæc vera ſunt, ſi naturam hominis, naturæ diuinæ conferas; vt vel hinc colligat homo, quantum Deo debeat, & quàm meritò exclamet propheta, Quid eſt homo, quòd memor es eius, vel quia reputas eum? Quid dicemus nos, qui Deũ pro homine hominem factum videmus? certè ſi homo eſt plus quàm nihilũ, verè dictum eſt, Exinaniuit ſemetipſum, formam ſerui accipiens: erat enim verus homo.

Cui ergo aſſimilabitis. cùm potentiam Dei, ſapientiã, maieſtatem, 18

ac ſanctitatem commendaret, videbatur propheta id eo animo facere, vt in fabricatores, & cultores ſculptilium inueheretur. Sed quantum ego iudico, hoc quidem curſim facit. verùm huc tendit tota oratio, vt fiduciam in Deum, vt dixi, ſuadeat. quæ concluſio verſ. 27. & ſequentibus continetur: faciunt ergo hæc ad eandem Dei maieſtatem commendandam, ac ſi ad hunc modum dicerentur; Maieſtas Dei omnia humana ſuperat, & homines ipſi, ſi Deo conferantur, nihil ſunt. quare inſani ſunt, quicunque putant poſſe ſe Deum fingere, ſiue auro, & argento, vt faciunt diuites; ſiue ligno vt faciunt pauperes. nam nunquid non omnibus notum eſt, iam à mundi principio, quo pacto, & quo auctore hic mundus prodierit? Ecquis ignorare poterit Deum terræ, & cæli, & factorem & moderatorem eſſe? illi comparati homines ſunt veluti cicadæ, quinimmo ipſi quoque principes ab eo in nihilum minimo negotio rediguntur: interdúq; re vix imperare incipiunt, cùm ſubitò euaneſcũt, vel tantillum ſufflante Deo. manifeſtum igitur eſt inſanos eſſe, qui putant ſe Dei ſimilitudinem poſſe exprimere, cuius opera ſunt & cæli, & omnia corpora cæleſtia. tantus igitur cùm ſit, táque ſapiés, ne dicat Iacob &c. *Ponetis.* ערך Hebræis eſt diſponere, proportione, & ratione collocare, æquiparare. Prou. 9. Pſ. 40. & ſuprà cap. 30.

19 *Nunquid ſculptile.* הפסל optimè vulgatus interpres ה pro nota interrogationis accepit: non enim narrat, aut affirmat propheta, vt quidam putarunt, ſed ſenſus eſt; Nunquid dignum eſt, vt ſculptile fundat faber &c. vel, an ſi ſcuptile fundat faber in auro, vel argento, Dei ſimilitudinem expreſſiſſe putandus eſt? *Aut artifex.* Hebreis vſtorem, exuſtorem, pro cõflatore, ac pro artifice, qui igne aurum, vel argentum, vel quid ſimile conflat &c.

20 *Forte &c.* המסכן Hieronymus in commentariis pro nomine proprio, ligni quod cariem, & putre dinem non ſentit, accepit. quid autem ſit תרומה, non exponit. ego hîc rurſus ה, initio poſitum notam interrogationis eſſe putarem, מסכן autem eſſe nomen: nam ſi puncta alia apponas miſchen, ſignificabit eum, qui ſine penu, & facultatibus eſt, vt Eccl. 4. vbi etiam vulgatus pauperem vertit, & cap. 9. at תרומה eſt nomen oblationis, & appellationem habet ab eleuatione in altum. leuandam dicere poſſes, Exod. 25. & 29, &c. ergo ad verbum ſic eſſet reddendus locus, Nunquid pauper leuandum lignum [quod] non putreſcat, eliget, id eſt, nunquid ſi qui aurum, & argentum non habet, lignum offerat, & Deo velit dicare, vt ex illo ſapiens faber ſimulacrum conſtituat &c. putabitur ne Dei imaginem expreſſiſſe? *Artifex ſapiens quærit, quomodo conſtituat,* vel artificem ſapientem quæret ſibi ad conſtituendum &c.

hæc

hæc planè conſuetudo erat, vt quiſque iuxta facultatem ſuam
Deos ſibi fabrefaceret, hic aureos, ille argẽteos, iſte ligneos. Paupe
ri autem, vt vides hic tribuit ſtudium quærendi artificem ſapien-
tem, qui ſibi ex ligno incorruptibili Deum efficiat: quaſi hac di-
ligentia velit penſare materiæ vilitatem. adeò inſita animis homi-
num eſt religio, vt Deum habere propitium, immo & præſentem,
ac familiarem quærant. *Quod non mouetur*: ſæpe Hebræis deeſt re
latiuum, ſicut hoc eodem verſu, quod non putreſcat. in vtroque
loco ſupplendum eſt, vt in hoc fecit vulgatus. volũt itaque Deum
ſtabilem, non ſolum, qui non corruat, ſed qui non putreſcat, qui
non intereat: cuius religio non labefactetur. quæ tamen ab auro,
& argento, & ligno exſpectare impium, & ſtultum eſt.

Ab initio. מראש à capite, & de tempore interdum dicitur, Prou. 21
8. infrà 41. & 48. *Fundamenta terræ*: id eſt, Non ne iam olim no-
tum vobis factum eſt, à quo habuerit mundus hic initium, & quis
iecerit fundamenta orbis? non ne ab initio mundi hoc apud ho-
mines conſtitit, Deum eſſe auctorem totius mundi? Quid hinc
colligat, mox inferet.

Qui ſedet ſuper gyrum &c. id eſt, is certè eſt, qui inſidet orizonti 22
terræ. & cùm in alto ſedeat, homines humi degentes ſunt locu-
ſtis ſimiles coram ipſo &c. *Velut nihilum cælos*, vel, vt nebulam.
דק vide ſuprà cap. 15. eſt autem hoc loco verbum נטה, quod in-
terdum eſt idem, quod רקע, quo vſus eſt ſuprà verſ. 19. de exten-
ſione laminarum, & vtroque infrà 42. verſ. 5. indifferenter vtitur.
verùm quia & multis aliis locis Deus dicitur extendiſſe cælos, in
quibus omnibus alluſio eſt ad locum Geneſ. Fiat extenſio in me-
dio aquarum &c. vbi vulg. Græcos ſecutus, firmamentum inter-
pretatus eſt. De quo loco quia eſt inter viros doctos haud vulga-
ris controuerſia, non omnino præter rem facere videbor, ſi hoc lo-
co, vbi dominus dicitur extendiſſe velut nebulam cælos, & veluti
tentorium ad habitandum, ſi quæ fuerit illa extenſio, aliquantò
diffuſius explicauero, præſertim cùm ex iſtius loci intelligentia,
multi loci ſacræ ſcripturæ fiant faciles. Verbum igitur רקע nihil
niſi extendere, ſeu expandere, nomen verò רקיע extenſionem, ſeu
expanſionem ſignificare, loci in quibus verbũ reperitur, ſatis aper
tè oſtendunt. ergo cùm initio Deus mundum crearet, primò ſupre-
mum cælum ſimul cum terra, & abyſſo, id eſt, immenſa aquarum
mole, quæ quidquid erat inter cælum illud, & terram, occupabat,
eum feciſſe nõ dubito: deinde iuſſiſſe, vt in medio aquarum fieret
expanſio quædã, & ſpatium aëris nimirum, ętheriſque regio, quæ
eſſet media inter aquas, & aquas. nã ex aquis factos cælos, qui ſub

 illo

illo alio cælo primo ſunt, exiſtimo; qui aquarum nomine in ſcripturis appellantur. iſtæ enim ſunt aquæ ſuper cælos: nam ſuper aërem, & expanſionem illam ſunt, quæ etiã cælum dicitur. hoc mihi manifeſtè confirmãt verba Dauidis, qui in pſalmo, vbi ordine creatione rerum attingit, dicit Deum extendiſſe cælum ſicut pellem, id eſt, tentorium, quando videlicet interuallum, & aëris extenſionem fecit aquarum rarefactione: cuius tentorij ſuperiora dicit operuiſſe aquis, ſeu contignaſſe, quaſi huic mũdi tabernaculo, ceu ampliſſimæ domui, pro tecto dederit aquas, non quidẽ fluidas, ſed cõſtipatas & condenſatas, atque in ſolidiſſimã naturam conuerſas: vt iſti omnino ſint cæli, quos Petrus ex aquis extitiſſe dicit, & fortè qui in die iudicij ſunt calore ſoluẽdi. eſt itaq; triplex cælũ, vt mea fert ſententia, aëreum primũ; quod aquas, atque terram ambit: poſt hoc eſt cælũ ex aquis genitũ, & in orbes illos, quos aſtrologi agnoſcũt, diuiſum: tertium demum, quod eſt ſedes beatorum: ad quod Paulus ſe raptum fuiſſe commemorat: quod cælum cęli dicitur, ſeu cęlorum (in heb. enim non niſi numero multitudinis dicitur cęlum) & propriè cęlum, quodque primò cęlũ dictum fuit: quo nomine poſtea ſecundũ, & primum dicti ſunt. Hunc ordinem videtur Dauid ſignificaſſe, quãdo Pſ. 148. ordine creaturas ad Deũ laudandũ inuitans, primò Angelos, & ſpirituum exercitus ex cęlis prouocat ad laudes Dei; deinde cęlos cęlorũ, id eſt, ſupremũ cęlum; ſubinde aquas quæ ſuper cælos ſunt, id eſt, cęlos ex aquis factos, qui aëreũ cælum operiunt. quẽ etiam ordinẽ tres pueri in ſuo Cantico ſeruarũt. Hęc mihi videtur de hac re ſimpliciſſima, & clara ſentẽtia, quã qui voluerit tueri, facilè ſe ab omnibus, quæ obiici ſolent, difficultatibus expediet: quibus inuoluuntur qui aquas elementales ſuper cælos collocant: quorũ opinionẽ ſuperioribus diebus doctè confutauit Hieronymus Magius Anglarenſis in libris De conflagratione orbis, quos multa cum diligentia conſcripſit. Sed ad prophetam redeo, qui vt vires, ac potentiã Dei, ex viſibiliũ rerũ contẽplatione amplificaret, dicit, Deũ tam facili negotio cælos extendiſſe, quàm quiſquam tentorium ſolet extendere, vt ſub eo ſe recipiat.

23 *Secretorum ſcrutatores*. רזנים, quantum ex locis ſcripturæ coniicere poſſum, in quibus hoc nomen reperitur, ſignificat eos, qui proximum locum poſt regem obtinent, quales ſunt conſiliarij, legumlatores &c. coniungitur ferè ſemper cum nomine regum. ſi etymologiam ſpectes, videntur ſic dicti, quòd gracilem habeant, ſeu ſubtilem ſenſum in iudicandis negotiis, & in decidendis cauſſis forenſibus: interdum tamen apud Hebręos, quoſuis principes deſignat. Prou. 8. conditores legũ vertit vulgatus, ſicut hîc ſecretorum

rum ſcrutatores. Abach. 1. verſ. 10. tyrannos vertit. *Velut inane &c.* potentiam Dei in regum, & principum perditione celebrat, qui mortalibus ſolent eſſe terrori.

Etenim non plantatus: id eſt, reges, & tyrannos ſtatim initio im- 24
perij ſæpe aufert, & de medio tollit, antè quàm prolem generent, non relicta ſobole &c. אף בל nòn dum, nec dum, etiam non. *Plantatus, ſatus:* verba pluralia ſunt Hebræis: nec dum plantati erant, nec dum ſati &c. *Repente*. ſenſum doctè reddidit ad verbum, & etiam flauit.

Et cui aſſimilabitis me. repetit ſuperiorem concluſionem: cui er- 25
go aſſimilabitis me &c. quæ tamen non eſt præcipua, & quam primò intenderat probare. ſed accipienda ſunt hæc, vt ſuprà admonui verſ. 18. *Et adæquaſtis:* in Hebræis eſt prima perſona futuri: ſenſus idem eſt.

Quis creauit hæc, vel hos, nempe cælos אלה. *Qui educit*, id eſt, 26
qui ſuis quælibet aſtra temporibus oriri facit, certa lege dierum, horarum, & momentorum numero ſeruato. מוציא exire faciens, id eſt, oriri. nam & ipſe oriens, ſeu ortus Hebræis מוצא dicitur: quaſi dicat, vnde ortus, ſeu exitus. quia ex ea parte apparere incipiunt ſidera, & aſtra. *Fortitudinis.* און concupiſcentiam illam prauam, & quæ ex ea oriuntur, ſæpiſſime notat: interdum tamen in bonam partem accipitur, vt hîc, & infrà verſ. 29. & pro vi, & efficacia, vt de Iaacob Oſeæ. 12. In concupiſcentia ſua certauit cum Deo.

Cùm tantus, tamque potens, ac ſapiens ſit Deus tuus ô Iſraël, 27
quid igitur eſt, quòd dicas &c. huc tendit tota oratio. *Dicis, loqueris:* futura ſunt Hebræis, id eſt, dicere ſoles. *Abſcondita eſt:* id eſt, non tangit Deum mei cura: me neſcit, nec quæ ſit vitæ meæ ratio, intelligit, ac ſi me penitus, meaſque res non videret: quantis affligar malis, & qua captiuitate premar, ac ſi ignoret, non curat. *Iudicium meum*, id eſt, cauſſa mea præteribit à Deo meo, quaſi dicat, Deus meus meam cauſſam pertranſit, negligit, iudicare non vult: ſiue iure, ſiue iniuria mecum agant hoſtes, non attendit. ſunt infidelitatis voces, & cogitationes: cuius eſt ingruentibus malis animum deſpondere. hanc auferre vult propheta à Iudæorum pectoribus, & fiduciam gignere conſideratione Dei potentiæ, & ſapientiæ, ac bonitatis in eos, qui fidem non deſerunt in aduerſis.

Deus ſempiternus. ab æternitate Dei argumentum ſumit, quòd 28
impium ſit cogitare, illum res noſtras poſſe ignorare, præſertim cùm ipſe orbem totum cōdiderit &c. *Terminos terræ*, ſiue extremitates, id eſt, quidquid extremitatibus continetur, totū videlicet orbem.

orbem. poteſt autem dupliciter legi, Iehoua eſt Deus æternitatis: ipſe creauit terminos terræ: non defatigabitur &c. vel Deus æternitatis Iehoua non defatigabitur &c. *Non deficiet*, vel non defatigabitur: ſemper idem eſt, qui olim tuarum rerum rationem habebat, nunc quoque habere poteſt: non eſt tædij, aut defatigationis capax, aut laboris, vt plus olim, quàm nunc poſſit diminutis viribus. ſed neque ſapientiam eius eſt qui ſcrutetur: non eſt finita, vt eum quidquam nunc fugiat, quod olim notum erat: aut cui de nouo quidquam poſſit accidere, quò non pertingat eius intelligẽtia.

29 *Et iis, qui non ſunt*, vel illis, quibus non ſunt, videlicet vires. Non ſolùm inquit, ipſe non defatigatur, ſed defatigatis vires reſtituit, & plurimum roboris ſuppeditat. ſequentes autem verſus affirmãt has, quas dominus dat vires, lõgè iis prçſtare, quas natura cõfert.

31 *Mutabunt:* commutabunt, id eſt, in dies noua virtute donabuntur. huc alludit Paulus, quando ſe fortiorẽ dicebat, cùm infirmus eſſet: nam eius infirmitas virtute Chriſti penſabatur. & quando dicebat, quòd licet exterior homo corrumperetur, interior tamen renouabatur de die in diem. videtur autem eſſe metaphora ſumpta ab armis, quibus fractis, aut retuſis, alia, atque alia accipimus. *Aſſument pennas:* ſenſum vertit: Hebræa ad verbum ſic habent, Aſcendent alæ. vtuntur autem verbo aſcendendi, pro naſci in quibuſuis rebus. Vides quantum gratia naturam ſuperet? Aquila quæ auis velocior? quod nam etiam animal currendo non defatigatur? at qui Deo fidunt, & intentis in ipſum ſunt animis, atque oculis, ſiue volent, ſiue currant, nequaquã defatigabũtur. omnia enim poſſunt in Deo ſuo, qui eos confortat. Hoc vltimo verſu reſpondet tacitæ obiectioni. nam dicere poſſent Iudæi, quid mihi fortitudinem Dei? quid bonitatem eius in dãdo robore magnificas? ecce nos infirmi, & debiles ſumus, & res noſtræ perditum eunt. reſpõdet propheta, cùm defatigatis dixi vires, & robur à Deo concedi, de illis loquebar, qui non amittunt ſuſtinentiã, vt loquitur ſcriptura; ſed toti ab eo pẽdent; & dum aduerſis premuntur, in illum habent fixos animos. hoc enim ſignificare קוה ſuprà cap. 28. diximus. ergo ne deſpondeatis animum: ſed quantũcunque ô Iſraelitæ veſtræ res ſunt deploratę, veniet vobis ſalus, & apparebit in ſalutem veſtram gloria domini &c.

CAPVT QVADRAGESIMVMPRIMVM.

Noua.	Vetus.
SILETE *ad me inſulæ, & familiæ cõmutent virtutem: accedant tunc*	TACEANT *ad me inſulæ, & gentes mutent fortitudinem: accedant,*

Noua.

*tunc loquantur, ſimul iudicio appro-
pinquemus.*
Quis excitauit ab oriente iuſtitiã, 2
*vocabat eum ad pedem ſuum? dabat
coram eo gentes, & reges ſubiiciebat:
dabat quaſi puluerem gladius eius,
& quaſi quiſquilias expulſas arcus
eius.*
Perſequebatur eos: tranſibat inco- 3
*lumis viam, [qua] pedibus ſuis nõ ve
niebat.*
Quis operatus eſt, & fecit? qui vo 4
*cat ſecula ab initio. ego Iehoua pri-
mus, & cum poſtremis ego ſum.*
Viderũt inſulæ, & timuerũt: extre 5
*mitates terræ tremuerunt: appropin-
quauerunt, & venerunt.*
Quiſque familiarẽ ſuum adiuua- 6
bat: & fratri ſuo dicebat; Obfirmare.
Et confirmabat faber cõflatorem, 7
*diſpertiens malleator percutientẽ in-
cudem, dicẽs adhærẽti, Bonum eſt: &
confirmabit illud clauis, ne mouea-
tur.*
Et tu Iſrael ſerue mi Iacob, quem 8
elegi, ſemen Abrahæ amici mei.
Quem apprehendi ab extremita- 9
*tibus terræ, & à cubitis eius vocaui
te, & dixi tibi; Seruus meus es: elegi
te, & non reieci te.*
Ne timeas, quia tecum ſum: ne 10
*diuertas, quia ego Deus tuus ere-
xi te: adiuui etiam te: ſuſtentaui quo-
que te dextera iuſtitiæ meæ.*
Ecce verecundabuntur, & igno- 11
*minia afficientur omnes, qui exarde-
ſcunt in te: erunt quaſi nihilum: &
auferentur viri litis tuæ.*
Quæres eos, & non inuenies eos: 12
*viri rixæ tuæ erunt quaſi nihilũ, &
quaſi*

Vetus.

*cedant, & tũc loquantur: ſimul ad iu
dicium appropinquemus.*
*Quis ſuſcitauit ab oriente iuſtum,
vocauit eum, vt ſequeretur ſe? dabit
in conſpectu eius gentes, & reges ob-
tinebit: dabit quaſi puluerem gladio
eius, & ſicut ſtipulam vento raptam
arcui eius.*
*Perſequetur eos: tranſibit in pa-
ce: ſemita in pedibus eius non appa-
rebit.*
*Quis hæc operatus eſt, & fecit, vo
cans generationes ab exordio? ego do-
minus primus, & nouiſſimꝰ ego ſum.*
*Viderunt inſulæ, & timuerunt:
extrema terræ obſtupuerunt: appro-
pinquauerunt, & acceſſerunt.*
*Vnuſquiſque proximo ſuo auxilia
bitur, & fratri ſuo dicet; Cõfortare.*
*Confortauit faber ærarius percu-
tiens malleo eum, qui cudebat tunc
temporis, dicens glutino, Bonũ eſt: &
confortauit eum clauis, vt non moue-
retur.*
*Et tu Iſrael ſerue meus Iacob, quẽ
elegi, ſemen Abraham amici mei.*
*In quo apprehendi te ab extremis
terræ, & à longinquis eius vocaui te,
& dixi tibi; Seruus meus es tu, elegi
te, & non abieci te.*
*Ne timeas, quia ego tecum ſum: ne
declines, quia ego Deus tuus: conforta
ui te, & auxiliatus ſum tibi, & ſuſce
pi te dextera iuſti mei.*
*Ecce confundentur, & erubeſcent
omnes, qui pugnant aduerſum te: e-
runt quaſi non ſint, & peribũt viri,
qui contradicunt tibi.*
*Quæres eos, & non inuenies vi-
ros rebelles tuos. erunt quaſi non ſint,
& ve-*

Noua.		Vetus.
quaſi conſumptio viri belli tui.		*& veluti conſumptio homines bellantes aduerſum te.*
Quia ego Iehoua *Deus tuus, qui apprehendo dexteram tuam dicens tibi, Ne timeas, ego adiuui te.*	13	*Quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manum tuam, dicenſque tibi; Ne timeas, ego adiuui te.*
Ne timeas vermicule Iacob, *puſille* Iſrael: *ego adiuui te, fidelis ſermo* Iehoua, *redemptor tuus* [*eſt*] *ſanctus* Iſraelis.	14	*Noli timere vermis* Iacob, *qui mortui eſtis ex* Iſrael: *ego auxiliatus ſum tibi, dicit Dominus, & redemptor tuus ſanctus* Iſrael.
Ecce poſui te in traham acutam nouam, habentem roſtra: triturabis montes, & cōminues, & colles quaſi glumam pones.	15	*Ego poſui te, quaſi plauſtrum triturans nouum, habens roſtra ſerrantia: triturabis montes, & comminues: & colles quaſi puluerem pones.*
Ventilabis eos, & ventus leuabit eos: & tempeſtas diſperget eos: & tu exultabis in Iehoua, *in ſancto* Iſraelis *gloriaberis.*	16	*Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo diſperget eos: & tu exultabis in domino, in ſancto* Iſrael *lætaberis.*
Inopes, & egeni quærunt aquas, & non ſunt: & lingua eorum ſiti oppreſſa eſt. ego Iehoua *reſpondebo eis?* Deus Iſrael *non derelinquam eos.*	17	*Egeni, & pauperes quærūt aquas & non ſunt: lingua eorum ſiti aruit. ego dominus exaudiam eos,* Deus Iſrael *non derelinquam eos.*
Aperiam ſuper præcipitiis flumina, & in medio valliū fontes: ponam deſertum in ſtagnum aquarum, & terram ſiccitatis in exitus aquarum.	18	*Aperiā in ſupinis collibus flumina, & in medio camporum fontes: ponā deſertum in ſtagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum.*
Ponam in deſerto cedrum, ſittam, & myrtum, & arborē pinguedinis: ponam in ſolitudine fraxinū, vlmū, & buxum ſimul;	19	*Dabo in ſolitudine cedrum, ſpinam, & myrtum, & lignum oliuæ: ponam in deſerto abietem, vlmum, & buxum ſimul;*
Vt videant, & ſciant, & reponant, & accuratè cōſiderent pariter, quòd manus Iehoua *fecit hoc, & ſanctus* Iſraelis *creauit ipſum.*	20	*Vt videant, & ſciant, & recogitent, & intelligant pariter: quia manus domini fecit hoc, & ſanctus* Iſrael *creauit illud.*
Proponite cauſſam veſtram, dicit Iehoua: *afferte cōfirmationes veſtras, dicit rex* Iacob.	21	*Propè facite iudicium veſtrum, dicit dominus: afferte, ſi quid fortè habetis, dixit rex* Iacob.
Adducant, & annuntient nobis, quæ euentura ſunt. priorū quidquam ecce annuntient: & apponemus cor noſtrum, & ſciemus poſtremum eorum:	22	*Accedant, & nuntient nobis quæcunque ventura ſunt. priora, quæ fuerunt, nuntiate: & ponemus cor noſtrum, & ſciemus nouiſſima eorum; & quæ*

Noua.		Verus
rum: aut quæ veniunt, facite nos audire.		*& quæ ventura ſunt, indicate nobis*
Annuntiate venientia in poſterum, & ſciemus, quòd dij ſitis, benè etiam, aut malè facite: & aduertemus, & videbimus pariter.	23	*Annuntiate quæ ventura ſunt in futurũ, & ſciemus, quia dij eſtis vos. bene quoque aut malè, ſi poteſtis, facite: & loquamur, & videamus ſimul.*
Ecce eſtis minus quàm nihil: & opus veſtrum minus quàm ſibilus: abominatio eligit vos.	24	*Ecce vos eſtis ex nihilo: & opus veſtrum ex eo, quod non eſt: abominatio eſt, qui elegit vos.*
Excitaui ab Aquilone, & venit ab ortu ſolis. inuocabit nomen meum, & inuadet magnates, quaſi lutum: & ſicut figulus conculcabit lutum.	25	*Suſcitaui ab Aquilone, & veniet ab ortu ſolis: vocabit nomen meum, & adducet magiſtratus, quaſi lutũ, & velut plaſtes conculcans humum.*
Quis annuntiauit à principio, & ſciemus & antea, & pronũtiabimus iuſtum? immo non eſt, qui annũtiet: immo non eſt qui prædicet: immo non eſt, qui audiat dicta veſtra.	26	*Quis annuntiauit ab exordio, vt ſciamus, & à principio vt dicamus, iuſtus es? non eſt, neque annuntians, neque prædicens, neque audiens ſermones veſtros.*
Primus Tcion, Ecce, ecce adſunt, & Ieroſolymis Euangeliſtam dabo.	27	*Primus ad Sion dicet; Ecce adſum, & Ieruſalem Euangeliſtam dabo.*
Et vidi, & non [erat] vir: & ex illis, & non [erat] cõſiliarius: & interrogaui eos, & [non] retulerunt verbum.	28	*Et vidi, & non erat: neq; ex iſtis quiſquam, qui iniret cõſilium: & interrogatus reſponderet verbum.*
Ecce omnes ipſi concupiſcentia, nihilum opera eorũ, ventus & inanitas fuſilia eorum.	29	*Ecce omnes iniuſti, & vana opera eorum, ventus, & inane, ſimulacra eorum.*

CVM fiduciam in Deum ſuperiori oratione Iſraelitis perſuaſiſſet, hîc iam oſtendit, quãto id ſapiẽtius faciant, quàm gentes, quæ idolis ſuis confidunt. inducit itaque Deum cum gentibus veluti iudicio contendentem, volentéque, vt illi cauſſam deorum ſuorum agant, vtpote quę muta ſint ſimulacra, & pro ſe loqui nequeant, ſuam autem Deum ipſum agentẽ, cuius ſunt iſtæ voces, Taceant &c. imperatiuus eſt, ceſſate ad me, vel ſilete ad me, id eſt, ſilenter, & abſque omni ſtrepitu me auſcultate. eſt enim elegantia hebraiſmi; vt vni verbo alienã conſtructionẽ tribuãt, ſuppleantque verbum, cuius conſtructio exprimitur. perinde ergo eſt., ac ſi dicat; Silete, & auſcultate me, id eſt, ſilenter attendite. *Inſulæ:* gentes remotiſſimas, ad quas per mare ibatur, ſic vocant, vt erant 1

Gręcia

Græcia,Italia,Hiſpania &c,per quas vniuerſas gentes, quę à religione Hebræorum alienæ erant,intelligere oportet. *Mutent fortitudinem.* vide ſuperiori capite verſ.31.nos diceremus, animum,ac vires colligant,vt poſtquam audierint,fortiter cauſſam deorum ſuorum agant.Ordo verborum videtur eſſe inuerſus,vt ſępe ſolent Hebræi ſcriptores facere. planus ordo hic fuiſſet; Commutent gentes virtutem:accedant:pariter iudicio appropinquemus: tacitè auſcultent me:tunc loquantur.

2 *Quis ſuſcitauit.* duobus tantùm argumentis oſtendit Deus ſe verum eſſe Deum,gentes autē fictìcios deos colere; & priori quidem ſumpto à tempore præterito,poſteriori verò à futuro:quod tractat in fine huius capitis, & ſequenti proſequitur. prius ergo tantùm conſiſtit in iis, quæ Deus cum Abrahamo, & poſteris ipſius egit. *Iuſtum.* צדק iuſtitiam. verùm quia de Abrahamo erat ſermo, & relatiua, quæ ſequuntur, ad virum videntur referenda; vulgatus per concretum reddidit:ego nomen iuſtitiæ retinui, per quam iuſtum Abrahamum voluit, data opera, propheta intelligere, quòd ab eo vniuerſa iuſtitia promanarit; & pater iuſtitiæ, fidei fuerit:de qua Apoſtolus ad Rom. pluribus agit. *Suſcitauit.* non ſolùm autem Abrahamum aliud agentem excitauit, ſed & in ipſo iuſtitiam ipſam excitauit,ſeu ædificauit. *Ab oriente*: Chaldæa ad orientem iacet. *Sequeretur ſe.* לרגלו ad pedem ſuum:quod aut cum vulgato poſſumus accipere; vel, vt pedibus vocantem ſequeretur, & pedibus iter conficeret.quod quantò humilius ſonat, tantò magis ad augmentum eorum,quæ ſequuntur, facit: dedit coram eo gentes &c. Cùm hominem vnum Deo vocanti obtemperantem, & veluti pauperem pedibus iter conficientem, vidiſtis; quid magni ab vno hoc homine expectari potuiſſet, extorre à patria, & apud ignotas gentes peregrino? audite ergo, *Dedit in conſpectu &c.* repetendum eſt מי, Quis dedit:vel ſic,Dedit in conſpectu ſuo gentes,& reges ſubiecit. (deinde quaſi explicaret quod dixerat) dedit, inquam,gentes, quaſi puluerem gladius eius, & arcus eius ſubegit reges,quaſi ſtipulam vento propulſam. atque hæc interpretandi ratio ex ipſa linguæ proprietate, & conſuetudine deſumpta eſt &c. De victoria autem Abrahæ eſt ſermo, quam habes Geneſ. 14. quam non multò pòſt quàm in Palæſtinam veniſſet, obtinuit. Futura etiam ſunt Hebræis pro præteritis,& per præteritum imperfectū, aut etiā in pręſenti tēpore reddi poſſunt: ſed hoc parui refert. *Dabit quaſi puluerem gladio*: ſenſus conſtat ſecundum proprietatem Hebreæ linguæ: nomina gladij, & arcus in recto accipio: gladius eius dedit gentes,& reges quaſi puluerem, & arcus eius quaſi quiſqui-

quiſquilias vento expulſas, id eſt, prœlio fudit exercitum, & minimo negotio ſine ſuorum ſanguine reges vicit.

Tranſibit in pace: hebr. tranſiuit pax, ſeu integritas, id eſt, integer, 3
incolumis euaſit: niſi malis dicere, fieri aduerbium cum verbo, trãſiuit, ſeu euaſit pacificè, ſeu integrè, nemine ex ſuis amiſſo. nam & plur. huius nominis Ieremiæ 13. ſic accipitur. *Semita in pedibus eius non apparebit:* ad verbum, ſemita in pedibus eius non venit. ſed ego poſthabita ratione punctorum, quæ apponere ſolent Hebræi, nomen ſemitæ cum verbo, tranſibat, omnino coniungendum puto: deinde ſupplendum relatiuum, quod frequentiſſimè omittunt: tranſiuit ſemitam pacificè [quam] pedibus ſuis non ingrediebatur, id eſt, quam nunquam ingreſſus fuerat. nunquam enim Abraham bellum geſſerat, nunquam antea prœlium inierat: quo miraculum auget, incolumem, & victorem euaſiſſe ex prœlio, qui non fuiſſet vnquam belligeratus.

Quis &c. ille deos patrios reliquerat; idola non colebat; me 4
vocantem fuerat ſecutus; dominus ſolus dux eius fuit; (vt alibi dicebat) non erat cum eo Deus alienus; pauper, & peregrinus patriam reliquerat; apud exteros peregrinabatur; quattuor ecce reges cum ſuis vernaculis debellat. Quis fecit hæc? reſpondet ipſe, *Vocans &c.* id eſt, is certè, qui ſæcula ab initio vocat. De voce דור vide infrà cap. 53. Vocare autem ſæcula, ſiue generationes, ſiue progenies ab exordio, eſt, ni fallor, quod Paulus vocat regem ſæculorum, id eſt, qui eſt auctor cunctorum, & moderator. qui ab initio vniuerſa creauit, & vniuerſorum prouidentiam habet. quòd ſi quæras, quis iſte ſit; Ego Iehoua, inquit, *primus &c.* id eſt, qui ante omnia ſum, & quem quando vltima venerint, inuenient: à quo omnia, & in quem omnia.

Viderunt inſulæ &c. longinquæ nationes audientes, quanta per 5
vnum inuiſibilis Dei cultorem Deus operaretur: neque enim famæ tantummodo credere volentes propius acceſſerunt: atque ſic ſe rem habere intelligentes, metu, & tremore corripiebantur: nihilominus non deſpondentes animum mutuò ſe abhortabantur, vt deos ſuos fabricarentur maiori, quàm antea, ſtudio; vt ſe religione, & cultu deorum defenderent à nouæ religionis profeſſoribus, quinimmo vt eos quoque, ſi opus eſſet, exterminarent. vbi vides hominum inſaniam, qui cùm de abiiciendis diis fictitiis conſultare debuiſſent, animum, & vires colligunt, vt errori antiquo inſiſtant.

Confortauit faber ærarius: ærarium legerem: nam habet articulum 6
את: quaſi dicat, faber fabrum exhortabatur. צרף eſt vſtor, confla-

tor. quo nomine vocant Hebræi eum artificem,qui conflando, & excoquendo aurum,argentum,ſiue aliud metallum,quidquã operis efficit: צורף autem fabrum abſolutè deſignat,tam qui in lignis, quàm qui in lapidibus,quàm etiam in metallis operatur. *Percutiẽs malleo.* omiſſis aliorum verſionibus, quæ hoc loco variæ admodũ ſunt, (neque enim ipſi Rabini ſibi conſtant) verba Hebræa examinabo, vt quàm doctè vulgatus Hebræa expreſſerit,videant,qui eum ſine cauſſa flagellant. חלק quidẽ verbũ non percutere ſignificat,ſed diſpertire:diſpertire aũt malleo,eſt diducere in partes laminam &c. vnde nõ malè dixit vulgatus, percutiẽs malleo. *Eum, qui cudebat.* הולם pro participio verbi accepit vulgatus, quod conquaſſare, pulſare, ſeu quid ſimile ſignificat. nemo autem negare poteſt eam eſſe formam germanam participij: neque Pagninus alia ratione hanc verſionem reiicit, quàm quia omnes interpretes Hebræi dicunt non eſſe participium, quæ quantum ponderis habeat, norunt, qui quotiens ineptiant Rabini etiam in grammaticis, non ignorant. cùm ergo non intelligerent Rabini orationem hanc,finxerunt ſuo more הולם eſſe nomen,& ſignificare rem, quæ cuditur,laminam videlicet,& bracteas &c. ego certè arbitror vulgatum rectè pro participio accepiſſe:ac conſtructio plana eſt, hoc pacto, Faber confortauit conflatorem; percutiens malleo,vel diſpertiens malleator [confortauit] eum, qui cudebat &c. neque hanc rationem conſtructionis negare poſſunt vel ipſi Rabini. Dixerat autem ſuperiori verſu,quòd alter alterum cõfirmaret,id iam hoc verſu exponit. Faber fabrum, malleator malleatorem confirmabat. *Tunc temporis.* פעם pro incude ſunt etiam inter Hebræos, qui accipiant:ſed non alium locum adducunt,vt hanc ſententiam confirment:ictum autem ſignificare, nemo negabit: hinc pro vice. exempla ſunt obuia. ego vt aduerbium accipiendum hic putarem, pro viciſſim, quòd malleator exhortaretur eum, qui iteratis vicibus,vel eum,qui ſecum viciſſim tundebat. vulgatus pro aduerbio temporis accepit; neque malè: ſenſus enim idem eſt, ſicut Num.24. verſ.1. כפעם בפעם reddidit,ſicut antè.ſenſus autem eſt, ſicut ſemel atque iterum. *Glutino.* דבק à verbo,quod adhærere ſignificat,dicunt Hebræi nomen hoc ſignificare coniuncturam,ſeu adhæſionem: hinc pro glutino accepit vulgatus: poſſumus tamen aliis punctis accipere pro nomine participiali,dabek,id eſt,adhęrens,aſſecla:qui lateri alterius adhæret, vt ſit ſenſus: dicens faber, & malleator adhęrenti ſibi,bonum eſt,vel benè eſt,iam aptum eſt, & perfectum, nihil ſuprà: tuncque clauis ferreis illud confirmabant, ne moueretur. Sunt autem qui hos tres verſus de gentibus,

quæ

quæ audito, quod propoſuerat Deus de Abrahamo, timentes cauſſæ ſuæ, ſeſe mutuò ad idola defendenda adhortabantur. ſed verba priori expoſitioni magis ſuffragantur. nam de ſtudio conſtituendorum idolorum, & ſeſe aduerſus cultores Dei inuiſibilis cohortantium videtur eſſe ſermo. interim tamen mirè idolorum vanitatem eleuat, & idololatrarũ veſaniam amplificat. Huc quodammodo facit cohortatio illa Philiſthinorum 1. Sam. 4. quãdo aduieniſſe arcam Dei in caſtra Iſraelitica intelligẽtes timuerunt, & ingemuerunt. Vę, dixerunt, nobis: quis nos ſaluabit de manu deorum ſublimium iſtorum? hi ſunt dij, qui percuſſerunt Aegyptum omni plaga; confortamini, & eſtote viri Philiſthim, ne ſeruiatis Hebræis; confortamini, & bellate &c. Ad hunc modum hęc verba prophetę accipio. nam ab hiſtoria illius tẽporis, & Abrahamo paulatim ad poſteros Abrahæ tranſit, & ea, quæ pro eis geſſit Deus, ac tãdem ad veros filios Abrahæ paucos illos, qui fidem ſeruarunt. quas tranſitiones, qui non ex frequenti prophetarum lectione animaduertũt, miſerrimè decipiuntur, hærentque ſæpius, & quò ſe vertant, neſciunt, ſaltem quæ hoc loco eſt, manifeſta ſanè eſt.

Iſrael, Iacob, ſemen Abraham. iam vides, quòd ad poſteros Abra- 7
hæ vertat ſermonem. non enim ſolùm in ipſius Abrahæ perſona ſe Deus Deum eſſe oſtenderat, ſed multò etiã magis in ſemine ipſius: Iſraelitas ergo cohortatur, ne ſibi ab vllis hoſtibus timeant, quod ipſum habeant protectorem &c.

In quo apprehendi te. poteſt iuxta conſuetudinem Hebraici ſer- 9
monis in relatiuo אשר includi præpoſitio, quam expreſſit vulgatus: quaſi dicat, dominus, quòd eũ vocauit, & apprehẽdit Abrahamum, in ipſo apprehenderit eius poſteritatẽ. ſiue autẽ ita accipias, ſiue non, vertasque relatiuum, & pronomẽ affixum per relatiuum tantùm, vt ſuperiori verſu, quem elegi te, id eſt, quẽ elegi; & vſus linguæ Hebrææ poſtulat, ſenſus tamen idem eſt. nam hoc innuit Deus, quòd quãdo è Chaldæa vocauit Abrahamũ, in eo filios eius vocauerit. vnde de Iſraele, id eſt, Iſraelitis dicit, quòd ab extremis terræ eos vocauerit. A *longinquis eius.* nomẽ Hebræũ, cubitos deſignat: attribuit autẽ hebraiſmus metaphoricè mari, & terræ manus, & brachia, quòd ſinus, receſſusque habeãt. Quod ergo dixit ab extremitatibus, idem repetit, à brachiis, ſeu cubitis, ſeu receſſibus: ad quos ſe veluti brachiis oſtendit. Senſum vertit vulgatus. Habẽt autem appellationem hanc cubiti, quòd ſub eis quidquã aſſeruemus. credo eſſe, quas Latini axillas vocant, & pro concauitatibus accipi hoc loco, id eſt, abſtruſis locis, vnde videbamini vix educi poſſe, vt de eductione ex Aegypto in hoc ſecundo mẽbro poſſit eſſe ſermo.

Elegi te. quando eum in populum ſibi peculiarem elegit ex omnibus populis: neque vnquam illos abieciſſe dicitur: quia ex illis Chriſtus dominus ſecundum carnem, & reliquiæ ſanctæ prodierunt, ex quibus conſtat regnum Dei, quod eſt omniū ſæculorum.

10 *Quia ego tecum.* dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi homo? dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? *Ne declines*, vel diuertas. שׁעה eſt animaduertere, licet iuxta variá conſtructionem variè reddi debeat. poſſemus etiam hic reddere, ne aduertas, id eſt, ne ſolicitus ſis, nihil cures, ne circumferas oculos, vt quorum mens vacillat. & quia eſt in quarta, poteſt eſſe ſenſus, ne temetipſum reſpicias, id eſt, ne ad te, vireſque tuas attendas, ſed ad me ipſum; qui ſum dominus Deus tuus, qui te foueo, adiuuo, ſuſtento, ne cadas: & iſtæ ſunt propriæ verborum Hebræorum ſignificationes: atque hanc vltimam interpretationem libenter amplector. *Dextera iuſti mei:* hebr. iuſtitiæ meæ: vulgatus accepit, vt ſuprà verſ. 2. & de Moſe, vel Chriſto domino poſſumus interpretari: ſi autem de iuſtitia Dei, id eſt, bonitate, vt ſæpe accipitur, nomen צדק intelligimus, planus ſenſus eſt, quòd Deus pro bonitate ſua illos ſuſtentarit, protexerit &c. quos autem Deus ſic ſuſcipit, & fouet, nemo de manu eius poterit eripere: vt ſit quod nō vno loco dominus teſtatur, propter ſemetipſum eos protexiſſe, propugnaſſe, atque liberaſſe. neque enim quæ ſequuntur, ad tempora Moſis, vel alterius iuſti tantùm referri poſſunt, niſi Chriſtum dominum intelligas; qui & iuſtus, & iuſtitia Dei dicitur. verùm vt, quod ſentio, ſemel dicam; hic recenſet propheta non nulla beneficia, quibus dominus affecit populum illum, ſed verbis adeò genericis, vt & ad Moſis tempora, & ad poſteriora referri poſſint: nimirum quia & typum, & veritatem ſimul inſinuare volebat Ieſaias, vt ſequentia manifeſtè oſtendent. typum ergo, & veritatem enarrabimus: nam hoc eſſe Chriſtianè, & propriè prophetas interpretari, non dubitabit doctus, ac pius lector.

11 *Ecce confundentur.* Deo protegente ſuos, hæc ſunt, quæ hoſtibus obueniunt, pudor, ignominia, perditio, & omnimoda abolitio. quod iterum, atque iterum repetit, quia cum infidelibus loquebatur. Exemplo ſunt Aegyptij, & gentes, quæ in Palæſtina degebant. *Viri, qui contradicunt tibi:* hebraiſmus, viri litis tuæ: quem doctè molliuit vulgatus interpres.

12 *Quæres eos, & non:* phraſis eſt vſitata Hebræis, qua abſolutam perditionem notant. Adeò inquit, abolebuntur, ita penitus tollentur, vt quamuis magno ſtudio eos quæras, inuenire non poſſis. in Pſal. Quæſiui eum, non eſt inuentus locus eius &c. *Viros rebelles.*

in recto

in recto legendum eſt, viri rebelles : etiam hîc hebraiſmum doctè
vitauit:ſicut mox viros belli tui vertit,bellantes aduerſum te:quos
ego in verſione retinui,quòd perſpicui eſſent. *Quaſi conſumptio.* hęc
propria eſt ſignificatio vocis אפס conſumptio,defectus &c. id eſt,
quod abſumptum,& deletum eſt.

Apprehendens manum : planior eſt oratio,licet ſenſus idem,ſi ver- 13
tas, qui apprehendo dexteram tuam, dicens. neque enim eſt con-
iunctio in Hebræo, ſed eſt ה , cuius munus eſt aliquando, vt ad-
ditum verbo ſit relatiuum, vt Geneſ.46. Omnis anima domus Iſ-
rael,quæ venit Pſal.18.Qui cingis me virtute &c. exprimit autem
humano more geſtum eius,qui alteri auxilium,&operam ſuã pol-
licetur. ſolet hoc fieri apprehenſa dextera: quod ſymbolũ erat fœ-
deris,& amicitiæ. *Adiuui.* ſcito,inquit,me non defuturum tibi,ita
firmiter apud te ſtatue,ac ſi res iam peracta eſſet.

Vermis : à rodendo dictus eſt hoc nomine vermiculus,qui lignũ 14
corrodit:Græci *τερηδόνα*, Latini teredinem dicunt. eſt autem no-
men contemptus,vt Iob 25. Quantò magis homo vermiculus, &
filius hominis vermis, & Pſal.22. Exiſtimo autẽ prophetam in his
verbis inſinuare ſtatum Iſraelitarum, quando à peccato quaſi fun-
ditus vaſtati,pauciſſimi fideles reperti ſunt,contemptibiles,& nul-
lius pretij homines; quos elegit Deus, vt confunderet fortia &c.
Huius interpretationis ſignum dat locus Luc.12.vbi dominus ad
diſcipulos ſuos dicit; Ne timeas puſille grex:quia complacuit pa-
tri dare regnum &c. nam quod ſequitur, *& qui mortui eſtis ex Iſrael*,
id eſt,quaſi mortui reputati;& vt D.Paulus de ſe,& ſociis ait,quòd
eſſent nouiſſimi,& veluti morti deſtinati,reddi poteſt ex Hebræo,
vt in verſione noſtra vides,Puſille Iſrael,id eſt,puſille Iſraelitarum
grex. nam à verbo מת mortuus eſt, eſt nomen מתים , quod inter-
dum mortuos, interdum idem, quod Latinis,mortales,ſeu homi-
nes, à condicione ſua, ſignificat : licet Maſſoritæ variis motioni-
bus illud efferant, vt æquiuocationem vitent. interdum etiam ſi-
gnificat exiguum,puſillum,& infirmum cœtum,qui eſt,velut mor
tuus,& mactationi expoſitus, præſertim ſi iungatur nomini מספר ,
id eſt, numerus, aut aduerbio מעט , id eſt, parum. Geneſ.34. Ego
verò paucus numero. Deut. 33. Tribus eius ſit puſilla numero: &
26. Deſcendens in Aegyptum peregrinatus eſt ibi cœtu modico:
& Pſal. 105. cum vtraque dictione conſtruitur , vt ſuperlatiuum
ſignificet. מתי מספר כמעט , id eſt, pauciſſimi, & nullius pretij ho-
mines. hîc autem licet ſine illis vocibus ſit poſitum , tamen non
ſimpliciter pro viris poſitum apparet,neque pro mortuis abſolutè,
ſed pro hominibus, qui pro mortuis habentur : quales Apoſtolus

 ſe,&

ſe,& coapoſtolos non ſemel deſcribit. Si typum hic quæris, recole tempora illa, de quibus Pſal. 105. Cùm eſſent numero breui &c. Perrranſierant de gente in gentem, non reliquit homines nocere eis, & corripuit pro eis reges: tandem auxit populum ſuum vehementer,& firmauit ſuper inimicos eius &c. ſi autem veritatem, recole tempus illud, quo dominus diſcipulis dicebat; Nolite timere puſille grex, quia complacuit patri veſtro &c. quibus dedit poteſtatem calcandi ſuper ſerpentes,& omnem virtutem inimici: & nihil illis noceret, quos per vniuerſum orbem fecit victores pergere &c. vt hoc ſit quod ſequenti verſu continetur: quo ſimiles illos facit trahæ, ſeu raſtro acuto, & nouo, & dentato &c. de qua victoria in ſequentibus plura.

15 *Quaſi plauſtrum.* nomen traham notat, ſeu raſtrum, quo funibus bobus, aut aliis animalibus alligato glebæ conteruntur: nam glebis comminuendis adhiberi traham,& tribulā legis Georg. lib. 1. Tribulaque trahæque,& iniquo pōdere raſtri. & non nullis in regionibus eiſdē ferè inſtrumētis grana excutiuntur ex paleis: plauſtrum dixit vulgatus, idem omnino volens ſignificare. *Triturans.* חרוץ acutum: de ſenſu tantummodo fuit ſolicitus vulgatus. quare & roſtra ſerrantia dixit, cùm in hebr. ſit nomen vnum tantùm plur. פיפיות quòd multa habeat ora, ſeu acumina: habent enim illa inſtrumenta plures, quos vocamus dentes: nomen autem oris, quo cibos incidimus, tribuunt Hebræi gladiis & aliis rebus (ab ore etiam, apud Græcos, quod vulgo aciarium ab acie, quę ex eo confici ſolet, dicimus, *στόμωμα* appellatur.) quidquid quoque aliqua re prędi tum eſt, vocant dominum illius rei; ſic hoc loco raſtrū vocat dominum dentium, ſeu acierum. *Triturabis montes.* pro glebis hîc ſubſtituuntur montes, & colles, id eſt, reges, ac tyranni: quos Iſraelitæ in typo ſubiugarunt, quoſque Apoſtoli in veritate, verbo Dei pedibus ſuis ſubiecerunt, in captiuitatem redigentes omnem altitudinem extollētem ſe &c. hos quaſi in puluerem redegerunt, quos humillimos reddiderunt,& præceptis piſcatorum parentes.

16 *Ventilabis eos.* hic iam eos paleis, & quiſquiliis comparat, quos ſuprà montes,& colles vocauerat: antè quàm enim ſubiugarentur, montes erant: poſtea leuiſſimis iſtis rebus comparantur, in quas vim ſuam liberè ventus exercet. & quidem corporaliter olim Iſraelitæ eos abſtulerunt, & in nihilum redegerunt. ſpiritaliter autem vi ſpiritus ſancti, Apoſtoli eos debellarunt &c. *Exultabis.* quāta fuerit exultatio Iſraelitarum, cùm ſe viderunt dominos regnorum exterorum, omnibus notum eſt: quanta quoque fuerit gloriatio Apoſtolorum, cùm viderunt ſubiectas fidei nationes gentium, quis

quis explicare poſſit? de hac iam non nihil dictum eſt ſuprà cap. 9. Exultare autẽ in domino, dicit hebraiſmus, pro ſanctè, & piè exultare, Deo honorem, & gloriam impendendo &c. Hîc quoque recole internecionem Aegyptiorũ, quos demerſit Deus in mari, neque vltrà eos viderunt: ſimul etiam exultationẽ Iſraelitarum, quæ cantico illo Moſis continetur, Cantemus domino &c. Aegyptij enim fuerũt viri litis, rixæ, & belli: horum ſuperbiam contudit dominus &c. quæ omnia in figura contigerunt illis.

Egeni, & pauperes: ſi hæc de itinere filiorum Iſrael per deſertum 17
velis accipere, tanquam de typo omnia conueniunt. non enim deſertum illis fuit deſertum, ſed tanquam paradiſus deliciarum. non defuerunt aquæ, neque panis de cælo, & pro vmbroſis arboribus, nubes æſtus tempore &c. immo cùm miraculo non vno loco erupiſſent fontes; quis dubitet, quin & huiuſmodi arbores, quas hîc commemorat propheta, illic creuerint tot annorum ſpacio? ſed nihilominus multò aptius myſterio, & veritati iſtæ conueniunt. nam pauperculi diſcipuli domini, & omni humano auxilio deſtituti, aquis, & conſolationibus cæleſtibus refecti ſunt: & genus illud vitę horridum, & neceſſitatibus, atque afflictionibus refertum, quod diſcipuli domini ducebant, in delicias verſum eſt: & triſtitia eorum verſa eſt in gaudium. nam egentes, multos locupletabant: & nihil habentes, omnia poſſidebant &c. vnde & dominus in euãgelio ait, quòd flumina de ventre credentium in ſe, otirentur &c. quod dicebat de ſpiritu, quem accepturi erant credentes in eum, vt ipſe Ioannes interpretatur.

In ſupinis. alij legunt ſupremis. vox Hebræa שׁפי præcipitium, 18
ſeu præruptio eſt. ergo hîc ſuper præcipitiis, reddere poſſumus, id eſt, abruptis, excelſis, atque inuiis. *Riuos aquarum*: optimè reddidit riuos: ego etymologiam retinui, ne ignoraretur: à verbo enim יצא, id eſt, egreſſus eſt, dicitur nomen, id eſt, exitus, egreſſus &c. egreſſus aquarum eſt ſcaturigo: egreſſus oris eſt eloquiũ, vt Deut. 8. Sed in omni egreſſu oris Iehoua viuit homo, id eſt, in eo, quod præcipit, promittit, aut loquitur. item 23. & Pſal. 89.

Spinam. שטה quæ arbor ſit, ignoramus: Theodotio ſpinam ver- 19
tit: & Hieronymus ſcribit eſſe genus arboris naſcentis in eremo, ſpinæ albæ habentis ſimilitudinem: ex quo arca fœderis, & omnia inſtrumenta lignea tabernaculi fabrefacta ſunt: & addit lignũ eſſe imputreſcibile, & leuiſſimum omnium lignorum, tam in fortitudine, quàm in nitore ſoliditatẽ, & pulchritudinem ſuperãs: ſed ſi in eremo naſci ſolet, quid mirum, quòd in ſolitudine daret Deus ſittã &c. quare etſi infrugiferæ ſint huiuſmodi, quę hîc cõmemorantur,

arbores, non in deſertis naſci eas paſſim meritò quis credat, atque ad confectionem tabernaculi aliunde allatas, præſertim cùm ad conſtruendam arcam, & inſtrumenta tabernaculi non magna lignorum quantitas neceſſaria fuerit. Poſt riuos autẽ aquarum, quos in ſolitudine illa Deus dedit, non dubito, quin omnes iſtæ arbores illic ortæ fuerint. *Vlmum.* qualis etiam arbor ſit Tidhar, ignoratur. certè à fremitu, ſeu fragore videtur dicta, quem à ventis agitata edit: Hieronymus vlmum vertit: ſunt, qui pinum putent, quaſi à reſina appellationem habeat, aut à ſplendore, quem, ſi accendatur, edit. nam זהר reſplendere eſt Chaldæis, atque Hebræis, licet plerunque ad ſpiritalem lucem, quæ adhortatione, & commonefactione fit, transferatur. at quantam cognationem habeant litteræ ד & ז, eſt manifeſtum: hinc exiſtimo vocem latinam, Teda, originem ducere: quæ primò arborem notat ex earum genere, quæ reſinam ferunt abundantiorem ſucco reliquis eiuſdem generis, Græcis *δᾷς, δᾴδιον*. impropriè deinde dicuntur Tedæ, partes imæ piceæ ſatiuæ, atque alia ligna, quæ vel naturali pinguedine, vel oleo, pice ve illita faculæ modo lucent. *Buxum*: appellationem habet Hebræis à felicitate: quia ſemper vireat, & multitudine foliorum luxuriet.

20 *Vt videant, & ſciant &c.* id eſt, ita, vt negare nemo poſſit hæc beneficio Dei inuiſibilis fieri, cùm nulli alteri populo alterius Dei cultori ſimilia vnquam cõtigerint: quæ Iſraelitis iuſſu Dei per deſertum iter facientibus contigerunt: immo qualia Deus veris Iſraelitis poſtea præſtitit. quæ ſi quis pro dignitate conſideret, non poterit nõ agnoſcere nullius alterius virtute hæc euenire potuiſſe, niſi veri Dei. Quis negabit Chriſtum eſſe verum Deum, ſi conſideret dona, & virtutes ipſas, quæ de cælo ipſius diſcipulis diuinitatẽ eius prædicantibus conceſſę ſunt? certè aduentus ſpiritus ſancti teſtimonium perhibuit veritati: & prædicatio ipſorum erat in ſignis, & prodigiis, & virtute multa, vt teſtatur Paulus. *Et recogitent:* ad verbum eſt in Hebræo, vt ponant. שום enim ponere eſt; & quando pro cogitare, & preſſę attendere accipitur, ſolent Hebræi nomen cordis apponere, vt 2. Sam. 18. Non apponit ad nos cor, id eſt, non curat &c. & ponere in corde eſt, quod poeta dixit, alta mente reponere: interdum tamen (vt hoc loco vides) abſolutę accipitur, pro recogitare, vt vulgatus vertit, vt etiam Iob 4.

21 *Propè facite,* hactenus cauſſam ſuam Deus verus egit, & ex operibus ſuis nempe, quæ cum Abrahamo, & poſteritate eius egerit, oſtendit ſe verum Deum eſſe: iam gentes vrget, vt cauſſam deorum ſuorum non deſerant. קרבו coràm afferte, accedere facite, id eſt, pro-

eſt,proponite iam cauſſam veſtram. *Si quid forte:* forte hîc nomen eſt, id eſt, ſi argumenta alicuius roboris habetis,adducite ea, quibus confirmetis deorum veſtrorum diuinitatem. עצמות enim ſunt confirmationes, ſeu corroborationes, quas quiſque pro ſe in iudicio affert: quæ ſunt in oratione, veluti oſſa, & nerui in corpore. *Rex Iacob.* data opera regem hîc vocauit ipſum Deum, in ſugillationem deorum aliarum gentium; quæ cùm eis cultum tanquam diis exhibeant, ab eis tamen non reguntur, neque proteguntur,ſicut Iſraelitæ à deo ſuo.

Accedant. vel adducant,inquam, afferant confirmationes: quia 22
verò poſſet diuinitas comprobari vel ex prædictione futurorum, vel etiam enarratione præteritorum, id eſt, quæ iam olim feciſſent, vrget. *Priora, quæ fuerunt, nuntiate.* ad verbum, priora, aliquid ecce nuntiate, id eſt, quidquam eorum, quæ præceſſerunt, coràm nunc narrate nobis. *Et ponemus cor noſtrum:* ſic omnino habent Hebræa: de quô ſuprà verſ. 10. *Et ſciemus nouiſſima eorum.* ſi quidquam, quæ olim fecerint, nobis annuntiaueritis, inde ratiocinantes, quæ nam futura deinde quoque ſint, intelligemus. *Eorum:* in hebr. eſt pronomen femininum: & ad deos referri non poteſt; ſed pro neutro accipiendum eſt: quaſi dicat, ex his, quæ Deus cum patribus noſtris operatus eſt, licet coniectari, quem finem illæ res habituræ quoque ſint (vt in ſuperioribus expoſuimus) tanquam ex vmbris, veritates. ita ſi qua priorum nobis annuntiaueritis, quæ dij veſtri operati ſint, colligere aliqua ratione poterimus, earum rerum exitum, atque finem aliqua ex parte intelligemus. *Et quæ ventura ſunt.* hebr. particulam או vt diſiunctiuam,ſicut Leuit. 1. de turturibus, vel de pullis columbæ, hîc libēter accipio, & non tam ventura, quàm venientia interpretor vocem הבאות, id eſt, inſtantia, & quæ iam à tergo inſtant: quaſi dicat, ſi neque futura prædicere, neque præterita enarrare poſſunt, ſaltem vel quæ iam veniunt,vel quæ mediocriter prudens vir prædicere,aut annuntiare poſſet,nos percipere faciant.

Annuntiate &c. iterum repetit vtrunque membrum, vrgetque, 23
vt ex altero iſtorum capite oſtendant ſe eſſe deos: vel quæ poſtmodum futura ſunt,nuntiate: vel quidquam boni, aut mali facite, vt ſciamus vos eſſe deos. *Et loquamur:* poteſt eſſe ſenſus, & verſis vultibus ad nos mutuò pariter rem examinabimus, atque tractabimus,quo nam honore digni ſitis &c.

Ecce vos &c. obmuteſcentibus tam idolis, quàm ipſorum cul- 24
toribus, concludit ipſe Deus ſumma cum deteſtatione,atque contemptu,quaſi dicat, Quid vrgeo? quid immoror? ecce multò mi-

nus, quàm nihilum eſtis: & tantum abeſt, vt aliquid boni, aut mali facere poſſitis, vt opera veſtra inania, & nulla prorſus ſint, & minus habeant ponderis, quàm ſibilus quidam &c. vulgatus præpoſitionem, mem, pro à, vel, ex, accepit, vt ſæpe ſolet. eſſe autem ex nihilo, hoc loco, eſt eſſe ficticios deos, neque ab aliqua veritate ortum habuiſſe, ſed inani, & ſtulta imaginatione quorundam hominum: quos nomine abominationis ſtatim notat. poſſumus autem mem, pro particula comparationis ſumere, & ſenſus erit, quem iam appoſui.

25 *Suſcitaui.* videtur eſſe concluſio prædictorum cum quadam illorum capitum duorum repetitione, quaſi dicat: me ergo pro Deo colere deberet totus orbis: qui quæ præceſſerũt, feci: quæ videlicet iam audiſtis, nempe quòd vocauerim ab oriente, videlicet à Chaldæa Abrahamum; & deinde ab Aram, quæ ad ſeptemtrionem ſita eſt. de quo cùm eſſet mei nominis cultor, & me ſolũ pro Deo coleret; & ipſe per ſe, & poſteros ſuos, reges cõcũlcarit, quaſi lutum; nemo dubitare poteſt, an id virtute mea fecerit. alterum autẽ caput de futurorum euentu repetit verſu 27. atque hunc puto germanum huius loci ſenſum. *Vocabit nomen meum*: ad verbum, vocabit in nomine meo, id eſt, inuocabit nomen meum, vel vocabitur in nomine meo, id eſt, me colet: vel mei cultor appellabitur: & eſt futurum pro præterito. *Adducet*, vel inuadet magiſtratus: hebr. סגנים ſignificat magnates in magiſtratu, ſicut & Beroſus ſcribit ſignificare illos, qui magni ſunt, & pontificatu funguntur. quàm facili autem negotio, & Abraham quattuor reges, & Iſraelitæ plurimos conculcauerint, notum ſatis ex ſacra hiſtoria eſt.

26 *Quis annuntiauit.* quis ex vobis, ô dij, harum rerum ſeriem prius cognouit, aut prædixit? dicite ſupp. vt ſciamus quis nam veſtrum ſit. *Et à principio*: idem repetit: & dicite, quis antea iſtæc prædixerit, & eum iuſtum pronuntiabimus, id eſt, laudabimus, & eius laudes decantabimus. iuſtificare enim quenquam in ſacris litteris, interdum eſt idem, quod laudibus celebrare. nam iuſtorum tantùm laus eſt: & iuſti tantùm ſunt digni laude: vel potius hìc iuſtum pronuntiare, eſt pro abſoluere, & ſententiam pro ipſo ferre. ſuperius enim deos, & deorum cultores quaſi in iudicium vocauerat. Si quis, inquit, veſtrum eſt, qui præterita antè quàm euenirent, prædixerit, dicite, quis ſit, & victor ex iudicio prodibit, palmamque referet; neque erit, cur deinceps dicamus, quòd non ſit Deus; immo ab hac labe immunis pro Deo deinceps habebitur. *Sed non eſt &c.* optimè reddidit vulgatus ſenſum; ſed fruſtra exſpectamus: non eſt quiſquam, qui annuntiet: nemo eſt, qui audire fa-

dire faciat: neque eſt, qui vel vos muſſitantes audiat, aut aliquod verbum ex ore veſtro percipiat.

Primus &c. verbum, dicet, ſuppleuit vulgatus: ad verbum ſic ha- 27
bent Hebræa, Primus Tcioni, ecce, ecce ipſi, id eſt, adſunt, quaſi dicat, nec præterita fuit, qui annuntiaret, antè quàm venirent, neque futura. ego primus omnium Tcioni dico, Ecce ecce adſunt, nempe qui ea, quę futura ſunt, tibi annuntient: & ego, primus omnium ſum, qui ipſi Ieroſolymæ dabo, qui fauſta annũtiet. ponitur enim ſingulare מבשר pro plur. non ſolùm potens ſum futura prędicere, ſed facio, vt homines ea præuideant, & annuntient. nam de redeuntibus à captiuitate, vt quidam interpretantur, nimis alienum eſt. Illud ergo, adſum, quod in vulgatis Bibliis legitur in tertiam perſonam, adſunt, eſt mutandum: & ita in commẽtatiis Hieronymus interpretatur, & legit. intelligit autem prophetas, quos dominus ſemper Iſraelitis dedit, qui de futuris eos admonebant, ac certiores faciebant, præſertim autem ipſum Ieſaiam prophetã: quem fortè hoc loco dominus Euangeliſtam appellat, qui deinceps plurima de regno Chriſti annuntiat. eſt autem Chriſtus ex ſemine illius iuſti, quem ab oriente ſuſcitauit dominus. atque ita manifeſtum apparet his verbis prophetam ſibi viam muniiſſe ad ſequentes de Chriſto prophetias.

Et vidi. ego Ieſaias, an me hæc pro domino proponente vellet 28
quiſquam ſuorum deorum diuinitatem oſtendere: etſi non primo loco, ſaltem ſecundo poſt Deum noſtrum vellet quiſquam futura prædicere: & non vir, id eſt, nemo affuit. *Neque ex iſtis*: hebr. & ex illis, & non conſiliarius, id eſt, & vidi, an ex illis eſſet quiſquam, qui conſultaret cum altero, quid nam facto opus eſſet: quorum ſilentium cùm animaduerterem, interrogaui eos, an haberent, quid dicerent, & non reddiderunt vllum reſponſum: eſt enim repetenda negatio more Hebræo. quare vulgatus mutata orationis forma ſenſum doctè, & eleganter expreſſit.

Omnes iniuſti. vox און, de qua iam ſæpius dictum eſt, non iniu- 29
ſtitiam propriè notat, ſed innatam illam concupiſcentiam, atque vim omnis iniuſtitiæ caput, atque originem; deinde etiã & quidquid inſuaue, & noxium eſt, notat, ideoque de idolis ſæpe dicitur. dicit ergo omnes gentium deos, eſſe meram hominum concupiſcentiam, & abſque vlla ratione inuentos, ſed ſola ſtulta quadam concupiſcentia voluiſſe ſingulos numina ſua habere, ſibique propitia: quare vnuſquiſque ſibi deos finxit.

Vana opera eorum, vel nihilum. nihil enim prorſus agunt: ipſa 30
quoque ſimulacra, ſeu fuſilia, quidam ventus, & inane ſunt,

id eſt,

id eſt, res nullius momenti &c. omiſſis ergo ipſis, tranſit ad res ſolidas, & admiranda opera, quæ ſpiritu Dei plenus propheta præuidebat facturum dominum futuris temporibus.

CAPVT QVADRAGESIMVMSECVNDVM.

Noua.		Vetus.
ECCE ſeruus meus, ſuſtinebo eum, electus meus, in quo bonã voluntatem habuit anima mea: dedi ſpiritum meum ſuper eum: iudicium gentibus promulgabit.	1	*ECCE ſeruus meus, ſuſcipiam eum: electus meus, complacuit ſibi in illo anima mea: dedi ſpiritum meum ſuper eum, iudicium gentibus proferet.*
Non vociferabitur, neque clamabit: neq; audietur in platea vox eius.	2	*Nõ clamabit, neque accipiet perſonam: nec audietur vox eius foris.*
Calamum quaſſatum non cõfringet, & linũ obſcuratũ non extinguet: ad veritatem promulgabit iudicium.	3	*Calamum quaſſatum non conteret, & linum fumigans non extinguet: in veritate educet iudicium.*
Non erit tetricus, neque curret, quouſque ponat in terra iudicium: & doctrinam eius inſulæ exſpectabunt.	4	*Non erit triſtis, neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium: et legem eius inſulæ exſpectabunt.*
Sic dixit ille Deus Iehoua creans cælos, & extẽdens eos; expandẽs terram, & progerminationes eius; qui dat halitum populo, qui ſuper eam eſt, & ſpiritum ambulantibus in ea;	5	*Hæc dicit dominus Deus creans cælos, & extendens eos; firmans terram, & quæ germinant ex ea; dans flatum populo, qui eſt ſuper eam, & ſpiritum calcantibus eam;*
Ego Iehoua vocaui te in iuſtitia, & apprehendi manum tuam, & ſeruaui te, & dedi te in fœdus populi, in lucem gentium,	6	*Ego dominus vocaui te in iuſtitia, & apprehendi manum tuam, & ſeruaui te; & dedi te in fœdus populi, in lucem gentium,*
Ad aperiendos obcæcatos, & educendum de clauſura vinctũ, de domo carceris habitatores obſcuritatis.	7	*Vt aperires oculos cæcorum, & educeres de concluſione vinctum, de domo carceris ſedentes in tenebris.*
Ego Iehoua, hoc nomen meum, & gloriam meam alteri non dabo, & laudationem meam ſculptilibus.	8	*Ego dominus, hoc eſt nomen meũ: gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam ſculptilibus.*
Priora ecce venerunt: & noua ego annuntio: antè quàm ſuccreſcant, audire vos faciam.	9	*Quæ prima fuerunt, ecce venerũt: noua quoque ego annũtio: antè quàm oriantur, audita vobis faciam.*
Cantate ipſi Iehoua canticum nouum, laus eius in extremo terræ: deſcenſores maris, & plenitudo eius, inſulæ,	10	*Cantate domino cãticum nouum, laus eius ab extremis terræ, qui deſcenditis in mare, & plenitudo eius: inſulæ,*

Noua.		Vetus.
inſulæ,& habitatores earum.		inſulæ, & habitatores earum.
Eleuent [vocem] deſertum, & ciuitates eius, villæ [in quibus] habitat Kedar, ouent habitatores rupis, è vertice montium clament.	11	Subleuetur deſertum, ac ciuitates eius: domibus habitabit Cedar: laudate habitatores petræ, de vertice mõtium clamabunt.
Ponant ipſi Iehoua gloriam, & laudem eius in inſulis annuntient.	12	Ponent domino gloriam, & laudẽ eius in inſulis nuntiabunt.
Iehoua, veluti gigas, egredietur, veluti vir bellorum excitabit zelum, triumphabit, acerrimè vociferabitur, ſupra inimicos ſuos præualeſcet.	13	Dominus, ſicut fortis, egredietur: & ſicut vir prœliator, ſuſcitabit zelum: vociferabitur, & clamabit: ſupra inimicos ſuos confortabitur.
Tacui à ſeculo: obſurdeſcebam, cõtinebam me, ſicut parturiẽs ſibilabã, anhelabam, & inſorbebam pariter.	14	Tacui ſemper, ſilui, patiens fui, ſicut parturiens loquar: diſſipabo, & abſorbebo ſimul.
Exſiccabo montes, & colles, & vniuerſam herbam eorum arefaciam, & ponam flumina in inſulas, & ſtagna arefaciam.	15	Deſertos faciam montes, & colles, & omne gramen eorum exſiccabo: & ponam flumina in inſulas, & ſtagna arefaciam.
Et ducam cæcos per viã, [quam] neſcierunt. in ſemitis, [quas] neſcierunt, calcare eos faciam. ponam obſcuritatem coram eis in lucem, & peruerſa in planitiem. hæc verba feci, neque ea deſerui.	16	Et ducam cæcos in viam, quã neſciunt: & in ſemitis, quas ignorauerunt, ambulare eos faciam: ponam tenebras coram eis in lucem, & praua in recta. hæc verba feci eis, & non dereliqui eos.
Acti ſunt retro: pudefient pudore, qui confidunt in ſculptili: qui dicunt fuſili, Vos dij noſtri.	17	Conuerſi ſunt retrorſum: cõfundãtur cõfuſione, qui confidũt in ſculptili: qui dicunt cõflatili, Vos dij noſtri.
Nunquid ſurdi audierunt, & nũquid cæci reſpexerunt, vt viderent?	18	Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum.
Quis cæcus, niſi ſeruus meus, & ſurdus, ſicut [ad quem] nũtium meũ mittam? quis cæcus, ſicut cui retributum eſt? quis cæcus, ſicut ſeruus Iehoua?	19	Quis cæcus, niſi ſeruus meus? & ſurdus, niſi ad quem nuntios meos miſi? quis cæcus, niſi qui venundatus eſt? & quis cæcus, niſi ſeruus domini?
Viſiones multæ, & nõ obſeruabis: apertas habens aures non audiet.	20	Qui vides multa, non ne cuſtodies? qui apertas habes aures, nõ ne audies?
Iehoua approbauit propter iuſtitiam ſuam, & magnificabit doctrinam, & amplificabit.	21	Et dominus voluit, vt ſanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret.
Et erit populus direptus, & prædatus,	22	Ipſe autẽ populus direptus, & vaſtatus:

Noua.		Vetus.
datus, laqueus iuuenes omnes ipſi, & in domibus carcerũ abditi ſunt: fuerunt in direptionem, & non eſt, qui eripiat. in prædam, & non eſt, qui dicat; Redde.		*ſtatus: laqueus iuuenum omnes, & in domibus carcerum abſconditi ſunt: facti ſunt in rapinam, nec eſt, qui eruat: in direptionem, nec eſt, qui dicat; Redde.*
Quis inter vos auſcultabit hoc: attendet, & audiet in poſtremum?	23	*Quis eſt in vobis, qui audiat hoc, attendat, & auſcultat futura?*
Quis dedit in direptionem Iacob, & Iſraelem deprædantibus? non ne Iehoua ipſe, cui errauimus? in cuius viis noluerunt ambulare; & in cuius doctrina non acquieuerunt.	24	*Quis dedit in direptionem Iacob, & Iſrael vaſtantibus? non ne dominus ipſe, cui peccauimus? & noluerũt in viis eius ambulare, & non audierunt legem eius.*
Et effudit ſuper eos ardorem iræ ſuæ, & ob firmitudinem belli; & inflammabit eum vndique, & non cognouit: & exardeſces in eo, & non reponet ſuper cor ſuum.	25	*Et effudit ſuper eum indignationem furoris ſui, & forte bellum; & combuſſit eum in circuitu, & non cognouit: & ſuccendit eum, & non intellexit.*

1 ECCE *ſeruus meus:* Euangeliſta manifeſtè hæc de Chriſto interpretatur. non eſt ergo, cur aliam expoſitionem quæramus. neque mirum, quòd eum ſeruũ vocet dominus: nam formam ſerui accepit, & ſimilitudinem carnis peccati, vt loquitur Paulus. adde, quòd hoc nomen Hebræis עבד non ſemper ad ſeruitutem ſeruorum refertur; ſed ad cultũ, & venerationem. quis autem ſic coluit Deum, vt Chriſtus dominus? Ego honorifico patrem meum &c. *Suſcipiam eum.* verbum, propriè ſignificat ſuſtinere rem, aut perſonam, ne cadat, aut pereat. Exod. 17. Aaron, & Hur ſuſtinuerunt in manibus eius: & ſuprà 33. Suſtinendo in munere &c. Manu autem tenere quenquam, aut ſuſtentare, ſeu ſuſtinere, eſt amoris, & ſtudij. *Electus meus.* licet nomen electionem propriè notet Hebræis, ſępe tamen eſt caſtrenſe. nam iuuenes ad bellũ eliguntur: erat autẽ electus in ducem, & imperatorem exercitus militiæ ſpiritalis, quã inſtituebat in terra. niſi malis electionem hanc ad amorem referre, vt ſequentia inſinuãt. *Complacuit ſibi,* ſiue bonam habuit voluntatem. illud autem, *In illo,* doctè repetiuit vulgatus, ex membro ſuperiori. nam ſimilem conſtructionẽ ſortiuntur duo illa verba Hebræis, ſuſtineo, & complaceo. Eiſdem pænè verbis vſus eſt pater cæleſtis, quando baptizato Ieſu, & orante intonuit, Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi benè complacuit. ἐν ᾧ εὐδόκησα. *Dedi ſpiritum meum ſuper eum:* ſic ad verbum habent Hebr. id eſt, afflaui

cum

eum ſpiritu meo. phraſis autem Hebræa vim, & impetum notat. plenus enim fuit ſpiritu domini homo ille Ieſus, & de plenitudine eius nos omnes accepimus. *Proferet*, promet, promulgabit, id eſt, ius dicet: eſtque regni, ſeu imperatoriæ poteſtatis periphraſis. per euangelium autem iudicium exercuit Dei filius. adde, quòd & in eccleſia per miniſtros ſuos ius etiam dicit. & cùm principes ipſi Chriſto nomen dederint; iudicia, vt par eſt, exercere cauſſas iuſtè iudicare, iuſtè ius reddere non ſe exiſtimabunt, niſi prius legem Chriſti conſuluerint.

Neque accipiet perſonam. verbum נשא leuauit, rarò ſine nomine 2
conſtruitur: quando autem cum nomine faciei, ſeu vultus, ſeu perſonæ conſtruitur, ſignificat vitium illud, quod acceptatio perſonarum, vulgo dicitur; in iudicio videlicet, cùm omiſſa ratione rei, quæ extrinſeca ſunt, conſiderãtur, & extrinſecis, atque ad cauſſam non pertinentibus, fauetur, aut honor defertur. vulgatus ergo ita hîc accepit, ac ſi deeſſet nomen aliquod ex illis. certum etiam eſt, quòd ſi conſtruatur cum nomine manus, interdum ſit iurantis, vt Exod. 6. Ezech. 36. leuare manum &c. & ſine nomine manus ſuprà ita accipi poſſe cap. 3. diximus: vbi vulgatus verbo reſpondendi vertit: quare poſſet quiſpiam etiam hoc loco pro iurare, accipere. at cùm euangelium Matth. cap. 12. hæc duo verba verbis contendendi, & clamandi reddiderit; libentius hîc de elatione vocis accipio; quæ in contentionibus fit: & ita etiam accipi nõ malè poteſt in loco illo, cap. 3. ſicut etiam infrà verſ. 11. dicere tamen poſſumus Apoſtolos non tam de verbis fuiſſe ſolicitos, quàm de ſenſu in pleriſque locis: Contendentium autem eſt clamor, & iuramentum &c. neque de aliis clamoribus, quàm contentionis, & rixæ intelligendus eſt locus. nam dominus in magno feſtiuitatis die, clamabat dicens; Si quis ſitit, veniat ad me &c. & aliis locis vocem ſuſtuliſſe dicitur in euangelio.

Calamum quaſſatum: puto eſſe prouerbia è vulgo petita, quæ mã 3
ſuetudinem notant. ſunt enim quidam naturæ vitio damnoſi, qui obuia omnia peſſundant, vel abſque aliquo ſuo emolumento, crudeles, immites, qui brutis nihil nocentibus incommodant: quod ſignum eſt immitis animi. vnde ſcriptura erga bruta etiam animantia manſuetudinem commendat. Quòd autem hæc ita ſint accipienda, oſtendit euãgelij locus. nam cùm Phariſæi propter miracula, conſiliũ inirent, vt eum perderent; dñs Ieſus inde receſſiſſe narratur, & plurimos ex eis, qui ſequebantur, ſanaſſe: quibus imperauit, ne eum manifeſtum facerent, vt impleretur, quod dictum eſt &c. erãt ergo Phariſæi arundo cõquaſſata: ſed quæ adhuc ſpeciem integri-

integritatis retineret,nolebat eos iam exaſperatos in furorem adigere,& omnino perdere. quod feciſſet, ſi cùm indignari eos videbat,in occaſione perſiſteret,neque inde abiret. *Fumigans,* id eſt, in quo adhuc quidquam luminis remanet. Vox Hebræa כהה obſcurari ſignificat: hinc pro turbari, ſeu commoueri accipitur. vide verſum ſequentem:infrà 61. Amictum glorioſum pro ſpiritu obſcuro,id eſt,perturbato. *In veritate,* ſeu potius in veritatem,educet,exire faciet,id eſt,proferet,ſeu promulgabit,quaſi pro veritate ſententiam feret:vel in cauſſis faciet, vt finis ſit veritas, veritaſque elucеſcat,atque vincat.

4 *Non erit triſtis,* vulgatus obſcuritatem hîc,& 61.ad triſtitiã animi retulit,vt Ezech. 2. Obſcurus erit omnis ſpiritus: poteſt tamen ad perturbationem animi ex iracundia referri, vt 1.Sam.3. Neque obſcurus fuit in eos, id eſt,non eſt commotus,vt hoc membro, & ſequenti longè illum alienum notet à perturbationibus animi; quando,videlicet,aut ira,aut amore, aut ſimili alio affectu homines perciti, feruntur ad iudicium ferendum. niſi malis hæc duo quaſi oppoſita accipere, & prius hoc membrum pro vitio illo interpretari,quo vultus nimia triſtitia, & obductis ſuperciliis ſignificatur: tetricos huiuſmodi homines dicere poſſis. nos Luſitani huiuſmodi vitium deteſtantes, locis valde opacis illos comparemus,& nunc à pondere, nunc ab vmbra,tranſlatis nominibus appellamus. huic vitio quaſi opponitur leuitas, & præcipitantia. de quo membro ſequenti. *Turbulentus,* id eſt, non feretur, vt turbo: non erit præceps in ferenda ſententia,vt ſolent irati, aut etiam leues. vertere poteris,non procurret,vel nõn erit præceps: non impetu feretur,ſed ſumma cum prudentia res, cauſſam ve iudicabit. *Donec ponat,* id eſt,quandiu ius in terra dicet, & inter viuos aget, mortaleſque gubernabit &c. vel quouſque efficiet, vt iuſtitia in terra vigeat. ſua nanque manſuetudine, atque prudentia regnum Dei, in quo viget iuſtitia vera animorum, propagabit. ſi enim in homines ira exarſiſſet, prout digni erant,& de Iudæis,qui eum nõ receperunt, confeſtim pœnas ſumpſiſſet, gentemque illam deleſſet; iuſtitia, quæ per euangelicam prædicationem ex Iudæis orta eſt,in mundum non perueniſſet. vicit ergo patientia, & longanimitate,non ſolùm ante paſſionem ſuam,ſed & poſt mortem:neque ſtatim perdidit homicidas illos,qui heredem occiderunt; ſed per quadraginta annos prædicatum eſt illis euangelium, quouſque ex illis prodirent pauci, qui replerent orbem diuino ſemine. Hanc eandem manſuetudinem, & patientiam exhibuerunt eius diſcipuli: neque aliter ſubdidiſſent mundum Deo. hi enim erant

terra

terra illa bona, quæ attulit multum fructum in patientia : quare
primùm, quod exſpectari à Dei miniſtris dixit Paulus, eſt patien-
tia &c. In omnibus exhibeamus nos, ſicut Dei miniſtros, inquit,
in multa patientia &c. vnde mox, tanquam manſuetudinis fru-
ctum explicans, addit propheta, *Legem eius*, ſeu inſtitutionem in-
ſulæ, id eſt, remotiſſimæ quæque gentes exſpectabunt, Cyprus,
Rhodus, vniuerſæque maris Aegæi inſulæ; Creta, tota Græcia,
Italia, Gallia, atque Hiſpania, quas nomine inſularum ſæpe ſcri-
ptura vocat, vt iam non ſemel dixi; totus denique orbis. fides ita-
que noſtra, fructus eſt Chriſti, atque Apoſtolorum eius patientiæ,
& manſuetudinis, vt videant, qui diſciplinam Chriſtianam reuo-
care, atque reſtituere cupiũt, quibus armis inſtructi procedere de-
beant. Poteſt autem in his vltimis verbis repeti particula עד in
hunc modum: & quouſque inſulæ inſtitutionem eius exſpectent,
ſubditusque fiat totus mundus Deo.
Hæc dicit, vel ſic dixit. כה ad præterita referri poteſt, quæ ſupe- 5
rioribus quattuor verſibus dixerat de Chriſto domino; quæ aliis
verbis repetit verſu 6. & 7. nempe promiſſiones de Chriſto, quòd
manſuetudine, & longanimitate ſua plantaret iuſtitiam in vniuer-
ſa terra, & quòd futurus eſſet in luce. Quorſum hæc dicat prophe-
ta, videbis verſ. 8. & 9. *Firmans terram.* de verbo רקע, quod vul-
gatus verbo firmandi reddidit, ſicut & nomen רקיע, firmamen-
tum vertere ſolent, propriè extendere ſignificat, de quo ſuprà cap.
40. verſ. 22. De terra autem dicitur metaphoricè propter apparen-
tem ſuperficiem in latitudinem, ac longitudinem, etiamſi aliàs ro-
tunda ſit. ſed cum vulgo ſolet ſcriptura ſæpe loqui. *Extendens eos:*
in hebr. prius participium eſt ſingulare creans: hoc autem eſt in
forma plurali, Extendentes, niſi iod redundare dicas, eſſeque pa-
ragogicum: noſtri ad myſterium diſtinctionis perſonarum refe-
runt in vnitate eſſentiæ.
Vocaui te in iuſtitia: id eſt, ea, qua ſum præditus, bonitate exci- 6
taui te, fecique, vt in terra naſcereris. vocare enim interdum vti-
tur hebraiſ. pro adducere: vt vocare famem ſuper terram. Hagg. 1.
vocare ſiccitatem, Ezech. 36. vocare frumentum, ſuprà 41. vocans
generationes &c. quo tropo, Dei potentiam notant Hebræi. vel in
iuſtitia, ſeu cum iuſtitia ad ipſum Chriſtum referri poteſt, quòd
cum iuſtitia, & ſanctitate plenum adduxerit, vt eſſet ipſe iuſtus, &
iuſtificans alios, vt eſt apud Paulum. cùm enim veniret, vt iudi-
cium, ſeu iuſtitiam poneret in terra, neceſſe erat, vt cum iuſtitia ap-
pareret: denique Chriſti iuſtitiam, atque ſanctitatem tota ſcriptu-
ra prædicat. *Apprehendi manum tuam*, vel apprehẽdi te per manum

tuam: quod eſt & fauorem,& auxilium præſtantis. fauit enim pater Chriſto filio,illumq́ue ſeruauit, ne in morte maneret,quinimmo morte ſua plurimos ſeruaret, non ſolùm efficaci redemptione, ſed tanti quoque amoris exhibitione. *Et dedi te in fœdus.* dedit pater, vt ipſemet filius eſſet fœdus, id eſt, reconciliatio,vt nos ſibi reconciliaret. per ipſum enim accepimus remiſſionem &c. verùm quia non ſat erat reconciliari nos, ſi adhuc in tenebris manſiſſemus ignorantiæ, quibus obruti, aut quantum beneficij in reconciliatione accepiſſemus,videre non poſſemus; aut quà eundum eſſet,qua ue ratione vita noſtra eſſet inſtituenda,nõ intelligeremus. in lucem nobis quoque datus eſt Chriſtus dominus, datus (vt cecinit Simeon) in lumen ad reuelationem gentium.

7 *Vt aperires:* aliqua ex parte,quod paullò antè præceſſit,exponit: eſtq́ue,quod in euãgelio Ioan. ipſe dominus ait; Ego veni, vt qui non vident,videát. in heb. eſt,oculos cæcos,ſeu obcæcatos:& de ſpiritali cæcitate loquitur:ſicut & de ſolutione vinctorum,& eductione eorum,qui in obſcuritate agebãt,mox ſubiungit. ad quem locum reſpexit Zacharias,quando dixit,ortum dominum,ad illuminandos eos,qui in tenebris,& vmbra mortis ſedebant: peccata enim non ſolùm nos vinciunt,& quaſi funibus cingunt, ne liberè ad vitam,& quæ Deus iubet,properemus; ſed & mẽti tenebras offundunt, vt ipſa quoque ligamina non videamus, & paulatim tenebris aſſuefacti,lucem odio habeamus,in eaq́ue triſti,& miſeranda vitæ ratione beatas ſedes ignorãtes,vel certè nihil facientes cõſidamus. dominus autẽ I E S V S peccata delet,ligamina ſoluit,tenebras diſcutit. ex quibus malis qui eripiuntur, tunc ſe natos putant:eumq́ue,vt totius boni fontem,& auctorem non poſſunt non diligere. ò miſeros,qui hanc commutationem faſtidiunt!

8 *Ego dominus.* heb.Ego Iehoua hoc nomen meum. alluſio eſt ad locum Exod. vbi rogatus dominus à Moſe, à quonam ſe mitti dicturus eſſet,reſpondit, Sum,qui ſum. (ſic enim reddenda ſunt futura,quibus pro præſentibus paſſim vtuntur Hebræi) qui ſum,miſit me &c. nomen autem Iehoua ab exiſtentia deductum eſt. atque vel ex hoc loco habemus, neceſſarium eſſe nomen ipſum Iehoua retinere in verſione,ne lector exiſtimet de nomine Adonai,aut do mini Deũ loqui. igitur cùm iam quæ feciſſet, olim narraſſet; deinde & quæ nouiſſimis temporibus per ſemen Abrahę eſſet facturus,prædixiſſet, (quæ duo,vt diuinitatis ſignacula,ſuperiori capite propoſuerat) quaſi de victoria in iudicio parta,nemine contradicente,lætus ſibi diuinitatis gloriam adſcribit,non commiſſurus, vt alteri huiuſmodi gloria tribuatur.

Quæ prima fuerunt. meritò, inquit, hanc mihi gloriam vendi- 9
co : ſiquidem ex vtroque capite (quod probandum ſuſceperam)
oſtendi me ſolum eſſe Deum. nam quę olim futura prædixeram,
quęque me Abrahæ præſtiturum pollicitus fueram ; ſi me tantùm
coleret, exploſis ceteris ficticiis diis gentium, iam dudum imple-
ta cernitis : illi enim in ſenectute dedi filiũ, eiuſque poſteris dedi
regiones gentium, & labores populorum &c. noua quoque per
Euangeliſtam meum Ieſaiam ego, vt videtis, annuntio : & ſæ-
pius antè quàm veniant, audire vos per prophetas meos ea fa-
ciam, oriturum videlicet in terra ex Abrahæ ſerui mei ſemine,
qui terram iuſtitia repleat, ſitque vniuerſorum rex, ac iudex, lux,
atque ſaluator. quid igitur ſupereſt, niſi vt iam me ſolum pro Deo
colatis ? Quare ſtatim prophetico more in laudes prorumpit pro-
pheta : vt nemo dubitare debeat, hanc eſſe germanam horum ca-
pitum expoſitionem : quam ſi pius lector attenderit, intelliget,
quantum ponderis habeat ſeries verborum in prophetis, modò
ritè examinetur, neque leuiter expendatur. quod quia plerique
interpretes non faciunt, cùm Rabinos ſecuti, vſque ad præcipi-
tium, vnde referre pedem, pietas, & religio, & ipſa quoque pro-
phetarum verba compellunt, quò ſe vertant, ignorant, filum pro-
phetarum paſſim interrumpunt, ſaltuſque inauditos in oratione
prophetica fingunt, adeò vt humano capiti ceruicem equinam
iungere, & vndique membra conferentes, in piſcem vt deſinat, fa-
cere videantur, non ſine multorum riſu, vt eſt apud poetam. quod
tacere non potui, quòd dignitati ſacræ ſcripturæ hanc interpre-
tandi rationem nequaquam conuenire exiſtimarem : digniuſque
multo putem ignorantiam fateri, quando quid commodè di-
cendum ſit, non ſuccurrit, quàm perpetuam, ac fidelem expo-
ſitionem profiteri, paſſimque lectorem deludere. Sed ad rem
redeamus.

Canticum nouum. ſi enim noua annuntiantur, dignum eſt, vt can- 10
ticum nouum ſit, non quo exitus Iſraelis de Aegypto, aut aliqua
corporalis victoria, quam ſcripturæ cantici celebrant ; ſed libertas
à ſeruitute peccati, & iugo mortis, & diaboli tyrannide per domi-
num celebratur. adde, quòd nouæ cantiones plauſibiliores ſunt.
Quid ſi canere cãticum nouum, nihil aliud iuxta hebraiſmum ſit,
quàm iterum, atque iterum canticum innouare, & de nouo laudes
domini repetere? Fortè, quod ſequitur verſ. 13. & tribus ſequenti-
bus, eſt canticum, quod iubet cani. *Qui deſcenditis*. deſcenſores ma-
ris ſolet hebraiſmus vocare nautas, & eos, qui nauibus rem in mari
agunt, vt in Pſal. Qui deſcendunt in mare, facientes operationem

in aquis multis &c. hos tanquam maris præſides, & dominos, totamque cum ipſis maris plenitudinem, ad laudes domini inuitat: quibus adiungit inſulanos, quòd plerunque illi ſint, qui in mare deſcendunt: per quos, vt non ſemel dixi, exteras, & longe remotas nationes intelligit.

11 *Subleuetur deſertum.* accepit ישאו in voce paſſiua, quaſi præcipiat, vt excitentur, & ſuberigant ſe habitatores deſerti ad laudandum dominum: poteſt nihilominus in actiua accipi, & de eleuatione vocis intelligi. eleuent, ſcilicet vocem: vel repetitur ex ſuperiori verſu nomen שיר, id eſt, canticum. nam particulari phraſi dicit hebraiſmus, leuare parabolam, leuare lamentum, & canticum &c. vide ſuprà verſ. 2. Deſertum autem hîc accipitur pro omni illa plaga, quæ erat verſus meridiẽ Palæſtinæ. nam ſuperiori verſu quidquid ad occidentem iacet, nomine maris, & inſularum videtur intellexiſſe. putarem ergo מדבר eſſe hoc loco terram, quæ à mari diſtat. non tamen reprehenderem eos, qui hîc Arabiam deſertam intelligere vellent: cui etſi adſcribat ciuitates, quæ pauciſſimæ erant, tamen quaſi exponens quod dixerat, villas, & oppidula, in quibus habitabat Kedar, ſtatim ſubiunxit. Kedar autem in tentoriis, & tabernaculis agebat: quæ huc atque illuc transferebat: & huiuſmodi cohabitationes hîc ciuitates, & villæ vocari figuratè videntur. *In domibus habitabit Cedar.* vel villæ [in quibus] habitat Kedar: ſupp. enim eſt relatiuum, & futurum pro præſenti accipiẽdum. Fuit autem Kedar nepos Abrahæ, filius Iſmaelis, Gen. 25. à quo regio eodem nomine cognominata, poſtea Arabia Petræa dicta fuit: in qua erat mons Sinai, & Horeb: per quam profecti ſunt plurimis diebus Iſraelitæ; & populus illius regionis Hagareni ab ancilla Abrahæ dicti ſunt: qui, iuxta etymologiã nominis, Kedar, corpore ob æſtum ſolis fuſco, ex pecoribus tantùm, & raptu viuere conſueuerunt, vſque in hodiernũ diem. De pellibus autem & tabernaculis eorum fit mẽtio Pſal. 120. & Cant. 1. de gregibus, quos alebant, infrà cap. 60. apud Ierem. autẽ cap. 49. agitur de vaſtatione eorum per Chaldęos: vbi eis tabernacula, cortinę, & cameli tribuuntur: vbi dicuntur filij Kedem, id eſt, antiqui, non orientis, vt non nulli interpretãtur. quis enim ignorat, quòd cùm Babylonios vocet, vt deuaſtarent Kedar, quòd non verſus orientem, ſed potius verſus occidentem eos auocaret? aut quis dicat Arabiam ad orientem eſſe Palæſtinæ? *De vertice,* ſeu capite montium clamabũt, ſeu clament: hæc notant, quanti æſtimarit propheta redẽptionis beneficium; vt dignũ putaret, quòd barbaræ quæuis nationes, & à Dei cognitione remotiſſimæ, quæque feris ſimiles in montibus, & rupibus

pibus degunt, dominum toto cordis affectu laudarent, & eius gloriam prędicarent. quid igitur facerent, quibus Deus ea iuramento promiſerat? quid exſpectandum eſſet à populo Dei? ſed non id ſilentio præteribit propheta, infrà verſ. 18. & ſequentibus.

Ponent domino gloriam, vel ponant, id eſt, dent. varius enim vſus 12
eſt Hebræis verbi שום, id eſt, poſuit. *Nuntiabunt,* vel annuntient: inſulas hîc maris rubri, à quo non longè diſtat Arabia Petræa, immo vſque ad ipſum procurrit, & nationes illas, quas per mare illud rubrum ſolebant adire, intelligo, vt non ſolùm ipſi laudarent, ſed per totum orientem, & meridiem cognitionem nominis Dei deferrent.

Dominus ſicut fortis &c. hoc videtur eſſe canticum, quod vt ca- 13
neretur, præcipiebat propheta: vel ſi non eſt, certè his verſibus continetur ratio, ob quam noua canere cantica, dignum ducebat. Habes initio egreſſum filij Dei in mundum; de quo in Euangelio, Exiui à patre, & veni in mundum, & plurimis aliis locis: notandū tamen eſt verbum egrediendi Hebræis, præſertim, quando nominibus belli, exercitus, ducum, ſeu militum coniungitur, eſſe verbum caſtrenſe. hoc autem loco inducit Dei filium, vt virum bellicoſum, ſeu gigantem, virumque prœliis aſſuetum: nam veniebat, vt fortem illum, armatum mundi principem, fortior ipſe superueniens è mundo pelleret: & omnes, qui eius partes tuerentur, vel pudefaceret, vel omnino deleret, non per euangelium modò, ſed etiam per hoſtes, quos ipſe excitauit aduerſus filij Dei, & euangelij contemptores. Hæc qui conſiderat, non hærebit, quando in prophetis, nunc humilem in primo aduentu induci viderit filium Dei, nunc veluti virum prœliorum, vt vocat hebraiſmus: & qui ad debellandos hoſtes zelo, & indignatione plenus, & ad ſumendam de inimicis vindictam adueniat, vt hoc loco, & aliis plurimis, in quibus ridiculum fuerit, ad ſecundum aduentum cōfugere, cùm in primo adimpleta omnia videamus, eiecto mundi principe, & deuicto mundo, & impiorum Iudæorum rebus euerſis. Sed de his nō vno loco, plura in ſequētibus nobis dicēda ſunt. *Zelum*: accipitur interdum pro ipſa ira, ſeu furore, qui in homine excitatur ex amore rei. Prouerb. 6. Zelus eſt furor viri, & non parcet in die vindictæ &c. frequens quoque eſt in prophetis, opus redemptionis zelo Dei tribuere: Zelatus eſt populum ſuum, redemit Ieruſalem: Zelus domini exercituū faciet hoc &c. videbatur autē tot retro annis algere zelus Dei, quaſi non curaret res ſuas, neque honorem ſuum: cùm vbique impietas, & regnum Satanæ obtineret. excitauit igitur & amorem, & zelum, & indignationem ſuam

dominus, quando ad nos deſcendit. *Vociferabitur.* יריע clara voce perſonabit; quod olim triumphare dicebatur: licet poſtea Latinis alius huius verbi fuerit vſus. *Et clamabit.* צרח eſt fortiter, & acriter exclamare, more gigantum, qui fortia habent latera. vulgatus verbo tribulandi apud Zoph. reddidit. præcedit autem hoc verbũ in Hebræo particula אף, id eſt, etiam. quòd ſi accipiatur pro ira, (vt ſolet) poſſumus dicere poni pro aduerbio, iracundè, & magno impetu, ſeu acerrimè &c.

14 *Tacui ſemper.* hebr. מעולם à ſæculo. inducit Dei filium loquentem, & quaſi moras ſuas arguentem, quaſi ſatis, ſuperque diſſimulauerit, ſiluerit, & quaſi non audiret, ſic ſe geſſerit; at non poſſe iam vltrà indignationem continere, ſed tempus eſſe vindictæ in hoſtes, & pauperum ſuorum liberationis. *Silui.* verbum חרש de ceſſatione auditus plerunque dicitur. eſt autem futurum, id eſt, conſueui, veluti non audire, & obſurdeſcere: doctéque vulgatus præteritum vertit, alioquin nota interrogationis ſupplenda foret. *Patiens fui.* אתאפק cohibebo, continebo, comprimam me, id eſt, continere conſueui. infrà 63. & 64. in hac ſignificatione accipitur: quando videlicet quis reprimit iram: ſicut etiam reddidit vulgatus interpres locis citatis: Super me continuerunt ſe. Nunquid ſuper his continebis te &c. *Vt parturiens loquar.* אפעה ſibilabo. rarum eſt verbum, ſed propter ſimilitudinem parturientis, facile eſt ſignificationem intelligere. Flatum cum gemitu emittunt, & non ſine vehementi impetu parturientes feminæ: & quò halitum diutius continent, eò maiori impetu refundunt: qua elegantiſſima ſimilitudine ſignificat dominus longanimitatẽ ſuam, ſimulq́ue nobis inſinuat, ſe vltionem nequaquam differre ex indolentia, quòd ve ſcelerum, & flagitiorum hoſtium ſuorum ſenſu non tangatur: ſed ſciens, videnſq́ue ex miſericordia ſeſe contineat, neque ad vltionem procedat, niſi cùm iam diutius ferre moleſtiam non poſſit. *Diſſipabo.* אשם ſiue ſit verbum, נשם, ſiue שמה, ſiue שמם, flatum emittere, ſeu halitum notat. quod verò ſequitur verbum, oppoſitum ſignificare puto, ſcilicet inſorbere, inſpirare: vt pariter anhelitum emittere, & inſorbere, ſit frequenter inſpirare, ac reſpirare: quod eſt eorum, qui fatigantur, vel labore, vel animi dolore, & anguſtia. poſſunt ergo hæc accipi de fatigatione ex ingenti ſtrage, quam ſe editurum deſignat. poſſunt quoque omnia hæc intelligi de tempore, quod aduentum ad vindictam, & redemptionem præceſſit: vt in hunc modũ reddi optimè poſſint Hebræa; Tacui longo tempore, ſilui, continui me, quaſi parturiens ſibilabam, anhelitum emittebam, & inſorbebam pariter, vt ſit, quod Paulus ait,

ait, Suſtinuit in multa patientia vaſa iræ apta, vel aptata in interitum &c. Has anguſtias ingenerant in Dei animo (vt cum ſcripturis loquar humano more) ſcelera noſtra, & ipſius benignitas, bonitas, ac longanimitas: ſicut in animo patris pugnant filij flagitia, & amor paternus; illa iram, & flagella requirunt: hic iram reprimit, & reſipiſcentiam exſpectare cogit. dolet ergo, iraſcitur, ſe cõtinet, gemit, conniuet, obſurdeſcit, apprehendit enſem, rurſus recondit: & hanc conflictationem tandiu patitur, quouſque tandem ſceleribus victus, atque exaſperatus, filiũ exheredat, & domo pellit, tanquam alienum. ſic ſequitur in propheta.

Deſertos faciam montes: ſuppleri hîc debet aduerſatiua particula, at, nunc, vel quid ſimile. חרב propriè eſt exſiccare vel aduſtione ſolis, vel ignis, vel gladio: quæ autem humore deſtituuntur, in deſerta rediguntur. exſiccatio ergo montium, & collium, & herbarum arefactio, fluminum, & ſtagnorum exſiccatio, ni fallor, ingẽtem terræ hoſtium Dei deſolationem, & calamitatem deſignant: quam iratus Deus, neque ſeſe iam continens immiſit. Intellige hîc regni ſatanæ euerſionem, quam ſuprà verſ. 13. habes. *Flumina in inſulas*. איים inſulas notat. verti autem flumina in inſulas, eſt aquã fluuiorum deficere: quod quando fit, in alueis nihil, niſi inſulas eſt videre. adueniente autem Dei filio, in ſolitudinem verſum eſt regnum ſatanæ; decorem ſuum, atque nitorem amiſerunt delubra, & luci, qui in collibus, & montibus plantabantur: interierunt etiam regna idololatrarum: neque quidquam nitoris, aut decoris habuit impietas, & peccatum, ſed turpitudo ipſius omnibus per euangelium patuit. multitudo quoque Iudæorum infidelium hoſtium domini interiit, & cæleſti humore deſtituta eſt reſpub. illa, & in deſertum verſa eſt ipſa etiam Iudæa. 15

Et ducam &c. vbi hoſtium perditionem commemorauit, electorum liberationem explicat: hos cæcos, & in tenebris agentes, & obliqua, & peruerſa ſectantes appellat. omnes enim peccauerant, & indigebant gloria Dei. cæci erãt omnes etiã Iſraelitæ: quia peccatis obruti, & cæcis paſſionibus acti, neque lucem rationis, neque legis inſtructionẽ ſequebantur. erat igitur illis & intellectus tenebris obductus, & lex caliginoſa: quæ etſi quando radios emittebat, è media caligine prodibãt; neque ipſum Chriſtũ, quem promittebat, ac figurabat, adeò exprimebat, vt cùm veniret, nõ eſſet aliquis deceptioni locus. hos duxit Chriſtus per viam, quam neſciebant: perduxit enim eos ad legẽ iuſtitię, quam putabant ex propriis meritis, & iuſtificationibus legis ſine fide ſe poſſe cõſequi: hanc conſecuta eſt electio, id eſt, electi, inquit Paul. quia Chriſtũ amplexati 16

ſunt ſibi ipſis diffidentes. Hanc ſemitam non calcarunt ſuperbi, arrogantes, & ſibi omnia tribuentes Iudæi. hanc quoque ignorauerunt gentes,& ex ipſis etiam ſapiētiſſimi, qui de virtutibus acutè multa definierunt. at electos ſuos Deus, qui antea cæci à cæcis ducibus in præcipitia ducebantur,per iter incognitum, nēpe fidei in vnigenitum filium ſuum, deduxit, qua etiam illuſtrati intellexerunt in ipſis moralibus virtutibus plurima, quæ ratio humanæ non aſſequebatur; neque ipſi Rabini intellexerant. de quibus vide cap. 5.6.& 7.Matthęi. *Quam neſcierunt, quas ignorauerunt &c.* relatiua in Hebræo non habentur, ſed doctè ea ſuppleuit vulgatus. *Ponam tenebras &c.* id eſt,auferam tenebras, vt omnia ante eos lucida appareant,& ſalebroſas vias eorum complanabo,vt recti ipſi, & iuſti iter rectà faciant in cælum. nam pro lege, & ratione datus eſt eis Chriſtus,qui eſt lux mundi, via, & veritas:& pro deprauatis moribus interior ſanctificatio, & regeneratio. non enim putamus tantummodo imputata nobis Chriſti iuſtitia iuſtos nos reddi, ſed intus quoque nos ipſos ab eo iuſtificari, inhærente nobis iuſtitia de Chriſti plenitudine: à quo & lumen fidei, & ſanctificationem morum accepimus. *Et praua &c.* poſſumus & cōuerſionem hanc tenebrarum in lucem, & viarum deprauatarum in planitiē ſic accipere: vt promittat Deus, intellecturos tenebras ſuas electos, & prauitatem, ſeu peruerſitatem morum ſuorum; in quibus verſati fuerant, vt gratias agant Deo, qui de tenebris eos perduxit in regnum filij dilectiſſimi ſui. poſſumus rurſus per tenebras,& peruerſitatem viarum,aduerſa; per lucem autem, & planitiem, felicitatem, & pacem accipere, iuxta conſuetudinem ſcripturarum. ſed prior ſenſus planior eſt, & ſimplicior. *Hæc verba feci eis.* hic pronomen affixum eſt, Feci ea, & ad ipſa verba referri poteſt, hoc modo: Hæc, quæ dico, quæ polliceor, feci ea, neque latum vnguem ab eis receſſi: omnia, vt dixi, adimpleui: & præterita ſunt pro futuris propter certitudinem, more prophetico. hanc autem confirmationem addidit promiſſionibus de Chriſto, qui poſtremis diebus oriturus erat ex ſemine Abrahę: quem propheta ſuperiori capite in exemplum aſſumpſerat, vt ex præclaris illis facinoribus, quæ cum ipſo, & per ſemen eius feciſſet, ac facturus eſſet, oſtenderet ſolum Iehoua eſſe Deum, eò quòd cum incredulis ageret. & quidem priora iam impleta oſtenderat: noua autem, quæ annuntiabat,non dum apparebant. aſſeuerat igitur Deus,omnia illa ſe impleturum, neque verba ſua deſerturum, aut ab eis vel tantillum receſſurum.

17 *Conuerſi ſunt retrorſum.* poſſunt hæc adhuc ad ſuperius argumētum per-

tum pertinere, nempe ad concertationem, quæ ſuperiori capite
incepit,quaſi affirmet,idololatras conuictos argumentis domini,
relicta cauſſa,ceſſiſſe,& terga vertentes abiiſſe: vel quòd ſit prædi-
ctio confuſionis eorum, qui idola colebant, poſtquàm ſplendor
euangelij gloriç Dei per vniuerſum orbem diffuſus eſt.
Surdi audite &c. quaſi recedentes reuocare videtur, quòd non 18
contentus ſit dominus hoſtium confuſione: ſed, vt eſt apud Pau-
lum, confuſio illa adducat gloriam, intelligenteſque ſe hactenus
aberraſſe, & præ ſtultitia idola coluiſſe, velint in luce ambulare.
nec dubium eſt, quin Hebræa ita verti poſſint, vt vulgatus vertit:
neque aliquem vidi, qui aliter verteret. omnes enim ה bis in hoc
verſu pro nota vocandi accipiunt. ego verò aliam adduxi inter-
pretationem tantùm,vt intelligeret lector, poſſe etiam ſecundum
Hebr. ה eſſe notam interrogationis: qua tranſitum ſibi parat pro-
pheta ad excæcationem, & deuaſtationem Iudæorum explican-
dam,quaſi dicat Deus; Poſtquam euidentibus argumentis oſten-
di me ſolum eſſe Deum, & cultores idolorum victos ſe agnoſcen-
tes,terga vertentes abierunt; putas ne, quòd propterea lumẽ aſpi-
cere,& in cognitione veritatis, quod antea ignorabant, velint de-
inceps vitam ducere? vel ſic, Quando audis ſeruum meum ex ſe-
mine Abrahæ oriturum, & tenebras depulſurum, cæcoſque illu-
minaturum, putas ne, ita re ipſa factum eſſe? nunquid illuminati
ſunt cæci?& ſurdi nunquid auſcultarũt? neque cùm interrogo, ad
gentes cæcas oculos mentis tuæ conuertas: nam,
Quis cæcus,niſi ſeruus meus? mihi certè hîc deplorare propheta vi- 19
detur,quod Ioannes initio euangelij ſui inquit; In propria venit,
& ſui eum non receperunt:& lux in tenebris lucet, & tenebrç eam
non comprehenderunt; id eſt, qui erant in tenebris, lucem abo-
minati ſunt: quaſi dicat; Quid illuminandos cçcos commemo-
ro? quid aduentum lucis, & tenebrarum depulſionem extollo?
nunquid non adhuc ſeruus meus Iſrael in tenebris agit? qui nam
ſunt magis cçci,quàm Iſraelitç? *Ad quos nuntios meos miſi.* parui re-
fert,an nuntiũ meum,an nuntios meos legas:ego tamen malim in
ſingulari legere:nam Chriſtũ intelligo,de quo hoc toto capite lo-
quitur propheta:qui aduenit,tanquam miniſter circumciſionis, vt
loquitur Paulus,id eſt, vt Iudçis inſeruiret,& eis fidem,& veritatis
cognitionem offerret, propter promiſſiones patrum. ceterùm in
hebr.ad verbum ſic habetur; Et ſurdus,ſicut nuntium meum miſi,
& ſupp.relatiuum neceſſe eſt. quare quidam Rabini ita legunt,Et
quis ſurdus,ſicut nuntius meus,quem mittam?quorſum autem ſic
vertant,iudicet Chriſtianus lector. certè,vt ego quidem ſentio,te-

nebras volunt loco apertiſſimo offundere, ne eorum hîc cæcitatem intelligamus: de qua eſt manifeſtiſſimum hoc loco teſtimonium ipſius Dei. ſed nihil Iudæos cæcos moror: miror Pagninũ, & alios ex noſtris, qui Rabinos ſecuti reddunt; Et ſurdus, niſi quem, ſicut Angelum meum, miſſurus ſum? hoc ne eſt Hebraicam veritatem reddere? & mirabimur, ſi impij Iudæi hanc verſionem, vt legitimã probent? multò certè doctius vulg. relatiuũ cum præpoſitione iuxta exigentiam verbi שלח, & iuxta verborum ſeriem ſuppleuit, ad quos, vel ad quem: quam interpretationẽ ſequentia quoque cõfirmant, modò Chriſtianè expendantur, & ſeruetur Hebraici ſermonis proprietas. Quid hîc afferat Munſterus ex Rabinis, pudet referre. ergo Iudęi, ad quos miſit Iehoua Angelum, ſeu nuntium ſuum, cæci hîc dicuntur, & ſurdi. & ſi quis contendat legẽdum, quis ſurdus, ſicut nuntius meus, quem mittam; aut nuntij mei, quos mittam: de ſacerdotibus, & Phariſæis intellige, quos oportebat exigere fructus, fidem, iuſtitiam, miſericordiam &c. ſed qui alios docebant, ſeipſos non docebant: & qui abominabantur idola, ſacrilegi erant &c. *Qui venundatus eſt.* משלם notum eſt verbum שלם ſignificare integrum, & abſolutum eſſe. atque inde per metalepſin habere pacem, quam Hebræus ſermo concordiam, ſeu integritatem vocat, eò quòd pax ſit partium inter ſe diſſidentium compoſitio, & reintegratio. quare docti Rabini, & noſtri eos ſecuti, ſic legunt, quis cæcus, ſicut perfectus? populum autem Iſraeliticum intelligo; vel quòd ſe perfectos putarent: vel ironicè, & repetendum eſt pronomen meus. ego potius ad alterum modum ſignificandi huius verbi שלם refero, in quo eſt frequentiſſimum hoc verbum in piel, id eſt, reddidit, perſoluit, retribuit, repẽdit &c. Deut. 21. Reddendo reddet bouem: & 2. Reg. 4. Vende oleum, & ſolue creditori tuo &c. ergo משלם eum, cui perſolutum eſt omne promiſſum, ſeu eum, qui beneficio affectus eſt, poteſt ſignificare, nempe populum Iſraeliticum, cui, vt inquit Pſal. fecit Deus, plus quàm ceteris nationibus. Quòd ſi in forma actiuæ vocis velis legere, eum retributorem, id eſt, gratum ironicè appellat. quis, inquit, cæcus, ſicut is, qui cùm gratiſſimus eſſe debuerat, omnium eſt ingratiſſimus? quẽ iterum, atque iterum ſeruum illum eſſe declarat, quo nomine toties in ſcripturis hic populus vocatur: qua verò ratione vulgatus venundatum reddidit, non intelligo, niſi fortè participium in ea, quam ſuprà poſui, ſignificatione, accepit pro perſoluto; non quidem cui perſolutum, aut donatum aliquid erat: ſed qui ipſe fuiſſet alteri redditus, ſeu traditus, vt fit in venditione; intellige autem de venditione illa, quam non vno loco commemorat ſcriptura, & de qua

qua infrà dicemus, qua nos ipſos peccato diuendimus. vnde inſignes peccatores, venundati ſub peccato appellantur &c.

Qui vides multa &c. ראות ſic nunc legitur in Hebræis: quia verò 20
ſine punctis Biblia erant tempore D. Hieronymi, legit raitha, id eſt, vidiſti, quod in præſens vertit, & relatiuum ſuppleuit, qui vides. Maſſoritę cum vau, ſcripſerunt in margine, quaſi, & ſi cum iod ſcriberetur, pronuntiandum tamen eſſet cum vau, vt in aliis locis videre licet. quaſi ſit plur. nominis ראה, vt vertere poſſimus, viſiones multæ ſunt, ſenſus verò ferè idem eſt. ô ſerue mi, mi popule multa vidiſti, plurimas viſiones, & reuelationes habuiſti, videre multa tibi datum eſt, at non obſeruabis, non attendes, non auſcultare ſoles. aures quidem, quibus audire poſſit, habet Iſrael, at non acquieſcet. certè in hoc verſu cæcitatem Iudæorum exponit, de qua iam ſuprà cap. 6. dictum eſt. & ex euangelio manifeſtum eſt, quòd habentes oculos non viderent, & aures non audirent: & hæc eſt cauſſa, ob quam peccatum eorum nō fuit remiſſum. nam apud Ioannem 9. inquit dominus, quòd veniſſet, vt qui viderent, cæci fierent: cui Phariſæi, Ergo nos cæci ſumus? reſpondit dominus, Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum: nunc autem dicitis, quia videtis, ideo peccatum veſtrum manet, ſtat, non præterit, nō remittitur. vnde alibi dicebat; Qui habet aures ad audiendum, audiat, nimirum, quòd multi haberent patulas aures, ſed non audirent, id eſt, attenderent, obedirent: ideoque in parabolis loquebatur illis &c. *Cuſtodies*: obſeruabis conferens in corde tuo. שמר enim ita interdum accipitur: indignum autem erat, vt qui promiſſiones, reuelationes, ſeu viſiones plurimas à Deo acceperat, cæcutiret ſub aduentu lucis, ac veritatis: de loco enim natiuitatis, de tēpore, deque aliis circumſtantiis omnibus, quę cognitioni ſolent deſeruire, viſiones habuerūt Iſraelitæ. inſuper & aſſueti erant, verba Dei, & promiſſiones illas audire, quæ per omne Sabbatum legebantur, & exponebantur: neque ſic tamen attenderunt. Caueant Chriſtiani, ne hæc ipſa verba in eos dominus torqueat, qui fidei lumine multò plura viderunt, & auribus corporis audire conſueuerunt; pauciſſimi tamen obſeruāt, pauciſſimi audiunt: plerique cæci, plerique ſurdaſtri ſunt: caueant, inquam, ne ſicut ſimiles in peccatis ſunt, ſimiles quoque ſint in pœna, quam paullò pòſt propheta explicabit. *Qui apertas habes aures &c.* vulgatus perſonam mutauit: ego Hebraica expreſſi: ſed ſenſus conſtat.

Et dominus voluit: variè poteſt hic locus reddi. ſed ego ſimpliciſ- 21
ſimam interpretationē (omiſſis, quę hoc loco alij dicunt) appoſui. & quidem vulgatæ editionis ſenſus hic eſt; obcęcatus eſt Iſrael, vt audiſtis;

audiſtis ; ne putetis tamen id aliter, quàm vitio ipſius accidiſſe: dominus enim volebat quidē eum ſanctificare, ſeu iuſtificare, ac proinde magnificare legem, ſeu doctrinam ſuam, & verbum ſuū, dum populū, cui lata eſt lex, ſanctificat: at ipſe populus ſua culpa fecit, vt meritò in direptionē traderetur. quę interpretatio ſatis cū hebr. conuenit. Poſſumus tamen hanc voluntatem, ſeu approbationem domini ad ſuperiora referre, quaſi dicat, hanc Iudæorum excæcationem, hanc indurationem populi ſui Iehoua approbauit, ratam habuit, conſenſit, & quodam modo lætatuſ eſt, quòd Iſrael ſic ſui proderet duriciē animi, & ita innoteſceret vniuerſis eius cæcitas, atque peruicacia. *Vt ſanctificaret eum* ; למען צדקו, id eſt, propter iuſtitiam ſuam : vel vt iuſtificaret ſe, id eſt, notam faceret iuſtitiam ſuam. Fortè eſt, quod Paulus ait Rom. 9. volens oſtendere iram ſuam, ſuſtinuit in multa patientia vaſa apta in interitum &c. oſtēdit autem Deus, vbi Iudæi obcæcati ſunt, iuſtitiam ſuam, dum populo ſuo non parcit, ob ſcelera eorum, & ab eis aufert regnum Dei, illudque dat genti facienti fructus eius: duo enim habet iuſtitia Dei, ſeu ſanctitas eius, punire, & benefacere: vtrunque nos iubet Paulus conſiderare, Dei ſeueritatem in eos, qui ceciderunt, nempe Iudęos ; bonitatem verò in eos, qui inſerti ſunt trunco &c. *Magnificaret legem.* cōſecuta eſt autem magnificatio, amplificatio, & gloria legis Dei, ſeu dictorum eius (quod nihil aliud eſt, quàm iuſtificatio Dei) Iudæorum excæcationem, eò quòd omnia, quæ ipſis excæcatis acciderunt, in ſcripturis continebantur, & multò antea ea prædixerat & Moſes, & prophetæ, ſi nollent luci venienti applaudere, ac veritati, non acquieſcerent. Iuſtificauit etiam ſe, & legem ſuam, poſtquam illi excæcati ſunt : quia oſtendit ſe eſſe Deum, cui diſpliceant iniqui, eò quòd abiecerit populū ſuum: neque pro ſuis habere voluerit, qui veritati nō credunt ; conſentiunt aūt iniquitati. hos enim manet ira & indignatio, vt affirmat Paul. ad Rom. nec aliud erat, quod in euangelio dominus eis dicebat ; Non habeo dæmoniū, ſed honorifico, ſeu cohoneſto patrē meum. cùm enim eos non Dei filios, neque Abrahæ, ſed diaboli eſſe diceret ; illi cōtrà, Samaritanū eum, & dæmonū familiarē dicebant, nō alia certè ratione, quàm quòd dehoneſtare populū Dei, & miniſtris cultus ipſius detrahere videretur. hanc verò blaſphemiam retudit. dominus ſignificans, non eo ſe animo illos filios diaboli vocaſſe, ſed vt honorē patris à calumniis aſſereret : qui omnino in lubrico eſſe videbatur, ſi tales filios pro filiis agnoſcere crederetur, quod itaque in euangelio eſt cohoneſtare patrē, hîc dicitur, iuſtū Deum oſtendere, & magnificare doctrinam, ſeu legem &c.

Ipſe

Ipſe autem populus. vulgatus vau,pro aduerſatiua particula acce- 22
pit, vt interdum ſolet, propterea quòd eum ſubeſſe ſenſum exiſti-
mauit, quem ſuprà dixi. verum cùm hæc pœnam ſonent potius,
quàm culpam, quadrabit verbum futuri, vel præſentis,ſi ſupplea-
tur, & ipſe populus direptus, ſcilicet erit, quaſi hoc malum ſe-
cutum fuerit excæcationem illam, ſicut mox ipſe propheta verſ.
24. exponit. *Laqueus iuuenum omnes.* הפח בחורים כלם laqueus iuue-
nes vniuerſitas ipſorum, vel omnes ipſi,ita ad verbum vertendum
eſt. nam cùm nomen פח habeat formam, quam emphaticam
appellabat Angelus Caninius præceptor meus, caſum regere ne-
quit. ſenſus ergo hîc eſt, omnes iuuenes electi in illo populo, qui
ad bella eligi ſolent, ſunt, vel erunt laqueus, id eſt, illaqueati, &
veluti laqueis capti. hunc ſenſum probant antecedentia, & ſe-
quentia, quòd direpti, quòd deprædati, quòd in domibus carce-
rum &c. abditi ſint. iuxta vulgati verò verſionem dicuntur Iſrae-
litæ laqueus iuuenum ſuorum: quia propter peccata populi, iu-
uenes in bello capti ſint &c. Hanc loquendi formam, quia pluri-
mi ex interpretibus non intellexerunt, nomen בחורים vt compo-
ſitum acceperunt, id eſt, in ſpeluncis. certè ſi pro cauernis velis ac-
cipere, ſenſus hic erit, Laqueus in cauernas, omnes ipſi, id eſt, cō-
catenati in foueas truſi ſunt. *Neque eſt, qui eruat &c.* vltimam hæc
verba captiuitatem Iudæorum ſignificant.

Quis eſt in vobis &c. queritur Ieſaias, quòd nemo ex Iſraelitis 23
hæc, quæ de ipſorum excæcatione, & deuaſtatione prædicebat, vel
eo tempore attenderet: neque ſecum quiſquam reputaret, quòd
illa tandem euentura eſſent. quod non ſine ſenſu doloris dictum
exiſtimo: idem enim videtur propheta ſentire, quod Moſes, quan-
do dicebat; Gens abſque conſilio eſt, & ſine prudentia, vtinam ſa-
perent, ac prouiderent.

Quis dedit &c. hæc ſunt, quę volebat Iſraelitas propheta, ſecum 24
perpendere, antè quàm fierent, quin etiam, poſtquam facta ſunt:
quibus etiam verbis exponit, quæ paullò obſcurius ſuprà dixerat
verſ. 22. & 23. certè ſi Iudæi hodie hæc pro dignitate ſecum vol-
uerent, cæcitatem ſuam agnoſcerent. quid enim peccauerunt
patres eorum, vnde tandiu in captiuitate, diſperſi in omnes gen-
tes, abſque rege, ſacerdote, & propheta maneant? peccata quidem
grauiſſima & immania ſcelera, tum in Deum, tum in ſeruos eius
prophetas captiuitate ſeptuaginta annorū punita ſunt. Quis, quæ-
ſo, dedit dilectum populum in captiuitatem mille quingentorum
& viginti annorū? certè Iehoua ipſe. ob quam cauſſam? זו חטאנו לו
id eſt, is ipſe, in quem peccauimus, vel errauimus: quādo videlicet
ad nos

ad nos deſcendit, cuius dictis audientes non fuimus, quem negáuimus &c. *Et noluerunt*: mutatio eſt perſonæ Hebræis frequentiſſima: vel cùm Ieſaias ſub prima perſona pluralis dixiſſet, peccauimus, ſignificans non omnes excæcatos, neque omnino repuliſſe dominum populum ſuum, mutata orationis forma, ait, & non voluerunt in viis eius ambulare, & nō acquieuerunt in doctrina eius. ſic enim reddi poteſt verbum שמע, quando cum beth cōſtruitur: malui autem doctrinam, quàm legem hoc loco vertere, quia de doctrina domini IESV eſt ſermo.

25 *Et forte bellum*: firmitudinem belli, ſeu bellum difficile, ac durum, in quo hoſtes obfirmato animo depugnabant: hoc eſt illud bellum Iudaicum, de quo apud Ioſephum, Venerunt quidem Romani, vt Palæſtinam ſubiugarent: ſed aduentus eorum erat effuſio ardoris iræ domini. Poſſumus reddere, ſed eodem ſenſu, effudit contra eos ardorem naſi ſui: familiare enim eſt ſcripturis Deo tribuere, quòd fumum, & ardorem è naribus efflet &c. *Et combuſſit eum in circuitu.* vulgatus noluit cum Hebr. mutare perſonam: ego Hebræa expreſſi. *Et non cognouit.* etiam poſt tam diram obſidionem, poſt tam diuturnum, & difficile bellum, poſt vniuerſam Iudæam vndique vaſtatam, non intellexit, quòd ob infidelitatem in Chriſtum domini puniretur, immo neque poſtquam totus conflagrarit, ponet ſuper cor ſuum: in quibus verbis excæcationem Iudæorum, & duritiem cordis poſt vaſtationem Ieroſolymorum notat, ideoque cum Hebræo prius verbum in prætetito verti, Non cognouit: poſterius in futuro, Non reponet ſuper cor ſuum.

CAPVT QVADRAGESIMVMTERTIVM.

Noua.		Vetus.
ET nunc ſic dixit Iehoua, qui genuit te Iacob, & formauit te Iſrael; Ne timeas, quoniam redemi te; vocaui in nomine tuo: meus tu es.	1	*ET nunc hæc dicit dominus creās te Iacob, & formans te Iſrael; Noli timere, quia redemi te, & vocaui te nomine tuo: meus es tu.*
Quando tranſieris per aquam, tecum ero, & per flumina, non inundabunt operiendo te: quādo ambulaueris per ignem, non adurêris; & flamma non ardebit in te.	2	*Cùm tranſieris per aquam, tecum ero, & flumina non operient te: cùm ambulaueris in igne, non comburêris; & flamma non ardebit in te.*
Quia ego Iehoua Deus tuus ſanctus Iſraelis, qui ſaluo te, dedi expiationem tuam Aegyptum, Aethiopiā, & Saba pro te.	3	*Quia ego dominus Deus tuus ſanctus Iſrael ſaluator tuus, dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam, & Saba pro te.*

Noua.		Vetus.
Ex quo pretioſus habitus es in oculis meis, [ex quo] honoratus fuiſti; & ego dilexi te, & dedi hominē pro te, & nationes pro anima tua.	4	Ex quo honorabilis factus es in oculis meis, & glorioſus; ego dilexi te, & dabo homines pro te, & populos pro anima tua.
Ne timeas: quoniam tecum ſum: ab oriente adducam ſemen tuum, & ab occidente congregabo te.	5	Noli timere: quia ego tecum ſum: ab oriente adducam ſemen tuum, & ab occidente congregabo te.
Dicam Aquiloni; Da: & Auſtro, Ne prohibeas. adduc filios meos de longinquo, & filias meas ab extremitate terræ.	6	Dicam Aquiloni; Da: &, Auſtro, Noli prohibere: affer filios meos de longinquo, & filios meos ab extremis terræ.
Omnem, qui vocatur in nomine meo, & in gloriam meam creaui eum, firmaui eum, & feci eum.	7	Et omnem, qui inuocat nomē meū, in gloriam meam creaui eum, firmaui eum, & feci eum.
Fac egredi populum cæcum, cui tamen ſunt oculi: & ſurdos, quibus tamen ſunt aures.	8	Educ foras populum cæcum, & oculos habentem: ſurdum, & aures ei ſunt.
Omnes gentes congregatæ ſunt ſimul, & collectæ ſunt nationes. quis inter eos annuntiabit hoc, & priora audire nos facient? dent teſtes ſuos, & iuſtificentur, & audiant, & dicant veritatem.	9	Omnes gentes congregatæ ſunt ſimul, & collectæ ſunt tribus. quis in vobis annuntiet iſtud, & quæ prima ſunt, audire nos faciet? dent teſtes eorum, & iuſtificentur, & audiant, & dicant, Verè.
Vos teſtes mei (fidelis ſermo Iehoua) & ſeruus meus, quem elegi, vt ſciatis, & fidem adhibeatis mihi, & intelligatis, quòd ego ſum. ante me nō eſt formatus Deus, neq; poſt me erit.	10	Vos teſtes mei, dicit dominus, & ſeruus meus, quem elegi, vt ſciatis, & credatis mihi, & intelligatis, quia ego ipſe ſum. ante me non eſt formatus Deus, & poſt me non erit.
Ego ego Iehoua: neque præter me eſt qui ſaluet.	11	Ego ſum, ego ſum dominus, & non eſt abſque me ſaluator.
Ego annuntiaui, & ſaluaui, & audire feci. neque fuit inter vos alienus: & vos teſtes mihi (fidelis ſermo Iehoua) & ego Deus.	12	Ego annūtiaui, & ſaluaui: auditū feci, & nō fuit in vobis alienus. vos teſtes mei, dicit dominus, & ego Deus.
Inſuper poſt diem ego ſum: neque de manu mea eſt, qui eripiat. faciam opus, & quis reuocabit illud?	13	Et ab initio ego ipſe, & nō eſt, qui de manu mea eruat. operabor, & quis auertet illud?
Sic dixit Iehoua redemptor veſter, ſanctus Iſraelis, Propter vos miſi in Babylonem, & deieci vectes omnes	14	Hæc dicit dominus redemptor veſter, ſanctus Iſrael; Propter vos emiſi in Babylonem, & detraxi vectes vniuer-

Noua.	Vetus.
omnes ipſorum, & Chaldæos, quorū eſt in nauibus ouatio.	*vniuerſos, & Chaldæos in nauibus ſuis gloriantes.*
14 *Ego Iehoua ſanctus veſter, creans Iſraelem rex veſter.*	*Ego dominus ſanctus veſter, creās Iſrael rex veſter.*
16 *Sic dixit Iehoua, qui dat in mari viam, & in aquis vehementibus ſemitam.*	*Hæc dicit dominus, qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus ſemitam.*
17 *Qui educit currū, & equum ſtrenuitatis, & obfirmatum, ſimul cubabunt, nequaquam reſurgent, extincti ſunt, ſicut linum extincti ſunt.*	*Qui eduxit quadrigam, & equū: agmen, & robuſtum, ſimul obdormierunt, nec reſurgent: contriti ſunt quaſi linum, & extincti ſunt.*
18 *Ne memineritis priorum, & anteriora ne obſeruetis.*	*Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini.*
19 *Ecce ego facio nouum: iam iā ſuccreſcet. non ne ſentietis illud? ponā in deſerto viā, & in vaſtitate flumina.*	*Ecce ego facio noua, & nunc orientur, vtique cognoſcetis ea. ponam in deſerto viam, & in inuio flumina.*
20 *Honorabit me beſtia agri, dracones, & filiæ ſtruthionis. quia dedi in deſerto aquas, & flumina in vaſtitate ad potandum populum meum, electum meum.*	*Glorificabit me beſtia agri, dracones, & ſtruthiones. quia dedi in deſerto aquas, flumina in inuio, vt darem potum populo meo, electo meo.*
21 *Populum iſtū formaui mihi: laudem meam recitabunt.*	*Populum iſtum formaui mihi: laudem meam narrabit.*
22 *Et non me vocaſti Iacob. nūquid in me laboraſti Iſrael?*	*Non me inuocaſti Iacob, neque laboraſti in me Iſrael.*
23 *Non adduxiſti mihi pecudem holocauſti tui, & victimarum tuarum non honoraſti me. non ſeruire te feci in oblatione, & non laborare te feci in ture.*	*Non obtuliſti mihi arietem holocauſti tui, & victimis tuis non glorificaſti me. non te ſeruire feci in oblatione, neque laborem tibi præbui in ture.*
24 *Non acquiſiuiſti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarū non madefeciſti me: ſed ſeruire me feciſti in erratis tuis; laborare me feciſti in iniquitatibus tuis.*	*Non emiſti mihi argento calamū, & adipe victimarum tuarum non inebriaſti me: veruntamen ſeruire me feciſti in peccatis tuis; præbuiſti mihi laborem in iniquitatibus tuis.*
25 *Ego, ego ipſe deleo tranſgreſſiones tuas propter me, & erratorum tuorū non recordabor.*	*Ego ſum, ego ſum ipſe, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor.*
26 *Fac me recordari: iudicemur ſimul: recenſe tu, vt iuſtificeris.*	*Reduc me ī memoriā, et iudicemur ſimul: narra, ſi q̄d habes, vt iuſtificeris.*

Noua.		Vetus.
Pater tuus primus errauit: & interpretes tui tranſgreſſi ſunt in me.	27	*Pater tuus primus peccauit: & interpretes tui præuaricati ſũt in me.*
Et profanaui principes ſanctitatis, & dedi in anathema Iacob, & Iſraelem in opprobria.	28	*Et contaminaui principes ſanctos, & dedi ad internecionem Iacob, & Iſrael in blaſphemiam.*

ET *nunc*.quia & cęcitatẽ, & deuaſtationẽ Iſraelis ſuperioribus 1
enarrarat, ne videretur Deus omnino repuliſſe populũ ſuum, & ſemẽ Abrahæ abieciſſe; qualis futurus ſit deinceps Dei populus, non ſolùm ex Iſraelitis ſecundũ carnẽ,ſed ex omnibus gẽtibus, ita, vt iſti etiã cenſeantur veri Iſraelitæ,& ad ſemen Abrahæ pertineãt, iam incipit exponere.in quo argumẽto pertractando cùm multus ſit Ieſaias,obſcurus tamẽ eſt, eò quòd inuidia plenum eſſet Iudæis ſecundũ carnẽ . eſt autẽ prophetis familiare tranſitionẽ his verbis ſignificare;& nũc ſic dicit dominus, pro, nunc autẽ &c.eſtq; velut appendix quædã ſuperioris orationis,& qu aſi temperamẽtũ quoddam , quo ſuperiora debent intelligi . *Creans te Iacob &c*. creationem,& peculiarem formationem, quando videlicet gentem illam ſibi in peculiarem populum in patribus elegit, commemorat, vt confirmet in ſpe,neque de ſe actum eſſe putet. *Noli timere:quia redemi te* :de redemptione ex Aegypto intellige : quod eadem ratione, qua , quod præceſſit , hîc in mentem reducit . *Vocaui te nomine tuo:* hebr. in nomine tuo, vel per nomen tuum . hebraiſmus eſt, quem ſic aptè redderemus ; Tuo te nomine compellando dixi , Iſrael tu meus es , hîc quoque illam peculiarem electionem in memoriam reuocat , quando inito fœdere cum toto populo promiſit , ſe fore ipſorũ Deum.illi autem obedientiam ei ſempiternã polliciti ſunt. vnde peculium domini,& populus peculiaris dictus eſt Iſrael non vno loco.immo & filius primogenitus . Ne timeas, inquit,ne putes ob ea,quæ dixi, funditus te euertendũ. ergo vt Iſraelis ſpẽ confirmet ,quattuor genera beneficiorum cõmemorat creationis.ipſe enim eſt, qui vniuerſos creat ; & ab ipſo omnes habemus quod ſumus. Iſraelitæ autem peculiari ratione creati dicũtur à Deo, quòd miraculosè Abraham filium Iſaac obtinuit,ſicut etiam & Iſaac ipſum Iacob.alterum formationis : licet enim verbum יצר ſæpe pro creare,ſeu facere vſurpetur,propriè tamen formationẽ, ſeu fictionem,qualis eſt figulorum, vel ſtatuariornm, notat, & ad formam, figuramque refertur . hanc in Iſraele ad legem poſſumus accommodare,& ritus,ac cæremonias,quibus à ceteris nationibus, velut vas à vaſe figura,diſtinguebatur. tertiũ redemptionis ex ſeruitute;

quartum electionis in populum peculiarẽ; cum quo fœdus iniit, vt eius eſſet peculiari nomine,ac ratione &c. hinc ergo habes,debere nos in aduerſis,& cõminationibus Dei, ne omnino animum deſpõdeamus,noſmetipſos cõmemoratione diuinorũ beneficiorũ ſuffulcire,vt Deo dicamus,ne velit opera manuũ ſuarũ pdere &c.

2 *Cùm tranſieris per aquam*: futura ſunt Hebræis;tranſibis,inundabunt, ambulabis, adurêris,ardebit:ſed futuri tam varius eſt vſus, vt hæc vel de beneficiis iam olim in Iſraelem collatis, vel tanquam promiſsiones conferendorum poſſimus accipere. ego in verſione vulgatum ſecutus ſum:ſed ſi ad præterita velis referre, ſic verras,cùm tranſires per aquam,tecum eram; & cùm per flumina, non inundabant te: cùm ambulares in igne,nõ adurebaris,& flamma non ardebat in te.ſimiliter & duo verſus,qui ſequuntur.neque eſt hic ſenſus abiiciendus,quaſi,qui tot,tantaque beneficia contuliſſet,non commiſſurus videretur, vt omnino interiret populus ille,quinimo loco eorũ,qui ex populo reprobarentur,adduceret ab oriente,& occidẽte qui recũberent cum Abraham in regno cælorum,& ex lapidibus ſuſcitaret filios Abrahæ, vt verſ.5. & ſequentibus videre poteris. Notum eſt autem Iſraelitas per mare rubrum,& per fluuium Iordanem incolumes ſicco veſtigio pertranſiſſe,& in mediis deſerti ardoribus illæſos quoque perduraſſe. adde quòd per ignem, & aquas vniuerſa pericula ſolent deſignari in ſcripturis.Sin autem hęc,vt promiſsiones accipias,pertinent ad veros Iſraelitas,& eccleſiam piorum: quos dominus ab incendio, & inundatione,quibus genus Abrahæ pænè obrutum fuit, tam ſcelerum,quàm calamitatum,ſeruauit.

3 *Quia ego dominus Deus tuus, ſanctus Iſrael, ſaluator tuus*: poſſunt hæc tam præcedentibus, quàm ſequentibus coniungi. *Dedi propitiationem tuam &c.* de voce כפר iam ſuprà dictum eſt, quòd pro piaculo,ſeu expiatione, ſeu luſtratione accipiatur. inquit ergo; In gratiam tui, tantùm, vt tibi poſſem tua ſcelera condonare, vicinos tuos Aegyptios, & Aethiopes miris modis diuexaui, vt eorum exemplo reſipiſceres, vel tradidi, inquit, in tuam poteſtatem Aegyptios &c. vt mihi eos quaſi immolares pro peccatis tuis teq; eorũ ſanguine expiares, non boum, aut arietum &c. vt idem ſit hoc,quod ſcriptura non ſemel inſinuat, occiſionem impiorum eſſe acceptiſſimam victimam domino.quò facit,quod Leuitis dictum eſt; conſecraſtis manus veſtras domino &c. & quod Prou.21.dicitur,Piaculum eſt pro iuſto improbus. nam ſi improbi permittantur viuere,propter eos interdum & flagella patiuntur probi: ſi verò occiduntur, quodammodo expiantur,& mũdi, atq; innocen-

innocentes manent coram domino: vbi eſt idem nomen, & conſtructio. vel dedi propitiationem tuam Aegyptũ &c. id eſt, vt mihi quaſi fieres propitius, & tui gratiam promererer, & te beneficijs deuincirem. Si hæc, vt res geſtas accipias, quaſi faciant ad confirmationem ſpei, quòd non poſſit Deus deſerere populum, quẽ tanti fecerit; reducere hîc in memoriam oportet, quanta paſſi fuerint Aegyptij propter Iſraelitas: Aethiopes autẽ vicini ſunt Aegyptiorum, & ſuprà de eorum vaſtatione dictum eſt. exiſtimo autem hic סבא populum illum ſignificare, qui ingredientibus mare rubrum, ſeu Erythræum ex Oceano Indico, ad lęuam habitat: quam regionem noſtri cõmuni nomine, terram Abicim appellant: qui longè, lateque diffuſi, maiori ex parte ſubſunt principi Nubianorũ. Fuit autem סבא filius Cuſs, & nepos Ham, filij Noah: ſicut legitur Gen. 10. à quo regio nomen accepit. quare pro eiſdem accipio Cuſs, & Seba, quaſi exponeret, quos Aethiopes deſignaret. Reperitur autem & in ſacris litteris aliud nomen huic ſimile, nempe שבא, quo exiſtimo Arabiam felicem deſignari: quæ mari Erythræo, ab illa altera regione diſtinguitur aliqua ex parte. vtrunque ponitur Pſ. 72. Reges שבא & סבא remunerationem adducent. vbi vulgatus rectè Arabes poſuit primo loco. Quòd ſi quis hoc loco ס pro ש poſitum contendat, & tres hîc populos deſignari, Aegyptios, Aethiopes, & Arabes; cum hoc non contenderim. ſi autem hæc, tanquam promiſſiones accipias, quæ interdum per præteritum efferuntur à prophetis, manifeſtum eſt, Iſraelitis gentium regiones ſubditas fuiſſe, nullasq́ue victimas Deo magis gratas vnquam oblatas fuiſſe, quàm quas Apoſtoli, & diſcipuli domini ex vniuerſo orbe Deo obtulerunt. vnde & quodam loco Paulus ſacrificij fidei diſcipulorũ meminit: accepta enim fide gentes mundo & carni moriebantur, & Deo viuere incipiebant. alibi etiam hoſtiarum viuarum mentionem facit, & eos, quos ad Chriſtum adduxerat, gaudium, & coronam ſuam vocabat, ne dum propitiationẽ ſuam.

Ex quo. מאשר pro rationali particula accipiunt Hebræi, Quia, 4
Eò quòd: poteſt eſſe & temporis, Ex quo tempore, Cùm primùm: nam de loco quoque dicitur Exod. 5. pendet autem oratio vſque ad verbum dedi. Quia, inquit, pretioſus fuiſti in oculis meis, & quia honoratus fuiſti, & quia dilexi te, iccirco dedi homines pro te &c. vel ex quo tẽpore mihi pretioſus eſſe cœpiſti, & te in honore habui &c. ſtatim dedi homines pro te &c. id eſt, in tui gratiã homines alios nihili feci: Corripuit pro eis reges, ne Chriſtos ſuos tãgerent, inquit Dauid, & tranſierunt de gente in gentẽ, & de regno ad populum alterũ: non permiſit hominẽ nocere ei &c. *Et dabo.* puto,

vau,eſſe conuerſiuũ:& dedi, vel nunc dedi,ſeu ſtatim dedi. in quo vſu ſæpe ab Hebræis vſurpatur. Hic vides probos in pretio eſſe coram Deo.pro eodẽ autem accipit in pretio eſſe,honoratũ eſſe,& dilectũ eſſe: niſi fortè, quod vltimo loco adiecit, nẽpe dilectionem, tanquam fontem,& originem præcedentium, & omniũ bonorum in homine voluit apponere. Quẽ enim dilexit, euexit, honorauit, & alios,tanquã ſeruos habuit,immo,vt vilia mancipia. An nõ primogeniti Aegyptiorũ, à primogenito Pharaonis, qui erat futurus heres,vſque ad primogenitum ancillæ, vt illis benè eſſet,vt redimi poſſent,& viuere,tãquã victimæ,cæſi ſunt?qui ergo dilectionẽ Dei nõ magni facit,quid ſit beatũ eſſe,omnino ignorat,etiã in hac vita

5 *Noli timere.* iam myſterium aggreditur abſconditum ſæculis præcedentibus, vt inquit Paulus, reuelatum autem Apoſtolorum temporibus: ac quonam modo cohæreant excæcatio, ſeu deuaſtatio Iudçorũ cũ magnificis promiſſionibus tam factis, quàm etiam ſuperioribus verſibus contentis,exponit:quare rurſus bono animo eſſe iubet. *Ego tecum ſum.* hebraiſmus eſt frequentiſſimus in ſacris litteris (de quo iam non nihil ſuprà dictum eſt in nomine Immanuelis)quo fauor, & auxilium Dei ſignificatur. quid enim deeſſe, aut quid mali accidere poterit ei, cui adſit Deus? *Ab oriente adducam &c.* hoc eſt myſterium gentes eſſe coheredes, & comparticipes promiſſionum diuinarum, & ex omni mundi plaga venturos,qui in ſemine Abrahæ cenſerentur.certè huc reſpexit dominus in euangelio; Multi venient ab oriente,& occidente,& recumbent cum Abraham, & Iſaac, & Iacob in regno cælorum.quod autẽ ibi ſequitur: Filij autem regni eiicientur in tenebras exteriores,expoſitio eſt verſus octaui,vt mox videbimus. *Ab occidente.* מערב plaga illa eſt Hebræis,quæ ad veſperam,& ſolis occaſum ſpectat,vbi dies cum nocte commiſcetur: quæ ſole oriente obſcurior eſt, & tardius illuſtratur;& hæc eſt nominis ratio. Eſt autem ad occidentem Paleſtinæ bona Europæ pars, ad orientẽ verò India, ad quã Thomas peruênit: in qua adhuc hodie plurimi Chriſtiani dicuntur Chriſtiani S. Thomæ, & vſque ad hodiernum diem ab oriente adducit dominus ſemen Abrahæ per noſtros, qui dum aurum, & aromata quærunt, fidem illuc deferunt, qua myriades Indorum ſingulis propè menſibus imbuuntur, vt recumbant cum Abraham in regno cælorum.idem dico de nouo orbe, qui ad occidentẽ iacet, vbi etiã fides in immẽſum propagatur Caſtellanorũ diligentia ac virtutè.

6 *Dicam Aquiloni; Da.*dedit Aquilonaris plaga Abrahæ Germanos, Gothos,Liuonios,Moſcouitas, & ex Scythis non paucos.dedit & Auſtralis regio Aegyptios,& Afros.

Et

Et omnem, qui inuocat nomen meum .in hebr.non eſt cõiunctio ; ſed 7
eam non malè vulgatus ſuppleuit:& vocari in nomine Dei, inuocare nomen Dei, dixit actiuè : quod non rarò Hebræi faciunt, dum actiua paſſiuè, & paſſiua verba actiuè accipiunt.eſt ergo ſenſus vulgatæ editionis; Non præcipio, vt tantùm Iudęos ſecundum carnem, qui diſperſi ſunt, mihi adducas . nam quicunque inuocat nomen meum, in gloriam meam creaui eum, ſiue ſit Iudæus, ſiue Græcus.in quem ſenſum adduxit Paulus ; Quicunque inuocauerit nomen domini, ſaluus erit:neque aliud eſt, quod ait Petrus Act. 10.In veritate comperi, quia non eſt perſonarum acceptor Deus, ſed in omni gente, qui timet Deum,& operatur iuſtitiam, acceptus eſt illi: atque in hunc modum accipitur apud Euangeliſtam, Qui crediderit,& baptizatus fuerit,& illud; Vt omnis, qui credit in eũ, non pereat,& ſimiles loci, id eſt, ex quacunque gente quis fuerit, non propter genus à ſalute alienus erit, modò credat &c. Ceterùm ſi, vt eſt in hebraiſmo, paſſiuè accipias, & omnis vocatus in nomine, vel cum nomine meo, id eſt, cui prædicatum eſt de me:vel quicunque, audita prędicatione de me, acquieuit; vt ſit ex vocatis Dei, vt loquitur diuus Paulus : nam ſicut Hebræis peculiari phraſi vocare in nomine domini, eſt prædicare, profiteri publicè, celebrare nomẽ domini;ita in voce paſſiua, vocatus in nomine domini erit: cui de domino eſt annũtiatũ,& qui vocationi acquieuit:& dũ glorificaretur per prædicationem dominus, credidit, atque conſenſit. *Et in gloriam meam:* ſic legendum eſt, id eſt., & omnem vocatum in gloriam meam, qui audito euangelio gloriæ Dei, aſſenſum præbuit,& Deum glorificauit.Omnes, inquam, qui tales fuerint, vnde vnde orti ſint aut genus ducant; ego creaui, formaui, & feci eos, non minus, quàm Hebræos. Nunquid Iudæorum Deus tantùm? non ne & gentium?immo & gentium.

Educ foras. optimè ſenſum expreſſit:egredi fac:eiice, extrude po 8
pulum: qui cùm oculos habeat, cæcus tamen eſt; & aures habens, ſurdus eſt. Quid aliud eſt hoc, quàm; Filij autem regni eiicientur in tenebras exteriores? id eſt, extremas, vel quæ omnia occupant, quæ extra regnum Dei ſunt. nam in regno Dei lux eſt : extrà autem quidquid eſt, tenebricoſum eſt, immo veriſſimæ tenebræ. & quidem meritò:nam ſi propterea, vt eſt in euangelio, peccatum Iudæorum manet, quòd cùm cæci eſſent, ſe tamen videre dicerent, hoc eſt, & viderent, & cæci eſſent, vt ſuperiori capite pluribus dictum eſt; ergo peccati ſerui erunt : ergo non manſuri erunt domi in æternum ; ergo expellendi erunt &c. Hîc manifeſtè vides pro Iudæis vocatos eſſe Græcos:quia non fuerunt digni,& vo-

cati ad nuptias noluerũt venire; & diminutio eorũ, & exciſio fuit
diuitiæ mũdi. Quid expreſſius dici potuit? quid heres Iudæe? du-
bitas, an in hoc verſu de te ſit ſermo? lege ſuperius caput, quis cæ-
cus, niſi ſeruus meus &c. ſed quis eſt, cui iniungitur, vt eiiciat è do
mo Iudæos? certe nullus: ſed ſic conſueuit loqui ſcriptura, ſicut ſu-
prà, excæca cor populi huius &c. id eſt, prædic excęcandum; ita
hîc denuntia eiiciendos &c.

9 *Congregatæ ſunt:* quaſi dicat, animo finge congregari omnes gen
tes, vt non malè quidam per imperatiuum vertant, eſt tamẽ præ-
teritum. Hîc vides pertinere omnia hæc ad ſuperius argumẽtum,
quod cap. 41. incepit, nempe Iehoua ſolum eſſe Deum, qui præte-
rita fecerit, ſicut prædixerat: quique noua facturus ſit, nempe vt ve
niat ex ſemine Abrahæ, qui illuminet vniuerſum orbem, redimat
de poteſtate tenebrarum: in cuius aduentu maior Iudæorum pars
intereat, & à fide patrum degeneret: quare loco ipſorum vocandas
eſſe gentes, & in ſemen Abrahæ deputandas. hoc, inquit, myſteriũ,
quis nam vnquam reuelauit? quis ex diis gentium hoc futurũ prę-
dixit? ſicut nunc ego per prophetas meos prænuntio? *Annuntiet,*
vel annuntiabit, id eſt, annuntiare potuiſſet. *Et quæ prima ſunt,* vel
priora, vt ſit repetitio totius argumenti, ꝙ neq; quæ præceſſiſſent,
quiſquam prius annũtiaſſet. poſſumus & ראשנה vt aduerbium ac-
cipere, ſicut in forma maſculina, Gen. 33. & Num. 2. &c. id eſt ini-
tio, principio quaſi dicat, quis olim audire fecit &c. quod ego nũc
futurum prænuntio &c. *Dent teſtes eorum:* afferant aliquos teſtes,
qui ea audierint. poſſumus, & teſtes ſuos, reddere. *Et iuſtificẽtur &c.*
iuſti pronuntiari poſſent idolorũ cultores: neq; meritò reprehẽdi
poſſe viderentur, ſi quiſpiam ipſorum ſui Dei afflatu, de futuris
procul à ſenſu hominum remotis poſſet quidquam pronuntiare.
Et audiant. vau, pro diſiunctiua particula hîc accipio libenter, vt
Exod. 21. & aliàs non rarò, vt ſit ſenſus; dent teſtes, & iuſtificen-
tur, vel audiant, & dicant, verum me dicere. quare alij non malè
pro, alioqui, accipiunt.

10 *Vos teſtes mei.* illi, inquit, teſtes adducere non poſſunt: at vos Iſ-
raelitæ teſtes eſtis eorum, quæ dico: ex vobis enim fuerunt pro-
phetæ, qui vobis prædixerunt, docti à me, ea, quę iam experti eſtis,
& ſeruus meus Ieſaias, qui nunc de futuris per Meſſiam vaticina-
tur, teſtis fideliſſimus erit &c. in hunc vſum, vt cùm impleta vide-
ritis eius vaticinia, ſciatis, & credatis, me ſolum eſſe verum Deum
&c. qui ſolus ſum, à quo omnia, tam quę præceſſerunt, quàm præ-
ſentia, & futura pendent, & in quo omnia cõſiſtunt. *Dicit dominus.*
hic eſt in hebr. illa aſſeueratio prophetis familiaris, de qua iam

ſuprà

ſuprà dictum eſt, quæ initio, vel in fine ponitur in rebus arduis, & hic bis ponitur, quæ non melius reddi poteſt, quàm D. Paulus reddiderit, Fidelis ſermo, vel certus ſermo &c. & per parentheſim legi debet. *Quia ego ipſe ſum*: in hebr. quia ego ipſe: ſed pronomen in verbum ſubſtantiuũ verti debet, & alluſio eſt ad verba illa domini in Exod. Qui eſt, miſit me ad vos: & ipſius nominis Iehoua etymologia explicatur. reddi nanque poteſt, & intelligatis, quòd ego [ſim] ille, qui eſt. hæc eſt enim vis illius pronominis הוא *Ante me non eſt formatus &c.* explicatio eſt eius, quod immediatè præceſſit, quòd ſolus ipſe ſit. & hoc ipſum bis, terque repetit, nimirum nomen ſuum, antiquitatem, perpetuitatem, potẽtiam, ſapientiam, bonitatemque ſuam amplificans.

Non fuit in vobis, id eſt, inter vos, alienus, vel extraneus, id eſt, 12
Deus quiſpiam alius præter me, quem alij populi colunt. atque in hoc conſiſtit non minima pars argumentationis huius, vt ſuprà expoſui, Abraham, Iſaac, & Iacob, non alterum Deum, niſi me Iehoua coluerunt: ego autem eos vocaui, deduxi, magnificaui: accepunt regiones aliarum gentium, quibus erant alij dij: earum illi deos deridebant, & comminuebant: non ergo virtute alterius Dei conſecuti ſunt ea, quæ poſſederunt &c.

13 *Ab initio*. hebr. מיום à die. rara eſt hæc locutio Hebræis: ſed video, quòd præpoſitio מן præpoſita nominibus temporis, interdum ſit poſt. Geneſ. 16. à fine. Iud. 11. & 15. à diebus. & Exod. 12. &c. vt hic à die idem ſit quod poſt diem, poſt tempus, poſt finem temporis, cùm iam deſierint dies, id eſt, in æternum, vt ſine principio eſſe dicatur Deus, & ſine fine. Facit non nihil ad huius confirmationem particula גם, quæ additionem notat Inſuper, Quinimmo &c. *Qui de manu mea &c.* fortè in his verbis, occultè tam perpetuam felicitatem iuſtorum, quàm æternam damnationem improborum notauit, quæ duo, poſtquã deſierit hic mundus, & ceſſauerint dies, manent: & de electis quidem dicit dominus in euangelio, neminem erepturũ oues de manu ipſius. Sententiam autem illam, Ite maledicti in ignem æternum &c. irritã quis facere poterit, vel quis auertet illam? certè oporteret, hæc, quæ de ſe dicit dominus, perpetuò mentibus noſtris impreſſa manerent, vt & neminem formidare, & omnia nihili facere auderemus: ſed perpetuò illi placere ſtuderemus, qui habet clauem vitæ, & mortis: qui ſolus eſt Deus, ſolus ſapiens, ſolus potens.

Hæc dicit dominus. dixerat, quòd etſi Iſraelitæ ſecundum car- 14
nem magna ex parte interirent, caderent, & foras eiicerentur: tamen ex vniuerſo orbe ſuppleret eorũ defectũ. quare bono animo

 eſſent.

eſſent. nunc multò maiora ſe præſtiturũ pollicetur nouo illi populo, ex diuerſis gẽtibus, tam Iudæis, q̃ Græcis, coadunato, quàm Iſraelitis ſecundũ carnem olim præſtitiſſet. & primo loco reductionem ex Babylone cõmemorat, quę tẽpore quo hæc dicebantur, nondum contigerat; deinde eductionem ex Aegypto. quæ duo præ nouis, quæ facturus eſt, parui facere iubet. *Emiſi*, vel miſi *in Babylonem*: de exercitu Perſarum accipe iſta. poſtquam enim imperium Chaldæorum ad Perſas, & Medos tranſlatum eſt, patuit regreſſus captiuis Iudæis. initium ergo hîc tantùm tangit: ex quo totum intelligamus. *Detraxi*: ad verbum, deſcendere feci, vel deieci, ex loco ſuperiori in ima detraxi. *Vectes vniuerſos*: certum eſt nomen hoc in plur. pro principibus figuratè accipi, propter fortitudinem, & quòd muniant populum, vt iam ſuprà admonui: poteſt & pro ipſis repagulis, & munitionibus accipi: nam omnia deiecerunt Perſæ: ita accipitur Pſal. 147. & Nahum 3. &c. nam quòd pro profugis hîc quidam accipiunt, non placet. *Chaldæos in nauibus gloriantes*. non malè expreſſit ſenſum. ego hebraiſmum retinui, licet tranſpoſuerim relatiuum. habet enim ad verbum, Chaldæos in nauibus ouatio eorum. nam cùm illac Tigris, & Euphrates fluant, nauibus, & triremibus abundabant. poſtea in lacus, & paludes, & inſulas innumerabiles redacta ſunt loca illa vſq; ad Perſicum ſinum, ſicut ex verbis certorum hominum cognoui, vt iam non niſi paruis admodum nauigiis poſſit mare illud nauigari vſq; ad caſtrum, quod munitiſſimum habent Turcę, quod Barcora appellatur prope fluuium, ex quo oram Indiæ infeſtare conantur. Exiſtimo autem tantam mutationem, ex auſu illo & ſtratagemate Cyri initium accepiſſe, quando extra ſuum alueum amnẽ fluere fecit, qui Babylonem interſecabat, vt miles per alueum vrbem tutò intraret. ante cuius tempora tuta videbatur poſſe eſſe nauigatio per flumen in ſinum Perſicum, atque inde per vniuerſam oram Indici maris, quæ nunc noſtris notiſſima eſt.

16 *Qui dedit*: participium eſt, dominus, qui dat, ac de præteritis: ſic etiam conſuenimus loqui, id eſt, potens eſt dare in mare viam, vt iam olim fecit. de tranſitu maris rubri eſt ſermo.

17 *Qui eduxit quadrigam &c.* de exercitu Pharaonis loquitur: dicitur autem eos eduxiſſe, ſicut dicitur induraſſe cor eorum, vt perſequeretur filios Iſrael. *Contriti ſunt*. דעך extingui ſignificat: vulgatus dixit, contriti ſunt exponens. quia verò in aquis ſuffocati ſunt, & anima eſt, velut igniculus quidam in nobis, extinctos Aegyptios, quaſi linum fumigans dixit, quòd non facilius linum accẽſum, in aquis ſubmerſum extinguatur, quàm illi fuerint extincti,

fortè

forte etiam iſtis ſimilitudinibus ad iram & ardorem, quo accenſi inſequebantur Aegyptij Hebræos, reſpexit propheta.

Ne memineritis priorum: quaſi dicat, hæc, quæ commemoraui, 18
quæ in veſtri gratiam feci, magna quidem ſunt: ſed non eſt, quòd ipſa amplius celebretis: maiora ecce iam iam efficiam, & noua edam miracula, quibus comparata antiqua hæc prorſus vileſcant. Arrigant hoc loco Chriſtiani aures, & attendant, quantò maiora, quàm Iſraelitæ acceperint, vt tanquàm beneficiarij dignas agant gratias: & Iſrael ſecundum carnem hæc attendens erubeſcat.

Noua. hebr. in ſingulari, nouum; & de illo pręcipuè myſterio 19
eſt ſermo, quod ſuprà attigit, & nunc alia verborum figura iterum aperit: nempe gentibus aperiri gratiæ ianuam, vt pro populo Dei cenſeantur, remiſſis eorum peccatis. quod multò maius eſſe, quàm ex Babylone, aut Aegypto eripi, vt ſequentes verſus oſtendunt, non niſi cæci negabunt. *Nunc*. עתה eſt pręſentis, aut iam inſtantis temporis. ideo per, iam iam, verti: nam etſi poſt multos annos futurum erat; conſueuerunt ſic tamen prophetæ loqui, non ſolùm vt inſinuent mille annos in conſpectu domini, eſſe velut diē heſternam, quæ præteriit; verùm etiā vt non vſq; adeo aperta ſint diuina oracula indignis, ea præſertim, quæ ſtomachum pietatis affectum non habentibus poterant mouere. *Vtique cognoſcetis*. interrogatiua eſt oratio in Heb. quę reſponſionē affirmatiuam exigit, an nō, nunquid non &c. Pro cognoſcetis, dixi, ſentietis. nam verbum ידע ſæpe non tam eſt intellectus, quàm ſenſus, qui fit tactu, aut alterius ſenſus experiētia. notat ergo omnibus manifeſtū futurum, id quod prænuntiaturus eſt. Sed quid illud eſt? *Ponā in deſerto viam*. ne, quęſo, mihi hoc loco ex Rabinis cōtra ſeriem verborū prophetæ noſtri, reditum ex Chaldęa ingeras. nam, vt vidiſti, illud inter vetera beneficia cōputatur. certè de gratia, quæ & in gentes diffuſa eſt, intelligendus eſt locus hic, immo in vniuerſum de gratia, quę exuberauit, vbi ſuperabundauerat peccatum, vt quibuſuis peccatoribus pateret via ſalutis. Omiſit autem hoc loco vulgatus interpres particulam אף, quam reddere interdū vix poſſumus: & quantum ex pleriſq; locis ſcripturæ coniicere poſſum, non rarò eſt interiectio inſultantis, & quodammodo gloriantis, pręſertim quando initio orationis ponitur. atque ita accipienda videtur in verbis ſerpentis ad Euá; Aph, quare præcepit vobis dominus &c. quaſi dicat; Nunquid non ſatis manifeſtū eſt, q̄ non ſit in vos beneuolus dn̄s, id quod vel ex hoc manifeſtū eſt, ꝙ vobis pręcepit, ne de omni ligno &c. vt ſit veluti inſultātis, quaſi alia colloquia pręceſſiſſent: quibus ſerpēs id perſuadere conatus fuiſſet mulieri: hoc quoq; lo-

eo gloriantis eſſe videtur;Aph, ponam in deſerto viam &c.in hoc enim cõueniunt viri docti,ꝙ iuxta ſignificationẽ verbi אף particula hæc impetum animi ſignificet, & ſæpiſſime per etiam , quoque &c.redditur ab interpretibus.quòd ſi hoc loco ſic reddere velis,non erit ſenſus omnino abſurdus;Ponã quoq; in deſerto viam: nam quòd Iudæis aduentura eſſet ſalus, planè omnibus cõſtabat: at quòd gentes,& qui longè eſſent à Deo,ſine teſtamento , & promiſſionibus,participes illius gratiæ futuræ erant,paradoxum erat, & vix credi poterat.Quãdo autem quis inexſpectatus ingreditur, ſolet ſic loqui,Ego quoq; huc venio &c.quemadmodũ & in Actis Apoſtolorũ loquũtur,qui erant ex circunciſione: hi cùm vidiſſent ſpiritus ſancti donũ Cornelio,& domeſticis eius concedi, dixerũt obſtupefacti;Quia & in natioẽs gratia ſpiritus ſancti effuſa eſt.ergo interiectio eſt,quæ variè reddi debet iuxta orationis exigentiã.

20 *Glorificabit me beſtia*: ita vocat gentes barbaras, quæ ignorabant Deum,quæ longè agebant à populo Dei : nihil à brutis,ſeu feris, nihil à draconibus , & immitibus animalibus , & quæ nullo affectu pietatis erga prolem afficiuntur ſtruthionibus , differebant. Si de veteribus beneficiis eſſet ſermo,certè de ipſis feris intelligerem verba hæc,quæ cùm ex aquis, quas dominus in deſerto creauerat,in gratiam Iſraelitarum,illac in terram promiſſam tranſeuntium,potaſſent,videbantur præ lætitia Deum laudare . verùm per alluſionem ad hiſtoriam illam hæc intellige,nẽpe,quòd cùm gentes potarentur,& irrigarẽtur doctrina,& aquis illis,quæ primo Iudæis datæ ſunt (ipſorum enim erant & promiſſiones,& legiſlatio &c.vt eſt apud Paulum)ſuper hac miſericordia glorificarent Deũ, vt idem Paulus interpretatur verſum pſalmi . nam ingreſſi ſumus ex triuiis ad nuptias,quas Iudæi repudiarũt,& pinguedinis oliuæ participes facti ſumus,& in regnũ Dei ſucceſſimus,quod illi contempſerunt. ſicut enim feræ biberunt ex aquis, quas produxit dominus populo ſuo;ita gentes receperunt Chriſtum,qui venerat ad oues perditas domus Iſrael,& gratiam regni,quæ ab ipſis prodiit: ſalus enim ex Iudæis eſt.

21 *Populum iſtum formaui &c.* præoccupatio eſt:nam tacitę obiectioni reſpondet; quorſum huc adueniunt iſti cęci, & claudi,debiles, & ignobiles? quis eſt hic idololatrarum concurſus? quid ſibi vult hęc ferarum congregatio?reſpõdet dominus,Populum iſtum formaui,qui recitet laudes meas , & miſericordiam meam prædicet: Iudæi enim ſibi gratiam hanc,quaſi debitam putant, & quidẽ qui ex eis crediderunt , iuſtitiam, & veritatem meam annuntiant,qui quod patribus promiſeram,adimpleuerim.at quę mea eſt bonitas,

volo

volo quoque,vt populo meo aggregentur illi, quibus antea nihil
fuerat annuntiatum : qui bonitatem meam tantò iucundius ma-
gnificabunt,quantò à mea magnificentia longius ſe antea poſitos
intelligẽt.ſumus enim in laudem glorię gratię ſuę,inquit Paulus.
Non me inuocaſti Iacob: obſcurus locus eſt,& quò hęc pertineant, 22
non vſque adeò manifeſtum eſt . omiſſis ergo , quę alij hîc affe-
runt,tribus modis accipi hæc poſſe exiſtimo : primò , vt ſit altera
occupatio; poſſet enim Iſrael ſecundum carnem obiicere ; ſi non
alia ratione gentes vocas, quàm vt laudes tuas enarrent:ego quid
aliud ago ? non pſalmos, non hymnos decanto? quid mea ſacrifi-
cia,& victimę ſunt &c.reſpondet dominus, Non me inuocaſti Ia-
cob: inuocationes illę tuę,& cantica carminum tuorum perinde
ſunt,ac ſi non eſſent.cùm enim illa offeras,nõ eo,quo oportet,ani-
mo,neque ea,qua decet, fide ; (in his enim putas conſiſtere iuſti-
tiam,etiam ſi multis ſceleribus ſic contaminatus) ſcias , ꝙ neque
me laudas,neque mihi pecudes occidis,neq; in militia illa templi
mihi militas,neq; quidquam moleſtię propter me ſuſtinere dice-
ris;quinimmo mihi moleſtiam iſtis affers,& laboro ſuſtinens &c.
vt primo capite dixerat dominus.Secũdo hic ſubeſſe poteſtſenſus:
nouum quid iamiã facturus ſum , nempe vt gẽtes me glorificent,
& ex ipſis fiat nouus populus Iſrael , qui laudes meas annuntiet:
nollem autẽ exiſtimes Iſrael , hâc me gratiam exhibuiſſe tuis meri
tis:nam nõ ex operibus iuſtitię,quæ feceris tu,hæc feci:nec enim
me inuocaſti Iacob &c. id eſt,non tanti fuerũt hæc,vt propter illa
ſaluatorẽ miſerim , peccata abſtulerim,nouũ populum formarim
&c. tua iſta obſequia iram potius meam, quàm beneficentiã pro-
uocabant.propter me ipſum miſi filium meũ , qui vos gratis iuſti-
ficet &c.Tertio, vt לא interrogatiuè accipiatur,& reſponſionẽ exi-
gat affirmatiuam: quod ſuprà annotaui Hebræis interdum in vſu
eſſe.Non me inuocaſti Iacob? aut non laboraſti in me &c. quaſi
dicat,non alios vocaui, qui me laudarent,quaſi tu non me lauda-
res. certè me inuocabas,in me laborabas,me victimis honorabas,
&c. ſed manus veſtræ ſanguine plenæ ſunt , & ſeruire me feciſtis
in peccatis &c.quare fidem amplectere : ego ego enim ſum &c.
Neque laboraſti in me , id eſt,nihil moleſtiæ propter me ſuſtinuiſti.
Non te ſeruire feci: nec tu id præſtitiſti , neque id ego à te exegi. 23
quid enim potiſſimùm à te quæſierim, Moſes non ſemel tibi ſi-
gnificauit; nempe vt me diligeres , me timeres , mandatis meis
obedires &c. ſacrificia autem , tanquam ſigna mentis fidelis, &
amantis exigebam , non quòd illis tantùm conſtarent iuſtitia .
Neque laborem tibi præbui in ture. hinc habes,quid ſibi volebat verſu
ſuperiore,

ſuperiore, Non laboraſti in me: de cultu enim,& miniſterio, ſeu militia templi loquebatur.

24 . *Calamum,* קנה nomen Hebręum;à quo noſtrum, canna ſignificat tam aromaticam,quàm non aromaticam arundinem:& hîc de aromatica eſt ſermo,quam Ierem.16. videbis cum ture etiam coniungi.Ezech. autem 27. cum caſia: ne quis putet caſiam eſſe,quę etiam arundo quędam eſt,& Exod.30.dicitur canna aromatis.forte eſt, quod nos cannellam appellamus, quę dicitur in Ieremia, adduci de terra longinqua:nam ex inſula,quæ nunc dicitur Ceylam,à faucibus maris rubri mille, & ſexcentis milliaribus diſſita, hoc aroma defertur.nam, quòd quidã cannellam cinnamomum eſſe voluut, non probo Cant.4.vt duo numerantur, canna,& cinnamomum. eſt autem cinnamomum nomen Hebræum קנמן, & ſuffitui deſeruit,vt apparet ex Prouer.7.Suffiui cubile meum mirrha,aloe, & cinnamomo: & in Eccleſiaſtico,ſicut cinnamomum, & balſamum dedi ſuauitatem odoris &c.adde, quòd ad compoſitionem olei,quo vngi debebat tabernaculum,& arca,accipiebantur ducenti quinquaginta ſicli קנה cannę,& totidem cinnamomi. vide Exod.30.mihi certè veriſimile fit per cannam hîc intelligere prophetam,tanquam per partẽ, totam illam olei compoſitionem. *Veruntamen ſeruire me feciſti &c.* אך poteſt eſſe, vel affirmatiua, vel aduerſatiua particula: quo pacto autem coniungi debeat ſuperioribus,quod hîc dicitur,vide ſuprà verſ.22.Sed quid eſt facere Deum in peccatis ſeruire?arbitror ſic loqui prophetam,vt iuſtitiam Iudaicam omnino damnet. Non, inquit, feci te ſeruire, aut laborare in ture: ſed potius tu me ſeruire feciſti in peccatis tuis. mihi omnino diſplicebat cultus ille tuus: neque talem à te mihi cultum exhibere vnquam optaui; fidem & pietatem exigebam, dum ſacrificia & cultũ illum inſtituebã:hæc cùm mihi denegares, nihil emolumenti,ex tuo illo obſequio,ad me redibat. At ꝙ ego, dum tu me ſic coleres,tacebã; quòd tuos ſacerdotes pro ſacerdotibus haberi,& in honore eſſe permittebam; ꝙ ab ore eorum primitias,& oblationes non auferebã; quòd quos illi expiabant, pro expiatis haberi ſinebam,quòd eos ab altari meo non repellebã,illis erat gratiſſimum.ergo vos me potius ſeruire feciſtis in peccatis veſtris,hoſtiis illis veſtris, & ſacrificiis, & vniuerſo cultu, q̃ ego vos.ego veſtro quæſtui,honori, ac voluptatibus ſeruiebã: vos legem meã tranſgrediebamini,fidei,& miſericordiæ,ac iuſtitię,quę grauiſſima ſunt in lege,& oculis meis gratiſſima,prorſus obliti. Videant hæc Chriſtiani:legant,& attẽdant miniſtri domini, & apud ſe cogitent,an ipſos Deus,an Deum ipſi ſeruire faciãt;& quis, cui laborem,

laborem, ac moleſtiam præbeat. huc facit bona pars capitis pri-
mi huius prophetæ; præſertim verò facient verba illa, Laboraui ſu
ſtinens, vel fatigatus ſum ferendo &c.

Ego, ego ſum &c. iuxta triplicem illum modum exponendi ſupe- 25
riora, ita hæc cōnectere oportet. primo, ſi nihil agis, ſi me non in-
uocas, ſi me non colis; quinimo in me peccas &c. ſupereſt, vt ad
me conuertaris, amplectaris &c. vt tuorum ſcelerum remiſſionem
obtineas: ego enim ſum, qui deleo iniquitates &c. Secundo, ſi cul
tus tuus, & ſacrificia tua plus ſceleris habent, quàm pietatis; ſu-
pereſt, vt aliunde remiſsionem quæras quàm ex iuſtificationibus
illis tuis, & me amplectaris, qui propter me ipſum deleo &c.
Tertius modus cum priori concidit. *Propter me.* ſuperbiam Iſ-
raelitarum, & præſumptionem eorum retudit: qui ex lege arbi-
trabantur ſe iuſtificari, & ex genere à patribus: quorum vtrun-
que vt inanem iuſtificationis originem abiicit. Ego ego inquam,
neque propter iuſtitiam tuam, neque propter patres tuos deleo
iniquitates tuas, id eſt, deleam, aduenio. id volo, & in notis ha-
beo, efficiamque quantum ex me eſt. illa verò geminatio, Ego, ego
&c. eſt glorianti, & ſibi nimiùm complacentis. in amorem tam be
nigni patris non rapiemur?

Reduc me in memoriam, id eſt, fac, vt mihi in mentem veniat. ſic 26
ſonant Hebræa: quaſi dicat, ſi verò res non ſic ſe habet, immo ha-
bere te putas, vnde debeam meritò tibi ignoſcere; fac, vt id mihi
in mentem veniat: nihil enim tale memini: fac me recordari. eſt-
que tacita in his verbis irriſio, Quid enim Deum fugiat? *Iudicemur
ſimul*: videamusque, ſit ne tuis meritis adſcribenda iuſtificatio,
ſeu remiſſio peccatorum tuorū, an miſericordiæ, & bonitati meæ.
recita, profer, enumera, ſi quæ ſunt, ob quæ tibi iſtæc gratia de-
beatur. *Vt iuſtificeris*, id eſt, vt tibi debeatur remiſſio peccato-
rum: vel potius, vt iuſtificeris, id eſt, ſuperior in hac cauſſa eua-
das, & pro te feratur ſententia, dicaturque, ex merito iuſtitiæ
tibi debitam fuiſſe remiſſionem peccatorum, & non ex gratia.
Hæc loquendi forma, hęc inſultatio, hæc irriſio, hæc confidentia
nihil aliud inſinuant, quàm compertiſſimum eſſe, gratiam, & re-
miſſionem peccatorum miſericordiæ Dei debere adſcribi, & inſa-
nos eſſe, qui aliud crederent, quales nos eſſe Lutherani mētiuntur.

Pater tuus primus &c. quòd ſi de iuſtitia tua diffidis, & id me pa- 27
tribus tuis debere affirmas, tuus primus pater, nempe Therah pa-
ter Abraham, & pater Nabor peccauit, idola coluit, & alii fue-
runt omnes obnoxij delictis. nam Ioſue capite vltimo dicit Iſrae-
litis; Trans fluuium habitauerunt patres veſtri Thare pater Abra-
ham,

ham,& pater Nabor,& ibi ſeruierunt diis alienis. *Et interpretes tui:* de Moſe,& Aharone eſt ſermo,qui irritauerũt Deum ad aquas contradictionis:hos interpretes vocat,quia interpretabãtur Iſraeli diuinam voluntatem.nomen autẽ מליץ tam in bonam,quàm in malam partem accipitur,nempe tam cũ, qui ſiniſtrè interpretatur alterius dicta,vel facta,& illuſor eſt ſeu cauillator, q̃ qui rectè &c.
28 *Contaminaui principes ſanctos* , ſeu ſanctitatis , id eſt, vt contaminatos, & profanatos duxi tuos illos principes,quorum erat eximia ſanctitas,& tanquam immundos eos caſtigaui:noluiq́ue , vt terram promiſſam pedibus ſuis contingerent . inſuper & ceteros omnes patres tuos quòd in me præuaricati fuiſſent , dedi in anathema,vt omnino delerentur,ſicut ciuitates, quæ excommunicabantur à Deo: fueruntq; opprobrio vniuerſis:nemo enim erat,qui non eos damnaret,quemq́ue non meritò puderet,ab eis genus ducere,qui tam ingrati in Deum ſuum fuiſſent,qui toties ab eius fide receſſiſſent,qui ob leuiſſimas cauſſas tam frequẽter de Deo obmurmuraſſent,vt ex tanta illa multitudine,ſoli duo reperti ſint digni, qui heredes eſſent promiſſionũ diuinarum.quo pacto ergo eorum tibi iuſtitia proderit,qui ob ſcelera ſua damnati ſunt? non eſt ergo quod de iuſtitia patrum glorietur Iſrael,ſed neque de iuſtitia ſua, vt iam dixi:ergo non mirũ ſi populum nouũ creare voluerim : qui laudes meas decãtet: qui miſericordiam meam celebret: qui,cùm in ſeſe nõ habeat,niſi vnde erubeſcat,me amplectatur ,adhereatq́; veris Iſraelitis,atq; ex vtriſq; fiat vnum ouile &c.Hîc habes cauſſas & reprobationis Iſraelitarum, & vocationis gentium,vt perpetuò conſideremus cum Paulo & bonitatem,& ſeueritatẽ Dei &c.

CAPVT QVADRAGESIMVMQVARTVM.

Noua.

ET nunc audi Iacob ſerue meus 1
& Iſrael,quem elegi.

Sic dixit Iehoua,faciens te,et for- 2
mans te,qui ab vtero auxilio tibi eſt; Ne timeas ſerue meus Iacob , *& primogenite, quem elegi.*

Effundam enim aquas ſuper ſitien 3
tem,& fluenta ſuper ariditatem: effundam ſpiritum meum ſuper ſemen tuum, & benedictionem meam ſuper progerminationes tuas.

Vetus.

ET nunc audi Iacob *ſerue meus, & Iſrael,quem elegi.*

Hæc dicit dominus,faciens, et formans te , ab vtero auxiliator tuus; Noli timere ſerue meus Iacob , *& rectiſſime quem elegi.*

Effundam enim aquas ſuper ſitientem,& fluenta ſuper aridam:effundam ſpiritum meum ſuper ſemen tuum, & benedictionem meam ſuper ſtirpem tuam.

Noua.		Vetus
Et ſuccreſcent inter fenum veluti ſalices iuxta ſcaturigines aquarum.	4	Et germinabunt inter herbas, quaſi ſalices iuxta præterfluentes aquas.
Iſte dicet; ipſius Iehoua ego ſum, & ille vocabitur in nomine Iacob. et ille ſcribet manu ſua ipſi Iehoua: & in nomine Iſrael cognominabitur.	5	Iſte dicet; Domini ego ſum: & ille vocabit in nomine Iacob. & hic ſcribet manu ſua domino: & in nomine Iſrael aſſimilabitur.
Sic dixit Iehoua rex Iſrael, & redemptor eius Iehoua tcebaoth; Ego primus, & ego poſtremus, & præter me non eſt Deus.	6	Hæc dicit dominus rex Iſrael, et redemptor eius dominus exercituum; Ego primus, & ego nouiſſimus, & abſque me non eſt Deus.
Et quis ſicut ego? pronuntiet, et annuntiet illud, & æquet illud mihi, ex quo poſui populum ſæculi, venientia, & quæ futura ſunt, annuntient illis.	7	Quis ſimilis mei? vocet, & annuntiet: & ordine exponat mihi, ex quo conſtitui populum antiquũ: ventura, & quæ futura ſunt, annuntient eis.
Ne expaueſcatis, neque timeatis: an non ex tunc audire te feci, & annuntiaui? & vos teſtes mei; nunquid eſt Deus præter me, aut petra [quam] non cognouerim?	8	Nolite timere, neque conturbemini. ex tunc audire te feci, & annuntiaui: vos eſtis teſtes mei. nunquid eſt Deus abſque me, & formator, quem ego non nouerim?
Effigiatores ſculptilis omnes ſunt inanitas, & expetibilia eorum nihil ſubleuaminis afferunt, et teſtes ipſorum ipſi non vident, neque cognoſcunt, vt pudefiant.	9	Plaſtæ idoli omnes nihil ſunt, & amantiſſima eorum non proderũt eis. ipſi ſunt teſtes eorum, quia non vident, neque intelligunt, vt confundantur.
Quis formauit Deum, & ſculptile fudit, vt ſubleuamen non afferat?	10	Quis formauit Deum, & ſculptile conflauit, ad nihil vtile?
Ecce omnes ſocij eius pudefient: et fabri ipſi ex hominibus, congregabũt ſe omnes ipſi, ſtabunt, expaueſcent, pudefient ſimul.	11	Ecce omnes participes eius confundentur: fabri enim ſunt ex hominibus: conuenient omnes, ſtabunt, & pauebunt, & confundentur ſimul.
Faber ferrarius lima, et operatur in carbone, & malleis format illud, & operatur illud brachio potentiæ ſuæ: eſurit etiam, neq; vires [ei ſunt:] non bibit aquam, & defatigatur.	12	Faber ferrarius lima operatus eſt in prunis: & in malleis formauit illud, & operatus eſt in brachio fortitudinis ſuæ: eſuriet, & deficiet: non bibet aquam, & laſſeſcet.
Faber lignorum extendit lineam, format illud rubrica: facit illud dolabris, et circino format illud, quaſi ſimilitudinem viri, ſecundum decorem hominis, vt domi ſedeat.	13	Artifex lignarius extẽdit normam, formauit illud in rũcina: fecit illud in angularibus, et in circino tornauit illud: & fecit imaginem viri, quaſi ſpecioſum hominẽ habitantem in domo.

Ab- Succi-

	Noua.	Vetus.
14	*Abſcindere ſibi cedros, & accipit abietem, & quercum, & ſurrigit ſibi inter arbores ſyluę, plantat ornum, & imber creſcere faciet.*	*Succîdit cedros, tulit ilicem, & quercum, quę ſteterat inter ligna ſaltus: plantauit pinum quam pluuia nutriuit.*
15	*Et eſt homini ad incendendum, & accipit ex eis, & caleſit, quin ſuccendit, & coquit panem. inſuper operatur Deum, & procidens adorat: facit ipſum ſculptile, & flectit ſe illi.*	*Et facta eſt hominibus in focum: ſumpſit ex eis, & calefactus eſt: & ſuccendit, & coxit panes. de reliquo autem operatus eſt* Deum, *& adorauit: fecit ſculptile, & incuruatus eſt ante illud.*
16	*Dimidium eius comburit in igne, ſuper dimidium eius carnem comedit. aſſat aſſaturam, & ſaturatur, quin caleſit, & dicit;* Calefactus ſum, *vidi focum.*	*Medium eius combuſſit igni, & de medio eius carnes coxit, & comedit: coxit pulmētum, et ſaturatus eſt, & calefactus eſt, & dixit; Vah calefactus ſum, vidi focum.*
17	*Et reſiduum eius in deum facit, ſculptili ſuo flectit ſe, et procidens adorat, & interpellat ad eum, & dicit;* Eripe, quia Deus meus es.	Reliquum *autem eius* Deum *fecit, & ſculptile ſibi: curuatur ante illud, & adorat illud, & obſecrat dicens;* Libera me, quia Deus *meus es tu.*
18	Non norunt, *neque intelligunt, quia oblinit oculos eorum, ne videāt, ne accuratè conſiderent corda eorum.*	Neſcierunt, *neque intellexerunt: obliti enim ſunt, ne videant oculi eorum, & ne intelligant corde ſuo.*
19	Neque *reduxit ad cor ſuum: neq; [eſt] cognitio, neque [eſt] intelligentia ad dicendum. dimidium eius combuſſi in igne. quin & coxi ſuper carbones eius panem: aſſaui carnem, & comedi, & reliquum eius in abominationē feci, & germini arboris me flectam?*	*Non recogitant in mente ſua, neque cognoſcunt, neque ſentiunt, vt dicant;* Meditatem *eius combuſſi igni, & coxi ſuper carbones eius panes: coxi carnes, & comedi, & de reliquo eius idolū faciam? ante truncum ligni procidam?*
20	Socius *cineris [eſt:] cor falſum inclinabit ſe: neque eripiet animam ſuam, & non dicet;* An non *fallacia eſt in dextra mea?*	*Pars eius cinis eſt: cor inſipiēs adorabit illud, & non liberabit animam ſuam, neque dicet;* Fortè *mendacium eſt in dextera mea.*
21	Memento *horum* Iaacob, *&* Iſrael, *quoniam ſeruus meus es. formaui te, ſeruus meus es, ne obliuiſcaris mei.*	Memento *horum Iacob & Iſrael, quoniam ſeruus meus es tu. formaui te, ſeruus meus es tu* Iſrâel, *non obliuiſcaris mei.*
22	Deleui, *vt nubem, tranſgreſſiones tuas, & vt nebulam, errata tua: redi ad me, quoniam redemi te.*	Deleui, *vt nubē, iniquitates tuas, et quaſi nebulam, peccata tua; reuertere ad me, quoniam redemi te.*

Noua.	Vetus.
23 *Ouate cæli, quoniam fecit Iehoua: triumphate inferiora terræ: reſonate montes ouationem : ſylua, & omnis arbor [quæ] in ea : quoniam redemit Iacob, & in Iſrael glorificabitur.*	*Laudate cæli, quoniam miſericordiam fecit dominus: iubilate extrema terræ : reſonate montes laudationem, ſaltus , & omne lignum eius . quoniam redemit dominus Iacob, & Iſrael gloriabitur.*
24 *Sic dixit Iehoua redemptor tuus, & qui formauit te ab vtero; Ego Iehoua facio omnia , extendo cælos ſolus, deduco terram à meipſo.*	*Hæc dicit dominus redẽptor tuus, & formator tuus ex vtero ; Ego ſum dominus faciens omnia, extendens cælos ſolus, ſtabiliens terram, & nullus mecum.*
25 *Qui labefactat ſigna magorum, & diuinos inglorios facit , reducens ſapientes retrorſum, & ſcientiam eorum inconſtantem reddens.*	*Irrita faciens ſigna diuinorum, et ariolos in furorem vertens , & conuertens ſapientes retrorſum, & ſcientiam eorum ſtultam faciens.*
26 *Qui ratum facit verbum ſerui ſui, & conſilium nuntiorum ſuorum perficit. Qui dico ipſi Ieruſalem; Habitaberis: et ciuitatibus Iehuda, Aedificabimini, & ſiccitates eius erigam.*	*Suſcitans verbum ſerui ſui, & conſilium nuntiorum ſuorum complens. Qui dico Ieruſalem; Habitaberis : & ciuitatibus Iudæ, Aedificabimini, & deſerta eius ſuſcitabo.*
27 *Qui dico profunditati, Exſiccare, & flumina tua areſacio.*	*Qui dico profundo; Deſolare, & flumina tua areſaciam.*
28 *Qui dico Cyro; Paſtor meus, et omne beneplacitum meum perficiet. & ad dicendum ipſi Ieruſalem , Aedificaberis, & palatio fundaberis*	*Qui dico Cyro; Paſtor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Ieruſalem ; Aedificaberis & templo fundaberis.*

ET *nunc*. veros Iſraelitas iterum conſolatur , oſtendens ex eis 1
quæ inter eos per Chriſtum facturus ſit, ſe ſolum verũ Deum
eſſe, vt nullius alterius rationem habeant. ex beneficiis etiam iam
olim acceptis fiduciam, ſpemque confirmat, ne ſe omnino delendos putent , ſed multiplicationem exſpectent , videlicet per gentium conuerſionem . *Audi Iacob:* ita alloquimur flentes , & querimonias eorum interrumpimus, dum filios, aut amicos cõſolamur.
Ab vtero auxiliator tuus: ad verbum , ab vtero auxiliabitur tibi: 2
quam formam rectè vulgatus vertit, id eſt, qui tibi auxilio ſemper fuit. ab vtero enim vſurpant paſſim Hebræi, ſicut Latini, ab incunabulis . Quando enim non expertus eſt Iſrael bonitatem Dei erga ſe, ab eo tempore , quo cœpit peregrinari in terra Chanaam, & in Ægypto? hęc præmittit, ne animum deſpondeant, immo credant

dant,quòd non abiecturus ſit dominus populum ſuum, cuius dona ſunt ſine pænitentia. *Rectiſſimè*.variant omnino interpretes Hebræi, Græci, & Latini in voce Hebræa ישרון: volunt tamen plerique ex Hebræis,vt ſit à verbo ישר,id eſt, rectum fuit, ſignificetque Iſraelem à rectitudine. hos ſecutus vulgatus, rectiſſimũ vertit Deut. 33.ſicut etiam hoc loco.in quibus locis Chal. Iſraelem ponit:at Deut.32.dilectũ vertit vulgatus; Incraſſatus eſt dilectus, nimirum ſecutus Græcos, qui ἠγαπημένον verterunt, neque dubium,quin Iſraelem ſignificet.at rationem nominis inuenire,non ita facile fuerit.ego certè,cùm videam שור taurum ſignificare,conſentientibus ipſis quoque Hebræis, puto ישרון parùm ſignificatione differre, eſſeque velut denominatiuum ab eo, ac primæua ſignificatione notare taurum ducem,qui in atmento præcedit veluti dux: vnde ſumpta metaphora, nos Luſitani primogenitum, & qui maiorem partem hereditatis accipit,Morgado appellamus, id eſt,qui maior eſt,ſeu qui ceteros fratres,veluti dux,præcedit:eſt enim pater in domo,veluti paſtor:primogenitus autẽ, veluti dux gregis.cùm igitur dominus Iſraelem ſuũ primogenitum appellet, hoc nomine meritò appellatur, ꝙ in hac magna Dei domo inter ceteros populos, primũ ſibi locum vendicaret. à præeundo itaq; hoc nomen dicitur.Quòd autẽ hęc ſit nominis ſignificatio,confirmãt cognatæ dictiones,& locus ille Deut.32. Incraſſatus eſt Ieſſurun,& recalcitrauit impinguatus,& adipe obductus &c.vbi Iſrael inducitur,veluti taurus &c.hinc quoq; Deut. 33.Ioſeph comparatur tauro pulcherrimo,& familiæ, & cognationes Iſrael dicuntur אלפי.mea itaque ſententia neque שור bouem ſimpliciter ſignificat, ſed præcipuum bouem,ſeu taurum à præeundo; ſimiliter & ישרון eum,qui præeminet,præcedit,& veluti dux armento præeſt, ceteris maior. quoniam autem primogeniti ſolent eſſe magis dilecti, non mirum ſi animaduertentes Græci ex contextu eſſe nomen dignitatis,ac fauoris,dilectum verterint,etiam hoc loco.

3 *Effundam &c.*quod in priori parte verſus,obſcurius ſub nominibus aquarum, & ſcaturiginum ſitientis,& ariditatis dixerat,in poſteriori non nihil apertius effert, nominibus ſpiritus, & benedictionis,ſeminis,& progerminationum. promiſſione itaque ſpiritus ſancti,largiter effundendi ſuper Iſraelitas ſolatur ipſos Deus: ex illa namque effuſione diuites facti diſcipuli domini repleuerunt orbẽ diuino ſemine, & innumerabiles fratres ſecum adduxerunt in ſinũ Abrahæ:non enim qui ſecundum carnẽ nati ſunt,cenſentur in ſemine,ſed qui ex promiſſione. Vbi animaduerte ſpiritũ ſanctum eiuſque dona,aquis,& fluentis cõparari, vt ſæpe aliâs in ſcriptu-

ſcripturis:collationem autem donorum effuſioni, nimirum vt copiã,& abundantiã, ſeu,vt Paulus loquitur, diuitias bonitatis Dei, illis collatas intelligamus.& quidem ſi neſciremus ſpiritus ſancti virtutem eſſe infinitam,ex huiuſmodi locutionibus illam exhauſtam fuiſſe , poſſet quiſpiam ſuſpicari:id enim ſonant effuſiones, præſertim aquarum:nullius enim alterius rei largiores ſunt. nam ſine inuidia,& ſenſu vllo doloris , aut cõmiſerationis fieri ſolent. vnde,vt omnino virtutem ſuam proſtratã,ſeq; omnibus modis miſerum,& omni aliorum commiſeratione deſtitutũ ſignificaret Dauid,dicebat;Sicut aqua effuſus ſum.ergo effuſam abundè in diſcipulos dñi diuinam gratiã hæc notant.Hîc quoq; animaduerte,populum Iſraelẽ eo potiſſimùm tẽpore,quo ſcelera,& impietas præualuerant,& omnia infidelitas deuaſtaſſe videbatur,terræ ſitienti, & arenti cõparari,quæ horrida eſt,nihilq; fructus , aut viriditatis habet.ſimiles etiam ſunt omnes,qui in Deũ ſunt impij. Sed, quid, ſi adueniat ſpiritus de excelſo?

Et germinabunt &c. quod aquæ, herbis & arboribus , præſertim 4
ſalicibus,quæ aquis gaudent , & breui tempore ramos oblongos emittunt,conferunt : hoc ſpiritus ſanctus contulit diſcipulis domini. quare cæteris omnibus Iudæis eminentiores effecti , immo omnibus qui eos præceſſerunt,non minus , quàm arbores herbis, & fœno toti mundo vigorem ſuum,& gratiam impertierunt.

*Iſte dicet &c.*de cõuerſione gentium eſt ſermo , quæ in Iſraelem 5
tranſierunt.Iſtæ ſunt progerminationes Apoſtolorum , videlicet vt iſti dicant,ſe ad Iehoua pertinere: neque alium Deum velle colere,quàm quem colunt Iſraelitæ.illi ſe Iſraelitas,& ex Iacob prognatos eſſe profiteantur,nempe religione ac fide,ſeq;eſſe filios patriarcharum,& ſanctorum patrum , quorum fidem ſectantur &c. *Vocabit in nomine Iacob.* יקרא cum punctorum notis paſſiuis legendum puto : vocabitur cum nomine, vel in nomine Iacob:vel vocabit in nomine Iacob,id eſt prædicabit,vt ſuprà 41. *Scribet manu ſua domino* , id eſt, ſcripto profitebitur, ſe ad Iehoua pertinere. repetendum enim videtur pronomen,quod præceſſit אני,Ipſi Iehoua ego,hoc ſcilicet ſcribet:quaſi ſit alluſio ad conſuetudinem militum, qui profitentur, ſuumq; nomen apponunt , & iure iurando ſe,ſuamque fidem, & operam imperatori , ſeu duci addicunt. quam conſuetudinem olim ſeruaſſe eccleſiam legimus: dicebanturq;,qui baptiſma ſacrum ſuſcipiebant , nomen dare Chriſto, in cuius militiam tranſibant. *Aſſimilabitur.* כנה cognominabit, denominabit , paſſiuè accipiendum puto.vide ſequenti capite verſ. 4. vel reddendũ,cognominabit ſe.Vides Iſraelis totã conſolationem

hac vna promiſſione circumſcribi,quòd multi hinc, & inde ad Iſraelem conuenient, & ad Deum pertinebunt? vides nihil aliud hîc promitti,quàm ſpiritus ſancti dona, quibus donati non nulli Iſraelitæ vaſtationem Iſraelis inſtaurent, & ſatis dignè compenſent?nullus hîc tumultus bellicus, nullæ ſanguinolentæ victoriæ audiuntur:geminationes tantùm,veluti arborum,effuſiones ſpiritus,veluti aquarum,legis.Deſinant cæci Iudæi ſeipſos decipere, & redéptione ſpiritali contenti ſint:qua vna felices ſunt homines: quo vno alios deos prædicat ſe antecedere in ſequentibus. cuius ſolius felicitatis me ſuprema illa bonitas participem faciat.

6 Cùm totã conſolationẽ populi Iſraelis effuſione ſpiritus ſancti circũſcripſiſſet,qua,ſi veritatẽ attendas, nihil optabilius mortalibus poſſet accidere; ſi verò vulgi opinionẽ,non multùm ſe felices fore arbitrari poſſent;neceſſarium fuit, & promiſſionem amplificare,cùm ex parte promittentis,tum maximè ex ipſius rei natura. & primo quidem oſtendit hanc eſſe Dei veri promiſſionem,à quo exſpectabant redemptionem: ergo,cùm Deus ſit verax,hoc redemptionis genere ſibi eſſe ſatisfactũ, & fidem ſuam Deum liberaſſe: deinde verſ. 22.rem ipſam dilucidius aperit,& redemptione à peccatis contentos eſſe debere proclamat. *Rex Iſrael.* Meſſias ille, quem venturũ exſpectatis,in cuius regno vos beatos fore prędicatis;is inquam, qui nouit, quale futurum ſit ſuum regnum ipſius. *Redemptor eius*: qui tanquam frater, aut propinquus alienatos vos à Deo vendicabit ſibi, & in libertatem vos reducet:ille ipſe iudex, redemptor, & aſſertor libertatis veſtræ, cognatus veſter, Deus homo ex ſemine Dauid:is inquam,huiuſmodi conſolationem in tanta hac rerum veſtrarum deploratione, non aliam vobis promittit. *Dominus exercituum:* Iehoua tcebaoth, id eſt, qui natura Deus eſt in cælo,& in terra potentiſſimus,ne videlicet putetis,idcirco huiuſmodi vobis conſolationem,libertatem, & felicitatem promitti,quòd alterius generis, conſolationem, libertatem,ſeu felicitatem dare non poſſet. *Ego primus &c.* id eſt,qui ſum,qui ſemper fui,& ero: idem, qui ab æterno, & in æternum ero:cuius ſunt illæ magnificæ promiſſiones factæ patribus, qui in nouiſſimis diebus eas adimplebo: ille ergo in vos bonus; ille, qui omnia poteſt;ille,qui fidelis eſt,& ſe ipſum negare non poteſt; bono animo vos eſſe iubet,in hac tãta calamitate,vel hac vna re,quòd ſpiritum ſuum ſuper nonnullos ex vobis impertiet, abundeq; diffundet per IESVM Chriſtum ſaluatorem. Quòd ſi felicitatem hanc præter dignitatem Dei eſſe putatis; neque dignam eſſe hanc redemptionem,quæ tot retro ſæculis, ampliſſimis nominibus decantaretur

à pro-

à prophetis;optaretur à patribus,& à Deo exſpectaretur,eia agitè.
Quis ſimilis mei? hæc ita accipi poſſunt,vt iã dixi. poſſumus quo- 7
que aliter interpretari . nempe quòd cùm magnificam effuſionem ſpiritus ſancti promiſiſſet,velit Deus per prophetam in conſiderationem tantæ beneficentiæ Iſraelem reuocare,vt Deum admirentur,ex tã diuino munere,& illud,Sic dixit dominus , referatur ad hunc verſum ſeptimũ,quaſi dicat,poſtquã ita futurũ eſt,vt ſpiritus effundatur ſuper ſemen veſtrum &c.quis iã ſimilis mei dici queat? vt ſint gloriãtis verba,ſicut infrà, cùm verſ. 22. remiſſionem peccatorũ promiſiſſet,mox verſu ſequenti cælos ad laudandũ Deum prouocat &c.Hinc habes,quantum opus ſit à Deo peccata hominibus remitti,& quàm Deo dignum,vt vel ex hoc diuinitas poſſit agnoſci. *Voces.* quamuis קרא verbo vocandi reddi debeat , interdum tamen commodius aliis verbis redditur, vt prædicandi , ſeu clara voce pronuntiandi. Pronuntiet,inquit quiſpiam;& annũtiet illud,id eſt,hoc ipſum,nempe an ſit aliquis mei ſimilis . vulgatus relatiuum omiſit,vt manifeſtior eſſet oratio .*Et ordine exponat mihi.* de verbo ערך ſuprà cap. 40.dictum eſt : eſtque ordine collocare, ſeu diſponere : quod quando fit,vt res inter ſeſe conferantur, verbo æquandi reddi poteſt:collocatis enim rebus , & iuxta ſe, vel è regione congruè diſpoſitis , oritur collatio , fitque comparatio. quare hoc loco,etiãſi cum vulgato reddere poſſem,vt tamen hunc alterum ſenſum demonſtrarem,verbo æquandi,id eſt, comparandi reddidi. Indicet , inquit, an aliqua ſit res mei ſimilis : conferat eam mihi . *Ex quo conſtitui populum* . pronomen mihi redundat in non nullis codicibus Latinis.hebraiſmus habet,ex cõſtituere me, vel meo: quem doctè vulgatus molliuit. *Antiquum,* vel ſeculi, id eſt , ex quo gentes in mundo creaui , poſui atque conſtitui . *Annuntient*:verbum plurale eſt ſine antecedente. ſed cùm ſermo præceſſerit de diis gentium , quos occultè notabat , cùm diceret , vt aliquem ſimilem nominarent;numerum prophetico more mutauit , & antecedens ſupplendum omiſit. annuntient,inquit,hominibus, ex quo mundus conſtitutus eſt : quæ iam iam eminebant, aut poſt longum tempus futura:quaſi dicat,aliqua ne ætate à mundo condito annuntiauerunt idola cultoribus ſuis , quæ non dum erant?quis ergo ſimilis mei ? Ex quibus habemus futurorum contingentiũ cognitionem,aut Dei eſſe, aut ex ipſius reuelatione.
Nolite timere &c. cùm idololatræ omnia vaſtaſſent in regno Iſ- 8
raelis, occaſio dabatur infirmis,vt à diis gentium timerent : talia etiam patiebatur Iſrael; ex quibus non leuis coniectura oriebatur actũ eſſe de Iſraele.iccirco,inquit,ne expaueſcatis:non ne iã olim

ab orbe condito,& ſingulis pænè ætatibus ſignificaui vobis hoc, quod nouiſſimis temporibus fieri videtis? non ne deſperatis rebus aduenturum pollicitus ſum, qui omnia inſtauraret: ſcelera,ob quę puniebamini, auferret? non ne iam olim me ſolum verum eſſe Deum experti eſtis? vos ipſi eſtis teſtes: plenæ ſunt veſtræ ipſorum ſcripturæ. quid igitur nunc timetis? *Et formator.* videntur vulgatus, & alij interpretes nonnulli legiſſe יצר, vbi nunc habemus צור: iccirco formatorem verterunt: eſt autem צור petra, ſeu rupes prærupta: verùm quia huiuſmodi refugia non pauca habebat Palæſtina,vt eſt videre in libris regum, & in prophanis etiam hiſtoriis,hoc nomine pro refugio,protectione,ſeu fiducia abutebantur Iudæi, immo & Deo ipſi non rarò tribuitur, vt Deut. 32. habetur ter in cantico: vbi vulg. dominum dixit, ſeu Deum, & 1. Reg. 2. reddidit nomine fortis; Non eſt fortis, ſicut Deus noſter. ita hîc accipitur pro Deo, eſtque idem bis poſitum, ſcripturæ more; eſt ne Deus præter me, aut Deus, qui mihi ſit incognitus? poſſumus quoque reddere,& vos teſtes mei eſtis,num ſit Deus præter me &c.

9 *Plaſtæ*, ſeu fictores, formatores. *Nihil.* hic eſt illa vox thou, quam non ſemel dictum eſt propriè id ſignificare, quod indigeſtum & inordinatum eſt: inane vulgatus initio Geneſis,& alijs locis non malè vertit. eſt autem occulta antitheſis,neq; inelegans: fictores figuram, ſeu formam idolis dare conantur: illi verò ipſi forma,figuraq; carent, ſuntq; ipſa prorſus inanitas: nullius enim rei nomine digni ſunt,qui ſic deſipuerunt, vt manibus ſuis ſe formare deos arbitrentur. *Amantiſſima,* vel pretioſa: vox pro auro, & argento,& lapidibus pretioſis,quibus idola ornabant,accipitur. *Non proderunt:* eis, addidit de ſuo interpres ad dilucidationem. verbum יעל etiam Abakuck 2. de ſculptili dicitur, & Prou. 11. De theſauris improbitatis: propheta itaque idola non ſolùm non afferre vtilitatem notat, ſed etiam, quando maximè ope indigemus,non iuuare: id, quod irridendo obijcit Moſes,Surgant, opitulentur vobis, & in neceſſitate vos protegant. *Quia non vident.* particulam,quia,ſuppleuit vulgatus,& ſenſus planus eſt, ipſi ſunt teſtes, quod idola non videant, neque quidquam norint, vt vel ex hoc pudefieri deberent. non addita autem particula, quia, ſic poſſunt hæc accipi; Non opem ferre poſſunt idola: cuius rei ipſi luculentiſsimi teſtes ſunt. hoc tamen non vident, neque norunt, huic rei nolunt attendere, vt vel ſic pudefiant, & idolorum cultum deſerant.

Quis

Quis formauit &c. quàm vana ſint idola, oſtendit, vt fateamur nullum eſſe Deum, qui poſſit cum Deo comparari, à quo eſt redemptio, & peccatorum remiſſio; in quo argumento ideo tam multus eſt, quia in vniuerſo orbe obtinuerat idolorum cultus. hac autem percunctatione præſtringit omnes idolorum cultores, vt prodeant, & manifeſtè erroris, & inſipientiæ ſuæ conuincantur. 10

Fabri enim &c. vulgatus vau, pro rationali particula, vt interdum ſolet, accipit. neque malè. quomodo enim non pudefiant fabri deorum, ſi ſe ex Adam, ſeu ex hominibus eſſe vident, & Deum ſe fabricare conſpiciant? quòd ſi pro coniũctione capias, dicit tam qui cultui idolorum participant, quàm fabros ipſos non poſſe non pudefieri, ſi rem attendant. quare per hypotypoſim rem, prout gerebatur, exponit. 11

Faber ferrarius. hebr. faber ferri. Ceterùm nomen, quod ſequitur מעצד, quod limam vertit vulgatus, ipſis Rabinis incertum eſt, quid ſit: quidam enim dolabram eſſe contendunt. ſed quid fabro ferrario, & dolabris? verùm quòd faber lignarius dolabra, hoc ferrarius lima facit, vt non malè vulgatus hic limam vertat: at Ierem. 10 verſ. 3. Aſciam dicit: alij forcipem eſſe affirmant. ſed hæc ſignificatio loco Ieremiæ non conuenit; non aliis autem locis præterquàm in his duobus hæc vox reperitur. ego tamen, ſi quod ſentio, dicendum eſt, hic מעצד participium eſſe exiſtimo verbi quod polire ſeu complanare notat, & ſic reddendum locum duco; Faber ferrum polit &c. in eo autem Ieremiæ loco, manifeſtum eſſe nomen inſtrumenti, quod iuxta etymologiam eſt, dolabra. quòd ſi quis pro inſtrumento hoc loco accipiat, limam dicat: quæ ferrario eſt veluti dolabra, & cum vulgato vertat. *Operatus eſt* per verba præſentis reddidi, vt planior eſſet oratio: promiſcuè enim interdum præteritis, & futuris vti ſolent pro præſentibus. *Eſuriet, & deficit.* exprimit artificum conſuetudinem, quando cuipiam operi valde intenti ſunt, qui vt opus conficiant, neque cibum, neque potum ſumunt: etiamſi interdum valde indigeant, pæneque viribus deſtituantur: quod illis præſertim euenire ſolet, qui igni, & malleis opus conficiunt. 12

In runcina. Latinis runcina inſtrumentum fabrile eſt, quam vulgo planulam vocant, qua fabri aſſamenta radunt, ac poliunt. vide locum Plinij lib. 16. cap. quadrageſimo ſecundo. ergo vulg. שרד fabrile inſtrumentũ eſſe putauit. Rabini non nulli rubricam, ſeu alium colorẽ eſſe putãt: quo etiã fabri vtũtur ad deſignandũ, quid incidere, quid etiã intactum ab inſtrumento relinquere debeant: 13

neq; valde abludit verbi ſignificatio:notat enim reſiduũ eſſe : quæ etiam verbi ſignificatio conuenit inſtrumento runcinæ. *Angularibus* à verbo,quod abradere ſignificat Leuit. 14.eſt nomẽ מקצעות, id eſt,anguli,forte,qui anguli, ſeu prominentiæ abraduntur: poſſumus ergo dicere prophetam ſignificare,quòd in angulis domorum,& locis ſecretis, & à tumultu alienis idola fabricatent. ſunt tamen,qui putent ex Rabinis eſſe inſtrumentum fabrile, quo abraduntur prominentiæ lignorum,vt pote dolabram, vel rũcinam, vel quid ſimile.Sed quia circini mox mentio fit, nequaquã abſurdum fuerit hic angularia pro altero quodam fabrili inſtrumento accipere, qui anguli ſimilitudinem omnino exprimit: quo etiam ferreo vtuntur latomi,& lapicidæ:lignarij autem ligneo.*Speciosum hominem*.heb. ſecundum decorem hominis, id eſt, ſpecioſum, ſeu decorum hominem. *Habitantem in domo*,vel domi ſedentem : ironia eſt.

14 *Succidit cedros.* Hebraicè dicitur; ad abſcindendum ſibi cedros: vbi Hebræi ſupplent verbum,vadit: vulgatus pro præterito accepit infinitiuum:neque malè.pro præſenti quoque accipere poſſumus, abſcindit, vel abſcindere ſibi ſolet &c. *Quæ ſteterat.* vulgatus, vau, pro relatiuo accepit, vt interdum valet Hebræis: ſicut mox in hoc eodem verſu, & pluuia nutriat, ſeu creſcere faciat, quod magnificare dicit hebraiſmus. verbum etiam אמץ accepit, intranſitiuè,vt in Kal ſolet.ſed quia in piel eſt tranſitiuũ, vt ſuprà vidimus cap.35.Genua labãtia ſurrigite;& mox ſequitur verbum plantandi;poſſumus hîc actiuè accipere quòd artifex,qui ſuccidit ſibi cedros, vt idola faciat,alias denuo arbores erigat, & plantet, quas pluuia nutriat,& ad iuſtam magnitudinẽ faciat creſcere, ne deſit vnquam materia artificibus idolorũ.Auget autem indignitatem rei,& hominum veſaniam coarguit tam ſuccifio & plãtatio, quàm etiam nutritio per pluuiã de cælo,quæ eſt Dei veri beneficium,quod in hos vſus à Deo conferri, vt videlicet eo æmuli ſuæ diuinitatis nutriantur, & creſcant,veriſimile nequaquam eſt.Hæc etiam confirmant,& hominis induſtria, & naturæ beneficio indigere arbores illas,ex quibus ſint fabricandi dij.

15 *Et facta eſt hominibus &c.* ad amplificationem veſaniæ hominum etiam hæc faciunt,quòd ex eodem ligno, & ignem ſtruat ad calefaciendum,& panes coquat, & Deum faciat, quem adoret,& cui preces fundat.idem ferè verſ.16.& 17.

16 *Medium eius combuſſit igni, & de medio eius.* quod ſecundo loco repetitur medium, eſt hebraiſmus, & ponitur antecedens loco relatiui, quaſi dicat, dimidium eius combuſſit igni; ſuper quo etiam

etiam carnes comedit, quod mox exponit. Nota quoque alterum
hebraiſmum, comedere carnes ſuper carbones, eſt aſſare carnes ſu-
per carbones, & comedere. Vnam autem, atque eandem medieta-
tem accipio, ex qua ignis, & ſuper quam aſſatæ ſunt carnes. quia
verſ. 17. mox dicitur.

Reliquum autem eius fecit Deum. niſi malis dicere, quòd come- 17
dere ſuper dimidium ſit fabricare menſam ex medietate, vt non
ſolùm duas partes fieri ex ligno ſignificet.

Neſcierunt &c. vbi quæ agerent, deſcripſit, in eorum inſipien- 18
tiam manifeſtè inuehitur. *Obliti enim ſunt.* à verbo oblino acci-
piendum eſt: vulgatus imperſonaliter accepit, vt ſolent tertiæ per-
ſonæ in Hebræo. ad verbum enim ſic habetur; quia oblinit à vi-
dendo oculos eorum. poteſt & ſic reddi, oblinitio [eſt] ne vide-
ant &c.

Neque recogitant. ego Hebræa ad verbum expreſſi, niſi quòd 19
verba in præterito poſui. Hîc vides, quòd exigat à nobis Deus preſ-
ſam conſiderationem noſtrarum actionum: multi enim ab ince-
pto deſiſterent, ſi quid agant, aut qua ratione moti, quis denique
finis, & fructus ſuarum actionum futurus ſit, mente voluerent,
quemadmodum ſapiens ille dux abſtrahere conabatur Dauidem,
ne iuberet numerari populum. Quid, inquit, dominus meus vult
in re huiuſcemodi? ſic etiam Paulus; Quem fructum habuiſtis in
illis, in quibus nunc erubeſcitis? ergo non cõſuetudo, nõ aliorum
exempla, non inſitæ vulgi opinones animum auferant, ſed actio-
nes hominis, mentis cõſideratio ſemper comitetur. *Idolum faciam*:
ego abominationẽ verti, vt nominis propria ſignificatio innote-
ſceret, alioquin vulgatus rectè vertit: familiare enim eſt Hebræis
abominationem nomine idola, & deos gẽtium notare. *Et ante trun-
cum.* eſt nomen in hebr. collectiuum, quod germen reddere poſſu-
mus. Iob 40. Montes germen ferunt ei. vocat autem idolum ger-
men ligni, ꝙ inſtar germinis ex ligno ſit fabrefactum, ſicut eadem
ratione de idolis dicitur Ierem. 10. Quaſi palmę diſpoſitio eorum:
& tamen non loquuntur &c.

Pars eius cinis &c. quia aliis punctis nunc legunt Hebræi vo- 20
cem רעה, quàm vulgatus legerit, hîc vertunt, depaſcens cinerem,
vel depaſcitur cinerem &c. vt ſit ſimile illi, quod Oſeę 14. dicitur,
Paſcit ventum, id eſt, fruſtra laboratat: at vulgatus ה accepit pro
relatiuo, & רע pro nomine, ab eodem verbo vſitatiſſimo, id eſt,
amicus, ſodalis, ſocius, familiaris &c. ſed quia etiam dicitur de
partibus inuicem pertinentibus, vt Geneſ. 15. verſ. 10. vulgatus
pro parte accepit: neque malè, & verbum ſubſtantiuum ſupple-

 uit.

uit. Ego quoque hac eadem ratione, quam neque ipſi Rabini audebunt infringere, רעה accepi: quaſi ſcriptum eſſet aliis vocalibus, dixi, Socius cineris eſt, quaſi dicat de idolo, quòd altera pars illius trunci ſeu rami in cinerem verſa ſit: & pro, Inclinabit illum, dixi, Inclinabit ſe: nam relatiuum indifferens eſt, eſtque ſenſus planus: quem Hebræi, lectionem Maſſoritarum ſecuti, nequaquam aſſequi potuere: neq; longè abeſt à ſenſu, quē doctus interpres expreſſit: cuius in locis difficilioribus ſemper video prælucere iudicium, & pietatem. quę duo in turba interpretum plerunq; deſidero. quòd ſi cum Hebræis legas; ego certè per eū, qui paſcit cinerem, quaſi prouerbiali forma, ſerpentem illum antiquum intelligerem, cui in pœnā datum eſt, vt puluerē comedat. ille ergo eſt, qui falſum cor inclinat ad colenda idola &c. ſed tā hanc interpretationem, q̄ quas Hebræi afferūt, duritie aliqua nō vacare video.

21 *Memento horum Iacob.* hactenus inſaniam idololatrarum expli-
22 cauit, & qua ratione poſſent ad ſanam mentem redire, non tacuit:
iam ad Iſraelitas conuerſus, quos volebat intelligerent, ſolùm ipſum eſſe Deum, monet, ne iſtorum obliuiſcerentur: quæ ſi gentes animaduerterent, errorem deponerent: proinde ſe vno Deo contenti, ab ipſo pendêre velint, tanquam domino, qui & illos initio creaſſet, & tandem à ſeruitute peccati redimeret. ob quæ duo beneficia, ſi ſaperent, nunquam ab eo recederent: vt autem à peccatis redemptionem, prout dignum erat, æſtimarent, cælos, & terrā &c. ad laudes Deo decantandas, ex abrupto inuitat, dicens:
23 *Laudate cæli*: non malè etiam ſic redderetur, Congratulamini
cæli. non ſolent prophetæ inſenſibilia corpora, ad laudes, & congratulationes decantandas inuitare, niſi & in maximis rebus, & ex magno animi affectu, quando videlicet vident non ſufficere homines ad gratias reddēdas, & beneficia omni gratiarum actione eſſe maiora. *Miſericordiam.* quiſpiam de ſuo addidit nomen hoc: ſimpliciter enim habetur: quoniam fecit, & maiorem emphaſim habet hæc reticentia. ſicut illic, Spera in domino, & ipſe faciet. certè quando ſic ſcriptura loquitur, aliquod Deo dignum opus fieri deſignat: niſi velis ad id, quod verſu ſuperiori dixerat, referre: quia fecit videlicet hoc, quod paullò antè dicebam, Deleuit trāſgreſſiones &c. quod mox exponit. *Quoniam redemit &c.* quaſi dicat, has gratiarum actiones, hos triumphos, has & ouationes, & congratulationes redemptio à peccatis promeretur. Ne puteris ô Iudęi rem eſſe parui momenti &c. Huc, ni fallor, referenda ſunt omnia hæc, ſicut initio capitis huius diximus: quibus omnino ſimilia ſunt, quæ ſequuntur.

Hæc

Hæc dicit dominus &c. hæc ſumma eſt promiſſionum illius Ieho 24
ua,creatoris, & redemptoris tui:qui à primis incunabulis tui cu-
ram geſſit,ex eo videlicet tempore, quo Abraham vocauit,Iſaac,
& Iacob per exterorum terras deduxit: patres veſtros in Aegypto
enutriuit, auxit, atque ex Aegypto liberauit. Huc tendunt pro-
miſſiones illæ de redemptore venturo. Hæc ſunt illa portenta,
& præclariſſima geſta, quæ facturum credis illum omnipoten-
tem, qui omnia ex nihilo condidit &c. *Stabiliens terram.* de ver-
bo רקע & extenſione cælorum, iam ſuprà dictum eſt. capite 4.
Geneſ. Græcos ſecuti noſtri firmamentum verterunt nomen רקיע,
ideoque & hoc loco verbo ſtabiliendi reddidit vulgatus in-
terpres. de terra item dicitur ſuprà 42. proptet latam, & exten-
ſam eius ſuperficiem, & immenſa terratum ſpacia.neque enim fi-
gura rotunda impedit, quò minus cælos dicamus extenſos, aut
etiam terram.

Irrita faciens. inter cetera, quibus potentiam Dei commendat 25
propheta, eſt, quòd ſigna falſorum prophetarum, & magorum,
qui magnæ ſunt auctoritatis apud exteras nationes, labefactet,
& infringat; qualia ſunt exta animaliũ, garritus auium, ſomnia,
& ſimilia,quæ paſſim mendacia eſſe facit.Vocauit autem prophe-
tas בדים, id eſt,vectes(vt quidam vir doctus vult)quia ſunt veluti
repagula communitatis.quare ſic interpretantur illud Ierem. 50.
Gladius ad badim, & ſtulteſcent: vbi & vulgatus diuinos vertit.
Ego, etſi fateor,interdum principes, & magiſtratus בריחים vectes
in ſcripturis vocari,nullibi tamen prophetas, aut diuinos, vectes
dici reperio.nam in his duobus locis, magos deſignari exiſtimo,
& eos,qui necromantiam exercent, dictoſque baddim, quaſi ſo-
litarios: huiuſmodi enim homines ſolitudine gaudent,& abſq; ar
bitris incantationes ſuas peragunt.Iuxta varias autem ſpecies hu-
ius artis,varia ſunt etiã & ſigna, quæ omnia irrita ſe facere domi-
nus affirmat:vt hoc ſit,quod dicit Ieremias, Stulteſcent Baddim
Babylonici. *Conuertens ſapientes retrorſum*:vel quòd non audeant re-
cto vultu ſtare,cùm inania fuiſſe ſua conſilia,& inanes delibera-
tiones aſpiciunt;vel quia, cùm contrarium euenit earum rerum,
quas exſpectabant, contrarias quoque cogitationes, & contraria
conſilia inire cogantur, hoc ferè eſt,quod ſequitur. *Scientiam eorum
ſtultam faciens*, ſeu inconſtantem: non enim ſibi ipſis conſtant, re-
pugnante Deo, ſed quæ paullò antè abiecerunt conſilia, rurſus
ſequuntur.ſicut autẽ talem ſe exhibet impiis,ſic qualem ſui Deum
experiantur,iam explicabit.Huius 25.verſ. expoſitionem habes in
hoc ipſo propheta, infrà cap. 47. verſ. 13. & 14. & ſequentibus.

Suſcitans

26 *Suſcitans &c.* ſicut impiorum conſilia,& ſapientiam labefactat, ita etiam verba ſeruorum ſuorum ſtabilit, & confirmat. Exiſtimo ſanè,quod quando in ſingulari dixit verbum ſerui ſui, de ipſo Ieſaia intellexit:& de verbo ,de Ieruſalem reædificanda iuſſu Cyri. quæ promiſſio vna,eademque eſt cum ea,quæ paulò antè præceſſit,& toto hoc capite tractatur,nempe redemptionis à peccato per Chriſtum . etſi enim materialis illa Ieruſalem per Cyrum iuſſa ſit ædificari,& hoc Iudæi exſpectarent illo tempore quo deſtructa iacebat,tanquam ingens beneficium,idque hoc loco Ieſaias promiſerit,illius alterius ſpiritalis ædificationis per Chriſtum,totũ hoc, typus quidam erat,vt in ſequenti capite,& aliis apparet.cùm ergo cælos,& ceteras creaturas ad decãtandas Deo laudes,ob remiſſionem peccatorum prouocaſſet , hocque eſſe opus Dei omnipotentis dixiſſet,atq; ſapiẽtis,promiſſionem quoq; de reędificanda Ieruſalem inſerit,vt hanc nõ corporaliter tantùm , ſed etiã ſpiritaliter adimplendã , intelligerent auditores . *Habitaberis,ædificabimini:* poſſunt per imperatiuum verti hæc verba . *Deſerta ſuſcitabo* : ad verbum, ſiccitates erigam,vel ſuſcitabo.hebraiſmus,vt iam admonui,arbores,& ædificia dicit excitari , quando ſuccreſcunt. promittitur ergo hìc,quòd loca arida,quæ deſerta eſſe ſolent, replenda ſint arboribus,& ædificiis:quod ſpiritaliter quoque intelligendum eſt. meminiſſe etiam hoc loco oportet interdum etiam deſertas ciuitates Hebræis exſiccatas appellari & ſiccitates.

27 *Profundo,* ſeu profunditati : certè de Babylone eſt ſermo , per quam fluebant flumina Tigris , & Euphrates : quorum curſum auertit Cyrus, vt exſiccato alueo ſubintrarent milites ciuitatem. cùm ergo de reædificanda Ieruſalem iuſſu Cyri ageret , meminit quoque vaſtationis Babylonis per ipſum Cyrum:per quem dominus in vindictam eorũ,quæ Chaldæi aduerſus Iudæos,& ſanctam ciuitatem,& templum patrauerant, Babylonem deſtruxit. Vide Ieremiæ quinquageſimum caput.eiuſdem autem potentiæ erat,Babylonem in ſolitudinem redigere,& Ieroſolymã reædificare,eiuſdemq; bonitatis vtrunque Iudæis nũtiare . Certè ſi ſeriem totam verborũ attẽdas,ex omnibus beneficiis in Iudæos collocatis , tam antiquis,q̃ nouis,intelliges fidem conciliare prophetã,vt ſibi promittenti peccata per Deũ delenda,crederent. Scis,inquit , quis nã ſit,qui peccata tua auferat,& à peccatis redimat ? ille certè,qui te formauit ab vtero:qui te ex Aegypto redemit :qui omnia poteſt: qui ſapientiſſimus eſt: qui nunc de Ieruſalẽ reædificanda promittit,& Babylone euertenda:quiq; hanc promiſſionem adimplebit, vt non poſſis non exſpectare illam alterã promiſſionẽ,qua cælum,

&

& terram lętificabit, fore complendam .atq; hanc redemptionem volebat dominus, Iudæi magni facerent; cetera autem ad hanc referrent, tanquam vmbras ad veritatem.

Qui dico Cyro; Paſtor meus . id eſt , qui Cyrum mihi in paſtorem 28
inſtituo , & paſtorem , atque regem meum creo . Inſignis eſt hęc prophetia, in qua nomen ipſum exprimitur illius Perſarum regis , qui redire iuſſit Iudęos ex Chaldęa . hunc ſuum paſtorem appellat dominus: quòd Cyro vſus eſt , tanquam paſtore, qui curam haberet ouium ſuarum; quique per omnia domini voluntati paruit . Hoc multò antè prędici voluit Iudęis, ob eas rationes, quas ſuprà commemoraui , & vt in ſequentibus aperit , ne alteri Deo liberationem hanc adſcriberent, infrà cap.48.verſ.5.

CAPVT QVADRAGESIMVM QVINTVM.

Noua.		Vetus.
SIC *dixit Iehoua vnčto ſuo Cyro, quem apprehēdi per dexteram ipſius, vt ſubiiciam coram eo gentes , & lumbos regum aperiam: vt aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudantur.*	1	HAEC *dicit dominus Chriſto meo Cyro , cuius apprehendi dexteram, vt ſubiiciam ante faciem eius gentes, et dorſa regum vertam, & aperiam coram eo ianuas, et portæ non claudentur.*
Ego ante te ibo , & excellentia æquabo: ianuas æris confringam , & vectes ferri ſuccīdam.	2	*Ego ante te ibo, & glorioſos terræ humiliabo; portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam.*
Et dabo tibi theſauros obſcuritatis , & theſauros abſconſionum : vt ſcias, quòd ego Iehoua ; qui voco nomine tuo Deus Iſraelis.	3	*Et dabo tibi theſauros abſconditos, & arcana ſecretorum , vt ſcias , quia ego dominus, qui voco nomen tuum, Deus Iſrael.*
Propter ſeruum meum Iacob, et Iſrael electum meum , & vocaui te nomine tuo: cognominaui te, & non noniſti me.	4	*Propter ſeruum meum Iacob , & Iſrael electum meum , & vocaui te nomine tuo: aſſimilaui te, & non cognouiſti me.*
Ego Iehoua, & non vltrà, præter me non eſt Deus. accingam te, et non nouiſti me:	5	*Ego Dominus , & non eſt amplius, extra me non eſt Deus: accinxi te, & non cognouiſti me:*
Vt cognoſcant ab ortu ſolis , & à veſpera, quòd nihilū [ſit] præter me. ego Iehoua, & non vltra:	6	*Vt ſciant hi, qui ab ortu ſolis , & ab occidente, quoniam abſq; me non eſt. ego dominus & non eſt alter:*
Formans lucem, & creans obſcuritatem: faciens proſperitatem, et creās ma-	7	*Formans lucem, et creās tenebras: faciens pacem , & creans malum: ego*

Noua.

malum: ego Iehoua facio omnia hæc.
Defluite cæli è ſupernis, & nubes 8
effundant iuſtitiam: aperiatur terra,
& fructificent ſalutem, & iuſtitiam
ſuccreſcere faciat ſimul: ego Iehoua
creaui eum.
Væ litiganti cum plaſte ſuo, te- 9
ſtæ cum fictoribus terræ. num dicet lu
tum fictori ſuo; Quid facis? & opus
tuum non habet manus?
Væ dicenti patri; Quid generas? 10
& mulieri, Quid parturis?
Sic dixit Iehoua ſanctus Iſraelis, 11
& formator eius, Imminentia inter-
rogate me ſuper filios meos, & ſuper
opus manuum mearũ præcipite mihi.
Ego feci terram, & hominem ſu- 12
per eam creaui: ego [ſum] cuius ma-
nus extenderunt cælos, & vniuerſam
militiam eorum ordinaui.
Ego excitaui eum cum iuſtitia, & 13
omnes vias eius dirigam: ipſe ædifica-
bit ciuitatem meam, & emigratio-
nem meam emittet, non pretio, neque
munere, dixit Iehoua tcebaoth.
Sic dixit Iehoua: Labor Aegypti, 14
& negotiatio Aethiopiæ, & Sebaim
viri menſuræ tranſibunt ad te, & tui
erunt: poſt te ambulabunt, cum mani
cis tranſibunt, & ad te procumbentes
ſupplicabunt, ad te deprecabuntur.
profectò in te Deus [eſt] neq; am-
plius, niſi Deus.
Certè tu [es] Deus, te ipſum ab- 15
ſcondens, Deus Iſraelis, qui ſaluas.
Pudefacti ſunt, quin et ignominia 16
affecti ſunt: oẽs ipſi ſimul cũ ignomi
nia abierũt fabricatores anguſtiarũ.
Iſrael ſeruatus eſt in Iehoua ſalu 17
te

Vetus.

ego dominus faciens omnia hæc.
Rorate cæli deſuper, et nubes pluãt
iuſtum: aperiatur terra, & germinet
ſaluatorem, & iuſtitia oriatur ſimul.
ego dominus creaui eum.
Væ qui contradicit factori ſuo, te-
ſta de ſamiis terræ. nunquid dicet lu-
tum figulo ſuo; Quid facis? & opus
tuum abſque manibus eſt?
Væ qui dicit patri; Quid generas?
& mulieri, Quid parturis?
Hæc dicit dominus ſanctus Iſrael
plaſtes eius, Ventura interrogate
me ſuper filios meos, & ſuper opus
manuum mearum mandate mihi.
Ego feci terram: & hominem ſu-
per eam creaui: ego, manus meæ te-
tenderunt cælos, & omni militiæ eo-
rum ordinaui.
Ego ſuſcitaui eum ad iuſtitiam, et
omnes vias eius dirigam: ipſe ædifica-
bit ciuitatem meam, & captiuitatem
meam dimittet, non in pretio, neque
in muneribus, dicit dominus Deus
exercituum.
Hæc dicit dominus; Labor Aegy-
pti, & negotiatio Aethiopiæ, & Sa-
baim viri ſublimes ad te tranſibunt,
& tui erunt: poſt te ambulabũt, vin-
cti manicis pergent: & te adorabunt,
teq; deprecabuntur. tantùm in te eſt
Deus, & non eſt abſque te Deus.
Verè tu es Deus abſconditus, Deus
Iſrael ſaluator.
Confuſi ſunt, & erubuerunt om-
nes: ſimul abierunt in confuſionem
fabricatores errorum.
Iſrael ſaluatus eſt in domino, ſalu-
te æter-

Noua.		Vetus.
te ſeculorū.non pudefient,neq; ignominia afficiētur in ſecula æternitatis.		*te æterna.non confundemini,& non erubeſcetis vſque in ſæculum ſeculi.*
Quia ſic dixit Iehoua, *qui creauit cælos ipſe* Deus, *qui formauit terram, & fecit eam. ipſe, qui firmauit eam: non fruſtra creauit eam, vt habitētur, creauit eam.ego* Iehoua, *& non amplius.*	18	*Quia hæc dicit dominus, creans cælos,ipſe Deus formans terram, & faciens eam: ipſe plaſtes eius non in vanum creauit eam: vt habitaretur, formauit eam. ego dominus,& non eſt alius.*
Non *in abſcondito locutus ſum in loco terræ obſcuritatis. nō dixi ſemini* Iacob, *Fruſtra quærite me. ego* Iehoua *loquor iuſtitiam, annuntio æquitates.*	19	Non *in abſcondito locutus ſum, in loco terræ tenebroſo: non dixi ſemini* Iacob, *Fruſtrà quærite me. ego dominus loquens iuſtitiam, annuntians recta.*
Congregamini,& venite: accedite pariter qui euaditis ex gentibus. neſcierunt, qui leuant ſignum ſculptilis ſui, qui interpellant ad Deum *non ſaluantem.*	20	*Congregamini,& venite,& accedite ſimul qui ſaluati eſtis ex gentibus. neſcierunt, qui leuant ſignum ſculpturæ ſuæ, & rogant* Deum *non ſaluantem.*
Annuntiate,& adducite inſuper, conſultate pariter. quis audire fecit hoc ab initio, ex tunc annuntiauit iſtud? an non ego Iehoua, *& non vltrà* Deus,*præter me,*Deus *iuſtus, & ſaluator,non niſi ego.*	21	*Annuntiate,& venite, & conſiliamini ſimul.quis auditum fecit hoc ab initio,ex tunc prædixit illud? nunquid non ego dominus,& non eſt vltrà* Deus *abſque me?* Deus *iuſtus,& ſaluans non eſt præter me.*
Vultum vertite ad me, & ſalui eritis omnes fines terræ:nā ego Deus, *& non vltrà.*	22	*Conuertimini ad me, & ſalui eritis omnes fines terræ: quia ego* Deus, *& non eſt alius.*
Per me iuraui:egreſſum eſt ex ore meo iuſtitia verbum,& non reuertetur: quòd mihi curuabitur omne genu,iurabit omnis lingua.	23	*In memetipſo iuraui: egredietur de ore meo iuſtitiæ verbum, & non reuertetur:quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua.*
Certè per Iehoua *mihi dixit;Iuſtitiæ et imperiū ad eum veniet; & pudefient omnes,qui excandeſcūt in eū.*	24	*Ergo in domino dicet; Meæ ſunt iuſtitiæ & imperium.ad eum veniēt, et cōfundentur oēs, qui repugnāt ei.*
In Iehoua *iuſtificabuntur, & laudabuntur omnes poſteri Iſraelis.*	25	*In domino iuſtificabitur,& laudabitur omne ſemen Iſrael.*

CHRISTO *meo.* nomine משיח reges propter vnctionem 1
dicebantur: Cyrum autem ſuum regem vocat dominus, q̄
ab eo electus fuiſſet, & ad implendam voluntatē ſuam eum deſtinaſſet.

naſſet.illi etenim reges,qui ſeruis Dei fauēt,qui eos in libertatem aſſerunt:qui hoſtes eorum oppugnant, digni ſunt, qui Dei reges dicantur.verùm enimuero, quia de reductione captiuitatis inſtituebat ſermonem;de Cyro,per quem eos reducturus erat,plura dicendi cepit occaſionem, quòd is eſſet Chriſti domini typus, & figura. *Cuius apprehendi dexteram*: ad verbum, quem apprehendi per dexteram eius.notat autem hîc geſtus,& ipſa loquendi forma prouerbialis fauorem, & gratiam; frequenterque in ſcripturis occurrit.quis enim contingere audeat, quem conſpexerit à Deo per dexteram teneri? adde, quòd eſt etiam geſtus fœdus ineuntium, dexteram dexteræ iungere. ſiue autem fœdus, ſiue fauorem intelligas,apertè ſequitur. *Vt ſubiiciam ante faciem eius &c.* hoc autem fuiſſe fœdus, videri poterat, vt Deus illi ſubderet Chaldæos, ille autem liberum dimitteret populum domini. Sed qui poterat Chaldæos Perſis ſubiicere,non ne poterat populum ſuum redimere? quis hoc neget? verùm diuinorum conſiliorum non eſt mei inſtituti cauſſas inueſtigare: ſat nobis nunc ſit, quòd qui robur, & vires Chaldæorum diſſoluit,& audaciam,ac vires Perſis,& Medis conceſſit,is ipſe Cyri menti impreſſit,vt populū domini vellet eripere. Sunt,qui ſcribunt,à Iudæis fuiſſe Cyro hanc Ieſaiæ propheтiam enarratam: ex qua fiduciam debellandi Babylonios ſumpſerit,& libertatem captiuis promiſerit, quod vt veriſimile eſt,ita in hunc quoq; vſum ante tot annos exarari hanc ſcripturam,nomine Cyri appoſito,& per manus Iudæorū in Chaldæam, & Perſiā deferri dominum voluiſſe, non erit abſurdum credere. vide infrà verſ.3.& ſequentibus. *Et dorſa regum vertam.* quia vulgatus lumbos pro dorſo accepit, ideo verbum פתח, quod mox hoc ipſo verſu propria ſignificatione tranſtulit verbo aperiendi,hîc vertere dixit: qui enim terga dant hoſtibus,ea intecta & aperta percurientibus offerunt. ego propriā ſignificationē & nominis,& verbi retinui.Aperire ergo lumbos,eſt ſoluere, ſeu diſſoluere: quo vtuntur Hebrei,pro infirmare robur, vel exarmare, vt nihil ſuperſit viriū: ſicut lumbos accingere, robur, & agilitatem accipere, ſeu dare in rebus agendis. *Vt aperiam coram eo ianuas &c.* hinc vides, cui & robur, & vires,ac victoriam tribuere oporteat in bellis. proinde regum,ac ducum quorundam inſipientiam cernere eſt, qui de placando Deo nihil prorſus ſunt ſoliciti. *Et portæ non claudentur*, vel potius claudantur. quædam quidem, quæ clauſæ fuerint, ſtatim aperientur. aliæ autem, quæ ante aduentum hoſtium apertæ fuerāt,faciam,vt aduentante Cyro,ne claudantur quidē,ſed metu conſternati Chaldæi liberum ingreſſum Perſis, & Medis permittant.

tant. Hæc patiuntur illi, aduerſum quos dominus pro hoſtibus propugnat, ſicut non ſemel Iudæis promiſerat, ſe Angelum daturum, qui ipſos præcederet; qui terrorem ſuũ præmitteret ante eos, atque crabrones &c. vide Exod. 23. Dicitur autem dominus ante illos iſtæc facere, quia præmittit terrorem, aufert conſilium, &c. ideoque dicit;

Ego ante te ibo: veluti anteſignanus, quem ſequaris, vel vt præfectus caſtrametationis, & vt præcurſores, qui an tutus ſit progreſſus, conſiderant; & ſi quid ſit periculi, anteuertũt, vt nihil ſit, quod timeas, dum me præcedentem ſequeris. *Humiliabo*. eſt autem hoc verbum in ſecunda, quaſi dicas, rectificare, ſeu æquum, & planum facere, quaſi ſignificet, quòd ea facilitate percurreret vniuerſam Chaldæorum prouinciam, ac ſi omnia eſſent plana: neque aliquod impedimentum præberent Cyro munitiones &c. 2

Theſauros abſconditos. ego hebraiſmum retinui, quòd ex vulgata 3
planus eſſet. Eſt autem אוצר à verbo, quod recondere, ſeu includere ſignificat: diciturque tam de loco, in quo continentur diuitiæ, ſeu res pretioſæ, quàm de ipſis rebus. reconduntur autem ſub terra, vel in locis, ad quæ lux non penetrat. quare theſauri tenebrarum, ſeu obſcuritatis dicuntur non ſine ſale, quòd illis Pluto tenebrarum Deus præſideat, & quæ è tenebris eruuntur, in tenebris reponantur: neque enim harum amici ſunt, niſi qui & tenebras amant. Dicuntur etiam מטמני מסתרים, pro quo vulgatus arcana ſecretorum: ego iuxta Hebr. theſauros abſconſionum, id eſt, abſconditos. putarem autem ex hac voce Hebræa fluxiſſe illam, quæ Rabinis frequens eſt, & qua in euangelio vtitur dominus, mamon ablato, tet, è medio: licet enim ſit vox Syriaca Mamona; quia tamen miſtum erat idioma ex Chal. & Hebræo, & corruptæ erant voces magna ex parte, quid mirum, ſi ex matmon ſit factum mamon? ergo ab occultatione dictæ ſunt hac voce diuitiæ. *Vt ſcias, quia &c.* id eſt, vt cùm hęc omnia in tuam poteſtatem tradita videris, & me multò antè hęc tibi promiſiſſe noueris, expreſſo etiã nomine tuo, intelligas me eſſe verum Deum, vt qui te nouerim, antè quàm naſcereris, & tuo te nomine vocarim. ex quo & victoriam tibi à me conceſſam poteris intelligere. Hebręis autem vocare in nomine tuo, vel per nomen tuum, cognitionem, & peculiarem curam notat. vide ſuprà verſu primo.

Propter Iacob &c. ex hoc loco videtur haberi, hanc ſcripturam 4
Cyro manifeſtandam fore: ob quam gratiam Cyri inirent Iudæi, cùm videret apud ipſos repoſitum de ſe oraculum adeò fauſtum, & ipſo rerum ſucceſſu adeò comprobatum, ex quo poſſet quoque

colligere, quàm gratus eſſet ille populus Deo cæli, ſeq́; nihil aliud eſſe, quàm miniſtrum diuinæ voluntatis, vt populo illi beneface-ret. vide primum caput Eſdræ. *Et vocaui te.* redundat interdum vau, Hebræis, vt hoc loco: vel transferendum in verbum ſequens, & vocaui te, cognominaui te, prouocaui te, & cognominaui te. ſunt autem huiuſmodi linguæ ſanctæ ornatus, quos ceteræ non admittunt. ait ergo, quòd propter Iſraelitas, nomen Cyri appo-ſuerit, aperteque cognominauerit, regem ſuum eum appellando &c. *Et non cognouiſti me,* id eſt, cùm nõ cognouiſſes me, antè quàm de me quidquã ſcires, aut cogitares: vt qui non dum genitus eſſes.

5 *Accinxi te*: hebr. in futuro, accingam te. neque malè conuenit ſignificatio futuri, accingam te, armabo, expeditum faciam, vt ſtre nuum militem, quo tempore etiam me non cognoſcis. ſum qui-dem ego ſolus Deus, neque quidquam eſt, præter me, quod numi-nis vel tantillum habeat: interim ergo, dum me neſcis, Deum non nouiſti: attamen ſic non agnitus à te, in te largus ero, & beneficiis præueniam, te accingam, expeditum ad prœlia te mittam, & meis auſpiciis manus conſeres.

6 *Vt ſciant &c.* cùm vera Dei cognitio noſtræ ſaluti omnino ne-ceſſaria ſit; & tam longè quiſpiam à ſalute abſit, quan tum à Dei cognitione diſtat; noſtræ ſalutis amantiſſimus Deus eã miris mo-dis noſtris ſenſibus ingerit. paſſim ergo in ſcripturis inuenies, in-undationes, tempeſtates, ſubuerſiones, calamitates, caſtigationes, immo liberationes, victorias inexſpectatas, & cetera huiuſmodi, quæ homines non poſſunt nõ animaduertere, in hunc finem à do-mino fieri, vt nemo tam hebes ſit, qui diuinę cognitionis non fiat particeps. *Hi, qui:* has duas voces ſuppleuit doctus interpres ad perſpicuitatem orationis. *Quoniam abſque me non eſt.* ego Hebræa vtcunque expreſſi, quòd nihilum abſque me. poſſumus etiam red-dere, quòd non amplius præter me. ſenſus idem eſt, quòd nullum ſit numen præter ipſum: qui omnia nouit, & diſponit ſua proui-dentia, quippe qui mundum ab initio condiderit: hoc enim deſi-gnat hîc propheta.

7 Per opus primi diei, per creationem videlicet lucis, & tenebra-rum: quorum etiam potius meminit, quàm cæli, & terræ, aut cete-rarum rerum, quòd lux, & tenebræ ſymbola ſint in ſcripturis pro-ſperæ, vt aiunt, & aduerſę fortunæ: cùm igitur calamitatis, quę op-preſſura erat Aſſyrios, & proſperitatis, qua fruituri erant Medi, & Perſæ, ac proinde Iudæi quoque, ſe auctorẽ eſſe teſtatum eſſe vel-let, eleganti admodum alluſione vtrunque cõiunxit propheta. ea-dem etiam dicebat; Creans pacẽ & faciens malũ, ac concludens,

ego

ego Iehoua facio vniuerſa hæc, non ſolùm in Aſſyria, ſed vbicunque illa fieri contingat. omnia enim illius ſolius ſapientia, ac prouidentia gubernantur. neque enim fieri poteſt, vt alius ſit, qui mundum condiderit, alius qui gubernet.

Rorate celi, ſiue defluite: cùm magnificæ promiſſiones de Cyro præceſſiſſent, cuius liberalitate Iudæi conſecuturi forent libertatem, & Ieruſalem, atque templum Iehoua regia, conſtruendum; ſubito in has voces prorupit propheta: quibus (ſi ex conſequentibus licet coniicere) vota expreſſit eorum, qui in captiuitate poſiti aduentum huius diuini ſaluatoris anxij exſpectabant, & diuturnitatem exſilij ægre ferentes, tantùm non promiſſionibus prophetarum diffidebant, eaſque amplificantes, talibus verbis referebant, qualia ſpiritus Dei, qui aduentum Chriſti, Cyri aduentu præfigurabat, proferri iubebat; vt ignorantes, quid dicerent, prophetarẽt, dum ortum, & aduentum Cyri cælis tribuunt, & orituram ſimul ſalutem, & iuſtitiam in terra prænuntiant. etſi enim reditum Iudæorum in Ieruſalem, & reædificationem ſanctæ ciuitatis, & templi, ſummam, perfectamque iuſtitiam ipſi exiſtimabant, & diuinum hominem meritò nuncupandum, qui rem hanc conficeret, & quaſi de cælo lapſum: multò tamen aptius hæc omnia & ſingula verba in Chriſtum dominum, eiuſque aduentum quadrant: id quod vel cæcis notum eſt. In hiſtorico igitur ſenſu mentem ad Chriſtum attollas, Chriſtiane lector; & velint, nolint Iudæi, & nõ nulli ex noſtris, exiſtimato, hęc tanquã de typo, de Cyro intelligẽda eſſe; de Chriſto autem tanquã de veritate: quotieſcunque enim prophetæ verba inſerunt hiſtoriæ rerum geſtarum, aut gerẽdarum, quæ aptius rei figuratæ, quàm hiſtoriæ conueniunt; toties eam interpretandi rationem tanquam ſpiritu ſancto profectam, amplectendam putaro, quæ ſimul cum hiſtoria myſterium enarrat. *Pluant.* Hebræis נזל eſt fluere, ſtillare, ſeu decurrere; ac de aquis dicitur propriè, Num. 24. Deut. 32. &c. fitque interdum actiuum, vt liceat vertere verbo effundendi. Ierem. 9. Palpebræ noſtræ effundent aquas. ergo hic effuſionem in ſimilitudinem aquarum pluuialium accipe. *Iuſtum.* in heb. eſt in abſtracto, iuſtitia: ſed doctè vulgatus, quia de homine loquitur, & mox dominus reſpõdet; Ego Iehoua creaui eum, pro iuſto accepit. ortum enim eius, qui templum ædificari iuberet, & populum domini libertate donaret, ortum iuſtitię appellabant. *Germinet ſaluatorem.* paullò ſecus Hebręa habent, ſed ſenſus ferè idem eſt יפרו, id eſt, fructificent: eſt enim numero multitudinis, & ex elegantia propheticæ orationis verbum fructificate, ad cęlos eſt referendum; verbum aũt oriatur,

aut potius germinare faciat, ad terram: quaſi cùm cælos, ac terram nominaſſet, cæliſque tribuiſſet iuſtitiam, id eſt, iuſtum; rurſus cælis tribuat ſalutem, & terræ iuſtitiam: Chriſtus enim eſt Deus, & homo, ex Deo, atque Adam ortus, atque hanc ſententiam in verſione ſum ſecutus. poſſunt tamen hæc aliter accipi, nempe vt verbum, fructificent, conſtruatur cum duobus nominibus ſequentibus, hoc modo, Aperiatur terra, & fructificent, ſeu germinent ſalus & iuſtitia. Sequitur deinde in Hebræo ſine coniunctione, ſuccreſcere faciat, ſeu germinare faciat, producat, videlicet terra, quaſi deſit relatiuum hoc pacto, quæ, nempe ſalutem, & iuſtitiam, ſuccreſcere faciat terra: propter variam tamē verborum acceptionem poſſunt ſic etiam, neque ineptè, verba hæc conſtrui; Aperiatur terra, & fructificent (terra videlicet, & cæli) ſalutem; & iuſtitia ſuccreſcat ſimul. & hunc ſenſum obſeruauit vulgatus, niſi quòd dixit, germinet, pro germinent, & ſaluatorem, pro ſalute, ſed ſenſu eodem. nam Chriſtus dominus, immo & dona ipſius dici poſſunt germen cæli, & terræ; vt qui de ſpiritu ſancto cōceptus, & de virgine natus ſit: in aduētu quoque ipſius miſericordia, & veritas obuiauerunt ſibi, iuſtitia, & pax oſculatæ ſe mutuò ſunt. veritas de terra orta eſt, & iuſtitia de cælo proſpexit. quia dona cæleſtia in terris germinabant: & cùm per totum orbem cæli melliflui fierēt, tota terra replebatur miſericordia domini: & eædem erant diuitię cæleſtes, atque terreſtres, terra, cæloque in vnum regnum redactis. hoc eodem modo verbum צמח in hiphil accipitur, Deut. 29. Neque ſuccreſcet; neque aſcendet in ea vlla herba &c. *Ego dominus creaui eum*: ſi iuſtum, & ſaluatorem cum vulgato legas, manifeſtum eſt ad eundem referendum pronomen eum. eſt enim in heb. maſculini generis. neque dubium, quin ad Cyrum referri debeat: de quo iam antea initio capitis dixerat: vt vel ex hoc loco intelligere poſſimus, in hoc verſu octauo ortum Cyri hac periphraſi & verborum ambage ſignificari. Exiſtimo autem eſſe domini reſponſionem in his verbis, & his obturare ora muſſitantium, & querulantium de nimia redemptoris mora, ac tarditate. perinde enim accipienda ſuperiora verba ſunt, ac ſi dicerent captiui prophetis; Quouſque nobis aduentum iuſtiſſimi regis promittetis? quouſque ſpes noſtras ludificabitis? defluant iam cæli, & aperiatur terra: progerminet ſalus, & iuſtitia in terra: ſuccreſcant cæleſtes illi fructus, & veniat iam aurea illa ætas, quam tantis verborum ambagibus nunquam noſtris auribus non inculcatis. his reſpondet dominus, ipſe eum creaui: meum donum, ac beneficium eſt ortus, & aduentus eius. quaſi inſinuet propheta, ſi dominus eſt, qui Cyrum format,

format,& qui ſua liberalitate eum in aſſertorem veſtræ libertatis dat, non ne ipſi committendum eſt negotium? non ne ſtultum fuerit, ipſum negligentiæ arguere? quis melius, quàm ipſe dignoſcere poterit oportunitatẽ aduentus ipſius? quare ſequitur in propheta; Væ qui contradicit, aut contendit &c. Poſſumus nihilominus verba hęc de ipſo Iſraele accipere, cuius, in exſilio poſiti, erant prædictæ querimoniæ, quaſi dicat dominus; Ego hunc, quem ſi querulantem videtis, creaui: meus populus eſt: hoc non animaduertens de me cõqueritur. cui interpretationi ſatis aptè congruũt ſequentia, & verbum in præterito, creaui.

Væ qui contradicit &c. non tantùm hoc loco, ſed plurimis aliis, 9
atque eadem ſimilitudine reprimit dominus curioſitatem, temeritatem, ac diffidentiam plurimorum, qui ſapientiores Deo eſſe volunt, & factorum ab ipſo rationem exigere: quaſi Deus aut ignoret, aut nolit, aut nequeat rebus noſtris attendere, ac prouidere. Væ, aut, ô miſerum litigantem, diſceptantem, ſeu contendentem cum factore, ſeu formatore ſuo. Quod autem dixit, veluti in genere dicit mox exponendo in ſpecie; Teſtæ cum fictoribus terræ, ſeu luti. væ teſtæ contendenti cum figulo. hic ſenſus planus eſt. quod ſi rationẽ interpretationis requiris, breuiter ſic habeto, quod חרש cum puncto ſiniſtro teſta ſit ex argilla, figuli opera facta, nemo, credo, dubitabit, Leuit. 6. Pſal. 22. & ſuprà cap. 30. & c. plur. autem, quod hîc habetur חרשי, quod pro ipſis teſtis, ſeu vaſis teſteis, qualia ſunt Samia, ferè omnes accipiunt. ego, abraſis punctis, vt participium accepi verbi חרש, quod vrgere opus ſignificat, vt faciunt aratores, & fabri: operatores dicere poſſemus: vnde dicitur de aratoribus ſuprà cap. 28. & Pſal. 129. & Iob. 4. in hac forma regiminis aratores iniquitatis, opifices, ſeu artifices, ſeu fictores &c. ita hîc eos, qui in luto laborant, ſeu argilla opus exercent, intelligo: nam ſi pro teſtis accipias, reddendum eſt, teſtæ cum teſtis terræ, vel telluris. at teſtæ cum teſtis quę excogitati poteſt contentio, quæ ad rem faciat? quare vulgatus hoc ſecundo loco את pro, de, accepit, id eſt, væ teſtæ, quæ eſt de numero vaſorum teſtaceorum, contendenti cum formatore ſuo &c. Litem autem, ſeu contentionem mox explicat. *Nunquid dicet lutum &c.* id eſt, dicere ſolet, quid facis, aut quod tale facis? *Opus tuum abſque manibus eſt:* id eſt, inutile eſt, nihil valet efficere, vt Deut. 32. vbi nos habemus; Videbit quod infirmata ſit manus: hebr. quando viderit, quòd ſit ſine manu. ſenſus itaque eſt; & nunquid dicet teſta figulo, opus tuum non habet manus? vel manus pro anſis accipiamus, per quas apprehenditur vas: nam has interdum hebraiſmus manus vocat, vt

Exod.16. Duæ manus erant in tabula vna &c. quaſi dicat; Dicit ne teſta figulo,opus tuum anſas habet,aut non habet? quid me ſine anſis,aut cum anſis facis?

10 *Væ qui dicit patri &c.* ſtultus eſt filius, & cerebro carens, qui patrem reprehendat, aut matrem, quòd ſe talem, vel talem generarint, Quid generas? id eſt, qualem nam filium generas? quid parturis,vel cum doloribus edis? id eſt, cur talem fœtum edidiſti? nō talem, ſed talē debuiſſetis generare &c. atque hic ſenſus conuenire ſatis videtur. Poſſumus etiam dicere; Quid generas,id eſt, quid nam tibi eſt, quòd rurſum generas? & mater, Quid nam habes, quòd iterum, ac ſæpius dolores ſuſtines? quaſi doleat filius ob fratrum multitudinem, nimirum propter hereditatem, aut aliquam aliam cauſſam. Verſu ſequenti ſimilitudines accommodat dominus.

11 *Hæc dicit dominus ſanctus &c.* in hunc modū dicit Iehoua,Deus, quem colit Iſrael,plaſtes eius,qui eum veluti figulus formauit:Iſrael lutum eſt,ego plaſtes: Iſraelitæ filij ſunt,ego verò pater. non eſt ergo,quòd mecum litigent Iſraelitæ,& quaſi mihi non ſint curæ, conquerantur: taceant, vt argilla; ſubditi ſint, veluti boni, & prudentes filij. hęc eſt eorum ſors: meum eſt illis prouidere. atque ita, quæ ſequuntur, ironiam habent. *Interrogate me ſuper filios meos*: ſtultum fuerit, me rogare, quid decreuerim de filiis meis, quaſi ſit quiſpiam, qui de illis, plus quàm ego, ſit ſolicitus, quæ nam illis ventura ſint, vel quæ illis immineant proſpera, vel aduerſa. ſtultumque fuerit,mandata mihi dare ſuper opere manuum mearum. Hebraiſmus, Mandate me ſuper opere &c. vel mandata date, ſeu commendate mihi opus manuum mearum. ſi ſunt filij, ſi ſunt Iſraelitę opus manuum mearum, inſipientis animi eſt, vicem illorum quaſi dolere, & me mordere, quòd tandiu redemptionem differam. Quæ non ſolùm de redemptione è Babylone, verùm etiam à peccato,per Chriſtum accipe:vt intelligamus,non eſſe reſpondēdum illis,qui curioſè quærunt,quid ſit,quòd non citius filius Dei in mundum venerit &c.

12 *Ego feci terram &c.* hunc ſenſum videntur hęc habere; ſufficit, quòd ſciant, me eſſe auctorem, & conſeruatorem vniuerſi, quòd terram creauerim, & hominem ſuper eam produxerim, & manibus meis cælos extenderim, & vniuerſis ſideribus mandata dederim: quam vnumquodque virtutem diffundat,quo tempore oriatur, & occidat &c. ex his, ſi ea norunt, facilè colligent, ſoli mihi curam vniuerſi incumbere,& nō eſſe,cur quiſquam præſumat ſibi ſolicitudinem hanc vſurpare,quaſi alia ratione poſſit melius rebus humanis

humanis prouideri,quàm ea,quæ in actionibus meis conſpicitur.
Iudæorum rebus tangor. eis,cùm mihi viſum fuerit, Cyrum, qui
eos liberet,mittam. Quid hominibus vniuerſis magis expediat,
me nemo melius nouit. In plenitudine temporis mittam Chri-
ſtum meum:nemo enim præter me creauit hominem: ergo nemo
præter me tempus aptum nouit rei hominum gerendæ.

Ego ſuſcitaui eum ad iuſtitiam : quid ſibi hæc litera velit , manife- 13
ſtum eſt: nam ſuprà dictum eſt verſ.8.Cyrum iuſtitiam, & iuſtum
meritò dici.interdum autẽ eſt Hebręis hæc vis præpoſitionis beth,
vt motum deſignet,vt ad,in: atque ſic eam accepit vulgatus. poſ-
ſumus tamen eam , pro cùm , accipere , & iuſtitiam hîc pro ipſa
ratione diuinorum conſiliorum, quæ æquitatis eſt pleniſſima,eſt-
ꝗue ipſa amuſſis,& regula omnium,quæ iuſtè fiunt. Excitaui, in-
quit, eum ſumma cum iuſtitia,& æquitate,penſatis omnibus,quę
in tam ardua re deberent penſari , habita ratione & cauſſarum , &
effectuum, temporis,& loci nulla circunſtantia prætermiſſa : vel
ego excitaui eum in iuſtitia , id eſt , ea , quæ mea eſt , bonitate,
nullis prouocatus meritis: ſed tantùm, quia iuſtus ego,& ſanctus
ſum . quare non eſt , quòd quiſpiam quærat , quare non antea,
quare non aliter &c. ſed quòd gratias agat . neque rarò ita acci-
pitur nomen iuſtitiæ in ſcripturis . *Aedificabit ciuitatem meam.*
Cyrus iuſſit ædificari Ieroſolymam;Chriſtus dominus ædificauit
eccleſiam ex lapidibus viuis,eamꝗue ſuo ſanguine & meritis fun-
dauit, erexit,& ſummo angulari lapide clauſit, noſꝗue ciues ſan-
ctorum,& domeſticos Dei effecit: Cyrus demigrationem,ſeu exſi
lium,id eſt, exſules , & captiuos Iudæos liberos emiſit ; Chriſtus
dominus de poteſtate tenebrarum , nos in admirabile lumen
ſuum perduxit,non corruptibilibus auro, vel argẽto, ſed pretioſo
ſanguine ſuo &c.vt eſt apud Apoſtolum.

Labor Aegypti &c. quantò congruentius ſuperiora Chriſto do- 14
mino,quàm Cyro Perſæ aptentur , hæc iam oſtendunt . nam ſi de
reditu ex Babylone, ſi de ædificatione ciuitatis corporeę tantùm
erat ſermo;ergo reſtitutis Iudæis,& ædificata Ieroſolyma, Aegy-
ptus,& Aethiopia,quæ vltra Aegyptũ eſt, ſerui Iudæorũ fuerunt:
quod tamen nunquam factum eſt.nam quod quidam hic afferũt,
exercitũ Chaldæorum deripuiſſe Aegyptũ,& Aethiopiã,aſportaſ-
ſeq́; eorũ diuitias,quas Iudæi,deletis per Angelum Aſſyriis,poſſe-
derunt,nihil ad rem facit . quòd ſi adhuc hęc futura ſperant Iu-
dęi,quo nam pacto hæc ſic coniungit Ieſaias,vt alterum poſt alte-
rum mox futurũ ſignificet? at ſi libertatem per Chriſtũ in ſuperio-
ribus in mentẽ veniſſe prophetæ exiſtimas. agnoſces planè rerum

conſequentiam,ſicut,& verborum. in fidem enim Iſraelitarum,id eſt, electorum ex Iſraele tranſierunt Aegyptij, & Aethiopes, quos Abiſſinos nunc dicimus:qui & Sebaim per ס,appellantur:omniaque ſua cum fide Chriſto domino obtulerũt,vt veluti captiui Apoſtolorum viderentur: figuratè enim hæc accipienda ſunt: nam ſe ipſos tradebant primi illi Chriſtiani; & animas,& omnia,oculoſque,ſi oporteret,eruiſſent,ad promouendam Chriſti,& diſcipulorum eius gratiam. Non nihil quoque honoris veriſimile eſt detuliſſe Aegyptios, & vicinas nationes Iudæis, cùm eos libertate donatos, & in regnum gratis reſtitutos vidiſſent &c. *Labor Aegypti*, id eſt, quæ labore ſibi pepererunt Aegyptij: vel potius, laboribus dediti Aegyptij,& negotioſi Aethiopes, diuites ex labore, & agricultura: Aegypti diuites ex induſtria,& negotiatione: Aethiopes cum Sebaim viris proceræ ſtaturæ. *Ad te tranſibunt*: deſerentes ſuam religionem, & fidei tuæ adhærentes. optimè עַל pro אֶל accepit vulgatus. *Vincti manicis*: ſenſum reddidit vulgatus.heb.cum manicis. זקים vincula ſunt, quæ manibus inſeruntur, dicta quaſi retinacula, vel apprehenſoria:deſignant autem omnimodam ſubiectionem; quod indicant verba ſequentia,incuruationis,ſupplicationis, ſeu interpellationis. quòd autem ſubiectio illa non violenta, ſed ex agnitione veræ fidei oritura eſſet, figurateque accipienda ſint hęc, & non de corporali ſeruitute, confirmant quę ſequuntur. *Tantùm in te eſt Deus*: vel profectò in te eſt Deus:vos ſoli eſtis,qui verum Deum colitis: tantamque dignitatem,& ſplendorem habet vera iſtęc veſtra cognitio,vt dignum iudicemus, vos pro dominis colere: noſque felices reputemus, ſi vobis inſeruiamus. ô vos felices,inter quos Deus inhabitat: id ex libertate, qua donati eſtis, intelleximus. quis enim poſſet homines ſic liberos reddere,& omnibus affectibus imperantes,niſi verus Deus? Vides, vt ſanctitas Apoſtolorum gentes ad fidem pertrahebat? merito profectò nobis adſcribuntur, & attribuuntur gentium infidelitas, & blaſphemię. nam ſi in Chriſtianis eam à peccatis libertatem, & affectibus purgatas mentes conſpicerent barbari, manus eorum nullæ ſic manicę,pedes nulla ſic vincula,conſtringerent,exclamarentque, Verè in vobis eſt Deus. *Et non eſt abſque te Deus*: & non amplius,niſi Deus:ſic ſonant Hebræa, id eſt, & non amplius alius Deus quærendus, niſi is Deus,qui in te eſt. vel,nihilque aliud eſt, cui tuam libertatem, tantamque felicitatem poſſimus adſcribere, niſi Deo tuo,nihil amplius,nihil vltrà,nihil omnino in te relucet, niſi Deus. Quis,niſi Deus,ſic animum hominis immutare poſſet? quibus viribus ſic ſemetipſum homo ſic affectus domare? quis ſic poſſet

poſſet mundum de immundo conceptum ſemine reddere? quis tot ſimul homines deos quoſdam reddere poſſet, niſi Deus? non vobis arma, non exercitus, non eloquentia hanc dignitatem pepererunt: ſolus in vobis conſpicitur Deus, veſtræ libertatis, ac dignitatis auctor. nemo Deo veſtro hanc gloriam præripiat: nihil in te, niſi Deus. hoc planè eſt, quod Paulus dicebat, non ſe prædicare euangelium verbis, qualia eloquentia effingeret, ne euacuaretur crux Chriſti: atque ita in Paulo glorificabant Deum. Hæc Iſraeli dicta interpretati ſumus, neque præter morem ſcripturæ. nam, quòd Iſraeli ſupplicarent, & ipſum deprecarentur gentes, nō vno loco tantùm habes. Hæc autem oratio, de qua hîc fit ſermo, eſt proteſtatio fidei in Chriſtum, quam mox explicat, proinde vellent ſe in eiuſdem fidei gremium recipere: verùm quàm obnixè id peterent, explicat, cùm ait, Poſt te ambulabunt: & infrà videbis, quòd reges videntes aſſurgerent Iſraeli propter Deum, qui ipſum elegerit &c. fateor tamē aptiſſimè ad ipſum Dei filium hominem factum poſſe referri: in quo agnouerunt eſſe Deum, iuxta illud Pauli, Deus erat in Chriſto mundum reconcilians ſibi &c. neque alium poſthac velle ſe Deum, niſi ipſum: vel virtutem eius admirantes dicebāt ſe nihil, niſi Deū in ipſo videre, etiamſi hominē intuerentur. Cyro aūt hæc quàm malè conueniant, nō opus eſt dicere. Quæ verò ſequuntur, aliqua ex parte confirmare videntur gentes cum Chriſto domino loqui: niſi dicas, quòd vertant orationē ad Dei filium, poſtquam gloriam Apoſtolorum admirati ſunt.

Verè tu es Deus abſconditus. מסתתר, id eſt, ſeſe abſcondens: quo 15
ſignificant Deum ſuapte natura inuiſibilem, & naturæ humanæ captum excedentem, iuxta illud, Qui lucem habitat inacceſſibilem, quem nullus hominum vidit, ſed neque videre poteſt. hoc autem dicunt ad differentiam deorum gentium, quos digito oſtēdere, & oculis videre poſſumus. Hunc Deum abſconditum, & mundo ignotum prædicare ſe, dicebat Paulus Athenienſibus, qui aram habebant, Deo ignoto inſcriptam. Verum enimuerò ſermo hic in Chriſtum dominum aptiſſimè quadrat, in cuius eccleſia ac diſcipulis cùm dixiſſent Deum inhabitare, & nihil, niſi Deum in eis relucere, vel etiam in Chriſto; ſtatim eius diuinitatem oculis corporis abſconditam aiunt, & tantum operibus ſeſe reddere conſpicuam. vnde ſequitur, Deus Iſraelis, qui ſaluas; quaſi ex hoc ſignificarent, quòd licet abſconditus eſſet, eum tamen agnoſcerēt, vel ex eo quòd ſalutem contuliſſet, liberaſſetque homines &c.

Confuſi ſunt omnes, qui hactenus ficticiis diis confidebant, & 16
eorum partes tuebantur: Babylonij, qui ſuorum deorum auſpiciis

putabant ſe de ceteris regnis victoriam reportaſſe: impij quoque ex Iudæis, qui Deo vero diffidebant, & colendos eſſe deos cũ gentibus ſatius ducebant, quàm à Deo, quem non videbant, pendêre. omnes denique tam artifices idolorum, quàm cultores eorum, viſa liberatione Iudæorum per Cyrum, ſicut in ſcripturis ipſorum Deus ille inuiſibilis multò antè prædixerat, pudore affecti ſunt, & ignominioſi redditi, & cum ignominia, ſiue pręignominia aliorũ aſpectum exſpectare nõ auſi ſunt, ſed cum ignominia abierũt &c. Vocat autẽ idola anguſtias צירים per contemptum, ꝙ qui ea colãt, in conſcientia ſemper premantur, ſaltem non habeant eam animi hilaritatem, quam qui ſperant in Deũ viuum, & verum. nam verum numen cor confirmat, & in medijs afflictionibus ſpe alit, & ſurrigit mentes: at falſa numina, vt immota in ſeſe ſunt, ita nihil prorſus efficiunt &c. Si autem ad Chriſti tempora hæc referas, vides ruinam idololatrię hic prænũtiari, manifeſtumq́ue fore, quòd ſolus Iſrael verum Deum coluerit, cùm iuxta promiſſiones illi factas Chriſtus ex ipſis prodierit, qui ſicut homines à peccato aſſeruit, ita cultum idolorum è mundo abſtulit, vt pudeat Veneris, Iouis, Mercurij, ceterarumq; abominationum meminiſſe: ille enim cultus flagitia, & peſtem terris attulerat. at

17 *Iſrael ſaluatus eſt &c.* fructus idololatriæ, immo omnium peccatorum, fuit pudor, & confuſio, atque ignominia: at Iehoua cultus attulit ſalutem, eamq́ue ſæculorum, id eſt ſempiternis ſæculis duraturam. quo fit, vt qui ex Iſraele ſeruati fuerint, nunquam in æternum pudore ſint afficiendi, aut ignominia. Quis non videat, niſi planè impius fuerit, hîc ſalutem, quã veri Iſraelitæ per Chriſtum conſecuti ſunt, decantari? nũquid ſalus illa, quæ per Cyrum, & Darium contigit Iudæis, hos titulos promeretur? quàm parum enim durarit illa libertas, atque felicitas, quis ignorat? certè plures, & grauiores calamitates paſſi ſunt Iſraelitę per trecentos illos annos poſt reditum è Babylone, quàm vllum vnquam regnum perpeſſum quiſquam audierit. Lege Ioſephum, alioſq́ue ſcriptores, quãta mala experti ſint ante Machabæos, immo ſub ipſis Machabæis, vſque ad Herodianorum imperiũ. Quid quæ ſecuta ſunt commemorẽ? Quòd autem de Cyro loquatur ſcriptura, non negabunt Iudæi: quomodo ergo hæc cohærent? certè ſalus æterna à Deo vero veris Iſraelitis contigit, in æternum duratura. nam neque vmbræ mortis, neque inferorum portæ præualebunt aduerſus ciuitatem, quam Chriſtus dominus ædificauit, & templum, quod ipſe reſtaurauit.

18 *Quia hæc &c.* quaſi dicat, meritò hæc dico, quòd domini ſit ſalus:

lus:ipſeq́; ſaluauerit Iſraelem: idola autem neque Iſraelem,neque alios ſaluent,nam ipſius ſunt hæc verba ; Deus , qui formauit cælos,& terram,certè non creauit eam,vt inanis, & vacua, vaſta , & inordinata perpetuò eſſet;ſed in hoc eã creauit, vt homines ſuper ea habitarent:ego ſum ipſe Deus,neque alius eſt;qui & hoc dico, & hoc feci; & terram,vt habitaretur, creaui.cui ergo alteri adſcribi debet ſalus , aut quis alius putandus eſt reducere exſules Iſraelitas in terram ſuam ? ego expuli , ego reduco . Hîc vide , quòd indifferenter vtatur hebraiſmus verbis creandi,fingendi, ac faciendi ברא , יצר , עשׂה. *Non fruſtra*. vox תהו, quam diximus ſignificare inordinationem, indigeſtionem, indiſpoſitionem, vbi nihil diſtinctum,deſignatumq́ue,quando verbo iungitur , aduerbium fit,vt verſu ſequenti, & infrà 49. ſic hoc quoque loco cum vulgato poſſumus accipere, & pro nomine accipere : Non inordinationem , creauit eam , id eſt , vt inordinata , & rudis perpetuò eſſet.

Non in abſcondito.mihi,inquit,adſcribēda eſt hęc reductio:cuius 19
fuit etiam ipſa introductio Iſraelitarum in Palæſtinam. ſiquidem pactum,quod cum eis pepigi, publicum fuit , non in abſcondito, ſed in monte excelſo,magnis cum tonitruis,audiente infinita propè multitudine,quæ in planitie mõti ſubiecta ſtabat,nõ ſicut magi,& incantatores in locis ſubterraneis,ſed clara voce,lucēte ſole, cum Iſraelitis fœdus ſanxi.Quòd ſi mihi obedirēt,poſſiderēt terram,quam patribus promiſeram. ſin me deſererent, & idola colerent,è terra illa eiicerentur cito: neq; eos terra illa ſuſtineret. non eos fidei meæ aſtrinxi,non propoſito vllo præmio: ſed poſſeſſionē Paleſtinæ, pacem,& quietem in patria illis pro præmio pollicitus ſum: ſum enim iuſtus,& pacta mea æquitatis ſunt pleniſſima.quis ergo putandus eſt,Iſraelitas in patriam reducere? Ad priora verba huius verſus alludit dominus in euangelio ; Ego palàm locutus ſum mundo , & in abſcondito locutus ſum nihil . ſeductorum enim , & veritatem,atque æquitatem odientium ſunt latibula , & conuenticula &c.

Congregamini &c. vos igitur omnes , qui nunc è Babylone au- 20
fugitis,& è captiuitate euaditis, conuenientes ſimul omnes afferte,ſi quid habetis,quod iis,quæ dixi, opponatis, pro cauſſa idolorum:ſi quid ab ipſis gētibus,apud quas exſulatis, didiciſtis;ſi quid numinis,quando in exſilio eratis, in idolis ipſarum experti eſtis, adducite in medium.at fruſtra id tentabitis:miſeri enim illi,& cōmiſeratione digniſſimi ſunt,vt qui,veluti ſenſu communi careãt. nam ſuis ipſorũ manibus leuant,eriguntq́; lignũ ſculptilis ſui ; & ad

ad illud ipſum,quod ſua opeta ſtare fecerunt,preces fundunt,tanquam ad Deum: cùm tamen ſaluare nequeat alios, qui ſeipſum erigere non potuit.Quod vulgatus dixit,qui ſaluati eſtis ex gentibus,Hebræi euaſores gentium dicunt:quod doctè vulgatus interpretatus eſt Qui euaditis,vel euaſiſtis ex gẽtibus.Sunt,qui ſaluatores gentiũ interpretãtur,quaſi ad deos,& cultores deorũ ſit ſermo: ſed nõ videtur cõuenire;neq; actiuè accipi nomẽ illud alicubi inueni. vel certè, vt ad omnes omnium gentium homines,qui ex periculis,& calamitatibus eripiuntur, & euadunt, eſt ſermo: quaſi dicat, quicunque hominum euaditis ex quouis periculo,dicite, ſi quid auxilij ab idolis experti eſtis, deinde quaſi per parentheſim inſeratur; *Neſcierunt &c.* quaſi ſit correctio quædam; quid eos voco, aut compello? ſtipites, & ſaxa ſunt potius, quàm homines, qui leuant &c.

21 *Annuntiate &c.* orationem,quam interruperat,gentium ſortem cõmiſeratus repetit. nam quòd hoc verſu, Venite, dixit vulgatus, eſt verbum hiphil הגישו accedere facite, id eſt; afferte, videlicet, quod verſu ſuperiori initio dixi. quòd ſi opus fuerit deliberationibus, & conſultationibus, id etiam ne omittatis,ſed in medium conſulite,vt vnus afferat, quod alteri excidit, vel non animaduertit: atque inter conſultandum,hanc in primis quæſtionem agitate; Quis nam ante multos annos prædixerit, eripiendos Iſraelitas è captiuitate Babylonis, per Cyrum regem Perſarum? nam ſi ego ipſe Iehoua, quem Iſrael colit,ſolus id futurum prænuntiaui,quis iam dubitandi locus, quòd non ſit Deus alius ſanctus,& ſaluator, niſi ego? ergo

22 *Conuertimini ad me &c.* ad verbum, vultum, ſeu faciem vertite, ſeu dirigite. cùm enim alios deos quæritis, & aliis rebus fiditis, Deum poſt tergum relinquitis: quod ſi illos deſeratis, & in me vnum intenderitis,tãquam in verum,& ſolum Deum, vt iam ipſæ res clamant; quemadmodum Iſraelitas,præter hominum opinionem,ex Babylone liberaui,ſic omnes à me liberabimini,& vera libertate donabimini per filium meũ,vt ſitis verè liberi,& ſaluati.

23 *In memet ipſo iuraui,* vel per memetipſum:quod paullò antè conſulere hominibus videbatur,vt facerent, id veluti laxatis ſuæ bonitatis habenis,iam ſe facturum non ſolùm promittit,ſed & iurat. *Iuſtitiæ verbum:* hebr. iuſtitia verbum, ſenſus idem, verbum quod veriſſima eſt iuſtitia. vel ſumitur hìc iuſtitia, vt non raró Hebræis pro ipſa beneficentia, & animo ad benefaciẽdum propenſo. ſignificat ergo,quod dicturus erat,eſſe haud vulgarem gratiam,ſed votis omnibus expetendum beneficium. poſſumus & ſimpliciter accipere,

cipere, vt voces ſonant, quòd iuret Deus daturum ſe mundo iuſtitiam, quæ eſt ipſius verbum. eſt enim Chriſtus Dei filius iuſtitia & verbum patris. quod non rediit vacuum, vt infrà apertius dicetur, ſed inebriauit terram & fecundauit &c. *Et non reuertetur.* hebr. eſt, non erit irritum, ſed ſtabit, & firmum erit. *Quia mihi curuabitur &c.* ſi hoc non eſt expoſitio eius, quod dixerat, Non reuertetur, iuxta vltimo loco allatam expoſitionem, dicendum eſt, explicari hîc quidnam iurarit, & quòd ſit illud verbum iuſtum, miſericordiæque plenum. Quòd autem Chriſto domino omne genu flectendum ſit &c. affirmat Paulus ad Rom. 14. dicens, Omnes ſiſtemur tribunali Chriſti: ſcriptum eſt enim, Viuo ego, dicit dominus: quia mihi flectetur omne genu: & omnis lingua confitebitur Deo. confiteri autem Deo, eſt Deo honorem dare, & Deũ prædicare: quod fit, dum per eum iuramus. nam per eum, quem Deũ credunt, homines iurare ſolent. ceterùm ad Philip. hæc eadẽ verba adducens, licet aliud agat, manifeſtè notat, etiam ante iudiciũ in nomine IESV omne genu flecti, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum: quod conſecutum dicit dominum IESVM. per humilitatem, qua ſe depreſſit, accipiens hominum formam, & habitum ſerui. Ergo dum iurat facturum ſe, quo ſibi curuetur omne genu, iurat, ſe formam ſerui accepturum &c. quod verbum eſt miſericordia, & iuſtitia, & ſanctificatio. ſcimus autem non rediiſſe inane hoc verbum domini, & in toto orbe ab Angelis, ab hominibus, & apoſtatis ſpiritibus dominum IESVM pro Deo habitum. porrò agnitæ diuinitatis ſymbolum eſt, curuatio omnium genuum, & iuramentum. omnium autem, more ſcripturæ intelligitur; id eſt, plurimarum gentium.

Ergo in domino, dicet: illud, dicet, duabus virgulis includendum eſt. ſenſus vulgatæ verſionis hic eſt, Ergo omnis lingua dicet; In domino ſunt meæ iuſtitiæ, & imperium, ſeu robur. vtrunque enim dictio עז notat, quaſi agnoſcant, quòd per Chriſtum aduenerint homini iuſtitia, & vires ad reſiſtendum peccato. Hunc locum torquent, luxantque Lutherani, vt probent, in nobis nullam eſſe iuſtitiam, ſed extra nos videlicet in CHRISTO, & per ipſius iuſtitiæ nos imputationem ſaluari. ſed locus illis non fauet: non poteſt enim veritas mendacio patrocinari. Et quidem nemo negat in domino IESV ſitam eſſe, id eſt, ab ipſo pendêre iuſtitiam noſtrã: ab ipſius enim iuſtitia, ſeu plenitudine promanat iuſtitia noſtra, vt riuuli ex fonte: quemadmodum autem riuuli aqua, fontis aqua dicitur, & riuuli: ita noſtra iuſtitia, noſtra eſt, & ab ipſo Chriſto dimanat: neque hoc eſt Chriſto domino derogare, ſed omne noſtrũ bonum

bonum illi adſcribere: vt qui per dominum,&in domino iuſtitiam nos habere fatemur. Sed ad rem redeo. Poteſt & alter ſubeſſe ſenſus, videlicet vt exprimat, quibus verbis iurabit, & Deum confitebitur omnis lingua. Certè per Iehoua dixit mihi, id eſt, dicet abſque dubio, quando iurauerit, per Iehoua, per IESVM Chriſtum, ita omnes in mei gratiam dicēt: nam illud, mihi, vel Hebræo more redundat: vel valet, in gratiam mei. Dicent etiam; Iuſtitiæ, & imperium ad eum venient, id eſt, ipſius eſt iuſtitia, ſeu laus iuſtitię, & ipſius eſt imperiū, vt ſit expoſitio eius, quod dixerat, Mihi curuabitur omne genu. dum enim cōfitemur Chriſtum dominum in cælis eſſe, in dextera Dei ſedentem; eum iuſtum, & penes ipſum eſſe imperium confitemur. vnde Paulus Phil.2. hęc duo cōiunxit, vt in nomine IESV omne genu flectatur, & omnis lingua confiteatur; quia Chriſtus eſt in dextera Dei patris. & dominus in euāgelio Ioannis exponens, de quanam iuſtitia ſpiritus ſanctus conuinceret mundum, ait; Ego ad patrem vado, & iam non videbitis me. Cōuincet, inquit, mundū & apertè confirmabit, me iuſtū fuiſſe, & regnum ſpiritale auſpicaturum, in cælum me recepiſſe. Verti autem, *Veniet*, nam in heb. ſingulare eſt יבוא, & conſtruitur cum nomine עז, id eſt, firmitudo, robur, regnum, imperium. neque diſtinctio Rabinorum me moratur. אך autē verti, certè. nam initio orationis eſt affirmatiua particula, vel aduerſatiua: vulgatus pro illatiua accepit cū Græcis, vt in loco Pſal. Et dixi; ergo ſine cauſſa iuſtificaui &c. vbi affirmātis quoque eſſe poteſt. Eſt quoque in his verbis alius ſenſus haud abiiciendus, vt hic verſus ſit pars iuramēti: dicit itaque Ieſaias; Profectò Iehoua dixit, per Iehoua; (nā hoc eſt per ſemetipſum iurare) mihi ſunt iuſtitiæ, & imperium, id eſt, ego ſum iuſtus, & iuſtificans, vt inquit Paulus; Extra me nō eſt iuſtitia, neque iuſtificatio: quem ego non iuſtum pronuntiauero, nō eſt iuſtus: cui non imputauero peccatum, iuſtus, & beatus eſt. meū quoque eſt imperium, & regnum, omniſque poteſtas, vt auferre regnum, & dare, cui voluero, poſſim. An non ſunt iſtæ voces domini IESV Chriſti, qui ſibi datam vniuerſam poteſtatem poſt reſurrectionem dicit, in cælo, & in terra? iuxta quam concedit diſcipulis, vt quorum remitterent peccata, remiſſa forent? certè ipſius ſunt iuſtitiæ, & imperium. Quæ autem ſequuntur, verba ſunt prophetæ, quæ ita verti poſſunt; Ad ſe adducet, & pudefient omnes, qui excandeſcūt in eum, vel exardeſcunt in eum: qui repugnāt, qui rebelles ſunt: quod in die iudicij futurum manifeſtum eſt: quamuis ſit & in hac vita confuſio, quæ adducit gloriam. ſed nō videtur de hac eſſe ſermo. de electis enim ſequitur per antitheſim, In Iehoua iuſtifi-

iuſtificabuntur &c. quod autem יבוא, ac ſi eſſet in hiphil, verbo adducendi reddidi, ne cuiquam mirum videatur: nam Hebræi interdum verbis primæ, pro tertiæ vtuntur: & in hoc ipſo verbo iam exempla ſuprà vidimus. Congruit autem hæc ſententia cum illis verbis domini in euangelio Lucæ in parabola, in qua dominus, vt rex introducitur: Poſt quem tamen abeuntem ciues eius, qui eum oderunt, legationem miſerunt, dicentes; Nolumus hunc regnare ſuper nos. at quando rediit, dixit; Inimicos meos illos, qui noluerunt me regnare ſuper ſe, adducite ad me, & interficite ante me.

In domino iuſtificabitur: aduerſarij pudefient: at Iſraelitæ iuſtifi- 25
cabuntur, id eſt, iuſti pronuntiabuntur, vt nemo condemnare audeat, quem Deus iuſtificat, ſeu abſoluit, vt eſt apud Paulum. idem autem eſt, Deum abſoluere, ſeu iuſtificare, & in Deo iuſtificari, ſeu per Deum. at iuſtificati per Deum, quî fieri poterit, vt non laudentur? certè neque ipſi aduerſarij laudes eorum reticere poterunt, cùm viderint eos, quos hîc deridebant, inter filios Dei computari, & ſortem cum Angelis Dei accipere. Per vniuerſum verò ſemen Iſrael intellige, non filios carnis, ſed promiſſionis, & fidei. Adde, quod infinita quoque multitudo Iſraelitarum, etiam ſecundum carnem ad Chriſtum, & regnum eius pertinet, & his nouiſſimis diebus quotidie ex Iſraelis ſemine plurimi ſaluantur. adimpletur enim illud Pauli, Cùm ingreſſa fuerit plenitudo gentium, tunc omnis Iſrael ſaluus fiet. Iam plenitudo gentium intrauit, iamq́ue plurimi Iſraelitę cum eis, & poſt eos ingrediuntur, vt non alia illorum conuerſio fortè exſpectanda videatur, quàm quæ quotidie fit.

CAPVT QVADRAGESIMVMSEXTVM.

Noua.		Vetus.
INcuruatus eſt Bel: repandus fuit Nabo: animal, & iumentum habuerunt idola eorum, geſtamina veſtra impoſita: onus ad laſſitudinem.	1	*COnfractus eſt Bel: cõtritus eſt Nabo: facta ſunt ſimulacra eorum beſtiis, & iumentis: onera veſtra graui pondere vſque ad laſſitudinem.*
Repãda ſunt, incuruata ſunt pariter, non potuerũt facere euadere onus, & anima eorum in captiuitatẽ iuit.	2	*Contabuerũt, & contrita ſunt ſimul: non potuerunt ſaluare portantẽ, & anima eorũ in captiuitatem ibit.*
Attendite ad me domus Iacob, & vniuerſi reſidui domus Iſraelis, impoſiti ab vtero, geſtati à vulua.	3	*Audite me domus Iacob, & omne reſiduũ domus Iſrael: qui portamini à meo vtero, q̃ geſtamini à mea vulua.*
Et vſque ad ſenectutem ego ipſe,	4	*Vſque ad ſenectam ego ipſe. &*

Noua.		Vetus.
& vſque ad canitiē ego portabo: ego feci, & ego leuabo, & ego portabo, & euadere faciam.		vſque ad canos ego portabo : ego feci, & ego feram : ego portabo, & ſaluabo.
Ad quem aſſimilatis, & confertis, vt ſim ſimilis?	5	Cui aſſimilaſtis me, & adæquaſtis, & cōparaſtis me, & feciſtis ſimilē?
Qui abiiciunt aurum ex loculo, & argentum in ſtatera ponderāt: & mercede conducunt conflatorem, & faciunt Deum: flectunt ſe, quin proſtrati ſupplicant.	6	Qui confertis aurum de ſacculo, & argentum ſtatera ponderatis, conducentes aurificem, vt faciant Deum: & procidunt, & adorant.
Leuant illum ſuper ſcapulam: & portant illum, & reponunt illum in loco ſuo, & ſtat, à loco ſuo non diſcedit. inſuper exclamāt ad eum, neque reſpondet: ab anguſtia ipſorum non ſaluat eos.	7	Portant illum in humeris, geſtantes, & ponentes in lo:o ſuo, & ſtabit, ac de loco ſuo non mouebitur. ſed & cùm clamauerint ad eum, non audiet : de tribulatione non ſaluabit eos.
Recordemini huius, & viriliter agite: reducite trāſgreſſores ſuper cor.	8	Mementote iſtud, & confundimini: redite præuaricatores ad cor.
Recordamini priora à ſæculo, quia ego Deus, & non amplius Deus, & nihil ſicut ego.	9	Recordamini prioris ſæculi, quoniam ego ſum Deus, & non eſt vltrà Deus, neque eſt ſimilis mei.
Annuntians à principio poſtremum, & ab initio, quæ nō facta ſunt, dicens, Conſilium meū firmum erit, & omne beneplacitum meū faciam.	10	Annuntians ab exordio nouiſſimum, & ab initio, quæ nec dum facta ſunt, dicens: Conſilium meum ſtabit; & omnis voluntas mea fiet.
Vocans ab oriente agmen auium, à terra longinqua virum conſilij mei; & locutus ſum, & adduxi iſtud: cogitaui, & faciam ipſum.	11	Vocans ab oriēte auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ. & locutus ſum, & adducam illud : creaui, & faciam illud.
Attendite ad me robuſti corde, procul remoti à iuſtitia.	12	Audite me duro corde, qui longè eſtis à iuſtitia.
Appropinquare feci iuſtitiā meā, non elongabitur, & ſalus mea non tardabit: & dabo in Tcion ſalutem, Iſraeli decorem meum.	13	Propè feci iuſtitiam meam, non elongabitur : & ſalus mea non morabitur : dabo in Sion ſalutem, & Iſraeli gloriam meam.

1 CONFRACTVS eſt &c. vbi Chriſtum regnaturum dixit, erepturūque ſuos è captiuitate peccati, cuius typus erat Cyrus; iam idolis, quorum cultum religio Chriſtiana abegit, inſultare videtur propheta: cuius rei etiam captiuitas deorum Babyloniorum

niorum typus erat. vulgatus confractum dixit, pro incuruatum: nam tunc idola,quæ nec iuncturas,neq; flexibile dorſum,neq; genua habent,incuruari dicuntur,quando confringũtur. Hoc idem verbum vulgatus Geneſ.49.verbo requieſcendi reddidit; Requieſcens accubuiſti,vt leo:& Num.24.verbo accubandi:ſuprà tamen cap.10.verſ.4.verbo incuruandi propriè reddidit, & ſuperiori capite verſ.13.Notum autem eſt, Bel fuiſſe idolum Babyloniorum: hoc Ninum aiunt erexiſſe,vt patrem ſuum mortuum,pro Deo colerent.vide Dan.14. De Nabo quoque nihil certi afferunt, niſi ꝙ ex hoc loco idolum aiunt fuiſſe apud Babylonios: ciuitatẽ eiuſdem nominis in terra Moab ſuprà, & in Ierem. habes, & in libro Num.ceſſiſſe in ſortem filiis Ruben Nebo cũ aliis ciuitatibus,quę erat in regno Seon regis Amorrhęorum,& Og regis Baſan. Num.32.& 33. Nabo autem Babyloniorum nuſquam,niſi hoc loco legitur. *Contritus eſt.* verbum קרס ſequenti verſu vulgatus reddidit, Contabuerunt:neque alibi legitur in ſcripturis.ex nomine autem deriuato,& contextu videtur habere cognationem cum verbo incuruandi.Quia verò idola ex auro, vel argento erant, quæ Medi, & Perſæ milites,non vt colerent, ſed ad alios vſus deferebant,ea, vt melius deferri poſſent,ex parte contũdebant; iccirco verba flectendi, contorquendi, ſeu incuruandi illis tribuit propheta: quæ verba,ſi rebus viuis adaptantur,dolorem notant, quem fortè irriſoriè illis tribuit propheta,ſicut mox animæ eorum mentionem facit. *Facta ſunt ſimulacra eorum &c.* vel fuerunt beſtiis & iumentis ſupp. impoſita: vel fuerunt iumentis, id eſt, iumenta ea habuerunt,& in poteſtate iumentorum fuerunt, veluti ſors eorum. *Onera veſtra graui pondere &c.* ſenſus idèm eſt: ego tamen Hebræa ad verbum reddidi; Geſtamina veſtra impoſita ſupp. fuerunt, onus ad laſſitudinem,ſeu defatigationem, id eſt valde oneroſa. videtur autem eſſe ſermo,vel ad ipſa idola, vel ad ipſos idololatras: & geſtamina vocat ipſa idola,ad geſtandum aptata.

Contabuerunt,& contrita ſunt: de his duobus verbis dixi verſu ſu- 2
periori,& ni fallor hìc ad iumenta referenda ſunt, quòd iumenta repanda facta ſunt,& incuruata ſunt pariter cum ipſis idolis, & ſub onere corruerunt:neque onus ipſum à ſe potuerunt excutere: hoc enim vocat hebraiſmus, facere euadere: non tamen abiicio ſenſum vulgati,quòd idola confuſa, & in onus aptata non potuerunt ſeruare portantem,vt ſaluare onus, ſit facere,vt iumenta non deficerent: vt hoc ſit ſaluare portantem. *Et anima eorum*.hoc de ipſis idolis interpretantur, quibus per irriſionem tribuitur anima. poſſumus etiam,neque ineptè,ſic locũ reddere, & anima ipſorum

cum captiuitate abiit, quòd iumenta ſub onere animam efflarent: atque ita ſimul cum rebus abductis auferatur, abeat, recedat, atq; euaneſcat. ita enim interdum accipitur verbum הלך, id eſt, abiit, vt Pſal. 109. Sicut vmbra, cùm declinat, abij: neque ſale caret hic ſenſus; eſtq́ue ſatis planus: quaſi iumenta, ſicut ipſa idola incuruata ſint, & pariter cum ipſis reflexa, corruerint, & ipſorum anima ſimul cum ipſis abierit, & euanuerit, quaſi ſortem idolorum, ſorti iumentorum comparet. O bellos deos, qui ſic auferuntur, & euaneſcunt!

3 *Audite me*: id eſt, accommodate animum iis, quæ à me dicuntur: quaſi dicat, videtis, quid acciderit diis gentium, quàm infirmi ſint, vt hominum, ac iumentorum opera indigeát? audite iam, quid dicam, Vos inquam, non quorum opera ego indigeo, ſed qui ſine me nihil eſtis, immo quos tanquam filios, ego mihi aſſumpſi, humeriſq́ue meis impoſui, ab eo iam tempore, quo geniti fuiſtis; quosq; gero in brachiis meis, ex eo tẽpore, quo in lucẽ editi eſtis, id eſt quorum amantiſſimè curam gero, iam ex tempore, quo eſſe cœpiſtis, à tempore Abrahæ, Iſaac, & Iacob. Quæ autem vult, vt attenderent, infert verſ. 5. & ſequentibus, inſerta hac pulcherrima antitheſi, qua oſtendit, quantum præcellat diis gentium: illi portantur &c. ego vos porto, nutrio, alo tam in iuuenta, quàm in decrepita, libero, & ſeruo &c. *Reſiduum domus &c.* ad eos eſt ſermo, qui ex vaſtatione Chaldæorum ſuperfuerunt, qui fuerunt typus ſanctarum reliquiarum, quæ ſuperfuerunt ex infidelitate, quæ tempore Chriſti inundauit vniuerſam Iudæam. *Qui portamini à meo vtero*: ita vertendum contendit Hieronymus in commentariis in hunc locum: ego verò tanto viro cõtradicere quî audeam? accepit ille iod in voce מני pro pronomine affixo, quaſi ad verbũ dicendũ eſſet, Qui portamini à me vtero, id eſt, à meo vtero: idem in ſequenti membro: quam interpretationem nemo meritò improbabit. verùm cùm videamus in pleriſque locis præpoſitioni מן addi iod paragogicum, vt ſuprà 30. verſ. 11. & Iud. 5. & Pſ. 44. & 78: rectè etiam verti poteſt, Impoſiti ab vtero, geſtati à vulua. nam ſequitur, quòd vſque ad canos portaret &c. *Qui portamini*: ſuprà verſ. 1. dixi geſtamina: erat enim femininum: hic verò eſt participium maſculinum, à verbo עמס, id eſt, impoſuit, ſupp. onus. eſt ergo ſenſus, quòd ab ineunte ætate non permiſerit eos pedibus ſuis ambulare, ſed humeris ſuis eos impoſuiſſet. Fortè meminit eductionis ex Aegypto. nam tunc dicitur dominus eos portaſſe, ſicut nutricius, &c ſequens verſus hunc ſenſum explicat.

4 *Vſque ad ſenectam &c.* ego ipſe, qui veſtri curam geſſi à pueritia, ſeu

ſeu primis annis,& tanquam puerulos in ſinu meo foui; non ſicut matres, quæ vbi nati creuerint,à ſe curam illorum ablegant,atque ab ipſis vicem exſpectant: vos ego, vbi in viros creuiſſetis,nequaquam abieci,quin vſque ad ſenectam vos baiulabo, vosque fouebo,& ad decrepitam vſque ætatem eodem ſtudio proſequar.Hæc de populo illo,ſeu eccleſia Iudæorum intellige, in patribus,rudibusq; principiis.In Aegypto,& deſerto, tanquam paruulos aluit: ſub Dauide,& regibus , iam viros factos non deſeruit: cùm etiam iam,veluti ad ſenectutē tenderet reſpub.illa, & in captiuitatē abirent; illorum memor,prophetas excitauit,qui conſolarentur eos, ac tandem ex captiuitate eduxit, cùm iam de eorum rebus actum eſſe videbatur.Hæc eſt ſumma votorum piorum hominum,videlicet ne à Deo deſerantur: ſed qui de ventre matris eorum curam geſſit,vſque ad ſenectam,& ſenium ab eo ſuſtenrentur , ſicut non vno loco Dauid petebat.Sed nūquid nos Chriſtiani minus dilectā eccleſiā Chriſtianorū Deo,quàm fuerit Iudæorū, exiſtimabimus? immo verò non vna,eademq; fuit ſemper?putabimus ne, ꝙ in his miſerrimis temporibus dilectæ ſuæ obliuiſcatur, rerumq; noſtrarum non habebit rationem?bono animo ſimus fratres , vſq; ad finem ſæculi nobiſcum eſt,& poſt tempeſtatem tranquillum faciet: & in tanta rerum perturbatione, atq; eccleſię ſuæ iactatione ſcio, quòd miſericordiæ recordabitur,neq; obliuiſcetur miſereri Deus. *Ego feci*: ego eos procreaui,editos in lucem leuaui, atque portaui. quare & euadere faciam,eripiam,atque liberabo: vt ſit expoſitio eius , quòd præceſſit ; ꝙ à ventre portaſſet , & vſque ad ſenectam geſtaret,vt ex beneficiis,quæ hactenus experti fuiſſent, ſpem firmam conciperent,nō eos captiuos deſereret . vnde ſicut ex aliis infinitis locis habemus,optima ſpei,ſeu fiduciæ alendæ fomenta, eſſe præteritorum beneficiorum in nos à Deo noſtri amantiſſimo collatorum recordationes.

Cui aſſimilaſtis me. indignationem continet hæc interrogatio; 5
animosque Iudæorum acriter perſtringit emphaſi pronominis, me,& cui,quaſi dicat;Si ſic ſe res habet, vt tam humilis ſit idolorum omnium condicio ; ſi ſtipites ſunt, & trunci , & immobiles quædam ſtatuæ;ego verò feci vos,educaui,geſtaui in ſinu,& veſtri curā gerens,ab vniuerſis malis vos eripui , & ſpes eſt,ꝙ deinceps eripiam;cui nam rei me ſimilem feciſtis? aut facietis, id eſt,facere ſoletis? Hoc tempus illud reſpicere videtur,quo abductis in captiuitatē ab Aſſyrio decē tribubus reliqui Iudęi nequaquā ab idololatria abſtinebant:ob quam , & alia ſcelera grauiora , q̃ fuerunt Iſraelitarum , vt eſt apud Ezech. etiā illis imminebat captiuitas:

mihi enim veriſimile ſit, eo animo Ieſaiam toties in idololatriam inuehi ante captiuitatem Babylonicam, ne in tanta Iudaicarum rerum deiectione, & Babylonicarum proſperitate animis cederēt, à fideque exciderent, & ad cultum deorum prolaberentur. quo etiam conſilio non ſolùm eductionem, liberationemq; illorū prędicebat, ſed Babylonis quoq; euerſionem, quam ipſorum, qui eo tempore erant victores, dij non poſſent auertere. *Et ſimilem feciſtis:* hebr. & ſimilis ero, id eſt. cui me adæquaſtis, cum quo mihi poſſit cōuenire? hæc enim eſt vis verbi דמה, vt admonui primo capite.

6 *Qui confertis aurum &c.* hebr. participium eſt à verbo זול, id eſt, abiecit, vt rem vilem: Thren. 1. Omnes, qui honorauerūt eam, abiecerunt eam. quia autem ſequitur tertia perſona, reddere poſſumus; Qui abiiciunt, id eſt, profundunt, vt rem vilem, aurū &c. habet autem hoc in loco haud mediocrē vim hæc variatio perſonarum: cùm enim quaſi exprobrantes, percunctamur, ſi rem valde indignam ducimus, non exſpectata reſponſione, veluti ex quadam animi impotentia, ad alios nos conuertimus, rem, vt ſe habet, narrantes, vt quàm iuſtè expoſtulationem ſuſcipiamus, ſimul nobiſcum videant, & incuſent. *Argentum in ſtatera:* hanc ponderationem accipe, non quòd in pretio decipi timerent, ſed vt certi ponderis Deum acciperent. nam, quòd profunderent aurum, paullò antè obiecerat.

7 *Portant illum.* rem, prout gerebatur, exponit. *In loco ſuo:* hebr. ſub ſe, vel pro ſe: quod Latini, in ſuo loco vertunt. *Sed & cùm.* ego Hebræa expreſſi: illud autem vau, pro aduerſatiua videtur accipiendum; ſed non reſpondet, neque ſeruat &c.

8 *Mementote illud:* nempe quòd opera hominum ſint idola, neque poſſint opem ferre. *Et confundimini:* credo locum deprauatum in verſione vulg. legendumque fundemini, id eſt, tanquam fundamenta in corde ponite, id eſt, alta mente reponite. nam ſuprà cap. 16. nomen geminatum dixi, ex quorundā opinione ſignificare fundamenta: vbi vulg. pro lætantibus accepit. ego quia à nomine איש deductum exiſtimo, dixi, viriliter agite, id eſt, tanquam viros vos gerite, ne hac in re vos decipi ſinatis, vt feminæ &c. *Redite ad cor.* verbum eſt in hiphil, id eſt, reducite ad cor: reuocate, neque patiamini mente excidere, quòd vos fecerim, & portauerim: idola verò hominum opera indigeant. Fauet hic locus illorū conſilio, qui beneficia domini iugi memoria recolere præcipiunt, quòd plurimum momenti ad vitam rectè inſtituendam, & animum in fide ſtabiliendum, & cor amore inflammandum, in meditatione ſitum eſſe intelligant. huc quoque facit, quod ſequitur:

Recor-

Recordamini prioris ſæculi: ad verbum, priora à ſæculo, vel anti- 9
qua à ſæculo, à multo tempore, id eſt, reuocate ad memoriam,
quæ antiquis temporibus geſta ſint, [& videbitis] quòd ego tan-
tùm ſim Deus &c. *Neq; eſt ſimilis* mei, vel nihil ſicut ego. hanc, qui
imo pectore reconderet veritatem, nequaquam poſt vanitates va-
garetur, ſed potius hoc vnum bonum quęreret, in quo ſunt omnia
bona. Ad commendandam hanc collationem facit hiſtoria, quam
narrat Euſebius de Gregorio Neocęſarienſi, & ſacrificulo Apolli-
nis: apud quem in alpibus in fano Apollinis hoſpitatus fuit Gre-
gorius, & iuxta prouerbium, Purpura circa purpurã diiudicãda eſt.

Annuntians &c. vel ex hoc agnoſcetis me ſolum Deum, qui quæ 10
futura erant poſt multa annorum millia, ſtatim ab initio mundi
prædixerim, vt cùm ſemen mulieris dixi cõtriturum caput ſerpen-
tis, & multa huiuſmodi. *Quæ nec dum facta ſunt*: hebr. quæ non fa-
cta ſunt, ſed nouiſſimis temporibus adhuc fient. *Dicens*: vel qui di-
co; Conſilium meum ſtabit &c. quod exponit ſuo more; & omne
beneplacitum meum faciam: hoc ſolius Dei eſt: omnia, quæcun-
que voluit, fecit. quia dixerat, prædixiſſe ſe, quæ non dum facta
eſſent. hoc addidit, ne quis dubitaret futura.

Auem. עיט nomen eſt collectiuum, & ſignificat turbam auium 11
feralium, ab עיט, id eſt, inuolando celeriter, & cum impetu,
more auium rapacium. quo verbo vtuntur ſerui Nabal, quando
retulerunt, qualem ſe Nabal exhibuiſſet ſeruis Dauidis, inuolauit
in eos 1. Sam. 25. vulgatus auerſatus eſt eos, ſuprà 18. verſ. 6. Gen.
15. & Iob 28. collectiuè videas capi: & Ierem. 12. comparat Iu-
dæos auibus rapacibus: inſinuãs, quòd ſicut illi, quaſi agmen auiũ
feraliũ inuolabant in dominũ; ita quoq; hoſtes eorũ, quaſi agmen
auiũ feralium ſanguine tinctarũ, inuolaturi erant in eos. nam pręce-
ceſſit, quòd quaſi leo dediſſent contra dominũ vocem ſuam: ergo
hic non pro Cyro, ſed pro exercitu eius ex Medis, & Perſis capi po
teſt. In ſecundo autem mẽbro Cyrum virum voluntatis ſuæ, ſeu cõ
filij ſui vocat, vt poſſit ſumi hic verſus veluti expoſitio pręcedẽtis.

Duro corde. אב ירי לב robuſti corde, ſeu validi, id eſt, qui cor 12
habetis indomitum. neque eſt, qui vos ab eis, quę concupiſcitis
retrahat: iſti enim ſunt, qui dicebant, poſt cogitationem cordis
noſtri ibimus &c. Qui autem huiuſmodi ſunt, longè abſunt à
iuſtitia: reſiſtunt enim diuinis motionibus, & contumeliam fa-
ciunt ſpiritui ſancto. Similis phraſis eſt Pſal. 76. Spoliati ſunt
robuſti corde.

Prope feci. appropinquatio Dei, & iuſtitiæ, ac ſalutis, idem ſunt, 13
ſicut ſalus noſtra, & gloria Dei: quamuis autem votis hominum,

qui hæc importunè, curioſè & quaſi ſine fide exoptant (vt ſuprà expoſuimus) dicentes; Rorate cæli deſuper. &c. durè reſponderit, vt ſibi hanc curã relinquerent &c. nõ potuit ſe tamen continere, quin ipſis rebellibus, & incredulis apertè iam dicat, propè eſſe &c. Quæ quomodo & Cyro, & Chriſto aptentur, iam ſuprà diximus: ante dominum autem quingenti, aut ſeptingenti anni ſunt, ſicut dies heſterna, quę præteriit. adde quòd qui in Chriſtum venturum, qui ab ipſis prædicebatur, credidiſſent, eiq́ue adhæſiſſent, eam ſalutem conſequuturi erant, quam qui viderunt & crediderunt. Suprà verò admonui, quare iuſtitia, quam Chriſtus contulit, dicatur iuſtitia Dei. dicitur autem eius iuſtitia, ſicut ſalus noſtra dicitur, eius ſalus, ne nobis inſultent hoc loco Lutherani.

CAPVT QVADRAGESIMVMSEPTIMVM.

Noua.		Vetus.
DESCENDE, & ſede ſuper puluerem virgo filia Babylonis, ſede in terra abſque throno filia Chaldeorum: non enim amplius vocabunt te teneram, & delicatam.	1	*DESCENDE, ſede in puluere virgo filia Babylon, ſede in terra: non eſt ſolium filiæ Chaldeorum: quia vltrà non vocaberis mollis, & tenera.*
Accipe molam, & mole farinam; explica faſciam tuã; denuda coxam; reuela tibiam; tranſi flumina.	2	*Tolle molam, & mole farinam; denuda turpitudinem tuã; diſcooperi humerũ; reuela crura; trãſi flumina.*
Reuelabitur nuditas tua; videbitur etiam ignominia tua. vindictam accipiam, & non habebo obuiam hominẽ.	3	*Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum. vltionem capiam, & non reſiſtet mihi homo.*
Redemptor noſter Iehoua *tcebaoth, nomen eius ſanctus Iſraelis.*	4	*Redemptor noſter dominus exercituum, nomen illius ſanctus Iſrael.*
Inhabita ſilentium, & ingredere obſcuritatem filia Chaldæorum: non enim amplius vocabunt te dominam regnorum.	5	*Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum: quia non vocaberis vltrà domina regnorum.*
Efferbui ira ſuper populũ meum: profanaui hereditatem meam, & tradidi eos in manum tuam. non poſuiſti eis miſericordias: ſuper ſenem aggrauaſti iugum tuum valde.	6	*Iratus ſum ſuper populum meum: contaminaui hereditatem meam, & dedi eos in manu tua: non poſuiſti eis miſericordias: ſuper ſenes aggrauaſti iugum tuum valde.*
Et dixiſti; in ſempiternũ ero domina: inſuper non poſuiſti hæc ſuper	7	*Et dixiſti; In ſempiternum ero domina: non poſuiſti hæc ſuper cor*
cor		*tuum*

Noua.		Vetus.
cor tuū .non es recordata poſtremi tui.		tuū: neq; recordata es nouiſſimi tui
Et nunc audi hoc delicata,quæ ſedes fiducialiter, dicens in corde tuo; Ego, & nihil vltra: non ſedebo vidua,neque experiar orbitatem.	8	Et nunc audi hæc delicata, et habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo; Ego ſum & non eſt præter me amplius:non ſedebo vidua, & ignorabo ſterilitatem.
Et veniūt tibi duo hæc cito in vno die orbitas,& viduitas, ſecundū integritatem ſuam venerunt ſuper te, in multitudine præſtigiatorum tuorum, in condenſatione aſtrologorum tuorum valide.	9	Venient tibi duo hæc ſubito in die vna,ſterilitas,& viduitas, vniuerſa venerunt ſuper te,propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiem incantatorum tuorum, vehementem.
Et fiduciam habuiſti in malitia tua.dixiſti; Non eſt,qui videat me. Sapientia tua, & ſcientia tua ipſa ſeduxit te:et dixiſti in corde tuo,Ego, & nihil vltrà.	10	Et fiduciā habuiſti in malitia tua: & dixiſti;Non eſt, qui videat me. Sapientia tua,et ſcientia tua hæc decepit te:& dixiſti in corde tuo; Ego ſum,& præter me non eſt altera.
Et veniet ſuper te malum, cuius auroram ignorabis: & cadet ſuper te euentus, quem non poteris placare: & veniet ſuper te repentè tempeſtas, quam ignorabas.	11	Veniet ſuper te malum,& neſcies ortum eius: & irruet ſuper te calamitas,quam non poteris expiare: veniet ſuper te repentè miſeria, quam neſcies.
Subſiſte nunc cum aſtrologis tuis, & cum multitudine præſtigiatorum tuorum, cum quibus laboraſti à iuuentute tua.forſitan poteris ſubleuamen accipere,forſitan præualeſces.	12	Sta cum incantatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum, tuorum,in quibus laboraſti ab adoleſcentia tua,ſi fortè quid proſit tibi, aut ſi poſſis fieri fortior.
Conſumpta es cum multitudine conſiliorum tuorum.ſubſiſtant, quæſo,& ſaluent te coniectores cæli, qui attenti oculos præfigunt in ſtellas, & ſcire faciunt ad vnationes: ex quo venient ſuper te.	13	Defeciſti in multitudine conſiliorum tuorum:ſtent, & ſaluent te augures cæli,qui contemplabantur ſidera, & ſupputabant menſes, vt ex eis annuntiarent ventura tibi.
Ecce fuerunt, veluti quiſquiliæ. ignis combuſſit eos: non eripuerunt animas ſuas è manu flammæ: non eſt pruna ad calefaciendum: focus ad ſedendum coram eo.	14	Ecce facti ſunt quaſi ſtipula: ignis combuſſit eos: non liberabunt animam ſuam de manu flammæ:nō ſunt prunæ,quibus calefiant;nec focus, vt ſedeant ad eum,
Tales fuerunt tibi[cum]quibus laboraſti,negotiatores tui, à iuuentute	15	Sic facta ſunt tibi, in quibuſcunque laboraueras: negotiatores tui ab

Noua.	Vetus.
tua ſinguli ad tranſitum ſuum errarunt.non eſt,qui ſaluet te.	*adoleſcentia tua, vnuſquiſq; in via ſua errauerunt.nō eſt, qui ſaluet te.*

1 APERTIVS iam hîc de calamitate Babylonis diſſerit:quandoquidem illa ſalus per Cyrum, quæ typus erat ſalutis per Chriſtum,non niſi vaſtato Chaldæorum regno aduentura erat.alloquitur autem Babylonem,quaſi reginam quampiam,quę plena deliciis,ac multo luxu,magnaq; ſuperbia, quæ imperantes feminas comitari ſolet, regnorum habenas moderaretur. *Deſcende &c.* vnde deſcendit,vide apud Danielem; Deus cęli dedit tibi imperium &c.captiuarum autem ancillarum condicionem reſpicit. *Virgo.*virginem vocat,quòd poſtquam in illam amplitudinē imperij perueniſſet,nunquā alterius regis potentiæ ſuccubuiſſet. *Mollis, & tenera.* famuli, domeſtici, familiares, atque amici, nunquam non adulationi ſeruientes,ea,quę quidquam moleſtiæ,aut laboris afferre poſſunt,à regibus, & principibus, pręſertim feminis, abigunt; molliciem,ac teneritudinem prætexentes,ipſisq; interdum principibus ſubiraſci videntur, quòd ſibi non parcāt,neq; ſuas vires metiantur. huc alludere videtur propheta, quòd non ſit iam, qui Babylonis vicem doleat, quòd in ſortem ſeruorum tranſierit. quare laborioſas operas illi iniungit,dicens;

2 *Tolle molam &c.* hoc quoque extremæ eſt ſeruitutis,vt notum eſt captiuis apud Mauritanos:id quod apparet ex Exod.à primogenito Pharaonis,qui ſedet in ſolio eius, vſque ad primogenitū ancillæ quæ eſt ad molam. vide Iud. 6. *Denuda turpitudinem.* controuerſum video apud ipſos Rabinos, tam de forma huius nominis צמת, quàm de eius ſignificatione.ſunt, qui velamen dicunt ſignificare ex tenui materia; quo orientales feminæ vtūtur, quo ab vmbilico ad pedes vſque proteguntur. ergo vulgatam editionem ad hunc modū poſſumus interpretari,vt ſenſum,nō verba reddiderit; Denuda turpitudinem,non ꝙ צמת pro turpitudine acceperit: Hieronymus tamen in commentariis affirmat ſignificare pudēda. ſed non video,quo pacto iſtæ interpretationes conueniant loco canticorū 4. vbi capiti tribuitur.ob quem locum alij Hebręi pro velamine capitis accipiunt. ego cùm nihil certi habeam, inter tam varias ſententias,quantum ex locis ſcripturæ & ex etymologia nominis poſſum conijcere, exiſtimo voce generica eſſe reddendum, faſcia,vel altera ſimili.& quidem ſi membrum iſtud ad ſequentia pertineat, pro velamine partium inferiorum accipio: ſin præcedētibus,de ornatu capitis,cuius vſus fuerit nobilibus feminis,aut

pecto-

pectoris:nã & Græci operimentum interpretati ſunt. *Humerum.* vocem quoq; שבל variè reddunt interpretes;quæ nuſquã niſi hic reperitur.certè cognatæ voces fluxum,aut protenſionem notant. vt ſemitæ nomen & calami frumenti . vide ſuprà cap.17. ergo videtur poſſe accipi pro parte illa, quæ excurrit à coxendice vſque ad talos . Alludit autem ad eos,quibus per aquas eundũ eſt: qui eam corporis partem denudant,quam aquæ madefacere poſſunt.Babylonij autẽ tranſituri erant Tigrim,aliaq; flumina,vt in Perſidẽ captiui abirent:quæ in morẽ ſeruorum pedibus ſuis traijcere oportebat.quæ omnia figuratè dicta intelligito,pro humili ſeruorum,ac captiuorum condicione.

Ignominia tua. nomen Hebræis nuditatem propriè notat : quo 3
nomine eam corporis partem notant, quam ignominioſum eſt denudare. Exod.28.Leuit.18.&c.quare non malè ignominiã dixit vulgatus.nã & Paulus de his partibus verba faciens,eas nos abundantiori honore circũdare dixit &c. *Non reſiſtet mihi homo*. ſenſum vertit vulgatus eleganter: hebr. non obuiam habebo hominem . obuiare enim pro interpellare vſurpant Hebræi. Geneſ.23. Ruth.1. infrà 59. Admiratus eſt, quòd non eſſet occurrens &c. vindictam autem capere ſine occurrente, eſt modis omnibus iræ, atque animo ſatisfacere. Nõ ſunt verò inter infideles,qui obuiam eant domino percutere volenti: at inter fideles nunquam deſunt, qui ſeſe opponant;non nulliq; reperiuntur, qui (vt loquitur ſcriptura)conſurgant,&teneant dominum. vide infrà cap.59.

Redemptor noſter : apoſtrophe eſt piorum , qui non poſſunt ſe 4
continere,neque ſpiritum cohibere, quin Deum laudent,cùm audiunt vltionem de Babyloniis pleniſſimè capiendam . non enim minus grata erat redemptio ex captiuitate,quàm vindicta de Chaldæis: vtraque enim gloriam Dei , ac potentiam commendabat. Hæc vota habes expreſſa in Pſal. Super flumina &c. Memineris hoc loco Deum ſe erga Iſraelitas,veluti erga filios geſſiſſe,Babylonios autẽ,ſicut etiam & Aſſyrios,virgã,qua filios percuſſerat, reputare ; quã poſt verbera in ignem mitteret. Notare etiam hoc loco iuuat alia ratione affectum patris in Deo,qui antè quàm Iudæi in captiuitatem eãt, prædicit per prophetas , quod liberandi forent, quaſi nullo modo induci poſſit ad caſtigãdam eccleſiam ſuã Deus niſi ſimul etiam definiret , qua ratione eã liberaret &c. *Nomen eius.* in cantico Mariæ matris dñi ſic legimus; Quia fecit mihi magna, qui potẽs eſt, & ſanctũ nomen eius,id eſt,cuius nomen eſt ſanctũ.

Sede tacens. poſſumus & ſilentium, & tenebras vel ad captiuita- 5
tem referre (nam in obſcuris locis detinentur captiui apud bar-

baros hoſtes) vel etiam ad mortuorum condicionẽ: quibus vtrunque tam in ſacris litteris, quàm profanis tribuitur. Pſ. enim. 94. dicitur; Parum abfuit, quin vicina fuiſſet ſilentio anima mea: & 115. Omnes deſcendentes in ſilentium, vnde & Virg. lib. 6. Aeneidos,

Dij, quibus imperium eſt animarum, vmbræque ſilentes;
Et Chaos, & Phlegethon, & nocte ſilentia latè &c.

Vltrà. hîc rerum humanarum viciſsitudines mente volue Chriſtiane lector, & condicionem hanc Babyloniorum cum ea, ex qua prolapſi ſunt, tecum cogita, vt colligas, quòd Deo, æternisque rebus adhærere, tantummodo ſit ſapere.

6 *Iratus ſum.* quo conſilio Deus aduerſa immittat in ſuos, nempe vt puniendo ad ſanam mentem reducat; quanta etiam miſericordia, vt non ſupra modũ, aut ſupra virtutẽ aggrauemur, in hoc verſu facile eſt videre. ſed primo loco propheta ſignificare vult cauſſas, ob quas euertere vellet Babylonem: nam famæ ſuæ habere rationem videtur dominus, vtpote qui nolit, vt quiſquã poſſit querimoniam inſtituere, quaſi immeritò affligatur. *Contaminaui*, ſeu profanaui. חלל enim in tertia eſt, commune facere: commune autem vocabant Hebræi inquinatum, ſeu immundum, & ſanctitate deſtitutum. profanare itaq; hereditatem, eſt quaſi rem vulgatam, atque communem aliorum violentiæ, & iniuriæ exponere. & hoc eſt, quod ſequitur, *Dedi eam in manum tuam*: erant enim incircumciſi, & immundi Babylonij: Iudæi autem gens ſancta, & populus domini. ſicut enim profanari dicebatur ſacerdos, ſi rem immundam tangebat; ita res ſancta dicebatur profanari, ſi ab immundis tractarentur, præſertim cum iniuria, violentia, ac contumelia. Hic vide, cui adſcribi debeant Turcarum victoriæ, & triumphi de populo Dei, profectò non niſi iræ Dei, quę nunquã, niſi ob ſcelera noſtra efferueſcit. *Non poſuiſti eis &c.* verbo ponendi largiſſimè vtuntur Hebræi. arguit autem Babylonios primo loco crudelitatis, & immiſericordiæ: cuius argumẽtum haud paruum erat ſenum diuexatio: nam ſi ſenes tam malè accipiebant Chaldæi, quid facerent iuuenibus? ergo ſi rationem conſulas, & ſecundum rationem hominibus inditam viuas, canities reuerentiam, ac miſericordiam, etiam à duro milite extorquebit. vide Thren. Ierem.

7 *Et dixiſti &c.* obiicit ſuperbiam, atque arrogantiam, & numinis, ac diuinæ prouidentiæ obliuionem, ſeu ignorantiam, quæ ſeſe ferè comitantur. *Non poſuiſti hæc &c.* nempe, ex indignatione domini in populum ſuum eueniſſe, vt vinceres ipſum, & Iudæam poſſes depopulari; neque tibi in mentem venit, quòd eſſet populus Dei, & hereditas eius. hæc ſi intellexiſſes, atque, vt par erat,

cogi-

cogitaſſes, aliter cum ipſis egiſſes. *Nouiſſimi tui*. in hebr. eſt pronomen tertiæ perſonæ feminini generis, ſicut mox verſu ſequenti dixiſti in corde tuo. hebr. ipſius. & manifeſtum eſt ad Babylonem eſſe ſermonem. quare vulgatus in pronomē ſecundæ vertit, ſicut etiam docti Hebræi, quaſi ה interdum ſeruiat ſecundæ perſonæ. quare Babylonem incogitantiæ arguit, quòd quæ tandem ſibi euentura eſſent, non attenderet. Hæc eſt imprudentia filiorum huius ſęculi, & infidelium, vt ſi in futurū proſpiciant, nunquam ſibi, niſi læta promittant. Verùm enimuero ſi Babylonij ea, quæ de populo Iſrael audierant, & quanta in eorum gratiam dominum feciſſe ex fama cognouerāt, ad memoriam reuocaſſent; ſimul quoque ſi in eos ſęuirent; & illi ad Deum reuerterentur, rerum vices ſperare potuiſſent.

Audi delicata; deliciis dedita, ſeu deliciis affluens, imperium, & 8
ſuperbiam, & futurorum incogitantiam quî fieri poteſt, vt non ſequatur vita voluptaria? adde, quòd vice verſa ipſæ etiam delicię cor auferunt, & inſipientes reddunt homines. *Et non eſt præter me amplius*. ſenſum aptè reddidit vulgatus interpres. Nihil eſt in toto orbe, quod quis deſideret videre, vbi me viderit: in me eſt ſumma totius elegantiæ, pulchritudinis, diuitiarum, ac totius denique felicitatis &c. Solius certè Dei fuerit hæc dicere (vt ſuprà non vno loco vidimus) qui vnus omnia habet, & ſolus ſufficit & ſibi, & omnibus, in quocunq; autem alio intolerabilem arrogantiam continent, ſed non durabit. *Sterilitatem*. duo ſibi non defutura promittebat, non amiſſuram ſe vnquam regem legitimum, ac Chaldæum; (huc enim videtur referenda viduitas) & ſemper populi & ciuium refertiſſimam fore. hi enim ſunt, veluti filij, ſine quibus videntur ciuitates ſimiles matribus, quæ orbantur filiis. שכל enim non tam ſterilem eſſe, quàm orbatum notat. Geneſ. 27. Quare orbabor ego vtroque veſtrum vno die &c.

Venient. Vulgatus coniunctionem omiſit, quæ, ni fallor, aut 9
auerſatiuam, aut illatiuam vim habet. At venient, vel Venient igitur duo &c. ecce arrogantiæ, & inanis fiducię, atque etiam incogitantiæ pœna. illud enim ſubito, & vno die quàm diſpliceat Deo inanis illa fiducia, ſatis indicat. ſicut enim gratiſſimum illi eſt, ab eo pendêre animis, ita nihil magis inuiſum, quàm ſpem in periturıs rebus collocare. hoc enim eſt aliquo modo diuinitatem alteri tribuere. vnde & auaritiam ſeruitutem idolorum vocauit Paulus. auarus enim in diuitiis fiduciam ſuam collocat. *Vniuerſa*. ego vocis Hebrææ expreſſi ſignificationem, ſecundum integritatem ſuam. venuſtatem autē habet, & iocū, quòd orbitati, & viduitati

tati perfectionem tribuit dominus. adde, quòd תם, id eſt, integritas non ſit ſemper morum, ſed virium, vt 2. Par. 21. Quidam extendit arcum pro integritate ſua, id eſt, pro virili ſua. *Propter multitudinem &c.* rectè vulgatus in, pro, propter, accepit: dixi autem præſtigiatores, quia Hebræis propriè כשף eſt res aliter oculis obiicere, quàm ſint. vide Mich. 5. & Nah. 3. *Duritiem.* עצמת robur, ſeu corroborationem ſignificat: pro denſitate, ſeu conſtipatione hîc accipere poſſumus, vt ſicut dixit multitudinem præſtigiatorum, ſic dicat denſitatem aſtrologorum, id eſt, qui ex coniunctionibus aſtrorum, & conſtellationibus iudicium ferunt. nomen enim חברים à coniunctione, ſeu coadunatione dicitur: toti enim in coniunctionibus ſtellarum verſantur. Hanc eſſe veram nominis interpretationem habes ex verſ. 13. Vulgatus Hebræos ſecutus incantatores dixit. Quatenus quidem audiendi ſint aſtrologi, plurima ſcripta ſunt à viris doctis, & piis. Certè hic locus, & quæ ſequuntur, manifeſtè eos redarguunt, qui ex aſtris putant ſe certò ſcire poſſe mutationes regnorum, euentus bellorũ, & ſimilia. hæc Chaldæorum monſtra vocat Cicero lib. de Diuinatione: de quibus Eudoxus Platonis auditor, & in aſtrologia, iudicio doctiſſimorum hominum, facilè princeps, ſic opinatur; Id, quod ſcriptum reliquit, Chaldæis in prædictione, & notatione cuiuſque vitæ, ex natali die, minimè eſſe credendum. Non damnant ſacræ literæ, neq; qui rectè ſentiunt Ethnici, eam aſtrologiæ partẽ, quæ ex longa tẽporum obſeruatione tradit certas leges, curſus, & motus ſiderum: ſed neque eam, quam iudiciariã vocant, omni ex parte: nam quatenus ſequitur certas rationes Phyſicas, habet ſuã vtilitatem, & laudem: at quatenus tradit ſuperſtitioſas quaſdã notationes, & incertas obſeruationes, aut aſtris tribuit, & configurationibus eorum certam vim conſtituendi, aut auertendi regna, aut dirigendi humanas actiones, & euentus (qui magna ex parte liberi ſunt, & à voluntate libera ortũ habent) nequaquã audiẽdos eſſe docent ſancti patres. quare neq; à ſignis cęli nobis metuendũ eſſe dicit Ieremias, & in Deut. præcipit dominus, ne aſtrologos audiamus, ſed potius prophetã, quem ille ſuſcitaturus erat, id eſt, Chriſtum dominum, & eius euangelium &c.

10 *Fiduciam habuiſti in malitia*, id eſt, cùm mala multa patrares, & ſceleribus ſcateres, fidenter, & ſecurè vitam degebas. hunc ſenſum probat, quod ſequitur; Et dixiſti, non eſt, qui videat me: ignorabat enim Dei numen, ac prouidentiam. hinc in ſcelera, laxatis habenis, prolabuntur impij: vbi enim dicunt in corde ſuo, Non eſt Deus; corrupti ſunt, & abominabiles facti ſunt &c.

Videant,

Videant,quorum eſt ſpeculatores agere , & pro Deo in hoc mundo intentis oculis videre,quæ alij agãt,ſi conniueant,ſi diſcedãt,ſi longè abſint , quantorum ſint malorũ auctores. *Sapientia tua &c.* quæ fuerit hæc ſapientia,duodecimo, & ſequentibus verſibus videre licet. Putabant nimirum ex aſtrorum influxu omnia pendêre:& cùm ex aſtris nõ viderent ſibi malũ impendêre , nihil ſibi rimebant &c. *Ego ſum &c.*vide verſ.8.

*Veniet.*hîc rurſum omiſit coniunctionem,quę Hebręis interdum 11
vacat.ſed hîc puto habere vim, quam ſuprà verſ.9.expoſui . *Et neſcies ortũ eius*,id eſt , cuius ortum ignorabas:aurorã tribuit hebraiſmus quibuſuis rebus. Dicitur verò Babylon ignorare ortum calamitatis ſuæ,aut quia ſtatim,vbi incepit, ad finem vſque graſſata eſt,repenteq; , vt ſuprà dixit,venit & viduitas, & orbitas eius: vel, quia non putaret,cùm propter ſcelera ſua ſibi impendêre malum; neque haberet Perſa odij cauſſas,quæ notæ eſſent, ignorabat , vnde tot ſibi orirẽtur aduerſa. niſi malis hęc etiam ad ſugillationem aſtrologorum referre,quòd in aſtris non viderent ſigna,ex quibus colligerent impendentem tempeſtatem. *Calamitas.* nomen Hebræum הוה eſt à verbo,quod fieri,ſeu factum eſſe notat; ſemperq; in malam partem accipitur nomen,ideo vulgatus calamitatẽ vertit Ezech.7.euentum dicere poſſumus , ſeu aduerſam fortunam. hác dicit nõ poſſe expiare, ſeu placare:quia nõ poſſet anteuertere, ſeu auertere muneribus,aut precibus:Medi enim & Perſę non aurum,neq; argentũ volent:Deus autẽ iratus omnino eſt,& vt ſupra dixit,nõ eſt habiturus obuiã hominẽ:neq; erit,qui interpellet &c.

Sta &c. ſarcaſmus eſt,& ironię plena oratio,quę non infrequẽs 12
eſt in ſcripturis:vt,vbi ſunt dij eorum,ſurgant, & opitulentur vobis , & multa ſimilia: iam enim dixerat , eos propter ſtudium , & operam , quam impendebant malis illis artibus , perituros: tantùm aberat , vt ex illis emolumentum capere poſſent . *Cum incantatoribus tuis :* vide de hac voce ſuprà verſ. 9. & verſu ſequenti . *In quibus laboraſti* , vel cum quibus laboraſti , id eſt , negotium tibi,fuit,neq; leue. difficile eſt enim cũ huiuſmodi hominibus verſari,& illorũ opera vti velle:ſiquidẽ moroſi ſunt , & auari inſuper,quia mendaciis rem ſæpe peragunt,quæ tamen,ne præſentiantur, ſtudent occultare; ſpe inani alunt miſeros , illorũq; bona deuorant.ſemper autem Chaldęi aſtrologiæ,& magiæ dediti fuere: erantq; quamplurimi apud Babylonem huiuſmodi artiũ profeſſores.Poſſumus quoq; has voces ꝓ abſtractis accipere, vt interterdũ ſolent,pro ipſis pręſtigiis,& iudiciis ex aſtris,vel,vt vulgatus vult,incantationibus,in quibus perdiſcẽdis haud vulgarẽ operam naua-

nauabant Chaldæi, vt ex ſacris,& profanis litteris cōſtat. Vide Ciceronem de diuinatione, quàm obſeruarint Chaldæi traiectiones, & motus ſtellarum. Ceterùm aliarum vocum ego proprias ſignificationes expreſſi.

13 *In multitudine*. ב pro cum accepi, id eſt, & tu, & conſilia tua interiiſtis. conſilia tua, ſeu conſultationes tuæ quibus conſulebas aſtrologos iudiciarios,& ipſa pariter ipſorum reſponſa, ac conſilia penitus ceſſarunt,& conſumpta ſunt; nam & inania fuerunt: & poſthac neque illos conſules, neque illi reſpondebunt tibi. *Augures cœli*. ego eandem eſſe vocem hoc loco, quæ præceſſit, verſ. 13. & 9. exiſtimo, & eiſdem vocalibus eſſe proferendam, & ſcribendam, & cum ח non cum ה חבר non הבר: nullibi enim repetitur הבר, & facilis eſt mutatio vnius litteræ in alteram. Qui ſint autem חברים, exponit propheta. vocantur autem ab Hebræis coniunctores, vt ſuprà dixi, vt qui nunquam ceſſant ſtellas combinare, ſeu coniungere, ac coniunctiones aſtrorū, oppoſitiones,& conſtellationes obſeruare. vulgatus augures dixit &c. *Qui contemplantur ſidera*: Hebraica conſtructio videtur ſignificare, attenta conſideratione oculos figere. poteſt & ſic verti; qui præuident in ſtellis, id eſt, qui, virtute ſtellarum inſpecta, futura præuident, atque prædicunt. nam & חזה interdum ad viſiones propheticas, ac prophetias accommodatur. ſed prior expoſitio hebraiſmo magis accedit. *Et ſupputant*. מודיעים ſcire facientes, id eſt, prænuntiantes: hoc priorem expoſitionem confirmat. prius enim eſt diligens aſtrorum inſpectio, deinde futurorum prænuntiatio: neq; vero exiſtimo vulg. participium hoc verbo ſupputandi reddidiſſe, ſed totius orationis voluiſſe ſenſum reddere, ſuppleto verbo ſupputandi ad elucidandam orationē: qui ſcire faciunt ventura tibi, ſupputatione menſiū facta: ad verbum autem ſi reddas, vt in editione noſtra vides, paullò diuerſus ſenſus ſubeſſe videbitur; qui ſcire faciunt, ſeu denuntiant ad ſingulas lunationes, id eſt, ſingulis quibuſque menſibus,& lunæ renouationibus, quæ, quo tempore venient ſuper te: vel, qui annuntiant, quæ ſingulis menſibus ſuper te ventura ſunt: vel, qui annūtiant ſingulis lunationibus, ex quibus, id eſt, (iuxta hebraiſmum) quæ nam ex ipſis venient ſuper te, id eſt, tibi futura ſint aduerſa: vel certè hæc vltima verba verſus coniungenda ſunt cum verbo ſaluent: aſtrologi, qui intuentur ſidera, & de ſingulis menſibus pronunciant, ſaluent te, & liberent ab illis, quæ ventura ſunt ſuper te. & hic ſenſus planus eſt, & mihi amplectendus.

14 *Ecce facti ſunt &c.* eleganti ſimilitudine ſubito euanuiſſe ſapientes

tes ipſos cum ſuis artibus, nihilque vtilitatis inde relictum eſſe, oſtendit; quemadmodum ex quiſquiliis, ſi in eas ignis incidat, neque carbones manere ſolent. Pudere autem oportebat tot annos, totamq; vitam oleum, & operam, vt aiunt, perdidiſſe: verùm nequaquam prçterire oportet, quos ſuperioribus verſibus præſtigiatores, & aſtrologos vocauerat, in hoc vltimo verſu negotiatores appellare, quòd operas ſuas cõſueuiſſent, ſicut merces hominibus vẽdere, at ſicut mercatores, qui in quouis trãſitu, ſeu cõmutatione mercium, in quouis (vt aiunt) contractu, cambio, & remiſſione (hæc enim tranſitum appellare videtur hebraiſmus) iacturam paterẽtur, deciperẽtur, atq; errarent; malo aliquo genio impulſi, negotiationi incubuiſſe dicerentur: ita illi ſapientes in quouis tranſitu, ſupputatione, applicatione, ac conſilio decepti, ſe, aliosque perdiderunt. nam & Cicero traiectiones, & motus ſtellarum dicit Chaldços obſeruare ſolitos. quo factum eſt, vt non fuerit, qui ſalutem Babyloniis afferret, ſed errorem, ſed peſtem.

CAPVT QVADRAGESIMVMOCTAVVM.

Noua.		Vetus.
AVDITE hoc domus Iacob, qui vocamini nomine Iſraelis, & de aquis Iehudæ egreſſi fuiſtis, qui iuratis per nomen Iehoua, & Deum Iſraelis commemoratis, non cum veritate, neque cum iuſtitia.	1	*AVDITE hec domus Iacob, qui vocamini nomine Iſrael, et de aquis Iuda exiſtis, qui iuratis in nomine domini, et dei Iſrael recordamini, non in veritate, neque in iuſtitia.*
Quoniam de ciuitate ſanctitatis vocati ſunt, & ſuper Deum Iſraelis ſuſtentati ſunt: Iehoua tcebaoth nomen eius.	2	*De ciuitate enim ſancta vocati ſunt, & ſuper Deum Iſrael conſtabiliti ſunt: dominus exercituum nomen eius.*
Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo egreſſa ſunt, & audire feci ea: cito feci, & venerunt.	3	*Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea; repentè operatus ſum, & venerunt.*
Et iam ſi noſſem; quòd pertinax eſſes, & neruus ferri ceruix tua, & frons tua ærea:	4	*Sciui enim, quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea.*
Et annuntiaui tibi ex tunc: antè quàm veniret, audire feci te, ne diceres; Idolum meum fecit ea, & ſculptile meum, et fuſile meum mandaui ea.	5	*Prædixi tibi ex tunc; antè quàm venirent, indicaui tibi, ne fortè diceres; Idola mea fecerunt hec, & ſculptilia mea, & conflatilia mandauerunt iſta.*

An- Que

cum captiuitate abiit, quòd iumenta ſub onere animam efflarent: atque ita ſimul cum rebus abductis auferatur, abeat, recedat, atq; euaneſcat. ita enim interdum accipitur verbum הלך, id eſt, abiit, vt Pſal. 109. Sicut vmbra, cùm declinat, abij: neque ſale caret hic ſenſus; eſtque ſatis planus: quaſi iumenta, ſicut ipſa idola incuruata ſint, & pariter cum ipſis reflexa, corruerint, & ipſorum anima ſimul cum ipſis abierit, & euanuerit, quaſi ſortem idolorum, ſorti iumentorum comparet. O bellos deos, qui ſic auferuntur, & euaneſcunt!

3 *Audite me*: id eſt, accommodate animum iis, quæ à me dicuntur: quaſi dicat, videtis, quid acciderit diis gentium, quàm infirmi ſint, vt hominum, ac iumentorum opera indigeát? audite iam, quid dicam, Vos inquam, non quorum opera ego indigeo, ſed qui ſine me nihil eſtis, immo quos tanquam filios, ego mihi aſſumpſi, humeriſque meis impoſui, ab eo iam tempore, quo geniti fuiſtis; quoſq; gero in brachiis meis, ex eo tẽpore, quo in lucẽ editi eſtis, id eſt quorum amantiſſimè curam gero, iam ex tempore, quo eſſe cœpiſtis, à tempore Abrahæ, Iſaac, & Iacob. Quæ autem vult, vt attenderent, infert verſ. 5. & ſequentibus, inſerta hac pulcherrima antitheſi, qua oſtendit, quantum præcellat diis gentium: illi portantur &c. ego vos porto, nutrio, alo tam in iuuenta, quàm in decrepita, libero, & ſeruo &c. *Reſiduum domus &c.* ad eos eſt ſermo, qui ex vaſtatione Chaldęorum ſuperfuerunt, qui fuerunt typus ſanctarum reliquiarum, quæ ſuperfuerunt ex infidelitate, quæ tempore Chriſti inundauit vniuerſam Iudæam. *Qui portamini à meo vtero*: ita vertendum contendit Hieronymus in commentariis in hunc locum: ego verò tanto viro cõtradicere quî audeam? accepit ille iod in voce מני pro pronomine affixo, quaſi ad verbũ dicendũ eſſet, Qui portamini à me vtero, id eſt, à meo vtero: idem in ſequenti membro: quam interpretationem nemo meritò improbabit. verùm cùm videamus in pleriſque locis præpoſitioni מן addi iod paragogicum, vt ſuprà 30. verſ. 11. & Iud. 5. & Pſ. 44. & 78. rectè etiam verti poteſt, Impoſiti ab vtero, geſtati à vulua. nam ſequitur, quòd vſque ad canos portaret &c. *Qui portamini*: ſuprà verſ. 1. dixi geſtamina: erat enim femininum: hic verò eſt participium maſculinum, à verbo עמס, id eſt, impoſuit, ſupp. onus. eſt ergo ſenſus, quòd ab ineunte ætate non permiſerit eos pedibus ſuis ambulare, ſed humeris ſuis eos impoſuiſſet. Fortè meminit eductionis ex Aegypto. nam tunc dicitur dominus eos portaſſe, ſicut nutricius, &c ſequens verſus hunc ſenſum explicat.

4 *Vſque ad ſenectam &c.* ego ipſe, qui veſtri curam geſſi à pueritia, ſeu

ſeu primis annis,& tanquam puerulos in ſinu meo foui, non ſicut matres, quæ vbi nati creuerint,à ſe curam illorum ablegant,atque ab ipſis vicem exſpectant: vos ego, vbi in viros creuiſſetis,nequaquam abieci,quin vſque ad ſenectam vos baiulabo, vosque fouebo,& ad decrepitam vſque ætatem eodem ſtudio proſequar. Hæc de populo illo,ſeu eccleſia Iudæorum intellige, in patribus,rudibusq; principiis. In Aegypto,& deſerto, tanquam paruulos aluit: ſub Dauide,& regibus, iam viros factos non deſeruit: cùm etiam iam,veluti ad ſenectutē tenderet reſpub. illa, & in captiuitatē abirent; illorum memor, prophetas excitauit,qui conſolarentur eos, ac tandem ex captiuitatē eduxit, cùm iam de eorum rebus actum eſſe videbatur. Hæc eſt ſumma votorum piorum hominum,videlicet ne à Deo deſerantur: ſed qui de ventre matris eorum curam geſſit,vſque ad ſenectam,& ſenium ab eo ſuſtententur, ſicut non vno loco Dauid petebat. Sed núquid nos Chriſtiani minus dilectā eccleſiā Chriſtianorū Deo,quàm fuerit Iudæorū, exiſtimabimus? immo verò non vna,eademq; fuit ſemper? putabimus ne, ꝙ in his miſerrimis temporibus dilectæ ſuæ obliuiſcatur, rerumq; noſtrarum non habebit rationem? bono animo ſimus fratres, vſq; ad finem ſæculi nobiſcum eſt,& poſt tempeſtatem tranquillum faciet: & in tanta rerum perturbatione, atq; eccleſię ſuæ iactatione ſcio, quòd miſericordiæ recordabitur,neq; obliuiſcetur misereri Deus. *Ego feci*: ego eos procreaui,editos in lucem leuaui, atque portaui. quare & euadere faciam,eripiam,atque liberabo: vt ſit expoſitio eius, quòd præceſſit; ꝙ à ventre portaſſet, & vſque ad ſenectam geſtaret,vt ex beneficiis,quæ hactenus experti fuiſſent, ſpem firmam conciperent,nō eos captiuos deſereret. vnde ſicut ex aliis infinitis locis habemus,optima ſpei,ſeu fiduciæ alendæ fomenta, eſſe præteritorum beneficiorum in nos à Deo noſtri amantiſſimo collatorum recordationes.

Cui aſſimilaſtis me. indignationem continet hæc interrogatio, 5
animosque Iudæorum acriter perſtringit emphaſi pronominis, me,& cui,quaſi dicat; Si ſic ſe res habet, vt tam humilis ſit idolorum omnium condicio; ſi ſtipites ſunt, & trunci, & immobiles quædam ſtatuæ;ego verò feci vos,educaui,geſtaui in ſinu,& veſtri curā gerens,ab vniuerſis malis vos eripui, & ſpes eſt,ꝙ deinceps eripiam;cui nam rei me ſimilem feciſtis? aut facietis, id eſt,facere ſoletis? Hoc tempus illud reſpicere videtur,quo abductis in captiuitatē ab Aſſyrio decē tribubus reliqui Iudęi nequaquā ab idololatria abſtinebant:ob quam, & alia ſcelera grauiora, q̄ fuerunt Iſraelitarum, vt eſt apud Ezech. etiā illis imminebat captiuitas:

mihi enim veriſimile ſit,eo animo Ieſaiam toties in idololatriam inuehi ante captiuitatem Babylonicam, ne in tanta Iudaicarum rerum deiectione,& Babylonicarum proſperitate animis cederēt, à fideque exciderent, & ad cultum deorum prolaberentur. quo etiam conſilio non ſolùm eductionem,liberationemq; illorū prędicebat, ſed Babylonis quoq; euerſionem, quam ipſorum, qui eo tempore erant victores,dij non poſſent auertere. *Et ſimilem feciſtis:* hebr. & ſimilis ero,id eſt.cui me adæquaſtis, cum quo mihi poſſit cōuenire? hæc enim eſt vis verbi דמה,vt admonui primo capite.

6 *Qui confertis aurum &c.* hebr. participium eſt à verbo זול, id eſt, abiecit,vt rem vilem:Thren. 1. Omnes,qui honorauerūt eam,abiecerunt eam. quia autem ſequitur tertia perſona, reddere poſſumus;Qui abiiciunt,id eſt,profundunt, vt rem vilem,aurū &c. habet autem hoc in loco haud mediocrē vim hæc variatio perſonarum: cùm enim quaſi exprobrantes, percunctamur, ſi rem valde indignam ducimus, non exſpectata reſponſione, veluti ex quadam animi impotentia,ad alios nos conuertimus, rem, vt ſe habet,narrantes,vt quàm iuſtè expoſtulationem ſuſcipiamus, ſimul nobiſcum videant, & incuſent. *Argentum in ſtatera:* hanc ponderationem accipe,non quòd in pretio decipi timerent,ſed vt certi ponderis Deum acciperent. nam, quòd profunderent aurum, paullò antè obiecerat.

7 *Portant illum.* rem, prout gerebatur, exponit. *In loco ſuo:* hebr. ſub ſe, vel pro ſe: quod Latini, in ſuo loco vertunt. *Sed & cùm.* ego Hebræa expreſſi: illud autem vau, pro aduerſatiua videtur accipiendum; ſed non reſpondet, neque ſeruat &c.

8 *Mementote illud:* nempe quòd opera hominum ſint idola, neque poſſint opem ferre. *Et confundimini:* credo locum deprauatum in verſione vulg. legendumque fundemini, id eſt, tanquam fundamenta in corde ponite, id eſt, alta mente reponite. nam ſuprà cap. 16. nomen geminatum dixi, ex quorundā opinione ſignificare fundamenta:vbi vulg.pro lætantibus accepit.ego quia à nomine איש deductum exiſtimo, dixi,viriliter agite,id eſt, tanquam viros vos gerite,ne hac in re vos decipi ſinatis,vt feminæ &c. *Redite ad cor.* verbum eſt in hiphil,id eſt, reducite ad cor: reuocate, neque patiamini mente excidere, quòd vos fecerim, & portauerim: idola verò hominum opera indigeant. Fauet hic locus illorū conſilio, qui beneficia domini iugi memoria recolere præcipiunt, quòd plurimum momenti ad vitam rectè inſtituendam, & animum in fide ſtabiliendum,& cor amore inflammandum,in meditatione ſitum eſſe intelligant.huc quoque facit, quod ſequitur:

Recor-

Recordamini prioris ſæculi: ad verbum, priora à ſæculo, vel anti- 9
qua à ſæculo, à multo tempore, id eſt, reuocate ad memoriam,
quæ antiquis temporibus geſta ſint, [& videbitis] quòd ego tan-
tùm ſim Deus &c. *Neq; eſt ſimilis* mei, vel nihil ſicut ego. hanc, qui
imo pectore reconderet veritatem, nequaquam poſt vanitates va-
garetur, ſed potius hoc vnum bonum quæreret, in quo ſunt omnia
bona. Ad commendandam hanc collationem facit hiſtoria, quam
narrat Euſebius de Gregorio Neocæſarienſi, & ſacrificulo Apolli-
nis: apud quem in alpibus in fano Apollinis hoſpitatus fuit Gre-
gorius, & iuxta prouerbium, Purpura circa purpurã diiudicãda eſt.

Annuntians &c. vel ex hoc agnoſcetis me ſolum Deum, qui quæ 10
futura erant poſt multa annorum millia, ſtatim ab initio mundi
prædixerim, vt cùm ſemen mulieris dixi cõtriturum caput ſerpen-
tis, & multa huiuſmodi. *Quæ nec dum facta ſunt*: hebr. quæ non fa-
cta ſunt, ſed nouiſſimis temporibus adhuc fient. *Dicens*: vel qui di-
co; Conſilium meum ſtabit &c. quod exponit ſuo more; & omne
beneplacitum meum faciam: hoc ſolius Dei eſt: omnia, quæcun-
que voluit, fecit. quia dixerat, prædixiſſe ſe, quæ non dum facta
eſſent. hoc addidit, ne quis dubitaret futura.

Auem. עיט nomen eſt collectiuum, & ſignificat turbam auium 11
feralium, ab עיט, id eſt, inuolando celeriter, & cum impetu,
more auium rapacium. quo verbo vtuntur ſerui Nabal, quando
retulerunt, qualem ſe Nabal exhibuiſſet ſeruis Dauidis, inuolauit
in eos 1. Sam. 25. vulgatus auerſatus eſt eos, ſuprà 18. verſ. 6. Gen.
15. & Iob 28. collectiuè videas capi: & Ierem. 12. comparat Iu-
dæos auibus rapacibus: inſinuãs, quòd ſicut illi, quaſi agmen auiũ
feraliũ inuolabant in dominũ; ita quoq; hoſtes eorũ, quaſi agmen
auiũ feralium ſanguine tinctarũ, inuolaturi erant in eos. nam præ-
ceſſit, quòd quaſi leo dediſſent contra dominũ vocem ſuam: ergo
hic non pro Cyro, ſed pro exercitu eius ex Medis, & Perſis capi po
teſt. In ſecundo autem mẽbro Cyrum virum voluntatis ſuæ, ſeu cõ
ſilij ſui vocat, vt poſſit ſumi hic verſus veluti expoſitio præcedẽtis.

Duro corde. אבירי לב robuſti corde, ſeu validi, id eſt, qui cor 12
habetis indomitum. neque eſt, qui vos ab eis, quę concupiſcitis
retrahat: iſti enim ſunt, qui dicebant, poſt cogitationem cordis
noſtri ibimus &c. Qui autem huiuſmodi ſunt, longè abſunt à
iuſtitia: reſiſtunt enim diuinis motionibus, & contumeliam fa-
ciunt ſpiritui ſancto. Similis phraſis eſt Pſal. 76. Spoliati ſunt
robuſti corde.

Prope feci. appropinquatio Dei, & iuſtitiæ, ac ſalutis, idem ſunt, 13
ſicut ſalus noſtra, & gloria Dei: quamuis autem votis hominum,

qui hæc importunè, curioſè & quaſi ſine fide exoptant (vt ſuprà expoſuimus) dicentes; Rorate cæli deſuper. &c. durè reſponderit, vt ſibi hanc curã relinquerent &c. nõ potuit ſe tamen continere, quin ipſis rebellibus, & incredulis apertè iam dicat, propè eſſe &c. Quæ quomodo & Cyro, & Chriſto aptentur, iam ſuprà diximus: ante dominum autem quingenti, aut ſeptingenti anni ſunt, ſicut dies heſterna, quę præteriit. adde quòd qui in Chriſtum venturum, qui ab ipſis prædicebatur, credidiſſent, eique adhæſiſſent, eam ſalutem conſequuturi erant, quam qui viderunt & crediderunt. Suprà verò admonui, quare iuſtitia, quam Chriſtus contulit, dicatur iuſtitia Dei. dicitur autem eius iuſtitia, ſicut ſalus noſtra dicitur, eius ſalus, ne nobis inſultent hoc loco Lutherani.

CAPVT QVADRAGESIMVMSEPTIMVM.

Noua.		Vetus.
DESCENDE, & ſede ſuper puluerem virgo filia Babylonis, ſede in terra abſque throno filia Chaldeorum: non enim amplius vocabunt te teneram, & delicatam.	1	*DESCENDE, ſede in puluere virgo filia Babylon, ſede in terra: non eſt ſolium filie Chaldeorum: quia vltrà non vocaberis mollis, & tenera.*
Accipe molam, & mole farinam; explica faſciam tuã; denuda coxam; reuela tibiam; tranſi flumina.	2	*Tolle molam, & mole farinam; denuda turpitudinem tuã; diſcooperi humerũ; reuela crura; trãſi flumina.*
Reuelabitur nuditas tua; videbitur etiam ignominia tua. vindictam accipiam, & non habebo obuiam hominẽ.	3	*Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum. vltionem capiam, & non reſiſtet mihi homo.*
Redemptor noſter Iehoua tcebaoth, nomen eius ſanctus Iſraelis.	4	*Redemptor noſter dominus exercituum, nomen illius ſanctus Iſrael.*
Inhabita ſilentium, & ingredere obſcuritatem filia Chaldæorum: non enim amplius vocabunt te dominam regnorum.	5	*Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum: quia non vocaberis vltrà domina regnorum.*
Efferbui ira ſuper populũ meum: profanaui hereditatem meam, & tradidi eos in manum tuam. non poſuiſti eis miſericordias: ſuper ſenem aggrauaſti iugum tuum valde.	6	*Iratus ſum ſuper populum meum: contaminaui hereditatem meam, & dedi eos in manu tua; non poſuiſti eis miſericordias: ſuper ſenes aggrauaſti iugum tuum valde.*
Et dixiſti; in ſempiternũ ero domina: inſuper non poſuiſti hæc ſuper	7	*Et dixiſti; In ſempiternum ero domina: non poſuiſti hec ſuper cor*

Noua. | Vetus.

cor tuū .non es recordata poſtremi tui.

tuū: neq; recordata es nouiſſimi tui

8 Et nunc audi hoc delicata, quæ ſe-
des fiducialiter, dicens in corde tuo;
Ego, & nihil vltra: non ſedebo vi-
dua, neque experiar orbitatem.

Et nunc audi hæc delicata, et habi
tans confidenter, quæ dicis in corde
tuo; Ego ſum & non eſt præter me
amplius: non ſedebo vidua, & igno-
rabo ſterilitatem.

9 Et veniūt tibi duo hæc cito in vno
die orbitas, & viduitas, ſecundū in-
tegritatem ſuam venerunt ſuper te,
in multitudine præſtigiatorum tuo-
rum, in condenſatione aſtrologorum
tuorum valide.

Venient tibi duo hæc ſubito in die
vna, ſterilitas, & viduitas, vniuerſa
venerunt ſuper te, propter multitudi-
nem maleficiorum tuorum, & pro-
pter duritiem incantatorum tuorum,
vehementem.

10 Et fiduciam habuiſti in malitia
tua. dixiſti; Non eſt, qui videat me.
Sapientia tua, & ſcientia tua ipſa
ſeduxit te: et dixiſti in corde tuo, Ego,
& nihil vltrà.

Et fiduciā habuiſti in malitia tua:
& dixiſti; Non eſt, qui videat me.
Sapientia tua, et ſcientia tua hæc de-
cepit te: & dixiſti in corde tuo; Ego
ſum, & præter me non eſt altera.

11 Et veniet ſuper te malum, cuius
auroram ignorabis: & cadet ſuper te
euentus, quem non poteris placare:
& veniet ſuper te repentè tempeſtas,
quam ignorabas.

Veniet ſuper te malum, & neſcies
ortum eius: & irruet ſuper te cala-
mitas, quam non poteris expiare: ve-
niet ſuper te repentè miſeria, quam
neſcies.

12 Subſiſte nunc cum aſtrologis tuis,
& cum multitudine præſtigiatorum
tuorum, cum quibus laboraſti à iu-
uentute tua. forſitan poteris ſubleua-
men accipere, forſitan præualeſces.

Sta cum incantatoribus tuis, &
cum multitudine maleficiorum, tuo-
rum, in quibus laboraſti ab adoleſcen
tia tua, ſi fortè quid proſit tibi, aut ſi
poſſis fieri fortior.

13 Conſumpta es cum multitudine
conſiliorum tuorum. ſubſiſtant, quæ-
ſo, & ſaluent te coniectores cæli, qui
attenti oculos præfigunt in ſtellas, &
ſcire faciunt ad vitationes: ex quo ve
nient ſuper te.

Defeciſti in multitudine conſilio-
rum tuorum: ſtent, & ſaluent te au-
gures cæli, qui contemplabantur ſide-
ra, & ſupputabant menſes, vt ex
eis annuntiarent ventura tibi.

14 Ecce fuerunt, veluti quiſquiliæ.
ignis combuſſit eos: non eripuerunt
animas ſuas è manu flammæ: non eſt
pruna ad calefaciendum: focus ad ſe-
dendum coram eo.

Ecce facti ſunt quaſi ſtipula: ignis
combuſſit eos: non liberabunt ani-
mam ſuam de manu flammæ: nō ſunt
prunæ, quibus calefiant; nec focus, vt
ſedeant ad eum.

15 Tales fuerunt tibi [cum] quibus la-
boraſti, negotiatores tui, à iuuentute

Sic facta ſunt tibi, in quibuſcun-
que laboraueras: negotiatores tui ab

Noua.	Vetus.
tua ſinguli ad tranſitum ſuum errarunt. non eſt, qui ſaluet te.	*adoleſcentia tua, vnuſquiſq; in via ſua errauerunt. nõ eſt, qui ſaluet te.*

1 APERTIVS iam hîc de calamitate Babylonis diſſerit: quandoquidem illa ſalus per Cyrum, quæ typus erat ſalutis per Chriſtum, non niſi vaſtato Chaldæorum regno aduentura erat. alloquitur autem Babylonem, quaſi reginam quampiam, quę plena deliciis, ac multo luxu, magnaq; ſuperbia, quæ imperantes feminas comitari ſolet, regnorum habenas moderaretur. *Deſcende &c.* vnde deſcendit, vide apud Danielem; Deus cęli dedit tibi imperium &c. captiuarum autem ancillarum condicionem reſpicit. *Virgo.* virginem vocat, quòd poſtquam in illam amplitudinẽ imperij perueniſſet, nunquã alterius regis potentiæ ſuccubuiſſet. *Mollis, & tenera.* famuli, domeſtici, familiares, atque amici, nunquam non adulationi ſeruientes, ea, quę quidquam moleſtiæ, aut laboris afferre poſſunt, à regibus, & principibus, pręſertim feminis, abigunt: molliciem, ac teneritudinem prætexentes, ipſiſq; interdum principibus ſubiraſci videntur, quòd ſibi nõn parcãt, neq; ſuas vires metiantur. huc alludere videtur propheta, quòd non ſit iam, qui Babylonis vicem doleat, quòd in ſortem ſeruorum tranſierit. quare laborioſas operas illi iniungit, dicens;

2 *Tolle molam &c.* hoc quoque extremæ eſt ſeruitutis, vt notum eſt captiuis apud Mauritanos: id quod apparet ex Exod. à primogenito Pharaonis, qui ſedet in ſolio eius, vſque ad primogenitũ ancillæ quæ eſt ad molam. vide Iud. 6. *Denuda turpitudinem.* controuerſum video apud ipſos Rabinos, tam de forma huius nominis צמתך, quàm de eius ſignificatione. ſunt, qui velamen dicunt ſignificare ex tenui materia; quo orientales feminæ vtũtur, quo ab vmbilico ad pedes vſque proteguntur. ergo vulgatam editionem ad hunc modũ poſſumus interpretari, vt ſenſum, nõ verba reddiderit; Denuda turpitudinem, non ꝙ צמתך pro turpitudine acceperit: Hieronymus tamen in commentariis affirmat ſignificare pudẽda. ſed non video, quo pacto iſtæ interpretationes conueniant loco canticorũ 4. vbi capiti tribuitur. ob quem locum alij Hebręi pro velamine capitis accipiunt. ego cùm nihil certi habeam, inter tam varias ſententias, quantum ex locis ſcripturæ & ex etymologia nominis poſſum conijcere, exiſtimo voce genericã eſſe reddendum, faſcia, vel altera ſimili. & quidem ſi membrum iſtud ad ſequentia pertineat, pro velamine partium inferiorum accipio: ſin præcedẽtibus, de ornatu capitis, cuius vſus fuerit nobilibus feminis, aut

pecto-

pectoris:nã & Grçci operimentum interpretati ſunt. *Humerum*.vo
cem quoq; שבל variè reddunt interpretes;quæ nuſquã niſi hic re-
peritur.certè cognatæ voces fluxum,aut protenſionem notant. vt
ſemitæ nomen & calami frumenti . vide ſuprà cap.17. ergo vide-
tur poſſe accipi pro parte illa, quæ excurrit à coxendice vſque ad
talos . Alludit autem ad eos,quibus per aquas eundũ eſt: qui eam
corporis partem denudant,quam aquæ madefacere poſſunt.Baby
lonij autẽ tranſituri erant Tigrim,aliaq; flumina,vt in Perſidẽ ca-
ptiui abirent:quæ in morẽ ſeruorum pedibus ſuis traijcere oporte
bat.quæ omnia figuratè dicta intelligito,pro humili ſeruorum,ac
captiuorum condicione.

Ignominia tua. nomen Hebræis nuditatem propriè notat: quo 3
nomine eam corporis partem notant, quam ignominioſum eſt
denudare. Exod.28.Leuit.18.&c.quare non malè ignominiã dixit
vulgatus.nã & Paulus de his partibus verba faciens,eas nos abun-
dantiori honore circũdare dixit &c. *Non reſiſtet mihi homo*. ſen-
ſum vertit vulgatus eleganter: hebr. non obuiam habebo homi-
nem . obuiare enim pro interpellare vſurpant Hebræi. Geneſ.23.
Ruth. 1. infrà 59. Admiratus eſt, quòd non eſſet occurrens &c.
vindictam autem capere ſine occurrente, eſt modis omnibus iræ,
atque animo ſatisfacere. Nõ ſunt verò inter infideles,qui obuiam
eant domino percutere volenti: at inter fideles nunquam deſunt,
qui ſeſe opponant;non nulliq; reperiuntur, qui (vt loquitur ſcri-
ptura)conſurgant,&teneant dominum. vide infrà cap.59.

Redemptor noſter: apoſtrophe eſt piorum, qui non poſſunt ſe 4
continere,neque ſpiritum cohibere, quin Deum laudent,cùm au-
diunt vltionem de Babyloniis pleniſſimè capiendam . non enim
minus grata erat redemptio ex captiuitate,quàm vindicta de Chal
dæis: vtraque enim gloriam Dei, ac potentiam commendabat.
Hæc vota habes expreſſa in Pſal. Super flumina &c. Memineris
hoc loco Deum ſe erga Iſraelitas,veluti erga filios geſſiſſe,Babylo
nios autẽ,ſicut etiam & Aſſyrios,virgã,qua filios percuſſerat, repu
tare ; quã poſt verbera in ignem mitteret. Notare etiam hoc loco
iuuat alia ratione affectum patris in Deo,qui antè quàm Iudæi in
captiuitatem eãt, prædicit per prophetas, quod liberandi forent,
quaſi nullo modo induci poſſit ad caſtigãdam eccleſiam ſuã Deus
niſi ſimul etiam definiret, qua ratione eã liberaret &c.*Nomen eius.*
in cantico Mariç matris dñi ſic legimus; Quia fecit mihi magna,
qui potẽs eſt, & ſanctũ nomen eius,id eſt,cuius nomen eſt ſanctũ.

Sede tacens. poſſumus & ſilentium, & tenebras vel ad captiuita- 5
tem referre (nam in obſcuris locis detinentur captiui apud bar-

baros hoſtes) vel etiam ad mortuorum condicionẽ: quibus vtrunque tam in ſacris litteris, quàm profanis tribuitur. Pſ. enim. 94. dicitur; Parum abfuit, quin vicina fuiſſet ſilentio anima mea: & 115. Omnes deſcendentes in ſilentium, vnde & Virg. lib. 6. Aeneidos,

Dij, quibus imperium eſt animarum, vmbræque ſilentes;
Et Chaos, & Phlegethon, & nocte ſilentia latè &c.

Vltrà. hîc rerum humanarum viciſsitudines mente volue Chriſtiane lector, & condicionem hanc Babyloniorum cum ea, ex qua prolapſi ſunt, tecum cogita, vt colligas, quòd Deo, æterniſque rebus adhærere, tantummodo ſit ſapere.

6 *Iratus ſum.* quo conſilio Deus aduerſa immittat in ſuos, nempe vt puniendo ad ſanam mentem reducat; quanta etiam miſericordia, vt non ſupra modũ, aut ſupra virtutẽ aggrauemur, in hoc verſu facile eſt videre. ſed primo loco propheta ſignificare vult cauſſas, ob quas euertere vellet Babylonem: nam famæ ſuæ habere rationem videtur dominus, vtpote qui nolit, vt quiſquã poſſit querimoniam inſtituere, quaſi immeritò affligatur. *Contaminaui*, ſeu profanaui. חלל enim in tertia eſt, commune facere: commune autem vocabant Hebræi inquinatum, ſeu immundum, & ſanctitate deſtitutum. profanare itaq; hereditatem, eſt quaſi rem vulgatam, atque communem aliorum violentiæ, & iniuriæ exponere. & hoc eſt, quod ſequitur, *Dedi eam in manum tuam*: erant enim incircumciſi, & immundi Babylonij: Iudæi autem gens ſancta, & populus domini. ſicut enim profanari dicebatur ſacerdos, ſi rem immundam tangebat; ita res ſancta dicebatur profanari, ſi ab immundis tractarentur, præſertim cum iniuria, violentia, ac contumelia. Hîc vide, cui adſcribi debeant Turcarum victoriæ, & triumphi de populo Dei, profectò non niſi iræ Dei, quę nunquã, niſi ob ſcelera noſtra efferueſcit. *Non poſuiſti eis &c.* verbo ponendi largiſſimè vtuntur Hebræi. arguit autem Babylonios primo loco crudelitatis, & immiſericordiæ: cuius argumẽtum haud paruum erat ſenum diuexatio: nam ſi ſenes tam malè accipiebant Chaldæi, quid facerent iuuenibus? ergo ſi rationem conſulas, & ſecundum rationem hominibus inditam viuas, canities reuerentiam, ac miſericordiam, etiam à duro milite extorquebit. vide Thren. Ierem.

7 *Et dixiſti &c.* obiicit ſuperbiam, atque arrogantiam, & numinis, ac diuinæ prouidentiæ obliuionem, ſeu ignorantiam, quæ ſeſe ferè comitantur. *Non poſuiſti hæc &c.* nempe, ex indignatione domini in populum ſuum eueniſſe, vt vinceres ipſum, & Iudæam poſſes depopulari; neque tibi in mentem venit, quòd eſſet populus Dei, & hereditas eius. hæc ſi intellexiſſes, atque, vt par erat,

cogitaſſes, aliter cum ipſis egiſſes. *Nouiſſimi tui.* in hebr. eſt pronomen tertiæ perſonæ feminini generis, ſicut mox verſu ſequenti dixiſti in corde tuo. hebr. ipſius. & manifeſtum eſt ad Babylonem eſſe ſermonem. quare vulgatus in pronomē ſecundæ vertit, ſicut etiam docti Hebræi, quaſi ה interdum ſeruiat ſecundæ perſonæ. quare Babylonem incogitantiæ arguit, quòd quæ tandem ſibi euentura eſſent, non attenderet. Hæc eſt imprudentia filiorum huius ſęculi, & infidelium, vt ſi in futurū proſpiciant, nunquam ſibi, niſi læta promittant. Verùm enimuero ſi Babylonij ea, quæ de populo Iſrael audierant, & quanta in eorum gratiam dominum feciſſe ex fama cognouerāt, ad memoriam reuocaſſent; ſimul quoque ſi in eos ſęuirent, & illi ad Deum reuerterentur, rerum vices ſperare potuiſſent.

Audi delicata; deliciis dedita, ſeu deliciis affluens, imperium, & 8
ſuperbiam, & futurorum incogitantiam quî fieri poteſt, vt non ſequatur vita voluptaria? adde, quòd vice verſa ipſæ etiam deliciç cor auferunt, & inſipientes reddunt homines. *Et non eſt præter me amplius.* ſenſum aptè reddidit vulgatus interpres. Nihil eſt in toto orbe, quod quis deſideret videre, vbi me viderit: in me eſt ſumma totius elegantiæ, pulchritudinis, diuitiarum, ac totius denique felicitatis &c. Solius certè Dei fuerit hæc dicere (vt ſuprà non vno loco vidimus) qui vnus omnia habet, & ſolus ſufficit & ſibi, & omnibus, in quocunq; autem alio intolerabilem arrogantiam continent, ſed non durabit. *Sterilitatem.* duo ſibi non defutura promittebat, non amiſſuram ſe vnquam regem legitimum, ac Chaldæum; (huc enim videtur referenda viduitas) & ſemper populi & ciuium refertiſſimam fore. hi enim ſunt, veluti filij, ſine quibus videntur ciuitates ſimiles matribus, quæ orbantur filiis. שכל enim non tam ſterilem eſſe, quàm orbatum notat. Geneſ. 27. Quare orbabor ego vtroque veſtrum vno die &c.

Venient. Vulgatus coniunctionem omiſit, quæ, ni fallor, aut 9
auerſatiuam, aut illatiuam vim habet. At venient, vel Venient igitur duo &c. ecce arrogantiæ, & inanis fiduciç, atque etiam incogitantiæ pœna. illud enim ſubito, & vno die quàm diſpliceat Deo inanis illa fiducia, ſatis indicat. ſicut enim gratiſſimum illi eſt, ab eo pendêre animis, ita nihil magis inuiſum, quàm ſpem in perituris rebus collocare. hoc enim eſt aliquo modo diuinitatem alteri tribuere. vnde & auaritiam ſeruitutem idolorum vocauit Paulus. auarus enim in diuitiis fiduciam ſuam collocat. *Vniuerſa.* ego vocis Hebrææ expreſſi ſignificationem, ſecundum integritatem ſuam. venuſtatem autē habet, & iocū, quòd orbitati, & viduitati

tati perfectionem tribuit dominus. adde, quòd תם, id eſt, integritas non ſit ſemper morum, ſed virium, vt 2. Par. 21. Quidam extendit arcum pro integritate ſua, id eſt, pro virili ſua. *Propter multitudinem &c.* rectè vulgatus in, pro, propter, accepit: dixi autem præſtigiatores, quia Hebræis propriè כשף eſt res aliter oculis obiicere, quàm ſint. vide Mich. 5. & Nah. 3. *Duritiem.* עצמת robur, ſeu corroborationem ſignificat: pro denſitate, ſeu conſtipatione hîc accipere poſſumus, vt ſicut dixit multitudinem præſtigiatorum, ſic dicat denſitatem aſtrologorum, id eſt, qui ex coniunctionibus aſtrorum, & conſtellationibus iudicium ferunt. nomen enim חברים à coniunctione, ſeu coadunatione dicitur: toti enim in coniunctionibus ſtellarum verſantur. Hanc eſſe veram nominis interpretationem habes ex verſ. 13. Vulgatus Hebræos ſecutus incantatores dixit. Quatenus quidem audiendi ſint aſtrologi, plurima ſcripta ſunt à viris doctis, & piis. Certè hic locus, & quæ ſequuntur, manifeſtè eos redarguunt, qui ex aſtris putant ſe certò ſcire poſſe mutationes regnorum, euentus bellorũ, & ſimilia. hæc Chaldæorum monſtra vocat Cicero lib. de Diuinatione: de quibus Eudoxus Platonis auditor, & in aſtrologia, iudicio doctiſſimorum hominum, facilè princeps, ſic opinatur; Id, quod ſcriptum reliquit, Chaldæis in prædictione, & notatione cuiuſque vitæ, ex natali die, minimè eſſe credendum. Non damnant ſacræ literæ, neq; qui rectè ſentiunt Ethnici, eam aſtrologiæ partẽ, quæ ex longa tẽporum obſeruatione tradit certas leges, curſus, & motus ſiderum: ſed neque eam, quam iudiciariã vocant, omni ex parte: nam quatenus ſequitur certas rationes Phyſicas, habet ſuã vtilitatem, & laudem: at quatenus tradit ſuperſtitioſas quaſdã notationes, & incertas obſeruationes, aut aſtris tribuit, & configurationibus eorum certam vim conſtituendi, aut auertendi regna, aut dirigendi humanas actiones, & euentus (qui magna ex parte liberi ſunt, & à voluntate libera ortũ habent) nequaquã audiẽdos eſſe docent ſancti patres. quare neq; à ſignis cęli nobis metuendũ eſſe dicit Ieremias, & in Deut. præcipit dominus, ne aſtrologos audiamus, ſed potius prophetã, quem ille ſuſcitaturus erat, id eſt, Chriſtum dominum, & eius euangelium &c.

10 *Fiduciam habuiſti in malitia*, id eſt, cùm mala multa patrares, & ſceleribus ſcateres, fidenter, & ſecurè vitam degebas. hunc ſenſum probat, quod ſequitur; Et dixiſti, non eſt, qui videat me: ignorabat enim Dei numen, ac prouidentiam. hinc in ſcelera, laxatis habenis, prolabuntur impij: vbi enim dicunt in corde ſuo, Non eſt Deus; corrupti ſunt, & abominabiles facti ſunt &c.

Videant,

Videant,quorum eſt ſpeculatores agere , & pro Deo in hoc mun-
do intentis oculis videre,quæ alij agãt,ſi conniueant,ſi diſcedãt,ſi
longè abſint , quantorum ſint malorũ auctores. *Sapientia tua &c.*
quæ fuerit hæc ſapientia,duodecimo, & ſequentibus verſibus vi-
dere licet. Putabant nimirum ex aſtrorum influxu omnia pendê-
re:& cùm ex aſtris nõ viderent ſibi malũ impendêre , nihil ſibi ti-
mebant &c. *Ego ſum &c.*vide verſ.8.

Veniet.hîc rurſum omiſit coniunctionem,ꝙ Hebręis interdum 11
vacat.ſed hîc puto habere vim, quam ſuprà verſ.9.expoſui . *Et ne-
ſcies ortũ eius*,id eſt , cuius ortum ignorabas:aurorã tribuit hebraiſ-
mus quibuſuis rebus. Dicitur verò Babylon ignorare ortum ca-
lamitatis ſuæ,aut quia ſtatim,vbi incepit, ad finem vſque graſſata
eſt,repenteq́; , vt ſuprà dixit,venit & viduitas, & orbitas eius: vel,
quia non putaret,cùm propter ſcelera ſua ſibi impendêre malum;
neque haberet Perſa odij cauſſas,quæ notæ eſſent, ignorabat , vn-
de tot ſibi oritẽtur aduerſa. niſi malis hęc etiam ad ſugillationem
aſtrologorum referre,quòd in aſtris non viderent ſigna,ex quibus
colligerent impendentem tempeſtatem. *Calamitas*. nomen He-
bræum הוה eſt à verbo,quod fieri,ſeu factum eſſe notat ; ſemperq́;
in malam partem accipitur nomen,ideo vulgatus calamitatẽ ver-
tit Ezech.7.euentum dicere poſſumus , ſeu aduerſam fortunam.
hãc dicit nõ poſſe expiare, ſeu placare:quia nõ poſſet anteuertere,
ſeu auertere muneribus,aut precibus:Medi enim & Perſę non au-
rum,neq; argentũ volent:Deus antẽ iratus omnino eſt,& vt ſupra
dixit,nõ eſt habiturus obuiã hominẽ:neq; erit,qui interpellet &c.

Sta &c. ſarcaſmus eſt,& ironię plena oratio,quę non infrequẽs 12
eſt in ſcripturis:vt,vbi ſunt dij eorum,ſurgant, & opitulentur vo-
bis , & multa ſimilia: iam enim dixerat , eos propter ſtudium , &
operam , quam impendebant malis illis artibus , perituros: tan-
tùm aberat , vt ex illis emolumentum capere poſſent . *Cum in-
cantatoribus tuis :* vide de hac voce ſuprà verſ. 9. & verſu ſequen-
ti . *In quibus laboraſti* , vel cum quibus laboraſti , id eſt , nego-
tium tibi,fuit,neq; leue. difficile eſt enim cũ huiuſmodi homini-
bus verſari,& illorũ opera vti velle:ſiquidẽ moroſi ſunt , & auari:
inſuper,quia mendaciis rem ſæpe peragunt,quæ tamen,ne præſen
tiantur, ſtudent occultare; ſpe inani alunt miſeros , illorúq; bona
deuorant.ſemper autem Chaldęi aſtrologiæ,& magiæ dediti fue-
re: erantq́; quamplurimi apud Babylonem huiuſmodi artiũ pro-
feſſores.Poſſumus quoq; has voces ꝓ abſtractis accipere, vt inter-
terdũ ſolent,pro ipſis pręſtigiis,& iudiciis ex aſtris,vel,vt vulgatus
vult,incantationibus,in quibus perdiſcẽdis haud vulgarẽ operam
naua-

tes ipſos cum ſuis artibus, nihilque vtilitatis inde relictum eſſe, oſtendit; quemadmodum ex quiſquiliis, ſi in eas ignis incidat, neque carbones manere ſolent. Pudere autem oportebat tot annos, totamq; vitam oleum, & operam, vt aiunt, perdidiſſe: verùm nequaquam prӕterire oportet, quos ſuperioribus verſibus præſtigiatores, & aſtrologos vocauerat, in hoc vltimo verſu negotiatores appellare, quòd operas ſuas cõſueuiſſent, ſicut merces hominibus vẽdere, at ſicut mercatores, qui in quouis trãſitu, ſeu cõmutatione mercium, in quouis (vt aiunt) contractu, cambio, & remiſſione (hæc enim tranſitum appellare videtur hebraiſmus) iacturam paterẽtur, deciperẽtur, atq; errarent; malo aliquo genio impulſi, negotiationi incubuiſſe dicerentur: ita illi ſapientes in quouis tranſitu, ſupputatione, applicatione, ac conſilio decepti, ſe, aliosque perdiderunt. nam & Cicero traiectiones, & motus ſtellarum dicit Chaldӕos obſeruare ſolitos. quo factum eſt, vt non fuerit, qui ſalutem Babyloniis afferret, ſed errorem, ſed peſtem.

CAPVT QVADRAGESIMVMOCTAVVM.

Noua.		Vetus.
AVDITE *hoc domus* Iacob, *qui vocamini nomine Iſraelis, & de aquis* Iehudæ *egreſſi fuiſtis, qui iuratis per nomen* Iehoua, *& Deum Iſraëlis commemoratis, non cum veritate, neque cum iuſtitia.*	1	AVDITE *hec domus* Iacob, *qui vocamini nomine Iſrael, et de aquis Iuda exiſtis, qui iuratis in nomine domini, et dei Iſrael recordamini, non in veritate, neque in iuſtitia.*
Quoniam de ciuitate ſanctitatis vocati ſunt, & ſuper Deum *Iſraelis ſuſtentati ſunt:* Iehoua tcebaoth *nomen eius.*	2	*De ciuitate enim ſancta vocati ſunt, & ſuper* Deum *Iſrael conſtabiliti ſunt: dominus exercituum nomen eius.*
Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo egreſſa ſunt, & audire feci ea: cito feci, & venerunt.	3	*Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea; repentè operatus ſum, & venerunt.*
Et iam ſi noſſem, quòd pertinax eſſes, & neruus ferri ceruix tua, & frons tua erea.	4	*Sciui enim, quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea.*
Et annuntiaui tibi ex tunc: antè quàm veniret, audire feci te, ne diceres; Idolum meum fecit ea, & ſculptile meum, et fuſile meum mandaui ea.	5	*Prædixi tibi ex tunc; antè quàm venirent, indicaui tibi, ne fortè diceres; Idola mea fecerunt hec, & ſculptilia mea, & conflatilia mandauerunt iſta.*

An- Que

Noua.		Vetus.
Audiſti, vide vniuerſitatē eius, & vos non ne annuntiabitis? Audire te feci noua ex nunc, & reſeruata, & non nouiſti ea.	6	*Quæ audiſti, vidi omnia: vos autem num annuntiaſtis? Audita feci tibi, noua ex tunc, et conſeruata ſunt, quæ neſcis.*
Nunc creata ſunt, & non ex tunc: & ante diem, & non audiſti ea, ne dicas; Ecce *noui ea.*	7	*Nunc creata ſunt, et non ex tunc: & ante diem: & non audiſti ea, ne fortè dicas;* Ecce *ego cognoui ea.*
Quinimmo nō audiſti; quin immo non nouiſti; quinimmo ex tunc aperta eſt auris tua. noui enim [quòd] vim inferendo vim inferes, & tranſgreſſorem ab vtero vocaui te.	8	*Nec audiſti, neque cognouiſti; neque ex tunc aperta eſt auris tua. ſcio enim, quia præuaricans præuaricaberis: & tranſgreſſorem ex vtero vocaui te.*
Propter nomen meum prolongabo iram meam, & laudem meam obſignabo tibi, ne exſcindaris.	9	*Propter nomen meum longè faciam furorem meum: & laude mea infrenabo te, ne intereas.*
Ecce vſſi te, & non in argenti [fornace,] elegi te in fornace inopiæ.	10	*Ecce excoxi te, ſed non quaſi argentū elegi te in camino paupertatis.*
Propter me, propter me faciam, quia quomodo profanabitur? & gloriam meam alteri non dabo.	11	*Propter me, propter me faciam, vt non blaſphemer: & gloriam meam alteri non dabo.*
Attende ad me Iacob, *&* Iſrael *vocate meus. ego ſum, ego primus, quin etiam poſtremus.*	12	*Audi me Iacob, &* Iſrael*, quem ego voco. ego ipſe, ego primus, & ego nouiſſimus.*
Quinetiam manus mea fundauit terram, & dextera mea explicauit cælos. compello ego ipſos, et ſtāt pariter.	13	*Manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea menſa eſt cælos: ego vocabo eos, & ſtabunt ſimul.*
Congregamini omnes vos, & audite: quis in eis annuntiauit hæc? Iehoua *dilexit eum: faciet beneplacitum eius in* Babylone*, & brachium eius in* Chaldeos.	14	*Congregamini omnes vos, et audite: quis de eis annuntiauit hæc? dominus dilexit eum, faciet voluntatem ſuam in* Babylone*, & brachium ſuum in* Chaldæis.
Ego ego locutus ſum, quinetiam vocaui eum: adduxi eum, & profectum faciet via eius.	15	*Ego ego locutus ſum, & vocaui eum: adduxi eum, & directa eſt via eius.*
Accedite ad me: audite hoc: à principio non in abſcondito locutus ſum, à tempore, quo fuit ibi, & nunc dominus meus Iehoua *miſit me; & ſpiritus eius.*	16	*Accedite ad me, & audite hoc: non à principio in abſcondito locutus ſum: ex tempore antè quàm fieret, ibi eram, et nunc* Dominus Deus *miſit me, & ſpiritus eius.*
Sic dixit Iehoua *redemptor tuus ſan-*	17	*Hæc dicit dominus redēptor tuus ſan-*

Noua.		Vetus.
ſanctus Iſraelis; Ego Iehoua Deus tuus erudiẽs te, vt ſubleuamẽ capias, deducẽs te per viã, [in qua] ambulas.		*ſanctus Iſrael; Ego dominus Deus tuus docens te vtilia, gubernans te in via, qua ambulas.*
Vtinã attẽdiſſes ad præcepta mea, & fuiſſet, veluti fluuius pax tua, & iuſtitia tua, ſicut vndæ maris:	18	*Vtinam attẽdiſſes mandata mea: facta fuiſſet, ſicut flumẽ pax tua; & iuſtitia tua, ſicut gurgites maris:*
Et fuiſſet, quaſi arena ſemen tuũ, & progenies viſcerũ tuorum, ſicut lapilli eius: nõ exſcinderetur, neque aboleretur nomen eius à conſpectu meo.	19	*Et fuiſſet, quaſi arena ſemen tuũ; & ſtirps vteri tui, vt lapilli eius: non interiiſſet, & non fuiſſet attritum nomen eius à facie mea.*
Egredimini de Babylone: fugite à Chaldæis: in voce ouationis annuntiate: audire facite hoc: efferte illud vſque ad extremitatem terræ. dicite; Redemit Iehoua ſeruum ſuum Iacob.	20	*Egredimini de Babylone: fugite de Chaldæis: in voce exultationis annuntiate; auditum facite hoc, & efferte illud vſque ad extrema terræ. dicite; Redemit dominus ſeruum ſuũ Iacob.*
Et non ſitierunt: per ſiccitates deduxit eos: aquas de petra produxit eis, & diſſecuit petram, & effluxerunt aquæ.	21	*Non ſitierunt in deſerto, cùm educeret eos: aquam de petra produxit eis, & ſcidit petram, & fluxerunt aquæ.*
Nõ eſt pax (dixit Iehoua) impiis.	22	*Non eſt pax impiis, dicit dominus.*

QVAM vtilitatem deberent Iudæi habere, tam ex conſidera- 1
tione liberationis è Babylone, quàm ex iſtarum rerũ prædictione, aperit dominus per prophetam, & viam parat ad apertiora de Chriſto vaticinia. Vide autem, quomodo interim dum captat attentionem, eos, ad quos loquebatur, graphicè depingat: quod facit, ne in iis, quæ dicturus erat, in quibus, quòd eis parum confidiſſet, declaratur, quiſquã Deum argueret. eos ergo nomine tenus Dei cultores hîc appellat, fictos, atque hypocritas: qui à nobilitate parentum, qua gloriabantur, planè degenerabant, & ſanctitatis tantùm nomen poſſederunt: quo etiam ad inanem gloriã abutebantur. *Exiſtis*: in Hebræis mutatur perſona, exierunt. Ex aquis autem Iehuda dixit metaphora ſumpta ex fontibus, & riuis, quaſi dicat, ex ſcaturigine, & ſobole Iehuda: cõmunicat enim fons laudatus laudem, & nomen ſuum aquis ex eo promanantibus: ſic etiã caput familiæ, vt Iehuda, qui non ſolùm ſuis, vt ceteri fratres, ſed toti genti, & regno nomen dedit, quo genere auctore gloriabantur Iſraelitæ, & ex ipſo nomine prædicatores ſe eſſe nominis Dei profitebantur. *Qui iuratis in nomine*, id eſt, per nomen Iehoua.

Et Dei

Et Dei Iſrael recordamini. iam admonui, quòd verbum זכר in hiphil, ſit interdum idem, quod prædicare, celebrare, confiteri: quæ verba Hebræis interdum conſtruuntur cum præpoſitione, in: ergo commemorare in Deum Iſraelis, eſt laudes Dei decantare, eiusque nomen celebrare: quod qui faciunt ore, corde autem longè abſunt à Deo, quia implicantur vitiis, & concupiſcentiis huius ſæculi, à quibus Deus abhorret; dicuntur confiteri, & laudare dominum, non cum veritate, neque cum iuſtitia: ficti enim ſunt, & iniqui: vt qui Deo auferant vita, & moribus, quod illi vocibus tribuunt: planè impij, qui cùm laudes decantent ore, alios vita ad blaſphemandum inuitant.

2 *De ciuitate enim &c.* כי pro continuationis particula libenter accipio hoc loco, id eſt, dici quoque, & appellari volunt de ciuitate ſancta, id eſt, ciues Ieroſolymitani: & qui à Deo Iſraelis ſuſtentantur, quaſi domeſtici eius. Certè hæc duo membra Paulus ſic reddidit ad Ephes. Ciues ſanctorũ & domeſtici Dei: domeſticos enim ſuos alunt patresfamiliâs: neque aliud fulcimentum habẽt domeſtici, quàm herum ſuum. illud verò, quod ſequitur, Iehoua exercituum nomen eius, vel referendum eſt ad initium orationis, audite hæc Iſraelitæ, quę dicit, cuius nomen eſt Iehoua exercituum: vel ad id, quod immediatè præcedit; qui dici vultis ciues ciuitatis ſanctæ, & domeſtici Dei Iſrael, cuius nomen eſt, Iehoua exercituum. & hic poſterior ſenſus planus eſt: hoc enim nomine valde gloriabantur Iudæi, ꝙ eſſent de domo potẽtiſſimi Dei: qui paratos habet exercitus Angelorum, & hominum &c. quod certè ſi verum eſſet, & cum veritate ſic appellarẽtur, nihil video adeò glorioſum.

3 *Priora ex tunc &c.* ecce quid volebat au lirent, & vel ſupplẽdum eſt relatiuum אשר, quod ſæpe omittitur, vel certè illud ה, quod præponitur nomini הראשנות, (quod non, vt quidam volunt, interrogatiuum eſt) vices eius gerit: quaſi dicat, quæ priora ex tunc annuntiaui, vt ſit ſenſus; Priora, quæ ex tunc annuntiaui, quæ ore meo promiſi futura, cito feci, & venerunt, ſeu feci, vt cito venirent. Prædixit, quòd eriperet ex Aegypto, eueheret in regnum &c. iam impleta ſunt.

4 *Sciui enim*: ad verbum: à ſcire me, id eſt, eò quòd ſcirem: pendet autem oratio vſque ad ſequentem verſum. Quid, inquit, ſciebam, quòd pertinax eſſes &c. iccirco ex tunc annuntiaui tibi &c. vel quàm primùm intellexi, quòd pertinax eſſes &c. vel ſic cum non nullis Hebræis, cito feci, vt venirent, etiamſi ſcirem, quòd pertinax eſſes &c. vt vau, verſus quinti valeat autem, quaſi dicat, ſciebam quidem, quàm duræ ceruicis eſſes, & quàm malè acciperes benefi-

beneficia, quæ in te conferrem, nihilominus, quæ iam olim pro-
miſeram patribus, quàm citiſſimè curaui, vt fierent. eo autem con-
ſilio, antè quàm fierent, prædixi tibi futura, ne diis tuis fictitiis ea
adſcriberes &c. Quòd autem eos ceruicis ferreæ vocat, alludit ad
verba Exod. & Deut. vbi paſſim eos duræ ceruicis appellat. Frõtem
verò ferream vocat, ob impudentiam, quòd Latini vocant frõtem
perfrictam. vel alludit ad boues, qui ceruice, & fronte iugum tra-
hunt, quæ illis eſt duriſſima: rigidos ergo eos, & pertinaces notat.

Vos autem num annuntiaſtis? in Hebræis eſt futurum, quod vulga- 6
tus pro præterito accepit, quaſi diceret propheta, illos nequaquam
nouiſſe, neque pronuntiare potuiſſe. Sed cùm interrogatio ſit, an
non, & affirmatiuam reſponſionem exigat, ſenſus eſſe poteſt, ex
tunc, à principio audire te iſtæc feci: & hoc ita peruulgatum eſt, vt
vos, ſi velitis, id poſſitis annuntiare, & teſtificari. vel, & vos non ne
id ſoletis prædicare? nempe quòd multò antè prædicta ſint &c.
Audita feci tibi noua ex tunc: puto vitiatè legi, ex tunc, & legendum
iuxta Hebr. ex nunc: & ita videtur quoque Hieronymus interpre-
tari. Non, inquit, adduco vetera, vt fidem aſtruam; ſed noua, quæ
contra Babylonios facturus ſum, annuntio. ad hunc quoque mo-
dum ſupra dixerat propheta, Prima quæ fuerunt, ecce venerunt,
noua quoque annuntio: & ne memineritis priorum, & antiqua ne
intueamini; ecce ego facio noua, & nunc orientur &c. Quæ, vt
ad myſterium detorſimus, ita hoc quoque loco, quaſi redemptio
ex Babylone inter priora, & vetera computetur; nouum autem ſit
quod in illa figuratum, & delineatum fuit. *Et cõſeruata*, reſeruata,
id eſt, recondita: hebraiſmum, Et non nouiſti ea, vulgatus doctè
vitauit, quæ neſcis.

Nunc creata ſunt. noua ſunt, non antiqua, nunc de nouo produ- 7
cuntur, non iam olim edita. *Et ante diem,* negatio, repetenda ve-
nit, non ex tunc, neque ante diem, id eſt, ante hunc diem. ſic do-
ctus quidam Hebræus.

Neque audiſti. dixerat, ne dicas; Ecce noui ea: auget negationẽ, 8
Quinimmo non audiſti, quinimmo non nouiſti: non eſt aperta
&c. id eſt, neque ad aures tuas peruẽnit vel minimum huius rei.
Hæc eſt vis particulæ גם . *Præuaricans præuaricaberis.* quaſi dicat,
toties te hoc ignorare repeto, quia noui, quòd præuaricans præ-
uaricaberis, id eſt, quia conſueuiſti præuaricari, & mores tuos per-
ſequeris. Ceterùm בגד , quod præuaricandi verbo vulgatus, & ce-
teri eum ſecuti reddiderunt, iam ſuperius annotaui, eſſe excur-
rere, ſeu depopulari, ac vi diripere. hic autem non malè con-
uenit, vt eos direptores appellet, qui gloriam Dei diripiebant &

alteri conferebant. quare meritò etiam tranſgreſſores, ſeu tranſfugæ appellari poſſunt, qui legitimum imperatorem deſerentes, ad hoſtes tranſgrediuntur, ac transfugiũt, quaſi pro idolis ſtarent, aduerſus verum Deum, & patrem. Ab vtero autem ſic vocatos dicit, quia, vt inquit Stephanus, ſemper ſpiritui ſancto reſtiterunt. Recole, quales ſe exhibuerint, egreſſi ex Aegypto, & videbis meritò, ſic à domino iam tunc appellatos.

9 *Propter nomen meum.* reſpondet tacitæ obiectioni, quæ talis eſſe poterat, ſi tranſgreſſores meritò iam ab initio vocati ſunt, ſi noſti, quòd ab ſtudiis ſuis non deſiſtent, quid eſt, quòd & eos à captiuitate educere vis, & hoc illis prædicis? reſpondet; propter nomen meum, & *Longe faciam,* ſeu prolongabo: eo modo, quo iſtud verbum accipitur Prouerb. 19. Intelligentia hominis prolõgauit iram ſuam, id eſt, qui ſapiẽs eſt, tardus eſt ad iram, differtque vindictam. vnde dominum vocat Dauid Pſal. 86. longum irarum, id eſt, tardum ad iram. ergo hoc loco inſinuat dominus, quòd ducti in captiuitatem Iudæi non plenè pœnas luerent, ſed prolongaret iram ſuam Deus, quouſque, ni fallor, illi adimplerent mẽſuram patrum ſuorum, & filium Dei interficerent. tunc enim effudit omnẽ iram ſuam, vt gens illa aboleretur, ſaluis tamen reliquiis, non autem vt amplius in regnũ, ſeu rempub. coaleſcerent. niſi malis ſimpliciter accipere elongare iram, pro auferre, ſeu longè facere. quaſi indignus eſſet qui reduceretur ex captiuitate, ex miſericordia autem Dei reducendus eſſet. *Et laude mea*: puto ſcriptum fuiſſe, & laudem meam: nam ita interpretatur Hieronymus in commentariis, repetita præpoſitione, propter, è ſuperiori membro, iuxta conſuetudinem Hebræi ſermonis. *Infrenabo te.* חטם verbum, modò verbum ſit, non niſi hoc loco inuenitur. in hoc autem conueniunt viri docti, vt ſignificet conſtrictionem, ſeu cohibitionem, ſeu obſignationem, qualis eſt ſigillorum. quare vulgatus infrenare dixit, & in Hebræo pronomẽ eſt in dandi caſu, vt ſit ſenſus iuxta vulgatum, & propter laudem meam frenum iniiciam tibi, nempe vt ductum meum ſequaris, ne omnino intereas: quaſi eum, veluti equũ, reducturus eſſet è Babylone &c. Poſſumus nihilominus ſic vertere, & ſimplicius interpretari, & laudem meam obſignabo tibi: cùm nihil habeas, quo me prouocare poſſis ad miſericordiam, ſed totus, quantus es, ab vtero iram promerearis. obſigno tibi laudem meam, & quaſi pallium induco ſuper te, vel ſigno illam ſuper te, vt appareas mihi, quaſi materia laudis meæ: quæ te ſemper comitetur, vt ſi delere velim, protinus meminerim laudem meam interire: atque hoc pacto fiet, vt differam iram meam, ne prorſus ex-

ſcinda-

ſcindaris, & intereas. Reddo autem verbo obſignãdi; nam verbum חתם id omnino notat, quod huic, vt vides, cognatum eſt. ſed dices, ergo neque Romanorum tempore delendus erat Iſrael propter laudem Dei: dicam lõgè diuerſam fuiſſe rationem. nam mox futurum erat, vt ſciretur, propter Chriſtũ illos ea mala pati; quod ad fidem in Chriſtum conciliandam faciebat &c.

Ecce excoxi. non dubium, quin verbum צרף de excoctione, ſeu 10
vſtione propriè dicatur; ſed deinde de quauis alia examinatione, atque probatione dicitur, ac proinde de electione, quæ facta examinatione fit, vt Iudi. 7. Deduc eos ad aquas, & vram eos tibi iſtic, id eſt, eligam, atque probatos ſeparabo. Quod autem dicitur, *& non in argento* (ſic enim habent exemplaria omnia Hebraica, quæ vidi, quamuis errore librarij ſuſpicari poſſimus ב poſitum pro כ, vt in non nullis aliis locis) idem ferè eſt, ac ſi diceret, non quaſi argentum, vt in argento ſit in argenti fornace; vel certè nomen fornacis ex ſequenti membro accipiendum eſt, vt non dicamus in argento, ſed in argenti: vſſi te in fornace inopiæ, non in fornace argenti, cuius vehemens eſt exuſtio, & examinatio conſumptis omnibus ſcoriis. Quæ quidem examinatio Iſraelitarum ad tempus Chriſti reſeruabatur, in cuius manu ventilabrũ erat, quo permundauit aream ſuam, & ſeparatę ſunt paleę à tritico in ſpiritu iudicij, & ſpiritu ardoris, vt ſuprà expoſuimus: reliquiæ enim tantùm ſeruatæ ſunt, & in regnum ſpiritale redactæ: reliquos abſtulit infidelitatis tempeſtas, congruitque hęc interpretatio cum iis, quę paullò antè præceſſerunt de prolonganda ira, ſeu vindicta. Leuior autem fuit iſtæc examinatio, quæ fuit corporalis in camino inopiæ, ſeu afflictionis, nempe captiuitate, ex qua rurſus redierunt in regnum promiſcuè boni, ac mali. durant enim in malis in paupertate, in ſeruitio, aliiſque afflictionibus etiam mali; at in examinatione, quæ fit per verbum Chriſti, nequaquam. tunc enim, vt eſt in euangelio, qui ex Deo eſt, verbum Dei audit; & qui nõ eſt, non audit; & ſi ad tempus audiunt, poſtea recedunt. quod ſi hæc eſt huius loci germana expoſitio, non nimis durum, neque extortum videbitur, ſi myſterium hoc Iudæis alioqui inſuaue, Ieſaiam dicamus nomine argenti voluiſſe obuelare: decantatiſſimi enim erant pſalmi Dauidis: & quòd eloquia domini eſſent argẽtum igni examinatum, ſæpe, & ſæpius probatum, vt pro verbo Dei poſuerit argentum, ſignificans probationem, quæ verbo Dei futura erat, & in aliud tempus ſeruabatur.

Propter me &c. ergo propter me faciam hoc, nempe vt te in ca- 11
mino inopiæ tantummodo examinatum liberem, & ſic ſatis vexa-

tum, & emendatum reducam. *Vt non blaſphemer*: ſenſum reddidit:
ego verbum verbo: quia quomodo profanabitur? qui fieri poteſt,
vt ſinam nomen meum profanari ab infidelibus, qui dicunt Deum
Iſraelis impotentem, vt qui non potuerit hoſtibus reſiſtere, ſuos
autem deos fortiores &c. vim habet hæc interrogatio, ex qua nos
fiduciam concipientes, ea frequenter in noſtris orationibus vti
11 deberemus, ſicut Moſes, & Ioſue, atque alij. An non nomen Chri-
ſti à Mahumetanis blaſphematur? an non gloriam filij Dei, impo-
ſtori, & peſſimo nebuloni tribuunt? cùm præualent aduerſus Chri-
ſtianos, an hoc Mahometis auſpiciis non tribuunt?
12 *Quem ego voco.* vocatum ſuum, iuxta hebraiſmum, dicit Iſraelẽ,
id eſt, familiarem, & domeſticum, cuius nomen in ore ſemper ha-
bet, vt eius obliuiſci nequaquam poſſit. *Ego primus &c.* eſt, cur me
audire debeas, & mihi attendere: nam & antè quàm quidquam eſ-
ſet, ego eram; & poſt quam omnia interierint, ego ero. periphra-
ſis eſt æternitatis: vel ſum omnium rerum principium, ac finis, ex
quo omnia, & in quem omnia.
13 *Manus quoque.* mirum, quòd toties ſuam potẽtiam, qua terram,
cælosque crearit, commemorat. certè cum incredulis res ei erat:
quorum bona pars idola colebat, & diis gentium plurimum defe-
rebat. *Menſa eſt cælos*. Hebræis eſt enim verbum deductum à pal-
mo. cùm autem palmus interdum ſit menſuræ nomen, hinc fa-
ctum eſt, vt pro menſurare acciperetur: quod non abiicio: ſed acci-
pere quoque poſſumus, pro palma explanare, explicare, ſeu diſten-
dere. vnde Thren.4. de infantibus dicitur, quos matres nunquam
ceſſant palmis extergere, fricare, & recens natos explanare, vt ipſo-
rum membra in planum, & longum diſtendantur, ne fiant diſtor-
ta, quos in palmis geſtant, & palmis tractant. vnde ipſi pueruli,
טפחים appellantur Thren.2. *Vocabo.* promptam obedientiam ſtel-
larum, corporumque cæleſtium hîc habes, quod non ſolùm refer-
ri poteſt ad creationem, quando vocauit ea, quæ non erant, & ex-
titerunt, ſed etiam hoc tempore, quando nihil in ipſis eſt, quod nõ
dicto Dei pareat. quemadmodum diligentes miniſtri, qui cõmu-
ni nomine vocati aſſiſtunt omnes pariter, iuſſa accepturi.
14 *Congregamini*, ſeu congregemini, omnes vos Iſraelitæ vocati
mei. iam quid velit, vt attenti audiant, enarrare incipit. *Quis de eis.*
in Hebræis, quis in eis: & poteſt eſſe mutatio perſonæ, pro, quis
in vobis, aut inter vos: poteſt & ad ipſos cælos referri: nam aſtra
quoque colebant idolatræ. *Dilexit eum.* agnoſce prophetarum
phraſim: cùm iam dudum de Cyro loqui intermiſerit, quia tamen
omnia, quæ iis capitibus continentur, ad liberationem ex Baby-
lone

lone per Cyrum futuram pertinebant, ſub relatiuo, non expreſſo
nomine, de eo loquitur. Hic autem locus videtur illorum ſenten-
tiam infringere, qui Cyrum impium fuiſſe tyrannum ſcribunt.
certè ex ſcripturis propheticis dilectus fuiſſe Deo videtur, & cul-
tor vnius Dei; ne quis putet fabuloſa eſſe omnia, & ficta, quæ de
eo Xenophon ſcripta reliquit. *Voluntatem ſuam, brachium ſuum*, vel
eius: vtroque enim modo verti poteſt pronomen. Facere autē bra-
chium Dei in Chaldæis, eſt potentiæ Dei miniſtrum eſſe in terra
Chaldæorum: vel ſic, Cyrus faciet beneplacitum Dei in Babylone,
& brachium eius [erit] in Chaldæos: vel cum vulgato, Cyrus in
Babylone faciet voluntatem ſuam, id eſt, quidquid ſibi placuerit,
& brachium ſuum in Chaldæos exercet. ſupple. Hæc nemo præ-
dixit, neque annuntiauit, quis ergo?

Ego ego &c. ego volui, vt hæc ita fierent: quare etiam locutus 15
ſum, & futura prædixi: adduxi eum &c. nemini alteri, neque res
ipſa, neque ipſius præcognitio, ac denūtiatio, adſcribi debet. *Dire-
cta eſt*, eſt hoc loco conſtructio, quæ Pſal. 1. Quodcunque faciet,
proficiet: & Prouerb. 28. Qui celat iniquitates ſuas, non proficiet,
vel non fortunabitur &c.

Accedite ad me &c. ſunt verba prophetę, fidem dictis ſuis aſtruen- 16
tis. *Non à principio in abſcondito &c.* tranſpoſita negatione planior
erit ſenſus, à principio, quando primùm locutus ſum vobis, &
prophetam agere cœpi, non in abſcondito id feci. exiſtimo autem
prouerbiali forma, & figuratè dicere Hebręos, loqui in abſcondi-
to, pro, mendacia loqui, & incerta nuntiare. nam magi, & augu-
res, & huiuſmodi homines malarum artium ſtudioſi, vt ſuprà 45.
cap. annotaui, tenebratum, & angulorum ſunt amici. Publicè, in-
quit, vos conteſtatus ſum, vt verax, & verorum annuntiator: quan-
do etiam vos in captiuitatem ituros cœpi prędicere, id non furtim
annuntiaui, ſed palàm, & apertè: veſtram quoque liberationem
per Cyrum futuram nemo me dicentem non audiuit: credite ergo
mihi, vt veraci prophetæ. iam enim cùm non dum ſit tempus ha-
rum rerum, ſpiritu pręſens ſum, illisque interſum, & nunc à Deo
miſſus ſum, vt hęc vobis nuntiarem. *Antè quàm fieret*: Hebræa ad
verbum, à tempore eſſe eius, id eſt, non dum exiſtente tempore ho-
rum euētuum. hęc eſt enim interdum vis particulę mem. vide in-
frà cap. 54. verſ. 9. biſ. 1. Sam. 15. Repulit te Iehoua ab eſſe regē, ne
eſſes rex &c. & ita accepit vulgatus, dicēs, id eſt, antè quàm fieret.
Quamuis autem hęc interpretatio abſurda nō ſit, ſed ſuam habeat
probationem: libenter tamē acquieſco illis, qui hæc verba Chriſto
domino tribuunt. nam quę pręcedunt, & quę ſequuntur, videntur

euincere, quòd Dei ſint verba: qui quidem, dum populo promittit libertatem, ex Babylone, alterius in ea deliniatæ mentionem facit, tanquam in typo: ideoque non Cyrum nominat; ſed ego, inquit, vocaui eum, progreſſum faciet via eius, quod alibi dicitur, Non reuertetur ad me vacuus, ſed faciet, ad quæ miſi eum: hunc dilexit pater: huius aduentum nemo vnquam nouit &c. Quod vbi præmiſit, iam verſ. 16. ipſe Dei filius homo factus loquens inducitur, qui palàm locutus eſt mundo, non in abſcondito, vt ipſe ait in euangelio, quem miſit pater in mundum, & ſanctificauit vtique ſpiritu ſancto: à quo & hic miſſus dicitur: de quo vide apud D. Thomam. Qui verò hanc rationem interpretandorum prophetarum non recipit, neſcio, quantum de ſpiritu Chriſti habeat, neque quot locos adducere poterit ex Moſe, in quibus nobis interpretetur Chriſtum: quod tamen fecit ipſe Chriſtus poſt reſurrectionem euntibus in caſtellum Hemaus. vide autem, quantùm ſequentia conueniant. ſuprà enim iam admonui, in hoc capite tranſitionem facere prophetam, ad Chriſti myſteria apertius annuntianda.

17 *Redemptor tuus.* hæc quidem, vt dicta à Deo per prophetam captiuo populo, imminenteque liberatione accipere poteris, nec minus aptè, vt dicta à Chriſto ad domum Iacob, vbique iam obtinēte infidelitate, & ſpiritali redemptione. quare & verba eſſe Dei redemptoris inquit propheta. *Docens te vtilia*: verbum יעל, eſt ſubleuamen accipere, ſeu afferre iuxta variam conſtructionē. id quod dominus in euangelio reddidiſſe videtur, Inuenietis requiem animabus veſtris. neque dubito, quin ad hunc locum reſpexerit: nam ibi ſuadet, vt doctrinæ eius acquieſcant. qui locus certè hunc exponit. *Gubernans te*: ad verbum, calcare te faciens, id eſt, deduco, quaſi puerum, quem etiam docemus, quò pedē figere debeat &c. quod etſi Deus ſemper fecerit, manifeſtius tamē per filium ſuum, quem dedit in præceptorem gentibus, qui verbo, & exemplo nos erudiuit, quò ire, vnde fugere, atque in minimis quibuſque rebus, & occaſionibus, quales nos gerere debeamus.

18 *Vtinam attendiſſes &c.* hæc ſunt Dei noſtra vota, qui totus bonus erga nos eſt; qui ſcit, quantùm noſtra interſit, obſeruare eius præcepta: hęc ipſa deberent eſſe, & noſtra cum Dauide. Vtinam dirigantur viæ meæ ad cuſtodiendas iuſtificationes ſuas. hoc eſt enim omnis homo. ſimilia vota ſunt illa; Quis det talem eos habere mentem, vt timeant me omni tempore, vt benè ſit illis &c. *Fuiſſet*, vel foret: iam nunc excuſationem continent hæc verba, quare paſſus ſit dominus captiuum detineri populum ſuum, & ad paucitatem redigi: quare etiam per Romanos permiſerit deuaſtari, &

quaſi

quaſi penitus interire. & ſi verba attendas, potius ad vltimam de-
uaſtationem hęc pertinent. Culpa, inquit, tua factum eſt hoc: nam
ſi voluiſſes, fuiſſet pax, ſeu proſperitas tua, veluti fluuius, qui nun-
quam deficit, neque fluere deſinit. Forſitan & per antonomaſiā de
Eufrate intelligit, qui ampliſſimus eſt fluuius: neque ſolùm, vt flu-
uius, ſed vt conuolutiones maris, id eſt, fluctus, ſeu vndæ, quæ ad
litus abſque nulla defatigatione perpetuò deuoluuntur. quibus
verbis omnium rerum abundantiam, & felicitatem notat: quę ob-
ſeruantes mandata Dei comitatur. Iſrael ſi audiſſet, & in viis am-
bulaſſet, inimicos eorum humiliaſſem, inimici eis adularētur, per-
petuò viuerent, cibarem eos adipe frumenti &c. vt eſt apud Pſal.
Nota autem, nomine pacis, & iuſtitię, Hebræis vniuerſa bona ſpi-
ritalia, atque temporalia deſignari: nomine etiam iuſtitiæ, bona
illa temporalia notantur, quæ in præmium iuſtitię à Deo homini-
bus tribuuntur. nam cùm benè habemus, & reip. à Deo nō immit-
tuntur aduerſa, & calamitates, videtur Deus nos iuſtos pronuntia-
re. vnde iuſtitiæ dicuntur interdum beneficia Dei, vt 1. Sam. 12. vt
diſceptem vobiſcum coram Iehoua de omnibus iuſtitiis, quæ fe-
cit vobiſcum.

Quaſi arena &c. non vno loco promiſerat Deus multiplicatio- 19
nem ſeminis, ſi ipſi obedirent. alludit quoque hoc loco ad promiſ-
ſionem factam Abrahæ; Sic erit ſemē tuum, ſicut arena maris &c.
Non interiret. vulgatus ſenſum vertit, interire, & attritum eſſe: quæ
certè vaſtationi vltimæ magis conueniunt, quàm quæ per Chal-
dęos contigit. nuſquam enim amplius fuit regnum Iehuda, & reſ-
pub. illa nuſquam eſt, & in obliuionem abiiſſe videtur, quaſi nun-
quam fuerit. Sicut autem Hebræis ſcire nomen alicuius, & recor-
dari nominis, eſt fauoris, & gratiæ; ſic aboleri nomen, & interdi-
cere, eſt nota odij, & indignationis. at quando odiſſe viſus eſt do-
minus populum illum? certè poſt occiſum Chriſtum.

Egredimini de Babylone. agnoſce prophetarum phraſim: hæc 20
ſignificant, quæ paullò antè dixiſſet, ea propter captiuitatem Ba-
bylonicam dixiſſe, quòd in paucitatem tunc redacti, interiiſſe Iſ-
rael nomen, immo & abolitum fuiſſe videbatur; cuius cauſſam
quoque non ſiluit: ſupplendaque ſunt non nulla: quaſi dicat, At
nunc iam tempus eſt, vt tui miſerear. egredimini itaque de Baby-
lone &c. Ego certè adhuc myſterium ſubolfacio, quod Ieſaias no-
mine Babylonis, & Chaldæorum obuelauit. erat enim typus libe-
ratio illa alterius magis admirandæ, quam certè decantare per to-
tum orbem, ac prædicare iubebat vſque ad extremitatem terræ.
Hæc eſt euangelij prædicatio, de redemptione per Dei filium fa-

cta. Quorſum ad vltimum terræ? niſi quia ad omnes hæc redẽptio quæ facta eſſet in Iudæa, & Iſraele pertineret? certè quoties in prophetis has denũtiationes, exultationes, & ouationes ad omnes gẽtes lego, toties redemptionis vniuerſalis mentionẽ facere prophetas non dubito. quandoquidẽ non tanti faciẽda videbatur redemptio illa, quam tot calamitates mox ſubſecutæ ſunt ipſa captiuitate grauiores, quouſque ad culmẽ malorum peruenerunt. non nego tamen, quin etiam ſecundum hiſtoriã intelligẽda ſint. vide Eſdram cap. 8. quòd manus Dei fuit cum illis in itinere, & liberauit
21 eos de inimicis in via &c. Hoc autem loco ita ad myſterium hæc eſſe referenda, quæ ſequuntur, conuincunt. quorſum enim hic commiſcet propheta, quæ in liberatione ex Aegypto contigerũt? quid diſſectio petræ, quid emanationes aquarum ad iter per Meſopotamiam facturis? ergo hæc myſticè accipienda ſunt, vt illis videlicet nihil defuturum, eoſque nullius rei penuria laboraturos, qui ex captiuitate peccati, Chriſti beneficio aufugerint, ſignificent. Nulla regio magis confuſione plena, quàm peccati: nulli Chaldæi peius filiis Dei nocent, quàm peccata. Hæc eſt Babylon, & iſti ſunt Chaldæi, vnde ſuos iubet dominus fugere. vide infrà cap. 52. verſ. 11. Recedite, exite inde &c. quæ verba adducit Paulus 2. Cor. 6. in hanc eandem ſententiam.
22 *Non eſt pax &c.* hæc dupliciter poſſumus accipere: primo quaſi opponat ſortẽ improborũ ſorti, quã deſcripſerat ſeruorũ Dei, quibus nihil redeuntibus ad Deũ deeſt: at improbis nulla eſt pax, dicit dominus, omniaque in malum eis cedunt. ſecundo, vt dolorem quendam prophetæ contineant hæc verba, quaſi præſagientis, fruſtra vocare Chriſtum Iſraelitas, vt Babylonẽ deſererẽt, & à peccato fugerent; non enim audituri erant vocantẽ; & manus extendẽtem erant deſpecturi, vt quaſi per correctionẽ hæc efferantur, ad hunc modum. Sed quid moror? quid verba in ventũ profundo? improbi ſunt, & indigni pace, & felicitate, quæ illis offertur. quare ad gẽtes conuerſus Chriſtus ait; Audite inſulæ &c. Interim tamen cõſiderandum eſt, improbos à ſe pacẽ, & veram tranquillitatẽ repellere: non enim acquieſcunt verbis Dei: ſequũtur affectus ſuos, qui nunquam ſibi cõſtant: ſeminãt iniquitates, metũt dolores. vide inf. 57.

CAPVT QVADRAGESIMVMNONVM.

Noua.	Vetus.
1 *ATtendite inſulæ ad me, & auſcultate nationes de lõginquo: Iehoua ab vtero vocauit me; à viſceribus*	*AVDITE inſulæ, & attendite populi de longè: dominus ab vtero vocauit me; de ventre matris*

Noua.

ribus matris meæ commemorauit no-
men meum.
Et poſuit os meum , quaſi gladij
acuti : in vmbra manus ſuæ abdidit
me, & poſuit me in ſagittam exter-
ſam:in pharetra ſua abſcondit me.
Et dixit mihi; Seruus meus [es]
tu Iſrael,*certè in te glorificabor.*
Et ego dixi; In *vacuum laboraui:*
inaniter,& vanè virtutem meã con-
ſumpſi: profectò iudicium meum à Ie-
houa,& opus meum à Deo *meo.*
Et nunc dixit Iehoua,*qui forma-*
uit me ex vtero in ſeruum ſibi,ad re-
ducendum Iacob *ad ſe; & Iſrael non*
colligetur : & honoratus ero in oculis
Iehoua,et Deus me⁹ obfirmatio mea.
Et dixit; Indecorum *fuit,non eſ-*
ſe te mihi ſeruũ ad ſuſcitandas tribus
Iacob;& obſeruatos Iſraelis *reducen-*
dos. & dedi te in lucem gentium, vt
ſit ſalus mea vſque ad extremitatem
terræ.
Sic dixit Iehoua,redemptor Iſrae-
lis,ſanctus eius ad deſpectam animã,
ad abominabilem gentem,ad ſeruum
dominorum; Reges *videbunt,& cõ-*
ſurgent principes,& ſupplicabũt pro-
pter Iehoua, qui fidelis eſt , ſanctum
Iſraelis,*& elegit te.*
Sic dixit Iehoua; In *tempore ac-*
ceptionis reſpondi tibi,& in die ſalu-
tis adiuui te,& ſeruaui te, & dedi te
in fœdus populi ad ſtabiliendam ter-
ram, & faciendum hereditare here-
ditates deſolatas.
Ad dicendum vinctis; Egredimi-
ni: & iis, qui in obſcuritate,Sitis cõ-
*ſpicui.*Iuxta *vias paſcentur,& in om*
nibus locis eminẽtibus paſcua eorum.
Non

Vetus.

matris meæ recordatus eſt nominis
mei.
2 *Et poſuit os meum,quaſi gladium*
acutum : in vmbra manus ſuæ prote-
xit me, & poſuit me , ſicut ſagittam
electam: in pharetra ſua abſcõdit me.
3 *Et dixit mihi;* Seruus *meus es tu*
Iſrael,*quia in te glorificabor.*
4 *Et ego dixi;* In *vacuum laboraui:*
ſine cauſſa,& vanè fortitudinẽ meã
conſumpſi. ergo iudicium meum cum
domino, & opus meũ cum Deo *meo.*
5 *Et nunc dicit dominus formãs me*
ex vtero ſeruũ ſibi, vt reducam Iacob
ad eũ,& Iſrael *nõ congregabitur:&*
glorificatus ſum in oculis domini, &
Deus *meus factus eſt fortitudo mea.*
6 *Et dixit;* Parum *eſt, vt ſis mihi*
ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob,&
fæces Iſraelis *conuertendas.* Ecce *dedi*
te in lucem gentium,vt ſis ſalus mea,
vſque ad extremum terræ.
7 *Hæc dicit dominus,redemptor* Iſ-
rael;ſanctus eius,ad contemptibilem
animam,ad abominatam gentem,ad
ſeruum dominorum; Reges *videbũt,*
& conſurgent principes,& adorabũt
propter dominum: quia fidelis eſt,&
ſanctum Iſrael,*qui elegit te.*
8 Hæc *dicit dominus;* In *tempore*
placito exaudiui te, & in die ſalutis
auxiliatus ſum tui; & ſeruaui te,
& dedi te in fœdus populi, vt ſuſci-
tares terram, & poſſideres heredita-
tes diſſipatas.
9 Vt *diceres iis, qui vincti ſunt;*
Exite.*& iis,qui in tenebris,Reuela-*
mini.Super vias paſcentur,& in om
nibus planis paſcua eorum.
Non

Noua.

Non eſuriēt,neque ſitiēt,neq; ſe- 10
riet eos aduſtio,neque ſol:quoniam cō
miſerator eorū adducet eos, & iuxta
ſcaturigines aquarum deducet eos.
Et ponam omnes montes meos in 11
viā,& [vie] ſtratæ meæ eleuabūtur.
Ecce iſti de longè venient, & ecce 12
illi ab Aquilone, & mari, & iſti de
terra Sineorum.
Ouate cæli, & exulta terra:per- 13
ſonate monteſ ouationem:quia conſo-
latus eſt Iehoua populum ſuum, &
inopes ſuos commiſerabitur.
Et dixit Tziō: Dereliquit me Ieho- 14
ua,& dominus meus oblitus eſt mei.
An obliuiſcetur mulier lactentis 15
ſui, vt non miſereatur filij vteri ſui?
immo ſi illa obliuiſcatur; at ego non
obliuiſcar tui.
Ecce ſuper vtranque palmam con- 16
ſtitui te; muri tui coram me iugiter.
Feſtinauerunt ædificatores tui: 17
diruentes te, & exſiccantes te à te
egredientur.
Leua circumquaque oculos tuos, 18
& vide: omnes iſti congregati ſunt,
venerunt tibi. viuo ego (fidelis ſermo
Iehoua) quòd omnes iſtos, tanquam
ornamentum indues,& alligabis eos,
ſicut ſponſa.
Quia ſiccitates tuæ,& deſolatio- 19
nes tuæ,& terra ruinæ tuæ:quia iam
anguſta eris præ habitatore,& longè
abibunt,qui abſorbebant te.
Adhuc dicent in auribus tuis,filij 20
orbitatum tuarum; Anguſtus eſt mi-
hi locus:cede mihi,& habitabo.
Et dices in corde tuo; Quis ge- 21
nuit mihi iſtos?& ego orbata & ſte-
rilis, migrans, & recedens: & iſtos
quis

Vetus.

Non eſurient,neque ſitient,& nō
percutiet eos æſtus, & ſol:quia miſe-
rator eorum reget eos, & ad fontes
aquarum portabit eos.
Et ponam omnes montes meos in
viam, & ſemitæ meæ exaltabuntur.
Ecce iſti de longè venient, & ecce
illi ab Aquilone,& mari, & iſti de
terra auſtrali.
Laudate cæli, & exulta terra:iu-
bilate montes laudem: quia conſola-
tus eſt dominus populum ſuum, &
pauperum ſuorum miſerebitur.
Et dixit Sion; Dereliquit me do-
minus,& dominus oblitus eſt mei.
Nunquid obliuiſci poteſt mulier
infantem ſuum,vt non miſereatur fi-
lio vteri ſui? & ſi illa oblita fuerit;
ego tamen non obliuiſcar tui.
Ecce in manibus meis deſcripſi te:
muri tui coram oculis meis ſemper.
Venerunt ſtructores tui:deſtruen-
tes te,& diſſipantes à te exibunt.
Leua in circuitu oculos tuos,& vi-
de:omnes iſti congregati ſunt, vene-
runt tibi. viuo ego, dicit dominus,
quia omnibus his, velut ornamento,
veſtieris, & circumdabis tibi eos,
quaſi ſponſa.
Quia deſerta tua, & ſolitudines
tuæ,& terra ruinæ tuæ nunc anguſta
erunt præ habitatoribus,& longè fu-
gabuntur,qui abſorbebant te.
Adhuc dicit in auribus tuis, filij
ſterilitatis tuæ; Anguſtus eſt mihi
locus: fac ſpacium mihi,vt habitem.
Et dices in corde tuo; Quis genuit
mihi iſtos?ego ſterilis,& non pariens,
& transmigrata,& captiua:& iſtos
quis

Noua.		Vetus.
quis enutriuit? ecce ego derelicta, ſola: iſti vbi erant?		*quis enutriuit? ego deſtructa, & deſolata: & iſti vbi hîc erant?*
Sic dixit dominus Iehoua; Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exaltabo ſignum meũ: & afferent filios tuos in gremio, & filias tuas ſuper ſcapulam leuabunt.	22	*Hæc dicit dominus* Deus; *Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exaltabo ſignũ meum: & afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas ſuper humeros portabunt.*
Et erunt reges educatores tui, & prĩcipes mulieres eorũ, lactatrices tuæ: proſtrati in terra ſupplicabũt tibi, & puluerem pedũ tuorum lãbendo depaſcent. & cognoſces, quòd ego Iehoua, *in quẽ, qui ſpẽ habent, non pudefient.*	23	*Et erunt reges nutricij tui, & reginæ nutrices tuæ: vultu in terra demiſſo adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. & ſcies, quia ego dominus, ſuper quo non confundentur, qui exſpectant eum.*
Num tolleretur à forti præda? & an captiuitas iuſti euadet?	24	*Nunquid tolletur à forti præda? aut quod captum fuerit à robuſto, ſaluum eſſe poterit?*
Quandoquidem ſic dixit Iehoua; Etiam *captiuitas fortis tolletur, & præda præualidi euadet: & cum litigatoribus tuis ego litigabo, & filios tuos ego ſaluabo.*	25	*Quia hæc dicit dominus;* Equidẽ *& captiuitas à forti tolletur: & quod ablatum fuerit à robuſto, ſaluabitur. eos verò, qui iudicauerunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego ſaluabo.*
Et comedere faciam deprædatores tuos carnem ſuã, & quaſi muſto ſanguine ſuo inebriabuntur: & ſciet oĩs caro, quòd ego Iehoua *ſaluator tuus, & redẽptor tuus potentiſſimus* Iacob.	26	*Et cibabo hoſtes tuos carnibus ſuis: & quaſi muſto ſanguine ſuo inebriabuntur: & ſciet omnis caro, quia ego dominus ſaluans te, & redemptor tuus fortis* Iacob.

AVDITE *inſulæ.* hactenus multa de Chriſto in Cyro vidi- 1
mus, & de populo Dei in Iſraelitis è Babylone educendis: iam nunc diſcuſſis vmbris non nihil apertius de myſterio Chriſti pronuntiat Ieſaias. quòd autem hæc ad Chriſtum dominum referenda ſint, & in eo adimpleta fuerint, confirmat locus ex hoc capite, adductus in actis Apoſtolorum à Paulo: qui eſt verſ. 6. & alter 2. Corinth. 6. qui eſt verſ. 8. item alius, quem adducit Ioan. in Apocalypſi, qui eſt verſ. 10. vt nihil nos morari debeãt Iudæorum figmenta. Inducitur autẽ principio Chriſtus, concionem habẽs ad vniuerſos homines, in qua ſuę vocationis, & muneris rationẽ reddit, ſignificans gentes pro Iudæis ſubſtituendas, quas tamen pro filiis recognoſcet ſynagoga. *Populi de longè,* id eſt, remotiſſimæ quæque nationes. nam cum toto orbe mihi res eſt. omnes enim captiui

captiui detinentur in Babylone: omnibus offert Deus libertatem. audiamus,quæſo, hunc eximium doctorem, qui de cælo deſcendit magiſter. certè enarrabit, quæ vidit apud patrem. *Ab vtero vocauit me*, id eſt,à multis iam annis mei rationem habuit,vt huc me deſtinaret:antè quàm ex vtero matris in hanc lucem prodirem,celebrauit nomen meum, commendauit honorificè, & cum præfatione honoris nomen meum ore protulit.

2 *Quaſi gladium acutum*, vel quaſi gladij acuti (os ſupp.) nam & gladio os tribuit hebraiſmus, vt quemadmodum gladius acutus ore ſuo diſcindit,enecat, ac cædem facit, ita ego verbo meo ſeparationem faciam inter patrem, & filium,matrem, & filiam:gladiũ enim veni mittere in terram,non pacem, vt eſt in euangelio: cædem facturus aduenio,non quidem corporum,ſed ſpiritalem:qua caro pereat,ſpiritus verò viuat.Suprà dixit,quòd ſpiritu labiorum ſuorum impium,ſeu impietatem occideret: vbi non nihil de efficacia verbi euangelij diximus. vide Paulum,vbi cõparat ſermonẽ Dei gladio ancipiti &c. vbi quoque nos armat verbo Dei,vt poſſimus ſtare aduerſus vim, atque impetũ diaboli. quare exhibeamus nos huic gladio ſecandos, & muniendos, vt quæ carnis ſunt,amputentur: & quæ ſpiritus ſunt, defendantur. *Sub vmbra*: & hebr. in vmbra. ב autem hoc loco eſt, cum, & omitti poteſt; Vmbra manus ſuæ &c. Videtur autem in metaphora gladij perſeuerare, qui ſub ſiniſtro brachio abditur in vagina, vt dextera inde facilè educatur; & ſicut mox dicit ſagittam in pharetra reconditam, ita hîc gladium in vagina notat: ideo verbum חבא in hiphil, verbo abdendi reddidi, propria verbi ſignificatione ſeruata, vt Geneſ. 3. Cùm nudus eſſem, abdidi me; & ſuprà 42. In domibus carcerum abditi ſunt &c. quare in hunc quoque ſenſum accipe verbum protegendi in vulgato. *Sagittam electam*. ego propriam ſignificationem vocis ברור expreſſi: vulgatus verbo probandi, & eligendi ſolet reddere. nam in expurgatione electio fit, nobis cùm de armis dicitur, eſt nitida reddere, & ferruginem detergere. Notandum autem eſt, quòd cum gladio cominus, ſagitta verò eminus dimicetur, ſignificat hoc loco tam eos, qui propè, quàm eos, qui longè erant, felici & vitali vulnere eſſe percutiendos. quare & in Pſal.45. qui in Chriſtum dominum editus eſt,gladium,& ſagittas illi tribui vides.

3 *Seruus meus es tu Iſrael*. quòd de populo Iſraelitico hæc nequeãt intelligi, quæ ſequuntur, ſatis oſtendunt:at Chriſtum nomine Iacob, & Iſraelis notari quid mirum? nam & Dauidis nomine non vno loco appellari manifeſtum eſt.Ecquis,quæſo,nomine Iſraelis dignior

dignior fuerit, quàm qui in Deum ita prævaluit, vt homini propi-
tium ex irato reddiderit? *Quia.* אשר affirmantis, ſeu aſſeuerantis
interdum eſt Hebræis, vt 1. Sam. 15. Immo audiui vocem Ieho-
ua: ita & hoc loco reddi poteſt; Quin etiam in te glorificabor. eſt
quidem ſeruus, & miniſter meus, ſed per te plurimum gloriæ mi-
hi accreſcet: filius enim Dei patrem glorificauit ſuper terram: nam
illius nomen hominibus manifeſtauit, & quantùm mundum dili-
geret, aperuit; vt qui ſe filiũ mundo dederit, vt qui eum reciperẽt,
in filios adoptaret. Hæc amorem hominum conciliarunt, & ſub-
ditum reddiderunt mundum Deo, vt eum ſicut Deũ glorificarent,
eiusq́ue gloriam, ac maieſtatẽ celebrarent. es quidem ſeruus meus
ſecundum naturam, quam aſſumpſiſti, ſed es tota gloria, & decor
meus: quia in te vno oſtendi mũdo diuitias bonitatis, & miſericor
diæ. Duplici hoc nomine gloria Dei eſt Chriſtus dominus, quòd in
illo gloriam ſuam, & ea, quibus gloriatur, manifeſtauit Deus, &
quòd per Chriſtum mundus agnouit Deum, ac glorificauit. vide
orationem Chriſti ad patrem apud Ioan. 17. Pater venit hora &c.

Et ego dixi. hoc verſu, quàm vani fuerint labores Chriſti domi- 4
ni inter Iſraelitas, apertè docet. ordinem quoque diuinorum cõſi-
liorum manifeſtè exponit hoc verſu, & ſequentibus, qui talis eſt;
Datur Chriſtus, vt in eo glorificetur Deus, mittiturq́ue iuxta pro-
miſſiones patrum, vt ſit miniſter circũciſionis, & Iudæis inſeruiat
ad ſalutem: iccirco eum Iſraelẽ vocat. executus Chriſtus dominus
miniſterium, fruſtra ſe laborare conqueritur, quaſi nihil profuerit,
quòd à Deo miſſus in nulla re à patris voluntate receſſerit. inſiſtit
tamen Deus, vt Iudæis prædicetur euangelium, & ad ſe reducãtur
ſignis, & virtutibus, & donis ſpiritus ſancti, quæ gloriam Chriſti
confirmabant: illi verò nec ſic acquieſcunt: ergo vocantur gentes.
Sed expendamus ſingula. *Et ego dixi.* pater quidem in me glori-
ficandum ſe fore dixit: quid ergo exſpectandum eſſet, niſi vt cùm
ad Iudæos veniſſem, me illi pro herede, & Dei filio agnoſcentes re-
ciperent, auſcultarent, colerent, & Deũ pro tantis muneribus glo-
rificarent? ſed video rem lõgè aliter eueniſſe. fruſtra videor hanc
prouinciam ſuſcepiſſe: non credunt, non auſcultant: peiores fiunt.
defatigor: nihil quod ad ſalutem ipſorum cõferre poſſe videbatur,
omitto. aruit iam tanquam teſta virtus mea, & lingua mea adhæſit
faucibus meis. Neque dubites, quin tanto ſtudio Iudæorũ rebus
incubuerit, vt triẽnio vires abſumpſerit, corroſis zelo Dei viſceri-
bus, & corpore laboribus, ac defatigationibus exhauſto. *Ergo iu-
dicium &c.* אכן affirmantis particula eſſe videtur, & ſic eam reddi-
dit vulgatus Geneſ. 28. Verè dominus eſt in loco iſto: & ſuprà 40.
Verè

Verè fœnum eſt populus, & infrà 53. Verè languores noſtros ipſe tulit &c. hîc illatiua particula vertit, quia iudicium pro lite accepit, quaſi ſuper hac re, cum Deo vellet iudicio contendere, & opus ſuum cum Deo expendere, quo videat, an dignum ſit, vt tanti labores ſine fructu maneant &c. Quam interpretationem non eſt, cur quiſpiam damnet: ego tamen in ſtudioſorum ſacræ ſcripturæ gratiam, omiſſis aliorum interpretationibus, expoſitionem ſimpliciſſimam ex ipſo hebraiſmo depromptam afferam, & primo אך ſit affirmantis, משפט verò, id eſt, iudicium, & פעלה, id eſt, opus, quaſi pro eodem accipiantur: vocant autem interdum Hebræi iudicium, hominis condicionem, & ea ſtudia, ſeu vitæ ſtatum, atque tenorem, ex quo iudicium de homine fertur: opus autem vocant interdum exercitationes, ſtudia ea, in quibus occupatur, & ſeſe exercet, quemadmodum hæc duo ſimul poſita accipere debemus in libr. Iud. 13. licet ibi pro פעלה ſit מעשה, quibus duobus nominibus Hebræi indifferenter vtuntur: exempla paſſim obuia: Hebræa autem eo in loco ſic habēt ad verbum; & dixit Manuel [Angelo;] Nunc veniat verbum tuum. quod nam erit iudicium pueri, & opus eius? pro quo vulgatus; Quando ſermo tuus fuerit expletus, quid vis, vt faciat puer, aut à quo ſe obſeruare debebit? non dubium, quin ibi quærat pater ab Angelo, quæ futura eſſe deberet pueri condicio, quæ ſtudia &c. ſenſus igitur hoc loco hic eſſe poterit: Conſumpſi fruſtra vires meas: certè condicio mea à domino, & ſtudia mea à Deo meo: quaſi dicat, non eſt, quòd quiſquam exiſtimet, idcirco me fruſtra laboraſſe, quòd non miſſus venerim; aut aliter, atque oporteret, rem tractarim, in aliquo'ue deliquerim: condicio, ſtudia, ſtatus, actiones omnes meæ, omnia denique mea à Deo meo, à patre omnium Deo diſpoſita, atque ordinata fuere: à cuius iudicio ne latum quidē vnguem vnquam aberraui, neque aberrare potui. Hinc illæ voces, Pater meus vſque modo operatur, & ego operor: &, Non poteſt filius facere quidquam, quod non viderit patrem facientem: &, Doctrina mea nō eſt mea, ſed eius, qui miſit me: &, Sicut mandatum dedit mihi pater, ſic facio: &, Ego à me ipſo non veni: &, Me pater ſanctificauit, & miſit in mundum: &, Quare loquelā meam nō agnoſcitis? ego enim ex Deo proceſſi, & veni: & infinita huiuſmodi, quæ inexcuſabiles reddunt Iudæos, & nobis planum faciunt, quòd & iudicium, & opus Chriſti à Deo fuerit. neque noua videatur hæc acceptio vocis, משפט: latiſſimè enim patet Hebræis. vnde 2. Reg. 1. Quod fuit iudicium huius viri. quærit autem rex de forma, ſeu habitu veſtimētorum, quemadmodum ex ſeruorum reſponſione mox apparet. Particula autem

tem אֶת pro à,vel ab &c.accipitur interdum Hebræis,vt Geneſ.49. A Deo patris tui,qui adiuuit te, & ab omnipotente,qui benedixit te: & 44. Ipſi egreſſi erant ex vrbe:& Exod... &c.

Et nunc dicit &c. vel nunc quidem: ſeruit continuationibus hæc particula ſæpius. Verſ. 3. in genere vocationem explicauerat, ſe videlicet ſeruum Dei, & miniſtrum diuinæ gloriæ in mundũ deſtinatum ab ipſo Deo: id in ſpecie iam exponit,nempe dixiſſe dominum,eique mandata dediſſe, vt ad ſe reduceret Iacob. Hoc illud eſt,quod in euangelio habes;Miſit ſeruũ ſuum hora cœnæ dicere inuitatis,vt venirent:quod autẽ ibi ſequitur, Et nolebant venire,hîc dicitur; *Et Iſrael non congregabitur*: ſic enim legendum eſt, tam ex Hebr.quàm ex Hieronymi verſione. omnino enim affirmat, non venturos Iſraelitas,ſeu,vt eſt in Hebræo, non colligendos.Dicitur autem hoc verbum non rarò de gregibus, de ouibus: vt & huc reſpicere videatur,quod dominus in euãgelio ait,ſe miſſum ad oues, quæ perierunt, ſeu quę perditæ errauerunt, domus Iſrael: venit enim dominus, tanquã paſtor,vt eas ad Deũ colligeret,ſeu congregaret:at noluerunt colligi,neq; redire ad Deũ. iam hic explicat,quod ſuperiori verſu dixerat,ſe in vacuũ laboraſſe:nã Iſrael non colligitur. Tertiũ autem, quod dixerat iudiciũ ſuum à domino &c. iam etiã apertius effert dicens; *Et glorificatus ſum &c.* quaſi dicat,non vitio meo, neq; Dei factum eſt,vt non reducerentur Iſraelitæ:mirum enim in modum me honorauit pater,ſeu glorificauit;nam ſumma cum gloria me filium ſuum coram ipſis in Iordane declarauit; & cùm abiectiſſimus viderer in oculis hominum,tamẽ illi non indignus viſus ſum: qui pro filio ipſius cariſſimo haberer:quod etiã declarauit mihi ſua poteſtate tradita: fuitq; is fortitudo,ſeu obfirmatio mea:nihil erat,quod non efficerẽ. manifeſtabam gloriam meam coram ipſis, & quàm glorioſus eſſem in oculis patris,ipſi in ſignis à me factis, videbant:illis vocationẽ meam ſatisſuperq; confirmabam, vt ſi ſanam habuiſſent mentem, omnes ad me veniſſent cum Nicodemo dicentes; Scimus quia à Deo veniſti magiſter: nemo enim poteſt hęc ſigna facere, quæ tu facis,niſi fuerit Deus cum eo.Indignum autem fuit, quòd ſic honoratum à Deo Iudæi inhonorarent, neque auſcultare vellent: quod in euangelio quoq; illis obiicit, iniuriis ab eis laceſſitus: eſt pater qui glorificat me, quem vos Deum veſtrum appellatis: ille quærit gloriam meam,& vos iudicabit:quare ſequitur.

Et dixit; reſpondet dominus illi, veluti querimoniæ,nempe iubet,vt reducam Iſraelitas: at illi non colligentur: cùm tamen per me non ſteterit,& nihil omiſerim eorum,quæ neceſſaria ad rẽ videbantur.

debantur. *Parum eſt*, vel leue eſt, id eſt, indecorum, inhoneſtum, ignominioſum reputatum eſt. *Vt ſis mihi.* ſenſus huius editionis planus eſt: ad verbum ſic habetur, ab eſſendo te mihi ſeruum &c. quem hebraiſmum quantum ex ſimilibus coniicere potui, (non damnata tamen vulgata editione, quam ſequuntur plerique viri doctiſſimi) ſic licet vertere; Non eſſe te mihi ſeruū &c. vt 1. Sam. 15. Repulit te ab eſſendo regem, id eſt, ne eſſes rex: & Pſal. 62. Tantùm ab exaltando eum, id eſt, ne exaltetur ipſe: quin & hoc eodem capite verſu decimo quinto, Nunquid obliuiſcetur mulier infantis ſui, à commiſerando filij vteri ſui, id eſt, vt vulgatus vertit, vt non miſereatur. Inquit ergo, indecorum, turpe, ſeu ignominioſum videri potuit, ꝙ non fueris mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob. qua phraſi nos quoq; Luſitani vtimur, non fuiſti ad faciendum mihi, non valuiſti illud mihi præſtare: quaſi dicat dominus, ſi cuiquam ignominioſum videri potuit, quòd non valueris ad me reducere Iſraelitas, ecce do te in lucem gentium &c. *Suſcitandas tribus.* nomine virgarum, ſeu baculorum, frequenter tribus, ſeu familias deſignat ſcriptura rationibus, quas ſuprà appoſui, nempe quia ex vno trunco oriuntur &c, cùm ergo etiam plantis Hebræi tribuant verbum excitandi; fortè hîc, ad nomen virgæ alludens, quod appoſuit pro familiis, verbo excitādi vti voluit. quāuis non ignorem קום verbum in hiphil, ſæpiſſime eſſe idem, quod ſtabilire, confirmare &c. vt ſit ſenſus, ad ſtabiliendas, ſeu confirmandas tribus Iacob: corruerat enim illa reſp. & à peccato erant valde labefactatæ res Iudæorum. priorem tamen expoſitionem ſequor, quia rem leuem, & factu facilem videtur debuiſſe apponere, vt oſtendat, quare inhonorum videri poterat, ſi Iſraelitas non reduceret. Erant, inquit, veluti virgę radici optimè inhærentes, heredes fidei, & religionis patriarcharum, Quid magnum, ſi irrigatæ reuiuiſcerent? huc quoque facit, quod ſequitur, *Ad fæces.* hebr. נצירי Hebræi pro נצורי accipiunt, id eſt, pro reſeruatis, ſeu conſeruatis, qui in vita remanſerunt, & ſeruati ſunt à domino: non difficile autem videbatur tales reducere ad Deum: nam exſpectabant ipſi conſolationem Iſraelis: quare & fæces dixit vulgatus, quæ imo vaſorum relinquuntur, & conſeruantur. Eſt quoque hîc alluſio in hac voce: נצר enim ſurculus tener eſt, qui ſeruari ſolet, vt creſcat, quem, ſi deflectat à recto, facile eſt ad rectitudinem reducere. Vides, quo pacto hæc facilitatem quandam contineant, vt ignominioſum videri poſſit, ſi non ſufficeret Dei filius ad eos reducendos, & conuertendos? quòd ſi cum vulgato legas, parū eſt, vt ſis ſeruus, id eſt, miniſter ad ſuſcitandas &c. poſſumus obſeruata dicere & acci-

pere pro abominoſis,& à quibus ſe obſeruant prætereūtes:de qua
acceptione non nihil diximus capite primo, & infrà cap. 65. *Dedi*
te in lucem, de prædicatione euangelij optimè interpretatur Pau-
lus in actis Apoſtolicis locum hunc.probat enim ex hoc loco, iu-
ſto Dei iudicio fieri,vt quia Iudæi repulerunt verbum Dei,prædi-
cent illud gentibus. *Vt ſis*, vel vt ſit:& ita exponit D. Hierony-
mus,vt ſalus mea vniuerſam terram occupet. ex hoc quoque loco
ſumptum videtur illud Simeonis, Lumen ad reuelationem gen-
tium.Si quis autem quærat, quomodo hic dicatur,Chriſtus datus
in lucem gentiū,cùm ipſe dicat in euāgelio; Non ſum miſſus,niſi
ad oues &c.reſpōde, Chriſtum loqui de miſſione illa, quæ erat ex
promiſſione patribus facta.audi Paulū hoc exponentem; Dico do-
minum Ieſum miniſtrum fuiſſe circumciſionis,id eſt,Iudæorum,
pro veritate Dei ad confirmandas promiſſiones patrū: gentes au-
tem ſuper miſericordia collaudare Deū &c.ergo ſi minuit gloriā,
ꝙ non reduxerit Iſraelitas,vide quanta ſit gloria, hominē vnum à
ſuis crucifixū in toto orbe pro Deo coli, & barbaras nationes per
diſcipulos ſuos ad Deum reducere. Ecce pro virgis radici infixis,
barbaræ nationes eidē radici inſeruntur:ecce, pro exſpectantibus
Meſſiā non reductis, gentes,quæ ignorabant Deum & in peccatis
obduruerant:ecce denique pro angulo terræ fines orbis.

Hæc dicit &c. Etſi Chriſtus dominus lux mundi, & ſalus gen- 7
tium dicatur,& verè ſit: ſcimus tamen eiſdem nominibus ornaſſe
diſcipulos ſuos.quo fit,vt cùm in prophetis hæc ipſa legimus,non
neceſſe ſit,illorum intelligentiam ad ipſam Chriſti perſonam tan-
tummodo coarctare. nam illud, Dedi te in lucem gentiū,Apoſto-
lus in eo loco,quē ex Actis citaui,apertè per ſe,& coapoſtolos ſuos
impleri teſtatur.eſt ergo Chriſtus in ſe, & in ſuis lumen vitæ & ſa-
lus æterna. Quæ autem operabantur diſcipuli, operabatur in eis
Dei filius, & in ipſis loquebatur: vt hac fortaſſe ratione,Iſraëlē hic
vocet propheta dominū Ieſum: quod alioqui nomen gentis eſſe
ſolet:pauci enim Iſraelitæ,qui Chriſto adhæſerunt,puſillus,inquā,
ille grex,vnum corpus eſt cum Chriſto: & de ipſo tanquā de vno
aliquo homine loquuntur interdum prophetæ; interdum etiam,
vt de populo.eſt enim eccleſia, populus Dei. His prænotatis non
difficile erit,quæ ſequuntur,intelligere. *Ad contemptibilem animam:*
de Chriſto, & diſcipulis ipſius eſt ſermo. anima hic pro toto indi-
uiduo ſumitur figuratè.Minor erat Chriſtus,& omnium minimus
in illo cælorum regno, cùm maior eſſet Ioanne Baptiſta, & ipſis
Angelis,deſpecti quoque erant diſcipuli eius.Quid,quæſo,deſpe-
ctius,& contemptibilius homine in cruce ſuſpenſo,in quē moue-

bant & populi, & magiſtratus capita ſua, dicentes; Vah qui deſtruis templum Dei &c.qui contemptibiliores homines q̃ qui huius cruci affixi erant diſcipuli? abominationi erat crux, crucifixus,crucis amici: de cruce autem ſermones,gentibus ſtultitia,Iudæis ſcandalum.primos illos etiam diſcipulos dicebat Paulus, infirmos,& contemptibiles fuiſſe electos, vt confunderet Deus fortia,ſapientia,& mundi pretioſa.Hæc,vt quidẽ ego ſentio,hîc prędicit propheta;& hoc verſu,bono animo eſſe iubet, puſillũ illum gregẽ cum capite ſuo deſpecto,& nouiſſimo omniũ virorum.hos, in quos,tanquam in vilia mancipia,homines inuehebantur, probris,damnis,cruciatibus,& morte ipſa eos afficienres,tanquã oues morti deſtinatas,& purgamenta huius mundi:hos,inquam,conſolatur per prophetã dominus, quòd nõ diu hæc ſors duraret. nam, inquit, *Reges videbunt &c.* id eſt,aſſurgent, & venerabundi ſupplicabunt. Quantus, quæſo, erit hic honor? quem ſic vnquam honorauerunt reges? certè poſt verbera,& carceres,& omne tormentorum genus vicerunt tandem: & pauperes illi homines, & non nulli,qui eos conſecuti ſunt,à principibus tantùm, nõ pro diis colebantur?de quibus mox plura in ſequentibus,& hoc eodem capite. *Propter dominum*: deferebant hunc honorem diſcipulis domini, quia eos videbant,& agnoſcebant electos à domino, à ſancto illo:quod ex ſignis,& virtutibus, & ingenti malorum tolerantia, inaudita manſuetudine, cęteriſq; cæleſtibus donis,quæ non poſſunt non admirari,vel barbari homines,& reges ipſi,manifeſtè intelligebãt.Ecce qua ratione in eccleſia Chriſti eſt adoratio,& cultus ſanctorum:qui enim fuerunt contempti,& abominabiles propter Chriſtum;iuſtum eſt,vt verſa vice nunc propter eum, qui eos elegit,nobis ſint in honore,& pretio illiſq; ſupplicemus,velint,nolint Lutherani.nam,quòd de perſona Chriſti tantùm hæc non intelligantur,(vt quidã ipſorum voluit,ob quod interpretatur,contemptibilẽ animam,abominatã genti,reclamante hebraiſmo) ſequentia ſatis apertè declarant.ergo & dum hîc viuerent, & multò magis nunc,dum gloria perfruuntur,reges videbunt,& aſſurgent, & ישתחוו. ſed propter dominum,qui ipſos elegit,& ad tantam dignitatem euexit, vt eſſent lux mundi, & ſalutem eius per totũ orbem deferrent,tanquam mundi medici, & curatores; ob quod & Therapeutas eos appellabant teſte Philone. *Et ſanctum*: vulgatus reddidit coniunctionem,neq; immeritò.eam enim nõ raro omittunt ſcriptores ſacri,& propter ſanctum Iſraelis,& elegit te,id eſt, qui:ita enim interdum vau,accipitur.poſſumus tamen & ſic legere;Propter Iehoua:quia fidelis eſt ſanctus Iſraelis,& elegit te.nam

אשר

אשר valet,quòd,ſeu,quia:fidelitas autem referenda eſt ad promiſſiones factas patribus de ſemine benedicto, in quo benedicendæ eſſent omnes gentes,& de multiplicatione filiorum,tanquam arena maris. Ergo gentes vniuerſæ ex prædicatione intelligentes Dei fidelitatem,& paucos illos electos à Deo,ad generandū per euangelium,& filios procreandos ex gentibus, qui cenſerentur in ſemine Abrahæ, adorabant Chriſtum, & ipſos. nam adoratio, & cultus hic promittitur pro contemptu, & abominatione, & ſeruitute. non poſſunt enim non coli, qui agnoſcuntur electi à domino, præſertim ſi ſit electio ad aliorum vtilitatem,vt eſt eorum,qui iuſti ipſi ad iuſtitiam erudiunt plurimos.

In tempore placito. ex euentu imponebantur nomina & locis, & 8
temporibus.quare putarem hæc nihil aliud ſignificare,quàm ſi diceret: Exaudiui te ex bona voluntate mea, & adiuui te, ſalutemque tibi præſtiti: vt meritò tempus hoc dici poſſit tempus acceptationis,& dies ſalutis.quare & Paulus ex iſtis verbis hoc tantùm accipit; Ecce nunc tempus acceptabile·ecce nunc dies ſalutis: Finge ergo ſic prophetam dicere,vt habeas mētem ipſius,ſic dicit dominus; Ecce habes me propitiū,quem inuocabas, cuius opem implorabas, ecce habes me auditorem: quare tempus hoc deinceps vocabis,tempus acceptum,& diem ſalutis:ecce ſeruaui te, & dedi te in fœdus populi &c. vel certè alluſio eſt ad locum Pſalmi 69. vbi cùm Chriſtus dominus ſe inimicis ſuis in parabolam eſſe dixiſſet,& quòd aduerſus ſe loquerētur magiſtratus,& potētes, ſubdit; Ego verò orationem meam ad te domine, tempus beneplaciti Deus,in multitudine miſericordiæ tuæ exaudi me in veritate ſalutis tuę &c. Fundo,inquit,orationē meā ad te,petoq́;,vt ſit hoc tempus tibi acceptū,& velis hoc tempore me exaudire pro tua pietate, & veritate ſalutis plena. Ergo cùm contēptus Chriſti meminiſſet, & ꝙ non diu duraret conditio illa,ſignificaſſet;inquit,dixiſſe dominum; In tempore beneplaciti &c quaſi dicat, dixi, quòd aſſurgerent tibi reges, quem hactenus tui populares deſpexerant: nam iam inſtat tēpus illud,quo petebas,placeret mihi,vt te exaudirem, & ꝙ verax eſſem oſtenderem, ſalutē afferendo. iam exaudio, iam eripio,iam ſeruo &c. *Dedi te in fœdus populi.* promiſerat non ſemel Deus, quòd reconciliaretur homini per Meſſiam.quem miſſurus erat:ſublato autem in crucem Chriſto,& pro mortuo habito à Iudęis,relictis tantummodo pauciſſimis,qui eum viuere ſcirent,eiſdemq́; contēptiſſimis; vanæ videbantur illę promiſſiones. petebant igitur res ipſę,& hęc videbantur eſſe vota Chriſti,& ſuorū,ne durarēt diutius probra infideliū,immo oſtenderet ſe veracē Deus,

& in Chriſto ſtabilirentur omnia. Hoc ſe præſtitiſſe hic dicit dominus; Dedi te in fœdus populi,id eſt,populorum, vt per te mihi perpetuo fœdere copulentur: te pro hoſtia fœderis ſuſcepi: quo immolato reconciliatus ſum mundo, fide huius ſacrificij & dilectione: quę agnitionē tāti beneficij hominibus ingenerabit: mihi adhærebūt poſthac populi:neq; erit,qui hoc fœdus diſſoluat.Chriſtus ergo fœdus dicitur, quia victima fuit, qua ſancitū eſt fœdus, & nos ſanguine eius expiati à ſceleribus fuimus, quę nos à Deo ſeparabant.Dicitur & eccleſia illa primitiua, & diſcipuli eius, qui vnum cū Chriſto corpus efficiunt,fœdus populorū: quia miniſtri fuerunt reconciliationis huius,& legatione pro hac fœderatione, & reconciliatione fungebantur,adeoq; rē illam,quæ geſta fuerat, non tantùm verbis,ſed etiam rebus exprimebāt,vt ſeipſos impenderent,vt immolarentur ſuper obſequio fidei populorum,vnde & ſupplere ſe ea dicebat,quę deerant,paſſionum Chriſti pro eccleſia, quia ad fidem, & reconciliationem populorum neceſſariū erat,vt viderent gentes prædicatores illius ſacrificij paratos eſſe pro veritate,quā annuntiabant, mortē oppetere, quare morte ſua,ac malorum tolerantia prædicationi fidē conciliabāt,quæ eccleſiæ Chriſti ſummopere erat neceſſaria. *Vt ſuſcitares terram*.homines qui ad vnum interierant, & in mortem corruebant, excites, & ſtare facias,ne in præceps labantur,quare in reſurrectionē multorum poſitus dicebatur Chriſtus à Simeone.Huc etiā illud facit,Venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient filij Dei vocem:& qui audierint,viuēt.& Paulus eum, qui à peccatis ſurgit, à mortuis ſurgere dicit.ergo hic pro excitare ad vitā, aut pro ſtabilire,cōfirmare agnitione veritatis accipere poſſumus verbum קום in hiphil. *Poſſideres*. verbum hebraicum in hereditatem,& poſſeſſionem alios immittere ſignificat:erciſcere dicebant olim iuris conſulti. ergo Chriſto,& Apoſtolis hic iniungitur,vt eo munere fungantur,quo Ioſue,qui Iſraelitis poſſeſſiones diuiſit. ita accipitur hoc verbum Ioſue 1.& Deut.12.Ierem. 18. &c. introduxerunt enim populos in terram & lacte, & melle manantem: & Chriſtus dominus in eccleſia ſuas eis diuiſit donationes, prout ſibi viſum fuit, & alios dedit Euangeliſtas,alios doctores &c. Erant autem huiuſmodi hereditates deſolatæ, diſſipatæ, ſeu, vt eſt in Hebræo, afflatæ, id eſt, quas initio qui videbant, tāquam rem abominandam exſecrabantur,atque exſibilabant.quotus enim quiſque erat,qui conteptum, vigilias,ieiunia,paupertatem,famem,& nuditatem;adde innocentiam, caſtitatem,manſuetudinem, & his ſimilia nō fugeret,& hæc vt res peſſimas, & homine indignas non vitaret? at in has deſer-

tas

tas poſſeſſiones nos introduxerunt Chriſtus, & Apoſtoli, in quibus nos feliciſſimos eſſe exiſtimamus: in quas tamē nemo nos potuiſſet introducere, niſi dominus IESVS, quem ad hoc ipſum deſtinauit Deus.

Vt diceres his, qui vincti &c. non nullos effectus reconciliationis per Chriſtum hîc vides connumerari. primus, quem iam dixi, 9
fuit, poſſe nos inſolitā virtutis viam incedere, & veluti regionem commutare. ſecundo loco hîc habes libertatem, ne videlicet ab affectibus præpediamur, quò minus ad Deum curramus. tertius eſt tenebrarum, peccatorum, & ignorantiæ diſcuſſio, dum ait: *Et his, qui in tenebris reuelemini*: illuſtremini, & luce profundamini, ne amplius latebras appetatis, ſed induamini arma lucis, & ſicut in die honeſtè ambuletis. quarto autē loco affluentia donorum ſpiritalium ponitur. *Super vias paſcentur &c.* id eſt, in planis locis. nā viæ publicæ in plano ſunt, vel ſumpta metaphora à pecoribus, quæ dum è regione in regionem proficiſcuntur, per eam viam à paſtoribus deducuntur, iuxta quam paſcua inueniant. *In omnibus planis.* vocem שפים vulgatus interpres ſuprà cap. 41. ſupinos colles vertit verſ. 18. at Ierem. 3. nunc vias, nunc directum vertit. certè vox tumorem, ſeu eminentiam notat: quare pro montibus accipi puto, & fortè his duobus nominibus iuxta vias, & in montibus, intelligi, quòd quacunque ierint, paſcua inuenient; vt ſit idem, quod in euangelio dicitur; Ingredientur, & egredientur, & paſcua inuenient.

Non eſurient &c. iam quinto loco hoc commodi quoque habebunt, quòd nihil eis nocebit per famem, & ſitim, ſolē, & æſtum, 10
intellige omnia, quæ incommodare poſſunt iter facientibus, non quòd nihil eos moleſtia afficiat; ſed quia omnia eis in bonum cedant, neque pungant afflictiones eos, qui ſine peccato ſunt, quod eſt afflictionum aculeus: non nocet autem ſine aculeo veſpa, ſic neq; mors ipſa, ſi peccatum deletum ſit. Audi Paulū, In omnibus premimur; at non anxij reddimur: laboramus; at non deſtituimur: perſecutionem patimur; at non deſerimur: deiicimur; at non perimus, & alia plurima, quæ in Paulo leges. leuius itaque ferunt pij ſuas aduerſitates, in quibus interdum gaudēt, & gloriantur, quàm improbi ſuas felicitates, in quibus interdum nauſeant. *Miſerator eorum.* qui miſeratur eos, & affectu pietatis ſuper eos tangitur, adducit eos. quî fieri ergo poteſt, vt à quoquam lædantur? iuxta ſcaturigines aquarum deducit eos. quomodo ergo ſitient, aut ab æſtu moleſtiam capient? Alludit ad Pſal. Dominus regit me, & nihil mihi deerit, ſuper aquas refectionis &c.

11 *Et ponam omnes montes &c.* montes meos,inquit,vel de montibus, in quibus ſita erat Ieroſolyma,intelligit: quia fingit ad illam terrenam Ieruſalem properare Dei filios, per quam altera intelligenda eſt,vt ſuprà; Aſcendamus ad montem domini &c.vel montes ſuos vocat, montes altiſſimos, vt Taurum, Caucaſum &c. nam iſti dicuntur in hebraiſmo montes Dei.Hoc quoq; per Chriſtum conſecuti ſumus,vt ad Deum vndiq; veniri poſſit. non enim vno aliquo loco circumſcribitur eius fides, agnitio, & cultus per montana,per mare,per ſaxa,per ignes:omnia peruia fecit per donum fidei,& agnitionis,bonitatis ipſius, quæ,facta reconciliatione, terram vniuerſam inundauit. quæ enim parum oportuna eſſe videbantur & impedimẽto eſſe,ne ad Deũ poſſemus properare, ea omnia emolliuit Dei miſericordia,vt qui puſillo animo erant, ardua aggrediantur:& qui ſuperbia tumebãt,depoſito tumore,ęqua bilitate gaudeant,& in Chriſto Ieſu non ſit ſeruus, neq; liber, Iudæus,neq; Gręcus &c.per paupertatem,& per regni faſtigia ad regnum cælorũ iter patet.nulla eſt deniq; condicio,nulla ſors, nulla vocatio,quæ impedimento eſſe poſſit,quò minus Deũ comprehendamus.quo factum eſt, vt multi ab oriente, & occidente veniant &c.quo in loco ad hunc,qui ſequitur,allufio eſt.

12 *Ecce iſti de longè venient &c.* hîc orientem intellige:nulla enim regio longius Paleſtinæ patebat,quàm orientalis: quam ſciebant vltra Perſas ad Indos protendi, quorum fines vltra Gangem nemo luſtrauerat.per mare autem nempe mediterraneum, occidentem notabant Hebræi: ſeptemtrionalem verò plagam צפן vocabant, quòd veluti abſcondita eſſet: fama enim erat,quòd propter frigus nulli eſſent,aut rari Hyperborei: aut certè, quòd non dum quiſquam illuc penetraſſet ex Palæſtina,neq; commercium vllum cum ſeptemtrionalibus populis haberent Palęſtini.Sinæorum autem terram appellabant meridionalẽ propter montem Sinah, qui ad meridiem iacebat, celeberrimum Iudæis, iam inde ab egreſſu ex Aegypto. Ergo ex omni natione abſq; vllo diſcrimine ad Deũ iter aperuiſſe Dei filium ſignificat propheta. datus enim eſt in reconciliationem,& mediatorem inter omnes homines,quorũ carne aſſumpta,iam affinis erat, vt Deũ veluti patrem cõmunem haberent.quod cùm vidiſſet propheta,non potuit ſeſe cõtinere,quin in laudes Dei prorumperet,inuitatis omnibus creaturis.

13 *Laudate cæli &c.* ego verbo antiquo dixi, ouate. nam id propriè ſignificat verbum Hebræum רנן, exclamare ex lætitia, lætitiamq; vociferando,aut cànendo demonſtrare,à quo apud probatos auctores manſit participium ouans, & paſſim pro lætabundo,

licet

licet pro minore triumpho conſueuerit accipi. Sed ego antiquam ſignificationem retineo, quando hoc verbo ouandi vtor. *Conſolatus eſt populum.* populum Dei vocat, filios Dei, qui erant diſperſi: quos præuidit Ieſaias, per Chriſtum congregandos in vnum: hos etiam vocat pauperes ſuos, inopes, & quibus nemo opitulabatur, neque vociferantes exaudiebat. Si quiſpiam verò alteram à ſuperiori interpretationem velit eorum, quæ præcedunt, ſic accipiat, vt pauperes iſti, & filij Dei diſperſi ſint, illa contemptibilis anima, & gens abominabilis, & ſeruus dominorũ, de quibus in verſ. 7. quibus dicit dominus, quòd reges illis honorem deferent, propter dominum, qui elegit te ô Chriſte: te enim tempore accepto exaudiuit, te adiuuit, te dedit in fœdus populorum, vt iſtis pauperibus ſubuenires, illos eriperes, adduceres, omnia illis præſtares. hoc quia veluti iam factum vidit propheta, omnia ad collaudandum Deum, & congratulandũ filiis Dei inuitat. Tu autẽ Chriſtiane lector pietatem, & caritatẽ prophetę hîc conſidera, & quanto ſalutis omnium deſiderio tenebatur: qui omnibus mutis elementis linguas optabat, quibus congratularentur, è captiuitate peccati redeuntibus. res enim eſt, de qua gaudium eſt in cælo. neque aliud eſt, quod ſic in amorem diuinæ bonitatis pertrahat hominum mentes. vide infrà verſ. 18.

Et dixit Tcion &c. vocationem gentium ſuperius commemorauit: hanc rurſus repetit, (eſt enim in hoc argumento multus, propheta Ieſaias) ſed addit eos, qui ex gentibus vocandi eſſent, filios eſſe Tcion, & ad Iſraelem pertinere. quare cùm cælum, ac terram ad congratulandum deliberatè prouocaſſet; adhuc tamen Tcion querimonias apponit: quia carnales Iudęi hac reſtitutione ſpiritalis generationis nõ ſunt cõtenti, & impleri promiſſiones petũt de multiplicatione filiorũ: vt qui nihil niſi carnalia ſapiunt, ſemperq́; Ieruſalẽ deſolatam deflent: quibus tamẽ non aliter ſatisfacit dñs, quàm, ꝙ verbum ſuũ ſeruet, & verax ſit; promiſſiones adimpleat; innumerabiles filios ei donet; eã reſtituat, reparet, ſemperq́; amet. quod niſi ſpiritales oculos habeânt, nunquam intelligent. 14

Nunquid &c. reſpondet dominus, & conſolatur Tcion, id eſt, 15
eccleſiam: quam ſynagogam appellant, affirmans, quòd maiori amore eam proſequatur, quàm matres paruulos ſuos, qui ab vberibus ſuis pendent.

In manibus meis &c. probat ſigno ſe nequaquam eius poſſe obli- 16
uiſci, videlicet, quòd delineatam eius figuram, ſeu effigiem ſuper palmas ſuas gerat. vulgatus ſenſum optimè vertit: ego verbi ſignificationem retinui: ſed de figura ciuitatis intellige: ſicut cùm

eodem verbo dicitur Ezechieli, vt ſuper laterem conſtituat ciuitatem Ieruſalem:& Iob 19. Vtinam in libro conſtituătur. Conſtituere ergo ſuper manus, eſt conſtitutionem, & ſitum eius effigiatum habere in palmis. quod videtur explicare, dum ait; *Muri tui coram me ſemper.* mandata ſua iubebat dominus, ne vnquam mente exciderent, ſed ea veluti annulus in manu, & quid appenſum inter oculos geſtarentur, id eſt, tam memoria hærerent, ſicut quæ manibus geſtamus &c. eadem figura res noſtras ſibi curæ eſſe hîc dicit dominus.

17 *Venerunt*. Heb. feſtinauerunt, id eſt, feſtinantes venerunt, id eſt, iam reparaberis: adſunt, qui te reædificent: video ruinas murorum: ſcio, quid tibi opus ſit: recedent iam hoſtes qui optima quęque diruerunt, & exſiccarunt te, id eſt, ſubſtantiam tuam abſtulerunt, vt in ſoliitudinem redacta videaris. Ego proprias verborum ſignificationes expreſſi: eſt enim חרב, vt iam dixi, exſiccari, vel aduſtione ſolis, vel ignis, vel gladij; qui exurebant te, & contrucidabant filios tuos, recedent longiſſimè: aderunt autem conſtructores. expulſi enim ſunt Phariſæi, & impii ſacerdotes, *falſiq;* doctores, qui eccleſiā Dei peſſundederaut, & pænè in ſolitudinem redegerant: nam neque ipſi intrabant, neque alios ingredi permittebant, vt eſt in euangelio: Venerunt veri Iſraelitæ, & veri Iudæi, Apoſtoli domini, qui labētem eccleſiā ſtabilierūt, & in priſtinum decorem, immo multo maiorem reſtituerūt: reparauerunt collapſos parietes ex lapidibus viuis, illi, qui omnia ad ædificationem poterant. Faxit Deus, vt hos ædificatores, non illos deſtructores, imitentur: qui loco, & dignitate illorū glorientur. Hæc autē reparatio initium habuit ab inſpectione illa Dei, & deſcriptione ſuper manus. orandus ego Deus, ne abiiciat nos poſt tergum, ſed de excelſo figat ſuper nos oculos die, ac nocte, vt longè ſemoueat diruentes ciuitatē ſanctam: reſtituat autem Iudices, ſicut à principio.

18 *Leua &c.* flebat Tcion, quòd orbata maneret, & imminutæ eſſent plus quàm omnes gentes, quas antea numero vincebant. hoc enim derelictio illa Dei, & obliuio deſignabat, præter collapſos muros, & exuſtas domos iam poſt reædificationem multiplicationem filiorū pollicetur. *Venerunt tibi.* in hoc eſt totius cōſolationis ſtatus: cùm dico à quattuor plagis orbis vēturos pauperes ad Deū, ne putes nihil hoc ad te pertinere: te autem adhuc in orbitate tua permanere: tibi veniunt omnes iſti: etſi ſunt ex gentibus & nō ex ſemine Abrahæ; filij tamen tui ſunt, & ad dignitatem tuam, & ornatum non parum faciunt: erunt enim tibi, veluti ornamētum mulieri. quæ enim ornamēti gratia mulieres induunt, aptiſſima ſunt,

& concinnitatem habent,atque ab illis plurimi fiũt.ea illæ recondunt,contemplantur,dum promũt,extergunt; ſibi deinde vbi adaptant,ſe tunc demum pulchras eſſe exiſtimant.Ornamentis ergo comparat dominus illos,qui ex gentibus ad agnitionem veri Dei peruenerunt:ſynagogam autem mulieri,aut ſpõſæ,quę illis ornata eſt,illosq; ſibi,tanquàm ornamenta,aſtrinxit,& obligauit,iuxta illud euangelij,Oportebat te lætari,& gaudere, ꝙ frater tuus iſte perierat,& inuentus eſt &c.certè qui verè ad ſynagogã, & Dei eccleſiam pertinebant,ad hunc modũ gentium conuerſionẽ accipiebant. Vide interim Chriſtiane lector, quibus ſe amiciat eccleſia Dei,& quæ ſua reputet ornamẽta: templorum quidẽ materialium ornatus,& decor eatenus accepti ſunt Deo,quatenus fidelium animos benè afficiunt,& ad contemplandã puritatem,maieſtatem,& decorem Dei ac ſanctorum inducunt.ſed nullis ornatibus ſic gaudet ſpiritalis mater,& caput eius, atq; iſtis, quos hic cõmemorat: non enim illis ſe,tanquã additiciis ornamẽtis exornat,ſed hos pro oculis,illos pro auribus,alios pro manibus,& alios pro aliis membris accipit : nec ſe ſine illis viuere exiſtimat . quapropter horum generationi ſtudebant:hos ſumma cura educabant,& nullam non impendebant operã,quò eos ad viros perfectos perducerent.Vide in Paulo viſcera eccleſiæ,& Chriſti.

Quia deſerta tua &c. ſcis,quantum ad te pertineant, & quàm in- 19
ter filios ſint computandi? ad te,ad te inquam, venient;neq; alias regiones incolere volent,adeo vt ſiccitates tuas , id eſt , regiones aridas,& quæ ob aquarum pęnuriam deſerta ſunt,& ea,quæ vaſtata ſunt,& quæ homines abominari ſolent(quæ hebraiſmus vocat afflationes, ſeu afflata) has inquam,regiones occupabũt,mallẽtq; apud te hęc incolere,quàm amœnas,in quibus nati ſunt,regiones, id eſt , mallent in gremio eccleſiæ duriter viuere , & abiecti eſſe in domo Dei,ꝗ̃ indulgere genio,& delicatè viuere extra eccleſiam in tabernaculis peccatorum. Vide de his regionibus non nihil ſuprà in fine annotationis verſ. 8. Iudæi verò , quia tantùm oculos carnis habent , hæc intelligere non poſſunt ; ſed ad ſua figmenta recurrunt . *Anguſta erunt.* doctè vulgatus ita mutauit perſonam. nam in Hebræo eſt ſecunda , vt vides in verſione noſtra:& repetit particulam continuationis כי ; fortè,vt inſinuet in priori membro ſupplendum verbum,quaſi dicat,quia deſerta tua, & vaſtitates tuę habitabuntur : quia anguſta eris præ habitatoribus &c. *Nunc* , vel iam. *Longè fugabuntur , qui abſorbebant* , vel præcipitabant te: hoc opponit multitudini . quæ enim abſorbentur, aut præcipitantur, euaneſcũt.vide ſuprà verſ.17.quòd iſti abſorptores ſint, qui habebant

bant clauem ſcientiæ,& neq; ipſi introibant, neque ingredi ſinebant alios. Sunt falſi doctores, qui iuuentutem eccleſiæ deglutiunt,& orbatam reddunt eccleſiam: quibus noſtro hoc ſæculo,prô dolor, plenus eſt orbis Chriſtianus. nequit autẽ multiplicari fidelium numerus, ni longè abſint abſorbentes iuuentutem, & partus ipſius: vbi enim ſunt animalia,quæ aliorum partus deuorant, poſſibile nunquam erit, quandiu feræ illæ non exterminabuntur,generationem aliorum multiplicari: expellendi ergo ſunt, ac de medio tollendi huiuſmodi abſorptores:

20 *Filij ſterilitatis tue*. Suprà iam admonui שכל orbitatem propriè notare. Filios autem orbitatum vocat,qui eccleſiæ nati ſunt, poſtquam ad orbitatem deueniſſet: vel certè illos, qui ipſi remanſerunt, & ſuperſtites fuerunt., nempe Apoſtoli. Continebat filios ſuos eccleſia intra limites Palæſtinæ: non poterat vniuerſus orbis illuc confluere:neceſſe ergo fuit dilatari eccleſiæ ſinus,non ſine admiratione Iudæorum.hoc habes in his verſibus, *Fac mihi ſpacium* phraſis peculiaris eſt hoc loco in Hebræo. נגש enim accedere ſignificat: ad verbum, dicendum eſſet, accede mihi. ſed quis hoc intellexiſſet?ideo vulgatus rectè ſenſum vertit, Fac mihi ſpacium, ſeu acceſſum: fac, vt aliò poſſim accedere,ſeu concedere: cede mihi,vel quid ſimile. *In auribus tuis*.non hoc rumore percipies; ſed ipſa ab ipſis audies: non pudebit eos dicere, anguſtum eſſe ſpacium,quo hactenus contenta es;ſed ipſi filij tui dicent,non opus eſſe imponere iugum aliis:quod neque ipſi,neque patres portare potuerũt.ipſi ipſi,inquam,filij tui per totum orbem proficiſcentur,vt gentibus impertiant gratiam Dei,& te dilatabũt,& compellent,vt pro filiis agnoſcas Garamantes,& Indos.

21 *Et dices in corde tuo &c.* nouum fuit Iudæis(vt ex euangelio, & actis apoſtolicis apparet) videre,quòd & gentibus impertiret dominus gratiam ſpiritus ſancti; adeò vt miraculis, & reuelationibus opus fuerit,vt tandem acquieſcerent,erat quoq; admiratione digniſſimum eo tempore, quo collapſa erat fides, & pauciſſimi erant in eccleſia filij; eo,inquam,tempore,quo eccleſia videbatur prorſus interiiſſe,exciſo populo Dei,& Iudęorũ repub. prorſus deleta,ſubito videre totum orbẽ,cognitione Dei illuſtrari, & barbaras nationes ad fidẽ properare. vnde iſtæ voces,Ego orbata,& ſolitaria, quis genuit mihi iſtos? &c. *Non pariens*. גלמוד quattuor litteris conſtat,quas vocant radicales. quamuis autem hoc à Rabinis annotatum non inueniam: mihi tamen pro comperto eſt, eſſe vocẽ compoſitam à nomine גלם id eſt,vt medici vocant,mola (quæ in matrice gignitur,& infructuoſa eſt,ac nihil vtilitatis haber,

bet, ſed tantùm ſimilitudinem cum fœtu) & radice ילד, id eſt, genuit: quaſi dicat, generatio, aut partus molæ. quare illud Iob 3. Nox illa ſit גלמוד, ſic interpretor, ſit nox, qualis eſt, in qua mulier, cuius partum exſpectabant, molam edit. vnde additur, neque veniat in ea laus, ſeu exultatio: & cap. 15. Congregatio hypocritæ, generatio molæ. quæ ſanè comparatio eſt lepidiſſima. denique Iob 30. intelligitur de opilationibus, aliisq; tumoribus, qui tempore famis, & egeſtatis ob inſalubres cibos generantur: in hoc autē loco eſt forma femini. גלמודה, id eſt, gignēs molam. ego, inquit, orbata, & veluti in vtero molam gerens, qui nullos fœtus produco, ſed hypocritas, & non fideles filios &c. quare ſterilē cum vulgato reddidi: licet non plenè ſignificatio exprimatur. Hanc interpretationem confirmant loci illi ex Iob. quid enim cap. 30. ſibi vult nox ſterilis, aut ſolitaria? ſed de hoc vide, quæ ibi annotaui: itē cap. 15. hęc interpretatio ex ſequentibus confirmatur. vbi quod dixerat, nēpe cōgregationem hypocritæ eſſe, veluti tumorem molæ, & ꝙ ignis deuoraturus eſſet eius tabernaculum, veluti exponēs addit, concepit dolorē, & peperit iniquitatem, id eſt, cōcepit intra viſcera iniuſtitiam, & peccatum, & tandem eius rei percepit fructum, nempe dolores, & afflictiones: quæ nomine iniquitatis Hebræis veniunt. ventrem itaque hypocritam geſtare ſignificabat, cùm bona congregaret, & ſubſtantiam augeret. meritò itaque eccleſia, quæ non ſolùm orbatam ſe filiis videbat, ſed infirmitatem ſuam agnoſcebat, quòd eſſet ſterilis, & nullos filios, qui filij nomine digni eſſent, ederet, cùm tantam fidelium multitudinē conſpicit, admiratur. *Quis, inquit, hos genuit?* ego enim iam dudum filiis orbata ſum, qui nomine filiorum digni eſſent. nunc ſi vterum gero, ſi pario, perinde eſt, ac ſi molas parerem. facit etiam huc, quę de legis impotentia ſcribit Apoſtolus, & quæ de hypocriſi illius temporis ſcribunt Euangeliſtæ. hac ergo admiratione, & his verbis fecundam Dei bonitatem inſinuat: à qua generatio illa prodibat: ad quam nullas vires in ſe agnoſcebat. Hîc certè lector ſi æquus ſis iudex, intelliges, quantum momenti in vna vocula ſitum ſit, ſi ritè expendatur, & quantum iuuet ad ſcripturarum intelligētiam linguam ſanctam addiſcere. *Ego derelicta.* in Hebręo nulla coniunctio habetur. Ego derelicta ſola, iſti, vbi ipſi? id eſt, erant. ſed hoc parui refert. Hîc conſidera, quàm præter humanam ſpem oborti fuerint in toto orbe filij Dei: cùm neque ipſa eccleſia id vnquam ſomniaſſe videatur. quis enim putaſſet ex lapidibus ſuſcitandos filios Abrahæ? certè locus hic mirum in modum mihi Dei bonitatem commendat.

Leuabo

22 *Leuabo &c.* explicat quo nam pacto venturi erant ex vniuerſo
orbe ad eccleſiam filii ipſius, non ducto per mundum exercitu,
non armis,non multo meo labore,aut tuo;nihil aliud faciã,quàm
extollam manum meam,& ſignum meum, vt gentes illud videre
poſſint. Ne dubites,hic loqui dominum de ſigno, ſeu vexillo cru-
cis,& prædicatione euãgelij:vbi enim de cruce prædicatio ad gen
tes peruénit,in qua exerebat ſe manus,& virtus Dei,quę aereas po
teſtates deuicerat,& de quibus in cruce moriendo triumphauerat,
nulla mora, captiuantes intellectum in obſequiũ fidei,excipien-
tes filium Dei in euãgelio, infiniti homines in filios Dei adoptati
ſunt:ex quibus quamplurimi regibus, & principibus mundi fue-
rũt in pretio, & magnis honoribus affecti, pręſertim cùm ipſimet
1 principes ab eis audiebãt verbum Dei, & in Chriſtum credere in-
cipiebant. tunc ſe regnaq; ſua illorum arbitrio tradebant, & illos
reges,ſe verò ſeruos eorũ arbitrabãtur. hęc enim eſt vis crucis ag-
nitæ,vt omnia reputentur vilia,ſi cũ dignitate eius conferãtur. illi
verò,per quos virtus domini ſe exerit, in quorũ pectoribus agno-
ſcitur Chriſtus habitare,& per os loqui,dictu mirũ,quanto in ho-
nore habeantur ab iis,qui veritatem agnouerunt.oculos eruerent,
vt eſt apud Paulum,ſi id ſeruis Dei viderent cordi eſſe. quare non
immeritò,& nõ niſi ſumma cũ venuſtate his tropis vtitur prophe-
ta,in ſinu deferre,& ſuper humeros ſuſtollere, & quod ſequitur:
23 *Erunt reges nutriciij &c.* אמנים fidos, ſeu fideles ſonat Hebræis:
qua voce curatores,procuratores,diſpenſatores, œconomos, nu-
tricios, ſeu educatores,quorum fidei,& curæ res,& officia,aut in-
fantes committuntur,ſignificant Hebręi. nimirum à fide,quæ po-
tiſſimùm in his ſpectari ſolet,atque requiri: quod & diuus Paulus
ſignificare, & quaſi data opera hanc vocem explicare voluit 1.
Cor.4. Sic nos exiſtimet homo,vt miniſtros Chriſti,& diſpenſato-
res myſteriorum Dei: quod ſupereſt autem, illud requiritur in di-
ſpenſatoribus, vt fidelis aliquis reperiatur. Vide & 1. Timoth.1. At
nomen nutricum מניקות eſt lactando. ideo lactatrices dixi:pro re-
ginis autem,principes mulieres, propter pronomen,eorum:quod
omittendum non erat. maius enim eſt vxoratas reginas alere alie-
nos infantes.adde,quòd שר princeps eſt,cuius hîc eſt plur. femin.
hæc figuratè ſommos honores, & ſummas delicias notant, ſicut
etiam quod ſequitur,ꝙ vultu in terram demiſſo &c.quod non in-
telligas tantùm de oculis in terram fixis,ſed quòd procumbentes,
& naſo terram attingẽtes,ſupplicarent.nam pro vultu in terrã de-
miſſo,habet hebraiſmus,naſi terra:quod puto Hebræos efferre, ſi-
cut nos Hiſpani cõponimus duo nomina ſubſtantiua,&quaſi vnã
vocem

vocem efficimus. quæ oratio per ablatiuum abſolutum redditur. hanc eandē phraſim habes Geneſ.42.de fratribus Ioſeph,& Gene. 19.de Loth, quando Angelos inuitauit in hoſpitium. ceterùm, quod ſequitur, *Puluerem pedum tuorum &c.* ſimile eſt, quod nos Luſitani dicimus,oſculabuntur terram,in qua pedem fixeris, pro ſummum honorem deferre, & tantùm non pro Deo colere. quod in vſu fuiſſe apud gentes,memini me audiſſe: hyperbolicè autem, & per auxeſim dictum eſt,lambendo depaſcere puluerem. *Et ſcies.* tunc experimento comprobabis me eſſe verum Deum, vt qui te ad tantam dignitatem euexerim, cùm iam de te actum eſſe credere alii potuiſſent, tu verò timeres, intelliges etiam me talem eſſe Deum,cui qui innixi fuerint,non pudefiēt. Hebraiſmus ſic habet, Cui non pudefient ſperantes mei, vel qui erectis in me ſunt animis. cùm autem rebus ferè deſperatis Deus adſit, & tum maximè ſeruet, quando iam nihil ſpei ſupereſt. non ne quodam modo ab homine fiduciam extorquere videtur,vt ab eo pendêre velit?

Nunquid tolletur &c. fingit incredulorum voces, & rei difficultatem deſcribit,vt bonitatem Dei amplificet,atque potentiam, & fiduciam confirmet. Quî fieri poteſt,vt prædam,quam heros quiſpiam, & gigas ceperit, aliquis ab eo auferat?quo nam pacto,qui à tyranno captiui tenentur,cuius poteſtati in terra non eſt quę cōparetur,eripi ab eius vinculis poterunt? quî fieri poterit, vt gentes diaboli mancipia ad ſimulacra muta, pro vt ducebantur euntes excuſſo iugo, Deo ſeruiant,& in filios Dei,& eccleſiæ computentur? In Bibliis quidem Hebræis in ſecundo mēbro eſt nomen צדיק captiuitas iuſti, pro quo vulgatus, quod captum fuit à robuſto, quaſi legerit עריץ, quod nomē verſu ſequenti legitur,vbi hæc verba repetuntur.Eſt autem in literis affinitas, ac ſimilitudo,vt errorem ſcribę ſuſpicari poſſimus,niſi dicamus adiectiuè accipi,vt interdum ſolet, & hîc captiuitatem iuſtam vocari captiuos, quos fortis ille iuſtè captiuos detinebat.nam cuius voluntatem quis facit,eius efficitur ſeruus. 24

Captiuitas à forti. non poteſt à forti eripi præda, niſi ab altero fortiori. hîc certè promittit dominus,fortiorem quempiam venturum in mundum,qui alligaret fortem illum,& robuſtum gigantem,& vniuerſam eius ſubſtantiam auferret, vt eſt in euangelio Matth. 12. & Luc. 11. & Mar.3. in quibus locis nomen גבור videtur redditum nomine ἰσχυρὸς. nam nulli dubiū eſſe debet,quin in ea ſimilitudine ad hunc locum Ieſaiæ reſpexerit dominus; & ex eo loco euangelij, huius loci intelligentia petenda ſit. *Et eos, qui te iudicauerunt:* hebr.& eos,qui te litigando oppugnauerunt. ego litigan- 25

litigando oppugnabo: vel cum litigatoribus tuis ego litigabo, petit, quod hîc ſe facturum pollicetur. vbi noſtra editio, Iudica domine nocentes me habent Hebræa, Litiga domine cum litigatoribus meis, vel potius litigando oppugna Iehoua, qui me litigando oppugnant. ego, inquam, litigabo, ego oppugnabo, tu tacebis. id enim verſu ſequenti explicat.

26 *Carnibus ſuis*, id eſt, faciam, vt mutuis ſe vulneribus conficiant. tunc enim ore gladij carnes ſuas abſumunt, & ſanguine ſuo ſeſe inebriant, dum ſuo ipſorum ſanguine, & mutua cæde ſeſe commaculant, & fraterno ſanguine madent & gladij, & manus, & veſtes: eſtque alluſio ad locos illos in ſcripturis, in quibus narratur, quòd hoſtes Iſraelitarum mutuis cædibus ſe deleuerint. quod non ſemel accidit. Quæ nihil aliud ſignificant, quàm incruentam victoriam, & ſine labore filiorum Dei partam. Conciderũt aduerſariæ poteſtates: debellati ſunt tenebrarũ principes: erepti ſumus de earum poteſtate; quas, quæſo, operas huic bello impendimus? quid cõtulit auxilij eccleſia, aut eius filii? ſolus ipſe hoſtis deleuit, & principem mundi eiecit foras, vt vel hac vna ratione damnandi ſint improbi Chriſtiani, ꝙ princeps huius mundi iam damnatus ſit: illi verò damnato, & expulſo rurſus obediãt, & quaſi dolentes de eius damnatione, vt loquitur magnus ille Baſilius, iacentem ſtabiliant, & eius regnum iterum exſuſcitent. *Et ſciet omnis caro &c.* id eſt, manifeſtum apparebit cuiuis volenti rem perpendere, & quæ facta ſunt, ſecum penſitare, quòd ego ſim ille fortior: ego Deus carne indutus apparuerim, vt diſſoluerẽ opera diaboli, & ſim potentiſſimus Iſraelitarũ Deus qui eorum cauſſam ago. quis enim potuiſſet ſic alligare fortem illum, & captiuos eius liberare, niſi Deus? quis potuiſſet efficere, vt qui ab incunabulis omne genus vitiis ſuccubuit, ſubito fidem Chriſti amplexatus, & euangelio auſcultans, ſanctè, & inculpatè viuat, non ſolùm à peccatis, ſed à paſſionibus animi liberatus, niſi Deus multò fortior illo hoſte? Quis ſimilis tui in fortibus domine? verè agnoſcimus, quòd tu potẽtiſſimè nos liberaueris, & redẽptor noſter ſis Deus, & homo dominus noſter, & frater noſter: ſit nomen tuũ benedictũ in ſæcula.

CAPVT QVINQVAGESIMVM.

Noua.	Vetus.
SIC *dixit Iehoua; Vbi eſt liber repudij matrũ veſtre, quam dimiſi? aut cui ex creditoribus meis vendidi*	1 HAEC *dicit dominus; Quis eſt hic liber repudij matris veſtræ, quo dimiſi eã? aut quis eſt creditor*

Noua.

didi vos? ecce in iniquitatibus veſtris
venditi eſtis, & in tranſgreſſionibus
veſtris dimiſſa eſt mater veſtra.
2 Eò quòd veni, & non erat quiſ-
quam: vocaui, & non erat, qui reſpō-
deret. an abbreuiando abbreuiata eſt
manus mea, ne liberare poſſit? aut nō
eſt in me virtus ad eripiendum? Ecce
in increpatione mea exſiccabo mare:
ponam flumina deſertum: fœtebunt
piſces eorum, nulla exiſtente aqua, &
morientur præ ſiti.
3 Induam cælos nigredine, & ſaccū
ponam operimentum eorum.
4 Dominus meus Iehoua dedit mihi
linguam eruditorum, vt ſciam tempe-
ſtiuè miſcere, cùm defatigo colloquiū.
excitabit mane, mane excitabit mihi
aurem ad audiēdum, ſicut eorum, qui
docentur.
5 Dominus meus Iehoua aperuit mi-
hi aurem, & ego nō fui exacerbatus,
retrorſum non actus ſum.
6 Tergum meum dedi percuſſoribus,
& genas meas depilantibus: faciem
meam non abſcondi ab ignominiis,
& ſputo.
7 Et dominus Iehoua auxiliatus eſt
mihi: iccirco non ſum ignominia affe-
ctus. propterea poſui faciem meam,
ſicut chalybem: & ſciebam, quòd non
pudefierem.
8 Propinquus eſt, qui iuſtificat me.
quis litigando oppugnabit me? ſtemus
ſimul. quis in poteſtate habet iudiciū
meum? accedat ad me.
9 Ecce dominus meus Iehoua auxi-
liabitur mihi: quis eſt, qui condemnet
me? ecce omnes, quaſi pannus, vete-
raſcent: tinea abſumet eos.

Quis

Vetus.

tor meus, cui vēdidi vos? ecce in iniqui-
tatibus veſtris vēditi eſtis, & in ſcele
ribus veſtris dimiſi matrem veſtram.
2 Quia veni, & non erat vir: voca-
ui, & non erat, qui audiret. nunquid
abbreuiata, & paruula facta eſt ma-
nus mea, vt non poſſim redimere? aut
non eſt in me virtus ad liberandum?
Ecce in increpatione mea deſertum
faciam mare; ponam flumina in ſic-
cum: computreſcent piſces ſine aqua,
& morientur in ſiti.
3 Induam cælos tenebris, & ſaccum
ponam operimentum eorum.
4 Dominus dedit mihi linguam eru-
ditam, vt ſciam ſuſtentare eum, qui
laſſus eſt verbo: erigit mane, mane
erigit mihi aurem, vt audiam, quaſi
magiſtrum.
5 Dominus Deus aperuit mihi au-
rem: ego autem non contradico, re-
trorſum non abij.
6 Corpus meum dedi percutienti-
bus, & genas meas vellentibus: faciē
meam non auerti ab increpantibus,
& conſpuentibus in me.
7 Dominus Deus auxiliator meus,
ideo non ſum confuſus: ideo poſui fa-
ciem meam, vt petram duriſſimam:
& ſcio, quoniam non confundar.
8 Iuxta eſt, qui iuſtificat me. quis
contradicet mihi? ſtemus ſimul. quis
eſt aduerſarius meus? accedat ad
me.
9 Ecce dominus Deus auxiliator
meus: quis eſt, qui condemnet me? ec-
ce omnes, quaſi veſtimentum, conte-
rentur: tinea comedet eos.

Quis

Noua.

10 *Quis inter vos timens Iehoua, audiens in vocem ſerui eius, qui perambulauit tenebras, & non eſt ſplendor ei? confidat in nomine Iehoua, & innitatur in Deo ſuo.*

11 *Ecce omnes vos accenſores ignis, accinctores laqueorum, ambulate in lumine ignis veſtri, & in laqueis, quos accẽdiſtis. de manu mea fuit hoc vobis, ad dolorem cubabitis.*

Vetus.

Quis ex vobis timens dominum, audiens vocem ſerui ſui, qui ambulauit in tenebris, & non eſt lumen ei? ſperet in nomine domini, & innitatur ſuper Deum ſuum.

Ecce vos omnes accendentes ignẽ, accincti flammis, ambulate in lumine ignis veſtri, & in flammis, quas ſuccendiſtis. de manu mea factum eſt hoc vobis, in doloribus dormietis.

1 HAEC *dicit &c.* cum incredulis Iudæis res iã nobis eſt: quaſi enim non contenti fuerint reſponſione domini, qui orbitatem compẽſandam gentium multitudine, promittebat, adhuc de Deo conquerebantur: dicebantq́ue Deũ, qui ſibi deſpondiſſet progeniem Iudęorum, eam quaſi immeritam abiecisſe, & alteram duxiſſe. Hîc oſtendit nõ eſſe, quod conquerantur. nam Iudæi primũ diuortium fecerunt cum Deo: neque voluerũt filio Dei inuitanti, & reconciliare volẽti acquieſcere, ac credere. vnde ipſe in euãgelio iure optimo conqueritur, quoties volui congregare &c. & noluiſti. quare iuſto Dei iudicio dãnati ſunt. *Quis eſt hic.* אי de loco ſolet eſſe interrogatio, vt Geneſ. 4. Vbi eſt Abel? & ſæpe coniungitur cum pronomine זה, vt hoc loco, quod tamen optimè per verbum ſubſtantiuum redditur, vt 1. Sam. 19. Vbi eſt domus videntis &c. interrogat ergo, apud quem nam eſſet, vbi nam inueniretur, vt examinari poſſet &c. *Repudij.* à verbo, quod ſcindere ſignificat, formant Hebræi nomen, quo vocant diuortiũ. vnde in Lege, liber reſciſſionis eſt, quem Marcus vocat *Βιβλίον ἀποστασίου*, id eſt, librũ diuortij: quem interpres Matthæi vno nomine dixit *ἀποστάσιον*, quaſi dicas diuortiale. vide Deut. 24. Seruabantur autẽ huiuſmodi libelli, fortè nõ ſolùm apud repudiatã, ſed apud publicum ſcribã: nam prohibitum erat in lege, ne iterum prior maritus reciperet, quòd ſemel repudiaſſet, ſi alteri repudiata nupſiſſet. quare neceſſarium erat huiuſmodi libellos ſeruari. ad quam conſuetudinẽ non ſine irriſione alludens dominus ait, vbi eſt liber &c. vt fidem faciatis, & oſtendatisq́ verum eſſe, quod dicitis, me ſcilicet tantùm, quia libuit, abiecisſe matrem veſtram, ac non potius ob iuſtas, & neceſſarias cauſſas. *Quo dimiſi &c.* vulgatus אשר relatiuum retulit ad libellum: poſſumus tamen iuxta hebraiſmum ad matrem referre. nam geminant relatiua Hebręi. ad verbum, quã dimiſi eam. *Quis*

creditor:

creditor: heb. cui ex creditoribus meis:quaſi dicat,non habeo creditores:non habeo oppreſſores,quorum pecuniis indigeā:quibus, cùm nón ſim ſoluēdo,oporteat pignus dare,aut filios meos in ſeruos tradere,immerentes,& ſeruitute indignos. *Ecce in iniquitatibus &c.* ב , id eſt, in Hebræis interdum valet per,vel propter:hîc credo cauſſam notare. non neceſſitate,inquit,mea,aut indigentia factum eſt,vt in ſeruitutem abiretis : ſed is eſt fructus iniquitatū veſtrarum, quas mox exponet. *Et in ſceleribus.* neque rurſus tantùm quia libuit, aut faſtidio matris veſtræ more humano eam dimiſi, vt alteram mihi copularem. feci cum illa diuortium, id equidem fateor, ſed tranſgreſſiones veſtræ fuerunt in cauſſa, quæ me, quaſi inuitum, id facere compulerunt. Hinc propriè diſces loqui, quando dicimus, Deus oppreſſit nos, repulit nos, deſtruxit regnum &c. iam tametſi verè ita dicamus, magis apta locutio fuerit, oppreſſi ſumus, repulſi ſumus, periit regnum propter ſcelera &c. cùm enim Deus propter peccata calamitatis inducit, nō propriè dicitur Deus auctor & cauſſa malorum, ſed illa, quę quodammodo impulerunt Deum, vt id faceret. iccirco cùm quodā loco Dauid dixiſſet; Non eſt ſanitas in carne mea à facie iræ tuæ, ſtatim quaſi per correctionem addidit; Nō eſt pax oſſibus meis à facie peccatorū meorum.

Quia veni &c. hic habes cauſſas diuortij, & exſilij Iudęorum vl- 2
timi, quod adhuc durat. Veni in propria ad hereditatem meam, ad 3
populum meum, ad domum meam, ad ſponſam meam, & nō erat 4
vir, id eſt, quiſquā. ſolitudo ciuitatem meā, & domum meam occuparat. iam in peccati captiuitatem abierant : iam venditi ſub peccato erant: à quo tamen ſi reſipiſcerent, & me vocantem, obſecrantem, & multitudine beneficiorum pertrahentem audiſſent, ſalui eſſe potuiſſent: ſed vocaui, & nemo mihi reſpondit. Hîc vides eos, qui peccatis immerſi ſunt, non computari inter viuentes, & quaſi non eſſe in numero hominum; & qui vocationi Dei non obedit, perinde vti mutum reputari. Hæc autem dicit dominus propter paucitatem eorum, qui ex tam innumerabili multitudine euangelio crediderunt. Quid ergo miramini diuortium? quid vēditionem veſtram defletis? quid erat à me amplius præſtandum? exſpectabatis aduētum meum : veni. quòd ſi ſomno eratis oppreſſi, & aliud agebatis; vocaui vos: & totum illud ſpacium temporis, quo inter vos fui, vocatio quædam fuit, & clamor meus, continuus: clamabam in cōgregationibus, in ſynagogis, in templo, quò omnes conueniebatis, per vicos, per domos, per agros: item clamabant, & vocabant vos ſigna, & prodigia, quę faciebā, immenſa beneficia, vita mea, doctrina mea, vt ad me veniretis, & reficeremini,

vt pænitentiam ageretis, quò ad regnum Dei pertinere poſſetis; & nemo reſpondit; nemo, inquam, ex vobis, qui cõquerimini ob captiuitatem &c. nam ſermo tantùm cum incredulis eſt. *Nunquid abbreuiata &c.* tacitæ obiectioni reſpondet, quæ talis eſſe poterat. Decebat redemptorem, quem exſpectabamus, manu forti nos eripere à ſeruitute Romanorum, qua iam eo tempore premebamur: at IESVS, qui ad nos venit, in humilitate, & infirmitate venit, neque vllum regni, aut imperij ſpecimen in eo aſpeximus. reſpondet dominus; Non eo inficias, eſto: at nunquid neſciebatis in Deo eſſe infinitam virtutem, qua poſſet, ſi vellet, vniuerſum mare, & flumina exſiccare, & veluti deſertum, reddere, vt vniuerſi piſces tam maris, quàm fluminum corrupti putreſcant, & fœteant? inſuper & cęli faciem immutare, & aſtra obſcurare &c. igitur & Romanum imperium diſſoluere, & vos in priſtinam dignitatem reſtituere. quis enim illi manus pręciderat, aut amputauerat? oportebat itaque vos mihi, quem ille ad vos mittebat, aures accommodare, dicto parêre, illius mandata, quæ ad vos deferebam, alacri animo percipere. quod vbi præſtitum à vobis fuiſſet, ſi repudiatam matrē veſtram, & vos in ſeruitute vitā ducere adhuc videretis, eſſet fortaſſis querimonię locus. & hîc planus, & germanus eſt horum verſuum ſenſus. *Abbreuiata, & paruula.* hebraiſmum ego reddidi: ad verbum, nunquid abbreuiando abbreuiata eſt manus mea? ſicut enim ad liberandum dicitur manus extenſa; & manus fortis dicitur manus magna, & excelſa; ita infirma dicitur decurtata. ſenſum vulgatus reddidit. *Vt non poſſit redimere.* heb. vnico nomine dixit, à liberatione. *Increpatione.* alluſio eſt ad verba Dauidis, quibus creationem mundi deſcribit: cùm enim ad mandatum illud perueniſſet, Congregentur aquæ in locum vnum, & appareat arida, ſic ait; Abyſſus, ſicut veſtimētum amictus eius, (ſcilicet terræ erat) ſuper montes ſtabant aquæ: ab increpatione tua fugient, à voce tonitrui tui formidabunt.

4 *Linguam eruditam,* ſeu eruditorū, id eſt, qualis eſt eorum, qui rē didicerunt, & à præceptore optimè inſtructi ſunt. Certè eſt, quòd dñs in euangelio dicit; quę audiſſet à patre ſuo, illa nuntiare, & ꝙ doctrina illa eſſet doctrina eius, qui ſe miſiſſet, & à ſe ipſo non loqueretur; ſed quæ audiſſet, & vidiſſet, illa teſtaretur. *Vt ſciam ſuſtētare eum &c.* ſenſum doctiſſimè reddidit interpres; ſuntque verba domini IESV. Ego, inquit, audiendus à vobis eram: à Deo enim veni magiſter: diffudit ille gratiam in labia mea, inaudita eloquētia lingua mea prædita eſt: didici, & optimè noui, quid afflictis, & defatigatis hominibus, & ſub peccati iugo gementibus loqui debeam:

beam: tempeſtiuè ſatis, & pro cuiuſque captu, & quod cuique
opus eſt, noui verbum accommodare. Ad hunc fortè locum reſpe-
xit dominus, quando in euangelio ait; Venite ad me omnes, qui
laboratis, & onerati eſtis; & ego reficiam vos. videtur itaque ſic
dicere; Nunquid audire me, qui à Deo doctus, ad vos docendos,
& conſolandos veniebam, quidquam virtuti Dei detrahebat, quá
exſpectabatis, vt vos liberaret? aderam ne durus exactor? docebam
ne ea, quę non ego prius facerem? non ne ſaltem propter manſue-
tudinem, & humilitatem meam debueratis me pro præceptore ac-
cipere? imponebam ne onera grauia, & importabilia, ſicut Scribę,
& Phariſæi, quæ tamen digito non attingebant? non ne eorum in-
explicabilem auaritiam, & Satanicum faſtum patienti animo to-
lerabatis? at ego ad ſubleuandos laſſos, & defatigatos veniebam;
liberabam omnes oppreſſos à diabolo; pertranſibam benefacien-
do; nulli labori parcebam, vt vos benè haberetis: qua igitur venia
digni eſtis, ſi me non audiſtis? *Erigit mane &c.* id eſt, ſingulis die-
bus, primo quoque mane, eo videlicet tempore, quod ad diſcendū
aptiſſimum eſt. hæc autem nihil aliud deſignant, quàm ſummam
in domino IESV promptitudinem, obediētiam, & eruditionem,
qua à Deo inſtructus eſt, vt Iudæorum gentem doceret. quod fa-
cit & verſus, qui ſequitur. Interim tamen nota, quòd excitare au-
rem dicat hebraiſmus, pro excitare auditum, vel ad audiēdum: vn-
de & Latini arrigere aures dicunt. perinde ergo eſt, ac ſi diceret,
mane me facit arrigere aures: & ſic accipe verbum erigendi apud
vulgatum. nam quod quidam alludentes ad pręceptorum conſue-
tudinem, qui non nunquam diſcipulorum parum attentorum au-
rem vellicant, dixerunt, Mane vellicat mihi aurem, iudicet pru-
dens lector, an conueniat. Ego hebraiſmum libenter amplector.

Aperuit mihi aurem: hebraiſmus eſt, de quo iam ſuprà 48. & 35. 5
id eſt, fecit, vt audirem eum, & auſcultarem: ſignificauit mihi, quid
vellet, quid mihi pro tantis beneficiis redditurí eſſetis. *Ego autem
non contradico.* de verbo מרה, quod eſt mutabilitatis, id eſt, inobe-
dientiæ, veluti ex quadam animi impotentia, ſuperius dictum eſt,
quaſi diceret; non moleſtè tuli; non indignatus ſum, aut exacer-
batus; tranquillo animo, quæ dicebantur, excepi. Venit inimicus,
inquit in euangelio, & in me non habet quidquam; ſed vt cogno-
ſcat mundus, quòd diligo patrem: & quòd ſicut dedit mihi man-
datum, ſic facio. *Retrorſum non abij.* non me pœnituit aduentus mei
ob tantam ingratitudinem, quæ mihi ſignificabatur: ſed lubenti
animo omnibus me me expoſui. quod verſus ſequens exprimit.

Corpus meum dedi &c. גו Hebræis eſt eminens pars corporis hu- 6

 mani,

mani,ſcilicet dorſum,vt Prou.19.& Iob 30.deinde & pro corpore accipi poteſt. Hæc autem prophetia manifeſtior eſt, quàm vt expoſitione indigeat. legimus enim in euangelio,verbera,ſputa,alapas,& contumelias,quæ omnia pertulit dominus IESVS ſumma cum dilectione noſtri; qui pręcedebat ſuos,dum iret Ieroſolymá, vbi eum hæc manebant: qui coarctabatur deſiderio baptiſmi ſanguinis ſui &c. aperuerat ei pater aurem:denuntiauerat,quæ vellet eum pati: ille corpus ſuum dedit percuſſoribus &c. paſſus enim eſt,quia ipſe voluit &c.De depilatione autem genarum tacēt quidem Euangeliſtę:ſed eſt etiam Ieſaias Euangeliſta:omni enim genere contumeliarum affectus eſt. habet autem vellicatio barbæ & dolorem,& inſignem contumeliam,quemadmodum & faciē conſpuere,quod prouerbiali forma effertur. Iob 30. A facie mea non prohibuerunt ſputum. hæc itaque pro obedientia, & ſubiectione mihi reddidiſtis,quem intellexiſtis ad vos à Deo miſſum.

7 *Dominus Deus auxiliator meus &c.* in hebr. eſt coniunctio,& dominus meus Iehoua,id eſt, & quidem quantum ad me attinet,etſi hæc tam acerba paſſus ſum,tamen cùm dominus mihi auxilium præſtiterit,factum eſt,vt ignominias pro nihilo duxerim,omniaq; ingenti animo pertulerim, ac ſi ſaxum duriſſimum percuterent. quantum illi impotenti animo,furore perciti,conuitiorum,cōtumeliarum,ac tormentorum in me afferebant; tantum ego patientiæ,& fortitudinis exhibebam, vt ſaxo duriſſimo comparari poſſet facies mea: quare experimento didici,quòd non pudefactus ſum. omnia enim illa gloriæ & exaltationis ſeminarium fuerunt. *Non ſum confuſus*: ad verbum,non ſum ignominia affectus, id eſt, non me putaui ignominia affectum: ſed propoſito gaudio omnia ſuſtinui lætus. *Ideo poſui.* quia nempe Deus auxilio mihi erat. ecce habes, ſi Deus adſit, ſi animum confirmet, ignominiam non eſſe ignominiam; neque contumeliam,contumeliam; neque quę dolorem afferunt, dolorem afferre: ſed omnia, veluti ſimus cautes, & ſaxa,perferre nos poſſe.Vide Paulum,qualem ſe in aduerſis gerebat:ea,quæ illi inferebant hoſtes,triſtem facere poterant,abſente Deo: at ille cum ſuis ſemper gaudebat: nihil quidem habere videbantur; at illi ſe gerebant, vt qui plurimos locupletarent &c. *Petram duriſſimam.* חלמיש vnica vox eſt Hebræis, quam petram duriſſimam plerique interpretantur: de qua quia Rabini, neque noſtri quidquam certi habent, credo mihi gratiam habiturum lectorem, ſi de hac voce, ex cuius intelligentia non nullorum locorum ſacræ ſcripturæ cognitio pendet, etiam aliquanto diffuſius diſſeruero. & quidem ſi etymologiam Hebræam ſpectes, videtur

tur à חלש , id eſt, domuit, dicta, inſerta littera מ : quam etymologiam apud quendam virum doctum reperi. verùm cùm ille exiſtimaret cum aliis ſilicem, aut petram duriſſimam ſignificare, dictam putauit,quaſi contraria verbo ſignificatione, quòd non domatetur. ego verò cùm pro comperto habeam ſignificare chalybem, rectè à domando appellationem habere arbitror: pauca etenim ſunt, quæ chalybe non domantur. chalybem autem voco ferrum,vel potius medullam ferri, & quod Plinius lib. 34. cap. 14. nucleum ferri appellare videtur: docet enim eius vſum ad indurandam aciem inſtrumentorum ferreorum eſſe. vnde Ariſtoteles 4. Meteor. ferrum duriſſimum vocat στόμωμα: os enim, quêadmodum Hebræi, gladiis tribuunt Græci. Quòd autem חלמיש chalybem ſignificet,præter vocum ſimilitudinem,& cognitionem elementorum, & etymologiæ conuenientiam, locus Iob 28. qui aliter intelligi non poſſe videtur,confirmat: vbi cùm de induſtria hominis multa diſſerens,dicit mittere manum ad chalamis,& vertere montes, atque excindere in petris riuos &c. Certè ſi chalamis non eſt chalybs,quomodo hæc facit homo? at chalybe, & ferreo inſtrumento arrepto, quos montes non euertit? quos riuos nõ excindit? Sed de his verbis Iob ſuo loco plura. quare quãdo in Deuter. & Pſal. dicitur eduxiſſe Deus aquam, aut oleum de chalybe, hyperbolica metaphora eſt,nihil aliud notans,quàm vnde ſperare nemo poſſet, inde Dei beneficio, & virtute, illa fuiſſe producta in hominum vtilitatem. quòd ſi hæc vera ſunt, vt certè eſſe videntur,non iam dicendum erit,vt non nulli exiſtimarunt, à populis, qui Chalybes dicuntur,prope fluuium Thermodoontem,qui ferri vſum inuenerunt,ferrum,chalybẽ appellatum; quinimmo cùm nomen Hebraicum chalybs, ipſis populis ſit antiquius,adeoque & vſus ferri,vt ex lib.Geneſ.eſt manifeſtum, ab ipſo chalybe, tam illos in Aſia,quàm alios,quos Iuſtinus in Hiſpania collocat,Chalybes appellatos fuiſſe:ſicut enim vocum.Græcarum à Latinis origo petenda non eſt; ſic neque Hebraicarũm à Græcis,aut quibuſuis aliis. ergo vt ad rem redeã,faciem ſuam propter inauditã conſtantiam,atque fortitudinem chalybi comparat dominus I E S V S. *Et ſcio*, vel ſciebam, vel experimento didici: eſt enim quandoque ſenſus,& experientię; Vidi,& expertus ſum,quòd non pudefactus ſum. nam quia factus ſum obediens vſque ad mortem, accepi nomen ſuper omne nomen, vt in nomine I E S V omne genu flectatur &c.

Poterat adhuc quiſpiam obiicere,damnatũ vidimus, crucifixũ, 8
ac mortuum,ſecundum legem maledictum: non eripuit cũ Deus

de manibus noſtris. quid ergo ab eo exſpectare quis poterit, aut quid eius aduentus ad redemptionem noſtri faciebat? his, & huiuſmodi cogitationibus reſpondet dominus, non pro damnato haberi debere, quem Deus in iudicio abſoluit, neque pro maledicto, & impio habendum, cui Deus opitulatur. Quid mihi, inquit, hominum iudicium obiicitis? en adeſt, qui me iuſtificat, id eſt, iuſtum pronuntiat: die tertio poſt hominum damnationem rediuiuus appareo: non diu tardauit. quid crucem, & nõ reſurrectionem cogitatis? iam iam adeſt, qui me iuſtificat. quis audebit me, quaſi litigando oppugnare, aut mecum iudicio contendere, audeatque dicere, me morte dignum fuiſſe? Hoc planè eſt, quod dominus dicebat apud Ioan. quòd ſpiritus ſanctus conuinceret mũdum de iuſtitia, id eſt, manifeſtè confirmaret iuſtum fuiſſe IESVM, cuius iuſtitia vel ex hoc conſpicua eſſet, quòd ad patrem iret, iam nõ videndus in terris. quem autem Deus, & cęlum ſic ſuſciperet, quis iniuſtum, & peccatorẽ auderet affirmare? *Quis eſt aduerſarius meus?* variè poteſt reddi hebraiſmus, propter vocem בעל . Quis dominus iudicij mei? vel, quis habet iudicium meum? vel, quis in poteſtate habet iudicium meum? id eſt, quis audeat de me iudicium ferre? vel potius, quis ſperet, quòd palmam ferat, & victor euadat, ſi mecum in iudicium deſcenderit? hoc vocat dominus iudicium ſui: accedat, & videat, quàm inſanus ſit.

9 *Ecce dominus Deus:* repetit ferè, quod dixit, niſi quòd explicat, quis ſit ille adiutor. Certè ex hoc loco aſſumpſit Paulus illud ad Roman. Si Deus pro nobis, quis contra nos? quis accuſabit aduerſus electos Dei? Deus, qui iuſtificat? quis eſt, qui condẽnet? Quod hic Deus auxiliator dicitur, Paulus; Si Deus pro nobis. quod hic dixit יריב , id eſt, litigando oppugnabit, Paulus dixit, Quis contra nos. quod hîc ירשיע , Paulus verbo κατακρίνω reddidit: quod eſt, condemnare, & improbum declarare: opponiturque Hebræis verbo iuſtificauit, abſoluit &c. quę enim hîc de Chriſto dicta ſunt, Paulus ad fratres Chriſti, filios Dei, & electos eius detorſit. nam exemplo Chriſti non temere, & pro nihilo ducere hominum damnationem, & iudicium debemus. Quæ autem ſequuntur, huc quoque faciunt. *Ecce omnes, quaſi veſtimentum &c.* quid miſeros homunculos ad iudicium voco? an non manifeſta eſt eorum inſcitia: qui, cùm ſint mortales, & vermium eſcæ, audent de electo Dei ſententiam ferre: & quem Deus viuificauit, & exaltauit, & redemptorem vniuerſorum conſtituit, non verentur conuiciis proſcindere, & ſeductorem, & maledictum appellare? Huc facit, quod infrà dicetur; Nolite timere opprobriũ hominum; & conuicia eorum

rum ne metuatis: ſicut enim lanam, ſic comedet eos vermis &c.

Quis ex vobis &c. cōcluſio eſt in his duobus verſibus totius ora- 10
tionis,& digniſſima, quam perpetuò mēte voluamus: quaſi dicat;
Quamobrem ô viri Iudæi, quicunque Deum colitis,non hominū
iudicium ſectemini, ſed etiam in mediis malis, & tempeſtatibus
in Deum confidite: ab eo núquam recedatis: audite voces prophe-
tarum ſuorū,præſertim illius ſerui eius,qui ad vos mittetur,quan-
do redemptionem ſpectabitis. non vos eius manſuetudo,& humi-
litas conturbet: ſufficiat ſeruum eſſe Dei. dictis ergo eius acquie-
ſcentes,ſperate,quòd redimamini. ſunt, ni fallor, prophetæ voces
de Chriſto,vel potius Chriſti domini,qui cauſſam perditionis Iu-
dæorum præcognoſcebat. *Timens Deum.* facit timor Dei ſana cō-
ſilia capere. *Audiens vocem ſerui eius:* auſcultās I E S V M, quia eum
ſeruum Dei agnoſcit eſſe, quem miſit Deus hora cœnæ dicere in-
uitatis, vt venirent. *Qui ambulauit &c.* etiamſi in medio vmbræ
mortis ambuletis,etiamſi vniuerſa tenebris miſceri videatis, etiāſi
nullam lucem affulgere,ſed omnia obſcura, temporum,& homi-
num malitia,quando habito illo ſeruo Dei pro ſeductore,& com-
prehenſo,tanquam latrone,& in crucem acto, tanquam impio,ad
mentium tenebras notandas,in medio die ſol obſcurabitur; ne ta-
men ſpem,& fidem deſeratis, ſed in Dei nomine confiſi innitimi-
ni Deo veſtro, ſicut Abraham, qui contra ſpem in ſpem credidit.
ſciebat enim,quòd mortuos poſſet ſuſcitare. Hoc timentes Deum
facient: quorum tamē pauciſſimus eſt numerus: infidelium autem
immenſa multitudo: qui,vt non timebant Deū, ſic neque vocantē
Dei ſeruum auſcultarunt: ſed, vt eſt in euangelio, contumeliis af-
fectum occiderunt. quare in media luce ſol eis occidit,& in tene-
bris remanſerunt vſque in hodiernum diem. non enim ſperarunt
in Deum: neque crediderūt,hominem illum I E S V M, aut doctri-
nam eius quidquam ad redemptionem, quam ſperabant, facere.
quare ad hos iam conuerſus,non ſine irriſione ait;

Ecce omnes vos accendentes ignem &c. vel (vt exigit vſus participio- 11
rum in forma, quam vocant regiminis) accenſores ignis: qui ve-
luti ex officio id agitis omnibus veſtris actionibus,ſtudiis, ſermo-
nibus, nec non & cogitationibus ignem accenditis, veluti furnis
accendendis deputati quidam homines, ferè omnes vos, ô Iudæi,
tales eſtis,eſtis etiā *Accincti flammis,* vel accinctores; videtur enim
eſſe in forma actiua. Dixit autem vulgatus flammas, pro laqueis,
ſeu manicis, זקות, quia mox ſequitur,in zikot,quos ſuccendiſtis.
ex quibus verbis videtur flammas,vel quid ſimile ſignificare: quod
vt non reprobo, ita exiſtimo hîc vincula ignea deſignari, per quæ

ignem damnatorum intelligit:nam & vincula ſunt, & ignea ſunt. quare ſuccendere laqueos dicuntur,qui ignē illum,in quo detinebuntur,ſtudiis ſuis nutriunt,& fouent. Eſtis omnes accinctores laqueorum:qui nihil aliud agitis,quàm laqueos cōficitis,vobiſque, & aliis aptatis. vel certè laqueos vocat faſciculos laqueatos,& qui aliquo vinculo conſtringuntur. vocat ergo eos accēſores ignis,& accinctores faſciculorum igni aptorum,id eſt,fornacarios, & carbonarios,ſeu lignatores. hi ſunt impiorū omnium tituli:ſibi enim ignem æternum,& fomenta parant iam hic ſemiaduſti,& horridi, veluti carbonarij. *Ambulate.* qui timent Deum,& audiunt vocem ſerui Dei,dum ſunt in mediis tenebris,innixi Deo ſuo,& fiduciam non deſerentes,tandem emergunt,& liberātur: vos verò infideles, & impij magni incendij domini, & auctores, incedite in lumine, ſeu luce ignis veſtri,& in luce laqueorum,ſeu faſciculorum, quos accendiſtis. Quòd ſi velis ב accipere pro in motus,dic; Ite in focum ignis veſtri, & faſciculorum, quos ſuccendiſtis &c. ad hanc certè lucem emergetis, ignis nempe inextinguibilis: veſter enim eſt:vobis eum paraſtis, vt ſit illud euangelij, Ite in ignem æternū, qui paratus eſt diabolo &c. *De manu mea &c.* ego,quem vos,vt hominem ſceleſtum reprobaſtis,ego vos ad hunc ignem damno. vos enim ipſi dixiſtis iuſtum eſſe,vt rex mitteret exercitus ſuos,qui homicidas perderent,& ciuitatem illorum exuterent: qui heredem, & dominum vineæ occiderunt, ab hoc incendio ad illud tranſibitis iuſto Dei iudicio. quare illic,ſicut oues cubabitis, vel cubatum ibitis,ad dolores,& triſtitias: doloribus capita acclinabitis. Hæc ſunt latera inferni, hæc ſtrata,hæc ceruicalia, nempe dolores: niſi malis, iuxta hebraiſmi conſuetudinem tanquam aduerbium accipere לְמַעֲצֵבָה, ad dolorem,id eſt,dolenter,ſeu cum dolore. huc deuenerunt impij, & infideles Iudæi, qui non auſcultarunt linguam illam eruditam, neque refici voluerunt à Chriſto domino, quinimmo in ſeruum Dei fuerūt iniurij, & impij. hæc denique eſt ſors impiorum omnium. pluet enim ſuper peccatores laqueos ignis, ſulphur,& ſpiritus procellarum,pars calicis eorum.

CAPVT QVINQVAGESIMVMPRIMVM.

Noua.	Vetus.
Attendite ad me ſectatores iuſtitiæ:qui quæritis Iehoua:reſpicite ad petram,[è qua] exciſi eſtis; & ad cauea͂ ciſternæ,de qua effoſſi eſtis.	*Audite me,qui ſequimini, quod iuſtū eſt:& quæritis dominum attēdite ad petram, vnde exciſi eſtis; & ad cauerna͂ laci,de qua præciſi eſtis.*
Reſpi-	Atten-

Noua.

Reſpicite ad Abra'am patrem ve-
ſtrum, & ad Saram, quæ enixa eſt
vos: quia vnum vocaui eum, & be-
nedixi eum, & multiplicaui eum.
Quia conſolabitur Iehoua, Tcion
conſolabitur omnes ſiccitates eius, &
ponet deſertum eius, quaſi Aeden, &
incultum eius, ſicut hortum Iehoua.
gaudium, & lætitia inuenietur in ea,
laudatio, & vox pſalterij.
Attende ad me popule meus, &
natio mea mihi aures accõmoda. nam
doctrina à me exibit, & iudiciũ meũ
in lucem populorum concitabo.
Propinqua eſt iuſtitia mea; egreſ-
ſa eſt ſalus mea: & brachia mea po-
pulos iudicabunt: ad me inſulæ inten-
tè exſpectabunt, & ad brachium
meum exſpectabunt.
Leuate ad cælum oculos veſtros, &
aſpicite ad terram ſubtus: quia cæli,
ſicut fumus, diſſoluentur; & terra,
ſicut pannus, veteraſcet; & habita-
tores eius ad eundẽ modũ morientur;
& ſalus mea in ſempiternum erit;
& iuſtitia mea non proſternetur.
Attendite ad me, qui ſcitis iuſtitiã
popule, in cuius corde doctrina mea
[eſt:] ne timeatis cõuicium hõis; &
ab opprobriis eorum ne cõſternamini.
Quoniam, veluti pannum, abſu-
met eos tinea; & veluti lanam, ab-
ſumet eos vermiculus: & iuſtitia mea
in ſempiternum erit, & ſalus mea in
ſeculum ſeculorum.
Excitare, excitare: induere obfir-
mationem brachium Iehoua: excitare
ſecũdum dies priores, ſecula antiqui-
tatum. an non tu es, quod excidiſti
Aegyptum, dolere feciſti draconem?
An

Vetus.

2 Attendite ad Abraham patrem
veſtrum, & ad Saram, quæ peperit
vos: quia vnum vocaui eum, & be-
nedixi ei, & multiplicaui eum.
3 Conſolabitur ergo dominus Sion,
& cõſolabitur omnes ruinas eius, &
ponet deſertum eius, quaſi delicias,
& ſolitudinem eius, quaſi hortũ do-
mini. gaudium, & lætitia inuenietur
in ea, gratiarum actio, & vox laudis.
4 Attendite ad me popule meus, &
tribus mea me audite: quia lex à me
exibit, & iudicium meum in lucem
populorum requieſcet.
5 Propè eſt iuſtus meus: egreſſus
eſt ſaluator meus: & brachia mea
populos iudicabunt: me inſulæ ex-
ſpectabunt, & brachium meum ſu-
ſtinebunt.
6 Leuate in cælum oculos veſtros, &
videte ſub terra deorſum: quia cæli, ſi-
cut fumus, liqueſcent; & terra, ſi-
cut veſtimentum, atteretur; & ha-
bitatores eius, ſicut hæc, interibunt:
ſalus autem mea in ſempiternũ erit,
& iuſtitia mea non deficiet.
7 Audite me, qui ſcitis iuſtum: po-
pulus meus lex mea in corde eorum:
nolite timere opprobrium hominum,
& blaſphemias eorum ne metuatis.
8 Sicut enim veſtimentum, ſic come-
det eos vermis; & ſicut lanam, ſic
deuorabit eos tinea: ſalus autem mea
in ſempiternum erit, & iuſtitia mea
in generationem generationum.
9 Conſurge, conſurge: induere forti-
tudinem brachiũ domini: conſurge ſi-
cut in diebus antiquis, in generationi-
bus ſeculorũ. nunquid non tu percuſ-
ſiſti ſuperbum, vulneraſti draconem?
Num

Noua.		Vetus.
An non tu es, quod exſiccaſti mare, aquas abyſſi ingentis: quod poſuiſti profunditates maris viam, vt trãſirent redempti?	10	Nunquid non tu ſiccaſti mare, aquam abyſſi vehementis: qui poſuiſti profundum maris viam, vt tranſirent liberati?
Et redemptiones Iehoua reuertentur, & venient Tcion cum ouatione, & letitia æternitatis ſuper caput eorum. gaudium, & letitiam apprehẽdent, fugient mæror, ac gemitus.	11	Et nunc qui redempti ſunt à domino, reuertentur, vt veniant in Sion laudãtes, & letitia ſempiterna ſuper capita eorum. gaudium, & letitiam tenebunt: fugiet dolor, & gemitus.
Ego ego ſum cõſolator veſter. quis tu, vt timeas ab homine, [qui] moritur; & à filio hominis, [qui, vt] fœnum, redditur?	12	Ego ego ipſe conſolabor vos: quis tu vt timeas ab homine mortali, & à filio hominis, qui; quaſi fœnum, ita areſcet?
Et obliuiſceris Iehoua factoris tui, qui extẽdit cælos, & fundat terrã, & expaueſcis iugiter omni die propter ardorem preſſuram faciẽtis, ſecundũ quod ſe parauit ad perdẽdum. & vbi [eſt] ardor preſſuram facientis?	13	Et oblitus es domini factoris tui, qui tetendit cælos, & fundauit terram: & formidaſti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulat, & parauerat ad perdendum. vbi nunc eſt furor tribulantis?
Feſtinauit, qui volutabat, ad aperiendum, & non moriatur, ad foueã, & non defecit panis eius.	14	Citò veniet gradiens ad aperiendum, & nõ interficiet vſque ad internecionem, neque deficiet panis eius.
Et ego Iehoua Deus tuus concito mare, & fremunt fluctus eius, Iehoua exercituum nomen eius.	15	Ego aũt ſum dominꝰ Deus tuꝰ, qui cõturbo mare, & intumiſcũt fluctus eius, dominus exercituũ nomẽ meum.
Et poſui verba mea in ore tuo, & vmbra manus meæ operui te ad plãtandos cælos, & fundandam terrã, & dicendum Tcioni; Populus meus es.	16	Poſui verba mea in ore tuo: & in vmbra manus meæ protexi te, vt plãtes cælos, & fundes terram: & dicas ad Sion; Populus meus es tu.
Excitare, excitare: ſurge Ieruſalem, quæ bibiſti de manu Iehoua calicem ardoris ſui, fæcem calicis tremoris bibiſti, exſuxiſti:	17	Eleuare, eleuare: conſurge Ieruſalẽ, quæ bibiſti de manu domini calicem iræ eius; vſque ad fundum calicis ſoporis bibiſti, & potaſti vſque ad fæces.
Non habet adductorem ex omnibus filiis, quos genuit: non habet, qui apprehẽdat manum eius ex omnibus filiis, quos magnos fecit.	18	Non eſt, qui ſuſtentet eam ex omnibus filiis, quos genuit: & non eſt, qui apprehendat manum eius ex omnibus filiis, quos enutriuit.
Duo ecce euenerunt tibi, (quis cõdolebit tibi?) deuaſtatio, & fractura, & fames, & gladius: quis conſo- labitur	19	Duo ſunt, quæ occurrerũt tibi: quis contriſtabitur ſuper te? vaſtitas, & contritio, & fames, & gladius: quis conſo-

Noua.		Vetus.
labitur te?		*conſolabitur te?*
Filij tui obſcurati ſunt: cubauerũt in capite omnium platearũ. ſicut bos ſylueſtris illaqueatus, pleni ardoris Iehoua, increpatione Dei tui.	20	*Filij tui proiecti ſunt, dormierunt in capite omnium viarum, ſicut beſtia illaqueata: pleni indignatione domini, increpatione Dei tui.*
Iccirco audi, quæſo, hoc inops, & inebriata, & non à vino.	21	*Iccirco audi hoc paupercula, & ebria non à vino.*
Sic dixit dominus tuus Iehoua, & Deus tuus, [qui] obiurgauit populũ ſuum; Ecce accepi de manu tua calicem tremoris, fæcem calicis ardoris mei: non adiicies bibere illum vltrà.	22	*Hæc dicit dominator tuus domin⁹, & Deus tuus, qui pugnauit pro populo ſuo; Ecce tuli de manu tua calicẽ ſoporis, fundum calicis indignationis meæ: non adiicies, vt bibas illũ vltrà.*
Et ponam eum in manu mœrore afficientium te, qui dixerunt animæ tuæ; Incuruare, & tranſibimus: & poſuiſti, veluti terram dorſum tuum, & quaſi plateam tranſeuntibus.	23	*Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ; Incuruare, vt tranſeamus: & poſuiſti, vt terram corpus tuum, & quaſi viam tranſeuntibus.*

IVdæorum populum ſuperiori capite in duas partes diuiſerat, in 1
eos videlicet, qui Deum timentes, ſeruum eius IESVM auſcultabant; & eos, qui ex exteriori facie rem iudicãtes, in ſeruum Dei iniurij, ſibi ignem æternum ſuccendebant. nunc eos tantùm alloquitur, qui Christo aures accommodarunt: quibus ſuperiori capite verſ. 10. patientiam, & fidem ſuaſerat. hos hîc vocat ſectatores iuſtitiæ, & inquiſitores domini: qui hoc, veluti ex officio faciunt: & in hoc tantùm intenti ſunt, vt quod iuſtũ eſt, agant, & à domini voluntate non recedãt. ad reliquias ergo illas ſanctas cõuertit ſermonem: iſti enim homines, cùm viderent populi Iudaici impietatem, & ob impietatẽ, quę illum abſorpſit, calamitatẽ, non poterant non mæſti eſſe: hos igitur ſibi attẽdere dominus iubet, & verba ſua auſcultare, quibus animum erigere mæſtis volebat, & ſpem dare, vt adhuc meliora ſperarent. *Attendite ad petram &c.* ſicut ex vna lapicidina innumeri lapides, ſic ex vno Abrahamo innumerabiles populi prodierunt. *Cauernam &c.* ſicut effodiuntur aquæ ex ciſterna, ſic filij ex ventre Saræ: videturque alluſio eſſe ad etymon nominis, quo femina dicitur Hebræis, נקבה . nam voce מקבה ab eodem verbo deducta, id eſt, cauea, ſeu cauerna vtitur. *Præciſi.* נקר propriè de oculorum effoſſione dicitur, ſed oculus Hebręis ſcaturigini aquarum tribuitur, ſicut & nobis Luſitanis. quare tanquam de effoſſione aquarum hoc loco non durè accipi poteſt.

2 *Ad Abraham &c.* explicat ſcripturæ more,quod obſcurius dixerat. *Quia vnum &c.* quid in Abrahamo conſiderare deberent, & Sara, iam exponit,cùm vnus tantùm eſſet,& Sara ſterilis,ad benedictionem meam multiplicatus fuit, vt numerum arenæ maris progenies eius æquauerit.

3 *Conſolabitur ergo &c.* vulgatus כי pro illatiua particula accepit, & ſenſum non indoctè explicauit: habet enim interdum hæc particula Hebræis hanc vim,vt cùm alteri reſpondet,incluſam collationem, & ſimilitudinem contineat. Cogita, inquit, quòd cùm vnus eſſet Abraham, in tantam multitudinem creuerit, vt eodem quoque modo ſperes tu conſolaturum dominum Tcion. repetitur enim verbum, reſpice, attende, quòd conſolabitur dominus Tcion. in hebr. autem ponitur præteritum ob rei certitudinem. Conſolationem verò Tcion exponens, ait; Conſolabitur ruinas, ſeu ſiccitates eius. ſic enim vocat reliquias, quæ ſuperfuerunt ex clade, & inenarrabili calamitate, quæ oppreſſit Iſraelitas, non ſolùm temporali, ſed ſpiritali. nam ſicut graſſantibus hoſtibus ſuccinduntur arbores, & remanent ſtipites non nulli, & trunci, & graſſante igne,& collabentibus tectis ſuperſunt exuſti aliquot parietes: ita omnia deuaſtante impietate, & ob impietatem, milite Romano omnia diripiente,& proterente,remanſerunt pij nõ nulli Iudæi,ſemiuſti, & quaſi nobilis illius ædificij parietes exuſti; & magnæ illius ſyluæ non nulla veſtigia. has ſiccitates,has reliquias conſolatur dominus: quia ex paucis illis,quaſi ex ſeminario quodam videbunt infinitam multitudinem prodire, & in immenſum augeri,veluti ſegetem domini.Quid enim mirum,ſi is,qui ex vno plurimos; ex paucis ſimiliter plurimos germinare faciat? ſi ex ſterili Sara, & ciſterna ſine aqua educti eſtis vos,& patres veſtri? ſi ex ſenio confecto Abrahamo nõ magis ad generationem apto,quàm rupes quæpiam, benedicente me,effoſſa eſt tãta viuorum filiorum multitudo? ex viuis quare non naſcentur plurimi? hoc ergo recogitate vobiſcum:quia vnus,idemque eſt, qui tunc vnum elegit, & vos nunc quoque ex Iudæorum repub. eligit. *Quaſi delicias.* עדן nomen eſſe loci manifeſtum eſt: in quo dominus hortum initio mundi plantauit,Gene.2.hinc quia locus ille longè amœniſſimus fuit, factum eſt, vt hoc nomine notaretur amœnitas, & voluptas, atque deliciæ. vnde & græcis mutuata voce ἡδονὴ voluptas dicitur. Opponuntur autem maximè Aeden, & deſertum, vt Ioel. 2. Quaſi hortus Aeden eſt terra ante eum, & poſt eum deſertum vaſtum.in plur.pro deliciis accipitur 2. Sam.1. & Pſal.36. & Ierem. 51.Hoc certè impletum eſt, quando Galilæi homines indocti, ac deſpecti,

deſpecti,ditati benedictione domini,facti ſunt,veluti totius orbis deliciæ. *Et ſolitudinem eius &c.* idem omnino repetit. ערבה non planitiem notat, ſed loca, in quibus omnia ſponte, & promiſcuè naſcuntur abſque vllo cultore, à verbo, quod miſcere ſignificat. quare hîc incultū reddidi. in huiuſmodi hominibus videres gaudium,lætitiam, & Dei laudes. ad hos congregabantur eccleſiæ, & innumerabiles populi:qui regionem ingreſſi,& religionem,quam illi prædicabant,profeſſi,nihil aliud ſciebant, quàm Deum laudare pro tantis beneficiis:introducti enim ſunt in terram manantem lacte, & melle. quare laus domini perpetuò erat in ore eorum. *Vox laudis.* inſtrumentum videtur eſſe זמרה : pſalterium dicere licebit.Pſal.81. Sumite pſalteriū, & date tympanum. videtur & pro Pſalmo accipi ſuprà 12.Robur meum,& pſalmus &c.

Attendite ad me. iterum attentionem captat, & aliis verbis ex- 4
plicat, quod dixerat. Scitis, vnde conſolatio ventura ſit, vnde gaudium, & lætitia? *Lex à me exibit &c.* de prædicatione euangelij eſt ſermo. per hanc enim fides in orbe obtinuit, & prædicatione conuocatæ ſunt gentes: quæ abiecto peccati iugo, pro cognitione veritatis celebrabant dominum, gratias agentes Deo, qui de tenebris eos vocauerat &c. vt eſt apud Petrum: replebanturque gaudio inenarrabili. *Iudicium meum.* dicitur euangeliū,ſeu prædicatio euangelica Dei iudicium; quia in eo reuelatur ſenſus domini: quid ſcilicet probet, quid damnet: deinde qui illud recipit, viuit: qui non recipit, eo ipſo iam iudicatus eſt. vt ad hunc locum reſpexiſſe videtur apud Ioannem dominus, cùm ait; Hoc eſt iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem. ergo lux iudicium dici poteſt, quia damnantur ea mala opera. omne enim, quod manifeſtatur, à lumine manifeſtatur. ergo hîc iudicium domini in lucem populorum aduentare ait:quia euangelij prædicatione damnauit Deus mundi opera; & homines agnouerunt, quid quæque res eſſet, & quanti vnumquodque faciendum. niſi velis iudiciū pro iudicandi poteſtate accipere,ſeu dominio,vt interdum ſolet. vide verſ. ſequentem. *Requieſcet.* ad verbum, quieſcere faciam: quod ſi hanc ſignificationem amplectamur, quam non dubium eſt habere verbum רגע, vt Deut. 28. Inter gentes illas non quieſces, & ſuprà cap.34. Ibi quieuit lamia &c. ſenſus hîc eſſe poterit; & iudicium meum in luce populorum quieſcere faciam, vt manifeſtū ſit vniuerſis populis,& omnes illud perſpiciant.Sed cùm hoc verbum ſit de numero eorum, quæ Hebræis contrarias habent ſignificationes, quod Rabini non aduerterunt; nam ſignificat cōmotionem,

ſeu

ſeu conturbationem ſubitam : poſſumus vertere, iudicium meum in lucem populorum concitabo,id eſt faciam,vt momento appareat. quam expoſitionem vidit quidem Pagninus apud Rabinos, ſed eam non probat ex aliorum Rabinorum iudicio. at certè ſequentibus congruit.

5 *Prope eſt iuſtus meus.* vulgatus iuſtum,& ſaluatorem dixit,pro iuſtitia,& ſalute:ſenſus autem idem omnino eſt,ſiue de iuſtitia Dei, quæ eſt per Chriſtum ; ſiue de ipſo Chriſto interpreteris. mihi autem videtur hoc loco iuſtitia pro iuſtificatione accipi debere,vt opponitur damnationi, ſeu reprobationi. iuſtificant quidem homines alios homines,item & damnant ; ſed nó raro euenit, vt qui à mundo damnantur, apud Deum iuſti ſint, & contrà. Vtra verò iuſtificatio pluris facienda ſit, nemo non videt : & mox propheta aperiet. Dixerat autem, quòd iudicium citò afferret in lucem populorum,id ipſum aliis verbis annuntiat,& explicat. Iam iam adeſt iuſtitia mea : iam egreſſa eſt ſalus mea, id eſt, orta eſt : iſti ſunt gaudij,& lætitiæ fontes,& veræ conſolationis origo,& caput:quę verſ.3.promiſerat. *Brachia mea &c.* brachia pro viribus,& fortitudine ſæpe accipiunt ſacræ litteræ:& iudicare,pro dominum,& regem eſſe. quare videtur eſſe idem,quod alibi dicitur, & brachium eius dominabitur.Exeram virtutem meam per prædicationē euangelij,& crucis:& illi obediet orbis.Poteris & brachia pro exercitibus accipere,vt apud Danielem. nam prædicatores euangelij ſubegerunt orbem. ſed prior expoſitio ſimplicior eſt. nam crux Chriſti vbique obtinuit : & ei tribuit victoriam, & imperium Paulus. vbi ea de cauſſa non ſapientes mundi,non eloquentiam,aut potētiam mundi elegiſſe Deum affirmat, ne euacuaretur crux Chriſti , id eſt, ne quod cruci adſcribi debebat , alteri cuiquam rei adſcriberetur. Quid ſi brachia dicere voluit,vt extenſionem in cruce inſinuaret, & virtutem mortis in cruce prædicaret ? certè qui ſic interpretaretur , nihil indignum dignitate prophetica afferret . *Exſpectabunt.* de verbo קוה ſuprà cap. 28. dictum eſt. quo ſignificat propheta directionem cogitationum , locutionum , & actionum omnium ad Chriſtum dominum:vt pote à quo pendeant Chriſtiani,cuique vni placere ſtudeant . *Suſtinebunt*, ſcilicet exſpectantes. ergo non ſolùm collineationē ad ipſum,& omnium directionem, ſed & ad ipſo ſuſpenſionem notat : electi enim, vt omnia ſua in ipſum dirigunt,ita & ab illo animis omnino pendent:cum exſpectant anxiè, donec veniat. quæ exſpectatio, etſi non nihil diſcruciat,ſi protendatur ; ſecum tamen ineffabile gaudium habet. nam exſpectatio iſtorum lætitia. ad brachium verò exſpectare, eſt imperio

perio Chriſti obedire, & promptos eſſe ad quidquid ille iuſſerit peragẽdum, hoc ſemper animo agitantes, Domine quid me vis facere? ſignum mihi da voluntatis tuæ, parebo per ſaxa, per ignes.

Leuate &c. hæc ad cumulum conſolationis, & gaudii faciunt. 6
non breui tempore durabit hoc imperium; ſed multò magis ſtabile eſt, quàm cælum, & terra. quare à me iuſtificari, & per me ſalutem conſequi, omni alteri iuſtificationi, & ſaluti præferendum eſt. Quod autem dicit de diſſolutione cælorum &c. eſt, quod dominus in euangelio ait; Cælum, & terra tranſibunt, verba autem mea non præteribunt. Quæ diu durat ſalus, valde optanda eſt: ſtabilis quoq;, & firma libertas nullo auro venditur. Quid iuuat iuſtificari, abſolui, iuſtos pronuntiari ab hominibus citò morituris, ſi cuius imperium manet in æternum, te damnet? &c. Damnabant Phariſæi diſcipulos domini; & ipſi iuſtificabãt ſe corã hominibus. interierunt Phariſęi, perierunt tyranni: oues Chriſti de manu ipſius nemo abſtulit: ſalutem, quam ille pręſtitit, nemo labefactauit: iuſti ſunt, & beati diſcipuli domini, quos mundus damnabat: qui tanquam purgamenta mundi reputabantur. *Cæli liqueſcent.* ſtultum ſanè fuerit ea, quæ multò inſtabiliora ſunt, quàm cæli, & terra, pro æternis commutare. quare ſequitur:

Audite me. ad pios adhuc illos eoſdem, qui bene affecti erant erga iuſtitiam, & corde tenebãt Dei legem & ſtatuta, nempe electos ex Iſraelitis verba facit, & in eodem argumento perſeuerans manſuetudinem & patientiam ſuadet. ob oculos eis proponens, quàm parum durare poterũt hoſtes eorũ, qui ipſos cõuiciis, & contumeliis impetunt: at iuſtificari à Deo, & ſalutẽ eius non interire, hoc ferè erat, quod Paulus dicebat, leue, & momentaneum tribulationis ſuæ pariturum æternę glorię pondus. quod quia firmiter tenebat, patienter ſe gerebat. conſiderantibus, inquit, nobis non quæ videntur, ſed quæ non videntur &c.

7

8

Conſurge, conſurge &c. verba ſunt Dei ad ſeipſum, ſeu virtutem 9
ſuam, nempe dominum Ieſum Dei filium, qui & virtus Dei, & brachium domini dicitur in ſcripturis. poſſunt etiam accipi vt verba prophetæ. cùm iuſti illi diſcipuli domini adhuc timidi eſſent, & malè eos acciperet mũdus, videbatur res poſtulare, ne tandiu diſſimularet Dei virtus, neque permitteret impios furorem ſuum exercere in pios &c. *Induere.* induere fortitudinem, ſeu obfirmationem dicit hebraiſmus, pro ſumere vires, & fortitudinem, eamque exerere, vt occultata pauliſper patientia, manſuetudine, ſeu clementia non ſentiant hoſtes, niſi virtutem Dei, vt in omnibus luceat Dei maieſtas, & fortitudo ad eripiendos ſuos, & perden

dos hoſtes. *In diebus antiquis.* ſenſum optimè reddidit. quos autem appellet dies originis,ſiue priores,& ſæcula ſæculorum,æternitatum, ſeu antiquitatum,mox exponit. *Non tu percuſſiſti ſuperbum.* in Hebrço eſt pronomen femininum, quia nomen brachii Hebræis eſt feminini generis: & ideo etiam participia, quæ excidiſti, quæ exſiccaſti &c. ſunt feminina,& ad brachium domini dirigitur oratio. *Superbum.* רהב eſt intumeſcere, ſeu ſuperbire:& nomen ſignificat tumorem, elationem, ſuperbiam, &c. ſed in plurimis ſcripturæ locis, vt Pſal. 87. & 89. & ſuprà 30. &c. pro Aegypto accipitur: cuius ſuperbiam prophetæ paſſim reprehendunt. *Vulnerasti draconem.* ludit in metaphoris propheta: Pharaonem enim draconem marinum facit, & veluti in mari dolores parturientis pati,propter ingentem mærorem,quo affectus eſt,cùm reduci ſuper ſe,& exercitum ſuum vidit aquas maris.quare verti,dolere feciſti,id eſt, parturientis dolores,& nixus pati,vt ſit potius verbum חלל, quàm חיל.

10 *Non tu ſiccaſti &c.* nota eſt hiſtoria. tunc non niſi virtutem, & potentiam domini experti ſunt Aegyptii, & Iſraelitæ, viderunt manum validam,quam exercuerat dominus aduerſus Aegyptios, vt inquit ſcriptura: erat ergo tunc temporis indutum fortitudine brachium domini.

11 *Et nunc.* nunc, addidit vulgatus de ſuo, vt manifeſtior eſſet oratio, & ſignificaret nequaquam de Iſraelitis egreſſis è mari rubro intelligi locum iſtum: vt enim erat pius, & doctus, intellexit reſpôdiſſe dominum animo prophetæ,ſic ſe rem habere, ſicut diebus antiquis,vt videlicet eriperētur electi è tyrannorū furore,non ſolùm Iſraelitæ illi pauci ex perſecutione Iudæorum infidelium, ſed vniuerſi,qui Chriſto nomen darent, in quos totus orbis coniurare videbatur,ex hoſtium vnguibus euaderent, ſicut euaſerunt ex mari rubro ſubmerſis hoſtibus non ſine ingenti lætitia:venirentq́;
c non Tcion illam ſceleſtam,& excidio perpetuo digniſſimā, ſed veſtram Tcion eccleſiam primitiuorum. *Super capita.* videtur eſſe metaphora ſumpta à mulieribus, quæ onera ingētia impoſita capitibus deferunt: quò fortè & alluſit Paulus,cùm gloriæ pōdus dixit. Illud interim non prętereundum, quòd doctè vulgatus redemptos dixit,pro redemptionibus: ſicut enim hebraiſmus captiuitatem dicit,pro captiuis;ita redemptiones,pro redemptis.

12 *Ego ego ipſe:* ſic eſt ad verbum in Hebræo: ſed paſſim pronomen pro verbo ſubſtantiuo accipitur: ego ego ſum. poſtquam inſeruit illam ſuauem promiſſionem,quaſi gloriabūdus,& de pręſtito beneficio contentus, ac lætus in hæc verba prorupit. ex quibus

rurſus

rurſus ad perſuaſionem patientiæ redit. *Quis tu &c.* quaſi dicat, ſi ſic ſe res habet, quòd me habes promptum ad redimẽdum, & liberandum, ſicut olim Iſraelitæ, & me habes conſolatorem; quis tu, & timebis? (ſic enim habet hebraiſmus) id eſt, quare tam malè tibi conſulis, vt timeas? quaſi inſinuet nullam prorſus ſubeſſe à tyrannis timendi rationem, vbi Deum cogitamus redemptorem, & conſolatorem: illi enim hoſtes moriũtur, mortales ſunt, occidere corpus poſſunt, & nõ habent amplius, quid faciãt; immo neq; occidere poſſunt, niſi approbante Deo pro bono electorũ. *Quaſi fœnum ita areſcet.* hebraiſmum vitauit, & perquam doctè reddidit, qui ſic habet, & à filio hominis fœnum dabitur, deeſt enim relatiuum, & nota ſimilitudinis, quam ſępe omittunt, pręſertim cùm rem ſimillimam volunt notare. ego breuius; qui fœnum redditur, id eſt, reddi ſolet, quaſi fœnum.

Et oblitus es: hebr. obliuiſceris, id eſt, obliuiſci ſoles? vel obliuiſci poteris? interrogatiuè: obiurgationem autem habet percunctatio hæc. cùm pro te habeas Deum omnipotentem, cęli, & terræ dominum, quî fieri poteſt, vt tantę potentię oblitus, ab homine, fœno ſimillimo, timeas? eſt autem hîc nomen hominis ſumptum à miſeria אנוש, eaque incurabili: diciturque & filius hominis, ad fragilitatis augmentum, innuiturq́;, ꝙ ab huiuſmodi obliuione oriretur timor ille: impoſſibile enim reputatur, vt qui iuxta ſe habet robuſtiſſimum ſodalem, ab homuncione timeat, niſi obliuiſcatur, quem ſecum habeat. *Et parauerat.* hebr. כאשר כונן ſecundum quod ſe parauit, vel firmauit: eſtq; phraſis, qua nos Luſitani vtimur, ſic te habes in timendo, ſicut ille ſe præparat ad percutiendum, id eſt, ſtatim vt ille ſe parat ad nocendum, times. *Vbi nunc.* hebr. & vbi. verba ſunt domini, iam paratam redemptionem, & libertionem ſignificantis, quam promiſerat verſ. 11. 13

Citò veniet. Hieronymus de Chriſto interpreratur, qui citò venit conculcans hoſtes, aperienſq; viam victorię: qui non interfecit vſque ad internecionem Iudęos &c. neque verſionem hanc vulgatam quæ certè ipſius eſt, vt ex interpretatione apparet, quis meritò reprehendere poteſt. nam ימות, id eſt morietur, accepit actiuè, & לשחת, id eſt, ad perditionem, ſeu foueam, dixit, vſque ad internecionem. verùm, vt omittam quæ alij hoc loco neſcio quàm tempeſtiuè afferunt, ſimpliciſſimã interpretationem apponere conabor, quę in obſcuris locis, qualis hîc eſt, placere mihi ſolet. Cùm in fine ſuperioris verſus de hoſte, qui preſſurã faciebat, & carceribus includebat, rogauerat, vbi nam eſſet hic; breuibus exponit, quàm iam non premat, immo mutatus ſit in amicum. Feſtinauit, 14

inquit,volutator צעה , qui te, tuaque omnia volutabat,& proſternebat:feſtinauit,inquam,ad aperiendum , ſeu ſoluendum, vt non moriatur, id eſt,vt quē detinebat captiuum,ſoluat,& non moriatur.feſtinauit, inquam, ad foueam ,.in qua detinebatur captiuus, quem ille conculcauerat , & ei cibum miniſtrabit largiter . Iam ſiquis de huiuſmodi expoſitione dubitet,is meminerit verbū צעה eſſe idem,quod volutare,vel ſe,vel alia.quando autē aliena ingreditur hoſtis, dū ſcrutatur, omnia trahit,volutat, proſternit:quam quidem actionem notat hoc verbum metaphoricè : propriè enim de elutriatione vini è dolio in dolium dicitur:vnde Ierem.48.hoc participio vſus, comparat hoſtes iſtis transfuſoribus vini:ſed inde ad alias volutationes transfertur, vt cùm dicitur apud eundē Ieremiam,ꝙ ſub omni arbore frundoſa צעה volutabat ſe meretrix illa, vbi vulgatus,Tu proſternebaris meretrix.vide infrà cap.63.ver.1. *Et non deficiet panis eius*: quòd non ſolùm ei aperiet , ſed affatim ad victum neceſſaria ſuppeditabit : vel ſic, Vbi furor preſſuram facientis ? quaſi dicat, nihil planè effecit. feſtinauit quidem volutator ad aperiendum,id eſt,euaginandum gladium,& non morietur is , in quem gladium ſtrinxerit : feſtinauit item ad perdendum funditus,& non defecit panis eius,quem perdere feſtinabat: quid ergo egit furor preſſuram facientis? nihil prorſus,at ego &c.

15 *Et ego &c.* vau , pro aduerſatiua particula accepit non malè vulgatus.at ego concito mare , & fremunt fluctus eius &c. vide ergo,quantò dignius fuerit, omiſſo hominum timore, me colere, & à me vno pendêre.

16 *Poſui verba mea in ore tuo :* verba ſunt ad Chriſtum dominum, cuius fortitudinem prædicauerat in ſuperioribus , expetens , vt eam reſumeret.quod factum iam fuiſſe cecinit. iam quo nam pacto id factum fuerit,oſtendit. Non ſolùm autem hîc perſonā Chriſti intelligas,ſed etiam eos,per quos dominus locutus eſt,qui paullò antè timebât ab homine mortali,& includebantur propter metum Iudæorū: hos nūtios ſuos fecit dominus;his os,ac ſapientiam dedit,pręcipiens eis,ne cogitarent,quo modo,aut quid loquerentur: daretur enim illis,quod ante reges, & præſides loqui deberēt: hos protexit,& fauore ſuo operuit: tandiu enim eos manere in ciuitate præcepit,quouſq; induerētur virtute ex alto.hæc eſt vmbra manus Dei.Fortè hîc eos gladium eſſe Dei ſignificat, cuius acies, quam Hebræi vocant os,acuta eſſet , ſicut verbum domini , quibus,veluti gladio accinctus, qui ſub brachio collocatur , per totum orbem incederet.*Vt plantes cælos:* per plantationem,& fundationē cęlorū,& terrę,intellige conſtitutionē noui,id eſt,ſpiritalis orbis

orbis,& regni Dei: cuius fundamēta Chriſtus,& Apoſtoli iecerūt:
multoq́; admirabiliorē,quàm hunc,qui oculis carnis cernitur con
diderunt.Cogita autem,quanta ſit dignitas,cælos,ac terram crea-
re; aut quantum dignitatis habeat homines conuertere à pecca-
tis, & ad Deum adducere: hoc etenim eſt cælum plantare, & ter-
ram fundare quod ſtatim deſignat,cùm ait; *Vt dicas ad Sion* ; *Popu-
lus meus es tu* : hoc eſt euangelium,Deum habere velle in terris po
pulum , id eſt, vt Tcion , quæ videbatur derelicta , & deſerta, ſit
congregatio ſancta. Certè ſi Tcion eſt populus Dei,vbi vbi terra-
rum eſt populus Dei,eſt Tcion.adde,quòd in his verbis manifeſtè
inſinuat Tcion eſſe pauculos illos,qui ex Iudæis electi ſunt,& eua
ſerunt ex tēpeſtate infidelitatis.Quid,quæſo,eſt dicere Tcioni de-
relictæ,& deſertæ quòd ſit Dei populus, niſi quòd à Deo per pro-
phetas de felicitate,& reſtauratione Tcionis dicta ſunt,in eis com
plenda ſint,qui ex ciuitate illa prodierunt, ex quibus in vnam fi-
dem congregatis, populus Dei efficeretur? quare iam illius ciui-
tatis calamitatem ob oculos ponit,ſimul & reſtaurationem,ac di-
gnitatis recuperationem .

Eleuare &c. ſiue excitare:quæ hactenus depreſſa fuiſti,nec ſtare 17
poteras,iam tempus eſt,vt animum reſumas , mærorem deponas.
ita planè factum apparuit,quando deletis propè Iudęis,& ciuitate
euerſa,& rep.penitus abolita, ſubito florere cœpit eccleſia ex Iu-
dæis congregata,& per Iudæos vndiq; collecta. hæc certè eſt ele-
uatio, hæc erectio , & excitatio , hæc reædificatio , & reſtauratio
Tcionis,& Ieruſalem. *Bibiſti.* familiare eſt Hebræis , cuiusq; por-
tionem,& quod cuiq; contigit,ſiue lætum,ſiue triſte, calicem ap-
pellare. consuetudine conuiuiorū,in quibus ſingulis ſingula va-
ſa,quibus biberent,apponebantur. calix itaq; iræ eſt , quem Deus
iratus propinat , cuiuſmodi ſunt fames , peſtis, bellum. *Soporis.*
verbum רעל, id eſt, tremuit, tantùm ſemel legitur Nahum 2. Et
fraxini tremebant,id eſt,lanceæ ex fraxino. inde nomina duo tre-
morem ſignificantia.Zach. 12. Ecce ego pono calicem tremoris:
& Pſ.60.vbi editio Latina habet; Potaſti nos vino compūctionis.
dicitur autē calix tremoris,qui tremorē, & concuſſionē membro-
rum inducit: cuiuſmodi ſunt venenatæ,& frigidæ potiones.*Vſque
ad fæces.* ſenſum reddidit:id enim eſt exſugere calicem. omittitur
autem in Heb.coniunctio,& exſuxiſti: quo notat omnē indigna-
tionem domini ſuper Iudæos effuſam,neq; vllum calamitatis ge-
nus defuiſſe,ſed extremum malorum perpeſſos fuiſſe,quod in vl-
tima euerſione contigiſſe,teſtis eſt Ioſephus,vt alios mittam.

*Qui ſuſtentet.*verbum hebr.propriè ſignificat,ducere præeundo, 18

& adiuuando,quod ſenibus, cæcis, & debilibus obſequium præſtamus,præſertim parentibus filii: quod mox repetit; qui apprehendat manum &c. quare non malè verbo ſuſtentandi reddidit vulgatus. ſignificat ergo in ea Ieroſolymitana vaſtatione nihil obſequij à filiis ſuis accepiſſe illam rempub. nam ipſemet eam deuaſtabant,& mutuis cædibus ſeipſos interimebant,& maiora damna ab internis ſeditionibus accipiebat ciuitas,quàm ab ipſis hoſtibus, vt ipſimet filij perditionem matris accelerarent, & in ruinam eius coniuraſſe viderentur:quod certè etiam ad calicem iræ pertinebat.

19 *Vaſtitas, & contritio*. deuaſtatio,atque contritio, ſeu confractio pro vno computantur: alterum autem famē, & gladium intellige fuiſſe.duo ergo erant(vt aliis verbis efferam) ciuitatis ruina,& ciuium clades,aut ex fame, aut ex gladio: quę duo ſi coniunguntur, nihil ſupereſt ad cumulum miſeriarum, quæ ciuitati poſſunt obuenire. *Conſolabitur*. in Hebræis eſt forma primæ perſonæ, Conſolabor: vnde Hebræus quidam, Cum quo conſolabor te? ſed fortè א pro iod poſitum eſt,vt rectè vulgatus acceperit.

20 *Filij tui proiecti &c.* explicat, quid fames, & gladius agant:ſub dio iacent filii tui,aut animam præ fame agentes, aut vulneribus confoſſi. *Proiecti*. עלף Hebræis eſt obſcurari, obtegi. ergo dicere poſſumus, obuoluti ſunt, vt Geneſ. 38. & Cant. 4. ſed quia transfertur ad animum, mærore confecti ſunt, reddere poterimus:obſcuratur enim cor,& nigreſcit humore tetro. Ezech. 31. Amos 8. &c. *Beſtia* תוא, ſiue תאו Deut. 14. In eſum conceditur, tanquam animal mundum: bouem ſylueſtrem dicunt eſſe Hebræi, quem vrum,alii turonē eſſe putant.certè retibus capitur: vbi interdum iacet irretitus,nō ſolùm aeris,ſed canum, & venatorum iniuriis expoſitus: tales fuerunt in illa vltima vaſtatione Iudæi.eſt quidem מכמר nomen retis: pro boue autem, retis vitato hebraiſmo, feram illaqueatam dixit vulgatus, quem ſecutus ſum.

21 *Paupercula &c.* iam ad conſolationem deuenit, & nominibus miſeriarum eam compellat inopem, & omnium ope deſtitutam: cui nemo reſpōdet clamanti,ſeu opem imploranti: ebriā ſeu inebriatam, ſeu perfuſam indignatione dñi, vt ſuperiori verſu dixit.

22 *Qui pugnauit pro populo ſuo*: hebr. ad verbum, Litigauit populum ſuum: vulgatus in bonum accepit: ſed videtur ex aliis locis in malum poſſe accepi. Ego ipſe, inquit, qui calicē tremoris propinaui,iam calicem auferam de manu tua, vt iam non exerceam iram meam in te, ſed in hoſtes tuos.nouam enim Teion, & eccleſiam ſuam ingenti ſemper ſtudio, & fauore proſecutus eſt.quòd ſi aduerſa patiuntur electi,in ipſis tamen gloriantur;neque mærore affli-

affliguntur; neque iratum dominum, ſed amantem reputant, qui filios corripit, vt ſeruet. Quòd ſi ſpiritalem felicitatē eccleſiæ Chriſti videre vis, lege caput ſequens. de hoſte verò pertranſeunte per Ieruſalem, vide verſu primo ſequentis capitis.

CAPVT QVINQVAGESIMVMSECVNDVM.

Noua.

EXCITARE, *excitare: induere firmitudine tua Tcion: induere veſtibus decoris tui Ieruſalem ciuitas ſanctitatis. quia non adiiciet venire per te vltrà præputiū habens, & contaminatus.*

Excute te de puluere; ſurge captiuitas Iſraelis: ſoluta ſunt vincula colli tui, captiua filia Tcion.

Nam ſic dixit Iehoua; Gratis venundati eſtis, & non cum argento redimemini.

Quia ſic dixit dominus Iehoua; In Aegyptum deſcendit populus meus in principio, vt peregrinaretur ibi: & Aſſur pro nihilo defraudauit eum.

Et nunc, quid mihi hîc? (fidelis ſermo Iehoua) quia ablatus eſt populus meus gratis; dominatores eius vlulare faciunt, (fidelis ſermo Iehoua) & iugiter omni die nomen meum blaſphematur.

Iccirco ſciet populus meus nomen meum, iccirco in die illa: quia ego ipſe, qui loquebar, ecce adſum.

Quàm ſpecioſi [ſunt] ſuper montes pedes euangelizantis, prædicantis pacem: euangelizantis bonum, prædicantis ſalutem, dicentis Tcioni; Regnauit Deus tuus.

Vox ſpeculatorum tuorum, leuauerunt vocem, pariter ouabunt: quia oculo cum oculo videbunt, cùm reduxerit

Vetus.

1 CONSVRGE, *conſurge, induere fortitudine tua Sion: induere veſtimentis gloriæ tuæ Ieruſalem ciuitas ſancti: quia non adiiciet vltrà, vt pertranſeat per te incircumciſus & immundus.*

2 *Excutere de puluere, conſurge, ſede Ieruſalem: ſolue vincula colli tui captiua filia Sion.*

3 *Quia hæc dicit dominus; Gratis venūdati eſtis, & ſine argento redimemini.*

4 *Quia hæc dicit dominus Deus; In Aegyptum deſcendit populus meus in principio, vt colonus eſſet ibi: et Aſſur abſq; vlla cauſſa calumniatus eſt eū.*

5 *Et nunc, quid mihi eſt hîc, dicit dominus: quoniam ablatus eſt populus meus gratis? dominatores eius iniquè agunt, dicit dominus, & iugiter tota die nomen meum blaſphematur.*

6 *Propter hoc ſciet populus nomen meum in die illa: quia ego ipſe, qui loquebar, ecce adſum.*

7 *Quàm pulchri ſuper montes pedes annuntiantis, & prædicantis pacem: annuntiantis bonum, prædicantis ſalutem, dicentis Sion; Regnauit Deus tuus.*

8 *Vox ſpeculatorum tuorum, leuauerunt vocem, ſimul laudabunt: quia oculo ad oculū videbunt, cùm conuerterit*

Noua.		Vetus.
duxerit Iehoua Tcion.		*terit dominus Sion.*
Reſonate, ouate pariter ſiccitates Ieruſalem: quoniã conſolatus eſt Iehoua populum ſuũ, redemit Ieruſalem.	9	*Gaudete et laudate ſimul deſerta Ieruſalem: quia conſolatus eſt dominus populum ſuũ, redemit Ieruſalem.*
Nudauit Iehoua brachium ſanctum ſuum ad oculos omnium gentium, & viderunt omnes fines terræ ſalutem Dei noſtri.	10	*Parauit dominus brachium ſanctum ſuum in oculis omnium gentium: & videbunt omnes fines terræ ſalutare Dei noſtri.*
Diſcedite, diſcedite: exite inde: contaminatum ne tangatis: exite de medio eius: mundi eſtote delatores vaſorum Iehoua.	11	*Recedite, recedite: exite inde: pollutum nolite tangere: exite de medio eius: mundamini, qui fertis vaſa domini.*
Quoniam non cum feſtinantia exibitis, et cum fuga nõ ibitis: ibit enim ante vos Iehoua, & qui colligit vos Deus Iſraelis.	12	*Quoniam non in tumultu exibitis, neque in fuga properabitis: præcedet enim vos dominus, & congregabit vos Deus Iſrael.*
Ecce gnauiter aget ſeruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & ſublimis erit valde.	13	*Ecce intelliget ſeruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & ſublimis erit valde.*
Sic obſtupuerunt ſuper te multi, ſic vnctio aſpectus eius præ viris, & forma eius præ filijs hominum.	14	*Sicut obſtupuerũt ſuper te multi; ſic inglorius erit inter viros aſpectus eius, et forma eiꝰ inter filios hominũ.*
Sicut aſperget gẽtes multas, ſuper ipſum contrahent reges os ſuum: quia ipſi, quibus non fuerat narratum, viderunt; & qui non audierant intellexerunt.	15	*Iſte aſperget gentes multas, & ſuper ipſum cõtinebunt reges os ſuum. quia, quibus non eſt narratum de eo, viderunt; & qui non audierunt, contemplati ſunt.*

1 CONSVRGE *&c.* libertatem filiorum Dei, & eccleſiæ Chriſti, à peccato, & iis, quæ peccata conſequuntur, canit iam propheta: interim tamen explicat, quæ ſit Chriſti redemptio. quemadmodum enim redemptio ſpiritalis fuit, ſic & Tcion reparatio ſpiritaliter accipienda erit. Conſurge, inquit: multus eſt in hoc propheta, ſępiusq; idẽ repetit: quo non ſolùm affectũ ſuum, & exultationem animi ſui explicat, verùm etiã quàm concidiſſet cor piorum, quàm abieciſſent animum Iſraelitæ, quàm deſperatæ fuiſſent res eccleſiæ, quàm deniq; præter opinionem mutatæ iam eſſent rerũ vices, intelligimus. vbi etiam animaduertere oportet, quòd quemadmodum brachium dñi ſuperius alloquebatur, & incitabat, vt reſumpta fortitudine, virtutẽ ſuam illam, tot ſęculis con

teſta-

teſtatam exereret;ita nunc ipſos,qui redimuntur,vt fortitudinē,& animi firmitatem omnibus collectis viribus induant, excitare miris modis conatur: & primo quidem vt veſtibus pretioſis, quibus in diebus lætitiæ & oſtentationis gloriæ ſuæ vti conſueuiſſent,induantur. Neq; mireris, quòd apparente brachio domini eum virtute,ac fortitudinem exerente,homines ad reſumendas quoq; vires excitet:quandoquidem viribus redemptoris, vires noſtras accommodemus,oportet, vt fructuoſa in nobis ſit redēptio,quæ deſidibus,& in vtranque aurem dormiētibus nihil commodi affert: enitentibus verò,& torporem excutientibus,mirum dictu,quanta hine gloria,quãtus decor,& dignitas nobis accreſcet. *Ciuitas ſancti*, ſeu ſanctitatis,id eſt,ſancta. profectò ſi terrenā felicitatem, aut iucunditatem decantaret, nequaquam ſanctitatis nomen apponeret; ſed antiquitatem,dignitatem,diuitias,multitudinem, ac pulchritudinem ciuitatis commemoraſſet: verùm quia ad ſanctitatem erat redemptio,eius tituli meminit, qui pænè deletus fuerat, & iam iam erat reſtituendus. quis enim vnquam ad temporalem iucunditatem inuitauit quempiam,ſanctitatis nomine præfixo? *Quia non adiiciet &c.* non amplius ab hoſtibus deuaſtandam eccleſiam hęc ſignificant,duraturam eius integritatem, & pulchritudinem,nempe vt nulla amplius redemptio exſpectanda ſit, hoc notat tranſitus incircumciſorum,& contaminatorū: quo nihil peius habebat carnales Iudæos in ciuitate illa terrena. ſed,vt hæc ſecundum carnē accepta, mentibus carneis læta ſunt, quę tamen nunquam futura ſunt; ita ſecundū ſpiritum ijs,qui nō in carne ambulant,ſuauiſſima. Dixerant hoſtes, Incuruare,vt tranſeamus:quo ſignificabat propheta extremam miſeriā,& durum imperiū. eramus enim,velut vilia mancipia:prout ducebamur,ibamus,inquit Paulus:at iam conuerſa ſunt omnia, & non vltrà incuruabimur, non vltrà ſeruiemus,non vltrà viles erimus,ſed hoſtibus potius illudemus,& ſerpentes, & ſcorpiones calcabimus,ſi volumus.

Excutere &c. ex his verbis intelligere poteris quales fuiſſemus, & futuri eramus abſque Chriſto. Finge animo captiuos vinculis 2
ferreis detentos, humi cubantes, ſqualore, ac pædore confectos, & cetera his ſimilia: certè nunquam ęquabis ſortem eorum, qui Chriſto carent,& ab eius redemptione ſunt extorres: multò enim peiora,multò duriora in animo patiūtur:nā terrę adherent:terram comedunt: vt qui terram ſapiunt:propter quam tantummodo nati videntur:quare nihil,niſi terra ſunt. quòd ſi affectus,quibus ducuntur, conſideres,quę vincula,qui carceres iſtis poſſent comparari? neque tantùm gentes hac ſeruitute premebantur, ſed & ipſi

Iudæi:neque enim erat,qui faceret bonum,ne vnus quidem,vt eſt in Pſal.quare omnes indigebant gratia Dei. inuenti enim ſunt & ipſi Iudęi peccatores, vt dicitur ad Galatas:ſed Deo gratias,quòd puluerem excuſſimus, & vincula abiecimus &c. *Sede.* שבי interpretantur ferè omnes cum vulgato, quaſi ſit imperatiuus à verbo ישב. ſed quid ſibi vult, ſurge, ſede? certè interpretationem non abiicio; ſed vocem hanc pro nomine accipi poſſe affirmo à verbo שבה, quod frequenter occurrit, & captiuitatem notat, id eſt, captiuos:vt Num.21.& ſuprà.49.Amos 4.eritq; quem in verſione habes. *Solue.* התפתחו aperta ſunt, id eſt, ſoluta ſunt. & licet ſenſus idem ſit,malui tamen in tertia perſona dicere. nam ab alio ſoluta ſunt noſtra vincula: quibus ſolutis,& confractis, iam ſurgere,& ambulare,iam puluerem excutere poſſumus.

3 *Quia hæc dicit &c.*iubeo,vt exciteris, induaris pretioſis veſtibus: annuntio ſoluta iam vincula: quia ſic dixit dominus; *Gratis venundati eſtis &c.* חנם gratis, ſine cauſſa, temerè: ſed quia ſine argento dicit redimendos,gratis quoque venditos quadrat, vt dicamus,nullus fuit venditor, nullum fuit pretium, venditi eſtis in iniquitatibus veſtris(vt ſuprà dictum eſt) quare etiam ſine argento redimemini. Noluit dicere, Et gratis redimemini. licet enim non corruptibilibus, auro & argento redēpti ſumus,nequaquam tamen ſine pretio, eoque inæſtimabili, pretioſo videlicet ſanguine agni immaculati. nos quidem nihil perſoluimus: qui tamen pro rebus viliſſimis noſmetipſos vendideramus, & legitimo domino ſubtraxeramus: ille verò,quæ nos rapuimus,exſoluit,& pro nobis pretium dedit:diſciplina enim pacis noſtræ ſuper eum,& liuore eius conciliata eſt nobis ſanitas, vt dicitur cap. ſequenti. *Et ſine argento.* hebraiſmum retinui, quòd facilis eſſet, & non cum argento, vel in argento redimemini.

4 *Quia hæc dicit dominus &c.* explicat exemplo populum ſine argento redimendum:quaſi dicat; Meminiſti ne,quid olim egerim, quando populus meus deſcendit in Aegyptum, vt in Aegypto peregrinaretur? nam adacti fame è terra Chanaam illuc profecti ſunt:mortuo autem Ioſepho, rex nouus,qui illum ignorabat, eos vt captiuos habuit atque tractauit.quia igitur immerentem opprimebant populum meum, deſcendi tunc temporis, vt oppreſſum iniqua ſeruitute eum liberarē: non enim potui ſuſtinere aut æquo animo pati clamorē,qui ad aures meas aſcendebat. at nunc quid moror?an non grauiori ſeruitute premitur? deſcendam ergo,& liberabo.Hic eſt germanus horum verſuū ſenſus,& de myſterio incarnationis eſt ſermo: rumpantur licet Iudæi,& Rabini. *Et Aſſur.*

ferè

Ferè omnes, quos vidi, de captiuitate per Aſſyrios,ſeu Chaldæos
interpretantur,propter nomen Aſſur:ego certè ramum de captiui-
tate Aegypti ſermonem eſſe puto.nam valde imperfectus eſſet ſer-
mo,ſi ſecundũ hoc membrum de alia captiuitate loqueretur. De-
ſcendit populus tuus in Aegyptũ,vt peregrinaretur ibidem, quid
inde? ſed quid alii ſentiant,omitto. Aſſurũ itaque vocari exiſtimo
Pharaonem,propter potentiam, & crudelitatem: erat enim veluti
in prouerbio nomen, Aſſur,ea tempeſtate, vt ex lectione prophe-
tarũ apparet, qui hoſtes populi Dei illorum populorũ nominibus
ſolent appellare,qui Iudæis infenſi fuerant. adducit autẽ exem-
plum captiuitatis huius,quia ſimilior erat captiuitati, de qua erat
ſermo. Vt ibi,inquit,peregrinaretur,deſcendit,nõ,vt hoſtis,non vt
noceret;ſed,quod tũc licebat,fecit:ibi verò poſitus vim paſſus eſt,
& eũ defraudauit Pharao abſq; vlla cauſſa. ſi enim aliqua fuiſſet,
eam certè Pharao ſuis expoſuiſſet, cùm conſilium eorum oppri-
mendorum inibat:videmus autẽ eum ſuis nihil niſi timores quoſ-
dam inanes exponentem, videlicet ne ſi ingrueret bellũ, adderen-
tur inimicis:cuius tamẽ rei nulla erat probabilis ſuſpicio. abſq; vl-
la cauſſa ergo,ſeu pro nihilo defraudauit eos,vt legis initio Exod.
Et nunc. id eſt, tunc autem quid mihi hic? quid nam hîc ha- 5
beo,vt non idem faciam,quod tunc feci? quid me morabitur?inſe
rit autem (fidelis ſermo Iehoua) quod ſolet facere in rei certitudi-
nem,præſertim cùm myſteriũ tractat.ob quod bis in vno hoc verſu
hanc confirmationem repetit; vt attentionem captet, & verba pe-
nitus inſpicere faciat. *Quia ablatus eſt populus meus gratis.* vides, vt
inſiſtat verbis ſimilitudinis? Aſſur gratis oppreſſit: nunc quoque
gratis abactus eſt populus meus; id quod ſuprà dixerat; Gratis
venundati eſtis. Nihil commeruerat homo in diabolum: naſceba-
mur quidem omnes filij iræ; verùm id ex alieno peccato contra-
hebamus: adde, quòd electi omnes morti tradebantur, & captiui
detinebantur,etiamſi pientiſſimè vitã duxiſſent:nec ſat erat, quòd
gratis abacti eſſent,niſi *Dominatores eius iniquè &c.* quàm indigna
enim paterẽtur peccatores à dominis ſuis,vix verbis explicari po-
teſt. &, vt cetera omittam, quis ignorat Phariſæorum,ac Scriba-
rum ſuperſtitiones,traditiones, & ſtudia? cùm turpi lucro omnes
ſtuderent, & quæſtui omnia deſeruirent, quas non iniquas leges
conderent,quid iniuſtitiæ omitterent? lege quintum & 10. cap. hu-
ius prophetæ. Eadem veriſimile eſt pertuliſſe per totum orbem plu
rimos,qui, vt præordinati erant ad vitam æternã, ita etiam inter-
dum recti,æquiq; erant amantes: quare & non benè accepti ab im
piis;immo poſtquã Chriſto nómina dare cœperũt,grauiſſima per-
peſſi-

peſſi ſunt electi. ad quodcunque igitur tempus hæc referas, veriſſima ſunt. verùm ſub id tempus, quo Chriſtus dominus in mundo apparuit; omnia occupabat vis, & dolus. Ceterùm, quòd vulgatus dixit, *Iniquè agunt*, Hebræis eſt hoc loco verbum הילילו, id eſt, vlulare fecerunt: videlicet ob vim, quam inferebant, & iniuſtitiam, quam exercebant. quare vulgatus ſecundum morem Hebræorum cauſſam pro affectu poſuit. Scito autē, quòd licet non reperiatur, niſi in illa forma; ſæpe tamen neutrum eſt, vt Ierem. 47. Zach. 11. & ſuprà 13. Vlulate &c. quare ſic reddere poſſumus, dominatores eius vlulant, vt ſit ſimilitudo ſumpta à feris, vtputa lupis, qui noctu prædam expetentes præ fame vlulatus edunt. infenſos igitur, & quaſi hoſtes populi notat magiſtratus. *Et iugiter &c.* non rarò queritur dominus de Iudæis, quòd inquinarent nomen eius, & blaſphemare facerent nomen domini &c. quo vniuerſorū ſcelerum pelagus ſcriptura notat. quare de illis potiſſimùm hoc intelligendum puto, è quorū tyrannide Dominus veros Iſraelitas liberauit: malè enim tunc audiebat nomen dñi. non purus, nec ſanctus, neq; ſcelerū inimicus putabatur à plurimis, qui videbant eos, qui nomine ſeruorum Dei inſigniti erāt, omnis generis ſceleribus imbutos, ac contaminatos. Huic quoq; rei addit aſſeuerationem (fidelis ſermo Iehoua.) nam non minus certū erat, Deum ob bonitatē ſuam voluiſſe mūdo ſubuenire, q̄ indignum fuiſſe mundū ea miſericordia. nam, ne inimici eſſemus, filius Dei ad nos ſeruandos deſcēdit, & pro impiis mortuus eſt. Hic eſt fidelis ſermo, & omni acceptione digniſſimus, quòd dominus Ieſus venit in hunc mundū, vt peccatores ſaluos faceret &c. in quibus verbis ad hunc locū Iſaię reſpexiſſe videtur diuus Paulus: vbi etiā ſe blaſphemū fuiſſe fatetur.

6 *Propter hoc.* partim, eò, quòd gratis ablatus eſt, partim quia malè eos accipiunt dominatores eorum, partim propter conuicia, quæ in me coniiciunt. Propter hæc, inquam, ſciet nomen meum, id eſt, illis adero, & meam virtutem in ſeipſis experientur. Eſt autem phraſis Hebræa, ſcies nomen meum: qua & nos Luſitani vtimur tam in bonum, quàm in malum, id eſt, ſcies, ſenties, quantum valeo. initium autem habuit hic loquēdi modus ab inuocatione regum, aut magiſtratuum, quos ſolent inuocare, qui ab aliis vim patiuntur: ſicut etiam apud nos ad inuocationem regis mox adſunt auxilio plurimi. Bis autē in Hebræo habetur לכן, id eſt, iccirco: iccirco ſciet populus meus nomen meum, iccirco in die illa, pro ſciet inquam, in die illa. quamuis Hebræi hoc alterū ad ſequentia referant. *Quia ego ipſe &c.* quid ſit ſcire nomen Dei, hîc habes. Adſum, inquit: optimè enim vulgatus hebraiſmū, Ecce ego, hoc verbo red-

bo reddidit. Ego, qui olim loquebar, cuius nō ſciebatis niſi verba,
promiſſiones per prophetas, iam adſum, certè ſi de virtutis pręſen-
tia tantùm loquatur, etiam olim adfuerat. de perſona igitur intel-
ligendus eſt locus. venit enim dominus ad nos: cuius nomen ſci-
mus: cuius fortitudinem experti ſumus: qui nos eruit de poteſta-
te tenebrarū multò felicius, quàm olim Iſraelitas ex Aegypto: qui
olim loquebatur in prophetis, locutus eſt nobis in filio, vt iā pro-
phetis non opus ſit nobis. O miſeros Iudæos, qui vt hanc verita-
tem non agnoſcunt, ita neque eum loquētem audiūt, neq; venien
tis auxilio gaudent. ob quod palpant in meridie, quaſi in tenebris.
Quàm pulchri &c. ſi aduenilſet dominus, non autem fuiſſent, qui 7
de eo annuntiarent, quis nam, quæſo, credidiſſet? quomodo enim
credidiſſent ſine prædicante? inquit Paulus ad Rom. 10. vbi e-
tiam locum hunc in hanc ſententiam adducit. quare cùm dixiſſet
ſe adeſſe, mox de prædicatoribus euangelicis addit, *Quàm pul-
chri &c.* verbum נאו gratiam notat, & dicitur de rebus, quæ inui-
tant, & alliciunt ad amandum, vt de genis ſponſæ Cant. 1. & Na-
hum 2. Negatur de ſuperbo, quem cōparat ebrio: opponitur itaq;
turpi, & indecoro. laudat autem pedes euangelizantium redēptio-
nem per Chriſtum factam, eò quòd pedibus itinera conficerent,
& nuntium de regno in regnum deferrēt. pedes itaq; habere opor-
tet euangelicum prædicatorē non minus, quàm eruditā linguam,
ita vt quoad eius fieri poſſit, & Romæ cum Paulo paratus ſit euan
gelizare, & vſque ad fines terrę Chriſti nomē deferre. Videant, qui
euangelizandi munere ad delicias abutuntur. Notādum verò eſt,
quòd cùm nihil minus decorū ſit in homine pedibus itinera con-
ficiente, quàm ipſi pedes: iſtorum tamen decorem admiratur, non
ſolùm vt gratiā in nuntio, atque euangelio eſſe intelligas, verùm
etiā, vt totos ſpecioſos eſſe ſciamus eos, qui euangelium prædicāt,
adeoq; ſpecioſos, vt ad pedes vſq; gratia percurrat. quid enim non
decorū, & ſpecioſum in homine videatur, qui Deū reconciliatum
homini, Dei filium in terris regnare, multis comparatis fratribus,
& remiſſione peccatorū cōceſſa, adoptionē in filios Dei annūtiat,
& ſe teſtē tantę miſerationis, & largitatis oculatū eſſe teſtatur? Pla-
cent verba, vultus, pedes denique ſpecioſi videntur, & tantùm non
pro diis ſuſcipiuntur. hinc exiſtimo manaſſe ritum illum lauan-
di pedes ſanctorum in primitiua eccleſia, de quo loquitur Pau-
lus. *Super montes.* montium meminit, quòd de Tcione ſermonem
inſtituebat: quæ & in montibus ſita, & in vicinis montibus ſpe-
culas, & ſpeculatores habere conſueuerat: qui quæ viderent, ce-
leri curſu nuntiarent per montana currentes. conuenit autem my-
ſterio,

ſterio. nam ſuper montana Iudææ (vt eſt in euangelio) diuulgabantur omnia illa,quę in cōceptione,& ortu Ioannis Baptiſtæ acciderant. adde, quòd è locis arduis melius audiūtur voces. neque prætereundum eſt,quòd non ſunt ſpecioſi pedes,ſed neque ora eorum Euangeliſtarum: qui non ſuper montes ſunt, ſed humilia, & iacentia ſectantur. quare & ſuper montem ædificatæ ciuitati comparantur,& lucernæ ſuper candelabrum cōſtitutæ:quorum lucem videntes & opera, homines glorificent patrem, qui tam ſpecioſos homines,& decoros crearit, & terris donarit ad aliorum ſalutem. *Annuntiantis & prædicantis.* duo verba ſunt Hebræis hoc loco ſine coniunctione, quorum poſterius eſt clara & intelligibili voce loqui:prius verò בשר eſt idem,quod euangelizo: vnde nomē biſrah idem,quod Latini,& Græci euangelium vocant, quaſi bonum factum,ac lætum nuntium,vt 2.Sam.18.& 2.Reg.7. aut præmium, quod pro læto nuntio datur, vt 1. Sam. 4. & Paulus in eo epiſtolæ ad Rom.loco, verbo euangelizandi reddidit. eſt autem Hebræis בשר caro,vt non deſint,qui dicant verbum inde ſumptum, & eſſe, quaſi mollia, & ſuauia nuntiare. *Pacem, bonum, ſalutem.* tria ſunt nomina, quibus ea ſignificantur, quæ euangelij prædicatio complectitur. his autem vniuerſa felicitas continetur, & corporum,& animorum. reconciliato enim Deo,& effuſa ſuper nos diuina bonitate, cuius participatione fugantur vitia omnia, & virtutes renouantur interius,quid vltrà deſiderandum eſt?quòd ſi vno verbo vniuerſam vim complectantur; *Tcion regnauit Deus tuus.* hinc pax, hinc bonum, hinc ſalus, immo hoc eſt omne bonum, quod tranſire fecit Deus coram Moſe. nam reuelauit ei Deum in homine, cuius tamen non niſi poſteriora vidit, vel quòd poſterioribus temporibus id futurum eſſet, vel quòd anteriori parte, id eſt, qua Deus eſt,videri non poterat ab homine. hoc ergo eſt euangelium, Regnauit Deus tuus: non diabolus, non peccatum, non mors, & infernus,non iudex,aut quiſpiam rex ſimilis illis,quos iam habuiſti,ſed Deus ipſe,qui eſt ſapientia,& iuſtitia,& ſanctificatio. Hæc eſt euangelij prædicatio,quæ tota myſterium quoddam continet, nempe Deum apparuiſſe in carne,Angelis conſpicuum factū, hominibus prædicatum, & à gentibus, & toto orbe creditum, & ſuſceptum, & tandem cum gloria in cælum aſſumptum. Iuuat hîc meminiſſe,quòd cùm olim petiiſſent Iſraelitæ regem,dixit Deus, quòd ſe abieciſſent,ne ſuper eos regnaret: nā hactenus per duces, & miniſtros ſuos eos gubernauerat. quam curam ob ingratitudinem ab eis auferendam ſignificabat. euangelium hāc gratiam reſtitutam prædicat, vt primo huius prophetæ cap. dictum eſt.

Vox

Vox ſpeculatorum tuorum: id eſt, hæc eſt vox ſpeculatorum tuo- 8
rum:hoc indicant ſpeculatores tui, qui ſuper montes ſunt: hoc ſignificant:hæc,inquam,eſt euangelizantium vox; Tcion regnauit Deus tuus. *Leuauerunt vocem:* hanc videlicet, quam dixi:regnum itaque Chriſti non ſummiſsè,aut pauidè,aut quaſi rem triſtem annuntiabunt; ſed veluti,qui lætum nuntium afferunt. *Simul laudabunt.* non contenti nuda rei annuntiatione,laudes addunt, vt auditores ad celebrandam Dei magnificentiam prouocent. decet ergo præcones euangelij, myſterio Chriſti rectè affectos, non frigidè tam lætum nuntium annuntiare. *Quia oculo ad oculum.* עין בעין oculus cum oculo: qui hebraiſmus apertam, & claram viſionem, ac familiaritatem notat. dicunt enim Hebræi, ore ad os loqui, & oculos cum oculo videre, pro familiaritate, & conſuetudine vti. hebraiſmum hunc paullò apertius extulit Ierem.34. Oculi tui oculos regis Babel videbũt; & os eius os tuum alloquetur,pro,Venies in conſpectum regis, & te coràm alloquetur. eadem phraſis eſt,Facies cũ facie. Exod.33.Deut.5.& 34.&c. ſignificat ergo ſpeculatores Tcionis,& prædicatores illius boni nuntij ipſum regem oculis ſuis conſpecturos,& familiariter allocuturos,& teſtes futuros oculatos eorum, quæ diceret, & faceret rex ille. vnde in euangelio huc reſpiciens dicebat; Veſtri beati oculi, qui vident &c. & Ioan. Quod fuit ab initio, quod vidimus, & perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerũt. denique ſi hæc verba prophetæ cũ illis conferas,quę dicebant Apoſtoli in Actis,non poſſumus,quæ vidimus,& audiuimus, tacere; videbis idem omnino hîc, atq; illic ſignificari. hic enim tanquã cauſſa exaltationis vocis eorũ,& prędicationis aſſignatur,quia oculo cum oculo videbunt: ſed quando? *Cùm conuerterit dominus Sion,* ſeu quando reduxerit dominus Tciõ, id eſt,teſtes aderunt,& oculis ſuis aſpicient dominum reducẽtem Iſraelitas. quod ſuprà dixerat regnare Deum, hîc vocat reducere Tcion.Viderunt certè Apoſtoli Chriſtum regem cõuerſioni Iſraelitarum totis viribus incumbentẽ, ipſique ex Iſraelitis erant, quos dominus ore ſuo vocauerat, ac reduxerat: ipſi viderunt in crucem ſublatum,& morte ſua de morte triumphantẽ:teſtes denique fuerunt reſurrectionis,& in cælum aſcenſionis. quare tacere non poterant,quin dicerent; Regnauit Deus tuus:aduênit Meſſias tuus: IESVS ipſe eſt Meſſias: is reducit à poteſtate peccati: neque eſt aliud nomen ſub cęlo,in quo poſſit quiſpiam ſaluus fieri. id ſignificabant, & prædicabant,quocunque ibant.

Gaudete, & laudate &c. cùm terra habitatoribus vacuatur, lu- 9
gere dicitur, & omnia in ſolitudines, & deſerta rediguntur:

&

& reſtitutis gaudere, & lætari. omnia itaque in Iſraele, occupante impietate, ſpiritaliter deſerta erãt, & terræ calore ſolis aduſtæ, & exſiccatæ ſimillima: adueniente autem redemptore, & reductis filiis ad prudentiam, & fidem iuſtorum patrum, gaudere, & lætari iubetur. Attende Chriſtiane lector, quòd etiamſi redemptio ſpiritalis fuerit, res tamen eſt gaudio, & iubilo digniſſima: ob quã non ciuitates modò, ſed & ipſa deſerta meritò exultent, & pariter cum ipſis verbi Dei præconibus feſtos choros ducant. peruadet enim, & penetrabit annuntiatio euangelii ipſa etiã deſerta: neq; erit regio adeò ſterilis, quæ non ſatione verbi germinet & exultet. non enim à participatione diuinæ gratiæ excluduntur extremi in populo, & ignobiles; neq; in Chriſto Ieſu vlla eſt diſtinctio aut perſonarum, quã vocant, acceptio. *Quia conſolatus eſt &c.* cõſolatio populi Dei, & redemptio Ieruſalem idẽ omnino ſunt. Simeon exſpectabat conſolationem Iſraelis, quia exſpectabat redemptorem: antonomaticè enim illa tantùm dicebatur conſolatio. adde, ꝙ abſq; redemptione, quæ nã poſſet eſſe vera conſolatio? ꝙ ſi apud Iudæos, quorum bona pars corporalem tantùm redemptionẽ exſpectabat, obtinuerat hæc opinio, vt aduentus Meſſiæ, conſolatio Iſraelis diceretur: cogitemus, quàm indignum ſit, vt Chriſtiani mundanas conſolationes conſolationum nomine dignentur.

10 *Parauit dominus &c.* ſenſum expreſſit vulgatus. nam verbum חשף denudare notat: quod vulg. Ierem. 49. verbo diſcooperiendi reddidit verſ. 10. & Ierem. 13. verſ. 16. verbo nudandi &c. Cùm ad quidquam operis faciẽdum præparamus, brachium nudamus: ideo parare dixit interpres. Dicit autem brachium ſanctitatis ſuæ, ſeu ſanctum ſuum: nam nihil ſic ſanctitatem Dei noſtri mundo commendauit, quàm exhibitio vnigeniti filij Dei. in hoc intelleximus, quanto odio omnem immunditiam peccati Deus odiſſet: cùm vt nos immaculatos, & irreprehenſibiles redderet, filiũ ſuum mundo dedit, & tam dira pati voluit. vel brachium ſanctitatis nudauit, id eſt, vim ſanctitatis ſuæ exeruit: qua potuit hominem ex immundo mundũ, ex peccatore ſanctum facere. Hoc eſt Dei benedicti, & ſancti brachiũ, quod oculis omniũ gentium viſibile apparuit, quod enim priori mẽbro dixerat, poſteriori quoq; repetit. Et viderunt oẽs fines terræ ſalutare, ſeu ſalutẽ Dei noſtri, id eſt, ſaluatorẽ, quẽ miſit oculis carneis viſibilẽ. licet enim tantùm in Iudæa verſatus fuerit, non latebat: ſed ſi totus mundus illuc conueniſſet oculis ſuis omnes illũ videre potuiſſent: & tandẽ credẽtes illis, qui viderunt, oculis fidei viderunt, & ſalutem perceperunt. Hæc addidit, ne quis cũ cæcis Iudæis in ſuperioribus verbis, Conſolatus eſt

popu-

populum ſuum, redemit Ieruſalem, ad Iudæos putaret tãtùm pertinere Meſſiam, & redemptionem eius.

11 *Recedite &c.* ad eos, quibus reuelata fuerat vis ſanctitatis Dei, id eſt, filius Dei, qui erãt diſperſi per totum orbem, videtur eſſe ſermo: ad quos tamen loquitur, quaſi loqueretur cum Iudæis detentis in Babylone, vt ſuprà cap. 48. verſ. 20. quare cùm hîc dicitur, Exite de medio eius in hebr. eſt relatiuũ feminini generis. vel certè, cùm præuidiſſet propheta Ieruſalem ipſam, impietate, & omni genere ſcelerum contaminandam, ipſos Iſraelitas, qui verã Tzion efficiebant, paucos illos, qui Chriſto credituri erant, alloquitur, vt cauerent à fermento Phariſæorum, & Scribarum, vt desererent impiam Ieruſalem, & recederent à contaminationibus eius. quare nomen ciuitatis noluit apponere, vt myſterium cælaret; ſed relatiuum pro antecedente poſuit, quod præceſſerat verſ. 9. Quod autẽ illis dicit, oĩbus dicit videlicet vt recedãt ab iniquitate, & peccato omnes, quibus innotuit Chriſtus. ob quod Paulus, cùm ſcriberet ad Corinthios, ne iugũ ducerent cum infidelibus, quòd nihil commercij haberet iuſtitia cum iniquitate, & lux cum tenebris, & templum Dei cum idolis, nimirum ad hunc locum reſpiciens, ait 2. Cor. 6. Propter quod exite de medio eorum, & ſeparamini, dicit dominus; & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam vos. Ergo, vt vniuerſalem admonitionem accipiamus. *Pollutum nolite &c.* alluſio eſt ad legem, in qua tactus rerum immundarum interdicebatur; alioqui immundi, & tangentes ipſi iudicabãtur: cuiuſmodi erãt cadauera, mẽſtruatæ feminę, occiſa à feris &c. quę omnia immunditiẽ peccati ſignificabant: à qua valde remotos eſſe ſuos vult dñs. *Mundamini, qui fertis vaſa:* alluſio itẽ eſt ad purificationes, quas indicebat dominus Leuitis: quorũ erat deferre vaſa tabernaculi, & res cultui diuino dicatas de loco in locũ trãsferre. nos autẽ, vt eo loco dicit Apoſtolus, templũ Dei ſumus, & corpora noſtra, & animi vaſa ſunt ſpiritus ſancti. ob ꝙ præcipit Apoſtolus alio in loco, ne ea contaminemus. Neſcitis, quoniam corpora veſtra membra ſunt Chriſti: tollens ergo membra Chriſti, faciam membra meretricis? abſit. an neſcitis, quòd membra veſtra templum ſunt ſpiritus ſancti, qui in vobis eſt, quem habetis à Deo, & non eſtis veſtri? empti eſtis pretio magno: glorificate, & portate Deum in corpore veſtro. membra itaque noſtra ſunt vaſa, ſeu inſtrumenta Iehoua. mundos ergo nos eſſe iubet, tanquam huius templi Leuitas, & miniſtros diuini cultus, quem intra nos exhibere debemus Deo.

Quoniam non in tumultu &c. manifeſtum eſt alludere hîc pro- 12
phetam ad exitum de Aegypto: de quo dicitur Deuter. 16. Quo-

niam נחפזון egreſſus es è terra Aegypti. vbi vulgatus nomine pauoris reddidit. reddit autem eo loco Moſes rationem, ob quam azimos panes deberent comedere in feſto paſchatis, nempe vt meminerint egreſſionis ex Aegypto. in qua quia ſe quaſi furtim ſubtrahebant, & maxima erat acceleratio, non potuit panis fermentati. notat autem vox celerem ſubtractionem, ſeu ſubductionem, qualis eſt præ metu fugientium. hîc autem videtur reddi ratio, quare debeant mũdi eſſe delatores vaſorum ſanctorum, quaſi ſpacium habeant ad purificationem faciendam, & maculas omnes delendas. Non eſt hoſtis, qui vrgeat à tergo: & ſi vrgeat, dominum habemus ducẽ, qui tutos nos reddat. quid ſi nihil aliud hæc ſignificent, quàm non eſſe hunc receſſum corporalẽ, & viſibilem? quaſi dicat, præcipio munditiem, & ſeparationem ab omni contaminatione: quandoquidem ſpiritalis eſt iſthæc diſceſſio, & non ſimilis egreſſioni ex Aegypto, aut ex altera quauis captiuitate, in qua nulla habetur ratio ſanctificationis animorum, quod tamen in hac maximè attenditur: nam ductor noſter eſt Iehoua: & qui nos, tanquam oues colligit, eſt Deus noſter. Quo in loco certè alludit ad eam corporalem munditiam, quam in caſtris exigebat dominus: quandoquidẽ omnes ſordes corporeas efferri iubebat, & terra operiri: & qui nocturno polluebantur ſomno, extra caſtra ſe cedere iubebantur. Dominus enim, inquit Deut. 24. Deus tuus ambulat in medio caſtrorum tuorum, vt eruat te, & tradat tibi inimicos tuos, & ſint caſtra tua ſancta, & nihil in eis appareat fœditatis, ne derelinquat te &c. quaſi hæc ſic accipienda ſint: brachium ſanctitatis ſuæ nudauit corã vobis. diſcedite ergo ab omni iniquitate, & nullo peccato contaminemini, ſicut qui deferebant vaſa tẽpli, ab omni immunditia corporali abſtinebant: nam liberatio hæc non eſt ſimilis liberationi ex Aegypto, ſed animorum eſt, & ſpiritalis: in qua debet haberi ratio peccatorũ, & ſanctificationis ſpiritus. Deus enim ipſe eſt dux noſter, & diſperſos ſuos congregat, & vt paſtor, ad ſe colligit. quẽ ſanè ſenſum in his verbis aperuit Paulus, optimus prophetarum interpres, in eo loco 2. Corinth. 6. ait enim ex Leuit. 26. Inhabitabo in illis, & inambulabo, & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi in populum. propter quod exite de medio eorum, & ſeparamini, &c. Vides nihil, niſi tantùm ordinem verborum inuerſum? Paulus ait, Deus inter nos, ergo ſeparamini, & ſitis ſancti: Ieſaias verò, ſeparamini, & ſitis ſancti, quoniã Deus præcedit nos &c. *Congregabit*: participiũ eſt in hebr. à verbo, quod colligere ſignificat: colligens vos, vel collector veſter. dicitur autẽ ſæpe hoc verbum de gregibus: de caſtris etiam dicitur Num. 10. de conta-

contaminatis autem eiectis extra caſtra, cùm reuocarētur, dicitur Num.12. poſtea colligentur. de exercitu etiam dicitur ſuprà cap. 13.quouis autem iſtorum modorum verum eſt, dominū colligere ſuos. id quod apud Ioannem dicitur, vt filios Dei, qui erāt diſperſi, congregaret in vnum, & alias oues haberet, quas oporteret adducere: & apud Paulum 2.Corinth.7. Si ſepararentur ab immunditiis, ipſe ſuſciperet eos.

13 *Ecce intelliget &c.* hanc eandem rem magis explicat, & qua ratione futurum erat, vt colligerentur filij Dei diſperſi, nempe per Chriſtum, qui formam ſerui haberet, exponit. de quo primo ait, quòd ישכל conſideratè, & prudenter rem faciet, ſeu gnauiter ſe geret: ſicut de Dauid 1. Sam.18. dicitur, quòd gnauiter agebat, vel ſe gerebat præ reliquis omnibus ſeruis Saul: & quocunque eum mitteret Saul. ad quem locum fortè hîc eſt alluſio. erat enim Dauid typus Chriſti iam tunc. eſt autem ſermo de Chriſti actionibus, & conſeruatione: & quæ ſequuntur verba, vel de gloria, & honore, quem, dum viueret, habuit à populo propter diuina opera, & diuinam beneficentiam, quam exhibebat mortalibus, accipienda ſunt, vel etiam de gloria, quam poſt mortem per euangelij prædicationem, & fidem gentium fuit conſecutus.

14 *Sicut obſtupuerunt &c.* vulgatus, & ceteri omnes, quos videre licuit, hæc, & quæ ſequuntur, hunc in modum accipere videntur: quòd quemadmodum ob miracula, quæ Chriſtus patrauit, plurimi eum admirati ſunt: ita plurimi quoque eius mortem, & ignominiam conſpicerent: non tamen propterea impediretur redemptio; ſed reges, & gentes plurimæ eum poſtea adorarent &c. quam interpretationem non ſolùm non reprehendo, ſed exoſculor, quòd ſit ſanctorum patrum, & ferè ab omnibus recepta, adeoque & ab ipſis Rabinis: è quorum numero doctus quidam ſic ad verbum reddidit; Quemadmodum admirati ſunt ſuper eo multi, ſic corruptus plus quàm viri aſpectus eius: [illegible] forma eius, plus quàm filiorum hominum, ſic loqui fa[illegible] gentes multas &c. ego tamen propter nodos, quos non [illegible] bene ſoluebam, aliam interpretationem afferre non ſu[illegible] veritus, quòd non minus haberet pietatis, quàm ſuperior. & magis hebraiſmo quadrare videretur: quæ duo vbi ſimul reperiuntur, non eſt, quòd quiſquam vereatur noua addu-cere: & primò quidem verbum שמם, quod plurimis locis in ſcriptura legitur, neſcio, an dabunt vel vnum locum, vbi in bonum accipiatur: ſed neque participia, neque nomina, quæ multa ſunt, ſed omnia afflatum ſonant, quem emittere ſolemus propter malum aliquod ingens, aut culpæ, aut

pœnæ. quare verbo deſolandi, deſerendi, & nomina nominibus deſolationis, & vaſtitatis reddere ſolent: adeò, vt quod habetur infrà 54. Quoniam plures filij שוממה, quàm filij maritatæ, Paulus ad Galat. 4. Græcè ἐρήμου, Hieronymus deſertæ, Symachus diſſipatæ reddiderit: quare & hoc loco in malam partē accepi pro afflare, ſeu flatum emittere videlicet propter deformitatem, inaudita tormenta, grauiſſimoſque cruciatus: & quidem verbis ſtupēdi, ſeu admirandi reddi poſſet, ſed, vt dixi, in malum. Dictio verò משחת, quam perditum, ſeu inglorium vertunt, à verbo שחת, id eſt, funditus perdidit, ſeu dicamus mem eſſe radicalem, quaſi ſit à verbo משח, id eſt, vnxit, vnctionem, ſeu vnguentum ſignificabit, vt Exod, 25. & Leuit. 7. Hæc eſt vnctio Aaronis, & Exod. 30. Oleū vnctionis, ſanctitatis: quaſi dicat, quemadmodū multi ſuper eum obſtupuerunt, ſeu ſibilarunt, videntes crucis ignominiam; ſic vnctio aſpectus eius erit præ viro, id eſt, præ aliis, vt ſit quod Pſ. 45. legitur; Vnxit te Deus tuus oleo exultationis præ cōſortibus tuis. & forma eius prę filiis hominum ſit, quod eodem pſalmo legitur; Speciosus forma præ filiis hominum. vel nomen formæ à nomine vnctionis regatur, & idem bis repetatur: Et vnctio formæ *eius* præ filiis hominum. Dicit autem Hebræis vnctionis nomen gratiam, venuſtatem, lætitiam. vnde vngere caput, vel faciem prouerbialiter dictum pro lætari. adde, quòd iuxta proprietatem Hebraici ſermonis כאשר, quando ei reſpondet כן, poteſt reddi, quātò magis, tantò magis, vt Exod. 1. Sicut affligebantur, ſic multiplicabantur: vel quantò magis affligebantur, tantò magis &c. Sicut reddidit vulgatus. poſſumus ergo reddere, quātò magis ſuper eum obſtupuerunt, eò maior erit gratia aſpectus eius &c. quæ interpretatio ſuperioribus videtur conuenire. nam cùm dixiſſet, Exaltabitur, eleuabitur, ſublimis erit; poſſet quis obiicere, quid? an non capietur? an non conſpuetur? an non flagellabitur, & morti ignominioſiſſimæ adiudicabitur? ſubiicit ergo, nihil hæc obſtabunt: ſicut enim illa vera ſunt, ſic nullus ei in decore, aut gratia comparari poterit: nam etſi ex infirmitate crucifixus eſt; viuit tamen ex virtute Dei, ſicut & nos infirmi ſumus in illo, ſed viuimus cum eo, ex virtute Dei in nobis (ait Paulus 2. Cor. 13.) Vides, vt apud Paulum viuere in Chriſtianorum pectoribus, & fide, infirmitati crucis, & morti opponatur, ita tamen, vt ſimul ſint; neque alterum alterum deſtruat? omitto, quòd ſic deſpectus, & pro portento habitus à plurimis, habet ſuam gratiam aliis: vſque adeò vt neque aliam formam pulchriorem, aut quam maiori cum voluptate aſpiciant, & contemplentur, quàm crucifixi formam. Sic, ſic, inquam,

inquam,omnes homines gratia,& pulchritudine ſuperabit.

Hic aſperget. in heb.repetitur eadem vox ſimilitudinis כן , ſic: 15
& ſenſus iuxta vulgatam editionem hic eſt. Etſi præ aliis hominibus deſpectus,& vilis habitus ſit; redimet tamen gentes plurimas, lauans eas lauacro vitæ &c. idem omnino dicendum eſt iuxta noſtram verſionem: ſicut ſuper eum obſtupuerunt multi ob ingẽtem humilitatem; ſic multò plures ſanguine ſuo aſperget, & mundabit &c. vel ſic crucifixus, ſic ludibrio habitus, & velut portentum, & prodigium admirationi expoſitus redimet, reconciliabit, inito per ſanguinem ſuum fœdere, & confirmato:vt alluſio ſit ad aſperſiones illas, quæ fiebant in lege ex aqua, & cineribus vaccæ rufæ. Vide Num. 19. & alias ſanguinis aſperſiones, quæ aſperſionis iſtius, de qua Paulus ad Hebr. 12. & Petrus prima epiſtola cap. 1. mentionem faciunt,figuræ erant. præcipuè tamen ad illam reſpexiſſe exiſtimo,quam habes Exod.24. quam Paul.ad Hebr.9. diligenter enarrat, vt ſanguinis Chriſti aſperſi figuram *Continebunt reges &c.* ſicut Hebræis aperire os ſuper aliquem,eſt contumelioſè debacchari in aliquem, vt Iob 16.& Pſal. 109.eſtque audaciæ, & procacitatis ſymbolum,ſeu inuerecundiæ, vt Ezech.16.ita cõtinere, ſeu comprimere os, eſt pudoris, & ſubiectionis, pænitentiæ, & interdum admirationis. Admirabuntur, inquit, reges, & obſtupeſcent, neque loqui audebunt quidquam aduerſus Chriſtum, eiuſque religionem, quando videbunt, quod nunquam antea audierant; & intelligent,quę in mentem eorum nunquam venerant. quis enim,vbi intellexiſſet, vnde in homine interna bella, & ad vitia, incitamenta ortum habuiſſent,ac tandem mors,& quæ cum morte habent affinitatem, ex Dei vera bonitate profectum, vt filius dilectionis ſuæ homo factus,nos ſanguine expiaret, Deo reconciliaret, mentes ſanaret, vires reſtitueret, ad vitam iter oſtẽderet,& patefaceret,non obſtupeſceret,non cogitabundus obmuteſceret? &c. ſi verò כי pro quoniam accipias, expoſitio, & ratio eſt eius, quod dixerat; Aſperget gentes multas, & reges ſuper rebus eius obſtupeſcent. Dixi verò gentes multas: nam non ſolùm Iudæa,ſed vniuerſæ nationes, quibus nunquam fuerat quidquam de Chriſto redemptore narratum, viderunt; & qui nunquam audierant, intellexerunt hoc myſterium. eſt autem ſermo de gẽtium fide, & conuerſione. his enim verbis de hac re ſolent prophetę loqui, vt infrà cap.56. initio:& in hanc ſententiam adducitur locus à Paulo Rom. 15. Sic enim prædicaui euangelium hoc: non vbi nominatus eſt Chriſtus, ſed ſicut ſcriptum eſt: quibus non eſt annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.

qua certè Apoſtoli expoſitione contenti eſſe debemus. Vide autem pulcherrimam antitheſim: multi exſufflarunt: at gentes plurimæ quoque aſpergentur ab eo, & mundabuntur: illi ob humilitatem obſtupebunt, & ſufflantes vultum auertent; at reges etiam ſuper eum, & ob eius dignitatem os contrahent. hoc ergo & in nobis ſentiamus, quod in Chriſto I E S V, vt (ſicut ex Paulo ſuperius dixi) contenti ſimus, ſi cum Chriſto infirmi ſimus, modò & in ipſo, aut cum ipſo viuamus ex virtute Dei. neque nos conturbet externa deformitas, humiliationes, & ignominiæ: habent enim hæc ſuum decorem, & gratiam præter illam, quæ poſtea obueniet, gloriam, & æternam felicitatem.

CAPVT QVINQVAGESIMVMTERTIVM.

Noua.		Vetus.
QVIS *credidit auditui noſtro, & brachium* Iehoua *ſuper quem reuelatum eſt?*	1	QVIS *credidit auditui noſtro? & brachium domini cui reuelatum eſt?*
Et aſcendit, ſicut ſurculus coram eo, & ſicut radix de terra ſiccitatis. non forma ei, neque decor: & vidimus eum, & non aſpectus, & expetiuimus eum.	2	*Et aſcendit, ſicut virgultum coram eo, & ſicut radix de terra ſitienti: non eſt ſpecies ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aſpectus, & deſiderauimus eum.*
Deſpectus, & ceſſatio virorum, vir dolorum, & expertus ægritudinē, & quaſi abſconſio facierum ab ipſo: deſpectus, & nihili æſtimauimus eū.	3	*Deſpectum, & nouiſſimū virorū, virum dolorū, & ſcientē infirmitatē: & quaſi abſcōditus vultus eius, deſpectus, vnde neque reputauimus eum.*
Verè ægritudines noſtras ipſe leuauit, & dolores noſtros portauit: & nos putauimus eum tactum, percuſſum Dei, *& ope deſtitutum.*	4	*Verè languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit: & nos putauimus eum, quaſi leproſum, & percuſſum à* Deo, *& humiliatum.*
At ipſe dolore affectus eſt à tranſgreſſionibus noſtris, & contuſus ab iniquitatibus noſtris: diſciplina integritatum noſtrarū ſuper eum, & cum liuore eius ſanitas eſt reddita nobis.	5	*Ipſe autem vulneratus eſt propter iniquitates noſtras: attritus eſt propter ſcelera noſtra: diſciplina pacis noſtræ ſuper eum, & liuore eius ſanati ſumus.*
Omnes nos, veluti pecudes, errauimus: quiſque in viā ſuam faciē vertit: & Iehoua *incurrere facit in eum iniquitatem omnium noſtrorum.*	6	*Omnes nos, quaſi oues errauimus: vnuſquiſque in viam ſuam declinauit, & poſuit* Deus *in eo iniquitatem omnium noſtrum.*
Abactus eſt, & ipſe ope deſtitutus eſt,	7	*Oblatus eſt, quia ipſe voluit, & non*

Noua.		Vetus.
eſt, & non aperuit os ſuum: tāquam pecus ad mactationem ducitur, & ſicut ouis, quæ coram tondētibus ſe obmuteſcit, & non aperit os ſuum.		*non aperuit os ſuum: ſicut ouis ad occiſionem ducetur, & quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet, & non aperiet os ſuum.*
A turba, & à iudicio pertractꝰ eſt: ſeculum illius quis explicabit? quia deciſus eſt è terra viuorum, à tranſgreſſione populi mei, plaga eis.	8	*De anguſtia, & de iudicio ſublatus eſt: penetrationē eius quis enarrabit? quia abſciſſus eſt de terra viuētium: propter ſcelus populi mei percuſſi eū.*
Et poſuit apud improbos ſepulcrum eius, & apud diuitem excelſa ipſius, cùm vim non feciſſet, neque dolum in ore ſuo:	9	*Et dabit impios pro ſepultura, & diuitem pro morte ſua. eò quòd iniquitatem nō fecerit, neque dolus fuerit in ore eius:*
Iehoua tamen voluit contundere eum cruciatu. Si poſuerit piaculum, animam ſuam; videbit ſemen, prolongabit dies: & beneplacitum Iehoua in manu ipſius proficiet.	10	*Et dominus voluit conterere eum in infirmitate. Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum, & voluntas domini in manu eius dirigetur.*
Poſt laborem animæ ſuæ videbit, ſaturabitur. per cognitionem ſui iuſtificabit iuſtus ſeruus meus multos, & iniquitates eorum ipſe portabit.	11	*Pro eo, quòd laborauit anima eius, videbit, & ſaturabitur. in ſciētia ſua iuſtificabit ipſe iuſtus ſeruus meꝰ multos, & iniquitates eorū ipſe portabit.*
Iccirco diſpertiam ei cum magnis, & cum robuſtis diuidet ſpolium: eò quòd nudauit morte animā ſuam, & cum tranſgreſſoribus annumeratus eſt: & ipſe errorem multorum leuauit, & pro trāſgreſſoribus interceſſit.	12	*Ideo diſpertiam ei plurimos, & fortium diuidet ſpolia. pro eo quòd tradidit in mortem animam ſuam, & cum ſceleratis reputatus eſt: & ipſe peccata multorum tulit, & pro trāſgreſſoribus rogauit.*

MANIFESTIORA ſunt viris Chriſtianis, quæ hoc capite 1
continentur, quàm vt expoſitionem requirant: neque in tota ſcriptura video, quibus plus Iudæi torqueātur. nam quò ſe vertant, neſciunt: ad aperta enim de gloria Chriſti oracula facile eſt Iudæis reſpondere, non dum impleta eſſe: vnum etiam, aut alterum verbum, quod prophetæ de paſſione domini inſerunt, aliis rebus accommodare non eſt valde difficile hominibus, ad fingendum, atque mentiendum paratiſſimis. At integrum vnum caput, in quo tota Chriſti domini paſſio, quaſi ab Euangeliſta quopiam deſcribitur, vt neque quid Iudęi illius tēporis egerint, neque cauſſæ, quòd talia paſſus ſit, abſcondantur; adeò luculenter, immo verbera, iudiciū, mors, ſepultura, locus, ſocij denique latrones apertè

pronuntiantur; alteri quàm Chriſto accommodare quis poterit? quare conſilium mihi fuit, ferè nihil eorum, quæ impij Iudæi hîc ſomniant,& ſuo more fingunt, apponere: nam quidquid dicunt, ab ipſis prophetæ verbis mendacij conuincuntur. quia verò quàm pertinaces eſſent, & quantùm in cruce Chriſti ſcandalizandi forent, præuidit Ieſaias: iccirco ſic auſpicatur de paſſione domini ſermonem; *Quis credidit auditui noſtro?* quæ verba, niſi ea Paulus ad Rom.10.& Ioan.12. ad probandam Iudæorum credentium paucitatem adduxiſſent, admirationem eorum, quæ dicere volebat, continere putaſſem. Quotus quiſque, inquit, fidem adhibuit iis, quæ à nobis audiuit? id eſt, pauciſſimi credent, quòd Chriſtus dominus Meſſias ille, quem exſpectamus ſumma cum dignitate, & amplitudine regnaturum, hæc, quæ iam dicturus ſum, paſſus ſit. verbum enim crucis Iudæis eſt ſcandalum. Aptiſſimè autem Iudæorum infidelitatem commemorat, ſiquidem gentium conuerſionem, Iudæorum verò ſtuporem, & emiſſionem flatus cum abominatione, horrore, & deteſtatione attigerat in fine præcedentis capitis: vt autem cauſſam, ſeu occaſionem potius infidelitatis annuntiet, rem totam narrat. *Et brachium domini cui reuelatum eſt?* videlicet ex Iudæis: nam de gentibus ſuperius dixit, quòd nudaſſet dominus brachium ſuum in oculis omnium gentium, & agnouiſſent termini terræ ſalutem Dei noſtri; & quod qui non audierant, intellexiſſent: agnouimus enim in cruce, & morte brachium domini,& virtutem crucis in mundi conuerſione ſenſimus: ac nihil ſic potuiſſe mundum Dei obedientiç ſubiugare, quàm Dei filium, pro homine hominem factum,& pro hominum amore paſſum luce clarius percepimus. Iam verò quod hebraiſmus habet, ſuper quem, Ioan.cap.12. reddidit, cui. quem locum, vt dixi, adducit, vt Iudæos non credituros oſtenderet. negant ergo illi hominem crucifixum eſſe, brachium domini: nos verò vel propter hoc illi fidem adhibuimus. illi extra vineam eum eiecerunt: nos extra vineam poſiti, eum vel mortuum ſuſcepimus,& ſalutem, quam operatur brachium ſanctitatis Dei, læti experti & celebrauimus,& miſericordias in æternum cantabimus.

2 *Et aſcendit.* verbum aſcendendi, paſſim tribuit hebraiſmus herbis, plantis, & omnibus, quæ è terra producta augmentum accipiunt, & ſurſum eminent. *Virgultum.* יונק ſurculus tenet, & qui, veluti lactens, ſuccum attrahit, ſugitque ſtipitis, aut radicis. *Coram eo:* nempe Iſraele, coram ipſis Iudæis. *Et ſicut radix:* שרש radix, etſi propriè ea pars plantæ, aut herbæ, quæ ſub terra latet, dicitur; accipitur tamen abuſiuè pro ima parte rei, adeoque & pro ipſo trunco,

trunco,qui ex radice oritur,immo & pro ipſa planta, vt ſuprà cap. 11. atque ita accipiendum hoc loco puto. *Et terræ ſitienti*, vel ſiccitatis,id eſt, ſicca: quod tam virgulto, ſeu ſurculo, quàm radici, ſeu plantæ connecti debet. Hîc incipit narrare,quam occaſionem arripuere Iudæi, ne Chriſto crederent & brachium domini non agnoſcerent, etiam ſi nudaretur, & viſibile in carne appareret: in ipſo ſtatim ſuo ortu,ac pueritia ſimilis fuit in oculis Iudæorũ ſurculo,ſeu frutici orienti in terra,quę humore caret:cui non eſt vlla ſpecies,forma,pulchritudo,aut decor:hæc enim ad ipſum ſurculũ referẽda ſunt iuxta hebraiſmũ.Notũ aũt eſt,quàm parũ viroris,aut pulchritudinis habeãt plantæ,quæ in arenoſis regionibus oriũtur: contrà vero habẽt plantæ, quę iuxta aquas plãtatæ ſunt. vide harũ collationẽ apud Iere.17.Natus eſt autẽ dominus IESVS ex paupere virgine,priuatãque vitã duxit triginta annos,humilis,& ignotus,vt fabri filius,inter homines egit nõ diuitiis,nõ honoribus,nõ nobilitate clarus, licet ex regibus ortũ duceret. huc accedit, quod neque ſecta erat Phariſęus,aut Sadducęus,ſed vt quiuis alius è media plebe in Galilæa regione ignobili, ex qua nihil boni oriturum ſperabant,cũ paupere matre, & Ioſepho fabro degebat. aſcẽdit ergo,ſicut ſurculus è terra ſicca in oculis Iudæorum. quare ſequitur, *Et vidimus eũ, & non erat aſpectus, & deſiderauimus eum.* quod duobus modis accipi poteſt. primo,& deſiderauimus, id eſt,vt deſideraremus,ſeu expeteremus eũ:ſicut ſurculus,aut plãta,quę ſpecie,& decore caret, non expetitur,neque deſideratur, cùm videtur; ſic nos vidẽtes IESVM nõ putauimus eſſe brachiũ domini,quòd humilis,& abiectus eſſet; neque habere videretur, cur eum pro Meſſia, & redemptore vellemus. exprimit autem propheta in ſe ſenſum populi. ſecundo,eodem tamen ferè ſenſu,vt illud, & quod præcedit verbum,deſiderauimus,cùm pręceſſerit negatio,iuxta hebraiſmum,pro,neque accipiatur: quaſi dicat, & vidimus eum, & non aſpectus ei, & non deſiderauimus eum &c. vulgatus verbum cum ſequentibus nominibus conſtruxit. ſenſus tamẽ,quem appoſui ſecundo loco,planus eſt, & innuit occaſionem ſumpſiſſe ſuæ infidelitatis, quòd eum ſine aſpectu vidiſſent,ac propterea eum non deſideraſſent pro Meſſia, quòd humilis eſſet. Vocat autem hebraiſmus formam non nunquam מראה, id eſt, viſum, ſeu aſpectum: quòd quæ formoſa ſunt, oculos oblectent; & non habere viſum, pro deformem eſſe.Cùm ergo Iudęi eſſent auari; deformis eis erat paupertas:cùm eſſent gloria cupidi,& dignitatum ambitioſiſſimi; deformis eis erat humilitas &c. neque enim de delineatione vultus, aut corporis hic erat ſermo. licet enim proceræ ſtaturæ eſſet

Saul, & melior omnibus: filij tamen Belial eum deſpexerunt, ni fallor, ob ignobilitatem, & paupertatem.

3 *Deſpectum*, vel deſpectus erat, vel fuit; exponit præcedentia: ecce quid eſt eſſe ſine aſpectu: erat deſpicabilis in oculis hominum, nulla earum rerum, quas mundus magnificat, conſpicuus, atq; inſignis: nam ipſa eius ſcientia, quæ in pretio eſſe ſolet, quòd eam nō didiciſſet, ſcādalo erat eis; & inſaniuiſſe eum putabāt conſanguinei eius, vt eſt apud Marcū; neque ſine animi indignatione, & ſupercilio dicebant; Vnde hic literas ſcit, cùm non didicerit? *Nouiſſimus virorum:* hebr. ceſſatio, vel ceſſator virorum, id eſt, vltimus, & finis, ſeu nouiſſimus virorum, vltra quem non amplius vir, omnium minimus. de ſe enim dicebat, quòd minor erat in regno cælorum: & ita accepit vulgatus. poteris etiam ceſſationem virorum, ſeu abſtinentiā interpretari, à quo viri abſtinerent, & cuius familiaritate vti dedignarentur. ea enim fuit condicio eius in terra, vt nobiles viri iacturam ſui nominis, & dignitatis facere putarentur, ſi eū adiiſſent. quare & Nicodemus ad eū nocte acceſſit, & nemo ex principibus in eum credebat, & maledictā turbam dicebant, quæ illi adhærebat, & eſſe diſcipulū eius maledictum, ſeu maledictionem ducebant. *Virum dolorum.* idem ferè eſt, quod ſequitur, qui ſciebat infirmitatem, id eſt, expertus: nā defatigabatur; itinera pedibus conficiebat; inedia, & ſiti laborabat; flebat ſæpius; ridebat nunquā: & cùm intus zelo Dei æſtuaret, videretq; nomen Dei vilipendi, ius & fas peſſundari, hypocriſim rerum habenas manu tenere; ſuſpiria trahebat: & ex vultu, ac verbis, quòd amaro eſſet animo, credebatur. vel ſimplicius, Vir dolorū, & ſciēs infirmitatem, id eſt doloribus expoſitus: qui, quo eos arceret, non haberet. *Abſconditus vultus eius:* hebr. & quaſi abſconſio facierum ab ipſo; vt ſit periphraſis lepræ ſiue cum vulgato, ſiue cum Hebr. legas. nam & leproſi operire ſolebant faciem, & qui eōs habebant obuiam, idem facere conſueuerunt. ſciendum tamen Hebræis abſcondere vultum, eſſe non ſolùm, faciem veſte, aut alia re operire, ſed etiam auertere. *Et deſpectus.* coniunctionem addidit vulgatus: poteſt ſequentibus connecti. Deſpectus fuit, & non reputauimus eum, id eſt, nullo honore dignū duximus: hoc enim eſt Hebræis חשב לא.

4 *Verè languores noſtros &c.* ego aliam huius loci interpretationem non afferam, quàm Matthæi, qui 8. cap. cùm infinitam multitudinem ægrotantium & malè habentium à Chriſto domino ſanatam narraſſet, addit, vt impleretur, quod dictum eſt per Ieſaiam prophetam dicentē; Ipſe infirmitates noſtras accepit, & ægrotationes

nes noſtras portauit. eſt enim iuxta hebraiſmum, leuare interdum idem, quod auferre, vt Iob. 7. Quare nõ leuas iniquitatem meam? & multis aliis locis. quare vt ex verbis Euangeliſtæ apparet, verbum ἔλαβε non pro, ſuper ſe ſuſcipere accipiendum eſt, ſed quaſi manu apprehendere, vt ab eo, qui habebat, auferet: quo modo verbum נשא Hebræis nõ raró accipitur: quo etiam hoc in loco accipiendum exiſtimo. nam qui alterius onus accipere dicitur, aut leuare; nõ propterea neceſſe eſt, vt ſuper ſe illum tollat: vt ſic etiam accipi poſſit illud Ioannis, Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi: vbi verbum αἴρειν ad abluendas labes peccatorum accommodandum eſt. nã ſanguine illius agni expiamur. abluebat autẽ Ioannes corpora, cùm hæc diceret in Iordane. quare vim natiuá agno iſti ineſſe ſignificabat ſordes peccatorũ eluendi: ſatisfactionis autem domini Ieſu pro nobis, & ꝙ pœnas luerit pro nobis, peccata noſtra ſibi imputando &c. infrà dicetur verſ. 5. & 8. & 11. ad quos potius, quàm ad hunc reſpexit Petrus, cùm ait; Qui peccata noſtra ipſe portabit in corpore ſuo ſuper lignum &c. eodẽ quoq; modo ſignificandi accipiendũ eſt hoc loco verbũ portandi: quod Hebr. סבל dicunt, nam etſi propriè de geſtatione onerũ dicitur: eo tamen interdum tanquam ſynonomo verbi, נשא, id eſt, leuauit, vtuntur. accipitur ergo pro exportare, & quaſi ſublatũ extrà eiicere, & auferre. *Quaſi leproſum.* vide mundi iudicium, cùm ille ægritudines, & dolores auferret, non vt medici, ſed veluti ſi manu acciperet, ac proiiceret, aut exportaret: nos tamẽ cæci Iudæi (horum enim perſonam induit propheta) eum, veluti leproſum, & à Deo percuſſum reputauimus. Pro leproſo eſt in Hebr. tactum. qua forma loquendi vtimur & nos Luſitani; cùm ingentem plagam, & quæ non naturę vitio, ſed peculiari Dei immiſſione euenerit, ſignificamus. vnde Iob 19. ſe manu domini tactum dicebat. quare pro lepra accepit vulgatus. Humiliatum autem dixit pro ope deſtitutum. nam hæc eſt ſignificatio verbi ענה, quòd contrarias habet ſignificationes, vt iam non ſemel annotaui. Hæc iam de paſſione domini accipienda ſunt: cuius illi etiãſi ſcirent ſe auctores eſſe, credebant tamen impoſſibile eſſe hominẽ quempiam tam dira pati poſſe, niſi à Deo eſſet deſtitutus propter ingẽtia ſcelera. vnde deridebant eũ in cruce pendentẽ, ꝙ vanè in Deũ ſperaſſet. Hîc autem inſinuat propheta inſignem malitiam, & ex malitia cæcitatem, quòd non conijcerent oculos in virtutem illam ſanandarum infirmitatum, aut in beneficentiã illã, qua omnes oppreſſos ſiue à morbis, ſiue à diabolo ſanauerat; ſed in tormenta, quę eũ pati videbant, quę tamen ipſimet ex inuidia in eũ excogitauerant. in quibus rurſus nõ hanc

malitiam,

malitiam, & inuidiam contemplabantur, ſed occulta Dei iudicia rimabantur, quaſi Deo peccata ſua imputarent, & nō ſe, ſed Deum ipſum tātorum ſcelerum, & immanitatis auctorem putarent. hac puto de cauſſa prophetam hoc verſu, & Chriſti beneficentiam, & præpoſterum Iudæorum iudicium coniunxiſſe. Sed diceres, quid ergo iudicandum fuerat? reſpondet,

5 *Ipſe autem vulneratus eſt &c.* poteſt etiam eſſe à verbo חלל iuxta diuerſitatem punctorum, id eſt, profanatus, ſeu vim paſſus eſt. *Propter:* hebr. à tranſgreſſionibus noſtris, id eſt, propter: ea enim interdum eſt vis præpoſitionis מן, vt Prou. 25. Propter frigus, & 27. Propter conſilium &c. ſeu pro tranſgreſſionibus noſtris: quaſi dicat, non eum percuſſit dominus, vt impij ſuſpicabantur, propter ipſius peccata, quòd ſeductor eſſet &c. ſed pro culpa noſtra, pro peccatis noſtris illa pertulit. vel ſimplicius, ab iniquitatibus noſtris, id eſt, noſtræ illum iniquitates ligno affixerunt &c. ſenſu eodem, quod magis explicat, dum ait; *Diſciplina pacis noſtræ &c.* vt integræ eſſent res noſtræ, & nobis bene eſſet, & in ſumma pace, tranquillitate, & felicitate vitam ageremus, placuit ipſi, vt correptionem illam, verbera, & plagas, quas nos commeriti eramus, filius ſuſciperet. nos ergo, qui eramus inimici, & filij iræ, qua excandeſcente non poterat nobis pax, & ſalus conſtare, digni eramus verberibus, quibus vel ſi affecti fuiſſemus, non propterea reconciliaremur, & benè nobis fuiſſet. caſtigatione, & verberibus filij reconciliati ſumus patri, & deferbuit ira patris: vnde reddita nobis eſt ſanitas. nam ſicut dicebat Dauid; Non eſt ſanitas in carne mea à facie iræ tuæ: non eſt pax oſſibus meis à facie peccatorum meorum, ex peccatis ira oriebatur, ab ira ægritudo, fracturæ, vt nihil integrum, nihil ſanum ſit in homine: Chriſtus autem dominus pro peccatis noſtris dolore affectus eſt: ergo peccata noſtra deleta: ergo ira Dei remiſit, conſeditque: ergo reconciliatus eſt nobis: ergo pax, integritas, ſalus, & omne bonum in nos demanauit.

6 *Omnes nos, quaſi &c.* quia ſignificauerat pace nos, & integritate carere, exponit, quo pacto res noſtræ labefactatæ fuiſſent. Omnes, inquit, errauerámus, veluti oues abſque paſtore: non erat, qui nos in officio contineret; ſed neque contineri volebamus: vnuſquiſque impetu affectuū ſuorum ferebatur; & faciem ad ea, quæ adlubebant, conuertebat: non diſciplina, non metu, non ſpe retinebamur: abiecto freno, & excuſſo rectore vagabamur: noſtrū partem præcipitia, partem feræ abſumebant: mors denique omnibus certa erat, & in æternum barathrum miſeri noſmetipſos concitabamus.

citabamus. diuina itaque manu opus erat, eaque ſolummodo reſtitui res noſtræ poterant. peccauerant omnes, & gratia Dei indigebant. quæ enim iuſtitiæ noſtræ? aut quis alius nos in viam rectam, ad ſanam mentem, ad veram diſciplinam, ab ore luporum, & vnguibus leonum, à perditiſſimis moribus, à noſtris affectibus, impiiſſimis tyrannis reuocare potuiſſet? aut quis tandem pro abiecta Dei lege, pro confracto Dei iugo, pro Dei à nobis ſpreta religione iram Dei in nos effuſam emollire, & placare, ſi iniquitates obſeruaſſet, quis ſuſtinuiſſet? diuinæ ergo bonitatis conſilium hoc fuit, ô homo, vt omnium noſtrum iniquitates Chriſto, ac ſi earum auctor fuiſſet, adſcriberētur: is pro ipſis pœnas lueret. vt quia Deo patri erat acceptiſſimus tolerantiam eius, & patiētiam, vt noſtram acceptaret, & nos viui maneremus, peccatis tantummodo noſtris cum eo mortuis, & vitiis ac concupiſcentiis crucifixis: peccatum itaque, quo moriebamur, interiret, nos viueremus, & filij Dei merita noſtra efficerentur, modò fide, ac dilectione ei inhærentes, vnumque cum ipſo factos, & ab eo nunquam diuina iuſtitia ſeparatos reperiret. O felicem commutationē, vt homines diaboli mācipia à ſuorum peccatorū onere leuarentur: filius autē Dei ea ſuſcipiens, ac proinde pœnas luens, in peccatum iratus, ea in profundum proiiceret, vt eſt apud alium prophetā, vt non amplius ea ſentiremus viuere, aut regnare; ſicut Iſraelitæ olim ſuffocatos, nō autem viuos Aegyptios vltrà viderant. Pro, poſuit in eo, habet hebr. הפגיע בו incurrere fecit in eum, aut cum eo, id eſt, commiſit eos, veluti hoſtes. hęc enim eſt interdum vis verbi, quaſi inſinuaret, quod peccata irruerint in Chriſtum dominum, vt ab eis ſignificet dominum occiſum: ſed quia Deus erat, morte tandem ſua ea occidiſſe. vtrunque autem iſtorum video in ſcripturis hoc verbo ſignificatū, nempe irruere in aliquem, vt eum perdat: ſicut Iud. 8. Surge, irrue in nos: item 2. Sam. 1. Surge tu, & irrue in eum: & 1. Regum 2. Qui irruit in duos viros iuſtiores, & meliores ſe: & in his locis commodè verbo irruendi redditur. ſecundò irruere in aliquem, vt ab eo perdatur, & tunc verbo incidendi optimè redditur. Exod. 5. Ne incidat in peſtem, vel in gladium. vtroque autem modo peccata noſtra in Chriſtum incurrerunt: irruerunt, vt perderent; inciderunt, vt perderentur. Alios modos ſignificandi non eſt, quòd hîc proſequamur. certè alium multò ab his diuerſum habes infrà verſu vltimo. Hîc mecum Chriſtiane lector conſidera, peccata tua, ac mea, partem illius exercitus extitiſſe, qui in Chriſtum irruit.

Oblatus eſt. verbum נגש cum puncto ſiniſtro, eſt adigere ad 7
ſolummo-

ſolutionem debiti, vel ad aliud operis faciendum, notatque vim quandam. verbis ergo exigendi, ſeu adigendi reddi non malè poteſt. in nouo teſtamento verbo ἀγγαρεύω redditū videtur Matth. 5. & 27. & Marc. 15. vt hoc loco Ieſaias Chriſtum vaticinetur angariatum iri. nā eſt in paſſiua voce, adactus eſt, vel potius abactus eſt, vt ad ſimilitudinem ouium pertineat, quæ mox ſequitur. *Quia ipſe voluit:* vel aliam lectionem habuit vulgatus, vel certè verbum ſuperius, נגש in voce actiua accepit, id eſt, acceſſit: accedere enim, eorum eſt, qui volunt: trahi autem, aut adigi vim notat. ad verbum ergo dicendum erat; Acceſſit, & ipſe afflictus eſt, id eſt, acceſſit, vt pateretur. quod quid aliud eſt, quàm oblatus eſt, quia ipſe voluit? hoc eſt, quod habes Ioan. 10. Nemo tollit animam meam à me: ſed ego pono eam à me ipſo. at ſi, vt Hebr. habent, exponas, ſic dices; Abactus eſt, & eſt ope deſtitutus, id eſt, afflictus, tanquam is, cui nemo reſpondet, & opem, auxiliumque fert. omnes enim eum dereliquerunt, & aufugerunt. *Et non aperuit os ſuum.* prouerbialis forma eſt, pro non conqueri, ſeu queritur, ne vno quidem verbo emiſſo. Qui cùm malediceretur, non maledicebat: cùm pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti ſe iniuſtè. hæc Petrus ex hoc loco accepit, quæ affert, vt nos ad ſimilem patientiam exhortetur. *Quaſi ouis.* שה pecus. verbum obmutuit ad ipſam ouem רחל referendum eſt. Eſt enim feminini generis. verbum autem aperiet, maſculinum eſt; ideoque ad ipſum dominum videtur referendum, id eſt, ſic non aperiet os ſuum; niſi referas ad pecudem שה, quod nomen eſt Hebræis maſculinum: cui etiam tribuitur verbum ducitur, maſculinum. neque mireris, quòd vltimo loco reddatur verbum nomini, quod priori præceſſit: id enim familiare eſt Hebræis, vt ſit ſenſus; ſicut pecus, quæ ad mactationem ducitur, & tamen non aperit os ſuum; & ſicut ouis, quæ coram tonſoribus ſuis obmuteſcit. Nota autem prudens lector, hanc ſimilitudinem ad id, quod ſuperius dixit de Chriſto, Et non aperuit os ſuum, omnes referre, nec malè. Dominus non aperuit os ſuum, ſicut pecus, quæ ad mactationem ducitur, & non aperit os ſuum, & ſicut ouis, quæ coram tondente ſe, obmuteſcit. poſſumus tamen ſequentibus connectere ad hunc modum; ſicut pecus ducitur ad mactationem, & non aperit os ſuum, de anguſtia &c. ſublatus eſt.

8 De *anguſtia:* difficilis locus eſt, & variæ interpretationes hîc afferuntur, quas apud auctores videre licebit. ego certè anguſtiam, ſeu compreſſionem, & coarctationem pro turba ſeſe comprimente, & coarctante accipio, ſeu pro cœtu populi, & ſynagoga, quæ

cogitur

cogitur diebus ſtatis imperante lege, vel indicente principe, aut quouis alio conuocandi populum poteſtatem habente: tum quia hæc acceptio loco aptiſſima eſt, tum etiam quia verbum ipſum עצר Hebręis non rarò pro concludere, coarctare, impedimento eſſe, accipitur; & nomina עצרה & עצרת ita paſſim accipiuntur, vt 2. Reg. 10. Sanctificate coactionem, ſeu cœtum. vbi vulgatus ſenſum reddidit, Sanctificate diem ſolennem ipſi Baal. & Ioel 1. Sanctificate ieiunium, vocare cœtum. item Ierem. 9. Cœtus præuaricatorum. Deut. 16. Leuit. 23. &c. ſic etiam hoc nomen licet alterius forma עצר accipi poteſt, vt Chriſtus dominus à ſynagoga, & vniuerſo cœtu illo, vel ad feſtum paſchatis coacto, vel à concilio, quod pontifices, & Phariſæi coegerunt, vel à turba furente ad ſupplicium, damnatus dicatur, & pertractus, nec ſolùm à turba, ſed à iudicio illo, id eſt, iudicum cõſeſſu; vt iudicium accipiat pro ipſis iudicibus, ſicut conſtrictionem pro ipſa turba coacta, quaſi ſignificet propheta ab omnibus ordinibus dãnatum fuiſſe dominum. nam Phariſæi, & ſacerdotes concitauerunt turbam, vt peterẽt Barrabam, IESVM verò ad mortem poſtularent: ipſi verò iudices dixerunt; Reus eſt mortis; & non eſſe dimittendum apud Pilatum contendebant. *Sublatus eſt*, vel captus eſt. turba enim ad eum capiendum miſſa eſt: vel potius, Pertractus eſt: ſicut Prouerb. 24. Eripe לקחים qui pertrahuntur ad mortem. duplici enim verbo illa conſtructio reddi ſolet: qui capiuntur ad mortem, id eſt, qui capti pertrahuntur ad ſupplicium. *Generationem eius &c.* vel ſęculum eius. cùm enim à turba populi, & ab ipſis magiſtratibus, Phariſæis, principibus ſacerdotibus Chriſtum dominum damnatum, & morti addictum dixiſſet, nõ potuit non admirari generationem illam, ſæculum illud, mores hominum illorum, qui talia auſi fuiſſent. dor enim Hebræis ætatem, ſeu ſæculum notat; à volubilitate, quòd ætas ætati, & ſæculum ſęculo ſuccedat, vt circulũ videantur conficerę: dicitur autem tam de tempore, quàm etiam de hominibus illius temporis, & omnibus denique, quæ ſpatio illo fiũt, & eueniunt: exempla paſſim obuia. *Quia abſciſſus eſt &c.* eſt, inquit, quòd admirer homines illos, gentem illam perditam: quia tandem eum de medio ſuſtulerunt, immatura, violenta, & immerita morte. vel, vitã eius quis enarrabit? fuit enim breuiſſima: præreptus enim fuit immatura, & violenta morte, & ſubito euanuit. eſt enim דור ſæpe idem, quod ætas. ſuprà, Aetas mea tranſlata eſt, & ablata eſt à me, velut tentorium paſtoris cap. 38. poteſt & ſequentibus annecti: Quia exciſus eſt de terra viuẽtium, à tranſgreſſione populi mei, plaga eis, ſupple erit: quaſi dicat, quia per

ſuam

ſuam ipſorum malitiam, & pro ſua ipſorum tranſgreſſione, malitia, ac contumacia auſi ſunt eum è viuis tollere, qui ad eos redimendos miſſus fuerat; plaga, ſeu percuſſura ingẽs veniet eis: quaſi non potuerit propheta retributionem tantæ impietatis reticere, ſicut neque ipſam impietatem non admirari in media narratione.

Percuſſi eum. למו, eis, vulgatus pro לו accepit. ex hac dictione infideles Rabini occaſionem accipiunt, vt de populo Iſraelitico hæc interpretentur: ſed Pſal. 28. inuenies למו pro לו verſ. 8. & מו pro ו Iob 20. non ſemel, & alibi. ego tamẽ, eis, malui dicere, tum quia de Chriſto domino iam dixerat, quòd à tranſgreſſionibus noſtris fuiſſet occiſus; tum etiam quia למו plerunque eſt multitudinis, & interpretatio aptiſſima etiam aduerſus Iudæos.

9 *Et dabit impios &c.* obſcurus locus eſt hic, & quem, mihi valde veriſimile ſit, impios Rabinos aliqua ex parte vitiaſſe. & quidem Hebræa ſenſum, quem verba vulgati interpretis exprimunt, admittunt, vt ſit ſimilis illi phraſi, quam habuimus ſuprà 43. cap. verſ. 3. Dedi propitiationem tuam Aegyptum &c. Dabit impios ſepulturam ſuam, id eſt, faciet, vt luant impij pœnas mortis ſuæ, & diuites illi, & pingues vaccæ retributionem accipiãt ſui ſceleris. & hic ſenſus ſuperioribus ſatis conuenit. Ego longè aliam interpretationem apponere volui, quam à quodã viro docto accepi, qui putabat hîc glorioſam domini ſepulturam à propheta decantatam. nam, vt Matthæus narrat, Ioſephus Arimathæus vir diues monumentum nouum habuit in petra exciſum in mõte Caluariæ excelſo, inſtar ſacelli, ſplendidum, amplum, & magnificum: ſicut ex aliis locis hiſtoriæ colligitur: fuit enim ſaxum oſtij ipſius ingẽs, ipſum monumentum duos viros, ſic Angelos vocat, & aliquot mulieres capere potuit. quare hîc non vulgare, aut vulgaris hominis ſepulcrum, quale etiam fuit malefactorũ, & nomine קבר notatur: ſed excelſum, ſeu monumentũ, & quaſi ſacellũ diuitis alicuius hominis, qualis Ioſephus fuit, ſignificatur. exiſtimo aũt puncta à Rabinis ad ſenſum ſuum in hac voce appoſita, & ſic eſſe legendum במתיו bamothau, excelſa eius, non bemothau in mortibus, ſeu cruciatibus eius. nam præterquàm quòd mem dagues notatur, præcedẽte ſeua in prima vocis littera contra vniuerſam grãmatices rationem, quæro, quare etiam in priori vocabulo קברו non ſit præpoſita prępoſitio beth, quam tamen iuxta Hebrææ linguæ conſuetudinem, potius habere debebat, quàm poſterior? eſt autẽ Hebræis במה excelſum, nempe ſacellũ, ſeu altare, eo quòd in altũ erigebantur, vel etiam, quia plerunque in excelſo loco extruebantur: ſepulcra quoque excelſa, in ſcripturis vocãtur, vt ſuprà cap. 22. Excidiſti tibi hîc ſepul-

ſepulcrum, celſitudinem ſepulcri ſui,conſtituit in rupe habitaculum ſibi: & apud Ezech.43.de excelſis,quæ ædificabant reges pro cadaueribus ſuis condendis iuxta domum domini, fit mentio: & infrà 65. ipſa excelſa, deorum ſepulcra per contemptum vocare videtur.nam in ipſis excelſis,aut prope illa ædificabantur ſepulcra propter ſuperſtitionem, & ſtudium erga idola. Hoc autem loco in plurali dicuntur excelſa; credo per amplificationem, niſi fortè iod ſit additicium,& in ſingulari cum affixo legat במותו excelſum eius. Certè ſi quid hac in parte credendum eſſet vitiatum fuiſſe à Rabinis,ego tantùm voces ab illis tranſpoſitas dicerem & ב additam, vt rem obſcurarent, quaſi ſic Hebræa legenda eſſent. Et dedit cum improbis cruciatus eius, & cum diuite ſepulcrũ ipſius. ſi autem nihil immutatũ,aut vitiatũ à Rabinis fuit, (neq; enim vniuerſa Biblia,quæ in toto orbe erát,ſimul vitiari poterant)aliud adhuc myſterium nõ minus celebre ſub his verbis latêre arbitror,q̃ ſepulturæ domini in monumento diuitis Ioſephi. Accipe itaque prioribus verſibus 2. 3. & 4. prophetam ea attigiſſe, quæ domini paſſionem præceſſerunt,priuatam videlicet condicionem,humilitatem, paupertatem,& alienam à regno,& imperio perſonam,atque figuram: ſub finem verò quarti vſq; ad nonum,verbera,ignominiam, crucem denique, atque mortem commemoraſſe: ſub finem verò octaui non nihil de pœna, quæ maneret ſceleris illius auctores, attigiſſe: iam verò hoc nono, & ſequentibus effectus, & præmia paſſionis domini recẽſere:initiũ verò ſumere ab eo myſterio,quod Paulus ad Rom.cap.6.celebrat,nẽpe quòd commortui ſimus Chriſto,& cõſepulti per baptiſmum. Dedit,inquit Ieſaias,Deus improbos ſepulcrum eius,id eſt,fecit, vt ſepulcrum eius (quod perfectæ mortis eſt ſymbolum)eſſent improbi,& malefactores,id eſt,ſepultus eſt,vt improbi cum ipſo ſepelirentur, & omnis improbitas in barathrum truderetur: neque amplius ſuper terram vitam ageret: & tandem cum ipſo reſurgentes in nouitate vitæ ambularemus. ſi enim complantati facti ſumus ſimilitudini morti eius,ſimul & reſurrectionis erimus.nam in hoc Chriſtus mortuus eſt(inquit idem Paulus)& reſurrexit,vt qui viuant,non ſibi viuant,ſed ei, qui pro ipſis mortuus eſt;ergo eſt ſepultura Chriſti, & mors Chriſti, mors & ſepultura improborum, id eſt, totius improbitatis.exiſtimareq; debemus nos mortuos peccato cum Chriſto, viuentes autem Deo in Chriſto Ieſu domino noſtro. Dedit quoque diuitem per cruciatus ipſius, quia reddidit dominũ Ieſum per ſuos ipſius cruciatus, & mortẽ,omnium ditiſſimum.ſic enim reddi poſſe Hebræa nemo dubitabit, qui vel mediocriter Hebraicè nouerit. Et dabit impro-

bos ſepulcrum eius, & diuitem in cruciatibus ipſius. De diuitiis autem quas conſecutus ſit, verſibus ſequentibus plura. quòd autem מותיו non tam mortes ſignificet, quàm cruciatus mortales, patet ex Ezech.28. & Ierem.16.ſolent enim Hebræi,quæ mortem afferunt,aut intentant,mortes appellare: ſicut etiã Paulus. 2. Cor. 11. In mortibus frequenter:& 2.Cor. primo, De tanta morte nos eripuit.Vulg.de tantis periculis.Ambroſ De tantis mortibus: vbi etiam Chryſoſtomus dicit ingentia diſcrimina hyperbolicè dici mortes.iam verò quod ſequitur,ad ſequentia pertinet.

Eo,quòd iniquitatem &c. hebr. על לא id eſt, ſuper non: quæ phraſis Latinis nihil ſonat:at nobis Hiſpanis elegantiſſima eſt. ſimilis locus eſt Pſ. 119. id eſt,etiam ſi nemini vim feciſſet, aut quẽpiam dolo decepiſſet,etiam ſi neq;vi neq; fraude cuiquã nocuiſſet; Iehoua tamen voluit contundere eum &c. *Voluit.* חפץ beneplacitum habuit:ſingula verba habent exceſſum דכא oppreſſione,ſeu opprimendo contudit. Pſ. 143. Contudit in terrã vitam meam: de quo ſuprà cap. 3. Facies oppreſſorum contunditis. cauſſam mox aperit. *Si poſuerit pro peccato &c.* אשם piaculum: ita enim accipitur interdum hæc vox, præſertim in ritu ſacrificiorum, id eſt, victima,quæ pro expiando delicto immolatur Leuit.5.& 7.In loco, in quo iugulant holocauſtum,ibi quoq; mactabũt hoſtiam. Paul. Rom.8.& 2.Cor.5.peccatum,dixiſſe videtur,pro nobis peccatum fecit, & de peccato damnauit peccatum in carne. Facere autem Chriſtum peccatum, eſt erga eum ſic ſe habuiſſe, atq; erga peccatum ipſum ſi enim ipſum peccatum Deus pro dignitate vellet punire,quid amplius illi,quàm Chriſto domino feciſſet? atq; ea ratione victimas hominibus olim profuiſſe credimus, ꝙ ex diuina inſtitutione,ac bonitate in eas transferebantur ea,quæ peccatores perpeti oportuiſſet.vnde & piacula dixere Latini, quòd eis expiarentur,& à morte,quam commeriti fuiſſent, per pecudis mortem liberarentur.Ponere ergo animam ſuam victimam,ſeu piaculum, eſt quod vulgatus dixit;Si poſuerit animã ſuam pro peccato, ſi,vt expietur homo à peccato,ipſe fiat peccatũ,ſeu pro peccato hoſtia. vtrumque enim notat nomen אשם Hebræis: ſicut apud Paulum, peccatum,ſeu ἁμαρτία, vt Geneſ. 26. Induxiſſes ſuper nos piaculum,id eſt,reatum,cui expiatione opus eſſet:& Pro.14.Stulti ſubſannant piaculum, id eſt,nihili ducunt, vel immane ſcelus: quin & Latinis piaculum vtroque modo accipitur.Horatius:
Teq; piacula nulla reſoluẽt, .i.nullis hoſtiis te expiabis:& Virg. 6.Aeneid. Diſtulit in ſeram commiſſa piacula mortem, id eſt, crimina,quæ expiatione indigebãt. ergo ſi iuxta linguæ Hebrææ con-

conſuetudinem, quam retinuit Apoſtolus locis citatis, locum hunc reddere vellemus, dicendum foret; Si poſuerit peccatum animam ſuam, *Videbit ſemen longæuum*: ſenſum vulgatus expoſuit: hebr. ad verbum, videbit ſemen, prolongabit dies: fortè deeſt relatiuum אשר videbit ſemen, quod prolongabit dies. Multitudinem ſobolis in præmium illius oblationis promittit. Granum enim frumenti niſi cadens in terram mortuum fuerit, ſolum manet: at ſi mortuum fuerit, multum fructum affert. Certè quia Iſaac filium offerre voluit Abraham, vidit ex Iſaaco ſemen longæuum: nec hoc gaudio deſtitutus fuiſſet, ſi igne eum abſumpſiſſet in holocauſtum Deo, præcepto ipſius obediens. nam is erat Deus, vt inquit Paulus, qui poſſet Iſaac è mortuis reuocare, vt generandis filiis indulgeret. ſuſcitauit itaque Chriſtũ Deus: quia factus fuit obediens vſque ad mortem: ille verò rediuiuus, à ſuis exorſus, eos in fratres confirmauit, & per eos in toto orbe ſobolem ſpargens, ab oriente, & occidente ſuſcitauit ſemen, & filios, generatione nunquam interitura. Hinc habes non eſſe ſterilem obedientiam, ſed multitudine filiorum exultantem, etiamſi mortem afferat: cui enim obedimus, dominus eſt vitæ, & mortis. idem cogita in præſcindendis affectibus, & mortificatione Chriſti iugiter in nobis circumferenda: ſi occumbas, ſi obediens occideris, ſi vitia, & concupiſcẽtias crucifixeris, immo ſi ſepelieris; non triſtem, non ſterilem, non orbatam vitam ducendam tibi exiſtimes: non deerit, quæ te lætificet proles &c. *Et voluntas domini &c.* illa nimirum, de qua in conuerſione Samaritanorum dicebat; Meus cibus eſt, vt faciam voluntatem eius, qui miſit me, vt perficiam opus eius. reductio ergo hominum ad Deum, & progreſſus ſalutis vſque ad vltimum terræ, erat voluntas domini, ſeu beneplacitum domini. Eadem autẽ voce, qua ſuprà vſus eſt, cùm dixit; Dominus voluit contundere eum, nunc vtitur חפץ. hac ſiquidem ratione placuit Deo eum contundere, vt ad Deum, qui perierant, reuocarentur. vtrunque hoc beneplacitum, deſiderium, & intimi affectus ſtudium in Deo noſtro ſemper nos agnoſcere ac recolere neceſſe eſt: videlicet, quòd vt hoc, veluti ſummum, ingens, difficile, & arduũ negotium, quod ſummopere Deus exoptabat nempe reductionis hominum ad ſe, proficeret, progreſſus faceret, feliceq́; exitũ conſequeretur. libuit ipſi Deo, vt filius dilectionis ſuæ piaculum fieret. Hoc certè inſinuabãt illæ redemptoris voces; Sic Deus dilexit mundum, vt vnigenitum filiũ ſuum daret. his accedit, quòd hoc patris beneplacitum, ita animo Chriſti inſederat, vt eiſdẽ verbis, & eandem animi indignationẽ ſignificantibus, quibus diabo-

lum à ſe repulit,vt ab eo adoraretur poſtulantem,Petrum, ne crucem pati vellet, & pro hominibus piaculum ne fieret ſuadentem, redargueri:,ac repreſſerit.O deū hominis amātiſſimum.voluntas, inquit,domini id , quod ille toto bonitatis affectu ambit , & perfici peroptat, hominum videlicet ſanctificatio,in manu,& per ipſum Chriſtum , & eius virtutem proſperè procedet , augmentum capiet:neq; erit vlla poteſtas,quæ progreſſum euangelii poſſit impedire,ſi Dei filius piaculū fiat.hoc itaque,ô homo, affectat Deus tuus;ad hoc aſpirat;hoc in votis habet,vt occidatur filius eius,modò à morte tu ſeruus eripiaris.Si mortuus,inquit,promouebit ſalutis humanæ negotium, moriatur.Hæc ſunt decreta,hæc vota Dei noſtri,& hoc filii præmium , multos ſecum fratres in gloriam adducere.Audi ergo quid ſequatur.

11 *Pro eo, quòd laborauit anima eius* , vel poſt laborem:vtrunq; enim ſolet Hebræis ſignificare illud mem . עמל autem eſt & verbum, & nomen, diuerſis punctis; eumque laborem notat,qui cum moleſtia,& defatigatione fit , qualis ille eſt, qui homini propter peccatum iniunctus fuit, quando ei dictum eſt ; In ſudore vultus tui veſceris pane tuo . ad quem locum feſtiuè ſanè videtur alludere dominus . Videbit , inquit , ſaturabitur : poſt labores ſequitur quies,vt poſt tēpeſtatem tranquillitas:videbit, ſaturabitur , id eſt, videns ſaturabitur, videbit fructum ſui laboris , illoque ſaturabitur. ita enim abſolutè vtuntur interdum verbo videndi Hebræi: voluptatemque notat , & gaudium quando de re læta dicitur, vt infrà 60. Tu ne videbis , & afflues. ſic hoc loco , Vbi viderit ſemen longæuum , ſaturabitur,id eſt,plenè ſibi ſatisfactum putabit: hoc vno ſui laboris præmio affatim contentus erit . vidiſti enim ſuprà ex Ioanne hunc eſſe cibum filij Dei , & has eſſe ipſius delicias,quem imitatus ipſe diſcipulus,dicebat; Maius hic non habeo gaudium,quàm ,vt videā filios meos in veritate ambulare:& Paulus gaudium,& coronam ſuam eos vocabat : de ipſo verò redemptore in euangelio legimus, ꝙ cùm initia tantùm huiuſmodi ſucceſſus vidiſſet , & primos euangelij progreſſus conſideraſſet , renuntiantibus diſcipulis mirabilia , quæ egiſſent; & dęmonia ſibi ſubiecta &c. ex illis initis rem totā animo verſans, exultauerit in ſpiritu ſancto, & gratias patri egerit.Quid cùm vidiſſet orbē vniuerſum Deo ſubiectū? vidit, & ſaturatus eſt. Hęc ſunt viſcera Dei noſtri , vt tunc benè habere dicatur, cùm res noſtræ benè habent: tunc comedat , tunc quieſcat , tunc deliciis affluat . neque eſt obſequium,aut munus, quod ſic eum deuinciat , & animum eius nobis placabiliorem reddat,quàm multos timore ipſius imbuere.

Quid

Quidnam aliud Deus in Abrahamo recolebat, vt ei nihil ſe poſſe denegare fateretur, quàm quòd docturus eſſet filios ſuos, & poſteritatem ſuam poſt ſe, vt Deum timerent, ac colerent? ita dominus noſter Dei filius hoc potiſſimùm cibo veſcitur: quod ſequentia adhuc declarant. *In ſcientia ſua &c.* id eſt, per ſuam ſcientiam, atque doctrinam ipſe iuſtus iuſtificabit quamplurimos, non quòd ſola doctrina iuſtificentur, ſed quòd generetur fides per auditum. Iuſtificare ergo per doctrinam, eſt verbo viam ad ſalutem, & iuſtitiam aperire: nam ſi de homine quopiam etiam hodie dicimus, quòd prædicatione verbi, & exẽplo populos ſanctificet; multò verius de filio Dei dici poterit, quòd iuſtificauerit per doctrinam ſuam plurimos: quia eos, qui per verbum ad deteſtationem prioris vitæ, & fidem, atque amorẽ Dei trahebantur, ipſe iuſtificabat, atq; hodie etiam iuſtificat. ipſe enim eſt, qui baptizat ſpiritu ſancto, & igni: ipſe eſt, qui aufert iniquitates noſtras, id quod mox ſequitur, *Et iniquitates eorum portabit.* quo in loco etiamſi ſit verbum סבל, quod propriè portare, ſeu geſtare notat: puto tamen eodem modo accipiendum eſſe, quo ex Matthæo ſuprà verſ. 4. accepimus, id eſt, exportare, auferre, quaſi exponat, quid ſit iuſtificari. niſi malis dicere iuxta legis phraſim, Portare iniquitates eſſe, puniri pro iniquitatibus. poſſumus etiam vertere, cognitione ſui iuſtificabit iuſtus ſeruus meus. eſt enim quoddam cognoſcere Deum, ſeu Chriſtum in ſcripturis, quod non eſt ſine iis omnibus, quę catholica doctrina ad iuſtificationẽ dicit neceſſaria. Eſt inquã, quædam cognitio, quam affectiuã vocant Scholaſtici: quæ nõ minus habet amoris, quàm fidei, quæ vera, & integra eſt ſapientia. Ceterùm cùm in hebr. ſit iuſtus iuſtificabit, vulgatus nomen iuſti, neſcio, cur omiſerit, & pronomen appoſuerit, certè ad hunc locũ alluſiſſe videtur Paulus, cùm ad Romanos ait, vt ſit ipſe iuſtus & iuſtificans &c. huc quoq; facit, quod Ioannes 1. epiſt. 2 ait; Si ſcitis, quoniam iuſtus eſt; ſcitote, quoniam & omnis, qui facit iuſtitiam, ex ipſo natus eſt.

Iccirco diſpertiam &c. perſeuerat in enarrando præmio paſſionis 12
Chriſti. Diſpertiam ei plurimos: hebr. in plurimis, id eſt, inter plurimos, dabo illi, vt inter multos accipiat ſortem, & multos ſecum deferat, vt ſit ipſe primogenitus in multis fratribus. Poſſumus & רבים pro magnis accipere, vt non ſit multitudinis, ſed magnitudinis, vt interdum Hebræi vſurpant, vt Ierem. 14. Magni regis, id eſt magnates: & Iob 19. magni eius &c. quo in ſenſu eò libentius accipio, quòd nomen fortium, ſeu robuſtorum ſequitur, cum quo ſolet coniungi nomen גדול, id eſt, magnus Deut. 4.

Expellat gentes magnas, & robuſtas ſupra te &c. ſenſus ergo hic eſſe poterit: Diſpertiam ei, ſeu dabo ei, vt diſpertiat cum magnatibus: faciam, vt diuidat magnatibus, & ſingulis det gratiarum diuiſiones: alios faciat Apoſtolos, alios euangeliſtas, alios prophetas, alios paſtores, & doctores &c. neque dubito, quin ad hunc locum alluſerit Apoſtolus, quando hæc dicebat, *Et fortium diuidet. &c.* hebr. & cum robuſtis diſpertiet ſpolium. Ne quis hác gratiarum diuiſionem patri, & non filio adſcriberet, eò quòd dixiſſet, Diſpertiam ei, loco eius eodem verbo יחלק vſus, ait; Diſpertiet ſpolium: quæ enim operatur pater, filius etiā operatur. Quos dixit magnos, hîc dicit robuſtos: & quibus diuiſit dona cæleſtia, eiſdem diuidit ſpolia. nam illis diuiſit prouincias, quas ſpoliarent domino: & hic eſt Galliarum, ille Hiſpaniarum, alter Indiæ, alter Aethiopiæ Apoſtolus &c. vnde Paulus; Non in immenſum gloriamur, ſed ſecundum menſuram regulę, qua menſus eſt nobis Deus, menſuram pertingendi vſque ad vos: & iterū; non in immenſum gloriantes in alienis laboribus, ſpem autem habentes creſcentis fidei veſtræ in vobis magnificari, ſecundum regulam noſtram, in abundantia. Sed vnde ei hoc datum eſt? vnde & quòd diuideret dona, & totum eis orbem ſpoliandum tradiderit? vnde hæc virtus, & poteſtas, & diuitiæ? certè poſt paſſionem ſuam dicebat diſcipulis; Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo, & in terra: accipite ſpiritum ſanctum &c. Hic quoque obedientiam, & mortem voluntariam audis. *Eò quòd tradidit in mortem animam ſuam &c.* hæc eſt illa exaltatio, quam Paul. quoque humilitati paſſionis adſcribit. Pro tradiderit, eſt verbum ערה, id eſt, denudauit: Hebræis autem quæ euacuantur, denudari dicuntur. quare verbo effundendi interdum verti poteſt, quādo videlicet de aqua dicitur. Geneſ. 24. Effudit cadum ſuum in canale. ita de anima dici poteſt. euacuauit animam morti, vel in mortem, id eſt, animam poſuit: vitam profudit, morti effudit animam, vt illa obtineret: ipſe vita deſtitueretur. vel retenta propria ſignificatione: pro eo, quòd denudauit morti animam ſuā: ſicut dicunt Latini; Pectus gladio nudauit, id eſt, libenter ſe diſcrimini obiecit, & morti nequaquam reſtitit. neque hoc ſolùm, ſed etiam quòd, *Cum ſceleratis reputatus eſt.* hoc certè conſummatiſſimę fuit virtutis inauditum exemplum, vt iuſtus, & iuſtificans occîdi vt impius, & annumerari ſceleratis, non modò non recuſarit, ſed etiam voluerit. hinc ergo factum, & pro his meritis ei cōceſſa eſt vniuerſorum poteſtas, & vt ſpiritus ſancti dona ſuis ducibus diuideret, & eis vniuerſum orbē ſubiiceret, ſicut ipſi canunt; Omnes gētes plaudite &c. ſubiecit populos nobis,

&

& gentes ſub pedibus noſtris. *Reputatus*: hebr. נמנה annumeratus cum tranſgreſſoribus. licet enim verbum propriè ſpeciem illam arithmeticam deſignet, quam vocant Additionem, & in ſummam reductionem: quia tamen, qui ſummam colligit annumerat, pro annumerare interdū ſumitur: & Euangeliſtæ quidē Matth. 15. & Luc. 22. ἐλογίσθη, id eſt, deputatus eſt, verterunt. *Et ipſe peccatum &c.* licet cum tranſgreſſoribus ſit annumeratus, vel cum ipſis ab aliis ſubtractus, tanquam iuſtis, ne eius conſortio contaminarentur, tantum abeſt, vt is tranſgreſſor fuerit, vt morte ſua, & hac ipſa ſubtractione, multorum ſcelera abſtulerit, deleuerit, nempe eorum, qui illi adhæſerunt; & pro ipſis tranſgreſſoribus, qui reuera tranſgreſſores erant, & ſummam, & inauditam tranſgreſſionem in hac ipſius morte perpetrabant, ipſe damnatus oraret; vel (vt in hebr. eſt) obuiam iret: id enim interdum notat verbum פגע, de quo ſuprà verſ. 6. non nihil diximus. ſic accipitur Geneſ. 23. Occurrite pro me in Ephron, id eſt, intercedite: & Ruth. 1. & infrà 59. poſſunt hæc autem per præteritum imperfectum non malè reddi: Ipſe verò multorum peccatum leuabat, & pro tranſgreſſoribus orabat; Pater ignoſce illis, quia neſciunt quid faciunt.

CAPVT QVINQVAGESIMVMQVARTVM.

Noua.		Vetus.
OVA ſterilis [quæ] non paris: perſona ouatione, & hinni, quæ non parturis: quia plures filij deſolatæ quàm filij maritatæ, dixit Iehoua.	1	*LAVDA ſterilis, quæ non paris: decanta laudem, & hinni, quæ non parturiebas: quoniam multi filij deſertæ magis, quàm eius, quæ habebat virum, dicit dominus.*
Dilata locum tentorij tui, & alas habitaculorum tuorum extende, ne cogitabunda cuncteris: longos fac funes tuos, & clauos tuos confirma.	2	*Dilata locum tentorij tui, et pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas. longos fac funiculos tuos, et clauos tuos conſolida.*
Quia ad dexteram, & ad ſiniſtram erumpes, & ſemen tuum gentes hereditate poſſidebit, & ciuitates deſolatas inhabitabunt.	3	*Ad dexteram enim, & ad leuam penetrabis: et ſemen tuū gentes hereditabit, & ciuitates deſertas inhabitabit.*
Ne timeas, quia non pudefies, neq; ignominia afficieris: quia non abſconderis præ pudore: quia pudoris adoleſcētiæ tuæ obliuiſceris, & opprobrij viduitatis tuæ nō recordaberis amplius.	4	*Noli timere, quia non confunderis: neq; erubeſces: non enim te pudebit, quia confuſionis adoleſcentiæ tuæ obliuiſceris, & opprobrij viduitatis tuæ non recordaberis amplius.*

Noua.

Quia maritus tuus[erit,]qui fecit te,Iehoua tcebaoth nomen eius: et redemptor tuus ſanctus Iſraelis,Deus vniuerſæ terræ vocabitur.

Quia,veluti mulierẽ derelictam, & contriſtatam ſpiritu vocauit te Ie*houa,& mulierem iuuentutis,quando reiicitur, dixit* Deus *tuus.*

In momento modico deſerui te,& in commiſerationibus magnis congregabo te.

In momento iræ abſcondi faciem meam ſubito abs te: & miſericordia æternitatis miſerabor te:dixit redemptor tuus Iehoua.

Quoniam aquæ Noe hoc mihi[de] quibus iuraui, quòd non tranſirent aquæ Noe *vltrà ſupra terram: ſic iuraui,quòd non efferueſcam ſuper te, neque increpabo te.*

Quia montes diſcedent, & colles amouebuntur: & miſericordia mea à te non diſcedet; & fœdus pacis meæ non amouebitur,dixit miſerator tuus Iehoua.

Ope deſtituta,tempeſtate obruta; conſolatione carens. Ecce ego ſterno in ſtibio lapides tuos, & fundo te in ſapphiris:

Et ponam gagatem feneſtras tuas, & portas tuas in lapides cryſtalli, & totum terminum tuum in lapides deſiderabiles:

Et omnes filios tuos doctos ab Iehoua: & multiplicabitur pax filiorum tuorum.

In iuſtitia firmaberis: procul aberis à fraude, quia non timebis; & à proſtratione, quia non appropinquabit ad te.

Ecce

Vetus.

5 ***Quia dominabitur tui, qui fecit te, dominus exercituum nomen eius: & redemptor tuus ſanctus Iſrael, Deus omnis terræ vocabitur.***

6 ***Quia, vt mulierem derelictam, et mærentẽ ſpiritu vocauit te dominus, et vxorem ab adoleſcentia abiectam, dixit Deus tuus.***

7 ***Ad punctum in modico dereliqui te, & in miſerationibus magnis congregabo te.***

8 ***In momento indignationis abſcondi faciem meam parumper abs te, & in miſericordia ſempiterna miſertus ſum tui: dixit redẽptor tuus dominus.***

9 ***Sicut in diebus Noe iſtud mihi eſt, cui iuraui, ne inducerem aquas Noe vltrà ſupra terram: ſic iuraui, vt non iraſcar tibi, & non increpem te.***

10 ***Montes enim commouebuntur, & colles contremiſcent: miſericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur, dixit miſerator tuus dominus.***

11 ***Paupercula, tempeſtate conuulſa, abſq; vlla conſolatione. Ecce ego ſternam per ordinem lapides tuos, et fundabo te ſapphiris:***

12 ***Et ponam iaſpidem propugnacula tua, et portas tuas in lapides ſculptos, & omnes terminos tuos in lapides deſiderabiles:***

13 ***Vniuerſos filios tuos doctos à domino, & multitudinem pacis filiis tuis.***

14 ***Et in iuſtitia fundaberis: recede procul à calumnia, quia non timebis; & à pauore, quia non appropinquabit tibi.***

Ecce

	Noua.	Vetus.
15	*Ecce, qui contrahendo contrahit, defecit, vt non ſit mecum: qui contraxerit tecum, iuxta te cadet.*	*Ecce accola veniet, qui non erat mecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi.*
16	*Ecce, ego creaui fabrum ſufflantem in igne carbonem, & educentem inſtrumentum ad opus ſuum; & ego creaui perditorem ad diſſoluendum.*	*Ecce, ego creaui fabrum ſufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus ſuum: & ego creaui interfectorem ad diſperdendum.*
17	*Omne vas, quod formatum eſt contra te, non proficiet: & omnem linguam, quæ ſtabit tecum ad iudicium, condemnabis. Hæc [eſt] hereditas ſeruorum Iehoua, & iuſtitia eorum, qui mecum ſunt, fidelis ſermo Iehoua.*	*Omne vas, quod fictum eſt contra te, non dirigetur: & omnem linguam reſiſtentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc eſt hereditas ſeruorum domini, & iuſtitia eorũ apud me, dicit dominus.*

CVM fructus paſſionis domini commemoraſſet, & inter eos 1
multiplicationem ſobolis, & multitudinem iuſtificãdorum, ac reducẽdorum ad verã Dei cognitionem prædixiſſet, id iam ſpiritu præuidens, non potuit ſe continere, quin tot filiorũ matri congratularetur, & ad decantandas Deo gratiarũ actiones non inuitaret. quæ ſit autẽ hæc ſterilis, exponit Paulus ad Galat. 4. quòd ſit cœleſtis Ieruſalem mater noſtra, non patriam illam, aut quæ in cælis iam agit eccleſiam, ſed nouam illam nuptam, & nouam eccleſiam, & ciuitatem, quam alius vidit de cælo deſcendentem: in qua omnia ſunt cæleſtia, muri, domus, ciues, ritus, leges, mores, ſicut rex ipſe cæleſtis eſt, qui de cælo deſcendit, & regnum cæli in terra fundauit, & ex terra & cælo vnum regnũ effecit. Hæc deſignata fuit per Saram, quæ genuit Iſaac promiſſionis filium, & per Ieruſalem, quæ ſublimis erat, & in terra promiſſionis ſita. ſynagoga autem Agar ancillæ, & monti Sina comparatur. quòd filios gignat in ſeruitutem, & extra hereditatem domini ſit. in qua ſunt filij ſecundum carnem, & non promiſſionis. Conſtitit autem primùm eccleſia hæc ex paucis domini diſcipulis, quibus noua pactio ſancita eſt pro omnibus, qui per eos credituri erant in Chriſtum. hæc ſub tẽpus illud paſſionis domini fuit ſterilis, abiecta, &, vt Hebræi loquũtur, afflata propter timores, inopiam, odia, & perſecutiones, quas ob nomen Ieſu patiebatur: puſillus planè grex, & nullius æſtimationis, ſpiritaliter autem deſerta, & ſterilis fuit toto illo ante Chriſtum tempore, quãdo ſoli Iudæi erant Dei populus. huius iam felicitatem audi. *Lauda.* verbum, vt iam dixi, notat exclamationem ex lætitia: quod Latinis olim erat ouare: licet

poſtea obſoleuerit; nomen tamen ouationis,& participium,ouās, retinuere. *Que non paris*: hebr. futurum, non paries: ſed pro præſenti capitur: quæ non ſoles,vel nō conſueuiſti parere, quemadmodum Sara,quam deſpiciebat Agar fecunda. *Que non partebas:* חלה quę non doluiſti, vel doles, id eſt, quæ dolores parturientis, non experiris. dicunt enim Hebręi, ſicut nos Hiſpani,habere dolores pro parturire. etſi verò dolores experiri, triſte eſt,malunt fęminæ vt matres fiant,illos dolores perpeti, quàm ſteriles permanere. quare, vt rem triſtem, propheta commemorat, non habere dolores. Memineris verò,eccleſiam illam ſponſam Chriſti vſque ad diem Pentecoſtes neminem peperiſſe: hanc tamen,quaſi inſtaret tempus,quo non iam ſterilis dicenda,ſed mater filiorū lęta futura erat, hinnire pręcipit Hebr. צהל equorum, & taurorum eſt: hi Latinis mugiunt interdum ex laſciuia, & petulantia: illi hinniunt.transfertur aptiſſimè ad eam, quæ iam iam mater eſſet futura.inſtante enim hoc tempore animalia illa mugiunt,hinniūt. &c.*deſerta*. iam ſuprà non vno loco de verbo שמם dixi.interpretes, adeoque & Paulus verbis deſolandi,deſerendi,deuaſtandi reddere ſolent. Erat autem grex ille, mater illa noſtra initio ſub tempus dominicæ paſſionis oſtentui ac deriſui; & occultabant ſe propter metum Iudęorum. poſtquam verò ſpiritu de cęlis donati ſunt, vt gignere per euangelium alios poſſent,plures habuit filios. pertinent quoque hęc ad eccleſiam gentium, ex qua pauciſſimi ab eo tempore, quo Iſraelem elegit Deus, Deo nati ſunt. *Quàm eius, que habebat virum*. ſynagoga enim videbatur Deum pro marito habere, & infinitos quotidie generabat.ſed cùm Deum impietate ſua à ſe expelleret, licet ſe Dei cultricem gloriaretur, erant carnei tantùm filij,ſeu,vt ſuprà dixi cap.49.verſ.21.molę quędam, & informes imperfectique fœtus: cùm ergo non eſſent filij Dei, non dicendi erant filij: nam erant in ſeruitutem generati,ſerui peccati, & filij diaboli,vt apud Ioannem eis dicebat dominus. Si autē qui gignebantur, diaboli & peccati erant filij,cum eis igitur rem habebat eorum mater.verùm cùm in euangelio iuſti appellentur interdum,qui ſe iuſtos putabant,licet à iuſtitia valde alieni eſſent,ſic maritatam ſynagogam potuit propheta appellare,& virum habentem,quę ſe Deo maritatam credebat,ob exteriorem illum cultum, cùm tamē eſſet ſynagoga Satanę.eſt namq; hìc ſermo de ſynagoga,vt opponitur eccleſię Chriſti: ad quam non pertinebant, niſi qui erāt ſectatores fidei patris noſtri Abrahę: ad illam verò omnes Iſraelitę,qui ſecundum carnem Iſraelitę tantùm erant. quo etiam modo Paulus eo capite ad Galatas accipit:immo etiāſi de eccleſia

Iudęo-

Iudæorum intelligas,quæ legitimum maritum Deũ habuit,& plu
rimos Deo genuit filios; verum tamen eſt eccleſiã gentium poſt
Chriſtũ multò plures genuiſſe,quàm olim genuerit ſynagoga:in-
ſuper & quæ erat ſterilis, peperit plurimos;& quæ habebat filios,
infirmata eſt,vt Anna cecinerat,nõ tam de ſe,& æmula ſua,quàm
de duabus eccleſiis : ad cuius verba puto eſſe hîc alluſionem .
Dicit dominus. valde lætum nuntium ab ore Dei ſe accepiſſe pro-
pheta affirmat,quo ſuo more dictis ſuis fidem ampliorem aſtruat.

Dilata. &c. ſi plurimos habitura es filios, neceſſe erit locũ eis ad 2
habitandum præparare. hæc igitur omnia , quæ hoc verſu dicun-
tur,huc faciunt, vt ſignificent non poſſe eccleſiam Chriſti vno lo-
co,vna ciuitate,aut vna prouincia contineri:quemadmodũ hacte-
nus eccleſia Iudæorũ ſe continuerat. Deinde inſinuat his ſimilitu-
dinibus propheta, quòd filij eccleſiæ non habituri eſſent hîc ciui-
tatem permanentẽ,ſed peregrinos, & aduenas eos ſemper futuros,
veluti qui ſub tentoriis vitam degunt,quę ſtatis tẽporibus in alias
ſedes transferũt. *Pelles.* nomen ſignificat alã, ſeu partẽ: multę autẽ
ſimul laqueolis conſociatę integrũ tentorium conficiebãt. Taber-
nacula quidẽ inferiora erãt ex ſerico;ſuperiora verò ex pellibus ad
arcendã aëris iniuriã. qui vſus fuiſſe videtur illis, qui in tentoriis
degebãt:ideo hîc pelles vertit vulgatus. Exod. autẽ. 36. Saga dixit
ex pilis caprarũ. Canticorum verò 1. & Abakuk 3. pelles, vt hoc
loco. & quidẽ 2. Sam. 7. integrũ tentorium, per extenuationẽ nu-
mero ſingulari alam dixit Vrias : Arca Dei habitat intra alã &c.
vulgatus in medio pelliũ. *Ne parcas* , חשב verbi varius vſus eſt He-
bręis. ꝓpria eius ſignificatio eſt cogitare:neq; hoc loco,aliter ver
tẽdum eſt: ſed in eo modo ſignificandi accipiendũ, quo nos Luſi-
tani cunctantibus, & morã propter rei nouitatẽ deliberando tra-
hẽtibus dicere ſolemus,ne modocogites,id eſt,ne animo fluctues,
neq; variis cogitationibus locũ prębeas , ſicut dominus in euan-
gelio,Quid turbamini,& cogitationes aſcendunt in corda veſtra?
quare per circumloquium,reddidi,ne cogitabunda cuncteris.

Penetrabis. verbum propriè rumpere, ſeu rumpi notat: dicitur- 3
que de exercitu,rupit hoſtes. 2. Sam. 5. de muris. Neh. 4. in bo-
num dicitur. 1. Paral. 4. de propagatione: de rumore etiam 2. Paral.
31. Cùm erupiſſet hoc verbum,id eſt,dimanaſſet hîc rumor. vide-
tur enim ſecretum pectoribus cõcludi &c. hîc ergo dicitur de ex-
truſione,propagatione,non tam violenta , quàm quę pręter ſpem
fit,erumpendi verbo non malè reddetur: aut certè penetrãdi cum
vulgato: eſtque expoſitio eius , quod dixerat, de extendendo ten-
torio. *Gentes hereditabit* : id eſt,velut in hereditatem accipiet,quaſi
ſtabilem

ſtabilem,& tutam poſſeſſionẽ . alluſio eſt ad illud Geneſ. Poſſidebit ſemen tuum portas inimicorum tuorum. *Ciuitates deſertas*. hebraiſmus afflatas dicit, id eſt, abominabiles ob impietatem, & infamiam tyrannorum:quales erant gentium plurimæ, Babylon, Niniue &c.quæ Apoſtolorũ prædicatione ad meliorem frugẽ conuerſæ ſunt,& pietatem fidei coluerunt. Scythæ enim, & extremi Indiæ populi,& recens luſtratus orbis, noſtris etiam temporibus verbo fidei ceſſerunt,& apud eos eſt videre apoſtolicum ſemen,& Chriſti eccleſiam,quam dominus quotidie dignetur augere.

4 *Noli timere &c.* hebr. ne timeas. ſolet vulgatus, neſcio qua ratione, ſemper addere verbum, noli: vſurpantque Hebræi ſæpe hanc loquendi formam,pro,bono animo eſto. *Non enim te pudebit.* חפר propriè eſt fodere: de quo ſuprà cap. I. trina iſta negatione ſecuritatem promittit, quòd nullo pudoris genere laborabit eccleſia ex gentibus. verùm quia quiſpiam poterat obiicere vetera peccata,& idololatriam, præoccupans addit, *Quia confuſionis adoleſcentiæ &c.* adoleſcentiam vocat hebr. עלומים, id eſt, abſconſiones. vocat autem hic adoleſcentiam, primam illam ætatem eccleſiæ, quando electo Abrahamo, & poſteritati eius aliæ omnes gentes dæmoniorum poteſtati permiſſæ ſunt ob infinita eorum ſcelera. confuſionem verò,ſeu pudorem illius ætatis vocat ſtudia,& mores,quos tum ſectabantur: viuente enim adhuc Noe poſteri eius à Deo receſſerunt: neque parum inſignes erant peccatores illi, è quibus Abraham eductus eſt: qui tamẽ adhuc quinquaginta Noe annos vidit. huius verò pudoris dicit eccleſiam memoriam nõ habituram, quaſi eſſet præſenti felicitate,& honore delenda. nam vbi abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia, vt magis diligamus fæneratorem illum,qui nobis debitum quingentorum denariorũ gratis remiſit, q̃ illi quibus tantũ quinquaginta donauit. Adde nihil minus ob ea ſcelera gentes cõſecutas fuiſſe,quàm ſi iuſtitiam coluiſſent: factus eſt enim eis Chriſtus fons in ablutionem veterum delictorum,& in lucem, quæ tenebras fugauit: non minus autẽ lucet hodie ſol, quàm ſi nunquam nox præceſſiſſet, neq; minus fulget mens Chriſti gratia,aut minus eſt animus candidus, poſtquam per Chriſtum eſt ablutus, q̃ ſi nunquam ſeſe ſordibus inquinaſſet. de his loquor, qui totos ſeſe Chriſto dediderunt. Illud ſaltem veriſſimũ eſt nihil minus gẽtium eccleſiam per Dei filium conſecutam,quę Deũ abiecerat,neq; cognouerat,quàm Iudæorũ:in qua tantùm notus erat Deus. *Viduitatis.* nomẽ habet Hebræis à tacendo,ſeu obmuteſcẽdo.viduitatem enim ſilentium decet.Porrò eccleſia gentium vidua fuiſſe dicitur toto eo tẽpore quo ſine

Deo fuit.quæ igitur à viduis exigit mundus,hęc ab his,qui Deum derelinquunt, exigenda ſunt. ob quod gaudium apud alium prophetam interdicitur Iſraeli,quòd Deum reliquiſſet, nullos autem videas magis genio indulgere,quàm inſignes peccatores.

Dominabitur tui &c. latiſſimè patet nomen בעל Hebræis, vt & dominum, & maritum hoc loco reddere poſſimus. nec refert hoc, aut illo modo vertas. nam cùm qui fecit nos, eſt nobis pro Deo, ac domino;nos verò ſumus illius populus, tum nupſiſſe domino dicimur; & cum Paulo,deſponſati Chriſto.Dixerat ſuperiori verſu auferendum opprobrium viduitatis,id vides hic explicari.*Deus omnis terra &c.* tu per totum orbem diffuſa es: Deus autem verus, nēpe Iehoua tzebaoth,cui deſponſari,eſt viduitatis pudore carere, hactenus Deus Iudæorum dictus eſt:ergo Deus totius terrę dicendus erit ea ratione, qua Iudæorum hactenus dicebatur. Nunquid Iudæorum Deus tantùm? inquit Paulus,non: immo & gentiū.certè ſi de amplificanda Iudæorum repub.eſſet ſermo, cùm legant in propheta, Deum Iſraelis dicendum eſſe Deum vniuerſæ terræ; poſſunt probabili ratiocinatione carnales Iudæi ſibi blādiri, quòd per Meſſiā ſuū dominaturi ſint in toto orbe. verùm cùm de viduitate abiicienda,atque mærore,& de reducenda vxore,quam abiecerat Deus,apertè loquatur propheta,dicatq; Deum Iſraelis,dicendum vniuerſæ terrę Deū,quis adeò cæcus erit,vt nō videat de conuerſione gentiū ad vnum,eundemq; Deum,quē veri Iſraelitæ coluerunt, eſſe hæc intelligenda?id quod ſuprà manifeſtè dictū eſt; Venite,aſcendamus ad montē domini, & ad domū Dei Iacob &c. 5

6 *Mulierem derelictam &c.* rem iam,prout geſta eſt,breuibus exponit. vocauit te, vt mulierem derelictam ,id eſt, hactenus ſic ſe tecum geſſit dominus,vt ſe gerit vir cum muliere, ſeu vxore, quam repudiauit: quæ mæret, & luget, & extra domum viri manens, & opprobrium repudiationis iniquo animo ferens, ſqualida, horrida, paupercula, miſerabilem vitam ducit: hanc vir non inuiſit, eius nullam curam gerit,neque vllo dilectionis affectu erga illam tangitur.Hæc erat ſors gentium,quam eleganter deſcribit Paulus non vno tantùm loco, pręſertim ad Epheſ. 2. vbi primò mortuos delictis, & peccatis appellat. In quibus ambulaſtis, inquit,ſecundum ſæculum mundi huius,ſecundum principem poteſtatis aëris huius: & paulò pòſt,Memores eſtote, quòd aliquando vos eratis gentes in carne,qui dicebamini præputium ab ea,quæ dicitur circūciſio in carne,manu facta: qui eratis illo in tempore ſine Chriſto,alienati à cōuerſatione Iſrael,& hoſpites teſtamentorum, promiſſionis ſpē non habentes,& ſine Deo in hoc mūdo; Dicit autem vocatam

vocatam à domino,tum quia in ſcripturis, in quibus de gentibus Deus loquebatur,tanquã de muliere repudiata loquebatur,& inuiſa,quam ignoraret,cuius forma, & mores ei ſummopere diſplicerent,proindeq; Iudæos ab eis longè diuerſos eſſe vellet;tum etiam quia ad legem de libello repudij eſt alluſio:in quo ſic vocabatur à viro,& pro repudiata eo ipſo habebatur. Phraſis autẽ eſt Hebræis familiaris,vt vocare pro cenſere vſurpent: Vocabitur tibi ſemen in Iſaac,pro cenſebitur,ſeu reputabitur.Geneſ.21.& Leuit.1. Hîc recolere iuuat,quæ lex de repudiata muliere ſtatuebat, primo veluti immunda à ſacerdote duci non poterat in vxorem: deinde ſi ſic permanebat, triſtem vitam duceret,neceſſe erat: ſi autem alterum ducebat, non minus infamis reddebatur ; adeò vt ſi ab altero illo repudiaretur,aut ille alter moreretur , ad priorem ne rediret, lex prohiberet; nimirum,quia argumentum ſuæ laſciuiæ, atq; impudentiæ præbuiſſet , quæ in feminis turpiſſima eſt.quamuis autem gentiũ populus non lugeret ob repudiationem à Deo,neque ſuam ſortem agnoſceret;tamẽ cùm humanus animus abſq; Deo iucunditate omni,& lætitia vera careat, ob ſordes peccatorum lugentium nomine cenſebatur. *Ab adoleſcentia abiectam:* hebr. vxorem iuuentutis,quia faſtidio habetur. ſenſum vulgatus expreſſit.maior autem videbatur ignominia,ſi florente adhuc ætate mulier repudiabatur. porrò nõ dum tranſacti erãt triginta anni à morte Noe, quandò vocauit Deus Abraham,eumque, & ſemen eius ex omnibus gentibus elegit,viſusq; eſt vniuerſam gentium multitudinem repudiaſſe. nam quinquaginta annorum erat Abraham, quando mortuus eſt Noe: & ſeptuageſimo anno ætati ſuæ vocatus eſt ex Vr Chaldæorum.Geneſ.12.

7 *Ad punctum &c.* plurimi anni præterierant ab ea repudiatione vſque ad Chriſtum dominum : nam anno nonageſimo nono vitæ Abraham,data eſt ei circumciſio,& innouatum fœdus, qui annus iuxta probabiliorem ſupputationem erat 2047.à conſtituto mundo:at Chriſtus dominus natus videtur anno mũdi 3961.à fœdere itaque illo vſque ad Chriſtum videntur fluxiſſe anni 1923. à natiuitate autem domini vſque ad propagationem euangelij per orbem,numerare poſſumus 60. aut 70. annos. ergo bis mille annos hoc loco vocat dominus momentum modicum. nam mille anni ante oculos eius eſt, tanquam dies heſterna,quæ præteriit. *Miſerationibus magnis.* magnitudo hæc ad temporis diuturnitatem videtur referẽda,vt opponantur modico momento: æternę enim ſunt, & nunquam interituræ.quod ſequens verſus confirmat.

8 *In momento indignationis*, id eſt, ad momentum iratus, præ ira,

quæ

quæ breuiſſimo tẽpore durauit. *Abſcondi faciem &c.* abſconſio vultus Dei, ſeu velatio, ſeu auerſio faciei, in ſcripturis eſt homini omne malũ; ſicut vultus illuminatio, omne bonũ. Si enim ſole ſub hemiſphærio noſtro agente, omnia obſident tenebræ; at redeunte ſuper nos, omnia ſunt lucida (eſt enim lux mundi, ſeu mũdi oculus, per quem videt omnia tellus:) quid de Deo, qui creauit ſolem, ſentiendum erit? facit quidem indignatio operire faciem, vt ſit veluti deliquium ſolis: verùm ab interpoſitione denſitatis peccatorum noſtrorum, quæ diuidũt inter nos & Deum noſtrum, ortum habet: ipſe enim ſemper idẽ ipſe eſt, & radios emittit; non tamen ad nos penetrant, quàm diu tetrum ſpiramus, & nebulas. qua re ad fuganda, & delenda peccata deſcendit, quibus, tanquam nebula depulſis, in luce agimus. ergo, ſicut in die, honeſtè ambulemus. *In miſericordia ſempiterna.* עולם hîc pro æternitate accipio. חסד propriè eſt affectus ille pietatis, aut caritatis & beneficentiæ, quo parentes naturaliter tanguntur erga liberos, vel contrà. quare cùm de Deo dicitur, nominibus miſericordiæ, beneficentiæ, clementiæ, beneuolentiæ, & ſimilibus reddi poteſt, vt locus poſtulauerit: hîc iræ, ſeu potius excandeſcentiæ, quam notat nomen קצף, opponi videtur. benignitatem ergo, & humanitatem, ſeu clementiam notare videtur: de qua Paulus ad Tit. 2. & 3. huc fortè reſpiciens ait: Apparuit gratia Dei ſaluatoris noſtri: & rurſus; cùm apparuit benignitas, & humanitas ſaluatoris noſtri Dei nõ ex operibus iuſtitiæ, quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit &c. quare hoc quoque loco hæc verba eſſe Dei redemptoris, dicit propheta.

Sicut in diebus Noe &c. Hebrea; vt ego verti, ſic ad verbum habẽt, 9
Quia aquæ Noe hoc mihi: neque eſt, quòd quiſquam exiſtimet vulg. pro aquis dixiſſe dies, vt quidam putãt, ſed cùm ſenſum vellet reddere, doctè reddidit. quid enim eſt, Aquæ Noe hoc mihi, quàm Videor mihi eſſe in diebus Noe, quãdo aquas inundare feci ſuper terrã? perinde eſt ergo, ac ſi dicat, tẽpora hęc poſſum conferre temporibus Noe; mihi perſimiles ſunt dies iſti diebus illis: ſicut enim tum ab ira quieui, & mundo quietẽ dedi, promiſſa in ęternũ mea miſericordia, expiato iam per inundationẽ mundo; ſic Chriſti filij mei tempore quietem mundo afferam, quaſi per verum Noe. inundabit enim miſericordia mea vniuerſum orbem: & ſic tãdem expiabitur orbis. hunc arbitror eſſe germanũ ſenſum. Quod verò additur de iuramẽto dato illis diebus, vel ipſi Noe, de nõ inducendo vltrà diluuio, non eſt tã id in quo ſimilia ſunt tẽpora, quàm ſignũ eius, illud iuramẽtum pacis, & fœderis erat confirmatio: quo

confir-

confirmati ſperabant non vltrà experturos ſe diuinã iram,quinimmo fore,vt pace fruerentur.in hoc ergo ſimilitudo conſiſtit,quòd ſicut tunc remiſit iram, ita & nunc. Iuramentum autem illud erat huius remiſſionis tantùm confirmatio quare(ſicut in Hebręo eſt) tũc iurauit, ꝙ non faceret tranſire vltrà aquas Noe,id eſt,aquas ſimiles aquis Noe,quibus videlicet peccatores periere, quorũ morte expiatus eſt orbis.quaſi inſinuet propheta,aquas quidẽ,ſed longè ab illis diuerſas inducendas fore per Chriſtũ:aquas,inquã,quibus non peccatores,ſed peccata mergerẽtur.venit enim Dei filius, vt eſt apud Ioannẽ, non,vt iudicaret,id eſt,dãnaret mundum, ſed vt ſaluaretur mundus per eum.non itaq; tranſire fecit Deus aquas Noe,ſed aquas filij ſui quemadmodũ tũc aquis plena fuit terra,ita per Chriſtũ miſericordia impleretur terra Hinc facit, ꝙ aquæ baptiſmi à Petro Apoſtolo,aquis diluuij cõferũtur 1.Pet.3.tunc quidem fontes rupti dicuntur, & cataractæ cæli apertæ: ſub Chriſto autem cæli diſtillauerunt deſuper, & nubes depluerunt iuſtitiam: terra quoque aperta eſt,& germinauit ſalutẽ,vt ſuprà dictũ eſt.Dei enim filius de cælo deſcendens, in vterum virginis, factus terræ germen,qui de cęlis erat, terram fecundauit,& miſerationibus diuinis repleuit. Quid verò,ſi non hîc comparationẽ fieri intelligamus,ſed hoc tantùm ſignificetur,adimpleri in Chriſto quod Noe pollicitus eſt Deus? Nam Noe promiſit, quòd cõiectis oculis in arcũ,qui fit in nubibus, recordaretur Deus fœderis,quod cũ Noe percuſſerat: Chriſtus verò erat arcus ille, cuius reſpectus facit, ne Deus terrã perdat.patres enim per arcũ illum,Chriſtum deſignari ſenſerunt. Rationes autem ſimilitudinis apud eos videas. *Sic iuraui,vt non iraſcar &c.* id eſt, ſic nunc placatus ſum, & nequaquam vltrà mundo iraſcar propter Chriſtum.ſed cùm hęc verba ſimilitudinem explicare aliqua ex parte videantur,aliam expoſitionẽ apponam haud contemnendam: quaſi dicat, videor nunc mihi eſſe in diebus Noe,quando aquæ operuerunt terram,ego autẽ eas exſiccaui placatus mundo.ſicut autẽ tunc iuraui,quòd non inducerem vltrà aquas,quę mundũ perderẽt,ita nũc iuraui,ꝙ peccata,& ſcelera,quibus ſpiritaliter mũdus hactenus coopertus fuit, & quæ terram perdiderunt,nõ vltrà terram occupent: ſed per filiũ meum orbis reformatorem, exſiccentur huiuſmodi aquæ, & auferatur peccatũ,& deleatur iniquitas, & redeat iuſtitia ſempiterna. quod ſi fiat, non erit, cur commouear contra te, aut in te increpationes conijciam.Hinc habes, quòd ſicut aquæ Noe non vltrà operient terram,ſic neque ſcelerum inundatio, neque iterum mundus ad idololatriam relabetur.

Mon-

Montes enim &c. eodem ſenſu hæc accipienda ſunt, quo, Cæ- 10
lum, & terra tranſibunt, verba autem mea non tranſibunt, id eſt, factu facilius hoc erit, quàm illud. ergo erit miſericordia ſempiterna. nam ſi dominus decreuit, quis auertet? Si dominus iurauit, quis eum periurum reddet? nunquam ergo ab eccleſia gẽtium diſcedet Dei beneuolentia, & paternus affectus, & cum ea erit vſque ad conſummationẽ ſæculi. Cùm igitur mõtes ingentes, & immobiles rupes inſpexerimus, huius promiſſionis, & aſſeuerationis meminerimus, ne moueamur tribulationibus, & iactationibus eccleſiæ: firmior, intra nos metipſos dicentes, eſt amor, quem Deus erga eccleſiam ſuam gerit, quàm ſint iſti montes. *Fœdus pacis &c.* cum Noe iniit dominus pacis fœdus, quòd vltrà non perderet mundũ, & fœdus iuramento firmauit: Chriſti ſanguine etiam ſancitum eſt fœdus æternæ pacis cum gentium eccleſia.

Paupercula &c. non ſolùm pace fruituram eccleſiam, aut tãtùm 11
non indignationem domini experturam oſtendit, quinimmo inæſtimabiles futuras eius diuitias, & neminem futurum, qui aduerſus eam præualeat. Primò autem eam nominibus illis compellat fauoris, & beneuolentiæ gratia; quæ eas calamitates notant, quas perpeſſa hactenus fuiſſet. *Inopem*: & cui nemo fuit auxilio: neque miſeræ laboranti, aut opem imploranti reſponderat, primò nominat. nam quotquot præteribãt, etiamſi videbant hominem, qui incidit in latrones, vulneribus confoſſum, nullo pietatis affectu tangebuntur, vt eſt in euangelio: ſed neque, ſi voluiſſent, poſſent ſubuenire, pręter illum Samaritanum &c. Secundò quia omnium iniuriis erat expoſita, & poteſtati tyrannorum tradita, ac eorum affectibus, qui ſi non coerceantur, incredibiles tempeſtates concitant, derelicta. *Tempeſtate obrutam.* appellat, סערה, id eſt, deiectã, ſeu deturbatã horribiliter. eſt enim in hophal. Tertiò abſque conſolatione, ſeu cõſolatione deſtitutam: cùm enim in extrema ageret miſeria, non erat, qui vel verbo eam conſolaretur, aut animum aliqua ſpe erigeret melioris fortunæ: carebant prophetis: alieni erant à fœdere: & promiſſionũ erant ignari. Sed iam videamus diuitias diuinæ commiſerationis. *Ecce ego &c.* præter vllam ſpem, & rebus planè deſperatis adeſſe ſolius Dei eſt, nõ conſolabor modò, non ſolùm erigã, & ſubueniam; ſed extremã miſeriam ſumma felicitate cõmutabo. *Per ordinem.* פוך Hebræis eſt quod Latinis fucus, conſentiente omnino voce. & quantũ cõiicere poſſum, primò Latinis ſignificauit medicamen illud tãtùm, quo oculi decorãtur, ex ſtibio, (hoc inter mineralia cõputatur, & oculis cõfert) deinde abuſiuè omnia alia feminis nota, quibus facies illita, & immutata

Zz deco-

decoratur. denique de vniuerſis coloribus, quibus priſtinus color obtegitur, aut immutatur, dici cœpit. propria ergo ſignificatione ſubnigrum colorem notat, ab ipſo metallo, quod ſtibium appellatur, ex quo pauimenta, aut lapides pauimentis aptos nigri coloris confici poſſe ipſius naturam conſiderantibus veriſimile videbitur. probantur enim paſſim pauimenta ex nigris lapidibus, candidis, præſertim marmoribus immiſtis. Quare fictioni Rabinorum adſcribendum duco, פוך eſſe lapidem, quem carbunculum vocant, & perperam eos locum 1. Paral. 19. vertere: vbi Dauid ſe preparaſſe dicit aurum, & argentum, & ligna, & lapides פוך & רקמה, id eſt, varij coloris: vbi doctiſſimè vulgatus vertit, quaſi ſtibinos. licet enim dicamus ex fuco, ſeu ſtibio non poſſe pauimenta confici, nigerrimos tamen lapides, quos nos marmor nigrum vocamus, dici figuratè lapides ſtibinos, non erit abſurdum affirmare. quare vulgatus, quaſi ſtibinos dixit: & hoc in loco dicit omnes præter ſeptuaginta, in ſtibio, vertiſſe. ergo פוך primò foſſile illud, quod Græcis στίμμι, Latinis ſtibium appellatur, ſignificat, (de quo vide Dioſcoridem lib. 5. cap. 59. & commentarium Matthioli) deinde ipſum colorem ſubnigrum, qui ex pulueribus metalli conficitur, vt 1. Reg. 9. & Ierem. 4. hoc itaque loco accipiendum puto, ſicut in eo loco 1. Paral. 19. & vertendum, Ecce ſterno lapides tuos in ſtibio, ſeu cum ſtibio: ex ſtibinis lapidibus conficio pauimenta tua. *Et fundo te in Sapphiris*: id eſt, pono ſapphiros lapides fundamenti tui. poſſumus vtroſque lapides, & vtrunque verbum ad fundamēta referre, & vtrunque ad pauimenta, quod magis probo. nam fundamentum etiam dicitur, quod eſt in ſuperficie terræ. De lapide autem Sapphiro, quem vulgo quoque Caphira vocamus, vide Dioſcoridem lib. 5. cap. 14. eſt colore cyaneo perquam tranſlucido: & Plinius quidem dicit eum punctis aureis collucere, quod in nullo ſapphiro dicit Matthiolus ſe vidiſſe; putatque, aut quos ſapphiros dicimus, non eſſe ſapphiros, aut Plinium erraſſe, quòd fortaſſe cæruleum lapidem, quem Mauritani Azulum vocant, pro ſapphiro acceperit: nam nullus præter hunc lapis ſcintillis aureis emicat inter gemmas. Loquitur autem de eccleſia, vt ex ſequenti verſu etiam apparet, quaſi de regia quapiam, aut etiam ciuitate: cuius vel pauimenta, quæ pedibus teruntur, ſint viſui gratiſſima. quare illius incolas adeò opulentos fore, vt lapides, qui in annulis geri ſolent à regibus, ſub pedibus habeant, & conculcēt. Certè aut hæc ſignificant dona cæleſtia, etiam infimę ſortis hominibus danda, vt ditiores ſint, quàm olim fuerint reges, & prophetæ: nunquam enim retrò actis ſæculis tanta liberalitate ſpiritus ſancti dona ho-

na hominibus conceſſa ſunt, quàm Chriſti tempore. illa fuit verè aurea ætas, quando ad impoſitionē manuum diſcipulorum Chriſti, ſpiritus ſanctus viſibiliter conferebatur: & nulla erat eccleſia Chriſti, in qua non eſſent prophetæ, doctores habentes dona linguarum,& ſanitatum conferendarum gratiam,& ſimiles diuitias, quas Corinthiis conceſſas gaudebat Paulus. aut certè ſignificant ſeruos Chriſti, & miniſtros euangelicos pretioſa quæque mundi pedibus conculcaturos.

Iaſpidem. Græcam editionem dicit ſe Hieronymus ſecutum, 12
cùm כדכד iaſpidem vertit. ego, conſentiente voce, gagatem dixi: nam ſymbolicæ litteræ ſunt c & g, d & f:& nunc quidem in hebr. duplici daleth vox legitur cadcod: at in commentariis Hieronymi carcod legitur. neque eſt mendum. nam dicitur Symmachū vertiſſe *καρχηδόνος*. neſcio, an calcedonē voluerit ſignificari. Ceterùm de gagate vide Dioſcoridem lib.5.cap.103. eſt niger,& ſqualidus, cruſtoſus,& perquam leuis. Galenus lib.9. de ſimplicium medicamētorum facultatibus, dicit ſe complures ex Cœleſyria aſportaſſe cruſtaceos lapides nigros,& qui in igni admoti paruam flammam ederent; neque ſe vidiſſe in Lycia eum fluuium, qui Gagas dicatur; vnde lapidi nomen inditum dixiſſet Dioſcorides. Scatet hoc vniuerſa Flandria,& plurima alia loca. ſed cùm hic ex כדכד feneſtras extruendas dicat Ieſaias, haud ſcio, an ex gagate commodè fierent, licet color placeat,& ligno ſimilis dicatur eſſe lapis hic, vt facilè læuigetur. quare non eſt, cur Græcorum, & plurimorū Hebræorum verſionem hoc loco reiiciamus, qui iaſpidem dixere: quem ſcimus feneſtris eſſe aptiſſimum, cuius in Luſitania noſtra ingens eſt copia prope oppidū Setubal. *Propugnacula.* nomen שמש eſt Hebræis ſol: huius plurale hic habes, quaſi ſolaria dicas, id eſt, feneſtræ; per quas ſol lucem adminiſtrat: neque alibi, quàm hoc loco reperitur in ſcripturis, & ob hoc variè accipitur ab interpretibus. *Sculptos.* אקדח cryſtallum plerique dixerunt, neque abſque ratione: nam קרח eſt gelu, & קרח grando. cryſtallus verò maximam cum gelu, aut grandine habere videtur ſimilitudinem, vt & natura non differre ab his exiſtimetur: nam & à gelu fieri tradiderunt Plinius lib. 37. cap. 21. Seneca, atque alij complures, quorum tamen ſententia non vſque adeò certa eſt. vtrunque autem Hebræis appellationem habet à verbo קרח, id eſt, decaluauit, qua etiā ratione vulgatus pro dedolatione accepiſſe videtur, cùm enim dolantur lapides, quaſi decaluantur. verùm libentius hoc loco cryſtallum ſignificari dicerem: nam ſpecies lapidū connumerātur. *Deſiderabiles,* ſeu acceptabiles. optimè vulgatus deſiderabiles

vertit,id eſt,qui oculis,& animo placeant,ac proinde amantur,ac deſiderantur. Accipitur autem גבול terminus Hebræis pro toto ſpacio vſque ad terminum. Quocunque,inquit, te vertas, pretioſa quæque calcabis, & omnium diuitiarum abundantia perfruêris. Scimus autem ſapientiam pretioſiorem eſſe auro, & argento, & omnibus gemmis: & ſpiritalia dona, quæ dominus eccleſiæ ſuæ contulit, lapillis pretioſis æſtimari non poſſe. quæ cùm his verbis ſignificentur, vide quàm aptiſſimè, quaſi ſe ipſum explicet propheta, addat;

13 *Et vniuerſos filios &c.* eruditione domini, & pace nempe ſpiritali,quam mundus non poteſt dare,vniuerſam felicitatem comprehendit.Hæc ſunt illę diuitiæ, illę gemmæ,ſapientię,& animorum tranquillitas,quę non eſt,niſi deletis peccatis,& affectibus,ac concupiſcentiis ſi non extinctis,at certè refrenatis:ſapientia enim mẽtem, pax voluntatem: ac proinde hæc duo totum hominem ſatis ſuperque diuitem reddunt. Hunc locũ adducit Chriſtus dominus apud Ioan.cap.6.ex quo oſtendit, neceſſe eſſe à Deo doceri, & intus erudiri homines, vt ſic pertrahatur ad Chriſtum, id eſt,ad fidẽ, ad gratiam,ad peccatorum remiſſionem,ad pacem denique,*quam* ſolus Chriſtus dat ſuis.

14 *Fundaberis*, ſeu firmaberis:tua firmitudo erit iuſtitia,quam à me conſequêris:non erit, cur timeas, quòd has diuitias tibi hoſtes diripient:ipſæmet diuitię erunt firmamentum,& propugnacula tua: ipſa te tua iuſtitia firmabit, vt nullæ fraudes, nulla vis, aut perſecutio aduerſum te præualeant: ſanctitate ipſa tuta eris. Iſtæ ſunt inferorum portæ, quę aduerſus eccleſiam Chriſti non pręualebũt. Videtur autem in hoc verſu eſſe inuerſus ordo orationis,vt dicendum ſit; In iuſtitia firmaberis,quare ne timeas:lõgè enim aberis à fraude, & à proſtratione,quæ certè non appropinquabit tibi. Proſtrationem vocat vim,& impetum, quo aduerſa proſternũtur. vulgatus pauorem dixit: ſed pro his,quæ pauorem incutiunt, & animum deiiciũt,cuiuſmodi ſunt hoſtium exercitus &c. accipere debemus.Duo etenim [illegible]nt,quę eccleſię metum poſſent incutere,aut fraudes,aut vis; hæretici,aut tyranni occultè vel apertè oppugnãtes. ab vtroque eccleſiam ſuam tutam reddit Chriſtus per iuſtitiã, qua eam iuſtificauit. ſi enim Deus iuſtificat,quis condẽnet?ſi Deus tuetur, quis expugnabit? iuſtitia ergo, ſeu iuſtificatione tuta eris, firma eris: neque vniuerſa diaboli machinamenta aut te deiicere, aut opes tuas diripere poterunt. hoc itaque verſu crediderim obuiaſſe obiectioni, quę ex tantarum diuitiatũ promiſſione oriri poterat:nam,vt tuta eſt paupertas,ita & diuitiis fraudes,& vis parantur.

tur. Hîc, obſecro, conſidera Chriſtiane lector, quanti æſtimare hanc iuſtificationem debeamus. nam quod eccleſię ſuæ promittit, ſuis quoque credendum eſt promiſiſſe Chriſtum, nempe quòd iuſtificati pacem habeamus. ſi ergo iuſtitiam retinemus, vt diabolus fremat, vt mundus decipere conetur, vt caro concupiſcat: pacē nihilominus poſſidebimus. ne deſeramus itaque iuſtitiam: deſerit autem, qui parui facit: qui ingratus, non perpetuò gratias agit Deo pro tanto beneficio: qui nō vigilat, neque iuſtitiam in dies firmiorem reddere conatur. hic licet per hanc deſidiam non ſtatim impius fiat: at certè aduentāte hoſte labitur: quia ope illa deſtituitur, quam ad perſeuerantiam neceſſariam eſſe, ſemper ſancti patres iudicarunt. quæ non datur omni iuſtitiam poſſidenti, ſed etiam colenti, & amanti. Hoc puto eſſe illud ſemen Dei, quod qui habet, non peccat, apud Ioannem: qui autē illo deſtituitur, is quàm facillimè à iuſtitia labitur. verùm quia eccleſia iuſtitia prorſus deſtitui non poteſt, ob Dei beneuolentiam, & veritatem, licet plurimi eius filij quotidie illam amittant, & ad hoſtium caſtra, vel volentes trāſeant, firma ſemper eſt; neque decipi, neque expugnari poteſt, vt obſtruatur os Lutheranis, qui non verentur contra tam expreſſas Dei promiſſiones, qui ſemper verax eſt, affirmare eccleſiā poſſe decipi, etiam in fide. quod diaboli inuentum eò certè tendit, vt auctoritati conciliorum detrahatur, & ſuo ſe quiſque iudicio tueri velit. Sed de his hactenus. Hoc tantùm alta mēte repone, prudens lector, duo hæc, nempe, ſapientiam, & pacem, ſeu doctrinā ſanam, & tranquillitatem, quę non eſt abſque veri cognitione, & virtutis amore, hæc, inquam, duo, quibus conſtat tota felicitas ſpiritalis ab eccleſia Chriſti auferri non poſſe: ipſe enim eam immaculatam, & irreprehenſibilem, non habentem maculam, aut rugam, reddidit, & Deo patri exhibuit.

Ecce accola veniet &c. manifeſtum eſt, quid vulgata editio ſigni- 15
ficet, nempe aduentum gentium ad eccleſiam: in qua ob pacem, & opulentiam, atque omnium rerum abundantiam volent habitare: neque Hebræa repugnant. nam & גר pro peregrinari accipitur, & ad incolendum venire: cadere autem ad aliquem, in bonum accepit. Verùm quia quæ præceſſerunt, & quæ ſequuntur, hoſtile quid ſonant; libuit hunc verſum, & de re hoſtili interpretari, in hanc ſententiam: Quicunque in te exercitum duxerit, quicunque copias aduerſum te collegerit, & tecum voluerit prœliari, eum ſcito, quòd à me defecerit, neque meus ſit: quicunque autem is ſit, & tecum bellum geſſerit, iuxta te cadet, ac victus iacebit. qui ſenſus cùm ſit auguſtus, & Deo dignus, & ſuperioribus, & ſequentibus

congruat, aliquot annotatiunculis confirmandus erit. & quidem verbum גור, quod verbo peregrinandi, ſeu incolendi plerunque redditur, propter variam eius conſtructionem, & vſum non poteſt vno verbo Latino vbique reddi. & quantum ex omnibus locis, in quibus reperitur, & ex deriuatis coniicere poſſum, eſt interdũ verbum caſtrenſe, & hoſtibus tribuitur, vt Latinis cogere, colligere, contrahere, vt Pſal. 56. Aduerſum me omnes cogitationes eorũ in malum, contrahunt, obſeruant &c. & Pſal. 59. Contrahunt contra me robuſti, videlicet, copias. Pſal. 140. Qui cogitant mala in corde, tota die contrahunt bellum. vnde & מגור nomen, id eſt, contractio, ſeu exercitus, cõgregatio inimicorum. Pſal. 31. Quoniam audiui rumorem multorum, contractionẽ vndique cõſultantium contra me &c. atque ita hoc loco accipi poteſt, Ecce [qui] contrahendo contrahit, qui bellum gerit, ſeu exercitum cogit, vt bellum tecum gerat &c. אפס autem vt verbum accepi, ſicut Gen. 47. Defecit argentum: & ſuprà 16. & 29. Defecit emunctor, defecit prævalidus: at מאותי quid aliud eſt, quàm à me? ad verbum, de cum me, id eſt, qui in te exercitum ducit, à me defecit, vel non habet partem mecum, vt loquitur etiam hebraiſmus. receſſit à me, non eſt de numero eorum, qui mecum ſunt, & mei dicuntur, id eſt, ſcito hoſtes tuos eſſe hoſtes meos: & qui vos tãgit, tangit pupillam oculi mei: qui vos ſpernit, me ſpernit: ne exiſtimes me hoſtibus tuis, quicunque illi ſint, fauere vnquam poſſe. quo fit, vt quicunque in te contraxerit, id eſt, cõtra te exercitum collegerit, aut duxerit, iuxta te cadat, neceſſe eſt. me enim ille impugnat, & aduerſum me bellum gerit. Huc credo alluſiſſe dominum in euãgelio, cùm ait; Qui non eſt mecum, contra me eſt; & qui non colligit mecum, ſpargit, niſi quòd colligere ſecum, dixit pro vnanimi cõſenſu milites conſcribere, & iunctis viribus, atque animis bellum gerere. qui, inquit, alia ratione bellũ gerit, aut exercitum ducit, is nõ putandus eſt exercitum cõtrahere, ſed potius diſſoluere: quod eſt imbellium, & eorum, qui certam ruinam habent. certè locus omnino idem eſt, diligenter inſpicienti. Finge Chriſto cum diſcipulis eo in loco rem eſſe, atque eum ita dicentem; Qui non eſt vobiſcũ, ſed vobis bellum infert, contra me eſt: (eſſe enim cum Chriſto, eſt cum eo, & ſub eius vexillo militare, & rem Chriſti cum diſcipulis eius agere) & qui non colligit vobiſcum, id eſt, qui vires ſuas non addit, neque exercitum comparat, vt vobiſcũ in hoſtes vadat, quin potius aduerſum vos exercitũ ducit, notum vobis ſit, illud potius eſſe diſpergere, & exercitum ſoluere, (quod qui facit, propè eſt, vt vincatur) quàm colligere. hoc profectò hîc dicitur, prope vos cadet,

det, id eſt, gladio veſtro interibit. Hinc intelliges, quid ſit diſpergere, videlicet exercitum, nēpe cadere, & vinci, vt ex hoc loco locus euangelij planus fit, & rurſus ex euāgelio locus hic Ieſaiæ manifeſtus. nam apparet, colligere, & diſpergere eſſe verba caſtrenſia.

Ecce ego creaui &c. confirmatio eſt prædictorum : cadent hoſtes 16
tui: licet te oppugnent, nunquam tamen expugnabunt, mihi crede. nam tam faber, quàm ars fabrilis, quàm etiam vaſa omnia, quę arte fabrili fiunt, me habent auctorem: ego omnibus præſum: ſum fabrorum omnium præfectus: neque quidquam ex arte, aut induſtria eorum prodit, quod ego nō norim: nullæ ſunt vires, quas notas non habeam: quid gladij, quid haſtæ, & cetera belli inſtrumenta valeant, exactiſſimè intelligo : quaſi dicat, tam hoſtes tui, quàm eorum induſtria, & vires in manu mea ſunt : ego eos creaui, & ex dono meo habent vires, induſtriam, & arma bellica. ſi ergo iubeo te ſecuram agere, non eſt, quod timeas. *Proferentem vas &c.* primū eſt carbones follibus accendere, vt ferrum immiſſum calefiat : alterum eſt, vt apprehendat faber inſtrumentum, quo opus faciat ex ferro calefacto, & ignito. vas ergo ad opus vocat inſtrumentum operi faciundo adaptatum, & commodum. & hic ſenſus planus eſt. vel proferentem, ſeu educentem vas ad opus ſuum, id eſt, ad quidquid facere inſtituit, & quo ſibi opus eſt. nomina enim vaſis non ſolùm inſtrumenta artificum, ſed omnia illa, quæ arte quauis fiunt, & vſui apta ſunt, tam pacis, quàm belli Hebręis comprehenduntur. Non ineptè autem per fabrum ſufflantem, & inſtrumenta bellica conficientem, tyrannorum conatus, & induſtriam intelligimus, contra Chriſti eccleſiam mala fabricantium, atque machinantium: nec minus aptè ipſum eorum principem diabolum, qui carbones ſufflat in igne, id eſt, ignitos flatu reddit: qui homines accendit ſpiritu ſuo, & cōcitat aduerſus Chriſtum, & eius eccleſiam. hic eos educit, tanquam inſtrumenta ſua, vt per eos opus ſuum faciat. Hunc ſe creaſſe dicit dominus, & quid poſſit notum habere, eius aſtutias dicebat Paulus ſe intelligere, & ſuos cōmuniebat aduerſus eum. Is ipſe eſt perditor per antonomaſiam, qui totus in hoc incūbit, vt diſſoluat, & frangat, labefactetque eccleſię vires, & funditus deleat. ſed incaſſum laborat : non enim portæ inferi præualebunt aduerſus eam. vnde ſequitur,

Non dirigetur. יצלח non proficiet, non progreſſus faciet : nullus 1
tyrannus, quem inſtigauerit diabolus, vt aduerſum te arma capiat, proficiet, vt videlicet eccleſiam peſſundet, aut deleat; ſed & omnem hæreticū, qui lingua, & doctrina te euertere ſatagit, qui & ipſe vas diaboli eſt, tu damnabis in iudicio. *Reſiſtentē tibi in iudicio:*

ad verbum, ſtantem tecum ad iudicium. eſt phraſis, qua nos Luſitani vtimur, ſtare ad iudicium, id eſt, iudicio contendere cum quoquam, & totam cauſſam ad iudices deferre; & coram eis ſiſtere, vt ſententia feratur. vt priori autem membro tyrannos, ita poſteriori hæreſum auctores omnino intelligendi ſunt, qui vniuerſi eccleſiam oppugnant:& hæretici quidem doctrinam linguæ ſuæ,doctrinę eccleſię prǽferri volunt:neque verentur ad iudicium deſcendere, vt ſępe in Conciliis factum eſt.Sed omnis illa doctrina, quę cum catholica pugnat,damnabitur, inquit dominus. Hîc vides ad eccleſiam ipſam, quæ oppugnatur lingua hæreticorum, iudicium de doctrina,quę oppugnatur,pertinere. *Hæc eſt hereditas &c.* magnifico,& eleganti epiphonemate, ſeu acclamatione orationem claudit.Hæc eſt hereditas,ſeu ſors,quę poſſidenda,tanquã hereditate obuenit ſeruis Dei. Quam, veluti vnam domum, ciuitatem, aut remp. vnam denique familiam allocutus fuerat, nunc ſeruos Dei,& domeſticos Dei appellat. hæc eſt eorum ſors,nempe vt ſint ditiſſimi donis cæleſtibus,iuſti,& ſancti diſcipuli domini,& ſumma pace fruantur:hanc interturbare,& has eorum diuitias diripere nemo poſſit, ſed vniuerſos hoſtes ſuperent, & condemnent. hæc planè eſt ſors ſeruorum Dei. *Et iuſtitia eorum*, id eſt, iuſtificatio,& laus: interdum enim iuſtitia pro ipſo iuſtitiæ præconio accipitur Hebræis. hæc,inquit, eſt ſors, quæ iure optimo illis competit: harum laudum, & bonorum ſunt capaces. *Apud me*, id eſt, illi, qui apud me degunt. hæc enim vis eſt vocis compoſitæ מאתי de cum me,id eſt,qui mei ſunt,aut mecum habitant,& rem meam agunt: vel hæc per futurum enuntianda ſunt: Hæc erit ſors &c. cui aſſeuerationem addit,fidelis ſermo Iehoua. dictum hoc omni acceptione dignum eſt, vt dictum Iehoua. felices ſunt ergo ſerui Dei; neque eſt, quòd eorum quis vicē doleat,ſed potius:quòd inuideat. eſt autem ſermo de felicitate ſeruorum Dei per Chriſtum in domo ipſius,nempe eccleſia degentium.

CAPVT QVINQVAGESIMVMQVINTVM.

Noua.		Vetus.
OMNES *ſitientes venite ad aquas, & quibus nō eſt argētum, venite comparate, & comedite, venite comparate abſque argento, & abſque commutatione vinum, & lac.*	1	OMNES *ſitiētes venite ad aquas: & qui nō habetis argentum, properate: emite, & comedite. venite, emite abſque argento, & abſque vlla cōmutatione vinum, & lac.*
Ad quid libratis argentum ſine pane		*Quare appenditis argentum, non in*

Noua.

pane, & laborem veſtrum ſine ſaturitate? attendite attendendo ad me, & comedetis bonum, & deliciabitur in pinguedine anima veſtra.

Inclinate aurem veſtram, & venite ad me: audite, & viuet anima veſtra, & feriã vobis fœdus ſempiternum, miſericordias Dauid *fideles.*

Ecce teſtem nationibus dedi eum, ducem, ac præceptorem nationum.

Ecce gentem, quam neſciebas, vocabis: & gens, quæ non cognouerat te, ad te current, propter Iehoua *Deum tuum, & ſanctum* Iſraelis, *quia ornauit te.*

Quærite Iehoua, *dum inueniri poteſt: vocate eum, dum eſt propinquus.*

Deſerat improbus viam ſuam, & vir violentiæ ſtudia ſua, & reuertatur ad Iehoua, *& commiſerabitur eũ, & ad Deum noſtrum, quia multiplicat ad condonandum.*

Non enim cogitationes meæ, cogitationes veſtræ: neque viæ veſtræ, viæ meæ, fidelis ſermo Iehoua.

Quia [quantò] excelſius eſt cælũ terra, tantò excelſiores ſunt viæ meæ viis veſtris, & cogitationes meæ cogitationibus veſtris.

Quoniam ſicut deſcendit pluuia, & nix de cælo, & illuc non reuertitur, quinimmo humectat terram, & gignere facit eam, & germinare eam facit, & dat ſemen ſeminanti, & panem comedenti:

Sic eſt verbum meum, quod egreditur ex ore meo: non redibit ad me vacuè, quinimmo fecit, quod volui, & promouit, ad quod miſi illud.

Quia

Vetus.

in panibus, & laborem veſtrum non in ſaturitate? audite audiẽtes me, & comedite bonum, & delectabitur in craſſitudine anima veſtra.

3 *Inclinate aurẽ veſtram, & venite ad me: audite, & viuet anima veſtra; & feriã vobiſcũ pactũ ſempiternum, miſericordias* Dauid *fideles.*

4 *Ecce teſtem populis dedi eum, ducem, ac præceptorem gentibus.*

5 *Ecce gentem, quam neſciebas, vocabis: & gentes, quæ te non cognouerunt, ad te current propter dominum Deum tuum, & ſanctum* Iſrael: *quia glorificauit te.*

6 *Quærite dominum, dum inueniri poteſt: inuocate eum, dum propè eſt.*

7 *Derelinquat impius viam ſuam, & vir iniquus cogitationes ſuas, & reuertatur ad dominum, & miſerebitur eius, & ad Deũ noſtrum, quoniam multus eſt ad ignoſcendum.*

8 *Non enim cogitationes meæ, cogitationes veſtræ: neque viæ veſtræ, viæ meæ, dicit dominus.*

9 *Quia ſicut exaltantur cæli à terra; ſic exaltatæ ſunt viæ meæ à viis veſtris, & cogitationes meæ à cogitationibus veſtris.*

10 *Et quomodo deſcendit imber, & nix de cælo, & illuc vltrà non reuertitur, ſed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat ſemen ſerenti, & panem comedenti:*

11 *Sic erit verbũ meũ, quod egredietur de ore meo: nõ reuertetur ad me vacuum, ſed faciet quæcunque volui, & proſperabitur in his, ad quæ miſi illud.*

Quia

Noua.	Vetus.
Quia cum lætitia egrediemini,& cum pace deducemini:mõtes,& colles perſonabunt corã vobis ouationem,& omnes arbores agri plaudent manu. 12	*Quia in lætitia egrediemini,& in pace deducemini; montes, & colles cantabunt coram vobis laudẽ,& omnia ligna regionis plaudent manu.*
Pro fruticeto ſuccreſcet fraxinus,& pro ſenticeto ſuccreſcet myrtus:& erit ipſi Iehoua in nomẽ,in ſignũ ſempiternum, [quod] non excindetur. 13	*Pro ſaliunca aſcendet abies, & pro vrtica creſcet myrtus: & erit dominus nominatus in ſignum æternũ, quod non auferetur.*

1 OMNES *ſitientes &c.* cùm felicitatem Chriſtianorum deſcripſiſſet, iam Deum inuitantem homines, vt tantis bonis per Chriſtum allatis frui velint, inducit propheta. ad hunc certè locum videtur reſpexiſſe in euangelio dominus, cùm ait; Qui ſitit, veniat ad me,& bibat:&,Venite ad me,qui laboratis &c. ſitiẽtium autem nomine illi deſignantur,qui pondere peccatorum preſſi reſpirare deſiderant; aut itineribus errorum diuexati, veritatem inuenire ſatagunt. vtriſque ſubuenit filius Dei: nam & peccatorum pondus abſtulit,& iugum doctrinę ſuę ſuaue impoſuit; factúsque eſt nobis via,veritas,& vita.In Hebręo eſt interiectio vocantis,nõ ſine animi affectu, quæ licet interdum ſit dolentis, hoc tamẽ loco eſt vocantis ex commiſeratione הוי. O omnis ſitiens,ô quicũque ſiti premeris. *Ad aquas.* manifeſtum eſt ex euãgelio aquarum nomine ſpiritus ſancti gratiam,& cetera dona deſignari, quibus ſitis aliarum omnium rerum tollitur,& fons in animo fit aquæ viuæ ſalientis in vitam æternam,quia cęleſtibus inhiare faciunt dona cæleſtia, & initia ſunt illius felicitatis & arrabo hereditatis æternæ. qui enim illo ſignati ſunt, vt loquitur Paulus, illuc tantummodo admittentur. *Qui non habetis argẽtum.* ne quis fortè putaret,vt terrena bona,ſic etiam hæc cæleſtia diuitibus huius mundi ſolùm eſſe peruia, quòd magno conſtarent, pauperes verò excluderentur; eos nominatim vocat,qui argento carent,vt fortè iam hæc ſignificarent,pauperes euangelizãdos,vt eſt in euãgelio. Profectò gratis diſpenſanda dona cæleſtia, non autem emenda, vt putauit Simon ille,locus hic manifeſtè inſinuat: neque ſolùm,ne argentum afferant,clamat; ſed omnem commutationem,& omne pretium abigit. *Emite.* quæ,quæſo,eſt emptio, ſi non eſt pecunia, aut aliquod aliud pretium, ſeu commutatio? ſcito ergo verbum שבר propriè non niſi frangere ſignificare:ſed cùm de cibis dicitur, vel potu, eſt vel aliis diſtribuere,vel ab habente,partem, ſeu fracturam accipere, neque enim & pretium notat. nam ſicut Deut.2. dicitur, quòd cibum

cibum frangerent pro argento; ita hoc loco abſque argento. diſtributionem ergo donorum ſecundum mẽſuram fidei, vt eſt apud Paulum, ab eo, qui dona vniuerſa in ſua manu habet, abſque tamẽ vlla commutatione hîc dominus deſignat. repetit verò verba, Venite, comedite, accipite fracturam, (ſic enim volui reddere, vt emptionem excluderem) vt quanto deſiderio noſtrę felicitatis teneatur, Deus noſter aperiat. *Vinum, & lac*, colore, & ſapore ſuauia ſunt iſta guſtui corporis; ſomnum etiam inducũt; & à ſenſu aliarum rerum immodicè epota, auferunt: ſic ſpiritus ſancti dona dulciſſima, & ſuauiſſima ſunt, neque oculis inſpicientium ingrata: & qui ex eis affatim bibit, non ſitiet in æternum.

Quare. למה quorſum. fruſtra eſſe hominum labores, & omnem 2
illam induſtriam, quam pro mundanis bonis impendunt, manifeſtè affirmat: & vt ſequentia oſtendunt, de illis loquitur, qui Deum non quærunt. ergo qui oblitus Dei, terrenis bonis inhiat, quaſi ea conſecurus, atque habens quibus ventrem impleat, & ſaturetur, felix eſſe poſſit, imprudens omnino à domino iudicatur: nam ſine Deo, neque panis panis dicẽdus eſt, neque ſaturitas ſaturitas. cùm enim cibo, & potu, quantumuis largiſſimo non quieſcat animus, neque ab appetendis aliis cõquieſcat, inhiare ſemper eum oportebit ad ea, quibus caret: quę cùm plurima ſint, plus ob illorũ pænuriam cruciabitur, quàm ob iſtorũ poſſeſſionem lętetur. ſi verò ſua ſit ſorte contentus, natura ipſa, vt quæ verorum, & nunquam interiturorum bonorum eſt capax, interim dum illis deſtituta eſt, aliis omnibus, quę intereunt, nequaquã contenta ore ſemper aperto, ſimilis voraciſſimo cani, pręſentibus nõ fruitur, ſed ea quàm citiſſimè deuorat, vt nunquam ingluuiẽ ſuam poſſit ſatiare. Huiuſmodi hominem ſub nomine vino indulgentis deſcribit Sapiẽs Prou. 23. cuius voces exprimit, Verberauerunt me, & non dolui: traxerunt me, ſed non ſenſi: quando euigilabo, & rurſus viua reperiam. *Non in panibus*: hebr. in non pane, vel cum nõ pane: vt fortè hic ſit ſenſus; ſi libratis argentum, cur non in altera lance panem apponere facitis, vt pro argento reportetis panem? idem de labore, quem pro rebus labore partis accipere potes. Sed dices, pro pane do argentum; & vt ſaturer, laborem impendo. noui. ſed neque panem, neque ſaturitatem conſequêris, & miſerè deciperis, quandiu animum non paueris. *Audite &c.* vel attendite ad me, nempe vt eis, quę dico, ſenſum accommodetis, & venietis ad aquas, quas dico &c. quod verſ. 6. explicat: orationem enim vſque ad eum locum crediderim eſſe exordium, & veluti præparationem ad illam exhortationem, quæ verſ. 6. ac ſequentibus continetur. quare verbum

bum אכלו, quod in forma imperatiui comedite, & præteriti legi poteſt, libenter in præterito legerem cum ſignificatione futuri; Et comedetis bonum, & voluptatem habebit &c. bonũ verò id, quod abſolutè bonum eſt, intelligit. Non, ait, bona terrę comedetis, vt ſuprà, ſed bonum: cui collata terræ bona, bona non ſunt. vel טוב aduerbium ſit, vt ſit, quod nos vulgo dicimus, benè comedere, id eſt, lautè, opiparè. *In craſſitudine*, vel pinguedine, id eſt, pinguibus. carnes enim animalium pinguium ſapidæ ſunt: & vulgo pingue vſurpatur pro meliori. ſi audiatis, inquit, & animo percipiatis, quę dico, quod argento & laboribus aſſequi hactenus non potuiſtis, abſque argento & quauis alia permutatione earum rerum, quæ labore parantur, comprehendetis, ſaturitatem videlicet, ac delicias: quieſcet enim animus veſter.

3 *Inclinate aurem &c.* non ſemel attentionẽ exigit, & pręmia haud vulgaria pollicetur. *Feriam pactum:* fœdus hoc exponitur diffusè infrà verſ. 6. & ſequẽtibus. *Miſericordias Dauid fideles:* appoſitio eſt. fœdus, quod feriam vobiſcum, totum eſt miſericordia, ſeu caritas, & beneuolentia illa, & affectus ille plus quàm paternus, quem Dauidi aperui, & iuramento firmaui: quod ille teſtatum, & decantatum reliquit Pſalmo, qui incipit, Miſericordias domini in æternum cantabo: quòd videlicet daturus eſſem ei filium, qui in æternum regnaret: quotquot autem eum vellent regnare ſuper ſe, beatos futuros. ergo cùm inſtet tempus aduentus eius, neceſſe eſt, vt fœdus ſanciamus: Ecce enim teſtem populis &c. Hanc eſſe huius contextus expoſitionem intelliges, ſi animaduertas hoc in loco alludere Ieſaiam ad Pſal. Dauidis, & ad verba illa, Miſericordias domini in æternum [id eſt, quæ æternum duraturę ſunt] cantabo. Dixiſti, Miſericordia ædificabitur in cælis, præparabitur veritas tua in eis, vel cum eis [vt tam firmæ ſint promiſſiones, quàm ipſum cælum.] Diſpoſui teſtamentum electis meis [id eſt, ſanciui fœdus cum electis meis.] Iuraui Dauid ſeruo meo &c. ergo promiſſio Dauidi facta, erat fœdus cum electis, videlicet, quòd is, qui ex Dauide oriretur, ipſos redimeret, modò eum reciperent. cogita ergo ſub aduentum Chriſti, hanc concionem factam, dicẽte Deo, per ipſummet filium; Venite ad me, & feriam vobiſcum fœdus, id eſt, accedite ad me, vt feriamus fœdus ſempiternum: quod in promiſſione Dauidi facta continetur: fidelis enim fuit, qui promiſit, adimpleuit verbum ſuum. certæ fuerunt promiſſiones illę: adeſt tempus: nam

4 *Ecce teſtem &c.* cùm obſcurè, & abſque expreſſa mentione Chriſti de eo ſermonẽ feciſſet, ſub nomine miſericordiarum, id eſt promiſſio-

miſſionum Dauidi factarum de miſericordia æterna, & inenarrabili, ſubito per relatiuum, eum, de Chriſto planè loquitur, vt hac ſubita mutatione intelligamus, quò nam ſemper mentes prophetarum tenderent, & in quem intenti erant eorum oculi. optimè tamen præcedentibus hæc cohærent: nam ſi innouare fœdus neceſſum eſſe dicebat; oportebat, ſignificare, propè iam Meſſiam adeſſe. eum igitur dicit primò in teſtem datum nationibus. Eſt autem teſtis, qui proponit, & ſtatuit credẽda, & teſtatur de veritate, & de re comperta. ea namque natura eſt teſtimonij, vt de veritate, ac re certa aliis teſtetur, quam cognouit, vidit, & audiuit: cui credere, & fidem habere alios oportet, qui non viderunt, neque cognouerunt. quare fidem requirit. Inde teſtis aliquando pro prædicatore, & teſtimonium pro verbo Dei interdũ accipitur, quibus credere oportet. ſic dominus Ierem. 29. Ego quod ſcio, inquit, teſtor: & Ioan. 3. Amen dico tibi, quod ſcimus, loquimur; & quod vidimus, teſtamur; & teſtimoniũ noſtrum non accipitis: item 1. Ioan. 1. & Act. 1. & 22. prædicatores euangelij teſtes, & teſtari dicuntur. fuit autem Chriſtus dominus teſtis earum rerum, quę hactenus erant occultæ in ſinu patris: ipſe autem ea nobis narrauit, vt inquit Ioannes, inter quæ non in infimo loco erat diuina dilectio, qua nos immerentes proſequebatur pater. hanc confirmabat aduentu ſuo, qui datus eſſet mũdo à Deo: hoc verbis, & miraculis rurſum confirmabat. erat igitur certiſſimus teſtis, & fide digniſſimus. *Ducem.* nomen Hebræum נגיד ab annuntiando dicitur. ducem autem ſignificat, ſeu antiſtitẽ, qui annuntiat, ac præcipit quid agendum ſit. expedit enim, vt qui aliis præeſt, eos verbis dirigat, & eloquentia polleat, qua perſuadeat, ne ſit dura tantùm imperatio, ſed ſuauis gubernatio, & homini accommodata. *Præceptorem:* à præcipiendo dicitur, neque ad doctrinam tantùm refertur. Tria, quæ ordinem inter ſe conſideratione digniſſimum ſeruant, hic Chriſto domino tribuit; quòd de veritate teſtimonium perhibeat; eum amplectendum ſuadeat; & quòd imperet, ac præcipiat, tanquam verus, ac legitimus princeps.

Ecce gentem, quam neſciebas, vocabis: hæc mutatio perſonæ ſeriem 5
orationis aliquantò obſcuram reddit; ſi ad tertiam reducas, planior erit ſenſus: ad hunc modum, Vocabit gentem, quam ignorabat: current ad eum, qui eum neſciebant, propter decorem, quo illum ornabit Deus. ſuadeo igitur, vt iam initio cœpi, vt quæratis dominum, nempe in Chriſto &c. *Quam neſciebas.* manifeſtum eſt interdum verbum cognoſcendi Hebræis aliquid præter nudam cognitionem notare. ignorat Deus impios, cognoſcit ſuos, & paſſim

ſim in euangelio ita loquitur. *Current:* promptitudinem gẽtium ad fidem venientium notat,certè,vt ad æmulationem Iudęos prouocet,ad quos primò hęc, quę mox ſequitur,concio pertinet: qui ad fœdus illud ſoli pertinebant. de quo ſuprà dictum eſt, de promiſſo Chriſto redemptore,ſi eum reciperent. *Propter dominum &c.* vide mihi cauſſam curſus iſtius:quia gentes viderũt Chriſtum dominum à Deo decorari ſanctitate vitæ,doctrinę verbo, miraculorum ſplendore,reſurrectionis gloria,aduentu ſpiritus ſancti in diſcipulos ipſius, ipſorum denique vita, & prędicatione. Hæc, quę omnia ipſum eſſe Dei filium, ac verum Deum cõprobabant, cùm intellexiſſent gentes, ad eius fidem, & religionem amplectendam accurrebãt:ea enim omnia in gratiam ſuam facta vidẽr. vnde Deũ adeò homines amantẽ,redamare dignũ iudicant. hunc autẽ ſplendorem,& decorem,quia Iudęi ſuper cor velamen habentes, nõ vident,ideo non accurrunt. quamobrem conſulerem verbi Dei pręconibus,vt quoad eius fieri poſſet,decorem Chriſti amplificarent, & quanta ſit euãgelij, ac crucis dignitas, quantę ſpiritus ſancti vires,quàm fulgens ſit apoſtolicorum hominũ virtus,denique euangelium glorię Chriſti perpetuò audientiũ animis explicarent. nihil enim ſic nos in amorem Chriſti rapit; nihil ſic ad religionem mẽtes inflammat,quàm decus Chriſti, ac dignitas benè perſpecta.

6 *Quærite dominum &c.* iam fœderis partes exponit; & vnde digreſſus eſt, redit dominus. dixerat, vocauerat, vt ad ſe accederent fœdus inituri; tempus etiam,vt res exigebat,eſſe iam,quo id præſtare deberent,oſtenderat:ergo ad fœderis condiciones redit:quarum prima eſt,vt Deum propè agentem,& in medio eorum,vt dicebat Ioannes, ſtantem, non ignorarent, aut incognitum ſinerent pertranſire.Hęc concio,etiamſi omni tempore,& omnibus hominibus apta eſſe videatur; verùm quia de aduentu Chriſti erat ſermo, qui benè acceptus felicitatem eſſet breui allaturus, incognitus autem, ac deſpectus eſſet Iudæos perditurus; ad eos præſertim intelligenda eſt pertinere, & ad omne illud tempus referenda eſt, quo Chriſtus inter eos egit: & diſcipuli eius pœnitentiam eis,ante vaſtationem per Titum,prædicabant. tunc enim, quia propè erat,& recens erat ſanctitatis ipſius,& miraculorũ memoria, facile erat eum inuenire: & cùm adhuc propè eſſet, inuocatus exaudiret. ſed quo pacto quęrendus, aut inuocandus eſſet, iam aperit.

7 *Derelinquat impius &c.* apertus eſt locus ad aſſerendam pęnitentiam,per quam fit reconciliatio, & fœdus cum Deo ſancitur iuxta doctrinam catholicam. per hanc inuenerũt in die pentecoſtes tria

millia

millia hominum Deum in Chriſto,quem paullò antè cruci affixerant,& mox duo millia:& reconciliati in numerum ſeruorum Dei admiſſi ſunt. Vide autem, vnde initium ſumat, à derelictione nempe peccatorum,& veterū ſtudiorum,vt illa & opere, & animo abiiciant. & hæc eſt deteſtatio illa,quæ dolorem ſecum affert,in qua cardo pænitētiæ voluitur:quæ ex fide,& cum dilectione ſit, oportet,vt vera ſit,& Deo placeamus. Non ſolùm autem animus in deteſtationem veteris vitæ ferri debet, ſed ad Deum ſeſe vertere; & propter eum ea ſectari, quæ ipſe iubet; & quæ ei placent, ex animo ſtatuere neceſſe eſt. quæ duo vbi fiunt, (non fiunt autem, niſi dono Dei) quid ſupereſt, niſi vt hominē miſerationis affectu amplectatur Deus, & ei peccata condonet? Deſeruit prodigus filius regionem longinquam,deſeruit porcos,& porcorum ſiliquas: reuerſus ad patrem veniam precabatur; volens deinceps apud eum agere,quid pater?ruit in amplexus,& oſcula, & gratanti animo illum excepit: veſtes detritas abſtulit, inſigniuit veſte, & annulo, ac conuiuio excepit. Quid mihi hæretice aliam pænitentię,& reconciliationis formam fingis?an nō cùm in euangelio pænitentię formam dominus voluit præſcribere,qua iuſtificaretur homo ex impio,vt ex ipſius parabolę exitu apparet,aliam,quàm hanc formam præſcripſit? Quòd ſi obiicis, ibi nullum de auriculari confeſſione fieri verbum,ne conturberis:modū enim pænitentię,quę omnibus ſæculis vim habuit,tantùm ibi oſtendere volebat. alibi enim ligādi, & ſoluendi poteſtatem miniſtris dedit, & peccata remittendi. Quod autem in euangelio longa parabola vides docuiſſe dominum IESVM; idem luculentiſſimè,paucis licet verbis, hoc loco feciſſe videbis dominum, modò videre velis. non aliā enim rationem ineundi cum Deo fœderis vides, quàm per deſertionem, ſeu deteſtationem veterum ſtudiorum,& ad Deum reditū, id eſt,propoſitum ex ipſius præſcripto viuendi. *Et miſerebitur eius.* nullā dubitantis particulam appoſuit,ſed affirmat, vt rem certiſſimā, quòd Deus miſereatur ſic pænitentis, ac redeuntis: quod & confirmare non veretur à præiudiciis: quoniam,inquit,multus eſt ad condonandum,vel cōdonationes multiplicat. Puto autem,quòd hac loquendi forma ſignificet,vni,eidemq́ue ſępius peccanti,ſæpius etiā peccata remitti, & indulgentiam non denegare clementiſſimum patrem. Sequentes autem duo verſus hoc nemini dubium, aut nouum videri debere confirmant.

Non enim cogitationes meæ &c. homines vel ſemel vix condonant 8
in ſe peccanti: ſi verò bis,aut ter id quiſpiam faciat, præter homi- 9
num naturam facere videbitur. lōgè ab his moribus eſt dominus:

nam

nam ſæpeſæpius vni, eidemque homini indulget veniam, modò deteſtetur ex animo veterem vitam, & nouam iuxta Chriſti inſtitutionem ordiri paret. Comparationem autem diſtãtiæ cæli à terra attulit, quòd nulla alia maior eſſet in rebus creatis. Quòd ſi hãc rationem de diuerſitate cogitationum, morum, ac ſtudiorum, non ad id, quod immediatè præceſſit de cõdonatione, ſed ad totum de Chriſto myſterium referre velis, non repugno: quaſi dicat; Ne miremini, quòd inter homines appareat Deus homo, vt vobis benè ſit, & in deliciis, & ſumma felicitate vitam agaris: (agetis autem, ſi Deum in Chriſto quęſieritis, ad ipſum reuerſi) quoniam meæ cogitationes admodum à veſtris diſſimiles ſunt. hac vna via dignum duxi hominum rebus ſuccurrere. Non eſt, quòd diuinum hoc conſilium ſcruteris, ſed quòd admirans gratias agas, & ipſi adhæreas.

10 *Et quomodo* כאשר quia ſicut: ſed interdum, Quia, Hebręis non reddit rationem; ſed eſt continuandi particula, vt vulgatus accepit. oſtendit autem, quem fructum haberent, ſi pænitentiam agerent, ſi fœdus illud pacis inire vellent. nempe, quòd quæ bona initio capitis dixerat, conſequerentur, comederent bona, in deliciis agerent, & omnimoda felicitate fruerentur. nam filius Dei non fruſtra ad terras deſcendit, ſed vt homines felices redderet: hoc certè efficiet &c.

11 *Sic erit verbum &c.* vel eſt, egreditur: futuris enim pro præſentibus vtuntur. Hæc de ipſo æterno verbo intelligere nõ ineptè poſſumus: cuius deſcenſus apud Dauidem iã deſcenſui pluuiæ aſſimilatus fuerat: quia occulta virtute è ſupernis deſcendens inferiora fecundat, vt terra decorem ſuum habeat, & adiuta ſuperno humore fructus ſuos ad hominum commoditatem afferat. Cui nam rei aptius aduentus domini cõparabitur? nam præter hominũ opinionem, & ſẽnſum germinãre terra ſpiritu ſancto fecundata, facies orbis immutata eſt: & non tantùm ſemẽ ad ſeminandum, panem ad comedendum habet homo; ſed vnde decoretur, & delectationem capiat in omnibus bonis cæleſtibus: quæ licet oculis carnis nõ videantur, videntur tamen, & ſenſũ percipiuntur fideliũ. Notandum autem, quòd in reditione comparationis nõ dixit, Non illuc reuertitur, quemadmodũ de pluuia, & niue dixerat, ſed quòd nõ rediret vacuè: rediiſſet autẽ, ſi hęc hominibus nõ tribuiſſet. quid igitur faciet? faciet proficere, promouebit, faciet, vt res, propter quã aduẽnit, felicem exitũ conſequatur. quod certè fecit, non veniẽdo modò, verum etiã redeundo: nã qui deſcẽdit, ipſe eſt, & qui aſcẽdit ſuper omnes cęlos, vt adimpleret omnia. Quod hîc Ieſaias dixit, rem promo-

promouere,vt progreſſus faceret, dixit Paulus,vt adimpleret omnia.quid autem ſit adimpleri omnia, ipſe quoque Paulus mox exponit,& ipſe dedit quoſdam quidem Apoſtolos,quoſdam Euangeliſtas, quoſdam prophetas, alios paſtores, & doctores, ad conſummationem ſanctorum,[id eſt, ad complendum numerum electorum]in opus miniſterij,ſeu diſpēſationis, [id eſt,ad diſpenſanda,& miniſtranda ſacramenta,in eccleſia,& verbum Dei]in ædificationem corporis Chriſti,donec occurramus omnes in vnitatē fidei, & agnitionis filij Dei,in virum perfectum; in menſurā ætatis plenitudinis Chriſti,id eſt,vt ſimus conformes, & ſimiles Chriſto, qui ſummam perfectionē habuit,qualem in naturalibus habet vir, qui trigeſimū annum attigit.Poſſunt hęc etiā de verbo Dei accipi, quod omnia efficit, quæ dominus præcipit. immittit eloquium ſuum terræ,velociter currit ſermo eius.ergo cùm dico,quòd fruemini bonis,ita omnino futurum eſt, &c.

Quia in lætitia: ecce quomodo res Chriſti progreſſus faciet.educentur enim electi Dei ex omnibus locis, ad quæ diſperſi erant. 12
veniēt autem ſummo cum gaudio ad Chriſtum,& eccleſiam; tan- 13
taque erit exultatio,vt quæ ſenſu carent,illis congratulari videantur.ei enim,qui Chriſtum induit,clarius reſplēdere ſol, & lux diei pulchrior multò videtur.gratiora ſunt ei omnia, & vultu lætitiam præſeferunt vniuerſa.nullæ iam ſpinæ, nulli infructoſi frutices in agro eius ſuccreſcūt:grata,& læta ſunt omnia,ob manſuetudinem, patientiam,caritatem,& cetera huiuſmodi dona,quibus per Chriſtum donantur.Hæc autem promotio,hæc hominum reductio, & ſanctificatio erit Deo in nomen,& in monumentum,ac memoriale ęternū,quod nunquam interibit,aut abolebitur.filius enim Dei patrem glorificauit ſuper terram.neq; de Dei bonitate,ſapiētia ac potentia tanta mortales credidiſſent, niſi agnito myſterio Chriſti.

Poſſunt nihilominus hæc omnia ſic quoq; aptiſſimè accipi.

Omnes ſitientes venite ad aquas &c. inuitantur Iudæi, vt participes eſſe velint hereditatis ſeruorum Dei: iſti enim ſiti aduentus Chriſti laborare videbantur. *Quare appenditis &c.* Iudæi toti in cæremonias,& cultus,& ſacrificia incumbebant:& in exteriora legis, quæ neque ipſi,neque patres portare potuerant: ieiuni tamen manebant, qui fidem negligebant, iuſtitiam & miſericordiam.

Audite audientes &c. exhortatio eſt, vt iuſtificari per Chriſtum velint,non per legis iuſtitias. ieiunus nanque eſt animus, & areſcit interim, dum Chriſtum non induit, nihil ſucculentum comedit, aut pingue.Vento paſcebantur Iudæi,& apparenti tantùm iuſtitia: anima autem eorum vacua erat. *Feriam vobiſcum &c.* ſi Chriſtum

audieritis, cõfederabimini Deo fœdere durabili,& nõ interituro: quale fuit,quod cum Dauide pepigit Deus de miſericordia,& beneficentia in æternum illi ſeruanda. *Ecce teſtem &c.* eſt veluti comminatio: futurum enim erat, vt ad gentes ſe transferret Chriſtus, malè acceptus à Iudæis. *Ecce gentem &c.* immo ita futurũ prædicit, & viſuras gentes ſplendorem, & decorẽ vultus Chriſti, qui multò magis, q̃ facies Moſis reſplendet. *Quærite &c.* adhortatur ergo Iudæos, vt ſapiãt quàm citiſſimè,& pœnitentiã agant nam licet occiderint heredẽ, largum tamen eſſe in condonando Deũ. nullis enim magis amplificanda erat Dei miſericordia in condonando, quàm Iudæis, qui Chriſtum negarunt, & filiũ Dei ſibi promiſſum occiderunt. *Non enim &c.* ſolutio eſt tacitæ obiectionis. Quid, nunquid Iudæos deſeres? nunquid populum tuũ abijcies? nunquid ad immundos,& circũciſos te conferes? reſpondet: Ignoratis ſenſum dñi: longè diuerſæ ſunt cogitationes meæ &c. Ad hunc autem locum alluſiſſe credendũ eſt Apoſtolum eo loci, vbi cùm reprobatis Iudæis, electas gentes dixiſſet, exclamauit; O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei, q̃ incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & imperueſtigabiles viæ eius: quis enim nouit ſenſum domini? &c. *Quia ſicut deſcẽdit &c* quaſi dicat; Ne miremini, ꝙ relictis vobis ad gentes me transferam. non enim decebat filiũ Dei fruſtra in mundum veniſſe, & vacuum reuerti: oportebat, vt hominem, cuius naturam ſuſceperat, iuuaret ac redimeret. ita omnino fiet; ſi vos non credideritis, alij credent, neque deerunt Chriſto fratres. quoquo enim ſi verterit, res ei benè cedet. eſt, quod ſuprà dixit; Voluntas domini in manu eius dirigetur, vel progreſſus faciet. *Quia in lætitia &c.* iam ad gentes conuerſus, ipſas alloquitur,& omnia eis felicia promittit. quod tandem ingentem domino gloriam allaturum propheta aſſeuerat. omniũ enim Deum eſſe voluiſſe,& omnes homines ſaluos facere, non poterat non eſſe in nomen, & ſignum, ſeu monumentum æternum: iccirco iubet Dauid, vt gentes laudent dominum propter miſericordiam, quem ſuper ipſas confirmauit Deus. Atque hæc expoſitio planior eſt.

CAPVT QVINQVAGESIMVMSEXTVM.

Noua.	Vetus.
1 SIC *dixit* Iehoua; *Cuſtodite iudicium et facite iuſtitiam: quia propinqua eſt ſalus mea, vt veniat, et iuſtitia mea vt reueletur.*	HAEC *dicit dominus: Cuſtodite iudicium, & facite iuſtitiam: quia iuxta eſt ſalus mea, vt veniat, & iuſtitia mea vt reueletur.*

O ſe- Beatus

Noua.

O felicem hominem , qui fecerit
hoc, & filium hominis, qui appreben
derit iſtud, cuſtodiens ſabbatum , vt
nō profanet illud, et cuſtodiens manū
ſuam, vt non faciat quoduis malum.
Neque dicet filius extranei , qui
adiunctus fuit ad Iehoua, dicendo; Se
parando ſeparabit me Iehoua à po-
pulo ſuo. neque dicet eunuchus ; Ecce
ego lignum aridum.
Quoniam ſic dixit Iehoua eunu-
chis ; Qui cuſtodierint ſabbata mea,
& elegerint, quæ ex animo volo , &
firmiter tenent fœdus meum.
Et dabo eis in domo mea, et inter
muros meos manum , & nomen me-
lius, quàm filiorum & filiarum: no-
men ſempiternum dabo eis, quod non
excindetur.
Et filios extranei , qui adiuncti
ſunt ad Iehoua ad miniſtrandum ei,
& diligendum nomē Iehoua, vt ſint
ei in ſeruos: omnem cuſtodientem ſab
batum abſque eius profanatione , &
firmiter retinentes fœdus meum.
Et adducam eos in montem ſan-
ctitatis meæ, & lætificabo eos in do-
mo orationis meæ: eleuationes eorum,
& victimæ eorum acceptæ erunt ſu-
per altari meo : quoniam domus mea
domus orationis vocabitur vniuerſis
populis.
Fidelis ſermo domini Iehoua con-
gregantis depulſos Iſraelis; Adhuc con
gregabo ad eum congregandos eius.
Omnes beſtiæ agri venite ad co-
medendum: oēs beſtiæ [quæ] in ſylua.
Speculatores eius cæci: omnes ipſi
non cognouerūt: omnes ipſi, canes mu
ti nō poſſunt latrare: ignaui cubātes,
amant-

Vetus.

2 *Beatus vir, qui facit hoc, & filius*
hominis, qui apprehendet iſtud, cuſto
diens ſabbatum, ne polluat illud ; cu-
ſtodiens manus ſuas , ne faciat omne
malum.
3 *Et non dicat filius aduenæ, qui ad-*
hæret domino, dicens; Separatione di
uidet me dominus à populo ſuo . &
non dicat eunuchus ; Ecce ego lignum
aridum.
4 *Quia hæc dicit dominus eunuchis:*
Qui cuſtodierint ſabbata mea, & ele
gerint, quæ ego volui , & tenuerint
fœdus meum.
5 *Dabo eis in domo mea , & in mu*
ris meis locum, et nomen melius à fi-
lijs & filiabus : nomen ſempiternum
dabo eis, quod non præteribit .
6 *Et filios aduenæ, qui adhærent do-*
mino, vt colant eum, & diligant no-
men eius, vt ſint ei in ſeruos : omnem
cuſtodientem ſabbatum, ne polluat il-
lud, & tenentem fœdus meum:
7 *Adducam eos in montem ſanctum*
meum, & lætificabo eos in domo ora-
tionis meæ : holocauſta eorum , &
victimæ eorum placebunt mihi ſu-
per altari meo : quia domus mea do-
mus domus orationis vocabitur cun-
ctis populis.
8 *Ait Dominus Deus , qui congre-*
gat diſperſos Iſrael, Adhuc congre
gabo ad eum congregatos eius.
9 *Omnes beſtiæ agri venite ad de-*
uorandum, vniuerſæ beſtiæ ſaltus.
10 *Speculatóres eius cæci omnes, neſcie*
runt vniuerſi, canes muti nō valentes
latrare , videntes vana , dormientes,

Noua.		Vetus.
amantes dormiturire.		*& amantes ſomnia.*
Et canes obfirmati animo [qui] non nouerunt ſaturitatem: & ipſi paſtores non nouerunt intelligere: omnes ipſi in viam ſuam faciem vertetunt, vnuſquiſque ad quæſtum ſuum abſque termino eius.	11	*Et canes impudentiſſimi neſcierunt ſaturitatem: ipſi paſtores ignorauerunt intelligentiam: omnes in viam ſuam declinauerunt, vnuſquiſque ad auaritiam ſuam à ſummo vſque ad nouiſſimum.*
Venite. ſumamus vinũ, & potabimus ſyceram: & erit ſecundum hunc diẽ craſtinus, magnus, excellẽs valde.	12	*Venite, ſumamus vinum, & impleamur ebrietate: et erit ſicut hodie, ſic & cras, & multò amplius.*

1 CVSTODITE &c. hæc eſt illa concio Ioan. Baptiſtæ, ac domini noſtri, pænitentiam agite, appropinquauit enim regnum cęlorum. qua manifeſtè ſignificabant, nõ habituros oculos, quibus videre poſſent, aut ſenſus, quibus perciperẽt Dei regnum, & quæ in illo ſunt myſteria, qui peccatis immerſi iacerent, & veterem vitam non deteſtarentur. Hic quoque locus Lutheranos arguit quid enim diceret, opus eſt iuſtitia mea, & obſeruatione mandatorum Dei, ſi iuſtitia Chriſti in foribus eſt? immo verò ob hoc ipſum mihi iniungitur iuſtitiã amplecti ac colere, ſuũ cuiq; reddere, neminẽ opprimere, omnibus benefacere: quia iuſtitia Chriſti inſtabat quaſi fruſtra adueniret: neq; quicquam mihi profectura eſſet Chriſti ſalus, ac iuſtitia, niſi hoc facerem. non enim communicatur Chriſti iuſtitia, impęnitentibus.

2 *Beatus vir qui &c* אשרי optimè per circumloquium redditur, Benè habebit, ô quàm benè habet, ô felicem virum &c. eſt enim aduerbium, quantum coniicere poſſum. Vidit propheta, quanta futura eſſet illius hominis felicitas, qui huic quod dabat, conſilio acquieſceret: prorumpit itaque in eius viri, quiſquis is fuerit, laudes. O te felicem, etiamſi miſer à natiuitate ſis, (nam nomen אנוש à miſeria videtur, aut à deſperatione, quæ à calamitate oritur, appellationem habere, quæ in quæuis ſcelera ruere facit abſque freno) quamuis heres ſis mortalitatis, & laboris, & filius Adæ: hæc enim nomina propheta libenter appoſuit, quæ hominis miſerabilem ſortem notant, vt inſinuaret omnia illa per hanc, quam prædicabat, felicitatem abſorbenda. Sed cui, quæſo, beatitudinẽ promittit? certè illi, qui faceret iudicium, & iuſtitiam apprehenderet. Poteris prius verbum ad id, quod prius dixerat, referre, nempe cuſtodire iudicium, & facere iuſtitiã: poſterius ad id, quod ſecundo loco, videlicet apprehendere ſalutem, & iuſtitiã, quæ adueniebat:

bat: quaſi dicat, ô felicem illum hominem, qui fecerit, quod dico faciendum; & apprehẽderit, quod dico venturũ: fecerit iuſtitiam, & apprehenderit iuſtitiam, & ſalutem. ſed quomodocunque diuidas, idem omnino ſignificatur. propterea enim prædicatur beatus, quòd ei profutura eſſet ſalus, & iuſtitia, quam Chriſtus afferret. Hic quoq; animaduertant Iudæi, ſi oculos habent, manifeſtam fieri diſtinctionem inter legis iuſtitiam, & iuſtitiam Chriſti, ne putent, quòd Meſſias iuſtificaturus eos eſſet legis ſacrificiis, & iuſtificationibus. Notat autem verbum חזק firmam apprehenſionem, vel cum comprehenſione firmam retentionem: ſic enim decet nos iuſtitiam colere, aut aduenientem Chriſti iuſtitiam retinere, ne prætereat, aut ne eum derelinquamus. hoc ſignificabat dominus, cùm diceret, regnum cælorum vim pati, & qui viribus pollent, illud rapere.

Et non dicat &c. hic locus apertè oſtendit in Chriſto Ieſu non 3
eſſe Iudæum, neq; Græcum, nec ſeruum, neq; liberum &c. id eſt, non eſſe vllam perſonarum differentiam, aut quam vocant acceptionem. & quidem Iudæos locus hic conuincere poterat, non eſſe æternùm duraturam legem Moſis, quoad cæremonias, & eã partem, quã iudicialem vocant: nunquã enim lex gentibus incircũciſis, & eunuchis aditũ daret ad miniſteriũ in domo dñi. Certè cùm dixiſſet beatum hominem, ſeu filiũ hominis, qui iuſtitiam ſectaretur, apprehenderet ſalutẽ, ſeu iuſtitiam, quæ adueniebat, & in propinquo erat; non diceret autem beatum filium Abrahæ, aut Iſraelis, ſed filium hominis; nõ nulla ex parte id ſignificauerat. ſed non hoc contentus, immo quaſi exponens quod dixerat, ait: Neque dicat, vel neq; dicet filius aduenę נכר alieni, ſeu extranei, alienigenę: qui alterius eſt aut generis, aut religionis. Hoc nomine ſignificãt Hebræi alias gentes ab ipſis, & deos etiam earum. *Qui adhæret* לוה Hebræis eſt adiunctum eſſe, ſeu additum eſſe. accommodatur autem ex vſu ad eam adiunctionem, quæ eſt miniſtrorum ad dominos ſuos, ſicut etiam ad eam, quæ eſt inter dantẽ, & accipientem mutuò. nam, vt eſt apud Salomonẽ Pro. 22. ſeruus eſt, qui mutuò accipit, viri mutuò dantis. vbi eodem verbo vſus, quaſi vim verbi, & vſum aperuit. vnde & Leui vnus ex filiis Iacob nomen habuit, quem concepit Lia ex illo congreſſu, quem pro mandragoris filij ſui obtinuit à ſorore ſua. obligationem ergo notat. Huiuſmodi igitur ſibi addictos ex alienigenis, & quaſi fide data ſibi obligatos, & aſtrictos conſolatur dominus dicẽs, prohibens, ne poſthac, nempe adueniente Chriſto, cui illi adhærebunt, & fide adſtringentur, putent ſe aliquid minus habituros à Iudæis. *Separatione diuidet.*

idem verbum eſt Hæbræis: Separãdo ſeparabit &c. nam Exod. 34. nullum fœdus cum gentibus illis inire, quæ terram promiſſionis habitabant, prohibentur, & Leuit. 20. dicit dominus ſe ſeparaſſe Iſraelitas à ceteris populis: & 22. pręcipitur, ne alienigenæ comedant de ſanctificatis, neque inquilini ſacerdotis, aut mercenarij; empti verò à ſacerdote, & vernaculi poterant: & Deut. 7. de cunctis populis terræ dicitur Iſrael à Deo electus: & Deut. 24. præcipitur, ne Ammonites, aut Moabites in æternum, neque poſt decimam generationem ingrederentur eccleſiã domini, neq; facerẽt Iſraelitæ cum eis pacem, neque quærerent eis bonum cunctis diebus vitæ ſuæ in ſempiternum. Neque deſunt ex Hebręis docti viri, qui nomen ממזר, quod ibi interpretatur, ex ſcorto natus, omnem extraneum ſignificare dicant, quaſi legem vniuerſalem poſuerit, quòd alienigenæ vſque ad decimam generationẽ non ingrederentur eccleſiam; poſtea non nullas exceptiones ponat, nempe quòd Ammonitæ, & Moabitę neq; poſt decimam, Idumęi autem & Aegyptij poſt tertiam generationem ingredi poterant. Ingredi verò in eccleſiã domini, eſt, annumerari populo Iſraelitico, & frui gratiis & priuilegiis, quibus in lege Iſraelitæ fruebantur, vt comedere ex ſanctificatis; quòd illis non daretur pecunia ad vſuram, & mille aliis. *Eunuchus*. de voce vide ſuprà cap. 39. verſ. 7. quòd non ſemper de caſtratis diceretur: hoc tamen loco manifeſtum pro eis tantummodo accipi. huiuſmodi autem eunuchus dicitur Deut. 23. פצוע דכא vulneratus contuſione. ad quam legem hoc loco alluditur; quæ videlicet prohibet, ne huiuſmodi homo, aut cui amputata ſunt virilia, ingrederetur eccleſiam domini. Porrò ingredi eccleſiã, eſt aliquid muneris, vel miniſterij exercere in tabernaculo, vel tẽplo, vel rep. &c. ob hanc legem dicere cõſueuerat eunuchus: *Ecce ego lignum aridum*, id eſt, arbor, quæ exaruit, quæ non eſt vtilis, niſi in ignem, & incendium: vel lignum aridum ſe appellabat, quòd arbores aridæ non ſint aſpicientium oculis gratæ, & quaſi pudefiant. eunuchi verò excluſi ab eccleſia, veluti inutiles, & publicæ functioni inepti, non poterant non pudefieri: quare & nomen, quo hic vſus eſt propheta, à verbo eſt, quod areſcere propriè, & in hiphil pudefieri interdum notat, vt ſuprà 30. & Ierem. 1. & 6. & 10. &c.

4 *Quia hæc dicit &c.* hæc eſt ratio, quare non debeant caſtrati ſe reputare ligna arida. *Qui cuſtodierint ſabbata mea*: non in vniuerſum de caſtratis dicit ſe loqui, ſed de his tantùm qui cuſtodiunt ſabbata, id eſt, cultores ſunt Dei, & eligunt, quæ dominus voluit, eaque omnibus præferunt, denique qui firmiter retinent fœdus

Dei

Dei,& condiciones omnes pacti adimplent, vt vitam potius dimittant, quàm iura Dei reſoluant, his, inquam

Dabo &c. in Hebręo eſt coiunctio,quam,quia ſępe vacat,omiſit vulgatus. valet autem in ſimilibus locis id, quod Latinis, inquam, iſtis, inquam, dabo: vel tunc, quaſi dicat, ſi hæc fecerint, tunc dabo eis &c. *In domo mea*, id eſt, in templo, in eccleſiaſtico miniſterio, ſeu militia eccleſiaſtica. *In muris meis*, vel intra muros,id eſt, ciuili, & politica adminiſtratione: & hæc duo videntur opponi illis verbis legis, quæ ſuprà ex Deuteronomio attuli, quòd eunuchi non ingrederentur eccleſiam domini. *Locum*: in hebr. יד, id eſt, manum interdum vocat hebraiſmus, quod nos dicimus ſinum,tractum &c. vnde vulgatus pro loco, ſicut & ceteri interpretes acceperunt. eſt tamen nobis Luſitanis quædam acceptio huius nominis manus, vt cùm dicimus, mea eſt manus, id eſt, à me initium ſumi debet. ego caput ſum, primus id incipere debeo:vnde amittere manum,eſt amittere dignitatem,& carere illo dignitatis loco: vnde pro vice accipitur, & ordine.ita quoque Hebręis accipi videtur,vt hoc loco altero ex his duobus modis accipi debeat,dabo illis primũ locũ,vt primi ſint & primas habeant: ſicut videtur accipi in cãtico Moſis,cùm ait,quòd Iſraelis miſerebitur dominus,cùm viderit,quòd infirmata ſit manus. hebr. quia ablata eſt manus, id eſt, amiſit manum & dignitatem, quam habebat inter cæteras nationes.Cõgruit autem hæc acceptio ſequentibus.nam dicitur,& nomen melius à filiis, & filiabus. vel certè pro vice accipitur, nempe vt ſuo ordine, ſicut ceteri miniſtrent &c. vt accipitur Num. 2. Vnuſquiſq; ſecundum manũ ſuam proficiſcatur &c. *Nomen melius à filijs*: hebr. nomen bonum à filiis & filiabus, id eſt, nomen melius, quàm habent filij, vt quidam interpretantur, quod nequaquam probo. vel melius,quàm ſit nomen quod habere poterant à filiis & filiabus, id eſt, à generatione & poſteritate. Dicant mihi Iudæi, quando hoc fuerit, vel futurum ſit. quandocunque hoc fuerit, abrogabitur certè lex illa Deut. 23. ſub Chriſto ergo hæc euentura intelligimus, & de illis caſtratis, qui ſe caſtrauerunt propter regnum cęlorum, & infecundi carne eſſe voluerunt,vt ſpiritu fecundiores eſſe poſſent;& Chriſto domino deſponſari,neque ab eo diuelli,aut cor cum mundo,& Chriſto diuidere. Nec dubites, Chriſtiane lector, ad hunc locum alluſiſſe dominũ in euangelio,cùm de eunuchis loqueretur. virgines ergo hic accipe,qui ſuam domino caſtitatẽ conſecrauerunt, tam feminas,q̃ viros:qui non natura,non arte,& ab homine,ſed ipſi liberè ſeipſos caſtrauerunt propter regnũ cælorũ.Profectò iſti,ſi nõ con-

tenti ſua caſtitate,ſabbata coluerint,& debitum Deo cultum exhibuerint,ſi ea ſectentur, quæ Deo magis placuiſſe agnouerint, ſi à Dei fœdere nequaquam receſſerint,ſed legē domini inuiolabiliter obſeruauerint,ſicut fecerunt antiqui illi monachi,quos admirata eſt antiquitas,& quorum plena fuerunt deſerta; iſti inquam,in domo Dei,& in eccleſia Chriſti non infimum locum habuere,aut habent: ſed eis reges,& ceteri haud vulgarem honorem deferre conſueuere,& melius habent nomen, quàm ſi filios generarent. Hic vnus locus eſt,qui non ſolùm Iudæos,ſed noſtri tēporis hæreticos, niſi cæcutire vellent,poſſet ab errore reuocare. quamcunq; enim aliam expoſitionē afferant,videbis verbis prophetæ nō congruere. Affirmant illi, quòd nullam præ aliis dignitatē habeant virgines: & dicunt in matrimonio eſſe etiā caſtratos: ſed non vident hic eunuchos ab illis diſtingui, qui habent nomen à filiis & poſteritate? ſed ait quidam ex ipſis,hoc,meo iudicio, non videtur tam ad caſtimoniam defenſandam eſſe dictum,quàm ad exponendam regenerationem ſpiritus,qua cunctę gentes erant nobilitandę.O bellum iudiciū.quid eſt,ne dicat;Lignū aridum ſum?ſi omnes ſunt eunuchi,quibus conferūt ipſi ſe, vel eos prophetę?quid eſt dare eunuchis manū intra muros Ieruſalē & in domo domini? profectò locus hic eos torquet:quia veritati nolunt aſſentiri. At expoſitioni, quā attuli,fauēt omnia:primò verbū illud נלוה, quod obligationē notare nemo doctus in lingua Hebræa dubitabit, & de iis dici,qui fidē ſuā alteri aſtrinxere,vnde de miniſtris dicitur & leuitis, Num. 18.& de iis,qui fœdus ineunt.Ierem. 50. Venient, & adiungentur ad Iehoua fœdere ſempiterno.Deut. 28.Tu obligabis gentes multas,& tu non obligaberis &c.hoc,inquam, verbum illis conuenit, qui Deo ſe addicunt,& conſecrant virginitatem,ne alteri ſeruiant. qui enim habet vxorem, non eſt dominus ſui corporis; & diuiſus eſt,ſi Paulo credimus.virgo autem cogitat, quæ Dei ſunt, quomodo placeat Deo.quòd ſi carnalibus hominibus hoc impoſſibile videatur,meminerint manū domini non eſſe abbreuiatam,& adhuc ſupereſſe monachis,& monialibus,qui non alteri, q̃ Deo ſeruiāt. Conueniunt etiā quæ ſequuntur de ſabbati obſeruantia. nā præter hoc,quod totius diuini cultus ſint, aut certè fuerint obſeruātiſſimi euangelici eunuchi, nulli magis perpetuum Deo ſabbatum celebrant.Sed de illis loquor, qui noctes,dieſq; Deo diuiniſq; meditationibus,& intelligentię ſcripturarū conſectant,& impendunt. Legant quæ de monachis ſcribat Philo Iudæus, & antiqui patres. Quid dicā de electione eorū,quæ Deo placent (quod in propheta ſequitur) & de firma legis Dei obſeruatione?qui ſunt qui optimam partem

partem cũ Maria eligunt? qui nã ſunt in eccleſia Dei, qui ne violẽt, vel in minimis Dei fœdus aſtrictiori diſciplina ſe cõmuniunt, niſi veri monachi, & miniſtri domini, quos clericos vocamus? nam ſi plurimi ex eis multò aliter viuũt, & mundo ſeruiunt, aut concubinas alunt, & fœdus Dei conculcant, ipſi damnationẽ maiorem ſibi acquirũt: nec iſtos quiſquã laudauerit, ſed indigniſſimos ipſa vita iudicauerit. ipſum verò inſtitutũ, quod ſanctiſſimi viri, iuxta verba prophetarum, & Apoſtolorũ ſecuti ſunt, quam cauſſam habẽt propter quam accuſent? ſed impudentes homines, & qui, cùm ſoli ſapere videri volunt, ob ſuperbiam ſuam inſipientiſſimi ſunt, miſſos faciamus. Certè locus hic prophetæ maximum mihi ſolatium ſolet conferre: video enim in his verbis tot ante Chriſtum annis eunuchorum euangelicorum delineatos mores, ac profeſſionem, & ſingula ita enarrata, vt ſi mihi donet Deus opt. maximus illos antiquos monachos imitari, non poſſim me feliciũ numero non annumerare. non enim de hac re loquitur propheta, niſi tanquam de maximo beneficio: quare & nomen non interiturum addidit. nunquam enim Baſilij, Hieronymi, Auguſtini, Gregorij Nazianzeni, & Magni Benedicti, Bernardi, Dominici, Franciſci, ac multorum, qui eos tam inſtituto, quàm moribus ſecuti ſunt, memoria interibit, quantumuis inſaniant hæretici.

Et filios aduenæ &c. prohibuerat, ne dicerent, alienigenæ: aut certè futurum dixerat, non eos dicturos poſthac; Separatione ſeparauit nos &c. iam rationem huius reddit: apponit tamẽ prius con- 6
ditiones quaſdam, ſicut de eunuchis fecerat. non enim gentes, quę ad Chriſtum venirent, inter filios cõputarentur, aut in populo Dei cenſerentur, niſi hæc adimplerent. Primum, & veluti caput eſt, quòd addicant ſe domino: quod fit, quando nomen ſuum dant, & ſe religioni Chriſtianæ addicunt in baptiſmo. *Vt colant eum*: explicat, quibus partibus conſtet illa addictio ſeu adiunctio: eſt autem שרת Hebræis, miniſtrare: & minus durum eſt, quàm עבד, quod etiam de duriore ſeruitute dicitur, id apparet ex Num. 8. vbi de Leuitis dicit Moſes; A viginti annis, & ſuprà intrent ad militãdum militiã in ſeruitio tabernaculi conſtitutionis, & à filio quinquaginta annorum reuertetur à militia ſeruitij, & non ſeruiet amplius, ſed miniſtrabit fratribus ſuis in tabernaculo, vt cuſtodiat cuſtodiam, ſed ſeruitium non ſeruiet. vbi vides שרת dici miniſterium leuius, quod iam emeriti facere, & præſtare poterant: alibi tamen, ſicut hoc loco, ferè non diſtinguuntur. Exigit itaque ab eis, vt miniſtrent domino; deinde vt diligant, ſeu cupiant nomen Iehoua, ne ſcilicet ſint tanquam ſerui ſub lege, aut ſeruiant

ſpiritu timoris:ſed ex animo,tanquam filij, & adoptati ament dominum,& ad commemorationē eius excitetur in eis deſiderium, & amoris flammæ accendantur,denique vt ſint domino in ſeruos. (vbi vtitur nomine עבדים) neque alteri, quàm domino ſeruiant; *Omnem cuſtodientem* &c. duabus iterum partibus omnes condiciones complectitur, cultu videlicet ſabbati, per quem omnem cultum notat,qui Deo exhiberi debet, & firmam retentionem fœderis,quæ eſt totius legis adimpletio, & mandatorū Dei obſeruatio; ne ſint ſicut qui labiis honorabant Deum, & corde longè aberant ab ipſo,qui vniuerſam iuſtitiam cultu,& ſacrificiis,ceteriſq; cęremoniis definiebant: iuſtitiam autem,fidem,& miſericordiam,quę grauiora erant legis,id eſt,præcipua,& maiori honore digna,præteribant, atque ignorabant.

7 *Adducam eos &c.* eſt hic coniunctio in hebr. ſicut ſuprà verſ. 5. eccleſiam ſignificat,per montem ſanctum,ſeu ſanctitatis: de quo 2.cap. quod erit in vertice montium &c.ibi quidem dicitur,quòd ipſæ gentes illuc confluerent; hîc quòd dominus eas adducat: nemo enim poteſt venire ad Chriſtum,niſi pater cæleſtis eum traxerit.ſed quia hæc attractio libertatem non tollit: dicimus illos venire ſummo cum deſiderio, & Deum eos adducere ſua miſericordia. *Lætificabo eos &c.* qui in templo vota reddebant, & gratiarum actionis ſacrificia offerebant,lætari dicebantur coram domino. in feſtis etiam, ſtatiſq; diebus in domū domini lætantes ibāt: denique ibi laudabatur dominus vocibus, & omni genere inſtrumentorum muſicorum: quod certè erat lætantium.Sed non ne in eccleſia potiores ſunt gaudij & lætitiæ rationes? alij laborauerūt, nos in labores eorum introiuimus,& vt cetera omittam, ex gentibus pontifices,& ſacerdotes efficiuntur, & ſacrificium offerūt pro ſe, & pro aliis, & hoſtias laudationum,& labiorum confitentium nomini domini,quod mox exponens ait; *Quia domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis.* quæ tantùm Iudæis hactenus patuerat, iam per Chriſtum omnibus populis patuit. nam etſi ad templum liceret accedere gentibus, ad deprecandum Deum, vt apparet ex verbis Salomonis in dedicatione templi 3.Reg.cap.8. admittebantur tantùm,vt hoſpites. per Chriſtum autem iam non hoſpites, ſed vt ciues ſanctorum, & domeſtici Dei. Notanda eſt autem lætitiæ ratio,nempe quia domus Dei eſt, & dicitur domus orationis cūctis populis,vt acceptaret eorum ſacrificia, vt videas, quòd habere Deum,qui preces audiat, & vota ſuſcipiat,certa eſſet & vera lætitiæ cauſſa. Eſt autem תפלה. Hebræis oratio, qua Deo cauſſam noſtrā exponimus, tanquā qui noſmetipſos diiudicamus

&

& noſtra ſcelera, aut certè ad malū incitamēta dānamus, & ex eius miſericordia ſanari optamus: eſt enim à verbo, quod quaſi ſemetipſum diiudicare notat: quod quia nuſquam verius, & purius fit, quàm in oratione; pro orare, ſeu interpellare accipitur: quando videlicet cauſſam noſtram cum Deo tractamus. Hæc certè eſt propria vocis ſignificatio, ex verbo hitpahel: quàm expoſuit Paulus, cùm ait; Si noſmet ipſos diiudicaremus, non vtique iudicaremur &c. Animaduerte quoq;, quòd pro maximo in gētes collato beneficio apponitur, poſſe cum Deo cauſſam ſuam tractare. intelligito etiam, ad hoc inſtituta templa in eccleſia Chriſti, vt orationi in eis vacetur: ipſam quoq; eccleſiam, hoc nomine à Deo non niſi tanquam glorioſo nominari, domum orationis.

Ait dominus Deus &c. eſt in Hebræo illa vſitatiſſima aſſeueratio 8
in rebus maximis, quam cum Paulo reddere conſueuimus, Fidelis ſermo. videtur autem ad id, quod mox ſequitur, referendum, Adhuc congregabo &c. putare enim poſſet Iudæus ex his, quæ dicebantur, deſerturum dominum Iudæos &c. ne hoc, inquit, veniat in mentem. is enim Deus, cuius eſt depulſos Iſraelitas congregare; qui hoc ſibi nomen toties impoſuit, & toties pollicitus eſt, quòd ex vniuerſis terris, ad quas eiecerat eos, colligeret eos, is ipſe affirmat, & veluti iureiurando confirmat: *Adhuc congregabo &c.* non impedit, inquit, vocatio gentium, quò minus & vos congregemini. poſtquam enim ingreſſa fuerit plenitudo gentium, vt eſt apud Paulum, tunc omnis Iſrael ſaluus erit. *Congregabo ad eum*, nempe Iſraelem, congregatos, ſeu congregandos. ſimilis locutio eſt in Actis; Crediderunt, quotquot præordinati erant ad vitam æternam. ita per Chriſtum ex Iſraele congregati ſunt, quotquot præordinati erant vt congregarentur.

Omnes beſtiæ &c. hæc cum his, quæ immediatè præceſſerunt, 9
connectenda ſunt, ad hunc modum; Dicit quidē dominus, quòd adhuc colliget ex Iſraele eos, qui congregādi ſunt: verùm non ſtatim id fiet, ſed prius patietur Iſrael inauditas calamitates, & hoſtium violentiæ patebunt: qui furorem ſuum, & odium in eos ſatiabunt. vniuerſa autem hæc mala ab ipſis magiſtratibus, & pontificibus ortum habebunt. Mihi autem pro comperto eſt, ꝙ de Scribis, & Phariſæis, & pontificibus illis ſit ſermo, qui tempore Chriſti, & Apoſtolorum Iſraeli pręfecti erant. Porrò vt indignationem ſuam dominus, vel etiam propheta in eos oſtenderet, ſubitò, & ex abrupto in hæc verba prorupit, quaſi doleret, quòd vitiò ipſorum futurum eſſet, vt gentes ad Deum venirent: populus verò Dei tam dira pateretur. per beſtias itaque Romanos, & ceteras nationes,

quæ

quæ aduerſus Iudæos conuenerunt, intelligit.

10 *Speculatores &c.* in ſpeculatore commēdatur maximè viſus acumen. quid ſi cæcus fuerit? Hic intellige eos, qui in ſpiritalibus præſidebant, ſacerdotes, legis Dei interpretes, & doctores, quorum eſt magiſtratibus, & populo annuntiare, quæ ipſis impendent mala, vel ex reuelatione, vel certè ex coniecturis, partim ex moribus populi, partim ex illis, quæ de Deo in ſcripturis legunt, ductis. Vide locum apud Ezech. quòd eum conſtituiſſet ſpeculatorem, & nuntiaret gladium venientem &c. Hæc cura in populo Christiano pontificibus, & prædicatoribus verbi Dei incumbit: erant ſpeculatores illius tempeſtatis cæci: quod veluti exponens ait; *Neſcierunt vniuerſi.* id eſt, ſunt inſipientes: nihil eorum, quæ oportebat eos ſcire, nouerunt. ſapientia enim eſt, veluti lumen, in animo: & quod eſt in ferro acies, vt habes Eccl. 10. Certè huc reſpexit dominus, cùm ait de ipſis Phariſæis, & doctoribus; Sinite illos, cæci ſunt, & duces cæcorum: & Matth. 23. Stulti, & cæci &c. Non intelligebant ſcripturas, neque intelligebant a Ieſſe Meſſiæ tempus, aut qualis eſſet futurus ipſorum Meſſias: ſpiritu Dei carebant, neque inter bona, niſi viſibilia computabant: cùm etiam ſe ſanguine innoxio agni immaculati cōmaculaſſent, non intellexerunt, quòd Deus eſſet vindex, & patiens redditor. quare hanc cæcitatem, & ignorantiam ſequebatur, vt muti quoque eſſent. *Canes muti*: in hoc tantùm vtiles ſunt domeſtici canes, vt latratibus ſuis aduentum eorum, qui incommodare poſſunt, annuntient, & lupos, ac fures arceant. quòd ſi muti ſint, cùm natura ſint voraces, plus ex eis damni, quàm vtilitatis accreſcit. ſic propheta, ſeu doctores, ſi inſipientes ſint, & muti, quid futurum ſperes? præſertim ſi hæc ex vitio animi patiantur. Certè ſæpe mecum cogito, an præſtaret interdum aliquot dierum ſpacio talibus paſtoribus carere populum, ſi alios habere non poſſit. nam ſi populus intelligeret non habere ſe ſpeculatores, aut oues noſcerent carere ſe canibus, quiſque pro ſe inuigilaret, atque caueret. at cùm putent ſe huiuſmodi hominibus nequaquam deſtitutos, ſed ex exteriori ornatu, & loco, ſeu dignitate colligant ſibi ſuperabundare prophetas, epiſcopos, & doctores, à quibus admoneantur de rebus neceſſariis, de moribus, de falſa doctrina, de ira Dei, & ceteris, quæ ſcire, & tenere oportet, in portu ſe agere arbitrantur. ſed me miſerum: in portu naufragium. nam ſunt idola, & ſtatuæ, & canes muti: deuorant ſubſtantiam populi, lac abſumunt, lana operiūtur, adeoq; inutiles ſunt, vt pro beneficio ducendum ſit, ſi non verſi in beſtias oues deuorent. *Videntes vana.* hebr. הזים Hieronymus legiſſe videtur cum ח, id eſt, videntes.

dentes. & quia de cubitu erat ſermo, addidit ad elucidationem de ſuo, vana. veriſimile autem eſt mutationem ſimilium litterarum factam fuiſſe ה videlicet in ח, quòd nullo alio loco hæc vox, aut radix legatur. Chald. quidem vertit נימין, id eſt, dormientes, ſeu dormitantes: ego ignauos dicerem, ſi non eſt ſcriptoris vitium. Eſt autem non contemnendus ſenſus, ſi videntes legas, videntes, cubantes, id eſt, qui dormiturire gaudeant: ignaui enim canes paullulum ſi caput attollant, paullulum ſi reſpiciant, quia auditu pollent, rurſus caput reclinant; & perinde ſe habent, ac ſi nihil vidiſſent: ita prorſus Phariſæi, & Scribæ videntes, & cubantes: nam etſi legebant, quòd in Bethleem naſceretur Chriſtus; in aduentu magorum paullulum caput attollentes, ſcripturas euoluerunt, rurſus cubantes ſomno ſeſe dedêre: nec aliter ſe in aliis rebus gerebant, quæ è re populi erant, & ad Iſraelis ſalutem ſpectabant.

Canes impudentiſſimi: heb. canes עזי נפש obfirmati animo, quod 11
vnica dictione vulgatus impudentiſſimos dixit. impudentia enim faciem obfirmat, & immotos facit, ſicut pudor, auertere faciem, ac diſcedere ab incepto. ſic Deut. 28. dicitur, Gens obfirmata facie: pro quo vulgatus dixit gentem procaciſſimam. ſequitur enim, Quę non deferat ſeni, neque miſereatur pueri. eſt autem canis natura impudens. ſenſum ergo vulgatus reddidit: ego verba retinui, obfirmati animi, vel animæ. videtur autem anima pro ingluuie accipi poſſe. Quod autem ſequitur, huius eſt expoſitio. *Neſcierunt ſaturitatem*: poteſt addi, aut etiam omitti relatiuum, qui; non nouerunt ſaturitatem. ignauorum hoc certè eſt. nam qui vident, qui intelligunt, & ſapientia præditi ſunt, præterquam quòd ipſa ſapientia paſcuntur, paucis etiam contenti ſunt. nam neque corpori nimium indulgere ſinit ipſa ſapientia, multorum etiam coaceruationem eſſe inutilem, & ſapiente viro indignam intelligunt, vt quæ citò relinquere oporteat, & animum à vero, & bono auocent. adde, quòd abſque aliorum iniuria vix acquiri poſſunt: & ſi acquiſita, aliis non communicentur, inſipientiam poſſeſſoris, & crudelitatem produnt. Quàm autem inſatiabilis fuerit eccleſiaſticorum illius temporis auaritia, euangelia ſatis indicant. Habes igitur vitia, quibus laborabant eccleſiaſtici, cæcitatem, ſeu ignorantiam, ignauiam, taciturnitatem, otium, deſidiam, delicias, ingluuiem, auaritiam. Quantùm verò hæc ſpeculatoribus, & ducibus indigna ſint, videant, quæſo, noſtri, & meminerint, hæc beſtiis tutum præbuiſſe ingreſſum, vt deuorarent eccleſiam Dei, vt vbicúque reperiantur, eoſdem effectus ſperare poſſimus. Legant hęc epiſcopi, & confundantur: nam quod ſequitur, licet ad eos poſſet referri,

ferri,ad politicos magiſtratus puto pertinere. *Paſtores non nouerunt. &c.* paſtores etiam profanis ſcriptoribus reges dicuntur:& Dauid è paſtore ouium,vt ipſe ait,vocatus eſt,vt eſſet paſtor Iacob,quem pauit ſumma cum innocentia, & ſapientia: & ſuprà Cyrus paſtor vocatur &c.Etſi enim ab eccleſiaſticis paſcũtur verbo,& exemplo ſpiritales oues,à magiſtratibus quoque diriguntur , & gubernantur legibus,& gladio;quem non ſine cauſſa portant. Hic quoque ferè eadem vitia,quæ eccleſiaſticis tribuerat,adſcribit. primùm in his etiam taxat ignorantiam. nam ſapiẽtia in regibus & magiſtratibus ſummopere neceſſaria eſt. vnde apud Xenophontem legis, nihil, magis in imperatore neceſſariũ,quàm quòd eum ſui ſapientiorem aliis exiſtimẽt.Hanc autẽ opinionem is tantùm habiturus ſit,qui re vera ſapiẽtior fuerit.lege prouerbia Salomonis.*Intelligentiam.* eſt Hebræis בין intelligere cum diſcriminine , & diiudicatione.1.Reg.3.Ad intelligendum inter bonum,& inter malum,id eſt,ad diiudicandum &c. poſſumus itaque hoc loco vertere; Non nouerũt diſcernere,ſeu diiudicare: quod magiſtratuũ præcipuum munus eſt,& ad ſapientiam pertinet:qua pollere Salomonẽ Iſrael intellexit,quando cauſſam meretricum diiudicauit.*Omnes in viam ſuam declinauerunt:* ſicut eo tempore,de quo dicitur in lib.Iudicum 17. Non erat rex in Iſrael,& vnuſquiſq; quod rectum ſibi videbatur,hoc faciebat. Declinare, ſeu faciem vertere vnumquemque in viam ſuam eſt,quod cuique libuit,id ſequi. quiſque prauitatem cordis ſui ſecutus eſt,hoc eſt, traditi ſunt omnes in deſideria cordis eorum.In his verbis deſignatur quod nullus fuerit in magiſtratibus Iudęorum,animorum conſenſus,non idem omnes ſaperent, ſed omnium legum contemptus,& quiſque ſententiã ferret ſecundum ſenſum , & mentem ſuam : vitia autem mentem immutare docet etiam Ethnicorum diſciplina. *Vnuſquiſque ad auaritiam ſuam,* ſeu vtilitatem,& emolumentum ſuum:eſt enim בצע à verbo,quod vulnerare notat, ac deinde auaritiam exercere : quare pro lucro, ſeu emolumento accipitur: cui qui intentus eſt , alios vulneret, neceſſe eſt:vel ꝙ qui hoc vitio laborant, habeant in corde , veluti vulnus,vt non à lucro mentem,aut ſenſum valeant auertere,iuxta illud Ierem.22.Non eſt oculus tuus,& cor tuum,niſi ad auaritiam tuam, ſeu lucrum tuum. Geneſ. 37. Quod lucrum eſt, ſi occiderimus fratrem noſtrum &c. & Pſal. 30. Quæ vtilitas (vel quod lucrum)in ſanguine meo &c. Quòd ſi de ea rep.actũ eſt,in qua priuati homines in quæſtum,& proprium emolumentũ intenti ſunt, neq; cõmunis boni ratione tanguntur; quid ſentiendum putas, ſi hoc malũ magiſtratus quoq; inuaſerit. *A ſummo vſq; ad nouiſſimum:* hebr.

hebr. מקצהו : quam vocem variè reddunt interpretes.ego putarem pronomen affixum referre ipſum quęſtum, ſeu lucrum; & mem eſſe priuatiuum,quaſi dicat; vnuſquiſque vertit faciem ad lucrum ſuum, abſque eius termino : quòd auaritiæ, ſeu lucro finem non imponerent, ſed creſceret amor nummi, quantum ipſa pecunia. nam nomen קצה in ſtatu regiminis,& affixi ſeruat ה. quod ſi idem dixeris in infinitiuo contingere, erit infinitiuus cum mem, & idem, quem dico, ſenſus. vulgatus pronomen affixum retulit ad nomen איש, id eſt, nemine dempto : ideo dixit, à ſummo vſque ad nouiſſimum.

Venite: mimicè voces eorum exprimit propheta:ex quibus quæ 12
fuerit eorum mens, & ſtudia, non iam ex narratione, ſed ex re ipſa perciperemus. *Sumamus*: in hebr. eſt in ſingulari: ſed parum hoc ad ſenſum facit.ſumam vinum: quiſque ſic loquebatur: alij, quaſi reſpondendo, dicebant: Potemus ſyceram. *Et erit*: ſenſum expreſſit vulgatus:ego verbum verbo reddidi.minorem,& copioſiorem compotationem ſibi in craſtinum promittebant: quo intelligimus ſummum bibendi ſtudium, de quo ſuprà cap. 5.qui mane ſurgebant ad bibendum vinum,& in compotationibus vſq; ad crepuſculum permanebant,& potentiam ſuam in epotandis calicibus oſtentabant. vitia itaque magiſtratuum erant ignorantia, proprius ſenſus contemptis legibus,inexplebilis auaritia,& crapula,atq; ebrietas;quibus qui ſubiecti ſunt, quo nam pacto alios regere poſſint,nemo non videt.Vitio itaque eccleſiaſticorum, & politicorum principum factū eſt,vt populus Iſraeliticus libidini beſtiarum fuerit expoſitus.Hęc eadem cauſſa hodie regna ſubuertit, religionem conculcat,& omnia mala,quibus atterimur, innexit: neque eſt qui condoleat,aut,vt verius dicam,qui conſurgat,& teneat Deum noſtrum,vt velit tantorum malorum impetum ſiſtere, & principes,ac pontifices dare,ſicut antiquitus: quos quãdiu non videro,in luctu,& gemitu dies ducam.

CAPVT QVINQVAGESIMVMSEPTIMVM.

Noua.		Vetus.
IVSTVS ſublatus eſt,& non eſt quiſquam,qui ponat ſuper cor: & viri pietatis colliguntur non exiſtente qui intelligat,quòd propter malitiam colligatur iuſtus.	1	*IVSTVS perit, & non eſt, qui recogitet in corde ſuo; & viri miſericordiæ colliguntur, quia non eſt, qui intelligat: à facie enim malitiæ collectus eſt iuſtus.*
Veniet pax,requieſcēt ſuper cubilia ſua	2	*Veniat pax:requieſcēt in cubili ſuo qui*

Noua.		Vetus.
ſua ambulans ante eam.		*qui ambulat in directione ſua.*
Et vos appropinquate huc filij obſeruatricis, ſemẽ adulterãs, et [quod] fornicaberis.	3	*Vos autem accedite huc filij augurratricis, ſemen adulteræ, & fornicariæ.*
Super quem voluntatem habuiſtis? ſuper quem dilataſtis os, prolongaſtis linguam? an non vos nati tranſgreſſionis, ſemen fallaciæ?	4	*Super quem luſiſtis? ſuper quem dilataſtis os, et eieciſtis linguam? nunquid non vos filij ſceleſti ſemen mendax?*
Qui conſolationem accipitis cum dijs, ſub omni arbore viridi, mactatores natorum in torrentibus ſub eminentijs rupium.	5	*Qui conſolamini in dijs ſubter omne lignum frondoſum, immolantes paruulos in torrentibus ſubter eminentes petras?*
In ſaxis torrentis pars tua, ipſa ipſa ſors tua; quin etiam ipſis effudiſti libamen, aſcendere feciſti oblationem: nunquid ſuper iſtis commiſerebor?	6	*In partibus torrentis pars tua, hæc eſt ſors tua: et ipſis effudiſti libamen, obtuliſti ſacrificium. nunquid ſuper ijs non indignabor?*
Super montem excelſum, & eleuatum poſuiſti cubile tuum, quin etiam illuc aſcendiſti ad mactandum victimam.	7	*Super montem excelſum, & ſublimem poſuiſti cubile tuum, & illuc aſcendiſti, vt immolares hoſtias.*
Et poſt oſtium, & poſtem poſuiſti recordationem tuam. quoniam à me migraſti, & concubuiſti, & dilataſti cubile tuum: et ſcidiſti tibi ab eis: dilexiſti cubile eorũ manum [quam] vidiſti.	8	*Et poſt oſtium, & retro poſtem poſuiſti memoriale tuum: quia iuxta me diſcooperuiſti, & ſuſcepiſti adulterum: dilataſti cubile tuum, & pepigiſti cum eis fœdus: dilexiſti ſtratum eorum manu aperta.*
Excurrebas ad regem cum oleo, & multiplicaſti pigmenta tua: & miſiſti legatos tuos vſq; in longinquum, & humiliata es vſque ad infernum.	9	*Et ornaſti te regio vnguento, & multiplicaſti pigmenta tua: miſiſti legatos tuos procul, & humiliata es vſque ad inferos.*
In magnitudine viæ tuæ laboraſti: nõ dixiſti; Deſperatũ eſt. vitã manus tuæ inueniſti, propterea non doluiſti.	10	*In multitudine viæ tuæ laboraſti: non dixiſti; Quieſcam, vitam manus tuæ inueniſti, propterea non rogaſti.*
Et quem metuiſti, & timuiſti? quia mentita es, & mei non es recordata: non poſuiſti ſuper cor tuum. an non ego tacens, & ab æterno? & me non timebis.	11	*Pro quo ſolicita timuiſti, quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitaſti in corde tuo? quia ego tacens, & quaſi non videns, et mei oblita es.*
Ego annuntiabo iuſtitiam tuam, & opera tua, & non ſubleuabunt te.	12	*Ego annuntiabo iuſtitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi.*
Cùm		Cùm

Noua.		Vetus.
Cùm exclamabis, eripiant te congregati tui, & oẽs eos leuabit vẽtus, auferet vanitas. & qui protectionẽ quærit in me, hereditabit terram, & poſſidebit montem ſanctitatis meæ.	13	*Cùm exclamaueris, liberent te cõgregati tui, & omnes eos auferet vẽtus, tollet aura. qui autẽ fiduciam habet mei, hereditabit terram, & poſſidebit montem ſanctum meum.*
Et dicam; Sternite, ſternite, repurgate viam, eleuate offendiculum è via populi mei.	14	*Et dicam; Viam facite, præbete iter, declinate de ſemita, auferte offendicula de via populi mei.*
Sic enim dixit excelſus, & eleuatus, manens perpetuò, & ſanctũ nomẽ eius; [qui] excelſum, & ſanctũ cohabito, & cum cõtuſo, & humili ſpiritu, ad viuificandum ſpiritum humilium, & viuificandum cor contuſorum.	15	*Quia hæc dicit dominus excelſus, & ſublimis habitans æternitatem, & ſanctum nomen eius in excelſo, & in ſancto habitans, & cum contrito, & humili ſpiritu, vt viuificet ſpiritũ humilium, & viuificet cor contritorum.*
Quia non in ſempiternum litigabo, neque in finem vſque efferueſcã: quia ſpiritus à facie mea operitur, & flatus ego feci.	16	*Non enim in ſempiternum litigabo, neque vſque ad finẽ iraſcar: quia ſpiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam.*
In iniquitate auaritiæ eius efferbui, & percuſſi eum abſcondendo: & efferbui, & abiit auerſus in via cordis ſui.	17	*Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus ſum, & percuſſi eum: abſcondi à te faciem meã, & indignatus ſum: & abiit vagus in via cordis ſui.*
Vias eius vidi, & ſanabo eum, & deducam eum, & reddam conſolationes ei, & lugentibus eius.	18	*Vias eius vidi, & ſanaui eum, & reduxi eum, & reddidi conſolationem ipſi, & lugentibus eius.*
Creo fructum labiorum pacem, pacem longinquo, & propinquo, & ſanabo eum.	19	*Creaui fructum labiorum pacem, pacem ei, qui longè eſt, & qui propè eſt, dixit dominus, & ſanaui eum.*
Et improbi [ſunt], veluti mare pulſum, quod quieſcere non poteſt: & eiiciunt aquæ eius ſtercus, & lutum. Non eſt pax, dixit Deus meus, improbis.	20	*Impij autem, quaſi mare feruens, quod quieſcere non poteſt: & redundant fluctus eius in conculcationem, & lutum. Non eſt pax impiis, dicit dominus meus.*

QVORSVM tendat hæc oratio, non ita facile eſt intellige- 1
re. ego certè exiſtimo hoc, & duobus ſequentibus capitibus Ieſaiam ſtatum rerum Iudaicarum deſcribere, iam inde à ſuo tempore, à diebus videlicet Ahaz vſque ad aduentum Chriſti: oſtendit autem, quòd præter ſcelera, præſertim idololatriæ puniendi eſſent, nempe captiuitate Babylonica, iuſtis tamen interim non defuturũ

ſolatium. poſtea verò, omnia occupante peccato, & ingraueſcente iniquitate, adueniret redemptor. Scio quidem multa ex his ad Chriſti tempora poſſe referri, ſed aliorum hac in re operam in libris ipſorum videre poteris. *Iuſtus perit*: ſicut in Pſal. Defecit ſanctus, אסף eſt Hebræis tolli, auferri cum ipſius rei perditione. *Non eſt, qui recogitet*, vel qui conſideret, & alta mente reponat. hebr. ponere ſuper cor dicit pro animaduertere, & rem penitus conſiderare. Quid verò velit propheta, quòd in morte iuſtorum conſiderarent homines, mox aperiet hoc eodem verſu. *Et viri miſericordiæ*, ſeu pietatis, id eſt, pij in Deum, & patriam &c. *Colliguntur*: quod dixit in primo membro, rurſus more ſcripturæ repetit. idem enim intelligit per iuſtum, & per viros pietatis; idem per perire, ſeu auferri, & colligi; idem per non ponere ſuper cor, & non intelligere. *Quia non eſt, qui intelligat*: quia, redundat. ad verbum; in non intelligente: cùm non ſit, qui intelligat, vel non exiſtente, qui intelligat, vt Prouerb. 8. In non abyſſis, id eſt, nondum exiſtentibus &c. niſi dicas באין ſcriptum pro אין eiuſdem ferè prolationis: pro quo Chald. לית. *A facie enim malitiæ collectus eſt iuſtus*: כי pro, quòd, enclitico accipiendum eſt, quaſi hoc ſit, quod nemo conſideraret, videlicet, quòd à facie malitiæ, id eſt, propter malitiam, vel antè quàm aduentaret malitia, ablatus ſit iuſtus, ne videlicet eam videret, & experiretur. Malitiæ autem Hebræis etiam eſt nomen pœnæ, vt Geneſ. 19. Non potero euadere hanc malitiam, (ſeu hoc malum) ne quando apprehendat me malitia hæc. & ſuprà 45. Faciens pacem, & creans malitiam, ſeu malum &c. Hic locus videtur exponi in libro ſapientiæ cap. 4. vbi ad Enoch, & ad hunc prophetæ locum facta alluſione dicitur, quia Deo placuit, cùm inter peccatores viueret, de medio ſublatus, raptuſque, ne malitia immutarentur ſenſus illius, ne ve anima eius fraude circumueniretur. quod de vtriuſque malo intelligere poſſumus: ſic etiam hic locus, quem præ manibus habemus, intelligi poteſt, quòd Deus iuſtos, & pios viros, veluti ſibi cariſſimos ad ſe colligat, & de mundo auferat, etiam non multorum annorum ætate completa: tum ne, ſi diutius viuerent, à pietate diſcederent propter peccatorum conſortium, & vim peccati: quod interdum inundare videtur, & omnia conuellere, vt hac noſtra tempeſtate fieri videmus: tum etiam, quòd quaſi illis indulgens, & condolens nolit eos calamitatis cuiuſpiam ingentis teſtes, aut participes eſſe. Quemadmodum Auguſtinus, obſeſſa ciuitate à Barbaris, & plerique alij iuſti, quorum ſpiritum non volens dominus contriſtare, eos, quaſi ante tempus, & veluti immatura morte rapit: quod amorem

rem pietatis in hominum pectoribus enutrire,& augere debet potius, quàm remittere. nam,vt in Eccleſiaſtico habetur,exemplum eſt emendandæ vitæ nationibus. propterea enim hoc priuilegio donantur, quia Deo placent : & , vt ait de ipſo Enoch Apoſtolus , prius quàm auferretur teſtimonium, habuit, quòd Deo placeret. id autem teſtimonium habetur Sap.4. & Eccleſ. 44. præterquam quòd Gene.5. dicitur cum Deo ambulaſſe. ſi verò hoc dilectorum eſt, aut diligentium, non eſt, quòd condoleamus , ſed quòd inuideamus potius iuſtorum funeribus. optandum enim eſt cum Dauide, vt nobiſcum agat Deus ſecũdum iudicium diligentium nomen ipſius. inſipientes verò, cùm mori miſerum putent , præſertim in iuuentute, tantùm abeſt, vt propterea iuſtitiam,& pietatem colant,vt vel ea de cauſſa,quòd ad ſe iuſtos citò Deus dicatur colligere, genio indulgeant. Meritò itaque dolebat propheta, quòd in morte iuſtorum nemo ſecum reputaret,à facie malitiæ illos rapi. nam ſi hoc cogitaſſent,aut inducerentur, vt pietatem colerent, aut ſibi ſaltem timerent,qui ad malorum congreſſum ſeruarentur. Dignum profectò eſt,vt hanc philoſophiæ diuinę partẽ apprehendamus : & quid in iuſtorum obitu conſiderare debeamus, ex hoc loco erudiamur:nempe quòd à facie malorum colligantur. quod apertè ſcriptura in Ioſiam commemorat, dicens 2.Reg.14. Colligam te ad patres tuos, & colligêris ad ſepulcrum tuum in pace, vt non videant oculi tui mala , quæ introducturus ſum ſuper locum iſtum. ergo cùm propterea eos auferat Deus,id omnino eſt, quod nos cogitare debemus, vt nobis timentes ad emendationem vitæ incitemur,vt ex ſapiente iam dixi.

Veniat pax, vel veniet. יבוא quid agatur cum iuſtis, exponit : & 2
puto,quòd mortem appellet pacem: שלום enim eſt interdum Hebræis tranquillitas,& felix rerum ſtatus : opponitutque perturbationi,ſeu perturbato rerum ordini. mors autem iuſtorum pace huiuſmodi plena eſt. vnde Geneſ. 15. Et tu vades ad patres tuos in pace. & Simeon, Nunc dimittes ſeruum tuum in pace,id eſt,tranquilla morte, & in qua morienti nihil deeſſe videatur . perfectionem etenim quoque nomen notat. ait ergo ; Veniet tranquilla mors, quam, ſcilicet ſummam pacem, & felicitatem reputant viri pij. *Requieſcant*, vel requieſcent. ינוחו pij , adueniente morte , ſuper cubilia ſua requieſcunt, id eſt, in ſepulcris, omni prorſus malorum timore ſublato. *Qui ambulat in dilectione ſua* : quia hîc ſingularem numerum viderunt quidam contextum,luxarunt, vt pro requieſcant,legerent requieſcat. nam requieſcẽt ſcriptum reliquit Hieronymus,& ita coniũgendum putauit: veniat pax iuſti,id eſt,

Chriſti,qui ambulat in directione ſua, & requieſcēt in cubili ſuo: quaſi ſit ſimilis oratio illi, Sagittæ tuę acutæ (populi ſub te cadēt) in corda inimicorum regis. Sed cùm verba pluralis numeri paſſim Hebræis cum nomine ſingulari iūgantur,& præſertim participio, cùm indefinitus eſt ſermo; non eſt, cur negemus participium הלך ambulans conſtrui cum verbo requieſcent, vt ſit ſenſus; Requieſcent in cubilibus ſuis, ambulantes ante eam, nempe pacem. Veniet, inquit, tranquilla mors iuſtis, quam illi læti ſuſcipientes. in ſepulcris ſuis requieſcēt, vt qui ſemper præ oculis eam habuerint, & ante eam perpetuò ambulauerint: iſtis enim non eſt terribilis, neque amara mors: quorum vita eſt mortis quædam meditatio. Hic ſenſus planus eſt. neque te conturbet huiuſmodi acceptio vocis נכח: nam Prou. 5. ſic accipitur, Coram oculis Iehoua vię viti: & Ierem. 17. Annuntiatio labiorum meorum coram facie tua Iehoua. Iud. 18. Ite in pace,coram Iehoua via veſtra &c. Eadem autem vox aliis punctis rectum,ſeu rectitudinem notat, ne quis vulgatum immeritò reprehendat. Hinc habes,quibus mors ſit pax, & tranquillitas, nempe iuſtis,qui eam perpetuò meditantur:& quare pij viri mortem expetant.

3 *Vos autem accedite &c.* rectè vulgatus vau, pro aduerſatiua accepit:& vos,pro at vos. Illi quidem quieſcunt à laboribus ſuis, & in pace dormiunt: de vobis verò quid agendum ſit, accedite ad me, vt audiatis. vocat autem filios עננה, id eſt, veneficæ, quæ oculis nocet, & faſcinat, quaſi venena diffundens. neque malè auguratricem dixit vulgatus: nam ab עין, id eſt, oculus, eſt verbum ענן: quaſi dicat, oculauit, id eſt, oculis obſeruauit. vnde nomen ענן, de quo ſuprà cap. 2. & 27. pro obſeruatoribus: qui vel ex ſtellis, vel auibus, vel extis coniectantur ſuperſtitioſè futura, vel occulta. Iudæos ergo ſic vocat, quod plurimi ex eis iſtis artibus vacarent. vnde ſynagoga venefica dici commeruit. *Et fornicariæ*: ad verbum, Et fornicaberis, quaſi dicat, ſemen, generatio, quæ prætetitis adulteriis, & fornicationibus non eris contenta, ſed adhuc fornicaberis, & mores tuos perſequêris, & patrum veſtigiis inſiſtes. vide, quibus nominibus cognominentur, qui à Deo deficiunt.

4 *Super quem luſiſtis*, vel laſciuiſtis, vel luxuriati eſtis, vt ſit, quod Paulus ait de viduis impudicis, cùm luxuriatæ fuerint in Chriſtum,id eſt, Chriſto repudiato, & contra fidem illi datam, & Hebræis על non rarò ſic accipitur, pro contra. & hic ſenſus mihi arridet. nam adulterij, & fornicationis meminerat. Indigniſſimum autem videri debuerat, quòd marito Deo abiecto ficticios deos colerent,

colerent,& turpiter illis ſuccumberent. Quidquid autem pro Deo colitur,hac ratione viri nomen,ſeu mariti accipit: quia illi mens ſeſe ſubmittit,& ante eum humiliatur homo. Humiliationem autē mentis curuationibus, & ſupplicationibus exprimit ab hoc deinde cultu & humiliatione,veluti fecunda anima,ea exequitur, quæ Deo marito ſuo adlubent, atque iſti ſunt liberi, ſeu pignora, quæ animos conciliāt:à Dei quidem cōgreſſu,fidei, & dilectionis opera prodeunt. ab aliorum verò, oblationes filiorum per ignem, immolationesq́ue eorum,quibus gaudent mirum in modum inimici dæmones: ſi verò non de hac laſciuia,ſed de deliciis,id eſt,opiparis conuiuiis,quæ in gratiam Deorum inſtruebant,deq́ue ſaltationibus,& choreis,cantionibus,quas in laudes idolorum componebant,& ludis,quos inſtiruebant,verbum ענג accipias:quæ omnia erant contra Deum , non prohibeo; immo ſignificationi vocum ſatis conuenit hæc acceptio,& ſequentibus,non minus. *Super quem dilataſtis os*, vel cōtra quem? laudes deorum ſunt conuicia in Deū, & contra Deum aperiebant ora: qui dicebant de vitulo; Iſti ſunt Dei tui Iſrael,qui eduxerunt te de terra Aegypti: vbi comediſſe, & luſiſſe legis Iſraelitas. ad quem locum fortè hìc alluditur. At quis prohibet,vt inter illos luſus,& cantus incaleſcentes mero,& furiis agitatos,in vituperationes, & cōuicia quoque in Deum proruipiſſe intelligamus? vt cùm dicebant melius habuiſſe, quando ſeruiebant militię cæli apud Ieremiam,& ſimilia multa. eſt autem dilatare os ſuper aliquem,conuitiari,conuiciis laceſſere. in Pſal. Dilatauerunt ſuper os ſuum,non ſemel legis:& ferè idem eſt, quod ſequitur. *Eiecistis linguam*, vel produxiſtis,ſiue exertaſtis:ſimilis percunctatio eſt,& increpatio aduerſus Sinacherib,ſuprà cap. 27. verſ. 23 adde, quòd eſt geſtus quidam apud Hiſpanos, & alias etiam nationes irridentium, & nihili facientium quempiam, aperto ore linguam exertare, qui vſurpatus & à Gallis fuit, vt apud Gellium lib. 11. cap. 13. ex Quadrigarij verbis perſpicere licet. poſſumus hæc omnia etiā non de Deo accipere,ſed de iuſtis,de quibus paullò antè loquebatur,& ſanctis prophetis, quos deridebant, & ludibrio habebant impij. Quem enim prophetarum non occiderunt, aut non perſecuti ſunt? vt eſt in euangelio. fortè & in funere eorū feſta agebant,& inſaniā eorum decantabant,& quòd ab eorum increpationibus liberarētur,ſibi mutuò congratulabantur. cui expoſitioni,quæ ſequuntur,non parū fauent. *Nunquid non vos filij ſceleſti &c.* quaſi dicat aliam vitam à vitiis valde immunem ducere eos neceſſe erat,qui volunt in homines pios dicere, aut eos reprehendere. vos autem nihil aliud,quàm trāſgreſſionem ſectamini dolis,

& fallaciis pleni &c. quòd ſi de Deo dicta ſint, ſuperiora ſic connecte; Nunquid non &c. quaſi dicat, certè hac ipſa re cõprobatis, vos eſſe tranſgreſſionis filios, vt non poſſitis non referre genus veſtrum & ſemen fallax, aut falſum, quod à patribus, & eorum fide degenerauit: vt cùm filij Abrahæ ſitis ſecundum carnem, & dicamini, nihil minus ſitis, quàm eius filij: eſtis enim filij peccati, & diaboli, idq́ue operibus confirmatis.

5 *Qui conſolamini in diis*, vel cum diis. plurale eſt nominis אל, ſicut Pſal. 29. Exod. 15. neque benè hîc quidam pro quercubus accipiunt. *Frondoſo.* רענן, quantum ex locis poſſum coniicere, in quibus reperitur hoc nomen, eſt, quod nos dicimus, freſco: quare virentem dicere poſſumus. *Immolantes*, vel iugulatores natorum: שחט enim propriè iugulare eſt. indignitatem, & horrorem ipſa ſimpliciſſima verba cõtinent. quo etenim pacto hoc niſi corrupta admodum natura, quæ immanitatem ſuadere conſueuit, & rationis vſu ferè abſorpto fieri potuiſſet, vt lætarentur, voluptatemq́ue acciperent, qui ſuos proprios natos iugularent. mæror occupat bruta animalia, ſi coram ipſis occidantur filij, quos genuerũt. ergo amentiores brutis animantibus erant illi homines, in quorum pectoribus caritatem hanc extinxerat ſcelus, cui addicti erant. Poterant ſuper filiorum ſanguinem, quos hîc ad exaggerationem ילדים, id eſt, genitos, ſeu natos vocat, lætari, & amœnitate arborum delectari: ſub quibus ſanguinem fundebant filiorum, quos genuerant. immo verò illis cum diis, & talium deorum conſuetudine, quibus tam impia ſacra placebant, conſolationem accipiebant. An non natura ipſa pro incolumitate filiorum, numina placare iubet? an non conſolatione haud vulgari affici pater, & mater putarentur, natura ipſa inſtigante; qui ex naufragio, aut letali morbo filium ſàluum recepiſſent? ergo ipſa natura ab eorum cultu reuocabat deorum, qui iugulatione filiorum paſcebantur. O mortales, miſeros, qui religionem, quam natura commendat, deſerunt, & religionis vmbram, veriſſimũ cacodæmonum inuentũ, vel ipſa natura repugnante, apprehendunt. Vides, quàm maior ſit iniquitatis vis, quàm in pleriſque rationis, & virtutis, ac veræ religionis? vides hominũ ſtultitiam, qui aſperrima pro mendacio patiuntur, & cum iucunditate perferunt; pro veritate autem nihil non graue ducunt? ſciendum tamen eſt in animo verè pio, non minores eſſe veræ pietatis vires, quàm impietatis, & ſceleris apud impios: quod in Leuitis in Abrahamo, & pleriſque aliis ſatis apparuit. Sed Deus noſter vitam hominum mauult, quàm mortem. *In torrentibus*. vox נחלים valles, & humilia loca propriè notat,

quæ

quæ inter montes iacent: deinde & torrentes notat, qui per huiuſmodi valles decurrunt. exempla paſſim obuia ſunt. Erant autem dij, qui vallibus gaudebant, & opacis lucis, ac ſubobſcuris: alij autem rurſus excelſis in locis, & in mõtibus cultum exigebant. id videtur haberi ex variis locis ſcripturæ, præſertim ex eo libro Regum, in quo narratur de illis, qui dicebant; Dij eorum ſunt, Dij montium venite, & prœliemur in vallibus &c. *Subter eminentes &c.* ſunt ad radices montium, & in alueis torrentium excauatæ rupes, & prominentes: ſub quibus aræ erigebantur ad idolorum cultum, quaſi ex antris prodiret numen, & vt religione tangerentur homines. erant etiam ibi tuti ab aeris iniuriis æſtu, & imbribus, vt tranquillius, & abſque vllo impedimento ſacra peragerent. deorum enim eſt totum hominem ſibi addicere: & quem homo Deũ putat, ritè colendum eſſe ducit. hinc loca ſolitaria petere, & ab vrbiũ tumultu ſecedere. id enim tantum agendum eſt, quod tunc agitur, neque aliò animus diſtrahendus. imitatur autem religionem veram, quoad eius fieri poteſt, ſuperſtitio.

In partibus torrentis pars tua: paronomaſia eſt in verbis Hebraicis, 6
haud inuenuſta, behaleche nahal helcheca. vox autem חלק interdum lapides notat: ſunt autem in littoribus tam maris, quàm fluuiorum, & in torrentibus orbiculati, & glabri. ſuper hos ſedere, & veſtes deponere, & cibum capere ob munditiem iuuat: ſuper hos fortè propter mũditiem filios iugulabant. talis erat lapis, quo funda rotato Dauid gigantem percuſſit: & hac voce notatur 1. Sam. 17. eadem autem vox alia forma portionem deſignat, & partem, quę cuique in diuiſione contingit. ergo in ſaxis torrẽtis dicit propheta ſibi portionem, & ſortem delegiſſe Iudæos, quaſi hac ſorte contenti eſſent: ſicut ſors Leuiticæ tribus erat dominus, & cultus eius, vt ad hanc ſortem fiat alluſio. vel certè cùm frequẽtes ad cultum idolorum ad torrentem conueniret, neceſſe erat ſaxa, & rupes ſorte inter eos diſtribuere: quod illis pro ſummo opprobrio obiicit dominus, vt ſit ſenſus; In ſaxis torrentis portio tua, id eſt, ęquis portionibus ſaxa, & rupes ſorte diuiditis. *Hæc eſt ſors tua:* hebr. ipſi ipſi ſors tua, nempe lapides, & ſaxa torrentis. Non mentior, inquit, vera narro. ipſi ipſi, inquam, lapides ſors tua ſunt, & ſorte tibi diuiduntur: tantus eſt idololatrarum concurſus, tanta frequentia, tantus feruor, ac tanta deuotio. Quid ſi in hoc membro ludat propheta, & ſit tacita irriſio ex animi indignatione? quaſi dicat, in lapides ſortem mittis, & lapides tanquam hæreditatis portiones ſorte tibi diuidi facis: ipſi ipſi, inquam, erunt ſors tua, vt non niſi lapides, & inutilia ſaxa poſſideas, & ſaxum ipſe ſis, ſimilis

effectus diis,quos colis. Quid ſi per ſaxa torrentis per cōtemptum ipſa idola ſignificet,quòd idola,quæ colebant,in torrēte nihil differrent à ſaxis ipſius torrentis, & tot eſſent, quot in torrente erant ſaxa,& hæc ſorte diſtribuerent,vt ea coleret? *Et ipſis effudiſti libamen.* poteſt hoc pronomen (ipſis) & ad deos, quorum meminit verſu ſuperiori,vel ad ipſos lapides,& ſaxa torrentis referri. eſt autem נסך fuſio, ſeu libamen ex vino. Num.15. & Exod.29. &c. *Nunquid ſuper his non indignabor?* hebr. An ſuper his commiſerebor? ſenſus idem eſt. etiamſi mox ad narrationem redeat; hanc percūctationem tamen,ob rei indignitatem,ex animi dolore inſeruit,vt intelligamus, ad perditionem hominum, non niſi vrgentibus rationibus impulſum, Deum commoueri. ea enim eſt quorundam ſcelerum impudentia,ea indignitas,vt ſi inulta illa relinqueret diuina maieſtas,contra dignitatem ſuam agere videretur.

7 *Super montem &c.* non diis vallium contenta,deos quoque mōtium coluiſti. *Cubile:* perſeuerat in adulterij ſimilitudine. ideo altare, & cultum cubile vocat:ibi enim alteri viro proſtituebatur.

8 *Et poſt oſtium &c.* tutelares deos, & lares deſignat. ponebantur autem poſt oſtium,& poſtes,vt felix eſſet, & fauſtus tam egreſſus, quàm ingreſſus: niſi poſt oſtium dici velis ſignratè,& prouerbiali forma, quaſi nullus eſſet abſque Deo angulus. Similes ſunt plerique etiam hodie ex Chriſtianis, qui nullam domus partem vacuā idolis habent, quæ pro Deo colunt, quæ nominare ſuperuacaneū duco. *Memoriale tuum,* vel recordationem:ſic vocat ſculptilia,quæ numinis memoriam renouabant: & in hunc vſum in ſingulis domus partibus apponebantur,vt è memoria non dilaberentur: hoc enim videtur diuinitas exigere. quare id ipſum ſummopere ſanctorum patrum ſcripta commendant,videlicet vt Deum ſemper in animo,eiuſque memoriam cordi impreſſam geſtemus. *Iuxta me:* hebr. מאתי quaſi dicas,de cum me,id eſt,à latere meo. more mariti loquitur dominus, à cuius latere ſurgere, & cum altero rem habere eſt ſupremum ſcelus, contemptus,& infidelitas:hoc omnino deſignant verba. *Diſcooperuiſti,* id eſt, abiens te diſcooperuiſti. eſt enim גלה aperire,reuelare; conſtructum autem cum conſtructione alterius verbi, perinde eſt iuxta hebraiſmum,ac ſi vtrunque apponeretur; Diſcooperuiſti ex latere meo,id eſt,ex latere meo ſurgens te alteri denudaſti. Ceterùm cùm גלה ſit de numero eorum verborum, quæ contrarias habent ſignificationes: nam ſignificat apparere, ac diſparere, quod fit migrando, exſulando &c. & cùm conſtructio conueniat, libenter pro migrare,ſeu recedere accipio, ex latere meo,è lecto eodem,in quo mecū iacebas,recedens alteri

tui

cui copiam feciſti. hoc enim eſt Hebræum עלית, pro quo vulgatus doctiſſimè vertit, ſenſum explicans; Adulterum ſuſcepiſti. in hac ſignificatione verbo aſcēdendi vtitur ſcriptura, ita vt in ſignificatione paſſiua ſit hoc loco accipiendum תעלי: neque enim de aſcenſu in montes arbitror vocem hanc intelligendam. vnde ab ipſo puro eſſe participium plurale femininum עלות, quod de femellis dicitur, & pro fœtis, & vterum geſtantibus, vel partu etiam exoneratis accipitur Gen. 33. Pſal. 78. &c. quod etiā verba illa Gen. 31. ſignificant, Ecce arietes aſcendentes &c. *Dilataſti cubile*: hoc, & quod præceſſit, & quod ſtatim ſequitur, optimè congruūt cum illis, quæ ſub Ahaz facta legimus vltimo Reg. cap. 16. nam & ipſe rex filium ſuum conſecrauit. immolabat quoque victimas, & adolebat incenſum in excelſis, & ſub omni arbore vireſcēte. ibi etiam legitur de nuntiis, quos miſit ad regem Aſſyriorum: quod dicitur verſu 9. & quòd occurrerit regi veniēti: quod eodem verſu habes. Quod autem illic dicitur de altari, quod ædificari fecit in templo ſecundum ſimilitudinem altaris, quod viderat Damaſci; & de altari æneo, quod erat cotā domino, quod loco mouit; & loco eius altare maius ſecundum ritus gentium collocauit, hîc puto ſignificari, cùm dicitur, è latere domini ſurrexiſſe, & alteri ſuccubuiſſe, & cubile ſuum dilataſſe. *Pepigiſti cum eis fœdus*: neque ipſi Rabini hanc verſionem reprehendunt, immo ſic ferè omnes vertunt: nam dicunt כרת ſignificare paciſci. quos neque mihi in animo eſt reprehendere: dico tamen nuſquam me legiſſe in ſcripturis כרת pro paciſci, niſi cum nomine ברית, ſicut Latinis ferire, ſcindere non ſignificant pacifici, niſi cum nomine fœderis, aut pacti &c. ad verbum autem ſic habent Hebræa; Et ſcidiſti tibi ab eis, nempe diis gentium: & repetendum eſt nomen cubilis: dixerat enim; Dilataſti cubile tuum. ex loco autem libri Regum cōſtat altare maius ad ſimilitudinem altaris Damaſci fabrefactum. vnde ſequitur, *Dilexiſti cubile eorum*: vt enim vidit altare, quod erat Damaſci, placuit illi: & cum ex Damaſco rediiſſet, adorauit, & hoſtias ſuper illud, quod iam in templo conſtructum reperit, immolauit. *Manu aperta*: hebr. יד חזית. vulgatus חזות vt nomen accepit à verbo חזה, id eſt, vidit. ſed quia huiuſmodi nomen alibi non reperitur, manum hîc Hebræi pro loco accipiunt; & non nulla verba ſupplentes, quem volunt, ſenſum conficiunt, vitio illis admodum familiari: quos plerique ex noſtris ſequuntur. dicere tamen poſſumus, hîc manum accipi pro monumento, & opere eximio: ſicut nos dicimus interdum de imagine, eſſe manū Apellis, id eſt, opus manu Apellis fabrefactum; ſic 2. Sam. 18. Abſalon erexit ſibi ſta-

tuam,quæ eſt in valle regis, dicendo; Non eſt mihi filius, vt memoriam ſaltem relinquam nominis mei: vocauitque ſtatuam ſecundum nomen ſuum, & vocata eſt manus Abſalon, id eſt, opus, ſeu monumētum: ita Ahaz cùm vidiſſet altare Damaſci,iuxta eius ſimilitudinem, aliud in templo erigi curauit:ideoque dicitur,Dilexiſti cubile eorum, manum, quam vidiſti. quod quamuis nemo Rabinorum annotauit,non propterea contemnendum ducas. Hic mecum conſidera Chriſtiane lector,quo pacto Deus peccata,quaſi in ſacculo ſignet, vt eſt apud Iob:quemadmodū enim bonorum operum noſtrorum ſingulas circunſtantias ponderat,vt pro omnibus retribuat,ſicut cùm ait; Eo quòd feciſti rem huiuſmodi,& nō pepercisti vnico filio tuo &c. ſic etiam in peccatis omnes ſemitas pedum noſtrorum conſiderat. En audis obiicientem, concurſum, ſortes,loca,memoriam iugem,deinde è latere ſuo ſurrexiſſe,vt alteri ſuccūberet, quæ ab aliis accepiſſet,dilexiſſe, & mox imitatam fuiſſe,vt diſcas rationem habere operū tuorum,cogitetque impurus ſacerdos, quantò ſit atrocius crimē ab altari domini recedere, & membra Chriſti, membra facere meretricis: & laicus,quid ſit in templo Dei, dum res ſacra peragitur, oculis laſciuiæ inſeruire: vt prætercam alia crimina inter Chriſtianos paſſim obuia. Nunquid ſuper his commiſerebitur dominus?Notandum etiam eſt,etſi hæc inuenta regis impij fuerant,populo obiici à propheta: nam impij regis præcepto ſummus ſacerdos obedierat, & populus illorum impietati acquieuerat.

9 *Ornabas te regi*: corruptè legitur, regio. obiicit,Aſſyriorum regi,quem propter excellentiam regem abſolutè vocabant, occurriſſe Iſraelem cum oleo, ſeu vnguento, & multiplicibus pigmentis,quaſi meretricem,& adulteram, quæ adultero vult placere. Eſt alioqui oleum lætitiæ ſymbolum,quaſi vnctus,& lætus occurrerit regi. veriſimile quoque eſt balſamum detuliſſe,cuius in agro Iericuntino erant arbores. vnde Oſeæ 12. Deferentes oleum in Aegyptum &c. nam cùm gratiam habere vellet Iſrael Aſſyrio,quòd aduerſus regem Syrię hoſtis ſui adueniſſet,proceſſit ei obuiam. miſerat autem iam dudum argentum,& aurū,quantum potuerat: cultum quoque, & religionem regis imitatus eſt:& ob hæc dicit propheta; *Et humiliata es vſque ad infernum*: coram ipſo videlicet rege Aſſyriorum, ſignificans ſibi non eſſe vires ad reſiſtendum regi Syriæ. quaſi ergo plus virtuti,potentiæ,& amicitiæ Aſſyriorū, quàm potentiæ,& amicitiæ Dei confidiſſet,audit; Vſque ad infernū humiliatus es. nam & temporali gloria, & ſpiritali, quam in tutela veri Dei habuit,ſpoliatus erat Iſrael, regi extero, & diis extraneis

ſeruiens.

ſeruiens. ob quam cauſſam etiam in Exod.32. dicitur, quòd Aarõ ſpoliauerit Iſraelem ad murmur inter hoſtes ipſorũ. meritò enim Iſraelitis detraherent,& in eos obmurmurarent,quicunque in eos inſurgere vellent, audientes, quòd relicto Deo, qui eos de Aegypto eduxerat, deos Aegyptios maluiſſent colere:qui neque eos retinere in Aegypto,neque ipſos Aegyptios,ne ſubmergerentur,eripere valuerant. poteſt etiam hæc humiliatio ad tempora,quæ ſubinde ſecuta ſunt, referri. quis enim ignorat, quàm humiliata, ac depreſſa fuerit illa reſp. iam inde ab eo tempore?

In multitudine vie &c. רב hoc loco de longitudine viæ dici exiſtimo,vt Ioſue 9. præter enim,quòd ad Aſſyriam proficiſcerentur pro auxilio,abeunt quoque omnes quotquot à Deo recedũt,in regionem longinquam, & vias difficiles perambulant. poſſumus & de multitudine accipere:In multitudine viæ, id eſt, in multiplicibus viis tuis laboraſti. nam plures deos colebant,& multiplices ritus addiſcebant:qui vno potuiſſent contenti eſſe. Cùm autem hæc omnia apta ſint,& appoſitè dicantur:ego tamen mallem רב in infinitiuo accipere:In multiplicando viam tuam laboraſti, id eſt, vt proficeres, & progreſſus faceres in eo vitæ inſtituto,quod ingreſſa es. ſi verò vt nomen accipias, eodem tamen ſenſu interpretari licebit:In multitudine,id eſt,pro augmẽtatione,& promotione ſtudiorum tuorum laboraſti.Obiicit itaque zelum,& contumaciam, quòd pro impietate labores ſuſtinuerit,quę multò minori negotio Dei ſui gratiam potuiſſet promereri, & beneficiis omnipotentis frui. *Non dixiſti; Quieſcam*: laboraſti, inquit, & agones ſubiiſti; nunquam autem in ipſa rerum difficultate, qua ſæpe laborabas, ſubiit in mentem ab incepto deſiſtere,vt impedimentis vllis cederes. De voce נואש, pro qua vulgatus reddidit, quieſcam, ſenſum exprimens,variæ ſunt ſententiæ: puto aũt eſſe paſſiuum יאש, quod non eſt in vſu in Kal. at in piel ſemel, Eccle.2.eſtque eo loco abdicare animum,aut animo cedere, præ diffidentia,ſeu deſperatione. vſurpatur autem hæc tertia perſona paſſiuæ vocis pro eo,quod Latini dicunt,actum eſt:dicereque licebit, deſperatum eſt. Hunc locum videtur explicare ille Ierem.2. Prohibe pedem tuum, ne denudetur,& guttur tuum à ſiti. & dixi; Num deſperatum eſt? non: quia amo alienos, & poſt ipſos ambulabo. *Vitam manus tuæ inueniſti*: non deſtitiſti ab incepto,quinimmo proſecuta es viam,qua ingredi cœperas, ac tandem illud vitæ genus, quod conſequi optabas, inueniſti, atque apprehendiſti. In nomine autem vitæ eſt ironia: vitam enim vocat peſtem,atque ipſam mortem,quam tamen ipſi vitam reputabãt:& vitam manus, vocat vitã induſtria partam: ſicut

ſicut autem qui multo labore,& induſtria, ac variis diſcriminibus vitam, ſeu vitæ remedia conſequitur,vt ſunt opes,& ſimilia bona, benè collocatos labores ſuos arbitratur: neque eum laboris pæniтet; idem obiicit dominus contigiſſe Iſraeli. atque hoc eſt, quod ſequitur, *Propterea non doluiſti*: vbi inſinuat,quàm ſe voti compotes arbitrarentur: & quantæ felicitati ducerent ſeſe in amicitiam deorum inſinuaſſe, cultus ipſorum rationem tenuiſſe, obſeruaſſe ritus, & inter eorum cultores connumeratos eſſe. O nos felices, dicebant,qui quod tandiu optauimus,iam tandem tenemus. ô benè collocatos labores: nihil moleſtum nobis contigit: nullus fuit labor,poſtquam voti compotes facti, deorum iſtorum ſumus cultores &c. Quod verò vulgatus ait,nimirum Græcos ſecutus. *Propterea non rogaſti*, perinde eſt, ac ſi diceret; Propterea animo elata nihil tibi deeſſe putas: neque Deo ſupplicas, aut quidquam petis more miſerorum,& inopum.

11 *Pro quo ſolicita timuiſti?* hebr. ecquem metuiſti, & timuiſti? vel, ecquem reuerita es, aut timuiſti? quaſi dicat neminem. ſenſum vulgatus benè reddidit. etiamſi videaris me colere, & inuocare ſoleas in aduerſis, mentiris: nihil de me, aut meo cultu ſolicita es,neque vllo mei timore tangeris: voces tantùm habes, & verba, corde longè es à me:mendax es,& mentiri ſoles: & tantùm abeſt, vt me timeas,vt neque mei recorderis. *Et non cogitaſti &c.* Hebrça, & non poſuiſti ſuper cor tuum &c. Quid nam? *Quòd ego tacens*: vel (vt eſt in Hebræo) An non ego tacens: non inquit exiſtimare deberes, cum non ſubito animaduerto in te, ignorare me res tuas: aut alia quauis ratione impunitatem tibi promittere, quin potius hoc ſedula mente deberes attendere, quòd ego tacens, & à ſæculo,id eſt,quòd à ſæculo conſueuerim tacere,atque aliquandiu diſſimulare. nam quod in vulgato legitur, *Et quaſi non videns*, non habetur in Bibliis Hebraicis. Symmachus tamen videtur legiſſe, *Et mei oblita es*: Hebræa, & me non timebis,id eſt, nequaquam timere ſoles: non cogitaſti, quòd ego conſueuerim tacere: neque me times.

12 *Ego annuntiabo iuſtitiam*: ego faciam,vt omnes intelligãt,quàm iuſta ſis. ironia eſt. hypocriſin enim, & falſam iuſtitiam Iudæorum traduxit Deus, quoties eos poteſtati hoſtium tradidit. nam ſi in illa repub. fuiſſet verum iuſtitiæ ſtudium,neque obtinuiſſet falſitas, ſeu mendacium,nequaquam aduerſus eos præualuiſſent hoſtes. vnde illi palàm teſtabantur, in exſilio ſe iccirco relictos fuiſſe à Deo, quòd ipſi Deum reliquiſſent. Vide Ieremiæ lamentationes. *Et opera non proderunt*, vel non ſubleuabunt: non enim ſubleuamen

uamen afferũt in aduerſis hypocritarũ bona opera, aut falſa ſancti-
tatis ſigna, vt quæ gratiã hominũ pro prꝗmio habuerint, quia pro-
pret homines facta ſunt: vel opera vocat idola, quꝗ fabricauerunt.
Cùm clamaueris, liberent te &c. vbi ſunt dij eorum, in quibus ha- 13
buerunt fiduciam? dicebat Moſes: Surgant, & opitulentur vobis,
& in neceſſitate vos protegant. Hîc cõgregatos, vel illam deorum
turbam vocat, de qua paullò antè, vel auxiliares copias, quas mul-
to auro conduxerant aduerſus Syriæ regem: quas nõ allaturas au-
xilium Iudæis ſignificat, quando Chaldæi aduerſus Ieruſalem ve-
nirent. nam (vt ex ſcripturis conijcitur) iam Chaldæis ſubditi
erant Aſſyrij, & Babylonij erant rerum domini. ob quod fortè di-
ctum eſt, quòd omnes eos leuaret ventus, auferret vanitas, id eſt,
leuis aura: quod de diis ficticiis verum quoque eſt. poteſt & hoc
vltimum membrũ ſic accipi, vt mutata perſona de ipſis Iudæis di-
cat: Omnes eos leuabit ventus: quaſi dicat, quid clamabunt? è terra
hac, veluti paleæ, quiſquilia quæ iactabuntur, & vento auferentur.
Qui autem &c. cùm ſui temporis ſcelera propheta cõmemoraſſet,
ob quæ non poſſet Deus nõ immittere flagella, cuiuſir odi fuit ca-
ptiuitas Babylonica: iam tamen aperit eos, qui reſipiſcerent, & fla-
gellis ad ſanam mentem reducti, in Deum ſperarent, non penitus
obliuioni tradendos fore, ſed è captiuitate redituros, vt Deum lau-
darent. quod tamen beneficiu ad tam improbam gentem in offi-
cio continendam non potuiſſe ſufficere præuidet propheta, atque
prænuntiat ſub finem capitis. inquit igitur; Pœnas dabitis, & in-
ſtante captiuitate clamabitis: nuſquam tamen apparebunt illi ve-
ſtri congregati; ſed vniuerſos tam illos, quàm vos calamitatis vẽ-
tus auferet: non tamen omnino abolebitur gens hæc: ſed qui pro-
tectionem in me quꝗſierint, & in me ſpem collocauerint, non iam
ab idolis, non iam ab amicis protectionem ſperantes, adducã eos,
vt iterum poſſideant terram hanc, & in ea diutius vitam agant.
Viam facite, ſeu, vt eſt in Hebræo, ſternite, ſternite, id eſt, com- 14
planate viam. *Declinate de ſemita*. פנו דרך, id eſt, facite, vt fa-
ciem habeat, & ſuperficiem planam. hæc eſt vis verbi פנה in piel:
quod melius explicare nõ poſſumus, quàm verbo repurgandi, euer-
rendi, vt Sophon. 3. Inimicos tuos euertit, ne occuparet faciẽ terrꝗ:
ſic eriam Geneſ. 24. & Malach. 3. & ſuprà 40. *Auferte &c.* ele-
uate: eleuare pro auferre dicit hebraiſmus non raró, vt verſu præ-
cedenti. hæc autem verborum congeries nihil aliud notat, quàm
Dei beneuolentiam erga ſuos, qui nolit illos, quorum ipſe mi-
ſeretur, impedimenta aliqua reperire, quibus iter eorum retarde-
tur. quæ etſi dicantur de reditu è Babylone, in vniuerſum vera
ſunt,

ſunt,& in illis,qui ex regione peccati redeunt, complentur. quod annotarũt ſancti in illud Exodi,quòd propterea voluerit Deus ducere Iſraelitas per terram Palæſtinorum, ne inſurgerent in eos : vt enim eſt apud Platonem,tandiu difficile eſt hominem in recta cõtineri, quàm diu recti ſuauitatem non guſtauerit : tota enim vita guſtu ducitur.

15 *Quia hec dicit dominus* : quaſi dicat, Ne mireris,quòd is,qui tam ſeuerè populum ex terra ſua eiecerit,tam ſedulò nunc eorum reditum paret,vt & viam expurgare,& lapillos ex ea auferri curet:nam in hunc modum dixit &c. & ſuſpenſa eſt oratio vſque ad verſum ſequentẽ. antè quàm enim quid dixiſſet,annuntiaret,exordio vtitur:quo mores Dei explicat,ingeniũ,& naturam ; cui ſatis conuenire videbis, quæ iam dicturus eſt Deum dixiſſe. *Excelſus, & ſublimis*. ſenſus eſt ; ille, qui cùm ſit excelſus, & ſupra omnia, & æternus,& cuius nomen eſt ſanctum, & iuxta naturam ſuam excelſum quoque locum inhabitat,& ſanctum ; ille, inquam, qui cùm talis ſit,cum contrito tamen,ſeu contuſo,& qui eſt humilis ſpiritu, cohabitat,vt eius cor,& ſpiritum viuificet, reerect, & conſoletur ; is, inquam, dicit, quòd non in æternum litigabit &c. Argumentum tale eſt:eum, qui cùm ſit excelſus, humilia reſpicit; qui cùm ſit in cælo, reſpicit quæ ſunt in terra, (vt eſt in Pſalmo) qui cùm cęlum inhabitet,cohabitat quoque humilibus,& abiectis ; qui cùm æternus ſit, & impaſſibilis, nihilominus contuſorum habet rationem, vt eis medeatur ; eum, inquam, profectò nequaquam dedecet in æternum non litigare &c. neque quos abiecerat, tam amanter reducere. ergo iuuabit in memoriam reuocare,quæ ſit Dei noſtri miſericordia, qualis erga humiles, & calamitatibus fractos, vt quem iratum ſenſimus, affabilẽ adhuc nos experturos ſperare poſſimus. *Habitans æternitatem*. שכן עד , vel æternum manens. Poſſet ſic profectò homo cogitare : mortalia curat æternus ; fracturas peccatorum ſanctus ; humiles & adiectos,excelſus,& ſublimis , quis ergo mortalis,& peccatis eiſdem,ac reliquis vitæ humanæ condicionibus obnoxius,fratres,peccatores confractos auerſabitur? *Vt viuificet ſpiritum &c*. ita Paulus, qui conſolatur humiles, conſolatus eſt nos &c.Facit hic locus ad illum euangelij locum: Confide fili,remittuntur tibi peccata tua &c.

16 *Non enim* : vel,quia non:vel,quòd non:nihil mirum, quòd auferre offendiculum &c. iubeam . non enim is ſum, qui non conſueuerim à lite diſcedere,& rixa. ſcio, quando opus eſt contendere, increpare peccatores, vt ab incepto deſiſtant, & in eos quoque interdum animaduertere : noui quoque rurſum mitius cũ eis agere,&

re, & pænitentia placari. *Vſque ad finem*: in ſuperioribus de hac
voce, & phraſi dictum eſt. Deus noſter in finem diligit, quia fi-
nem amoris attigit: & quò vltrà amor progredi non poſſet, per-
uenit: at non in finem indignatur, neque ea omnia iratus in-
fert, quæ poſſet, & indignatio ſuppeditaret, & peccata noſtra exi-
gerent. quare cùm diutius in ira perſiſtere videretur, obiicit pro-
pheta, vt quid dominus iraſceris in finem &c. *Spiritus à facie mea
egredietur*: id eſt, ego cùm volo, ſpiritum exhalare facio: aufero
enim ſpiritum principum. ſenſum non verba reddidit vulgatus.
verbum enim hebr. אטף eſt tegere, ſeu obrui, vt non appareat:
Thren. 2. verbo deficiendi reddidit vulgatus, bis, & Ionæ 2. ver-
bo anguſtiari: ego verba reddidi; Spiritus à facie mea operitur,
tegitur, obruitur. Hac phraſi nos Luſitani vtimur, operiri cor,
pro valde triſtari, Hebræi pro mori. Ego, inquit, ſum, qui occî-
do: ſed ipſe quoque ſum, qui viuere facio. & hoc eſt, quod ſequi-
tur, Et flatus ego feci. Quòd ſi vtrunque meum eſt percutere, &
ſanare, deducere ad inferos, atque reducere; iam verò percuſſi,
iam humiliaui vſque ad inferos: non id perpetuò me agere exſpe-
ctare debetis, ſed vt rurſus ſanem, & viuificem. quòd ſi יאטוף acti-
uè accipiamus, vt, teſte Hieronymo, acceperunt Symmachus &
Aquila, ſenſus erit; Spiritus meus, qui à facie mea, ſupple, egredi-
tur, operit, obtegit, & omnia occupat, id eſt, ego ſum, qui omnia
ſpiritu meo viuifico, & do ſpiritum habitantibus in terra, &c. quî
igitur fieri poteſt, vt omnino perire ſinam homines &c. Sed vt
hæc interpretatio conſtet, non nullæ voces ſupplendæ erunt, quod
piis & doctis non placet.

Propter iniquitatem auaritiæ: de hoc auaritiæ ſtudio, cui dedi- 17
ti erant principes Iudæorum, tam eccleſiaſtici, quàm ſæcula-
res, diximus ſuperiori capite. hinc vniuerſa lues vitiorum in
remp. eorum profluxit: ob quæ iratus Deus eos in captiuitatẽ ab-
duxit. *Abſcondi*: quod ſequitur, *Faciem meam*, ex commentatio
Hieronymi aliquis textui inſeruit. & infinitiuum pro pręterito ac-
cepit vulgatus more Hebręorum. exiſtimo tamen eſſe peculiarem
phraſim, qua & nos vtimur Hiſpani. percuſſi abſcondendo, id eſt,
latenter, & alterius manu. putabant enim Chaldęi, ſe eſſe illius ca-
lamitatis pręcipuos auctores: at Deus erat qui per eos percutiebat.
Abiit vagus. Hieronymus in commentariis legit, mærens, ſecutus
Græcos: vel conuerſus, inquit, auerſus dicere poſſumus, vt apud
Ieremiam, Conuertimini filij auerſi. ſed ſenſus idem eſt: nam con-
uerti in viam cordis ſui, & auerti à Deo, re idẽ ſunt. Hîc planè vi-
detur loqui de deſideriis cordis ipſorũ, quibus ipſos Deus tradidit,
propter

propter alia ſcelera : nam peccata peccatis punit Deus, vt inquit Auguſtinus. potius autem de hoc exſilio, & peregrinatione loquitur, quàm de illa, quæ hanc conſecuta eſt, corporali. quia qui in Chaldæam abducebantur ex Tcion auerſi, à Deo prius ſe auerterant. Hanc etiam auerſionem prius curat, & huic prius mederi ſolet. nam qui errant in ſolitudine, & viam, quę ducit ad ciuitatem, in qua habitent, non inueniunt eſurientes, & ſitientes, & animo quaſi deficiente, non prius in viam rectam deducuntur, quàm clament ad dominum, & miſericordiam ab eo conſequantur. quare quæ ſequuntur, reductionem à peccato non minus ſonāt, quàm è Babylone: nec mirum: nam typum, & veritatem ſimul non rarò prophetæ enarrant.

18 *Vias eius vidi &c.* ſuperior verſus illud membrum explicat. Spiritus à facie mea obruetur: hic autem alterum, & flatus ego creaui. vidi, inquit, & ſanaui, aut medicatus ſum: condolui, cùm viderem, quantum deflecterent à via vitæ: quare medelam ei adhibebo. Futura ſunt in Hebræo. ſed parui refert. Commouit autem Deus ad pænitentiam Iſraelem in captiuitate detentum, vt agnoſcerent errata ſua, ſicut legis in oratione Danielis &c. ac deinde. *Deduxi eos*: in Iudæam, & reddidi conſolationes, quibus dudum fuerant deſtituti, & lugentibus eius. Sunt, qui vertunt, lugentibus eam: ſed ſenſus idem eſt. Scio, quòd per Chriſtum data eſt corona pro cinere, oleum pro luctu &c. ſed ego ſeriē orationis contexo: quod qui facit, multa prætereat, neceſſe eſt, quæ aptè in ſingula verba dicta alioqui videri poterant.

19 *Creaui fructum*: Hebræis eſt participium, creans: quod pro præſenti accipi poteſt: ſicut & futura, quæ paullò antè præceſſerunt. poteſt & præcedenti verbo iungi, Reddam conſolationes, creans fructum &c. Sunt autem, qui fructum labiorum dicunt eſſe, quod Paulus ait; Reddemus vitulos labiorum confitentium Deo &c. puto tamen hic ipſam pacem dici fructum labiorum. Feci, inquit, vt pax annuntiaretur labiis hominum: quo facit nomen ניב, qui ipſos terræ prouentus propriè deſignat, ſicut & verbum נוב fecunditatem notat. Prouentus, inquit, labiorum erit pax: nihil aliud, quàm pacem, ſonabunt paſſim ora homnum. verùm quia in pace reddita Iudæis per Perſarum reges, vidit propheta pacem, quæ per Chriſtum mundo obueniret, non ſolùm Iudæis pacem, ſed & gentibus annuntiandam affirmat. ſic enim exponit locum hunc Apoſtolus ad Epheſ. 2. & pro fructu labiorum dixit, Euangelizauit pacem &c. gentibus, qui longè; & Iudæis, qui propè.

Impÿ

Impij autem. vau, pro aduerſatiua particula non malè accepit vul 20
gatus. at impij, ſeu improbi &c. videbat autem Ieſaias Iudæos, qui
è Babylone redituri erant, pace illa abuſuros, & ad impietates, &
ſcelera prolapſuros, ob quæ perpetuæ calamitates eos manerent:
propterea hæc verba adiecit, & tandem affirmat ex ore Dei, quòd
licet iis, qui longè, & iis, qui propè pax annunciaretur; improbi
tamen quaſi nec propè, neq; longè eſſent, expertes illius pacis fo-
rent, quod non ſine doloris ſenſu, neque ſine indignatione pro-
tuliſſe prophetam exiſtimo. dolebat quippe propheta in tanto pa-
cis prouentu, gentem illam pace cariturum. *Mare feruens*. נגרש
propulſum, & tempeſtate agitatum. Quid ſentiat ſpiritus ſanctus
de mentibus improborum, cogita hoc in loco Chriſtiane lector.
vidiſti vnquam concitatum magna vi ventorum mare? tales ſunt,
inquit, improborum mentes: quieſcere non valent, affectibus
ſuis, & afflatu malorum ſpirituum agitatæ: quin etiam (vt He-
bræa ſonant) nunquam non ſtercus, & lutum eiiciunt. Eſt autē רפש
cum ש idem, quod ſtercus. at ſi cum ס legatur, aut ש pro ס poſitum
dicamus, vt ſæpe ſolet, eſt perturbatio, id eſt, ſpuma. iccirco con-
culcationem vertit vulgatus. ſic autem vocat res conculcatione di-
gnas. neque enim aliunde egreditur impietas, vt eſt in prouerbio
in libris Regum, quàm ab impiis. Inutilia ſunt etiam eorum ope-
ra, & ſpumæ, aut luto ſimillima: quæ non ſolùm non proſunt, ſed
alios inquinant. tales ſemper fuerunt Iudæi, etiam poſt reditum è
Babylone. quare ſequitur.

CAPVT QVINQVAGESIMVMOCTAVVM.

Noua.

1 E DE *voce gutture, ne cohibeas: quaſi tuba exalta vocem tuam: et annūtia populo meo transgreſſionē eorum, et domui Iacob errata eorum.*

Vetus.

C LAMA, *ne ceſſes: quaſi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo ſcelera eorum, & domui Iacob peccata eorum.*

Noua.

2 *Et me ſingulis diebus requirunt, & ſcire vias meas volunt, veluti gens, quæ iuſtitiam fecit, & iudicium Dei ſui non dereliquit. rogant me iudicia iuſtitiæ: appropinquare Deo volunt.*

Vetus.

Me etenim de die in diem quærunt, & ſcire vias meas volunt: quaſi gens, quæ iuſtitiam fecerit, & iudicium Dei ſui non dereliquerit. rogant me iudicia iuſtitiæ: appropinquare Deo volunt.

Noua.

3 *Quare ieiunauimus, et nō vidiſti? afflximus animas noſtras, et non nouiſti? Ecce in die ieiunij veſtri inuenitis beneplacitum, & omnes labores*

Vetus.

Quare ieiunauimus, et nō aſpexiſti? humiliauimus animas noſtras, & neſciſti? Ecce in die ieiunij veſtri inuenitur voluntas veſtra, et omnes debi-

Noua.		Vetus.
veſtros exigitis.		tores veſtros repetitis.
Ecce ad litem, et rixam ieiunatis, & ad percutiendum pugno improbitatis.ne ieiunetis ſecundum diē,vt audire faciatis in excelſo vocem veſtrā.	4	Ecce ad lites, & contentiones ieiunatis, & percutis pugno impiè. Nolite ieiunare, ſicut vſq; ad hanc diem, vt audiatur in excelſo clamor veſter.
An hoc eſt ieiuniū,quod elegi,diē, quo affligat homo animā ſuam? an ad incuruandum, veluti iuncum, caput ſuum,& ſaccum, et cinerem ſternat? an hoc vocabis ieiunium,& diem acceptabilem ipſi Iehouæ?	5	Nunquid tale eſt ieiuniū,quod elegi per diē affligere hominē animam ſuam? nunquid cōtorquere,quaſi circulum caput ſuum, et ſaccum,& cinerem ſternere? nūquid iſtud vocabis ieiunium, et diem acceptabilē domino?
An non hoc ieiunium,quod elegi? ſoluere vincula improbitatis,transferre faſciculos iugi, & dimittere eos, qui conquaſſati ſunt,liberos, et omne iugum dirumpatis.	6	Non ne hoc eſt magis ieiunium, quod elegi? diſſolue colligationes impietatis: ſolue faſciculos deprimentes: dimitte eos, qui confracti ſunt, liberos,& omne onus dirumpe.
An non diuidere eſurienti panem tuum? & inopes exules adducito domum, cùm videbis nudum, & operi eum,& à carne tua ne abſcondas te.	7	Frange eſurienti panem tuum,& egenos,vagosq; induc in domū tuam. cum videris nudum,operi eum, et carnem tuam ne deſpexeris.
Tunc diſſecabitur, veluti aurora, lux tua,& curatio tua citò ſuccreſcet: & ibi ante faciem tuam iuſtitia tua: gloria Iehouæ colliget te.	8	Tunc erumpet, quaſi mane, lumen tuum,& ſanitas tua citius orietur:& anteibit faciem tuam iuſtitia tua,& gloria domini colliget te.
Tunc vocabis, & Iehoua reſpondebit:acclamabis, & dicet;Ecce ego. ſi abſtuleris de medio tui iugum;mittere digitum,& loqui vim.	9	Tunc inuocabis, & dominus exaudiet:clamabis, & dicet; Ecce adſum. ſi abſtuleris de medio tui catenam,& deſieris extendere digitum, & loqui, quod non prodeſt.
Et deprompſeris eſurienti animam tuam,& animam inopem ſatiaueris; orietur in obſcuritate lux tua: & caligo tua [erit] ſicut meridies.	10	Cùm effuderis eſurienti animam tuā & animam afflictam repleueris; orietur in tenebris lux tua: & tenebræ tuæ erunt,ſicut meridies.
Et deducet te Iehoua iugiter, & ſatiabit in ſiccitatibus animā tuam, & oſſa tua eripiet:& eris,veluti ortus irriguus: & ſicut exitus aquarum, cuius non mentiuntur aquæ.	11	Et requiē tibi dabit dominus ſemper,et implebit ſplendoribus animam tuam, & oſſa tua liberabit: & eris, quaſi ortus irriguus, & ſicut fons aquarum, cuius non deficiunt aquæ.
Et ædificabūtur à te ſiccitates æternitatis: fundamenta ſeculi, & ſecu-	12	Et ædificabuntur in te deſerta ſeculorum fundamenta generationis,
cu-		&

Noua.

euli excitabis: & appellaberis ſeptor rupturæ reſtituens ſemitas.

13 *Si reduxeris à ſabbato pedẽ tuum facere beneplacitum tuum in die ſanctitatis meæ, & vocaueris ſabbatum, delicium ſancto Iehoua honoratum, & honoraueris eum non faciẽdo vias tuas, non inueniendo beneplacitum tuum, neque loquendo ſermonem:*

14 *Tunc voluptatẽ capies ſuper Iehoua, et vehi faciã te ſuper excelſa terre, et comedere te faciã hereditatẽ Iacob patris tui quia os Iehoua locutũ eſt.*

Vetus.

& generationis ſuſcitabis: et vocaberis ædificator ſepium, auertens ſemitas in quietem.

Si auerteris à ſabbato pedem tuum facere voluntatem tuam in die ſancto meo, & vocaueris ſabbatum delicatum, & ſanctum domini glorioſum, & glorificaueris eum, cùm nõ facis vias tuas, & non inuenitur voluntas tua, vt loquaris ſermonem:

Tunc delectaberis ſuper domino, & ſuſtollam te ſuper altitudines terræ, & cibabo te hereditate Iacob patris tui: os enim domini locutũ eſt.

CLAMA *&c.* quòd Iudæi ſint illi improbi, quibus nulla eſſet 1
pax, propheta iam oſtendit, & falſam iuſtitiam, cui dediti erant, coarguit. poſſunt autem hæc aptiſſimè ad ea tempora referri, quæ Chriſti domini aduentum præceſſerunt: quibus cùm præter idololatriam omni genere ſcelerũ contaminati eſſent ante Deum, exteriori, & carnali iuſtitia tãtùm contenti, putabant malè ſecum Deum agere, quòd non Meſſiam mitteret, vt eos à tantis calamitatibus, quibus poſt reditum è Babylone premebantur, liberaret. quare magnas voces edere prophetã iubet dominus, & vt magnis clamoribus ad ſe vocatos Iudæos coarguat ſcelerũ ſuorum. neq; malè, pro gutture vocare, ſeu vocẽ edere, vulgatus clamare dixit. poſſemus etiam verbo prędicandi reddere. nomen autem gutturis per pleonaſmum additur. *Annuntia &c.* facilius per alios admoniti in peccatorum noſtrorum cognitionẽ deuenimus, quàm ſi nullus commonefaciat. nobis enim parcimus, vt dicebat ille, & deformitatem noſtram venuſtatem ſæpe putamus. alienis itaque oculis opus habemus, & vocibus, immo & clamoribus, tanquã dormientes. Præcipitur autem, vt clamet, neq; à clamore deſiſtat propheta; aut vocem contrahat, cõtineat, ſeu cohibeat, aut ne voci parcat. non nullis enim frequentes clamores neceſſarij ſunt, & perpetua peccatorum commemoratio; illis nempe, qui ſe peccatis carere exiſtimant, vt ex hoc loco apparet, & ex verſu ſequẽti cõprobatur.

Me etenim &c. hebr. & me. ſed interdum coniunctio eſt rationalis Hebræis: videtur tamen hoc loco peculiarem quandam vim habere, quã non facilè exprimas. exigit enim, vt nõ nihil ſupplea-

tur quaſi dicat,habent ſcelera, tranſgreſſiones, & errata,& me re- quirunt,quaſi gens &c. *De die in diem*. hebr. יום יום dies dies, vel die die, id eſt,ſingulis diebus. Gen. 39. Exod. 16. Pſal. 61. *Scire vias meas volunt*, id eſt, conſilia, & meorum conſiliorum ra- tiones, vt de aduentu Meſſiæ, cur differtur; quare permittat po- pulum ſuum indigna pati, & huiuſmodi, vt ſequenti verſu aperit. *Quaſi gens,quæ iuſtitiam fecerit.* iuſtorũ peculiare eſſe videtur,diui- norum conſiliorum rationem tenere, & in omnibus ſuis actioni- bus diuinam voluntatem collimare,ne ab ea quauis ratione defle- ctant. horum propria videtur eſſe ſolicitudo illa de Dei mẽte per- cipienda,de diuinæ legis, in qua beneplacitum ipſe ſuum manife ſtat,intelligentia: hi præſentia præteritis conferunt,& futura ani- mo metiuntur,& Dei prouidentiam præ oculis ſemper habẽt, cui humana omnia ſciunt eſſe ſubiecta: hos imitantur hypocritæ illi, prę̀ſertim qui exteriori tantùm ſpecie ſanctitatis pollent:niſi quòd ficti iſti nunquã ſecum benè agi arbitrãtur:cùm enim terrenis bo- nis animo fixi ſint,iniquè ferunt ea ſibi tanquam iuſtis, non affa- tim,vel à Deo,vel à reip. rectoribus diſtribui: at verè iuſti, & pii de amiſſione æternorum tantùm ſoliciti ſic ſua componunt, vt cùm ſe indignos aëre,quem reſpirant,arbitrentur, æternitatem,& veram felicitatẽ ſemper meditantur,& ſuper hac re rationes ſub- ducunt. *Et iudicium Dei ſui non dereliquerit*. derelinquere Dei iu- dicium is dicitur,qui à recto declinat, & bono, quod ille probat, conſulit ac præcipit. itaq; qui iudiciis Dei per verbum ſuum pro- mulgatis acquieſcit,atq; obtemperat;qui ea obſeruat,& ab eis la- tum vnguem non diſcedit; is de aliis iudiciis, quæ ignorat, in- quirat (modò maieſtatis ne ſit præſcrutator:) qui verò manifeſta cõtemnit, quid de occultis inquirit?nũquid,vt tantò aſperioribus flagris dignus fiat,quantò plura didicerit?Hoc certè genus homi- num malè ſemper habui,quorum vitam ſi explores, eam labe vi- tiorum aſperſam reperias: ſi verò ex percunctationibus de diuinis myſteriis, de animæ cũ Deo per indeficientẽ amorem vnione, de perfectione,& vitæ contẽplatiuę ſublimitate,& id genus quęſtio- nibus,de quibus inter ſeſe differunt, velis iudicium facere,aut de quibus ſe inſtrui velle petunt,tãtùm nõ Angelos iudicabis. ſimiles profectò ſunt illis Phariſæis,qui de magno mandato interrogabãt qui neq; minima adimplebant.Interea tamen cogita lector, quo- rum ſit vias domini velle addiſcere,nẽpe qui à iudiciis Dei ſui non receſſerit,aut aliquod ex eis prætermiſerit:ex illis,inquã, quæ Pſ. 119.celebrantur,& iudicia,& iuſtitiæ,& iuſtificationes Dei dicun tur à Dauide:quæ qui fecerit, homo iuſtus eſt.*Iudicia iuſtitiæ:*quaſi vellent

vellent Deum redarguere alicuius iniuſtitiæ:interrogare enim iudicia iuſtitiæ,eſt,ni fallor,Deum quaſi adigere, vt rationē reddat aliquorum operū, ſeu iudiciorum ſuorum,& ſe iuſtificet: vt ſi quis quæreret, Domine quid eſt, quòd deſeruiſti Iſraelitas, & ad gentes te contuliſti? ſed non alia exēpla requiramus, quàm quæ mox ſequuntur:huic nanq; ſententiæ fauet quod ſequitur. *Appropinquare Deo* volunt, quaſi cum eo congreſſuri. eſt enim Hebræis interdum קרב, id eſt, appropinquauit,verbū caſtrenſe, & animum hoſtilem notat,ſicut verbum videre Pſal. 27.& aliâs: ita etiam accipio,quod ſuperiori capite dicitur;Appropinquate huc filij veneficæ &c. ac ſi iudicio cum eis contēdere vellet:vt videas impiorum contumaciam, atque arrogantiam, vt Deo quaſi bellum mouere audeant.Videte hypocritarum ingenium,vt ſint ſuperbi,& numinis cōtemptores. quid dicendum eſt,niſi quòd Deum cælo deturbarent,ſi poſſent,& à rerum gubernatione amouerent?

Quare ieiunauimus &c. iactabatur variis tempeſtatibus Iudæorum reſpubl. poſt reditum è Babylone, prout videre poteris apud Ioſephum:interim tamen Iudæi à veri Dei cultu non abſtinebant: 3
ſtatis diebus ieiunia celebrabant, & ſuis quoq; temporibus noua indicebant, affligebantq; animas ſuas luctu,& cineris aſperſione, atq; cilicio,& aliis id genus,quę carnē macerant:quæ in vſu erant ſanctis patribus,ſi quando Deum placare, & ad miſericordiam flectere decreuiſſent. anima enim,quæ incedit curua,& triſtis eſt ſuper magnitudine mali,& oculi deficientes,& anima eſuriens, dat Deo laudem,atq; iuſtitiam,vt eſt apud Baruch. Hæc, inquam, etſi exercebant: tamen calamitates magis, magisq; in dies inundabāt, regnumq; illud breui ruiturum, funditusq; euertendum videbatur.Expoſtulabant ergo Iudæi hypocritę cum Deo,& vt rationem ſuæ diſſimulationis redderet, exigebant. vniuerſam ſiquidē iuſtitiam iſtis exterioribus exercitiis definiebant.itaq; cùm vndiquaq; iuſtificationibus legis reſpondere ſe arbitrarentur,& nihil externę iuſtitiæ prætermittere (quam coram Deo ſuam quoque ſciebant habere laudem)ambigebāt,& animo fluctuabant, qui fieret,quòd Deus iuſtorum precibus non reſponderet, & in tantis calamitatibus aliquod fauoris ſignum non exhiberet?non aſpexiſti,inquiūt, non nouiſti.videndi enim, & noſcendi verbis vniuerſa,quæ nobis diuino munere contingunt,complectuntur.nam vnico intuitu,& minimo negotio quidquid vult,cōficit omnipotens ille dominus: ſicut enim reſpiciens facit terrā tremere; ita ſi in nos oculos conijciat,ditabit,ornabit,liberabit,& beatos reddet. Vide autem hominum iſtorum vecordiā.nam cùm ſilentiū Dei, vel ex Dei ipſius

voluntate,vel ex ipſorum occulto vitio ortum poſſet ducere,haud quaquam eis in mentem veniebat hoc, quod veriſimilius nemo, niſi imprudens quiſpiam, iudicaret: illud autē,quod aliquid iniuſtitiæ,aut inſolitæ inhumanitatis notā Deo videbatur innuere,potius animo verſabant.qua in re etiam hominū quorundā miſeriam deflere libet,qui ſe putant ieiuniis,& corporalibus exercitiis, quibus nec vel media pars eorum,quorum Deo ſumus debitores,conſtat,Deū adeò ſibi debitorem reddere,vt,ſi in mediis periculis exoratus non ſubuenerit, eum, veluti iniuſtum, aut certè parum clementē incuſare non vereantur. At vera iuſtitia cùm facit omnia, quæ à domino præcepta ſunt, dicit; Serui inutiles ſumus, & Non intres in iudiciū cum ſeruo tuo:quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens:& Ab occultis meis munda me:& Nihil mihi conſcius ſum:ſed non in hoc iuſtificatus ſum.ſciunt enim poſſe dominum plurima obiicere,quæ noſtrum aſpectum ſubterfugiūt, ſicut hoc loco, *Ecce in die ieiunij veſtri &c.* tempore ieiunij ab aliis rebus,quę vobis adlubent,& animis veſtris inhærent,nequaquam abſtinetis, immo inuenitis, id eſt, conamini, vt inueniatis.

Debitores: ſenſum vertit vulgatus. עצב enim labor eſt: at exigere labores eſt adigere, vt reddant, quæ labore, & induſtria parta ſunt,id eſt,bona,quę mutuò fortè dedimus.ſic accipitur nomē laboris Prou.5.Labores tui non ſint in domo ignoti &c.quare panis ſeu cibus hominis dicitur Pſ.127.Panis doloris, ſeu laboris,id eſt, labore partus. bona itaq; tēporaria erāt beneplacitum illorū,quod ab ipſis inueniebatur tempore ieiunij:quo ſatis indicat eos non ita humiliati coram Deo in aduerſis,ſicut opus erat:qui enim tanta cura ſuarum rerum in medio ieiunio afficiebantur, & adeò ſuę vtilitati inuigilabant,profectò nondū eò dolor proceſſerat,& pænitentia,(quā tamen ieiunio,& ſacco profitebantur)vt viſibilium contemptum induceret, aut obliuionem, quam certè vera pænitentia ſecum affert:ſenſum enim purgat,& noxias affectiones,eo ſaltem tempore,quo viget,ſedat: & quandiu ſalubris ille dolor obtinet,faſtidio ſunt, quę cariſſima eſſe ſolebant:filiorum aſpectus tūc iucundus eſt; ornatus, & pretioſæ veſtes ſordent; deliciaſque, & fercula,vt ſtercora reputamus: & tantùm ad delictorum remiſſionem, & diuinam gratiam ſuſpiramus. Hæc חפץ, hæc beneplacitum noſtrum; hanc quærimus:hanc inuenire ſatagimus.lege Dauidis Pſal.ſictam itaque pænitentiam eis obiicit,& bonorum iſtorum impotens ſtudium.

4 *Ad lites, & contentiones &c.* etiam ſi inedia bilem commouet, non tamen vſque adeò motionibus iſtis naturalibus ſubiectus eſſe debet

debet,qui tam caſtis cogitationibus, quales ſunt pœnitentiæ, indulget, vt præter decorum, & non ſatis laudatam modeſtiam, in rixas,& contentiones prorumpat. Hîc autem,quantam coniicere poſſum,eos adeò ſuorum bonorum, & pecuniç ſtudioſos fuiſſe ſignificat, vt ieiunium non ad moleſtiam, & humilitatem, non ad diuinam gratiam promerendam,ſed ad pecunias congerendas inſtituiſſe viderētur.nam illa,propter quæ quidpiam facimus, opus ipſum ſubſequūtur,vt qui propter collocandā filiam ad Indos proficiſcitur,illic congerit pecunias, non eas diſſipat; atq; ad ſuos rediens,mox quærit,cui filiam ſuam nuptui tradat.ſi igitur illorum ieiunia, lites,& rixç excipiebāt, in hoc inſtituiſſe ieiunia videbantur,vt liberius poſſent iſtis vacare,& tēmpus ad iudicia exercenda ſuppeteret. Quid ſi ad lites,& ieiunia vocet,ieiuniis certare,videlicet vt hic plures dies ſe ieiunare, quàm alius diceret? iſti enim ſunt qui domino dicebant;Quare diſcipuli Ioannis,& Phariſæi ieiunamus?&c.quaſi ipſum ieiunium inani gloriæ potius,quàm pœnitentiæ deſeruiret. *Percutitis pugno:* vel eos, à quibus ſuos labores exigebant;vel ſe inuicem,dum de ieiuniis contēderent, ac litigarent.Qualis, quæſo, hæc pœnitentia cenſenda eſt,quæ proximum violat,cuius caritatē nobis ieiunio antiquiorem eſſe debere pręcipit diuina maieſtas?idem omnino dicendum eſt de illorū abſtinentia,vigiliis,vili habitu,illota facie,impexa coma,vitato hominum conſortio & ſimilibus:quo quò magis in huiuſmodi corporali exercitatione excellunt,& ceteros lōgo interuallo poſt ſe relinquūt, eò magis plus alios deſpiciunt, aut etiam de aliis obloquuntur,& illis detrahunt. Ridiculi prorſus homines,& iſtis ſimillimi,qui caritatem,in qua totius iuſtitiæ cardo vertitur,proſcindentes,corporali exercitatione,quæ ſi illa deſtituatur, nihili nomine cenſetur ab Apoſtolo,vniuerſam ſanctitatis rationem metiuntur, audiant, quid hic dicat dominus; *Nolite ieiunare,ſicut &c.*ad verbum,ſecundum diem,id eſt,ſicut hodie,hoc tēpore,hactenus,vt ſolemne vobis,& moris eſt. *Vt audiatur &c.*clamor,vox, קול id eſt, preces,quas funditis: vel potius,vt in ſumma ſit explicatio eius, quod dixerat, ſecundum diem,Ne ieiunetis,vt hactenus conſueuiſtis,nempe,vt clamor veſter,quem inter contendendum, & rixandum,emittitis, in excelſo audiatur: vel clamor veſter, quem emittere facitis eos, quos ad perſoluendū adigitis,aut quos percutitis. Nomine autem clamoris intelligit ſæpe hebraiſmus violentias,rapinas,fraudes,& ea omnia, quibus violata caritate clamorem edere facimus, iniuriam paſſos. hic cælos penetrat: neque aures Dei huiuſmodi clamorem ferre poſſunt.Exempla obuia ſunt. vide ſuprà cap. 5.

5 *Nunquid tale eſt &c.* ne putes hîc corporalem abſtinentiam, &
ieiunia reiici; ſed per comparationem ad caritatem fieri ſermo-
nem, videlicet vt hinc ieiunium, & carnis macerationem abſq; ca
ritate, illius caritatem, vel ieiunio deſtitutam, & ſecundū ſuam na-
turam conſideratam colloces: non enim ait, Non elegi ieiunium,
ſed, Non hoc ieiunium elegi. *Per diem*. vulgatus יום pro ביום acce-
pit: neque malè: ego ad verbum reddidi, (quaſi ieiunium, tempus
ieiunio dicatum, appellet) vt ſit ſenſus; Nunquid ieiunium eiuſ-
modi elegi, ſeu tempus, quo affligat homo animam ſuam, videli-
cet vt nihil aliud à ieiunante requiram, quàm vt affligat animam,
id eſt, ſe, & corpus ſuum ita inedia conficiat, vt caput rectum ge-
6 ſtare non poſſit, ſed dimittat, vt iuncus flacceſcens ſolet, & ſuper
ſaccum, & cinerem ſtratum iaceat. *Contorquere*. כפף propriè eſt
curuare, incuruare. vnde כף quæuis curuitas, ſeu concauitas,
quæ curuatione facta manet. nomen verò אגמן, quod circulum
vertit vulgatus, iuncum notat: at cùm interdum pro reſte ex iun-
co accipiatur, vt Iob 40. vulgato licuit circulum dicere. vide ſu-
prà cap. 9. *Et diem acceptationis*: locus hic confirmat ſuperiorem
interpretationem, qua diem pro ieiunij tempore accepi. Hinc
habemus, quando in veteri inſtrumento Deus aut ieiunia, aut
ſacrificia, aut quæuis alia ſibi accepta eſſe dicit; aut odorem ſua-
uitatis Deo, ſeu fragrantiæ (vt Paulus vertit) legimus: ea, in-
quam, omnia intelligenda eſſe, modò abſque caritate non fiant.
hãc adhibendam vbiq; condicionē locus hic luculentiſſimè con-
firmat. nequaquã enim ſibi accepta eſſe dicit, quę alibi ſibi accepta
eſſe teſtatus eſt: verùm ſeipſum hoc in loco interpretatur ad no-
ſtram eruditionē: videlicet vt nihil probari Deo ſine caritate intelli
gamus: vt vel ex hoc loco nos communire ſufficienter ſatis poſſi-
mus aduerſus hæreticos, qui fidei adſcribere volunt iuſtificationē
ex locis perperã intellectis: quibus ſi fidem ſuã Deo obiiciant, Dñe
quare credidimus, & non aſpexiſti? dixiſti enim; Qui crediderit,
ſaluus erit; & fide iuſtificari ſæpius, homines ſpiritu ſancto inſpira
ti nobis teſtati ſunt; non dubium, quin reſponſurus ſit dominus;
Ecce cum fide veſtra inuenitis beneplacitum veſtrum, & lucro ve-
ſtro intenti eſtis, & ad lites, & contentiones redditis. nunquid hæc
eſt fides, quam elegi, & electam vobis commendaui? fidem qui-
dem commendaui, ſed non talem, quæ caritatē violat, Chriſti ec-
cleſiam ſcindit, obedientiam neſcit: neq; aliud, quàm decertare, &
conuiciis laceſſere nouit: ne vltrà, ſicut hactenus, credatis, ſed fi-
dem caritate coniunctã colite: non eam pro ancilla habetote, ſed
vt ſine qua nihil cetera habent pretij, aut meriti. Vides vel domino
inter

interpretante,& ſeipſum explicante, quo pacto debeamus ſacram ſcripturam exponere.

Diſſolue colligationes: poſſumus in infinitiuo legere: vulgatus per 6
imperatiuum vertit: quia, vt in noſtra verſione vides, ſequuntur non nulla verba in futuro: ſenſus tamen conſtat. חרצבות vulgatus colligationes dixit: cùm verò habeat quatuor litteras, incerta eſt radix. ſi צ aduenticiam dicas, eſt à verbo חרב, quòd vincula adurant, & exhauriant ſpiritum, & vitam: ſi verò ב, eſt à חרץ, id eſt, exacuit. vnde חרצים id eſt, tribulæ, & ſic à punctione nomen habent: vel certè ex duabus radicibus compoſitum eſt חרה, aduſtum eſt: & צבה, intumuit, quòd colligationes, & vincula moleſta ſint, & tumeſcere faciant membra. De felicitate mundanorum dicitur in Pſalmo, quòd iſtis careant ante mortem, & moleſtia ligaminum, quæ vulneribus adhiberi ſolent &c. vincula ergo imptobitatis appellat hîc, quæ ipſa improbitas iniicit debitoribus. *Faſciculos*. אגדה faſcem notat: ſed faſciculos hîc appellat metaphoricè fænora, quæ dum debitores non ſunt ſoluendo, in dies augentur, & in faſces excreſcũt. quos non poſſunt ferre vel certè ſeruitia, & operas, quas illis iniungebant interim, dum non ſoluerent. quòd ſi ſcribendum per ר quis dixerit אגרות tractatus interpretetur, & chirographa, quibus debitores obnoxij fiunt: ſic enim appellantur ſcripturæ, & epiſtolæ Hebræis. hos itaq; tranſilire facere, id eſt, præterire, iubet, ne debitores adigant, vt ſicut in illis habetur, perſoluant. *Deprimentes*, ſeu oppreſſionis: ſenſus conſtat: vox autem מוטה perticam, ac deinde iugum notat, quod ceruicibus imponitur, tam boum ad ſulcos faciendos, quàm hominum onera deferentium. quod nomen hoc eodem verſu repetitur: & quidquid moleſtum, & graue eſt, figuratè notat. nihil itaque moleſtiæ inferre, ſed potius humanitatem exercere erga omnes iubemur. infra verſ. 9. vulgatus catenam reddidit.

Frange: quia per imperatiuum vertebat, omiſit interrogatio- 7
nis particulam, An non diuidere &c. *Operieum*: rectè coniunctio omittitur, quæ ſæpius Hebræis vacat: vel alteri, quę ſequitur, reſpondet: & operi eum, & ne te abſcondas à carne tua: ſic Hebręa habent ad verbum. Hęc dicit eſſe ieiunium acceptum ſibi, quia virtute continent ieiunium, & pręſtant ieiunio: vt ſi alterum ex illis, omittendum ſit, ieiunium potius omittatur. operi, dixit, & carnem tuam: alterum per extenuationem ob facilitatem, alterum per augmentum, vt neceſſitatẽ induceret. quod autem facile eſt, & neceſſarium, quis non pręſtabit? Quid ſi propterea operire fratrem nudum vocauit, non abſcondere ſe à carne ſua: quòd qui

fratrem nudum operit, ſe ipſum operit, & ſibi prouidere dicitur, ne nudus coram Deo appareat?

Tunc erumpet quaſi mane &c. quæ ſint humanitatis, & miſericordiæ prĕmia, hoc loco commemorat propheta. interrogabant illi, quare ieiunantibus non ſubueniret: reſpondit, quòd non ſicut oportebat, ieiunarent. ſimile eſt illud, Petitis, & non accipietis, eò quòd malè petatis. cùm enim dicebatur, Petite, & accipietis, intelligĕdum erat, modò benè peterent. addit ergo, quòd ſi formam ieiunij mutarent, & miſericordiæ ieiunium coniungerent, multò plura, & potiora acciperent, quàm optarent. primò ergo, *Erumpet:* rectè vertit vulgatus verbo neutro. Erumpet lux tua, id eſt, incipiet tibi illuceſcere, & è mediis calamitatum tenebris incipies emergere. has tenebras ſparſit ſuper vos veſtra inhumanitas. hæc, ſicut librum cælum conuoluit, ſeu plicat, (vt loquitur ſcriptura) diem terris aufert, tempeſtates concitat, & totam mundi machinam conturbat. Vt vel hinc videas, quāta cura afficiatur Deus pauperum ſuorum, & quanti eorum ſalutem, atque conſolationē ducat. familiare eſt autem lucis nomine, proſpera, & tenebrarū, aduerſa in ſcripturis deſignari. *Et ſanitas tua &c.* nomē eſt, quo chirurgi vocant emplaſtra ſua: hinc metaphoricè pro medicamine, remedio, ſeu reparatione quarumcumq; rerum accipitur. Neh. 4. Ierem. 29. & 30. hîc ergo pro opitulamine, ſeu remedio ſumitur: quandiu enim durat inhumanitas, nullum eſt remediū, & aduerſus irruētes tempeſtates obſtaculum, ſeu operimentum: ſicut ſuprà, cùm crudelitates commemoraſſet, dicebat; Quid facietis in die viſitationis &c. *Anteibit faciem tuam iuſtitia tua*, id eſt, in omnibus, quæ occurrerint, rebus apparebit, quòd iuſtus ſis. obtinuerat enim paſſim opinio, ꝙ aduerſa, non niſi ob ſcelera cōtingerent. vnde orta phraſis, anteire iuſtitiam, pro omnia, quæ nocere poſſent, amouere, & omnia plana reddere iuxta iuſtitiæ meritum. vnde etiam illud, Reſpondebit mihi iuſtitia mea: & retribuet mihi dominus ſecundum iuſtitiam meam, & ſecundum innocentiam meam &c. *Et gloria domini &c.* vulgatus ſuppleuit coniunctionē, & meritò. Si in memoriam reduxeris hiſtoriā illam, quando Moſen voluerunt Iſraelitæ lapidibus obruere: & ille ad dominum cōfugit, apparuitque gloria domini in nebula, & operuit locum &c. intelliges locum iſtum. hinc enim ortum habuiſſe videtur hæc locutio; Gloria domini colliget te, id eſt, inſurgentibus in te hoſtibus, per dominum omni periculo ſubducĕris: quemadmodum Moſen dominus gloria ſua, & nebula protexit: quò etiam reſpexit Pſal. Abſcondes eos in abſcondito faciei tuæ: à cōturbatione hominū proteges eos in

in tabernaculo tuo à contradictione linguarum. ergo crudeles,& immiſericordes omnium iniuriæ expoſitos eſſe intelligito, illisq́; in ſingulis ferè paſſibus timendam eſſe ruinam. præcedit enim eos iniquitas,& odium, quo illos Deus proſequitur.

Reſpondebit tibi: dicebant, quòd non videret, non aſpiceret, id eſt,non attenderet ad preces cum multo ieiunio coniunctas. Hîc iam habes, quid Deo aures obduret, & oculos auertere faciat. miſericordiam exercentes diu laborare non patitur: ipſi enim miſericordiam conſequentur. Lege pſalmum, Beatus qui intelligit ſuper egenum,& pauperem, *Ecce adſum:* hebr. ecce ego. quid tibi opus eſt? adſum opem laturus. *Si abſtuleris*: ſunt, qui hæc coniungunt ſuperioribus: ſed initium verſus ſequentis, Et effuderis, (ſic enim habetur in Hebræo) facit, vt ex hoc loco pendêre dicamus orationem vſque ad verbum, orietur. *Catenam*: vide ſuprà verſ. 6. *Deſieris digitum extendere:* verbum ſupplenit ad elucidationem: ego verbum verbo reddidi, vt repetatur in hoc membro, & ſequenti verbum abſtuleris. eſt autem mittere digitum, contendere, & rixari: ſumptum ex geſtu videlicet rixantiũ. forte illud eſt in prouerbiis de petulanti femina, Digito loquitur: aut certè eſt, quaſi volentis oculos eruere: quod eſt irati,& impotentis animi. 9

Cùm effuderis: hebr. & effuderis, ſeu (iuxta propriam ſignificationem) depromſeris. ſunt Hebræis peculiares quædam phraſes, quæ rem vehementer augent,& amplificant: quas Latinus ſermo nequit ſatis exprimere, aut vim earum adæquare. depromere ergo animam, eſt tota miſericordiæ viſcera patefacere: quod non facit, qui aut non ſubuenit, aut non condolet, aut non quantum valet auxilij præſtat, quod ſequens membrum notat: ſatiare enim animam afflictam, ſeu inopem, eſt affatim ſuppeditare, quibus indiget, vt non vltrà indigeat. Si tam magnificè, inquit, miſericordiam exhibeas, *Orietur in tenebris lux tua*: diſcutientur calamitatum nubila,& ipſa caligo reſplendebit, vt merides, id eſt, in maximam lucem conuertetur, vt lęteris pro diebus, quibus fuiſti humiliatus &c. Quid ſi ipſas luctus cauſas, gaudium allaturas ſignificet? nempe vt de illis ipſis valde lætetur, pro quibus triſtabatur,& libenter glorietur in infirmitatibus cum Paulo, iam ad perfectionem vitæ perueniens: qui cùm Chriſtum neſciret, aut in peccatis degeret, ſummam malorum pauperiem, & iniurias reputabat. ſed prior ſenſus planior eſt. 10

Requiem dabit. poteſt eſſe verbum נחה id eſt, deducet, vt paſtor. qui ſenſus aptus ſatis eſt: quaſi alludat ad illam deductionem filiorum Iſrael per deſertum: hoc enim verbo vtitur ſcriptura Exod. 11

Exod.13.Iehoua ibat ante eos interdiu in colūna nubis,vt duceret eos in via,& Pſ. 77. Duxiſti, velut oues, populum tuum &c. voluit autem eorum ducatum abiicere propter eorum ſcelera:at hic ducatus perpetuus fore promittitur.poteſt & ſic accipi; Erit perpetuò Iehoua requies tua, in quo vno quieſcas. *Et oſſa tua.* Hebræi ſcriptores non nunquam oſſa pro toto homine accipiūt. Pſ. 141. Diſperſa ſunt oſſa noſtra ſecus infernum, id eſt, in ea diſcrimina nos adduxerunt, vt propè ad mortem acceſſerimus: vocant etiā oſſa,ſingula quæq; mēbra: quia oſſibus diſtinguntur, vt cùm dicitur Pſ. 34. Dominus cuſtodit omnia oſſa iuſtorum, & vnū ex eis non confringi patietur:ſic hoc loco oſſa extrahere,ſeu eripere, eſt non ſinere, vt aliquod piorum membrum quidquā detrimēti patiatur. *Quaſi ortus*: primò animo volue viriditatem, proceritatem,amœnitatem,fertilitatem, & vniuerſam deniq; pulchritudinem orti irrigui: deinde eam cogitationem ad animum, & vitam hominis transfer, & aliqua ex parte feliciſſimā eorum hominum condicionē percipies, qui erga alios homines miſericordes ſunt: grati ſunt vniuerſis propter vtilitatē, & in largiēdo hilaritatem ad eos in æſtu confugitur:nunquam eis gratia deficit: qui enim miſeretur,& tribuit,auget Deus illi vires,& bona,& dat ſemen ad ſeminandum, & panem ad manducandum. Huc facit apologus de eo,qui propterea agrum quempiā valde frugiferum emerat,quòd ex eo,non ſepto,neq; vallis munito,tam dominus agri,quàm plerique alij ſaturarentur: at poſtquam in poſſeſſionem auari deueniſſet, & eum muro communiſſet,non niſi illi vni ſufficientes fruges afferebat,conſulens itaq; oraculum tale audiuit reſponſum:

Vni ſeruit ager tibi, nunc cur tanta requiris?

huc forte facit, quod ſequitur, *Et quaſi fons aquarum, cuius &c.* quo ſignificat ſemper habituros, ex quibus poſſint miſericordes eſſe. conferre enim beneficium in pauperem, eſt ſemen in pinguiſſimam terram propitio cælo proiicere. qui autem parcè ſeminat,parcè & metit. Alij aliena diripiunt,& in egeſtate ſunt: iſti propria diſtribuunt,& ſemper abundant,inquit Sapiens. Iuuat in ſimilitudine fontis, hoc quoque conſiderare, quòd ſi quis aquas fontis muro includat,nō emanant aquæ, ſed furtim alio ſeſe proripiunt.id tibi continget,ſi ſeruare velis tēporalia bona. & in Hebræo quidē non eſt nomē fontis,ſed generale nomē exitus, egreſſus, ſcaturigo: & pro, non deficiunt, Non mentiuntur, eleganti tranſlatione.qui enim ſcaturientes videt aquas,ſperat meritò,ſem per ſe ibi aquas reperturum: ſi verò vigente calore, ſupremis terræ partibus exſiccatis, ſqualidiſq; non ſcaturiant, mentitas fuiſſe

aquas

aquas meritò dicere poterit. ſic diuitiæ auarorũ mendaces ſunt,& ſæpe fallunt poſſeſſores ſuos. quare & incertæ dicuntur à Paulo, ſeu infideles: at piorum, & miſericordium fideles ſunt aquæ. Tota, inquit Dauid Pſ. 37. die miſeretur, & commodat, & ſemen illius in benedictione erit: at iniuſti diſperibunt, & reliquiæ illorum interibunt.

12 *In te*, vel à te deſerta, vel ſiccitates: & quia de ædificatione eſt ſermo, videntur iſtæ ſiccitates accipi pro dirutis ciuitatibus, quas Hebræus ſermo, cùm denudantur, vel habitatoribus, vel domibus, exſiccari dicit. ſunt enim, veluti ſanguis, & vita ciuitatum, vt apud Ezechielem 26.& 30.& 19. propterea hîc ſiccitates verti, & de his deſertis intellige vulgatam lectionem.

Seculorum: ſæculi, vel æternitatis, id eſt, quæ à multo tempore exſiccatæ ſunt, illud etiam, quod ſequitur; Fundamenta generationis, & generationis, vel ſæculi, & ſæculi, id eſt, multorum ſæculorum: illa excitabis ædificia, quorum tantùm ima fundamenta terra operta remanſerunt. Hæc ſignificāt tantùm ſobolem habituros poſt ſe, vt neceſſe ſit quærere ampliores habitationes. ſicut enim deficientibus habitatoribus peſte, vel captiuitate deſertæ fiunt, & ruunt ciuitates; ita ſi multiplicentur quæ fuerunt deſertæ, rurſus ædificātur. Quòd ſi illam perpetuam aquarũ ſcaturiginem, quæ verſu ſuperiori præceſſit, ad perpetuitātem familiæ, & heredum referas, ſatis hæc omnia conueniunt. Non ſolùm filij patribus perpetua ſerie ſuccedent, verùm etiã in immenſum multiplicabuntur. *Auertens*, vel conuertens משובב: qui enim perfoſſos, & collapſos muros reſarcit, & inſtaurat, auertit ſemitas, quæ ad rupturas tendebant, ad portas, & domos, in quibus eſt habitatio. neque meritò quis hanc verſionem poteſt reprehendere: nã verbum auerſionem, & conuerſionem notat. poſſumus etiam reddere, Reſtituens ſemitas quieti, ne ſcilicet per eas ſemitas, quæ ad rupturas tendebant, vltrà quiſquã veniat. & hoc eſt ſemitas quieſcere: quaſi obſtructiones rupturarum, & repagula perpetuo ſint duratura; & non ſimilia illis, quæ agricolæ in oliuetis, aut vineis faciunt: quæ rurſus viatores diruũt, & per eaſdem ſemitas rurſus poſt paucos dies iter conficiunt. & hîc ſenſus planus eſt: ob idque mihi magis arridet, vt totum ſit vnum membrum; Obſtructor rupturæ reddens, vel reſtituens ſemitas quieti, vt ſit nomen à verbo שבת, id eſt, quieuit, ceſſauit: ſi verò ſit à verbo ישב, id eſt, ſedit, ſenſus erit; Reducens ſemitas ad habitandum. nam antè quàm reædificarentur deſertæ ciuitates, nullæ illuc ad habitandum tendebant ſemitæ: at plena habitatoribus terra, & reſtauratis oppidis

pidis, reſtituuntur ſemitæ ad habitandum.

Si auerteris à ſabbato &c. videbatur in ſuperioribus ita opera miſericordiæ exigere, quaſi his contentus, cultum parum curaret: ſicut cùm dominus dicebat; Miſericordiã volo, & non ſacrificium. quare iam cultum addit. hæc enim oportet facere, & illa nõ omittere. neque euangelij verba aliud notant quàm quòd nollet ſacrificium abſq; miſericordia: quòd ſi vtrunq; quis coniungeret, iam vide, quãta ei polliceatur dominus: Si, inquit, itinera ſabbato non conficias: iubebat enim lex quieſcere, etiã corpore, vt vacarẽt meditationi operum domini, & gratiarũ actioni, orationi, & lectioni, ſeu verbo Dei audiendo: ſabbatis enim prælegere in ſynagogis Moſen, & prophetas, moris erat. *Facere*: repetenda eſt præpoſitio, à, quæ cum nomine ſabbati præceſſit: non ſolùm quieſcere opus eſt, aut iter non conficere, ſed in vrbe in die ſancto non facere beneplacitum ſuum, id eſt, non indulgere genio, non præbere animæ ſuæ concupiſcentias eius, quod alibi interdicitur, & ſuprà obiecerat, quòd in die ieiunij inuenirent beneplacitum ſuum.

Vocaueris. קרא cum hoc genere conſtructionis eſt nomẽ imponere. quare non laudo eum, qui vertit, vocare ad ſabbatũ: rectius vulg. ſi vocaueris, id eſt, hoc nomine ſabbatum appellaueris, nẽpe delicatum, & ſanctum domini glorioſum, id eſt, delicatè & tenerè obſeruandum, ſanctèque colendum in domini gloriã duxeris. verùm cùm in Hebræo non ſit coniunctio, planus erit ſenſus, ſi in abſtracto accipias, pro delicio: vt nomẽ ſabbati hoc ſit, deliciũ ſancto Iehoua glorioſum, ſeu ſancti Iehoua gloriæ dicatũ, quẽadmodum Deut. 15. habent Hebræa; Vocata eſt remiſſio ipſi Iehoua. Si duxeris, inquit, & ita etiã ore protuleris, quòd ſabbatum ſit delicium, ſeu voluptas quædam domini, & ad eius gloriam excogitata: & hoc magis explicat: & glorificaueris ipſum, vel Deum, vel ſabbatum; quo nam modo? *Non faciendo vias tuas*: ſed cùm deliciũ ſit dñi, ea faciendo, quę ipſi adlubent, & viis eius inſiſtendo, recedẽdo videlicet à veteri vita, & qui Deo diſplicent moribus, neque vel verbo faciendo beneplacitum tuum, id eſt, abſtinendo à verbis leuibus, & ad mũdanam iucunditatem compoſitis. Exigit itaq; in obſeruatione ſabbati, vt Deo tantùm vacemus: nã quies domino eſt, cuius quieti, gaudio, & voluptati intẽdere debemus noſtri, noſtrarumq; rerum, noſtræ voluptatis, & iucundorum verborũ prorſus obliti: iccirco enim eo die & cibum parare prohibuit, ne occuparentur ſerui & ancillæ, ſed omnes domino vacarent: neque ſuaues cibi eſſe poſſent domi, ne quo quo pacto nobis intenderemus, ſed Dei glorificationi, iucunditati, atque exhalationi.

Tunc

Tunc delectaberis &c. eſt hîc verbum, à quo illud nomen, quod ſu 14
periori verſu delicium interpretati ſumus, quaſi dicat, ſi delicias dñi procurauerìs, & totus diebus feſtis inuigiles, vt ſuas dominus delicias habeat, ille viciſſim te voluptate, & deliciis afficiet; & ſi animum tuum à mundi deliciis abſtraxeris; habebis alias tantò veriores, & certiores, ſeu ſtabiliores, quantò inuiſibilia, & æterna corporeis, & corruptibilibus præſtant. nam cùm abſq; voluptate vitam ducere nō poſſimus, propter Deum autem nobis his terrenis, carniq; cognatis quas've magno impetu natura perſequitur, interdicamus: non ſe continet diuina bonitas, quo minus ſuas illas nobis conferat, quibus mēs gaudet, & animus in ipſius amorem rapitur: quod etiā ipſi carni non iniucundum eſt. vnde Dauid Renuit conſolari anima mea: memor fui Dei, & delectatus ſum: & alio in loco, carnem cum corde dicebat exultaſſe in Deo ſuo. Certò ſcio, ſi fieri poſſet, vt has diuinas, & cæleſtes dilicias homo iſtis aliis carnalibus immerſus guſtaret, cōfeſtim commutationē meditaretur; etiamſi magno eā obtinendam ſibi eſſe intelligeret. tunc enim ſibi, naturæq; ſuæ reſtituitur, non aliter q̃ ſi filius regis, & regiæ indolis furto ſublatus, & inter agricolas educatus, poſt aliquot annos in regiā reduceretur, & regum delicias guſtare inciperet: nūquid ipſius animus planè regius, veluti è ſomno graui emergēs, & veluti naturę ſuę redditus inde abduci pateretur? at animus hominis diuinus eſt, neq; ex carne prognatus: quare cùm cæleſtia guſtu percipit, iſtęc omnia inferiora faſtidit. religionis igitur, ac pietatis hoc primū eſt præmiū, vt ſuper Iehoua oblectetur, & veris voluptatibus paſcatur: alterum eſt, *Suſtollam te ſuper altitudines terræ:* alluſio eſt ad verba Moſis. Conſtituit eū ſuper excelſam terram, vt comederet fructus agrorū, vt ſugeret mel de petra, oleūq; de ſaxo duriſſimo, butyrū &c. non ꝙ hæc carnalia hîc promittat: nam habitantibus Ieruſalem, & ſuper excelſam terram iam dudum degentibus verba faciebat: ſed cæleſtem, & ſpiritalem habitationem per illam ſignificatam hîc notabat propheta: qua in terra degens fruebatur Apoſtolus: quamq; Chriſtus ſuis daturus erat in eccleſia: quæ de ſurſum eſt: quā ſibi promiſſam intelligebant ſancti patres, à qua quia longè aberant, ſe peregrinos dicebant ſuper terram. quod eleganter perſequitur Paulus ad Hebræos, probans non eſſe Paleſtinam, aut aliam terrenam prouinciam, ad quam illi ſuſpirarent: nā illuc redire poterant, ſi vellent. regionē ergo Meſſiæ hîc accipe, & regnū eius planè excelſum, atq; cęleſte, ſuper omnes montes eleuatum: in quo aquam, oleū, mel, butyrum, & quidquid optabile eſt, ab vno Chriſto ſugimus: qui omnia nobis factus,

ctus, nos ſibi amore cõſtrictos ſuper omnia terrena rapit, vt in nulla re, dum hãc vitam ducimus, pedem figamus, ſed quę retrò ſunt, obliuioni tradentes, ad ſuperiora feramur. ob quod fortaſſe nõ hîc dixit, eos conſtituturũ ſuper excelſam terram, ſicut Moſes antea dixerat, ſed quòd vehi faceret eos, veluti qui nubibus veherentur ſuper celſitudines terræ. & vt rem magis animo infigeret, confirmationem addit, quòd os Iehoua locutum ſit. Vides Chriſtiane lector præmia miſericordiæ & pietatis? ſi habet mundus, quæ cum iſtis conferat, ametur; ſin minus, & os domini vera loquitur; quid hæremus? certè cùm hæc verba examino, ſimulq; oculos per eccleſiam circumfero, & quàm pauci ſint, qui delectati in domino habitationem ſupra nubes habeant; tunc planè intelligo, pauciſſimos eſſe, qui verè ſint miſericordes, & numinis veri cultores: os etenim domini ſcio vera dicere per prophetam ſuum. ergo lugendum eſt.

CAPVT QVINQVAGESIMVMNONVM.

Noua.		Vetus.
ECCE *non eſt abbreuiata manus* Iehoua, *id eſt, vt non ſaluet; neque grauata eſt auris eius, ne audiat.*	1	ECCE *non eſt abbreuiata manus domini, vt ſaluare nequeat; neq; aggrauata eſt auris eius, vt non exaudiat.*
Quinimmo iniquitates veſtræ diuiſionem faciunt inter vos, & Deum veſtrum, & errata veſtra abſconderunt faciem à vobis, ne audiret.	2	*Sed iniquitates veſtræ diuiſerunt inter vos, & Deum veſtrum, & peccata veſtra abſconderunt faciem eius à vobis, ne exaudiret.*
Nam volæ veſtræ volutatione contaminatæ ſunt in ſanguine, & digiti veſtri in iniquitate: labia veſtra locuta ſunt fallaciam; & lingua veſtra iniuriam ſonat.	3	*Manus enim veſtræ pollutæ ſunt ſanguine, & digiti veſtri iniquitate: labia veſtra locuta ſunt mendacium; & lingua veſtra iniquitatem fatur.*
Non eſt, qui inuocet iuſtitiam; neque qui in ius vocetur cum veritate: confidere ſuper inordinatione, & loqui mendacium: concipere laborem, & parere vim.	4	*Non eſt, qui inuocet iuſtitiam, neque eſt, qui iudicet verè; ſed confidunt in nihili, et loquuntur vanitates: conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.*
Oua aſpidis diſſecarunt, & telas aranei texuerũt: qui comedit ex ouis, moritur; & [ſi] quod compreſſum [fuerit] erumpet regulus.	5	*Oua aſpidum ruperunt, & telas araneæ texuerunt: qui comederit de ouis eorum, morietur: & quod confotum eſt, erumpet in regulum.*
Telæ eorum non erunt in pannum, neque	6	*Telæ eorum non erunt in veſtimentum*

Noua.

neque operient ſe cum operibus earũ:
opera eorum opera violentiæ:& opus
iniuriæ in manibus eorum.

Pedes eorum ad malum currũt,& 7
feſtinant ad fundendum ſanguinem
innocentem. cogitationes eorum cogi-
tationes violentiæ: vaſtatio, & fra-
ctura in viis ſtratis eorum.

Viam pacis non nouerunt, neque 8
eſt iudicium in actibus eorũ. ſemitas
ſuas peruerterunt ſibi ipſis: omnis, qui
calcat in ea, non cognoſcet pacem.

Iccirco procul abfuit iudiciũ à no- 9
bis, & non apprehendit nos iuſtitia:
ſperantes intenti eramus ad lucẽ, &
ecce obſcuritas: ad ſplẽdores in caligi-
nibus ambulamus.

Palpamus, tanquam cæci, parietẽ; 10
& ſicut cui non ſunt oculi, palpamus:
impegimus in meridie, ſicut in crepu-
ſculo, in locis ſpurcis, velut mortui.

Frememus, ſicut vrſæ oẽs nos: & 11
quaſi colũbæ, gemẽdo gemimus; et ex-
ſpectãtes intẽti fuimus ad iudiciũ, &
nõ eſt; ad ſalutẽ, ꝓcul abfuit à nobis.

Quoniam multiplicatæ ſunt trãſ- 12
greſſiones noſtræ coram te: & errata
noſtra reſponderunt contra nos. quo-
niam tranſgreſſiones noſtræ nobiſcũ,
& iniquitates noſtras agnoſcimus.

Tranſgredi, & abnegando cõtra- 13
dicere in Iehoua, & retrocedere poſt
Deum noſtrum, loqui fraudem, &
defectionem, concipere, & ſonare ex
corde verba fallaciæ.

Et retrò actum eſt iudicium, & 14
iuſtitia è longinquo ſtat: quia impin-
git in plateis veritas, & rectitudo nõ
valet ingredi.

Et eſt veritas collecta, & diſcedens 15
à ma-

Vetus.

tum, neque operientur operibus ſuis:
opera eorum opera inutilia, & opus
iniquitatis in manibus eorum.

Pedes eorum ad malum currunt,
& feſtinant, vt fundant ſanguinem
innocentem. cogitationes eorum cogi-
tationes inutiles: vaſtitas, & contri-
tio in viis eorum.

Viam pacis neſcierunt, & non eſt
iudicium in greſſibus eorum. ſemitæ
eorum incuruatæ ſunt eis: omnis, qui
calcat in eis, ignorat pacem.

Propter hoc elongatum eſt iudiciũ
à nobis, & non apprehendit nos iu-
ſtitia: exſpectauimus lucem, & ecce
tenebræ: ſplendorem, & in tenebris
ambulauimus.

Palpauimus, ſicut cæci parietem;
et quaſi abſque oculis attrectauimus:
impegimus meridie, quaſi in tenebris,
in caliginoſis, quaſi mortui.

Rugiemus, quaſi vrſi omnes; &
quaſi columbæ meditantes gememus:
exſpectauimus iudicium, & non eſt;
ſalutem, & elongata eſt à nobis.

Multiplicatæ ſunt enim iniquita-
tes noſtræ coram te; & peccata no-
ſtra reſponderunt nobis. quia ſcelera
noſtra nobiſcum, & iniquitates no-
ſtras cognouimus.

Peccare, & mentiri contra domi-
num: & auerſi ſumus, ne iremus poſt
tergũ Dei noſtri, vt loqueremur calũ-
niam, et tranſgreſſionẽ: cõcepimus, &
locuti ſumus de corde verba mẽdacij.

Et conuerſum eſt retrorſum iudi-
cium, & iuſtitia longè ſtetit: quia cor-
ruit in platea veritas, & æquitas non
potuit ingredi.

Et facta eſt veritas in obliuionem:

 & qui

Noua.	Vetus.
à malo expoliat ſe.	*& qui receſſit à malo, prædæ patuit.*
Et vidit Iehoua, & diſplicuit in 16 *oculis eius, quòd non eſſet iudicium.*	*Et vidit dominus, & malũ apparuit in oculis eius: quia nõ eſt iudiciũ.*
Et vidit, quòd nõ eſſet vir: & de- 17 *nouit ſe ipſum, quòd non eſſet interceſſor: & opitulatum eſt ſibi brachium eius, & iuſtitia ipſius, ipſa [inquam] ſuſtinuit eum.*	*Et vidit, quia non eſt vir: & aporiatus eſt, quia non eſt, qui occurrat: & ſaluauit ſibi brachium ſuum: & iuſtitia eius ipſa confirmauit eum.*
Et induit iuſtitiã, tanquã thoracẽ, 18 *& galea ſalutis in capite eius: & induit veſtimẽta vindictæ [pro] indumẽto, & obtexit, quaſi pallium, zelum.*	*Indutus eſt iuſtitia, vt lorica, & galea ſalutis in capite eius: indutus eſt veſtimentis vltionis, & opertus eſt, quaſi pallio zeli.*
Iuxta retributiones, ſic reddet ar- 19 *dorem hoſtibus ſuis, retributionem inimicis ſuis: inſulis retributionem reddet.*	*Sicut ad vindictam, quaſi ad retributionem indignationis hoſtibus ſuis, & viciſſitudinem inimicis ſuis, inſulis vicem reddet.*
Et timebunt [qui] à deſerto no- 20 *men Iehoua: & [qui] ab ortu ſolis gloriam eius: cùm veniet, quaſi fluuius arctatus, ſpiritus Iehoua fugit cum eo.*	*Et timebunt, qui ab occidente, nomen domini: & qui ab ortu ſolis, gloriam eius: cùm venerit, quaſi fluuius violentus, quem ſpiritus domini cogit.*
Et veniet Tzioni redemptor, & ca- 21 *ptiuitati tranſgreſſionis in Iacob, fidelis ſermo Iehoua.*	*Et veniet Sion redemptor, & eis, qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit dominus.*
Et ego, hoc fœdus meũ cũ eis, dixit 22 *Iehoua; Spiritus meus, qui ſuper te, et verba mea, quæ poſui in ore tuo, nõ diſcedẽt de ore tuo, & de ore ſeminis tui et de ore ſeminis ſeminis tui, dixit Iehoua, exnũc, et vſq; in ſempiternũ.*	*Hoc fœdus meũ cũ eis dicit dominus; Spiritus meus, qui eſt in te, & verba mea, quæ poſui in ore tuo, nõ recedẽt de ore tuo, & de ore ſeminis tui, & de ore ſeminis ſeminis tui, dicit dominus, amodo, & vſq; in ſempiternũ.*

1 ECCE: exiſtimo initium huius capitis eſſe concluſionem ſuperioris orationis. Iudæi enim variis calamitatibus afflicti, putantes, quòd ſatis iuſti, & pij eſſent per obſeruationẽ legaliũ cæremoniarum, querebantur, quòd nõ eos eriperet Deus. quibus reſpondit ſe non eſſe in culpa: nam non ritè ſeruabant, quę lex pręcipiebat, vt vidiſti. quod tamen ſi feciſſent, mirum quãta recepiſſent bona. vbi ergo quaſi digreſſione quadam eos de operibus miſericordiæ, & vera religione inſtruxiſſet, à qua omnino erant alieni, infert; Ecce apparet, quòd non me incuſare debeatis, quòd vos nõ audiam,

audiam,neque reſpiciam:ex dictis enim intelligere poteſtis, quòd non ſit manus mea contracta,aut decurtata,vt non opem ferat:neque habeam aures graues,id eſt, obturatas aliquo humore noxio, vt non audiam veſtros clamores,& preces.

Sed. כי אם . quinimmo iniquitates veſtrę interſtitium ingẽs fecerunt inrer vos,ac me, vt non pertingant voces veſtræ ad me:elõgati enim eſtis per ſcelera veſtra : abiiſtis in regionem lõginquam peccati, in qua nihil mihi eſt commercij . ſi non reſpicio, ſi non attendo, veſtræ iniquitates, atque errata operuerunt faciem, non ego.Quantum coniicere poſſum,Chriſtiane lector, hic locus illorum aſſertionem deſtruit,qui putant aliquid Deum facere,vel apponere in excæcatione, in duratione, ſeu derelictione peccatoris. Deus enim eodem loco (vt ita loquar) hæret : is ipſe eſt : eodem vultu perſeuerat : eoſdem ſuæ lucis radios immittit, & nemini in hac vita (vt cum ſcholaſticis loquar) auxilium ſufficiens vnquam denegauit:patulas habet aures clamoribus:oculos apertos, vt cultus,obſequia, & ipſas denique calamitates attendat. omnis obduratio, excæcatio,& elongatio à nobis ortum habet : cùm enim videntes,ſcienteſque peccamus,& peccata peccatis cumulamus, facimus , ne clamores ad Deum aſcendant ; neque noſtram vicem doleat, vt è malis eripiat . ſi quas tamen voces emitteremus pro peccatorum ipſorum remiſſione,audiret,attenderet nam iam non tam longè agit peccator.eum enim tantùm longè eſſe ſcriptura ſolet dicere, qui cùm peccatis ſit immerſus, nihil, aut parum de ſuo caſu eſt ſolicitus,ſed ſuas vias perſequitur. 2

Manus enim &c. deſcendit ad ſpecies peccatorum . primò eos homicidij coarguit. verbum autem Hebræum licet notet deuolutionem rei ad ſe , & verbo redimendi reddatur : interdum tamen deuoluere, ac proinde deuoluendo contaminare , vt Malach. 1. quaſi ſignificatione contraria ſignificat . quare hîc contaminari verbo reddidi : ſicut & Thren. 4. quod non vnum , aut alterum homicidium deſignat , ſed carnificum , aut laniorum more ſanguinem conuoluere , verſare , tractare . *Digiti*: volas, ſeu palmas manuum, dein digitos dicit contaminatos quaſi nihil aliud tractarent , quàm aliis iniuſtè incommodare . *Iniquitatem*: vox omne malum in genere ſignificat, quo proximo vis infertur. & præſertim quo aliquid ab eo aufertur . *Fatur*. cùm verbum הגה omnibus animantibus tribuant Hebræi, qui aliquem ſonũ edunt ore,verbo ſonandi licet reddere:cùm verò homini tribuitur,imperfectas illas voces,& veluti murmura notar,quæ ab ore exeunt ſecũ colloquentis hominis,& de re,quã facturus eſt,apud ſe diſponẽtis; 3

vel de re,qua afficitur, geſtientis.

4 *Non eſt,qui inuocet.* quia vocare in nomine domini, eſt inuocare nomen domini:nõ immeritò vocare,in iuſtitia reddere poſſumus, inuocare iuſtitiam. Sed quid ſit inuocare iuſtitiam,nõ vſque adeò planum eſt: arbitror autem eſſe, quod in euangelio dicitur, eſurire, & ſitire iuſtitiam. ea enim inuocamus,quæ adeſſe optamus, & quorum deſiderio tenemur, ſed propter id, quod ſequitur. neque qui iudicetur cum veritate, reddere poſſumus, vocare cum iuſtitia,quaſi dicat, nemo eſt, qui iuſtè quenquam ad iudicium vocet. *Neque qui iudicet*: legendum, Iudicetur, נשפט. eſt autem interdum Hebræis indicari, in ius vocari. Pſal. 109. Quando iudicabitur,exeat condemnatus. ſuprà 53. & infrà 66.&c. hanc phraſim ſecutus Paulus ait 1.Corinth.6. Suſtinet quis veſtrum iudicari ſub iniuſtis, id eſt, litigare coram iudice. obiicit ergo, hîc neminem in iudicium alterum cum iuſtitia vocare, neque (quod ferè idem eſt) iudicio contendere cum quoquam cum veritate. *Sed*: de ſuo addidit vulgatus aduerſatiuam explicandi gratia. quæ autem ſequuntur verba, in infinitiuo ſunt: in quo etiam nõn ineleganter verti poſſunt. *Confidunt.* confidere in nihil, aut in inordinatione, quando nihil ſine ordine,aut diſpoſitione eſt, aut fit. ſic ſe res habet,vbi nõ eſt iuſtitia,& veritas:& ipſa inordinatio animos iniquis auget; &, vt quiduis audeant, vires ſubminiſtrat. *Loquuntur*: loqui *Vanitates*, vel vanè, vt Exod.20. Non eleues nomen Iehoua temerè,ſeu præcipitanter. ſic omnino fit,vbi non viget iuſtitia:immo qui potentes ſunt,concipiũt laborem,id eſt,nihil aliud in corde machinantur, quàm quo pacto laborem, ſeu dolorem aliis inferant: & quemadmodum cogitant, ita etiam opere complent: quod eſt *Parere*: iniquitatem, ſeu vim,aut violentiam.

5 *Oua aſpidu.* quod genus ſit animãtis צפעוני, ſuprà dixi cap.11. Rumpere autem oua aſpidum, ſeu excludere, eſt peſtem eſſe aliis, & cauſſam mortis. Deſignat autem hæc metaphora humanitatis totius eliminationem,quòd exuiſſent naturę affectus,& hoſtes eſſent humani generis huiuſmodi ſunt,qui impiorum hominũ ſtudiis fauent,& auxilio ſunt, vt quod animo ſceleſto deſignarũt, efficiant. quidam enim in repub. ingenio ad excogitandas fraudes pollent quàm vehementi,& acri; ſed exequi quod inueniunt,non valent. non deſunt in perdita repub. qui peſſima illorum inuenta executioni poſſint mandare, & velint:poſteriores iſti oua aſpidum excludunt. *Et telas aranei*: placet, quod de legibus quidam dixit, quòd eſſent araneorum telis ſimillimę,quibus muſcę minuta animalcula capiuntur:at paullò grandiora,ſi in eas incidant,dilaniãt,

& per-

& perſtringunt. ſic vbi non viget iuſtitia, omnino fit. leges iuſtiſſimæ, ac ſanctiſſimæ araneorum telæ ſunt: nec eis, niſi pauperes capiuntur. Sed fortè hîc aliud agit, & fruſtraneum eorum laborem, & inania ſtudia notat: quòd nulli vſui apti eſſent conatus, qui boni eſſe videantur. Ieiunia, ſabbata, preces, decimationes, alia denique, quæ Iudæi magna ambitione celebrabant, araneæ telæ erant: videbantur enim aliquid operis, & dignitatis habere; ſed cùm fide, & caritate carerent, inutilis erat totus eorum labor. Quid ſi oua aſpidum appellat peruerſa dogmata, quæ cum præceptis Dei pugnabant, quæ erant præcepta vitæ; & quæ qui faceret, viuebat in illis? profectò ex euangelio habemus huiuſmodi eorum ſcelera, vt cùm præceptum de parentibus honorandis peruertebant, de iuramento, de ſabbati violatione, & multa alia, quæ enumerare longum eſſet. vnde ſequitur, *Qui comederit ex ouis eorum, morietur*: futura pro præſenti accipe. Qui cómedit, moritur: totum enim virus in ouis eſt. in illis quoque interpretationibus legis, quas quæſtus inuexerat, & corrupti mores adinuenerant, erat venenum animorum. quicunque enim eorum doctrinæ addicebatur, moriebatur. hoc certè illud erat; Cauete à fermento Phariſæorum, & Sadducæorum, id eſt, ab eorum doctrina; ſicut diſcipuli, diſſerente domino, ſtatim intellexerunt. *Quod confotum eſt*: ſenſum doctè vertit: ad verbum, & compreſſum erumpet regulus, id eſt, ſi aliquod ex ouis compreſſum, ſeu confotum fuerit, erumpet ex eo regulus. Quod animal ſit אפעה, non eſt notum. videtur autem à ſibilando nomen dici.

Telæ eorum &c. præter id, quod de telis diximus, placet mihi, vt 6
per eas intelligamus non tam leges politicas, aut cæremonias legis, quas ſine miſericordia ſeruabant, ſed & conſtitutiones, & ritus quoſdam peculiares abſque ſpiritu Dei adinuentos, quorum erat ſatis magna multitudo, quales erant de frequenti purificatione, à foro, & inter comedendum, & huiuſcemodi multa, quę apud alios ſcriptores reperias: quibus quid ſimilius araneorum telis? quare hîc dicitur, quòd ex illis pannus, aut indumenta non conficerentur, neque ſtragula: cùm enim viderentur ſpeciem quandam pietatis, ac ſanctitatis habere, virtute eius prorſus carebant. oportet autem opertos nos, & honeſtè indutos in iudicio Dei aſtare, ne ſi nudi appareamus, pudefiamus. *Neque operientur operibus ſuis*, vel earum, videlicet telarum.

Pedes &c. manus, inquit, rapinis plenę: pedes ad homicidia pro- 7
perant: cogitationes ſunt ad inferẽdam vim, etiamſi in lecto quie- 8
ſcant: ſi quà autem iter faciunt, omnia deuaſtant, ac perturbant.

hanc ipſam ignorantiam inuexerant: in ſingulis enim mẽbris repetendum eſt, Propter hoc, iccirco palpamus &c. quia multiplicatæ ſunt &c. *In caliginoſis*. vox Hebræa ſpurcitiam notare videtur, qua vſum quidam vir doctus putauit dominum, quando inuectus in Phariſæos, eos ſepulcris dealbatis cõparabat, quæ foris, inquit, apparent ſpecioſa, intus verò plena ſunt oſſibus mortuorum, *καὶ πάσης ἀκαθαρσίας*, id eſt, omni ſpurcitia. quare hoc loco pro ſepulchris accipiunt docti ex Hebræis. Quemadmodum, inquit, mortui locis illis tetris, & abominandis alligati, non inde exeunt, ita nos noſtris flagitiis, & immũditiis dediti, in eis hæremus, volutamur, in ea impingimus, ruimus, labimur, vt nunquam nobis illuceſcat, ſicut neque mortuis.

Rugiemus &c. futura pro preſentibus, fremimus, gemimus &c. 11
ingentes, quibus premebantur, calamitates notat. *Exſpectauimus iudicium*: repetit, quod dixerat, vt cauſſam annectat, ac ſi diceret; Exſpectauimus iudicium, & elõgatum eſt: quia multiplicatæ ſunt &c. vbi vides ſalutem vocare, quod ſuprà iuſtitiam dixerat, id eſt, damnatis hoſtibus, iuſtificationem, ſeu abſolutionem: quod Zacharias ait; Salutem ex inimicis noſtris &c.

Multiplicatæ ſunt enim &c. hinc totius mali labes, & omnium ca- 12
lamitatum ſcaturigo, quæ aduerſus proximos perpetramus ſcelera, coram Deo ſunt: hæc iram prouocant: hinc non ſolùm non perterrere hoſtes noſtros, ſed eos è longinquo aduerſum nos excitare, non pro nobis ſententiam ferre, ſed eorum cauſſam ſuperiorem facere videmus. meritò nõ iudicium, non iuſtitiam, non lucẽ, non ſalutem ſentimus: nam ab irato Deo, quid aliud exſpectare debemus? *Reſponderunt nobis*, vel in nos: exigũt enim à Deo vindictam, &, vt in ſuperioribus diximus, vim quaſi Deo inferunt, vt non poſſit non vltionem ſumere. vide ſuprà in illa verba, Nunquid ſuper his nõ indignabor? vſus eſt aũt verbo reſpõdendi, vel pro loqui ſimpliciter, vel quia corã Deo aſſiſtere peccata dixiſſet, ex quorum aſpectu Deus ad irã concitatur, hoc verbo reſpõdendi ſignificauit. nam ſi peccata rogarentur, quid nam aduerſus ſuos auctores deſignandum eſſet, omnium vna vox eſſet, vt perirent. Huc facit clamor ille ſanguinis, & multa huiuſmodi, quæ non modò rogata reſpondere, ſed peccata coram Deo nos accuſare, & vindictam implorare teſtantur. quãtò enim ea libentius amplectimur, tantò aduerſum nos acrius coram Deo cauſſam agunt. Illud minutius eſt, quod in Hebęto eſt verbum ſingulare, reſpondit, cũ nomine plur. peccata, quaſi vnumquodq; ex eis teſtimoniũ aduerſus eos tulerit. *Nobiſcum ſunt*, vel apud nos ſunt, vel potius ante nos ſunt: peccata

agnoſcimus, coram nobis ſunt. Quòd ſi, illud reſpondere, tanquam Echo intelligamus, eleganti tranſlatione frequentiam, & diuulgationem hæc omnia notant, quòd coram Deo, & in auribus aliorum, & coram ipſis ſemper aſtarent: vt etſi velint ea abſcondere, aut negare, non poſſent. Ecce quare dixerat eos quaſi cæcos palpare in meridie. cùm enim tales eſſent, & tam perditè viuerent: adhuc tamen interrogabant, Quare non aſpexiſti? quare non nouiſti? iccirco rurſus ea commemorat.

14 *Conuerſum eſt retrorſum iudicium*, vel retroactum eſt: iccirco ſuo iudicio nobis nō ſubuenit, neque iuſtitiam, ſeu ſalutem nobis impendit: quia nullū locum apud nos habet iuſtitia, veritas, & æquitas: labor in medio ciuitatis, & iniuſtitia: nō defecit de plateis eius iniquitas, & dolus &c.

15 *In obliuionem*: ſenſum vertit: verbum enim notat veritatem in anguſtum redactam, & veluti domi recluſam; vel euanuiſſe, & de medio ſublatam, vt meritò in obliuionem abiiſſe dixerit vulgatus. quo factum eſt, vt neceſſum fuerit è cælo deſcendere filium Dei, æternam veritatem, vt ad terras eam reduceret: ſicut ſe adueniſſe dicebat Pilato, vt teſtimonium præberet veritati, id eſt, vt eam ſuo loco reponeret, & quanta eſſet eius dignitas, & amplitudo, hominibus teſtaretur. *Prædæ patuit*: ad verbum ſic reddēdum; ſe ipſum deſpoliauit. quod ſignificantius eſt: notat enim, quàm certum, & vſurpatum fuiſſet, omnem, qui à malo recederet, aliis prædā fuiſſe. Hactenus Chriſtiane lector ſtatum rerum Iudaicarum à fine capitis 46. ſuo ordine animaduertere potuiſti, nempe à tempore Ahaz vſque ad Herodem, auaros Phariſæos, impioſque pontifices. data enim opera propheta inundationē iniquitatis in Iudęa voluit oſtēdere, & ob oculos ponere, vt quanta in toto orbe eſſent mala, vel ex iſtis poſſemus conicere, omniaque ſub peccato concluſa fuiſſe, in hunc certè finem, vt Dei in nos caritas altiùs animis infigeretur: & cùm eo tēpore, & rebus, ſuprà quàm credi potuiſſet, perditis, Meſſiam aduenisſe narraret, eum vt redimeret à peccati ſeruitute potius, quàm ab altera quauis, crederemus. ſi enim ab altera quauis ſeruitute redimentem nobis Chriſtū exhibere voluiſſet propheta; conſultius feciſſet, ſi mala, quę Iudæi ab hoſtibus paterentur, exaggeraſſet: nunc autem totus in hoc eſt, vt peſſimos illos fuiſſe oſtenderet, & mille mortibus digniſſimos, vt inueniētes ſe ipſos peccatores, ſicut Paulus ait, non ſuperbirēt, ſed Dei miſericordiā cū gentibus prędicarēt. itaque in ſuperiori oratione eundē ſcopū habuiſſe prophetā nō dubito, quē habuit Apoſtolus initio epiſtolę ad Romanos tribus primis capitibus. poſtquam igitur quales fuiſſemus, intel-

intellexerimus; qualē ſe exhibuerit Deus noſter,iam audiamus.
Et vidit &c. ſicut videtat iniquitates, vt puniret, ita tandem vi- 16
dit, vt miſericordiam impendetet. *Malum apparuit.* ſicut Hebræis
bonum eſſe in oculis,eſt placere; ſic malū eſſe in oculis,eſt diſpli-
cere: non enim niſi in bonum fertur voluntas, aiunt philoſophi.
Quia non eſt iudicium, vel quòd non eſſet iudicium: pænituit itaque
dominum,& malè accepit,quòd non eſſet,qui hominum cauſſam
ageret,hominem vindicaret,& veluti iudicio abſolueret: eſt nan-
que accipiendum hîc iudicium,ſicut ſuprà verſ.9.& 11.
Quia non eſt vir: repetendum eſt ex ſuperiori verſu conſuetudi- 17
ne ſcripturæ: & malum fuit in oculis domini, quòd non eſſet vir,
nempe qui occurreret, vt mox exponit. *Aporiatus eſt.* verbo apo-
rior ex Græco ἀπορέω, vſi ſunt Latini interpretes hîc, & 2.Corint.
4. eſt autem idem, quod hæreo, conſilij inops fio. at Hebraicum
hoc in loco eſt ſeipſum, tanquam culpabilem damnare, veluti qui
negligentiam ſuam incuſant, & ſibi maledicūt ob malum rei ſuc-
ceſſum. humano ergo more de Deo loquens propheta, inſinuat
vicem noſtram doluiſſe Deum,veluti noſtri amantiſſimū,ſicut ſu-
prà:& nunc, quid mihi hîc, dicit dominus, quia ablatus eſt popu-
lus meus gratis &c. ſed quare hæſit, aut ſeipſum afflauit? ſic enim
loquitur hebraiſmus. *Quia non eſt, qui occurrat.* פגע interdum eſt
intercedere, cap.53. dolebat itaque dominus, quòd non eſſet qui
malis noſtris obuiaret; aut quòd non eſſet qui pro nobis interce-
deret. adeò enim miſeri eramus, vt in toto orbe non eſſet vir, ne
vnus quidem, qui Deum ſolicitaret ad ſubueniendū humanis re-
bus. Sed quid egit in deſperatione rerū noſtrarum miſericors ille
dominus? num ſolūmodo vidit? nunquid non aliud,quàm condo-
luit? minimè gentium. *Et ſaluauit ſibi brachium ſuum:* ex intelligētia
huius conſtructionis pendet intellectus illius acclamationis euan
gelicę,Oſanna filio Dauidis. notandū igitur verbum ישע cum da-
tiuo, verbo opitulandi reddendū eſſe: immo ea eſt propria eius ſi-
gnificatio.Conſtructionem hanc habes Prou.21.Exſpecta Iehoua,
& ipſe opem feret tibi. Deut.22. Non eſt opitulator tibi. Pſal.98.
Opem ſibi contulit dextera eius. quæ verba hoc in loco legimus,
vt Oſanna filio Dauid ſit, Opitulare, quæſo,filio Dauidis; opem
fer, in altiſſimis, id eſt,ingentem, atque inſolitam. cùm igitur vi-
deret dominus, quòd non eſſet opitulator, ipſe ſuis viribus totam
rem ſolus voluit conficere. hoc Hebræi ſua hac phraſi ſignificāt:
ſibi opem ſuo brachio tulit. *Et iuſtitia ipſius,* id eſt, ſanctitas,boni-
tas, ac miſericordia. hæc ipſa Deum confirmauit,ſeu ſuſtinuit, ne
ab incepto deſiſteret. arduū enim opus erat, vt cùm inimici eſſe-
 mus,

totum ſaluum, & glorioſum reddere. induere Chriſtum, eſt Chriſtum in omni noſtra actione exprimere. pallium laudis eſt valde laudare, & totos dies laudes celebrare: vt intelligas totam domini IESV vitam, zelum, & vindictam ſpiraſſe: ex noſtri amore & gloriæ patris zelo, hoſtem imperio deturbaſſe, peccatum abegiſſe, mortem deleuiſſe, vt vbique, & in omnibus obtineret fides, veritas, caritas, pax, iuſtitia, gaudium, & cetera, quæ ſunt regni Dei. Faceſſant ergo hinc Iudæi. nam nos non aliter volumus ſacras litteras intelligere, quàm iuxta rectam fidem, & alios ſcripturæ locos, & ſcripta Apoſtolorum, ac ſanctorum patrum, qui ſpiritu Dei præditi fuere.

Sicut ad vindictam, quaſi ad retributionem &c. variæ ſunt hîc ver-
ſiones, atque interpretationes, quas apud alios videre licebit: 19
ego eam, quæ ſimpliciſſima videtur, apponam, verbum verbo reddens. ſic igitur verti poteſt locus; Iuxta retributiones, id eſt, iuxta ea, quæ ab hoſtibus acceperunt homines, ſic retribuet; ſicut in Pſalmo, Beatus, qui retribuet tibi retributionem, quam tribuiſti nobis. vbi eiſdem verbis, & nominibus vtitur. eſt autem non ſemper retribuere aliud pro alio, ſed ſimpliciter tribuere. ſignificat ergo, quòd iuxta ea, quæ ab hoſtibus nobis illata ſunt, ſic cum eis ſit acturus dominus, illiſque vicem redditurus. Spoliauerant nos, ſpoliabuntur: occiderant, occidentur: captiuos duxerant, captiui erunt: ſeruire fecerant, & ſeruitute dura preſſerant; illam ipſam experientur. illos autem vocat hoſtes ſuos, qui erant hoſtes hominis. Quid retribuet?

Ardorem hoſtibus ſuis: furorem, & ea, quæ furor ſolet miniſtrare, damna, mortem:

Retributionem inimicis ſuis: quis enim ignorat, quòd mortem occiderit, peccatum eneruauerit, diabolum hoſtem antiquum delumbauerit? Sed quid eſt?

Inſulis vicem reddet? hæc verba coegerunt interpretes, vt de hoſtibus populi Dei ſuperiora intelligerent. ſed non video, cur dura videatur expoſitio, ſi cùm de perditione hoſtium Dei loqueretur propheta, & quòd illis eſſet vicem redditurus; quandoquidem hæc vindicta in vtilitatem hominum cederet; neque aliud eſſet diabolum mundo pellere, quàm gentes, quæ idolis ſeruiebant, ab eorum cultu deſiſtere; & peccatum perdere, nihil aliud

aliud eſſet, quàm gentes iuſtitia, & ſanctitate imbuere; cur dura, inquam, videatur expoſitio, ſi dixerimus, inſularum, id eſt, gentium remotiſſimarum meminiſſe, quòd eſſent iſtis hoſtibus ſubiectæ,& eorum partes fouerent: vt inſulis retribuere ſit, deos populorum perdere, eos diſciplina ſalutari coercere, alios eis mores, aliam vitæ rationem cõtrariam ei,quàm hactenus ſecuti ſunt, imperare.Planè gentibus vicem rependit: quia ad vnius Dei cultum eos adegit,vt ei tantùm deſeruirent, in quem ſemper fuerant blaſphemi.Putarem igitur in verbis,retribuere,& retributio,quodammodo prophetam ludere: vt primò de redditione mali pro malo intellexerit, deinde de retributione boni pro malo, eò quòd retributio illa mali in hoſtes tam Dei, quàm hominum, non eſſet ſine retributione bonorum pro ingentibus peccatis: quod iam exponit:ſequiturque aptiſſimè:

Et timebunt, qui ab occidente &c. vel à deſerto: quod quia ſitum erat ad occaſum Palæſtinæ, pro occaſu accipi ſolet: vel מערב ea cæli regio dicitur, quæ ad veſperam ſpectat, vbi dies cum nocte miſcetur. *Cùm venerit, quaſi fluuius violentus &c.* non dubium,quin Hebræa hanc patiantur interpretationem. nam צר poteſt accipi adiectiuè,quaſi dicas hoſtilis,ex aduerſo veniens,& ad opprimendum currens,ſeu violentus,vt vulgatus dixit,ſatis accommodè. at pro fugere cum eo,dixit vulgatus,cogit:nam hoc experimento didicimus,ſi cùm fluuius præceps decurrit,ventus quoque ab eadem parte emiſſus,quaſi cum aquis ipſis fugiat,multò vehementior eſt aquarum impetus,quàm ſi ex oppoſito flaret, aut nullus eſſet. aduentum itaque domini, iuxta hanc interpretationem, rapidiſſimo flumini comparat, cuius impetus vento adiutus obuia quæque proſternit, vt nihil ſit,quod eius impetum poſſit ſuſtinere,aut curſum impedire, aut aduerſo fluxu nauigare. Quæ omnia, ſi impetum euangelij Chriſti conſideres, quod totum orbem breuiſſimo tempore præteruolauit,quod regna ſubuertit, & omnem altitudinem extollentem ſe, deiecit, & vniuerſum orbem ad obediendum fidei coegit, veriſſima eſſe cognoſces: fauor enim, & vis ſpiritus domini prædicationem euangelij comitabatur. prædicabant nanque Apoſtoli vbique, domino cooperante, ſequentibus ſignis: & virtute multa reddebant Apoſtoli teſtimonium reſurrectionis domini.Lege epiſtolas Pauli,& acta Apoſtolorũ, videbiſque impetũ fluminis,& ſpirit⁹ ſancti, cui neque aduerſariç poteſtates potuerũt reſiſtere. inquit itaque propheta, quòd tunc extremi orbis inſulæ nomen dñi timerent,quando hic impetus fluminis aduenisset. hic certè eſt, qui lætificat ciuitatẽ Dei, & maieſtatẽ domini colere fecit in

cit in toto orbe. Quòd ſi כי rationem reddat, vt ſolet, ſignificat occidentales populos iccirco prædicationi euangelij obediſſe, quia vim ſpiritus ſentiebant. hæc enim eſt, quę mentes excitat, cõcitat, compellit, fidem & obedientiã extorquet, nõ frigidæ orationes ex algente pectore, quales hodie, prô dolor, habemus in eccleſia. In omnibus aũt locis noui teſtamenti, in quibus aut de vi euangelij, aut imperio fidei, aut de curſu euangelij, aut de virtute Apoſtolorum, cui nõ erat qui reſiſteret, fit ſermo; putato ad hunc prophetę locum fieri alluſionẽ. Si autẽ hæc interpretatio placeat, ſic ad verbum reddere poteris locũ: Timebunt &c. quando venerit, tãquam fluuius arctatus, ſpiritus dñi fugit cum eo, id eſt, quocum vẽtus ingens ſimul labitur, & pręceps currit. alterã nihilominus interpretationem appoſui, quòd non inepta ſit. צר enim pro hoſte accipi poteſt, & verbũ נוסס pro eleuari. ſenſus ergo erit, Quando hoſtis, vt fluuius venerit, vt videlicet impediat vltionem illam dñi, & ne gentes Deum timeant; ſpiritus domini eleuabitur in eum, vt vim eius impediat. ſed anguſtior eſt prior interpretatio, poſterior autem ſatis apta eſt, & ſequentibus non minus conuenit.

Et venit in Sion &c. hîc certè decipi poſſunt Iudęi, putantes Deũ, 21
expugnantis gentibus gladio, & magnis affectis cladibus, in Tcione viſibili per Meſſiam regnaturũ, collocatis in eis ſedibus, Iudæis vndique collectis, & ex vi hoſtium ereptis: ſed ſi oculos haberent, intelligerent, vel ex hoc loco euangelij veritatem. quorſum enim pugnaturus cõtra gẽtes, galeã ſalutis, & throracẽ iuſtitię acciperet? rurſus, quare in ſuperioribus nõ oppreſſiones Iudæorũ, aut tyrannidem, quã gentes exercẽt in eos, cõmemorauit; ſed totus in hoc fuit, vt ſcelera, & iniquitates Iſraelitarũ exponeret? deinde quas hîc aduerſus gentes victorias, quas ſtrages vides referri? timere ne nomen dñi, & gloriam eius? hoc paſſim pro magno munere ipſis etiã Iſraelitis promittitur. quare nobiſcũ agnoſcant iram iſtã & zelum domini eſſe aduerſus hoſtes humani generis, iuſtitiã autem, & ſalutem nobis omnibus à domino ablatam; hãc denique eſſe Tcionis redemptionem, & ſaluationẽ, multarum videlicet gentium ad agnitionem veri Dei conuerſionem. quamobrem aptiſſimè ſequitur, *Veniet Tcioni redemptor &c.* cui facit, quod ſequitur, *Et iis, qui redeunt ab iniquitate in Iacob,* id eſt, Iacobitis, qui ab iniquitate conuertuntur, veniet redẽptor, vt intelligant redemptorẽ nihil cõmodi allaturum Meſſiã, niſi illis, qui peccata deſerunt: neque aliã captiuitatem tollẽdam per Chriſtũ, quàm peccati. quod quia illi nequaquam credere volunt, miſerè pereunt, & in peccatis ſuis moriuntur, vt dicit dominus. Sed ipſos quoque hic locus redarguit, præſer-

verſu. quòd ſi ad redēptorem referre velis, idem ſenſus eſt: ſemen enim Chriſti ſunt Apoſtoli ipſius, & ſemē ſeminis eius ſunt ſucceſſores eorū in eccleſia catholica, & Apoſtolica. & ob hanc promiſſionem ſancti patres aduerſus hæreticos decertātes, perpetuam in eccleſia Romana ſeriem pontificum narrant, qui ſemper eundem ſenſum habuere: quod in eccleſiis ſuis hæretici oſtendere non valent: ſiquidem negare non poſſunt aliud ſe, aliud patres ſuos credidiſſe: neque pontifices, qui ante quinquaginta annos eccleſias Germaniæ gubernarunt, ſpiritum illum habuerunt, quem nunc plures ipſorum habent, quo multò alia ſentiunt nunc ab illis. at patres iſtorum fidem eandem tenuerunt, quam Apoſtoli, & ſucceſſores eorum tenuere, vt ex ſerie pontificum, & fidei, & conciliorum patet. ergo non ſunt eccleſia Chriſti, quę eundem ſpiritum, & eadem verba ſemper habuit. Ita pugnabant cum hæreticis patres: ita & nobis nunc agendum eſt, vt id credamus, quod ſemper, quod vbique, quod omnes; & à nouitatibus in fide caueamus, vt fœderis Chriſti participes ſimus.

CAPVT SEXAGESIMVM.

Noua.		Vetus.
SVRGE, *illuminare, quia venit lux tua: & gloria Iehoua ſuper te orta eſt.*	1	SVRGE, *illuminare Ieruſalem: quia venit lumen tuum, & gloria domini ſuper te orta eſt.*
Quia ecce obſcuritas operiet terram, & caligo nationes; & ſuper te orietur Iehoua: & gloria eius ſuper te videbitur.	2	*Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: ſuper te autem orietur dominus, & gloria eius in te videbitur.*
Et ambulabūt gentes ad lucē tuā, & reges ad ſplendorem ortus tui.	3	*Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in ſplendore ortus tui.*
Leua circumquaque oculos tuos, et vide: oēs iſti congregati ſunt, venerūt tibi: filij tui è longinquo venient, & filiæ tuæ ſuper latus confirmabuntur.	4	*Leua in circuitu oculos tuos, & vide: omnes iſti congregati ſunt, venerunt tibi, filij tui de longe venient, & filiæ tuæ de latere ſurgent.*
Tunc videbis, & difflues, & miraberis, & dilatabitur cor tuū, quando conuertetur ſuper te multitudo maris: ſtrenuitas gentium venerit tibi.	5	*Tunc videbis, & afflues, & mirabitur, & dilatabitur cor tuum, quando cōuerſa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi.*
Copia camelorum operiet te: dromedarij, Madian, & Ephah: omnes ipſi de Scheba venient: aurum, &	6	*Inundatio camelorum operiet te: dromedarij, Madian, & Epha: omnes de Saba venient, aurum, &*
tus		*tus*

Noua.	Vetus.
Et ſuges lac gentium, & mamil- 16 *lam regum ſuges: & ſcies, quòd ego Iehoua ſaluans te, & redimens te, robuſtus Iacob.*	*Et ſuges lac gentium, & mam illa regum lactaberis : & ſcies, quia ego dominus ſaluans te, & redemptor tuus fortis Iacob.*
Pro ære venire faciam aurum; & 17 *pro ferro venire faciam argentum; et pro lignis æs, et pro lapidibus ferrum: et ponam præfecturam tuam pacem, & exactores tuos iuſtitiam.*	*Pro ære afferam aurum; & pro ferro afferam argentum; et pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum : & ponam viſitationem tuam pacem, & præpoſitos iuſtitiam.*
Non audietur vltrà violentia in 18 *terra tua; vaſtatio, & fractura in terminis tuis: & vocabis ſalutem muros tuos, & portas tuas laudationem.*	*Non audietur vltrà iniquitas in terra tua; vaſtitas, & contritio in terminis tuis: & occupabit ſalus muros tuos, & portas tuas laudatio:*
Non erit tibi vltrà ſol in lucẽ per 19 *diem, & ad ſplendendum luna non lucebit tibi: & erit tibi Iehoua in lucem ſempiternam : & Deus tuus in decorem tuum.*	*Non erit tibi amplius ſol ad lucendum per diem, neque ſplendor lunæ illuminabit te : ſed erit tibi dominus in lucem ſempiternam, et Deus tuus in gloriam tuam.*
Non occumbet vltrà ſol tuus, & 20 *luna tua non colligetur. quoniam Iehoua erit tibi in lucem ſempiternam: & complebuntur dies luctus tui.*	*Non occidet vltrà ſol tuus, & luna tua non minuetur : quia erit tibi dominus in lucem ſempiternam : & complebuntur dies luctus tui.*
Et populus tuus, omnes ipſi iuſti, 21 *in ſempiternum hereditabũt terram: ſurculus plantationis meæ, opus manuũ mearũ ad ornandũ memetipſum.*	*Populus autem tuus omnes iuſti, in perpetuum hereditabunt terram, germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum.*
Minor erit in mille, & minimus 22 *in gentem robuſtam : ego Iehoua in tempore ſuo feſtinare faciam iſtud.*	*Minimus erit in mille, & paruulus in gentem fortiſſimam: ego dominus in tẽpore eius ſubito faciã iſtud.*

SVRGE &c. iam de myſterio Chriſti apertiora decantat pro- 1
pheta, redimendam Tcion, & captiuis peccati adimendum iugum prædixerat ſub finem ſuperioris capitis ; atq; adeò nunquam deſtituendam ſpiritu, & mente Dei eccleſiam eius : ad eam igitur nunc conuerſus, miris modis ei congratulatur, & eius felicitatem deſcribit. Nomen autẽ Ieruſalem hoc loco ex cantu eccleſię videtur additum: ſed planum eſt, ꝙ de eccleſia Chriſti ſit ſermo. Vtuntur autem Hebræi iſtis imperatiuis, ſurge, vide, & ſimilibus, pro interiectionibus adhortantium : ſurgendi tamẽ verbum aptiſſimè hîc apponitur: quoniã de aduentu, & ortu lucis loqui incipit. præ-

 ceſſerat

ceſſerat autē nox, qua cubatur,& dormitur:& qui dormiunt, nocte dormiūt;& qui ebrii ſunt, nocte ebrij ſunt, vt inquit Paulus;& Surge, qui dormis, & illuminabit te Chriſtus: ſciebat enim propheta, multos ex Iudęis ſomno,& operibus noctis grauatos lumē Chriſti nō eſſe percepturos. *Illuminare*: luce perfundere: excipe in cor, & intimos mentis ſinus, retege mentem, diſcute nebulas: excipe tanquam ſpeculum lucem &c. adhortatur planè ad illud, quod Paulus ſe & condiſcipulos ſuos facere dicebat, nēpe, quòd reuelata facie gloriam domini; tanquam ſpecula, reciperet. idem enim, lux, gloria, ſplendor, claritas &c. nitida verò corpora, quæ radiis lucis feriuntur, à luce, quam accipiunt, in lucem transformantur: vnde & Apoſtoli ad eandem imaginem transformati, lucem ex ſeſe emittebant, veluti ſoles quidam, ideoque & lux mundi dicti ſunt. *Gloria domini*: Chriſti præſentiam, doctrinam,& miracula hîc notat propheta: ſicut interpretatur Matthæus illud capitis noni, Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam &c.& Paulus loco ſuperiori dicens, Velamen poſitum ſuper cor Iudæorum, & auferendum velamen, cùm conuerſi fuerint ad dominum, vt videre poſſint claritatem, ſatis explicat, quæ ſit hæc lux, nēpe euangelij gloriæ beati Dei: quam ne videant, impedimento eſt cæcitas, qua Deus huius ſæculi excæcauit mentes illorum, vt alibi Paulus affirmat.

2 *Tenebræ operient*: magnitudine gratiæ ſeu beneficij ſuadere conatur, quod ſuperiori verſu dicebat: Nulli, inquit, alteri genti Deus tribuit, quod tibi tributum eſt: ecce enim omnia occupantibus tenebris, ſola tu lumine ſuæ preſentiæ illuſtraris, ex patribus tuis natus, in Iudæa ortus, & educatus, ad te ſolam miſſum ſe teſtatus, talia in te operatur, quæ nullus alius fecit. quid cunctatis? ſi hic ſenſus placet, futura pro præſentibus accipito, Operiūt, oritur, videtur: puto enim hæc ad Iudęos pertinere: ita vt quę exhortationis ſunt, ad omnes pertineant: quæ autem magnifica promittuntur, ad eos tantummodo, qui verè Iſraelitæ fuerunt,& Chriſtū ſuſceperunt; ratione quorū Iſrael dicitur redemptus,& Tion ſanctificata,& glorioſa, effecta enim eſt ex ipſis ſpiritalis Ieruſalem: cui omnia glorioſa competunt, quòd ſi omnia, tā quæ exhortationis ſunt, quàm quę promiſſionis, ad electos tātùm Iſraelitas velis pertinere, non repugno: illud enim, Surge, illuminare &c. erit, Fruere luce, qua irradiaris: congratulare tibi, & gratias agas Deo. nam vniuerſa, quæ extra te ſunt, caligo denſiſſima occupat, ſemperq; occupabit: at tu lumine Chriſti veri ſolis irradiata, nunquā tenebroſa eris.& omnia, quę ſequūtur, huc quoq; faciūt. Videtur autem hoc

hoc loco eſſe alluſio ad tenebras illas Aegyptiacas,quę regionem, in qua erãt Iſraelitæ,nõ occupabãt.Quid ſi per alluſionẽ ad vtraſque,dicantur illæ tenebræ, ad quas mittitur, qui non habens veſtes nuptiis aptas, extra conuiuium eiicitur in euangelio,tenebræ exteriores? certè quidquid extra eccleſiam eſt, tenebricoſum eſt: vnde fit,vt quiſquis ab ea eiicitur,aut egreditur,ea mox ſentiat,& faciat, qualia ab iis, qui in tenebris agunt, fiunt, ac iudicantur. Vide hæreticorum placita, & mores. quid de Mahometanis, & Ethnicis,qui extra ſunt, dicam? Conueniunt autẽ hæc ſuperioribus: quia ſunt,veluti explicatio eius, quod dixerat vltimo verſu, ꝙ Dei ſpiritus,& verba Dei non recederent in æternũ ab eccleſia.

Et ambulabunt &c. ne quis putaret ſolos Iudæos lumine Chriſti 3 illuſtrandos, gentes autem ſemper in tenebris futuras, ait, quòd gentes etiam viſuræ eſſent lumen,& Chriſti gloria fruerentur,ſed per Iudæos: quaſi dicat,quòd ſi gentibus lumen impertiatur, non aliud erit, quàm quo tu frueris, & ad te primùm deſtinatum fuit, iuxta promiſſiones patribus factas. *In ſplendore ortus tui*, ſeu ad ſplendorem, qui tibi orietur: & hoc eſt, quod habet amplius Iudæus, quàm Græcus; & hæc eſt vtilitas circumciſionis: gentes autem miſericordia adductæ ſunt, & inſertæ radici pingui: quæ in ſequentibus magis explicantur hoc eodem capite: ſignificatur enim quòd conuerſio, & illuſtratio gentium ſit beneficium Iudæis exhibitum.

Leua in circuitu. ſi quiſquam filius non admodum æquo animo 4 ferat aliorum fratrum natiuitatem, & inſipienter triſtetur; pater autem eum velit exhilarare,ac dicat;Mi fili, ecce do tibi alios fratres,qui tibi, tanquam ſeniori, ſeruiant: nihil eſt,quòd timeas,aut inuideas, tui ſunt: ex ſuperfluis,& iis,quæ tu abieceris,induentur: diligent te,vt fratres,ſeruient autem vt famuli: quantò plures habueris, ditior, ac beatior eris: ita multis in locis cum illa primatiua eccleſia ex Iudæis congregata mihi videtur dominus agere, ſicut in euangelio; Fili, tu ſemper mecum es, & omnia mea tua ſunt &c.& hoc præſertim loco. *In circuitu* circumquaque, ad omnes mundi plagas.gaudere iubet ob ea,quæ ſecundũ carnem non nihil mæroris illis afferebant, præſertim cùm viderent ex Iudęis pauciſſimos ſibi adiungi. *Venerunt tibi*: tibi, inquam, venerunt: tui erunt, ſi quid ex hoc illis emolumẽti accreſcit,tibi quoq; illud ipſum accreſcit, tibi enim veniunt, tui ſunt filij, qui diſperſi erãt, neque eos noueras, tibi eos congrego. *De latere ſugent*: ſic omnino legendum eſt,& ſic ſcriptũ ab interprete puto,conſentiẽtibus Hieronymi commentariis.Hebr. Super latus confirmabuntur, id eſt,

educabuntur. Quòd ſi vim verbi תאמנה exprimere velis, plutibus
vocibus, explicare oportebit, id eſt, fideliter, tanquam ad latera
nutricum educabuntur, vt confirmentur viribus &c. puto etiam,
quòd de filiis idem ſentiendum ſit: vtrunq; enim verbum vtriſque
tribuendum eſt, quæ eleganter hebraiſmus ſolet diſtribuere. dicen
dum enim foret, Filij tui, & filiæ tuæ de longinquo venięt, & vtri-
que ſuper latus tuum confirmabuntur. vide de hoc verbo ſuptà
cap. 7. Si non credideritis, non ſtabiliemini &c.

Tunc videbis, & afflues, ſeu difflues, id eſt, videns difflues. eſt au-
5 tem Hebræis videre abſolutè poſitum interdum gaudij. Læta, in-
6 quir, aſpicies, & ranquam fluuius, qui cùm ripas tranſgreditur,
7 latè diffunditur, amplificaberis. *Quando*, vel quia, *Conuerſa fue-
rit*, vel conuoluetur, *Super te multitudo maris*: quemadmodum ſi vn-
dæ maris ruptis vallis terram operiant, aut ſi ingentes aquarum
moles in fluuium quempiam conuoluantur, redundabit, & difflu-
ens omnia vicina occupabit: ita multitudine tranſmarinatum gen
tium ad te veniente, & magno impetu, velnti irruente, difflues,
amplificaberis &c. Poſſumus autem nomen המון, id eſt, turba, ſeu
ſtrepitus, vel pro ipſis hominibus accipere, quos inducit per mare
aduenientes ad Iudæam, nempe Afris, Græcis, Italis, Hiſpanis:
vel etiam pro diuitiis tranſmarinis, vt Eccleſ. ‹. Qui diligit argen-
tum non ſatiabitur argento: & qui appetitum habet in copia, id
eſt, diuitiis, non erit prouentus &c. & Pſal. 37. Melius eſt mo-
dicum iuſto, quàm copia improborum multa: & ſæpe aliâs. & vox,
quam fortitudinem vertit vulg. pro exercitu, & robore exerci-
tuum accipi poteſt, vel pro ipſis diuitiis, & ſtrenuitate, & labore
partis. ingentes enim diuitiæ per mare tam Indicum, quàm medi-
terraneum in Phœniciá afferri conſueuerant, vt ex profanis, & ſa-
cris hiſtotiis manifeſtũ eſt. quando etiã omnes mundanæ diuitiæ,
& imperia, eccleſię Chriſti ceſſerint, omnibus notum eſt. Quòd ſi
per diuitias aurũ, & argentum, & cetera, quę mox cõmemorat, in-
telligas vires, ingeniũ, induſtriam, artes, ſciẽtias, & huiuſmodi, quę
veriores diuitiæ ſunt, quàm illę aliæ: hæc omnia quoq; ad Chriſti
eccleſiã deuoluta eſſe, nemo eſt, qui ignoret: quibus ditata eccleſia
per totũ orbem dilatata eſt: & iſtæ ſunt copiæ camelorũ, & drome
dariorũ, quę onuſtę auro, & argento ex Saba veniũt, & laudes Ieho
ua euangelizãr. iſti ſunt greges ouiũ, & caprarũ ex Arabia, & ex Iſ-
raelitis, ſeu Agarenis, qui huiuſmodi gregibus abundabãt. de qui-
bus nominibus vide, ſi vis Hieronymum hoc loco. *Miniſtrabunt*:
paſſiuè accipiẽdum videtur, miniſtrabuntur, ſeu in miniſteriũ, aut
cultum erunt, quod mox exponit. *Offerentur*. heb. aſcendent. *Super*

placabili

placabili altari meo: ſenſum vertit: ego hebraiſmum retinui, quòd apertus eſſet. Super acceptionē altaris mei, id eſt, ſuper altare mihi gratiſſimum: vel iuxta acceptationem altaris, id eſt, quantum quantum altari meo placuerit, vt voluntas, figuratè rei inanimatæ tribuatur. Per has autem nationes, quæ infenſæ erant Iudæis, intelligit omnes, quantumcunq; legibus, ac moribus à ſanctitate morum, & Deo debita ſubiectione ſeparatas. Repetendum eſt autem in ſingulis mēbris illud, quādo, quod verſ. 5. præceſſit. Diffiues quando greges &c. Scimus autem ꝙ Iſmaelitæ, & Sabæi, & ceteræ nationes Chriſto obedierint, & ad eum, qui plus quàm Salomon erat, venerint. qui autem fidem Chriſti amplectebantur, omnia illi libenter offerebant, & diſpoſitioni, ſeu prouidentiæ Apoſtolorum omnia committebant: & ſat benè ſecum actum putabant, ſi in gremio eccleſiæ exciperentur, & laudes domini decantare, ſeu euangelizare, tāquam rem ſuauiſſimam, ſummam felicitatem ducebāt. reperiebant enim theſaurum in agro, pro quo coemendo, tam gregum oues, quàm armenta; tam aurū, quàm cetera omnia bona non ſatis dignum pretium reputabant. contemptu itaquè omnium illum ſibi acquirebant, non ſine ingenti gaudio. quare hic dicuntur aurum, & argentū deferre, & laudes annuntiare, non dicentes cum aliis emptoribus, Malum eſt, malum eſt, ſed hoc, quod do, nihil eſt: quod accipio, ingens bonum eſt &c.

Qui ſunt &c. hæc verba poſſunt referri ad id, quod dixerat 8
verſ. 5. Miraberis dicens; Qui ſunt iſti &c. quæ autem interiacēt, tempus admirationis exponunt: vel certè ſunt verba prophetæ, quaſi rem iam videntis, & prę gaudio geſtientis: aduentum autem gentium celeritati nubium comparat, & columbarum ad periſtereon ſuum, & ad foramina ſua magno alarum ſtrepitu conuolantium: ventus properare facit nubes: columbas amor, & pullorum deſiderium. in plurimis autem, qui ad fidem veniebāt, ſpiritus ſancti motionem erat videre, qui quaſi impellere, & propellere ad fidem videbatur: in aliis ingentem amoris vim, quem erga eum gerebant, à quo adeò ſe amatos ſentiebant. quod ſignificabat dominus, quādo, ſi exaltaretur à terra, omnia ad ſe attracturum dicebat. Hic, quæſo, mecum conſidera, Chriſtiane lector, quàm omnia impedimenta mūdi præteruolent illi, quos Deus ad ſe trahit ſpiritu, ſeu amore ſui: ſicut non eſt in terra, qui nubium curſum poſſit impedire, aut volātes aues retardare, quò minus, quò properant, eāt. Qui igitur, te retineri diutius doles, pete aut ſpiritum cæleſtem, aut diuino vt amore caleſias: quo ſubito omnia deſeras, & ad proprias ſedes propetes, vbi eſt vera quies.

6 *Me enim inſulæ &c.* quaſi dicat, dixi volaturos. nam extremi quique orbis accolæ & tranſmarinæ prouinciæ à me vno pendebunt, & ſpes ſuas in me collocabunt; quare ad me properabunt: neque enim alteri rei incumbent, niſi vt me teneant, & apprehendant. *Et naues Tarſis*: explicat, quod paullò obſcurius dixerat de nubibus, & columbis, dicens, quòd aduehẽdis filiis eccleſiæ ex vltimis orbis partibus, & regionibus träſmarinis deſeruirẽt naues onerariæ, quæ extenſis velis, auibus & nubibus poſſunt comparari, propter celeritatẽ, & non exſpectatum aduentum. in ſuperioribus autem à nobis iam dictum eſt de voce Tarſis & nauibus Tarſis. Ceterùm quod ſequitur, *In principio*, nemo eſt, qui explicat: video quidem, quid alij dicant, ſed quàm appoſitè, iudicet prudens lector: ego certè quæ illi afferunt, qua ratione verbis prophetæ conueniant, me fateor non intelligere: neque ſi ſuppleamus notam ſimilitudinis, ſicut à principio, propterea ſenſus conſtabit: neque ſi ad aduentum nauium tempore Salomonis cum argento, & auro, & pauonibus referamus, quòd ita tempore Meſſiæ aduenient; quidquam ad rem dictum exiſtimabo: neq; enim verba id ſonant, & nimis violenta videtur expoſitio. quare poſtquam diu mecum rem cogitaui. aliter verti poſſe verba exiſtimaui; vt בראשנה non pro principio, vt interdum ſolet, ſed pro prima, ſeu priori, & quæ præcedit, accipiamus, id eſt, prætoria naui: interdũ enim primus, ſeu principium Hebręis non tam temporis, aut ordinis ſunt nomina quàm dignitatis; ſicut etiam principes capita dicũtur Hebręis, & principium anathematis 1. Sam. 15. dicitur populus accepiſſe, vt ſacrificaret, id eſt, præcipua, & meliora &c. nõ ergo ab re fuerit, ſi hanc vocẽ hîc pro primaria naue capiamus, quam prætoriam Latini vocant. ſolet autem & ceteras præcedere, & maior eſſe, & ducem totius claſſis portare. ergo per naues onerarias cum primaria puto ſignificare integram claſſem: nec venturam vnam, aut alteram nauem, ſed multas, inter quas ſolet aliqua eſſe, veluti dux, & anteſignanus in exercitu: quod facit & ad dignitatem filiorũ Dei, & ad commendandam multitudinem filiorum aduentantium ad eccleſiam matrem. ordo itaq; verborum hic ſit; Intentę ad me erũt inſulę; naues item onerariæ plurimę cum primaria; & integræ claſſes mihi erunt intentæ, & mihi parebunt ad adducendum &c. hæc autem non iuxta litterã accipienda ſunt, vt ad Palęſtinam cundum ſit, ſed figuratè, nempe quòd vndique ad Chriſtũ veniendum eſſet, ingenti gentium omnium deſiderio, & velocitate: ita etiam, & quod ſequitur, *Argentum eorum &c.* nẽpe, quòd omnia ſua, quantumcunque pretioſa, libenter ad Dei gloriam impenderent: &,

vt eſt apud Paulum,ſi opus eſſet,oculos eruerent &c.omnia enim lucra detrimentum ducit,qui ad Chriſtum trahitur:& libenter omnium rerum iacturam facit,vt Chriſtum poſſideat.quare qui Chriſto nomen dant, & adhuc lucro inhiant, & cupiditatibus implicantur,neſcio,quàm verè, & ex animo in Chriſti militiã tranſeãt: hoc enim video eſſe valde rei, quæ geritur,conſentaneum: argentum eorum, & aurum eorum cum eis. Sed quorſum? *Nomini domini Dei tui &c.* quaſi tunc aliquid pretij habere aurum, & argentum,& lapides pretioſos exiſtiment, quando in vſus glorificationis illius,qui omnia condidit, impenduntur. glorificatur autem cultu, prædicatione verbi, ſubuentione pauperũ,captiuorum redemptione, & huiuſmodi aliis, quæ ſacræ litteræ, & patrum ſanctorum decreta cõmendant.*Quia glorificauit te:* hìc inſinuatur,quòd in vſus eccleſiæ deferrent aurum, & argentum.quia, inquit,Deus tuus,& qui à te colitur, te glorificauit: iccirco quæ tibi offerunt, nomini Dei,& decori eius putant ſe offerre.Abſq; dubio hic ordo eſt,& hunc ſenſum hæc verba inſinuant. neque enim alibi nomen domini magnificatur:neque nomini eius aliquid poteſt deſeruire: neque Deo quidquam oblatum quiſquam exiſtimet, præterquam in eccleſia eius. Quòd ſi hæretici dicunt, apud ſe eccleſiam eſſe; ſciant tantùm vnam eſſe Chriſti eccleſiam,quam videlicet ille ornauit,& glorificauit, à qua præſciderũt ſe vniuerſi hęretici:ſi enim apud Lutheranos eſt Chriſti eccleſia, quid ni & apud Zuingilianos,& apud Caluiniſtas? Vis ſcire, quæ ſit eccleſia Chriſti, vide, vnde iſti omnes ſe præſciderunt:quæ vna eſt, & ſpiritũ Dei habet, qui nõ ſibi contrarius eſt: & in qua eſt verbum Dei, & erit vſq; in ſæculum ſæculi:quam Deus ornauit: in qua colitur:quem cultum in templis vides: quem ignorant hæretici,cultũ ſpiritalem tantùm prætexentes,homines ipſi carnales:qui non niſi carnẽ ſapiunt:iſti, vt ſunt cupidi,& cupiditatũ ſerui, vniuerſam Dei glorificationem prædicatione verbi definiunt:cuius ſe præcones gloriantur,vt omnia, quæ in Dei cultum in eccleſia offerre ſolebant fideles, in ſuas voluptates,& ſuæ carnis cultũ,quo quo pacto cõuertant. Huc certè ille tendit exterioris cultus cõtemptus.diabolus verò,vt eſt mirus malorum artifex, his iſtorum inuentis mirè fauet: ſcit enim, quòd cùm ex corpore, & animo conſtent homines, & ad animum omnia per ſenſus corporis perueniant,ſi cultum exteriorem auferat,ſpiritalem tantùm de mente domini eſſe docens, citò neque corpore, neque animo Deum colent, ſed toti, tanquam bruta, in voluptates ruant, nullo religionis freno coerciti. ergo iſtis omiſſis,agnoſcamus in eccleſia exteriorem cultũ, qui mentes

fidelium tenet, & animos ad amandum Deum incitat. hunc ſacræ litteræ commẽdant: nam quæ in vſus eccleſiæ conferuntur, nomini domini oblata affirmant, qui quàm eccleſiam ſuam ſpiritaliter exornarit, nec non etiam viſibiliter inæſtimabilibus ſacramentorum diuitiis ſuſcipit ea, quæ à fidelibus eccleſiæ offeruntur, quod ad celebrationem nominis ſui faciant. hac autem iccirco gaudet, quòd ad noſtri ſanctificationem ſummopere conducat.

Aedificabunt filij peregrinorum: in hebr. eſt ſingulare, extranei, ſeu aduenæ: ſed rectè vulgatus numerum mutauit. ſunt autem iuxta tropum ſcripturæ filij aduenæ, aduenæ ipſi, ſeu extranei, qui alterius ſunt generis, ſeu religionis, vt ſuprà non vno loco annotaui. *Muros tuos*: inquit tanquam ciuitatem alloquatur: ſed muros ex lapidibus viuis hic intellige. non minus enim ædificarunt eccleſię muros alienigenæ, quàm Iudæi. habuit nãq; in illa aurea ætate ex gentibus plurimos epiſcopos, & verbi Dei præcones, qui poteſtate, & ſcientia ad ædificationem eccleſiæ vſi ſunt: neq; deerunt vnquam his aliqui ſimiles inter quamplurimos, qui ſanctorum ſedes obtinent, deſtructores potius cẽſendos, quàm ędificatores. *Et reges eorum*, quot Chriſtianiſſimos reges habuerit eccleſia, nouimus: qui ei non minus ſeruierunt ſua poteſtate, & ſæculari auctoritate, quàm ſancti pontifices. *In indignatione enim mea &c.* hic locus facit, vt ſuperiora de Iudæorum eccleſia intelligamus quæ à domino fuit expurgata per Chriſtũ: quę bona parte ſuorum filiorum fuit per infidelitatem expoliata: & tãdem ad pauciſſimorum numerum redacta, rurſus ex gentibus aliis filiis donata eſt, & ab ipſo domino magnificè amplificata, magniſq; diuitiis, tam ſpiritalibus, quàm corporalibus exornata. hác autem viciſſitudinem, quæ ſequuntur, magis explicant. Habemus interim hîc propter ſcelera filiorũ eccleſię, Deum dici indignari in ipſam eccleſiam. fatetur enim, quòd aduerſus eam indignatus ſit, id eſt, aduerſum populum, qui intra eccleſiam eſt: ex indignatione autem proficiſcuntur & peſtes, & inteſtina bella inter ſemetipſos, & ab hoſtibus populi Dei illata: adde ſchiſmata: adde hæreſes, & id genus mala, quæ eccleſiam inuaſerunt, eamq; magna ex parte dilacerant, & filios eius ad paucitatẽ redigunt: quæ vtinã noſtro hoc ſæculo non vſq; adeò manifeſta eſſent; & hactenus quidẽ iratum Deum ſentimus. cõmiſerationes autem eius, etiãſi ſcelera in dies augeri intelligam, exſpecto tamen: nam multus eſt ad condonandum: in momento enim, ſi ei viſum fuerit, tam tempeſtates omnes, q̃ quæ ipſa concitant ſcelera, delebit: quod ſi faciat, pro εὐδοκίᾳ ברצוני ſeu bona voluntate ſua, faciet. eò autem magis in ea, quam dixi, ſpe confirmor,

mor,quò res noſtras deſperatas conſpicio:aut enim finis omnium in ianuis eſt , aut rerum facies immutabitur.

Et aperientur portæ, vel aperient ipſi ,ſcilicet miniſtri &c. ſignifi- 11
cant autem hæc infinitam aduentantium multitudinem , ſimul etiam, & capacitatem ciuitatis , quæ totum mundum capere poteſt: non enim ſacramentorum finita eſt virtus, vt in plures diſperſa minus proſinr: neque abſoluēdi à peccatis poteſtas vllis finibus clauditur,ſed integra in eccleſia perſeuerar: neq; Deus in diuiſione cæleſtium donorum auarus eſt,vt moleſtum ſit illi quotidie,& in ſingulas horas beneficia impertiri: immo portas apertas eſſe iubet,& quæ graris accepimus,nos gratis dare,& abſq; vlla perſonarum acceptatione omnes excipere, & ad nuptias filij ſui,quæ vſq; hodie durant, introducere.

Gens enim &c. non eſt extra eccleſiam Chriſti , extra eccleſiam 12
Apoſtolicam ſalus: eſt enim firmamentū, & columna veritatis,id eſt,firma,quæ ruere non poteſt,vt rutum admodum fuerit ei inniti:qui enim ei innititur,Deo ipſi innitirur. aliæ verò eccleſiæ ſunt calami confracti,& baculi arundinei:Deū non colunt in veritate; ideoq; exſcindētur,nam omnis plantatio,quam non plantauit cæleſtis pater,eradicabitur.non ſolùm autem hæreticorum eccleſiæ, ſed vniuerſa regna,quę ad eccleſiam non tranſierint , auferentur, & abolebuntur.imperet licet multos annos Turca, & magna prœlia aduerſus populum Dei conficiat: ipſe tandem , eiusque imperium,ſi eccleſiæ Dei non obedierit , exſcindetur. nam qui eccleſię filius non eſt,Dei filius eſſe nequit. *Solitudine vaſtabuntur* : ſenſum vulgatus expreſſit : ego verbum verbo reddidi , quòd ex ſuperioribus planum eſſet ciuitates,& regna exſiccari,Hebræis eſſe habitatoribus nudari: gentes verò exſiccari,eſt occidi,& interimi.

Gloria Libani &c. quaſi de materiali templo loquitur : eſt enim 13
eccleſia templum Dei,regia,& aula Dei. Per arbores autem,quarum hîc nomina ponit(quarum tamen naturam noſtra ætas ignorat) intelligit omnia,quæ ad decorem,pulchritudinem, & ſtabilitatem eccleſię pertinent.creſcebant vero in Libano arbores in admirandam magnitudinem,qui iam nunc arboribus ferè totus deſtitutus eſt. De his vocabulis , & arborum nominibus vide ſuprà cap.41. verſ.19. Admoneudum te tamen duxi ,Chriſtiane lector, quòd תדהר, quam hoc loco buxum dixit vulgatus,cap.41.vlmum vertiſſe. תאשור verò,quam hîc pinum,illic buxum dixiſſe,ipſi quoque Hebræi ſibi non conſtant.fortè autem eſt Taſcur,taxus arbor, abieti ſimilis,de qua vide Pliniū.nomen enim cōgruit,cuius licet baccæ venenoſæ ſint,ligna tamen conſtruendis fabricandiſq; do-

mibus non ſunt inepta,ſed venuſtatem habent. *Locum ſanctificationis.* nomen Hebraicū plerunq; etiam pro ſanctuario accipitur, id eſt, loco ſacro, in quo tantùm ſacra peragebantur, & reponebantur. Exod. 15. Sanctuarium ô Iehoua, quod firmamentum manus tuæ. Ioſue 24. &c. in locum autem ſanctuarij ſucceſſerunt in Chriſti eccleſia templa. Notandum tamen, quòd locum, quem ſanctuarium, ſeu ſanctificationem ſuam, id eſt, quem ipſe ſanctificauit, vel in quo ipſe ſanctificatur, & colitur, vocauerat, vocet etiam locum pedum ſuorum: vt videas, quantū ciuitas hæc, & domus Dei ab illa cæleſti diſtet, quantoq; optabilius ſit ad eā tranſire, quàm hic commorari: vbi tantùm pedes domini quieſcunt. Vide etiam, qualem ſanctitatem requirat Deus, qui locum pedum ſuorum ipſam ſanctificationem faciat, vt non niſi in ſanctiſſimo vel pedem tantùm figere dicatur. hūc autem pedū locum ſe honorare dicit dominus, ſeu ornare pedibus ſuis. quæ autem ornamēta ſint eccleſiæ, omnes nouimus: quæ tamē nemo viderat, neq; audiuerat, & in cor hominis non aſcenderāt: vt tecū cogites, quæ nam ornamenta, quis decor ſit ciuitatis illius beatæ; aut etiā quale habitaculū ſibi velit in animis noſtris adornari. Sed tibi amantiſſime hominū Deus hoc ego libenter committo, vt qui locū pedum tuorum ob ſanctitatis amorem ſic ſanctificaſti, atq; ornaſti, animam, in qua totus habitare dignaris, ipſe quoque ornare velis.

14 *Et venient ad te &c.* Græci, & Romani, Babylonij quoque, & Ægyptij, à quibus eccleſia Dei multa mala paſſa eſt, ipſam tandem ingreſſi ſunt, & eius ſunt facti filij: vt fortè ob hanc cauſſam filios affligentium eam dixit: quia illi quidem populi, licet non ijdem homines Deum coluere: cuius cultores ipſorum patres afflixerant. *Curui:* incuruando ſe. verbum geſtum notat humiliantium ſemetipſos, & eorum, quos propria conſcientia reuocat, ne accedant. agnoſcentes ergo filij patres ſuos veri Dei cultores inſectatos fuiſſe, pęnitētia, & religione ducti ſubmittētes animos, quaſi veniā deprecaturi accedent, accedēt inquā, non quidē ad te, ſed ſuper veſtigiis plātarum tuarum ſeſe proſternentes ſupplicabunt. Quę omnia nihil aliud notant, quàm ꝙ magna humilitate, & animi ſubmiſſione erratorum ſuorum veniam peterent, indignitatem anteactæ vitæ agnoſcentes: & omnia eccleſiaſtica myſteria magni facientes. quod certè eorum eſt propriū, qui verè ad Chriſtū pertrahuntur. Neſciunt iſti ſuperbiam, & faſtū, & indignos ſe eſſe arbitrantur, qui vel miniſtris Dei famulentur. cùm enim è quantis malis eruti ſint, ſola Dei miſeratione agnoſcūt, in quibus poterāt, quemadmodum patres eorum, conſeneſcere, ac tandē diem claudere

dere extremum; non poſſunt non ſe ſubmittere illis, qui tantæ ſuę felicitatis miniſtri fuere. eos ſanctiſſimos viros putant: ipſam verò eccleſiam, vt ſui domini ſponſam, venerantur: in qua etſi vident aliquorum miniſtrorum errata, ipſam nihilominus ſanctam ciuitatem appellant, & Dei domicilium, & multorum millium Angelorum frequentiā, & alia huiuſmodi nomina. quibus ſenſum animi ſui produt, & ſtudium, quod erga eccleſiam Chriſti matrem ſuam gerunt. quare parum ad Chriſtum eos pertinere exiſtimo, qui parum eccleſiæ ipſius deferunt, & miniſtros eius inſectantur: nam filij illorum patrum, qui eccleſiam oderunt, & inſectati ſunt, ſi ad Deum conuertantur, vt habes ex hoc loco, curui, & in terram demiſſi veſtigia eorum adorant.

Pro eo, quòd fuiſti &c. iam ſuprà annotaui, eccleſiam ſub tempus 15
Chriſti admodum fuiſſe contemptā, fuiſſeque veluti omnino abiectam, non ſolùm quòd populus ille variis tempeſtatibus iactaretur, ſed multò magis quòd peccatum ferè omnes poſſederat: neque erat iuſtus quiſquam, ſed omnes declinauerāt &c. vt ſuperiori capite viſum eſt: decreuit autem Deus pænè extinctā eccleſiam ſuam ſuſcitare, & in paucis admodum Iſraelitis promiſſiones ſuas factas patribus adimplere: Cùm igitur hæc legis, oculos mentis coniice in eccleſiam illam, quam dominus Ieſus congregauit, ditauit ſpiritu ſuo, & ornauit cæleſtibus ornamentis: videbiſq; omnia, quæ hîc dicuntur, minora eſſe rebus ipſis, eò quòd non poſſint rei magnitudinem vlla verba æquare. quare figurata ſunt omnia: & quamuis Iudæorum gloriam, ac dignitatem contineant; cùm verba ipſa ſpiritaliter intelligenda ſint, ſi vera eſſe velimus, tantùm abeſt, vt habeant, vnde glorientur carnales Iudæi, vt hiſce rebus, & tantarum promiſſionum ſplendore magis cæci reddantur. Fuit igitur ante aduentū Chriſti eccleſia derelicta, & pænè deſerta, veluti exoſa, & deſpecta: quod explicatur, cùm ait, Abſque tranſeunte: declinauerant enim ferè omnes ad impietatē: non erat, qui fidem, qui iuſtitiā, & miſericordiam ſectaretur: erat quidem terrena Ieruſalem hominibus plena: templum viſebatur, ſacrificia offerebantur, legebantur lex & prophetæ: erat tamen eccleſia abſq; tranſeunte, ſicut ciuitas quæpiam deſerta: illi enim interdum tantùm numerantur, & recēſentur; & homines viui putantur in ſcripturis, qui pietatem, & iuſtitiam colunt, qui ſi nulli ſint, dicit, non erit vir: omnia vacua, & thohu: adueniente autem domino cœpit regio illa frequētari, ſtatimq; poſt mortem domini magna acceſſio facta eſt, præſertim poſtquā diſcipuli fuere induti virtute ex alto, & diuinā bonitatē mundo cœperunt aperire. Confer enim deſolationem

tionem illam cum illis, quæ poſtea ſubſecuta ſunt, & videbis, quàm verum ſit. *Ponam te in ſuperbiam ſæculorum:* ſubiugarunt diſcipuli domini vniuerſum orbem: & Roma orbis caput eccleſiæ iugum ſubiit lubens: & tunc ſe ſatis glorioſam putauit; ſi piſcatorum pauperculorum, atque adeò Iudæorum prædicationi obediret, vt multò amplior fuerit Romæ dignitas, ꝙ euangelio ceſſit quàm quòd mundum ſubiugarit. Ne autem exiſtimaret quis, imperium, eccleſiæ armis, ac metu propugnandum, addidit, *Gaudium generationis &c.* omnium ætatum gaudium eſt eccleſia Chriſti, neque eſt quòd quiſquã gaudeat, ſi eius gaudij particeps non eſt. Poſſunt verba hæc, non ſolùm ad tẽpus referri, ſed etiam ad omnes generationes hominum. quandiu enim homines erunt, ſeu mundus durabit, & ſæcula ſæculis ſuccedent, eccleſiæ dignitas, & gaudium durabit. durabit enim remiſſio peccatorum, & ſanctificatio mentium, fides, ſpes, caritas, theſaurus deſiderabilis, pignus æternæ beatitudinis: quæ tanta eſt, vt ſpe ſatiet, & perpetuò gaudere faciat. Quòd ſi totius orbis gaudium eſt eccleſia, ergo ad eam omnes occurrent: ergo ab omnibus iudicabitur dilecta: vt videas commutationem, quòd pro derelictione, & nullo habitatore, ſed neq; prætereunte, omnium ætatum homines ſit habitura.

16 *Suges lac &c.* videbaris deſpecta: ſuges lac &c. quidquid enim pingue, dulce, quidquid optimum habuit totus orbis, diſcipulorum Chriſti imperio ceſſit: & eccleſia Chriſti de optimis terræ bonis quod voluit, habuit; quod noluit, abiecit. *Mamilla regum &c.* quantis fauoribus Conſtantinus, aliique imperatores eccleſiam proſecuti ſint, profanę etiam hiſtoriæ narrant. quod certè cùm factum vidit orbis, planè intellexit, rem à Deo geri, & omnipotentem eſſe, qui eccleſiam fundauerit. Notandusque eſt locus hic: nam apertè euincit, quòd nihil ſic Dei agnitionem promoueat, vt regum, ac principum pietas. cùm enim in terra ſint, veluti dij: ſi eos videmus alteri fidem ſeruare, ſeruos Dei colere eccleſiam Dei, Dei domum, adeoque & templa ędificare, ornare, fouere; non poſſumus non magnificare Dei potentiam, qui homines hominum dominos manſuefaciat & in officio contineat. adde, quòd mundus ea tantùm honore digna putat, quę mundi principes magnifaciunt. hanc ob cauſſam cùm dixiſſet, Et mamilla regum lactaberis, addit, Et ſcies, quòd ego Iehoua &c.

17 *Pro ære &c.* commutationem triſtium in res lætas vidimus ſuperiori verſu: hic credo attingere prophetã cõmutationem etiam bonorum in alia potiora bona. Aes certè, & ferrum dici poterant pretioſiſſima quæque illius ætatis: & quæ eccleſia ante aduentum

Chriſti habuit, ſiue ſacrificia, ſiue ſacramenta, ſi cōferantur cum iis, quæ per Chriſtum habuit, ſunt æs, & ferrum collata auro, & argento. minus etiam autē pretioſa illius ætatis, collata minoribus bonis eccleſię, ſunt ligna & lapides: vilia autem eccleſiæ ſunt æs, & ferrum. pretioſa itaque ſunt, & æternùm duratura eccleſiæ bona; & veteris eccleſiæ ſacramenta in perfectiora commutata ſunt: ſignificabāt enim tantùm ſanctificationem, non item efficiebant. quod certè noua ſacramenta faciunt, vt ineptire, & omnino errare hæreticos intelligamus, qui non maiorem baptiſmo efficaciam, aut euchariſtiæ ad ſanctificandum tribuunt, quàm veteri circumciſioni: fidei enim omnia adſcribunt; ſed decipiuntur ignorantes ſcripturas, & virtutem Dei. Certè, etſi omnia iſta figurata ſint, argentum, & aurum tūc habuiſſe negat hic locus. quid mihi reſponſuri ſint, noui: ſed figmenta quoque eſſe noui. *Viſitationem*. פקדה non ſolùm ipſam actionem viſitationis, ſeu inſpectionis, ſed munus quoq;, quale eſt paſtoris, epiſcopi, vel magiſtratus, notat: quorum eſt noſcere, quid agāt ſubditi, vt iuſtis præmia, iniuſtis pænas conferant. cùm autem præfecti impij, ac tyranni ſunt, omnia perturbant, & miſerè diuexatur eccleſia. ſi verò ſunt pacis, & reipub. integritatis amatores, benè habēt omnia. Quantus autem ſanctiſſimorū pontificū fuerit numerus, quis narrare poterit? quàm humanos exactores olim quoque habuerit reſpub. chriſtiana, nemo eſt, qui ignorat. Ego certè hoc loco tam paſtores eccleſiaſticos, quàm magiſtratus politicos intelligo: hos exactores, illos viſitatores, appellat: illos integrè, hos iuſtè officia peracturos pollicetur: adimpleram promiſſionem, felicitatemq; hanc duraſſe non paucos annos ſcio: quid autem noſtro hoc ſæculo fiat, iuuat magis deflere, quàm deſcribere.

Non audietur vltrà iniquitas &c. obiiciunt nobis Iudæi iniquitates, ſeu חמס id eſt, violentiam, ſeu tyrannidem, quæ rapinæ coniuncta eſt: (hæc enim eſt vis nominis) obiiciunt oppreſſiones, vaſtationes, & confractiones, quæ in rep. Chriſtiana vigent. quare aiunt hæc non dum impleta. quæ obiecta eò maiorem vim habent, quò manifeſtius eſt, in ipſis quoque eccleſiaſticis reperiri huiuſmodi mala: nam & belligerātur interdum, & aliorum regna deuaſtant. illud etiam, Non vltrà, aliquantulum vrgere videtur. Sed his ego reſpondeo, hęc ad hoſtes pertinere, quòd nō vltrà vim inferant ſanctæ ciuitati, vel terrā eius deuaſtent, aut diripiant, aut muros perfodiant, diruantque: ſpiritalis enim ciuitas eſt, quę licet oppugnetur, nunquā tamen expugnabitur: neq; portæ inferi pręualebunt aduerſus eam. Quid? ꝙ multi ad hęreticos deficiunt, &
18
multa

multa regna eccleſiam Dei ignorant?verum id quidem,ſed eccleſia integra eſt;muros integros habet,omnia ſua bona poſſidet,ſemperq́; poſſidebit: ſi deficiunt non nullæ nationes, aliæ ſuccedunt: ſi Europa neget, Aſia confitebitur: & prius aderit filius hominis, quàm omnes deficiant.itaq; veluti accidẽtia ſunt hæc, (vt loquuntur dialectici) quę ab eccleſia auferri poſſunt: dignitatem, integritatem, diuitias, quæ infinitos mundos ditare poſſunt, nemo poterit conuellere: habet enim ſalutẽ pro muris, & laudes pro portis. æterna eſt eccleſiæ ſalus: neque ei vnquã deerunt, qui pro tantis in eam collatis à Deo beneficiis laudes decantent, aut certè ea, quæ laudari ſatis pro dignitate nequeunt. Alludit autẽ ad morem ciuitatum pacis tempore, quando in muris non arma, non vigilum voces ſonant, non diruentium, & quatientium ictus: ſed in portis choros ducunt iuuenes, & puellę &c. vt integros ſemper muros, & portas fore hæc notent. ſicut enim refectionem murorum hebraiſmus vocat curationem, ſeu emplaſtrum, vt ſuprà annotauimus; ita integritatem, ſalutem. eſt autem Chriſtus Dei filius murus, & propugnaculum eccleſiæ: nõ eſt quòd ruituram timeamus: defectionem tamen non nullorum non poſſumus non deflere. ex ſequentibus autem hæc magis eluceſcunt.

19 *Non erit tibi amplius ſol &c.* hæc apertè ſignificant ſpiritalem eſſe ciuitatem, & ſpiritale regnum, quod non corporali ſole indigeat, aut luna. alia huius regni lux eſt, quàm quæ oculis cernitur. Chriſtus, & numen eius pro ſole eſt, & pro luna eccleſiæ ſuæ: tenebras aduerſitatum ſuo tempore depellit, ignorantiæ verò ſemper: neq; enim vnquam decepta fuit, neque decipi poteſt in rebus fidei, & doctrina morum, velint, nolint Lutherani. Quid enim eſt lux ſempiterna? quid eſt, quod verſ. 20. dicitur, non occidere ſolem, neq; colligi lunam? non hîc de æterna patria agitur: perpetua oratio eſt, & de felicitate eccleſiæ eſt ſermo: quod qui negauerit, ſenſu indiget, & iſtius lucis radiis.

20 *Non occidet ſol &c.* rectè vertit hebraiſmum. verbum enim בוא, id eſt, venit, cùm de ſole dicitur, eſt Hebræis idem quod occidere, vt Geneſ. 28. Quia ingreſſus erat ſol. tunc enim videtur ingredi terras vel Oceanum, vt loquuntur poëtæ, & vulgus. ſimiliter & Mich. 3. quod etiam dixit de luna, *Non minuetur:* ſenſum expreſſit: nam Hebræi colligere dicunt, cùm enim luna minuitur, videtur colligi, & contrahi. poteſt autem ſol vni aut alteri eccleſiæ occidere: poteſt aliqua particularis eccleſia decipi: at vniuerſalis eccleſia, & Chriſti ſponſa errare nequaquã poteſt. ſi enim erraret, ſol illi occumberet, & luna minueretur: Deus autem, qui illi

eſt

eſt lux, in æternum manet, & deficere non poteſt. Quæ enim ſequuntur, apertè probant, in hac vita hæc complenda eſſe. nã quod ait, *Complebuntur dies luctus tui*, mox verſu ſequenti exponitur: luctus enim eccleſiæ fuit, videre ſe filiis orbatam, & omnes filios ſuos ad impietatem declinare: at poſt aduentum Chriſti,

Populus autẽ tuus omnes iuſti &c. omnes ſolet ſcriptura vſurpare, pro 21
plurimis: primis autẽ illis eccleſiæ temporibus, cùm in viuis agerent Apoſtoli, atque adeò poſt illorum diſceſſum, ferè omnes ſancti erant, & ſancti dicebantur. Vide Pauli epiſtolas. Quid nam, quæſo, tunc lugeret eccleſia? adde, quòd per Chriſtum imperio exutus eſt diabolus, & ſemel damnatus eſt, vt alia redemptione, aut redemptore non indigeant homines, licet peccent; ſed ad ſanctitatem facilis ſit regreſſus. quare ſtatim addit, *In ſempiternum hereditabunt terram*: quaſi dicat, non eſſe eiuſmodi regnum Chriſti, è quo expelli inuiti poſſint habitatores: poterũt quidem ipſi diſcedere, & ſua ſponte in aliena caſtra, & deuicti iam tyranni poteſtatem transfugere: ſed ſi nolint, nemo eſt, qui hereditate pellat. talis enim regio eſt, quam animo poſſiderent, quando corpus diſſiparetur, aut in profundum maris demergeretur. *Germen plantationis meæ*, ſeu ſurculus mihi cariſſimus, qui meis manibus plantatus eſt: quo tanquam ornamento me ornabo. ita enim accipiendum eſt verbum in hitpael. Quis verò audeat plantulam cõuellere, quam ad ſe decorandum plantauit dominus omniũ, quis rapiet oues de manu filij, quas ei dedit pater, omnibus maior? Hîc mecũ, quæſo, conſidera eccleſiæ, & fideliũ dignitatem, quos fatetur ipſe dominus in hunc vſum à ſe plantatos, vt eis, tanquam veſtimento, ornaretur. Quid miramur gloriam ſuã, & coronam ſuã, Paulum, diſcipulos appellare, ſi ipſe dominus id apertè de ſemetipſo teſtatur? ex plantatione Iudæorũ, quam ad ſuas delicias plantauerat in Iudæa, vt vides ſuprà cap. 5. non quem expectauerat, fructũ recepit: at nouella hæc plantatio, quam ſuis manibus, id eſt, labore, & ſudore vultus ſui, plantauit ad ſemetipſum ornandum, agricolam nequaquam fefellit; ſed iucundiſſimos flores, ac fructus protulit, quos intrepidè, & abſque rubore potuit exhibere patri immaculatos, & irreprehenſibiles, & ſibi conformes: etſi enim deſpecti eſſent in oculis mundi, erat illis indignus mundus, & in oculis Dei erant iucundiſſimi. quare ſequitur,

Minimus erit in mille. vides, quòd non ſpe ſua deciderit agrico- 22
la? ſurculus vnus admodum paruulus, & in oculis hominum viliſſimus, mille, id eſt, plurimos Deo germinabit, ſicut vnũ granum frumenti cadens in terram, multũ fructum attulerat. Quot milia homi-

hominum minimus ille Apoſtolorum, qui non erat dignus Apoſtoli nomine ad Chriſtum adduxit? quã fortem gentem vnus Matthæus progerminauit, quæ adhuc hodie euãgelium retinet in Aethiopia vltra Aegyptum? ſed, vt Apoſtolos taceã, infinitus eſt paruulorum numerus, qui vberrimos fructus, & Deo gratiſſimos protulerunt, quales fuerunt religionum, quas vocãt, auctores, in quos noſtri temporis hæretici immeritò debacchantur. Quid enim, ſi multi ex illis, qui illorum inſtitutis addicuntur, ceciderunt, neq; ſanctè viuunt? nunquid ruina illorum, fidem Dei euacuauit, & manum eius abbreuiauit? ſi iſti, vt malè de vitæ inſtituto ſentias, tibi ſuadent; quid innumerabiles alij, qui vitã ſanctiſſimè duxerunt, & adhuc hodie viuunt, te ad laudandum non inuitant? verùm canes odio ſunt furibus, & lupis. Sed ad rem redeamus. *Ego dominus in tempore eius &c.* puto eſſe formam iurantis, Ego Iehoua: & interdum per ſe: Ego, vt ſuprà 59. verſ. 21. additur autem in rebus magni ponderis. *In tempore eius*: apertius eſt, ſi dicas, ſuo tempore, id eſt, aptiſſimo tempore. habent enim ſua tempora & occaſiones ferè omnia. Sed quid eſt, Feſtinare faciam ſuo tempore? fortè ſignificat, quòd vbi aduenerit harum rerum tempus, & occaſio, breui tẽpore complebuntur, quæ dixit. paucorum enim annorum curriculo euangeliũ in toto orbe obtinuit. & eccleſia ad immenſam gloriã, & amplitudinẽ peruẽnit. Quid, ſi ſignificet quòd dominus acceleraret harum rerum tempus? vt illud beth ſit accuſatiui, vt interdum ſolet, & verti debeant verba in hunc modum, Ego Iehoua in tẽpus ſuum feſtinare faciam iſtud. cùm enim, quæ futura ſunt apud ipſum, iam ſint; non feſtinare tẽpus, vt adueniãt: ſed feſtinare res ipſas, vt accedant ad tempus ſuum, aptiſſimè dicit dominus: & hic ſenſus planus eſt, & ad conſolationem facit. Nos huius temporis plenitudinem vidimus: ob quod infinitas Deo gratias agimus: etſi iam multorum caritas refrigeſcit, & res ad interitum properare videntur.

CAPVT SEXAGESIMVMPRIMVM.

Noua.	Vetus.
1 *SPiritus Iehoua ſuper me. ideo vnxit Iehoua me, vt euangelizarem inopibus: miſit me, vt inducerem ſuperalligationes confractis corde: vt prædicarem abactis in captiuitatem libertatem, & conſtrictis apertionem.*	*SPiritus domini ſuper me, eò quòd dominus vnxerit me: ad annuntiandũ manſuetis miſit me, vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam, & clauſis apertionem.*
Vt	Vt

Noua.

Vt prædicarem annum acceptationis ipſi Iehoua, & diem vltionis Deo noſtro: vt conſolarer omnes lugentes:

Vt ponerem lugētibus Tcionis: vt darem eis ornatum pro cinere, oleum gaudij pro luctu, operimentum laudis pro ſpiritu obſcuro: & nomē imponetur illis, potentes iuſtitiæ, plātatio Iehoua, ad ſemetipſum ornandum.

Et ædificabunt ſiccitates æternitatis, & deſolationes antiquas erigent, & innouabūt ciuitates ſiccitatis, deſolationes ſæculi, & ſæculi.

Et ſtabunt alieni, & paſcent pecora veſtra, & filij alienigenæ, agricolæ, & vinitores veſtri.

Et vos ſacerdotes Iehoua vocabimini: Miniſtri Dei noſtri *dicetur vobis: ſtrenuitatem gentium comedetis, & in gloria eorum gloriabimini.*

Pro pudore veſtro duplici, & ignominia laudabunt portionem eorum: iccirco in terra ſua duplum hereditate accipient; lætitia ſempiterna erit eis.

Quia ego Iehoua diligo iudicium, & odio habeo rapinam in holocauſto: & dabo opus eorum in veritate, & fœdus ſempiternum feriam eis.

Et cognoſcetur inter gentes ſemen eorum, & progenies eorum in medio populorum. omnes videntes eos cognoſcent eos, quòd ſint ſemen, [cui] benedixit Iehoua.

Gaudendo gaudebo in Iehoua, exultabit anima mea in Deo meo: quoniam induit me veſtibus ſalutis, pallio iuſtiæ operuit me, veluti ſponſum, [qui] decoratur ornatu: & veluti ſponſam, [quæ] ad ornatum applicat mundum ſuum.

Vetus.

2 *Vt prædicarem annum placabilem domino, & annum vltionis Deo noſtro: vt conſolarer omnes lugentes:*

3 *Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere, oleum gaudij pro luctu, pallium laudis pro ſpiritu mæroris: & vocabuntur in ea fortes iuſtitiæ, plantatio domini ad glorificandum.*

4 *Et ædificabuntur deſerta à ſæculo, & ruinas antiquas erigēt, & inſtaurabunt ciuitates deſertas, & diſſipatas in generationem, & generationē.*

5 *Et ſtabunt alieni, & paſcent pecora veſtra: & filij peregrinorum, agricolæ, & vinitores veſtri erunt.*

6 *Vos autem ſacerdotes domini vocabimini:* Miniſtri Dei noſtri *dicetur vobis: fortitudinem gentium comedetis, & in gloria eorum ſuperbietis.*

7 *Pro confuſione veſtra duplici, & rubore laudabunt partem eorum: propter hoc in terra ſua duplicia poſſidebunt: lætitia ſempiterna erit eis.*

8 *Quia ego dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam in holocauſto: & dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis.*

9 *Et ſcietur in gentibus ſemen eorum, & germen eorum in medio populorum. omnes, qui viderint eos, cognoſcent illos: quia iſti ſunt ſemen, cui benedixit dominus.*

10 *Gaudens gaudebo in domino, & exultabit anima mea in Deo meo: quia induit me veſtimentis ſalutis; & indumento iuſtitiæ circumdedit me, quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis.*

Noua.	Vetus.
Quia ſicut terra producit germen 11 *ſuum, & ſicut hortus ſata ſua ſuccreſcere facit, ſic dominus* Iehoua *ſuccreſcere faciet iuſtitiam, & laudem coram vniuerſis gentibus.*	*Sicut enim terra profert germen ſuum, & ſicut hortus ſemen ſuū germinat ; ſic dominus* Deus *germinabit iuſtitiam, & laudem coram vniuerſis gentibus.*

1 SPIRITVS *domini &c.* dixerat in fine ſuperioris capitis, quòd rem citò ad tempus ſuum properare faceret: cùm autem felicia illa per Chriſtum dominum eſſent ventura, eum ipſum loquentem facit, quaſi iam operi accinctum: hoc enim ſonant verba hæc, Spiritus domini ſuper me, vnxit me &c. inaugurationes enim ſunt regni initia : & præter hoc, quòd & ipſæ cum lætitia celebrantur, ſunt etiam futurorum gaudiorum prælibationes. eſſe autem verba filij Dei, ipſe in euangelio expoſuit. Notanda porrò eſt hoc loco ſcripturæ phraſis; Eſſe, aut fieri ſpiritū, ſeu manū domini ſuper aliquem, eſt ſpiritu Dei impelli, & à Deo deſtinari ad aliquid peragendum. exempla paſſim obuia. hîc verò quod priori loco dixit, mox aliis verbis expoſuit. idem enim hîc vocabat ſpiritū domini eſſe ſuper IESVM, & IESVM vngi. Quorſum aūt ſpiritus ſuper ipſum fieret, aut eum dominus vngeret, ſtatim explicabit. Vnctum oleo lætitiæ cantat Dauid, id eſt, vnctione ſuauiſſima : quæ & eius qui vngitur, mentē, & circumſtantiū omnium, id eſt, in ipſum credentium, inenarrabili lætitia perfundit : nam de plenitudine eius omnes accipimus. & ſtatim verſ. 3. de alio gaudio fit mentio, quod afflictis Chriſtus dominus daturus erat. *Eò, quòd:* יען , ſic optimè interdum redditur: eritque vulgatę editionis ſententia, quia dominus me vnxerat, me miſit ad euangelizandum: ſi autē pro ideo accipiamus, redditur aduētus ſpiritus ſancti ſuper eum, ſeu vnctionis ratio ex fine; Dominus vnxit me: iccirco autē me vnxit, vt euāgelizarem &c. Priorem expoſitionem probat Lucas, qui hūc locum iuxta ſeptuaginta verſionem adducit. *Vnxit.* משח hinc Meſſia nomen, id eſt, vncti: quo nomine per excellentiā dicebatur pręcipuus ille rex, qui exſpectabatur. Hîc autē habes vnctionis illius, ſeu functionis, & miniſterij vſum, vt interim videant Iudæi, quale futurū erat Meſſiæ regnū. nō propterea ſe vnctū dicit, vt orbē bello ſubiugaret, & Iudęos rerū dominos faceret, quemadmodum Romani poſtea fuerunt, ſed vt euangelizaret *Manſuetis*, ſeu, vt eſt in hebr. ענוים , id eſt, auxilio, & ope deſtitutis : quia verò humilis fortuna animos quoque deprimit, ferocitatē aufert, & māſuetudine inducere ſolet, nihil obeſt, quò minus pro manſuetis accipiatur. verùm

vbi

vbi nam gentiũ reges bona nuntiãt afflictis,& ope deſtitutis? alio-
rum certè non regũ hoc munus eſſe conſueuit: at regi Chriſto hôc
in primis hîc demanari vides. non ergo de hoc mundo eſt regnum
eius. Mecum quoque Chriſtiane lector, hoc loco,quæſo,conſide-
ra horum verborum conſecutionem,eò quòd vnxit me,ad euãge-
lizandum,ad ope deſtitutos miſit me. arbitror enim nihil aptius
dici potuiſſe. Cui enim humilium, & auxilio deſtitutorum homi-
num cura melius committi potuiſſet, quàm vncto à domino, id
eſt,ſpiritu Dei prædito? ſpiritus enim mundi tantùm abeſt, vt iſtis
faueat, iſtis ue bona nuntiet, iſtorum rationẽ habeat, ac cura tan-
gatur,vt ſimiles canibus eos,quos imbuit,reddat: qui ſui ſimilem
obgannientem,& læſum canem latratibus, & morſibus impetunt:
expers enim humanitatis,& totius cõmiſerationis eſt: ſpirit⁹ quo-
que carnis ſibi tantùm amicus cùm ſit,nimiumque carnem ſapiat,
hoc monſtri habeat,vt fratrem eiuſdẽ carnis, non niſi cùm res ſua
agitur,curet: ſpiritus autẽ Dei, qui natura in immẽſum à carne di-
ſtat,totus humanus eſt,& caritate plenus,etiam in cordibus homi-
num diffuſus. quare cùm præ conſortibus, ceteriſque hominibus
vnctus fuerit, & ſpiritu ſancto plenus homo ille IESVS Chriſtus,
meritò ei pauperũ cura demandatur,vt eis euangelizet,id eſt, læta
nuntiet. quod enim Græcis,& Latinis eſt euãgelizare,hoc Hebræis
eſt בשר: quo verbo hîc vtitur propheta. Neque dubites ad hunc
locum alluſiſſe dominũ,quando inter cetera ſigna diſcipulis Ioan
nis dixit; Pauperes euangelizãtur. Tam autẽ Luc.4.vbi verba hæc
adducuntur, quàm eiuſdẽ 7. vbi de diſcipulis Ioannis narratur,&
Matth.11. vbi ad hunc locũ fit alluſio pro Hebræo ענוים ponitur
Græcè πτωχοὶ: quod nomen apud probatos auctores,vt cum Ter-
tulliano loquar,inopes,aut mendicos notat: & eo vtitur Matthæi
interpres,cùm cap.5.dicit,quòd ſint beati, quoniam ipſorum eſſet
regnum cælorũ, quod certè eſt pauperes euangelizare. Quẽ enim
gratiorem nuntiũ audire poſſent, quàm ex ore veritatis felices ſe,
& reges in regno cælorũ eſſe? Non ignoro autẽ, quòd eo loco, at-
que adeò hoc ipſo,quẽ præ manibus habemus, multi non indocti
viri vellent non inopiã,ſed manſuetudinẽ commẽdari. verùm hoc
quoque ſcio,animũ hominis,cui nõ moleſta eſt inopia, & qui cu-
piditate omni vacuus eſt,regno Dei aptiſſimũ iudicari. Hæc tãtùm
dicta velim propter eos,qui hiſce diebus inopiã,& mendicitatem,
quoad eius fieri poteſt,damnare non ceſſant. Vide Tertul.in enar-
ratione Lucæ contra Marcionẽ. *Mederer*, vel ſuperalligarẽ: quod
faciunt chirurgi. Contritos autem corde, ſeu confractos, vocant
Hebræi eos,quos Latini dicunt,animo frangi: qui quãdo aduerſa

irrumpunt,liberè ipſis cor dilaniandum tradunt. horum dominus IESVS rationem habuit:hos bono animo eſſe iuſſit,quòd non eſſent condignæ paſſiones huius temporis ad futuram gloriam:gauderent,& exultarent,quoniam merces eorum multa eſſet in cælis. Hîc quoque cogita, abſque vnctione ſpiritus ſancti rectè munus hoc geri non poſſe. quare in ſingulis membris illud repetendum, Eò quòd vnxit me,ad ſuper alligandum confractos miſit me. rurſus, Eò quòd vnxit me, *Ad predicandum captiuis indulgentiam miſit me &c. Clauſis apertionem,* vel vinctis,ſeu ligatis:at quia verbum פקח, à quo nomen geminatum hîc legitur,propriè de apertione oculorum,aut aurium dicitur; factum eſt, vt Græci interpretes hîc verterent,Et cæcis viſum. nam qui cæci ſunt,aut ſurdi,ligati Hebræis ſunt. Porrò membrum aliud,quod in Græcis codicibus legitur, & etiam apud Lucam cap.4. ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, id eſt, vt emittam confractos per remiſſionem, additum videtur ex margine, vt in verſione 70. pleraque legimus ex margine textui aſſuta. videtur enim fuiſſe altera eiuſdem membri verſio.

2 *Annum placabilem,* vel annum beneplaciti, id eſt, Deo iucundiſſimum : cùm enim non de vno tantùm anno ſit ſermo,annum tamen voluit dicere propter alluſionem ad annum iubilei:qui quinquageſimo quoque anno celebetrimus erat, quo omnia in libertatem reſtituebantur,agri,vineæ,domus,ſerui ; omniaque aut ſibi, aut ſuis reddebantur. Vide Leuit.15. de ſanctificatione huiuſmodi anni quinquageſimi:de quo nõ dubites,quin figura fuerit temporis redemptionis per Chriſtum : ob quod etiam ſepties ſeptem annos numerare iubebantur : qui numerus plenitudinem pleniſſimã ſignabat. at filius Dei in plenitudine temporis ab Apoſtolo adueniſſe dicitur. Alludit etiam in verbo, prædicarem, ad denuntiationem illam,quæ tubis fiebat,inſtante anno iubilei. Leuit.25. Clanges buccina menſe ſeptimo decima die menſis,propitiationis tempore in vniuerſa terra veſtra. erat autem dies decimus mẽſis ſeptimi celeberrimus,& dies expiationis dicebatur:menſe itaque ſeptimo,qui numerus plenitudinis erat,menſe ſanctiſſimo,& feſtorum celebrationibus referto,& in die expiationis,iubebatur denuntiari annus iubilei. quæ omnia ſignificabant rem illam,quæ denuntiabatur,eſſe ſanctiſſimam,Deoque gratiſſimam,vt quę præfigurabat tempus veræ expiationis : ipſe enim dominus erat illud כפרה , id eſt,tegumentum,vel,vt eum vocat Paulus, ἱλαστήριον Græca voce, id eſt,propitiatorium, nimirum ad legis propitiatorium reſpiciẽs, & typum ad veritatem referens, ac ſignificans, quòd quemadmodum operculo illo tegebatur lex,quę,teſte Apoſtolo,erat cognitio pecca-

peccati; ita Chriſtus tegeret, & abſconderet peccata noſtra, vt lex amplius nõ accuſet, nec damnet,ſed Deum habeamus propitium. quare huc quoque reſpexit Dauid,quãdo beatum hominem dixit, cui remiſſa eſſet iniquitas,& peccatum opertum. nihil autem gratius videtur eſſe diuinę bonitati,quàm hominem à peccatis expiari:tota enim curia cęleſtis exultat ſuper vno peccatore pænitẽtiam agente. quale ergo fuiſſe credimus gaudiũ in totius mundi expiatione? Sed quid commercij habet annus beneplaciti cũ die vltionis?inquit enim; *Et diem vltionis*, ſeu vindictæ:non parum profectò vindicta cum bona voluntate conuenit:nam eam vindictã hic accipere oportet,de qua plura dicta ſunt cap. 59. verſ. 17. & 18. veros enim hoſtes noſtros proſtrauit,& de manu dominorum crudelium ſuos eripuit:eos verò præcipitauit,atque deleuit. quod quaſi exponens ait; *Vt conſolarer omnes lugẽtes*. quid enim aliud in Chriſto videmus?peccatores ſuſcipiebat,& mãducabat cũ illis, illis ſe aduenisſe medicum dicebat; eis peccata condonabat, filios appellabat; omnes laborantes, & onuſtos peccatis, & doloribus cõfectos vocabat ad ſe, vt eorum pondera ſuper ſe tolleret; ac tandem pro peccatis noſtris mortuus eſt: qua vna re nullam poteſt maiorem conſolationem lugentibus afferre.

Vt ponerem fortitudinem: fortitudinẽ de ſuo ſuppleuit:in Hebręis enim non niſi verbũ ponendi abſolutè legitur. & non dubiũ,quin Hebræi verbo ponendi vtantur interdum pro curam gerere,& cor apponere:& quidã plerunque nomen cordis apponunt,aliquando verò,ſed rarius,nõ apponunt. exemplũ iam ſuprà ſemel,atque iterum vidimus. & Iob 4. A mane vſque ad veſperũ conterentur,abſque ponente,id eſt,animaduertẽte,ſeu curante. ſignificat ergo ſibi demandatam lugentiũ curam,vt animũ apponeret lugentibus Ieroſolymitanis,& cogitaret de eorũ rebus,tanquam in paracletũ,& patronum datus lugentibus. qualis aũt hæc cura eſſet,mox aperit: nempe quòd non nuda tantùm cogitatione, ſed opere conſtaret. 3

Coronã pro cinere: cinis ſymbolũ erat mæroris; & qui ſe affligebãt, cinerem ſternebãt, & caput etiam aſpergebant. eſt aũt paronomaſia in vocibus cineris,& ornatus in Hebręo,peer,eper:& qui in afflictione erant,ab ornatu abſtinebãt. iſtæ verò commutationes,ac viciſſitudines ſatis manifeſtæ erunt cogitãti, quantũ diſtet homo à ſeipſo,ſi prius expers fuit diuinę gratiæ,& peccato viuebat:deinde verò abiecto peccato ſeruit iuſtitiæ,perficiens ſanctificationẽ in timore domini. hic iam ornatus incedit par Angelis, & diuinæ maieſtatis oculis nequaquã indignus; iam perfunditur ſpiritali gaudio; ſpe gaudet; in tribulatione patientiam exhibet; in omnibus

gratias agit,qua gratiatum actione, & diuinis laudibus, tanquam operimento,amicitur,qui antea lugebat, & ſpititu erat conturbato,& obſcuto: ſic enim mærorem vocat hebraiſmus, tranſlatione ſatis apta. de oculis dicitur Gen.27. Deut.31. transfertur autẽ ad animum ſuprà 42. & Ezech.25. eſt itaque obſcuritas ſpiritus, & obtenebratio eorum,qui ſine Dei timore,& cognitione vitam degunt. *Et vocabuntur in ea fortes &c.* hebr.vocabitur illis:hoc eſt nomen, quo illos appellabunt,fortes iuſtitiæ,ſeu potentes iuſti: cuius nominis ratio in ipſis,qui eo vocati ſunt,ſatis eſt manifeſta:diſcipuli enim domini in tantam potentiam euecti ſunt, quantam nunquam homines ſunt adepti. nam præter quòd dæmonum tyrannidem vicerunt, regna mundi, & imperia euerterunt: neque erat, qui eis poſſet ſuper terram reſiſtere, vt qui rerum naturas, mores, inueteratas conſuetudines verbo, & ſignis inuertere poterant. hanc verò diuinam potentiam cum tãta iuſtitia coniunctam habuere,quanta nullus alius præditus fuit; vt meritò potentes iuſti,ſeu dij, ac principes iuſti dici poſſent: etenim plurale nominis אל de principibus dici ſolet,qui etiam dij dicuntur.Quid ſi fortes, ſeu potentes iuſtitiæ dicãtur,quos iuſtitia habet,veluti miniſtros; ſicut dicuntur potentes Dauidis,vel alterius regis,per quos magna conficiebat Dauid?nullos profectò vnquã fortiores duces,aut milites habuit vllo ſæculo iuſtitia,quàm diſcipulos domini:qui orbẽ vniuerſum ei ſubdidere:vnde Romanos vocabat Paulus ſeruos iuſtitiæ. *Plantatio domini &c.* vide ſuprà capite ſuperiori verſ.21.quibus adde, quòd Hebræis, plantare aliquando transfertur ad alias res,nempe homines:quos cùm Deus poſſeſſione alicuius regionis donat plures annos duratura, dicitur plãtare eos:ſicut de Iſraelitis dicitur Exod.15.Plantabis eos in monte hereditatis tuæ,ad quem locum eſt in hoc alluſio.Pſal.autẽ 44.& ſuprà 51.de cælis dicitur, propter firmitatem &c. quare plãtatio dñi,& habitatio, quam dominus condidit,& firmauit ad laudem ſuam, ſunt diſcipuli dñi,& veri Iſraelitæ,quos dominus condidit in gloriã ſuam: quibus indutus,& ornatus inceſſit per orbem.hos titulos ſępius recolere iuuat,vt dignitatẽ ſeruorum Dei,& diuinã dignationẽ intelligentes, Deum in ſanctis ſuis laudemus, & ſimiles illis effici cõtendamus.

4 *Aedificabuntur &c.* ſeu ædificabunt:ipſi nempe,quos conſolatus eſt dominus, & decorauit, & ſuperioribus titulis exornauit, ædificabunt deſerta, id eſt, ciuitates deſertas, quæ in Hebræo ſiccitates dicuntur,domibus,& hominibus per ignem,ſeu gaudium exciſis: eoſdem mox vocat afflatas,id eſt,ſtupẽdas deſolationes, antiquas, id eſt,ciuitates,quæ à multis iam annis deſolatæ ſunt.Ceterùm his metapho-

metaphoris ſignificatur infinita ſoboles,& multitudo eorũ,quam
ad eccleſiam adducturi erant diſcipuli domini.
Et ſtabunt &c. עמד ſtetit,interdum eſt famulantium,quorum eſt 5
coram dominis ſtare,vt iuſſa accipiant. hæc cùm,vt ſonant, intel-
ligant carnales Iudæi,falſa ſpe lactãtur:nos verò impleta iam hæc
omnia nouimus, qui obſequia gentium ad Chriſtum cõuerſarum
nouimus, & quo pacto ex facultatibus ſuis miniſtrabant ſanctis,
qui erant in Ieruſalem. his accedit,hæc figuratè nihil aliud,quàm
dominium, ſeu dignitatem notare. ſcimus autem præcipuos, &
quaſi principes in regno Dei fuiſſe Apoſtolos,& ſanctum illud ſe-
men:nos autem ipſorum ſumus,veluti ſerui. adde etiam,quòd vi-
nitores,agricolas, ac paſtores eſſe in agro domini, ſit, eſſe epiſco-
pos,& doctores. cùm verò Apoſtolorum, & verorum Iſraelitarum
agri, vineæ, oues, ſeu greges, nihil aliud eſſent, quàm eccleſiæ, &
homines ipſi, quorum illi primùm curam geſſerunt; in his profe-
ctò verbis hoc potiſſimum ſignificatur, quòd ex gentibus, & alie-
nigenis accipiendi eſſent,qui forent epiſcopi,& paſtores.
Sacerdotes domini &c. quando Apoſtoli miniſtros menſarum ele- 6
gerunt,ſibi verò orationem,& verbi miniſterium reſeruarunt, ali-
qua ex parte hanc prophetiam adimpleuerunt. Eſt autem animad-
uertendum, nomen כהן, vt ex ipſo verbo apparet,propriè nõ de-
ſignare,niſi eum,qui ordinatus eſt,& conſtitutus ad ſacra peragen
da,& in ſacris miniſtrat,quem Græci λειτουργὸν vocant,qui ſacri-
ficat,intercedit pro populo,&alia,quę lex iubet,peragit & ſimilia:
quia verò reges pro diis habentur in terris, & ita in ſcripturis ap-
pellantur,factum eſt, vt transferretur hoc nomen ad eos, qui regi
erant à ſecretis,& familiares,per quos regis voluntas aliis manife-
ſtabatur, & rex conſulebatur &c. vt 2. Sam.20. Hira Sairitha erat
ſacerdos ipſi Dauid:& 1.Reg.4. Zabub filius Nathan ſacerdos, &
ſocius regis: & 2.Sam. 8. Filij Dauid erant ſacerdotes. pro quo
1.Paralip.18.dicitur,Et filij Dauid erant primi à manu regis. non
eſt ergo, quòd quis putet indifferenter nomen hoc ſacerdotes, &
principes, ſeu magnates notare. qui enim ita exiſtimauerit, certò
ſciat ſibi à Iudęo impoſitum; quare locus ille Geneſ.14.nullo pa-
cto aliter accipi poteſt,niſi de vero ſacerdotio. & Melchidech rex
Salem protulit panem, & vinum: & ipſe erat ſacerdos altiſſimi.
quod confirmat epiſtola ad Hebræos, cuius auctoritatem infrin-
gere impium eſt. vtraque autem ſignificatio beatis iſtis viris com
petit: manifeſtum eſt enim veros illos Iſraelitas ſacerdotes domi-
ni fuiſſe,& miniſtros Dei noſtri: per quos dñi voluntas nobis inno
tuit,vt qui teſtes fuerunt omniũ Chriſti actionum,ac verborũ,qui

viderunt, perſpexerunt, & manibus contrectauerunt, & nobis expoſuerunt verbum vitę: iſti quoque ſunt principes in regno Dei: & qui dum in terris agerent, primi ſacerdotes fuerunt, etiam nunc in cælo rem noſtram agunt fideliſſimè. *Fortitudinem gentium:* ſuprà iam dixi de potentia, & exercitibus hæc verba intelligi poſſe, quos iſti domini ſacerdotes tubis euangelij deuicerunt, vel etiam facultatibus, & diuitiis gentium, quibus ad libitum vſi ſunt: nihil enim eis denegabant, qui veritatem amplectebantur: atque ita in gloria earum gloriati ſunt, vel glorioſi eſſe exiſtimabātur, ſeu prædicabantur. vnde Pſalmum illum, Omnes gentes plaudite manibus &c. ſubiecit populos nobis, & gentes ſub pedibus noſtris &c. canticum Apoſtolorum eſſe non dubito.

7 *Pro confuſione,* ſeu pudore. duplex autem ſolet interdum vocare hebraiſmus, quod fortè ſolidum, magnum, latum, ac conſtans eſt: duplex enim cōtritio eſt valida, & ingens: & duplex honor eſt magnus honor &c. vide ſuprà cap. 4. verſ. 2. valde verò pudefacti, & multiplici ignominiæ expoſiti fuerunt ſancti illi Iſraelitæ. præſertim apud ipſos infideles Iudęos, atque etiā apud gentes initio prædicationis: illi tamen ipſi potiorem partem, ſeu portionem habuerunt præ omnibus Iſraelitis. vnde pro multiplici illa ſua confuſione laudabilem partem obtinuiſſe dicuntur, & duplicem portionem conſecuti, quaſi omnes eſſent primogeniti; quorum duplex erat, ſecundum legem, portio. fuerunt nanque & ipſi, veluti Chriſti primogeniti, quare & ſpiritus primitias acceperunt, & diuitias bonitatis ſuæ, & dona cæleſtia abundantius ſuper ipſos dominum effudiſſe teſtantur ſacrę litteræ. *Lætitia ſempiterna &c.* ad hunc puto locum alluſiſſe dominum in euangelio, cùm ait; Quia hęc dixi vobis, triſtitia impleuit cor veſtrum: ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium: & gaudium veſtrum nemo tollet à vobis. Non te verò conturbet perſonarum mutatio, quæ ſcripturæ familiaris eſt. Quod autem dicit, *In terra ſua,* puto de vera promiſſionis terra, quam à lōgè ſalutabāt patres, id eſt, regno Chriſti, & eccleſia ipſius accipiendum eſſe. adde, quòd etiā in ipſa Palæſtina terrena, & Ieruſalem materiali, illi ingentes illas diuitias in die pentecoſtes acceperunt: vt interim omittam, quòd ex bonis illis, quæ toti Iſraeli promiſſa erant, & per terrena illa bona lac, & mel, & cetera deſignata, quæ potiſſima erant, ipſi acceperunt.

8 *Quia ego &c.* videtur illius diſtributionis, quaſi rationem reddere: quaſi diceret, non Phariſęis, non pontificibus meliorē partem dedi, non eos honoratiores feci in regno meo: quia ego dominus iuſti, recti, æquique amantiſſimus: neque enim mihi placent ſacrificia

ficia ex furto, qualia ſunt omnia, quæ Phariſæi iſti mihi offerunt: ſunt auari:aliena dolis,& fraudibus diripiunt:parentibus debitum honorem negare faciunt ob quæſtum ſuum: ac tandem quò plura ſacrificia mihi offerunt, eò ſanctiores ſe putant, & mihi cariores: ego verò illorum ſacrificia odi: paruulos verò iſtos Galilæos ſimplices dilexi,euexi,honoraui,primogenitos duxi,illis duplicia cõtuli: quia iudicium, & æquitatem diligo &c. quare ſequitur, *Et dabo opus eorum in veritate*, id eſt, faciam, vt opera ſua, & actiones eorum veritatis, & ſinceritatis ſint plenæ, non fucatæ, non hypocritarum more deprauatæ; non labiis me honorent,longè abſente corde; non me exterius colant,& intus ſint pleni fallacia, & dolo: ſed in veritate, ſeu cum veritate ſit opus eorum. puto autem hoc verbum opponi toti illi hypocritarum iuſtitię,quam dominus illis obiicit,cùm ait; Sine cauſſa colunt me docentes doctrinas,& mãdata hominum,cõtemptis videlicet præceptis Dei.Faciam,inquit, eos veros Dei cultores,vt eum colant in ſpiritu,& in veritate,abiecta omni falſitate, & mendacio, videlicet vt exteriora interioribus,& ſigna ſignatis conueniant:vel *Dabo opus eorum in veritate*, id eſt,faciam, vt conſtantes ſint in opere, neque vnquam ab incepto deſiſtant; ſed quòd nunc faciunt,ſemper faciant. vtrique verò expoſitioni conuenit quod ſequitur, *Et fœdus ſempiternum &c.* tam enim,qui ab obſequio Dei deficiunt,quàm qui ad mendacium declinant,& hypocriſin, quemadmodum declinauerunt Iudæi, inepti ſunt fœderi ſanciendo cum eo:neque ſempiternum fœdus eſſe poteſt cum eis, qui fidem frangunt, & promiſſis ſtare nolunt. fœdus itaque,quod cum apoſtolica eccleſia Deus ſanxit,ęternum eſt, & æternum durabit:quia fides eccleſiæ non deficiet.

Et ſcietur in gentibus &c. hoc ad dignitatem illorum facit, qui 9
primogeniti fuerunt Chriſti,& omnium illorũ,quos illi ad Chriſtum pertraxerunt:qui ad fœdus hoc,inquit,nouum pertinent,inter omnes gentes cognoſcentur. nam hoc in primis mandatũ acceperunt,ne fierent ſicut gentes,ſed ab eis,& eorum moribus,tanquam lux à tenebris, diuerſi forent, & inter eos lucerent, ſicut luminaria in tenebris. diſtinguuntur enim ab eis fide, quia inuiſibilem Deum colunt; ſpe, quia futura, & inuiſibilia ſperant; dilectione, quia quem non vident, amant: concupiſcentiis gentium vacui ſunt, non gaudent, quibus illæ; neque cum eis currunt ad ſpectacula &c. non triſtantur, ſicut gentes,quæ ſpem non habent: non de veſtitu, & alimento ſoliciti ſunt, quæ omnia gentes inquirunt: denique ſpiritu Dei aguntur: illæ verò ſpiritu mundi, aut diaboli, qui operatur in filios incredulos, ſeu inobedientes:

quare ab aliis omninò diſtincti ſunt:& hoc eſt cognoſci inter omnes gentes,quod mox exponit. *Omnes, qui viderint eos &c.* hæc eſt vis virtutis, vt non poſſint non admirationi eſſe ceteris, etiam qui illam odio proſequuntur: agnoſcunt enim eſſe numinis ſupremi donum:non enim humanum reputari poteſt, in carne præter carnem viuere: cùm verò eos,qui Chriſtiani dicebantur, eandem vitam apud Perſas, apud Scythas, apud Hiſpanos, Afros, atque Indos ducere viderent, ſemen benedictum, ſeu progeniem Deo caram eos vocare compellebantur. ex bonis enim operibus Chriſtianos conſiderantes,qui prius ipſis detrahebant,conuicti glorificabant Deum,vt eſt apud Apoſtolum.

10 *Gaudens gaudebo &c.* puto eſſe voces chori apoſtolici, & ſpiritalis illius Ieruſalem,quæ ex ſanctis reliquiis conſtabat:ad quam ſuperiori capite locutus fuerat propheta. poſſunt etiam vt prophetæ ipſius voces accipi præ gaudio exultantis,& ſe feliciſſimum reputantis,ob facilitatem regni Dei, ad quod ipſe pertinebat. videntur autem verba hæc pedibus,& menſura poetica conſtare in Hebręo: cuius tamen in vniuerſum rationem ignorant Hebræi. Gaudere autem in domino, vel cum domino, eſt gaudio diuino, & cæleſti perfundi, non ſcilicet ob res inanes, ſed ob ſolida, & vera bona. *Indumentis ſalutis*,id eſt,ſalute,tanquam indumẽto me induit:quod rurſus repetit,Et pallio iuſtitię obtexit me:iuſtitia enim hîc pro iuſtificatione, & teſtificatione iuſtitiæ accipitur, vt in ſuperioribus non ſemel,nempe vt omnibus notum eſſe poſſit,me ſaluum,& iuſtificatum per Deum:vt qui ex tyrannide ereptus in iudicio abſoluitur,& liber dimittitur. *Quaſi ſponſum*: ſponſo,& ſponſæ ſe comparat chorus apoſtolicus propter decorem, vt manifeſtè apparet: puto tamen, quòd vtriſque ſe comparauit, quòd reſpectu Chriſti ſint,veluti ſponſa, iuxta illud Pauli, Deſpondi vos vni viro, virginem caſtam exhibere Chriſto: & ſponſa vocatur eccleſia, atque adeò ipſi fideles,apud Oſeam: at reſpectu eorũ,quos ipſi ad fidem adducebant, erant veluti ſponſi, qui filios generabant, & eccleſiis copulabantur. *Ornatum.* vbi vulgatus vertit per participia, decoratum,ornatum, doctè ſanè, & eleganter. in hebr. ſunt duo verba futuri: quare ſupplendum eſt relatiuum, & in præſens vertenda: nam conſuetudinem notant: qui decoratur, quæ ornatur. *Monilibus.* nomen Hebræum cuiuſcunque artis inſtrumenta, & quæuis vaſa notat:hic aptè mundum muliebrem dicere poteris,qui infinitam multitudinem rerum, & ornamentorum comprehendit, quæ ad mundiſſimum ornatum pertinent. Quæ ſint autem hæc eccleſiæ, ac ſanctorum ornamenta, iam in ſuperioribus annotauimus,

& in

& in ſequentibus manifeſta erunt.

Sicut enim terra &c. hæc ſimilitudo ſuperiora explicat. Terra 11
herbis, arbuſtis, arboribus, pręſertim ſi more hortorum colatur, veſtiri, & ornari ſolet, vt vix terræ quidquam appareat: ſic, inquit, iuſti illi diſcipuli domini in primitiua eccleſia (Dei quidē dono, & cura, qui incrementum dat, & omnia ad perfectum perducit) coram vniuerſis gentibus, omni iuſtitia, & ſanctitate, & diuerſis virtutum generibus operti, ornati, & omnium cæleſtium bonorū copia inſtructi, oculis gentium apparuere, vt vix in eis quidquam terrenum, & vile conſpiceretur. laudem autem vocat, quę laudem, & gloriam merentur, qualia ſunt modeſtia, temperantia, patientia, & ſimiles virtutes, quæ homines hominibus admirationi eſſe faciunt. Hîc eccleſię, & Chriſtianorum decor, quem dominus ſuccreſcere, & germinare faciebat, animos gentium perducebat, vt ad delicias illas paradiſi, ſeu horti amœniſſimi occurrerent. hoc certè loco per antitheſin mihi videtur facta alluſio ad eiectionem illam primorum parentum ex paradiſo, vt inauditam rerum viciſſitudinem factā inſinuet propheta: illi è paradiſo eiecti ſunt, vt illuc regredi non valerent: at in mundi regeneratione, paradiſum deferri ad omnes gentes facit dominus: & nulla fuit tam inculta gens, ad quam paradiſus dn̄i nō pergeret. vnus homo, qui Aethiopiam adibat, paradiſus erat, & breuiſſimo tempore faciebat dominus ſuccreſcere iuſtitiam, arbores, & plantas cæleſtes in terra illa, vt eccleſia Aethiopum multò amœnior eſſet hortus, quàm ille initio mundi conſtitutus. idem de ceteris eccleſiis exiſtimato. Plurima hic annotatione digniſſima habes Chriſtiane lector: vides enim diuinam bonitatem: vides, cui adſcribi debeat progerminatio virtutum in terra: vides, quæ ſunt ornamenta terræ: vides Apoſtolorum gloriam, & primorum illorum Chriſtianorum diuitias: vides, quę nam ſint, quę laude digna ſunt: laudem enim vocat, quę in ſanctis illis laudabantur, & alia quamplurima ex hoc loco poteris eruere, quę perſequi leges commētarij non patiuntur. hæc autem tibi Deum tuum amabilem valdè reddere poterunt, qui tantis mundum beneficiis affecit.

CAPVT SEXAGESIMVM SECVNDVM.

Noua.

1 PROPTER Tcion nō tacebo, et *propter Ieruſalem nō quieſcam, donec egrediatur, ſicut ſplēdor iuſtitia eius, & ſalus eius, ſicut teda ardeat.*

Et

Vetus.

PROPTER *Sion nō tacebo, & propter Ieruſalē non quieſcā, donec egrediatur, vt ſplēdor iuſtus eius, & ſaluator eius, vt lāpas accendatur.*

Et

Noua.

2 *Et videbunt gentes iuſtitiam tuã, & vniuerſi reges gloriam tuam: & vocabitur tibi nomen nouum, quod os* Iehoua *notabit.*

3 *Et eris corona decoris in manu* Iehoua, *& cidaris regni in manu* Dei *tui.*

4 *Non dicetur tibi vltrà, derelicta: & terra tua non dicetur vltrà, deſolatio: quia tibi imponetur nomen, beneplacitum meum in ea, & terra tua maritata. quoniam cõplacuit ſibi Iehoua in te; & terra tua poſſidebitur.*

5 *Vxorem enim ducet iuuenis virginem, & fruentur te filij tui. & gaudium [erit] ſponſi de ſponſa. gaudebit de te Deus tuus.*

6 *Super muros tuos Ieruſalem præfeci cuſtodes: tota die, & tota nocte iugiter non ſilebunt. Qui commemoratis ipſum* Iehoua, *ne ſilentiũ vobis,*

7 *Neque detis ſilentium ei, donec ſtabiliat, & donec ponat ipſam* Ieruſalem *laudem in terra.*

8 *Iurauit Iehoua in dextra ſua, & in brachio obfirmationis ſuæ, Si dabo triticum tuum vltra cibum inimicis tuis: & ſi bibent filij alienigenæ muſtum tuum, in quo laboraſti.*

9 *Quoniam collectores eius comedent illud, & laudabunt* Iehoua, *& congregatores eius bibent illud, in atriis ſanctitatis meæ.*

10 *Tranſite, tranſite per portas: expurgate viam populi: ſternite ſternite viam, lapidate ex lapide: extollite ſignum ad populos.*

11 *Ecce Iehoua audiri fecit ad extremitatem terræ,* Dicite *filiæ* Tcionis; *Ecce ſaluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus ipſius coram illo.*

Et vo-

Vetus.

2 *Et videbunt gentes iuſtum tuum, & cuncti reges inclytum tuum: & vocabitur tibi nomen nouum, quod os domini nominabit.*

3 *Et eris corona gloriæ ĩ manu domini, et diadema regni in manu* Dei *tui.*

4 *Non vocaberis vltrà derelicta: & terra tua non vocabitur amplius deſolata: ſed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitata. quia cõplacuit domino in te: & terra tua inhabitabitur.*

5 *Habitabit enim iuuenis cum virgine, & habitabunt in te filij tui. & gaudebit ſponſus ſuper ſponſam, & gaudebit ſuper te Deus tuus.*

6 *Super muros tuos* Ieruſalem *conſtitui cuſtodes: tota die, & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Qui reminiſcimini domini, ne taceatis,*

7 *Et ne detis ſilentium ei, donec ſtabiliat, & donec ponat* Ieruſalem *laudem in terra.*

8 *Iurauit dominus in dextera ſua, & in brachio fortitudinis ſuæ, Si dedero triticum tuum vltra cibum inimicis tuis: & ſi biberint filij alieni vinum tuum, in quo laboraſti.*

9 *Quia qui congregabunt illud comedent, & laudabunt dominum: & qui comportant illud, bibent in atriis ſanctis meis.*

10 *Tranſite tranſite per portas: præparate viam populo: planum facite iter, & eligite lapides, & eleuate ſignum ad populos.*

11 *Ecce dominus auditũ fecit in extremis terræ,* Dicite *filiæ* Sion; *Ecce ſaluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo.*

Et ve-

Noua.	Vetus.
Et vocabunt ipſos populum ſancti- 12 *tatis, redemptos Iehoua: & tu vocabe-ris requiſita ciuitas, non deſerta.*	*Et vocabunt eos populus ſanctus redempti à domino: tu autem vocaberis quæſita ciuitas, & non derelicta.*

PROPTER *Sion &c.* propheta patriæ, & ciuitatis ſuæ amicus, 1
ſed multò magis illius ciuitatis, quam terrena Ieruſalem deſignabat, cuius laudes, & gloriam non ſemel cecinerat, veritus, ne forſitan quiſquam eum prolixitatis damnaret, & quòd in eodẽ argumento diutius hæreret, vitio daret; non ſolùm non deſiſtendum ſibi putauit, vt etiam ſciens, videnſque inceptũ perſequatur. verùm innuit, quòd quandiu viueret, à celebrãda ſuę ciuitatis gloria non ceſſaret, quouſque tandem, quæ mente præuidebat, coràm ipſe oculis (ſi daretur) conſpiceret. quare illud propter Tcion in bonum accipiendũ putarem. Ob amorem, inquit, quẽ erga Tcion gero, non tacebo, ſed eandem cantilenã libens canam. *Donec egrediatur &c.* multò quidem antea tacuit Ieſaias: verùm, vt dixi, hoc nihil aliud ſignificat, quàm, quòd ſi vſque ad illa tempora viueret, non taceret: ſicut qui dicebat, Miſericordias domini in æternum cantabo: in generatione, & generationẽ annuntiabo veritatẽ tuam &c. quod certè nobis exẽplo eſſe deberet, ne propterea minus grati, quòd iam beneficiũ acceperimus, quàm qui illud exſpectabant, eſſe videamur. *Iuſtus eius.* quia de Meſſia videbat eſſe ſermonem, iuſtum, & ſaluatorem pro iuſtitia, ac ſalute dixit vulgatus. quod iam ſuprà annotaui etiam ex vſu ſermonis, & vocũ Hebraicarum id ipſum ei licuiſſe. Manifeſtum eſt autem, quod cùm vniuerſa noſtra iuſtitia à Chriſto promanarit, iuſtitia noſtra, & eccleſiæ meritò Chriſtus dicatur, & ſalus. *Vt ſplendor.* magnum futurum euãgelij fulgorem paſſim ſacræ litteræ teſtantur, vt de aduentu in mũdum, & prædicatione euangelij intelligendum videatur illud Euangeliſtæ; Sicut fulgur exit ab oriente, & paret vſque ad occidentem, ſic erit aduentus filij hominis, quòd videlicet innoteſceret breui tempore, & haud vulgati ſplendore, vt non audiendi eſſent qui dicerent, Ecce hîc, aut ecce illic eſt Chriſtus. quod enim de Chriſto credere debemus, per totum orbem, vel pueri decantarunt per mille quingentos annos, vt impium ſit Chriſtianis aliud nunc euangelium, ſeu (vt illi loquuntur) reparationem euangelij audire. *Lampas.* lapid idem, quod lampas Græcis, ac Latinis, conſentiente voce. *Accendatur,* vel ardeat: dicitur autem teda, & ſplendor Tcionis: quia de Tcione exibit lex, & verbum domini de Ieruſalem: & præcipui in euangelio fuerunt Iudæi.

Et

2 *Et videbunt gentes:* cùm enim in tenebris mundus ageret, nõ poterat non videri fax, & ſplendor, qui per orbẽ diſcurrebat. hoc planè eſt, quod ſub finem ſuperioris capitis dixerat, quòd germinare faceret dominus iuſtitiam coram omnibus gentibus. *Cuncti:* non ita, vt ſonant verba, accipienda ſunt, ſed quemadmodum illa Pauli, quibus iam ſuo tempore dicebat prædicatum euangelium omni creaturæ, quæ ſub cælo erat. *Nominabit:* ad verbum dicendum erat, quod os domini perforabit: transfertur enim Hebræis verbum excauandi, ſeu perforandi, ad ſignificandam eam notationem, ſeu exarationem nominum, aut rerum, quæ perforationibus quibuſdam fiebat: in malum accipitur Iob 3. hîc verò in bonum: eſt ergo ſignare, ſeu notare, vt Geneſ. 30. Excaua mercedem tuam, id eſt, nota, ſigna. quale verò ſit hoc nomen, mox verſ. 4. explicabit.

3 *Eris corona gloriæ.* quod hîc dicit priori verſus membro, repetit in poſteriori. ſolent autẽ coronæ regum ex auro, & lapidibus pretioſis fieri: quæ etſi capiti imponi cõſueuerint, iuuat tamen in manibus habere ad earum pulchritudinem contemplandam. vel alludit ad coronas, quæ ex floribus fiunt: vel certè illud, in manu, Hebræis ſæpe per pleonaſmum additur: alioqui chorus Apoſtolorum apud dominum, & in oculis eius pretioſus erat, veluti corona regni: ſicut autem qui corona inſignitur, regem ſe meritò putat; ita dominus IESVS Dei filius tunc ſe regem reputauit, quando ſibi addictos homines illos aſpexit. vnde cùm primùm eos ad prędicandum amandauit, dicebat vidiſſe ſe Satanam, tanquam fulgur de cælo cadentem: quaſi iam regnum diaboli euerſum, per illorum hominum prædicationem videret: per hos enim orbem terræ poſſedit. adde, quòd ornati fuerunt omni lapide pretioſo. Quãta, quæſo, eſt illorum hominum gloria, ex quibus ſui regni coronam ſibi conficit Deus? *Diadema.* צנף cidaris, tiara, pileolum rotundum, non acuminatum erat, quo reges, ſacerdotes, & iudices vtebantur: vide Zach. 3. & ſuprà 22.

4 *Non vocaberis &c.* terreſtris illa Ieruſalem deſerta mãſit: at iſtæc, de qua eſt ſermo, in æternum non erit deſerta, neque afflatio, vt loquuntur Hebræi: eſt enim initum cum ea fœdus æternum. *Sed vocaberis.* quamuis particula כי, aduerſatiuè aliquando accipiatur, non malè tamen hîc ſuo more pro rationali accipi poterit: quaſi propterea credendum ſit, non vltrà vocãdam deſertam, quòd vocari iam iam deberet hefciba, id eſt, voluntas mea in ea, ſeu beneplacitum meum in ea, vel cum ea. Quî autem fieri poteſt, vt ea ciuitas deſoletur, quæ hoc nomine ex ore Dei appellatur? hoc eſt

enim

enim illud nomen nouũ,de quo ſuprà verſ.2.quod propterea fortè diciturdominus ore ſuo excauaſſe,quòd nõ ſine induſtria,& labore inuentum ſit,vt ea,quæ exſcinduntur,& effodiuntur,quaſi ſignificet propheta,eſſe hoc nomen ſumma prudentia adinuentum: ſicut nos Luſitani dicimus, ego illi hoc nomen, & dignitatem effodi,id eſt,mea induſtria & beneficio ad illum honoris gradũ conſcendit,non merito, non viribus ſuis &c. Quanti autem Dei filius emerit, poſſe nomine hoc appellari paruulum illum gregem, quãta prius pertulit,facilè intelliget, qui euangelium perlegerit:vnde illud, O generatio incredula, vſquequo ero vobiſcum? vſquequo patiar vos?quod ad diſcipulos videtur dictum: nam dicit,propter incredulitatem non potuiſſe eos dæmoniacum liberare: & rurſus, Adhuc & vos ſine intellectu eſtis?& infinita alia,quæ illorum ruditatem coarguunt, quam Dei filius incredibili tolerãtia peruicit, ac dolauit,vt tandem fierent corona regni,& ei eſſent quàm gratiſſimi, & acceptiſſimi. quod notat nomen illud heſciba. huic cùm nemo poſſit reſiſtere,meritò pro cauſſa aſſignatur, quòd non vltrà ſit deſolatio, ſed neque terra ipſius. nam voluntas quoque dñi in ea,vel in eam erat:non ſolùm enim Apoſtolorum collegiũ,ſed eccleſiam illorum, qui crediturì erant, per eos valde dilexit, vt illos delicias ſuas eſſe duceret. Huc faciunt verba illa Pauli,quibus ait; Eccleſiam ſuam ſic dilexiſſe,vt ſe pro illa traderet,& mũdaret eam lauacro aquæ in verbo vitæ:vt tandem eam exhiberet non habentẽ maculam, aut rugam. quare non dubito, quin ad hunc locum facta ſit alluſio in verbis illis angelicis in natiuitate domini,quibus Deo gloriam,& in terra pacem,hominibus illis,præſertim in quibus dominus ſibi complacuiſſet cecinerunt: legendum enim cum vulgato exiſtimo *εὐδοκίας*, homines verò *εὐδοκίας*, iuxta hebraiſmum, quem paſſim retinent Apoſtoli, etiam ſi Græcè ſcriberent, ſunt homines accepti, ſeu grati, & in quibus Deus benè placet, vt loquitur ſcriptura. tunc ſanè vocata eſt illa regio, voluntas domini in ea: immo poſtquam redemptio fuit conſummata,habuit eccleſia, vnde ſic vocari poſſit: quod ad veritatem oraculi ſufficit. *Inhabitabitur*: iam præceſſerat participium eiuſdem verbi, pro quo vulgatus dixit, inhabitata: non quòd ea eſſet vis verbi, ſed ſenſum vtcunque reddens: latiſſimè enim patet verbum בעל Hebræis, vt ſæpe iam dixi: adeòque pro rei circumſtantia variè reddere oportet: & de terra dicitur, quando terra habet, qui ſe cum amore fruatur, vt quando qui in ea nati ſunt, in ea abſque timore habitant: dicitur quoque de vxore, & ſponſa, vt mox ſequenti verſu.

Habita-

5 *Habitabit iuuenis cum virgine*: vbi iuxta propriam verbi ſignificationem dici poſſet, fruetur iuuenis virgine, id eſt, iuuenes ſibi in vxores ducent virgines, quod tempore pacis fieri ſolet: nam belli tempore, delectus fit iuuenum, neque datur otium ad nuptias contrahendas. arbitror autem hoc verbũ reddidiſſe Paulum, cùm ait; Ego te fruar in domino: notatque dominium quoddam, & auctoritatem. *Gaudebit ſponſus.* nomen eſt Hebræis, gaudium, vt videatur ſupplenda nota ſimilitudinis. quale gaudium eſt ſpõſi propter ſponſam, ſic gaudebit de te Deus tuus. huc reſpexit Ioannes, cùm ait de Chriſto; Qui habet ſponſam, ſponſus eſt &c. Si Chriſtiane lector pro dignitate hoc loco conſideres, quid ſit eum, qui ſe ipſo felix abundè eſt, voluptates, & delicias ſuas in homine collocare, homines ſibi deſponſate, in illis complacere, illis frui, illis gaudere, quemadmodum ſponſus de ſponſa dilectiſſima; non dubito, quin indignũ nimis tibi videatur, abiecto Deo, alias tibi delicias, quibus fruatis, & quibus te addicas, perquirere: quod velut ingens malum hoc ipſo verbo vſus obiicit Malach. 2. Profanauit Iehuda ſanctitatem Iehoua, quam dilexit, (id eſt, cultum, & religionem à Deo inſtitutam) & fruitus eſt, filia Dei nothi: ſeu adamauit &c. duxit eam in vxorem, vt ea frueretur &c.

6 *Super muros &c.* ſolent in muris excubare vigiles, ne hoſtes noctu irrumpant in ciuitatem: interdiu quoque ſpeculatores in eiſdem conſtituuntur, vt annuntient, quæ ex lõginquo aduentare intellexerint. hoc munus in eccleſia eſt prædicatorũ verbi Dei. Hîc mihi prophetas ſignificare videtur Ieſaias, quos ſemper habuit ille populus. hos (quandoquidem ſe immortalem non eſſe nouerat Ieſaias, neque ad tempora vſque Meſſiæ victurum) exhortatur, vt munus ſuum exequantur: prius tamen ad ipſam Ieruſalem verba facit, vt hoc pro non vulgari Dei beneficio agnoſcat. ſunt autem verba domini, Non tacebunt die, ac nocte: ſemper mittam ad te, qui te venturorum commonefaciant. hoc eſt, quod apud Ieremiam dicitur, de nocte ſurrexiſſe dominum ad mittendos prophetas &c. deinde ad ipſos prophetas conuerſus ait; *Qui reminiſcimini &c.* vel, qui commemoratis, qui facitis, vt alij reminiſcantur, id eſt, vos, quorum munus eſt facere, vt vigeat memoria Dei inter homines: quos enim cuſtodes, & vigiles appellauerat, hos hîc vocat, commemorantes Iehoua, id eſt, qui prædicant verbum Dei, & faciunt, ne alij ſui obliuiſcantur, ſed timeant, & mandatis eius obediant, prophetas videlicet, & ſacerdotes legis Dei interpretes. *Ne taceatis*: hebr. Ne ſilentium vobis: conſtruitur autem cum verbo ſequentis verſus.

Et

Et ne detis ſilentium ei: neque vobis, neque ei ſilentium detis: 7
& in vtroque loco ſilentium pro quiete accipiendum eſt.nam
ipſum verbum & ſilere,& quieſcere notat: ſicut Græcis ἡσυχάζω:
quia quæ quieſcũt, ſilent. Ne detis,inquit,quietẽ vobis, neq; Deo
ipſi; ſed eum aſſiduè interpellate,vt promiſſis ſtet,& populi ſui mi
ſereatur: hac ſpe populum confirmate, & de futura Iſraelis, & Ie-
ruſalem felicitate verba faciendi nullo vnquam faſtidio teneami-
ni: ne, quæſo, quieſcatis. dixi quidem de me, quòd non quieſce-
rem,quouſque oriretur Chriſtus. id profectò feciſſem,ſi ad ea vſq;
tempora viuerem; ſed cùm mihi prius moriendum ſit,vos,qui fu-
turis generationibus in miniſtros, & cuſtodes Ieroſolymorũ con-
ſtituemini,pro me id facite:erit hoc vnũ deſiderij mei ſolatium. ſi
intellexero, non deeſſe,qui Deum pro ſua ciuitate ſolicitent; neq;
quieſcant, *Quouſque ſtabiliat &c.* ſeu confirmet, & adimpleat quæ
promiſit: vel vtrunque verbum more Hebræorum ſimul eſt con-
ſtruendum: ſtabiliat,& ponat, id eſt,firmiter ponat, immobiliter
ſtatuat, *Ieruſalem laudem in terra,* id eſt, felicem reddat,vt eam me-
ritò omnes gentes laudent, & ſit totius orbis gaudium, vt alibi
dicitur. quod certè per Chriſtum contigit: noua enim Ieruſalem
ex veris illis Iſraelitis conſtans,grex ille puſillus, qui fuit lux mun
di,gaudium fuit totius orbis: tum quia verum gaudium animo-
rum mundo inuexerunt,tum etiam,quia toti mundo fuerunt ipſi
iucundiſſimi, & eos vt feliciſſimos vſque hodie laudant vniuerſi:
ſed neque illa terrena Ieruſalem laudis omnino expers dicenda
eſt:nam ex illa exiuit verbum lætitiæ per totum orbem.

Iurauit dominus &c. explicat, ſed figuris quibuſdam,quòd læti- 8
tia implenda eſſet Ieroſolyma ſimulque rationẽ reddit, quare non
debeant tacere miniſtri verbi.iurauit enim Iehoua , quòd Ieroſo-
lymitani tritico ſuo,ac vino ſuo deinceps fruerentur, non hoſtes.
pacem hæc notant, vt de manu inimicorum noſtrorum liberati,
ſeruiamus illi in ſanctitate, & iuſtitia coram ipſo:neq; enim bona
nouæ Ieruſalem rapinis hoſtium patebunt: ſolida,& vera ſunt: &
quæ nemo ab inuitis auferat, vt iam expoſuimus in ſuperioribus.

Tranſite &c. congregandos in Ieruſalem ſignificat filios Dei, 10
qui erant diſperſi.adhortatur ergo veros illos Iſraelitas, vt celeri-
ter exeuntes, per portas ciuitatis præparent itinera aduentantibus
diſperſis.quæ certè nihil aliud ſignificãt,quàm ex Ieruſalem cele-
ri curſu ituros diſcipulos domini per totum orbem,& ingenti co-
natu nihil non facturos: quo tandem, non quidem ad terrenam
Ieruſalem, ſed eccleſiam Chriſti, quotquot præordinati erant, ad
vitam æternam peruenire poſſent. & celerem quidẽ curſum ſigni-

ficat illud repetitum verbum, Tranſite tráſite: diligentiam verò, & ſummum ſtudium quæ ſequuntur. *Præparate viam &c.* hoc primò facere deberent prædicatores verbi, ne in via domini ſint, quæ ocu los vocatorum, vel venientium offendant, ſed iucundæ ſint viæ, & ad ambulandum prouocent. huc quoque facit, quod ſequitur, *Planum facite*: hebr. ſternite, ſternite: quod idem eſt, quod planum facere: ſed repetitio ſtudium commendat. *Eligite lapides*: ita quoque Hebræi interpretantur; ſed non video, cur סקלו מאבן non ſit mu nire terram, ſeu viam lapidibus, quaſi dicat, Lapidate ex lapide, ſuprà enim cap. 5. interpretati ſumus lapidare, pro lapidibus munire, neque ab re: hîc autem conſtructio hanc interpretationem exigere videtur. Complanata autem itinera lapidibus per ordinem ſtratis, minori labore conficiuntur: neque aquis pluuialibus facilè vitiantur. Quod certè etiam ſtudium commendat prædicatorum euangelij: ad quos manifeſtum eſt pertinere quod ſequitur de extollendo ſigno ad gentes: per crucis enim prædicationem vocandæ erant gentes. Omitto, quòd alluſio ſit ad militandi rationem: nam Chriſtus dominus imperator eſt: & qui in eum credunt, in militum numerum, datis nominibus, computantur. quæ omnia ſequenti verſu explicantur.

11 *Ecce dominus &c.* ſolent milites extollere ſignum, & tuba canere: ita dominus audiri fecit per totum orbem hoc, quod ſequitur, nempe, quòd dictum fuerit Tcioni; Ecce ſaluator tuus venit &c. hæc eſt Apoſtolorũ prædicatio, nempe, quòd quẽ ſperabat Tcion, redemptor iam venerit: quòd Deus in mundum venerit, & ex Iudæis carnẽ ſuſceperit. Sed quorſum hoc gentibus nuntiabitur? nimirum, vt velint eius ſalutis participes fieri, & in eũ Deum credere, qui ſicut olim promiſit, ſic fecit: ei Deo inquam, velint adhærere, qui hominum amator eſt. vnde Magi gentium primitię interro gant, Vbi ſit natus rex Iudæorum? quid vobis, & regi Iudæorum? Deus eſt: eũ adoraturi venimus: etſi enim Iudæis tantùm promiſſus eſt, & eorũ Deus, & rex peculiari ratione dictus eſt; Deus tamẽ cùm ſit, nequit omnino fieri, vt homines, quos cõdidit, deſpiciat: habeat nos vel ſecundo ſaltẽ loco, ac ſe adorari à nobis permittat: quoniam Deus, omniũ eſt Deus. Hoc audiri fecit in terminis terrę, hoc prædicari, quòd conſolatus ſit dominus populum ſuũ, rede merit Ieruſalem, vt dicant gentes; Venite aſcendamus in mõtem domini, & ad domum Dei Iacob: & ambulabimus in ſemitis eius. in hunc certè vſum gloriabitur, apud gẽtes de impletis promiſſionibus factis patribus Iudæorum. Sed quid dictũ eſt Iudæis? *Ecce ſaluator*, vel ſalus: ſed de perſona eſt ſermo. hoc certè eis dictũ eſt

per

per Ioannem Baptiſtam, quando eis eum digito oſtendens, dicebar; Ecce qui tollit peccata mũdi,& multa huiuſmodi. hoc ipſum eis dixit ipſe Ieſus verbis,& operibus,hoc multi ex eis agnouerũt, & dixerunt, quòd eſſet verè ſaluator, qui antea dicebatur venturus.neque enim illud, dicite, certam perſonam reſpicit; ſed perinde eſt prophetis, ac dici poterit; *Ecce merces eius &c.* hoc quoque Tcioni dici poterit, quòd cũ ſaluatore veniat merces eius, id eſt, non tardabit,quin mundum poſſideat: hæc enim merces aduẽtus, & laboris eius,iuxta illud, Poſtula à me, & dabo tibi gentes hęreditatem tuam,& poſſeſſionem tuam terminos terræ.Illud, coram eo,cum eo,ſummam accelerationẽ ſignificat, & quòd breuiſſimo tempore mercedẽ eſſet percepturus, & gentes eſſent ſubiugandæ. hæc quidem audire Tcion,omne gaudium ſuperabat:gentibus verò prædicatum eſt,hoc iam audiſſe Tcion, nimirũ,ne ipſæ tardarent venire, audientes,ꝙ Iudæis ex promiſſione adueniret redemptor: ſibi verò ex miſericordia.deniq; quòd nõ Iudęorũ eſſet Deus tantùm,verùm & gentium: immo,quòd pro ſuo labore,tanquam præmiũ gentes quoq; ſibi adſciſceret: & parum putaret,ſi tantùm Iſraelitas vocaret. in actis autem Apoſtolorũ legimus,quòd cùm hæc gentes ex ore Pauli audiiſſent, gauiſæ ſunt, & glorificauerunt Deum.idem autem hoc loco eſt opus,& merces,vt iam ſuprà oſtenſum eſt, ex locis Leuit. 19. & Deut.24.

Vocabunt eos. &c. illos populos,ad quos ſignum eleuabitur, de 12
quo verſ. 10.illos,inquam,qui in extremitate terræ audierũt,quid Iudæis acciderit, qui pro mercede dati ſunt Chriſto, & ad Ieruſalem properabunt:illos,inquam,vocabunt populum ſanctum:omnes enim Chriſtiani olim ſancti dicebantur: ipſam Ieruſalem dicit vocandam eſſe ciuitatem requiſitam, id eſt, digniſſimã,quam omnes gentes ambirent, & quærerent; & ad quam omnes alacriter properarent, nullis itinerum difficultatibus, aut incommodis retardati, nuſquamq; amplius derelinquendã,aut deſerendam, vt contigit terrenæ illi Ieroſolymæ, quæ ſæpius deſerta, & derelicta fuit.*Tu autem vocaberis*,vel tibi vocabitur,ſeu nomen imponetur.in participio autem requiſita intelligimus,quòd non ſolùm reſtaurãda eſſet,ſed & feliciſſima foret,ſicut ciuitates illæ,ad quas ſcimus ex variis nationibus quamplurimos,aut viſendi ſtudio,aut, negotiorum cauſſa ſeſe conferre.Quæ ſunt autem eccleſiæ diuitię, ſæpius apud hunc prophetam vidiſti. Verùm enimuerò propter ea quæ ſequũtur,alteram expoſitionem horum duorum verſuũ apponendã duxi,quę mihi ſimplicior videtur,quãuis ſuperior nõ ſit inepta.Significauerat verſ.3.adducẽdas ad eccleſiã gentes per eos,qui

ex vrbe Ieruſalem exirent: quare intulit, *Extollite ſignum ad populos:* quaſi dicat, inferte ſigna veſtra ad quaſuis gentes: id ita factum eſſe ſtatim ſignificat. *Ecce dominus auditum fecit ad finem vſque terræ*, id eſt, prædicari fecit. neque quid prædicatum ſit exponitur, neq; opus erat: ordinem enim rerum tantùm indicare volebat, & quàm breui Ieruſalem ad ſummam felicitatem peruentura eſſet, eam videlicet, quam in ſuperioribus hoc eodem capite expoſuerat. Vide ordinem; Exite, parate iter, prædicate gentibus: hoc vbi factum fuerit, Dicite filiæ Sion &c. & quia id iam, tanquam factum præuidebat, iubet, vt iidem prædicatores hæc, quæ ſequuntur, annunient Tcioni, & dicant; *Ecce ſaluator tuus venit:* vt non de aduentu in carne hîc agatur, ſed de aduētu ex deuictis gentibus per euangelium: abiit enim dominus in regionem longinquam accipere regnum, & reuerti. ſuprà autem oſtendimus, quòd in gratiam Iudæorum innuat dominus in ſcripturis non ſemel, debellaturum ſe gentes. debellatio autem etſi vtilis fuerit gentibus, (nam eos poteſtate Satanæ tranſtulit in libertatem filiorum Dei) non minus tamen fuit Iudęis, ſi non deſperent, glorioſa: quandoquidem ad agnitionem, & cultum Dei ſui adducebantur, qui ſolus erat gloria & laus Iſraelis, ergo tanquam rem iucūdam, & diu deſideratam nuntiari iubet Iudæis, quòd ſaluator ipſius rediret, adducens infinitam hominū multitudinem captiuam; Ecce, inquit, merces eius cum eo, & opus illius coram ipſo; ecce adducit gētes, tanquam aduentus ſui præmium: ſicut cùm Iacob ex Meſopotamia rediret cum gregibus &c. vel perinde eſt, ac ſi dicat; Si abiit in regionem longinquam ſuſcepturus difficile bellum, non fuit labor eius inanis: ſecum ſui laboris adducit mercedē, ac præmium: gentes enim adducit quæ omnes dicātur ſanctę, & te laudibus celebrent, vt poſthac dicaris ciuitas omnibus gentibus exoptata &c. vbi vides victoriā Chriſti per Apoſtolos hac vna re conſtare quòd gentes ad fidem, & ſanctitatē morum perduxerit, & eccleſiā ſuam celebrem reddiderit, vt Chriſto domino gloriā quaſi inuidere videantur qui in culpa ſunt, ne aut ſanctitas vigeat, aut eccleſię ſplēdor, ac celebritas progreſſus faciat. ſi hæc ſic accipias, non iam difficile fuerit caput ſequens exponere, alioqui difficillimum.

CAPVT SEXAGESIMVMTERTIVM.

Noua.	Vetus.
1 QVIS *eſt, qui venit de Edōm infectus veſtes de Boſtra? [quia] hic*	QVIS *eſt iſte, qui venit de Edō, tinctis veſtibus de Boſra? iſte*

Noua.

hic decorus in indumento ſuo, gra-
diens cum multitudine virtutis ſuæ?
Ego, qui loquor cum iuſtitia, multus
ad ſaluandum.
2 *Quam ob cauſſam rubor* [*eſt*] *in-*
dumento tuo, & in veſtibus tuis, ve-
luti calcantis in torculari?
3 *Dolium calcaui ſolus, & ex popu-*
lis non fuit quiſquam mecum: & cal-
caui eos in ira mea, & conculcaui eos
in ardore meo: & aſperſa eſt excellen
tia eorum ſuper veſtes meas, & om-
nia indumenta mea contaminaui.
4 *Quia dies vindictæ in cor meum,*
et annus redemptorum meorū venit.
5 *Et aſpexi, & non erat adiutor: me*
ipſum deuoui, neq; fuit ſuſtētator: et
opem mihi tulit brachium meum, &
ardor meus ipſe me ſuſtentauit.
6 *Et conculcaui populos in ira mea, et*
inebriaui eos in ardore meo, et deſcen-
dere feci in terrā excellentiam eorum.
7 *Miſericordias Iehoua cōmemora-*
bo, laudes Iehoua iuxta omnia, quæ
retribuit nobis Iehoua, & multi-
plex bonum domui Iſraelis, quod retri
buit eis ſecundum commiſerationes
tuas, & multitudinem miſericordia-
rum ſuarum.
8 *Et dixit; Forſitan populus meus*
ipſi, filij non fallaces erunt: & fuit il-
lis in ſaluatorem.
9 *In omni anguſtia eorum non coar*
ctauit [*eos,*] *& Angelus faciei eius*
ſaluauit eos: in dilectione ſua, et in in-
dulgentia ſua ipſe redemit eos, & de-
tulit eos, & leuauit eos omnibus die-
bus ſæculi.
10 *Et ipſi exacerbauerunt, & contri*
ſtauerunt ſpiritum ſanctum eius &
con-

Vetus.

iſte formoſus in ſtola ſua, gradiens in
multitudine fortitudinis ſuæ? Ego, qui
loquor iuſtitiam, et propugnator ſum
ad ſaluandum.
2 *Quare ergo rubrum eſt indumen-*
tum tuum & veſtimenta tua, ſicut
calcantium in torculari?
3 *Torcular calcaui ſolus, & de gen-*
tibus non eſt vir mecum: calcaui eos
in furore meo, & conculcaui eos in
ira mea: & aſperſus eſt ſanguis eo-
rum ſuper veſtimenta mea, & omnia
indumenta mea inquinaui.
4 *Dies enim vltionis in corde meo,*
annus retributionis meæ venit.
5 *Circumſpexi, & non erat auxilia-*
tor: quæſiui, et nō fuit qui adiuuaret:
& ſaluauit mihi brachiū meū, et in-
dignatio mea ipſa auxiliata eſt mihi.
6 *Et cōculcaui populos in furore meo,*
et inebriaui eos in indignatione mea,
& detraxi in terram virtutē eorum.
7 *Miſerationum domini recordabor,*
laudem domini ſuper omnibus, quæ
reddidit nobis dominus, & ſuper mul
titudinem bonorū domui Iſrael, quæ
largitus eſt eis ſecundum indulgen-
tiam ſuam, & ſecundum multitudi-
nem miſericordiarum ſuarum.
8 *Et dixit; Veruntamen populus meus*
eſt, filij non negantes: & factus eſt
eis ſaluator.
9 *In omni tribulatione eorum non*
eſt tribulatus, & Angelus faciei eius
ſaluauit eos: in dilectione ſua & in
indulgentia ſua ipſe redemit eos; &
portauit eos, & eleuauit eos cunctis
diebus ſæculi.
10 *Ipſi autem ad iracundiam prouo-*
cauerunt & afflixerunt ſpiritū ſan-
ctum

Noua.

conuerſus eſt eis in inimicum, ipſe bel
lum geſſit in eos.

11 *Et recordatus eſt dierum ſeculi*
Moſis populus eius: Vbi eſt, qui aſcen
dere fecit eos de mari cum paſtore gre
gis ſui? vbi eſt, qui poſuit in medio
eius ſpiritum ſanctum ſuum?

12 *Qui ambulare fecit ad dexteram*
Moſis brachium decoris ſui: qui diſ-
ſecauit aquas ante eos, ad faciendum
ſibi nomen ſempiternum.

13 *Qui ambulare fecit eos, per abyſ-*
ſos, veluti equum per deſertum, non
impegerunt.

14 *Quaſi animal [quod] per vallem*
deſcendit, quod ſpiritus Iehoua dimit
tit: ſic abduxiſti populum ad facien-
dum tibi nomen decoris.

15 *Reſpice de cælo, & vide de habi-*
tatione ſanctitatis tuæ, & decoris tui:
vbi eſt zelus tuus, & fortitudo tua,
& multitudo viſcerum tuorum, &
commiſerationum tuarum? erga me
continuerunt ſe.

16 *Quia tu pater noſter, quia Abra-*
ham non nouit nos, & Iſrael non
cognouit nos: tu Iehoua pater noſter,
redemptor noſter, ab æterno nomen
tuum.

17 *Quare errare nos facis Iehoua de*
viis tuis, indurasti cor noſtrum, vt
non timeamus te? conuertere propter
ſeruos tuos, baculos hereditatis tuæ.

18 *At modicum occupauerunt popu-*
lum ſanctum tuũ: coarctatores noſtri
conculcauerunt ſanctuarium tuum.

19 *Fuimus (velut) à ſeculo [quando]*
non dominabaris in eos: non inuoca-
batur nomen tuum ſuper eos.

Vetus.

ſanctum eius: & conuerſus eſt eis in
inimicum, & ipſe debellauit eos.

Et recordatus eſt dierum ſæculi
Moſi populi ſui: Vbi eſt, qui eduxit
eos de mari cum paſtoribus gregis ſui?
vbi eſt, qui poſuit in medio eius ſpiri-
tum ſancti ſui?

Qui duxit ad dexteram Moyſen
brachio maieſtatis ſuæ: qui ſcidit a-
quas ante eos, vt faceret ſibi nomen
ſempiternum.

Qui eduxit eos per abyſſos: quaſi
equum per deſertum non impingen-
tem.

Quaſi animal in campo deſcendẽs
ſpiritus domini ductor eius fuit: ſic
adduxiſti populum tuum, vt faceres
tibi nomen gloriæ.

Attende de cælo, et vide de habita-
culo ſancto tuo, & gloriæ tuæ. vbi eſt
zelus tuus, & fortitudo tua, multi-
tudo viſcerum tuorum, & miſeratio-
num tuarum: ſuper me continuerunt
ſe.

Tu enim pater noſter, & Abra-
ham neſciuit nos, & Iſrael ignorauit
nos, tu domine pater noſter, redem-
ptor noſter, à ſeculo nomen tuum.

Quare errare nos feciſti domine
de viis tuis: induraſti cor noſtrum, ne
timeremus te? conuertere propter ſer-
uos tuos tribus hereditatis tuæ.

Quaſi nihilum poſſederunt popu-
lum ſanctum tuum: hoſtes noſtri con-
culcauerunt ſanctificationem tuam.

Facti ſumus, quaſi in principio,
cùm non dominareris noſtri, neq; in-
uocaretur nomen tuum ſuper nos.

QVIS *eſt &c.* iuſſerat nuntiare Tcioni, quòd aduenirct ſaluator eius; iam eum appropinquantem ciuitati inducit, & de hoſtibus triumphantem. fideles itaque Iſraelitæ triumphantem admirantur, & quis nam ſit, interrogant: ignorabant enim myſterium de vocatione gentium, & vix fieri poſſe credebant, vt gentes fierent aduentus Meſſiæ participes. *De Edom*: nõ diſplicet illorum commentarius, qui per Idumæos, & Moabitas, quorũ ciuitas erat Botcra, intelligũt gentes omnes populi Dei inimicas, ꝙ iſti acerrimi eſſent hoſtes Iſraelis. puto tamen horũ duorum locorum meminiſſe propter etymologyā: nam Edõ à rubore dictus eſt, & Botcra à vindemia. gaudent enim prophetæ huiuſmodi alluſionibus, ſicut Dauid Pſ. 102. Heu me, quia peragraui Meſec: inhabitaui cum tentoriis Chedar: Rabat habitauit ſibi anima mea. ſic enim omnino vertendus eſt locus. non eſt autem intelligendũ, quòd vnquam apud Moſcouitas ſeptẽtrionales Scythas, qui aut apud Ammonitas, quorum ciuitas erat Rabat, à multitudine, ſeu magnitudine dicta, aut in Agarenorum ſolitudine, & regione, quæ nomen accepit à Chedar filio Iſmaelis, quæ vox quoque obſcuritatẽ notat, habitauerit Dauid: ſed ipſos Iſraelitas ſimiles moribus illarum gentium inſinuabat: quaſi illis tribus nominibus nihil aliud ſignificauerit, quàm quòd longam morã traheret in obſcuritate, populares ſuos notans. ita hoc loco propter ruborem & muſtũ, horum locorum meminit, quod regiones, è quibus redẽptor cum triumpho redibat, veluti ſanguine effuſo repletæ fuerunt: & gentes, veluti in vindemia vuas, calcauerũt (vt mox narrabitur.) ſecũda enim percunctatio cum priori omnino eadẽ eſt, niſi quòd primo verſu interrogatur de perſona, ſecundo de cauſſa. dicere enim, Quis eſt, qui venit de Edom, eſt dicere, Quis eſt iſte, qui rubrum habet veſtimentũ, & illud tinctis veſtibus de Botcra? quis eſt, qui veſtimẽta gerit muſto tincta? quæ certè ſecundo verſu continentur, vt mox explicabimus. Quæ verò fuerit hæc inquinatio, mox etiam aperiet. *Formoſus in ſtola*. notare autem oportet, vt facilis ſit eorũ, quæ ſequuntur, intelligentia, quòd, etſi indumenta erant contaminata, dicitur tamen decoratus in, vel cum indumento ſuo. *Gradiens*. non habui aptiorem, qua redderem, vocem, quę propriè dicitur de eo, qui incedit cum pompa, & faſtu, quaſi conſcius ſuæ dignitatis. *In multitudine virtutis*, id eſt, præferens ingentem virtutem: aliter enim incedunt debiles, & puſillanimes; aliter qui viribus, & potentia pollent. *Ego, qui loquor &c.* in hebr. eſt. loquens in iuſtitia, ſeu cum iuſtitia. forte hic iuſtitia pro veritate accipitur, vt ſæpe aliàs, quemadmodum & veritas etiam pro

iuſtitia, quaſi glorietur, quòd ſicut promiſerat, ſic adimpleuerit, & vltionē ſumpſerit de hoſtibus ſuis; & hoſtes omnes populi Dei fidei ſubiugauerit. vel certè loqui in iuſtitia, eſt iudicium iuſtè exercere: quo ſe regem, & iuſtum eſſe dicit. hoc enim Meſſiæ tribuebant ſacræ litteræ, quòd iudicium mundo proferret, & cūctis gentibus ius diceret, vt ſuprà non ſemel annotatum eſt. *Propugnator*, hebr. רב multus: poteſt & pro principe accipi: magnum enim quoque deſignat: eſt, quod ſuprà vertit vulgatus, multus ad ignoſcendum: magnus remiſſionis auctor. iuſtitiam ergo, & miſericordiam ſuā hîc celebrat, ſicut qui dicebat; Miſericordiā, & iudicium cantabo tibi domine. & licet tam magnus ſit ad iudicium exercendum, quàm eſt ad condonandum, ſeu ſaluandum: cùm damnatio ex nobis oriatur, iuſtificatio ab ipſo, non ſe principem, ſeu multum, ſeu magnum dixit ad iuſtitiam exercendam, ſicut ad ſaluandum. libenter autem vtrunq; membrum de miſericordia dictū accipere, quaſi non loqui ſe glorietur, niſi hominū iuſtificationem, & ſalutem, niſi de vindicta eſſet etiam hîc ſermo, vt mox videbis.

2 *Quare ergo rubrum &c.* addidit, ergo, vulgatus de ſuo, ad lucem orationis verſu primo quis eſſet, qui rubricatus veniret: hîc de cauſſa quærunt. *Et veſtimenta tua:* ad verbum, & in veſtibus tuis. ſupp. eſt rubor.

3 *Torcular calcaui ſolus:* hæc ſignificant victoriam, quam de gentibus Chriſtus reportauit, prædicato euangelio, & captiuatis gentibus in obſequium fidei. fuit itaque magna cædes ſpiritalis. dicitur autem conculcatio, qualis eſt vuarum, nimirum, quòd omnem ſuam virtutem, & ſuccum, & quidquid laude dignum eis inerat, Deo deprompſerūt. His verò ſimilitudinibus vtitur vt carnali exſpectationi Iudæorum ſatisfaciat, qua victorem, & ſtragem edentem, & colla regum prementem, ex ſcripturis exſpectant Meſſiam ſuum. ita verò huic opinioni ſatisfacit, vt interim eos ad ſpiritalē victoriā hæc, & ſimilia, quæ in aliis ſcripturis legerint, doceat referre, vt in ſequentibus videbitur: præter hoc, ꝙ ſub finem capitis ſuperioris dixerat, illos, quos adducebat ex gentibus, vocandos populum ſanctum: & primo verſu huius ſe multū eſſe ad ſaluandum dicebat. maior ſiquidem victoria cenſeri debet gentibus, moribus deprauatis, & nihil niſi peccare ſcientibus, religionem, & fidem Chriſti probabilem facere, vt deſertis diis ſuis, & legibus carnis, & ſanguinis Chriſtum dura imperantem ſequerentur, quàm ſi ducto exercitu, omnes trucidaret. *Solus:* vt intelligamus ſoli Chriſto victoriam illam adſcribendam: nam quis ad illud munus euangelij (inquit Paulus) idoneus eſſe potuiſſet? quidquid illi effecerunt, vt

inſtrumenta Chriſti fecerunt.adde, quòd cùm præcipua victoriæ huius pars ſit remiſſio peccatorum,& reconciliatio mũdi cũ Deo, mortis, & peccati damnatio: hæc autem omnia ſolus Dei filius moriens in cruce peregerit,quamuis eiectionis ex orbe tyrãni, mi niſtri fuerint Apoſtoli,& verbo Dei effecerint,vt hæc bona ad gen tes manarent,meritò tamen ſaluator ſe ſolum fuiſſe dicit, qui torcular calcarit, id eſt, iugum gentibus impoſuerit: neq; ex vniuerſa hominum multitudine quenquam extitiſſe, qui manum appoſuerit illi operi: quod verſibus ſequentibus explicatur. *Et conculcaui eos in ira &c.* nomen iræ ac furoris rem obſcurant. nam ſi miſericordiæ fuit, gentes fidei ſubiugare, vt planè fuit:neque aliud canunt ſcripta prophetarum,& Apoſtolorum, quàm gentes ſuper miſericordia laudare Deum, dices, Quæ nam fuit iſtæc ira? quis furor?Vide Chriſtiane,quæ ſuprà cap. 56. verſ. 16. & ſequentibus annotauimus: ferè enim eadem ſunt, quæ illic,& hîc dicit prophe ta. illic enim vbi dixit, diſplicuiſſe in oculis domini non eſſe iudicium in terra, addit, quòd ſemetipſum exhortatus eſt, vt ſaluare vellet.quod cùm feciſſet,finem victoriæ cõmemorans ait; Timebunt,qui ab occidente,nomen meum &c. ergo indignatio erat ob peccatum,& peccati tyrannidẽ:quod non ſolum homini nocebat, ſed ipſi quoq; Deo iniuriã faciebat.miſericordia verò in ipſos captiuos,quorũ vicem dolens eis redemptor aduẽnit, vt ibi etiã explicatur.cõculcatæ ſunt ergo gentes à Chriſto cũ furore in ipſum, ſcilicet peccatum,quod in illis regnabat, & cuius partes etiam illę tuebantur: repugnabant enim etiam ipſimet peccatores ſaluti remedio ſuo: ſed tandem victi ſuccubuerunt. *Aſperſus eſt ſanguis eorum*: ceterùm nomen, quod hîc ſanguinem vertunt, נצח, nuſquam in hac ſignificatione accipitur, niſi hîc, & verſu 6. vbi tamen vulgatus virtutem vertit. quo fit, vt putem, Rabinos ſic exiſtimaſſe vertendum, quòd verbum aſpergere id poſtularet videretur.ego verò hac voce vti voluiſſe prophetam exiſtimo, ne de cæde corporali intelligeremus eſſe ſermonem,ſed illam veſtium tinctionem figuratè accipiendam. nam nomen in ſcripturis ſolet con iungi nominibus magnificentiæ, fortitudinis, decoris, & confeſſionis.ergo hîc pro excellentia accipere poſſumus,vel ſuſtentatione,id eſt,iis,quæ ſuſtentant:vel pro laude,& iis,quæ ad laudem vi ctoris faciebant, quaſi ſignificet in indumentis victoris potuiſſe quemuis videre,quas gentes debellaſſet: quòd ſpoliis earum ditatus rediret. etſi dicas nomen ſignificare victoriam, idem ferè ſenſus eſt.Aſperſas autem victoria veſtes dixit poeticè pro victoriæ ſignis,nempe ſanguine hoſtium,vt hac ratione credam vulg.ſangui

 nem

nem vertiſſe, non quòd crederet id vocem ſignificare.
4 *Dies enim vltionis:* ordinem rei narrat. conſueuerunt enim ſcriptores ſacri, vbi rem quampiam quodam veluti compendio ſignificarũt, quaſi rogati, vt ab initio ordinem rei exponant, iterum altius repetito exordio, rẽ pro vt geſta eſt, deſcribere. quod animaduertere oportet, ne in huiuſmodi repetitionibus hæreat lector: ergo ſic accipe, ac ſi diceret, Vultis rei ordinẽ intelligere? dicã: Venit in cor meum dies vltionis, id eſt, venit mihi in mentẽ tempus eſſe, ſeu oportunum eſſe, vt vltionem de hoſtibus meis caperem, & eſſe annum, ſeu tẽpus, quo iam dudũ pater decreuerat ſuos redimere. tunc ergo aſpexi &c. quæ omnia expoſita ſunt ſuprà cap. 59. verſ. 16. & ſequentibus. & propter hoſtes quidem, dies vltionis dicitur: propter homines autem dies redẽptionis; ſic enim in vulgata editione legendum eſt, vt etiam legit Hieronymus in commentariis. *In corde meo*, vel in cor meum: more hominum loquitur, quibus de nouo ſolet res in mentem venire: Deo autem omnia ſimul adſunt. *Annus redemptionis*. גאלי vel redimendorum meorum.
5 *Et circumſpexi &c.* conueniunt cum verbis cap. 59. verſ. 19. illic dicitur, Non fuit vir, hîc non fuit adiutor: illic non fuit interceſſor: hîc non fuit ſuſtentator: illic ꝙ iuſtitia ſuſtentauit, hîc quòd ipſa indignatio. indignatio enim ex ipſa ſanctitate, & iuſtitia Dei ꝓcedebat, quæ diutius imperiũ peccati ferre nõ poterat. cetera cõueniunt. vt tamẽ vim verbi aliquo pacto exprimerẽ, dixi me ipſum deuoui. ſignificat enim vox Hebræa ſeſe piaculum, ſeu, vt loquitur Paulus, peccatum facere, nimirum ad expianda aliorum peccata.
6 *Et conculcaui populos. &c.* expoſita ſunt hæc verſ. 3. Inebriare autem in ſcripturis, eſt ingentes tribulationes veluti propinare, & magnis calamitatibus afficere. *Detraxi* vel deſcendere feci. *Virtutem.* iuxta duplicem expoſitionem nominis נצח, quam ſuprà habes verſ. 3. dupliciter hîc interpretari poteris, vel de excellentia eorũ, vel de victoria, id eſt; ſanguine ſigno victoriæ. Notandum autem idẽ eſſe in ſcripturis calcare torcular, & inebriare, ſicut in Thren. Calcauit torcular filiæ Tcion, & inebriare calice iræ &c.
7 *Miſerationum &c.* poſtquam propheta deuictas per euangelium gentes, ac triumphum Chriſti de hoſtibus ſuis narrauit, animo (vt exiſtimo) videns, multa prius Iudæos paſſuros, ac demum aduenien te redemptore, peius habituros, & in peccatis permanſuros, orationem ad Deum fundere decreuit, quæ durat vſq; ad finem capitis ſequentis: qua antiqua beneficia in Iſraelem collata cõmemorat, nempe electionem in populum Dei, introductionem in terram promiſſam &c. deinde ob ingratitudinem captiuitatẽ Aſſyriorum

rum,& Babyloniorũ, & plures alias calamitates perpeſſum Iſraelem inducit conquerentem, & aduentum Meſſię exoptantem: tertiò aduenisſe, vt optabant, cõmemorat, & vehementer dolet, quòd nihil melius habeat Iſrael: tandẽ quaſi ſentiret abieciſſe dominum populum ſuum, non ſine magno dolore orationẽ claudit: cui reſpondet dominus cap 65. Quam ſeriẽ qui non animaduerterunt, multa præter rem afferre cogũtur: alucinantur autẽ, quia Rabinos ſequuntur. *Recordabor*, vel commemorabo. Volo, inquit, breuiter commemorare miſericordias domini: quod exponens ait; Laudes domini iuxta omnia &c. volo laudare dominum pro ſingulis populo ſuo collatis beneficiis, & multis bonis, quæ in Iſraelẽ cõtulit, pro infinita eius miſericordia. & licet in hac oratione, ſeu hoc cãtico, dura, vt dixi, comprehendat; neq, peccata populi, aut abiectionem ſileat, videaturque canticum lugubre, quia quàm iuſtus, & rectus ſit dominus, intelligebat, cãticum laudationum domini vocat: eſtque verſus hic, veluti cantici titulus, & exordium.

Et dixit: nempe olim dominus; *Veruntamen*, vel fortaſſe: eſt 8
enim אך interdum ominantis, ſicut Pſ. 119. Forſan tenebræ obruẽt me &c. hæc autem referenda ſunt ad electionem Iſraelis in populum Dei, antè quàm educerentur ex Aegypto: quaſi dicat Dominus, Volo ex omnibus gentibus hũc populum in meum accipere: etſi enim ſunt homines, ſunt tamen ex ſemine dilecti mei Abrahę: fortaſſis populus meus ipſi, id eſt, fortaſſis iſti, qui populus meus ſunt, & quos in populum meum eligo. *Filij non negantes*, vel non fallaces erunt. eſt enim verbum futuri ישקרו. manifeſtum quidem eſt, multò antea notũ Deo fuiſſe, quales illi futuri eſſent: ſed nihil aliud hæc notant, quàm ſi ex ipſis rebus petendum eſſet iudicium, illud potuiſſe prudẽtem quempiam hominem ſperare, propter patrum ſanctitatem, & fidem, qua ſuos filios imbuerant, & pactum circumciſionis &c. *Et factus eſt eis ſaluator:* cùm igitur fidelitatem ſibi promiſiſſet, hac ſpe concepta factus eſt eis in ſaluatorem, eos educens de terra Aegypti in manu valida.

In omni tribulatione &c. id eſt, quantacunque in eos ingruerent 9
mala, non permittebat eos ſuccumbere, aut calamitatibus opprimi. Non coarctauit eos Deus, id eſt, non permiſit eos coarctari: vel ipſa anguſtia non arctauit eos: vel in omni anguſtia eorum, non anguſtia ſcilicet fuit. inſecuti ſunt Aegyptij à tergo, ex altera parte montes, à fronte mare erat, in arcto poſiti eſſe videbantur; tamen non ſunt coarctati. idem in pænuria panis, & aquæ, & ceterorum omnium per quadraginta annos in deſerto. eſt, quod Paulus ad Corin. dicebat, In omnibus tribulationẽ patimur, ſed nõ anguſtiamur.

mur. nam aut ſuos eripit ex anguſtia dominus:aut certè,vt Paulus item ait,Sicut abundant tribulationes, abundant & cõſolationes, & cõſolatur ſuos in omni tribulatione eorum. quare exiſtimarem figmentum eſſe Rabinorum, vt לא pro לו accipiatur : quod tamen pleriſque ex noſtris placuiſſe video : Rabini autem ita voluerunt, vt haberent, quo confirmarent aliud figmentum, cap. 39. vbi nos legimus, Et Iſrael non congregabitur, illi legũt, Iſrael ipſi congregabitur. quæ quantum à ſe diſtent, nemo non videt. *Angelus faciei eius.* de illo Angelo, qui comitatus eſt Iſraelitas per deſertũ, eſt ſermo : quem vocat Angelum faciei Dei, qui vultui Dei aſſiſtebat, vel qui faciem, & præſentiam Dei referebat, & loco Dei illis aderat. *Indulgentia.* notat ſæpius in deſerto, & in terra etiam promiſſionis peccaſſe, ſed illis indulſiſſe dominum, & peperciſſe ex gratia & amore, quem erga eos gerebat : iccircò per longum tempus illos detulerit, portauerit, leuauerit, id eſt, à malis eripuerit, & ad magnam gloriam euexerit : habuerunt enim potentiſſimos reges, ingentes diuitias, opinionem ſanctitatis ob cultum, & templum, fueruntque toti mũdo celebres. neque enim alteri vnquam nationi talia Deus fecit &c. Quæ felicitas per plures annos durauit, indulgente ſæpius domino, & ad eorum ſcelera conniuente, quouſque tandem eum exacerbauerunt.

10 *Ad iracundiam &c.* ad idololatriam referendum eſt, & ad prophetarum occiſionem. iſtis enim videtur ſpiritus Dei mærore affici. Poſt multa beneficia, poſtquam multis annis indulſerat, tandem diutius ſuſtinere non potuit, & ab indulgentia in iram, à dilectione in inimicitias propter eorum ſcelera mutatus eſt. quare ſequitur, quòd conuerſus ſit eis in inimicum : poſſunt enim multiplicata ſcelera noſtra indulgentiſſimũ patrem in hoſtem cõuerrere : vt videas, quales nos erga peccata gerere debeamus. quo enim loco duceret quis hominem, qui amantiſſimi patris voluntatẽ abs ſe alienaret, qui indignatus multum poſſet incommodare, hereditate pellere, omni reip. functione priuare ? hoc certè loco habere debemus iniquitates. *Ipſe debellauit eos,* vel bellũ geſſit in eos : nam ipſe ſibilabat ; muſcæ, & veſpæ ſignum leuabat ; exercitus ciebat ; & à Deo inſtigati hoſtes in Iſraelem proficiſcebãtur, vt ſuprà iam vidimus. Hæc refero ad bella, & excidia, quæ ab Aſſyriis, & Babyloniis paſſi ſunt Iudæi, & ad eas calamitates, quas paſſi ſunt poſt reditum è Babylone.

11 *Et recordatus eſt :* vt conſtet ſeries, cuius maxima habenda eſt ratio in propheticis orationibus, de populo accipio, quaſi dicat, in medio illorum malorum, cùm in captiuitate agerẽt, aut cùm dira

pati

pati ſe viderent, recordabantur dierum ſæculi Moſis: & in hunc modum dicebat, Vbi eſt &c. in nominandi ergo caſu verti poteſt, populus eius. Populus eius recordatus eſt dierum ſæculi Moſis, dicens, *Vbi eſt &c.* ita ſolebant antiqui expoſtulare cum Deo, vbi eſt Deus Heliæ, etiam nunc &c. id eſt, quid non modò ſic, vt tunc, ſubuenit? *Cum paſtoribus*, vel paſtore, nempe Moſe gregis eius: antecedens ponitur pro relatiuo, id eſt, cum paſtore ſuo: cum paſtore, qui eos regeret &c. *Spiritum &c.* poteſt hoc ad ventũ, qui mare exſiccauit, referri, quòd in medium maris ſpiritum vehementem immiſerit: vel ad Angelum, qui in medio Iſraelis erat: vel etiam ad ipſum Dei ſpiritum, quo afflatus Moſes, & Aaron populum regebant, & iudicabant &c.

Qui duxit, vel ambulare fecit. Fecit, inquit, ire ad dexteram Moſis brachium decoris, ſeu gloriæ ſuæ: erat quippe à dextris Moſis virtus, ſeu potentia domini, ad miranda perpetranda, ſicut qui dicebat; A dextris eſt mihi, ne commouear. 12

Spiritus domini ductor eius fuit: deeſt relatiuũ, ſicut animal, quod ſpiritus Iehoua dimittit, dimittit, relinquit; vt liberè ſcilicet incedat, quò libuerit. *Vt faceres tibi &c.* quemadmodum Moſes, cùm ei dixiſſet dominus, Peccauit populus tuus iſte, quem eduxiſti &c. dixit domino, vt miſereri vellet populi ſui, quem eduxiſſet de terra Aegypti, alioqui malè cõſuleret nomini ſuo &c. cauſſam illam, nimirum cauſſam Dei faciens: ita iſti in ſuam ipſius vtilitatem, & gloriam populum eduxiſſe aiunt, ne ipſos, tanquam rem ſuam, vellet perdere. 14

Attende, ſeu reſpice: cùm Deum deprecamur, ad cælum mentem iubemur attollere, vt Deum natura ab omnibus, quæ ſunt in terra, alienum exiſtimantes, & mentem quoque ab iſtis abſtrahamus, & illum maiori religione veneremur. ideirco dicitur cælum habitatio ſanctitatis Dei: vbi illa diuina maieſtas lucem habitat inacceſſibilem: dicitur etiam habitatio decoris Dei, id eſt, decora, & quam videre valde appetere deberemus. petit itaque Ieſaias nomine populi, vt res Iudæorum aſpiciat, neque ſe tantùm contentus, rei populi ſui obliuiſcatur. *Vbi eſt &c.* amorem Dei, ea præſertim ratione, qua hoſtes populi ſui vexabat, ſolet ſcriptura zelum vocare. hunc experti fuerant patres, antè quàm in Aegypto ſeruitute premerentur: hunc populus ipſe tempore egreſſionis de Aegypto, quaſi manibus contrectarunt, & ſæpius aliâs zelo hoc Dei, qui nolebat, vt quiſquam populum ſuum tangeret, erepti fuerant, fuſis, ac deletis hoſtibus. huius ferè nulla veſtigia iam videbantur, peſſimeque habebant: ideo rogant, vbi nam eſſet zelus ille, magna 15

cum

cum potentia,quæ vniuerſa ſuperaret,coniunctus. *Multitudo viſcerum:* quid appellet viſcera, exponit, Miſerationum tuarum .quare & coniunctim etiam viſcera miſericordiæ dicuntur:ſingulis pænè momentis miſerationes Dei ſuper ſe ſentiebant olim Iudæi. cùm igitur Deum natura immutabilem fide agnoſcerent,de miſerationibus illis interrogant, vbi nam eſſent. Hinc percipere poſſumus, beneficia Dei eſſe nobis animo ſemper verſanda, quo alia exoptemus,& petere etiam plura audeamus.natura enim fit, vt noſter in eos propenſus ſit animus,quos beneficiis affecimus, magiſque eos diligamus, (vt eſt apud Ariſtotelem) quàm à quibus beneficia accepimus.alia igitur ab eodem, veluti quodam amoris iure, audacter exſpectabimus,ſi multa in nos iam collata commemoremus. ideoque Dauid cùm ingentia quædam in ſe à Deo collata beneficia retuliſſet,ea eſſe cauſſam affirmat, cur inueniret cor, id eſt,fiduciam haberet,vt oraret coram domino &c. hinc iſtæ Ieſaiç querimoniæ. *Super me*, vel erga me: ſi hoc membrum affirmatiuè legas,magnum doloris ſenſum habet: ſi interrogatiuè, ingentem & acrem admirationem: eſtque emphaſis in pronomine. Quòd ſi multitudinē illam miſerationum,quaſi in omnes homines,& non in Iudæos tantùm acceperis, ſenſus erit, Vbi nam ſunt miſerationes tuæ domine,quas vniuerſæ nationes experiūtur? mihi ne tantùm denegabūtur?erga me nullç erunt,qui ſum populus tuus?&c.

16 Indignū valde videtur, vt erga nos cōtineas miſerationes tuas: nam *Tu pater noſter*: tu tu, inquam; nihil enim genus Abrahæ facimus: iccirco filij Abrahæ dici volumus, quòd ille ſeruus tuus fuerit: nullo,niſi te patre gloriamur nihil: nobis cum Abrahamo, aut Iſraele eſt,præ te: quòd illi nobis niſi à te contulerunt, patres nobis fuere ſecundum carnē,tu illos, & nos genuiſti,mortui ſūnt, & nos tempeſtate iactamur:à te, & illi, & nos pendemus. Si ſua merita, ſi ſuffragia nobis commodare poſſunt, non certè, niſi volente, & donante te commodabunt: tuum enim nomē ab æterno eſt.Ne ex hoc loco hæretici putent quidquam ſe aduerſus eccleſiam habere, ſcito,ꝙ quantum olim in limbo exiſtentes patres viuis filiis prodeſſe poſſent, non vſq; adeò manifeſtū eſt,hoc tamen Chriſtianis omnibus manifeſtiſſimum eſſe debet, longè nunc diuerſam eſſe rationem eorum, qui nos præceſſerunt in ſigno fidei, & dormiunt in ſomno pacis, & apud Deum eius gloria fruuntur, ab illis,qui Deum non videbant:noſtri enim in Deo noſtra vidēt, & quòd velit Deus,vt pro nobis intercedant: quod eò faciunt efficacius,& libentius,quàm dum hîc viuerent,quò maiore, & Dei, & noſtri dilectione tenentur.

Quare errare nos feciſti &c. præoccupatio eſt, quaſi quis eis ob- 1
iiceret errata, & effrenem peccandi libidinem: quaſi dicant, Si propter noſtra ſcelera miſericordiam denegas, quid eſt, quod nos errare feciſti? &c. non quòd ſcelerum ſuorum auctorem Deum crederent, (quod qui credunt, impij ſunt) ſed quòd intelligerent potuiſſe Deum impedire, ne peccarent, ſeruata etiam arbitrij humani libertate.. quod tamen Deus, non niſi illis præſtare creditur, qui eius donis grati ſunt, & benè vtuntur: hos enim ſancto ſemine, & cæleſti dono videtur continere, ne labantur; ingratos autem dimittere, quam dimiſſionem lapſus ſequitur. Hinc fit, vt credam, ob ingratitudinem (quæ etiam mortalis criminis limites non attingit) hominem ad amiſſionem diuinæ gratiæ diſponi. nam cui Deus ſpeciali auxilio non adeſt, ille diu in officio nequaquam conſiſtet. illi autem, qui iam lapſi ſunt, ſi ſe peccatis ipſi ſubmergant, & nullo Dei timore infrenentur. cum propter huiuſmodi ſcelera, auxilia, quæ paſſim Deus ad reſurgendum omnibus dat, eis nihil proſint, indurantur in peccatis: vt hac tantùmodo ratione à Deo indurari dici poſſint. quòd cùm poſſet facere, ne indurarentur non facit: omnia enim, quæ ſub ſole fiunt, hac generali ratione Deo tribui poſſunt. *Conuertere propter ſeruos tuos:* innuunt, quòd ſi Deus faciem verteret, (quam certè peccata eorum auertere fecerant) neque ipſi errarent viis eius, neq; cor amplius obdureſceret, quinimmo timori Dei cederet: quo fieret, vt calamitates quoque ceſſarent. nam etſi dicunt, Deum ſibiipſis errandi cauſſam præbuiſſe; intelligunt tamen iuſto Dei iudicio derelictos. quare ad ſanctitatem, & merita patrum confugiunt, ſano quidē conſilio; nam ſi licuit Ieſaiæ dicere; Conuertere domine propter Iudam, Ruben, Leui &c. quos hic vocat baculos, quis adeò cæcus erit, vt non videat, multò magis nobis licere dicere, Cōuertere domine propter beatam virginem matrem tibi dilectiſſimam, propter Petrum, Paulum, Ioannem, & ceteros baculos hereditatis tuæ? quid aliud facimus, cùm ſanctos precamur, vt nobis veniam ac gratiam obtineant, quàm Deo eorum ſanctitatem, & merita exhibeamus, vt non propter noſtram indignitatem auertatur, ſed propter eorum ſanctitatem, & propter amorem, quo eos proſequitur, ad nos conuertatur; etſi preces noſtras non attendit, eorum ſaltem orationes non ſinat inanes fieri. *Tribus hereditatis tuæ:* nomen virgæ, ſeu baculi, Hebræis transfertur ad ſignificandas tribus & familias, ſeu etiam auctores familiarum, qui ex vna arbore, ſeu radice nati ſunt, cuiuſmodi fuerunt filij Iacob, qui ex ipſo prognati duodecim familias ſeu tribus

tribus genuerunt. ergo hic duodecim patriarcharum meminit: quorum celebre quidem nomen erat, ſed ſanctitas morum multò certè inferior ſanctitati Apoſtolorum, qui ſunt baculi hereditatis nouæ, qui nos in Chriſto genuerũt, propter quorum dilectionem, & fidem, multa etiam hodie Deus ſeruis ſuis condonat.

18 *Quaſi nihilum.* למצער ad modicum, vel pro modico. ſunt, qui volunt verba eſſe tranſpoſita, vt ſit ſenſus; Ad modicum populus ſanctus tuus poſſedit ſanctuarium tuum; hoſtes noſtri conculcauerunt, ſupp. illud &c. ſed nimis dura eſt hæc traiectio: & ſenſus, quem vulgatus ſecutus eſt, potius eſt amplectendus. pro modico enim, & quaſi modicum idem ſunt: vt hæc dicta ſint pro eo tempore, quo ciuitas in hoſtium poteſtatem deuenerat. Poſſumus quoque ſic accipere, Ad modicum, id eſt, modicum fuit, quin nos &c. quaſi dicant, Parum abeſt, quin hoſtes poſſideant populum tuum, & conculcent ſanctuarium tuum, vt aptè hæc referantur ad ea tẽpora, quibus, deficientibus ducibus ex Iehuda, Herodes ex patre Idumæo remp. Iudęorum gubernabat. oratio enim, vt dixi, totum tempus ordine proſequitur, ab electione Iſraelis vſque ad vltimam vaſtationem.

19 *Facti ſumus, quaſi in principio*, notam ſimilitudinis vulgatus de ſuo addidit, neque malè: interdum enim deeſt. ſed notanda eſt Hebræorum phraſis, qua cum nominibus temporis, & locorum omittunt relatiuum, & verbum ſubſtantiuum. Timebunt ab oriente nomen tuum, id eſt, qui ſunt apud orientem. ſenſus ergo eſt; Sumus, qui à ſæculo erramus: qui cum vulgati interpretatione coincidit. ad verbum enim legitur, vt in editione noſtra vides. *Cùm non dominareris.* particulam quoque temporis hîc addidit doctus interpres. nam ad verbum legitur, Nõ dominatus es in eos, id eſt, quando non dominabaris. de qua loquendi forma iam ſuprà dictum eſt. *Noſtri.* בם in eos: ſed rectè mutauit vulgatus: ad eos autem refertur, qui in ſæculo illo fuerant, quaſi ſic diceret; Facti ſumus, ſicut qui à ſæculo fuerunt, quando tu in eos non exercebas dominium, neque vocabatur nomen tuum ſuper eos: vel ſæculum illud reſpiciunt, quo in Aegypto fuerunt, antè quàm ad eos mitteret Moſen: vel certè tempora ante Abraham: ſentiuntque ſe non magis curæ Deo eſſe, quàm cùm non eſſent Dei populus, tum propter aduerſa, quæ non depellebat; tum etiam propter mores, qui in Iſraelem obtinuerant, nihilo gentium moribus meliores. neque video, quibus aliis verbis ſuam miſeriam luculentius exponere potuiſſent. Cogita, quid ſit ſine Deo vitam ducere, & intelliges, in quo ſtatu eſſent res Iudęorum ante aduentum Chriſti, in cuius aduentum

uentum cùm hęc manifeſtè reſpicerent,quę iam ſequũtur,Rabini ſuis diſtinctionibus rẽ hîc planè obſcurare voluerũt:& primũ verſum capitis ſequentis,huius partem faciunt, quorum inuentũ non alia ratione refutare decreui,q̃ continua, & aptiſſima interpretatione, ſecutus doctiſſimi, & Chriſtianiſſimi interpretis diuiſionẽ.

CAPVT SEXAGESIMVMQVARTVM.

Noua.		Vetus.
VTINAM *dirupiſſes cælos, deſcendiſſes: à facie tua montes defluxiſſent.*	1	VTINAM *dirumperes cælos,et deſcenderes: à facie tua montes defluerent.*
Sicut accenſo igni liquidas aquas elicit ignis, vt notum fieret nomen tuum hoſtibus tuis: à facie tua gentes commouebuntur.	2	*Sicut exuſtio ignis tabeſcerent, aquæ arderent igni,vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis: à facie tua gentes turbarentur.*
Cùm feceris terribilia, non intenti erimus: deſcendiſti,à facie tua montes defluxerunt.	3	*Quoniam feciſti mirabilia,non ſuſtinebimus: deſcendiſti,et à facie tua montes defluxerunt.*
Et à ſæculo non audierunt,non auribus perceperunt: oculus non vidit Deus præter te, [*quæ*] *facit inhianti ſibi.*	4	*A ſæculo non audierunt, neq; auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus abſque te,quæ præparaſti exſpectantibus te.*
Obuiam habuiſti gaudentem, & facientem iuſtitiam: in vijs tuis recordabuntur tui.	5	*Occurriſti lætanti, & facienti iuſtitiam: in vijs tuis recordabuntur tui.*
Ecce tu efferbuiſti,et errauimus:in ipſis ſemper[*fuimus*]*et ſeruati ſumus*	6	*Ecce tu iratus es, & peccauimus: in ipſis fuimus ſemper,et ſaluabimur.*
Et fuimus,ſicut contaminatus,omnes nos, & veluti veſtes dilaceratæ: vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ, & corrupti ſumus,quaſi folium omnes nos:& iniquitates noſtræ, quaſi ventus, leuauerunt nos.	7	*Et facti ſumus, vt immundus,omnes nos,& quaſi pannus menſtruatæ vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ: & cecidimus, quaſi folium vniuerſi: & iniquitates noſtræ, quaſi ventus abſtulerunt nos.*
Non eſt, qui inuocet nomen tuum: qui excitet ſe ad apprehendendum te: quia abſcondiſti faciem tuam à nobis, et liquefeciſti nos in manu iniquitatis noſtræ.	8	*Non eſt,qui inuocet nomen tuum: qui conſurgat, & teneat te: abſcondiſti faciem tuam à nobis, & alliſiſti nos in manu iniquitatis noſtræ.*
Et nũc Iehoua *pater noſter es, nos lutum: & tu fictor noſtrum,& opus manuum tuarum omnes nos.*	9	*Et nunc domine pater noſter es tu, nos verò lutum: & fictor noſter tu, & opera manuum tuarũ omnes nos.*

Noua.		Vetus.
Ne indigneris Iehoua vſque valde, ne vein ſempiternum recorderis iniquitatis: ecce, reſpice, quæſo, populus tuus omnes nos.	10	*Ne iraſcaris domine ſatis, & ne vltrà memineris iniquitatis noſtræ: ecce, reſpice, populus tuus omnes nos.*
Ciuitas ſanctitatis tuæ factæ ſunt deſertum: Tcion deſertum facta eſt: Ieruſalem piaculum.	11	*Ciuitas ſancti tui facta eſt deſerta: Sion deſerta facta eſt: Ieruſalem deſolata eſt.*
Domus ſanctificationis noſtræ, & decoris noſtri, in qua laudauerunt te patres noſtri, fuit in combuſtionem ignis, & omnia appetibilia noſtra fuerunt in ſiccitatem.	12	*Domus ſanctificationis noſtræ, & gloriæ noſtræ, vbi laudauerunt te patres noſtri, facta eſt in exuſtionem ignis, & omnia deſiderabilia noſtra verſa ſunt in ruinas.*
Nũquid ſuper his cõtinebis te Iehoua, tacebis, et affliges nos vſq; valde?	13	*Nũquid ſuper his cõtinebis te domine, tacebis, et affliges nos vehemẽter?*

1 VTINAM לוּ vt ſuprà 48. Vtinam attendiſſes præceptis meis: eſt itaque optantis. ſunt ergo vota Iudæorum deſiderantium aduentum Meſſiæ, quo à malis illis eriperẽtur: aut potius ſunt vota Ieſaiæ pro populo: ſed cùm Iudæi Meſſiã è cælo non exſpectẽt, vim litteræ ſuo more inferunt: nobis verò omnia plana ſunt. *A facie tua montes deſluerent:* alludit ad deſcenſum in montẽ Syna, quando præ ardore videbantur montes liqueſcere: quo tropo non vno loco ſcriptura vtitur; Montes, ſicut cera, fluxerunt à facie domini &c. Figuratè verò per montium fluxum intelligit propheta opera ſtupenda, & admiratione digniſſima: quæ in aduentu Meſſiæ exſpectabãtur. ea quiuis Chriſtianus facilè poteſt cõmemorare: quæ natura plus admiratur, quàm montium fluxum vel tripudium.

2 *Sicut exuſtio ignis tabeſcerent:* verbum, tabeſcerent, addidit vulgatus: ad verbum ſic habetur; Secundum ſuccendi ignem. eſt enim illud verbum קדח, quod habetur Deut. 32. & Iere. 17. Ignis accenſus eſt in ira mea: infinitiuum vt nomen accepit vulgatus, pertinetque comparatio ad ſuperiora. Montes defluxiſſent, ſicut accenſo igne &c. manifeſtior autem eſſet oratio, ſi vitato hebraiſmo nomen ignis non repeteretur; Sicut accenſus ignis liquidas aquas elicit. & puto eſſe ſermonem de aquis, quæ virtute ignis, & aliis rebus eliciuntur, vt ex herbis, lignis &c. vide ſuprà cap. 30. quòd ſi quis תִּבְעֶה pro ebullire accipiat, quod à verbi ſignificatione alienum non eſt, ſimilitudo eſt de quibuſuis aquis, quas ignis facit ebullire, ad quem modum etiam faciat Deus ebullire montes. ſed prior ſenſus magis placet. *Vt notum fieret &c.* propheta in aduentu Chriſti non tam liberationem populi, quàm Dei gloriã, & nominis ipſius cele-

celebrationem attendere videtur. *A facie tua gentes turbarentur*, ſeu commouerentur. videtur eſſe explicatio liquefactionis montium, vel agnitionis nominis domini: per euangelium enim commotæ ſunt nationes orbis, vt eum inciperent timere, quem antea ignorabant &c. optabat autē propheta hanc commotionē in gentibus non ſolùm ad celebrationē nominis domini, ſed ne electis Dei nocerent. verùm ſi negligamus Rabinorum diſtinctiones, & hic verſus incipiat, alius ſenſus anguſtior erit: verba autem ſiue in futuro, vt in Hebræo habentur, vel in præſenti accipi poſſunt. Cogita ergo prudens lector, Ieſaiam prophetam in ſpiritu videre aduentum domini, & gētium conuerſionem, & Chriſti victoriam, quam paullò antè cecinerat, Iudæos autem adhuc immotos manere, & quaſi dolentem, & ſemideſperantē dicere; A facie tua gentes commouentur: video iam gentes ante te commoueri, & ad prædicationem euangelij contremiſcere, at nos

3 *Cùm feceris*, vel cùm facias terribilia: & quæ ſaxa, & arbores poſſent perterrefacere, ne dum gentes, ne dum eos, qui religione tibi aſtricti ſunt: nos tamen non attendimus, non attentionem præſtamus: neque quid agatur, mente volnimus, ſed veluti lapides hæremus, & in tanta rerum cōmotione profundū dormimus, & quieſcimus. Innouatur apud gentes religio: quærit totus orbis Deum Iacob: illum timent, & venerantur: quem nos, veluti impiū, damnauimus: adimplentur prophetarum oracula: nos in captiuitate, ſeu diſperſione exules agimus: gentes ſcripturas noſtras legunt: in illis oblectātur: noſtrā deſidiam ex noſtris ſcripturis nobis improperant: & tamen non attendimus ad iſta & adeò terribilia, quibus ſi liquefactionem montiū conferas, riſum moueres. Quis hæc vel referēs non inhorreſcat? nec mireris, quòd pro ſuſtinebimus, dixi, non attendimus, vel non attēdemus. nam קוה vt iam ſuprà non ſemel oſtendi, dicitur de animorū ſuſpenſione, & attenta animi conſideratione ad aliquam rem, vt non ſemper uerbo exſpectandi, ſed interdum verbo ſpectandi reddi debeat. Iob. 17. Etiā ſi diu, & circumquaq; ſpectauero, tamē infernus domus mea eſt &c. vulgatus pro ſuſtinere exſpectando accepit, vt interdū ſolet. *Deſcendiſti*: optabam, vt deſcenderes: deſiderabam, liqueſcerēt montes, quaſi nihil aliud nobis opus eſſet ad noſtram perpetuā felicitatem. O vota inania! ecce iam deſcendiſti: ecce iam montes fluxerunt: video totum orbem perterrefactum: video vniuerſas nationes commotas.

A ſæculo non audierunt &c. vel à ſæculo non eſt auditum, neque vnquam fuit qui auribus perciperet: nullius hominis oculus vnquam vidit, quæ video Deum facientem iis, qui ad ipſum in- 4

hiant,& amore eius tenentur. hæc pro montiũ fluxu poſuit prophe
ta,ſignificans omnem intellectus humani ſpem,& capacitatẽ exce
dere quæ per Chriſtum mundo exhibita ſunt. hunc enim locum
ita etiam interpretatur Paulus 1. Cor.2. paucis immutatis verbis.
5 *Occurriſti lætanti*, vel obuiam habuiſti gaudentem,& facientem
iuſtitiam; eos denique, qui in via mandatorum tuorum tui ſunt
memores,iſtis,inquam, bona tua, quæ nullus hominum putaſſet,
obtuliſti. quicunq; enim de tuo aduentu gauiſus eſt, & iuſtitiam
proinde apprehẽdit,currẽs in via mandatorũ tuorum,tui memor,
& ſe,ſuaq; omnia tibi offerens,is per te ſeruatus eſt,ex quacunque
is gente,ſeu regione fuerit. Sed heu nos miſeros Iudæos, nam tu
iratus es &c.vt mox ſequitur. Hinc interim cogita Chriſtiane le-
ctor quibus proſit aduentus domini: vt enim omnem perſonarum
acceptationem excluderet, indefinitè dixit,lætantem,facientẽ iu-
ſtitiam &c. vbi etiam vides, quàm non inimica naturæ hominum
aut diligat,aut imperet: gaudiũ per iuſtitiam Dei recordationem,
& ſimilia,quæ in his comprehenduntur. volui verſum diuidere,
quòd diuerſa admodum hîc continerentur.
6 *Ecce tu iratus es &c.* illos quidẽ obuiam habuiſti: illis dona tua
cæleſtia obtuliſti:at in nos Iudæos efferbuiſti ira:nã peccauimus,
& in ipſis peccatis ſemper fuimus: propter peccata iratus es: &
poſtquam iratus es, à peccando non deſtitimus; vt qui ſemper in
illis fuerimus. *Et ſaluabimur:* libenter hoc per interrogationem le-
gerem,Et ſaluabimur? quaſi dicat,minimè gentium,vel,Et ſalua-
ti ſumus: nã pretium pro omnibus,quantumuis peccatoribus per-
ſolutum eſt,vt omnes, qui velint, ſalui eſſe poſſint:at cùm ſalu-
tem aduenientẽ amplecti debuiſſemus,tamen nihilo meliores fa-
cti,immo multò peiores: nam facti ſumus,ſeu fuimus, velut con-
taminati &c. vel quintus verſus ſic accipi poteſt,vt de præterito ſit
ſermo:& verba pro imperfectis præteritis accipiantur. Ecce olim
iraſcebaris, & nos nihilominus peccabamus: & cùm in pecca-
tis ſemper degeremus,tamen ſaluabamur: at nunc facti ſumus,vt
contaminatus,omnes nos &c.& hic ſenſus planus eſt.
7 *Facti ſumus, vt immundi &c.* tempora poſt Chriſti aduentum om-
nia,quæ ſequuntur, referenda exiſtimo: ad contaminatos in lege
nemo accedere audebat: ita Iudæos poſt domini paſſionem, &
euangelium annuntiatum nemo eſt qui non vt reos,& contami-
natos ducat. *Pannus menſtruatæ*: ita quoque nonnulli ex Rabinis
vertunt: alij tamen עדים pro detritis pannis accipiunt: ego certè
aut per antiphraſim pro contaminatis acciperem, aut à verbo עדה
deductum dicerem: עד enim præda eſt, quaſi iuſtitias Iudæorum
com-

comparet veſtibus prædæ, id eſt, dilaceratis, dilaniatis. indignæ ſunt autem hominum conſpectu huiuſmodi veſtes: ita & iuſtitiæ Iudæorum poſt aduentū Chriſti: erant enim rei ſanguinis Chriſti, quem ſibi imputari, & filiis ſuis, magnis vocibus petierunt. adde, quòd vniuerſam iuſtitiam exteriori cultu definiebant: quare magna ex parte nullæ erant, id eſt, ad nullos vſus aptæ. non igitur ex hoc loco patrocinium habent: qui omnia opera noſtra damnant, & peccata eſſe contendunt: nō enim, niſi de iuſtitiis Iudæorū, ſeu hypocritarū eſt ſermo, quibus nulla fides erat. *Cecidimus*: verbum Hebræum de corruptione florum, & foliorum, quando marceſcunt, dicitur: nullus Iudæis ſubinde decor, neq; vitor, neq; vllus intus ſuccus diuinæ gratiæ, quo conſiſtere in terra ſua poſſent, aut ſub Dei protectione: ſed huiuſmodi humore deſtituti, & Deo aperiente manum, vt à ſe diuellerentur, ſtatim in omnes gentes diuiſi ſunt; quemadmodum ventus folia arida, & quiſquilias diſpergit. neque ſolùm corpore vagi, & diſperſi ſunt in omnes prouincias orbis, ſed errorum, & opinionum variarum tempeſtatibus iactati, huc, atque illuc fluctuant.

Qui inuocet nomen tuū: verè, & ex animo, quod mox explicat. *Qui conſurgat*. מתעור ſeipſum excitet, exſuſcitet magno animi conatu: 8
parui enim refert frigidè precari, & dicere ore tenus, dn̄e dn̄e. vera oratio eſt cum ſui ipſius exſuſcitatione, tanquā ad rem ſeriam, & magni ponderis, excutere deſidiam, auocare ab aliis omnibus animum, & magna animi contentione ad deprecandum Deum accedere. hoc qui facit, tenet Deum, ſeu apprehendit, quaſi manu, & ne elabatur tenet, vt ſententiam reuocet: neque prius abeat, quàm nobis benedicat, vt fecit Iacob, ob quod Iſrael vocatus eſt, quaſi in Deum præualuiſſet. ſic tenebat Moſes Deum: illæ enim voces, Dimitte me, vt iraſcatur furor meus &c. quid aliud ſonant, niſi, quòd à Moſe fortiter teneretur? vt ad hanc retentionem putem poſtea factam alluſionem, quoties prophetæ hoc verbo vtuntur, & de Deo, & nobis eſt ſermo. *Abſcondiſti faciem*: vulgatus omiſit particulam rationalem, vel temporis כי: etſi pro, quia, accipiatur, tribuere videtur propheta iræ, & punitioni, quod dixerat nempe non eſſe, qui Deum teneret &c. non eſt, qui ſe exſuſcitet, vt te teneat percutientem, & omnia deuaſtantem, quia abſcondiſti faciem tuā à nobis, id eſt omnino decreuiſti nos delere, non videre miſeriam noſtram, vt miſerearis, *Et alliſiſti*, vel liquefeciſti ſeu reſoluiſti nos in manu iniquitatis noſtræ, id eſt, tradidiſti nos peccatis noſtris, vt illa nos comminuerent, reſoluerent, & omnem virtutem noſtram exhaurirent, vt conſiſtere prorſus nequeamus,

ſed ſicut cera,quæ liqueſcit,laberemur,' & tota reſp.noſtra, regnũ, cultus,religio,dignitas,inſuper fides, ſpes,caritas, & quidquid virium eſt, tam animi,quàm corporis, euaneſcerent : has enim vires habet iniquitas in ſui auctores,vt ſi in manus eius tradantur , ſiue homines,ſiue integra imperia , breuiſſimo tempore comminuantur,velut vas teſtaceum,magna vi lapidum obrutum : aut certè liqueſcant, &, vt ea,quæ ignis calore diſſoluuntur , vires amittant: neq; amplius conſiſtant , ſed in præceps labantur . propter peccatum enim regnum de gente in gentẽ transfertur: & quicunq; peccatum concipit,parit laborẽ,& dolorem.deniq; euerſiones totius mũdi ſub Noe,& Sodomorũ,& omnes aliæ per iniquitatis manus euenerunt , abſcondente Deo faciẽ ſuam,& ſæuiente.Quòd ſi regna,in quibus viget iniquitas,hodie ſtare cõſpicis,certò ſcias,non dum tradita eſſe huic tortori,& adhuc ſupereſſe,qui Deum teneãt. quod ſi כי pro quando accipias,dolet propheta,quòd nemo ſit,qui Deum teneat,quando iratus abſcondit faciem ſuam , vt iniquitas liberè peruagetur ſæuiendo.ſcio quidem vocem עון,id eſt, iniquitas,poſſe capi pro ipſa iniquitatis pœna : ſed ſenſus idem eſt . peccatum enim,ſi eius manibus tradamur,intus, & extrà vaſtat.

9 *Et nunc pater noſter &c.* ad commiſerationes redit:patrẽ vocant, id eſt, auctorem generis : quod luti , & figuli ſimilitudine explicant,ne velit opus manuum ſuarum ſic perire: quæ enim manibus noſtris confecimus , non æquo animo ferimus, ſi confringantur: nemo enim labores ſuos non magni facit,& opera etiam ex luto, vt filios diligunt homines.

10 *Satis*: ad verbum,vſq; valde עד מאד.duo videtur petere, ne iram multùm ſinat excreſcere,ne ſit valde magna ira:neque longo tempore iram ſeruet: ſequitur enim; Neque in ſempiternum recorderis iniquitatis.Recordari autẽ iniquitatis,eſt non remittere, punire &c.vulgatus עד ſecundo loco pro vltrà accepit:'ſed in eo,quem explicaui,ſenſu,accipiẽdum eſt illud vltrà in vulgato,id eſt,æternum,ſeu longum tempus. &(ni fallor) petit propheta , ne Iudæorum reprobatio æternum duret.quare eſſe Dei populum commemorat , & per hypotypoſim indigniſſimatum rerum ad commiſerationem prouocare conatur.

11 *Ciuitas ſancti*: in hebr. plurale eſt, ciuitates : quod de vniuerſis ciuitatibus Iudææ intelligit,vel de Tcione,& Ieroſolyma,de quibus,veluti,de duabus ciuitatibus loquitur,vt mox exponit.*Sancti*, vel ſanctitatis.ita vocabatur Ieroſolyma,propter templum,& cultum. fortè vulgatus Dauidem intellexit.

12 *Domus ſanctificationis &c.*,vel ſanctitatis: qua Deus ſanctè colitur à nobis,

à nobis,& in qua tota ſanctitatis noſtræ ratio continetur: propter
cultum enim ſanctus dicebatur ille populus:quia Deũ ſanctum,
& ab aliis omnibus ſeparatum ſanctis ritibus colebat. dicebatur
etiam domus decoris,ſeu gloriæ Iſrael, quia hac vna re ſuper om-
nes nationes conſpicui erant:quòd apud ipſos ſolos erat templum
& cultus veri Dei.vnde quandiu templum,& cultus ſtabant,cete-
ra omnia detrimenta æquo animo ferebãt.vnde cùm eos mœrore
afficere vellet, ſæpius minabatur, quòd domum illam euerteret:
nam ex templo,& cultu gloriam, & honorem tantùm aucupaban
tur.quare non tam Deum in ea domo,quàm ſe ipſos colebant:hoc
honore cùm impij indigni eſſent,illo eos exſpoliabat;quę an con
ueniant etiã noſtræ ætati,qui legit intelligat: non tamẽ vt impius
Eham alios ad ea,quæ ipſe viderit,conſpicienda vocet,ſed condo-
lens ipſe conſurgere,& tenere Deum conetur. *In qua te laudauerunt &c.* etiã parietes,intra quos Deus laudatur, & colitur, magni fa-
ciendi ſunt,præſertim ſi à ſanctis viris laudes,& cultus exhibean-
tur. *Deſiderabilia.* expetibilia, tam priuata, quàm publica palatia,
domus ſolarij (quas vocant) & cetera,quæ appetuntur, fuerunt in
ſiccitatem: ſic enim vocat hebraiſmus etiam ignis exuſtionem:
vulgatus ad domos,& muros,& munitiones videtur retuliſſe. ſed
omnia puto comprehenſa, vt Thren. 7. Dederunt expetibilia ſua
pro cibo:& iterum, manum ſuam miſit hoſtis ad omnia expetibi-
lia eius: & Ioel. 3. &c.

Nunquid &c. ſtatum rerum Iudaicarum videbat Ieſaias poſt il- 13
lam per Titum vaſtationem: hanc credo, deflebat,quòd tunc tem
poris omnia,quæ antea Iſrael habuerat,tam ſpiritalia, quàm tem
poralia bona ſimul corruêre,& interiêre.cauſſam itaque corã Deo
populi ſui agens,ea omnia commemorauit, quæ Deum ad com-
miſerationem flectere poſſe videbantur.orationem itaq; vehemen
ti percunctatione concludit,ꝙ vix adduci poſſit, vt credat, quòd
in tantis illius populi malis, quem tãtopere ab eo dilectum fuiſſe
ſciebat,ſimul cum ablatio cultus ſui,diſſimulet in ſempiternũ tam
clemens Deus. Nunquid te continebis domine? fieri ne poteſt, vt
omnino nos perdas? ſed quid reſpõdeat dominus, iam audiamus.

CAPVT SEXAGESIMVMQVINTVM.

Noua.	Vetus.
1 *QVæſitus ſum ab illis,qui nõ interrogauerant:inuẽtus ſum ab illis,qui non quæſierant me.dixi; Ecce ego,ecce ego,ad gentem non inuocantem nomen meum.*	*QVæſierũt me,qui antè nõ interrogabãt: inuenerunt, qui non quæſierunt me.dixi;Ecce ego,ecce ego,ad gentem,quæ neſciebat me, & quæ non inuocabat nomẽ meum.*

Noua.		Vetus.
Expandi manus meas omni die ad populum contumacem, qui ambulant viam nō bonam poſt cogitationes ſuas.	2	Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona poſt cogitationes ſuas.
Populum [inquam] qui laceſſit me in faciem meam iugiter, mactantes victimas in hortis, ſuffientes ſuper lateres:	3	Populus, qui ad iracundiam prouocat me ante faciem meam ſemper: qui immolant in hortis, & ſacrificant ſuper lateres:
Qui ſedent inter ſepulcra, & in obſeruatis pernoctant, qui comedunt carnem ſuis, & ius inquinationum, vaſa eorum.	4	Qui habitant in ſepulcris, in et delubris idolorum dormiunt: qui comedunt carnem ſuillam, & ius profanum in vaſis eorum.
Qui dicunt; Appropinqua ad te, ne accedas ad me, quia ſanctificaui te. iſti fumus [erunt] in furore meo ignis adurens omni die.	5	Qui dicunt, Recede à me, & non appropinques mihi, quia immundus es. iſti fumus erunt, in furore meo ignis ardens tota die.
Ecce ſcriptum coram mē, non ceſſabo, quinimmo retribuam, & retribuam ſuper ſinum eorum.	6	Ecce ſcriptum eſt coram me: non tacebo, ſed reddam, & retribuam in ſinu eorum.
Iniquitates veſtras, & iniquitates patrum veſtrorū ſimul, dicit Iehoua; Qui ſuffierunt ſuper montibus, et ſuper collibus, conuiciati ſunt mihi, et metiar opus eorum primum ſuper ſinum eorum.	7	Iniquitates veſtras, & iniquitates patrum veſtrorum ſimul, dicit dominus, Qui ſacrificauerūt ſuper montes, & ſuper colles exprobauerunt mihi, & remetiar opus eorum primum in ſinu eorum.
Sic dixit Iehoua; Sicut inuenitur muſtū in botro, & dicitur; Ne excindas illum, quia benedictio in illo: ſic faciam propter ſeruos meos, vt non excindatur totum.	8	Hæc dicit dominus; Quomodo ſi inueniatur granum in botro, & dicatur; Ne diſſipes illud, quoniam benedictio eſt: ſic faciam propter ſeruos meos, vt non diſperdam totum.
Et educam ex Iacob ſemen, & ex Iehuda, qui hereditet montes meos, & hereditabunt eam electi mei, & ſerui mei cohabitabunt ibi.	9	Et educam de Iacob ſemen, & de Iuda poſſidentem montes meos, & hereditabunt eam electi mei, & ſerui mei habitabunt ibi.
Et erit Saron in paſcuū gregum, & vallis Achor in accubitū armentorum populo meo, qui requiſierūt me.	10	Et erunt cāpeſtria in caulas gregū, & vallis Achor in cubile armētorum populo meo, qui requiſierunt me.
Et vos deſertores Iehoua, qui obliuiſcimini montis ſanctitatis meæ; qui diſponitis gad menſam, & qui impletis meni infuſionem;	11	Et vos, qui reliquiſtis dominum; qui obliti eſtis montem ſanctū meum; qui ponitis fortunæ menſam, & libatis ſuper eam;

Et — Non

Noua.

12 *Et deputabo vos gladio,et ad ma-*
ctationem incuruabimini , eò quòd
vocaui , & non reſpondiſtis : locutus
ſum , & non audiſtis , & facitis ma-
lum in oculis meis : & in quibus non
complacui,eligentes complacuiſtis.
13 Propterea *ſic dixit dominus* Ieho-
ua; Ecce *ſerui mei comedent , & vos*
eſurietis: ecce ſerui mei bibent,et vos
ſitietis:ecce ſerui mei lætabuntur, &
vos pudefietis:
14 *Ecce ſerui mei ouabunt præ bono*
cordis , & vos clamabitis præ dolore
cordis,&præ fractura ſpiritus vlula-
bitis.
15 Et *dimittetis nomen veſtrum in*
iuramẽtum electis meis:& interficiet
te dominus Iehoua, & ſeruis tuis im
ponet nomen aliud.
16 *In quo qui benedixerit ſe in ter-*
ra,benedicit ſe in Deo *veritatis:et[in*
quo]qui iurauerit in terra,iurabit in
Deo *veritatis: quoniam obliuioni tra*
ditæ ſunt anguſtiæ priores , & quia
abſconditæ ſunt ab oculis meis.
17 *Quia ecce ego creo cælos nouos,&*
terram nouã:& non erunt in memo
ria priora,&non aſcendent ſuper cor.
18 *Quinimmo gaudebunt, & exul-*
tabunt vltrà vltrà ſuper his, quæ ego
creo; Ecce *enim ego creo* Ieruſalẽ *ex-*
ultationem,& populũ eius gaudium.
19 Et *exultabo in* Ieruſalem, *& gau*
debo in populo meo: & non audietur
in ea vltrà vox fletus,et vox clamoris.
20 Non *erit inde vltrà infans die-*
rum & ſenex , qui non impleat dies
ſuos : quia puer filius centum annorũ
morietur , & qui aberrat filius cen-
tum annorum vilipendetur.

Vetus.

Numerabo vos in gladio, & om-
nes in cæde corruetis : pro eo , quòd
vocaui , & non reſpondiſtis : Locu-
tus ſum, & non audiſtis, & facie-
batis malum in oculis meis: & quæ
nolui,elegiſtis .
Propter hoc hæc dicit dominus
Deus,*Ecce ſerui mei comedent, et vos*
eſurietis:ecce ſerui mei bibent, et vos
ſitietis: ecce ſerui mei lætabuntur, &
vos confundemini.
Ecce ſerui mei laudabunt præ ex-
ultatione cordis , & vos clamabitis
præ dolore cordis , & præ contritione
ſpiritus vlulabitis.
Et dimittetis nomen veſtrum in
iuramentum electis meis: & interfi-
ciet te dominus Deus, *& ſeruos ſuos*
vocabit nomine alio.
In quo qui benedictus eſt ſuper
terram , benedicetur in Deo *amen:*
& qui iurat in terra,iurabit in Deo
amen : quia obliuioni traditæ ſunt
anguſtiæ priores,& quia abſconditæ
ſunt ab oculis noſtris.
Ecce enim ego creo cælos nouos,&
terram nouã: et non erunt in memo-
ria priora,& nõ aſcendent ſuper cor.
Sed gaudebitis, et exultabitis vſq;
in ſempiternum in his , quæ ego creo:
quia ecce ego creo Ieruſalem *exulta-*
tionem,& populum eius gaudium.
Et exultabo in Ieruſalem,*& gau*
debo in populo meo:et nõ audietur in
ea vltrà vox fletus,& vox clamoris.
Non erit ibi amplius infans die-
rum, & ſenex, qui non impleat dies
ſuos: quoniam puer centum annorum
morietur, & peccator centum anno-
rum maledictus erit.

Noua.

Et ædificabunt domos, & inhabitabunt, & plantabunt vineas, & comedent fructum earum.

Non ædificabunt, & alius inhabitabit: non plantabũt, et alius comedet: quia ſecundum dies ligni, dies populi mei, & facturam manuum ſuarum durare facient electi mei.

Non laborabunt in vacuum, neq; generabunt, vt citò orbentur: quia ſemen benedictorum Iehouæ ſunt, & progenies ipſorum cum ipſis.

Et erit, antè quàm vocent, & ego reſpondebo: adhuc illi loquentes, & ego audiam.

Lupus, & agnus paſcentur, ſicut vnus: & leo, ſicut armenta comedet demenſum, & ſerpentis, puluis, panis [erit:] non malefacient, neque perdent in toto monte ſanctitatis meæ, dixit Iehoua.

Vetus.

21 *Et ædificabunt domos, & habitabunt, & plantabunt vineas, & comedent fructus earum.*

22 *Non ædificabunt, et alius habitabit; non plantabunt, et alius comedet: ſecundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & opera manuum eorum inueterabunt electi mei.*

23 *Non laborabunt fruſtra, neque generabunt in conturbatione: quia ſemen benedictorum domini eſt, et nepotes eorum cum eis.*

24 *Eritq;, antè quàm clament, ego exaudiam: adhuc illis loquẽtibus ego audiam.*

25 *Lupus, & agnus paſcentur ſimul; & leo, & bos comedent paleas, & ſerpenti puluis panis eius: non nocebunt, neque occident in omni monte ſancto meo, dicit dominus.*

1 QVAESIERVNT *me &c.* dictum fuerat in oratione ſuperiori, quid nam cauſſæ eſſet, ꝙ non miſereretur, non recordaretur populi ſui ſancti &c. reſpondet dominus, gentes, quæ me neque quærebant, neque de me rogabant, neque interrogabant, quid agere deberent: qui me non conſulebant, quibus meam voluntatem per legem, aut prophetas non ſignificabã, me quæſierũt ſummo cũ ſtudio, ac tandem etiam inuenerunt: quare me ad illos tranſtuli, Iudæos autẽ, quos vocabam, quærebam: & ad quos omni tẽpore manus expandebam, noluerũt attendere: quare illos punio accerrimè, & deleo. Hæc his ſeptem primis verſibus continentur. *Qui non interrogabant:* tantum abeſt, vt me agnoſcerent, vt ne de me quidem interrogarent. hæc de gentibus dicta interpretatur Paulus Rom. 10. nimirum, quando ſignum eleuatum viderunt, & clangor tubæ euangelij ad eos peruẽnit, tunc auidè quæſierunt, & inuenerunt. *Dixi, Ecce ego &c.* iudicaui ex dignitate mea eſſe, vt eis me offerrem, qui cùm me antea ignoraſſent, tam promptè ad me tranſibant: & qui meũ nomen penitus ignorabant, neq; me inuocare conſuerant, id eſt, qui mei non erant, neque me pro domino

mino habebant:(ſerui enim dominum ſuum inuocant, & nomen eius ſæpius ore ſonant)audita tuba euangelij antiquã religionem deſerebant,& me colere deſiderabant.placet itaque Deo noſtro ſu prà quam dici queat,promptitudo,& animi alacritas ad obediendum,& eum inueniendum : iſtis enim ſeſe negare non poteſt, ſed ad eos ſe tranfert,& totus piis mentibus libens illabitur: ſiquidem illa imperfecta oratio,Ecce ego ad gentẽ, alacritatẽ quoq; domini notat,qui alacritati noſtræ non ſe poteſt continere,quin reſpon deat:ideoq; arbitror verbũ nõ apponere, vt ad quoſuis vſus adeſſe ſuis intelligatur, & verbũ pro votis ſuppleretur. illa etiam geminatio,Ecce ego,ecce ego,habet neſcio quid iactantiæ,& prouocationis. nam iam dudum per Moſen illis dixerat; Ipſi prouocauerunt me in eo,qui non eſt Deus: & ego prouocabo eos in eo, qui non eſt populus,& in gente ſtulta irritabo eos.

Expandi manus &c. opponit obedientiam gentium Iudæorum 2
contumaciæ.expãſio verò manuum eſt nihil omittere,quod ad captandam attentionem faceret: vocationem autem per Chriſtum, & diſcipulos ſuos intellige. adde, quòd re vera in cruce manus quoque expanſas habuit,vt quàm paratus eſſet ad eos ſuſcipiẽdos, etiã moriens,& ab eis occiſus innueret.in hanc ferè ſententiam dixerat Salomon ; Quia vocaui, & renuiſtis; expandi manus meas, neque fuit qui aſpiceret &c. *Tota die*, vel omni die,id eſt,per multum temporis. *Incredulum*. Paulus ex verſione ſeptuaginta, duabus vocibus reddidit vnam Hebræam סורר, nempe, non credentem,& contradicentem, vna voce contumacem, ſeu immorigerum, ſeu intractabilem dicere poſſumus. *Poſt cogitationes ſuas*. מחשבה non ſimplicem cogitationem tantùm notat, ſed etiam diſcurſus, & ratiocinationes, adeoque & opiniones. eæ ſi noſtræ ſint,& ex nobis oriantur,ſæpiſſimè noxiæ,& falſæ ſunt,aut ſaltem inutiles. has perſequi ſtultum eſt: nam eſt iuxta carnis ſapientiam vitam inſtituere, aut ſpiritu huius mundi duci. Iudæi autem ſub Chriſto intractabiles ſupra modum fuerunt, neque aliud, quàm cordium ſuorum ſenſa ſequebantur.

Ante faciem meam : coràm, & in facie me conuiciis impetit, & 3
ad iracundiam prouocat. ſunt, qui hæc ad tempora Chriſti referre non audent,propter ea,quæ ſequuntur: nam Iudæi tunc temporis non erant dediti idololatriæ: ſed ego non vno loco ſuprà oſtendi,ſpiritum ſanctum data opera tempora Chriſti his rerũ circumſtãtiis obtegere voluiſſe. nã qui eſſent animo pio, & fideli,iſtis aut nõ impedirẽtur,ſi non ea intelligerent: ſi verò intelligerent,maiorem ex obſcuritate caperẽt fructũ: increduli verò,& impii indigni erant,

erant,quibus ſua ſenſa ſpiritus ſanctus aperiret. itaq; hæc omnia, quæ ſequuntur,quæ idololatriam ſapere videntur, figurate dicta accipio; nã tametſi in hortis non iugularent victimas Phariſæi,& ſacerdotes; nihilominus magna cum voluptate diis ſuis videlicet quęſtui,& glorię ſeruiebant,vmbrarũ,& nemorum amiciſſimi,qui volebant magis tenebras, quàm lucem. *Sacrificant ſuper lateres*, vel ſuffiunt. nunc ſuffitui deſeruiunt vaſcula argentea apud diuites, apud alios verò teſtacea: apta enim ſunt ad incendendos odores, quę nullum ex ſe odorẽ vi ignis reddere poſſunt, neque etiam aduri.quare olim ſuper lateres ſuffiebant,& odorifera adolebant.

4 *Qui habitant*, vel ſedent, id eſt, commorantur. vide Hieronymum hoc loco de conſuetudine idololatrarum,quo pacto ad excipienda ſomnia apud deorum fana cubabant: vbi etiã mentionem facit de ſepulcris,& cineribus martyrum,eorumq; cinerum virtute,& orationibus,quas fideles ſolebant apud Martyrũ cineres fundere: quæ quia, inquit, diabolus ferre non poterat, hæreticos inſtigauit,qui baſilicas Martyrum declinandas docerent. Quę verba Hieronymi poſſent Lutheranis pudorem conciliare, intelligentibus,cuius ſit inuentum,corpora ſanctorum vilipendere,& orationes in eorum memoriam fuſas damnare: & quòd hos ſentire ſit ab apoſtolica eccleſia diſſentire. Ceterùm Phariſæi, & ſacerdotes ſub Chriſto etiam ſi ad delubra pro ſomniis non accurrerent,inter ſepulcra tamen commorabãtur:immo ipſi ſepulcra erant plena omni immunditia,vt eſt in euangelio. ſedere ergo inter ſepulcra, hoc loco,eſt hypocritarum moribus gaudere,qui extrà ornantur;intus autem pleni ſunt dolo, & auaritia &c. *In delubris idolorum*. vnica vox eſt in Hebræo נצורים, de qua voce capite primo dictum eſt.ſignificat autẽ loca abominoſa,& tetra,à quibus prę ſeruare nosmet ipſos ſolemus præ metu, à נצר, id eſt, ſeruauit, obſeruauit ſe,vel rem.&c. vulgatus ſenſum reddidit. Continent autem ipſa ſimplicia verba rei indignitatem,vt auderent homines pernoctare in locis teterrimis,& quæ audire noctu ſine horrore nemo poſſet. Phariſæi quoque ab horrendis facinoribus non abhorrebant. *Qui comedunt carnem ſuillam*: hîc omnes tranſgreſſiones legis intellige. *Ius*: in lege prohibitum erat, ne quidquam in alterum diem ex ſacrificio relinqueretur, præſertim ex ſacrificio, quod vulgatus pacificorum vocat. quòd ſi in tertium vſque diem ſeruaretur,eſſet pigul,id eſt,inquinatio,ſeu inquinamentum. vide Leuit. 7. & 19. & Ezech.4.eſt autem vox hæc à verbo פלג tranſpoſitis literis, quaſi eſſet diuiſum, ſeu ſeparatum ab vſu, tanquam res, quæ inquinare poſſet. quare ſic verti locus aptè poterit;Edulium inquinationum

vaſa

vaſa eorum,quòd in vaſculis,& vtenſilibus eorum reperirētur edu
lia contra legem,in tertium vſque diem reſeruata : quod iuxta le-
gem nequaquam licitum erat: & qui ex eo veſcebatur , iniquita-
tem ſuam portaret, neceſſe erat. Per hæc, vt dixi, vniuerſæ legis
tranſgreſſiones ſignificantur. Phariſęi autem immundi erant,& ab
eis,quæ verè coinquinabant hominem, nequaquam abſtinebant.
vide Matth. 15.

Recede à me : ad verbum appropinqua ad te, & ne accedas me-
cum, vel in me: hebraiſmum doctè vitauit interpres. *Quia im-
mundus es*: hebr. ſanctificaui te: cuius ſenſum doctiſſimè reddidit
vulgatus. nam Hebræis immundi quoq; & impuriſſimi homines
קדשים dicuntur,& profana mulier קדש ſignificatione voci contra-
ria, quòd nihil minus, quàm ſanctitatem habeant. Deut. 23.
Iob 36. 2. Reg. 23. Geneſ. 35. &c. ita etiam accepit propheta ver-
bum, Sanctificaui te, id eſt, impurum te reputo, cùm inquit, Sint
ipſi impuriſſimi, & inquinamenta comedant &c. ſe tamen pro iu-
ſtis & ſanctis haberi volunt,& alios,tanquam immundos à ſe abi-
gunt. Qui iſti erant, niſi impuriſſimi Phariſæi,qui Chriſtum, &
diſcipulos reprehendebant. quòd cum publicanis,& peccatoribus
comederent? an non non iſti ſe iuſtos æſtimabant, & aſpernaban-
tur ceteros? quòd ſi cui durum nimis videatur, hæc,quæ hic cōme
morātur,ſcelera ad Chriſti tēpora referre,non repugno,modò hęc
de populo dicta accipiat: ex quo erāt Phariſæi,& alii,quibus cum
negotium Chriſti erat,qui patres ſuos ſceleribus ſuperabant: exi-
ſtimetque cōmemorare prophetam iniquitates patrū,quę iam ſuo
tempore vigebant: filiorum autē,ſub quibus fuit reprobatio, non
niſi in genere mentionē facere,quod verſ. 7. ꝓpheta inſinuat. *Iſti fu
mus &c.* huiuſmodi homines ſcelerati ignib⁹ tradētur ſempiternis.

Ecce ſcriptum eſt. in numerato ſunt hominum ſcelera, & quæ 6
quiſq; pro eis paſſurus ſit apud Deum, ſicut eſt apud Moſen, Non
ne hæc abſcondita ſunt apud me, & ſignata in theſauris meis?
Ego retribuam eis in tempore: nam mea eſt vltio. ad hunc locum
hic alludit Ieſaias. *Non tacebo*, vel ceſſabo: quid autem redditurus
ſit, explicat ſequenti verſu, mutata tertia in ſecundam perſonam:
& verbum, reddam, cum nomine iniquitatum conſtruendum eſt.

Iniquitates veſtras &c. dicuntur filij pœnam iniquitatum patrum
ſuorum recipere, non quòd patres pœna careant pro ſuis ſceleri- 7
bus,& filij pro eis puniantur: ſed cùm propter iniquitates patrum,
& filiorum dignum viſum eſt apud Deum, aliquod regnum, aut
remp. perdere,quia patres, iam vita functi, malum illud non ſen-
tiunt, filii autem illud experiuntur, dicuntur filij pœnas ſcelerum
pater-

paternorũ luere:& hoc eſt adimpletas eſſe iniquitates Amorræorum.neq; enim, ſi qui tẽpore Moſis ſuperſtites erant in Paleſtina, primi fuiſſent illius regionis peccatores,exuti fuiſſent poſſeſſione, & regnò ſuo:ſed cùm præceſſiſſent ſcelera patrum, quæ ſignata habebat Deus,& filij imitarentur iniquitates patrum, numerus iniquitatum completus eſt: ob quas iuxta Dei ſapientiã, & iuſtitiam digni erant,vt exterminarentur. nam etſi non credendum ſit certum quendam eſſe numerum peccatorum,ad quem cùm quis peruenerit,conuerti ad Deum non poſſit;eſt tamen certus numerus, & certa menſura peccatorũ,quæ cùm impletur, regna, & imperia euertuntur:neq; valent ex lege(vt loquuntur theologi ſcholaſtici) diutius conſiſtere.de ſingulis autẽ illius regni hominibus aſſerendum eſt,quòd quandiu in viuis agunt, in gratiam cum Deo redire,& ſaluari poſſint. *In ſinu eorum*, vel ſuper ſinum: metaphora ſumpta eſt à conſuetudine feminarum,quę plurima ſinu excipiũt: vel quia quæ in ſinu habere dicimur, in tuto habere putamus, vt quæ brachiis complecti,& tueri poſſimus.Hinc tã præmij, & gloriæ portionem, quã perpetuò poſſidebimus, (vt eſt in euangelio, Menſuram bonam &c.dabunt in ſinus veſtros) q̃ etiam retributiones pro iniquitate,quæ ab impiis non recedent,in ſinũ dari dicit ſcriptura,vt hoc loco vides &c. *Simul*: Iudæi enim exterminati ſunt,& regno expulſi in omnes gentes propter ſcelera omnia,quæ ab egreſſu ex Aegypto vſq; ad illud tempus commiſerunt:& venit ſuper ipſos vniuerſus ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt à ſanguine Abel iuſti vſq; ad ſanguinẽ Zachariæ &c.id eſt, à primo iuſto,quẽ occiderũt patres veſtri,vſq; ad vltimũ,vt huc fortè pertineat illud, quod dominus Moſi dixit, poſt vituli adorationẽ dimiſſo iam peccato,& placatus precibus Moſis:Ego autẽ in die vltionis viſitabo, & hoc peccatũ eorum: & illud Exod.32. Ego retribuam eis in tempore,& hoc eſt,quod ſequitur, *Metiar opus eorum primum*, id eſt,antiquum: & ad illum locum Exodi puto alludi, atque illud antiquum ſcelus intelligi,ſimul & alia antiqua ſcelera.

8 *Quomodo ſi inueniatur,granum &c.* non ſemel in oratione dixerat Ieſaias, omnes, velut immundos eſſe, & omnes perire &c. obiecerat quoque patrum priſcorum merita: his nunc reſpondet dominus,cohæretque cum præcedentibus oratio,hoc pacto: etiamſi dicam,quòd dabunt pœnas Iudæi ſuorum ſcelerum, & antiquorum; nequaquam tamen omnes delebo. *Granum*.תירוש muſtum, ſeu vuæ ſuccum notat;& in locis, in quibus reperitur vox hæc, ſuccum vuæ videbis ſignificare. ſi quis tamen pro granis vuarum accipiat cum vulgato, ſeu vua, non damno; quaſi velit ſignificare,

care,tantam futuram electorum raritatem, vt magni faciendum ſit, vnum aut alterum reperire: vt ſi in maxima vuarum pænuria quis vellet diſſipare botrum,in quo eſſent nonnulla grana,& ei diceretur, ne diſſipes,eſt enim benedictio in eo &c. & hic eſt ſenſus vulgatæ editionis haud contemnendus. ſi autem pro muſto accipias, planus quoq; erit ſenſus: nam cùm quis vult excindere botrũ ad comedendũ,vel ad alios vſus, ſi plurimũ ſucci habere videtur,ſolet ei dici,ne exſcindas: nã in eo eſt benedictio, id eſt,plurimum ſucci:indignũ eſt,vt huiuſmodi botrus pereat &c. quid hac ſimilitudine ſibi velit dominus,ipſe aperit. *Sic faciam propter ſeruos meos &c.* propter patres, quorum apud me pretioſa eſt memoria, qui apud me viuunt, & quibus generis perpetuitatem pollicitus ſum,non excindam,non perdam funditùs totum Iſraelem. nam non nullos quos plurimum ſucci habere videbo,vt torcularia mea implere poſſint,cõſeruabo; ſteriles,& aridos palmites excindam, & in ignem mittam: eos verò,qui pleni muſto erũt,pleni benedictione domini, qui inebriare vniuerſam terram potentes erunt,& ſucco ſuo lætificare Deum,& homines, non ſinam interire,ſed vt cariſſimos filios,protegam:iſti ſunt ſemen,cui benedixit dominus, quos in diſceſſu ſuo benedixit dominus Ieſus; quos induit virtute ex alto; ſuper quos diuitias bonitatis ſuæ effudit; qui abundè ſpiritu ſancto pleni fuerunt; qui deniq; putabantur ebrij, ſed vt Petrus oſtendit,non à muſto. quid apertius dici potuit? quibus verbis magis commendari fecunditas ex diuina largitate? Diſce, Chriſtiane lector,qui nam ſint dilecti Deo, & quorum rationẽ habeat, ne cum impiis pereant; illi nimirum,qui ſucco diuino implentur, qui cæleſti virtute proficiunt, & aliis vtiles eſſe poſſunt: reiicitur ſiccitas, damnatur ſterilitas, & maledictioni proxima eſt tellus, quæ præ benedictione domini non refert fructum;illi denique,in quos beneficia domini malè collocantur.

Educam &c. exire faciam: non in vniuerſum genus Iacob interibit:nam ex Iacobitis naſcentur, in quibus omnes promiſſiones 9
patribus factæ abundè adimpleantur. Dixit aut ex Iacob, & ex Iehuda, vel propter vtrunq; regnum,nempe decem tribuũ, quod Iacob,ſeu Iſrael dicebatur,& regnum Iehuda: nam ex vtriſq; electi ſunt diſcipuli domini: vel Iudã nominauit propter dominum Ieſum,qui ex Iuda oriturus erat,cuius erat regnum,& hereditas,vt eſt in benedictionibus Iacob. *Montes meos:* aliis motionibus poteſt eſſe ſingulare, montem meum,id eſt, montem Tcionis, montem in quo erat templum. hæc autem, & quæ ſequuntur figuratè accipienda ſunt pro illis videlicet rebus,quæ per montẽ illũ ſignificaban-

ficabantur: ſi verò, vt omnes legunt, montes legas, certè per eos ipſam Ieroſolymam, quæ in montibus ſita erat, intelligit, & per ipſam alteram Ieruſalem nouam, de qua infrà verſ. 18. & 19. vnde mox relatiuum femininũ ſequitur, *Hereditabunt eam*: perinde enim fuit montes dixiſſe, atq; in montibus ſitam Ieroſolymã: per antonomaſiam enim, montes, pro illis montibus accipiebantur.

10 *Campeſtria.* nomen eſt proprium שרון regionis cuiuſdam, quæ Ioppen, & Lydiam vſq; protendebatur fertiliſſima, & paſcuis prędita vberrimis: quam puto vulgò campeſtrem dictam, ſicut hodie in non nullis prouinciis video appellari campeſtrem in Italia, & Gallia, & terram camporum in Hiſpania: vt non mirum ſit, quòd Hieronymus, qui ea loca optimè nouerat, nunc proprium nomen Saron ſeruet, nunc campeſtria dicat. alteram quoque vallem armentis deputat prope Ierico, quæ etiam, ſicut altera, quaſi prouerbialiter tunc tẽporis celebrabatur. quibus ſignificatur ſumma pax: nam belli tempore armenta, & pecora ad montana tranſire faciũt, ne hoſtibus ſint prædæ: amœniſſimæ enim valles ſtatim ab hoſtibus occupantur. עכור autem eſt vallis in tribu Iehuda Ioſue 15. ad Septentrionem Ierico, haud procul à Galgal, à tumultu, & turbatione populi Iſraelitici habens appellationem potius, quàm ab Achan ſacrilego qui ibi lapidatus fuit, Ioſue. 7. quanquam idem Achan Achor quoque dicatur. 1. Paralip. 2. Filij Carmi Achor, qui turbabat Iſraelem, cùm præuaricaretur cum anathemate. Crediderim ego, qui antea dicebatur Achan poſt illam turbationem dictum Achor propter vicinitatem nominum ab euentu: vnde ad nomen alludens Ioſue dixit ei; Quia turbaſti nos, turbet te Iehoua in die hac. ſignificatur autẽ iſtis omnium rerũ abundantia, quibus fruituri erant electi poſt aduentum domini. ſi enim armenta, & pecudes ſeruorum Dei benè habebunt, quantò magis ipſi? *Populo meo, qui requiſierunt me.* dicebam, inquit, tranſiiſſe me ad gentem, quæ me antea non quæſierat: quæſiuit autẽ mox, vt audiuit: ideoq; me reieciſſe populum immorigerum. id quidem pro maiori parte dictum accipe: nam ſi qui ex populo meo me quæſierint, omnibus iſtis bonis perfruentur. Huc facit quod ait Apoſtolus; Gloria, & felicitas in omnem animam hominis operantis bonum, Iudæi primùm, atque Græci &c.

11 *Et vos, qui reliquiſtis &c.* vel & vos derelictores, ſeu deſertores Iehoua, id eſt, qui pro more habetis Deum deſerere &c. *Et obliuiſcimini*: non ſolùm tranſgrediendo legem Deum deſerebant, ſed cultum quoque contemnebant, moribus & fide peruerſi. intellige autem per hæc antiqua ſcelera alia illis ſimilia, quæ tempore Chriſti

Chriſti patrabant. *Qui ponitis*, vel diſponitis, inſtruitis. *Fortunae.* גד eſt
excurſor. ſic Martem vocabant, ſidus, à quo putabant gentes pen-
dêre rei bellicę fortunã. *Et libatis ſuper eam.* vulg. למני pro prępoſitio-
ne accepit, & nihil de ea re in commentariis dixit, niſi ꝙ Symma-
chus interpretatus ſit abſque me . ego puto eos מני appellaſſe pla-
netam, quem aſtrologi Mercuriũ vocant à ſupputatione, cui liba-
bant, vt in negotiationibus feliciores eſſent. nam eidẽ etiam hodie
vim, ac diuinam quandam potentiam adſcribunt in illos, qui eo
horoſcopo, ſeu aſcendente, aut alia duodecim domorum feliciter
poſito naſcuntur, quo ſint in negotiationibus ceteris multò feli-
ciores. docti inter Hebręos pro numero accipiunt, & nomẽ ſtella-
rum ſupplent. ſed nihil ad rem: ſi enim liceret ſupplere quæ quiſq;
volet, quot ſcripturas haberemus pro vna? Sed noſtros magis de-
miror, qui illos ſequuntur. Pagninus hîc pro gad, exercitũ cæli in
quadã editione ſua ponit, & pro meni, planetas. iudicet prudens
lector. Ad verbũ, Impletis ipſi meni, infuſionem, ſeu poculum, illi
videlicet libantes, & libamina offerentes. hæc autem ſignificabãt,
Iudæos, euentus bellorum, & pacis, aſtris ſolere adſcribere potius,
quàm Deo, ſecutos gentium iudicium. Vide apud Hieronymum
de ritibus illis menſę inſtructæ, quos ab Ægyptiis mutuati fuerant.

Numerabo vos in gladio: cùm nomen meni, à מנה; id eſt, ſup- 12
putauit, dicatur, & interdum deputare, ſeu deſtinare deſignet, al-
ludens ad ipſum nomen planetæ, eodem verbo vſus ait; Deputa-
bo vos gladio, vel Supputabo vos gladio, vt lamed pro, in, accipia-
tur. Numerabo vos ad gladium, id eſt, ad gladij numerationem.
Per gladium autem, & mactationem omnis generis ſupplicia in-
telligit. *Pro eo, quòd vocaui*: hæc ſuperioribus, & etiam inferioribus,
annecti poſſunt; ſiue autem hoc, vel illo modo accipias, vocari, &
non reſpondere, loquentemq; Deum nolle auſcultare, poſuit pro
menſæ inſtructione, & libaminibus: hæc enim in illis intelligi ob-
ſcurè volebat. propter ergo contumaciam, duritiemq; cordis, pro-
pter incredulitatem, & contradictionẽ numerati ſunt gladio &c.

Propter hoc &c. propter ea, quæ pręceſſerunt paullò antè quorun 13
dam videlicet obedientiam, & aliorum contumaciam &c. *Serui
mei*: ex vobis Iſraelitis, comedent, bibent, lætabuntur, ouabunt, id
eſt, omnibus bonis tam corporis, quàm animi perfruentur: (quod
in diſcipulis domini impletũ ſcimus) ceteris autẽ, qui ſunt ex mẽ-
dacio, credunt autem iniquitati, ira, & omne malum, quæ per eſu-
riem, ſitim, pudorem, dolorem, atque vlulatum ſignificãtur, quod
totus mundus in incredulis Iudæis impletum nouit. *Præ exultatione
cordis*: hebr. præ bono cordis. Eſter 1. Cùm bonum eſſet cor regis, id

eſt, hilare. *Contritione ſpiritus:* hebr. fractura. eſt autem fractura, ſeu contritio ſpiritus, ſeu cordis Hebręis, quando rebus deſperatis animus ſuccumbit, vnde abſque vlla conſolatione in lamentabiles eiulatus prorumpitur.

15 *In iuramentum.* שבועה dicit Hieronymus, variato accentu plura ſignificare. accentus autem appellabat motiones vocales, quas iuxta ſententiæ exigentiā docti apponebant: hinc factum eſt, vt hoc loco ſeptuaginta pro ſaturitate acceperint, vt ſuprà hæc vox accipitur cap. 23. & 56. libera erat punctorum, ſeu accentuum additio, quod ſæpe admonere ſoleo, in defenſionem veteris interpretis. Sicut autem verbum נשבע iurare, & adiurare notat, ita quoque videtur nòmen pro adiuratione accipi. Geneſ. 24. Eris vacuus à iuramento meo, nō teneberis adiuratione &c. ſic nomen Iudaorū iuramentis, & adiurationibus ſeruire conſueuit, ſic mihi contingat, vt contigit Iudæis &c. in quem vſum nobis ſunt nomina rerū abominabilium. quare abominationi, & horrori futurum Iudæorum nomen, hîc ſignificatur: cuius rei omnes nationes teſtes ſunt. *Et interficiet te, & vocabit,* id eſt, interfecto te vocabit: non imponet nomen tuum electis ſuis, licet ita vocari meritò poſſint veri Iſraelitæ, & ſemen Abrahæ, vt Paulus ſatis luculenter oſtendit, ſed alio nomine eos vocabit, vel (iuxta proprietatē Hebręi ſermonis) aliud nomen imponet: quod optimè Hieronymus interpretatur de nomine Chriſtianorum: & ſic intelligendum eſſe locum, quæ ſequuntur, oſtendunt, ſi ritè expendantur. dignū quippe erat, vt hoc quoq; à prophetis prædiceretur, quòd à nomine filij Dei, & Dei veri populus denominandus eſſet, non ab homine quopiam Iſraele, Iehuda &c. vt olim: vt vel ex ipſo nomine appareret, quòd eſſet Dei populus. neque æquo animo feram alios hoc loco tropos mihi inferri: ſine tropis enim interdū loquuntur & prophetæ. vnde ſequitur:

16 *In quo &c.* hic locus valde inſignis eſt, & rem Chriſtianam mirum in modum illuſtrat: diuinitatem enim Chriſti domini mei apertè teſtari videtur: quare optarē in huiuſmodi locis, plurimos ex noſtris minus Hebræis confidere. verba itaque penſemus, vt ſenſum tandem verum eliciamus. אשר, ſi non eſſent infiniti pænè loci, in quibus in relatiuo אשר intelligitur præpoſitio, quam verbum exigit, illis fortè acquieſcerem, qui dicunt, illud, *In quo,* vulgatum interpretem de ſuo addidiſſe: quamuis neq; id libēter illis darem: nam vicem relatiui qui, iuxta grammatices Hebrææ regulam, & ſcripturę conſuetudinē, ſupplet ה participio appoſitum: quod mox ſequitur, adeò, vt ſine אשר vertēdus eſſet locus, Qui benedictus eſt, aut qui ſe benedixit, המתברך. quorſum ergo additur אשר? certè opor-

oporteret, qui vulgatum interpretem flagellant, interdum oculatiores eſſe. arbitror ergo cum vulgato legendum eſſe, In quo, & eſſe ſermonem de Chriſtiano nomine, in hunc modum, Qui ſe, vel ſibi in illo nomine altero, benedixit, id eſt, qui ſibi bonum aliquod in Chriſti nomine imprecatus fuerit. is certè in nomine Dei, qui fidelis eſt, & præſtare poteſt, quod petitur: ſe ipſum benedixit. quo circumloquio Chriſtũ verum Deum eſſe affirmat: quò etiã facit, quod ſequitur, Et qui iurauerit. vbi repetendũ eſt, In quo: In quo etiã nomine qui iurauerit, in Deo iurabit, qui verax eſt, & rata habet iuramenta quæ in nomine ſuo fiunt. qui ergo dixerit, Saluet me Chriſtus, vel quid ſimile, ſeſe benedixit in Dei nomine: & qui per Chriſtum iurauerit, per Deum iurat. in benedictionibus enim, & iuramentis nomen veri Dei vſurpare ſolemus. neq; mireris, quòd pro Deo amen dixerim, Deum veritatis: eſt enim vox Hebræa in regimine, vt amen nominaliter accipi neceſſe ſit, ac ſi dicas, In Deo ipſius amẽ: in Deo, cuius eſt fides, veritas, & firmitudo &c. in Deo, quẽ cùm deprecamur, reſponderi ſolet amẽ, tanquã quẽ ſciamus potentem eſſe donare quod petimus: in Deo, quem cùm laudamus, & ei fortitudinem, potentiã, ſapientiã, ęternitatem &c. tribuimus, reſpondetur, amen, tanquã is omnino digniſſimus, ſit, cui hæc omnia tribuãtur. fictitij autem dij, non ſunt dij amen, qui nihil poſſunt, & vanitas ſunt. Vt ergo aliquo modo redderem regimen vocum Hebraicarum, dixi Deũ veritatis. quare & ſeptuaginta Deum verũ dixerunt: & in Apocalypſi dicitur, Procubuerũt in conſpectu throni in facies ſuas, dicentes, Amen. Benedictio, & caritas, & ſapientia &c, vbi quaſi nominaliter manifeſtè ponitur. quare ad hunc locum reſpexiſſe crediderim Apoſtolum 2. Cor. 1. cùm ait; Dei enim filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis per nos prędicatus eſt &c. Non fuit ναὶ ϗ οὐ (id eſt, etiã, & non) ſed ναὶ in ipſo fuit. quotquot enim [ſunt] promiſſiones Dei per ipſum ναὶ, & per ipſum Amen Deo ad gloriam per nos. vbi ſignificat non leuẽ fuiſſe, non varium, & inconſtantẽ, ſed eundem ſemper, & omnes promiſſiones in ipſo complendas conſtanti, atque inuariata ratione. hoc eſt enim promiſſiones eſſe in Chriſto. ναὶ, & Amen. & Amen quidẽ Hebræis non tantùm eſt optantis, ſed etiam factũ ratum habentis, & cõfirmantis. ꝙ ſi verbum נשבע hoc loco non pro iurare, ſed adiurare accipiamus, fortè aptior erit ſententia, ꝙ qui in benedictionibus, & adiurationibus, id eſt, mala, aut bona imprecatus, Chriſti nomen vſurpauerit, vt Chriſtus me ſaluet, vel Chriſtus me perdat, ſi hoc fecerim, vel illud &c. Deũ Amen, putandus erit nominaſſe qui ratam habeat benedictionẽ, vel maledictionem. Com-

mendant itaq; hæc Chriſti nomen,& nomẽ Dei eſſe cõuincunt.&
auguſtior eſt hęc interpretatio,quàm eorũ,qui dicunt,nihil aliud
hic haberi,quòd tempore Chriſti iurabunt in nomine Dei, & non
falſorum deorũ.quod etſi ſciam alibi etiã promitti , ſed inter tam
magnificas promiſſiones, nõ aptè hæc collocari videtur. quia au-
tem locus hic aduerſus Iudæos facit, pro diuinitate Meſſiæ Rabi-
ni ita interpretantur,ac ſi non eſſet initio verſus relatiuũ אשר,quos
omnes ferè ex noſtris inconſideratè ſequuntur.Exempla autem,in
quibus in אשר ſupplitur præpoſitio apta conſtructionis, aut etiam
in quibus participia præpoſito ה exigũt,per relatiuum reddi, adeò
peruia ſunt, vt ſuperuacaneum duxerim ea afferre. qui verò illud:
In quo,excludunt,& nihilominus in Deo Amen,de Chriſto inter-
pretantur,ni fallor,Iudæis noſtra ridendi occaſionem præbent.
In terra: more Hebræorum additur per pleonaſmum. *Anguſtiæ prio-
res* : non hic preſſuras, aut calamitates, neque etiam peccata in-
telligo, ſed legis, & legalium anguſtias per contemptum. vnde
non abſconditas ab oculis hominum , ſed ab oculis Dei dicit tex-
tus Hebraicus,quaſi non vltrà à ſuis exigere deberet legalium ob-
ſeruantiam,neq; ritus illos benedictionum,& aliarum rerum, qui
in lege perſcripti erant certis ac definitis verbis: ſed quiſq; ſe ip-
ſum,aut ſibi ipſi in nomine Chriſti poſſet ſingulis momẽtis bene-
dicere: eſt enim Deus hominibus admodũ familiaris , qui ditiſſi-
mus eſt in omnes,qui eũ inuocant:ratę ſunt ſub Chriſto preces,&
benedictionibus in nomine Chriſti factis largiter reſpõdet dñs: eſt
enim Chriſtus Deus Amen. hoc illud eſt: Quidquid petieritis pa-
trẽ in nomine meo,dabit vobis. Olim dicebant,De rore cęli & de
pinguedine terræ ſit benedictio tua: bona terræ ſibi inuicẽ opta-
bant homines:& ſecũ benè actũ exiſtimabãt:ſi terra illis lac,& mel
proferret.& huiuſmodi peritura bona germinaret.Iſtæ priores an-
guſtiæ obliuioni traditæ ſunt:ampliſſimus cãpus eſt.quicunq; ſu-
per terram agens poterit ſibi imprecari regnũ cælorum , & æterna
bona,& ratæ erunt benedictiones, & vota eius: quia Chriſtus eſt
Deus Amen.neq; huic interpretationi nominis צרה repugnat vſus:
nam de locis anguſtis dicitur: & Paulus anguſtiam rei familiaris,
& pænuriam ita quoq; appellat. 2. Cor. 8. Non, vt aliis ſit relaxa-
tio,vobis autem anguſtia. ergo libertatem à legalibus, & largita-
tem,abundantiam,ſeu exuberantiam bonorum verorum ſub Chri
ſto locus hic continet:atque ita optimè conuenit, quod ſequitur:
17 *Ecce enim &c.* ne miremini, quòd dixerim obliuioni tradendas
anguſtias priores, & multò ampliora Chriſtianos habituros,quàm
olim habuerint Iudęi.decreui enim nouum orbẽ cõdere:hoc enim
per cæ-

per cælos intelligitur in ſcripturis. regnũ itaque Chriſti eſt nouus mundus, multò auguſtior, multò pulchrior, infinitis partibus iſto, quem cernimus, amplior, atque ornatior. ſiquidem ſi mundus hic viſibilis millies tantùm creſceret, adhuc ipſum caperet nouus hic orbis. Facile fuerit, ſingula ſingulis conferre: quod omitto facere, ne menſuram, & leges commentariorum tranſgrediar: hoc tamen non ſilebo, quòd quantò æterna temporariis, ſpiritalia corporeis, diuina humanis præſtantiora ſunt, tantò nouus mundus viſibili huic præſtat. adde quòd ipſa quoq. viſibilia noui mundi, quæ in mundo hoc ſunt præſtantiſſima, longè ſuperãt dignitate, & gloria. An non pulchriores, & digniores Paulus & Petrus, luna & ſole? an non præſtaret mũdum tenebris inuolui, quàm doctrinæ iſtorũ hominum luce carere? Quid ſingula perſequor? meritò ſequitur, Nõ erunt in memoria priora, neq; ſuper cor aſcendent. qui enim guſtauerint dona cæleſtia, vniuerſa hæc viſibilia parui facient: neque eorum deſiderio tenebuntur. hoc enim eſt in memoriam non venire. nam qui biberit ex aqua, quam Chriſtus dat, non ſitiet in æternum. De his, qui ſapiunt, eſt ſermo: neque enim ſtultorum, cùm de rebus his agitur, habenda eſt ratio.

Gaudebitis &c. parui refert, quòd in hebr. eſt tertia perſona, exponit ergo, quid ſit, non venire in memoriam priora, id eſt, magis magiſque gaudere, & exultare ſuper nouis creaturis: illa enim geminatio, עדי עד valet vltrà vltrà, id eſt, aſſiduè magis, indies magis. qui autem nouis in dies magis gaudet, vetera in dies magis obliuiſcitur, minuſque in dies appetit. Ad hunc, credo, locum reſpiciens Paulus ait; Quæ retrò ſunt obliuiſcens, ad anteriora extendo me. Hęc eſt autem natura verorum bonorum, vt eorum amor, æſtimatio, & voluptas non minuatur tẽpore, ſed magis magiſq; proficiat: viſibiliũ autem non itẽ, ſed quotidie magis faſtidio eſt: circumſcripta enim admodum eſt eorũ perfectio, & natura. vnde cùm animus hominis ſemper ad vlterius procedẽdum, atq; proficiẽdum natus terminos reperit, affligi ſolet. vera autẽ bona Deũ in ſe continent, quem quò diutius, & vehementius amaueris, magis magiſq; amare optabis, eoq; frui appetes, nunquã ſatiatus, aut vllis limitibus impeditus. *Creo Ieruſalem &c.* quid fiet de Ieruſalem? perpetuò ne iacebit deſolata? alio ne transferetur gaudium ſeruorũ Dei? vehementer enim doluerat in oratione Ieſaias ſuper Ieruſalem. propterea nunc ſubdidit, quòd ſimul cũ nouo cælo, & terra, Ieruſalem crearet quæ eſſet exultatio, & populus eius gaudium, id eſt, in qua perpetua eſſet exultatio. nam Apoſtolis ipſis dixit dñs, & ceteris omnibus electis, quòd gaudiũ eorũ nemo 18

ab ipſis tolleret: quia eiuſmodi eſt electorum gaudium, vt ab eis auferri non poſſit:nam ea, de quibus gaudent, poteſtati humanæ non ſunt ſubiecta,quare non neceſſe eſt ad gaudia ſupernæ patriæ confugere,quò hæc vera eſſe oſtendamus.

19 *Exultabo in Ieruſalem*: dixerat in oratione, ne perpetuo iraſci vellet,reſpondet,quòd non ſolùm populus gaudebit,ſed ipſe quoque in ea exultaret: neque in illam indignaretur, ita vt eos, qui eam incolerent,faceret flere,& eiulare, ſeu exclamare.non poteſt enim abiicere Chriſtus eccleſiam ſuam:nam corpus ipſius eſt. peribunt quidem multi,& deficient multi: ſed ſemper corpus Chriſti integrum eſt: & erunt ſemper,qui verè gaudeant: deflere autem alios non excludit verum gaudium. nam vbi eſt bona conſcientia, ibi gaudium eſt,& quaſi iuge conuiuiũ,vt eſt apud Salomonẽ: at bona conſcientia non eſt ſine aliorum miſericordia,pietate,aliiſque multis affectibus,quos gignit caritas. nam, vt inquit Proſper, in hac vita non rectè viuitur,ſi non timeat quiſq;, aut caueat, ne aut ipſe quandiu mortalitate viuit,aut alius, quem in Chriſto diligit, fide ſua deficiat;ſi neq; de ſuo, neq; de proximi ſui peccato contriſtetur,nec doleat,de ꝑfectu lętetur,aut gaudeat:ſi nihil boni velit,aut cupiat.Nõ ſolùm,inquit,rectè nõ viuet,ſed etiá ſenſum ipſius humanitatis amiſit.nõ igitur iſti affectus verum gaudiũ auferunt,ſi ſine ipſis bona conſciẽtia,ſeu recta vita conſtare nõ poteſt. eſt itaq; in eccleſia ſempiternũ gaudiũ:quia bona eius ęterna ſunt: neq; pro ablatione eorũ quã in ea vox fletus audietur, aut pro ipſius ciuitatis euerſione.æterna enim eſt,quia Deus ætern⁹ eſt, qui in ea exultat,& gaudet: quod gaudiũ etiam nemo auferre poteſt.

20 *Non erit ibi.*משם inde,id eſt,non inde exibit infans dierum: non immatura morte rapientur paruuli,qui paucos dies vixerunt:neq; etiam inde efferetur ſenex, qui dies ſuos non impleuerit: paruuli antè quàm ad perfectam ætatem non perueniant,non morientur: neq; qui iam caneſcere incipit,inde exibit, aut ad tumulum efferetur antè quàm ad decrepitam ætatem perueniat. *Quia puer &c.* exponit,quod dixerat.nam puer, inquit, ſi morte auferendus erit, non niſi poſt centũ annos vitæ (illud enim eſt Hebræis filius centum annorum)auferetur.auferri autem in eccleſia,ſeu mori eſt ab eccleſia damnati,non abſolui,non illi parcere, vel illum ad pœnitentiã recipere:ſed eum à cœtu aliorum,vt infamem,& reprobum eiicere. quare exponens,quod obſcurè dixerat, addit; *Et peccator,* ſeu qui peccauerit,filius centum annorum maledictus erit, id eſt, non antè vilis habebitur, probris ve afficietur, & honore priuabitur,quàm fuerit filius cẽtum annorum,id eſt,in peccatis ſenuerit,

&

& impudens, ac contumax fuerit, vt nihil aliud hic locus commendet, quàm peccata, quæ per ignorantiam, aut fragilitatem committuntur, facilè condonari, & ferè nihil ex eis detrimenti hominem accipere, non ignominiam, non damnationem in eccleſia incurrere, ſed facilè eos ad pænitentiam admitti. Eſt autem קלל in piel vilipendere, dehoneſtare, conuiciari: verbo maledicendi ſolet reddere vulgatus. Exod. 22. & Leuit. 20. Qui patri ſuo, aut matri ſuæ maledixerit &c. idem autem ſunt, non implere dies, mori, & maledici, ſeu vilipendi: eſſe verò centum annorum, eſt inueteratum eſſe, & perfricta fronte. Poſſumus hæc quoque ſic accipere, non erit ex noua Ieruſalem puer paucorum dierum, id eſt, qui immatura ætate moriatur, neque ſenex, qui non perueniat ad ætatem decrepitam: quandoquidem pueri non morientur, niſi poſtquam centeſimum vitæ annum attigerint. Verùm ne quis hæc, vt ſonant, acciperet, & ętatem hominum, adueniente Chriſto, diuturniorẽ fore putaret, quàm antea; ſed ea tanquam de ſapientia, & morũ grauitate dicta caperemus, addit, Et qui peccauerit, etiã ſi ſit filius centum annorum, & plurimos annos natus fuerit, tamen vilipendetur, neque vllum honorem habebit, neque felix iudicabitur: cani enim ſunt ſenſus hominis, & ætas ſenectutis vita immaculata. ergo nihil aliud hęc ſignificant, q̃ ſub Chriſto diuturnam hominum fore vitam, modò longitudinem vitæ eius puritate metiaris, alioqui adeò à noua Ieruſalem alienum erit peccatum, vt in quocũq; homine reperiatur, tantum aberit, vt felicitati tribuatur, vt ob hoc ipſum infelix cẽſeatur, etiamſi omnia alia ad votum ſuccedant, & annos Mathuſalẽ impleat. hic ſenſus planus eſt, & nequaquã priori cedit. Quid ſi peccatorem appellet, quaſi per contemptum? hic erit tunc ſenſus: Si quis in iuuenili ætate ſit auferendus, non ante auferetur, quàm centum annos impleuerit, & huiuſmodi peccatorem omnes vilipendẽt, qui centũ tantùm annos vixerit: quaſi dicat, Nemo in regno Chriſti immatura morte auferetur: nam qui in puerili ætate auferendus erit, centum annos natus auferetur, & huiuſmodi, tanquã peccator malè audiet, quòd tam parũ vixerit. Meo quidẽ iudicio, hæc expoſitio neutri ex ſuperioribus cedit, & ſimpliciſſima eſt, & ſequentibus quadrat, quæ de diuturnitate vitæ loquuntur, quæ omnia figuratè accipienda ſunt, nempe vt hanc vitæ longitudinem vitã gratię intelligamus; quæ non moritur, ſed transfert de morte ad vitã. Quæ alij hic dicũt, apud ipſos videre poteris, & q̃ appoſitè, prudẽs lector iudicabis, ſi prius aduertas illud, quidquid hoc verſu cõtinetur, ad felicitatẽ pertinere debere, & nequaquam in malum eſſe accipiẽda, ſi vim inferre textui prophetæ

nolis. Quomodo autem hæc in eccleſia vera ſint, quis non videt? omnia enim errata, tanquam ſi puerorum eſſent errata, condonantur: neque ignominia afficiuntur, niſi qui in peccatis conſeneſcũt, & qui impudentia, & nullo timore peccant. iſti non abſoluũtur à ſacerdotibus: iſti excommunicationibus ſubiacent; ceterorum verò peccata, quæ ex fragilitate, ſeu ignorantia contrahuntur, veluti peccata puerorum, cenſentur, & condonantur. digna profectò res, quæ oracula quoq; ſua multò antea haberet; quòd neq; pueri, neque ſenes, etiam peccatis præuenti non damnentur ab eccleſia, niſi in ſuis peccatis velint inueteraſcere: tunc enim morti, & probris digni tantùm cenſebũtur. atq; ex hoc probat propheta, nõ audiendam in noua Ieruſalem vocem fletus, aut clamoris: vix enim inueteratos quiſquã defleat, ſi dira patiatur impudens peccator, vix dolemus: ſi autem iuuenis, & qui ex fragilitate, ſeu ignorantia peccans ad ſuppliciũ traheretur, vel ab eccleſia eijceretur, & infamis vitã duceret, nõ deeſſet iuſtus dolor. quare olim luctu erant omnia plena: immundi cenſebantur, & viles mille homines ſingulis diebus: & ob vnũ tantùm crimen ex fragilitate commiſſum, portabat quiſq; ſtatim peccatum ſuũ. ſi autem poſteriores expoſitiones ſequaris, veriſſima etiam ea, quę dicuntur, eſſe reperies. iudicio enim Chriſtianorum iuxta euangelicã inſtitutionẽ iudicantiũ, ille tantùm diu vixiſſe iudicatur, qui ſanctè vixit: neq; felix cenſetur, quibus proſperè ſuccedunt omnia, ſed qui iuſtè viuit, etiamſi dira patiatur. gratias ergo agamus Deo noſtro pro tantis miſerationibus.
21 *Et ædificabunt domos &c.* alludit ad benedictiones, quæ ſunt in
22 lege ſeruantibus mandata Dei in his quattuor verſibus, quòd fru-
23 entur ſuis laboribus, non autem hoſtes, quòd non deuaſtabunt ho
24 ſtes vineta, olіueta, domos, ſed hæc diuturna erunt: nam & ipſi diu
viuent, veluti arbores; & pueros ſuos non abducet hoſtis, neq; interimet: ſed ſicut progerminationes arborum prope ipſas durant, & ſimul cum matribus ſtant; ita etiam ſoboles electorum &c. ratio iſtorum eſt, quòd ſunt ſemẽ benedictorum domini, ſeu ſemen benedictum: iſta enim omnia benedictis à domino promittuntur, id eſt, legem ſuam ſeruantibus: quòd ſi quidpiam aduerſi immineat, ſtatim Deus illis abeſt. Per hæc autem tẽporaria, ſpiritalia intellige, & felicitatem veram in omnium verorum bonorum abundantia, quæ hoſtis non auferat, & multarum eccleſiarum erectione, & filiorum ſpiritalium generatione. *Secundum dies ligni:* arboris, id eſt arborum, quercus, aut cedros, & abietes intelligit, ex quibus ædificia ſolent conſtrui. nos Luſitani dicimus, viuet, ſicut lapides; Hebræi, ſicut arbores, pro vita longiſſima: arboribus verò potius

com

comparantur electi, propter pulchritudinem, & germinationes,
vt mox explicat. Fortè ad dies ligni vitæ fit alluſio, quòd viuerent,
ac ſi de ligno vitæ ederent. quod etiam verum eſt: nam vita gra-
tię, vita æterna eſt: & domus, quas in cælis ædificamus, perpetuæ
ſunt, vt quæ non manu factæ ſint, & fructus laborum noſtrorum
in æternum illic comedemus cum iis, quos in euangelio genue-
rimus. & hæc omnia ad felicitatem vitæ præſentis faciunt, de qua
eſt ſermo, etiam ſi futura ſint: ſcire enim illic eſſe domum æter-
nam &c. felicitatis noſtræ non eſt pars minima. *Et opera manuum
eorum inueterabunt electi mei*: ſic in vulgato legendum eſt: hoc eſt
durare facient, & ad ſenium peruenire. *In conturbatione*. בהלה eſt
celeritas, ſeu præcipitantia: & hoc intelligit vulgatus per contur-
bationem, quæ celeritatem comitatur, præſertim ſi ſit celeritas, de
qua hîc eſt ſermo, nempe generationis, id eſt, ſi citò auferatur an-
te oculos proles. quia verò generare ad præcipitantiam, obſcu-
rum valde erat, ſenſum aliis verbis expreſſi.
Lupus, & agnus: hoc eſt, quod in euangelio dicitur; Ecce mitto 25
vos, ſicut agnos inter lupos, ad feras, & barbaras nationes: pro-
fecti agni euangelici eos ad manſuetudinem traduxere, vt vnum
eſſe videantur, ac ſi fuiſſent ſemper vnius generis, ſeu religionis.
Paleas תבן eſt demēſum, certa menſura conſtituta, vel operis faciū-
di, vel cibi comedendi: quia verò paleæ bobus dantur, vulgatus pa
leas dixit. ſunt autem leones feræ voraciſſimæ, & gentes, quę in-
gluuiei deditæ erant, notat; per euangelium autem ieiunare, & ab-
ſtinuiſſe didicere, non niſi ſemel in die edere, nō carnibus ſextis fe
riis veſci, & ſimilia, quæ per demenſum intelligere oportet, velint
nolint hæretici noſtri temporis, qui ieiuniū euangelij dicunt eſſe
temperantiā, vt eccleſiæ auctoritatē infringāt, & ipſi nunquā abſti
neāt, neq; temperantiā ſeruent in leones iam verſi, qui demenſum
nolunt comedere cum armentis Dei. Certè vna hæc vox ieiunio-
rum tempora, & delectus ciborum, & certas leges commendat,
quæ vel ex hac intelligent pij Chriſtiani non eſſe contra liberta-
tem euangelicam, quòd à propheta inter felicia commendantur,
& dum de ceſſatione veterum anguſtiarum ſermonem faciebat:
quæ enim ad infrenādas animorum paſſiones, & ſedandos affe-
ctus faciunt, tantum abeſt, vt libertatem tollant, vt eam veram ef-
ficiant. qui autem libertatem aliam Chriſtianorum auribus occi-
nunt, ſciant ſe nomine euangelij carnis libertatis eſſe propugna-
tores. *Et ſerpenti puluis panis eius*: non dubito, quin de hoſte humani
generis ſit ſermo, qui oblatis ab eius poteſtate hominibus, quos in
lupos, & leones cōuerterat, & quos depaſcebat, non vltrà homines

erant,quibus ſua ſenſa ſpiritus ſanctus aperiret. itaq; hæc omnia, quæ ſequuntur,quæ idololatriam ſapere videntur, figurare dicta accipio; nã tametſi in hortis non iugularent victimas Phariſæi,& ſacerdotes; nihilominus magna cum voluptate diis ſuis videlicet quęſtui,& glorię ſeruiebant,vmbrarũ,& nemorum amiciſſimi,qui volebant magis tenebras, quàm lucem. *Sacrificant ſuper lateres*, vel ſuffiunt. nunc ſuffitui deſeruiunt vaſcula argentea apud diuites, apud alios verò teſtacea: apta enim ſunt ad incendendos odores, quę nullum ex ſe odorẽ vi ignis reddere poſſunt, neque etiam aduri.quare olim ſuper lateres ſuffiebant,& odorifera adolebant.

4 *Qui habitant*, vel ſedent, id eſt, commorantur. vide Hieronymum hoc loco de conſuetudine idololatrarum,quo pacto ad excipienda ſomnia apud deorum fana cubabant: vbi etiã mentionem facit de ſepulcris,& cineribus martyrum,eorumq; cinerum virtute,& orationibus,quas fideles ſolebant apud Martyrũ cineres fundere: quæ quia, inquit, diabolus ferre non poterat, hæreticos inſtigauit,qui baſilicas Martyrum declinandas docerent.Quę verba Hieronymi poſſent Lutheranis pudorem conciliare, intelligentibus,cuius ſit inuentum,corpora ſanctorum vilipendere,& orationes in eorum memoriam fuſas damnare: & quòd hos ſentire ſit ab apoſtolica eccleſia diſſentire. Ceterùm Phariſæi, & ſacerdotes ſub Chriſto etiam ſi ad delubra pro ſomniis non accurrerent,inter ſepulcra tamen commorabãtur:immo ipſi ſepulcra erant plena omni immunditia,vt eſt in euangelio. ſedere ergo inter ſepulcra, hoc loco,eſt hypocritarum moribus gaudere,qui extrà ornantur;intus autem pleni ſunt dolo, & auaritia &c. *In delubris idolorum*. vnica vox eſt in Hebræo נצורים, de qua voce capite primo dictum eſt.ſignificat autẽ loca abominoſa,& tetra,à quibus pręſeruare noſmet ipſos ſolemus præ metu, à נצר, id eſt, ſeruauit, obſeruauit ſe,vel rem.&c. vulgatus ſenſum reddidit. Continent autem ipſa ſimplicia verba rei indignitatem,vt auderent homines pernoctare in locis teterrimis,& quæ audire noctu ſine horrore nemo poſſet. Phariſæi quoque ab horrendis facinoribus non abhorrebant. *Qui comedunt carnem ſuillam*: hîc omnes tranſgreſſiones legis intellige. *Ius*: in lege prohibitum erat, ne quidquam in alterum diem ex ſacrificio relinqueretur, præſertim ex ſacrificio, quod vulgatus pacificorum vocat. quòd ſi in tertium vſque diem ſeruaretur,eſſet pigul,id eſt,inquinatio,ſeu inquinamentum. vide Leuit. 7. & 19. & Ezech.4.eſt autem vox hæc à verbo בגל tranſpoſitis literis, quaſi eſſet diuiſum, ſeu ſeparatum ab vſu, tanquam res, quæ inquinare poſſet. quare ſic verti locus aptè poterit;Edulium inquinationum vaſa

vaſa eorum,quòd in vaſculis,& vtenſilibus eorum reperirētur edu
lia contra legem,in tertium vſque diem reſeruata : quod iuxta le-
gem nequaquam licitum erat: & qui ex eo veſcebatur, iniquita-
tem ſuam portaret, neceſſe erat. Per hæc, vt dixi, vniuerſæ legis
tranſgreſſiones ſignificantur.Phariſęi autem immundi erant,& ab
eis,quæ verè coinquinabant hominem, nequaquam abſtinebant.
vide Matth. 15.

Recede à me : ad verbum appropinqua ad te,& ne accedas me-
cum, vel in me: hebraiſmum doctè vitauit interpres. *Quia im-
mundus es*: hebr. ſanctificaui te: cuius ſenſum doctiſſimè reddidit
vulgatus. nam Hebræis immundi quoq;, & impuriſſimi homines
קדשים dicuntur,& profana mulier קדש ſignificatione voci contra-
ria, quòd nihil minus, quàm ſanctitatem habeant. Deut. 23.
Iob 36. 2. Reg. 23.Geneſ. 35.&c.ita etiam accepit propheta ver-
bum, Sanctificaui te, id eſt, impurum te reputo,cùm inquit, Sint
ipſi impuriſſimi, & inquinamenta comedant &c.ſe tamen pro iu-
ſtis & ſanctis haberi volunt,& alios,tanquam immundos à ſe abi-
gunt. Qui iſti erant, niſi impuriſſimi Phariſæi,qui Chriſtum, &
diſcipulos reprehendebant.quòd cum publicanis,& peccatoribus
comederent? an non non iſti ſe iuſtos æſtimabant, & aſpernaban-
tur ceteros? quòd ſi cui durum nimis videatur,hæc,quæ hic cōme
morãtur,ſcelera ad Chriſti tēpora referre,non repugno,modò hęc
de populo dicta accipiat: ex quo erāt Phariſæi,& alii,quibus cum
negotium Chriſti erat,qui patres ſuos ſceleribus ſuperabant: exi-
ſtimetque cōmemorare prophetam iniquitates patrū,quę iam ſuo
tempore vigebant: filiorum autē,ſub quibus fuit reprobatio, non
niſi in genere mentionē facere,quod verſ.7.ꝓpheta inſinuat. *Iſti ſu-
mus &c.* huiuſmodi homines ſcelerati ignib⁹ tradētur ſempiternis.

Ecce ſcriptum eſt. in numerato ſunt hominum ſcelera, & quæ 6
quiſq; pro eis paſſurus ſit apud Deum,ſicut eſt apud Moſen, Non
ne hæc abſcondita ſunt apud me, & ſignata in theſauris meis?
Ego retribuam eis in tempore: nam mea eſt vltio.ad hunc locum
hic alludit Ieſaias. *Non tacebo*, vel ceſſabo: quid autem redditurus
ſit, explicat ſequenti verſu, mutata tertia in ſecundam perſonam:
& verbum, reddam, cum nomine iniquitatum conſtruendum eſt.

Iniquitates veſtras &c. dicuntur filij pœnam iniquitatum patrum
ſuorum recipere, non quòd patres pœna careant pro ſuis ſceleri- 7
bus,& filij pro eis puniantur: ſed cùm propter iniquitates patrum,
& filiorum dignum viſum eſt apud Deum, aliquod regnum, aut
remp.perdere,quia patres, iam vita functi, malum illud non ſen-
tiunt, filij autem illud experiuntur, dicuntur filij pœnas ſcelerum
pater-

paternotũ luere:& hoc eſt adimpletas eſſe iniquitates Amorræorum.neq; enim, ſi qui tẽpore Moſis ſuperſtites erant in Paleſtina, primi fuiſſent illius regionis peccatores,exuti fuiſſent poſſeſſione, & regno ſuo:ſed cùm præceſſiſſent ſcelera patrum, quæ ſignata habebat Deus,& filij imitarentur iniquitates patrum, numerus iniquitatum completus eſt: ob quas iuxta Dei ſapientiã, & iuſtitiam digni erant,vt exterminarentur. nam etſi non credendum ſit certum quendam eſſe numerum peccatorum,ad quem cùm quis peruenerit,conuerti ad Deum non poſſit;eſt tamen certus numerus, & certa menſura peccatorũ,quæ cùm impletur, regna, & imperia euertuntur:neq; valent ex lege(vt loquuntur theologi ſcholaſtici) diutius conſiſtere.de ſingulis autẽ illius regni hominibus aſſerendum eſt,quòd quandiu in viuis agunt, in gratiam cum Deo redire,& ſaluari poſſint. *In ſinu eorum*, vel ſuper ſinum: metaphora ſumpta eſt à conſuetudine feminarum,quę plurima ſinu excipiũt: vel quia quæ in ſinu habere dicimur, in tuto habere putamus, vt quæ brachiis complecti,& tueri poſſimus.Hinc tã præmij, & gloriæ portionem, quã perpetuò poſſidebimus, (vt eſt in euangelio, Menſuram bonam &c.dabunt in ſinus veſtros) q̃ etiam retributiones pro iniquitate,quæ ab impiis non recedent,in ſinũ dari dicit ſcriptura,vt hoc loco vides &c. *Simul*: Iudæi enim exterminati ſunt,& regno expulſi in omnes gentes propter ſcelera omnia,quæ ab egreſſu ex Aegypto vſq; ad illud tempus commiſerunt:& venit ſuper ipſos vniuerſus ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt à ſanguine Abel iuſti vſq; ad ſanguinẽ Zachariæ &c.id eſt, à primo iuſto,quẽ occiderũt patres veſtri,vſq; ad vltimũ,vt huc fortè pertineat illud, quod dominus Moſi dixit, poſt vituli adorationẽ dimiſſo iam peccato,& placatus precibus Moſis:Ego autẽ in die vltionis viſitabo, & hoc peccatũ eorum: & illud Exod.32. Ego retribuam eis in tempore,& hoc eſt,quod ſequitur, *Metiar opus eorum primum*, id eſt,antiquum: & ad illum locum Exodi puto alludi, atque illud antiquum ſcelus intelligi,ſimul & alia antiqua ſcelera.

8 *Quomodo ſi inueniatur granum &c.* non ſemel in oratione dixerat Ieſaias, omnes, velut immundos eſſe, & omnes perire &c. obiecerat quoque patrum priſcorum merita: his nunc reſpondet dominus,cohæretque cum præcedentibus oratio,hoc pacto: etiamſi dicam,quòd dabunt pœnas Iudæi ſuorum ſcelerum, & antiquorum; nequaquam tamen omnes delebo. *Granum*. תירוש muſtum, ſeu vuæ ſuccum notat;& in locis, in quibus repetitur vox hæc, ſuccum vuæ videbis ſignificare. ſi quis tamen pro granis vuarum accipiat cum vulgato, ſeu vua, non damno; quaſi velit ſignificare,

care,tantam futuram electorum raritatem, vt magni faciendum ſit, vnum aut alterum reperire: vt ſi in maxima vuarum pænuria quis vellet diſſipare botrum,in quo eſſent nonnulla grana,& ei diceretur, ne diſſipes,eſt enim benedictio in eo &c. & hic eſt ſenſus vulgatæ editionis haud contemnendus. ſi autem pro muſto accipias, planus quoq; erit ſenſus: nam cùm quis vult excindere botrū ad comedendū,vel ad alios vſus, ſi plurimū ſucci habere videtur,ſolet ei dici,ne exſcindas: nā in eo eſt benedictio, id eſt,plurimum ſucci:indignū eſt,vt huiuſmodi botrus pereat &c. quid hac ſimilitudine ſibi velit dominus,ipſe aperit. *Sic faciam propter ſeruos meos &c.* propter patres, quorum apud me pretioſa eſt memoria, qui apud me viuunt, & quibus generis perpetuitatem pollicitus ſum,non excindam,non perdam funditùs totum Iſraelem. nam non nullos quos plurimum ſucci habere videbo,vt torcularia mea implere poſſint,cōſeruabo; ſteriles,& aridos palmites excindam, & in ignem mittam: eos verò,qui pleni muſto erūt,pleni benedictione domini, qui inebriare vniuerſam terram potentes erunt,& ſucco ſuo lætificare Deum,& homines, non ſinam interire,ſed vt cariſſimos filios,protegam:iſti ſunt ſemen,cui benedixit dominus, quos in diſceſſu ſuo benedixit dominus Ieſus; quos induit virtute ex alto; ſuper quos diuitias bonitatis ſuæ effudit; qui abundè ſpiritu ſancto pleni fuerunt; qui denique putabantur ebrij, ſed vt Petrus oſtendit,non à muſto. quid apertius dici potuit? quibus verbis magis commendari fecunditas ex diuina largitate? Diſce, Chriſtiane lector,qui nam ſint dilecti Deo, & quorum rationē habeat, ne cum impiis pereant; illi nimirum,qui ſucco diuino implentur, qui cæleſti virtute proficiunt, & aliis vtiles eſſe poſſunt: reiicitur ſiccitas, damnatur ſterilitas, & maledictioni proxima eſt tellus, quæ præ benedictione domini non refert fructum;illi denique,in quos beneficia domini malè collocantur.

Educam &c. exire faciam: non in vniuerſum genus Iacob interibit:nam ex Iacobitis naſcentur, in quibus omnes promiſſiones 9
patribus factæ abundè adimpleantur. Dixit aut ex Iacob, & ex Iehuda, vel propter vtrunq; regnum,nempe decem tribuū, quod Iacob,ſeu Iſrael dicebatur,& regnum Iehuda: nam ex vtriſq; electi ſunt diſcipuli domini: vel Iudā nominauit propter dominum Ieſum,qui ex Iuda oriturus erat,cuius erat regnum,& hereditas,vt eſt in benedictionibus Iacob. *Montes meos:* aliis motionibus poteſt eſſe ſingulare, montem meum,id eſt, montem Tzionis, montem in quo erat templum. hæc autem, & quæ ſequuntur figuratè accipienda ſunt pro illis videlicet rebus,quæ per montē illū ſignificaban-

ficabantur: ſi verò, vt omnes legunt, montes legas, certè per eos ipſam Ieroſolymam,quæ in montibus ſita erat, intelligit, & per ipſam alteram Ieruſalem nouam,de qua infrà verſ. 18.& 19.vnde mox relatiuum femininũ ſequitur,*Hereditabunt eam*:perinde enim fuit montes dixiſſe,atq; in montibus ſitam Ieroſolymã: per antonomaſiam enim,montes, pro illis montibus accipiebantur.

10 *Campeſtria.* nomen eſt proprium שרון regionis cuiuſdam, quæ Ioppen,& Lydiam vſq; protendebatur fertiliſſima,& paſcuis prędita vberrimis:quam puto vulgò campeſtrem dictam,ſicut hodie in non nullis prouinciis video appellari campeſtrem in Italia, & Gallia,& terram camporum in Hiſpania: vt non mirum ſit,quòd Hieronymus,qui ea loca optimè nouerat,nunc proprium nomen Saron ſeruet, nunc campeſtria dicat.alteram quoque vallem armentis deputat prope Ierico,quæ etiam,ſicut altera,quaſi prouerbialiter tunc tẽporis celebrabatur.quibus ſignificatur ſumma pax: nam belli tempore armenta,& pecora ad montana tranſire faciũt, ne hoſtibus ſint prædæ: amœniſſimæ enim valles ſtatim ab hoſtibus occupantur. עכור autem eſt vallis in tribu Iehuda Ioſue 15. ad Septentrionem Ierico, haud procul à Galgal, à tumultu,& turbatione populi Iſraelitici habens appellationem potius, quàm ab Achan ſacrilego qui ibi lapidatus fuit, Ioſue. 7. quanquam idem Achan Achor quoque dicatur.1.Paralip.2.Filij Carmi Achor,qui turbabat Iſraelem, cùm præuaricaretur cum anathemate. Crediderim ego,qui antea dicebatur Achan poſt illam turbationem dictum Achor propter vicinitatem nominum ab euentu:vnde ad nomen alludens Ioſue dixit ei; Quia turbaſti nos, turbet te Iehoua in die hac.ſignificatur autẽ iſtis omnium rerũ abundantia, quibus fruituri erant electi poſt aduentum domini.ſi enim armenta,&pecudes ſeruorum Dei benè habebunt, quantò magis ipſi? *Populo meo, qui requiſierunt me.* dicebam, inquit, tranſiiſſe me ad gentem, quæ me antea non quæſierat:quæſiuit autẽ mox,vt audiuit:ideoq; me reieciſſe populum immorigerum. id quidem pro maiori parte dictum accipe:nam ſi qui ex populo meo me quæſierint,omnibus iſtis bonis perfruentur. Huc facit quod ait Apoſtolus; Gloria, & felicitas in omnem animam hominis operantis bonum, Iudæi primùm,atque Græci &c.

11 *Et vos, qui reliquiſtis &c.*vel & vos derelictores,ſeu deſertores Iehoua,id eſt, qui pro more habetis Deum deſerere &c. *Et obliuiſcimini*: non ſolùm tranſgrediendo legem Deum deſerebant,ſed cultum quoque contemnebant, moribus & fide peruerſi. intellige autem per hæc antiqua ſcelera alia illis ſimilia, quæ tempore

Chriſti

Chriſti patrabant. *Qui ponitis*, vel diſponitis, inſtruitis. *Fortunæ.* גד eſt excurſor. ſic Martem vocabant, ſidus, à quo putabant gentes pendêre rei bellicę fortunã. *Et libatis ſuper eam.* vulg. למני pro prępoſitione accepit, & nihil de ea re in commentariis dixit, niſi ꝙ Symmachus interpretatus ſit abſque me. ego puto eos מני appellaſſe planetam, quem aſtrologi Mercuriũ vocant à ſupputatione, cui libabant, vt in negotiationibus feliciores eſſent. nam eidẽ etiam hodie vim, ac diuinam quandam potentiam adſcribunt in illos, qui eo horoſcopo, ſeu aſcendente, aut alia duodecim domorum feliciter poſito naſcuntur, quo ſint in negotiationibus ceteris multò feliciores. docti inter Hebręos pro numero accipiunt, & nomẽ ſtellarum ſupplent. ſed nihil ad rem: ſi enim liceret ſupplere quæ quiſq; volet, quot ſcripturas haberemus pro vna? Sed noſtros magis demiror, qui illos ſequuntur. Pagninus hîc pro gad, exercitũ cæli in quadã editione ſua ponit, & pro meni, planetas. iudicet prudens lector. Ad verbũ, Impletis ipſi meni, infuſionem, ſeu poculum, illi videlicet libantes, & libamina offerentes. hæc autem ſignificabãt, Iudæos, euentus bellorum, & pacis, aſtris ſolere adſcribere potius, quàm Deo, ſecutos gentium iudicium. Vide apud Hieronymum de ritibus illis menſę inſtructæ, quos ab Ægyptiis mutuati fuerant.

12 *Numerabo vos in gladio*: cùm nomen meni, à מנה; id eſt, ſupputauit, dicatur, & interdum deputare, ſeu deſtinare deſignet, alludens ad ipſum nomen planetæ, eodem verbo vſus ait; Deputabo vos gladio, vel Supputabo vos gladio, vt lamed pro, in, accipiatur. Numerabo vos ad gladium, id eſt, ad gladij numerationem. Per gladium autem, & mactationem omnis generis ſupplicia intelligit. *Pro eo, quòd vocaui*: hæc ſuperioribus, & etiam inferioribus, annecti poſſunt; ſiue autem hoc, vel illo modò accipias, vocari, & non reſpondere, loquentemq; Deum nolle auſcultare, poſuit pro menſæ inſtructione, & libaminibus: hæc enim in illis intelligi obſcurè volebat. propter ergo contumaciam, duritiemq; cordis, propter incredulitatem, & contradictionẽ numerati ſunt gladio &c.

13 *Propter hoc &c.* propter ea, quæ pręceſſerunt paullò antè quorundam videlicet obedientiam, & aliorum contumaciam &c. *Serui mei*: ex vobis Iſraelitis, comedent, bibent, lætabuntur, ouabunt, id eſt, omnibus bonis tam corporis, quàm animi perfruentur: (quod in diſcipulis domini impletũ ſcimus) ceteris autẽ, qui ſunt ex mẽdacio, credunt autem iniquitati, ira, & omne malum, quæ per eſuriem, ſitim, pudorem, dolorem, atque vlulatum ſignificãtur, quod totus mundus in incredulis Iudæis impletum nouit. *Præ exultatione cordis*: hebr. præ bono cordis. Eſter 1. Cùm bonum eſſet cor regis, id

eſt, hilare. *Contritione ſpiritus:* hebr. fractura. eſt autem fractura, ſeu contritio ſpiritus, ſeu cordis Hebręis, quando rebus deſperatis animus ſuccumbit. vnde abſque vlla conſolatione in lamentabiles eiulatus prorumpitur.

15 *In iuramentum.* שבועה. dicit Hieronymus, variato accentu plura ſignificare. accentus autem appellabat motiones vocales, quas iuxta ſententiæ exigentiã docti apponebant: hinc factum eſt, vt hoc loco ſeptuaginta pro ſaturitate acceperint, vt ſuprà hæc vox accipitur cap. 23. & 56. libera erat punctorum, ſeu accentuum additio, quod ſæpe admonere ſoleo, in defenſionem veteris interpretis. Sicut autem verbum נשבע iurare, & adiurare notat, ita quoque videtur nomen pro adiuratione accipi. Geneſ. 24. Eris vacuus à iuramento meo, nõ teneberis adiuratione &c. ſic nomen Iudaorũ iuramentis, & adiurationibus ſeruire conſueuit, ſic mihi contingat, vt contigit Iudæis &c. in quem vſum nobis ſunt nomina rerũ abominabilium. quare abominationi, & horrori futurum Iudæorum nomen, hîc ſignificatur: cuius rei omnes nationes teſtes ſunt. *Et interficiet te, & vocabit,* id eſt, interfecto te vocabit: non imponet nomen tuum electis ſuis, licet ita vocari meritò poſſint veri Iſraelitæ, & ſemen Abrahæ, vt Paulus ſatis luculenter oſtendit, ſed alio nomine eos vocabit, vel (iuxta proprietatẽ Hebręi ſermonis) aliud nomen imponet: quod optimè Hieronymus interpretatur de nomine Chriſtianorum: & ſic intelligendum eſſe locum, quæ ſequuntur, oſtendunt, ſi ritè expendantur. dignũ quippe erat, vt hoc quoq; à prophetis prædiceretur, quòd à nomine filij Dei, & Dei veri populus denominandus eſſet, non ab homine quopiam Iſraele, Iehuda &c. vt olim: vt vel ex ipſo nomine appareret, quòd eſſet Dei populus. neque æquo animo feram alios hoc loco tropos mihi inferri: ſine tropis enim interdũ loquuntur & prophetæ. vnde ſequitur:

16 *In quo &c.* hic locus valde inſignis eſt, & rem Chriſtianam mirum in modum illuſtrat: diuinitatem enim Chriſti domini mei apertè teſtari videtur: quare optarẽ in huiuſmodi locis, plurimos ex noſtris minus Hebræis confidere. verba itaque penſemus, vt ſenſum tandem verum eliciamus. אשר, ſi non eſſent infiniti pænè loci, in quibus in relatiuo אשר intelligitur præpoſitio, quam verbum exigit, illis fortè acquieſcerem, qui dicunt, illud, *In quo,* vulgatum interpretem de ſuo addidiſſe: quamuis neq; id libẽter illis darem: nam vicem relatiui qui, iuxta grammatices Hebrææ regulam, & ſcripturę conſuetudinẽ, ſupplet ה participio appoſitum: quod mox ſequitur, adeò, vt ſine אשר vertẽdus eſſet locus, Qui benedictus eſt, aut qui ſe benedixit, המתברך. quorſum ergo additur אשר? certè

opor-

oporteret, qui vulgatum interpretem flagellant, interdum oculatiores eſſe. arbitror ergo cum vulgato legendum eſſe, In quo, & eſſe ſermonem de Chriſtiano nomine, in hunc modum, Qui ſe, vel ſibi in illo nomine altero, benedixit, id eſt, qui ſibi bonum aliquod in Chriſti nomine imprecatus fuerit. is certè in nomine Dei,qui fidelis eſt,& præſtare poteſt, quod petitur: ſe ipſum benedixit. quo circumloquio Chriſtũ verum Deum eſſe affirmat: quò etiã facit,quod ſequitur, Et qui iurauerit. vbi repetendũ eſt,In quo: In quo etiã nomine qui iurauerit,in Deo iurabit, qui verax eſt, & rata habet iuramenta quæ in nomine ſuo fiunt. qui ergo dixerit, Saluet me Chriſtus,vel quid ſimile, ſeſe benedixit in Dei nomine: & qui per Chriſtum iurauerit,per Deum iurat. in benedictionibus enim,& iuramentis nomen veri Dei vſurpare ſolemus. neq; mireris,quòd pro Deo amen dixerim,Deum veritatis: eſt enim vox Hebræa in regimine,vt amen nominaliter accipi neceſſe ſit, ac ſi dicas,In Deo ipſius amẽ: in Deo, cuius eſt fides, veritas,& firmitudo &c. in Deo,quẽ cùm deprecamur,reſponderi ſolet amẽ,tanquã quẽ ſciamus potentem eſſe donare quod petimus: in Deo, quem cùm laudamus,& ei fortitudinem,potentiã,ſapientiã,æternitatem &c. tribuimus,reſpondetur,amen, tanquã is omnino digniſſimus, ſit,cui hæc omnia tribuãtur. fictiçij autem dij, non ſunt dij amen, qui nihil poſſunt,& vanitas ſunt. Vt ergo aliquo modo redderem regimen vocum Hebraicarum,dixi Deũ veritatis. quare & ſeptuaginta Deum verũ dixerunt: & in Apocalypſi dicitur, Procubuerũt in conſpectu throni in facies ſuas,dicentes,Amen. Benedictio, & caritas,& ſapientia &c, vbi quaſi nominaliter manifeſtè ponitur. quare ad hunc locum reſpexiſſe crediderim Apoſtolum 2. Cor. 1. cùm ait; Dei enim filius Ieſus Chriſtus,qui in vobis per nos prędicatus eſt &c. Non fuit ναὶ & οὒ (id eſt, etiã, & non) ſed ναὶ in ipſo fuit. quotquot enim [ſunt] promiſſiones Dei per ipſum ναὶ,& per ipſum Amen Deo ad gloriam per nos. vbi ſignificat non leuẽ fuiſſe,non varium,& inconſtantẽ,ſed eundem ſemper, & omnes promiſſiones in ipſo complendas conſtanti, atque inuariata ratione. hoc eſt enim promiſſiones eſſe in Chriſto. ναὶ, & Amen. & Amen quidẽ Hebræis non tantùm eſt optantis,ſed etiam factũ ratum habentis,& cõfirmantis. ꝙ ſi verbum נשבע hoc loco non pro iurare, ſed adiurare accipiamus,fortè aptior erit ſententia,ꝙ qui in benedictionibus,& adiurationibus, id eſt, mala, aut bona imprecatus, Chriſti nomen vſurpauerit,vt Chriſtus me ſaluet,vel Chriſtus me perdat,ſi hoc fecerim,vel illud &c. Deũ Amen, putandus erit nominaſſe qui ratam habeat benedictionẽ,vel maledictionem. Com

mendant itaq; hæc Chriſti nomen,& nomẽ Dei eſſe cõuincunt:& anguſtior eſt hęc interpretatio,quàm eorũ,qui dicunt,nihil aliud hîc haberi,quòd tempore Chriſti iurabunt in nomine Dei, & non falſorum deorũ.quod etſi ſciam alibi etiã promitti, ſed inter tam magnificas promiſſiones, nõ aptè hæc collocari videtur. quia autem locus hic aduerſus Iudæos facit, pro diuinitate Meſſiæ Rabini ita interpretantur,ac ſi non eſſet initio verſus relatiuũ אשר,quos omnes ferè ex noſtris inconſideratè ſequuntur.Exempla autem,in quibus in אשר ſupplctur præpoſitio apta conſtructionis, aut etiam in quibus participia præpoſito ה exigũt,per relatiuum reddi, adeò peruia ſunt, vt ſuperuacaneum duxerim ea afferre. qui verò illud: In quo,excludunt,& nihilominus in Deo Amen,de Chriſto interpretantur,ni fallor,Iudæis noſtra ridendi occaſionem præbent.

In terra: more Hebræorum additur per pleonaſmum. *Anguſtiæ priores*: non hîc preſſuras, aut calamitates, neque etiam peccata intelligo, ſed legis, & legalium anguſtias per contemptum. vnde non abſconditas ab oculis hominum, ſed ab oculis Dei dicit textus Hebraicus,quaſi non vltrà à ſuis exigere deberet legalium obſeruantiam,neq; ritus illos benedictiorum,& aliarum rerum, qui in lege perſcripti erant certis ac definitis verbis: ſed quiſq; ſe ipſum,aut ſibi ipſi in nomine Chriſti poſſet ſingulis momẽtis benedicere: eſt enim Deus hominibus admodũ familiaris, qui ditiſſimus eſt in omnes,qui eũ inuocant:ratę ſunt ſub Chriſto preces,& benedictionibus in nomine Chriſti factis largiter reſpõdet dñs: eſt enim Chriſtus Deus Amen. hoc illud eſt: Quidquid petieritis patrẽ in nomine meo,dabit vobis. Olim dicebant,De rore cęli & de pinguedine terræ ſit benedictio tua: bona terræ ſibi inuicẽ optabant homines:& ſecũ benè actũ exiſtimabãt:ſi terra illis lac,& mel proferret.& huiuſmodi peritura bona germinaret.Iſtæ priores anguſtiæ obliuioni traditæ ſunt:ampliſſimus cãpus eſt.quicunq; ſuper terram agens poterit ſibi imprecari regnũ cælorum, & æterna bona,& ratæ erunt benedictiones, & vota eius: quia Chriſtus eſt Deus Amen.neq; huic interpretationi nominis צרה repugnat vſus: nam de locis anguſtis dicitur: & Paulus anguſtiam rei familiaris, & pænuriam ita quoq; appellat.2. Cor.8. Non, vt aliis ſit relaxatio,vobis autem anguſtia. ergo libertatem à legalibus, & largitatem,abundantiam,ſeu exuberantiam bonorum verorum ſub Chriſto locus hic continet:atque ita optimè conuenit, quod ſequitur:

17 *Ecce enim &c.* ne miremini, quòd dixerim obliuioni tradendas anguſtias priores, & multò ampliora Chriſtianos habituros,quàm olim habuerint Iudęi.decreui enim nouum orbẽ cõdere:hoc enim

per cæ-

per cælos intelligitur in ſcripturis. regnũ itaque Chriſti eſt nouus mundus, multò auguſtior, multò pulchrior, infinitis partibus iſto, quem cernimus, amplior, atque ornatior. ſiquidem ſi mundus hic viſibilis millies tantùm creſceret, adhuc ipſum caperet nouus hic orbis. Facile fuerit, ſingula ſingulis conferre: quod omitto facere, ne menſuram, & leges commentatiorum tranſgrediar: hoc tamen non ſilebo, quòd quantò æterna temporariis, ſpiritalia corporeis, diuina humanis præſtantiora ſunt, tantò nouus muudus viſibili huic præſtat. adde quòd ipſa quoq; viſibilia noui mundi, quæ in mundo hoc ſunt præſtantiſſima, longè ſuperãt dignitate, & gloria. An non pulchriores, & digniores Paulus & Petrus, luna & ſole? an non præſtaret mũdum tenebris inuolui, quàm doctrinæ iſtorũ hominum luce carere? Quid ſingula perſequor? meritò ſequitur, Nõ erunt in memoria priora, neq; ſuper cor aſcendent. qui enim guſtauerint dona cæleſtia, vniuerſa hæc viſibilia parui facient: neque eorum deſiderio tenebuntur. hoc enim eſt in memoriam non venire. nam qui biberit ex aqua, quam Chriſtus dat, non ſitiet in æternum. De his, qui ſapiunt, eſt ſermo: neque enim ſtultorum, cùm de rebus his agitur, habenda eſt ratio.

Gaudebitis &c. parui refert, quòd in hebr. eſt tertia perſona, ex- 18
ponit ergo, quid ſit, non venire in memoriam priora, id eſt, magis magiſque gaudere, & exultare ſuper nouis creaturis: illa enim geminatio, עדי עד valet vltrà vltrà, id eſt, aſſiduè magis, indies magis. qui autem nouis in dies magis gaudet, vetera in dies magis obliuiſcitur, minusque in dies appetit. Ad hunc, credo, locum reſpiciens Paulus ait; Quæ retrò ſunt obliuiſcens, ad anteriora extendo me. Hęc eſt autem natura verorum bonorum, vt eorum amor, æſtimatio, & voluptas non minuatur tẽpore, ſed magis magiſq; proficiat: viſibiliũ autem non itẽ, ſed quotidie magis faſtidio eſt: circumſcripta enim admodum eſt eorũ perfectio, & natura. vnde cùm animus hominis ſemper ad vlterius procedẽdum, atq; proficiẽdum natus terminos reperit, affligi ſolet. vera autẽ bona Deũ in ſe continent, quem quò diutius, & vehementius amaueris, magis magiſq; amare optabis, eoq; frui appetes, nunquã ſatiatus, aut vllis limitibus impeditus. *Creo Ieruſalem &c.* quid fiet de Ieruſalem? perpetuò ne iacebit deſolata? alio ne transferetur gaudium ſeruorũ Dei? vehementer enim doluerat in oratione Ieſaias ſuper Ieruſalem. propterea nunc ſubdidit, quòd ſimul cũ nouo cælo, & terra, Ieruſalem crearet quæ eſſet exultatio, & populus eius gaudium, id eſt, in qua perpetua eſſet exultatio. nam Apoſtolis ipſis dixit dñs, & ceteris omnibus electis, quòd gaudiũ eorũ nemo

ab ipſis tolleret: quia eiuſmodi eſt electorum gaudium, vt ab eis auferri non poſſit: nam ea, de quibus gaudent, poteſtati humanæ non ſunt ſubiecta, quare non neceſſe eſt ad gaudia ſupernæ patriæ confugere, quò hæc vera eſſe oſtendamus.
19 *Exultabo in Ieruſalem*: dixerat in oratione, ne perpetuo iraſci vel-
let, reſpondet, quòd non ſolùm populus gaudebit, ſed ipſe quoque in ea exultaret: neque in illam indignaretur, ita vt eos, qui eam incolerent, faceret flere, & eiulare, ſeu exclamare. non poteſt enim abiicere Chriſtus eccleſiam ſuam: nam corpus ipſius eſt. peribunt quidem multi, & deficient multi: ſed ſemper corpus Chriſti integrum eſt: & erunt ſemper, qui verè gaudeant: deflere autem alios non excludit verum gaudium. nam vbi eſt bona conſcientia, ibi gaudium eſt, & quaſi iuge conuiuiũ, vt eſt apud Salomonẽ: at bona conſcientia non eſt ſine aliorum miſericordia, pietate, aliiſque multis affectibus, quos gignit caritas. nam, vt inquit Proſper, in hac vita non rectè viuitur, ſi non timeat quiſq;, aut caueat, ne aut ipſe quandiu mortalitate viuit, aut alius, quem in Chriſto diligit, fide ſua deficiat; ſi neq; de ſuo, neq; de proximi ſui peccato contriſtetur, nec doleat, de ꝓfectu lętetur, aut gaudeat: ſi nihil boni velit, aut cupiat. Nõ ſolùm, inquit, rectè nõ viuet, ſed etiã ſenſum ipſius humanitatis amiſit. nõ igitur iſti affectus verum gaudiũ auferunt, ſi ſine ipſis bona conſciẽtia, ſeu recta vita conſtare nõ poteſt. eſt itaq; in eccleſia ſempiternũ gaudiũ: quia bona eius ęterna ſunt: neq; pro ablatione eorũ quã in ea vox fletus audietur, aut pro ipſius ciuitatis euerſione. æterna enim eſt, quia Deus æternꝰ eſt, qui in ea exultat, & gaudet: quod gaudiũ etiam nemo auferre poteſt.
20 *Non erit ibi.* משם inde, id eſt, non inde exibit infans dierum: non
immatura morte rapientur paruuli, qui paucos dies vixerunt: neq; etiam inde efferetur ſenex, qui dies ſuos non impleuerit: paruuli antè quàm ad perfectam ætatem non perueniant, non morientur: neq; qui iam caneſcere incipit, inde exibit, aut ad tumulum efferetur antè quàm ad decrepitam ætatem perueniat. *Quia puer &c.* exponit, quod dixerat. nam puer, inquit, ſi morte auferendus erit, non niſi poſt centũ annos vitæ (illud enim eſt Hebræis filius centum annorum) auferetur. auferri autem in eccleſia, ſeu mori eſt ab eccleſia damnari, non abſolui, non illi parcere, vel illum ad pœnitentiã recipere: ſed eum à cœtu aliorum, vt infamem, & reprobum eiicere. quare exponens, quod obſcurè dixerat, addit; *Et peccator,* ſeu qui peccauerit, filius centum annorum maledictus erit, id eſt, non antè vilis habebitur, probris ve afficietur, & honore priuabitur, quàm fuerit filius cẽtum annorum, id eſt, in peccatis ſenuerit,
&

& impudens, ac contumax fuerit, vt nihil aliud hic locus commendet, quàm peccata, quæ per ignorantiam, aut fragilitatem committuntur, facilè condonari, & ferè nihil ex eis detrimenti hominem accipere, non ignominiam, non damnationem in eccleſia incurrere, ſed facilè eos ad pænitentiam admitti. Eſt autem קלל in piel vilipendere, dehoneſtare, conuiciari: verbo maledicendi ſolet reddere vulgatus. Exod. 21. & Leuit. 20. Qui patri ſuo, aut matri ſuæ maledixerit &c. idem autem ſunt, non implere dies, mori, & maledici, ſeu vilipendi: eſſe verò centum annorum, eſt inueteratum eſſe, & perfricta fronte. Poſſumus hæc quoque ſic accipere, non erit ex noua Ieruſalem puer paucorum dierum, id eſt, qui immatura ætate moriatur, neque ſenex, qui non perueniat ad ætatem decrepitam: quandoquidem pueri non morientur, niſi poſtquam centeſimum vitæ annum attigerint. Verùm ne quis hæc, vt ſonant, acciperet, & ętatem hominum, adueniente Chriſto, diuturniorē fore putaret, quàm antea; ſed ea tanquam de ſapientia, & morū grauitate dicta caperemus, addit, Et qui peccauerit, etiā ſi ſit filius centum annorum, & plurimos annos natus fuerit, tamen vilipendetur, neque vllum honorem habebit, neque felix iudicabitur: cani enim ſunt ſenſus hominis, & ætas ſenectutis vita immaculata. ergo nihil aliud hęc ſignificant, q̃ ſub Chriſto diuturnam hominum fore vitam, modò longitudinem vitæ eius puritate metiaris, alioqui adeò à noua Ieruſalem alienum erit peccatum, vt in quocūq; homine reperiatur, tantum aberit, vt felicitati tribuatur, vt ob hoc ipſum infelix cēſeatur, etiamſi omnia alia ad votum ſuccedant, & annos Mathuſalē impleat. hic ſenſus planus eſt, & nequaquā priori cedit. Quid ſi peccatorem appellet, quaſi per contemptum? hic erit tunc ſenſus: Si quis in iuuenili ætate ſit auferendus, non ante auferetur, quàm centum annos impleuerit, & huiuſmodi peccatorem omnes vilipendēt, qui centū tantùm annos vixerit: quaſi dicat, Nemo in regno Chriſti immatura morte auferetur: nam qui in puerili ætate auferendus erit, centum annos natus auferetur, & huiuſmodi, tanquā peccator malè audiet, quòd tam parū vixerit. Meo quidē iudicio, hæc expoſitio neutri ex ſuperioribus cedit, & ſimpliciſſima eſt, & ſequentibus quadrat, quæ de diuturnitate vitæ loquuntur, quæ omnia figuratè accipienda ſunt, nempe vt hanc vitæ longitudinem vitā gratię intelligamus; quæ non moritur, ſed transfert de morte ad vitā. Quæ alij hic dicūt, apud ipſos videre poteris, & q̃ appoſitè, prudēs lector iudicabis, ſi prius aduertas illud, quidquid hoc verſu cōtinetur, ad felicitatē pertinere debere, & nequaquam in malum eſſe accipiēda, ſi vim inferre textui prophetæ

comparantur electi, propter pulchritudinem, & germinationes,
vt mox explicat. Fortè ad dies ligni vitæ fit alluſio, quòd viuerent,
ac ſi de ligno vitæ ederent. quod etiam verum eſt: nam vita gratię,
vita æterna eſt: & domus, quas in cælis ædificamus, perpetuæ
ſunt, vt quæ non manu factæ ſint, & fructus laborum noſtrorum
in æternum illic comedemus cum iis, quos in euangelio genuerimus.
& hæc omnia ad felicitatem vitæ præſentis faciunt, de qua
eſt ſermo, etiam ſi futura ſint: ſcire enim illic eſſe domum æternam
&c. felicitatis noſtræ non eſt pars minima. *Et opera manuum
eorum inueterabunt electi mei*: ſic in vulgato legendum eſt: hoc eſt
durare facient, & ad ſenium peruenire. *In conturbatione*. בהלה eſt
celeritas, ſeu præcipitantia: & hoc intelligit vulgatus per conturbationem,
quæ celeritatem comitatur, præſertim ſi ſit celeritas, de
qua hîc eſt ſermo, nempe generationis, id eſt, ſi citò auferatur ante
oculos proles. quia verò generare ad præcipitantiam, obſcurum
valde erat, ſenſum aliis verbis expreſſi.

Lupus, & agnus: hoc eſt, quod in euangelio dicitur; Ecce mitto 25
vos, ſicut agnos inter lupos, ad feras, & barbaras nationes: profecti
agni euangelici eos ad manſuetudinem traduxere, vt vnum
eſſe videantur, ac ſi fuiſſent ſemper vnius generis, ſeu religionis.
Paleas. תבן eſt demēſum, certa menſura conſtituta, vel operis faciūdi,
vel cibi comedendi: quia verò paleæ bobus dantur, vulgatus paleas
dixit. ſunt autem leones feræ voraciſſimæ, & gentes, quę ingluuiei
deditæ erant, notat; per euangelium autem ieiunare, & abſtinuiſſe
didicere, non niſi ſemel in die edere, nō carnibus ſextis feriis
veſci, & ſimilia, quæ per demenſum intelligere oportet, velint
nolint hæretici noſtri temporis, qui ieiuniū euangelij dicunt eſſe
temperantiā, vt eccleſiæ auctoritatē infringāt, & ipſi nunquā abſtineāt,
neq; temperantiā ſeruent in leones iam verſi, qui demenſum
nolunt comedere cum armentis Dei. Certè vna hæc vox ieiuniorum
tempora, & delectus ciborum, & certas leges commendat,
quæ vel ex hac intelligent pij Chriſtiani non eſſe contra libertatem
euangelicam, quòd à propheta inter felicia commendantur,
& dum de ceſſatione veterum anguſtiarum ſermonem faciebat:
quæ enim ad infrenādas animorum paſſiones, & ſedandos affectus
faciunt, tantum abeſt, vt libertatem tollant, vt eam veram efficiant.
qui autem libertatem aliam Chriſtianorum auribus occinunt,
ſciant ſe nomine euangelij carnis libertatis eſſe propugnatores.
Et ſerpenti puluis panis eius: non dubito, quin de hoſte humani
generis ſit ſermo, qui oblatis ab eius poteſtate hominibus, quos in
lupos, & leones cōuerterat, & quos depaſcebat, non vltrà homines

deuoraret:ſed tantùm pro cibo habeat puluerẽ,quem ei Deus in ci bum initio mundi dedit. Profectò ex hoc loco intelligimus illam ſerpentis maledictionem ad tẽpus Meſſiæ pertinere: antea enim ho mines deuorabat; at ſub Chriſto,non niſi eos,qui nõ homines cen ſendi ſunt,& qui ſeſe ſcientes, volenteſq́, illi deuorãdos præbent, deuorat. *Non nocebunt*, vel non malè agent, *neque occident*, vel non excindent,ſeu funditus perdent:& imperſonaliter accipiuntur hu iuſmodi verba Hebræis,id eſt, non erit,qui alteri nocumentũ infe rat,non qui vitã auferat: regnabit caritas in eccleſia,& regno Chri ſti.Hęc ea ratione vera eſſe exiſtimo:quia ingens eſt diuinorũ do norũ copia,& magna fuit caritatis effuſio per ſpiritum ſanctũ,qui eccleſiæ datus eſt:quẽ qui non reiicit,neminẽ contriſtat, & ab in iuriis aliorũ abſtinet.his accedit, ꝙ qui lædit alterum,qui ve occi dit,pertinet quidẽ ad regnum Chriſti,& montem ſanctum dñi, & eccleſiam propter fidem: ſed tantùm minus habet regni Chriſti, quãtùm caritatem dereliquit, ac læſit: illi enim perfectè de regno Chriſti ſunt,qui vt fidem nõ deſerunt,ita caritatẽ non violant,qua certè te ceteris regnis præſtat:in quibus nihil min⁹ reliquis habẽt, qui nocẽt & iniuſti ſunt,immo ſæpius illi plus habẽt, & feliciores iudicãtur,qui aliis nocere poſſunt, dũ volunt & id impunè faciũt.

CAPVT SEXAGESIMVMSEXTVM.

Noua.		Vetus.
SIC *dixit Iehoua; Cœlum thronus meus, & terra ſubſellium pedum meorum: vbi hæc domus, quam ædifi= catũ mihi: & vbi hic locus reſidentiæ meæ?*	1	HAEC *dicit dominus; Cœlum ſedes mea, terra autem ſcabel= lum pedum meorum: quæ eſt iſta do- mus, quam ædificabitis mihi? & quis eſt iſte locus requietionis meæ?*
Et omnia iſta manus mea fecit: et ſunt omnia iſta, fidelis ſermo Iehoua, & ad quem reſpiciam? ad inopem, et cæſum ſpiritu, & trementem ſuper verbis meis.	2	*Omnia hæc manus mea fecit, & facta ſunt vniuerſa iſta, dicit domi- nus. ad quem autem reſpiciam, niſi ad pauperculum, & contritum ſpiri- tu & trementem ſermones meos?*
Qui mactat taurum, cædet virum: qui ſacrificat pecudem, decervicat ca- nem: qui offert oblationem ſangui- nem ſuis: qui commemorat tus, bene- dicit violentiæ: immo hæc elegerunt in vijs ſuis, & in abominationibus ſuis anima ipſorum complacuit.	3	*Qui immolat bouẽ, quaſi qui interfi cit virũ: qui mactat pec⁹, quaſi qui exce rebret canẽ: qui offert oblationẽ, quaſi qui ſanguinẽ ſuillũ offerat: qui recorda tur turis, quaſi qui benedicat idolo. hæc oĩa elegerũt in vijs ſuis, et in abomina tionibus ſuis anima eorũ delectata eſt.*
Ego quoque eligam cogitationes eorum, & pauores eorum adducã eis;	4	*Vnde & ego eligam illuſiones eo- rum, & quæ timebant, adducam eis;*

eò, quia

Noua.

eò quòd vocaui, & non fuit qui re-
ſponderet: locutus ſum, & non audie-
runt, & fecerunt malum in oculis
meis, & quę non complacui, elegerũt.
Audite verbum Iehouę, qui contre- 5
miſcitis ad verbum eius: dixerunt fra
tres veſtri, qui vos oderunt, expulſores
veſtri propter nomen meum, glorifi-
cetur Iehoua, & videbimus in læti-
tiam veſtram, & ipſi pudefient.
Vox tumultus ex ciuitate, vox ex 6
templo, vox Iehouæ retribuentis re-
tributionem inimicis ſuis.
Antè quàm parturiret, peperit: an- 7
tè quàm veniret dolor illi, enixa eſt
maſculum.
Quis audiuit, ſicut hoc? quis vidit, 8
ſicut iſta? nunquid profanabitur ter-
ra in die vno? ſi parietur gens impetu
vno? quandoquidem dolores paſſa eſt,
quinimmo peperit Tzion filios ſuos.
An ego fracturam fieri faciam, & 9
non gignam? dicit Iehoua. ſi ego, qui
gignere facio, & concludar? dixit
Deus tuus.
Lætamini cum Ieruſalem, & ex- 10
ultate cũ ea omnes, qui diligitis eam:
gaudete cum ea gaudium omnes, qui
lugetis ſuper eam.
Vt ſugatis, & ſatiemini ab vbere 11
conſolationum eius, & exprimatis,
& delicijs voſmet ipſos ingurgitetis
ab omnimoda gloria eius.
Quia ſic dixit Iehoua; Ecce ego ex- 12
tendo ſuper eam, quaſi fluuium, pa-
cem, & quaſi torrentem inundan-
tem gloriam gentium, & ſugetis: ſu-
per latus eleuabimini, & ſuper ge-
nua accipiemini amanter.
Sicut is, quem mater conſolatur, ſic 13
ego

Vetus.

quia vocaui, & non erat, qui reſpon-
deret: locutus ſum, & non audierunt,
feceruntq; malum in oculis meis; &
quæ nolui, elegerunt.
Audite verbum domini, qui tremi
tis ad verbum eius: dixerunt fratres
veſtri odientes vos, et abiicientes pro-
pter nomen meum: glorificetur domi-
nus, & videbimus in lætitia veſtra:
ipſi autem confundentur.
Vox populi de ciuitate, vox de tem-
plo, vox domini reddentis vicem ini-
micis ſuis.
Antè quàm parturiret, peperit: an
tè quàm veniret partus eius, peperit
maſculum.
Quis audiuit vnquam tale? &
quis vidit huic ſimile? nunquid par-
turiet terra in die vna? aut parietur
gens ſimul? quia parturiuit, & pepe-
rit Sion filios ſuos.
Nunquid ego, qui alios parere fa-
cio, ipſe non pariam? dicit dominus. ſi
ego, qui generationem ceteris tribuo,
ſterilis ero, ait dominus Deus tuus.
Lætamini cum Ieruſalem, & ex-
ultate in ea omnes, qui diligitis eam:
gaudete cum ea gaudio vniuerſi, qui
lugetis ſuper eam.
Vt ſugatis, & repleamini ab vbe-
re conſolationis eius: vt mulgeatis, &
delicijs affluatis ab omnimoda gloria
eius.
Quia hæc dicit dominus; Ecce ego
declinabo ſuper eam, quaſi fluuium
pacis, & quaſi torrentem inundan-
tem gloriam gentium, quam ſugetis:
ad vbera portabimini, et ſuper genua
blandientur vobis.
Quomodo ſi cui mater blandiatur,
ita

Noua.

ego conſolor vos, & in Ieruſalem con
ſolationem accipietis.

Et videbitis, & gaudebit cor ve- 14
ſtrum; & oſſa veſtra, quaſi gramen
germinabunt; & cognoſcetur ma-
nus Iehoua *cum ſeruis ſuis, & malè*
tractabit inimicos ſuos.

Quia ecce Iehoua *in igne veniet* 15
& velut turbo currus eius, ad efflan-
dum in ardore naſi ſui, & increpatio
ipſius in flamma ignis.

In igne enim Iehoua *iudicabit, &* 16
in gladio ſuo omnem carnem, & mul
tiplicabuntur interfecti Iehouæ.

Qui ſanctificant ſe, & mundant 17
ſe ad hortos, alienus vnus in medio: co
meſtores carnis ſuillæ, & abominatio-
nis et muris ſimul deficient, fidelis ſer
mo Iehouæ.

Et ego opera eorum, & cogitatio- 18
nes eorum venio ad congregandum
omnes gentes, & linguas: et venient,
& videbunt gloriam meam.

Et ponam in eis ſignum, & mit- 19
tam ex eis euaſores ad gentes Tharſis
Pul, & Lud, *tractores arcus Hi-*
ſpaniam, & Græciam *ad inſulas lon-*
ginquas: qui non audierunt auditum
meum, neque viderunt gloriã meam.
& annuntiabunt gloriam meam in-
ter gentes.

Et venire facient omnes fratres 20
veſtros ex vniuerſis gentibus oblatio-
nem ipſi Iehouæ *in equis, & in curri-*
bus, & in lecticis, & in mulis, & in
carrucis ad montem ſanctitatis meæ,
Ieruſalem, *dixit* Iehoua, *quemadmo-*
dum adducunt filij Iſrael *oblationem*
in vaſe mundo domum Iehouæ.

Quin etiam ex ipſis accipiam in 21
ſa-

Vetus.

ita ego conſolabor vos, & in Ieruſa-
lem conſolabimini.

Videbitis, et gaudebit cor veſtrum;
& oſſa veſtra, quaſi herba, germina-
bunt; & cognoſcetur manus domini
ſeruis eius, & indignabitur inimi-
cis ſuis.

Quia ecce dominus in igne veniet,
et quaſi turbo quadrigæ eius, reddere
in indignatione furorem ſuum, et in-
crepationem ſuam in flamma ignis.

Quia in igne dominus diiudicabit,
et in gladio ſuo ad omnẽ carnẽ, et mul
tiplicabuntur interfecti à domino.

Qui ſanctificabantur, & mundos
ſe putabant in hortis poſt ianuam in-
trinſecus, et comedebant carnem ſuil-
lam, & abominationem, & murem,
ſimul conſumentur, dicit dominus.

Ego autem opera eorum, & cogi-
tationes eorum venio, vt congregem
cum omnibus gentibus, & linguis:
& veniẽt, & videbunt gloriã meam.

Et ponam in eis ſignum, & mit-
tam ex eis, qui ſaluati fuerint, ad gen
tes in mare, in Africam, & Lydiam
tenentes ſagittam, in Italiam *& Græ*
ciam, ad inſulas longè, ad eos, qui non
audierunt de me, & non viderunt
gloriam meam. & annuntiabunt glo
riam meam gentibus.

Et adducent omnes fratres ve-
ſtros de cunctis gentibus donum do-
mino in equis, & in quadrigis, & in
lecticis, & in mulis, & in carrucis ad
montem ſanctum meum Ieruſalem, *di*
cit dominus, quomodo ſi inferant filij
Iſrael *munus in vaſe mundo in do-*
mum domini.

Et aſſumam ex eis in ſacerdotes,
&

Noua.		Vetus.
ſacerdotes, in Leuitas, dixit Iehoua.		*& Leuitas, dicit dominus.*
Quia ſicut cæli illi noui, & terra illa noua, quæ ego facio ſtare coram me (fidelis ſermo Iehoua) ſic ſtabit ſemen veſtrum, & nomen veſtrum.	22	*Quia ſicut cæli noui, & terra noua, quæ ego facio ſtare coram me, dicit dominus; ſic ſtabit ſemen veſtrum, & nomen veſtrum.*
Et erit de menſe in menſem ſuum, & de ſabbato in ſabbatum ſuum: veniet omnis caro ad ſupplicandum coram me, dixit Iehoua.	23	*Et erit menſis ex menſe, & ſabbatum ex ſabbato: veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit dominus.*
Et egredientur, et videbunt in cadauera virorum, qui tranſgreſſi ſunt in me: quia vermis eorum non moritur, & ignis eorum non extinguitur: & erunt faſtidium omnis carnis.	24	*Et egredientur, et videbũt cadauera virorũ, qui præuaricati ſunt in me: vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur: & erũt vſq; ad ſatietatem viſionis omnis carnis.*

HAEC *dicit dominus &c.* Ieſaias populi vicem dolens, & eo- 1
rum cauſſam agens ſuprà in oratione prope finem domum
illam, in qua Deũ patres laudauerant, exuſtam eſſe dicebat, veluti
rem indigniſſimam, & quæ prouocare poſſet ad miſericordiam, di
uinam bonitatem, vt iterum vellet reædificari &c. his nũc reſpon-
dere videtur dominus. *Cælum ſedes mea &c.* adcò, inquit, magnus
ſum, vt cùm in cælo ſedeam, terram pro ſubſellio pedum habeam.
quid igitur adeò ſoliciti eſtis de domo mea, vt eius quoque cura
ego tangi debeam? manifeſtum eſt autem hæc figuratè, & pro ca-
ptu humano dicta, nihil aliud ſignificare, quàm ſe loci ſpacio non
capi, & infinitæ eſſe magnitudinis. *Quæ eſt iſta &c.* vel vbi eſt. nam
אי de loco interrogat: etſi iungitur pronomini זה optimè redditur
per verbum ſubſtantiuum. Vbi eſt, vt Iob 29. Vbi hic locus intel-
ligentiæ? & 1. Sam. 19. Vbi hæc domus videntis? ita hoc loco.
Vbi nam erit domus, quam ædificabitis? *Aedificabitis:* ita eſt in
Hebræo, id eſt, quam ædificare optatis, & de qua reædificanda ſo-
liciti eſtis? *Quis iſte locus;* vbi eſt locus *Requietionis*, in quo reſi-
deam, quieſcã, &c. nam ſic vocabant tẽplum domini. Surge domi-
ne in requiẽ tuam. & ipſe dominus cùm de ædificanda domo age-
retur, domũ vt in ea habitaret, dicebat: quãdiu verò res intellige-
batur, vt erat, videlicet ꝙ dominus non caperetur illa domo, ſed
propter homines voluiſſet habere locum, ad quem venirent, vt ſe
precarentur, & in quo tantùm ſacrificia ſuſciperet, ne quiſq; pro
voluntate ſua cultum excogitaret, & ad idololatriam relaberetur,
tandiu in illa domo ſibi cõplacuit. Vide orationẽ, quam fudit Sa-
lomon in dedicatione tẽpli, & hæc ita eſſe intelliges. At poſtquam

Iudæi

Iudæi eò inſipientię deuenerunt, vt de Deo non digna ſentirēt, ſed eum, propter ſeipſum domo illa gaudere arbitrati, omnino crederēt, cum ſe ſibi, veluti debitorē, reddere, ꝙ quaſi beneficium illi impenderent, atq; interim nullis non ſceleribus immergerērur, putantes ſat ſibi eſſe, tēplum domini habere apud ſe, vt inquit Ieremias; cœpit domum illam paruipendere, & cultum omnē nihili facere, tandem & odiſſe; vt, ad cumulum malorū peruenientibus eius cultoribus, templum & cultum omnem euerterit, funditusq; deleuerit: nequaquam id fecit, quandiu pietas viguit, & recta de Deo ſententia. non ergo hîc damnari exteriorem cultum exiſtimes, ſed interiorem quoque exigi, ac requiri.

2 *Omnia hæc manus mea &c.* hæc omnia, quæ cernitis, cælum, aërem, mare, terram, ego mea potentia feci; & hactenus eadem mea virtute conſiſtunt, & erunt, quandiu fuerint: ita enim accipiendum puto illud futurum ויהיו & ſunt: vel, & erunt: vulgatus pro præterito accepit, & facta ſunt: quaſi illud, Fecit, fit, præcepit, vt fierent, vt ſit idem cum Pſalmo, Dixit, & facta ſunt. vel eſt pleonaſmos Hebræis familiaris: Fecit, & facta ſunt, id eſt, nemo auertit, nemo impediuit. Si igitur vniuerſa, quæ videbantur, Dei erant, meritò rogat, vbi nam eſſet domus illa ædificanda, an extra mundum? ſin minus, quid ergo beneficij accipere ipſum putarent? *Dicit dominus*: vel, vt vertere cum Paulo conſueui, Fidelis ſermo Iehoua, quaſi rem magnam, & acceptatione digniſſimam dicere velit. *Ad quem autem*: hebr. & ad quem: quaſi dicat, quid pluribus opus eſt verbis? quid à me exſpectandum eſt? ad quem nam reſpicere ſoleo? aut ad quid dignum eſt me reſpicere? ad domumne lapideam? an ad animalium ſanguinem, qui in ea funditur? nunquid ad donaria hominum perditiſſimorum? minimè gentium. *Niſi ad pauperculum*: vulgatus ſenſum vertit: in Hebræo tantùm eſt reſponſio abſoluta: ad pauperculum, vel ad inopem, id eſt, ope deſtitutum hominem. *Et contritum ſpiritu*. נכה cæſum percuſſum, ſaucium, id eſt, afflicto animo, & mærore affectum. *Et trementem ſermones meos*, vel ſuper ſermonibus meis, id eſt, qui ne latum quidem vnguem audet à verbis meis declinare: & ita pauet aliquod Dei verbum præterire, vt pueri contremiſcunt ad ſpectrum, & mundani ad nuntium, vel ſignum amiſſionis bonorum, vel etiam vitæ: denique hac auxeſi, legis Dei obſeruantem, & amantē intelligit: non enim amittere timemus, niſi quę ingenti amore complectimur. ſi tales fuiſſent Iudæi, ad eos reſpexiſſet dominus: neq; templum eorum euertiſſet. Vide verſ. 5. at quia multò diuerſi ab iſtis, ſubdit propheta.

Qui

Qui immolat bouem &c. viri ſanguinem fundere,grauiſſimum co- 3
ram Deo crimen erat:at canis adeò immundum animal in lege iu
dicabatur, vt neque pretium canis in domum Dei inferri liceret,
de ſue quid opus eſt dicere?victimæ verò boum,pecudum,& ado-
lere inceuſum grata erant Deo ; ab impiis verò manibus perinde
erat bouem iugulare,ac ſi quis virum cęderet ad placandũ Deum
&c.מנחה quoque,quæ in lege erat oblatio ex farre, Deo non ingra
ta,ſanguini ſuil'o cõfertur:incenſi verò crematio cum laude,vio-
lentię;qua nihil eſt putridius,aut odioſius coram Deo.qui fieri igi
tur poterat,vt ad illa munera attenderet Deus ? aut eorum preces
exaudiret? aut domum, in qua iſtæ abominationes illi offerebban-
tur,non deleret ? *Hæc omnia elegerunt &c.* Hebræum גם non erat
omittendum: habet autem correctionis vim hoc loco, vt ſæpe a-
liâs; quaſi dicat,quid immolationem bouis cum hominis iugula-
tione cõfero &c.quaſi verò illa omnia,quibus eorũ ſacrificia com
paro illi non perpetrent?homicidæ planè ſunt,& canes, & ſues im
molant;& vim inferre aliis felicitatem ducunt : & iſtæ vniuerſæ
abominationes illis placent. De vocibus iam ſuprà dictum eſt.

Vnde & ego eligo illuſiones eorum,ſeu cogitationes: illi ſibi in abo- 4
minationibus placent,& illis rebus , à quibus ſciunt me abhorre-
re.iccirco ego etiã placebo mihi in illis rebus , quas illi valde me-
tuunt.illas ipſorum cogitationes,id eſt,ſollicitudines,curas, timo
res ego eligam,vt illis adducã ea,à quibus illi abhorrẽt.ita prorſus
intelligendus eſt locus hic:quod ſtatim explicat dicens;Et pauores
eorũ adducam eis,nẽpe timores amittendi regnum &c.quas in cõ
ſilio illo prodiderunt, Veniẽt Romani, & tollent locum noſtrũ &
gentem. *Quia vocaui &c*,concludit repetens,quod ſuprà dixerat ca
pite ſuperiori verſ. 12. eandẽ aſſignans cauſſam captiuitatis homi
num, & deſolationis templi , nempe contemptum prædicationis
euangelij & impænitentiã:redit tamẽ ſtatim ad conſolationẽ pau-
corum electorum ex Iſraele, & eorum, qui per eos crediderunt.

Audite verbum domini &c. propter ſcelera reiiciendos Iſraelitas, 5
hypocritas, & deuaſtandum templum , & locum , neque reædifi-
candum meritò ſignificauerat:iam cum electis ex Iſraele,& nouo
populo,veris Iſraelitis,noua Ieruſalem ei res eſt:& primò diſcipu-
los domini alloquitur, vt eos aduerſus impios fratres Iudæos con
firmet. *Qui tremitis &c.* hi enim tantùm ex Iſralitis electi ſunt, re-
iectis contumacibus,qui vocanti non reſponderunt , & ad expan-
dentem manus non attenderunt, neque prędicanti aures accom-
modarunt.Vos qui vocati ſecuti eſtis dominũ,relictis omnibus,&
quocunque pergebat,eũ ſequebamini;ad quos dominus reſpexit,

quorum

quorum curã geſſit, veluti mater filiorum, veſtram pauperiem, veſtram inopiam, veſtrum mœrorem reſpiciens, fouens, releuans, & in diuitias gaudium, & gloriam commutans; vos diſcipuli domini, in quos coniectis ſæpe ipſe oculis, de paupertate, de luctu, de mãſuetudine multa diſſerebat, vt vulgi opinione reiecta, hæc mundi bonis anteponeretis; vos, inquã, audite verbũ domini. *Dixerunt fratres veſtri, qui vos oderunt &c.* certè ad hunc locum alludit dominus, cùm ait; Beati eritis, cùm vos oderint homines, exprobrauerint, & eiecerint nomen veſtrum, tanquam malum propter nomen meum &c. *Abijcientes,* ſeu remouentes, tanquam immundum, & pollutum. hanc prophetæ prædicationẽ dominus apud Ioannem cap. 16. pluribus verbis exponens ait; Abſq; ſynagogis facient vos &c. *Propter nomen meum*: hæc verba ſunt verba Iehoua Dei ipſius benedicti: qui eiiciebant diſcipulos propter nomen Ieſu (iuxta prophetiam iſtam) damnabant eos propter nomen Dei veri: filius enim Dei, Deus eſt, vnus cum patre. *Glorificetur dominus.* qui non intellexerunt Hebræam phraſim, vertunt; Grauis eſt dominus. ſed quorſum? nonnulli Hebræi ſic coniungunt, propter nomen meum glorificetur dominus: ſed nihil ad rem. certè iſtæ ſunt voces infidelium Iudçorum aduerſus pios, & in Chriſtum credentes. eſt itaq; irriſio in his verbis, qua & nos vtimur, quandò aliorum aut ſpem inanem, aut arrogantiam, quã ſine cauſſa eos habere putamus, deridemus: Laudetur Deus, qui vos adeò felices fecit, id eſt, nihil minus eſtis, quàm felices: nihil eſt, quòd gratias agamus &c. ſic iſti; Glorificetur dominus, & videbimus in lætitia veſtra, lætabimur veſtro bono, veſtra felicitate: vobis cõgratulabimur, vos collaudabimus, cùm ea, quæ exſpectatis, aduenerint. irridebant enim diſcipulos Chriſti, præſertim cùm ſublatũ in crucẽ vidiſſent eum, in quẽ illi ſpes ſuas omnes collocauerant: laudetur Deus, qui vos adeò felices fecit: cùm principes fueritis in regno Meſſiæ, memineritis noſtri: congaudebimus felicitate veſtra &c. Poſſunt quoq; hæc aliter accipi, ſeruata tamen ironia; Glorificabitur Iehoua, id eſt, ille, quem vos pro Deo colitis, regnũ obtinebit: & nos admirabimur felicitatem, & gaudium veſtrum &c. Sed quid tandẽ erit? *Ipſi autem confundentur*: iſti tamen veſtri inimici pudefient, vt omnino idem ſit, quod dominus dicit; Plorabitis, & flebitis vos; mundus autem gaudebit. ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudiũ, & gaudium veſtrũ nemo tollet à vobis: ex quo etiam ſequebatur, vt qui antea gaudebant, & illos deridebant, tanquam ab impoſtore deceptos, pudefierent, & contriſtarentur.

6 *Vox populi*: vulgatus tumultum, ſeu ſtrepitum, pro tumultuante populo

populo

populo accepit, & rectè quidē. iſta quę ab infidelib⁹ aduerſum vos
iactantur, ſunt voces tumultuātis populi Ieroſolymitani, prodeūt
quoq; ex tēplo: pōtifices, & miniſtri tēpli hæc loquūtur: iſti irridēt
ſpes veſtras, & irridētes dicunt viſuros ſe gloriā veſtram, & gaudiū:
ſed illa altera vox, quę dicit, ipſi pudefiēt, eſt vox dñi retribuētis re-
tributionē inimicis: nō erubeſcetis vos, vt illi putant, ſed ipſi, qui
vos derident, pudefient, cùm viderint gaudiū veſtrū &c. Hęc inter-
pretatio valde germana eſt, & nodis caret. Vel certè hic eſt veluti
initiū orationis, quæ tamen cum ſuperiori continua eſt. dixerat
enim derideri diſcipulos dñi à fratribus ipſorum, ſed quòd tādem
pudefierent iſti deriſores, ergo iam explicat, quo nam pacto pude-
fierent, dicens ſe audire vocem ex ciuitate, & ex templo, & audire
ſe vocem domini, reddentis vindictam &c. & vocem quidem ex ci
uitate, & ex templo explicat verſ. 7. & 8. vocem autem dñi verſ. 9.
Antè quàm parturiret: ſubitā gentium conuerſionē hæc ſignificāt, 7
quam admirari potuit populus Hieroſolymitanus, & ipſi pontifi-
ces, qui ſeruos Dei deridebāt. Antè q̄ autem Ieruſalem vaſtaretur,
viuentibusq; adhuc illis, qui Chriſtum dñm ſuſtulerant, prædica-
tum eſt per diſcipulos dñi veros Iſraelitas, qui deriſui erant aliis,
euangeliū regni ſub omni natione, quæ ſub cælo eſt, vt loquitur
Paulus. *Partus eius.* חבלי funē ſignificat, & dolorē quoq; qui in modū
funis cōſtringit, quales ſunt parturientiū dolores, de quibus hîc lo
quitur. idē enim repetitur in ſecūdo mēbro, quod in primo dixerat,
Quis audiuit &c. ſenſum vulgatus rectè reddidit: ego hebraiſ- 8
mum retinui, q; non eſſet obſcurus. *Nunquid pariet terra?* vulgatus
hic ſenſum quoque reddere ſatis duxit. nā חול eſt profanari, quan
do ſcilicet facto aliquo principio, re aliquid detrahitur, aut res læ
ditur: vulgatus accepit pro edere, ſeu germinare fructus ſuos. in
partu enim, ſeu progerminatione videtur eſſe quædam ruptio.
vnde verſu ſequenti dicit dñs, ſe facere, vt fiant fracturæ, id eſt, par-
tus, & progerminationes: non autem id fit, niſi multorum dierum
ſpacio: quod ſimilitudo ſequens confirmat, de gente, quæ non vno
ictu, ſeu impetu ſolet naſci: exponiturq; ſimilitudo, q; Teion vno
die, & vno ferè nixu ediderit quāplurimos filios, quod hyperboli-
cè dictū eſt, p̄ breuiſsimo tēpore, quo euāgelij præcones per orbē
diſcurrentes, gentes, in vnā fidē, & eccleſiā verāq; Tiō cōgregarūt.
Nunquid ego &c. quaſi dicat, deſine mirari: nam ego Deus huius 9
generationis auctor ſum. quòd ſi omnia mea virtute partus ſuos
edunt, & omnia, quæ generant, me auctore rumpuntur, & ape-
riuntur ad fœtus edendos: ineſſe mihi quoque virtutem gene-
randi nemo ambigat: ſignificant autem hæc verba conuerſionem
gentium: & ſi per Apoſtolos fieret, auctorem tamen eſſe Deum,

alios autem miniſtros tantùm, & plantatores, aut irrigatores, vt in
quit Paulus. *Sterilis ero:* ſenſum vertit: nam feminæ, quæ ſteriles
ſunt, Hebræis concluſæ dicuntur: hæc eſt vox Dei retribuentis
vindictam: nam vocatione gentium, vt prędixerat Moſes, ingra-
titudinem Iudæorum puniuit: irritauit enim eos in eo, qui non
erat populus, & in gente ſtulta. illi ſubtrahendo ſe Deum, velu-
ti ſterilem, reddebant: non enim ſepararat populus, qui Deum ag-
noſceret: hoc diuina bonitas ſe pati non poſſe affirmat, quinimmo
tot ſe pro illis geniturū filios, vt admirari faciat ipſos Iudæos &c.

10 *Lætamini &c.* quantum futurum eſſet verorum Iſraelitarum gau
dium poſt cōuerſionem gentium, hæc ſignificant: nā ſicut propter
amorē ſui generis, & multò magis ꝓpter Dei honorem continuū
habebant in corde dolorem, adeò vt ſi fieri poſſet, mille mortibus
afficerētur, libenter à Chriſto modò fratribus ſuis, cognatis ſuis ſe-
cundū carnē prodeſſe poſſent: ſic cùm viderunt inſerta trūco oliuę
oleaſtra, & infinitos fratres ex lapidibus ſuſcitatos ad Dei gloriā,
non poterāt nō vehemēter exultare, & eccleſię Dei cōgratulari, ꝙ
ꝓ amiſſis filiis integra regna, & imperia ſimul peperiſſet. *Qui dili-
gitis eum:* horū eſt lætitia, quorū fuerat triſtitia ex amore, quē erga
Deum, & eccleſiā eius gerebant. Illā autem hìc intelligere oportet
Ieroſolymam, non quæ diruta fuit, ſed quæ filios Deo generabat:
cuius qui amore tenetur, Deum diligere agnoſcitur. eccleſiam, in-
quam, Dei, matrem ſanctorū patrū, & noſtrā: amor huius eſt amor
gloriæ Dei, quæ in ipſa reſidet: in qua ipſe cognoſcitur, & colitur.

11 *Vt ſugatis:* tanquam ad filios loquitur, quos matres ſi flentes vi-
dent, vberibus applicitos conſolari ſolent. *Delicijs affluatis.* ego non
melius potui vim verbi התענג exprimere, quod ſe ipſum delicijs
affluentem reddere ſignificat, quàm verbo ingurgitandi. *Ab omni-
moda gloria.* quid ſentiendum ſit de voce זיז nihil certi ex Rabinis
habere poteris: neque enim ſibi conſtant: ſunt, qui vniuerſitatem
ſignificare dicunt, & eſſe à verbo זוז: vnde pro vniuerſitate peco-
rum depaſcentium gramen putant accipi. Pſ. 50. & 80. Vbi nos pul
chritudo agri &c. quod quia veriſimilius videbatur, omnimodam
gloriam cum vulgato dicere volui.

12 *Ecce ego declino,* vel extendo: rurſus diffuſius exponit gaudij ma-
teriam, quòd omnia occupabit pax, & omnimoda felicitas, ſicut
cùm inundant flumina, omnia vicina occupant, ac replent. de his
iam in ſuperioribus dictum eſt; Suges lac gentium, mamilla re-
gum lactaberis, erunt reges nutricij tui &c.

13 *In Ieruſalem:* extra eccleſiam nulla à Deo promittitur conſola-
tio; manifeſtumque quàm ſemper eius expertes fuerint hæretici,
qui ab eccleſia deſciuerunt, & quantis inuoluantur malis.

Quia

Quas herba &c. ſpiritus triſtis exſiccat oſſa, vt ait Sapiens: ſic gau 14
dium ſucco abundare facit: ideoq; & herbis oſſa gaudẽtium comparantur: & apud Paulum non vno loco videre licet, ad regnũ Dei pertinere gaudiũ. *Cognoſcetur manus domini ſeruis eius &c.* את interdum pro, cum. Tunc, inquit, planum erit, ac manifeſtum, quòd potentia, & virtus domini ſit cũ ſeruis ſuis; videlicet trementibus ad verba eius, illis, quos ſuperbi Phariſæi, & ſacerdotes irridebant, quos conuiciis impetebant: quorum ſpes ludibrio habebatur. vbi totus orbis crucifixum pro Deo colere cœperit, tunc cognoſcetur eſſe manus, & virtus domini in ſeruis Dei: quo enim pacto fieri potuiſſet, vt pauci homines imbelles, imperiti, illitterati, & ignobiles tot gentes, tot regna, totq́ue imperia peruaderent, commouerent, & in ſuam opinionem pertraherent adeò breui tempore; adigerentq́; gentes, vt patrios deos abiicerent, & quem non vidiſſent, colerent, ac timerent, niſi manus Dei omnipotentis cum ipſis fuiſſet? quòd ſi cum eis erat manus domini, vnde id quæſo habuerunt? cur non aliis Iudæis, quàm in Ieſum credentibus id contigit? Chriſtus ergo Deo dilectus; qui fieri verò poterat, vt Deo dilectus eſſet, qui ſe Deum faceret, niſi Deus eſſet? ergo Chriſtus Deus, qui in Apoſtolis loquebatur, & virtutes operabatur, vt regnum Dei virtute magna, & prodigiis inauditis fundarẽt, ac promouerent. hoc autem vbi innoteſcere cœpit, perdidit inimicos ſuos: per Romanos deuaſtauit: perdidit homicidas, & ciuitatem ſuccendit. nam nolentibus ad nuptias venire Iudæis, miſſi ſerui domini omnes, quotquot inuenerunt, introduxerunt ad nuptias: rex autẽ in illos, qui ingrati fuerũt, indignatus, miſſis exercitibus ſuis perdidit illos, & ciuitatem eorum ſuccendit. hoc enim eſt verbum זעם, cùm actiuè ſumitur cum ira, ſeu malè tractauit, vt Malach. 1. & Num. 23.

Quia ecce dominus in igne: ſunt, qui de futuro iudicio hæc exponunt: quorum ſententiæ non repugno: auſim tamen dicere poſſe 15
de altero iudicio intelligi, & altero igni, de quo cap. 3. dictum eſt: nam ſicut hoc ipſo capite diximus, gentium conuerſionẽ eſſe confuſionem, & retributionem Iudæorum, quia gentes in labores eorum introierũt &c. ita hoc loco cùm dixiſſet, quòd manus domini agnoſceretur eſſe cum diſcipulis eius, & malè acciperet inimicos ſuos, videtur vtrunq; aliis verbis exponere. *In igne.* ignẽ venit dominus mittere in terrã, quem cupiebat vehemẽter accendi: quem ignem qui non accipiebat, & in ſinu ſuo fouebat; reus alterius ignis fiebat inextinguibilis; id quod ſuprà dicebat, emundandam Ieruſalem ſpiritu iudicij, & ſpiritu ardoris, id eſt, veluti vehementi vento, & adurente. *Quaſi turbo quadrigæ &c.* velociſſimum eius ad-

uentum notat: nam turbo prius q̃ aduenturus putetur, adeſt, & obuia quæque deturbat, & proterit: cum vento igitur validiſſimo aduenire dicitur, & igni: currus verò meminit, vt cum exercitu aduentare intelligatur. *Reddere*, optimè hic redditur verbum השיב, vt etiam Geneſ. 50. Reddendo reddet nobis omne malum &c. reddere verò furorem, eſt ea, quæ furor ſubminiſtrat, impendere: quod, velut exponens, ait; Increpationem ſuam, vt reddat etiam increpationem, id eſt, pro vt digni ſunt, increpet, cũ flamma ignis quod verſu ſequenti exponam. Aliam interim verſionem appoſui, tantùm vt videret prudens lector poſſe aliter, neque ineptè, Hebræa reddi: נשב enim eſt efflare, ſuprà cap. 4. Spiritus Iehoua flauit in illum. Geneſ. 5. de Abrahamo, qui abigebat aues è ſacrificio, & Pſ. 147. Efflat ſpiritum ſuum, & fluent aquæ &c. cum igne igitur venit dominus ad efflandum in indignatione, ſeu ardore naſi ſui, id eſt, venit naribus ignem emittens præ indignatione, & furore: id quod alibi quoque ſcriptura Deo tribuit. quod exponens aliquantulum ait; Et increpatio eius in flãma ignis, id eſt, increpabit nõ verbis tantùm, ſed igni, de quo igni ſtatim repetẽs ait;

16 *Quia in igne dominus dijudicabit &c.* hic gladium, & ignem coniungit, & vtrunque tribuit venienti ad iudicium domino. An non in euangelio Luc. 12. dominus ad hunc fortè locum alludens ait; Ignem veni mittere in terram, & quid volo, niſi, vt accendatur? putatis, quia pacem veni dare in terram? non, dico vobis, ſed ſeparationem. pro quo Matth. 10. dicitur; Non veni pacem mittere, ſed gladium. ergo euangelium eſt ignis, vitalis quidem, cùm ad Dei dilectionem inflammat, & zelum pro domo Dei, & gloria eius: peſtilens autem eſt eis: qui eo indurantur: ob quod & ab altero igni in puluerem cõminuentur. eſt item gladius, vitę quidem eis, quos à mundo, & rebus perituris, & vt loquitur magnus Baſilius, à cognatione ſecundum carnem, ſeparat: illis verò, qui ab iſtis diuiſi, & ſeparati manent, mundo dediti, eſt gladius mortis. ſeparantur itaque per euangelij auditum alij ab aliis: ob quod in reſurrectionem, & ruinã multorum eſſe dicitur Chriſtus & in iudicium veniſſe, vt qui non videbant, viderent; & qui videbant, cæci fierent. item, Hoc eſt iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucẽ. hoc verò iudicium alterius illius poſtremi tota ratio, & materia eſt. *Multiplicabuntur interfecti &c.* ſeu vulnerati: quos enim non viuificauit euangelium, dicitur interimiſſe, ſeu vulneraſſe: & in euangelio dicitur deieciſſe, tanquam petra ſcandali: & quandiu quidem viuunt, vulnerati, ſeu confracti dicuntur in euangelio, eò quòd impegerunt, ſeu ceciderunt ſuper petram ſcandali, & reparari poſſunt. at ſuper

quos

quos ipſe ceciderit, quod fit, in cuiuſque morte, & Iudæis in vaſtatione vrbis accidit, cōminuuntur. quare hic ſaucios, aut vulneratos pro interfectis aptè dicemus: nam & nomen iuxta ſignificationem verbi eſt, violatus, profanatus, ſiue maneat in vita, ſiue non. Ierem. 51. Et ingemiſce vulneratus &c. ob magnam itaque cognationem, quam hæc duo domini iudicia habent, poſſunt hæc de vtroque iudicio interpretari: ſed quæ ſequuntur, huic, quam perſequor, expoſitioni magis fauent.

Qui ſanctificabātur &c. vel qui ſanctificant ſe: ſanctificare verò ſe 17
ad hortos, aut mūdare, iuxta proprietatem hebraiſmi eſt proficiſci ad hortos, vt ibi ſanctificentur, & mundi fiant: illuc enim ſe cōferebant ad cultum idolorum, quo exiſtimabant ſe ſanctificari. *Poſt ianuam intrinſecus*: nunc omnes interpretes legunt, Poſt vnū: quàm bellè autem interpretentur, apud eos videre eſt. certè Hieronymo teſte, Symmachus, & Theodotio, bis legerunt אחד: legunt enim alter poſt alterum in medio comedentium &c. quæ interpretatio magis mihi placet, quàm oēs, quas nunc afferunt neoterici: & hanc ſequi videtur Hieron. licet in verſione ſeptuaginta interpretes ſecutus videatur, qui dixerunt; In liminibus: & putarē in Chaldæo mendosè legi סיפא pro כיפא: facilis enim mutatio eſt vnius litteræ in alteram. ſed de his aliorum eſto iudicium. Certè, vt quod ſentio, liberè dicā, nihil omnino mutandū puto, ſed aliis motionibus legendam vocē אחר, vt nō ſit præpoſitio, ſed nomē, id eſt, alienus, ſeu alius. quo nomine vocari ficticios deos nemo Hebrçæ linguæ peritus inficiabitur, vt vertendū ſit; Alius vnus, ſeu alienus quiſpiā in medio. Vtuntur autē paſſim rectis pro ablatiuo abſoluto: Latinè dicendum eſſet, alieno quopiā in medio exiſtēte, quaſi collocato in medio aliquo idolo illi circumſedentes comedebāt carnes ſuillas, abominationē (id eſt, triduanū ius) murē &c. oēs, inquit, iſti, qui talia agunt, id eſt, tranſgreſſores legis, & infideles, ſimul deficient.

Ego opera eorum &c. eſt apoſiopeſis, ſeu reticentia, noui ſupp. vel 18
video, vel notata habeo, vel quid ſimile. *Venio &c.* quaſi dicat, quia Iudæi talia agunt, ego venio in mundum in iudicium, vt illis damnatis gentibus innoteſcam: hæc enim gentium, & linguarum congregatio, illa congregatio eſt, quę in vnitatem fidei facta eſt, quam ſuſcipientes viderunt Dei gloriam, & Chriſti filij eius.

Ponam in eis ſignum &c. facto enim repentè de cælo ſono vehe- 19
menti, cecidit ſpirit⁹ ſanctus ſuper nō nullos Iſraelitas: quo ſignati ſunt, tanquam amici, & miniſtri Dei. *Mittam ex eis*: ex ipſis Iſraelitis mittam, *Qui ſaluati fuerint*, vel qui ſaluēt, & euadere faciant, & auctores ſint euaſionis: conuenit enim hoc loco, vt actiuè accipiamus: nihilominus ſenſus, quem expreſſit vulgatus, ſtare poteſt. *Ad*

gentes Tarſis. ita puto coniungenda hæc nomina, id eſt, gentes, ad
quas per mare magnum tranſitur:quę mox exponuntur,nēpe Pul,
quod rectè vulgatus pro Africa accepit:& in cōmentariis oſtendit,
quòd tota Africa à Libya vſque ad Mauritaniam regio Phutenſis
adhuc ſuo tēpore vocaretur à fluuio Phul.Per Hed,quoque Lydos
intelligere oportet,ſagittandi peritiſſimos:per quos quoq; Etruria
intelligitur Italiæ pars:quę Lydorum eſt Colonia.Tubal autē vul-
gatus in textu Italiam dixit : ſed,vt ipſe in cōmentariis annotauit,
Hiſpania rectè accipi poteſt, quam incoluit Tubal : à quo condi-
tum oppidum in Luſitania dicunt,quod dicitur hodie Setubal:per
Iauan verò Iones,& Gręci cōuenienter intelliguntur. nomine aūt
Græcię cōprehenditur bona Italiæ pars, quæ magna Græcia olim
dicebatur:tandē noīe longinquarum inſularū reliquę regiones,ad
quas ex Iudęa per mare ibatur. Iuuat autē hîc annotare,eas regio-
nes hic potiſſimùm cōmemorari,in quib⁹ maximè viguit,& diuti⁹
permāſit Chriſtiana religio. per Apoſtolos itaq; iſtæ oēs gentes cō-
gregatę ſunt,quę nō audierant auditū,id eſt,prędicationē de Deo,
neque gloriā Dei agnouerāt,quā viderat frequēter populus Iſrael.
20 *Omnes fratres veſtros:* putant Iudęi,de Iſraelitis ſecundum carnē
21 eſſe ſermonē:ignorant enim miſeri myſteriū,neque volunt intelli-
gere,quòd fratres dicuntur,qui erant pręordinati ad vitam æternā
ex oībus gentibus,qui erant verorum Iſraelitarum fratres, quoniā
filij erant promiſſionis. ad ꝙ confirmandum nolo aliud adduce-
re,quàm quod verſu ſequenti habetur,nempe quod ex eis aſſume-
ret ſacerdotes,& Leuitas.Dicant Iudæi,ſi Iſraelitę erant ſecundum
carnem,quid mirum,ſi ex eis acciperet ſacerdotes,& Leuitas? Ce-
terùm per equos,& cetera vehicula diuerſi generis, quę hic cōme-
morat,nihil aliud ſignificatur,quàm quòd honorificè ad eccleſiam
perducerentur, delicateque tractarentur ab auctoribus, ſeu mini-
ſtris illius euaſionis:quandoquidē non minus ab illis diligebātur,
quàm à patribus filij : illos enim & parturiebant, & educabant,vt
pro quorum profectu, & ſalute leue ducebant vitam profundere.
Donum domino. de voce מנחה non ſemel diximus. eſt autē hîc allu-
ſio ad ipſius nominis etymologiam:verbum enim notat ſenſim,&
cum pompa deferre,vt cùm munera regibus deferuntur, aut Deo:
quare Apoſtolus oblationē gentium mundam optabat eſſe &c. vt
hinc quoque intelligamus eos,qui Chriſti fide imbuūtur,Deo do-
nari,vt nō perfunctoriè eos catechizem⁹,id eſt,inſtruamus, ſed ita
vt Deo ſe deinceps viuere debere agnoſcant. *Quomodo ſi &c.* id eſt,
ea religione,& pompa,eaque animorum lætitia, qua vos Iſraelitæ
ſoletis ad domum dn̄i deferre donaria veſtra in vaſis mundis,quod
ſimpliciter accipi poteſt, pro ipſis vaſis, in quibus deferrur dona-
rium:

rium:vel pro ipſis deſerētium corporibus,quæ mūdaſſe oportebat oblationis tēpore:quod exigebat ſacerdos à pueris Dauidis, vt panes ſacros edere poſſent:cui Dauid promiſit, quòd etſi in via, qua ituri erant,nō deeſſent cōtaminandorum corporū occaſiones,non tamē contaminarētur illo die: ſed dies ille ſanctificaretur in vaſis.

Sicut cæli noui &c. additur in nomine cæli articulus, & nomine 22
etiam adiectiuo,noui:propterea dixi in verſione, cæli illi noui, & terra illa noua. Dixerat,ex gētibus per Apoſtolos cōuerſis accepturum ſe ſacerdotes,& miniſtros cultui Dei addictos ; hoc ergo verſu promittit perpetuitatē huius miniſterij, quòd quandiu duraret nouus orbis,id eſt,regnum Dei,& eccleſia,tandiu duraret miniſterium miniſtrorū ex gētibus aſſumptorum ; in illiſque durarēt perpetua Petri & Pauli,& aliorū Apoſtolorū nomina, qui gētes ad fidem vocatūt:ſtare enim corā aliquo iuxta Hebræorū conſuetudinem,& phraſim,eſt ſeruorū,ſeu miniſtrorū Deut.10. Separauit tribum Leui,vt ſtaret coram Iehoua ad miniſtrandum ei. 1.Sam.16. Cùm veniſſet Dauid ad Saulem,ſtetit coram eo, pro aſtitit illi miniſtrando:& mox,Stet, obſecro,Dauid coram me:& ſæpe aliâs.

Et erit menſis ex menſe: ego ad verbum reddidi : & verbum, erit, 23
cōſtruitur cum nomine menſis:ſed abſolutè ponitur hoc ſenſu,futurumque eſt,vt de menſe in menſem ſuum,& de ſabbato in ſabbatum ſuum veniat omnis caro &c. id eſt,ſingulis quibuſque menſibus,& ſingulis ſabbatis:non,vt olim,ter in anno &c. ſed ſæpiſſimè omnes Chriſtiani venient ante dominum ad eum deprecandum : nam prçter quòd vbique terrarum me adorare poterunt,tamen tēpla quoque vbique terrarum erunt, ad quæ omnes ſingulis ſeptimanis,& aliis feſtiuitatibus cōuenient ad ſupplicādum. poſſumus hîc חדש non pro menſe,ſed pro kalendis,& feſtis,quæ initio mēſium celebrabantur,accipere. nam illis potiſſimùm diebus,& ſabbatis venire ſolebant ad audiēdum verbum Dei, vt nihil aliud hîc intelligamus, quàm quòd ſingulis ſabbatis, & aliis feſtiuitatibus, quæ certis menſibus celebrabantur, venirent Chriſtiani ante conſpectum Dei, nimirum ad templa: quod vſus eccleſię cōfirmat, in qua mos eſt diebus dominicis,& aliis feſtiuitatibus ad templa cōuenire:ſi enim non de aduentu in templa hîc eſſet ſermo, nō opus erat,dierum ſabbatorum, & feſtiuitatum mentionē facere, neque verbo veniendi vti:nam orandi ſemper datur nobis locus, & tempus. neque enim,vt quidam volunt,de mēſe in menſem,& de ſabbato in ſabbatum eſt totis menſibus,& totis ſeptimanis: tunc enim non veniet dicēdum foret,ſed ſtabit. eſt autē phraſis,qua nos Luſitani vtimur ; de ſabbado in ſabbado, id eſt, ſingulis ſabbatis ; ſiue autē pro feſto,ſiue pro ſeptimana accipias,ſenſus ſtat, quòd ſæpiſſime,

ſime,& nõ tantùm ter in anno vẽturi eſſent fideles ad adorandum dominum. vnde in verſ.70. Veniet omnis caro, vt adoret in Ieruſalem dominum. Hîc non nulla exemplaria finem faciunt Ieſaiæ: ſed alia etiam Hebræa vnum adhuc verſum habent, qui omnino legendus eſt cũ vulgata editione,ex quo ſunt illa verba apud Mar-
24 cum, Vermis eorum non moritur,& ignis non extinguitur.

Et egredientur &c. rectè hoc de egreſſu per conſiderationem accipiemus,qua pij intelligent æternam mortem,& æternã pœnam, quam impij patiẽtur:vt enim mortẽ ſignificaret, cadauera dixit,& vermes:vt verò vitam omni morte acerbiorẽ ob pœnam,ignẽ dixit inextinguibilem. Poſſumus & per vermem cõſcientiæ aculeos rectè accipere,qui nunquam ceſſabunt,neque quietem dabunt. Vſus verò eſt verbo egrediendi:quia dixerat,quòd vẽturi eſſent ad montem dñi ex diſperſiõne,ver.20. quod vbi factum fuerit, & nomina Deo dederint,& fide imbuti fuerint; intelligent,quàm ſanum cõſilium cœperint,ne cum impiis damnarentur,quorum mortem,& ſupplicium per doctrinam in monte acceptam percipient, ac ſi ex conſpectu regis egreſſi viderent cædem malefactorum, quam ipſi quoque habituri fuiſſent, niſi ad regẽ precatum veniam veniſſent, atque ita in timore, & gratiarum actione perpetuò vitam ducent. *In ſatietatem viſionis.* quaſi דראון eſſet dictio cõpoſita ex די, id eſt, ſufficientia,& ראה, id eſt, videre;quod non nulli quoque Hebræi exiſtimarunt,ſecuti nimirum Thargum:faſtidiũ dicere poſſumus, ſeu abominationẽ, Vide Pagninum. Quòd ſi quis iſtum egreſſum accipere velit pro exitu ab hoc cõuiuio, ad ꝗ vocatę ſunt gẽtes in locum Iudæorum, qui noluerunt venire ad nuptias; nõ repugno: exeuntes enim ex hac vita pij, vt ad aliud cõuiuium tranſeant, videbunt æterna impiorum ſupplicia,qui noluerunt guſtare cœnam domini. Det nobis omnibus rex iſte, qui nos vocauit ex gentibus, ne etiam illis annumeremur, qui ſordidis induti veſtibus, ex conuiuio eiiciuntur ad eadem ſupplicia,ad quę infideles Iudæi:quin-immo hinc egreſſi,ex corporibus ad ipſius cõſortium trãſeamus.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

A M E N.

Hæc commentaria in Ieſaiam pia ſunt, & confirmant omnia fidei noſtræ ſacramenta, & dogmata:ſic cum vtilitate & abſque periculo imprimi poſſunt.

Ita eſt, Philippus de Almaras canonicus Antuerpienſis. Act. 9. Octob. anno 1564.

EXCVDEBAT CHRISTOPHORVS PLANTINVS, ANTVERPIAE. M. D. LXV.

LABORATORIO PER IL RESTAURO DEL LIBRO
FERNANDO FERRACCI
1961
ASSISI